

EMLÉKKÖNYV

SZENT ISTVÁN KIRÁLY

HALÁLÁNAK KILENC SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FELKÉRÉSÉRE

SZERKESZTETTE

SERÉDI JUSZTINIÁN

BIBOROS HERCEGPRIMÁS

A M. TUD. AKADÉMIA IG. ÉS TISZTELETI TAGJA

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST, 1938

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

351537

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

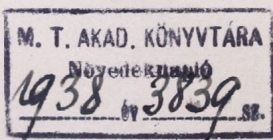
NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

SZENT ISTVÁN KIRÁLY

SZENT ISTVÁN
A MAGYAR TÖRTÉNET SZÁZADAIBAN.

Írta: SZEKFŰ GYULA.

I.

POSTOLI KIRÁLYUNK, azaz vallási térítő és egyben államalkotó uralkodó: ez a két vonása Szent István egyéniségének az, ami egyúttal hírét és hatását is hosszú időre, még napjainkra kiterjedőleg is meghatározza. Kettős alkotása: a magyar állam és annak kereszténysége, az ő korában tulajdonképpen felbonthatatlan egységet alkotott és még sokáig tartott, míg a középkori gondolkodás változásával az emberek el tudták választani egy-

mástól a kettőt. Amíg ez meg nem történt, ameddig tehát magyar államiság és kereszténység elválaszthatatlanul egyet jelentettek a magyar nemzedékek szemében, addig a magyarság története is Szent István egyénisége árnyékában folyt és fejlődött. Addig ő volt a legnagyobb, a legmagyarabb magyar, névadó patrónusa a keresztény magyar államnak, amely naponként, legkülönbözőbb vonatkozásokban elismerte tőle való származását. Olyan időkben azonban, amikor a kereszténységet nem számították többé az államiság lényeges tulajdonságai közé, amikor tehát e két eszmének és tudatnak, kereszténységnek és magyarságnak együttélése megszakadt, Szent István értékelésében is változás állott be. A kereszténységről megfelelő államiság természetes módon megfeledezett keresztény alkotójáról is; ilyen korszakokban Szent István hírét és hatását nem egyszer csak az egyházi életben találjuk meg; a világi magyarság mintha egészen megfeledezett volna róla. Aki a keresztény gondolatot elvetette magától, az tényleg alig képes Szent István alakjához visszatalálni, s ahol mégis megpróbálják őt tisztán laikus, a keresztény vallástól elvonatkoztatott szempontokból méltányolni, ott legtöbbnyire csonka, félszeg, ferde vonalak jelennek meg, a történeti Szent István eleven ereje helyett iskolás rajzgyakorlatokban. És minél inkább eltávolodott valaki a kereszténységtől, annál könnyebben változhat át Szent István tisztelőjéből Szent István ellenségévé; annyira hozzátartozik első királyunk egyéniségéhez, mint meghatározó vonás, az ő kereszténysége, hogy akinek a kereszténység lényegtelen, az Szent Istvánban sem fog tiszteletreméltó dolgokat találni. Egyénisége tehát a keresztény gondolkodású korokban élt és hatott, ezekben alakította a magyarság életét, a töb-

biek megvoltak nélküle és azt hitték, hogy ezzel semmit sem vesztek. Ezeket az egymást felváltó korokat próbálom most néhány kiragadott adattal jellemezni.

A középkor Európája nem ismert más államot, mint azt, amelynek formája és tartalma egyaránt a keresztény gondolaton nyugodott. Nagy Károly és az Ottók birodalmában az államhatalom hordozója a keresztény fejedelem volt, aki Istentől kapta hatalmát azért, hogy azt a lelkek javára, végső fokon alattvalói túlvilági boldogságára használja fel. Ezért a célért kellett igénybevennie a vallási eszközöket, védenie az Egyházat és ennek lehetővé tennie, hogy a túlvilági élet szolgálatában minden erejét szabadon kifejthesse. Szent Ágoston óta, s leginkább az ő eszméi alapján határozott körvonalakkal kialakult az ideális király alakja, aki a regnumot és sacerdotiumot kapta Istentől kezébe azzal a feladattal, hogy a bűnös «civitas terrena»-ban élő alattvalóinak megmutassa az utat a «civitas Dei» felé. Már a korai keresztény felfogás szerint «Isten kegyelméből» nyerte hatalmát, amint nem is képzelhető el másként, hogy magasztos feladatára Isten különös támogatása nélkül vállalkozhassék. Miként a püspök, az igazi, a feladatát betöltő király is pap: a frank királyokat Melkisedekhez hasonlóan «rex et sacerdos»-nak, vagy «quasi sacerdos»-nak nevezik, a Karolingokról pedig azt tartják, hogy egyenesen Krisztus vikáriusai. Dávid király és Melkisedek példájára a középkori király isteni elvek szerint kezeli a világi uralmat; amikor ezek az elvek tényleg alkalmazást találnak a világi élet szabályozásában, s világi törvények formájában fejeztetnek ki, akkor csak természetes, hogy az állam világi törvényei nem fejezhetnek ki mást, mint keresztény szellemet. Azt is mondhatnók, hogy a középkori államnak nincs is közjoga, s ha az ő lényegét jogi formulákban akarnánk kifejezni, a kánonjoghoz és a katolikus hit pozitív tételeihez kellene folyamodnunk. Közjog helyett a középkori államot egyházjog, dogmák és a keresztény morális tanai irányítják. Legnagyobb jelentőséggel a középkori államban a király személyes tulajdonságai bírnak: az esetben, ha ő egyéni életében elérte a szentséget, már életében inkább a Civitas Dei-hez, mint a terrenához tartozik, akkor minden reménység megvan arra, hogy alattvalóit is ki tudja emelni e síralom völgyéből az «örök égi város» magas régiói felé.¹

Szent István király ezeket a keresztény államkormányzati elveket alkalmazván Magyarországra, ő alakította ki a magyar nép testére szabott, egyéniségének megfelelő alkotmányt, amelynek egyes részei tovább fejlődve adták meg a későbbi századok alkotmányos berendezéseit, amint ezt mindjárt látni fogjuk. De előbb meg kell említenem a régi pogány-magyar alkotmány dolgát, amelyről ma is még annyit beszélnek hozzá nem értők, sőt közjogtanáraink, s velük az ország jogásztársadalmának egy része, amely — «nem

¹ A középkori állam keresztény lényegét a külföldi kutatás alapján Hóman Bálint és tanítványai, főként Bartoniek Emma, Deér József és Váczy Péter rajzolták meg és alkal-

mázták a magyar államra. V. ö. különösen Váczy Pétertől: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, 1933. 64. l. és A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon, 1932.

rosszindulatból, hanem a megnemértésből, bizonyos alapismeretek ignorálásából» — ma is azt hiszi, hogy az Anonymustól említett vérszerződésben már megvolt a nemzetnek széles önkormányzatú, demokratikus alkotmánya, mely ezer esztendőn át, lényeges vonásaiban változatlanul fennmaradt.¹ Jogászaink, sajnos, ma sincsenek tisztában a középkori alkotmány keresztény alapelveivel, és azt hiszem, Szent Istvánt mint uralkodót is csak merész salto mortalék után lesznek képesek ünnepelni, ha továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy a Rousseau-féle társadalmi szerződést Pusztaszerre visszavetítve ősmagyaroknak deklarálják. Tényleg, ami kormányzási elvei a magyarságnak pogány korából ismeretesek, azok közösek voltak azon népekkel, amelyek részint vérkeveredés, részint ugyanazon kultúra folytán a régi magyarság társnépeinek tarthatók: ezek az euráziai síkságon vándorló és uralkodó, nomád és félnomád harcias törzsek. A magyarság pogánykori uralmi elveit tudósaink megtalálták Mongolországban, a Karakorum melletti orkoni feliratokban, amelyek a VII. századból valók és a legrégebb türk, az ú. n. köktürk királyok tetteit dicsőítik, de megtalálták Batu khán rendeleteiben is, tehát jóval a magyarság pogány államéletének ideje előtt és után. Történetíróink szerint a magyar nép évszázados türk szomszédsági és uralmi hatás alatt vette át ez elveket, s közülök nem egy még Szent István reformja után is tovább élt, mert a lassan átalakuló társadalmi renddel volt szoros összefüggésben. Az új keresztény rend szintje alatt, észrevétlenül bár, ott vegetáltak még a pogánykori, türk elvek és jogszokások, mindinkább gyöngülten, hogy azután a XIII—XIV. századra még nyomuk is elvesszen. De még életbenlétük alatt sem ők formálták a magyar államiságot: pogány magyar alkotmány, a magyar nép testére szabva, soha nem volt, első alkotmányunk éppen Szent Istvántól való.²

István királynak személyes élete, uralkodása és az az állami berendezés, amelyet az ő uralma hozott létre, minden tekintetben megfelelt a középkor keresztény ideáljának: élete, tettei és állama közt soha hasadék nem nyílt meg. A szentágostoni «rex iustus, pius et pacificus», az igazságos, kegyes és békeszerető király az eszménye³ az ő életének, amint ezt a róla szóló legendák reánk hagyományozták, ugyanez az eszmény, amelyet ő maga tűzött ki fia, Szent Imre számára, s végül megint csak ezt az eszményi keresztény-magyar királyt látjuk cselekedeteiben, államalkotó munkásságában, amint ez az ő törvénykönyveiben és kormányzati alkotásaiban tükröződik. Szent István legendái, a Szent Imrének szóló Intelmek és az ő törvényei egyképpen bizonyítékok erre. A három legenda legrégebbije, a Legenda maior, amely még a Szent Lászlótól rendezett «elevatio», a szenttéavatás hazai aktusa számára készült, hősének oly erényeit emeli ki, amelyek

¹ Az idézet Mályusz Elemér tanulmányából: Az Eckhart-vita, Századok, 1931. 419. l.

² A pogánykori magyarság türk elemeire l. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930 és Deér József, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Mo-

narchie, 1934., ez utóbbi a pogánykori elemek társadalmi és alkotmányjogi továbbélését mutatta ki.

³ Hóman, Magyar Történet I.² 225. l. és a tőle felsorolt irodalom.

a kereszténység királyeszményére jellemzőek: alamizsnálkodott, imádkozott, gyakran a templom padlójára vetve magát könnyek közt kérte Isten áldását nemzetét térítő, apostoli munkájára; minden cselekedetében a «misericordia» és «pietas» erényeivel vezettette magát és «hű ember volt minden tettében, Istennek tökéletesen alávetve magát», e mellett fogadalm és felajánlás által magát és országát Szűz Mária különös oltalma alá helyezte. A Kálmán király korában főként a Legenda maior alapján készült Hartvik-féle legenda szintén a misericordiát és a veritast tartja főerényének, szemében is a király «vir iustus et fidelis», aki mélységes hittel és komolysággal végzi a rábízott munkát, népének a pogány barbárságból kiemelését, s aki alig nevetett életében. Mindezek a szentéletű királynak realisztikus vonásai, csodaszerű alig van bennük; a Legenda maior csak annyi «isteni erényt» lát életében, hogy betegeknek kenyérdarabot, almát vagy herbateát küldve, megüzente nekik, hogy gyógyuljanak meg, s ők Isten akaratából meg is gyógyultak, vagy hogy «visiói» által a jövőt is meg tudta ismerni, így a bessenyők betörését, amelynek kivédésére tehát még idején tudott Erdélybe rendeleteket küldeni. Csodás elemet inkább csak Hartvik hozott előadásába: így azt a történetet, hogy egy éjszaka udvarával szabad mezőn, templomtól távol sátrakban szállott meg s ágyból kikelve, térdre borulva, néma imádságban oly hőn fordult Istenhez, hogy sátra felemelkedett és a levegőben lebegett. A legendákra jellemző pozitív, az emberi életben is megvalósítható erényeket követelik az Intelmek is Szent Imrétől: «Ha kívánod a királyság tisztességét, légy békességtűrő. Ítéld békességtűréssel, szánakozással és nyugalommal», mert a «jócselekedetek törvénye főekesség a királyok koronáján. Illik a királynak kegyesnek, irgalmasnak és több egyéb jóságokkal teljesnek és ékesnek lenni, mert a kegyetlenséggel és gonosszággal fertőzött király haszontalan keres király nevet, mivel tyrannusnak mondatik». «Uralkodjál mindenki felett harag, kevélység, gyűlölködés nélkül, békességesen, szelíden, emberségesen, megemlékezvén szüntelen, hogy minden ember azon egy állapotban legyen, és semmi fel nem emel, csak az alázatosság, semmi meg nem aláz, csak a kevélység és a gyűlölség».¹ A királyi palotában első a vallás, második az Egyház, amelynek «a mi fejünk, Krisztus hinté magvát», a harmadik hely a főpapoké — az Intelmek e tanításához híven szervezte meg Szent István a magyar keresztény egyházat, látta el birtokokkal, emberekkel, hatalommal és tette a püspököket a király első tanácsosaivá. A középkori keresztény emberiség transcendentális állama a Corpus Christi mysticum szimbólumban érzékelődött, ahol a Regnum és a Sacerdotium közös munkában egyesült, s ahol az egyes tagok, «membra», az egyes államok és azok nemzeti egyházai voltak. Az Egyház ily élő organizmus-felfogásából már a XII. század óta következett, hogy egyetlen feje lehet csak, ez a pápa — ugyanez a felfogás Magyarországon is figyelemmel kísérhető, s alapjai szintén Szent

¹ Az Intelmek idézetei Hóman id. h. 192. lapról.

István korába nyúlnak vissza. Az Intelmek szerint az Egyház Krisztus teste, más helyütt Krisztus a fej, az apostolok és szentatyák Krisztus tagjai, s ennek a «misztikus» közösségnek tette István tagjává a magyar Egyházat. A *Legenda maior* szerint az alamizsnálkodó Szent István «a szűkölködő Krisztust akarta az ő tagjaiban (a szegényekben) megvívasztalni».¹ Király személye, Egyház és állam teste így át és át van itatva vallási képzetekkel, s az egész, amelyben emberi és isteni feloldhatatlanul vegyült, újból a magasba, transcendentális síkba emeli a koronázás ténye. A *Legenda maior* szerint a főpapok és klérus, az ispánok és a nép kiáltották ki dicsérettel és nevezték az «Istentől szeretett Istvánt» királynak, aki aztán szentolajjal megkenetett és a királyi méltóság diademjával megkoronáztatott. Első királyi ténykedése pedig a keresztény király eszményének megfelelően a békesség szerzése volt; Krisztushoz hasonlóan békét hirdetett országának: senki ne támadjon a másikra ellenséggént, senki bíró közbejötté nélkül ne merje ellenségét sérteni, özvegyeket és árvákat elnyomni, — ezt ő törvénykönyvében el nem múlóan meghagyta az összes utódoknak.² A társadalom békés rendje tehát szintén vallási képzetből következik, aminthogy a koronázás, a magyar alkotmányos élet e legfontosabb ténye is Szent István kezdeményéből teljességgel keresztény jelleget nyert: már az ő koronázása is az akkori egyházi gyakorlatnak megfelelően ment végbe: a «dicséret» és *acclamatio* a X. és XI. századi francia koronázásoknak is állandó velükjárói — utóbb pedig a magyar királyi koronázás egyenesen a katolikus egyháztól megszabott, s a nemzetek közt különböző változatokban érvényes egyházi rendtartások, ordók szerint ment végbe. Szent István koronázásánál lehet és kell is politikai motívumokat keresni, de nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a koronázás ily vallási tartalma az ő lelkére magában is nagy hatással volt: a fölkent király lelkében a koronázás a keresztiséghez hasonló eltörölhetetlen jegyet hagyott, amint azt később is látjuk vallásos lelkületű koronás királyainknál. A koronázás tényén kívül még egy másik horgonnyal is lekötötte a transcendens világba Magyarországot Szent István, azzal, hogy országát Szűz Máriának felajánlotta, s őt patrona Hungariae-vá tette.³

Kilencszáz esztendő távolából, az állami élet teljes és végleges laicizálódása korában bármily valóságértelmennek tűnik is fel ez az egész berendezés, az egykorú kútfők egyhangú tanúsága és mai történetírásunk meggyőződése szerint a Szent István korabeli gondolkozás tényleg, pozitíve ilyen volt, az akkori emberek a mi számunkra írigylésreméltó, de el nem érhető biztos nyugalommal fogadták az egész berendezést, s ez számukra élő realitás volt. De a következő korok számára is, amelyek ugyan belső fejlődési szükségességből már sokban elhajoltak az eredeti, szentistváni koncep-

¹ Bartoniek Emma, A magyar királyválasztási jog a középkorban, Századok, 1936. 396. stb. 1.

² Deér id. m. 17. 1. és Bartoniek Emma,

A magyar királyavatáshoz, Századok, 1923—24., 247. 1.

³ Bartoniek id. m. 247., 251. 1.

ciótól, de ezt mindenképpen titkolták önmaguk előtt is. Szent István egyetlen darabból öntött alakját már félszázad multán sem tudták minden cselekedetében megérteni, s így például Vazul szigorú megbüntetését, megcsonkítását nem a kereszténység terjedésén isteni parancsból dolgozó eszményi király logikus cselekedetének tartották, hanem palástolandó hibának, véteknek, amelynek árnyékától mindenképp meg kell menteni a szent király emlékét. Innen van, hogy a magyar királykrónikák őse, a Szent László korában írt, 1091-ig terjedő *Gesta Hungarorum* a megcsonkítást elítélve, elkövetésével Gizella királynét vádolja meg, akit e célból Péternek, Szent István nővére fiának rokonává tesz meg. Miután Vazul Szent László nagyapja volt, érthető, hogy a királyi udvar történetírója kellemetlen feladat előtt állott, ha az igazsághoz ragaszkodva akarta elmondani, hogy az első szent király kénytelen volt a mostani király nagyapját pogányság és a személye ellen orgyilkos felbérelése miatt megvakítani és megsüketíteni — ezt kikerülendő, tolt rá az egész bűnt Gizellára, s ezzel egy csapással megmentette Vazul jó hírét és Szent István tisztességét. Ez a felfogás, Szent István alakján az első «retouche» mindjárt Vazul fiainak, Endrének és Bélának uralkodása alatt feltűnik, s valószínűleg már I. Endre környezetéből került az Altaichi Évkönyvekbe is.¹ Hogy azonban Gizella szabadon követhesse el gonosztetteit, ennek megértéséhez szükséges volt Szent Istvánt tehetetlen, akarattalan öregembernek rajzolni: az a nagyszakállú, jólelkű öreg, akinek szemeiből isteni segítségben biztos férfias tetterő és államférfiúi átható értelem helyett legföllebb földiektől eltordult jámborság olvasható ki, amilyennek látjuk Szent Istvánt sok késői és modern képmásán, a Szent László-kori átalakítás eredménye, s nem a valóság alakja.

De Szent István egyéniségének és politikai eredményeinek hatása az időben növekedett, annyira, hogy egész történetünkben egyetlen egyszer, vele kapcsolatban lehet mithikus és misztikus nagyságról beszélnünk. Amint intézményeivel félretolta, archaizálta a pogánykori berendezéseket, úgy alakja és emléke is elhomályosította pogány őseit, Árpádot és annak utódait. Az első munka, amely a magyarok történetét áttekinti, a már említett Szent László korabeli *Gesta*, szakít a pogány származás tudatával, ami pedig akkor még kétségtelenül széles rétegekben megvolt, megtagadja a pogány őseket, s helyettük az első keresztény királyt állítja oda a magyar királyok családjának kiindulópontja, ősforrása gyanánt. Amint ez nem is képzelhető másként, ha már egyszer olyan nemzedék nőtt fel a Szent Istvántól megvetett alapokon, amely a magyar államot keresztény államnak tartotta, a szó akkori, középkori, tiszta értelmében. Sem Árpád felemeltetése, sem Álmos megválasztása és a vérszerződés nem lehetett többé keresztény magyarok számára kielégítő megokolása a dinasztia uralmának, hiszen

¹ Hóman id. m. 235. l. és ugyanő, A Szent László korabeli *Gesta Hungarorum* és XII—XIII. századi leszármazói, 1925.

ezek egyformán csak pogány vallási jellegű, vérségi kapocs segítségével igazolhatták a trónöröklést Árpád családjában: keresztény államban az uralkodási jogcímnek meg kellett változnia, a pogány leszármazási, vérségi elv helyébe kereszténynek kellett lépnie, ami nem lehetett egyéb, mint az első szent királytól való, nyilvánvaló vagy bizonyítható leszármazás. Igaz, az Egyház, az alkalmasság, az «idoneitas» szempontját szokta alkalmazni a trónbetöltés kérdésénél, természetesen vallási értelemben: a keresztény élet megerősítésére, annak feltételei biztosítására alkalmas egyént illeti a trón, tekintet nélkül a vérségi leszármazásra, s ez az elv adott esetben összeütközhetett és, tudjuk, néha össze is ütközött a Szent Istvántól való leszármazás uralkodási jogcímével. De ne felejtjük el, hogy az Egyház mint a családi élet megszentelője nem lehetett elvi ellensége a vérségi jogcímnek sem, még kevésbé olyannak, amelynél a kútfő Istvánnak tökéletes, szent alakja volt. Így az Egyház kétségtelen támogatásával, de a magyarok akaratából fejlődik ki annak tudata, hogy «Szent István nemzetsége» uralkodik az országon, ez a «királyi nemzetség», a «regale semen» vagy «genus regium», amely már a királyi koronázás és felkenés «sacralis» aktusa következtében jut a hatalomhoz. Álmos és Árpád helyett Szent István lesz az ő, s jellemző az egész fejlődésben nagy szerepet játszó egyházi befolyásra, hogy ezt leghatározottabban egy olyan nagy állami oklevél fejezi ki, amely a pápai legátus és a magyar egyháziak hatása alatt jött létre: II. Endre az 1233-i beregi egyezményben elismeri fiaival és a főurakkal együtt, hogy a trónt «Istvánnak, ezen szent királynak örökösödési jogán, Isten kegyelméből» nyerte el. Majd Kún László is vallja a szintén a pápai legátus hatása alatt kiadott ú. n. kún cikkelyeiben: «az ország kormányát és koronáját mi is, egyetemben Magyarország többi királyaival, a mi őseinkben, Szent István királyban a római egyháztól nyertük».¹ Olyan ez a felfogás, mint mikor egy kétszáz év óta grófi család fia tudja ugyan, hogy családfája régibb időre megy vissza, amikor még nem voltak grófok az ősei, de mégis azt az őst tartja sorkezdőnek, aki tényleg megszerezte a családnak e méltóságot. Az Árpádok is tudták, hogy Árpádtól és Álmostól származtak le genealógiailag, de mint királyok mástól nem, egyedül a szent alapítótól vezethették le jogukat és águkat, bár azzal is tisztában voltak, hogy Szent Istvánnak egyenes utóda nem maradt. A «Szent István nemzetsége» a vérséggel szemben így lett élő joggá a keresztény magyarságban — hozzátehetjük, a nemzet széles rétegeiben a főpapi hatástól is függetlenül. A Gesta Hungarorum alapján a Képes és más krónikák elterjesztették ennek tudatát, többek közt, mikor Aba Sámuellel kapcsolatban megírták, hogy Pétert elűzvén, a magyarok Szent István nemzetségéből kerestek maguknak királyt, s mivel ilyent nem találtak, választották meg Abát (tényleg persze Abát is Szent Istvánnal való rokoni kapcsolata segítette

¹ Bartoniek, A magyar királyválasztási jog 362. stb. l., továbbá Deér id. m., 10., 12. l. e két szerző véleménye több pontban eltér

egymástól, de a szövegemben felhozottakra nézve megegyeznek. V. ö. Deér József, Az Árpádok vérségi joga. Bp. 1937.

a trónra), majd mikor Endre, Béla és Levente uralkodási jogát olyképp igazolták, hogy Péter második uralma után az országot Szent István nemzetségének akarták visszaadni, s a három testvért követekkel behívták az országba, mert «de genere Sancti regis Stephani erant progeniti», azaz Szent István nemzetségéből származtak.¹ Nem lehet kétséges, hogy utóbb már a koronázás hagyományos, keresztény formájú ténye is hozzájárult annak megismeréséhez, hogy az új király Szent István nemzetségéből származott. Szent István nemzetsége helyett gyakran említették a «szent királyokat» (sancti reges) is, Anonymusnál a «sancti duces et reges» fordul elő, ugyanezt a kifejezést használta IV. Béla is,² — de mindnek az értelme csak az, hogy Szent István az ő életével és vallási jellegű hatalmával az egész dinasztia is megszentelte. A szent királyok, többes számban, Szent László szenttéavatása óta említetnek, Imre király például apjának nevezi Szent Istvánt és Szent Lászlót, de gyakran Imre herceget is beleértik a «szent királyok» közé.³ Bár a XIII. század második felében feltűnedező elvilágiasodás megint felhozta a mélyből, hova a kereszténység hatása alatt süllyedtek, a pogány származás képzeit: IV. Kún László történetírójánál, Kézainál a «genus Turul» elnevezés jelenik meg, a Képes Krónika miniatűrjei a turulmadarat, mint tudjuk, az ősi uralkodóház totem-állatát alkalmazzák a pogány fejedelmek címereként, de csak a pogányoknál, nem pedig Szent István utódainál, s maga Kézai is pogánykodó ura, IV. László győzedelmeit Szent István, Imre és László segítségének tulajdonítja.⁴ Összes emlékeink és rajtuk alapuló minden tudomásunk megerősíti azt a tényt, hogy a magyar nép állami élete Szent István alakjával felbonthatatlan egységben volt, s az egész nép érzelmeit fejezte ki 1303-ban Szent István nemzetsége utolsó tagjának, III. Endrének barátja, Ákos István országbíró, mondván, hogy letört Szent István első magyar király vérének utolsó ágacskája, a magyarok Ráhelként siratják és keresik, kit találjanak utódot a szent király véréből.

Szent István alkotásainak szellemét illetőleg a történettudomány mai képviselői sokban eltérnek; némelyek szerint a Karolingok és Ottók univerzalisztikus gondolatvilágát valósította meg magyar földön, mások rendelkezéseiben Cluny erősen papisztikus mozgalmának hatását fedezik fel. A lényeges pontban mégis általános a megegyezés: a keresztény államiséget s abban az egyháznak a királytól való függését Szent István az ő egyéni, személyes tekintélyénél, érdemeinél fogva valósította meg, az ő életének morális szentsége volt az, ami megadta a lehetőséget az ország teljesen új berendezésére.⁵ Sem világi, sem egyházi berendezésének részleteiben nincs a tudósok közt teljes egyvéleményűség, arra nézve sem, hozott-e be valami-

¹ Hóman Bálint, A magyar történetírás első korszaka, Minerva, 1923., és Bartoniek Emma, Az Árpádház neve, u. itt 1924. 122—124. l.

² Deér id. m. 44. l.

³ Bartoniek, A magyar királyválasztási jog, id. m. 365. l.

⁴ Bartoniek id. m.

⁵ Deér id. m. 30. l.

fajta hűbériséget, amiből a magyar feudális válfaj kifejlődhetett, vagy sem ; egyházi dolgokban már Kálmán korában összeszűkülő utódai kezén az a nagy, apostoli hatalom, amelyet csak ő tudott szentségével, egyházi megbízhatóságával a pápasággal elismertetni : Kálmán óta Szent István utódai, VII. Gergely hatásos fellépése következtében, nem gyakorolnak oly kiterjedt jogokat egyházi téren, mint szent ősük,¹ viszont az Egyház nem fárad el Szent István neve említésében, s mikor utóbb már, a trón betöltése körüli zavarok alkalmat adnak neki erre is befolygni, mindegyre Szent Istvánra hivatkozik, hogy az első szent király példájára a magyar királyok neki, a Szentszéknek köszönjék trónjukat. Megindul tehát nemcsak Szent István személyének, de államalkotó munkájának is olyan revíziója, amely folyvást hangoztatja ugyan az eredetihez való hűségét, de a századok távolából előködlő eredetit már csak a saját szemüvegén át tudja szemlélni. Szent István politikai hatása tehát a XII. század elejétől új korszakba lép : az emberek tovább fejlesztik alkotásait, abban a meggyőződésben, hogy újat formáló kezükből mégis csak az ősi, eredeti, szentistváni kerül ki. S amiben dolgoznak, az az alkotmányos, politikai anyag tényleg Szent István munkájából került hazai földre.

A XIII. század első fele óta indult meg az a társadalmi mozgalom, amely végső fokon a rendiséget termelte ki, azon közjogi-társadalmi berendezést, mely azután egész 1848-ig érvényben maradt, s amelynek formái közt folyt le ötszáz esztendőn keresztül a magyar nép élete. A rendiség gyökerestül különböző állami és társadalmi berendezés volt, mint az őt megelőző keresztény királyság ; ez utóbbinak erős központi hatalma már a rendiség kifejlődése első ideiben is annyira meggyöngült, hogy végül is legjobb esetben csak egyenrangú társa lehetett a rendi hatalomnak. A keresztény királyságtól irányított nemzeti élet egysége most darabokra törött, miután a középkori vallásosság hanyatlásával az állam ügyis mindinkább függetlenedett az Egyháztól, s az egyes rendek jogait és kötelességeiket éppenséggel nem transcendens magyarázatokkal szokták immár megokolni. A visszaszorított és hátrálásában is egyre csak védekező királysággal szemben álltak a főpapok és főurak, mint első és második rend, a vármegyékben megszervezett köznemesség mint harmadik rend, s negyedikként a városok polgársága, amely azonban a rendiség végleges megmerevedésekor, a XVII. században háttérbe szorult a nemesség mögött, s az újkori magyar rendiségben csak lényegtelen szerepet játszott.

De bármennyire új képződmény volt is ez a rendiség és bármily ellentétben állott is a Szent István trónját betöltő királysággal, mégis kétségtelen, hogy a szentistváni alapokon fejlődött ki, és az anyag is, amely az új rendi szövődményben összeállott, Szent István államából származott. Az államot továbbra is a Szent Istvántól megalapított keresztény királyság

¹ Váczy Péter id. német nyelvű munkája.

tartja össze, az állami és társadalmi élet biztonságát egyképpen az ő koronájától, az ezzel történt katolikus szellemű koronázástól reméli és nyeri; az egyes rendek nemcsak jogaikat származtatják le a szent királytól, hanem a rendi társadalom legbiztosabb alapja, a nemesi birtokjog is őtől származik, egy oly fejlődés eredményeként, amelynek élén kútforrás gyanánt Szent István áll. S végül Magyarország egész belső berendezésében, a magyarság és a nem-magyar népek együttélésében is az ő elvei érvényesülnek. A helyett, hogy a szentistváni uralom felbomlását és a rendiségbe való átmenetét részletesen feltüntetnénk, itt megelégszünk ezzel a három kérdéssel: mi a szentistváni a király és rendiség viszonyában, — a rendiség berendezésében — s a magyarság uralmi helyzetében a XIII. század végétől kezdve?

Láttuk, hogy az Árpádház tagjainak — akik különben soha sem nevezték magukat a pogány Árpád leszármazottjainak, — a Szent István nemzetségéből való származás adott kielégítő jogcímet a trón birtoklására; ezt a több mint két századon át egyedül érvényes jogcímet a XIII. század végén két oldalról is támadták: a római kúria részéről, amely éppen az első szent királyra való hivatkozással követelte magának a trónutód kijelölése jogát, s azok részéről, akik Szent István nemzetsége kihaltának közeledtével választás útján akarták a trónt betölteni. Mind a két törekvés kilátástalan volt addig, míg Szent István nemzetsége élt, s mikor a fiág kihalt, még mindig természetesnek tartotta a magyarság a nőág uralkodási jogát. De végül is III. Endre halála után új formákat kellett találni, s 1309-ben, I. Károly megválasztásakor a rendek — bárók és nemesek — elutasítják a Szentszéknak Gentilis legátustól élesen körvonalazott kinevezési igényét, bár a valóságban hozzájárulnak a pápai jelölt uralmához, kimondják azonban, «az ország régi, bevált joga szerint», hogy ők választják Magyarország királyát, akit aztán a pápai legátus megerősít székében. Anjou Károly megválasztásánál szerepe volt annak is, hogy nőágon Szent István nemzetségéből származott, királyi hatalmának teljességét pedig csak akkor érte el, miután Szent István koronájával megkoronáztatott. Tudjuk, hogy a korona László erdélyi vajda kezében lévén, a rendek új, díszes koronát készíttettek, azt Gentilis bíbornok felszentelte, s vele az esztergomi érsek országgyűlésen megkoronázta Károlyt, de bár ez az egész aktus egy korábbi országgyűlési határozat értelmében ment végbe, tehát törvényesnek volt mondható, a népet még sem elégítette ki. Egyhangúlag követelték, hogy a szent király véreből való származása folytán trónra emelt királyt az ő koronájával avassák fel, s tényleg Károlyt újból meg is koronázták, mikor a szent korona visszakерült Erdélyből.¹ Abban a pillanatban tehát, mikor Szent István nemzetsége kihalt, megjelenik és korábban nem ismert közjogi jelentőséget nyer a szent korona; a szent király vére nincs többé, de népének megmaradt az ő vigasztalásaként a korona, amely valamikor a szent

¹ Hóman, Magyar Történet II². 52. l. és Bartoniek, id. m. 373. l.

király fején volt és amely az esztergomi első koronázáskor először érintve István homlokát, a magyar keresztény államot is megalapította.

A magyarság továbbra sem tudja államéletét Szent Istvántól függetlenül elképzelni. A vér kihaltával a korona ad neki bizalmat és nyugalmat, hogy az alapító útján halad tovább (bármennyire eltér is ez az út tényleg, százados fejlődés következeként, Szent Istvántól), s ez ad neki erőt ahhoz, hogy kívülről jövő befolyásoknak ellenálljon. A Szentszék azon felfogásával szemben, hogy a koronát ő adta Szent Istvánnak, s ezzel trónbetöltő jogot szerzett magának, megjelenik szinte védekezésésként az a nézet, hogy a szent korona egyenesen angyal adománya, hogy így a legmagasabb legyen az eredete. A Képes Krónika szerint az Ottótól elveszített korona azért került meg, mert Isten nem akarta, hogy «Pannónia megfosztassék az ő angyaltól adott koronájától».¹ Amint Szent István korában az ő személye volt az állam, s utódai korában az ő vére, az ő nemzetségéből való származás adta át hatalmukba a magyar államot, úgy most ezt a funkciót az ő koronája kezdi végezni. Ehhez képest a szentkorona az állam szimboluma is lesz, nemcsak a királyé, mint korábban, mikor természetesen Szent István leszármazottjának nem volt szüksége ily szimbolumra, mert hiszen, vérénél fogva, ő maga volt a szimbolum. Az állam, a «regnum» és az azt kitöltő országlakók a király személyén át beleértetnek a szent koronába, V. István egyik oklevele szerint még «ő királyi felsége gondoskodik az országról és a koronáról». Gentilis 1309-ben is még a régi értelemben állapítja meg, hogy az «ország lakosai között a koronának nagy tisztelete és tekintélye van, és azt vélik, hogy abban van a királyi jog». Az Anjouk éppen úgy a sajátjuknak tekintik a koronát, mint az Árpádok, akiknek oklevelei a király személyét és a koronát synonym kifejezéseknek fogták fel s rendesen «a mi koronánknak» is nevezték. Az alattvalók királyhűsége a szent koronára is vonatkozik, s amikor a nemesek a királynak és a koronának, akkor az államnak is szolgálnak.

Minél inkább elhalványodott a király Szent Istvántól való származásának tudata az Anjouk és utódaik korában, annál inkább előtérbe lép a szent korona, s viszont a rendi fejlődéssel kapcsolatban megindul a korona és király egymástól való elválása. Talán legelőször külföldi viszonylatban történik ez meg: Nagy Lajos király 1381-i turini békeokmányában, amely egyre megkülönbözteti a királyt és a koronát és megállapítja, hogy a magyar tengermellék jog szerint «az országhoz és a koronához» tartozik. A korona mint államszimbolum mellől elesik a személyes király, a korona személyfelettivé lesz, s a király helyett most már, főként az Anjouk után, a korona jogairól, jövedelmeiről, a reá hárult birtokokról beszélnek. A XV. század elejétől kezdve, a rendiség kiteljesedésével, a szent korona e fogalmi átalakulása is meggyorsul, amiben nagy szerepe van annak is, hogy gyakran nincs király, s így a szent korona teljességgel egyedüli szimbolum lesz, kény-

¹ Bartoniek, id. m. 372. l. V. ö. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 51. l.

telen azzá lenni. 1401-ben Zsigmondot elzárva a rendek «auctoritate iurisdictionis sacrae Coronae regni» adnak ki rendeleteket, azaz a szent korona tartalmából pillanatnyira kizárták a királyt s önmagukat, a rendeket, az országot helyettesítették belé. Még tovább ment a rendiség 1440-ben, amikor I. Ulászlót nem tudták a szent koronával megkoronázni, mert azt Visegrádról elrabolták; a rendek ekkor a távollevő szent koronát megfosztják közjogi jelentőségétől, s minden «hatékonyágát, jelentését, misztériumát és erejét» átruházzák Szent István fejereklyetartó-koronájára, s ezzel a koronával ők adják át a királyi hatalmat Ulászlónak. Ugyanezt a felfogást fejezik ki a rendek, mikor 1450-ben «a mi koronánknak» nevezik a szent koronát. A király és rendek küzdelmének változásaihoz képest Mátyás király alatt visszatér a régi helyzet: nem a rendek mondják magukénak a koronát, hanem a király, s Mátyás megint úgy beszél, mint az utolsó Árpádok és Anjouk: «a mi felségünk és a korona» együtt jelentkezik nála mint az állam szimbolumai. Viszont a Jagellók-korabeli gyöngye központi hatalom megint lehetővé tette, hogy a rendek nyujtsák ki kezüket a koronáért; ebben a légkörben született meg Verbőczy Hármaskönyvének «szent korona tana», amelyben újra feltámadnak a Kun László korabeli, Kézainál jelentkezett pogány reminiscenciák: a közhatalom eredetileg a népgyűlésnél, a communitasnál volt, s mikor a kereszténységre tért magyarok Szent Istvánt királlyá választották és megkoronázták, akkor az utolsó pogány népgyűlés ruházta át az uralkodói hatalmat a szent koronára; innen van a korona nemesítő és birtokadományozó joga, ami a rendeket persze legközelebből érdekelte.¹ A szent koronának a pogány communitastól származó hatalma bármennyire bizarr elképzelés is, a lényegben Verbőczy koncepciója évszázados fejlődést tetéz be: a szent korona fogalmi tartalmába bevonul az ország, azaz a privilegizált rendek, a korona nem egyedül a királyé többé, hanem a király személye fölé kerülén, államot, nemzetet, királyt és rendeket együtt fejez ki. Szent István koronája: Magyarország, amint egykor Szent István személye is Magyarország volt.

Ha most egy pillanatra eltekintünk Verbőczy azon állításától, hogy a korona eredetileg a communitastól van, a szent koronával összefüggő egész trónbetöltési komplexum, amint az a rendi korszak teljes kialakulásától a mai napig életben van, a szent királyra és annak vallási-nemzeti elveire megy vissza. A szuverenitás teljessége, akár örökösödés, akár választás ténye által illet is meg valakit, egyesegyedül a szent koronával történt megkoronázás alapján jár ki az uralkodónak. Bár Verbőczy szélső communitásos elmélete mellett elméletileg elképzelhető a magyarság olyan uralmi formája is, hogy a szent korona senkinek fejét sem ékesíti, erre mint lehetőségre Verbőczy már azért sem gondolt és nem is gondolhatott, mert a szent korona az ő rendi érdekei számára birtokjogok, donációk és más grációk kútfeje is,

¹ Bartonek, Corona és regnum, Századok, 1934. 314. sk. l. és Hóman id. m. II². 145. 418. és 619. l.

Hungara, quid trepidas, Tellus? accede Patronam:
 Non patitur vacuas Illa perire preces.
 Sint sua Scuta alijs, sua sint munimina, et Arces;
 Virginis, Hungariae præbet Asyla, Thronus.

Patrona Hungariae magyar szentekkel.

már pedig betöltetlen trón esetén a szent korona nem gyakorolhatná ezen birtokjogi áldásait. Verbőczy és a tőle kifejlesztett rendi felfogás is megegyezik tehát a korábbi középkorral abban, hogy ha a szent korona személytelen szimbólum lehet is, működéséhez, a magyar szuverenitás gyakorlásához feltétlenül szükséges egy személy, akit a szent koronával megkoronáztak, azaz a király. Történetünk minden századában kivétel nélkül érvényes az ősi Gesta tanítása: «Si vis regnum, accipe coronam» mondta I. Endre öccsének, Bélának: ha az uralmat, az országot akarod, a koronát kell választanod, — a magyar nép teljes és tökéletes szuverenitását kizárólag a szent korona fejre-tétele útján gyakorolhatja, azaz Magyarországot a szent korona mindenkor királyságnak tartotta meg. Ez a királyság pedig hatalmát a szent korona keresztény, katolikus módon való fejre-tételéből nyeri. Béla herceg az őt megkísértő Endrének így válaszolt: fiadé a korona, mivel fel van kenve.¹ «Quia unctus est», ezzel válik a magyar uralkodó hatalma teljessé, azaz a katolikus egyház koronázási ordója szerint végrehajtott koronázás, benne a felkenés szükséges a teljes főhatalom gyakorlásához. Az egyházi ordó pedig feltételezi a király katolikus voltát, — mindez természetes következése a szent korona azon kimagasló helyzetének, amelybe Szent István nemzetségének kihalása után jutott, s amelyen ezekben a vonatkozásokban Verbőczy tana sem változtatott semmit. Az a főhatalom pedig, amelyet Szent István szellemében az ő koronájával való koronázás ad át a magyar uralkodónak, teljes és csorbíthatatlan, semmiféle külhatalomnak jogilag alá nem vethető szuverenitás. Amint Szent István koronázása is szimbóluma volt annak, hogy ő és népe és állama a föld semmi hatalmasságának nincs alávetve, egyedül Istennek, ugyanezt jelenti a magyar állam és nép függetlenségére a szent koronát fején hordozó király. Tudjuk, hogy amikor a Habsburg-korszak századaiban a török hódítás miatt központi kormánya és királyi székhelye az országnak alig volt, s amikor a magyar kormány de facto sok tekintetben alávetett idegen, bécsi hatóságoknak, soha magyar részről fel nem adták az állami függetlenséget és azt, hogy a szent koronát fején hordozó király magyar koronázása következtében szuverén, nem pedig azért, mert egyúttal római-német császár, cseh király és ausztriai főherceg is. A magyar korona Habsburg-családbeli hordozói is tisztában voltak ezzel, a koronázás és az annak kereteibe épített, szintén katolikus vallásos jellegű eskütétel és hitlevéladás egész életre megkötötte kezüket. II. József, aki el volt szánva, hogy nem respektálja a magyar szuverenitást, nem is koronáztatta meg magát, nehogy kösse politikai cselekedeteiben az eskü; ugyanezt cselekedte a fiatal Ferenc József mindaddig, amíg a magyar szuverenitást 1867-ben el nem ismerte, s ugyanerre készült, a megkoronáztatás alól egyelőre kivonni magát és addig a magyar alkotmányt törvénytelenül átalakítani, Ferenc Ferdinánd trónörökös. Az olyan uralkodó, aki bár meg volt koronázva, de az alkot-

¹ Bartoniek, id. m. 316. l.

mányt mégis megsértette, mint például I. Lipót, lelkiismeretének nyomása alatt a magyarság rebelliójával takarózott: hogy nem ő törte meg koronázási esküjét, hanem a magyarság lázadván fel és elhagyván a szent korona iránti köteles hűséget, feljogosította őt az alkotmány megszüntetésére. A magyar nép függetlenségét, állami szuverenitása belső, itthoni érvényesülését így biztosította Szent István koronája és a vele végbemenő, katolikus vallásos jellegű koronázás; kifelé hasonlóképpen ez a biztosítéka a magyar államiság gerinces, törhetetlen érvényesülésének. A Habsburgok egyes korszakaiban bármennyire idegen kézre került is az ország központi kormánya, a háború és béke joga mindenkor a koronás magyar királyt illette, s az ország elvesztett területei visszaszerzésének kötelességét is a koronázás állapította meg. A magyar korona hordozója soha nem lehetett vazallus, maga Szent István is fegyverrel védte országa integritását még Konrád római-német császárral szemben is, mikor ez Magyarországot uralmának alá akarta vetni. Joggal mondhatjuk: a magyar nemzet szabadságának, állama szuverenitásának biztosítéka kilencszáz éven át Szent István koronája és a vele való megkoronázás tényleges aktusa volt.

Térjünk vissza most Verbőczi korona-elméletének társadalomszervező részéhez. Ő a *communitas*, a nemesek királyválasztó jogát és a korona-király nemesítő és birtokadományozó jogát egymással összeköti, s ezen kapcsolat — *connexio* és *participatio* — révén a nemeseket a szent korona tagjainak mondja, akik egyedül a törvényesen koronázott királynak vannak alávetve. Az egész gondolat régi gyökerekből állt elő, s eredeténél megint csak Szent Istvánnal találkozunk. Azok a jogok, amelyeket Verbőczi a nemeseknek, mint a szent korona tagjainak tulajdonít, először II. Endre király aranybullájában irattak össze 1222-ben, innen másolta be azokat Hármaskönyvébe Verbőczi. Az aranybullában pedig Endre király elmondja, hogy mivel mind a nemeseknek, mind másoknak a szabadsága Szent István királytól származik, s ezt a szabadságot a későbbi királyok részint személyes haragból és bosszúállásból, részint rossz tanácsosaiktól vezetve megcsontkították, most a magyarok tőle kérték e Szent Istvántól adott szabadságuk helyreállítását. Tényleg az aranybulla felfogása szerint mindazon szabadság, amelyet a nemességnek enged, nem új, hanem a szent király szabadságának helyreállítása «reformációja». Ami persze a valóságnak éppenséggel nem felelt meg, mert Szent István alatt egész más köz- és magánjogi meg társadalmi berendezés volt, mint amit az aranybulla statuál a XIII. század első évtizedeinek tényleges fejlődése alapján. Mégsem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a középkorban minden jogot csak akkor tartották igazán érvényesnek és hatalmasnak, ha azt «régi és jónak» mondhatták,¹ és Szent István országában mi sem volt természetesebb, mint hogy a régiség által való legitímálás céljából egyszerűen azt mondták, hogy a

¹ Eckhart Ferenc, Jog és alkotmánytörténet, Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai, 1932. 269. l.

szóban forgó jogok még a szent királytól származnak. Tényleg különböző társadalmi osztályokban azok, akik legfelül álltak vagy pedig ki akartak emelkedni helyzetükből, szívesen emlegették, hogy jogállásuk Szent István rendelkezésein alapszik. Az ország teli volt a «szent király szabadjaival», «a szent király régi és igazi jobbágyaival», akik panaszkodtak és pereket folytattak, hogy a szent királytól való jogaik elismertessenek. A várjobbágyok széles rétegében, ahova nem szabadok is tartoztak, magas fokon álltak a «szent király jobbágyai» vagy szabadjai, — az elnevezés maga is későbbi eredetre mutat, mint Szent István kora, legalább is a szenttéavatás utáni eredetre, s csakugyan még a tatárjárás után is neveztek ki a «szent király jobbágyai» közé embereket a királyok.¹ Azaz társadalmi osztályok és csoportok «regi és jó» jogaikat oly módon vélték biztosíthatni, ha Szent Istvántól eredeztették magukat. De itt nemcsak a szent király példátlan tekintélye játszott közre, hanem az a közismert tény is, hogy ő rendelkezéseivel teljesen új viszonyokat hozott létre, és hogy az országban minden jog és minden újítás azokon az alapokon nyugodott, amelyeket ő vetett meg.

Ilymódon a szent király nemcsak az ország függetlenségének, az állam szuverenitásának alapítója és fenntartója, hanem a nemzeti társadalom kialakulásának is ő a kútfeje. A rendiségnek bizonyára nyoma sem volt az ő korában, de például azon társadalmi csoportok, amelyeket ő seniornak és milesnek nevezett el, csiráját alkották a későbbi, többé-kevésbbé hűbéri színezetű, rendiség előtti csoportoknak, amelyekből viszont a nemesi rend származott.² A rendi társadalom és annak érvényesülése sok lényeges vonatkozásban megy vissza Szent Istvántól nyújtott kezdetekre. A királyok a székesfejérvári törvéynapon hallgatták meg elébük járuló alattvalóik panaszait és intézték el; ezt a napot előbb Szent István megkoronázásától kezdve Nagyboldogasszony napján, majd István szenttéavatása óta, Szent László rendelkezésére, István király napján tartották meg, amikor a magyarság nemcsak élő királyának, mint a jog kútfőjének hódolt, hanem Szent István sírja és ereklyeként őrzött jobbjá előtt az ő emlékének is. Az aranybulla ebből a szent királyra visszamenő, vallásos jellegű patriarkális szokásból a nemesség számára jogot, a királynak kötelességet konstruált: ez utóbbi köteles ott évenként megtartani a törvéynapot, ami ily fogalmazásban már a rendi országgyűlések előképe. Mai országgyűlésünk tehát, ha származását kutatná, szent királyunkhoz fordulhatna, s ugyanígy legfelsőbb törvényszékünk, a királyi kúria is, amely a királynak székesfejérvári személyes bíraskodásából fejlődött ki.³

A rendiség társadalmi alapja a nemesi birtokjog, mely a királytól származik, és egyúttal a háramlással, a király és korona bizonyos esetben való

¹ Erdélyi László, Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései, 1925. 105. l. és A tizenkét legkritikusabb kérdés, 1917. 32. l.

² Hóman id. m. előadása mellett l. Váczy

Péter, A hűbériség szerepe Szent István királyságában, Századok, 1932.

³ Legvilágosabban kifejezve: Hóman Bálint, Szent István, Budapesti Hírlap, 1936. aug. 23.

örökösödésével is meg van terhelve. A privilegizált osztályok társadalmi létének 1848-ig ez a birtokjog az alapja, s csak természetes, ha a közfelfogás a különböző korokban és a mai tudomány is sok tekintetben Szent Istvánra, a «mithikus törvényhozóra» viszi vissza ezt is. De Szent István alkotásai sokkal reálisabbak és nagyobb jelentőségűek, semhogy mítoszt kellene mögéjük állítani. A nyugati hűbériséghez hasonlítható ez az adományrendszer, amely a nemesi birtokjog alapja, a középkori embernek oly szemléletén nyugszik, hogy a király a legfőbb birtokos, minden föld birtokosa, — s ez a szemlélet csak Szent István óta volt lehetséges, az óta, hogy a törzsi birtokok nagy részére rátette kezét és az ország minden vidékén szerzett királyi birtokokat. Tudósaink egy része szerint a magánbirtoklást is ő alapította meg a korábbi törzsi, nemzetségi, közös birtok helyében. Tényleg Szent István, mikor törvényében megengedte, hogy kiki élte végéig ura legyen tulajdonának és a királytól nyert birtokainak, utána fia örökölje, s csak hűtlenség esetén szálljanak a királyra, — ezzel nem az egyéni, magántulajdont hozta be, ami már bizonyára megvolt az országban, nem is az öröklési rendet akarta megállapítani, hanem a belső zavarok idején, amikor ő maga vette el az ellene feltámadottak vagyonát, az ártatlan emberek birtokjogát akarta, mégpedig saját maga, a király ellenében is biztosítani. A «ius regium», a király joga a birtokokra, amiből következett a visszaháramlási jog, csak azóta van, hogy Szent István elvette a fellázadt törzsfők és híveik birtokait; ezzel a törvényével rendet akart teremteni és az embereket megnyugtanni: a nemességi öröklést továbbra is érintetlenül hagyta. De rendelkezéseivel hosszú fejlődési vonalat indított meg, amelynek során végül a korona általános birtokjoga és az ősiség rendszere álltak elő 1848-ig tartó érvénnyel, de amely hosszú fejlődési sorba mindegyre belejátszott az ő személye és a reá való emlékezés. Már Kálmán király, mikor megszorítja az öröklési jogot, valamennyi fiúra nézve teljes örökösödést biztosít azon birtokokban, amelyeket «Szent István adományozott».¹ Azaz itt is Szent István személyével való vagy feltételezett kapcsolat biztosít különleges, jobb elbánást, később pedig, amikor a szent koronára száll át Szent István ereje, ez kerül be az egész birtokjogi komplexum középpontjába. Verbőczy az említett helyen kiemeli, hogy a fejedelmet a nemesek választják, de azt is, hogy nemest csak a fejedelem kreálhat, s az ily módon, a koronázott királytól megajándékozott nemesek összes fiai is mindig nemesek maradnak, a szent korona tagjai, akik senki más, egyedül a törvényesen megkoronázott uralkodó hatalma alá tartoznak. A nemesi társadalom alapjainak és egész belső kifejlődésének gyökerei tehát Szent Istvánhoz és a szent koronához nyúlnak vissza, s ezek után nem csodálkozhatunk, ha az ország közjogászai, Apponyi Albert grófnak sok tekintetben romantikus és egyáltalában nem következetes tradicionalizmusától vezetve a kiegyezés korában oly módon

¹ Eckhart id. m. 315., 287. sk. 1. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 54. l.

akarták a 48-as törvényhozás által kétségtelenül megtörtént alkotmánytörést, a rendi alkotmány teljes megsemmisítését és a parlamentárisnak átmenet nélküli, szervetlen behozatalát elleplezni vagy jóvátenni, hogy megint a szent koronához fordultak : azt mondták, hogy a szent korona tagjai közé a rendi korszakban csak a privilegizált rendek tartoztak, most azonban, az 1848-i törvényhozás következtében a volt jobbágyság, az egész magyar nép, rendi különbség nélkül tagjává lett a szent koronának. Szép gondolat, amelynek azonban gyakorlati következése nem lett, még a választói jogot sem terjesztették ki a szent korona ez új tagjaira, nyilvános ellentétben Szent István szellemével, akinek szavai sohasem voltak tettek nélkül, s aki az ő társadalmát berendezve minden magyarról gondoskodott.

Társadalmunk és közjogunk történetében Szent István és koronája több más hatását is megemlíthetnők, így például az aranybullától megengedett ellenállási jog dolgában, amelynek első megjelenése a Szent Imréhez szóló Intelmek azon passzusában található, hogy a rossz fejedelem, aki alattvalóival szolgálként bánik és a hagyományokat nem tartja meg, elveszti országát — a középkori kereszténység királyeszménye és zsarnoka szembeállításáról van itt szó, és nem csodálkozhatunk, hogy történetünkben éppen az ideális király, Szent István ítéli el először és fenyegeti meg az alattvalók részéről letétellel a zsarnok uralkodót.¹

Az Intelmeknek még egy passzusáról kell szólnunk, mint amelynek a mai napig megvan a hatása, s amelynek a magyar nemzet politikai életformájának kialakítására is nagy befolyása volt. Szent István elmagyarázza fiának, melyek a «királyi ház» vagy a «királyi korona» ékességei: az első a keresztény vallás, a második az egyház, a harmadik a papság, a negyedik a világi főemberek, vitézek és nemesek, az ötödik a türelem és az igazságos ítélkezés, a hatodik a vendég és jövevénynépek, akiket méltán megillet a királyi méltóság helyén ez a hely, mert már a római birodalom is azzal lett hatalmas, hogy sok bölcs és nemes férfiú költözött oda idegen országokból; ezek a «hospites» teszik naggyá ma is a királyokat, mert sokféle szokást és nyelvet és fegyvereket hoznak magukkal — annyira, hogy az «egyetlen nyelvvel és egyféle szokással bíró ország gyöngé és törékeny». Ezzel a megokolással követeli István fiától, hogy jól bánják a hospesekkel és elérje, hogy azok szívesebben jöjjenek az ő országába, mint máshová.

Kétségtelenül más államkonceptiót mutatnak Szent István e szavai, mint a mai nemzetállam, melyben megszoktuk a lakosság, az állampolgárok egynyelvűségét, mint a modern állameszme normális megvalósulásának egyik főfeltételét. Szent István szerint kell, hogy a magyaron kívül más nemzetiségű lakosai is legyenek az országnak, mert ezek különféle hasznos szokásokat, mesterségeket, a fegyverforgatás új módjait tudják, az egész ország javára, meghonosítani. A magyar nép mellett az uralkodónak ezeket a nem-magyarokat is meg kell becsülnie, aminthogy tudjuk, hogy Szent

¹ Deér, Heidnisches u. Christliches, 80. 1.

István utódai az idegen «hospes»-eknek tényleg külön privilégiumokkal biztosították saját életformáikban való életüket magyar földön. De tévedés volna ebből arra következtetni, hogy Szent István valamiféle kisebbségvédelmi szervezetet ajánlott volna fiának figyelmébe, olyan rendszabályok és törvények hozását, amelyek a beköltözött idegeneknek lehetővé tegyék külön nemzetiségük fenntartását. Erről már azért sem lehet szó, mert Szent István a nyelvi különbséget megemlíti ugyan az embercsoportokat megkülönböztető eltérések között, de benne egyáltalában nem lát nemzetiségi jellemző vonást. Ilyent nem is láthatott az ő korában senki; a Karolingok és az Ottók birodalma a kereszténység univerzális átfogó erejével foglalt egybe sokféle népeket, és benne az volt a lényeges, hogy ezek a keresztény monarcha kormánypálcája alatt keresztény életben tartsák fenn magukat, nem pedig az, hogy aki egyszer ezt vagy azt a nyelvet beszélte, az mindenképp megmaradjon a saját nyelvében. A korszak nem ismerte a nemzetiségi problematikát és senkinek sem juthatott eszébe azon törnie fejét: megmaradhat-e a bevándorolt német németnek. Ellenkezőleg Szent István elfogása éppenséggel nem zárhatta ki a természetes asszimilációt, amely a különféle bevándoroltaknak a magyarsággal való együttéléséből erőszak nélkül adódik. Azokat a német lovagokat, akiknek szolgálatait igénybe vette belső uralma megszilárdításánál, magyar birtokokkal ajándékozta meg ugyanolyan jogon, mint magyar származású híveit, magyar méltóságokat adott nekik és kétségtelenül már ő indította el őket a megmagyarosodás természetes útján. Amikor tehát jó bánásmódot: «jóakarató táplálást és tisztességes tartást» kíván a vendégek számára jövőendő utódától, ezzel nem kisebbségi jogokat, hanem azon általános keresztény emberi jogokat követeli, amelyekre az egyházjog szerint is igényük volt a jövevényeknek, s amint hasonló bánásmódot szab meg számukra már a VIII. és IX. század egyházi és világi törvényhozása. Szent Istvánnak ez a rendelkezése is magyar földön való megvalósítását képezi a középkori keresztény gondolatnak.

Ez a keresztény univerzalizmus még hosszú időn át megtartotta uralmát, és bár a népi egyéniségek, az ő természetesen kifejtett különbségeik következtében a középkorban is folyton surlódtak, sőt véresen küzdöttek is egymással, a keresztény gondolat még nem engedte a nemzetiség tudatosodását és ezzel a nemzetiségi küzdelemnek kifejlődését. Szent István mélyen keresztény gondolata: hogy a magyarok maguk közé fogadják a jövevényeket is, még századokon keresztül megmaradt, s talán nem tévedünk, ha a nemzetiségek békés együttélésének itthoni hosszabb időtartamát, mint szomszédainknál, éppen az ő berendezésének tulajdonítjuk. Csehek és németek, németek és lengyelek már a XIII. és XIV. századtól kezdve állandó nemzetiségi harcban élnek Cseh- és Lengyelország területén: ott a keresztény felebaráti szeretet parancsa sokkal korábban elvesztette pozitív hatását, mint Szent István birodalmában. Sőt nálunk még tovább mentek és nemcsak a keresztényi jó bánásmódot biztosították Szent István szellemében a bevándorlóknak, hanem az ő privilégiumaikat állan-

dóan fenntartották, s ezzel lehetővé tették — akaratlanul is, mert ilyent akarni anachronizmus lett volna akkor — azok nemzetiségének sértetlen és háborítatlan fenntartását is. A Szent Istvántól ide beültetett európai keresztény mag, mint az ő többi átültetése, megfogant és olyan berendezést hívott életre, amely egyenesen jellemző lett a magyar állam és nemzet létformájára, s amelyet nálunk ma is róla neveznek előszeretettel «szent-istváni állameszmének».¹

Utóbbi évtizedeink publicisztikájának véleményét erről a koncepcióról a legvilágosabban gróf Bethlen István fejezte ki.² Szerinte «Szent István magyar államot alapított, de nem úgy, hogy az itt élő vagy általa idetelepített nem magyar népeket és néptöredékeket egyúttal erőszakkal megmagyarosítani törekedett volna, sőt ezek mindegyikének, jelentőségének megfelelő, egészen a nemzeti autonómiáig terjedő privilégiumokat adott, meghagyta nekik szokásaikkal együtt sajátos kulturájukat, nyelvüket, sőt közjogi különállásukat és így illesztette be őket a birodalom egységébe». Szent István ma is még a magyarság egyetlen mithikus törvényhozója, s minden helyeset és célszerűt, amit életünkben találunk, ma is szeretünk reá, a kútforrásra visszavinni. A régi magyar berendezés tényleg ilyen külön nemzeti életet biztosított a nem-magyar népeknek az ország határain belül, s e külön életnek lehetőséget azon keresztény szellemű koncepció adott, amelyet Szent István valósított meg nálunk és mint saját berendezését ajánlotta fia és utóda figyelmébe. Ennyiben joggal nevezzük az egészet «szent-istváninak». De az előbbiekből tudjuk, hogy Szent István nem adott «közjogi különállást» a nem-magyar népeknek, amelyek az ő korában különben is aránylag csekély számban voltak; ez a közjogi biztosítéka a nem-magyar városoknak és kerületeknek: németeknek, erdélyi szászoknak, kúnoknak, jászoknak, ruténeknek, a keresztény állam azon európai szervezetéből következett, amely másutt is megvalósult a nemzeti öntudatosulást megelőző korokban, de sehol sem oly hatékonyan a kisebbségek javára és sehol sem oly hosszú időre, mint éppen Szent István országában. Ha tehát Szent István nem is adott és akkor még nem is adhatott közjogi jelentőségű privilégiumokat a nem-magyaroknak, az ily előjogok mégis az ő eredeti koncepciója szellemében jöttek létre fejlettebb viszonyok között, amelyekben kétségtelenül ő sem elégedett volna meg azzal, hogy a bevándorlók védelmében keresztény morális parancsra hivatkozzék, hanem ő is privilégiumokkal, közjogi jelentőségű, uralkodói aktusokkal szerzett volna érvényt elképzelésének. Az, amit ma szentistváni állameszmének nevezünk, ezek szerint valósággal Szent István gondolatából következik, annak korszerű kifejezése, s a szentistváni középkori állam hagyatékának tudatosítása.

Miként Szent István egyéb államjogi és társadalmi alkotásai, ez a koncepciója is tanúságot tett évezredes életképességéről, amikor a benne rejlő

¹ Hóman, Magyar Történet I². 193. 1. és Déér id. m. 23. l.

² Gróf Bethlen István, Szent István napján, Pesti Napló, 1937. aug. 20.

szentistváni gondolat szellemében, a változott és hozzá még az újkorban mind komplikáltabb viszonyok között kiterbélyesedett és alkalmazkodott. Ezt az átalakulást napjainkban is megfigyelhetjük. Szent István állameszméjét az ő eredeti formájában fejezi ki Bethlen István, amikor megállapítja, hogy ezen a területen «nem lehet tisztán a nemzetiségi elv alapján államokat alapítani», és hogy különféle történetpolitikai, földrajzi, gazdasági és kulturális erők «elszakíthatatlan kapcsokat és érdekközösségeket teremtettek és tartanak fenn» az itt élő népek és néptörzsek között — ez Szent István-nak nemcsak szelleme, hanem, mondhatjuk, saját hangja is. De az már nem az ő hangja, hanem szellemének a mai viszonyokhoz, a magyarság erőviszonyaihoz való logikus alkalmazása, mikor ez egymásra utalt népek együttélésének formájaként «modern szóval élve föderalisztikus összefogás» merül fel. Szent István korában alig volt nem-magyar lakosság, — a tótok egy része, az oláhok, rutének, szerbek kivétel nélkül később vándoroltak az országba, az itt talált alacsonyabb kultúrájú tót és az egyenkint bevándorló német a dolog természete szerint nem is kívánhatott beleszólást az állam igazgatásába. De később is, a középkori keresztény államban a magyarság és annak közjogi kifejezője, a király volt az, aki a bevándorlók nemzeti életét privilégiumaival, s egész helyi közigazgatási autonómia adásával lehetővé tette. Szent István korában és utóbb is a magyar vezetés irányította ezt az államot, s ezt a magyar vezetést a török kor vérvesztései után, a XVII—XVIII. századi idegen bevándorlás dacára, még a kiegyezési korszakban is fenn tudtuk tartani, — igaz, ekkor már csak az Ausztriával való kapcsolat és a hármasszövetségben való védettségünk segítségével. Ha pedig ma a föderalisztikus összefogást tartanánk a szentistváni állameszme követelésének annyira, hogy ennek megvalósításával vélnék Szent István birodalmát feltámaszthatónak: akkor megint az ősi rendszernek az ő alapítója szellemében való továbbképzéséről van szó. A viszonyok számunkra véglegesen megromlottak, s az az uralmi helyzet, amelyet Szent István és népe elfoglalt, a megfogyott magyarság számára, megnövekedett és kultúrában is nagykorúvá vált népek közt alig remélhető. De ha erről egyszer tényleg le kellene mondani, a Bethlen Istvántól meglátott és sok fiatal rétegtől hangoztatott új berendezés bizonyára megfelelne Szent István gyakorlati érzékének, de egyúttal keresztény és magyar szellemének is.

II.

Emléke a középkor vallásos szellemmel telített századaiban, az Egyháztól kezdeményezett állandó tiszteletén keresztül, sokkal inkább benne volt a magyarság mindennapi életében, mint ma, amikor egyházi ünneplése még a vallásos hívők lelkére is inkább csak az illető ünnepnapon tesz mélyebb benyomást. A középkori ember hétköznapi is benne élt egyházában, s mélyebb értelemben valósította meg annak intencióit saját életében, mint mi, akik mint hívők is hitetlen környezet nyomása alatt élünk. És Szent

István egyházi tisztelete kezdettől fogva egyúttal nemzeti jellegű is volt, attól kezdve, hogy Szent László VII. Gergely pápa felhatalmazásával 1083-ban országos keretben, országos zsinaton, egyházi és világi vezetőemberei segédkezésével, háromnapos országos böjt után «felemeltette» az alapító szent király holttestét. Ugyancsak Szent László iktatta István napját a magyarok számára a kötelező ünnepek közé és az ő emlékének méltóbb megünneplésére az addig, Szent István rendelkezéséből Nagyboldogasszony napján tartott országos törvényt napot Szent István király napjára helyezte át.¹ Mindezzel lehetővé vált, hogy a középkori egyház mindazon eszköze mozgásba jöjjön Szent István emléke érdekében, ami csak rendelkezésére állott ennek a népiség mélyén gyökerező egyháznak, s ezek az eszközök: szentbeszéd, ünnepi szentmisék hozzátartozó officiummal, litániákon való segítségül hívás, himnuszok, antiphonák, sequentiák, annál mélyebb nyomultak a magyar nép lelkébe, mert hiszen ennek a szentnek a tisztelete a legmagyarabb, igazi magyar ügy is volt.

A prédikációk évente az ország minden templomában a nép elé állították az alapító király alakját, s bár elsősorban a hagiográfikus formalizmust is nyújtó Hartvik-legenda alapján készültek, Szent István tényleges életének jellemző vallásos-nemzeti, egyházi-világi összefonottságánál fogva mégis a valóban élt apostolkirály képét vitték be népe tudatába. Ami szentbeszéd-beli jellemzés a XIV. és XV. századból, sajnos, leginkább csak az utóbbinak második feléből reánk maradt, kétségtelenül korábbi századokra megy vissza, s az is valószínű, hogy az egyes vonások, amelyekben a legendák Szent Istvánja tovább alakul, nem tisztán a tanult papság tudós találmányai, hanem sokszor néphagyományból származnak. Annak a szentnek legendás vonásait, akinek életéről egy egész nép értesül ünnepi prédikációkból, nem lehet tisztán filológiai eszközökkel szétkülönböztetni, s ha egy-egy szentnek egyes vonásai akár hajszálnyira is megegyeznek más szentek vonásaival, ebből még nem következik, hogy azokat úgy vették kölcsön és aggatták rá tudós tisztelői, a prédikáló, legendaíró papok. Először is a középkori vallásos ideál rendkívüli érvényénél fogva az egyes szentek, főként ugyanazon foglalkozásúak, valóságban is nagyban hasonlítottak egymáshoz, másrészt pedig népi képzelet is hatott és vitt át egyes, megragadóbb vonásokat a maga ismertebb, kedvesebb szentjére.² Szent István egyenes derekú, hajthatatlan, komoly szent ezekben a prédikációkban, s bár egyes vonásai, sőt egyenkint talán mindannyian megtalálhatók más középkori szentek életében is, mégis minden valószínűség megvan arra, hogy az ő életében is ezek a vonások uralkodtak, az pedig teljességgel bizonyosra vehető, hogy legendák és prédikációk olyan Szent Istvánt hagyományoztak reánk, amilyennek látta őt évszázadokon át az ő vallásos népe. Mikor Temesvári Pelbártnál azt olvassuk, hogy «testre kicsiny, lélekre nagy és merész, harcias és

¹ Hóman id. m. I². 289. l.

² Horváth János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931. 29. l.

okos» volt, lehet ezt is hagiográfikus kitalálásnak, ellentétel játszó szent formalizmusnak minősítenünk, s talán meg is találhatjuk ugyanezen kifejezés mását egyéb legendákban; az uralkodó osztály a magyarok közt, anthropológiai leletek tanúsága szerint, inkább magas termetű volt, s III. Béla csontváza is ilyen: tehát a leírás tudós kitalálás is lehet, de számunkra az is értékes, ha tudjuk, hogy a nép kistermetűnek tartotta, s végső fokon ez a kistermetűség is elfogadható, ha meggondoljuk, hogy Szent István anyai ágon az erdélyi «gyulák»-nak a magyaroktól tán különböző, első-sorban türk, esetleg bolgár vérrrel kevert családjából származott.

Középkori egyházi szövegeinknek a népi magyar szempontokat is tekintetbe vevő megvizsgálása még sokkal realisabbá tehetné Szent István alakját, amint az reánk hagyományozódott. Temesvári Pelbárt szentbeszédében már mindazon keresztény erényekkel ékes Szent István, amelyekért mai napig dicsőítjük, de amiért őt különösen tiszteletre méltónak tartja, az magyar volta: Isten «nekünk, az ő minden magyarjának» adta benne az «igazságosság és a keresztény hit doktorát». Erdemei közt is az első, hogy általa a magyar nép kereszténységre tért, második hogy a szent példaképét adta, harmadik pedig, hogy ő a mi patrónusunk, s az ő közbenjárásától remélhetjük különösképpen üdvösségünket.¹ A leáldozó magyar középkor másik nagy ferences hitszónoka, Laskai Osvát a bizonyosság arra, hogy

Szent Istvánnak, mint a magyarság kizárólagos szimbolumának tudata annyira élt, hogy uralma idején a szittyai hagyományok még csak szóhoz sem juthattak: egyik szentbeszédében felsorolja Hunnust és Magort, Tordát és fiát Bendeguzt, ennek fiát Attilát, Isten ostorát és Buda testvérét, s mind-ezen pogány ősöket könyörtelenül a pokolba taszítja: «Hát vajjon nem mindnyájan oda alá, a pokolba jutottak-e?»² Arra is van pozitív adatunk, hogy a szentbeszédnek nem maradtak a földöntúli erények légies távolában,

Szent István király.

¹ Pomerium sermonum de Sanctis, Nemz. Múz. Apponyi, 1623. Sermo 52.

² Sermones dominicales . . . Biga salutis in-

titulati, 1498. Sermo 19. Apponyi 35., ezt a részt már Apponyi Sándor gróf kihálászta és idézte.

mikor alakját idézték, hanem a magyar életet is próbálták alakítani és az ő eszményi alakjához felemelni: amint Pelbárt is szentbeszédeiben gyakran ostorozza a hatalmasok bűnös világi életét, ugyanerre használja a magyar középkor utolsó nagy írója, a Karthauzi Névtelen Szent István erényeit: ő hadai nyereségéből szentegyházakat és klastromokat rakatott, «kiket az mastani jobbágyurak és nemesek felégetnek, elpusztíjtnak és maguknak foglalnak — kiknek bosszúállója az teremő Uristen!» És jámbor bencéseket tett érsekké, püspökké, «kik nem pusztítottak, mint az mastaniak, kik el nem rekkentőttek Krisztusnak részét-jószágát, mint az mastaniak, kik sem házsártra, sem torkosságra, sem drága ruházatokra nem vesztögettek az szent alamizsnát, mint az mastaniak.»¹ Milyen távol van Szent Istvánnak e magyar életben gyökerező és abban hatékony életteljes szerepétől az a vértelen arckép, amelyet utóbb a XIX. század képzelt el róla magának!²

Középkori egyház és magyar nép ugyanezen kapcsolatát mutatják a himnuszok, amelyek a szent egyházi tiszteletének eszközei, s a missalékból és breviariumokból, hol Szent István közbenjárását kérő latin himnuszok a ma még eléggé át nem kutatott anyagban is már a XIV. századtól kezdve felmerülnek, átmentek a nép ajkára, s azon bizonyára korán magyarrá váltak. Itt nem az a lényeges, hogy a róla szóló himnuszok általános vallásos tartalmúak és ennél fogva királyi és magyar egyénisége többé-kevésbé háttérben marad; a himnuszok latin formája mindenben alkalmazkodik az egyetemes egyház himnuszaihoz, azok hatalmas szárnyalása és ritmikus könnyedsége egyként megvan bennük, s így bizonyos is, hogy a magyar papságra és általa a hívekre éppoly mély hatással voltak, mint például az Úrnapi officiumban a Pange lingua és a Lauda Sion, vagy akár a Vexilla regis és az Ave maris stella. A XIV. századtól kezdve egymásután tudomásunk van ily Szent István-himnuszokról és sequentiákról, aminők az «Ave beate rex Stephane, Inclita spes gentis tuae» kezdetű, vagy a «Gaude mater Ungaria, Prolis agens praeconium» és a «Gaudens coeli nova luce Tonitruum vox dum clangit». Már a kezdetekből is kiérzik a középkori magyar nép örömteljes hálája az Úr ajándékáért, hogy Szent Istvánban apostolát és az üdvösségre vezetőjét nyerte el. Az egyházi vonatkozások közül mindegyre felüti fejét a magyar érzés, Pannonia öröme azon a gyermekén, akit Géza víziója megígért, aki Libanon cédrusaként sudár ifjúvá nőtt, s aki hajnali csillagként tölti el a magyarok lelkét:

«Sidus claret matutinum:
Ante solem fert vexillum.
Per quod solis fulsit lumen
In Hungarorum mentibus.»

¹ Horváth, id. m. 245. l.

² Egyéb középkori prédikációs irodalmat l. Gockler Imre, Szent István király a magyar iro-

dalomban, 1936., a pécsi egyetemi Magyar Intézet Értekezései, 19., 13. l.

A XIV. századi feljegyzésű «Corde voce mente pura» a «Dies irae» meg-
rázó ritmusát követi, de annak hármass rímeit négyesre bővítve elveszi a
versformának zordságát, s így strófái könnyed bájjal követik egymást, —
úgy látszik, ezért kedvelték még inkább, mint a többieket :

«Corde voce mente pura,
Solvens Deo laudum iura :
Idolorum spreta cura
Laetare Pannonia.»

Az egyes himnuszok, sequentiák, antiphonák a Szent István-napi
officiumban bizonyára váltakoztak, bár jelenleg semmiféle vizsgálatunk
nincs az esztergomi, zágrábi consuetudo szerinti breviariumok és missalék
Szent István officiumának történetéről, még kevésbé a külföldiekről.
Az 1512-i, Velencében nyomtatott esztergomi missale egészen Szent István
tisztelete jegyében készült, címlapján fametszetben Szent István látható,
benn is ő jelenik meg kezdőbetű miniatürében.¹ Külföldi körökben is
ismertté tette Josse Clichtoue, latinosan Jodocus Clichtoveus flandriai szár-
mazású párisi theologus nagy műve, az Elucidatorium ecclesiasticum, ame-
lyet Párisban, 1516-ban adott ki Gosztonyi János győri püspöknek ajánlva,
aki magyarországi használatra rendelte meg. Az egyes himnuszokat vers-
tani magyarázatok kísérik, s a Szent István-himnuszok : a Gaudet coeli
és a Corde voce mellett, mivel a szerző szerint Szent István élete nem álta-
lánosan ismert, külön közli életét is, a Hartvik-féle csodák leírásával ; a
Szűz Máriának való felajánlás és a szent korona története különös módon
kimaradt.² Az általános egyházi tiszteletből érthető, hogy a latin szövegek
magyar fordításban is elkészültek, s ami kevés töredéke ismeretes e régi
és ügyetlen szövegeknek, azok még világosabban mutatják, hogy a magyar
nép Szent Istvánban elsősorban a saját népi apostolát tisztelte, hisz róla
mondta : «te népednek nemes reménsége» «Idvezlégymi megtérésünknek
bizony doktora és apostola» — mindig a magyar nép beszél ezekben a for-
dításokban, holott az eredeti latin szövegekben az egyetemes egyházi latin
stílus kifejezései ezt a benyomást gyakran elmossák. Minő általános a latin :

«ora pro populo,
intervenire pro clero,
ut nullus de tuis
preda fiat hostis»

és mennyire magyarosan, igazi nemzeti imádságként hangozhatott a «prosa
de sanctis» műfajába tartozó magyar szöveg a hívők ajkán :

¹ Nemz. Múz. (a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtárbeli köteteket a következőkben a Nemzeti Múzeum saját R. M. K. gyűjteményéből, s az ott őrzött Todorescu- és Apponyi-

könyvtárból idézem), R. M. K. III. 180. ; az Apponyi 1615-ben a címlap képe kifestve.

² Apponyi 113.

«imágy ez te népedért
 imágy egyházi szolgálókért es,
 hogy egy ellenség se légyen
 ragadozó ez te néped között Amen.»¹

A vallásos hittől és egyháziasságtól táplált tisztelete Szent Istvánnak nem apadt, nem is apadhatott, hiszen a katolikus egyház, még XVI. századi veszteségei közben is, érintetlenül fenntartotta egész szervezetét és szellemét Magyarországon, a Szent István ünnepek évenként tovább folytak, prédikációk és himnuszok tovább is őt állították példányképül és az ő pátrónusi támogatását esedezték. Ez az egyházi tisztelet a hívők körében változatlanul élt, változást, s ezzel hagyományos alakjának új színeit, a világi jellegű irodalom hozott. Már a középkor vallásos századaiban is érvényesültek világi érdekek Szent István rajzánál, mint láttuk, elsősorban a történetírásban, s nem minden ironia nélküli az a már megismert tény, hogy a szent király alakját éppen a pozitivista célú, a tények leírására törekvő történetírók, a krónikások deformálták leginkább. A Vazul leszármazói-nak uralkodása alatt létrejött krónikák sírángozó öregje, a szinte a bűntudat határán járó Szent István tovább él mindazon történészeknél, akik az ősi szövegekre támaszkodtak, s ezért a krónikások céhében ott lappanghatott valami kellemetlen érzés, valami zavar, amikor a magyar történet során Szent Istvánról kellett írniok. Innen van, hogy a legnagyobb és legelterjedtebb krónikák, Káldi Márk műve, a Bécsi Képes Krónika Nagy Lajos korában, s Turóczi Jánosé Hunyadi Mátyás korában, egyképpen szűkszavúak Szent István uralkodása leírásában, még attól is tartózkodnak, hogy a Hartvik-legenda adataihoz nyúljanak. Ha csak történészei adataiból ismerte volna meg a középkori magyarság Szent Istvánt, akkor rég kifelejtette volna az élő nemzeti hagyományból. Az elvilágiasodás továbbra is a történetírásban jelentkezik, még pedig a Hunyadi Mátyás korabeli renaissance-szellem hatása alatt.

Mátyás udvari történetírója, az olasz Bonfini, külsőleg nemhogy elvilágiasítaná Szent Istvánt, váratlanul egészen vallásos szellemben és sokkal részletesebben tárgyalja, mint elődei, a magyar krónikások. Nem restelli Hartvik legendáját és a Szent Imre legendát részleteiben is átvenni, a jámbor csodák mind ott vannak művében: Gézának és Saroltának látomásai, a sátor lebegése, akárcsak a «felemeltetés» alkalmával a sír körül történt csodák, meg az Imre hercegtől Szent Mórnak adott hét csók története. Látólag tehát azt hihetné az ember, hogy a humanista olasz teszi jóvá a magyar krónikások mulasztásait és írja le először Magyarország története keretében az apostoli királyt. De nehéz elhinni, egy egész könyvet igénybe vevő Szent István életrajza olvasásakor, hogy ő el is hiszi ezeket a vallásos dolgokat, bár a hitetlenségnek egyetlen kiszólásával sem találkozunk. De előadásmódja ugyanaz, mint nagy műve többi részében: humanista, klasz-

¹ Alszeghy Zsolt, Szent István az egyházi költészetben, a jelen munkában.

szikusan rétori, a legenda adataiból hosszadalmas körmondatokat szerkeszt, amelyeknek amint kifogy a lélekzetük, velük fogy hitünk is Bonfini vallásosságában, előadása őszinteségében. A XI. század vallásos szövegeit átírva, nem tudja átmenteni azok naiv, vallásos légkörét; előadása humanistává, racionálissá stilizálja az egészet, minden világos lesz benne, s ennél a racionális fénynél egyszer csak azt vesszük észre, hogy vértelen szentek szavalnak és cselekednek úgy, ahogy szentekhez illik, aminthogy Bonfini vitézei sem a magyar vitézek, hanem, miként maga is nevezi őket, Ulysses, Diomedes, Achilles. S minél világosabban magyaráz, annál inkább eltér a valóságtól, például mikor megoldja a magyar krónika ellenmondását,

Szent István király.

hogy Gizella királyné szent asszony volt és mégis ő követte el Vazulon a sötét büntényt; ezt azzal világosítja fel, hogy Szent Istvánnak két Gizella nevű felesége volt.

Hasonló kétséggel kell néznünk egy másik, Mátyástól inspirált történeti művet, Ranzano lucerai püspök rövid magyar történetét. Bármennyire «epitome» is ez a munka és «könyvek» helyett «indexek»-ben van írva, annyi helye mégis van, hogy a Gézának megjelenő Szűz Mária és a Saroltától álmában látott Szent István protomartyr szájából hosszú, elegáns latinitású beszédeket jegyezzen fel. Szűz Mária Géza álmában «nagyon szép asszony», akit csodás fény övez, és sok szűz kísér; Szent István hagyományos erényeinek sora is megváltozik: virtuosus, humanus, elegans, prudens — és jó, hogy hozzáteszi a szerző: christianus, különben semmi sem bizonyítaná szent-

ségét. Életében nem is akad transcendens jellegű elbeszélni való, csak születésekor a szülei víziója és halála után a csodák, amelyeket azonban nem mond el Ranzano, mivelhogy ő csak epitomét ír, s így nincs helye többé. Bonfini és Ranzano álvallásos, erősen racionalista szemlélete a két szerző nagy elterjedtsége következtében nagy hatással volt a magyar világi tudat további kialakulására; azt a racionális módot, amellyel a lucerai püspök a csodák elmondását elhárítja magától, a protestáns történészeknél is meg fogjuk találni.

De a magyar kereszténység hagyományos szelleme, amely a humanistákra is rákényszerítette a vallásos előadásmódnak gáncsnélküli külsőségeit, még a következő században is elég erős volt arra, hogy a hatalmasan feltörekvő protestáns történeti szellemet is befolyásolja. A protestáns Heltai Gáspár 1574-ben Kolozsvárott kiadván a magyar Bonfinit, bármennyire rövidíti és átírja is ezt, megfosztva humanista túlzásaitól, jó magyarrá változtatva, Szent István történetében nem hallgatja el Géza látomását, de nem mondja, hogy Szűz Mária jelent meg neki, hanem «az Isten vigasztalá őtet álmában és ígéretet tőn neki: . . . a Te fiad, az leszén Magyar király és az nyitja meg a Magyaroknak az üdvösségnek ajtaját.» És halála előtt püspökei és urai előtt így szólt: «Én az Magyarországot ajánlottam még régen a Szűz Mária asszonyunknak és azt választottam patrónának az Magyaroknak és az ő nevére verettem a Magyaroknak pénzét. Ezokáért állhatatos szűvel szolgáljatok mindnyájan asszonyunknak. És ha valami veszedelem akarna jönni reátok, ő az ő palástyával befedezi és mególtalmazza a Magyar országot, mert ő Patrona Hungariae.» A XI. századi eleven magyar hagyomány így kerül Mátyás humanistáján keresztül a protestáns hitű magyar közönség elé, s ez a szöveg annak is bizonyítéka, hogy a XVI. század protestáns szellemétől a Patrona Hungariae alakja és fogalma nem volt idegen.

Ha az lett volna, Heltai ezt a részt is elhagyhatta vagy átalakíthatta volna, mint Bonfini szövegéből annyi mást, s mint például Kupa lázadását, amelyben Heltai, a szegény népnek e törhetetlen demokratikus előharcosa — tudtommal egészen eredeti módon — a zabolátlan nagyurak és nagybirtokosok zsarnoki kísérletét látja a szegény «község» elnyomására: felkeltek az «urak és támadást művelének az országban és a községet erővel kezdék elhajtani a római kereszténységről. Dulni kezdék azokáért a falukat. Ez mikoron jobban egyben gyülekeztek volna, megkezdék az királyi városokat is, mind Veszprémet a Balaton víz mellett, mind egyebeket is.» Kupa volt köztük a «főáruló», és Szent István, mint szociális király, nemcsak a kereszténységet, de a szegény magyar községet is megmentette az ő leverésével. Nyugaton már tényleg megindult a fejedelmi hatalom azon az úton, amely a nagyurak befolyásának megsemmisüléséhez és a szegény nép felszabadításához vezetett, a királyi Magyarországon is a király, I. Ferdinánd követelte a jobbágyság helyzetének javítását az urakkal és nemességgel szemben, de az erdélyi viszo-

Szent István diadalkocsin.

nyokat Heltai mégis messze megelőzte, amikor Szent Istvánt ilyképpen szociális királlyá tette meg.¹

Szent István nemzeti tiszteletét eddig áttekintvén és keresvén az azt szabályozó erőket, a továbbiakban, a szellemi élet mind erősebb differenciálódásával feladatunk is mind nehezebbé válik. Sem az egyes szellemi irányok története nincs eléggé kidolgozva, sem pedig Szent Istvánnak ezekben való elhelyezkedése. Külön vizsgálatra volna szükség, amely az egész XVI—XVII. századi protestáns irodalomra kiterjedve meg tudná állapítani, meddig maradt meg Heltai felfogása, s mikor és mily gyorsan távolodott el tőle a katolicizmussal minden téren szembehelyezkedő protestáns felfogás. De külön vizsgálat volna szükséges Szent István alakjának külföldi tükröződését illetőleg is, ahol a német irodalomnak különösen jelentős szerepe volt, miként ezt egyes példákban a továbbiakban látni fogjuk. Végül nem ismerjük azon szemléletváltást, amelynek egyes állomásait középkori szellem, renaissance és barokk fogalmakkal szoktuk megjelölni, s melynek hullámváltozásában, egymásbafonódásában adódik és lesz érthető Szent István szemléletének a változása is. Alkalmi feladatom vállalásakor sem a hazai szellemi irányok ily történetét el nem készíthettem, sem pedig arra nem vállalkozhattam, hogy akár az összes protestáns, akár az összes külföldi említéseit Szent Istvánnak összegyűjtsem. Pedig biztos eredményekre ily részletkutatások nélkül nem juthatunk. A következőkben inkább a főirányokat mutatom be, a rendelkezésemre álló, elismerem, korlátolt anyag alapján, s így azzal is tisztában vagyok, hogy adataim kiegészítésre, megállapításaim kijavításra szorulnak.

A reformáció korának katolikusai közt tovább élt Szent István vallásos tisztelete, amint azt a középkori egyház áthagyományozta. Nagy hatása volt itt annak, hogy a Hartvik-legendának több, század-eleji kiadása után a karthauzi szerzetes, Surius Lőrinc 1576-ban nyomtatásba adta Hartvik klasszikusra stilizált legendáját,² s ezt az Erdélyben is járt francia tudós, Bongarsius Jakab, 1600-ban Frankfurtban kiadott nagy művében, a magyar történet forrásai gyűjteményében is lenyomatta. A XVII. és XVIII. századi katolikus prédikációk Szent István életét állandóan ezekből a szövegekből vették át, Surius és Bongarsius óta egész a legújabb időkig Hartvik fejlett, egyházas Szent István alakja uralkodott, s a Nagy és Kis legenda képe háttérben maradt.³ Hartvik szövege pedig a katolikus körökön túl is forrásul szolgált azon heroikus színezetű feldolgozásokhoz, melyek előbb még humanista, renaissance, majd barokk formákban vitték tovább Szent István középkori

¹ Heltai, *Chronica*, első kiadás 27^a, 28^a, 31^b.

² Surius stilizálására I. Karácsonyi János, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, 1891. 208. l.

³ Egy korábbi Hartvik-kiadás: *Legende sanctorum regni Hungarie in Lombardica historia non contente*, Apponyi 57. sz., másik kiadás: Joh. Dlugosch, *Vita b^{mi} Stanislai*...

necnon legende sanctorum Polonie Hungarie Bohemie Moravie Prussie et Silesie patronorum in lombardica historia non contente, Krakó, 1511. Apponyi 1610. sz. A nagy legendaszükséglet, mely ily kiadásokból megállapítható lenne, tanulságos jelenség Luther megjelenése előtt e középkelet európai országokban.

tiszteletét. A német birodalmi származású félkalandor, egész tudós Sommer János, brassói és beszercei rektor, utóbb unitárius és Dávid Ferenc veje, a magyar királyok verses történetében nagy tisztelettel beszél a «szent-királyról», aki először merítette meg a keresztény hit szörnyű ellenségeit a szent habokban, s aki a lázadókkal folyton harcolni kényszerült; előadása csupa klasszikus csatakép, semmi természetfölötti, a korona elnyerésénél még a pápa nevének említésétől is megszabadítja a klasszikus latinság:

«Tunc demum Latia missam tellure coronam,
Et data securo pectore sceptrum tulit.»

A Konrád elleni harc leírásának a Szent Istvánról szóló részben annak jóformán felét szenteli, s ezzel is hozzájárul a történet elvilágiasításához, végén pedig az ősgesta, a Szent László korabeli krónika szükségmegoldása, a magával tehetetlen öreg király klasszikus hexameterben jelenik meg:

«Frigidaque includens optato membra sepulcro,
Ad superos placida morte petivit iter»,

itt hagyva maga után a káoszt.¹

A humanista költészet klasszicizálása azonban a katolikus restauráció terjedésével kezd újra vallásos szellemmel megtelni, bár a Bonfininál látható pogány külsőségek még mindig nem szakadnak le róla, sőt a XVI. század végén és az új század elején még inkább elburjánoznak. De alattuk nem a renaissance ember racionalizmusa, hanem a barokk vallásosság előképe rejtőzik. Ilyen Istvánffi Miklósnak, a történetírónak költeménye, amelyben «Danubii deae», «Dravi puellae», «Naides et celeris ripae Tibisci» siratják II. Lajos király halálát, és Szent István a Nimfának nevezett Szűz Máriával hallgatja az ország panaszos kérését:

«... decus o coeli clarissima Nympha,
Cuius Pannonia est patrio sub numine, tuque,
Rex Stephane aeterno quondam gratissime regi,
Cur vestra infandos gens est perpessa dolores?
Quid misera emeruit tantum? quae causa ferinam
Barbariem et praedas ac tristia ferre coegit
Funera curve animis tantae caelestibus irae?»²

Ez a mitológiával telített klasszikus költészet Istvánffinál mégis nem egyszer, így főként a Szűz Máriával foglalkozó helyeken, egyházi, vallásos költészetté magosul, s mint ilyen, átmenetet alkot, a racionális, humanista renaissance és a vallásos barokk között, ez utóbbinak éppúgy előfutára, mint most idézett versének tulajdonképpeni tárgya, Oláh Miklós is korai előképe volt Pázmány szellemének, s az 1711 után megvalósult zárt katolikus barokk államnak. Pogányság és katolikum, humanizmus és barokk még to-

¹ Jo. Sommeri, Reges Hungarici et clades Moldavica, Wittenberg, 1580. R. M. K. III. 4809. és Delitiae Poetarum Hungaricorum, Frankfurt, 1619. R. M. K. III. 1245.

² Nicolaus Istvánffy: Carmina (Bibl. Scriptorum medii recentisque aetorum. Ed. J. Holub et L. Juhász.) Carmen I. 155–161.

vább keverednek egymással, s időbe telik, míg a vallásos elem egyedül marad. A XVII. század első fele ily átmeneti idő, s a Jézustársaság nagyszombati kollégiuma is «Romulus terrae Hungariae»-nak nevezi a szent királyt, amikor megállapítja, hogy Szent István «szimbolumaként» a királyi méltóságra csak hű katolikusok emelhetők: ne érintse az «angyali korona» — ez már állandó kifejezés lesz — annak homlokát, aki nem hívő.¹ Egy másik, Erdődy György gróftól, a későbbi tárnokmestertől kiadott munka Szent Istvánt vadul száguldó quadrigán ülő haragos, szakállas magyarnak ábrázolja, kezében mennyköveket tart, lovainak patái és kocsijának kerekei pogány templom márványát törik, a szöveg pedig sajátságos keveréke klasszikus, humanista és keresztény himnusz-reminiszcenciáknak:

«Lumen adest, Crux ecce micat, micat ignibus Aether :
Huc oculos, huc Gens Hungara, lumen adest.
O satis est somnis, Christus modo discutit illum :
O satis est mortis, nunc tua vita venit . . .»²

Mielőtt a barokk kifejezés mód e zavarból kikristályosodnék, a Szent Istvánra vonatkozó anyag is gyarapszik, mégpedig két váratlan publikáció által.

Az egyik Révay Péter koronaőrnek munkája a koronáról, első és nagyhatású, többször kiadott szövegében 1613-ban jelent meg. Szent István emlékének és a tőle származó koronának tekintélyét semmi sem bizonyítja inkább, mint az a szeretet és lelkesedés, szinte vallásos áhítat, amely a protestáns koronaőrt vezette, amikor Bonfiniből, Joviusból, sok egyéb hazai és külföldi kútfőből összeállította a szent korona viszontagságainak történetét és először írta le, az akkori viszonyokhoz képest szakszerűen, a koronát és a többi koronázási jelvényt. A «szent, angyali, apostoli» korona nála jelenik meg a világi írók közt misztikus fényben, s ezzel állandó mintát nyújt a későbbi katolikus barokknak. Szerinte Szent István a koronát «divina revelatione et Angeli iussu» nyerte el, s a magyarság benne nemcsak a királyi fő díszét és felségét tiszteli, hanem még inkább az ő megismert és vallott keresztény igazságának szimbolumát. Ennek a koronának van valamely titkos ereje «magnetica virtus»-a, ami fényét és a nép állandó tiszteletét megmagyarázza. «Miként az éj vagy világ nem tűr el másik napot, éppoly kevéssé képzelhető az ország és a kapcsolt részek határain belül más korona», amit bizonyít Bocskaynak a töröktől kapott koronája is, annak érvénytelensége. Révay egész történeti felfogása a szent korona e központi élményéből sugárzik ki: a szent korona egységet jelent, visszavonás pedig a szent korona iránti tiszteletlenséget, amit Isten azonnal megbüntet, így a mohácsi vész utáni egyenetlenséget is; a török szövetség hasonlóképpen ily súlyos bűn volt. Révay tizennégy évig őrizte a szent

¹ Apparatus regius . . . Symbolis regum Hungariae adornatus, Viennae, 1618. R. M. K. III. 1207.

² Gloria virtutis Hungaricae, Dvaci, 1633. Apponyi 2027. sz.

koronát, s esküjéhez híven el nem hagyta akkor sem, mikor Bethlen Gábor kezébe került, és ez Kassára, Ecsedre vitette; koronaőri hű szolgálatait is felülmúlja azonban az a szolgálat, amelyet a szent korona tiszteletének könyve megírásával tett.¹

A másik a kőszegi születésű jezsuitának, Inchofer Menyhértnek, messinai, majd római tanárnak 1644-ben Rómában, Jakosich György veszprémi püspök kérésére, Lósy Imre esztergomi érsek támogatásával megjelent nagy egyháztörténeti műve, amelyben többi közt Szent István korának minden emlékét, a törvényeket, legendákat, Intelmeket, a pannonhalmi alapító oklevelet nemcsak közli, hanem óriási tudományos anyaggal összeveti, a problémákat körvonalazza; mindezen úttörő munkájával egész a mi korszakunkig befolyásolta a történettudományt, s anyagot szolgáltatott a Szent Istvánnal foglalkozó irodalomnak. Ő közölte a Levakovich Rafael horvát minoritától hamisított Szilveszter-bullát is, amely annak dacára, hogy állandóan sokan hittek benne, voltak idők, mikor Katona István, Szalay László, Horváth Mihály, Georg von Waitz, Pauler Gyula is hitelesnek tartották, időnként mégis heves vita tárgyát képezte; hamis voltát legrészletesebben szintén egyházi férfiú, Karácsonyi János mutatta ki.²

Révay Péter és Inchofer művének egyaránt nagy a jelentősége, a jezsuita és a protestáns főúr nélkül Szent István barokk stílusú tisztelete nem ölelhetett volna annyi tárgyat fel, és nem lehetett volna annyira sokoldalú, pedig ez a barokk mozgalmasságnak tárgyi feltétele volt. Az anyagi korona, a látomások, a Szűz Máriának felajánlott ország képzetei most már nem szórványosan tűnnek fel, hanem szinte a gerincét teszik a barokk Szent István-tiszteletnek. A tisztelet pedig szigorúan beleilleszkedik a katolikus egyházi életbe, aminthogy a *Regnum Marianum* fogalma is egyképpen katolikus és magyar, a kettő egymástól el nem választható. S amint Mária országának politikája és zárt katolikus államfelfogása 1711 után valósul meg, a protestantizmus teljes háttérbe szorításával és hallgatásra kárhoztatásával, de az arra irányuló törekvések már a XVII. században megkezdődnek és nagy anyagi és szellemi eszközökkel folytattnak I. Lipót király uralkodása alatt: éppen így a *Regnum Marianum* barokk szellemisége is már az előző században elkészül, hogy a következőben átvegye az ország egyedüli vezetését. Ez az új szellem figyelhető meg Szent István tiszteletében is, amelynek egyházi jellegét hangsúlyozzák a nagyszombati jezsuita kollégium kiadásában megjelent officiumai Magyarország patrónus-szentjeinek. Ezek az officiumok a többi magyar vagy Magyarországgal kapcsolatba hozható szent ünnepének imáit, breviáriumait, antiphonáit, laudes-eit, zsoltárait közlik; a Szelepcsényi György érsek parancsára 1680-ban össze-

¹ Petri de Rewa Commentarius, ap. Schwandtner, I., 431., 456., 461. l.; koronaőri működésére l. Szilágyi Sándor, Révay Péter és a szentkorona, 1875.

² Inchofer, Annales ecclesiastici regni Hun-

gariae, Roma, 1644.; a Szilveszter bullára l. Karácsonyi id. m., a kérdés régebbi történetére Lányi—Knauz, Magyar egyháztörténelem, I. 1866. 229. l. j.

írtak tartalmában megtaláljuk Szent István egész legendai élettörténetét is: in II. nocturno a IV. lectio Géza és Sarolta látomását dicséri, az V. lectio a születés, Adalbert szereplése, az ellenségekkel folytatott küzdelmek, Szentmárton apátságának történetét, a VI. lectio az ország megtérését mondja el, amely István imáinak és «in cinere et cilicio» végzett könyörgéseinek eredménye. Ugyancsak megállapíttatnak Szent István napja quartáján, septimáján és oktáváján az imádságok.¹ A pannonhalmi főapát, Lendvay Placid külön kiadja a szentmártoni főapátságban használatos «*proprium sanctorum*»-ot, benne Szent Istvánnal kapcsolatosan az országhostól sokban különböző officiumokkal, s egyebek közt az antiphonával: «*Lux lucis invisibilis Christus est, quem gens Hungara videre meruit, cum per Beatum Stephanum in tenebris evocata in Christum credidit*»; a pannonhalmi szokásban, ha lehet, még szorosabb a magyarság és egyház kapcsolata, szinte minden sorában az officiumnak ott a «gens Hungarica» említése.²

Csak természetes, hogy a megnövekedett és pontosabban körülírt egyházi tisztelettel a himnuszok és szentbeszédek is elmélyülnek. Teljes magyar nyelvű himnuszok csak a XVII. századból maradtak fenn, a legelsőek még gyakran krónikásan mondják el a szent történetét Hartvik legendája alapján, így például a Kisdí Benedek egri érseknek ajánlott 1651-i *Cantus catholici*-ban a «Szent István király, Istennek szolgája» kezdetű, mely erősen hangsúlyozza Szűz Mária védőségét:

«Innen hivatik Pátrónájának,
Magyarország oltalmazójának,
Ellenség ellen bajvívó paisnak és biztatójának.»³

Szűz Mária tiszteletét korábban sem lehetne el mellőzni Szent Istvánét vizsgálva, az ellenreformáció korától kezdve azonban szinte minden Szűz Máriát invocáló himnuszba belekerül a *Patrona Hungariae* büszke magyar címe, így: «Angyaloknak nagyságos asszonya, Úr Jézusnak dicsőséges anyja, Mennyországnak királyné asszonya, paradicsomnak megnyitott kapuja... királyoknak oktató mestere, Magyarországnak választott vezére», vagy egy másikban:

«Azért ó szent Szűz Mária, régi magyarok patrónája,
Országodra kis nyájadra tekincs, s légy hiú oltalmazója,
Nőjjön bennünk szent szerelmed, és tőlünk áldassék szent neved. Amen.»⁴

Szent István felajánlásának emlékéből egész képzetsor származik: Magyarország asszonya védi és támogatja népét, de ha népe elhagyja a hit útját, feslett élethez pártol, vagy pedig a hit egységét megtöri, sorsára hagyja, bűnei büntetéséül. Viszont Szűz Mária az, akinek oltalmát és támo-

¹ *Officia propria s. patronorum regni Hung.* 1650. R. M. K. II. 737., 1680. R. M. K. III. 3035. *Nova quaedam officia, cum propriis sanctorum patronorum r. H., quae necdum passim in Breviariis Romanis impressa habentur*, 1680. R. M. K. II. 1472.

² *Proprium sanctorum exempti archiconobii S. Martini S. Montis Pannoniae, Viennae*, 1693. R. M. K. III. 3791.

³ *Cantus Catholici*, 1651. R. M. K. I. 856., 147. l., v. ö. Alszegehy id. m.

⁴ *Cantus Catholici*, 106. és 117. l.

gatását kell kérni, hogy az ország a bűnöktől megtisztuljon és hogy a hit egysége, a protestánsok megtérésével, megint helyreálljon. Ezek az erkölcsi gondolatok még azon száraz énekekben is fel-felcsendülnek, amelyek egyébként csak a szent király életrajzi adatait szedik versekbe. Így Kájoni János énekei közt a Szent Istvánhoz szóló másodikban :

«De miheltyen hátra veték Asszonyunknak,
Kegyelmes oltalmát szép Szűz Máriának :
Elkezdék veszteni fényét országoknak,
Kit már könnyes szemmel mindnyájan láthatnak.»¹

Egy másik himnuszban, az «Imádgys Istent értünk áldott Szent István király» litániaszerű refrén mellett, a Boldogságos Szűznek ajánlja országát :

«Hogy régi szent egységben, lehessünk mindnyájan egy hitben,
Hogy az pogány eltologyék, és rajtunk ne uralkodgyék . . .»²

Az 1700-ban megjelent «Lelki paradicsom» himnusza Szent Istvánt, a «magyarok napfényét, Krisztus választott edényét» arra kéri, hogy különösen vigyázzon egyrészt bűnös, másrészt eretnek életre indult magyarjaira : «Magyaridra, kik indultanak balra», s

«Akik tőled elpártoltak,
Szent hitedtől elfajultak,
Add, hogy vissza jussanak.»³

Mai szemmel nézve ezek a XVII. században feljegyzett énekek művészi szempontból össze sem hasonlíthatók a középkori himnusz-költészet termékeivel, ritmusukban a litániák folyton ismétlődő fordulatai érződnek, verselésük nehézkes, de igazságtalanul ítélkeznénk róluk, ha tekintetbe nem vennők azt, hogy énekszóra készültek, amint a Cantus Catholici meg is mondja bevezetésében : «Az imádság is énekszó alatt, mint valami drága és jóillatú szerszámmal megtrágyázott étek, édesebben esik»,⁴ — sajnos, a Szent István és más XVI—XVII. századbéli egyházi énekek dolgában modern zenetörténeti kutatás mai napig, tudtommal, nem történt.

A Szent Istvánról szóló prédikációknak barokk szellemben való átalakításában Illyés Andrásnak, Csete Istvánnak és ez utóbbi művei kiadójának, Gyalogi Jánosnak volt legnagyobb szerepe.⁵ Az első, csiki székelv születésű pozsonyi kanonok, erdélyi püspök a szentek életéről írt nagy munkájában magyarra fordította Maffei Péter jezsuita Szent István életét, csataképekkel, látomások és csodák részletes leírásával. Szent István már az ország rendjeitől kapja királyi hatalmát : Géza főrendjei országgyűlésen ismerték el őt

¹ P. F. Kájoni János, Régi és Új, Deák és Magyar Áitatos Egyházi Énekek (P. F. Balas Ágostontól megjobbítottva,) Csiki Sarlós Boldog Asszony Klastromában, I. 1719. 408—409. l.

² Alszeghy id. m.

³ U. a.

⁴ Cantus Cath. 1651. kiadás, bevezetés.

⁵ Pázmánynak már nem maradt ideje, hogy Szent Istvánról tartott szentbeszédeinek szövegét is felvegye prédikációi kiadásába, Összes Munkái, VII., Prédikációk II., 1905. 799. l.

uroknak, esküt tettek neki, s felgerjedve, azonnal királlyá tették, a főkapitányok vállukon királyi székbe emelték, majd a főrendektől a nemességhez ment, a «vitézek táborára». Az új király annyi lelkesedéssel kezdett a térítéshez, hogy Adalbert reáhagyta és elment Prussziába mártírnak, István pedig «meg sem szünnék a setétes pogányságnak veszedelmes erdeiből az igaz keresztyéni tudománynak gyönyörűségeken világoskodó mezeire kergetni a magyarokat».¹ Ezt az életrajzt prédikációkban is elmondta, egyik prédikációjában a Szilveszter-bulla magyar szövegét is belefoglalta, egy másikban a legendairodalomnak a szent királyra vonatkozott természetfölötti híradásait foglalta össze, «minthogy igen szerette Istent Szent István király, némely titkos dolgokat is megjelentetett az Úr Isten néki és mególtalmazta őtet és az alattvalóit az ellenségektől» — ebben a kapcsolatban külön szentbeszéd tárgyát képezi a thráciai népek Erdélyre rontása, Isten angyalának megjelenése álmában és Konrád császár hadjárata, amelyből egész zárt történet kerekedik, természetfölötti és magyaros-harcias motívumokkal. Illyés műveiből — prédikációi latinul és tótul is megjelentek, nagy tömeg adatot, a vallásos és nemzeti érzés kapcsolatát, s még az elbeszélő részekben is erőteljes magyar nyelvet tanultak évtizedeken át a hitszónokok és általuk a hívők.²

Csete István nyitrai megyei magyar volt; mint jezsuita Apafi Mihály uralkodása alatt álruhában, Vizkeleti Zsigmond álnév alatt bemerészkedett Erdélybe, ahol utóbb a kolozsvári jezsuita főiskolán tanított. Az ő központi élménye szintén Magyarországnak Szűz Mária oltalmába ajánlása, az egész magyar életet — erkölcsileg — és az egész magyar multat — történetileg — ebből a szemszögből tekinti, hatalmas szenvedéllyel ostromozza a magyarságnak Szent István halála óta elkövetett bűneit és Máriától való elhajlását. Negyedik Szent István-napi beszédében: «Szent István és utána regnáló uraknak dicsőséges munkáját méltók nem voltunk csak szemünkkel is látni; a szent az ebeknek adatott, gyöngyeinket lábokkal tapodták a sertések, kezét bocsátotta az ellenség minden kíváncsi dolgainkra, elfogatott a szövetség ládája, elpusztult a Hajlék, Sion, mint a mező megszántatott» — «Alig tudom ha száraz szemmel lehessen meghallanunk: Szent István, Szent László királyok böcsületes tetemi, Szent Imre herceg szűz testének hamva és pora előlünk máig is el vannak rejtve és talán mindaddig el lesznek titkolva, míg a Szűz Mária ellensége az ő öröksége földjét tapodják».³ A korona felajánlásának körülményeit a Szűz Máriáról szóló, 1705-ben Győrött tartott beszédében⁴ vizsgálta meg, teli erkölcsi, történeti, sőt politikai tanulságokkal, amik főként abból következnek, hogy az ország helyett

¹ Illyés András, A keresztyéni életnek példája vagy tüköre, IV. része, Nagyszombat, 1682. Todorescu-gyűjt., 313. laptól.

² U. az, Megrövidített ige, azaz Prédikációs könyv, II. Rész, 1692. Todorescu 1417. 416., 423., 431. l., u. az, Verbum abbreviatum, id

est Liber concionum, Bécs, 1693. R. M. K. III. 3789.

³ Csete beszédei Gyalogi János S. J. kiadásában: Panegyricon Sanctorum Patronorum regni Hungariae stb. 1754., a hat Szent István-napi beszéd, 175—216. l.

⁴ U. itt 25. sk. l.

Szent Imre, szívét tartva felajánlja.

a korona felajánlásáról beszélt : Szent István Mária dicsőségét akarta ezzel szolgálni, továbbá, hogy utódai tudják, hogy a koronát csak a «Boldogasszony kezéből köll várni», s végül, hogy az ország a felajánlásért «bőséges áldásokat várhasson Nagyasszonyától». Ennélfogva Mária tisztelete a magyar élet jellemzője, s ha Mária tiszteletét kiszakítnók belőle, nem is maradhatna magyar. Ha «nemzete árulója» akarna lenni, mit tanácsoljon? «Hogy az ország tisztit és minden jövedelmit hatalmasan foglalják el? Nem, magatok, feleségtek, gyermekeitek nyakában táskát vethetnek, de azzal el nem temetnek», — az «ország legfélthetőbb java, a nemesi rendek és régi szabadság» elvétele sem szüntethetné meg az életet : «az ország szárnyait idein metéljék el, törvényeit bontogassák és rontsák el : nem erős várakban és véghelyeken, sem a nemesi szabadságon és törvényeken fundáltatott ennek a hazának megmaradása . . . Hanem ha véretem, édes nemzetemet árulni kívánnám, azt tanácsolnám : hogy Boldogasszony tiszteletit minden mesterséggel nemzetünkől törüljék és vágják ki, rontsák el decretumban, Országházában, oltárokon, kőfalakon, zászlókon, arany ezüst pénzen valahol írva találtatik a titulus : Patrona Hungariae. Valamely könyvekben, írásokban emlékezet volna Szent István testamentomáról. Vigyék ki az előttünk való (győri) kápolnából Szent István oltárát, ahol a koronát ajánlja Nagyboldogasszonynak ; temessék a föld gyomrába, mint a sidók a keresztfát. S mit visznek végben? Szíveink tábláira lészen metszve Mária képe, Patrona titulusa. Pénzen fogadgyatok bábákat, kis gyermekeinket ne hánnyák ugyan a vízbe, hanem törüljék ki elméjeből, nyelvekről ráspollyal vakarják ki Mária nevét : *akkor* énekeljete az országnak requiemet!» De nemcsak attól fél, hogy a magyarság elfelejtethné Szent István felajánló cselekedetét, nemzeti érzése 1703-ban a nyugati háború kitörésekor is megremeg, amikor magyar ezredeket visznek német és olasz földre : a magyarság kipusztulásával Mária tisztelete is elhalna, s nem lennének többé Széchenyi Györgyök, Esterházy Pálok, Losonczy Istvánok : «Lassan emlékezeted és neved a földünkön újság lészen és csak hírül marad, hogy valaha a te Neved segítségül hívatott ez országon és népeden». Ehhez képest Szent Istvánnak egész működésében a magyar jelleget tünteti fel : magyar szent, magyar népnek adta az Isten, ellentétben a középkori himnuszokkal, amelyekben a magyar vonások háttérben vannak az egyetemes egyház szentje mögött. Szent István születése előtt így biztatja népét : «Emeld fel fejedet Magyarország, mert elközelgetett a Te váltságod». A magyar nép külön isteni kegyelmet érezhet abban, hogy az ő véréből született gonoszság, Attila bűnei szintén az ő véréből való szent, István király erényei által tétetnek jóvá : «Hitnek fundátorát és apostolt is nem adott Isten mást, hanem Atyánk fiát : hogy amint nemzetünkől származott egy, aki írta magát Isten ostorának és aki mint üstökös csillag rettentette a világot, a kereszténységet dúlta mint harapozó farkas : úgy azon nemzetből most támasztana királyi apostolt s apostoli királyt Szent Istvánban, hogy amit magyar rontott, építse fel magyar és olyan magyar,

akire az Isten voksolt, akinek apostoli vesszőjéből bimbók és virágok fakadnak...»¹

Csete beszédeiben minden természetfölöttiség mellett is Szent István élő alakban jelenik meg, a szónok vallásos és magyar lelkesedése az ő cselekedeteinek nemzeti jelentőségét eddig nem sejtett erővel tudja szemléltetni, s nem kell csodálnunk, hogy prédikációit félszázad múlva is érdemesnek tartották újra kiadni. Kiadója, Gyalogi János, hosszú életén át fáradhatatlan jezsuita, hitszónok és latin költő, Csete beszédeinek új kiadását 1754-ben bizonyára Csete hatása alatt, egészen az ő szellemében ajánlotta Magyarország Patronájának — itt Szent István felajánlásából kinőtt immár a Regnum Marianum egész történetfilozófiája: «Nagyasszonyunk! Ezt a te dicsőséged szekere rúdját hét seculumok folyamatjából vonja a magyar keresztyénség: az oroszlanok véres körmei aspis és basiliskus hátán viszik, hordozzák az egyházi és világi rendek: akiknek édes eleji hogy ezt a vérral keresett s vérral ótalmazott birodalmat megtarthatnák Isten ajándékából, akié a föld és annak minden teljessége: Istenes tanáccsal, Mária óltalma alá a koronát békességben kincses épületekkel, török háborúban vérekkal pecsételték, tiszteletet Patrona neve alatt fiúról-fiúra örökösítették».²

Amit az erdélyi püspök és a két jezsuita, az első adatok gazdagságával és világos rendben, ez utóbbiak lángoló hittel és hazafisággal Szent István tiszteletére összeállítottak, annak egyes töredékeit külön-külön megtaláljuk a kor egyéb prédikációiban és szentek életírásaiban. Nádasí János jezsuita példás rövidséggel állítja össze a kort leginkább jellemző momentumokat: a szülők látomását, az angyali koronát, a pápa küldeményét, a Patrona Hungariaet.³ Tarnóczy István jezsuita, akivel mint barokk költővel mindjárt találkozunk, a szent király életét szinte csupa természetfölötti eseményből állítja össze, bár bejelenti, hogy Hartvik, Surius, Ribadeneira, Inchofer, Illyés András műveiből merít.⁴ Illyés István esztergomi kanonok, András testvére, «A dicsőült szentek dicsiretinek jó illatú virágiból kötött koszorú» című prédikációgyűjteményében több Szent István-beszédet közöl, néhol saját korára vonatkozó realizmussal, így, mikor a thraciai útonállókat «ama nyúzó-fosztó és inkább tolvaj, mintsem vitéz nevet érdemlő végbéliekhez» hasonlítja, de különben előadásában már sok merevség, formalizmus a beosztásban, — pl. ilyen tételek bizonyítása, mint: «Szent István igazán való nemes király» — sok frázis a stílusban kezd fel-fel-

¹ U. itt 175. sk. l., 1703. győri prédikáció.

² Gyalogi id. m. «Nagy Boldogasszony lábaihoz ajánló levél.»

³ Jo. Nádasí, Anni coelestis, Jesu regi et Mariae reginae sanctisque omnibus sacri, pars III., VI. kiadás, Köln, 1686. R. M. K. III. 340r. 103. l.

⁴ (Tarnóczy István) Régi magyar szentség,

Nagyszombat, 1695. R. M. K. I. 1484. 1—4. l. U. az latinul: Ungaricae sanctitatis indicia, 1692. Todorescu gyűjt. 1718. sz., benne kép: Szent István, hajlott, mosolygó öreg, felajánlja a koronát Szűz Máriának, akinek öléből a kis Jézus előrehajlik, u. itt más magyar szentek képei.

tűnni.¹ Bossányi Farkas jezsuita Pannonhalmán 1723-ban tartott beszédében a bencés vonatkozásokat emeli ki,² Deményi László piarista tanár Illyés István kezdeményezését folytatva Lukács evangéliumának 19. fejezetének mondatai szerint tagolja témáját, s ezzel iskolát nyit a későbbi hitszónokok számára,³ különböző gimnáziumokban tartott beszédeiben erősen hangsúlyozza a protestantizmus bűnét, amellyel az ország hitbeli egységét megsemmisítette.⁴

A prédikációk általában véve még mindig mértéktartók a szent király és alkotásai iránti tiszteletben és azt illető érzelmeik kifejezésében; a barokk lángolása, a szemlélet túlfűtöttsége, s ehhez képest a stílus szertelensége leginkább a latin nyelvű költői művekben nyilatkozik meg, verses vagy pedig versformában írt, belső és stílusos ellentétektől duzzadó prózai költeményekben. Talán az első a Wesselényi-összeesküvésben fejét vesztett Nádasdy Ferenc nevét viselő «Mausoleum»-a az apostoli magyar királyoknak, mely Szent István rézmetszetű arcképéhez a szent király jellemzését ily fellengző, általános kifejezésekkel kezdi meg:

«Aurum sume pro sepia, adamantem pro calamo,
aeternatura pro colossis marmora,
Quisquis Stephani pro dignitate memoriam
transcribere moliris aeternitate.»

A «kolosszusok» közt, aminők a nagy magyar hőroszok, Szent István az alapkö, amit ily ellentétek halmozásával fejez ki:

«Superaedificati sunt alii Colossi:
Hic lapis est fundamentalis.
Rami alii: hic arbor; flumina alii: hic fons;
Radii alii: hic Sol; reges alii: hic Corona.»⁵

Az európai barokk ismeretes hőskultuszába helyezik most Szent Istvánt, s az «athleta Christi» sorozatában, akiket a magyar föld kitermelt, ő a legelső és legkiemelkedőbb. A már ismert Csete János jezsuita énekelte meg Esterházy Pál nádor tiszteletére a nagyszombati bölcsészeti kar magisterei felavatására Magyarország tizenkét, István nevű hőrszát, Szent István mellett Báthory, Zápolyai, Losonczi, Esterházy stb. Istvánt, s bár Inchofert használja forrásul, az előadás túlnyomó részben a természetfölötti csodák elmondására szorítkozik, ezeket keresi az akkori olvasó, mint a szerző mondja: «Prodigia si quaeris in nativitate, divinitate non carent».⁶ Ugyancsak az első helyre teszi Szent Istvánt a «magyar és illyr hőrszok» között

¹ Illyés István, *Sertum sanctorum*, a dícsőült szentek, stb. 1708. II. rész. R. M. K. I. 1755. 64. és 73. l.

² Bossányi Farkas, Magyar koronának és országnak nagy áron lett megvétele, 1723.

³ Lad. Deményi, *Sacrae et piae meditationes*, 1754. 372—6. l.

⁴ Lad. Damiani a S. Nicolao, *Orationes in*

variis Hungariae gymnasiis habitae, 1742., 1733—41 között tartott beszédek.

⁵ c. Fr. Nádasd, *Mausoleum*, 1663. App. 863. sz. 89. sk. l., szerzője Kaprinai, Hung. dipl. temporibus Matthiae, I., 333. l. szerint Lanczmár Ferenc jezsuita.

⁶ *Duodecim Stephani Heroes Ungariae, Tyrnaviae*, 1681. Todorescu-gyűjt. 1490.

Patachich György zágrábi kanonok, későbbi boszniai püspök, aki prózai munkájában Romulus és Numa, harcias államalkotó és békés törvényhozó erényeivel ruházza fel őt.¹ Pozitív adat kevés az ilyen munkákban, a fő az érzelmek festése, s Szent István alakjában a keresztény hit és nemzeti érzés kapcsolatának kimutatása lehetőleg sok természetfölötti elbeszéléssel. Egy verses genealógiája a magyar királyoknak a koronáról így szól: «Aurea de coelo delapsa corona sereno est», Szent Istvánról pedig így:

«Hungariam genuit Stephanus,
parit Hungaria illum,
Hungaria hunc mundo,
ast Hungariam ille Deo.»

Külön distichonok szólnak arról, hogy Pannonia elnevezése «a pane Deo», Hungaria Hunortól, Magyaria pedig Magortól származik, az Attila-kapcsolat sem talál már elutasításra: Isten hozta ki Scythiából Attilát, s azóta is segítette népét, Gézát adta neki, aki még véreskezű volt, de már hitt Krisztusban; így Attila és Géza fokozatai után megjön a szent király, aki óta «Hungariae tellus, tellus benedicta vocatur»; a magyar népet Isten mindjárt a zsidók után legjobban szerette. Ezt a katolikus barokkba teljesen beillő munkát a kissebenedi születésű ágostai hitvallású tanító, Clementis Zachariás írta.² A legnagyobb irodalmi teljesítményt e téren Tarnóczy István jezsuita végezte, aki Szent István, Szent Imre és Szent László

életrajzát három külön verses, illetőleg tört sorokban írt kötetben írta meg, pontos forrásemlítésekkel (Hartvik, Ranzanus, Baronius, Inchofer után), s célja a történet előadása mellett az «erény ajánlása». A Szent Istvánról szóló mű három könyvben, egyenkint 14–16 elegiumban dicsőíti hőseit, ma már szinte kibírhatatlan szójátékokkal és ellentétekkel, amelyek gyakran

Szent Imre.

¹ Ge. Patachich, *Heroes Hungariae et Illyrici*, Bononiae 1699. R. M. K. III. 4122.

² Zacharias Clementis, *D. O. M. A. Sacri*

Regni Apostolici Hungariae... ducum et... regum... memoria superstes, Caesareofori, 1706. R. M. K. II. 2247

lapos prózává enyhülnek a barokk lelkesedésből, így mikor Salamonnal hasonlítja össze :

«Absit verbo injuria :
Stephanus par virtute Salomoni,
Salomon Stephano impar,
Pangendus hic, plangendus ille» stb.

A Szent Imréről szóló könyvnek is nagy részét Szent István Intelmei ily stílárís kifacsarásával töltötte meg Tarnóczy, aki a Szent László kötethez szép rézmetszeteket mellékel, — a Szent István példányokban nem talál-
tam képeket.¹

Külön kiadványcsoportot képeznek azon alkalmi munkák, amelyeket a jezsuita egyetemeken adtak ki, avatás- vagy más ünnepségekre, s amelyeket rendszeren az egyik tanár, ritkábban az avatott diákok írtak. Ezek között leghatásosabb a kassai egyetem kiadványában Szent István és Hunyadi Mátyás, mint a «háború két mennyköve» párhuzamos életrajza : Szent Istvánt az erények, s köztük az esztergomi völgy nimfája támogatják Kupa elleni harcában, ez utóbbi kíséretében a bűnök vonulnak fel : «error, morum vesana licentia et effrons ira, luxus amorque sui, discordia, odium, invidia». Még messze az idő, amikor Koppány lesz némely magyarok mártirja és mintaképe István helyett.² A nagyszombati egyetem bölcsészei «Corona Sopho Basilica» címen énekelték meg Szent István király és a protomártir erényeit, az egyes részeket nemes és polgár származású diákok írták ; az egyik Szent Istvánt mint a béke fejedelmét dicsőítette, ellentétben Kupa, Gyula, Konrád császár legyőzőjével.³ A kassai bölcsészeti kar «Corona Apostolico-Basilica» c. kiadványa tovább fejleszti a jámbor legendát s leírja, mint ült Szent István hat éves korában a palatinusok közt, a vallásról értekezve nekik, 9 éves korában pedig keresztülvitte atyjánál, hogyha egy nagy bűnös keresztény lesz, a halálbüntetés elengedtesse neki. Bár ez a munka prózában van, fentjáró stílusával és halmozásaival felülmúlja a költőieket ; tudtommal ez közül leghosszabb lajstromot Szent István erényeiről, köztük jellemző módon békeszeretetről, szelídségéről és kegyességéről : ő volt az arany fejedelem, annyi vas herceg után!⁴ A nemzet vezető rétegének szellemi kiképzésében nagy részük volt ezeknek a részben kollektive is készült, de mindig nagy közösséghez szóló iratoknak, talán még inkább azoknak, amelyek alig emelkednek felül iskolás gyakorlatok

¹ St. Tarnóczy S. J., *Idea coronata sive vita S. Stephani* . . . , Viennae, 1680. R. M. K. III. 3036. ; *Princeps angelicus sive Vita S. Emerici*, 1680. R. M. K. III. 3037. ; *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai*, 1683. Apponyi 1014. sz., ez utóbbiban Szent István elevatiója leírása, külön szép rézmetszettel.

² *Duo fulmina belli*, Fr. Bileczki S. J. vezetése alatt, Lőcse, 1703. R. M. K. II. 2169.

³ *Corona Sopho Basilica*, Jo. Lingoy S. J. vezetése alatt, Tyrn. 1662.

⁴ Steph. Kereskeny S. J. *Corona Apostolico Basilica*, 1679. R. M. K. II. 1444., stílusára : «Certe quod adamas est inter gemmas, Sol inter sidera, caput inter membra, lilium inter flores, Olympus inter montes, Hoc Stephanus est inter reges : qui sicut adamas gemmis, sol sideribus, caput membris, lilium floribus, Olympus montibus praestat, ita regibus antecedit universis», így a spanyol Alfonzok, Német Károlyok és Henrikek, skót Jakabok, lengyel Kázmérok, dán Keresztélyek sem érik őt el.

színvonalán; ezek rendszeren ízekre szedik Szent István legendás élethagyományát, s mindegyik részt külön beszédekben tárgyalják,¹ vagy pedig egyes erényeit dicsőítik,² leggyakoribb azonban a Boldogasszony patronátusának és az angyali koronának kiemelése. Az egyik így szólítja meg Szűz Máriát: «Te ő általa (Szent István által) vagy nekünk az, ami vagy».³ Vallásos és hazafias érzés mellett a korona tiszteletével a közjogi érzék egy nemét is elterjesztették ezek a kiadványok, ugyanilyen hatása lehetett az Intelmek állandó tárgyalásának. Már Pázmány kortársa és híve, Balásfi Tamás püspök is az Intelmekből állította össze a fejedelem feladatait az ő kissé abszolutista ízű theologico-politikai traktátusában,⁴ s Tarnóczy «hőskölteményében» is az egyik cél: Szent István alakjában «az igaz keresztény fejedelem ideálját» megvilágosítani.⁵ Persze ebben a kiterjedt irodalomban egyedülálló, eltévedt célokkal is találkozunk: az egyik a kockajáték ördögének megidézőjét és ártalmatlanná tevőjét akarja Szent Istvánban ünnepelni;⁶ a volt protestáns Otrokocsi Foris Ferenc pedig egész könyvet szán arra, hogy az Intelmek egyes fejezeteiből kielemezze, mit hitt Szent István, s végül felszólítsa a protestánsokat, hogy ők is csatlakozzanak ezen hittételekhez annál is inkább, mert hiszen a rendek kötelesek a királyi decretumoknak engedelmeskedni, s ilyen törvénykönyv Szent István Intelmei is!⁷

A racionalizmus és történeti szövegekre alkalmazott kritikája természet szerint megállott ennek a barokk irodalomnak határain, de ugyanekkor már megjelent nálunk is, még pedig érthető módon a történetírásban. A katolikus történészek egyelőre csak oly módon próbálnak alkalmazkodni az új szellemhez, hogy minden egyes elbeszélte részlethez minél több korábbi író idéznek, így óhajtván az elmondott természetfeletti dolgokért a felelősséget maguktól elhárítani. De még így is feltűnik náluk egy-egy kétségeskedő, elutasító vagy rosszaló gesztus, így Rátkay György zágrábi kanonoknál, aki igen csodálkozik rajta, hogy István király szent ember letére olyan szigorúan bánt megvert ellenségeivel, mint például Keán «szláv királlyal».⁸ A kiterjedt kútfőhasználat is magával hozza többé-kevésbé szkeptikus írók hatását, így találjuk meg az egyházellenes német Aventinus nyomait még a kolozsvári jezsuita egyetem egy jellegzetesen barokk történeti művében is.⁹ Katolikusok és protestánsok a történet-

¹ Exordium Apostolici Ungariae regni, Fr. Németh S. J. vezetése alatt, a kolozsvári rhétorok kiadványa, 1729.

² Diadema triumphale sive Hungaria septennis regni saeculis gloriosa, a kassai bölcsesek, promotore Jos. Kelecsényi S. J., 1729.

³ Mich. Kovács, kolozsvári bölcész, Pietas Ungarica sive summus ejusdem gentis in Mariam affectus, 1736.: «Tu per eum nostra es, quanta es!» — Továbbá: Hungaria apostolica, kassai bölcsesektől, Mindszenti Antal S. J. dékán alatt, 1722.

⁴ Th. Balásfi, De fidelitate subditorum erga principem, 1621. R. M. K. III. 1332.

⁵ Tarnóczy id. Idea coronata 311. l.

⁶ Calendarium novae et antiquae pietatis, Tyrnaviae, 1711. R. M. K. II. 2421., 183. l.

⁷ Fr. F. Otrokocsi, Antiqua Hungarorum religio, Tyrn. 1706. R. M. K. II. 2267. l. 244. és 252. l.

⁸ Rátkay, Memoria regum et banorum, 1652. R. M. K. III. 1794., 48–49. l.

⁹ Epitome chronologica rerum Hung. et Transs., Daróczi György S. J. előadásából gróf Haller Pál, Claudiopoli, 1737.

irodalomban eleinte nem járnak ellentétes utakon: a katolikusok szerény kritikai kísérleteinek protestáns részről oly racionalista magyarázatok felelnek meg, amelyekkel Szent István érdemeit a maguk módjára akarják kiemelni. A sokszor kiadott selmebányai Baksay Ábrahám szerint Szent Istvánt a nép csodálatos lelkesedésével koronázták meg, s ugyanő hangsúlyozza a középkori gondolatot is, hogy István csak igazságos okokból indított háborút.¹ Száz év múlva, a XVII. század közepén, Nadányi János lelkész, nagyenyedi tanár elismeri ugyan Szent István nagy érdemeit, de egy-egy félmondatban hibáztatja, hogy a babonát is terjesztette, és hogy saját fiát halála után «Deus tutelarís», védszent gyanánt tisztelte.² Lisznayai Kovács Pál, debreceni tanár abban az időben, mikor a protestantizmus igen nagy nyomás alatt állott, Gézát tünteti fel, mint a «magyaroknak legelsőbb királyát», Szent István csak a második volt, amivel a koronázás értékét magától is devalválja, bár megemlíti, hogy «a római pápa ennek az István királynak küldötte vala Rómából a Magyarország koronáját». Nála szemléltethető protestáns sorban, hogy István történetével minél előbb végezni szeretne: «több hadakozásokat is tött, de én azokat rövidségnek okáért le nem írom», térítő működéséről pedig annyit mond, hogy a magyarok «az ő István nevű királyoknak kérésére s forgolódására» hagyták el a pogányságot.³ Viszont a rózsahegyí származású lutheránus exuláns, Parschitius Kristóf és az erdélyi szász superintendent, Haner György, két igen tudós férfiú, nagy tisztelettel beszélnek Szent István életszentségéről is, ez utóbbi Temesvári Pelbártra és más katolikus vallásos szerzőkre is támaszkodik előadásában.⁴ Általában véve a protestánsok lélekbéli eltávolodása helyzetüknek I. Lipót korabeli megromlásával függhet össze, másrészt pedig a racionalizmus erőteljesebb betörésével. Csatári János debreceni tanácsnok 1749-ben már a Szent István-kérdésekkel kapcsolatos vitairodalmat is felhasználja kis magyar történetében, s félre nem érthetően elutasítja magától a természetfölötti dolgokat: «Azokról a csudákról, amelyek az ő születése körül iratnak le, akinek tetszik megolvashatja Chartuitiust, Bonfiniust s Inchofert.»⁵ Katolikus részről már kiemelik, Szent István katolikus hite római volt, s nem volt soha eszében, hogy az ő korabeli katolikus egyháznak adott birtokok protestáns kézre kerüljenek valaha.⁶ A katolikusok a racionalizmus kritikai szellemét alkalmazva is a régi barokk szellemben rajzolják Szent István alakját,⁷ vagy pedig

¹ Abr. Bakschay, Chronologia, Cracoviae, 1567. R. M. K. 559.

² Jo. Nadányi, Florus Hungaricus, Amsterdam, 1663. Apponyi 862. sz. 65—67. l.

³ Lisznayai K. Pál, Magyarország Cronicája, Debrecen, 1692. R. M. K. I. 1421., 281. és 282. l.

⁴ Christoph. Parschitius, Tabella Hungariae ducum et regum, Wittenberg, 1702. Apponyi 2795. sz. és M. Ge. Haner, Hist. ecclesiarum Transs., Frf. et Lipsiae, 1694. R. M. K. III. 3871., 74. l.

⁵ Tsatári János, Magyarország históriájának rövid summája, Halle, 1749. 131—138. l.

⁶ Brevis et amica demonstratio, quod bona ecclesiastica stb., Pyber László püspök parancsára írva, Tyrn., 1707, Todorescu gyűjt. 2293., 7. l.

⁷ Ungaria suis cum regibus compendio data, Tolvay Imre S. J. előadásai alapján gróf Barkóczy Ferenc filozófiai avatásakor, (Turóczi László S. J. műve), Tyrn., 1729. 114. sk. l.

pozitivisták kutatásokat végeznek, Révay Péter kezdeményét folytatva, például Szent István palástjáról metszetet adva és magyarázva annak ikonográfiáját.¹

Szent István hagyományos alakját a racionalista kritika német földről, németek vagy ott tanult magyarok részéről érte. A XVI. és XVII. században a magyar és világtörténettel foglalkozó olasz, francia, német művek még ezt a hagyományos előadást követik, rövidítik, vagy különösebb tendencia nélkül, torzítják; rendszeren Hartvik előadására vezethetők vissza, s van olyan, amelyik az Intelmek szövegét is adja.² De vagy a német uralmi törekvés, vagy valamely kicsinylése a magyarságnak korán átütökzik a hagyományos képen. A XVI. század elején író bajor Aventinus régebbi német kútfők alapján Szent István térítő munkáját mint a németiség érdemét tünteti fel: István csak azért, és akkor kezdte meg térítői munkáját, amikor Gizella kezét annak feltételével kapta.³ Ens Gáspár, a századfordulón egy latin nyelvű magyar történet szerzője, a Konrád császár elleni háborút adja elő a németek dicsőségére, megróva Szent Istvánt, hogy szentségéhez illetlenül volt bosszúálló és harcvágyó.⁴ A német szerzők a Konrád elleni háborúnak rendszerint úgy adják okát, hogy Szent István Gizella örökségeként Imre fia számára Bajorországot és más német területeket jogtalanul követelt, s így igazságtalan háborút folytatott. Egy másik német-szász író, a visszafoglalási háborúk lelkesedésében «az ősrégi nemes magyar királyságról» ír, ha egyebet nem, legalább azt engedve meg magának, hogy az alamizsnálkodó szentkirály szakállát arcátlanul megrángató koldusokra azt mondja, hogy «auf gut Hunnisch», jó magyar módra cselekedték ezt.⁵ Még egy másik mű, I. József korából, Kupa leveretésénél István «bátor német hadvezérét» dicsőíti.⁶ A forráskritika fejlődésével aztán mind több forrásból próbálják bizonyítani azt a régi német tételt, hogy Magyarország Szent István, illetőleg II. és III. Henrik császár óta adófizetője és alárendeltje volt a német birodalomnak.⁷ Különös módon mindenfelé ismerték és idézték egy pozsonyi német-magyarnak, Schödel Mártonnak munkáját, amely Bernegger strassburgi tanár iskolájában készült és a szövegek tudakos kritikájának, értelmetlen összevetésének elrettentő példája; Szent István három álmát például az összes, különböző korbeli írók összehasonlításával

¹ Franc. L. B. Balassa, Casulae S. Stephani regis, Viennae, 1754.

² Például: Haugen zum Freystein, Hans, Der Hungern Chronica, 1534., Apponyi, 1691., fametszettel; Der Herzogen u. Königen in Hungarn Leben, 1684., Apponyi 1147., az Intelmek kivonatával, Hungar- u. siebenbürg. Chronica, 1663., Apponyi 2064.; Epitome des Histories, Paris 1553., Apponyi 330.; Mich. Ritus, De regibus Franciae stb., Milano 1506., Apponyi 71.; u. ez, De regibus Ung.; Ciro Spontone, Attioni de' Re dell' Ungaria, Bologna, 1602., Apponyi 672.; Idea generale del Regno d' Ungheria... di D. Casimiri Freschot B. Bologna, 1694., Apponyi 1099.; Istoria

delli Re d'Ungaria, Milano, 1715. Nagy tisztelettel szól Szent Istvánról Arnoldus Vuion, S. Gerardi... vita, 1597., Apponyi 616.

³ Gombos Albinnak jelen munkában megjelent tanulmánya.

⁴ Ens, Rerum Hung. historia, 1604., Apponyi 676. 35. sk. 1.

⁵ P. C. B. Han, Alt u. Neu Pannonia, Nürnberg, 1686., Apponyi 2259. 107—9. l.

⁶ Der Staat von Hungarn, hely és év n., 37—39. l.

⁷ Q. D. B. T. Ungarica publice explicabunt Conr. S. Schurzfleisch stb., 1672. R. M. K. III. 2603., végén jegyzet.

vizsgálja a magyar őstörténet egyéb kérdései között; egyébként megállapítja, hogy Szent István független királyságot teremtett, s azóta a magyar királyoknak «abszolút hatalmuk» van.¹ Egyik felhasználója a XVII. század végén Gizella királyné hozományának jelenti ki Pozsonyt, Sopront és más városokat, mint Bajorország részeit, s azt állítja, hogy az ő korában sem tartoznak Magyarországhoz.²

III.

A XVII. század végétől kezdve Szent István egyházi tiszteletét XI. Ince pápa és Mária Terézia gyarapította. Budavárát a keresztény seregek 1686. szeptember 2-án foglalták vissza, s ezzel Szent István országa visszakerülvén az ő utódjának kezére, a pápa elrendelte, hogy a visszafoglalás napjának évfordulóján az egész keresztény világ Szent Istvánt ünnepelje.³ Sajnos, Szent István egyházi tiszteletének történetét éppoly kevésbé ismerjük e célra szánt kutatásokból, amint az ő külföldi tiszteletének mértékéről, egyes népeknél bizonyára eltérő formáiról sincs fogalmunk, kétségtelen azonban, hogy Ince pápa e rendelkezése következtében az egyetemes egyházban még inkább elterjedt tisztelete. A magyar egyház, az ősi gyakorlathoz ragaszkodva, megmaradt augusztus 20-ánál, s például az 1706-i djakovári zsinat is, amely Szent István nagy tisztelője, Patachich György boszniai püspök elnöklése alatt gyűlt össze, az ünnepek napjait újból szabályozva, Szent István napját megint augusztus 20-ára helyezte.⁴ Sokkal inkább elmélyítette a Szent István-tiszteletet a szentjobbnak Raguzából való hazahozatala 1771-ben, elsősorban az ez évi nagy vallásos ünnepségek Bécsben, Budán, s itt a szentjobbnak az udvari templomban való kitétele. Ettől kezdve a Szent István-napi ájtatosságnak és a szentjobbot körülvivő körmenetnek külön formája fejlődött ki, s évente újból és újból felhangzottak a középkori Szent István-officium imái és antiphonái a Buda várában összesereglett nép és papság ajakán, s a processzió alatt újra énekelték évről-évre a legrégibb középkori Szent István-himnusz, a «Corde voce mente pura» versszakait, visszajövet pedig, Nagyboldogasszony templomából a várkapornába visszavivén a szentjobbot, a másik szép himnuszt: «Columna sacrae fidei, decus Pannoniae, Rex Sancte Stephane».⁵ A dicsőséges jobb-kéz ez első budai ünneplésére készült mint «új ének» a ma is ismert Szent István-ének: «Oh! Dicsőséges Szent Jobb-kéz» kezdettel, amelyet a «Corde voce» himnusszal együtt hivatalosan, röplapokon is terjesztettek, ezzel az alkalmi imádsággal együtt: «Űr Isten a Te szenteidnek csudálatos fényes-

¹ M. Schödel, *Disquisitio hist.-politica de regno Hungariae*, Argentorati, 1629. R. M. K. III. 1440.

² Andr. Stübel, *Hungaria od. Neu-vollständige Beschreibung...* (előbb Martin Zeilertől), 1690. 93. sk. l., egy Baronius-részlet magyarellenes felhasználása 127. l.

³ Fraknói, Vilmos, XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása, 1886. 205. l.

⁴ Péterffy, *Sacra concilia* 2., 411. l.

⁵ *Ritus sacer in devotione et processione S. Stephani I. regis H. observandus*, Nemzeti Múzeum Könyvtára, Hung. e. 1795.

sége, ki Szent István király és confessor dicsőséges jobbkezét kijelentetted : adgyad minékünk, hogy az örök boldogságban az ő oltalmával örven-dezzünk, a mi Urunk Jézus Krisztus által, ki teveled és a Szentlélekkel egyetemben él és uralkodik örökkön örökké Amen.»¹ A szentjobb megtalálása és Budára kerülése az akkori magyarság számára nagy vigasztalást, szebb jövő ígétét jelentette, politikai szempontból is a nemzeti szuverenitás újabb bizonyítékát, amelyet a még barokk kifejezésmód szerint a két Máriának, Szűz Máriának és Mária Teréziának köszönhetett az ország. A mély benyomást mutatja, hogy három költő is megénekelte, nem oly száraz krónikás módon, mint még száz év előtt Listius László énekelt.² Faludi Ferenc «Szent István királyhoz» címzett versében «kis országunk» nevében üdvözli a hazatért jobbót, mely mególtalmaz és

«Megvigasztal mindnyájunkat
Hatalmunkban vastagít,
Megtágítja országunkat,
Végig megtart, bódgát.»

Annyira nemzeti gyarapodásnak érzi a szentjobb hazahozatalát, hogy Mária Teréziához külön köszönő verset is intéz :

«Megszerzetted országunknak
Legjelesebb tetemét,
És megadtad oltárunknak
Az ő csodás erejét.
Nagy Leopold, olvashattad,
Fáradozott ezekért,
Nagy Teresa, te alattad
Rejtett kincsünk hazatért.»

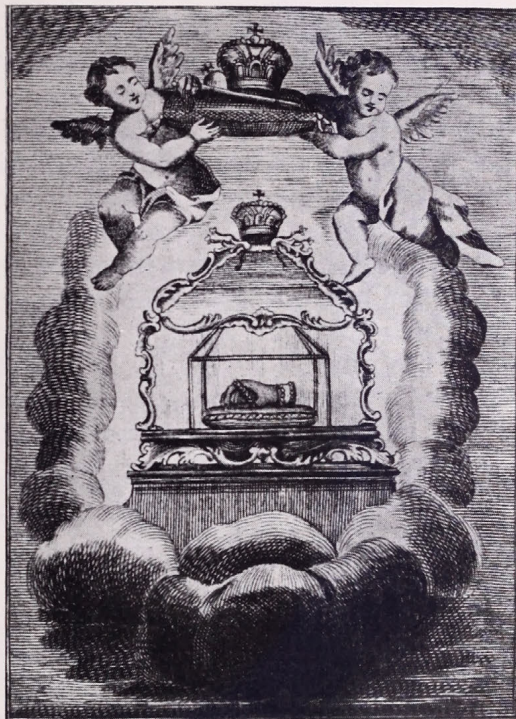
Az Ányos Páltól kiadott «Ma van helye buzgóságnak» című, s talán tőle származó költemény finoman részletezve festi az érzelmeket, melyek a magyarságot Szent István ünnepén lelkesítik,³ Rájniss József pedig «Száffo rendi szerént» ódai szárnyalással ünnepli a biztonságérzetet, mely a magyart elfogja annak tudatában, hogy «magas udvarából» e «jeles kincs», a szentjobb vigyáz reá :

¹ Rövid tudósítás ájtatos imádsággal és énekkel együtt, Szent Istvánnak . . . dicsőséges jobb kezéről, Bécs, 1771., u. ez latinul (Brevis notitia) és németül (Kurzer Unterricht). V. ö. Alszegehy id. m. és Gockler id. m. 28. l. L. még Franc Balaskio, pesti polgár. Majesticus

solennis cursus Lunae [plena] gratia seu Delatio . . . ex insula Ragusana S. Stephani manus dexterarum, Buda (1771).

² Báró Listi László költői művei, 1853. 242. l.

³ Alszegehy id. m.

A Szent Jobb.

«Már ne félj vérben fürödő hadaktól ;
A dühös réznek fene pattogását
S villanó kardok veszedelmes hangját
semmiben hajtsad.»¹

Ugyanezen korszakra kell helyeznünk a ma is legjobban ismert himnuszunkat, talán a legsötétebb hangulatú Szent István-éneket :

«Ah hol vagy Magyarok tündöklő csillagja,
Ki voltál valaha Országunk istápjá,
Hol vagy István király, téged Magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előtted sírván.»

— bár nem lehetetlen, hogy ez a vers még a XVII. századra megy vissza, legalább is keserű panaszaiából, valamint az eretnokség emlegetéséből — «Mint rózsát a hévség, úgy a Pannoniát, Rontja eretnokség» — ez következtethető. Viszont a nemzeti gondolatnak a vallás fölé kerülése, helyesebben a vallásnak a nemzetibe való teljes beolvasztása, úgyhogy kifelé csak a nemzeti jelleg látható, már kifejtett nacionalizmusra mutat, ami a XVIII. század vége előtt ily formában alig képzelhető. De a vallástól átitatott nemzeti történettudatot finom, tiszta formákban fejezi ki, méltóan, hogy örökké éljen magyar földön :

«Virágos kert vala hires Pannonia
Mely kertet öntöze híven Szűz Mária,
Kertésze e kertnek István király vala,
Ennek bőv termése ő véle meghala.»²

Ezzel a megújuló tisztelettel kapcsolatban mélyül el Szent István történeti alakjának és a tőle hordozott, szent és egyúttal közjogi jellegű tárgyaknak ismerete is. Megjelenik Pray György, aki nemcsak a szentjobb történetét vizsgálja meg, hanem rendkívüli tudományos lelkiismeretességről, s egyúttal a vallás és tudomány közti harmónia teljes átérzéséről tanúskodó kritikával közeledik Szent István egész történetéhez, s például a Sziveszter-bulla hitelessége iránt már kételyeket táplál. Jóval Pray felépése előtt több kérdést tisztázott komoly tudományos kritikával az erdélyi szász Schmeizel Márton, utóbb jenai és hallei egyetemi tanár, a szent korona történetéről szóló művében ; az ágostai evangélikus szerző a koronát még angyalinak és szentnek hívja, s István működését is «Dei sanctissimi nutu» magyarázza ; egyébként végkép megcáfolja azt az igen elterjedt véleményt, hogy a koronát VII. Benedek pápa küldte Szent Istvánnak. Ugyancsak hasznos kritikai munkát végzett a század első felében a szepesi származású jogtudós, Jony János, aki többek közt a Szent Istvánnal foglalkozó német irodalom hibáit és baklövéseit cáfolta.³ Egé-

¹ Rájnis József, A Magyar Helikonra vezérlő Kalauz, 1781. 5. l.

² Alszegehy id. m.

³ M. Schmeizel, Commentatio de coronis, Jena, 1712. 205. l. Discursus peculiaris ; u. ez,

De insignibus vulgo clenodiis r. Hung., Jena, 1713. — Jo. Jony, De auspicio regis Stephani I . . . schediasma . . . 1707. (I. St. Horváth, Bibliotheca juris consultorum Hung. I. Pozsony 1786, 237. l. is.)

szen más hangnemben írja le a szent koronával kapcsolatban Szent István történetét a század végén a felvilágosodott patrióta, a református orvos és hírlapíró Decsy Sámuel; könyve a felvilágosodás hatása alá került új magyar közönséghez szól, magyar nyelven, sok színes rézmetszettel, de amit mond, abból már hiányzik a hagyományos Szent István-tisztelet legbelsőbb, éltető magva, a vallásos érzés; többek között a Szilveszter-bulláról nem titkolt örömmel állapítja meg, hogy Levakovich koholása; talán ő ír először magyar nyelven Szent Istvánról úgy, hogy a katolikus egyház iránti ellenséges érzelmei is megnyilvánulnak.¹ A tudós piarista, Horányi Elek ugyanekkor latin nyelven adott ki komoly kritikával hasonló tárgyú munkát,² — mégis Decsyé terjedt el, mint amely először magyarázta meg e dolgokat anyanyelvén a magyar közönségnek. A század végén a felvilágosodás egyházellenessége nem állt meg Szent István hagyományos alakja előtt sem, s még a jobbik eset az, amikor a felvilágosodott szerző egyszerűen elejti a «sötét», középkorias vonásokat, polémiától tartózkodik és Szent István művét laicizálja, de egyúttal jelentőségétől is megfosztja. Ilyen az áldozatkész, lelkes irodalombarát, földbirtokos Sándor István Szent Istvánképe a «Sokféle»-ben: István csak folytatta Géza munkáját, de mégis méltán nagy munkának mondható, mert negyven évig dolgozott rajta; a pogányságot csaknem teljesen kiirtá, de halála után újra kiújult; somogyi Koppányt talpig legyőzte, sok jó rendtartást hozott be népe közé; első volt, aki pénzt veretett; római utazása bizonytalan. Ez minden, amit Sándor a felvilágosodás új fényénél elhinni képes Szent Istvánról, csodákról persze nem beszél, de Szent László csodáinál gúnyosan megjegyzi, hogy kiki azt tartsa róluk, ami néki tetszik, s ha akarja, olvassa el a legendát. Abban új azonban Sándor előadása, hogy ellentétben a középkor óta szokásos pogányellenes attitűddel, amely nem tudott betelni a pogány magyarság barbárságának szidalmazásával, ő már megvédi őket: a kereszténység előtt sem voltak a magyarok sokistenhívők; egyébként nevetségessé teszi azt a régi humanista hagyományt, amelyet főként a német irodalom tartott fenn, hogy t. i. a pogány magyarok Marst és Herkulest imádták.³ Szent István nemzeti és egyházi jelentőségének e fölényes lekicsinylése, mondom, még a jobbik eset, a rosszabbik, amikor a racionalista, a mai turáninak előképeként, fellázad a Szent István-kultusz ellen, így szegény Őz Pál, a Martinovics-összeesküvés kivégzettje, aki a természettől és tudománytól, a kor bálványaitól elbűvölve így tiltakozik a jobbkéz ellen: «... s ilyen arany időben, amelyben a természetnek és kegyelemnek tudománya szinte délszínben tündöklök, oly nagy homályban járni, hogy egy senyvett csontot tisztelgetek, egy száraz tetemnek így énekeljete: Te Szent Kéz tarts meg minket. Ah denevérek rejtekiben kellene bujni az ilyen tévelygő vélekedéssel.»⁴

¹ Decsy Sámuel, A magyar szent koronának... históriája, 1792.

² Al. Horányi, De sacra corona Hungariae, 1790.

³ Sándor István, Sokféle, I. darab, Győr, 1791. 40—42. l.

⁴ Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon (1924), 77. l.

A racionalizmus keresztényellenességével szemben legtermészetesebb az lett volna, ha katolikusok és protestánsok együttesen védik meg, legalább is párhuzamosan, a magyar keresztény állam alapítójának emlékét. De már rég elmúltak azok az idők, midőn a protestánsok még szentnek nevezték Istvánt — még Méliusz Juhász Péter második utódja a debreceni püspökségben, Gönci Fabritius György is így nevezte — s azok is elmúltak, mikor még támadó él nélkül, nyugodt értekező stílusban tudtak beszélni arról, minő kereszténységet hozott be Szent István és volt-e szükség ő utána a hit reformálására.¹ Ügylátszik, ha nem is világosan kifejezve, de tudat alatt régóta élhetett a magyar protestantizmusban az a felfogás, hogy Szent István nem az igaz kereszténységet hozta be — különben nehéz lett volna a reformáció szükségességét fenntartani. Ezt a protestáns nézetet inkább megkövetésre, mint cáfolatra tartotta érdemesnek a polyhistor jezsuita Szentiványi Márton 1700-ban,² de kétségtelen, hogy a pozsonyi törvényszék és a gályarabság elítéltjei és szenvedői, meg az ő híveik nem lehettek hajlandók Szent István dolgában sem egyezkedni, de erre a katolikusok részéről sem történt kísérlet. Kocsi Csörgő Bálint, maga is gályarab, finomította ki ezt a már meglévő felfogást és fejezte ki 1704-ben: István király kereszténysége nem volt azonos a tridenti zsinatával, közelebb állott az evangéliumi kereszténységhez, s így a reformátusok is magukénak mondhatják.³

A protestantizmus érthető önvédelméből származó e gondolat százszentendős felekezeti küzdelmet indított meg, sőt tudatalatti maradványaira a mai időkben is könnyen ráakadhatunk. A hazai református egyháznak máig sokat olvasott történetírója, Debreceni Ember Pál, átvette Kocsi Csörgő nézetét világosan kifejezve: «A keresztény hit, amelyre Szent István király korában a mi őseink áttértek, közelebb állott ahhoz, amelyet manapság mi evangélikus reformált keresztények vallunk, mint ahhoz, amelyet a római katolikus keresztények tartanak», s «a magyarok az ő megtérésüktől kezdve másfél évszázadon át közelebb voltak az evangélikusokhoz, mint a mai római katolikusokhoz». Nagy lépéssel tovább vitte a Szent István történetére vonatkozó kritikát, de egyúttal a katolikus egyház iránti ellen-szenvet is Schwartz Godofréd szepesi, iglói származású tudós, aki Németország egyetemlein dolgozott, osnabrücker rektor, majd superintendens lett. Munkájában Szent István jelentőségét azzal szorítja háttérbe, hogy ki-mutatja: nem Géza és István vezették a magyarokat kereszténységre, hanem előttük félszázaddal Bulcsu és Gyula, akik a bizánci kereszténységet vették fel, s így a magyarok közt a keresztény hit görög, nem pedig latin eredetű. Schwartz éles kritikai elme volt, aki az irodalommal is tisztában volt, s például ő számolt le végkép a Hermannus Contractus és Sigebertus Gemblacensistől származó, Aventinustól elterjesztett felfogással, amely

¹ Révész Imre, István király, Protestáns Szemle, 1937. 394. l.

² U. az, 395. l.

³ U. az, 395. l.

szerint — mint már láttuk — Gizella és II. Henrik, nem pedig István érdeme a kereszténység. De bármennyire emlegeti is, hogy Szent István tiszteletét nem akarja leszállítani, munkájában erős Róma ellenesség, s e mellett vitatkozó tudósnál gyakori sértegetése az ellenfélnek nyilatkozik meg. Inchoferről azt mondja, hogy «egészen elmerült mesékben és rothadt konjektúrákban» s egyébként is «rut parazita», aki kiszolgálja a katolikusokat és a protestánsokat szidalmazza. Jó kritikai érzékkel felfedezte, hogy amíg a Hartvik-legendának tekintélye van, addig a magyarok térítésének érdemét nem lehet elvitatni Szent Istvántól; Hartvik, aki «nem hiteles, hanem mocskos» (nem *luculentus*, hanem *lutulentus*) auctor, meséket hagyományozott át, ilyen Géza és Sarolta víziója; az ilyen látomásokban a felvilágosodott szerző alig hisz többé, nem is fogadja el a katolikusok, Inchofer és Timon érveit a látomások hitelessége mellett, hanem kijelenti, hogy amennyiben Isten nem nyilatkoztatja ki egész világosan az ily csodaszerű látomásokat, akkor nehéz ezeket Istennek, s nem valami más oknak tulajdonítani. Hartvik szerint Saroltának Szent István protomartyr levita öltözetben jelent meg, holott Schwartz szerint a levitáknak nem volt külön ruhájuk, és az első mártír nem is volt levita — ez is érv számára Hartvik előadása ellen.¹ A Sylvester-bulla hitelessége ellen külön munkát írt, azt minden kerülgetés nélkül hamisítványnak bélyegezte.

Tárgyi kritikája és méltatlanul támadó hangja egyébként sok ellenséget szerzett neki, sőt ettől kezdve a katolikusok mint Szent István legnagyobb ellenségét emlegetik és iparkodnak cáfolni. Legelőször maga Stilting János jezsuita, a Bollandista *Acta Sanctorum* egyik szerkesztője, aki Szent István világegyházi napjával, szeptember 2-ával kapcsolatban megírta életrajzát, hangsúlyozva, hogy célja nemcsak Szent István cselekedeteinek elmondása, hanem azok megvédése is a «heterodox auktorral szemben, aki egyedül vakmerőséggel és dagadt májjal merészelt a római egyház ellen támadni». Stiltingnek nehéz feladata volt, amikor jóformán mindent hitelesként akart igazolni, amit Schwartz elvetett. A szentekkel kapcsolatos látomások hitelessége bizonyára a hit dolga elsősorban — Stilting rááll Schwartz kritikai alapjára, s bizonyítja, hogy a legenda levitán diakonust akart érteni és az Egyház első vértanúja diakonusi ruhában jelent meg Saroltának, egyébként pedig II. András király és VIII. Bonifác pápa is tudtak ezekről a látomásokról, amelyek tehát hitelesek és elfogadhatók. Stilting hatalmas munkájában az addig szerepelt összes kérdéseket kútfők alapján tárgyalta, s bár a Szilveszter-bullát elfogadta, Hartvik Surius-féle szövegének hibáit mégis felismerte és kéziratból javította, Bonfini és más későbbi íróktól pedig a vitát visszavitte egykorú és Árpád-kori okleveles alapokra.²

¹ God. Schwartz, *Initia religionis inter Hungaros*, Halae, 1740. (Szinnyei szerint 1739-ben, az 1740-ikét nem ismeri), Nemz. Múz.

² Jo. Stilting S. J., *Vita S. Stephani*, az

Acta Sanctorum szeptemberi I. kötete, 1868. kiadás 456—575. l. és 1747. győri kiadás. V. ö. *Acta Sanctorum Ungariae*, nagyszombati Sodalitas B. M. V. Purif. kiadása, 1744. 2., 172—221 l.

Szent István történetének és nagyságának meg nem értésében a protestánsok között nem Schwartz Godofrédé, hanem Bod Péteré, a lelkes tudósé és nagy hazafié az első hely. Az ő sokáig kéziratban maradt protestáns egyháztörténetében kritikai módszer dolgában távolról sem érte el Schwartzot, de még Stiltinget sem — például Bonfini szövegeit minden kétely nélkül idézgeti — a legendaírók «koholmányait» ostromozza, s lehetőleg mindegyik mögött a római egyházra kedvező, haszonleső katolikus szándékot keres. Géza álmában azért kellett megjelentetni Szűz Máriát, hogy előkészítsék a Patrona Hungariae szerepét és ezzel Magyarországot a római szék feudumává tehessék. A régi magyarok sem Mária, sem más szentek pártfogásába nem adták magukat, Mária patronátusa «tudatlanságból származó babona»-ként merült fel utóbb. Gizella többet ártott a magyaroknak, mint használt az ő «hallatlan kegyetlenségével». A koronaküldés, az apostoli királyság, s ezáltal Magyarországnak a pápától függése «komédia, amelynek feldíszítésére koholták a Szilveszter-bullát». A korona Bizáncból jött, Bíborbanszületett Konstantin császár küldötte. A Szent Istvántól vallott hittételek, amelyeket Bod részletesen megvizsgál, nem felelnek meg a római katolikus egyház tanainak, azaz nem mondható, hogy a régi magyarok kereszténysége a római katolikus kereszténység lett volna, hiszen Máriatisztele, Szent Péter primátusa, a hit egyedül üdvözítő volta stb. dolgában Szent István nagyon is eltért az utóbb, a késői középkor folyamán és a tridenti zsinat által körvonalozott új katolicizmustól.¹ Bod végső következtetéseivel és tárgyalásmódjával a felvilágosodás kritikai racionalizmusát elhagyva visszaszállt a hitviták korába; amit a Szent István kérdésben a XVI. század katolikusai és protestánsai elmulasztottak — láttuk, hogyan éltek egymás mellett Szent István tiszteletében — azt most, a XVIII. században pótolták ki heves viták során, egymás mocskolásával. A felvilágosodás századának nevezett XVIII. század első fele nálunk még az erős hit korszaka volt, protestánsokra és katolikusokra egyaránt; a Szent István viták váratlan fellángolása is ezt bizonyítja.

Katolikus részről Décsy Antal tudós miskolci ügyvéd utasította vissza latinul Lampe—Ember Pál felfogását; teljes vértetben szállt síkra, magyarul és lelkes magyar érzéssel Szent István és Szűz Mária patronátusa mellett a kismartoni német származású Szaitz Leó, lorettói, majd haláláig egri szervita. Többször is nekigyürkőzött ennek a protestáns és katolikus közti vitakérdésnek, külön füzetet is írt ily címmel: «Micsoda vallású volt Szent István király?» és ha nem is volt tudós történész, munkásságának maradandó nyoma van a magyarság Szent István tiszteletében. Egyrészt rendkívül éles, határozottan racionálisnak mondható kritikával oszlatta el azt a többé-kevésbé mesterségesen támadt ködöt, amely Szent István körül az ő hittételeinek tendenciózus firtatásával jött létre, másrészt pedig, Máriafi

¹ P. Bod. Hist. Hungarorum ecclesiastica, Rauwenhoff—Szalay kiadás, 1888. I., 58., 67., 68., 71., 73—93. l.

felvett írói nevéhez méltóan, Magyarország patronájának tiszteletét és becsületét állította helyre, s mutatta ki széles tömegek előtt meggyőzően Szent István alakjának és Mária tiszteletének magyar és vallásos katolikus gyökereit. Az államalapítás döntő jelentőségét egyenesen politikai éleslátással ismeri fel; ha Szent István nem jön és nem erősíti meg királysága által a magyarok uralmát, a «szomszéd németek már nem igen féltek tőlük s igen könnyen megtörténhetett volna, hogy a Magyarokat harmadszor is Pannóniából kibogároztatták volna.»¹ Az első király államalkotó tevékenysége a historikus-filológus vitatkozásokban, protestáns-katolikus átkiabálásokban teljességgel elsikkadt — a szervita-barát éles szeme fedezte fel, hogy Szent István nélkül nincs a magyaroknak sem népe, sem országa. Mennyire reális a német tudósokat illető megjegyzése, amikor nem fogadja el Gizella első hitétérítői szerepére vonatkozó állításukat! «Itt meg nem állhatom, hogy egy kis jegyzést ne iktassak ide a német írókról, azt t. i., hogy ezeknek általjában igen kötve kell hinnünk, mikor a magok háza mellett ciceróskodnak, másfelől magokról szólnak, mikor magokat vagy az ő fejedelmeiket dicsérni, magasztalni, a magyarokat pedig kisebbiteni akarják, mely alkalmatossággal a verebet tűzoknak látják és vagy fillentenek is, vagy legalább sokkal nagyobbra viszik a dolgot, mintsem valóságosan történt volna; nem tagadhatjuk ugyan, hogy ezen a gyékényen néha mások is árulnak, de oly módtalan csakugyan még sem, mint a német írók.»²

Szent István király.

Minden egyszerű, világos, magától értetődő, s őszinte lesz az ő előadásában, s ez jólesik az olvasónak, aki már keresztülment a barokk érzelmek lángolásán és kibírta, az értelem fonálát el nem veszítve, a tudós historikusok szörszálhasogatásait. Hiszen Rousseau érzékeny korszakában már azért is mentegezni kellett Szent Istvánt, hogy Koppányt felnégyel-

¹ (Szaitz) Magyar és Erdélyországnak mind világi mind egyházi történetei, 1793. 121. l.

² U. itt 113. l.

tette — Szaitz szót se veszteget erre, fennakadás nélkül mondja el a dolgot. Hasonlóképpen az erőshitű katolikus gondolkodás magától való értetődésével hagyja el a természetfölötti dolgoknak kicsinyes, racionalisztikus magyarázgatását, amibe Schwartz Godofréd után még Stilting is beleesett. Szaitz Leó a «debreceni ispotálybeli templom egyházi szolgája», Szikszai György felfogását idézi: a debreceni kálvinista az egyházi történetnek csak kezdetin tud csodákat látni, és «ha ma valaki olyakat hántorgatna, nehezen lehetne elhinni, hogy azok valóságos mennyei látások volnának». Erre így felel Szaitz: «De vallyon mért nem lehetnének most is olyanok? Vallyon megrövidült-e a X. században az Úr keze? Vagy nem volt-e elegendő oka az Istennek, hogy legalább egy-két csudát cselekedne egy egész nemzetnek megtérítéséért, ki az Anyaszentegyház kezdetében e végre annyi sok számos csudát cselekedett? Azt mindazonáltal mi is megengedjük, hogy nem kell mindgyárt minden ájtatos vén banyának vagy akárkinek is elhinni, ha azt mondja, hogy néki olyan vagy amolyan mennyei látása volt», de nagyon helyesli Szikszai azon megállapítását, hogy biztos tanúk esetén hinni kell a látomást, sőt nem ártana Szaitz szerint, ha ezt még «némely hajszálhasogató katolikus kritikusok is elolvassák».¹ A Szent Istvántól vallott hittételek minőségét illetőleg is, amit, mint láttuk, a katolikus-protestáns vita során egészen elhomályosítottak, Szaitz világos logikával felel: «nem aukspurgi vagy helvetziai vallású, hanem igazi római katolikus és pápista volt».² Ugyancsak ő ismeri fel a racionalizmusnak és az azt megelőző hívő korszaknak a középkort illetőleg oly nagy eltérését: Géza és Szent István korát Révay Péter még «boldog és szent időnek» nevezte, Bod Péter már «vastag setétség böl dogtalan sékulumának»,³ és csakugyan, tovább folytatva Szaitz gondolatmenetét, a protestáns racionalizmusnak Szent István kritikája tényleg nem Szent István személye ellen irányult, hanem természetes folyománya volt egyrészt a középkori sötétségről szóló racionalista tannak, másrészt pedig felismervén Szent István alkotásainak egyházi gyökereit, az egész XI. századi egyházi levegőt akarta utólag mintegy mentesíteni a pápistaságtól, hogy vagy magának is részt kérhessen az alapító király nagyságából és nagyarságából (az ősi kereszténységen keresztül, melynek hamisítatlan utódjának tartotta magát) vagy pedig legalább a görög egyházra tegye át az érdemet, s ettől a katolikust megfossza.

Az egész kérdéskomplexumot Szaitz annyira a hit és mellette a józan ész világosságába helyezte, hogy ő utána nem is volt többé értelme annak, hogy tudákos filológiai és historikusi eszközökkel újra hozzá nyúljanak. A katolikusok állhatatosan megmaradnak Stilting előadása mellett, legföllebb még néha Prayt is idézik a régi felfogás támaszául,⁴ a protestánsok,

¹ U. itt 108., 109. l.

² (Szaitz) Mitsoda vallású volt Szent István király? — V. ö. még ő tőle: (Máriafi István), Igaz magyar, passim, (Kalapátsits György), Más is igaz magyar; (Magyar Dániel), Igen

rövid megjegyzések.

* ³ Más is igaz magyar, 1789. kötetben.

⁴ Például Molnár János S. J. Az anyaszentegyháznak történeti, II. 1770. 293—317., s utána alább idézendő történészek.

akik még beleszólnak a vitába, mielőtt az a terjedő felvilágosultság hatása alatt vaskalapos tudákossággá avulna, felháborodással idézgetik Szaitz veszedelmes tanait : így a veszprémi Győrffy József ügyvéd, aki már cáfolni sem tartja érdemesnek Szaitz tanát, hogy «az igaz magyarok Szent István király katolika hitit tartják, akik pedig ezt nem tartják, azok nem igaz magyarok, hanem Mária tagadók és a Boldogságos Szűznek ellenségei», vagy hogy a protestánsoknak nincs helyük az országban, mert nincsenek Szent István vallásán és így nem igaz magyarok. Győrffy ezekkel szemben párhuzamosan egymás mellé állítja Szent István és a «rómaiak» tantételeit, amelyek persze egymástól nagyon is távol vannak ; így vallotta Szent István, hogy hiszi az Atya, Fiú és Szentlélek Istent és a katolika hitet, a pápisták ellenben hiszik az Atya, Fiú és Szentlélek Isten mellett még a szenteket, a római pápát és a római hitet.¹ A Szent István-vita így torkollott be végül is felekezeti feleselésbe, s legföllebb mint a XVII. századi hitviták újra-éledt egyik fejezete élhetett volna tovább, ha el nem önti ekkor már katolicizmust és protestantizmust egyképpen a felvilágosodás hitetlensége, amely-lyel szemben épp az utolsó töltést emelte műveiben Szaitz Leó.

Szent István népének élete is elvilágiasodóban volt a XVIII. század közepétől kezdve ; ennek egyik tünete az is, hogy az ő történetét és cselekedeteit is immár leplezetlenül világias szempontokból, önző célok érdekében vizsgálják. Ebben az összefüggésben kell rámutatni Kollár Ádám Ferenc, Mária Terézia tudós könyvtárnoka félhivatalos munkásságára, amely tudományos alapjaival Szent Istvánra akart támaszkodni, a valóságban pedig Szent István törekvéseivel teljességgel ellentett célokat szolgált. Kollár a legfelsőbb kegyúri jogot vezette le Szent István apostoli működéséből, kimutatta, hogy egyházi javak adományozását, azok felhasználását, főpapok kinevezését, áthelyezését és megfosztását mindenkor jogosan gyakorolták Szent István utódaiként a magyar királyok, amiből következett azután a korszerű gyakorlati megoldás : az egyházi birtokok a királytól szabadon megadóztathatók és állami célokra felhasználhatók. Végső fokon Szent István cselekedeteinek vizsgálatából azt állapította meg, hogy amit Szent István és utódai egyházaknak adtak, az most az államnak áll rendelkezésére. Az, ami annyira jellemző Szent Istvánra és korára : egyház és állam tökéletes egymásbafolyása, most Kollár munkáiban felbomlik, s az egyház még jobban alá rendeltetik állami világi szempontoknak, mint ahogyan ezt már Verbőczy megtette a szent korona dolgában. Kollár egyébként mesteri módon cáfolja meg Schwartz Godofréd görög térítő-elméletét, a Szilveszter-bulla hitelessége iránt is már felmerültek benne kétségek, Szent István törvényhozásának Karoling-korbeli nyugati forrásaira is rámutatott, mindezen történettudományi érdemei mellett is működése annyiban jelent mélypontot a Szent István-szemléletben, hogy az apostol-király dolgait kizárólag világi tendenciával szemléli ; a természetfölötti többé

¹ Győrffy J., Napraforgó virág stb. 1791.

szóba sem kerül, és Szent István csak azért szerepel, hogy példájával, még pedig egészen racionalista módon, történetietlenül felfogott példájával a főpapság adózásra legyen kényszeríthető. Mikor ő Szent Istvánt XVIII. századi abszolutista uralkodónak jellemezte, aki egyházi ügyekben «potestas absoluta»-val rendelkezett, körülbelül úgy járt el, mintha ma valaki Szent Istvánra hivatkozva ajánlaná a diktátori államformát.¹ De semmivel sem tanusít több kegyeletet a történeti Szent István és koronája iránt a Kollár művére a papság köréből készült vitairat, a «Vexatio dat intellectum»-nak szerzője, valószínűleg Richwaldszky György, Barkóczy hercegprimás oldalkanonokja, aki a szent korona magyarázatában, önző rendi okokból, messze túlmegy Verbőczin, s egyszerűen kijelenti, hogy a szent korona felségjogai nemcsak a királyt, hanem a rendeket is megilletik, és «miután a magyarok király nélkül is tudtak élni», mikor végre Szent Istvánban királyt választottak maguknak, ők szabták meg, mennyi jogot adnak át neki.² Az «angelica corona»-t így rántották le a magasból nagyon is anyagi természetű rendi torzsalkodások közé, s ezzel jó előre előkészítették Szent István alakjának azon elhanyagolását, sőt kigúnyolását, amely a francia forradalom hatása alatt például Őz Pálnak már említett felfogásában megnyilvánult.

Bármennyire érdekes volna is a II. József korabeli felvilágosodási és az azt követő forradalmi irodalomból Szent István említéseit összeállítani, ezen rövid áttekintésben tovább kell haladnunk a Szent István-szemlélet irányainak vázlatos kijelölésében. A brutális támadás, amelyet II. József «theológus szolgahada»³ intézett az Egyház ellen, gyors és heves ellenhatást keltett, s a barokk egyház, amely oly szoros kapcsolatban állott a legmagasabb társadalmi osztályokkal, néha szinte azok egy kirendeltségének volt tartható, egyszerre tudatára ébredt népi gyökereinek: s amint Szaitz Leó tolla által népies logikával védekezett a felvilágosodás ellen, hasonlóképp széles körökhöz szóló papokat állított ki az egyházi szónoklat terén is a reá kényszerített küzdelemben. És az immár nem is annyira hatalmáért, mint szabadságáért és léteért küzdő magyar egyház megint Szent István hagyományaihoz fordult: maga az apostoli király alakja, a Szűz Máriának felajánlott ország és a szent-korona a szimbolumok, amelyeket zászlóira ír, hogy a felvilágosodás és forradalom istentelensége ellen felvegye a harcot. Augusztus 20-a ebben a kapcsolatban nyer az egyházi ünnepen túl újból központi jelentőséget a nemzeti életben.

A középkori székesfejérvári törvényt napokhoz hasonlóan Szent István napja újból országos ünneppé lett, amelyet a néppel együtt az állam vezetői, katonai és polgári hatóságok is megültek, mégpedig egyrészt a Szent István-

¹ Ad. Fr. Kollar, *Historiae diplomaticae juris patronatus...* 1762 és *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra*, 1764.

² Concha Győző tanulmánya, *Hatvan év tudományos mozgalmái között*, I., 202. l.

³ Seb. Brunner, *Die theologische Dienerschaft am Hofe Josef II.* 1868.

rend alapítása, másrészt a szentjobb hazahozatala óta. Mindkettő Mária Terézia cselekedete volt. A Szent István-rendet, a már előbb megalapított katonai Mária Terézia-rend mellett mint kimondottan polgári, magas érdem-rendet, 1764-ben alapította a királynő, mint «Civil-Ritter-Orden»-t, száz lovag számára, akik «Szent István apostoli király lovagjai»-nak nevezettek, és évenként kötelezve voltak a Szent István-napi rendi ünnepségen résztvenni. Ellentétben a Mária Terézia-renddel, amely a domus Austriacának volt a rendje és az uralma alatti összes : tehát cseh, osztrák, magyar stb. országok és tartományok számára állott fenn, a Szent István-rendet és annak nagymesteri méltóságát a királynő «örökre és elválaszthatatlanul összekötötte a magyar koronával»; a rendnek nagymestere ő volt és utána a mindenkori magyar királyok, aminthogy a királynő Szent Istvánról nevezve el a rendet, ezzel az első király «dicsőséges emléke tiszteletéről» akart «nyilvános bizonyítványt» adni.¹ A rend tagjai először 1764. augusztus 20-án gyűltek össze, mégpedig akkor épp országgyűlés lévén, a pozsonyi Szent Márton-templomban, s ott Patachich Ádám váradi püspök buzdította őket a rend céljainak megvalósítására : Szent István kultusza és kegyessége megújítására, az egyház és a katolikus hit védelmére e «Mariano-Apostolicum Regnum»-ban ; külön ünnepelte a szent koronát és az apostoli címet, amelyet XIII. Kelemen pápa «újra» ajándékozott Mária Teréziának, s nem feledkezett meg a barokk szellemében arról sem, hogy az «eretnekségek és szakadások konkolyát kitépve, a tiszta búza megmaradjon».² De sokkal általánosabbá tette az ünneplést Szent István napjának a szentjobb tiszteletével való összekapcsolása, ami végül is egyedül maradt meg azon nagy tervekből, amelyekkel Mária Terézia Szent István emlékét egyenesen a magyar élet középpontjába akarta helyezni. A királyné a Raguzában, Pray György történetírónk útmutatása

Szent Günter remete.

¹ A Szent István-rend statutumai : Khevenhüller-Schlitter, Aus der Zeit Maria Theresias, 1917. 1764—67. kötet 307. l.

² Adam, e L. B. Patachich, Divus Stephanus I. Hungariae rex, stb., Pozsony (1764).

szerint megtalált szentjobbot «a magyar nemzet iránt érzett szeretetének különös jeleként» hozatta Budára, már az úton, Győrön, Pannonhalmán át is nagy lelkesedéssel fogadta a nép az első király ereklyéjét, a föld népe otthagya az aratást és körmenetben kísérte a szentjobbot. A királyné személyét a hazaszállításnál Grassalkovich Antal és Hadik András képviselte. Eredeti terve az volt, hogy köztisztület céljából többször tegyék ki a szentjobbot: feltalálása középkori ünnepén, május 29-én három napon át, Szent László napján június 27-én, július 21-én, mikor a szentjobb Budára érkezett, augusztus 20-án nyolc napon át, szeptember 2-án és végül november 5-én három napon át Szent Imre tiszteletére. 1774-ben azonban az egész nyilvános ünneplést augusztus 20-ára korlátozta,¹ de Budavára, s ma Budapest így is ő általa lett a Szent István-tisztület legnagyobb, központi helyévé, miként már az első budai ünnepen, 1771-ben szerencsét kívánt a városnak az ünnepi szónok, Kozma Ferenc jezsuita: «szerentsés Buda vára! Felvött téged az Isten igazának jobbja, s ez által a Mindenható Istennek karja 1686. esztendőben a súlyos pogány igától, mely alatt 145 esztendeig nyavalyogsz vala, csudálatosan megszabadítván; felvött most ujra, e véletlen látogatása, s benned léendő örökös megmaradása által minden egyéb magyar várak s városok fölibe emelvén, magasztalván», — sőt még versben is biztatta Budát a szentjobb méltó fogadására:

«Budai vár nyitod a kapukat,! valamerre tekéntesz,
Bársonyt vonj! Raguzából siet íme királyod,
Bécset, Győrt és Szent Mártonyt haladja: Vörösvár
Utolsó szállása feléd.

Fel vadnak-e vonva
Ágyúid? A katonák, a Károly táborá rendben
Módos módja szerént már áll-e, röpitt-e golyóbit?
Hallod-e Felségünk gondját? Gödöllőre futított
Válogatott szavú szép levelét? Veszed észre, megyénknek
Páros tagja miért sietett? mire küldi pecsétjét
Általok a fő káptalan is, értetted-e Vácról
A főpap s itthon Hadik ő nagysága, királynénk
Gyöngye, mit intézett, mire sürgete, merre vezérlett?»...

a szentjobb mint király lépett be a budavári jezsuita templomba, barokk pompától, a harcos nemes nemzettől körülvéve:

... «bóldog
Udvari válogatott tisztek, s mellette vigyázó
Kócsagos és párdúc hátos, nemes águ vitézek.»²

A sváb és rác parasztok, szőlőművesek és iparosok falusi városkája, ami akkor Buda volt, amely még a helytartótanácsot sem fogadta be szí-

¹ Gábor Gyula, A Szent István napi ünnep története (1927), 32. l. A XVIII. század prédikációs anyagát feldolgozta fejeéregyházi Csapodi Csaba, Kinek tartották Szent Istvánt a XVIII. században? Regnum, egyháztörténeti évkönyv, 1936. 346.

² Kozma Ferenc S. J., Dicsőült Szent István első apostoli magyar királyunknak ép romlatlan szent jobbja, Buda, 1771. — V. ö. még Graf v. Gondola, Jos. Franz Bischoff zu Tempe, Lobrede von der ohnversehrten Rechten Hand, Pressburg, 1771.

vesen, mert azzal nemes urak jöttek, most egyszerre az egész rendi, nemes nemzet fővárosa lett, amint a szentjobb belépett falai közé, hogy Mária Terézia akarata szerint ott is maradjon. Talán erről is érdemes a mostani évfordulón a mai hatalmas fővárosnak megemlékeznie...

Szent István napján ettől kezdve tartották országos ünnepként a szentjobb tiszteletét, s évente szentbeszédet a Szentjobb-kápolnában, 1810 óta a Boldogasszony-templomban, azaz a Mátyás-templomban. Budaváron kívül Bécsben is évenként megünnepelték augusztus 20-át, előbb a jezsuiták «Am Hof» templomában, utóbb a máltai lovagrendében, 1790 óta a kapucinusok templomában, s a Szent István-nap utáni vasárnapon szentbeszédet tartottak;¹ a Szent István-lovagrend tagjai a bécsi ünneplésben vettek részt, hasonlóképpen az udvarnak, a magyar kancelláriának és más bécsi főhivataloknak magyar tagjai, főnemesek, magas hivatalnokok, úgyhogy a bécsi ünneplés társadalmilag előkelőbb volt, semmint a budai, valamint a székesfejevári, ahol Szent István fejereklyéje mellett szintén évről-évre szentbeszédet tartottak. Különösen a bécsi és a budai szentbeszédnek nagyrésze megjelent nyomtatásban is, tanújaként egymásra következő nemzedékek változatlan Szent István-tiszteletének, de egyúttal a változó irodalmi ízlésnek, változékony politikai háttérnek, s nem utolsósorban a prédikáció és homiletika ha lassan is, de mégis állandóan változó formáinak.²

Az első években ez országos tisztelet még megelégedett barokk szónoklatokkal, de mióta II. József óta racionalizmus, felvilágosodás, febronianizmus, a francia forradalmi eszme, majd Ferenc király alatt az egész katolikus életre ráneheződő jozefinizmusban az Egyháznak veszedelmes ellenségei támadtak, a Szent István-napi szentbeszédeken keresztül védekezett a magyar katolicizmus, mintegy «megérezve, hogy ez a nap a legalkalmasabb arra, hogy eszébe juttassa a magyaroknak a magyar történelmi és vallásos élet mély igazságát: azt, hogy a nagy király hite maradandó alkotás forrása lett.»³ Billisics Alajos pécsi pálos még II. József életében kipredikálta Bécsben, a «furcsa, éles, Svartz szabású elméket», amelyek a «történet igaz voltán» is kétségeskednek, s keserűen kiáltott fel: «Sír bennem a Lélek, midőn szentséges királyunk számtalan munkáival és izzadásival nyert eme javunk, a keresztény Kátolika szent hitünk nagy voltát említvén, mégis némely hazámfiak azon cselekedetét látom, melyek tagadhatatlanul bizonyos jelei az ő szentsége becsstelenítésének. Ez én előttem kétfele: némelyeké a törvénytelen és minden rosszra vetemedett igen gaz élet; másoké a maga határain túl eresztetett és megvesztegettetett emberi szabad ítélet. Azoké mert cselekedeteikkel, ezeké mert nyelvésségekkel gyalázzák szent hitünket». És a világi bűnös élet, meg a felvilágosodás tekintélytagadó «szabad ítélete ellen Szent István védi apostoli országát,

¹ Némethy Lajos, Szent István első és apostoli magyar királyról mondott dicsbeszédének irodalma, 1881.

² Némethy id. m. inkább csak bibliográfia,

hasonlóképp a Magyar Sion összeállítás, 1869. évf., v. ö. Mihalovics Ede, A kat. prédikáció története Magyarországon, 2. 1901. 674. l.

³ Eckhardt Sándor, id. m. 188. l.

szép Szűz Mária oltalmába adván az egyházi rendeket, az ország eleit, a közép és al hazanépét.»¹ Budai Isaurus kapucinus atya 1796-i bécsi beszédében a francia forradalom szabadságával szembeállítja a keresztény szabadságot, a felvilágosodásnak humanizmust emlegető, de elnyomásra vezető szeretetével az igazi felebaráti szeretetet, s ezeket az ellentéteket ő utána állandóan hallgatóságuk elé tárják a bécsi és budai hitszónokok: «Soha ugyan nem zengett annyit a világnak nagy épülete az atyafiságos szeretettől, soha azt oly nagy tiszteletben tartani, annak annyi tömjént hinteni, s azt mintegy megisteníteni nem látszatott, mint a jelenvaló időben. A máj. ú. n. bölcsek és emberszeretőknek a' nagy óhajtasok, hogy a földet hajdani paradicsomra változtassák és a szabadság és egyenlőség fájának béültetésével az embereket az ő eredeti jussokra vezetvén, valóban megboldogítsák», — de csak azok szeretik igazán az embereket, akik szeretik Istent és az ő religióját is, s a királyok között csak az igaz szeretője népének, aki «nemzetét keresztyén atyafiaivá» tette. Egyedül így lehet boldogságra vezetni: «O keresztyén szabadság! Mely jámbor fejedelmeket, mely bölcs törvényeket, mely hív népeket adol Te az országoknak, a te kormányod alatt szolgáltat az igazság, virágzik a közbátorság, a szegények támogattnak, magok az ellenségek megöleltetnek; a békesség uralkodik a familiákban, a hűség lepecsételi az alkut, kiki szabad a tulajdonával» — ilyen viszonyokat kell újra behozni Szent István példája szerint Magyarországon, ahol most még a «módi» is útjában áll az egészséges fejlődésnek. Van valami racionalizmus abban, amint e hitszónokok az észtszetelettel szemben maguk is folyvást észszerűségekre hivatkoznak: az épp akkor elmúlt barokk korszakban senki sem emlegette a józanságot, most pedig Pater Isaurus és utódai egyre józan szabadságról beszélnek; Isaurus szerint egyenlőség nincs, erős és gyöngy, tudós és tudatlan, gazdag és szegény különbségei nem szüntethetők meg, ehelyett arra kell törekedniök, hogy egymást kölcsönösen segítsék és az «ilyetén szeretet által egy testté legyenek». Korábban ily megállapításra az isteni szeretet misztikumát elragadtatással dicsőítő részlet következett volna, Isaurus atya azonban, korának szellemében, polgárabb közép-szer híve, s földi bölcseséggel jegyzi meg: «Ebben áll a józan egyenlőség, melylyel István az evangéliom által nemzetét meglelkesítette, ezenkívül egyenlőséget keresni nem bölcsesség, hanem elme vesztegetés», — egyébként pedig Szent István életéről és történeti alakjáról szó sem esik prédikációjában, annyira belesodródott már a szent király alakja a forradalom és Egyház adott szellemi harcába mint példa és szimbolum, mindenképpen testetlen lélek.²

A «józan» szemlélet terjedése lépésről-lépésre szemmel kísérhető Szent István tiszteletében, amint II. József, meg Ferenc király rendelkezései

¹ Billisics Aloyzius, Magyarok első királyja, dicsőséges Szent István dicsérete, Bécs, 1789. 138.

² Budai Isaurus, A józan szabadsággal és

egyenlőséggel népét megboldogító keresztyén király Szent István, Bécs, 1796. A prédikációk közjogi felfogására l. Csapodi id. m. 354—355. l.

szellemében a teológiai szemináriumokból mind több jozefinista gondolkodású pap került ki. Így lesz Szent Istvánból rendcsináló, rendfenntartó szent, minden nyárspolgár alkalmas példaképe abban, hogy túlzásoktól tartózkodjék, ragaszkodjék a meglévőhöz, fizesse az államnak, amivel tartozik és lelkesen hódoljon a királynak, Szent István utódjának. Még az ő jámborságát kiemelő prédikációk sem túlságosan iparkodtak erkölcsi követelményeket állítani hallgatóságuk elé, s főként Bécsben nem is lett volna ildomos, ha az előkelő híveket erélyesen korholták volna. Kivétel az előkelő származású Szluha

György szekszárdi plébános, aki 1798-i budai hitszónoklatában leplezetlenül nyilatkozik az ország nagyjai és nemeseinek Szent Istvánétól nagyon is eltérő életéről: «Ha ti innep és vasárnapokon minden csöcselék okból az isteni szolgálatot, az Isten ígéje hallgatását elmulasztjátok, ha ti szégyellitek megjelenni az Anyaszentegyháznak szent ceremoniáin, a közönséges processiókban és könyörgéseken, ha a bőjtről álló parancsolatot csupa torkos-ságból általhágjátok, ha ti az egyházi szolgálakat csufszággal terhelitek, ha ti a Magyarok Nagyasszonyának őstől reánk maradt tiszteletét egészen elhagyjátok, mi csuda, ha a köznép is alább hagy az ártatlanságba, annál lustább az isteni szolgálaton, annál kevesebbre becsüli a szent hitet, az Anyaszentegyházat, annál szabadabb, bujább, feslettebb és zabolátlanabb életet visel...»¹

A jámbor példaképre való ily természetes hivatkozás és annak gyakorlati átélésére buzdítás azonban ritka, a 90-es évektől a «közcsendesség és boldogság» propagálója Szent István tisztelete: Magyar István hontmegyei kemencei plébános szentbeszédében a Contrat social és Hobbes ellen hadakozik,² Nagy József ferences atya, tábori pap azon «agyafurt, semmihitű, nyughatatlan fejek» ellen szónokol, akik a «koronás fejek ellen dühösen felfegyverkeznek és

Szent Gellért püspök.

¹ Szluha György budai, Szent Zsigmond templombeli prédikációja, Pest, 1798.

² Eckhardt, id. m. 189. l.

azokban Istentől mind lelki, mind testi boldogságunkra, csendes nyugodalmunkra s bátorságunkra rendeltetett kormányozó hatalmat feldulni, semmivé tenni, az országot népével zűrzavarban, nyughatatlan egyenlenségben hozni, az Isteni félelmet . . . az emberek szívéből kiirtani és így a mi régi vad őseinknek zabolátlan nyomdokira visszatéríteni, minden útonmódon igyekeznek. Ezt nemcsak a józan ész nyilván mutatja, hanem ama megbódult eszeveszett szerencsétlen Franciaországnak szomorú példája világosan bizonyítja».¹ Talán leginkább alámerítette Szent Istvánnak időtálló és tényleg minden korhoz beszélni tudó alakját a kor aktuális szellemiségébe a piarista tanár, Bielek László, aki egyszer a makói templomban prédikációt tartott a «Napraforgó virág szerzője ellen», s Győrffy már említett protestáns elméletével polemizálva, Szaitz után kimutatta, hogy «Szent István magyar király igaz római katolikus».² Ily tudákos kísérletezés mellett annál elevenebb élő hatását mutatja Szent Istvánnak Döme Károly izsai plébános, Kazinczy lelkes híve, később kanonok, aki 1810-i budai beszédében Szent István védő karjának hathatóságát ünnepli: az 1809-i szerencsétlen háború folyamán a francia már «itt ebben az anyavárosban készült felütni szapora diadalmainak kevély lobogóját», amikor Buda nemes városa a dicsőséges szent jobbkez oltalma alá futott és megfogadta, hogy a Mária Terézia óta évenként megtartott, de utóbb elmaradt jeles processiót felújítja; ezen városi határozat jóváhagyását Rudnay Sándor püspök, az esztergomi kerület lelki igazgatója eszközölte ki a nádornál és királynál, — s íme: «Hol a hadi kürt rettentő harsogása? megszűnt. Hol a komor fergeg bus dörgése? elhallgatott. Hol a veszedelemnek éjjel-nappal nyugtalanító zajos dagadása? csendességre simult, elenyészett», mert a szent-jobbknak ma is megvan a hatalma Istentől,³ — a felvilágosodás és liberalizmus mesgyéjén szinte egyedülálló jelenség ez a hit és annak ily elhithető kifejezése. Nem kevésbé ritkaság a történet Szent Istvánjának felidézése; még leginkább realiztikusan állította a hívek elé őt Jordánszky Elek, a tudós és tudománypártoló kanonok, aki 1808-i bécsi beszédében a Szent Istvánnap megülésének történetét mondta el pontos adatokkal, s utána a szentistváni alkotmánynak vallási és politikai alapjait fejtegette. István nem azért térített, hogy «majd akkor könnyebben zabolán tarthatom őket», hanem Krisztus szerint: «keressétek először az Isten országát», ez vezette őt s «ez volt Istványnak politikája», a hit, az Isten országa és ennek igazsága. «Erre az isteni igazságra való tekintet kitetszik minden rendelkezéséből. Nincs azokban semmi célozás az önkényen való uralkodásra, a tulajdon haszon, vagy tulajdon dicsőség keresésre»; az ő államában a királyi hatalmat az ország rendei jussai mérsékeltek, s az egyes rendeket a keresztény szeretet kötelékei tartották egybe; így építette fel István a «magyar polgári

¹ P. Nagy József, Koronás fejekben a kormányozó hatalom förtiszteletének köteles védelmezése, budavári prédikáció, Buda, 1799.

² Bielek L., Szent István magyar király

igaz katolikus, Pest, 1795.

³ Döme Károly, Beszéd, melyet Szent István király napjára . . . készített, Buda, 1810.

szövetségnek alkotmányát» s ennek «úgy egymásba szerkesztette részeit, összefonta, szőtte, öntötte, hogy egyik főrészét sem lehet elszaggatni belőle az Egésznek lerontása nélkül. Ellenben, hogy ha eredeti épségben megmarad ez az Egész, ez az Országos alkotmány, annál hatalmasabb és erősebb ez akkor, mennél erősebb a fundamentoma, mennél istenesebb a részeket egybe foglaló enyvnek ereje.»¹

Az 1848. előtti prédikációk nagy tömege a jozefinizmusra annyira jellemző «trón és oltár» kapcsolat értelmében Szent István nagyságából legnagyobb igyekezettel az alattvalói loyaltás kötelezettségét fejlesztette ki, s például volt olyan — Balogh Sándor, győri prépost és kanonok, — aki Ferenc királyt, feleségét és fiát Ferdinándot mint második Istvánt, Gizellát és új Imrét dicsőítette Szent István «nemzeti ünneplésében»,² akadtak azonban Jordánszkyhoz hasonlóan olyanok is, akik a rendi jogokat védelmezték Szent Istvánon keresztül. Általában a XIX. század első felében mindinkább felbomlik az egységes szemlélet, a klérus a régi jozefinizmus és új liberális racionalizmus hatása alatt az aktuális szellemi irányokat és érveket mindinkább beengedi gondolkodásába, amire jellemző például az a magatartás, amelyet a Szent Istvántól leigázott pogánysággal szemben elfoglal. Régebben, mint láttuk, a pogány magyarság szigorú elítélő kritikában részesült; hasonló hangokkal most legfőlebb a század elején találkozunk, így Májer Ferenc győri kanonok 1807-i prédikációjában, ahol a pogány magyarok tényleg kegyetlenül lebecsültetnek: a külnépek «utálták azon vad nemzetet, melynek az a híre vala, hogy vagy a szabad ég alatt, vagy barlangokban laknék, vad állatok bőreivel fedezné mezitelenségét és nyers hússal táplálná életét»,³ de már 1837-ben Becker Nep. János esztergomi kanonok szükségesnek látja megvédeni a pogány őseket.: «szittya eleink» nem a «megátalkodottság terhes bűne» miatt, hanem a «jobb és hasznosabb ismeretének, a józanabb nevelésnek hiányából» nem voltak műveltek;⁴ Pakróczy Nep. János adonyi plébános 1842-ben tudákosan, zavaros stílusban már azon vád ellenében védi őket, hogy pogány korukban nem lett volna vallásuk: «Valósulandó, hogy az anyanemzet, melynek gyermekei a magyarok, nem lihegett némi vallásnélküli ridegségben, s tehát a késő unokák, a megsokasulás miatt attól elválók s új honban megtelepülők sem zsugorodtak annak hiányában».⁵ 1845-ben, alig húsz évvel Aranyosrákosi Székely Sándor kitalálása után, Hadur is megjelenik a bécsi kapucinusoknál tartott prédikációban: Sámuel Alajos, pesti józsefvárosi plébános a magyarokat «Hadur e szilaj fiainak» nevezi.⁶ Míg a legtöbb szentbeszéd

¹ Jordánszky Elek, Szent Istványnak, első magyar királynak ünnepe a nemzeti háládatosságra s a nemzeti könyörgésre gerjesztő ünnep, Pozsony, 1808.

² Balogh Sándor, Szent István, Magyarország első királyának dicsérete, 1805. Bécs.

³ Májer Fer., A népét mennyei és földi boldogságra vezérlő dicső fejedelem, Bécs, 1807.

⁴ Becker N. J., Egyházi beszéd... budai főtemplomban, 1837. Esztergom.

⁵ Pakróczy N. J., Szent István... igazi nagysága: nemzete boldogsága, Bécs, 1842.

⁶ Sámuel Alajos, Szent István... mint népe szent hite s nemzeti egységének megalapítója, Bécs, 1845.

Szent Istvánban a kereszténység mellett a nemzet, állam és alkotmány megalapítóját ünnepli, Rátz Jeromos aradi minorita már az ellenében is oltalmába veszi a pogány ősokeket, mintha nem lett volna alkotmányuk: Ammianus Marcellinusból bizonyítja, hogy a magyar népnek mindig volt alkotmánya, és Szent István az Álmos-féle öt sarkalatos törvényt megerősítve «örökös szövetséget szerzett a magyar nemzettel», — ez a kissé turanizáló magyarázat nem akadályozta a Rátzot hallgató aradmegyei rendeket, hogy Percsényi Nagy László alkalmi verse szerint loyális kéréssel ne járuljanak Istvánhoz: «Esedezzel Ferencért — Osztria Ház népiért».¹ Egészen bizarr alkotmányos vonatkozást hoz fel a már említett Balogh Sándor: ő Szent István nagyságát Árpáddal szemben bizonyítgatja: Szent István kereszténnyé tette népét, míg «Árpádnak esze ágába sem ütközött, hogy azokat igaz hitre térítené», de nem kevésbé érdeme az első királynak, hogy az országot néhány nagy tartomány helyett nem kevesebb, mint hatvan vármegyére osztotta, s ezzel hatvan főispáni állást szerezve, lehetővé tette utódainak, hogy «több érdemes hazafiakat felékesítvén, magokhoz többeket lekötelezhetsenek».²

Az István-napi prédikációk zöme azonban hű képét adja annak a rendi Magyarországnak, amelynek légkörében tartották azokat, s amelynek alapvonása, tényleg Szent Istvánra visszavezethetően, kereszténység és magyar nemzetiség egységbe foglalása volt. Szent Istvánnak ezt a kettős tevékenységét dicsőítették különböző változatokban, s igen sok prédikáció eszerint osztotta előadását is két részre: az égi és földi működés leírására, a szent király istenes buzgóságára, amellyel népének örök üdvösségre utat nyitott és államalkotó tevékenységére. Legegyszerűbb formulára visszavezetve: Szent Istvánt mint apostolt és mint királyt ünnepelték.³ Miként az egyik, tiszta vallásos gondolatokat jóleső frissességgel kifejező prédikáció, Vörös József vásárúti plébánosé mondotta: «A királyi felség és keresztényi szentség öszve ölelkezének a mai dicső szent királyunk személyébe, de nem csoda, mert szíve az Úr kezében volt».⁴ Egy végtében, íróasztalnál vagy könyvtárban olvasva ezeket a beszédeket, ugyanazon gondolatok kevésbé művészi ismétléseinek tűnnek fel, sőt lassankint hajlandók vagyunk létrejövésükben erősen világi szempontoknak is szerepet tulajdonítani, hiszen például a

¹ Rátz Hieronymus, Egyházi beszéd (Aradon), Temesvár, 1820., benne Percsényi Nagy László, Az aradi buzgóságnak rövid emlékezete.

² Balogh Sándor id. m.

³ Ilyen természetű prédikációk, melyeknek egyes változatai ismertetésére nincs többé helyünk: a bécsi kapucinusoknál Nagy Gábor 1797., Szily János 1798., Budai Isaurus 1802., Nedeczky Károly 1804., Király József 1808., Mészáros József 1811., gróf Nádasdy Ferenc 1812., Sággy János 1813., Kaprossy János 1814. és 1815., Horváth János 1825., Sággy Mihály 1830., Müller Károly 1835., Szalay Imre 1836., Hoványi Ferenc 1847.; a budai főtemplomban

Kováts Antal 1814., Májer József 1821., Kőváry György 1825., ugyanitt a szabadban németül Csernák József, Rendek József 1845., továbbá Farkas Bernard ferences, Vasárnapi és ünnepi evangéliumi Magyar Homiliák, Eger, 1808. 506. l. Még a protestánsok ellen Bogyai Mihály, Ünnepi prédikációk, 1819. és 1825., 2., 330. s k. l. V. ö. még Török Damascenus, Vasárnapi és ünnepi prédikációk, Eger, 1802., III. sz. 419. l.; Negyedes Pál, Apostoli Kalászat, Győr, 1802.; Michael Haas, Predigt, Pécsi Egyházi Töredékek, 1842. I.

⁴ Vörös József, Királyi szíve Szent Istvánnak, Bécs, 1819.

bécsi kapucinusoknál Szent István napján, udvari méltóságok előtt prédikálhatni: dísz volt, mit nem mindenkinek adtak meg és egyúttal előhaladás lehetősége. De ezeket a ma annyira szintvesztett beszédeket valóban elmondották, nagy hallgatóság előtt, amelynek tömegei hívő keresztények és jó magyarok voltak. Megvolt tehát hatásuk, vallási és nemzeti szempontból egyaránt, s az is bizonyos, hogy az egyházi szellemtől áthatott közjogi konstrukció, amely fő-témájuk volt, épp általuk nyomult be még mélyebbre a magyar katolikus tömegekbe. Bizonyos, hogy ez a konstrukció sokszor át volt itatva felvilágosodástól, hiszen folyton a földi boldogságot és a közjót feszegetik, és Szent Istvánról, aki a barokk-korban mint égi boldogság eszközlője dicsértetett, most azt mondják, hogy «az ő országát a keresztyén religióra építvén, annak földi boldogságát eszközlötte».¹ Néha ez a gondolatmenet világi utilitarizmusig is leszáll, így: «A religio az emberek boldogítója, mivel előttük minden tévelygő vélekedéseknek hamisságát felfedezvén, őket csalhatatlan igazságokra tanítja, a habzó indulatok ellen győző szereket nyújt, az erkölcsöt ajánlja és a hánykódó szívekre kies balsamot önt», ezért a vallásban felnőttek «hív és fáradhatatlan polgárok, takarékos, házra, tűzre vigyázó gazdasszonyok lesznek».² Az is gyakori, hogy Szent István államalkotó munkásságából végső fokon — a «hazafiúság és fejedelemhez vonzó tántoríthatatlan hűség» és a hazafias önfeláldozás fokozatain át — «engedelmes polgárokká» akarják tenni a híveket.³ Máskor túlságosan tartózkodóak, szétfolyóak e beszédek, csak távolról mernek a történethez és az élethez nyúlni, így az illetén megállapításnál: «István szerette nemzetét és nemzetében az embert».⁴ A harmincas és negyvenes években terjedő, kétségtelenül egyházellenes liberalizmus ellen sem lépnek fel többé, mint még megtették a forradalmi ideák ellen, s ha fel is lépnek, ezt az akkori kor-

Gizella királyné.

¹ Róka Imre, Egyházi beszéd, Bécs, 1816.

² U. itt.

³ Szendrődi Aszalay L., bécsi beszéde, Bécs, 1824.

⁴ Májer József, Szent István az anyaszent-egyházban, Székesfehérvár, 1820, Bécs, 1820.

szellem nyomása alatt és a hazai egyházi gondolkodás szervezetlensége miatt csak távolról és keztyűs kézzel merik megtenni, mint a nyilvánosan antiliberális Kőrmöczy Imre, kalocsai lyceumi tanár, aki a kor vallástalansága ellenében így szól: «bátran felszólítom az újabb kor álbölcsesség pályájára szerencsétlenül tévelygetteket», hasonlítsák össze rendszerüket a kereszténységgel és be fogják látni, hogy hamis úton járnak.¹ Egy másik tudós pap, Veszlerle Ignác veszprémi teológiai tanár megállapítván, hogy «századunk jelszava a népnevelés», ez pedig csak vallásos alapon lehet, Szent Istvánt is ily aktuális fénybe állítja: «Szent István a magyar nemzet első nevelője indifferentizmust nem ismert».² A közjót, amelyet, mint annyi mást, Szent Istvánra vezetnek vissza, lassankint a neohumanizmus hatása alatt műveltségi ideállá teszik, s például Majer István pesti iskolaigazgató a «szerencsétlen Ázsiában, műveletlen állapotban tébolygó» ősapákkal szemben a Szent Istvántól behozott új világot így tekinti: «S nézzétek a keresztény világot, mennyi köziskola, közképezde, kórház, közispita, szegények háza, árvaház és számtalan oly közintézetet fogtok találni, melyek az emberiség gyámolítására, vigasztalására szenteltetvék, amíg ilyeneket hasztalanul kerestek a pogány óvilágban».³ Még egy lépéssel tovább megy, be a technika századába, a budai 1860-i Szent István-napi német nyelvű szónoka, aki a hazának művészetben, tudományban való előhaladásán örvendezve, megállapítja, hogy «hazánkat gőzhajók, gőzkocsik, telegráf és más közlekedési eszközök kötik össze a művelt világgal és, wer ist die Quelle dieses reichen Gottessegens? Ach wer ist's, und wer könnte es sein, als unser Landespatron, der heilige König Stefan!»⁴

A nevelés, a technika, a nemzetiség, a liberalizmus századában bizonyára évről-évre fogyott az értelmiségben a keresztény jámborság, s a szegény népben senki sem tudatosította azt, ami még szerencsére megvolt, — ebben a folyvást romló helyzetben Szent István tisztelete tartott fenn ősi magyar-keresztény hagyományokat, s ő volt az, akire visszavitték a nemzet új értékeit, amelyeket ő még nem ismert és nem is ismerhetett. Szent István alakja még a vasút és táviró korában is élő valóság lehetett, a magyar élet ekkor sem nélkülözhetette őt. A baj az volt, hogy csak színtelenül, légies formában, nem elég hatékony alakban tudták maguk elé idézni.

Ha a templomokban tényleg elmondott prédikációkról is fel kellett ismernünk, hogy idők folyamán, a XIX. század közepe felé tartva, mind több olyan gondolatot és vonatkozást hoztak magukkal, aminek kevés köze volt a történet Szent Istvánjához, annál kevésbbé kell csodálkoznunk, ha a világi irodalomban Szent István alakja még inkább elhalványul, s amennyiben még emlegetik, idegen, lényétől eltérő, sőt azzal egyenesen ellentétes vonásokkal ruházzák fel. A rendi nacionalizmus későbbi, biedermeier-

¹ Kőrmöczy Imre, Egyházi beszéd... a ker. vallás boldogító befolyásáról. Bécs, 1838.

² Veszlerle Ignác, Szent István... mint népének nevelője, Bécs, 1840.

³ Majer István, Népszerű egyházi beszéd, 1851. 2., 261. l.

⁴ Joh. B. Siegler, Der gute Vater seines Volkes, 1860.

évtizedeiben a nyárspolgári gondolkodáshoz hasonló rendi önelégedettség nem is tudta Szent Istvánt másként elképzelni, mint aki «sok hasznos rendelkezéseket tett»,¹ s ehhez képest a szokványos élettörténet elmondásakor legfőlebb azon akadnak fenn, hogyan követhetett el ez a rendszerető, mértékletes, józan király oly barbárságot, aminő volt Koppány felnégyeltetése; Vazul megbüntetése bűnétől végkép megszabadítják, Gizella vállait terhelve meg azzal, de Koppány holttestének sorsa sehogy sem hagyta őket nyugodni, sem a piarista Spányik Glycért, sem a nagy debreceni tanárt, Péczely Józsefet.² A felvilágosodás korszaka sem tűnt ki nagyon történeti érzékével, de akkor legalább kíváncsiságból, az emberi értelem multja, a középkor sötétsége iránti érdeklődésből szívesen fordultak vissza a multba, s tudjuk, a történettudomány módszere is nagy léptekkel haladt akkor előre; a liberalizmus azonban nacionalista fellendülésében végkép elfordult a történettől, s ez az oka, hogy a XIX. század, egész utolsó, negyedik negyedéig, jóformán semmivel sem járult hozzá Szent István története ismeretéhez, de még csak egy, saját felfogásának megfelelő Szent István alakot sem tartott érdemesnek létrehozni. Olyan részletekre kiterjedő, s mély kritikával készült Szent István rajzokat, aminők voltak Jony, Schwartz, Stilling, Kollar, Pray művei, hiába keresnénk ekkor; a történetkönyvek szárazon regisztrálják a hagyományos adatokat, s amit hozzátesznek, az a korszak sajátos, romantikus és mégis nyárspolgári szemléletének folyománya. Így képzel el egy igen elterjedt Nemzeti Plutarchusnak szerzője, 1815-ben, Szent István térítő munkáját: «Egy oly népet kelle vezérleni, mely az illendőhez s rendhez kevés hajlandósággal, s figyelemmel viseltetett, s megúnván a hosszú nyugvást, az öldöklésre s lázadásra mindenkor készen állott», ezért István úgy tekinté «a magyarok nagyobb részét, mint egy vad csordát, melyet a józan akarás, s társaságos törvénynek elfogadtatására kellek még neki készíteni», s így «rémítő fenyegetődzések, s édesgető ígéretek közt hirdetteté ki, hogy Jézus Istennek fia, láthatatlan királya minden világoknak».³ Az ilyen szerzők vallási dolgokról írtak vallási érzék, multbeliekről történeti érzék teljes hiányával. Érthető így, hogy Szent István nagysága üres tradíció, tartalom nélküli forma lévén immár számukra, az új nacionalizmus hatása alatt lassankint enyhül a Koppány elleni keresztény és magyar ellenszenv, sőt Pálóczi Horváth Ádám, a népies költő és népszerű politikus 1817-ben megírván «szakállos őseink» dolgait, kimutatja, hogy a pogány magyarok «feddhetetlen» erkölcsűek voltak, s Koppány történetét Bonfini szavaival mondja el, mert nem akar dönten, Szent Istvánnak vagy Koppánynak volt-e igaza: «azért élek a más szavaival, hogy vagy Istvánnak vagy Kupának jussa felül se bírónak ne tegyem magamat, se egyik mellett is ne prókátorkodjam», de bizonyos, hogy e

¹ Például: Magyarok története kérdések és feleletekben, Pest, 1845.

² Glyc. Spányik, Historia pragmatica regni Hungariae, Pest, 1820. 45. l.; Péczely József,

A magyarok történetei... I. Debrecen, 1837. 36–57. l.

³ Kölesy Vince Károly, Nemzeti Plutarkus, I. Pest, 1815.

szenvelgett részrehajlatlanság mögött a szerző már Koppány javára döntött, erre mutat szittyá csodálata (Caucasus magyar név: Kakas, Mózes magyar verseket fordított) és Szent Istvánról adott feltűnően fanyar előadása.¹ Az olyan méltányos előadás, mély történeti érzék kifejezéseként, aminővel a debreceni kálvinista Péczely foglalja össze Szent István érdemeit, párját ritkítja szinte a XIX. század végéig: «Századok keltek s múltak el azolta sirja felett; sokat változtak s változtattak magokkal azalatt az idők; mindent dúló viharjaiktól István munkája sem volt kímélve, gyakran megrázkódtatott, megrongáltatott általok, de alapja most is — annyi más felforgatott országok, országos intézmények romjai közt — rendítetlen áll; csak javító, igazgató kezeket kíván: tisztelet hát és hála a ritka Férjfi emlékének, ha több mint 800 éves míve az annyi századok alatt előbbre haladt, miveltebb kor jelen szükségeinek, magasb kívánatainak mindenkor eleget nem téssen is» — Péczely itt Szent István művei közé számlálta, az általános felfogáshoz híven, a rendiséget és annak egész társadalmi berendezését, amelyek akkor tényleg elavultak már.² Voltak írók, akik egyenesen saját koruk ruháját húzták az első királyra, s például többször bizonyították azt, hogy Szent Istvánnak nem volt «jus patrimoniale»-ja Magyarországra, hanem csak «jus successionis hereditariae»-ja, azaz csak trónöröklési joga volt, de nem volt patrimoniális ura az országnak, amit persze Ferenc király abszolutisztikus törekvéseivel szemben kellett bizonyítani.³ A történészek sem képzeltek el élethívebben Szent Istvánt, mint az a rajzoló, aki az orgyilkos merényletet ábrázolta egy történeti képeskönyvben: az orgyilkos díszmagyarban, csizmában térdel, a király az ágyon ül tógaszerű hímzett hálóingben, mezitláb, az éjjeli szekrényen párnán a szent korona, az ágy mennyezetes, tetején a teljes magyar címert, pólyákat és kettős keresztet tartja két angyal.⁴ A vallásos hit és az Egyház megbecsülésének tűnésével Szent István főérdeme az lesz, hogy az «új vallás szelíd tanait» hozta be a pogány vadság helyébe, s elterjesztette a kézműveket és a földművelést;⁵ a hit apostolából így lett a kultúra apostola, amint ezt a materializmus felé hajló korszak elképzelte, s miután Szent István ily tevékenységére tényleg nem volt elég anyag, képe még inkább elhalványult.⁶ Új színekkel vagy vallásos renaissance, vagy pedig

¹ Horváth Ádám, A magyar Magóg patriarkhától fogva I. István királyig, Pest, 1817.

² Péczely id. h.

³ Például: Paulus Nagy, Historia pragm. regni Hungariae, Pest, 1823. 131—177. l.

⁴ Lányi Károly, A magyar nemzet történeti képekkel a nép számára, Pozsony, 1846.; ez a szerző az idegenek behívását nem helyesli.

⁵ Horváth Mihály, A magyarok története, Pest, 1841. 8—11. l. és Bécs, 1847. 32. l.

⁶ V. ö. még a fentiekre: (Belnay), Fragmenta ad historiam eccles. Hung., Pozsony, 1802.; (u. az), Historia regni Hung., Pozsony, 1813.; Jo. Szombathy, Historia regni H., S. Patak, 1817.; Lucas Rosenich, Historiae regni

H. compendium I.^a Pozsony, 1828., (Fr. Madarassy), Dissertationes hist.-crit. super quibusdam vetustiorum rer. Ung. capitibus, Pozsony 1832.; Pajor Antal, Magyarország története rövid előadásban, Pest, 1834.; (Schirkhuber Mór), Magyarok története (latinul és magyarul), Pest, 1836.; Rajcsányi János, Magyarország története az első ifjúságnak (vers és próza), Pest, 1843. Ge. Fejér, Regni per Hungaros in Europa stabiliti rationes disquisitae, Buda, 1845.; Bedő Pál, Magyarok története, 4. kiadás, 1846. 5. 1850.; Palkovics Antal, Magyarország története az olvasó közönség számára, Sárospatak, 1852. A német irodalomban fontos Szent István ábrázolások

a történettudomány újabb módszere láthatta volna el, ha ez utóbbi a középkor eszmevilágát helyesen ítélte volna meg, s a magyar történet XI. századi kútfőit is pontosabban tudta volna értékelni. Ezek híjján még Szalay László is csak távolról, elmosódottan mutatta meg Szent Istvánt, törvényei és Intelmei reprodukálásával és átvéve a hagyományos megoldásokat, például a Vazul-ügyben Gizella, a «gonosz asszony» és az «ármányforralók» bűnét. A század legterjedelmesebb művét Horváth Mihály írta Szent Istvánról 1878-ban,¹ s bár ő a rendelkezésére álló régi anyagot józan kritikával kezelte, a középkori szellemiség iránt neki sem lehetett abban az időben mélyebb érzéke, így könyve az anyag megrostálását nyújtja, több helyütt (Cluny reformja, a Gfrörerrel való vita) értékes adalékokat is hoz, de egészben véve a régi, százados viták lezárója, nem pedig új, realisabb Szent István-kép alkotója.

Az abszolutizmus nem segítette elő Szent István tiszteletét, hiszen ez szorosan össze volt kapcsolva a magyar államiság tudatával, amelyet pedig a kormány megsemmisítettnek vélt, a bécsi kapucinusoknál 1849-től 1861-ig szünetelt is az ünneplés, de a kultusz hanyatlásáért nem a kormányt, sem a bécsi abszolutizmust, sem 67 után a protestáns és szabadkőműves kormányférfiakat, kell felelőssé tenni. A század második felében az értelmiségből szinte teljesen kiölte a hitet a liberális, nacionalista, materiális, természettudományos korszellem, s a magyar egyháziak, Szent Istvántól örökölt közjogi, társadalmi és gazdasági privilegizált helyzetükben nem tartották szükségesnek a védekezést. Nemzeti érzésünk már a reformkorszakban elvesztette vallásos jellegét, s ebben az irányban még tovább ment a fejlődés: a vallás immár a hazafiság akadályának kezdett feltűnni. Már 1852-ben felhangzik a panasz: «Mivel a nemzet nagyrésze megveté a vallást, elhagyta védszentjeit, s emléköket nem tiszteli: azért nincs közbenjárója az égből, azért nincs áldás a hazán és népein. Mi szeretnők, ha Szent István ünnepe, melynek vallásos megülése napjainkban úgyszólván csak türetek, s inkább csak a köznép vallásosságát veszi igénybe... országsszerte lehető legfényesebben megtartatnék».² De a viszonyok javulás helyett rosszabbodtak, s a liberális-nacionalista Budapesti Hírlap 1882-ben a klérusnak érdeklődéshiányát panaszolja fel a Szent István-kultusszal szemben.³ A budavári Szent István-nap «ünnepélyes menetrendjét» 1860-ban kiadták, s benne végkép megállapították a titkos tanácsosok, kamarások, asztalnokok, hivatalnokok, céhek, klérus és egyetemi tanács részvételét; ⁴ a millenium ünneplésekor pedig kiadtak «három régi éneket»,

Schlöszernél, Fesslernél, Selig Casselnél (Magyarische Alterthümer, Berlin, 1848.); v. ö. még Gottfr. Stölterfoth, Grundriss einer Gesch. des Kgrs. Ungarn, Danzig, 1758.; J. F. Schneller, Die Geschichte Ungarns I. Dresden, 1829. (magyarbarát, egyházellenes, német szempontokkal).

¹ Horváth Mihály, A kereszténység első

százada Magyarországon, Budapest, 1878. Szilveszter pápa: «felvilágosodott filozóf», 162. l.

² Családi Lapok, szerk. Klezsó Pál, Pest, 1852. II. 97. l.

³ Budapesti Hírlap, 1882. augusztus 22. (tanítványom, Batai Jenő adata).

⁴ Szent István király ünnepe az ünnepélyes menetrenddel... Pest, 1860.

az «Oh dicsőséges szent jobb kéz», «Ah, hol vagy magyarok» és «Szomorú gyászban ül, sír árva országunk» kezdetűeket, hogy a «Szent István-napi körmenetben zengedezzék».¹ De a középosztály közömbösségét senki sem mozdítja meg, a nép ősi vallásosságát tudatosítani és erősíteni pedig azért nem lehetett, mert ezekben az időkben a műveltek nyelve olyan volt, hogy a nép meg sem érthette. Csak két példát idézek erre a Szent Istvánra vonatkozó irodalomból. Az esztergomi főtemplom 1856-i fölszentelésekor Scitovszky János bíboros érsek ezerszám osztotta ki ingyen a népnek azt a röplapot, amellyel új vallásos énekeket véltek népszerűsíteni.² Íme, a Szent István-énekből két versszak:

«Szent István itt született,
Keresztvízre vitetett,
Adalberttől
Vértanútól
Itt neveltetett.

István itt lett királlyá,
Népe védangyalává,
Egyházilag
Polgárilag
Hű gyámolává.»

A legtisztább törekvés is sikertelenségre volt kárhozthatva, mikor az akkori középosztály e fahangján akart szélesebb körökhöz szólani. Amit ma klérusunk vezetői nagyon is világosan látnak, s legutóbb Bangha Béla fejezett ki a spanyol példán: nép és egyház eltávolodásából következik a vallásosság pusztulása, az már akkor megkezdődött, midőn a barokk kor végével az alulról feltörekvő társadalmi rétegekhez nem találták meg a magyar egyház vezetői a teljes lelki egyesülés útját. A másik példa azt mutatja, mily kevés hatása lehetett egyenesen a katolikus ifjúság számára írt Szent István-életrajznak is (pedig többet is írtak), mikor abban is ily nyelven szóltak: Remellay Gusztáv előadásában Sarolta «bájdús hölgy» volt, ő tette kereszténnyé férjét, Gézát: «Ha van ember, ki tagadni meri a nőnem hatalmát...» kezdi Géza megtérésének magyarázatát ez az ifjúsági író, aki egyébként hűségesen elmondja, hosszú beszédekkel, Géza és Sarolta álmát, sőt a legendát egyéb «apró tényekkel» is megfejezi, hogy minél vallásosabb legyen: Istvánnak «Jézus és Mária voltak az első szavak, melyekre anyja tanította», halála előtt pedig «a házaknál a Megváltó és Boldogságos Szűz képei előtt naphosszat térdepeltek az aggastyánok és gyermekek, s még a munkás is, ki kénytelen volt kimenni a mezőre, aközben folyvást imádkozott a beteg királyért». Temetésekor az ország minden templomát fekete posztóval vonták be. Szegény szerző szinte agyonizzadta magát, hogy minél vallásosabb legyen előadása, s meg is van abban minden, csak vallásos érzés és hit hiányzik.³ Komolyabb, de történeti érzék híjján

¹ Szent István... tiszteletére rendelt Három Régi Ének, Budapest, 1896. — Nogáll János, Magyar Nagy Officium, Buda, 1853. több Szent István éneket közöl: «Üdvözlégy Szent Léleknek választott edénye...», s egy Szent István litániát: «Boldogasszonynak tisztelője...»

² Emlékkönyv az esztergomi főtemplom

1856 aug. 31. végbement fölszenteléséhez, Pest, 1856.

³ Remellay Gusztáv, Szent István Magyarország első királya, Szeged, 1860. Hasonló izetlenségek: Szilágyi Virgil, A trónkövetelők, Nemzeti Képes Naptár, 1856. I. Pest; Ifjúsági Plutarch, kiadja a pápai kath. gimnázium néhány tanára I. Eger, 1858-ban: «Szent Imre» Méry Eteltől.

frázistömegével szinte groteszk képet nyújt Boros Mihály Szent István életrajza, amely az 1860. nemzeti ünnepre készült; a szerző hosszú beszédekkel mondhat hősével, hogy meggyőzze a magyar urakat a keresztény hit előnyeiről, s itt a felvilágosodás szokásos egyházellenes érveit egyenesen koncedálja a pogányoknak: «Ne tekintsétek egyes pápa, püspök és pap életét; az egész papság s annak eszméje szent azon szellem által, mely belőle működik, s mely szellem hatalmát egyes pap gonoszága sem meg nem törheti, sem békóba nem verheti», másik beszéde Istvánnak: «Borzadva néztek a pompás templomokra, s erős kolostorokra, mert az apostolok szegénységben éltek. Azt mondjátok, hogy korunkban is így kellene lenni. Könnyű volt szegény halászoknak kezdeni a világ megtérítéséhez, mert nekik Istentől különös szentség s csodatevési tehetség adatott. A csudák kora lejárt, s szentségtelen korunkban fény, pompa, gazdagság s azzal összekötött hatalomnak kell a csodatevési tehetséget pótolni» — ezek Szent István válaszai az udvarában levő «hidegen fontoló embereknek, kik a templomokat, oltárokat, papokat, szerzeteseket nemcsak nélkülözhetőeknek, hanem feleslegeseknek tarták s a bölcs fejedelmet figyelmeztették az abból származó veszélyekre». De persze Szent István fenti felvilágosításaira ők is felvették a kereszténységet.¹ Boros református volt, híres népi író, alispán, jóakarátú ember, aki nagy felekezeti elfogulatlanságról tett tanúságot, megírva Szent István dicsőségére munkáját; sekélyes racionalizmusa, lapos «művelt» stílusa a kor tulajdona, mindkettő megvan az előbb említett katolikus életrajzírónál is.

A helyett, hogy a Szent István teljes félreismerését bizonyító századvégi és XX. század-eleji nagy anyagon végigmennénk, még csak Jókai Mór Szent István-rajzára mutatunk rá, mint az elvilágiasodásnak teljességében az egész korszakot jellemző példájára. Jókai a pogány «napimádók»

Szent Imre.

¹ Boross Mihály, Szent István az első magyar király, Pest, 1860.

íránt nagy rokonszenvvel van, s Koppány lázadását ezzel a maximával igazolja: «Fejedelme kereszténnyé létele után csak két út maradt hátra a népnek: fejedelméhez vagy istenéhez maradni hűnek». Szerencsére a magyar «költői érzelmű nép» volt már akkor is, s így «benne hamar megragadtak a keresztyén vallás magasztos eszméi». De legnagyobb szerencséje volt a kereszténységnek a lovagias Máriatisztelet, igazában ez hódította meg a magyarokat: «E tiszta erkölcsű nép szívében élénk visszhangra talált ama fönséges gondolat, mely egy nőt a legszebb két alakban egyesítve, mint szűzet és anyát tüntet fel az imádat (!) fénykörében. Innen magyarázható azon szent ragaszkodás, mellyel a legelső keresztyének az Isten anyjához viseltettek». De nem folytatom ily szemlélet felidézését, — a legnagyobb magyar mesemondó is korának gyermeke volt, a kor a vallás iránt vakságban és sükettségben leledzett.¹ Ez a munkája 1854-ben jelent meg először, s azóta még évtizedek teltek, míg a már nála meglévő alaphangulat: Szent Istvánnal és a kereszténységgel szemben a pogány magyarságnak és Koppánynak adni igazat, bátran, leplezés nélkül kimerészkedett a magyar világ elé.

A Koppányt valló ú. n. turáni gondolat éppen úgy az irodalom alkotása, mint az új mitológia Hadura: a magyar népnek egyikhez sincs semmi köze. Amint a XIX. század első felében a szépirodalom témái közé került az első király személye és története, a hitét veszített nemzedék nem tudott mit kezdeni vele, hiszen teljességgel hiányzott az érzéke a Szent István egyéniségére annyira jellemző vallásos-nemzeti szintézis iránt. Az első feldolgozások lélekvesztett üres barokk pompában mutatják be ezt az érthetetlen kort, s benne a királyt, aki egyelőre mi lehet egyéb: hősiesség, szentség, nagylelkűség netovábbja. Egy 1829-ben megjelent «nemzeti dráma», Komlóssy Ferenc Dánieltől, István elé vezeti a bilincsbevert Gyulát, akinek megbocsát, Gizellát, akit feleségül vesz, Róma követét, aki fejére teszi a koronát, mire István: «de micsoda lelkesedés fog el, hogy ez aranykarika érinté homlokom? Keblem jövődő tüze gyulasztja, lelki szemeim előtt tűnik a jövődő távoly fátyola», s tényleg István víziót nyer, s megjövőndöli a magyar királyok nagyságát egész Mária Teréziáig. Világos, hogy a szerző ki akart menekülni a számára érthetetlen XI. századból.² Ugyanazon szerző, érdemes színházi ember, még fiatal székesfehérvári színész korában Szent István koporsója köré valóságos operát komponált: a «vasruhás» Konrádot muzsika szenderíti el a koporsó mellett, fátyolkárpit száll le, István megszólal, s elküldi fia sírjához, «erős muzsika hangok, nagy csattanás, Konrád vaspáncéljai lepattognak», a végén Szent István képe «fényes dicsőségben, csendes muzsika hangok mellett» látszik.³ Persze ilyen rekvizitumokat nem lehetett ismételgetni, s a nemzeti korban magától adódott az egyetlen nézőpont, amelyről az írók hitték, hogy megérthetik:

¹ Jókai Mór, A magyar nemzet története regényes rajzokban, 1860. kiadás, 43—50. l.

² Komlóssy, István, magyarok első jól-

tévője, Sopron 1829.

³ U. az István első királyunk koporsója, Székesfehérvár, 1823.

idegeneket pártolt, idegenek segítségével verte le a pogány magyarokat, s még az Árpádvérbeli hercegeket is kipusztította az idegen Péterért. Persze ezt a felfogást ily nyersségében nem lehetett alkalmazni, ezért merülnek fel a szépirodalomban is a Vazul-párti krónika fogásai István tehermentesítésére: Gizella gonoszsága, s főként az öreg király tehetetlensége, beszámíthatatlan volta. Azt lehet mondanunk, hogy a nacionalizmus pogánybarátsága és István hagyományos tisztelete állandóan küzdenek egymással; félreérthetetlen nyíltsággal sokáig nem mernek az írók Koppány, Vazul, majd Vata mellé állani. Már Katona József hangot adott a rosszalásnak az idegenek támogatása miatt, de még nem nyújtja át a pálmát Koppánynak, az erkölcsi világrendnek még István a képviselője, akit hozzá és magához méltóan rajzol meg. De már Berzsenyi Dániel «Kupa» c. darabjában a hőst a nemzeti ellenállás élére állítja, de munka közben megretten állásfoglalása logikájától: «Későn vettem észre, hogy itt a religióról és országlásról kell szólni, melyekről okosat mondani keserves», azaz nem mert következetes lenni, Szent Istvánt és alkotását Kupának kiszolgáltatni; abbahagyta művét. Felületesebb természetű embereket nem riasztott meg ily kétség: Szigligeti Ede 1838-ban adott «Vazul» c. drámájában egészen Vazul mellé áll, István testileg, lelkileg megtört ember, a kritikus Vörösmarty szerint Vazul mellett «a második porhanyó karakter, melynek semmi szilárdabb állománya nincs», — egyébként Szigligeti egy későbbi darabjában igazságot próbált szolgáltatni Istvánnak. Az 1861-ben előadott «I. István király» c. tragédiában Dobsa Lajos ismét a tehetetlen öreget festi, — vele szemben Salamon Ferenc hangsúlyozta, hogy István nem lehet tragikus személy, mert a sikerült reformok embere volt.¹ Bizonyára elősegítette a kérdés ily kiéleződését a színpadi munka természetes szükséglete a taps után, amelyet a nemzeti korszakban legolcsóbban idegenek elleni tirádákkal lehetett elérni; nem színpadi munkákban a pogányok lassabban szerzik meg a rokonszenvet. Dobrosi István «Véres buzgalom» c. hőskölteményében Kupa hívének leánya keresztény magyart szeret, ezt Vata megöli, — a szerző nem bántja, de nem is dicséri a pogányokat.² Egy 1859-ben megjelent ponyvavers az orgyilkosságot beszéli el, dicsőítve Szent Istvánt, ki megvívott az «éj rút szörnyetegével, Az óvilág (azaz a pogányság) buta s öldöklő rémével», s Vazult röviden «vérengző ádáz vad hercegnek» titulálja.³ A pogány lázadók iránt csak a művelt középosztályban lehetett rokonszenvre számítani, ahol már lassankint a vallás helyét is elfoglalta a nemzeti érzés. De mondom, ez lassan ment, s Garay János Szent Istvánballadáiban éppúgy melléje áll Vazullal szemben, mint annyi évtizeddel később Vargha Gyula a «Királyok könyvé»-ben Koppány ellenében. De az öreg, beteges király képe a szépirodalmon keresztül mindinkább megszilár-

¹ L. ezekre Gockler id. m. 44—57. l.

² Dobrosi István, Véres buzgalom, Parthenon zsebkönyv a sárospataki magyar nyelv társaságtól, I. 1834. 121. l.

³ Tatár Péter Rege kunyhója, 13. szám, Pest, 1859. Szent István királyunk és a gyilkos, 46. l.

dul, hiszen nagyságának egyik alapja sem alkalmas szépirodalmi feldolgozásra, sem térítői munkássága és életszentsége, sem pedig államberendezése. De Koppány mellé fenntartás nélkül soha nem állott volna mai magyar, és Szent István uralma népe tudatában máig is töretlen volna, ha ki nem gyulladnak a nagy szomszédházban az új pogány tüzek, s ha a német wotanizmus utánzásra nem talál nálunk az eleinte szintén németektől szított turanizmusban. A háború alatt a német-magyar sorsközösség erős tudata sok dolgot helyezett új világításba, amire jellemző Tormay Cécilnek Gizella királyné Magyarországra érkezéséről írt finom és mély mondata: «A Duna vitte a frigykötéshez, az a fenséges sorsfolyó, mely kanyargó ezüstírással írja, csak egyre írja germán és magyar földekbe két faj végzetét».¹ Nem véletlen, hogy szellemi életünknek német származású vezetői kezdték először firtatni, hogyan is lettünk kereszténnyé, s ők szálltak vissza valami soha ki nem elégíthető nosztalgiával a kezdetek felé, ők érdeklődtek leginkább a keresztény-pogány összeecsapás iránt, s ők jártak utána a pogányság utolsó nyomainak. Főként a háború után azokat a rétegeket kutatták fel, hol keresztény és pogány érintkezik egymással, német származásúak és színmagyarok egyformán: Herczeg Ferenc, Makkai Sándor, Kós Károly, Tormay Cécil, Sík Sándor, Kodolányi János. Néha az a benyomásom, mikor e tiszta szándékú, igaz magyar és keresztény érzésű irodalmat forgatom, mintha valahol a tudat alatt mégis megrendült volna kilencszázestendős biztonsága annak, hogy Szent István időtállóan dolgozott és örökre beillesztett bennünket önálló és senkinek sem hódoló népként a keresztény közösségbe.

Lent pedig, a kisközéposztály alacsonyabb műveltségű rétegeiben akadálytalanul megy végbe az elszakadás Szent Istvántól és a kereszténységtől. Kilencszáz év alatt elképzelhetetlen volt Szent Istvántól annyira elszakadni, mint ezt a turánizmus végzi, a keresztény közönség szeme látára. Katolikusok és protestánsok megnyugtatták lelkiismeretüket azzal, hogy ezek a turánisták kevesen vannak és beszámíthatatlanok; hadd tombolják ki magukat, nem veszedelmesek. Pedig mind többen vannak és tudják, hogy mit csinálnak. Veszélyesek tényleg nem lehetnének, ha éppen ma meg nem rendült volna szomszédságunkban is más népek kereszténysége, s ha e turánizmus nem lenne párhuzamos jelensége a nagy német birodalom hivatalos erőitől támogatott új pogányságnak. A hazai új pogányoknak már van liturgiájuk, vannak papjaik, vannak hírlapjaik, s híveik közt a magasabb értelmiség tagjait is megtaláljuk. Szent István az ő számukra is szimbolikus jelentőségű: nem mehetnek el mellette, meg kell őt tagadniok. Ezért tették az ő vértanúik sorába elsőnek Koppányt, aki «több mint 900 év óta viseli a magyar töviskoszorút». «Tiszteljétek Koppány vezér emlékét, Ő a magyarok megfeszített megváltója». Második Szent Imre, mert a német jövevények ölték meg, harmadik Vazul, negyedik Thonuzoba.

¹ Idézve Gockler id. m. 79. l.

Szent István ebben a szemléletben a «világ legszerencsétlenebb uralkodója», a németek vak eszköze, akitől «saját faja teljesen elfordult», saját rokonait kiirtja, s élete végén arra ébred, hogy «minden, mit áldásnak tartott, átokká lett».¹ Ma még úgy látszik, hogy ez a mozgalom a félművelt alsóbb középosztályból inkább felfelé tör, mint lefelé, a parasztság, falusi nép és városi munkásság széles tömegei még érintetlenek, s ezek annál könnyebben immunissá volnának tehetők, mert Szent István alakjával ők még ma is nagy nemzeti és keresztény képzeteket, mély érzéseket társítanak.²

A jövőt elleplezte előlünk az Úristen, s mi csak hihetjük és kívánhatjuk, hogy a Duna- és Tisza-medencében, a Kárpátok karéjában amíg ember él, Szent István tisztelete fennmaradjon. XIX. századi és világháború előtti elhanyaglásából ez a kultusz a legutóbbi évtizedekben újból felemelkedett és megerősödött, sőt annak is megvan több előfeltétele, hogy az egész magyarság lelkében megint elfoglalja a helyet, amelyet a felvilágosodás és a liberális nacionalizmus betörése előtt birtokolt. Az egyik ily feltétel Szent István egyéniségének és történeti munkájának pontos ismerete, amelyet már a háború előtt élt történész-nemzedék megkezdett. Nagy érdemei vannak e téren Pauler Gyulának, az Árpádház történetírójának, Karácsonyi János kanonoknak, az eredeti kritikájú egyháztörténésznek, valamint a ma is köztünk dolgozó Erdélyi Lászlónak, aki Pannonhalma történetéből kiindulva Szent István korának kútfőit, s ezek segítségével társadalmi berendezését világította meg. Háború utáni történetkutatásunknak, elsősorban Hóman Bálintnak és középkori történettel foglalkozó tanítványainak, valamint az oklevelek végleges kritikáját elvégző Szentpétery Imrének érdeme, hogy ma Szent István történetének gerincét illetőleg nincs többé eltérés a tudósok között, viszont a magyarság népi összetételére, társadalmi és gazdasági viszonyaira vonatkozó kutatások segítségével az apostoli király mögé oda tudjuk képzelni a magyar nép, nemzet és állam realiztikus képét. Szent István ma már nem úgy áll előttünk, mint a kezdet, amely előtt semmi sem volt, mint a fénysugár fekete sötétségben, ma már ismerjük előzményeit és tudjuk, milyen volt a magyar nép előtte és mivé lett általa. Nem kisebbé, hanem nagyobbra nőtt ő azóta, hogy alakját be

¹ L. tölem, Három Nemzedék és ami utána következik, 1934. 483. l. V. ö. még: Németh Gyula, A magyar turánizmus, Magyar Szemle XI. 132. l. (Névtelen), Az orthodox turánizmus u. ott, XXX. 182. l. és Avar Gyula, Miért veszedelem a turánizmus? Vigilia, 1935. I. 178. l.

² Szent István alakjáról a népi vallásosságban és hazafias tudatban nem volt szó e tanulmány során, mivel erről a témáról semminemű vizsgálat nem áll rendelkezésre. Pedig bizonyosan sok adatra és szép eredményekre találhatna a rendszeres, szakszerű kutatás. Tisztázni kellene a regósénekek ma is homályos Szent István vonatkozásait. Szendrey Zsigmond, Történeti Népmondák, Szent István, Népélet

III. 1925. és Ethnographia XXXIII. 1922., főként egészen új, XIX. századi, s nagyrészt irodalmi hagyományokat közöl, de ezek közt is lehet régebbi és népi is. Lükő Gábor, A moldvai csángók I. 1936. 17. l. mai is élő Szent István verset közöl és népi Szent István képekre hivatkozik. Népi hagyományok és azok bizonyítékai nálunk, továbbá Szent István országa más népeinél ma is gyűjthetők volnának, például az 1937-i prágai ószlovák kiállításon, 1353. sz. alatt egy tót felírású habán edény, rajta Szent István zöld dolmányban, gombokkal, bajuszosan, csizmában, szeme előtt tót legény szánt két lóval.

tudjuk helyezni a nemzeti fejlődésbe, sőt épp ez új ismereteink teszik lehetővé, hogy őt és művét frázistalanul, pozitív hatásában és érdemében szemléljük.

A másik feltétele Szent István fokozottabb tiszteletének a magyar katolikus élet kiemelkedése abból a lagymatag, közömbös, s ennél fogva tehetetlen állapotból, amelybe félszázados jozefinizmus, több mint félszázados liberalizmus és hosszú időn át megkereszteletlen nacionalizmus hatása alatt jutott. A századvégi és eleji mélypontról kétségtelenül felemelkedtünk és megint beszélhetünk keresztény nacionalizmusról, mint még a XVIII. században. Szent István tiszteletének vallási alapjai is megerősödtek a katolikus magyarságban, mióta a keresztlevél-kereszténység kizárólagossága megtörött, és mind többen élnek az Egyház kívánságának megfelelő katolikus életet. Újra nagy tömegek gondolnak túlvilági életre, s ezzel magában véve is adódik a szent transcendens tiszteletének lehetősége. Továbbképzésre ott van szükség, amint ezek a tömegek, megpillantván az Egyház tanítása és szentségei útján a túlvilági életet, földi életünkben próbálnak tájékozódni. Itt a legnagyobb káosszal találkozunk: nemzet, társadalom, néposztály kategóriáiban katolikus tömegeink nem ismerik útjokat, s minden kívülről jövő hatásnak engednek. A templomban: egységes, erős meggyőződésű, szerves test; a világban: hajladozó nád vagy oldott kéve, melyet bárki szétszedhet, s amit akar belőle, hazaviheti. Csak így érthető, amint jó katolikusok, akik annak tartják magukat, átsiklanak a turanizmus és más keresztényellenes irányok felé, anélkül, hogy tudnák, hová mennek. Katolikus tömegeink e szellemi anarchiájának meggyógyításában Szent István emlékének nagy hasznát lehetne látnunk, hiszen ő volt az, aki már egy pogány anarchiát legyőzött, amelyhez hasonlóan körvonalai ma is lerajzolódtak keleti és nyugati határainkon, s amelynek jeleit felelősségteljes embereknek nálunk is észre kell venniök. Keresztény hittől hordozott nacionalizmus csak Szent István és a Nagy-Boldogasszony, Magyarország pátrónája zászlói alatt veheti fel a harcot a mai hitetlenséggel és újpogánysággal.

Ugyancsak a mi szellemi anarchiánkból folyik, hogy bár mi vagyunk ebben az országban a túlnyomó többség, sem szellemi, sem anyagi hatalomban nem részesülünk annyira, amint multunk, történetünk jellege és mai számbeli súlyunk megkívánná. Szent István tisztelete dolgában is fontos tehát a harmadik előfeltétel: rajtunk kívül, velünk együtt tisztelje őt és tegye nemzeti gondolkodása egyik szimbolumává a hazai protestantizmus is, mely itthon hatalmas szellemi és népi erőforrásokból él, künn pedig folyton növekvő világkapcsolatokkal rendelkezik. Ha a katolikus részről — reméljük — tényleg elmélyedő Szent István-kultusz protestáns részről ellenállásra találna, mint a katolikus-protestáns ellenségeskedés korszakaiiban: ez magában véve is határokat szabna, de legalább is nagy nehézségeket okozna a katolikus nemzeti akciónak. Ezért is — de e mellett nemzeti, testvéri alapon is — örömmel kell látnunk azon jelenségeket, amelyek szerint

a hazai protestantizmusban felengedt az a fagyos merevség, amely, mint láttuk, a XVII. században fogta el. Lehet, hogy lesznek visszaesések, hiszen a felekezeti béke nálunk nincs a józanság és közhaszon szempontjai szerint némi állandósággal is biztosítva, hanem, úgy látszik, a mindkét félen uralgó szellemi anarchia következtében kiszámíthatatlan egyéni akciók rombolásának van kitéve. Manapság azonban bizonyos, hogy a protestánsok felismerték Szent István vallási és nemzeti jelentőségét és ezt a maguk módján ki is fejezik. A maguk módján, mert nem kívánhatjuk, hogy a mi módunkon tartsák őt szentnek; meg kell elégednünk, sőt örvendenünk nemzeti érzéssel, ha halljuk, hogy ők is szentnek nevezik I. Istvánt, mint Pál apostolt, mint Ágostont és Asszizi Ferencet. Ha felismerik, hogy Szent István munkája «a hit műve volt, s csak olyan ember hajthatta végre, aki Isten kezében eszköznek érzi magát».¹ Ha Szent István érdemét abban is látják, hogy Róma és nem Bizánc kereszténységére térítette népét. Természetes, hogy ha még ma is különbségeket látnak a Szent István korabeli és a mai katolicizmus közt, mint XVIII. századi elődeik, ezt nem fogadjuk el, de mai különbségkeresésükben mi is észrevehetjük, hogy ezzel is közelebb akarnak jutni Szent Istvánhoz. S a XVIII. századi protestáns gondolat minő átalakuláson ment át, ha a mai debreceni egyháztörténész, Révész Imre megállapítja: Szent István bizánci orientációja esetén «ma vallásilag is, műveltségileg is, politikailag is Balkán vagyunk, felolvadunk a szláv tengerben» és «a debreceni nagytemplom sohasem épült volna fel»; ily értelemben: csakis a Rómához csatlakozás tette lehetővé a magyar reformációt, állítja Révész: «István király a pápa keresztyénységével, a középkori római katolicizmussal együtt egyúttal már (legyen áldott az őt vezértelt Kegyelem!) az evangéliumi reformáció csiráit is elplántálta a magyar szívekbe».²

Bíboros hercegprimásunk a szentistváni keresztény állameszme lényegként jelölte meg, hogy az «uralkodó és az állam egyaránt elismeri, hogy Isten akaratából van és hogy ennél fogva mindkettőnek minden hatalma Istentől származik».³ Láttuk, hogy történetünk egész folyamán, egész a hitelenség korszakáig, tudatában volt a magyarság ennek: állami és népi életünk nem egyedül, magára hagyatva küzködik itt alant a hullámokkal, míg el nem merül, hanem transcendentális kapcsolatokban mint Isten minden teremtménye. Ezeket a kapcsolatokat a pogány nép körében Szent István tudatosította, ő emelte ki ebből a földi nyomorgásból a magyarság államát és ajánlta fel az égi Pátrónának; a felajánlás ténye, a szent korona és Szent István emléke a szimboluma mai napig annak, hogy nem vagyunk elhagyatva, hogy nem nyelhet el bennünket, kis népet, minden hatalmas, aki kinyújtja kezét felénk, hogy nem kell kétségbeesnünk. Sze-

¹ Ravasz László beszéde, A magyarnak szent nemzetté kell válnia, Református Élet, 1937. aug. 28.

² Révész Imre, István király, Orsz. Re-

form. Lelkészegyesületi előadás, Protestáns Szemle, 1937. 493. l.

³ Serédi Jusztinián, A szentistváni keresztény állameszme, Katholikus Szemle, 1937. 193. l.

gény gyenge népnek, óriások között, ez a transcendentális támogatás ad reményt és öntudatot. Ebben az értelemben lesz Szent István a mi nemzeti önállóságunknak is szimboluma, — ha megértjük életművét, nem frázissal, nem külsőleg, nem ünnepi formákban, mint eddig, hanem a hétköznapi munkájával. Csak így lesz lehetséges Szent István életének tanulságait a mai, annyira megváltozott viszonyok között levonni és megvalósítani a szentistváni magyar életté bővülő szentistváni államrendszert: a keresztény szellem uralma az országban, a szent koronától szétáradó igazságosság és méltányosság, szegények és elnyomottak védelme, minden népi osztály megélhetésének biztosítása, a hatalmasok és elnyomók alávetése a szent koronának, nyelvek és népek békés együttélése a magyar állam határai között...

Hol vagyunk ma a szentistváni állapottól? Valóban érdemes volna megindulnunk Szent István útján, addig, amíg még erre időnk van.

MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET
SZENT ISTVÁN KORÁBAN.

Írta: GEREVICH TIBOR

SZENT ISTVÁN kora és működése határmesgyét jelöl a művészet területén is. A honfoglaló magyarság keleti hazájából a sírleletek tanúsága szerint perzsa-szasszanida stílusú fémművességet hozott magával, amelyet vándorlásai közben, a VIII. században a Kaukázus vidékén vett át, amelynek főként pálmalevelekből alakított ékítménye jellemző marad az ómagyar ornamentikára a XI. századig.

A kereszténység elterjedésével új díszítő-motívumok válnak otthonossá s tűnnek fel elsősorban templomaink dekoratív kőplasztikáján. A román építészettel kerültek hozzánk s eredetük főként lombard és ravennai-bizantin. A XI. századi, már Szent István korabeli magyar kőornamentika különlegessége, hogy átvette, magába olvasztotta honfoglaláskori művészetünk ékítményes stílusát, amint az egykori veszprémi bazilika négy párkánytöredékén és egy oszlopmaradványán (Veszprémi Múzeum), egy Pilisszentkeresztről a Nemzeti Múzeumba került töredéken, a szép szekszárdi vállkövön (Szekszárdi Múzeum) és a feldebrői altemplom egyik oszlopfejezetén láthatjuk. Ez a keveredés arra enged következtetni, hogy a román stílust meghonosító külföldi, itáliai mesterek mellett magyarok is résztvettek első templomaink díszítésében és a román művészet sajátos hazai kialakításában. Az ősi díszítő-stílus azonban még ebben, a románba felszívódott formájában is a XI. században előtűnik.

Kőépítészetük a honfoglaló magyaroknak nem volt, ilyet azonban új hazájukban találtak, ahol a kereszténység és a keresztény művészet a római uralom óta gyökeret vert. Már a III. és IV. századból fennmaradtak a keresztény kultuszt szolgáló építmények s egyéb művészeti emlékek. Az újabb leletek azt bizonyítják, hogy a keresztény művészet folytonossága hazánk területén a rómaiaktól a honfoglaló magyarokig és Szent Istvánig megszakítatlan volt. A honfoglalók oly országba jöttek, amelyben az Evangélium magvai már el voltak hintve. Az egykori Pannonia részben az aquilejai patriarka, részben pedig a salzburgi érsek hatósága alá tartozott s a morva-tót vidék is, Nyitra központtal, bírhatott egyházi szervezettel. Pribina frank-tót hűbéruralma kiterjedt a Dunántúlra is, s mind ő, mind fia Kocel eredményes térítő munkát végzett. Nekik köszönhető, hogy a

szlovének és a tótok hűek maradtak Rómához. A Duna—Tisza-közi polgároknál Ciril és Metód apostolkodása folytán terjedt el a kereszténység.

Ennek a szétágazó térítő munkának hatása természetesen kiterjed a templomépítésre is. Tudjuk, hogy Arno, az első salzburgi érsek több dunántúli templomot szentelt fel. Pribina Mosapurchban, a mai Zalavárott a IX. században három templomot építtetett. A Szent István előtti korból azonban csak az egykori sári monostor altemploma maradt fenn a heves-

Párkánytöredék a veszprémi székesegyházból. (Veszprém, Múzeum.)

megyei Feldebrőn. Nehézkes, idomtalan pillérek öt rövid hajóra osztják a X. századra keltezhető s italo-bizantin stílű falfestményekkel borított, kriptaszerű építményt.

A vezérek korabeli magyarság hazáján kívül külföldi hadjáratai közben is megismerkedhetett a kereszténységgel és megismerhette, különösen Itáliában, a keresztény művészet nagyszerű alkotásait. Velencében, Veronában, Milanóban, Paviában, Bolognában s az olasz félszigeten végig Otrantóig, ameddig Berengár szövetségeseként eljutott, csodálkozással nézhette a fenséges ókeresztény és román stílű templomokat. Egyes csoportok fel-

vehették már a kereszténységet, mielőtt Szent István rendszeresen hozzáfogott volna népe térítéséhez. Géza fejedelem és neje, Sarolt, már keresztény volt. Előkészítette a talajt fia számára, megindította a templomok építését. Az esztergomi várhegyen valószínűleg már ő kezdte építeni egy római erődítmény, vagy őrtorony maradványain a várpalotát s Szent István vértanú tiszteletére ma már nem létező templomot emelt. Szent István 1001-i pannonhalmi alapítóleveléből kitűnik, hogy az ottani templom ekkor már fel volt szentelve, s a monostor állott, minek folytán ezek első építkezése is Géza idejére esik, éppúgy, mint az ugyancsak a X. század végén a zoborhegyi bencés apátság alapítása és építése.

Oszlopfő a veszprémi székesegyházból. (Veszprém, Múzeum.)

A Szent István korabeli építkezések közül a király különös gondoskodásának tárgya, az esztergomi királyi palotán és székesegyházon kívül, csak néhány templom és monostor volt: Székesfehérvár, Pécsvárad, Zalavár, amelyek építkezésébe közvetlenül is befolyhatott.

Szent Istvánnak és általában az ő korának építményei közül eredeti alakjában egy sem maradt fenn. Régibb és újabb ásatások eredményeként legfeljebb az alapfalak egy része, vagy építészeti jellegű faragott kőtöredékek ismeretesek. Leginkább a pécsi székesegyházról alkothatunk tiszta fogalmat, a fennmaradt kriptá, a szerkezeti falak és tornyok, valamint számos kőtöredék alapján. Átépitett alakjában ismerjük a pécsváradai kriptát is.

Amint a pannonhalmi monostor szervezetét az adománylevél tanúsága szerint a montecassinói anyakolostor mintájára nyerte, úgy a templom és a monostor építésénél is bizonyára ennek befolyása s általában olasz hatás érvényesült. Italiai mesterek közreműködését kell feltételeznünk, annnyival inkább, mert az első apát olasz volt. E körülmény döntő súllyal esik latba annak mérlegelésénél, hogy románkori építészettünk milyen kezdeményezésre indult meg, különösen ha tekintetbe vesszük Szent Benedek rendjének óriási jelentőségét e kor művészetében s uralkodó szerepét a magyar művelt-

Krisztus. Falkép a feldebrői attemplomban.

ség megalapozásában és a magyar román művészet első korszakának kialakulásában. A ma már nem ismert első pannonhalmi templom megelőzte a székesegyházak építését. A magyar kereszténységnek első nagyszabású építkezése volt, amely bizonyára irányt szabott, bár mintául szolgálhattak a hazánk területén már korábban épült egyházak is, különösen a zalavári, veszprémi és nyitrai templomok, a Szent István vértanúról nevezett esztergomi templom, amelyek bizonyára preromán bazilikák lehettek. Csak Zalavárról került elő néhány XI. századi díszítményes faragott kő, italo-bizantin stílusban.

E homályos első nyomok követésénél figyelembe kell vennünk, hogy a prototípusnak tekinthető pannonhalmi monostori templom hihetőleg ugyanazon Anasztáz, olasz származású apát alatt épült, aki utóbb esztergomi érsek lett, s akinek érseksége idején emelték az alaprajzában és több töredékében ismert első székesegyházat. Olasz volt «latin Péter», a zalavári Szent Hadrián monostornak Szent István idején élt első apátja. Az olasz művészeti kapcsolatok közvetítője volt bizonyára az előkelő velencei családból származó, nagyműveltségű Szent Gellért püspök, az apuliai származású Deodato, sanseverinói gróf, Szent István keresztapja, a tatái monostor alapítója, továbbá Szent István nővére, Orseolo velencei doge neje és fiuk, velencei Péter, István utóda a trónon, a második magyar király. Az olasz művészet beszivárgását, mesterek bejövetelét és mesterművek be-

Párkánytöredék Zalavárról. (Zalaapáti, Bencés apátság.)

hozatalát mozdították elő már a magyarok bejövetele előtt, a római uralom óta létesült, a vezérek s az Árpád-házi királyok idején még inkább kiépített és megerősített azok a hadi és kereskedelmi utak, amelyek Magyarországot Itáliával Horvátországon és Dalmácián át összekötötték.

Az olasz stíluseredetet bizonyítják maguk a művészi emlékek, s ezeket alátámasztják a külső történelmi körülmények.

Az emlékek vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy első román kori templomaink alaprajzilag, szerkezetileg s a faragott díszítésben itáliai példák-ból indultak ki, közelebbről a római bazilikából s ezek ravennai, lombardiai, isztriai és dalmát fejleményeiből. Dalmácia már korán szerepelt mint közvetítő.

Montecassinónak a korai magyar román művészetre gyakorolt hatásánál figyelembe kell venni, hogy az olasz anyakolostor szerzetesei már

korán megfészkeltek magukat Dalmáciában s ott kolostort és templomot építettek.

Első székesegyházaink alaprajza, még a méretek tekintetében is, közel áll a dalmát és istriai bazilikákhoz (Zara, Grado, Parenzo, Ossero).

Első bazilikáink alaprajza a római és kisázsiai ókeresztény bazilikák-ból indul ki, s ezek későbbi leszármazottjai közül különösen a ravennai S. Apollinare in Classehoz, a milánói S. Ambrogiohoz, a paviai San Michele-hez, a firenzei San Miniatóhoz, az isztriai, a peranzói dómhoz és több dalmát templomhoz állanak közel, úgyhogy ezek tekinthetők mintaképeikül. Az elrendezés egyszerű, világos és áttekinthető. Három hajóra oszlanak s a középső hajó, a bazilikális rendszert követve, szélesebb. A hajókat nagyobb közökben emelkedő pillérek választják el egymástól, s nyitott, ácsolt famennyezettel bírtak. A térbenyomás a széles pillértávolságok folytán levegős. Kereszthajó nincs, ami a francia és német román bazilikáktól megkülönböztető vonás. A szentélyzáródás is az olasz példákhoz alkalmazkodik. Két típussal találkozunk, egyes és hármas apsis-záródással. Az egyszerűbb típushoz tartozik a Szent István korabeli székesfehérvári bazilika, a kalocsai első templom és amennyire a csekély alapfalmaradványokból következik, a legrégebb, szintén XI. századi nagyváradi templom. Mindegyik háromhajós bazilika volt, de csak a középső hajó záródott félkörívű apsisal, míg a mellékhajók derékszögben csatlakozó egyenes fallal végződtek. Prototípusok Itáliában a ravennai S. Apollinare in Classe. A gazdagabb, hármas szentélyzáródás két legrégebb és méretében legnagyobb képviselője a Szent István korabeli pécsi és esztergomi székesegyház s ezek irányt szabtak későbbi román templomaink alaprajzának. Az esztergomi hármas apsiszárás mégis annyiban eltér a pécsitől, hogy a mellékhajók apsisainak csak belső falazása félkörívű, még kívülről a fal derékszögben zárul, azaz a belső falkagyló az egyenes külső-fal széles, erős testéből van elvéve, míg Pécsen a mellékapsisok külső fala is félkörívű. Az esztergomi záródás földrajzilag legközelebbi analogiája a parenzói székesegyház, ami rámutat az eredet kérdésére, bár az esztergomi alaprajz más fontos részeiben eltér tőle s így nem szolgai másolat, hanem szabad alakítás. Az esztergomi székesegyház egész alaprajzát, a sajátos szentélyzárással hűen átveszi a szolnokdobokamegyei harinai templom, egyik jelül annak, miként kötötték össze az ország különböző részeit már a román korban a közös stílusvonások.

Itáliai vonás az esztergomi és a kalocsai bazilika előcsarnoka (atrium) és a bejárat fal mellett belül húzódó előtér (narthex); valószínűleg előcsarnokkal bírt a székesfehérvári bazilika és az első gyulafehérvári székesegyház is, amelynek XI. századi alaprajzai az 1896-i helyreállításkor bukkantak elő.

Első bazilikáink nyitott mennyezetét, részben a tűzesetek intelme alapján csak később boltozták, mégpedig először a keskenyebb s így könnyebben boltozható mellékhajókat. A főhajók boltozása szükségessé tette a tartópillérek megerősítését és szaporítását. A boltozás a pécsi, tihanyi és pécs-

váradai kripták tanúsága szerint nem volt ismeretlen már a XI. században, sőt Feldebrőn találunk rá példát a Szent István előtti időből, a templomhajókban azonban valószínűleg csak a XII. század vége, III. Béla óta boltoztak. Az olasz román templomoknál kevés a torony és jellemző, hogy gyakran a templom testétől külön áll (campanile).

Az újabb ásatások megingatták, ha teljesen nem is döntötték meg Henszlmann Imrének azon elméletét, amely szerint a Szent István-korabeli magyar bazilikák eredetileg négy saroktoronnyal épültek volna, aminek ötletét a Képes Krónika XIV. századi miniatűrjei adták. Nem áll helyt Henszlmannnak az a feltevése, hogy a négytornyos szerkezet mintáját a római castrumok szolgáltatták volna.

A pécsi székesegyháznak csak keleti toronypárja egykorú a templom építésével, két nyugati, homlokzati tornya pedig később, de még mindig a román korban, román stílusban épült. A XIX. században megújított mai alakjában is négy torony ékesíti. Az esztergomi bazilika alaprajzáról és legrégebbi metszeteiről leolvashatjuk, hogy két nagyobb homlokzati tornyán kívül, az oszlopsoros átrium egyik sarkában és a keleti oldalon, a mellékapszisok szomszédságában két kisebb tornya is volt. Ha az utóbbiak belseje csigalépcsőket feltételező kerek alaprajzi szelvényt mutat is, eléggé vastag, négyzetes külső fallal bírtak ahhoz, hogy tornyokra következtesseünk, ha ezek alacsonyabbak és keskenyebbek is voltak a nyugatiaknál. A magasságot illetően számításba kell venni a felső teret is, harangteret vagy kincstári helyiséget, ahová a lépcső vezetett. A külföldi román templomoknál is gyakori a tornyok méretbeli különbözősége. Az esztergomi bazilikánál a járulékos kisebb tornyok mellett annyira uralkodott a két hatalmas nyugati torony, hogy nem tekinthetjük a Henszlmann-féle négytornyos bazilika példájának, már azért sem, mert a fiatornyokkal együtt számuk öt volt.

Lehet, hogy már eredeti alakjában négytornyos volt a székesfehérvári bazilika. Henszlmann ásatási felvételei nem elég pontosak és megbízhatók, hogy belőlük következtesseünk. A tőle feltárt s utóbb beföldelt alapfalakat a Műemlékek Országos Bizottsága legutóbb újra kiásta, véglegesen azonban ez sem tisztázhatta a helyzetet, mert a nyugati oldalt, ahol Henszlmann az átrium és az egyik torony alapfalaira bukkant volna, nem lehetett újra kiszabadítani. A szentélyi oldalon, a nagy félkörívű apszis mellett megtaláltuk a két keleti torony alapfalait, amelyeknek aránylag keskeny volta azonban nem enged túl magas tornyokra következtesetni. A pécsi tornyok sem voltak magasak s nem is egyforma méretűek, amennyiben a délnyugati torony a többinél alacsonyabb volt. Általában a magyar román tornyok nem magasságukkal, hanem inkább a román építészet igazi szellemét kifejező tömör erejükkel, zömök arányaikkal tűntek ki. A veszprémi székesegyház négytornyúsága is bizonytalan, bár valószínű. 1907—10 közt történt legutolsó átépítésekor több XI. századi részlete előkerült, így az apszis két oldalán egy-egy négyzetes, erősfalú helyiség, amelyben nem minden alap

nélkül a keleti toronypár alsó részét gyanították. A két homlokzati torony ma is áll, a keletieket pedig a székesegyháznak a csúcsíves stílusban történt későbbi átépítése idején bontották le, amint a gótika tényleg nem is igen tűrte a négy tornyot. A megmaradt alépítmények falainak vastagságából tényleg lehet toronyra következtetni, ami nem zárja ki, hogy valamelyik térségét, mint szokás volt, kincstár gyanánt használták. Az az ellenérv, hogy Veszprém törökkori városkép-metszetein a székesegyház kéttornyú, nemcsak azáltal bír csökkent értékkel, mert a régi metszetek vedutáit, kezdve a Schedel-krónikától, erős fenntartással kell fogadni, hanem megdől a templom későbbi átépítése által is.

Bizonyos, hogy a XI. századi, első kalocsai székesegyház nem volt négytornyú, a második pedig éppen más irányban igazodott. A legalább alaprajzában fennmaradt többi Szent István-korabeli s általában XI. századi székesegyházunk egyikén sem mutathatjuk ki a négytornyos rendszert. Mégis, ha figyelembe vesszük, hogy eredetileg talán ilyen lehetett a fehérvári és a veszprémi bazilika, s hogy a pécsi még a román korban nyerte megváltozott alakban ma is álló négy tornyát, a négytornyúságot nem zárhatjuk ki a magyar román építészet sajátosságai közül, ha Henszlmannal ellentétben nem is tekintjük Szent István-kori székesegyházainknál egységesítő szabálynak. Ez a rendszer nálunk gyakoribb lehetett, mint a többi országok román művészetében, ahol csak egy-egy kivételes példára akadhatunk, mint Vercelliben, Gernrodeban, Tournai-ban (itt a négy saroktorony mellett középső négyezeti torony is emelkedik).

Nem mérvadó, hogy a Képes Krónika a Szent Lászlótól alapított váradi székesegyházat négytornyúnak tünteti fel, mert a valamivel későbbi, a XIV. század végén készült turnicsei falképen Aquila János a Szent László-legenda ábrázolása során a templomot abban az állapotban festi, amint a kőművesek épp a harmadik tornyot rakják s egy XVI. századi metszet a hatalmas erődítménnyel körülvett székesegyházat három toronnyal, két nyugati s egy keletivel ábrázolja. A Szent Istvántól állítólag 1002-ben vagy 1003-ban alapított gyulafehérvári székesegyházat két nyugati toronnyal tervezték, de csak az egyik épült ki, a délnyugati.

Római építészetünk első korszakára nagy székesegyházaink nyomják rá díszes bélyegüket, ami szorosan összefügg a nemzeti keresztény királyság megszervezésével.

A sokszerű adat, maradvány, az ismételt ásatás ellenére sem tudjuk pontosan, korban melyiket illeti az elsőség, melyik szolgált esetleg mintául a többinek. Az egyházmegyék, illetve érsekségek és püspökségek alapítása e tekintetben annál kevésbé lehet mérvadó, mert sok esetben csak néhány év a különbség. Annyi bizonyos, hogy a püspökség alapításának évét nem lehet egynek venni a székesegyház építkezésének dátumával, mert más-más helyen különböző okok késleltethették vagy siettethették az építkezés megkezdését, az építkezés tartama meg épp változhatott. Egyébként is csak a pécsi püspökség (1009) és az esztergomi érsekség (1010) alapításának idejét

ismerjük pontosan. Tudjuk, hogy a veszprémi püspökség 1002-ben már meg volt alapítva, így alighanem az első, biztosan azonban az elsőik között volt Szent István alapításai közül, aminek magyarázatát abban a buzgólkodásban kell keresnünk, amelyet Gizella királyné a veszprémi egyház alapítása iránt tanúsított, másrészt pedig abban, hogy Veszprém már a Karoling-korban birt egyházi szervezettel. Az elsőik közé kell a kalocsai érsekség alapítását is sorolni, mert első érseke, Aszkerik, Szent Istvánhoz közel állott. Korán, még a morva-tót uralom idején létesülhetett a nyitrai püspökség. Szent István 1006 táján megfordult a nyitrai várban, s ekkor már állt a Szent Emmerán-templom, amelyben Szent Zoerard és Szent Benedek teteme nyugodott. Hozzávetőleges a gyulafehérvári (1002—03), a győri (1030) és a csanádi (1030—35) püspökség alapítási dátuma.

A gyulafehérvári székesegyház Szent István-kori alapfalairól már megemlékeztünk. A Boldogságos Szűz Máriáról nevezett és Péter király uralkodása idején felszentelt győrit a barokk-korban átépítették ugyan, de meghagyták eredeti, háromhajós alaprajzát. A barokk pillérek valószínűleg ma is magukban rejtik a régi bazilika pilléreit. Ma is látható a régi szentélyzáródás falrészlete és egy Krisztust ábrázoló freskótöredék. Csanádon, régi nevén Marosvárott (a római Morisium) már a püspökség előtt fennállott a görög szerzetesek kolostora és Szent Jánosról, vagy Szent Istvánról nevezett temploma. Szent Gellért püspök Kraszovába helyezte őket s helyükbe bencéseket, köztük két magyart hívott. Szent György tiszteletére szentelt székesegyházának építésére Szent István 1000 márkát adományozott és díszes oltárt emeltetett. Gellértet a Szűz Máriának ajánlott új apátság templomában temették el; velence-bizantin stílusban faragott koporsójára Henszlmann Imre talált rá. Mind a székesegyház, mind a monostori templom s állítólag egy harmadik XI. századi templom elpusztult. Csak az ókeresztény elrendezésű, de már a XIII. században, a monostori templom alatt épült keresztelőkápolna romjai maradtak meg. Az egri püspökség és a Szent János evangélista tiszteletére emelt székesegyház szentistváni alapításáról IV. Béla 1261-i oklevele szól. Istvánffy, ugyan meglehetősen későn, arról is biztosít, hogy a szent király jelen volt az építésnél s személyesen buzdította az építőmunkásokat, nem bizonyos azonban, hogy az egri székesegyházat magasztaló XIII. századi leírások a Szent Istvántól emelt, hihetőleg bazilikális rendszerű templomra vonatkoznak. Az újabb ásatások altemplommal bíró, háromhajós, kéttornyos román bazilika maradványait hozták napfényre, amelynek első alakja visszanyúlhatott a IX. századba, s amelyet a XV. században késő gótikus stílusban átalakítani kezdtek. Bizonytalan, vajjon a váci püspökséget és székesegyházat Szent István vagy 1074-ben I. Géza alapította-e, ahova magát a három év múlva elhunyt Gézát is temették. A templomnak nemrég kiásott félkörívű maradványa sem dönti el a kérdést. A nagyszámban fennmaradt XVI—XVII. századi metszetek már gótikusan átalakított kéttornyos templomnak tüntetik fel. A Képes Krónika írója egy helyen Gézának, másutt Szent Istvánnak tulaj-

donítja az óbudai Péter és Pál-templom és prépostság alapítását, újabb bizonyosságául annak, mily ingatag művészettörténeti forrásokul tekintendők a krónikák bemondásai. Egy korábbi külföldi krónika szerint viszont a velencei I. Péter alapította volna az óbudai egyházat, s építése a XII. század elején a Krónika írójának, Gallusnak magyarországi tartózkodása idején még nem volt befejezve. Csak a legutóbb megkezdett ásatások tehetnek igazságot. A Budán előkerült nagyszámú románkori faragványok között tényleg találunk egy hatalmas pillérfejezetet, amelyről biztosan állíthatjuk, hogy Szent István-korabeli. Hasonló pillérfő, még díszesebb kivitelben szerepel Szent István esztergomi bazilikájának kőmaradványai között, s a Szent István-kori építészetünkre jellemző, s úgy látszik, az esztergomi királyi műhelyből kiáramlott ez a típus került elő Veszprémben és Feldebrőn is. A budai darab másodlagos helyen, a régi Rudas-, jelenleg Szent Gellért-fürdő egyik forrásánál állott. Nem tudni, oda honnan került. Lehet, hogy abból a nyomtalanul elpusztult templomból, amely a Gellért-hegy lábánál már Szent Gellért idején emelkedett.

Nem ismerjük pontosan Szent István székesfehérvári bazilikájának alapítási évét sem, csak azt tudjuk, hogy halála után szentelték fel. Érthető, ha a hatalmas méretű s gazdagon díszített templom építése sokáig húzódott. Azon egyházak közül, amelyek építésébe közvetlenül befolyhatott, talán a fehérvári volt leginkább szívügye, mert a királyok koronázási és temetkezési helyének szánta, bár őt magát és Gizellát még Esztergomban koronázták. A Kálmán király idejében Fehérvárott hosszabb időt töltött Hartvik püspök krónikájában áradozva ír a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére emelt templom nagyszerűségéről, káprázatos belső művészi díszítéséről és gazdag liturgikus felszereléséről. Impozáns méreteiről, mint építészeti szerkezetéről az ásatások adnak felvilágosítást. Főhajójának szélessége 21 méter volt, amihez a két oldalhajó 7—7 métere járul. Hosszát nem lehet megállapítani, mert nyugati oldalának egy részére a XIX. század elején ráépült a püspöki palota, szabad részére pedig ma már a csatornahálózat miatt nehéz hozzájutni. Hozzávetőlegesen 70 m hosszú lehetett. Henszlmann, aki itt az első rendszeres ásatásokat végezte, túlzott, tévedett, amikor 23 pár oszlopot tételezett fel, mint ahogy ásója végéből máskor is kipattant a fantázia kápráztató szikrája. Tévedett, mert a hajókat nem oszlopok, hanem Esztergomhoz, Pécshez, Kalocsához hasonló erőteljes pillérek választották el egymástól. Az előkerült gránitoszlopok ily nagyszabású épület architrávjainak és ácsolt famennyezetének tartására gyengék is lettek volna. A kapuzat tagozására és díszítésére szolgáltak, vagy az előcsarnok belső körfolyosójának részei voltak. Henszlmann hét pár pillért talált, de ezekről azt tartotta, hogy későbbi átépítés maradványai, amidőn a 23 oszloppáros templomot megkurtították. Hét pillér volt eredetileg is, amit bizonyít, hogy az első padlószinten állanak. A pillérek négyzetesek, csak az apszistól számított harmadik pillérpár tagozott, hozzá oldalanként egy-egy féloszlop támaszkodott, hogy az itt emelkedő diadalív súlyát segítsen tartani. Ez az építési

sajátság a pécsi székesegyházon is megismétlődik. A legújabb fehérvári ásatások Henszlmann felvételeinek revízióján kívül azzal a fontos eredménnyel is jártak, hogy felszínre hoztak a bazilika délkeleti sarkán egy széles, félkörívű alapfalat. A falmaradvány terjedelme nem nyújt kellő alapot annak megítélésére, vajjon az építmény a bazilika testétől külön állott-e, avagy azzal összefüggött. A faragott mészkőből rakott fal alján keskeny lábazat fut körül, melyből függőlegesen hengeres falszalagok (lesena) indulnak ki. Tiszta XI. századi lombard építészeti formák ezek. Amíg egyéb leletek nem kerülnek elő, egyaránt tarthatjuk baptisteriumnak vagy sírkápolnának. Inkább az utóbbi feltevésre hajlunk, nemcsak a méretek, hanem egyéb külső körülmények folytán is. Talán indokoltabb is volt sír-

A székesfehérvári bazilika apszisa.

kápolna építése, hiszen a bazilika királyi temetkezési hely gyanánt is épült. A fehérvári bazilika nem bírt kriptával, s így a királyi család tagjait a padlózat alá vagy a falak mellé temették, sőt szükségessé vált külön sírkápolnák építése. Szent Istvánt először ideiglenesen, míg a templom teljesen föl nem épült, a főoltár elé, márványkoporsóba temették; a bazilika befejezésekor mind az ő, mind fia, Imre tetemét a délkeleti torony és az első pillér közé helyezték át, míglen Szent László díszes «aedicula»-ba (kisebb építmény) vitette át azokat. Az utóbbi azonos lehet azzal az építménnyel, amelynek egyik falíve legutóbb előkerült. Ha a feltevés helyes, ez lehetett Szent István mauzóleuma s ez adhatta talán a gondolatot Nagy Lajosnak, hogy a déli hajóban, Mátyásnak pedig, hogy az apszistól kissé délre, a most kiásott XI. századi fal irányában különálló sírkápolnát emeltessen.

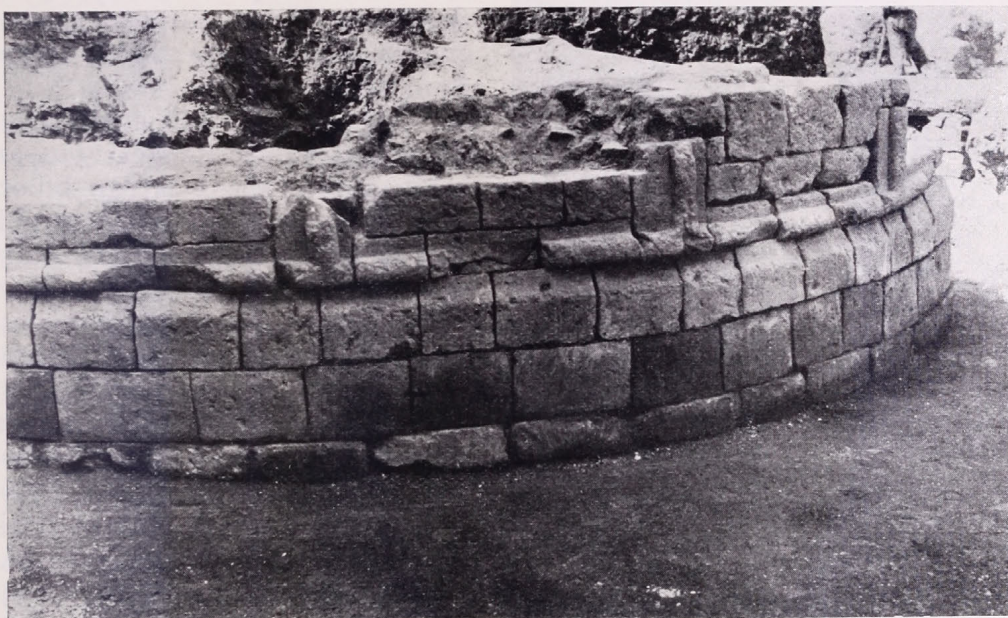
A templomot a művészetpártoló III. Béla uralkodása alatt tataroz-

ták, újabb faragványokkal ékesítették és legalább a mellékhajókat beboltozták. Károly Róbert az ő idejében a kétszer is tűztől pusztított templomot rendbehozatta s valószínűleg a főhajót is beboltoztatta, amire abból is lehet következtetni, hogy Mátyás a főhajót újra boltoztatta. Károly Róbert, Nagy Lajos és Mátyás építkezései már csúcsíves stílusban történtek. A bazilika pusztulása a mohácsi vész után veszi kezdetét, s betetőzték a törökök, akik kifosztják, majd mecsetül használják, mikor pedig 1601-ben a várost feladni kényszerülnek, kivonulásuk előtt felrobbantják. 1800-ban, a püspöki palota emelése idején már csak a romokat takarítják el, földelik el, vagy építik a palota falaiba. Szapolyai János volt az utolsó király, akit a fehérvári bazilikába temettek, a szultán azonban hamvait csakhamar kiszóratta.

Téves a budai krónikából és Turócziából táplálkozó az a hagyomány, hogy a pécsi székesegyházat Péter alapította, ha esetleg el is hisszük ugyane források azon állítását, hogy ott temették el, bár ennek emlékszerű nyoma nincs. A pécsi püspökséget ugyanis 1009 augusztus 23-án Győrben kelt oklevelével, a pápa beleegyezésével és követének, Azo püspöknek és főuraknak és alacsonyabbrendűeknek jelenlétében Szent István alapította, s első püspökévé Bonifáciust tette. Lehetetlen, hogy a püspökségnek, Szent István uralkodása legtevékenyebb első évtizedében, különleges és ünnepi formák közt történt megalapítása s egy kiváló püspök egyidejű kinevezése után a székesegyház alapítása és építése Péter zavaros korára várt volna.

Egyetlen, ma is álló Szent István-korabeli székesegyházunkat, ókeresztény hívek tetemétől megszentelt földön, keresztény sírkamrákkal és kápolnákkal is bíró római temetőre építették. A főkapu építésénél a temető márvány sírköveit is felhasználták. Az itáliai típusú bazilika három hajóját hat pillérpár választja el egymástól, annyi, mint a közel egykorú esztergomi székesegyháznál, s eggyel kevesebb, mint a fehérvári bazilikánál. Ezekből főként abban tér el, hogy ma is szinte eredeti alakjában meglevő, tágas, háromhajós altemploma van. Eredetileg csak két toronnyal bírt, 1064-ben, Salamon király jelenlétében tűz pusztította, aminek folytán nagyobb helyreállítási munkálatokat kell feltételeznünk. Ezeknél művészeleg sokkal jelentékenyebb volt a XII. század végén, a burgund származású Bertalan püspök idején a templom belsejének díszítése. Művészeti szempontból ez a templom építésének legszebb korszaka. Olyan festészeti és szobrászati díszítéssel gazdagodott, amely a kor legjobb európai színvonalán állott. A falakat freskókkal borították, amelyeket a XIX. századi helyreállításkor elpusztítottak s csak akvarell másolatokban hagytak az utókorra. Sok elpusztult a dekoratív és figurális szobrászati maradványokból is, de töredékekben még mindig rendkívül gazdag tárházak maradtak fenn a dóm kőtarában. A szentély előtt emelt baldachinos kápolnában népköltőt emeltek. A XIV. században a mellékhajókat, 1500 táján a főhajókat beboltozták. Ugyanekkor Jakab bencés szerzetes újabb falképekkel díszí-

tette. Szakmáry György püspök a XVI. század elején a délkeleti toronyhoz kápolnát építtetett s a Corpus Christi-kápolnában esztergomi vörös márványból remek reneszánsz stílusú pastoforiumot állíttatott. A török meglehetősen kímélte, sőt az egyik villámsujtott tornyot ki is javíttatta. A XVIII. században barokk felszerelésű oltárokat kapott. Az ősi dóm legtöbbet a XIX. századi helytelen restaurálásoktól szenvedett. 1805—1827-ben Pollack Mihály tervei szerint angol, sőt anglikán neogótikus stílusban átépítették. Az 1882—1891 között a bécsi báró Schmidt Frigyes vezetése alatt lefolyt utolsó restaurálás eltüntette ugyan a neogótikus külsőt, de úgynevezett «stílszerű», újromán modorban még jobban megváltoztatta

A székesfehérvári Szent István-kápolna (?) apszisa.

eredeti képét. Meghagyta ugyan az eredeti alaprajzot, az apsisok, tornyok és mellékhajók alsó falazatát, a templom többi részét azonban újjáépítette, s szabadon alakította át a belsőt is.

Sok viszontagságon ment keresztül a Szent Adalbert püspök és vértanú tiszteletére szentelt esztergomi székesegyház, amelynek építéséhez 1010-ben vagy kevéssel azután foghattak. Utolsó romjait akkor távolították el, midőn 1825-ben a helyén ma álló, kupolás, neoklasszikus székesegyházat kezdték építeni, amelybe belefoglalták a Bakócz érsektől 1507-ben, tiszta reneszánsz stílusban, vörös márványból emelt s a törököktől is megkímélt kápolnát. A XI—XIV. századból hírmondóul maradt töredékek mégis rávilágítanak a bazilika építéstörténetére és egykori művészi pompájára. Nagyértékűek azok a leírások és felvételek is, amelyeket a XVIII.

század végén és a következőnek elején olyanok készítettek, akik még látták a templomromot.

A Szent István-korabeli első templomot még III. Béla idejében tűz rongálta. Jób érsek, a király bőkezű támogatásával építette újra az eddiginél fényesebb alakban. Ekkor készült az új, díszes főkapu, amelynek képét Klimó Menyhért esztergomi kanonok a XVIII. században, egy, ma az Esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött olajfestményen örökített meg, míg leírását, a Barkóczy primás részére készített terjedelmes kézirat kivonata gyanánt, 1765-ben Széles

György esztergomi lelkész tette közzé *«Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis cognominatae: Szép templom»* címmel.

III. Béla és Jób érsek megújítása nem szorítkozott csupán a főkapura. Vancsa István bíbornok érsek 1252-ben az előcsarnok fölé Szent Lucia tiszteletére oltárt építtetett. A XIV. és XV. század építkezéseit már csúcsíves ízlésben végezték. 1331-ben Telegdi Csanád érsek a megrongált szentélyt két kápolnával bővítve, újra építteti. 1385-ben Demeter bíboros a *«Corpus Christi»*-, 1396-ban pedig Kanizsai János érsek a Bold. Szűz tiszteletére emelt kápolnát csatolja hozzá. 1450–54-ben Széchy Dénes bíboros csúcsíves stílusban az egész bazilikát átalakíttatta s 1453-ban a Bold. Szűz és Szent Adalbert püspök tiszteletére újra felszentelte. 1465

A pécsváradi apátság altemploma.

tájt Vitéz János tűzálló zománcos cseréppel fedette be. 1485-ben Mátyás sógora, Aragóniai János érsek az előcsarnokban Szent Mihály arkangyal tiszteletére, bizonyára a reneszánsz új stílusában oltárt emelt. Az utolsó építkezés az 1507-ben emelt fényes Bakócz-kápolna volt. Pár évtizeddel rá, 1543-ban a vár török kézre került s azután már csak rombolásról számolhatunk be.

Románkori építészetünknek, a nagy székesegyházaktól jellemzett első, szentistváni korszakába egy egész sor bencés apátsági templom tartozik. Az első közül a pannonthalmi (1001 előtt) a XII. század elején leégett. Az első templomból csak a kriptá keleti fala maradt meg. A Dávid apáttól újra

épített templomot II. Géza jelenlétében 1138-ban szentelték fel. A második templom maradványa egy hurkolt oszlopköteg, amely északolasz hatást vagy közreműködést árul el, s amelynek analógiáját többek közt a modenai székesegyház ú. n. királyi kapuján láthatjuk; hasonló oszloptörzset találunk a felsőörsi templom nyugati homlokzatán. Csaknem száz év múlva, II. Endre uralkodása alatt, Oros apát korában másodszor is átépítették, s kevéssel 1225 előtt szentelték fel harmadízben. A harmadik építési korzsból származik a két, félköríves lejárattal bíró altemplom nagyobb része, három hajóra tagozó, bimbófejezetes oszlopaival és keresztboltozatával, a még XI. századi keleti falába épített szép keresztelővagy kézmosófülke, továbbá a felső templom falainak kiképzése és a hajók keresztboltozata, valamint a déli oldalhajóba nyíló, 1700-ban restaurált dískapú és a keresztfolyosó egy része. A XIV. század műve a szentély csillagboltozata, az oldalhajók meghosszabbításának beboltozása és a Szent Benedek-kápolna cseppkőboltozata.

Az 1015-ben már állott pécsvári monostorból a boltozott, pilléres altemplomnak a XVI. században átépített maradványa, az 1019-ben alapított zalavári apátság templomról néhány faragott kő emlékezik meg.

A szentistvánkori világi építészetnek nagyszerű dokumentuma került elő az esztergomi királyi palota feltárásánál. A palota nagy része mai alakjában III. Béla korából származik ugyan, alsó szintjén azonban még megőrizte Szent István korába visszanyúló, ke-

nény, faragott mészkőből rakott falait. Tekintettel arra, hogy Géza fejedelem az esztergomi várhegyen templomot építtetett, nem valószínű, hogy a feltevés, hogy már ő hozzáfogott a palota építéséhez, amelyben Szent István született. Az előkerült legrégebbi falak éppúgy származhatnak Géza, mint István idejéből. Sőt az a gyanú sem indokolatlan, hogy Géza a frank és szláv uralom idején állott vár maradványait is felhasználta, bár ebből az időből származó falak eddig nem kerültek elő. Viszont a királyi palota közelében kiásott római dombormű, egy még régebben előkerült mozaik-

Szent István-kori falrészlet.
(Esztergom, királyi palota.)

töredék, felíratos kövek, pénzek szükségessé teszik annak feltevését, hogy már korábban római castrum vagy őrtorony emelkedett ezen a helyen s így az építkezés folytonossága az esztergomi királyi várban a római uralom idejére nyúlhat vissza.

A palota a várhegy Dunára néző északi fokán patkóalakban helyezkedik el. Alaprajza, keskeny oldalaival szemben, délen nyitott trapézidomot tüntet fel. A két, nem egyenlő hosszú épületszárny tágas előteret, udvart fogott tehát közre. Nem egyenletes terepen épült. Dél felé, a hegy legmagasabb pontján állott a XI. századi bazilika, a mostanitól még délebbre, s tőle nem messze állott a Szent István protomartirról nevezett templom. Majd a Dunával párhuzamosan az érseki s azon túl a királyi palota következett. A várban a palota legrégebb szárnya az északi lehetett, mert itt találjuk a legrégebb falakat. A palotához, amint IV. Béla 1249. III. 15 oklevelé tanúsítja, amint egyébként is természetes, melléképületek is tartoztak. A várban, a királyi palota közelében, az ezzel összeépített várkápolnán, a Szent Adalbert-székesegyházon és a Szent István-templomon kívül egy negyedik templom is állott, «in promontorio arcis», a várfokon, a Szent Vid-bazilika, amelyről 1434-ben Lodomér érsek tesz említést, amely azonban nem lehetett azonos a kisméretű királyi kápolnával, mert ez nem nevezhető bazilikának és semmi nyom sem mutat rá a nagyszámú falképtöredéken, hogy Szent Vid tiszteletére szentelték volna. A Szent István vértanúról elnevezett templom szomszédságában állott a Szent Adalbert-monostor, amely azonos lehetett a régi érseki palotával. A palota s az egész várhegy védőfalakkal volt megerősítve s ennek köveit a későbbi erődítésbe építhették. Az árpádkori vár erősségére következtethetünk abból, hogy a tatárjárás többszöri ostromának ellent tudott állani. A jelenleg is álló s legrégebb, északkeleti részeiben a mostani ásatások alkalmával előkerült várfalakat, hatalmas bástyaival a XIV. században építették s azok a XVIII. század végéig sok átalakításon mentek keresztül.

A III. Bélától átépített s IV. Bélától az érsekeknek ajándékozott palota díszítéséről és bővítéséről később a művészpártoló érsekek gondoskodtak, Telegdy Csanád és Kanizsay János a XIV. században, Vitéz János és Bakócz Tamás a reneszánsz idején és stílusában.

*

A magyar román szobrászat sem maradt el Európa mögött. A pogány ősmagyarok nem faragtak bálványokat, megtérésük után annál könnyebben fogadták el a keresztény istenszobrokat, sajátították el a templomok díszítésére szolgáló szobrászat mesterségét. A ködös magyar mítosz elpárolgott s helyébe lépett a keresztény vallás eszmei és erkölcsi világa. Hamar megértették azt a kőbe faragott képes beszédet, amellyel az egyház a templomok falain oktatta a híveket a keresztény tanokról. A magyarság vele-született művészi tehetsége a román korban mutatta meg először szobrászi

képességeit, hiszen korábbi gyakorlata csak az iparművességre szorítkozott. Először volt alkalma idegen, elsősorban olasz tanítómesterei nyomán plasztikai formákban megfogalmazni emberábrázolását, kifejeznie természeti szemléletét, jelképekbe formálni az új vallástól beléoltott erkölcsi fogalmakat. Ősi hajlamú díszítő kedvét és leleményét jobban élhette ki a román kő-plasztikában, mint a fémre redukált s motivumaiban nagyon korlátozott honfoglaláskori ornamentikájában.

Bizonyos, hogy első templomainkhoz hasonlóan, első szobrászati emlékeink is idegen kezeiktől származnak. Magyar közreműködőket azonban

Pillérfejezet az esztergomi egykori Szent Adalbert-székesegyházból. (Esztergom, Kótár.)

már román szobrászatunk Szent István korabeli első korszakában fel kell tételeznünk, aminek bizonyítékát díszítőplasztikánk honfoglalási elemei szolgáltatják.

Első kőfaragóink éppúgy, mint építészeink olaszok voltak, ami nem is lehetett másként, tekintve azt az építészeti kötöttséget, amely a román plasztikát annyira jellemzi. A pannoniai római formaörökség is éreztette hatását már a XI. században. A bizánci befolyás csekély volt, sokkal csekélyebb mint Németországban, s itáliai, délolasz, ravennai, velencei és isztriai szűrőn át érkezett hozzánk.

Monumentális román kőplasztikánkban, a figurálisban és ornamentálisban egyaránt több olasz forrásvidékre mutathatunk rá. Legerősebb azonban már kezdettől a lombard kőfaragás hatása volt. Az első

nagy lombard művészeti hullám épp Szent István korában csapott át hozzánk.

Itáliai eredetűek első templomaink pillér- és oszlopfői. Az egyik legrégibb és nálunk is legelterjedtebb típus az akantuszleveles fejezet, amely román művészetünkben, különböző változatokban már Szent István kora óta megjelenik. Leggazdagabb példányai épp a királyi székvárosban, Esztergomban, az első királytól alapított bazilika maradványai között találhatók. Itt alakul ki ravenna-bizantin példák alapján az a Budára, Székesfehérvárra, Pécsre és Feldebrőre is elkerült típus, amelyen két sorban pálmák csavart oszlopokkal váltakoznak. Némelyiken a honfoglalás-

Oszlopfő a székesfehérvári bazilikából.
(Székesfehérvár, Kőtár.)

kori magyar fémornamentikából átvett szívidomú palmettadísz tűnik elő, ami amellet tanúskodik, hogy román díszítő plasztikánk már kezdetben hazai jelleget öltött. E motívum a külföldi román kőfaragásban ismeretlen. Az esztergomi XI. századi fejezet-típus ravennai (S. Spirito, VI. sz.) ősmintáját valószínűleg a felső Adriánál (torcellói székesegyház, 1008; Grado) közvetítették hozzánk. Legközelebbi rokonait, különböző változatban Paviában, Milanóban, Pisában, Todi-ban, Monrealéban találjuk, sajátságos azonban, hogy a ravennai prototípushoz egyik sem áll annyira közel, mint az esztergomi.

A hazai kora-román akantuszos fejezetnek második típusa inkább

a római composita-fejezetnek elkorcsosult leszármazottja. Esztergomi változatán egy sor, élesen faragott akantusz-levél fölött alacsony oszlopocskákból szélesen nyúlnak kétoldalt a volutás ívek, az abacus alatt körülfutó szegelet alkotva. Legkorábbi példáját a római S. Lorenzóban (VI. sz.), legközelebbi rokonait a campaniai Montefiasconében (1032) és Venosában (1046—59) fedezhetjük fel. Ezek arra a sejtésre vezetnek, hogy talán korábban Pannonhalmán dolgozott olasz kőfaragók közvetíthették Esztergomba, mert valószínű, hogy a Pannonhalmát benépesítő montecassinói bencések campaniai (római stb.) mestereket hoztak magukkal; számításba kell venni azt is, hogy az első esztergomi érsek azelőtt pannonthalmi apát volt. Különbözik a hasonló korú pécsi volutás-típus, amely két nagyméretű fél-oszlopfőben ismeretes. Mind a kettőn a volutás ív, az első esetben rozetták-

Pillérfejezet a pécsi székesegyházból. (Pécs, Kőtár.)

Pillérfejezet az esztergomi egykori Szent Adalbert-székesegyházból. (Esztergom, Kőtár.)

kal, a másodikban akantuszokkal díszített oszlopfő két kifaragott lapját egész hosszában átöleli. Szerkezetük, stilizálásuk s a volutáknak vésett, pontsoros díszítése délfrancia kézre vall, amivel összevág az a körülmény, hogy a székesegyház építője, Bonipertus püspök, francia volt. A pontsoros (gyöngysoros) díszítés francia, toulouse-i és normand eredetű s egyebütt, így hazánkban is ritkán fordul elő.

Román fejezeteinken már a XI. században próbálkoztak emberábrázolással. Első példa rá a pécsi székesegyházi kőtárnak, eredetileg a diadalívet tartó déli pillér déli féloszlopán állott, nagyméretű fejezete. Középen

Pillérfejezet a pécsi székesegyházból. (Pécs, Kőtár.)

Ádámot látjuk derekán hurkolt övvel átkötve, baljában a bűnbeesés almáját emeli magasra, jobbában pedig botot vagy ágat szorongat. Feje aránytalanul nagy, törzse rövid, amit a keskeny hely magyaráz, keze és lába esetlen, vaskos: ez épp a román stílus. Arcformái somnásak, erőteljesek, de nem kifejezéstelenek. Ádám alakjától kétoldalt, az oszlopfő kelyhének sarkain egy-egy sas dülled előre: az emberi lélek, az evangéliumi (apokaliptikus) szellem jelképe. A jobboldali lapon sárkányfejű kígyó, a gonosznak, a paradicsomi csábításnak megtestesítője löveli rá mérgét, a másik sásra pedig balról mosolygó nőfejű kentaur, a vad szenvedély kifejezője támad baltával. Az ábrázolás jelképes értelme világos: elsősorban az eredendő bűnre vonatkozik. A kígyó a sátáni csábítás, a nőfejű kentaur

Szirénes pillérfejezet a pécsi székesegyházból. (Pécs, Kőtár.)

Kentaur harca a sassal. (Pillérfejezet a pécsi székesegyházból. (Pécs, Kőtár.)

az Éden kertjének tiltott gyümölcsét megkívánó Éva ; a bűnbeesett embert védő két sas egyúttal a tiszta lélek, amelyre a csábítás és a vágy tör. Az oszlopfő valószínűleg lombard, közelebbről comói kőfaragó munkája. Baltás kentaurral találkozunk a lombardiai S. Maria a Cuneo egyik fejezetén. A délfanciaországi, poitiers-i muzeum egyik oszlopfőjén két alak baltával megy egymásnak. Némi analógiát szolgáltat a milánói Museo Archeologico-nak Páviából származó s bizonytalan datálású féloszlopfőjezete, amely két, ugyancsak sarkon elhelyezett, kiterjesztett szárnyú sas között guggoló férfit ábrázol, hasonlóan magasra emelt kézzel, mint a pécsi Ádám. Leg-

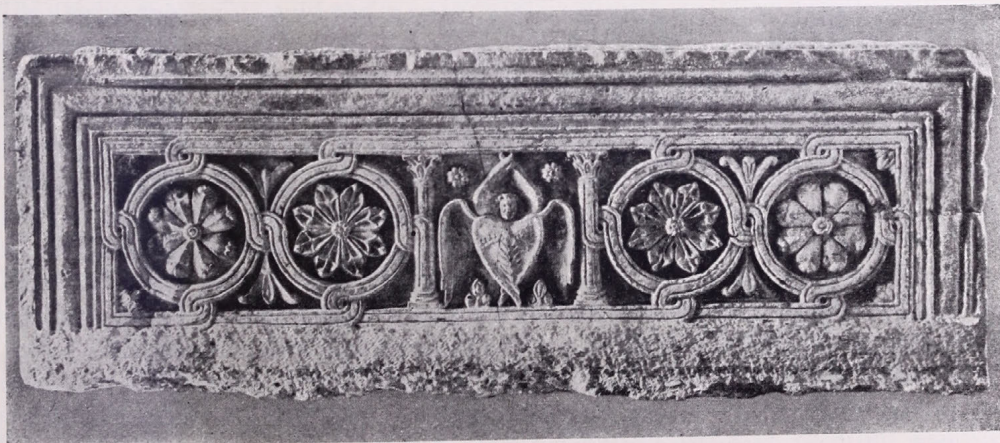
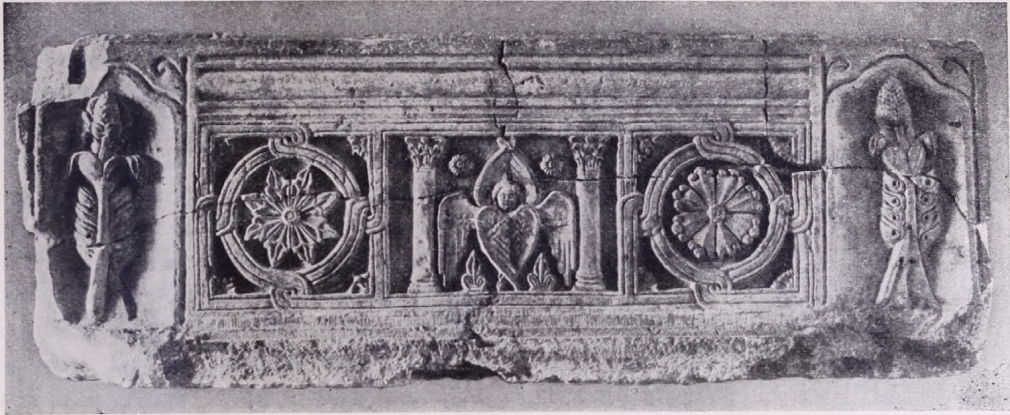
utóbb Esztergomban is előkerült egy a XI. századra keltezhető figurális oszlopfő, mellső részén két, nyakán összekötött oroszlánnal, oldalt kezdetlegesen faragott emberi alakokkal.

A hazai román kőornamentikának kezdettől fogva egyik legkedveltebb motivuma a szalagfonat. Egyik legjellemzőbb és leggyakoribb eleme a VII. század óta a lombard, dalmát és isztriai kőfaragásnak, amiért régebben longobard eredetűnek tartották. Rómában már IV—V. századi márványfaragásokon találkozunk vele. Az itáliai preromán művészetből került át a román díszítő plasztikába. Hazánk területén már a honfoglalás előtt ismerték. Véssett fonatos szalag díszíti a frank időből származó, ú. n. Cunpald-kelyhet. A magyar emléanyagban először egy feldebrői mellvédtöredé-

Oszlopfő a feldebrői altemplomban.

déken találjuk. Szerkezetének alapja kettős fonatból alakított kör, amely hurkolással vezet át az ugyancsak kettős szalagból képzett keretbe. A kört spirálisan font kettős szalag tölti ki s ennek közepét kis rozetta, a kör és a négyzetes keret szelvényét pedig egy másik florealis elem, palmettalevél díszíti. A feldebrői töredéket külföldi és egy, valamivel későbbi, igen fontos, hazai analógiáján, Szent István koporsóján, egész stílusán és faragási technikáján kívül az a körülmény is a XI. század elejére utalja, hogy ugyanabban az altemplomban, szabadon került elő, ahol másodlagos elhelyezésben egy korai esztergomi típusú, hasonló korban készült oszlopfőt találunk. Mind a kettő a többször átépített felső templomból került ide a II. átépítéskor.

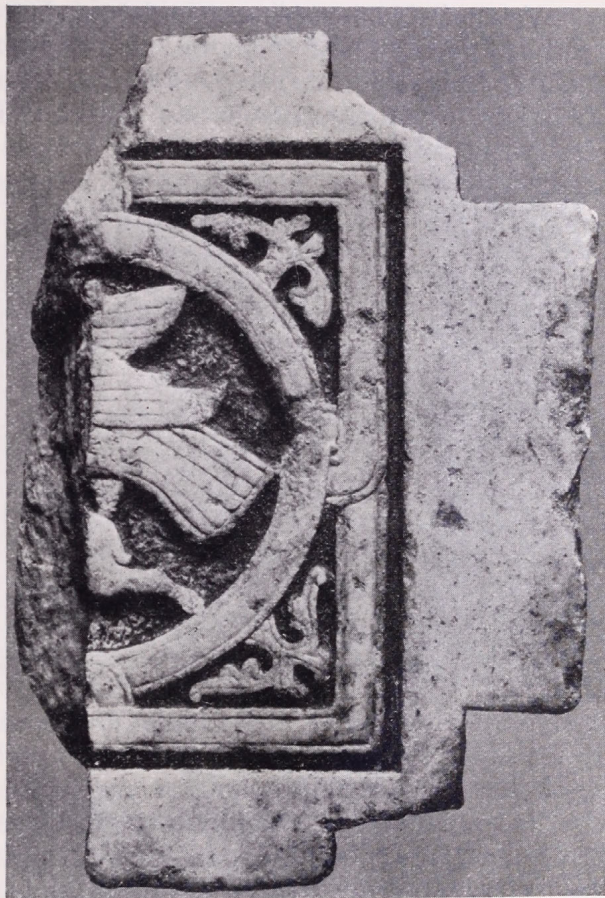

Szent István koporsója. (Székesfehérvár, Kőtár.)

A feldebrőihez hasonló hurkolt szalagfonat előfordul továbbá a hazai emléktárgyakban egy ugyancsak XI. századi esztergomi párkánytöredéken és az egyik, hasonlókorú zalavári maradványon, s ez a fő ékítménye Szent István kőkoporsójának. Az első királyunk tetemének, a tőle emelt székes-fehérvári bazilikában való megőrzésére készült díszes kőkoporsó még a múlt századi ásatásokból került a Nemzeti Múzeumba, s onnan legújabbán vissza Fehérvárra. Eredetileg a szentélyben, a sátoros (ciboriumos) főoltár előtt állott, hosszában, egyik símán maradt keskeny oldalával az oltárhoz merőlegesen elhelyezve, faragatlan alsó részével a kőpadlóba süllyesztve. Valószínű, hogy elkallódott vagy elpusztult fedőlapja tűntette fel a Szt. Istvánra vonatkozó feliratot s esetleg jelképes ábrázolást. Az elülső lap domborművén a bizánci ikonográfiában szokásos lebegő angyal pólyás gyermeket, az elhunyt lelkének szimbólumát tartja. A hosszabb oldalfalak díszítése nagyjában egyformán van megtervezve: középen karcsú korintizáló oszlopok közt bizánci szárnyas szeráfek, kétoldalt pedig, a jobboldali lapon két-két, a baloldalin pedig egy-egy, változatosan stilizált rozettákat körülölelő s hurkokkal egymásba, illetve a keretbe átvezetett, hármaskörök szalagfonatok helyezkednek el. A jobboldalin az egyik szalagfonatú hurok ötletesen megy át az oszlopocskák hármaskörös csatornázott törzsébe. A baloldalon csak egy-egy szalagfonatos körnek jutott hely, mert a két szélen hármashajlásban záródó fülke egy-egy dús életfát rejt magában, amelynek a többi résztől elütő erőteljes, nyers és plasztikusabb megmintázása más kézre vall. Téves ábránd volna a keleti, asszír és perzsa eredetű életfában ősmagyar pogány motivumot látni, mert az a keresztény szimbolikában, Bizáncon keresztül, mint az örök élet, gyümölcse pedig, éppúgy mint hasonló korban a pálmáé, az eukarisztia jelképe vert gyökeret. A keresztény ikonográfiában, ugyancsak szarkofágokon a VI. században, Ravennában merült fel, s a XI–XII. században elterjed az északi Adria partjain (Venezia, Torcello, Aquileja). Egyik változatában két oroszlan közt emelkedik. Ilyenkor Dánielt az oroszlanok barlangjában is jelenti, a hit erejét is szimbolizálja, s ez a változat a katakombafestészet ősi ikonográfiájának felidézésével, a perzsa díszítőművészet egyik gyakori motivumának átvételével s a perzsa és arab selyemszöveteknek főként Szicílián át történt közvetítésével jött létre. Több, korban összevágó emlék utal a felső Adriára. Közeli analógiája az aquilejai székesegyháznak 1027–1029 közt készült kőmellvédje, melyen az életfa madarak és sárkányok közt emelkedik; az életfa a fehérvári szarkofág egy másik fő motivumával, az egymásba hurkolt hármaskörökkel kapcsolatban, ezekben elhelyezve fordul rajta elő. Mind az aquilejai, mind a fehérvári faragványon a középső szalag a két szélsőnél szélesebb, s az egész relief kezelése mind a kettőn lapos. Szent István sírládájának díszítése még szorosabban fűződik a veneziai S. Marco-nak egy, a templom újjáépítése, azaz 1063 előtt készült márványmellvédjéhez. Ugyanolyan hurkolt, a keretbe is átfonódó, szélesebb középső szalaggal bíró, hármaskörök hálózata be s a középső körfonatot hasonló

rozetta díszíti, mint a fehérvári koporsó kerek fonatait. A velencei márványlap szerkezete azonban tökéletesebb, kivitele finomabb, bizonyára nagy készséggel bíró bizánci mester műve, s igen közeli rokona egy Athoshegy-i lapnak.

A szarkofágoknak Szent István koporsójához hasonló oszlopos tagolása már a IV—V. századi római ókeresztény művészetben szokásos volt, ahonnan a VI. században Ravenna, ettől pedig a VII—VIII. századi longobard és isztriai preromán szobrászat is átveszi. A XI. században tovább él s Dalmáciában (Zára) újra fellép a délolasz bizantinizáló szobrászatban (Capua Calvi), valamint a francia keleti Pyreneusokban (St. Genis Des Fontaines, St. André de Soréde). A fehérvári sírláda figurális stílusa is a XI. századba, az italo-bizantin elefántcsont faragáshoz vezet. Szent István koporsójának figurális része mind ikonografailag, mind a formákban és a redőzet kezelésében közvetlenül ahhoz a csoporthoz csatlakozik, amelynek stílusát a IX. század végén, a bizánci művészet fénykorában készült s a vatikáni múzeumban őrzött rambonai diptychon határozza meg, s amely XI. századi példái-ban, mint a fehérvári alakos ábrázolások legközelebbi stílusrokonánál, a darmstadti

Szalagfonatos márványtöredék Zalavárról.
(Zalaapáti, Bencés apátság.)

elefántcsont kettős táblán amazokhoz hasonló hanyatló formákat tüntetnek fel. A rambonai diptychonon rátalálunk a két fehérvári alakos ábrázolás, a szárnyas cherub és a lebegő angyal típus- és stílusosára.

A fenti összehasonlító vizsgálat arra az eredményre vezet, hogy Szent István koporsója a XI. század első felében Itáliában, minden valószínűség szerint Velencében dolgozott, bizánci iskolázottságú mester műve, ami stíluskritikai úton megerősíti azt a történelmileg önként adódó feltevést,

hogy Szent István első utóda a trónon, velencei Péter (uralk. 1038—41) vágy anyja, Orseolo doge neje, István nővére emeltette hálából, amiért a trónutódlásban az ő ága javára döntött. Így érthető a szarkofágnak nem könnyen megfejthető stíluseredete is. Mindent egybevetve, Szent István kőkoporsója 1040 körül, mindenesetre 1041 előtt készülhetett. A behívott velencei mester Magyarországon faragta, ami abból következik, hogy a kőláda anyaga jó minőségű fehér budai mészkő.

Velencét idézi emlékezetünkbe az 1868-ban Csanádon talált kőkoporsó, amelyről Henszlmann nem ok nélkül gyanította, hogy Szent Gellértnek Budáról oda szállított teteme számára készült. Egyszerű lapján a kereszt stilizálása és elhelyezése a San Marco XI. századi szószékének hasonló részletével rokon, ami a velencei származású szent vértanú sírján természetes is.

Motivumaiban igen közel áll a Szent István-koporsóhoz a Zalavárott, az egykori Mosapurbban előkerült két márványtöredék.

A szalagfonatot egyszerűbb alakításban még néhány XI. századi kőemlékünkön találjuk meg: egy székesfehérvári mellvéd párkányrészletén, egy szekszárdi kőtöredéken, a gyulafehérvári első székesegyház timpanondomborművének alsó szegélyén és az aracsi kövön. A székesfehérvári töredéken, amely mellvéd párkányának részlete lehetett, az egyik oldalt fektetett 8-as alakú fonatok díszítik, míg a csavart oszloppal szegélyezett másik oldalon esetlenül faragott medve, a középkori ikonográfiában a restség jelképe foglal helyet. Az állatalak megmintázása emlékezetünkbe idézi egy oroszánt feltűntető XI. századi dömösi oszlopfő állatstílusát: mélyített alapon síkban tartott plasztika, csenevész test és hatalmas karmú, nagy lógó lábak.

Különleges levélstílust képvisel egy még XI. századi esztergomi oltárkő, amelynek előlapját csavart oszlopok tagolják, s ezekből kétoldalt, vízirányosan elhelyezett, legyezőalakú és páfránszerű levelek indulnak ki. Korai időt tételeznek fel az oszlopok kötélszerűen csavart törzsei és fejezetei, nemkülönben a hasonlóan nagy, XI. századi esztergomi oszlopfőkhöz élesen és mélyen faragott levelek. Ugyanez a technika és hasonló levelek jellemzik a pécsi nyugati kapuról származó XI. századi fejezeteket. Az esztergomi oltárkő korai datálását az is megerősíti, hogy azonos csavart oszlopot találunk az ugyancsak XI. századi s hátlapján medvét ábrázoló székesfehérvári mellvédpárkányon.

*

Az építészethez szorosabban kapcsolódó díszítő plasztikával egyidőben fellép a szabadabb figurális szobrászat is. Az első maradványok székszerűen mutatnak rá arra az irányra, ahonnan román építészetünk és építészeti ornamentikánk is származott: Itáliára. Első tanítóink a szobrászat e magasabb ágában is olasz mesterek voltak, s pontosan úgy történt, mint az építészetben és a díszítő szobrászatban: az első híd Dalmácián át

vezetett s még a XI. században más, közvetlen úton is érkeztek olasz mesterek és stílusáramlatok. Az első emlék a gyulafehérvári első székesegyház kapu timpanonja, amelyet később a templom belsejébe, a déli kapu fölé falaztak. Alul szalagfonattal szegélyezett félköríves mezőjét, két oszlop, ugyancsak ívben záruló három részre osztja. Középen a Maiestas Domini ábrázolása, oroszlános trónon, szemben ülő, jobbkezelével áldó, baljában az élet könyvét tartó Krisztus foglal helyet, kétoldalt egy-egy angyal, a baloldali kezében hosszúszerű kereszttel bizonyára Mihály arkangyal, a templom védőszentje. Az ívcikkelyeket egy-egy galamb, a tiszta lélek jelképe tölti ki. A természethez viszonyítva az arányok helytelenek, a formák primitívek, a fejek túlnagyok s az angyaloknak nincs nyakuk, testük a zsák-

Maiestas Domini. (Gyulafehérvár, székesegyház, Déli-kapu.)

szerű ruhában eltűnik, fejük szembe néz s lábuk profilban helyezkedik el egymás mellé. Ez épp a dombormű stílusa absztrakt, vonalasan leegyszerűsített formaadás. Legközelebbi rokonai a zárai S. Donato múzeumnak, Mária életéből vett jeleneteket ábrázoló XI. századi reliefek, amelyek stíluselőzményeit viszont az északadriavidéki preromán szobrászatban s különösen a VIII. századi cividalei faragványokban, köztük a S. Martino templomnak, ugyancsak a Maiestas Dominit feltűntető oltárlapján találjuk. Ugyanerre a körbe fonódott a Szent István koporsójának ornamentikája. A gyulafehérvári domborművet teljes joggal keltezhetjük a székesegyház alapításának idejére, még Szent István korára. Dalmácia és Isztria közvetítette a vésett kőlapoknak — azt az alexandriai — kopt eredetű s Ravennán át északra hatoló technikáját és stíljét, amelyet egy Pécsen 1773-ban kiásott s a Nemzeti Múzeumba került, korai XI. századi márványlap tüntet fel. Kezeit ókeresztény oráns módjára széttáró, egyházi öltözetű alakot ábrázol,

akinek könnyed vonalakkal, gyakorlott kéztől bevéssett alakja eredetileg üveg, vagy márvány mozaikkal kitöltött alpból emelkedik ki. Körirata a bibliai Izsák áldása: *Nullus miretur ut huic cor benedictio detur*, alul: *Esav* s a kereten belül: *Jacob*. Az alakot Izsákkal azonosítják, aki másodszülött fiát, Jákobot az elsőszülött Ézsua elé helyezte. Márvány anyagából következtetve, valószínűleg római sírkőből faragták. Talán maga is sírkő, egy pogányból keresztelt hívő, esetleg pap sírköve lehetett, amennyiben az ábrázolás értelme az, hogy az Isten országának a pogányok is örökösei, nemcsak a zsidó nép (Sz. Pál a Róm. IX., 7.). Lehet, hogy épp Jakabnak hívták az elhunytat, s így volna értelme, hogy ez a név legfelül szerepel.

Emlékkő Aracról.
(Budapest, Szépművészeti Múzeum.)

Lehetséges, hogy a márványlap nem sírkő, hanem tanító célzattal bírt. Izsák ábrázolását igazolná, hogy benne a Szentatyák Krisztus előképét látják.

A XI. század elejéről származik az Aracson talált s ma a Nemzeti Múzeumban őrzött kődombormű is. Előlapját fonatos friz osztja szelvében ketté. Fönt félalakban szakállas pap, albát és stólát visel, jobbával áldást oszt, baljával könyvet (?) szorít a mellére. Az alsó részen, a felső alaknál nagyobb méretben, süveges (abroncs-koronás? mitrás?) fej töredéke s egy másik alak fejebúbjára látszik. Az erőteljes plaszticitással faragott dombormű a gyulafehérvári tölgyestől teljesen elüt, nyersebb, barbárabb, annak ellenére, hogy az alakok formái a valósághoz

közelebb állanak. A gyulafehérvári faragvány határozott stílusirányt fejez ki, az adriai partokon Itáliában másutt (S. Quirico d'Orcia, Toscana), sőt Franciaországban is továbbélő, elkésett preromán stílust. Az aracsi kő a pannoniai római gyarmati sírkőszobrászat hagyományait folytatja. Technikája, formái a római sírkövekre emlékeztet, félalakjával, oszlopos, erőteljes keretével. Maga is síremlék gyanánt készülhetett. Latin feliratából nem lehet sok értelmet kibetűzni, mégis kitűnik, hogy elhunyt személyre vonatkozik: PERIT(VS) IBIDEM ST(EPHAN)U(S)... A kő felső lapján templom körvonalai vehetők ki, amiből azt következtetjük, hogy az első aracsi egyház alapító apátjának, vagy alapítóinak emlékére emelték. Az oldallapot két szimbolikus állat, sas és ló (griff?) és két szalagfonat díszíti.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY IKONOGRÁFIÁJA.

Írta: LEPOLD ANTAL.

Z IKONOGRAFIA a művészettudomány egyik ága. Főadata a képzőművészet képes ábrázolásainak jelentését megmagyarázni; a művészileg megfogalmazott témák történeti és jelképes értelmezését adni, a kifejezés módjainak eredetét és fejlődését kikutatni.

Szent István király ikonográfiája keresi az okot, amiért a képzőművészet a király személyét és életének jeleneteit tárgyául választja, a jellegzetes vonásokat és eszközöket, amelyekkel a királyt fölismerhetővé teszi, a történeti forrásokat, ahonnan a mondani-valóját és a kifejezés módjait meríti, valamint az ábrázolás változatait, amelyek az egymásután következő korokban jelentkeznek.

Szent István király személyében a történeti jelentőség és a szentség annyira egybeolvad, hogy a művészet a kettőt mindig elválaszthatatlanul tárgyalja. Egyházi és profán helyeken, vallásos vagy világi vonatkozásokban egyaránt a szent királyt ábrázolja s nem külön a királyt, külön a szentet.

A magyar szent korona országainak területén alig van téma, amely a művészet nyelvén annyiszor megszólalt volna, mint Szent István király személye és életének egyes jelenetei. Sőt a külföldön is nagy számmal találkozunk Szent István-ábrázolásokkal.

A művészet érdeklődésének első oka, hogy István király szent volt. Magyarországon már a halála után megkezdődött a tisztelete, amelyet az egyház az 1083. évi szenttéavatással hivatalosan is elismert. Kultusza bevonult az egyház szertartáskönyveibe és a templomokba. Ünnepnapja augusztus 20-a lett. Azonkívül megünnepelték a középkorban augusztus 15-én Szent István halálának, október 11-én teste föltalálásának emléknapját. Külön ünnepe van Magyarországon a szentjobb föltalálásának május 30-án.¹ XI. Ince pápa Buda visszafoglalásának emlékére 1686. november 29-én az egyetemes egyház számára Szent István officiumát semiduplex rangra emelte és Magyarországon kívül ünnepnapját szeptember 2-ára tűzte ki.² Különös tiszteletet biztosított Szent Istvánnak az a tény is, hogy ő volt az első fejedelem, akit az egyház szentté avatott.

¹ Századok, 1901. évf. 88o. I. Fraknói V.: A Szentjobb.

² Card. Lambertini: De beatificatione et canonisatione, Lib. I. caput 41.

Szent István történelmi szerepe a második ok, amiért a képzőművészet annyit foglalkozik vele.

Világtörténelmi viszonylatban is a legdicsőbb fejedelmek egyike. A magyar történelemnek pedig a legelső alakja, a magyar államiság és királyság alapítója, a kereszténység apostola, a szent korona megszerzője, a magyar politikai és katonai erények legkiválóbb képviselője, maradandó alkotások lángeszű alapvetője.

Kortársait és későbbi nemzedékek fiait egyaránt bámulatba ejtette az ő kiváló személyiségében a szentségnek, a higgadt bölcsességnek és a legkeményebb férfiasságnak, a lenyűgöző energiának csodálatos összhangja. Ő volt a kereszténységbe oltott magyar fajnak legtökéletesebb nemes hajtása.

Személye a legszorosabban kapcsolódott a Magyarországon mindig virágzó Szűz Mária-tisztelethez. Amint ő volt a nagy Mária-tisztelet megindítója az által, hogy országát Szűz Máriának följánlotta, úgy a Mária-tisztelet az ő tiszteletét is fokozta. Ugyanazért a művészetnek legkedvesebb és legragyogóbb föladata lett a szent királyt úgy ábrázolni, amint Szűz Máriát Magyarország királynőjévé, patronájává avatja.

Fontos szerepet játszottak a tisztelet ébrentartásában a szent korona, a koronázó paláttá átalakított miseruha, az ereklyék, különösen a csodálatosan megőrzött szentjobb.

Bár a lovagkor eszményképe Szent László király lett, s tisztelete különösen Nagy Lajos és Zsigmond királyok idejében Szent Istvánét is meghaladta, Szent István kultusza erőteljesen fölélenkült a török hódoltság megpróbáltatásai közt, az ellenreformáció propagandája folytán. Újabb lökést adtak I. Lipót király és XI. Ince pápa, akik a fölszabadulást Szűz Mária mellett Szent István pártfogásának tulajdonították, továbbá Mária Terézia királynő a szentjobb hazahozatalával, az apostoli cím felújításával, és a Szent István-rend alapításával. Mária Terézia idejétől Szent István képei és szobrai az ország minden templomába, középületébe, még a magánházakba is bevonultak. Különösen fényes megbízásokat kapott a művészet az 1896. évi millenáris ünnepségek, valamint a magyar kereszténység kilencszázéves fennállását ünneplő jubileum alkalmából 1900-ban. S a Szent István-téma a szent király halálának kilencszázados évfordulóján — 1938-ban — a mai képzőművészet formanyelvén jut majd kifejezésre.

A művészet minden időben vallásos kegyelettel fogott a Szent István-témához, tiszteletben tartotta a néplélekben élő hagyományokat, követte a művészelődök előadási módját, s az irodalmi források közül azokhoz nyúlt információért, amelyeket szent szövegeknek tartott. Szent István életéről a kis legendát még a XI. században, a nagyobb legendát kevéssel később írták. Hartvik püspök Szent István-életrajza tulajdonképpen a nagyobb legendát írja át s ezt meg bővíti részben a kis legenda egyes soraival, részben újabb adatokkal.¹ Tekintélyét igen nagyra tartották. Belőle készültek

¹ Mindhárom legendát kritikai jegyzetekkel kiadta M. Florianus a *Historiae Hungaricae* fontes domestici I. kötetében. Én itt mindenütt a Hartvik-legendát idézem.

a breviárium lectiói, valamint a Jacobus de Voragine *Legenda aurea*jához csatolt magyar szentek legendái közt (*Legende sanctorum Hungarie in Lombardica historia non contente.*) a Szent István legendája. Az olvasni nem tudó nép a szentbeszédekből ismerte a szent király életét. Viszont a prédikátorok a leginkább kéznél levő breviáriumi szövegekből és a *Legenda aurea* függelékéből merítettek. Természetes, hogy a művészek is inkább az istentisztelet alkalmából hallott és a nép által is tudott részleteket dolgozták föl és a legújabb időkig nem végeztek irodalmi tanulmányokat. Sőt, ha tudomásuk is volt a kritikai és oknyomozó történetírás egyes helyreigazító adatairól, az évszázados tradíció mellett tudatosan megmaradtak éppen a tárgy szentsége miatt.

Maga a legenda alig ad fölvilágosítást a szent királynak külsejéről, arcvonásairól, testalkatáról. Még a korát is csak megközelítőleg jelzi. Mikor Géza fejedelem 997-ben meghalt, s ő az uralkodást átvette, ifjú volt.¹ Születési évét a történetírás sem tudta biztosan megállapítani. Mivel még atyja életében nősült, uralkodása kezdetén 20 és 30 év közt lehetett. Meghalt 1038-ban. Tehát legalább 59 évet élt, de valószínűleg a hatvanat is erősen meghaladta. A tradíció az agg kora mellett bizonyít. A művészet évszázadokon át, a XIII. századtól egészen a XIX. század elejéig úgy a devocionális, mint történeti képeken állandóan őszhajú és szakállú öreg emberként ábrázolja s csak történeti jelenetek csoportképein adja néha annak a kornak megfelelően, amelyben a történeti esemény időpontjában volt. Kivételes jelenség, ha néha egyes képeken javakorú férfiúként, vagy éppen ifjúként mintázzák. Ilyenkor legalább is gondolatban a háttérben rejlik valamely eseményhez való viszony. (Pl. a bambergi vagy kalocsai szobor.) Az öreg-típus kialakulásának oka az is, hogy az öregkor iránt nagyobb tiszteletet éreztek. Azonkívül a magyarok Szent Istvánban mindig a királyt, minden királyok mintaképét, az alkotmány jogforrását, szabadságaik oltalmazóját tekintették s jó és balsorsban őreá hivatkoztak. Azért Szent István alakja elválaszthatatlanul összeforrt a királyi méltóság jelvényeivel: a koronával, a jogarral és az országmával. Bár István kiváló katona és rettenthetetlen hős is volt, mégis uralkodói bölcsesége és igazságossága miatt maradt inkább az emlékezetben.²

Ikonográfiai szempontból fontosak azok a jellemvonások, amelyeket a legenda főlemlít. István király hallgatag, bölcs, igazságos és Isten parancsait szigorúan követő volt.³ Mint Krisztus elszánt katonája elsősorban önmaga akart a keresztény erények példaképe lenni. De amilyen erélyes volt önmagával szemben, olyan akaraterőt mutatott másokkal szemben is.⁴ Erős akarata mellett a legenda nagyon hangsúlyozza gyöngéd irgalmasságát a gyöngék, betegek és szegények iránt, gyermeki megalázkodását az Úristen előtt és bizalmát a Boldogságos Szűz Máriában.⁵ Erkölcsi komolyságát,

¹ Caput II.

² Csánki Dezső: Árpád és az Árpádok c. dísműben Varjú E.: Az Árpádok ábrázolása c. cikk.

³ Caput II.

⁴ Caput VI.

⁵ Caput VI., VII. VIII.

amelyet már kora ifjúságától mutatott, megtartotta élete végéig. «Alig nyitotta mosolyra ajkait».¹ Állandóan komor hangulatát indokolja a hivatása súlyosságának átélése, atyjafiainak és népének lázongása, a nehéz háborúk, gyermekeinek elvesztése, háromévi betegsége.

A képalkotók igyekeztek Szent Istvánon ezeket a jellemző vonásokat tehetségek szerint érzékeltetni. Komoly, elmélyedő, sőt szomorú arckifejezést adnak neki, még azokkal az eseményekkel kapcsolatban is, amelyek Szent Istvánban az öröm érzését ébreszthették volna. Legnagyobb harci sikereit is szomorúan fogadja. Csak a bambergi szobron látszik a diadalmas életöröm, mert a XIII. századi külföldi szobrász nem ismerte a hazai tradíciót.

Laskai Osvát így jellemzi Szent Istvánt. «Erat enim dux Stephanus corpore parvus, animo magnus, audax, bellicosus, prudens et Christum colens.»² István fejedelem alacsonytermetű, de nagylelkű, bátor, harcias, okos és Krisztus-tisztelő volt. Amit a XV. századi nagy magyar szónok Szent István király lelki tulajdonságairól mond, a legendából is kitűnik és a király tetteiből és alkotásaiból következtethető. Az alacsony termetről való értesülést Laskai Osvát alig merítette a hazai hagyományból, hanem valami németországi krónikából vagy legendából, amelynek szerzője talán Szent Istvánnal egykorú krónikából vagy legendából vette ezt az adatot. Ez a krónika egy braunschweigi krónikagyűjteményben maradt reánk.³ A szóhasználat a krónikásnál és Laskai Osvátnál annyira hasonlatos, hogy Laskai mondását ebből a krónikából, vagy vele rokon forrásból idézettnek kell tekintenünk. Ha az északnémet krónika megállapítása tényleg egykorú és hiteles információn alapul, akkor sem szabad a «statura pusillus» szavakat szó szerinti érteni. Kétségtelen, hogy a krónikás a szentírásból veszi a kifejezést, amelyet ez Zakeusra alkalmaz. Az ellentétet akarta hangsúlyozni a kis test és a nagy lélek között — *statura pusillus, corde magnus*. Már ez a stílkritikai szempont is gyöngíti a hitelességet. Másrészt figyelembe kell venni, hogy a krónikás északnémet, magastermetű férfiakhoz volt szokva. Szent István atyai és anyai ágon magyar volt. Előtte az Árpádok dinasztiajában más fajokkal való vérkeveredés még nem fordult elő. Már pedig a honfoglaló magyaroknál az antropológia megállapította a középtermetűséget. Szent Istvánról is a közép magas, de zömök és erőteljes testalkatot kell feltételeznünk. Csak a magasnövésű északnémetekkel szemben tűnt föl aránylag alacsonynak. Egészséges, erős szervezetét bizonyítja az életkora, bámulatos cselekvőképessége és szédületes energiája. A legenda az Istentől a királyra bocsátott megpróbáltatások közt említi ugyan háromévi súlyos betegségét, de ebből a betegségéből fölépült, s élete alkonyán a végső betegsége először a lábaiban jelentkezett, valószínűleg a sok utazásban

¹ Caput IX., XXI.

² Laskai Osvát: *Biga salutis Sermo LXXXVI.*

³ *Chronica minor auctore minorita Erphor-*

diensi. Pertz: M. G. H. SS. XXIV. pag. 183. Ungarorum rex nomine Stephanus, statura pusillus, corde magnus, nobilis progenie, nobilissimus fide... baptizatus est...

Szent István hímzett képe egy XV. századi miseruhán (Esztergomi székesegyház.).

és hadjáratban szerzett reuma volt. Külön kiemeli a legenda azt a lenyűgöző hatást, amelyet mindenki érzett, aki Szent István színe elé jutott. Már pedig a hatás kiváltásához a kiváló lelki tulajdonságok mellett legalább viszonylagosan impozáns testalkat is szükséges. Ikonográfiailag alig tudjuk igazolni, vajjon a képzőművészet Szent István személyének megfogalmazásánál tudatában volt-e annak, hogy a király nem magas-növésű. Azonban a XV. századtól kezdve a magyar szentek csoportképein észrevehető, hogy Szent István László és Imre mellett alacsonyabb, bár mindig erőteljes. Egyébként az egyes képeken a kor uralkodó stílje volt a mérvadó. A gótikus korban Szent István alakja is többnyire nyúlánk, magas. A hagyományon és az irodalmi forrásokon kívül a képzőművészeket tájékoztatták Szent Istvánnak régebbi képei. A vele egykorú ábrázolásokból reánk csak hímezett térdképe maradt a koronázó paláston, amely a rajta levő felírás szerint 1031-ben készült miseruhának a székesfehérvári egyház számára. «ANNO INCARNACIONIS XPI : M : XXXI : INDICIONE XIII A STEPHANO REGE ET GISLA REGINA CASULA HEC OPE-RATA ET DATA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA». Az eredetileg harangalakú kazula anyaga zöld rozettákkal mustrázott bíbor-színű selyem, aranyszálakkal és selyemfonállal majdnem teljesen telehímezve. Még az Árpád-korban átalakították palásttá. Elejét fölvágták és belőle egy keskeny szalagot kimetszettek. Gallérja humerale lehetett. Csatszalagja a stóla darabja.¹ E paláston hátul a 17,5 cm széles legalsó övben, a függőleges hímezett szalagtól balra az első kerek medaillonban találjuk István király (Stephanus Rex) hímezett térdképét. Bár a hímezők kétségtelenül minta után dolgoztak, az általuk ismert király ábrázolásánál mégis belevittek bizonyos egyéni vonásokat. Föltűnőbb külső jellegzetességeket a nehéz technika, a kis méret és a portréhűség elérésére elégtelen tudásuk dacára sem hanyagolhattak el. Hiszen a királyné felügyelete alatt, a király számára dolgoztak.

Szent István a miseruha készítésekor 60 év körül járt. S a kép az aráncokkal és mélyenülő szemekkel tényleg élemedetebb férfit ábrázol. A király öltözete a lábakat is takaró hosszú, újjas talár, amelyet öv szorít a testhez. E fölött a király nyitott palástot visel, a mellen áthúzódó csatszalaggal, amely a jobb váll fölött kapcsolódik. Fején gyöngyökkel és drágakövekkel ékített sapkakorona, amilyen a miseruhára hímezett egyéb alakok fején is látható. Semmi egyéni vonás nincs a koronán. Tehát nem akar a Szilveszter-koronára emlékeztetni. Czobor Béla idézett értekezésében a koronázó palást Szent István képének koronájáról akarja fölismerni, hogy a Szilveszter-korona eredetileg nyitott abroncskorona volt. Újabban meggyőző technikai érvekkel cáfolták, hogy a szent korona fölfelé ívelő pántjai valaha is nyitott abroncskorona részei lehettek volna. El kell fogadnunk,

¹ A Br. Forster Gyula által szerkesztett Czobor B.: A magyar korona és koronázó III. Béla király emlékezete c. díszműben palást c. Tanulmánya.

hogyan a Szilveszter-korona is zárt korona volt.¹ De a koronázó palást koronája nem jogosít semmiféle következtetésre, mert az négyszögletű sapka a négy sarkán emelkedő négy liliomos kereszttel. István király a jobbkezeében lándzsát, baljában keresztes országalmát tart. A lándzsát és az országalmát is a bizánci minta sablonos tartozékainak kell tekintenünk, mert azokat nemcsak István király, hanem olyan szentek is viselik, akik fejedelmek nem voltak. Mindenesetre fejedelmi jelvények, s a szenteknek is azért adja a művész, mert fejedelmi díszbe akarja őket öltöztetni. István mint élő király s nem mint szent került a miseruhára. Nála nem alkalmazták volna a királyi jelvényeket, ha nem lett volna király. A képből tehát annyi következtetést lehet vonni, hogy Szent István is hordta a lándzsát és országalmát, mint hatalma jelvényeit. Szent István atyjának Szent Móric vértanú lándzsáját küldte el III. Ottó császárnak.² Aba Sámuel királyi lándzsáját is említi a történelem.³ Szent István országalmáján egyszerű kereszt van. A mostani országalma újabb. Rajta kettős kereszt, s gömbjén a zománcos anjoukori címer.

Nemcsak a Szilveszter-korona hiányzik Szent István egykorú képén, hanem az apostoli kereszt is, amelyet a legenda szerint neki II. Szilveszter pápa küldött. Az apostoli keresztet nem a király tartotta kezében, hanem áthagyományozott szokás szerint főpap vitte előtte. S az apostoli kereszt nem kettős, hanem egyszerű kereszt, — mint a III. Béla király sírjában talált hordozható processziós kereszt is bizonyítja. A kettős kereszt III. Bélától kezdve a királyi címerbe került, de kettős keresztet az apostoli jelleg kifejezése végett

Szent István állítólagos fejszobra
a XII. századból.

¹ Varjú E. cikke az Arch. Értesítő 1920—22. évf. 56—70. ll.

² Ademari historiarum liber III. Pertz: M. G. H. SS. IV. pag. 129. Regem Ungarie baptizavit, qui vocabatur Gouz, et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit, quem Otto imperator in natali protomartiris Stephani

a baptisate excepit et regnum ei liberrime habere permisit, dans ei licenciam ferre lanceam sacram ubique sicuti ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis domini et lancea sancti Mauricii concessit in propria lancea.

³ Hóman—Szekfű: Magyar történelem I. 184. és 255. ll.

a királyok előtt nem hordtak. Jellegzetes vonások Szent István képén a hosszú, kissé hajlott orr, a magas homlok, nagy szemek, sűrű szemöldök, széles, csontos arc, dús és hosszú haj, de nem a vállra omló, hanem a nyak szintjében nyírott. Sűrű szakáll és a szakállba menő bajusz.¹ Szakállja nem hosszú, hanem rövidre nyírt és az áll alatt kétágú. A haj és szakállviselésben a legkevésbé tévedhettek az egykorúak. S így az egykorú tanúbizonyság alapján ellen kell mondanunk a nyíratlan, vállraomló hajnak és a mellre csüngő hosszú szakállnak, mely állandó attribútuma lett a Szent István-ábrázolásnak.

Valószínű, hogy Gizella királyné keresztjén, amelyet 1008-ban Regensburgba küldött édesanyja sírjára, a Megfeszített lábainál álló két szobrocska közül a jobboldali István király képmása. Leveles koronát visel, hosszú ruhát és palástot. Arca széles. Igen kis mérete miatt egyéni jellegzetességet alig mutat.²

Ikonográfiai szempontból kiválóan fontos a Szépművészeti Múzeumban őrzött, 18 cm magas vörösmárvány királyfej, a kalocsai középkori székesegyház maradványa a XII. századból. Javakorú királynak a feje. Magas homlok, hosszú, hajlott orr, nagy szemek erős szemöldökkel, nyírott haj, szakáll és bajusz. Az áll alatt törés van és így nem lehet megállapítani, két ágban végződött-e a szakáll. Ajkai finommetszésűek. Kerek arconcskoronát visel négy kiemelkedő kereszttel. Az alapvonások hasonlatossága a koronázási paláston levő István király képével nyilvánvaló, bár a szobor jóval fiatalabb korából ábrázolja a királyt.

A szobor kétségtelenül a templomban állt. Valószínűleg a kapubéllet egyik fülkéjében.³ Templomban csak szentek képmásait helyezte el a középkor. Profán emlékszobrok nem voltak szokásosak. Bambergben is a dóm Ádám-kapujában találjuk az alapító II. Szent Henrik császár szobrát. Kalocsán is a kapuzat szobrai közt talált helyet az alapító szent király — Szent István. A szobor készítése idején az idősebb nemzedék még a király személyes ismerőitől hallhatott az első királyról s így még élénken élhetett annak emléke, hogy milyen volt az arca. Tehát a szobor hitelesíti és plasztikusan kidomborítja azokat az arcvonásokat, amelyeket a koronázó palást egykorú képén fölismeri lehet.

A kalocsai szobornál valamivel későbbi, de még a XII. század végéről, III. Béla uralkodása idejéből való Szent Istvánnak márványintarziás képe az esztergomi régi székesegyház díszkapujának ívmezejében. Bár az eredeti kép 1764-ben elpusztult, ismerjük arról az olajfestésű másolatról, amelyet Klimó György esztergomi kanonok, később pécsi püspök az eredetiről készített.⁴

¹ Varjú Elemér, alkalmasint az akkoriban ismeretes rossz reprodukciók alapján, azt állítja, hogy nincs sem bajusza, sem szakállja. Csánki: Árpád és az Árpádok, 325. l.

² Századok, 1901. évf. 1018—2011. Tarczai: Az Árpádház szentjei, 25. l.

³ Divald K.: Magyarország művészeti emlékei, 31. és 33. l.

⁴ A Br. Forster által szerkesztett III. Béla király emlékezete c. díszműben Czobor B.: Az esztergomi régi bazilika c. cikke, 174—190. ll.

Az ívmező egész felületét betöltő kompozíció Magyarország följánlása a Boldogságos Szűznek. Középen Magyarország Patrónája trónol, ölében a kis Jézussal. Jobbra Szent Adalbert püspök és egy pap misekönyvvel megfüstölővel. Balra Szent István király és egy szerpap, kezében karddal. A király Szűz Máriához fordulva áll s mindkét kezével mondatszalogot tart a följánló szöveggel: «Suscipe Virgo pia mea regna regenda Maria» — Kegyes Szűz, fogadd el országaim kormányzását! Bokáig érő, hosszú, sárga öltönyt visel s fölötte hermelinbéléses bíborpalástot, amely a jobb vállon csatolt. Feje aránylag nagy és széles, orra hajlott, szemöldöke dús. Homloka és nyaka magas. Haja, szakálla, bajusza sűrű és őszes. A szakáll az áll alatt választott és rövid. A haj a nyakban nyírott s nem a vállra omló. Fején nyitott leveles korona. A fej körül aranyos körnimbusz.

Szűz Mária egész alakját kék köpeny borítja, amely csak az arcot és kezeket hagyja szabadon. Jobb karjával a kis Jézust tartja, baljában mondat-szalogot, amely az esztergomi várhegyi ásatások kapcsán részben megkerült. Fölrása: «Suscipio servanda tuis si iura sacrorum sumat Adalbertus sicut petis» — Vállalom országaid megőrzését a tied számára, ha Adalbert lesz a védőszent, amint kéred. Adalbert albát, miseruhát — érseki palliumot, infulát és pásztorbotot visel. Mondatszalaga így szól: «Anno Virgo tuis iussis et exequar ut vis» — Beleegyezem — Szent Szűz — és parancsaidat szándékom szerint teljesítem.

Szűz Mária feje körül két lebegő kerub. A timpanon két sarkában egy-egy fa, ami a paradicsom jelképe.

Az esztergomi díszkapu Szent István-képén ismétlődnek a koronázó paláston és a kalocsai szobron észlelt jellegzetes vonások.

Ugyanannak a díszkapunak szemöldökgerendáján találjuk III. Béla királyt is, aki leborulva imádkozik: Teremtő Istenem, könyörülj rajtam. Arca előre fordul és így jól kivehető. Szent István és III. Béla arca közt nagy a hasonlóság, de a két arc nem azonos. A művész látásból ismerte III. Bélát. Az ő vonásait bizonyos mértékben átvitte Szent Istvánra, akinek külsejéről már csak hallomásból értesülhetett, mert joggal hihette, hogy ugyanabban a családban egyes jellegzetességek átöröklődnek.

Mint láttuk, a képalkotók számára Szent István korához közeleső irodalmi források, egykorú és még közvetlen hagyományokon alapuló képek sok ikonográfiai adatot szolgáltatnak. Mégis a XIII. századtól kezdve a képzőművészet elhanyagolja az egyéni vonásokat s kizárólag egy szent királyt ábrázol. Bizonyos tipikus jegyekhez és jelképekhez ragaszkodik. Állandó szimbólum a nimbusz a fej körül, ami a szentet jelenti. A királyi méltóságot a korona, jogar és országalma fejezik ki. Egyéni szentistváni vonás marad az öreges arc, nagy komolyság, hosszú ősz haj és szakáll. Már a korona, a jogar, az országalma alakja, valamint a ruházat változatos és a kor stílusát és divatját követi.

A magyar királyi koronázó jelvényeket a művészek eredetiben vagy rajzban nem igen láthatták s azért a Szent István képeken azok alakját

a XV. század végeig még megközelítőleg sem utánozhatták. A Thuróczy-krónika brünni és augsburgi kiadásának fametszetein itt-ott már megtaláljuk a magyar szent korona stilizált rajzát. Egészen a XIX. századig azonban alig fordul elő a szent korona hűségese mása, mert még a barokk és rokokó korban is elrajzolták.

A XIII. századból fennmaradt Szent István-képmások: III. Endre király feleségének, Ágnes királynénak házi oltárán kis miniatúra a berni városi múzeumban és a bambergi lovas.

Ágnes királyné házi oltára kétszárnyú (diptichon). Egy-egy szárny 44 cm magas és 38 cm széles. Aranyozott ezüstlemezzel bevont hársfalap. A belső oldalon mindegyik szárny 23 különböző nagyságú és idomú mezőre oszlik, amelyeket filigránnal ékített, drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott keretek határolnak. E mezőkben pergamenre festett miniatúr képek. A balszárny legfelsőbb vonalában a második négyszögletes mezőben találjuk Szent István és Szent Imre mellképét. Szent Istvánt (S. Stephanus felirattal) hosszú ősz szakállal, vörös öltönyben és kék királyi palástban ábrázolja a miniator. Jobbjában buzogányos jogart tart, balját mellén pihenteti. Fejét gyöngyökkel ékített nyitott arany korona övezi. A nimbusz kerek gyöngysor.¹

A legméltóbb emlék, amelyet az egyház Szent Istvánnak a XIII. században emelt, a bambergi székesegyháznak fából faragott lovasszobra a Szent György-kórus bejáratánál az egyik pillér konzolján. A dómot II. Henrik császár építtette, de még két századig dolgoztak rajta, míg befejezték. Legszébb díszei a templomnak a XIII. századból, Ekbert püspöknek, II. Endre királyunk sógorának idejéből származó szobrok, s köztük a legkiválóbb Szent István lovasszobra. Bambergben egészen a XIX. század közepéig elismert volt, hogy a szobor Szent Istvánt ábrázolja. Akkor kezdték III. Konrád római-német császár, Hollandi Vilmos, vagy Szent György lovag szobrának nevezni. Azonban a régi tradíció, a történelmi és ikonográfiai érvek Szent István mellett tanúskodnak.² Másolatát a Szépművészeti Múzeumban és Szegeden az alsóvárosi templomban is fölállították. Bamberg dómjának építője Szent István sógora, Gizella királyné bátyja volt. Az alapító császár és neje, Kunigunda szobra mellett, az Ádám-kapu fülkéiben Szent István első vértanú szobra áll, ami a mellett bizonyít, hogy Istvánra, mint a család harmadik szentjére gondoltak, de mivel neki külön lovasszobrot szántak, Szent István vértanút tették oda. Bambergben verses monda maradt fenn hogy Szent István pogány volt, mikor Gizellát megkérni Bajorországban járt. A templomba lovagolt, s ott lova az örökmécses lángjától megbokrosodott, amiből a pogány megértette, hogy szent helyen jár.

Szent István mint szakálltalan ifjú, koronával a fején, újjatlan köntösben és a vállon csatolt palásttal büszkén ül a nyeregben. Meztelen jobb-

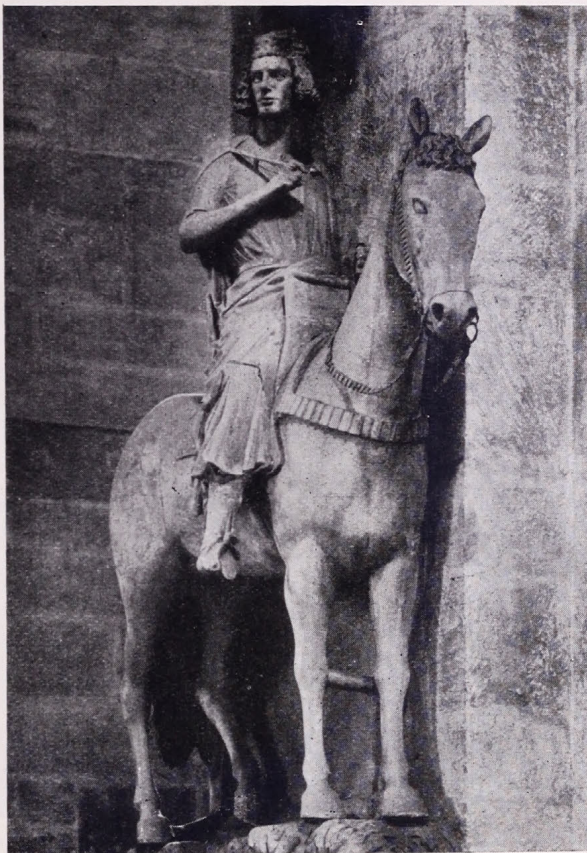
¹ Arch. Értesítő 1890. évf. 334—39. II. Czobor B.: Egy árpádkori diptichon.

² Senger Ádám cikke. Napkelet, 1932. II. 12.

karja a palást kötőszalagját fogja, balja pedig a kantárt. Haja göndör és a nyakban nyírott. Lábán csizmát visel. Arcán az ifjúság varázsa. Magas homloka, hosszú orra, erős álla, csontos arca erőt mutat. Tekintetében és tartásában utolérhetetlen a báj és a méltóság. A német népnek minden csodálata benne van a fejedelmi vőlegény iránt, aki a hercegnőt nőül vette, s aki a keresztény erényeket a hősiségig gyakorolta.

A bambergi szobrász már független a bizánci befolyástól s a gótikus kor szépségideáljának egyik legtehetségesebb kifejezője.

Magyarországon csak a XIV. századból reánk maradt Szent István-képeken látható a bizánci modortól való elszakadás és a gótikus stílus diadala a képalkotásban. Még a régi nyomokon halad a XIV. századból való, bizantinikusan merev zsegrai falkép, amely Szent István teljes álló képmása volt, de alsó része elpusztult. Szent István hosszú, újjas talárt visel. Fején nyílt leveles korona. Balkezében országalma kereszt nélkül. Vállra omló hosszú haj és erősen lecsüngő ősz szakáll keretezi az agg, széles, csontos arcot. Feltűnő a szempár mongolos állása, ami a festő egyéni felfogása és Szent István ikonográfiájában unikum maradt.¹

Szent István bambergi lovasszobra. (XIII. szd.)

A Képes Krónika illuminátora Szent Istvánról három egyes képet festett és nyolc jelenetet az életéből.

Egyes képei közül a 40. lapon a P-betűben trónoló Szent István fogalmazása még bizáncias. A király arannyal hímzett talárszerű öltönyt hord. Jobbjában jogar, baljában keresztet országalma. Széles, csontos arca körül sűrű, de vágott ősz haj és szakáll. Fején sugaras, nyílt korona. Másik két képén, a 39. lapon az S-betűben és a 41. lapon a P-betűben, a művész a király nyúlánk, álló alakját adja a XIV. század

¹ Tarczai: Az Árpádház szentjei, 28. l.

lovagjainak öltözetében. Jellegzetes a térdig érő, szorosan a testhez álló újjas kabát, övvel átkötve, a lábszárakra feszülő, harisnyyszerű nadrág és az egészen rövid, hegyes, papucsszerű cipő. Az S inicialében Szent István jobbájában zászlót, baljában pajzsot, oldalán kardot visel. Az arc aránylag fiatal férfit mutat dús fekete hajjal és alig pelyhedző szakállal. Nyitott koronája leveles díszű.

A P-betűs Szent István öreg arcú, jogart és országalmát tart. Baloldalán hosszú kardot, mellén páncélt visel. A nyolc történeti képen hatszor az őszhajú öreg királlyal találkozunk, akinek a fején sugaras a korona. Egyszer — a Koppány-jelenetben — fiatal a király s a fején sisakot hord, amelyre koronás díszítés van illesztve. A nimbusz egyetlen képen sem hiányzik. Bár a művész a szent király arcának megrajzolásában következetes, mégis törekedett az egyes jelenetek korát a szentnek alakján is éreztetni. S az arcvonások emlékeztetnek azokra, amelyeket az egykorú és nagyon korai képek mutatnak. A történeti események illusztrálásában a művész a Képes Krónika szövegéből merít, s a maga nyelvén ugyanazt elmondja, amit az író. Képsorozatát tehát nem tekinthetjük az ikonográfia tipikus ciklusának. Ő történeti képfestő s nem hagiografikus mester. Nem liturgikus célból dolgozott. Bizonyos sorozat a magyarországi templomok falán kialakulhatott már a XIII. századtól kezdve, de ilyen régi sorozatok nem maradtak ránk. Kevés emlékünks van a szárnyas oltárokról is. Nehéz megállapítani, milyen hatással volt a Képes Krónika sorozata későbbi mesterekre. Még Szent Istvánnak páncélba öltöztetését sem lehet a Képes Krónika első kísérletének tekinteni s így a miniatörban e páncélos típus kialakítóját megjelölni, mert vele egykorú falfestők is már vértzetben ábrázolják Szent Istvánt, pl. Mezőtelegden.

Három jelenete bevonult a hagiográfiába is: Szent István születése, harca a pogányság ellen, eltemetése.

A krónika 37. lapján találjuk Szent István születésének képét. Keresztbölcső szobában, egészen alacsony ágyban ül Sarolta királyné s kezében tartja az újszülött Szent Istvánt. Előtte Szent István első vértanú áll szerpapi ruhában s megjelenti neki, hogy fiát Istvánnak kell nevezni. Mögötte csodálkozó hölgyek csapata áll. A szobához vezető dongaboltozatos folyosón férfiak és nők izgalmasan beszélgető csoportja. Meglepő, hogy a szoba és a folyosó igen emlékeztetnek az esztergomi régi királyi palota úgynevezett Szent István szobájára és folyosójára. Nem lehetetlen, hogy a Képes Krónikának ez az ábrázolása adott alapot annak a téves hiedelemnek, hogy a szent király a királyi palotának ama szobájában született, amelyet Simor prímás e tradíció alapján kápolnává alakított át. Pedig e szoba nem régiebb a XII. századnál.

A 38. lapon látjuk Koppány vezér felnégyelését. Erdős, hegyes vidéken Szent István a páncélos vitézek élén lóhátról ítéli meg Koppányt, akihez az egyik katona szekercével hozzávág. A hercegi kalapot viselő fej már elvált a térdeplő testtől. Szent István a páncél fölött hermelines palástot

hord. Tekintete és gesztusa szigorú, de egész tartásán megérik a szomorúság és megtörttség.

A 40. lapon Gyula vezér elfogatása. Középen egy vitéz megkötözi Gyula kezeit, akinek lábain már bilincs feszül. Balról a harc még folyik, jobbról megérkezik Szent István győztes seregével. Balkezeiben címeres pajzsát tartja. Magába roskadtan, bánatosan tekint a vele szembenező Gyulára. Arcán a diadalérzésnek vagy kárörömnnek nyoma sincsen.

A 41. lapon Szent István harca a bolgár Kán ellen. Középen Szent István a lóról leszállva, kivont karddal kezében az elesett Kán testére lép.

Szent István legyőzi Kán bolgár vezért.

Lovát páncélos vitéz fogja, akinek pajzsán a királyi kettős kereszties címet látjuk. Balról a király vasas lovasai még harcban állnak a tatárképű, kucsmás bolgárokkal.

Az óbudai prépostság alapítását látjuk a 42. lapon. Szent István és Gizella királyné térdelő helyzetben kezükkel magasra emelik a prépostsági templom modelljét.

Kettős kép díszíti a 44. lapot. Felül Vazul megvakíttatása, alatta Szent Imre eltemetése. A szent király palástban és sugaras koronával áll Szent Imre nyitott kőkoporsója előtt. Ráncos öreg arcán mélységes fájdalom ül, tartása mégis kemény és méltóságteljes. Alul a P betűben Szent István a

betegágyban felülve távozásra inti az előtte álló Vazul-fiakat. A király felső teste meztelen, de fején koronát visel.

Az utolsó Szent István-kép a 46. lapon található. Szent Istvánnak vas-páncélba öltöztetett holttestét a koporsóba fektetik. Fején korona, jobb-jában keresztes országalma, baljában jogar. Infulás főpapok, gyászruhás urak és hölgyek állnak a koporsó előtt. Egyik főpap végzi a beszentelést.

További miniált képeket találunk Szent István életéből egy XIV. századi vatikáni kódexben, amely rövid szövegmagyarázatokkal kísért illusztrációkban mutatja be a magyar szentek legendáit. Magyarországon, vagy legalább is magyar ember rendelkezésére készülhetett, mert megcsonkult állapotában három magyar szentnek — Szent Imre, László és Gellért — illusztrált legendáját tartalmazza.

Az egyes képek mérete 22·8×16·2 cm. Igen kezdetleges alkotások. Szent Imre legendájában az első képen Szent István figyelí éjjel két gyertya fényénél imádkozó szent fiát, a hetediken Szent István megjelenik a sír-jánál imádkozó Konrádnak és Szent Imre sírjához utasítja. Az elsőn a királynak csak a feje, a hetediken a mellképe látszik. Haja és szakálla göndör és ősz. Koronája leveles díszű. A nimbusz egyszerű körvonal. Az arc erőteljes és kemény.

Szent Gellért legendájában az első képen Szent István trónon ülve fogadja Szent Gellértet. A király alacsony, kövéres. Taláros ruhát és mustrás palástot hord. Hosszú haja és szakálla göndör és ősz. Fején leveles abroncs-korona. A nimbusz hiányzik, valamint a jogar és az országalma is.¹

A XIV. század elején, még Mária királynő, V. István leánya életében († 1323.) készült a nápolyi Santa Maria di Donna Reggina templomban Szent István, László és Erzsébet falképe a pünkösddöt ábrázoló freskó részeként. A magyar szentek mellképei a magyar színeket utánozó piros-fehér csíkon láthatók. Szent István a közepén foglal helyet. Arca öreg. Ősz haja hosszú fürtökben vállaira omlik, szakálla hosszú és kétágú. Nyitott koronája és öltönye olaszos, de arcán magyaros vonásokat kell felismerni.²

A XIV. századból fennmaradt Szent István képek közül kiváló művészi alkotás a mezőtelegdi templom falképe. Hármast festett fülkében állnak Szent László, István és Imre. Középen Szent István teljes álló képe majdnem egészen sértetlen. Viszont Szent László és Szent Imre képei erősen rongáltak. Mindhárman páncélt, sodronyinget, s újjatlan fegyverkabátot viselnek. Szent István buzogányt és országalmát tart kezeiben. Öreg arca szelíd tekintetű. Ősz haja és szakálla vállra és mellre omló. Nyitott koronáján keresztes ágak. Nimbusza plasztikus. Szent László csatabárdot, Szent Imre liliomot tart jobbkezeiben. A három Árpád-házi férfiszentnek, azaz a *három szent királynak* ilyen együttes ábrázolása tipikus lesz a magyar ikonográfiában.³

¹ Lukács P.: Sz. László király ismeretlen legendája. Budapest, 1930. Tarczai: Az Árpád-ház szentjei, 35., 37., 65. ll.

² Emile Bertaux: Santa Maria di Donna Regina e l'arte Senese a Napoli nel secolo XIV.

³ Arch. Értesítő 1892. évf. 285. l.

Ugyanebből a korból való a muraszombati templom falképe, amely Szent Istvánt teljes királyi díszben ábrázolja.¹

Szent István fejedelmének számára már a XII. század folyamán készülhetett Székesfehérvárat díszes szobor, amelynek drágaművű koronáját királykoronázásra is fölhasználták.² Nagy Lajos király Nagyváradon szobrot állított Szent Istvánnak. E régi magyar műalkotások azonban elpusztultak. A Nagy Lajos által az aacheni magyar kápolnának 1374-ben ajándékozott egyházi szerelvények közül fennmaradt egy ereklyetartó és két címer, az erdélyi magyar ötvösművészet kiváló remekei. A címerek eredetileg könyvtáblaveretek lehettek. A pajzsok feletti architektonikus részben három kis gótikus fülke van, amelyekben Szent László, Szent Imre és Szent István kis szobrocskái állnak. Szent István szobra a baloldalon található. Hosszúhajú és szakállú öreges arc. A fején leveles nyitott korona. Jobbjában jogar, baljában országalma. A ruházat hosszú, taláros öltöny és palást. Föltűnő, hogy Szent István nem a főhelyet foglalja el, nem is a másodikat, hanem a harmadikat.³ Beszédes tanúsága a Szent László tiszteletnek a XIV. században. Az ereklyetartó gótikus monstrancia alakját mutatja; Szent István-ábrázolás nincs rajta.

Bizonyos, hogy Szent István jobbának karalakú ereklyetartója a szentjobbi apátsági templomban a XIV. században már megvolt. Az apátsági pecsét, amely az ereklyetartót utánozza, 1469. és 1480. közt kiállított okleveleken fordul elő, de a pecsétnyomók régebbiek. Négy változatban ismeretes.⁴ Három változatot közöl Ipolyi Arnold.⁵ Könyökben megtörve egész kart mutatnak áldásra emelt kézzel. Szentjobbon tehát Szent István egész jobbkarját őrizték. Szentjobbról az ereklye még 1433. előtt Székesfehérvárra került. Valószínűleg Nagy Lajos választotta el a kart a kéztől s a kart Lengyelországnak adományozta, ahol Lembergben a franciskánus templomban őrzik rézből készült ereklyetartóban, mert a János Kázmér király által adományozott arany tartót II. József császár elvitette. A kéz Raguzza városába került, amely azt 1771-ben Mária Teréziának följánlotta. Raguzában a dómban Nagy Lajos-kori ereklyetartót is őriznek a szent király állkapcsának csontjával. Aranyozott ezüst tartó a király ezüst szobrocskájával.⁶

Zágrábban a Szent István tiszteletére szentelt székesegyházban már 1304-ben a szentnek fejedelmének díszes ezüst hermában állt.⁷

Az esztergomi székesegyháznak is volt egy ősrégi ezüst karereklyetartója, amely a leltárak tanúsága szerint a XVIII. század végén még megvolt.⁸

Megemlíthjük még a firenzei San Martino a Mensola oltárának predel-

¹ Másolata a Műemlékek Országos Bizottságánál.

² Hóman—Szekfű: Magyar történet III. 273. l.

³ Arch. Értesítő 1888. évf. 196. l.

⁴ Századok, 1901. évf. 880—904. II. Fraknoi V.: A Szentjobb.

⁵ Arch. Közlemények, III. 119. l.

⁶ Tarczai: Az Árpád-ház szentjei 53. l.

⁷ Arch. Közlemények, III. 102. l.

⁸ Magyar kath. almanach, 1930—31. 557—71. II.

láján Szent István képét. A király a szomszéd szobából figyeli az ájtatoskodó Szent Imrét és feleségét.¹

Szent István képét kelyhekre és miseruhákra is alkalmazták. A Révay Ferenc báró által a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott gót kehely talapzatának egyik karélyán szív alakú keretben Szent Istvánt ábrázolta az ötvösművész. Szent István liliomosvégű jogart és országalmát tart kezeiben. Hosszú göndör haját és szakállt visel, fején leveles nyílt korona.²

Az esztergomi főszékesegyház kincstárának egyik XV. századi miseruháján, amelyre később a XVI. században Kutassy János prímás címere került, a hátsó himzett kereszt a magyar szentek sorát mutatja: Szűz Mária, Szent Jeromos, toulousei Szent Lajos, Szent István, Szent László és Szent Imre képeit. Szent István képe a kereszt hosszú szárán a kereszt-szár alatt található. Gazdag architektúrával képzett fülkében Szent István áll térden alul érő hosszú öltönyben, nyakban kapcsolt, de a karokkal szélesre kitárt palástban, nyitott koronával, jogarral és országalmával. Haja és szakálla igen dús, hosszú és ősz. Arca széles, szeme nagy, orra hosszú. A kifejezés komoly, de nyájas. Bár a himzőművész az alakok mintázásánál bizonyos külsőségekben sablonos marad, az arcok megrajzolásában egyénit tud adni.³

A bártfai Szent Egyed-templomban Szent Istvánnak XV. századi faszobra eredetileg Szent György és Szent Apollónia szobrával egy szárnyas oltár szekrényében állott, feje fölött lebegő angyalok tartották a koronát. Ma a szobor a Krisztus-születése-oltár ormában áll, feje fölött az angyalokkal. A király teljes páncélt s fölötté palástot, jobbában kettős kereszt országalmát, baljában jogart, fején kereszt díszű nyitott koronát visel. Haja és szakálla fekete. Haja hosszú, szakálla rövid.⁴

1468. körül készültek a szepességi Matheóc szárnyas főoltárának festett képei. A középső táblán három angyaltól tartott függöny előtt áll Szent István és Szent Imre. István ősz hajú és szakállú, alacsony termetű aggastyán. Vaspáncélzata fölött virágmustrás, térdig érő öltönyt és uszályos palástot hord. Jobbjában jogar, baljában kereszt országalma. Koronája drágakövekkel ékes, magas abroncs, leveles dísszel. A jobboldali szárny felső képén Szent István beteget gyógyít. Egyik legritkább témája a Szent István-ikonográfiának. Míg más szentek ábrázolásánál igen nagy szerepet játszanak a csodás jelenetek, Szent Istvánnál majdnem egészen hiányoznak, vagy legalább is ilyenek kevés számmal maradtak ránk. Matheóci képünkön a királyi palotában beteg férfi térdel a szent király elé, aki jobbkezét a beteg fejére teszi, balját pedig a vállán nyugtatja. Az agg király feje ugyan koronás, de egyébként egyszerű házi ruhát visel, újjas hosszú öltönyt,

¹ Tarczai: Az Árpád-ház szentjei, 158. l. jegyzet.

² Arch. Értesítő 1881. évf. 13. l. és II. tábla.

³ Csernyánszky M.: Az esztergomi fő-

székesegyházi kincstár paramentumai, Budapest, 1933. 40. l.

⁴ Tarczai: Az Árpád-ház szentjei, 16. lapon 12. kép és ehhez a jegyzet.

fölötte skapuláreszerű felső ruhát. Lábán puha szandál. Mögötte két fiatal férfi áll. Egyik talán Szent Imre, bár feje körül nimbusz nincs.

Ugyanannak a szárnynak alsó képe Szent István halálát ábrázolja. A ravatalon fekvő koronás király tetemét nyakig fekete lepel borítja. Ravatala mellett Gizella királyné, egy infulás és pásztorbotos püspök, papok és udvarhölgyek állnak. Lábánál ifjú térdel, valószínűleg a velencei Péter. A püspök a beszentelést végzi. A képcsoport tetején két lebegő angyal kis gyermek képében a szent király lelkét az égbe viszi.¹ Ezt az őskeresztény motívumot már Szent István királynak most Székesfehérvárt levő kőkoporsóján is látjuk, amelynek egyik domborképén lebegő angyal pólyásbaba alakjában viszi a szent király lelkét.

Előfordul Szent István képe még a balszárny alsó felén is, amely Szent Imre halálát ábrázolja. A király öltözete teljesen olyan, mint a csodálatos gyógyítás jelenetében láttuk. Csak a tartása más. Az álló király fájdalmában meghajlik és két kezét mellére kulcsolja.

Különösen szép Szent István-mellképet találunk egy elpusztult XV. századi szepeshelyi szárnyasoltár fennmaradt táblaképén, amely most a szepesi püspöki palotában van. Talán a legrégebbi kép, amelyen a szent korona alakja határozottan felismerhető. Az őszhajú és szakállú király szép arcán a szelíd bölcsesség nyugodt vonásai. Baljában tartja a jogart, jobbkeze nem látszik.²

A szepeshelyi főoltár szárnyképét Szent István, Szent Imre és Szent László álló alakjával 1470. körül festették. Középen Szent Imre áll karddal és liliummal, jobbra Szent László csatabárddal és országalmával, balra Szent István jogarral és országalmával. Szent István páncélt és fölötte gazdagon mintázott bársonyköpenyt visel. Haja és szakálla hosszú és ősz. Fején leveles díszű koronát hord. Erőteltjes férfialak. Mindegyikük lábánál a magyar címer.³

A vitkői szárnyasoltár Szent Istvánja a mellvért fölött hosszú palástot visel. Különös érdekessége az ábrázolásnak, hogy a király ősz feje fölött a kép jobb sarkában Szűz Mária képe tűnik elő.⁴

Bár a XIV. század óta két évszázadon át Szent Istvánt többnyire vértetben ábrázolták, a páncélos típus e korban sem volt általános. Megmarad a XIII. század hieratikusan merev fegyvertelen típusa is, például a bakabányai oltár predelláján, ahol Szent István félalakja frontális nézetben látszik hosszú ősz hajjal és szakállal, prémgalléros palástban, jogarral és országalmával, fején csukott koronával.⁵ A gánóci Szent Miklós-oltáron Szent István faszobra szintén páncéltalan. Hosszú talárba öltözött és jobb-
jában országalmát tart. Nyitott koronája föltűnően magas.⁶

Pálóczi György primás 1431. körül készült breviáriumban Szent

¹ Tarczai: Az Árpádház szentjei, 31. l.

² Tarczai: Az Árpádház szentjei, 33. l.

³ Tarczai: Az Árpádház szentjei, 83. l.

⁴ Arch. Értesítő 1910. évf. 58—62. ll.

⁵ Fényképmásolata a Műemlékek Országos Bizottságánál.

⁶ Divald: Szepes vármegye művészeti emlékei, II. 43. l.

Istvánt találjuk egy C-inicialeben. Térkép. A palástos, leveles koronás király jobbjának mutatóujjával intő mozdulatot tesz.¹

A XV. században a fametszetek és a könyvnyomtatás lehetővé tették a Szent István-képeknek sokszorosítását és népszerűsítését. Ugyanezért a fametszeteknek nagy ikonográfiai jelentőségük van, mert hosszú időre döntő befolyást gyakoroltak.

Igen elterjedt volt Magyarországon Thuróczi János krónikájának két 1488. évi kiadása, mindkettő a királyok fametszetes képeivel. Mindkettőnek képírója és metszője ismeretlen. A brünni kiadás Konrad Stahel, az augsburgi Erhardt Ratoldt nyomdájában készült. Mindkét kiadás illusztrátora a király-képeken csak típusokat ad és azokat többször ismételi. Szent István képe azonban egyik kiadásban sem ismétlődik. A szent korona alakja a magyar címerben már eléggé közeledik a valósághoz, de Szent István fején még erősen stilizált, bár itt is zárt koronát mutat fölfelé ívelő pántokkal.

A brünni kiadásban Szent István keskeny, támlás és párnás trónon ül. Bőséges redőzetű taláros köpenyt visel keskeny gallérral. Alakja széles és zömök. Dús, hullámos haja és szakála mélyen leomló. A térdre nyugtatott jobbkezelével keresztes országalmát, baljában liliomos végződésű jogart tart. Arca telt és előre tekintő.

Az augsburgi kiadásban a támlás és párnás trónszék nagyon széles, mert Szent István mellett a trónon ül a gyermek Szent Imre herceg is jogarral a jobbkezelében. Szent István hosszúkás arca csontos és szikár. Haja és szakála göndör hullámokban omlik le. Tekintete lefelé néz. Jobbjában tartja a jogart, térdére helyezett balkezelében pedig az országalmát. Palástja nyitott, s alatta látszik az övvel átkötött dolmány. A korona nincs a fején, hanem két szárnyaló angyal tartja a feje fölött. A trón támlájától balra a magyar címer látszik.²

Schedel Hartmann világkrónikájában — *Liber cronicarum cum figuris et imaginibus ab initio mundi usque nunc temporis* — a 208. és 210. lapon fordul elő Szent István fametszetes képe. A 208. lapon a «Genealogia divi Henrici imperatoris» című táblán István király és Gizella királyné egymás felé forduló képe. István szikár, csontos arcú, bajusztalan férfi. Fején leveles korona, jobbjában jogar. Mellette a magyar címer. A 210. lapon «Reges Hungarie» cím alatt az első kép S. Stephanus bajusztalan, hosszú arcú, göndörhajú férfi. Jobbjában országalmát, baljában jogart tart. A metszeteket Wolgemut és Pleydenwurff készítették.

Magyarországon a Schedel-krónika képeit nem utánozták. Annál inkább hatottak a magyar misekönyvekben alkalmazott fametszetes illusztrációk a XVI. század elején.

Igy az 1501-ben Velencében nyomott esztergomi misekönyv címlap-

¹ Tarczai: Az Árpádház szentjei, I. l. és a 155. lapon az 1. jegyzet.

² Magyar könyvszemle 1902. évf. 362—

402. ll. Varjú E.: A Thuróczi-krónika kiadása és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányai.

jának belső oldalán 23×17 cm. méretű fametszetet találunk a magyar szentek képeivel. A keretet két, ágaival egymásba fonódó fa adja. A felső mezőben Magyarország Nagyasszonya trónol az Immaculata attribútumai-val, lábai alatt a hold, ruhája a nap, feje körül csillagos nimbusz. Baltérdén a kis Jézuska áll, áldásra emelt jobbkézze. Öltönye fölött a palást nyitott. Jobbkezét mellén nyugtatja, baljával a kis Jézust fogja. Fején királynői korona.

Az alsó mezőben jobbról balra Szent István, Szent László és Szent Imre álló, teljes alakja. István és László teljes páncélt és palástot, Imre csak palástot visel. István és László fején a szent koronára emlékeztető korona. Imrén nincs korona. István jogart, László csatabárdot, jobbában pedig mindkettő koronás magyar címerpajzsot tart, míg Imre baljában a címerpajzs és jobbában háromágú liliom van. István király feje aránylag nagy, arca ráncos, öreges, haja és szakálla hosszú, göndör. Bár a képen László áll a középben, a kép alá nyomott imádságban István megelőzi Lászlót. A rangot jobbról balfelé számítja a művész.¹

Lukács zágrábi püspök költségén Velencében Liechtenstein Péter nyomdájában 1511. jún. 20-án befejezett zágrábi misekönyv első levelének belső lapján szintén a magyar szentek csoportképét találjuk, de más elrendezésben és művészibb formában, mert rajta a renaissance hatás már erősen mutatkozik. A 29×22 cm méretű fametszeten háromlépcsős magas trónszéket látunk, amelyen a palástos Boldogasszony trónol, mint Magyarország Patronája, amit a legfelső trónlépcsőre írt szöveg is bizonyít: S. Maria Patrona Regni Hungarie. Szűz Mária feje fölött két lebegő angyal a stilizált magyar szent koronát tartja. A Szűzanya jobbával jogart fog, baljával a kis Jézust karolja át. A Boldogasszony trónjától jobbra az előtérben Szent István, mögötte Szent Imre áll, míg a tróntól balra Szent László egyedül. István és László sapkára illesztett nyitott koronát, Imre hercegi kalapot visel. Az első kettőn teljes páncél és palást van, Imrén csak öltöny és palást látható. István és László alabárdot, Imre liliomot és kardot tart kezében. István és László palástjának gallérján és Imre kardján e fölírások olvashatók: S. Stephanus R. Hungarie, S. Ladislaus R. Hungarie, S. Emericus dux Sclavonie.

A figurális kép alatt ornamentális szegélycsík virágos mezőt mutat két címerpajzzsal.

Cserődy János pécsi püspök, esztergomi érseki administrator (1592—1596.) tulajdonában volt zágrábi misekönyv kánonjának első lapja 1592. évi festéssel van díszítve. A lap alsó szegélyén középben Cserődy címere, a címertől jobbra Szent Adalbert, balra pedig Szent István király képe. István erőteljes öreg férfi, szakálla teljesen ősz. Szeme nagy. Prémgalléros és sujtásos dolmányt visel. Jobbában jogar. Fején magas, leveles díszű abroncskorona. A kép láthatóan élő modell után készült.²

¹ Esztergomi főszékesegyházi könyvtár.

² Esztergomi főszékesegyházi könyvtár.

Igen szép Szent István-képet találunk Henkel István budai könyvtáros könyvkereskedői jegyén, az 1513-ben Velencében, Liechtenstein Péternél nyomott negyedréteg-alakú esztergomi misekönyv címlapján. A címszerű jegy felső mezeje Szent István mellképét adja, erőteljes javakorú királyt, övvel átkötött öltönyben és galléros nyitott palástban, liliomvégződésű jogarral és keresztes országalmával, nyitott koronával, dús hajjal és szakállal. Nimbuszában olvasható: S. Stephanus Rex. Az alsó mezőben körben kis balta S betűvel és csillaggal, valamint a vörösbetűs írás: Stephanus Heckel librarius Budensis. Azonkívül Szent István miséje D-iniciáléjában még egyszer előfordul Szent István képe, de ez egészen azonos a Szent László miséjénél már előbb lenyomott kezdőbetűvel. Egy dűcot használt a nyomdász mindkét helyen.

Heckel budai könyvkereskedő jegye bizonyára Magyarországon készült. A szép metszet kiváló mesterre vall.¹

A XVI. század-eleji esztergomi és zágrábi misekönyvekben közöltekkel egykorú harmadik fametszet is található a Nagy Boldogasszony és a három magyar szent király képével Davidson gyűjteményében Grunewaldban. Szűz Mária a felhőkben trónol a kis Jézussal a karján, a magyar szent koronával a fején, jobbkezében a jogarral. Alatta Szent István, Szent László és Szent Imre álló alakja. Szent István hosszú hajú és szakállú aggastyán. Zömök termetű, erős testű. Orra nagyon hajlott. Térdigérő köpenyt és hasított újjú palástot visel. Fején leveles korona van, jobbáiban keresztnélküli gömb, baljában hosszú jogar. Szent László nyúlánk, magas. Páncélt visel. Kezében a magyar címeres pajzs és csatabárd. Szent Imre fején hercegi kalap, kezében liliom.²

1521-ben a bártfai Szent Egyed-templom tornyának külső falára al fresco festették a három magyar szent királyt,³ 1511-ben pedig Eperjesen a Szent Miklós-templomban három gyámkövön mint domborműveket faragták ki.⁴

Nevesebb XVI. századi képek még az erdélyi Almakerék templomában Szent István szép falképe, azonkívül a segesvári múzeumban a segesvári és somogyomi, továbbá a nagyszebeni táblaképek, valamint a dunajeczkrem-pachi templomban egy szárnyasoltárkép. Ez utóbbiak a népművészet hatását mutatják. Szent Istvánt az egykorú polgári divat szerint öltöztetik s királyi méltóságát csak az uralkodói jelvényekkel tudják kifejezni.⁵

Megemlíjtük a XVI. századi grafika műveiből még a Szent Istvánt ábrázoló rajzot a bécsi császári könyvtár 7867. számú papírkéziratából «S. Steffan Kunig zu Hungern» aláírással,⁶ valamint Hans Burgmaier rajzát, amelyet I. Miksa császár rendeletére a császár családjából származó

¹ Esztergomi főszékesegyházi könyvtár.

² Egy facsimile lenyomata a Magyar Történelmi Arcképcsarnok metszettárában a Szépművészeti Múzeumban.

³ Arch. Közlemények, IV. k. 28. l. és VI. tábla.

⁴ Arch. Közlemények, XII. k. és a Kassa százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve, I. 301. l.

⁵ Ez utóbbiak fényképei a Műemlékek Országos Bizottságánál.

⁶ Arch. Közlemények, IX. 199. l.

I. R. Tintoretto: Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlja országát.

szentek képsorozatába 1517. körül készített.¹ Mindkét német művész a magyar tradíciótól eltérve ifjú és bajusztalan királyként ábrázolja Szent Istvánt. A papírkézirat rajzán Szent István kettős keresztekkel hímzett és drágakövekkel ékített öltönyt és palástot, leveles koronát, jogart és kardot hord. Haja mélyen leomló és lenszőke. Arca Habsburg-típus. Ugyanilyenek az arcvonásai Szent Istvánnak Burgmaier képén is. Ez utóbbin Szent István széles architecturával keretezett térben lép. Ruhája térdig érő mustrás öltöny, palást, harisnyanadrág és csattos cipő. Leveles korona és jogar jelzi királyi méltóságát. A háttérben egyik oszlopon függ a magyar címerpajzs, benne a Habsburg-oroszlánal.

Bakócz Tamásnak 1507-ben épült esztergomi kápolnájába Andrea Ferucci da Fiesole fehér márványból faragott Szent István-szobrot, amely elpusztult ugyan, de Bakócz pecsétje alapján némi fogalmat alkothatunk róla. A szobor az oltárhátlap baloldali fülkéjében állott. Ifjú királyt ábrázolt, nyakban nyírott hajjal és rövid szakállal, térdig érő öltönnyel, szoros nadrággal, a balvállon kapcsolt palásttal, fején nyitott koronával, jobbáiban jogarral, baljában országalmával. Ursinus Velius szerint² három női szent szobra állt az oltár fülkéiben (ara sustinet deas tres ex marmore Lucensi), de a deas szót deosnak kell olvasni, mert az oltárhátlap nyilvánvalóan egyezik Bakócz pecsétjével, amelyen a fülkékben Szent Adalbert, Szent János apostol és Szent István szobrai vannak. Az esztergomi káptalan a régi tradíció alapján a török hódoltság után ismét Szent Adalbert és Szent István, 1874-ben pedig Szent István és Szent László szobrai helyezte a fülkébe.³

Jacopo Robusti (Tintoretto) 1590–94. közt festette a most az Ernst-múzeumban levő vázlatot, amely Szent Istvánt ábrázolja, amint országát Szűz Mária oltalmába ajánlja. Szent István a szabadban, dombos, cserjés vidéken térdel. Előtte a földön hever a korona és jogar. Szűz Mária a kis Jézust átkarolva megjelenik neki. István rövidhajú, bajusztalan, spanyol-szakállas javakorú férfi. Gombos dolmányt és hermelines palástot visel. Két karját kitarja. Mereven előre néz. Elragadtatásban van. Mögötte egy nő feléje hajol, mintha őt visszatartani akarná. Talán Gizellát akarja jelteni, aki a koronát Péternek szeretné biztosítani. Egészen egyedülálló kompozíció a Szent István-ikonográfiában.

Magyarországon a Szent Istvánt ábrázoló képek a XVI., XVII. és XVIII. században követik a XV. századvégi és a XVI. század-eleji grafika típusát, csak az öltöztetésben és stílusban alkalmazkodnak saját koruk divatjához. A XVI. és XVII. században az ország nagy része török hódoltság alatt áll, vagy a vallási villongások folytán megbénul a művészet termelése. A reformáció különösen a szentek tisztelete ellen harcol s bizony

¹ Images de Saint et Saintes issus de la famille de l'Empereur Maximilien I. Vienne, 1799. 27. l.

² Ursinus Velius: De bello Pannonico.

Ed. Kollár, Vindobonae, 1762. pag. 10.

³ Arch. Ért. 1881. évf. 246–55. II. Dankó: Commentariolum de ortu et progressu capellae. Bakacsianae, Strigonii, 1875. pag. 11.

a nemzeti szentekkel sem tesz kivételt. Egyes helyeken a protestánssá lett magyar nép is nyíltan ellenszegült, mikor Szent István szobrát vagy képét el akarták távolítani a templomból.

Zágrábban 1594-ben beolvasztották Szent István drágakövekkel ékes régi ezüst ereklyetartóját. Barberini Ferenc bíboros 1635-ben Algardi

Szent István király trónján ülve.

szobrász modorában dolgozó ismeretlen olasz ötvösmesterrel elkészítetteti és a zágrábi dómnak ajándékozza az új színezüst hermát, Szent István király 125 cm magas mellszobrát, amely szent királyunknak egyik legszebb szobra.¹ Megdöbbentő az arckifejezés komoly fönsége. Csontos és erős

¹ Tarczai: Az Árpádház szentjei, 57. l.

királyt ábrázol magas homlokkal, nagy szemekkel, dús szemöldökkel, sűrű és hosszú szakállal. A korona csak emlékeztet a szent koronára. Gombos dolmány fölött prémesgallérú és szegélyű palást. A gyönyörű hermában Szent István fejereklyéjét őrzik.

XVII. századi ötvösmunka a székesfehérvári régibb ezüst ereklyetartó is. Áttört és vert művű. Kosár alakját mutatja, tetején kereszttel, kétfelől kerubfejek között ovális domborművekkel. E domborművek egyike Szent Istvánt Szűz Mária előtt térdelve, a másik ugyanőt trónuson ülve ábrázolja. A trónoló király nyílt koronát és jogart visel. Jobb kezének mutatóujjával az ég felé mutat.¹

A raguzai dominikánusok templomának kincstárában préselt díszű ezüst dobozban őrzik Szent István király ereklyéjét. Ez az edény a XVII. század végén készült.²

Szent István király képeinek terjesztésében kiváló szerep jutott a XVII. században is a metszeteknek. Káldi György bibliafordítása 1626-ban jelent meg Formika Máté bécsi nyomdász betűivel. A címlapot rézmetszetű csoporttal keretezték. E csoport felső részének közepén a Patrona Hungariae-t, tőle balra három fülkében a három magyar szent királyt látjuk: Szent Istvánt, Lászlót és Imrét. Szent István egy XVII. századi agg magyar főúrnak tipikus képét mutatja. Attributumai a jobb kézben a keresztes országalma, a balkézben a jogar, a fejen a barokkosan stilizált szent korona és a nimbusz. Hasonló keretdísz a magyar szentek képeivel annyira közkedvelt volt, hogy még díszesebb okleveleken is alkalmazták. Gyönyörű példa rá Bornemissza János 1628. aug. 10-én kelt armalisa az Országos Levéltárban.

Kiváló jelentőségű a gróf Nádasdy Ferenc által kiadott s Nürnbergben 1664-ben megjelent «Mausoleum Regni Apostolici Regum et Ducum»-ban Szent István rézmetszetű képe. A rézmetsző szem előtt tartotta a Thuróczi-krónika augsburgi kiadásának Szent István képét és azt egyes részletekben utánozta is. Szent István magas trónon ül s a tróntól jobbra számolyon ülő kis Imre hercegre néz. Fején nem visel koronát, hanem azt a feje fölött lebegő két angyal tartja. Alacsonyabb, de erőstestű öregember. Hosszú haja kettéfésült és gondosan lesimitott. Szakállja sűrű és mélyen a mellére csüngő. Zsinóros, gombos, hosszú dolmányt és a mellen kapcsolt, drágakövekkel szegélyezett gazdag mintás palástot visel. Jobbjában jogart, térdére nyugtatott baljában országalmát tart. Szent Imre fején hercegi kalap, jobbjában lilium. Ezt a metszetet Magyarországon számtalanszor használták és utánozták. Újra lenyomatta Schad János Ádám Xavér az I. József koronázásakor, 1687-ben, Bécsben kiadott díszműben, amely a Mausoleum összes királyképeit E. Nesselthaler bécsi rézmetsző új keretében és ugyancsak Nesselthaler által metszett két új királyképpel (I. Lipót és I. József) adja. E díszművet nemcsak Magyarországon, hanem a császár összes országaiban, sőt azon kívül is terjesztették.

¹ Képét I. Tarczai: Az Árpádház szentjei 56. l.

² U. o.

Fr. A. Maulpertsch : Szent István felajánlja országát Szűz Máriának.

Jellegzetesen magyar ábrázolás a Nemzeti Múzeumban őrzött XVII. századi olajfestmény Szent István királyról. Oszlopos teremben elhelyezett magas trónon ül a király. Feje fölött két angyal tartja a szent koronát. Jobbjában jogar, baljában aránylag túlnagy országalma. A király arca hosszúkás, öreges. Mélyen leomló göndör haj és szakáll keretezi. Erős testén zsinóros dolmány és a nyakban kapcsolt palást, amelynek bal szárnya a két térdén át van vetve. Lábán sarkantyús csizma. A nimbusz hiányzik.

Az öltözet magyarosságra nagy súlyt fektetnek a XVII. és XVIII. századi képalkotók. Míg a XVII. században átlag térdig, vagy azon alul érő, sujtásos és vitézkötéses dolmányt adnak Szent Istvánra, addig a XVIII. században már a kuruc háborúk idején divatosná vált rövidebb mentébe öltöztetik. Kivételesen jelentkezik azonban a hosszú tunikás ábrázolás is, mint a zborói templom XVII. századi főoltárán Szent István faszobra tanúsítja.¹

Nemzetközi viszonylatban nagyjelentőségű a Vatikán levéltárának V. Pál pápa alatt épült egyik termében Annibale Durante olasz festőnek 1613-ban készült falfestménye, amely a II. Szilveszter pápa által Szent Istvánnak küldött korona átadását ábrázolja. A falfestmény a 26 képből álló freskóciklusba illeszkedik, amely a római pápának a keresztény országok fejedelmeivel való kapcsolatait történeti jelenetekkel illusztrálja. Jelentését a kép alján alkalmazott szöveg magyarázza: Stephanus I. Ungariae dux a Silvestro II. Pont. Max. Regia Corona et Cruce per legatum insignitus Regnum Ungaricum Sedi Apostolicae donat. A jelenet szabad ég alatt játszódik le. Háttérben dombos vidék és egy vár. Előtérben a pápa követe — Asztrik — jobbkezával az előtte féltérdre ereszkedő István fejére teszi a koronát, balkezával pedig keresztet nyújt neki. Asztrik teljes püspöki ornatust visel. Mellette pap hordozza az érseki keresztet. A korona nyitott abroncs liliomos kereszttel. Olyan, mint a többi képeken előforduló korona. A művész nem ismerte a magyar szent koronát s annak eredeti alakját sem akarta jelezni, hanem egyszerűen tipikus koronát festett. Viszont tudomása volt, hogy Szent István keresztet is kapott a pápától, azért a kereszt átadását külön hangsúlyozza. A kereszt természetesen egyszárú.

István arca és öltözte ugyan tudatos magyar vonásokat kapott, de a művész a képalkotásban teljesen független maradt attól az arctípustól amely Magyarországon hagyományos volt. Történeti alapon igyekezett a király alakját elképzelni s etnográfiai ismeretei szerint festette meg a magyar jelleget. István Annibale Durante fogalmazásában erőteljes duzzadó férfi, pödrött bajusszal, kissé kopaszodó fejjel, szakáll nélkül. Zsinóros dolmánya fölött könnyű palástot visel. Lábán rövidszárú puha csizma.²

Gioacchino Pizzoli a bolognai magyar-illir kollégium ebédlőtermének kifestését 1700-ban fejezte be. A mennyezet egyik sarkába széles ovális

¹ A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve, I. 278.

² Magyar Régészeti Társulat évkönyvei,

II. 239. I. Péter András: Magyar vonatkozású XVII. századi freskók a Vatikánban.

keretben Szent Istvánt testette meg. Ikonográfiailag nem hagyatkozik a saját képzeletére, hanem tanulmányokat végez s tudatosan követi a magyarországi képeket, a XV–XVII. századi metszeteit. Még túlozza is Szent Istvánnak Magyarországon ismert ősz patriárka alakját. Babérkoszorúval, pálmalevelekkel és föliratos pajzsral körített térben nehéz kárpitfüggönyök előtt trónon ül a szent király. Szelíd tekintetű. Fején sugaras nyílt korona. Hosszú öltönye fölött hermelinbéléses palást. Jobbjában jogar, balkezét hatalmas, földgömbszerű országalmán nyugtatja. Trónjának zárógombjai is kereszt-országalma formáját mutatják.¹

A XVIII. század elején 1705-ben adta ki Illyés András erdélyi püspök a prédikációit következő címmel: Keresztyéni életnek példája avagy tüköre azaz a szentek élete. Két fő részre oszlik a munka. Mindegyik rész címlapját Bid Tóbiás rézmetsetű képe díszíti. Az első címlapon a Szent

Fischer Vince oltárképe Szent Istvánnal.

¹ Wolff Rózsi: Gioacchino Pizzoli. Buda-pest, 1928.

Család képétől balra a keretben Szent István nagy álló alakját találjuk magyaros, hosszú brokát dolmányban és palástban. Jogara buzogányalakú. Országalma helyett keresztet tart a jobbkezében. Hosszú ősz hajjal és szakállal keretezett arca hosszúkás. Zárt koronája liliomos dísz mutat. A második rész címlapján a keret jobboldali fülkéjében látható az álló Szent István. Hosszú magyar dolmány fölött királyi palást fedi. Egyébként látjuk rajta az összes jellegzetes vonásokat: az ősz patriárka fejet, a magyar koronát, a nimbuszt, jogart és országmát.

Az *Ungaricae Sanctitatis Indicia* c. 1692. évi nagyszombati kiadvány a magyar szentek képes életrajza. Benne Szent István a felhőben trónoló Szűz Mária előtt vánkoson följajánlja a szent koronát, a jogart és az országmát. Megtört aggastyán, hosszú ősz hajjal és szakállal. Palástján gazdag drágaköves szegély látszik. Térkép.

A Magyar Történelmi Arcképcsarnok metszettára a XVIII. századból Andreas és Joseph Schmutzer rézmetszők Szent István képét, valamint Stockmann rézmetszetét őrzi a scheyerni királyi kápolna oltáráról, amely Szent István és Gizella eljegyzését örökíti meg.

Ugyanezt a jelenetet látjuk Passauban, ahol Gizella sírja van. Ingolstadtban a régi latin Mária-kongregáció templomában, amelynek mai neve Maria Victoria-Kirche, vagy Bürgersaal Maria vom Siege, a nagy Mária-tisztelő szentek sorában Szent István olajfestésű képe is helyet foglal.

Megszámlálhatatlan a XVIII. században Szent Istvánról készült kép és szobor. Akár elsőrangú művészek, akár vidéki képíró mesterek műve, mind a hagyományos típushoz ragaszkodik. Nagyszakállú, ősz patriárka-arc, a barokk és rokoko ízlés szerint stilizált szent korona, jogar és országalma, többnyire még a magyar címer, magyarosan szabott rövid mente, palást, sarkantyús csizma és kard. A művészet leginkább a szentet dicsőítő alkotásaiban, külön történeti vonatkozás nélkül. Mint jellemző példákat fölemlítjük Maulpertsch Ferenc Antal (1728—1796) híres falfestményeit az egri líceum kápolnájának, a győri székesegyház és a székesfehérvári cisztercita templom boltozatain, azonkívül egy 43×28 cm méretű freskótervét az Ernst-múzeumban, Krakker János Lukács (1717—1779) vászonképét az egri székesegyházban, Fischer Vince (1729—1810) oltárképét a székesfehérvári bazilikában, továbbá a királyi várpalota kápolnájában, illetőleg múzeumában, Dorfmeister István (1729—1797) mennyezetképét a kiskomáromi templomban és gyönyörű oltárképét a szombathelyi székesegyházban, Rosier Antal (sz. 1710) pozsonyi festő nagy oltárképét az esztergomi vártemplomban, amely Mária Terézia megrendelésére készült 1772-ben, Zirckler Jánosnak 1783-ban festett főoltárképét az Abauj-Hejczke község plébániatemplomában.

Csak két gyakori fogalmazása van e kor művészetének, amelybe történelmi elem is vegyül: a korona följajánlása Szűz Máriának és Szent István Imre fiát oktatja.

Igazi történeti festmény Verhagen Péter József (1728—1811) hatalmas

Szent István király színezett faszobra.

vászonképe életnagyságú alakokkal. Mária Terézia királynő szerezte meg. Másolata megvan a Magyar Történelmi Arcképcsarnokban. Azt a történeti jelenetet ábrázolja, amint Szent István a székesfehérvári dómban a koronát hozó Asztrik követet fogadja. István fejedelmet szőkehajú, kékszemű ifjúnak festi, alig pelyhedző állal. Bíboröltönybe és aranysárga palástba öltözteti. A fiatal fejedelem lelép a trónról s elébe siet a teljes püspöki

ornatusban jövő Asztriknak, aki neki az apostoli kettős keresztet adja át. A koronát és jogart Asztriktól balra egy klerikus vánkoston tartja. Viszont a háttérben valaki a fejedelmi főveget szintén vánkoston hordja.

Mária Terézia 1750 körül két Szent István ereklyetartót készíttetett. Mindkettő háromlábú rokokó állványon nyugszik, amelybe az ereklye van illesztve. Az egyik fölött Szent István festett képe látszik aranyozott ezüst keretben gazdag levéldísszel. Az átszellemült király kezeit imára kulcsolja. Ezt a tartót a királynő 1758-ban a trencsényi jezsuita-rendháznak ajándékozta, ahonnan a Magyar Nemzeti Múzeumba került.

A másik ereklyetartóállvány fölött Szent István ezüst mellszobra áll a zágrábi ezüst hermára emlékeztető kivitelben. Ez utóbbi ereklyetartó a bécsi Geistliche Schatzkammerba jutott, ahonnan a Nemzeti Múzeum a legújabb időben szerezte meg.

A székesfehérvári fejereklyetartó ezüst mellszobor 1772-ben Bécsben készült Mária Terézia rendeletére, aki azt 1778-ban ajándékozta az általa alapított székesfehérvári püspöki egyháznak. A jozefinus stílusú hermán Szent István fején a haj és szakáll kiképzése eltérést mutat a XVIII. század szokott formájától. Az 1764. május 5-én alapított Szent István-rend jelvényein a nagykereszt láncán az SS (Sanctus Stephanus) alakú láncszem emlékeztet a szent királyra.

Mikor Mária Terézia Szent István legjelesebb ereklyéjét, a szentjobbot 1771-ben Ragusa városától megszerezte, annak számára Bécsben ezüsttel keretezett kristálylapokból ládikaalakú ereklyetartót csináltatott, amelyet a tetején a magyar korona díszített. A szentjobbot az új tartóban Magyarországnak ajándékozta s a budai királyi várkápolnában helyeztette el. Ez adományozás emlékére arany-, ezüst- és ólomérmekeket veretett, amelyeknek külső oldalán a szentjobb ereklyetartó domborművű képe látszik, Dexter a B. Stephani Regis et Confessoris Gloriosi körirattal. A hátsó oldalon a következő emlékirat olvasható: Quam ab An. MXC ad MDXXVI in Hung. Tum Ragusae ultra II saec. cultam Jos. II. et M. Ther. Augg. MDCCLXXI : XXIV. Maii recuperarunt et post IX die. devotionem Hung. d. d. Budae quotannis publicae venerationi proponendam.

Pozsonyban a ferencesek templomában Szent István királynak színezett rokokó faszobrában a jobbkarban őrzik a szent király ereklyéjét. A merész-hajlású patetikus szobron a haj és szakáll fekete, a köpeny kék, a palást aranyos, hermelingalléros és béléses. A rövidszárú csizma sárga, a korona, a jogar és az országalma aranyozott. A hasonló kompozíciójú XVII. és XVIII. századi szobrok közül megemlítem az Ernst-múzeum szép faszobrát, az esztergomi káptalannak Nagyszombatból hozott és az esztergomi bazilika téli kápolnájában álló aranyozott faszobrát, az esztergomi Szent István-téren álló hatalmas kőszobrot, amelyet Hillebrand Ferenc Antal rajzai után Hebenstreit József pesti szobrász készített 1772-ben, Eszterházy Imre prímás 80 cm magas monstranciáján Szent István aranyozott ezüst szobrocskáját, Meichl György bécsi ötvös művét. Mindezek a szobrok

mint a kor egyéb Szent István-ábrázolásai, első sorban devocionális célt szolgálnak, a szentet hangsúlyozzák a királyban, tiszteletet, áhítatot és bizalmat akarnak ébreszteni a szemlélőben. Használják az állandó attribútumokat: a koronát, jogart, országalmát és a kardot. A ruha szabása keresetten magyaros. A haj és szakáll dús és hosszú. Azonban a szobrászok nem túlozzák annyira a szent király magas korát, mint a festők. Inkább 50–60 éves erős férfitípust tartanak szem előtt, ami plasztikai szempontból jobban megfelel.

Hesz János Mihály: Szent István megkereszteltetése.

Szent István ikonográfiájában az új klasszicizmus gyökeres változást hozott. Míg a rokokó végeig a középkorban kialakult Szent István-típus — néhány külföldi és alig egy-két hazai ábrázolás kivételével — uralkodott s az egymásután következő korok művészeinél az a törekvés észlelhető, hogy a szent királyt a saját koruk ízlése szerint öltöztetve a hívek lelkéhez minél közelebb hozzák, addig a XIX. század elején előtérbe jut a történelmi ábrázolás a korhűségre való törekvéssel. A devocionális szempont háttérbe szorul. Általában megritkulnak a királyt egyedül ábrázoló képek, hanem elszaporodnak a történelmi jelenetek.

Hesz János Mihály (1768—1830) az esztergomi bazilika főoltára számára 1822-ben megfesti Szent István megkereszteltetését 3 × 5 m méretű vásznon.

A kép nem került az oltár fölé. Alsó fele az esztergomi káptalani tanács-terem falán függ. Felső fele 1919-ben elpusztult. A meglevő rész Szent István megkereszteltetésének jelenetét ábrázolja. Pompás kompozíció 15 alakkal. Középen áll a keresztkút, amely előtt az ifjú Vajk térdel összekulcsolt karokkal, előreahajtott fejjel s mély áhítattal fogadja a dús hajára hulló keresztvizet. Adalbert püspök fényes ornátusban áll előtte s jobbával kancsóból önti az újjászületés vizét. Vajk vállára téve kezüket, mögötte állnak Ottó császár és Sanseverinói Deodat gróf, a keresztapák. Géza fejedelem és Sarolta fejedelemasszony zsámolyon térdelve, három főúr állva figyeli a jelenetet. Adalbertnek 2 diakonus és 5 klerikus segédkezik. Az elpusztult felsőrész a hét erkélyablakból figyelő hét törzsfőt mutatta. Heszen Egerben a líceum kápolnájában is megfestette Szent Istvánt.

A történeti festés további úttörői: Geiger Nep. János (1805—1888), aki a magyar történelmet 17 képpel illusztrálta. Megrajzolta Vajk megkeresztelését és Szent István megkoronáztatását. Weber Henrik (1818—1866) után Marastoni József (1834—1895) kőre rajzolta az orgyilkosság kísérletét Szent István ellen. Kollarz Ferenc (1829—1894) Szent István koronáztatását mutatja be. Gerasch Antal képzeleti jelenetet fest Szent István életéből: Szent István alkotmányt ad népének. A festményt F. Gerasch kőre rajzolta.

Marastoni Antal eredeti kőrajza Szent Istvánt ábrázolja, amint a koronát följánlja Szűz Máriának.¹ Russ Károly (1779—1843) az Ernst-múzeumban levő szépiarajzon Szent Istvánt, mint a kereszténység apostolát mutatja be.

Szent István alakjának megrajzolásánál teljesen függetlenítik magukat a hagiografikus hagyományoktól.

Moralt Lajos (1815—1888) müncheni festő Kopácsy primás rendeletéből Szent Istvánról három képet fest az esztergomi bazilikában. Szent István megkeresztelését, a korona felajánlását és Szent Istvánt mint a kereszténység terjesztőjét. A keresztelés jelenete román templomban folyik le. Vajk a keresztkút fölé hajol. Adalbert kis csészéből önti a keresztvizet. Sarolta a keresztkút előtt lépcsőn térdel. Vajk mögött III. Ottó császár, Géza fejedelem és Sanseverino grófja állnak.

A prédikáló Szent Istvánt a szabad ég alatt magyar harcosok csoportja közt mutatja be. István királyi palástban és sűrű fekete haján diadémmal egy kőtömbön áll, karjait kitárja. Jobb kezében a szent keresztet magasra emeli. Szép férfiarcán a hitvalló elszánt bátorsága és szigorú komolysága rajzolódik ki.

A harmadik falképet Scitovszky primás újabb vászonképpel eltakarta. Ezt Michelangelo Grigoletti és Mayer Lajos festők készítették. Magyarország Védőasszonya angyalok serege közt a felhőkben trónol. Egyik

¹ Ez utóbbiak a Magyar Történelmi Arcképcsarnok metszettárában a Szépművészeti Múzeumban.

angyal vánkoson viszi feléje a magyar koronát és jogart. Alant Szent István királyi palástban égre emelt tekintettel térdel. Kezeit kitárja, meztelen kardja mellette fekszik. Gizella és Imre a királlyal szemben térdelnek buzgó imába merülten. Imre még gyermek, István javakorú férfi. A művész tehát a följánlás jelenetét nem a szent király életének végére teszi, ami nem ellenkezik a legenda adataival, mert az a följánlást nemcsak Szent István halála előtt, hanem már korábban is fölemlíti. Ikonográfiai érdekessége a kompozíciónak, hogy angyal viszi a koronát.

Simor primás Esztergomban abban a kápolnává átalakított szobában, amelyben állítólag Szent István született, hat falfestményből Szent István ciklust festetett a bécsi Jobst Károly és Ferenc művészekkel 1874-ben. A jelenetek a következők: 1. Szent István vértanú megjelenik a gyermekágyban fekvő Sarolta fejedelemasszonynak. 2. Szent István megkereszteltetése. 3. Asztrik hozza a szent koronát. 4. Szent István megkoronáztatása. 5. Szent István megáldja Imre fiát. 6. A korona följánlása Szűz Máriának. Szent István az összes képeken nimbuszt visel, ami az ikonográfiai hagyományoknak megfelel. A ruhák komoly tanulmányok alapján készültek. A szent korona valódi alakjában szerepel. Szent István arckifejezése mindig nemes, komoly és szigorú, az utolsó jelenetben bánatosan szomorú.

Casagrande Márk (1804—1888) szobrász az esztergomi székesegyház nyugoti frontjára faragta Szent István óriási álló szobrát és a falba helyezett kódomborművet, amely Szent Istvánt ábrázolja, amint a koronát Szűz Máriának följánlja. Az előbbi szoborból már csak részletek vannak meg, helyébe Kiss György ércszobrát állították föl.

Moralt Lajos : Szent István megkereszteltetése.

Andreä Károly (sz. 1823) Pécssett a székesegyház apszisában a középen trónoló Világbírótól jobbra Szűz Mária mint Magyarország Patrónája mellé Szent István királyt helyezi s azt a gondolatot fejezi ki, hogy Szűz Mária a Világbíró kegyelmébe ajánlja Szent Istvánban Magyarországot. Szent István férfikora delén jelenik meg, hosszú fekete hajjal és szakállal, violaszínű hosszú tunikában, a koronázó palástban. Fején nyitott korona, jobbáiban a jogar. Balkezét előre nyújtja. Bizalommal néz a Világbíró felé. Ugyanez a mester a Szent István oltár fölött is festett egy medaillonképet Szent Istvánról.

Bamberger Gusztáv rajzai után készültek a pécsi dóm Szent István oltárának zománcképei, amelyek a következő jeleneteket ábrázolják: Vajk megkeresztelése, Szent István koronázása, István és Gizella látogatást tesznek Pécssett, István intelmeket ad fiának, Szent István halála.

Meixner János bécsi szobrász (1819—1872) mintái után Halbig András német szobrász készíti a kalocsai székesegyház fehérmárvány Szent István szobrát. A másfél életnagyságú álló szobor jobb karja magasra emeli a keresztet, balkezében országalmát tart. Tehát a kereszténységet hirdető Szent Istvánt ábrázolja. Ennek a szobornak a talapzatán Izsó Miklós kiváló művészettel faragta azt a domborművű képet, amelyen Asztrik a trónon ülő Szent Istvánnak átadja a koronát.

Pesky József (1795—1862) festette a kalocsai székesegyház szép Szent István oltárképét: Szent István oktatja Imre herceget.

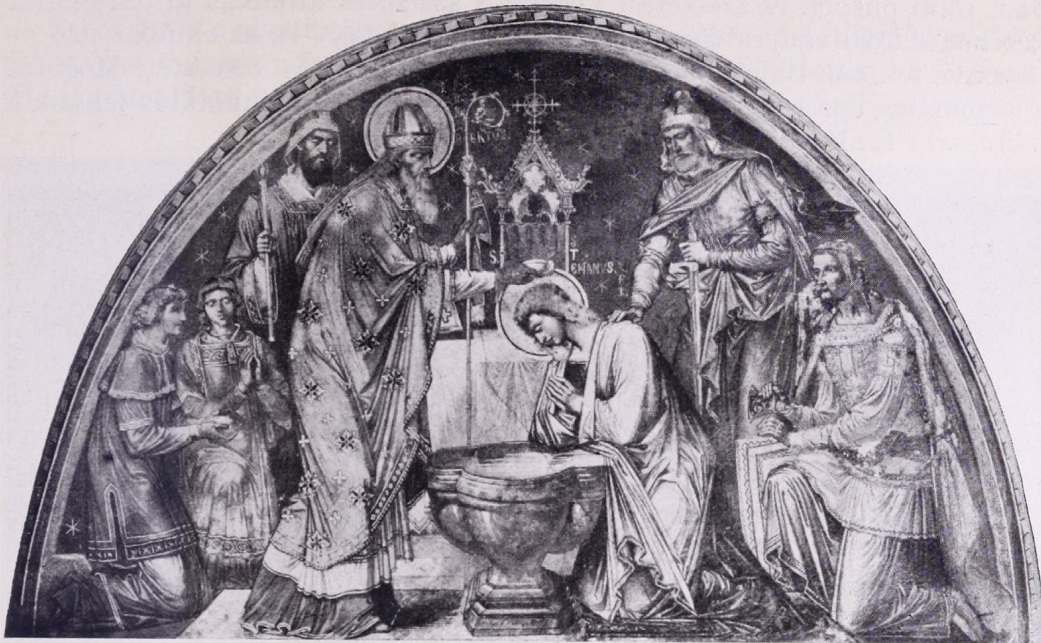
Kupelwieser Lipót (1796—1862) festménye a koronát följajánló Szent Istvánról a kalocsai papnövelde kápolnájában látható.

Than Mór (1826—1899) két falképe a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházában: Vajk megkeresztelése és Szent István oktatja Imre herceget. E képekhez a szénrajz-kartonokat a Szépművészeti Múzeum őrzi. Az utóbbi kompozíció egy változata tusrajzban az Ernst-gyűjtemény tulajdona.

Benczúr Gyula (1844—1920) Vajk keresztelését ábrázoló két olajfestménye a Szépművészeti Múzeum kincsei. Ugyancsak ennek a Múzeumnak tulajdona a balassagyarmati Múzeumban letétben levő oltárképtanulmány. A mester ifjúkori rajza a szent korona átadásáról az esztergomi Keresztény Múzeumban. Gyönyörű képe a nagy mesternek a budapesti Szent István-bazilika Szent István oltárának képe, amelyen Szűz Mária trónjának lépcsőjén térdel a szent király s két kitárt karjával az előtte vánkoson fekvő szent koronát, jogart, országalmát, kardot, följajánlja a Szent Szűznek. A koronázó kincseket valamint a koronázó palástot Benczúr igyekszik realiztikusan ábrázolni. A koronáról elhagyja a Dukas-féle abroncsot s keskeny alsó karikán csak a fölfelé ívelő pántokat adja.

A szent korona eredeti Szilveszter alakját ábrázolni akaró törekvést más művészeknél, különösen Székely Bertalannál is megfigyelhetjük.

Legnagyobb magyar művészeink közül Székely Bertalan (1835—1910) foglalkozott a legtöbbet Szent Istvánnal. A millenáris év emlékére a budai

Jobst Károly és Ferenc: Szent István megkereszteltetése.

koronázó templom Szent István — másképp Gara — kápolnájában 8 falképet festett Szent István életéből. Az ajtó fölött a falon négy képet látunk: Szent István hirdeti a kereszténységet, Imre fiát oktatja, a szegényeknek alamizsnát oszt, a koronát följajánlja Szűz Máriának. Az oltártól tekintve a baloldali falon szintén négy képet: Szent István legyőzi pogány ellenfelét, Szent István temetése, testének fölemelése, sírjánál csodák történnek. E falfestmények rajzai az Ernst-gyűjteményben találhatók. Ugyanott van Székely Bertalan gyönyörű tanulmányfeje Szent Istvánról. 44×28 cm méretű színezett krétarajz.

A pécsi székesegyház Szent Mór-kápolnájának falképein a következő jelenetekben fordul elő Szent István: Látogatás Pannonhalmán (Sz. Imre és B. Mór csókja), Szent István a templomban megtalálja B. Mórt, ki próbálja Mór alázatosságát. Azután a pécsi dóm Mária-kápolnájában az oltár fölött Szűz Mária képe alatt a koronát följajánló Szent Istvánt festette Székely Bertalan. Szent István Szűz Mária felé fordul s jobbkezzével magasra tartja a szent koronát.

Lotz Károly (1833—1904) legragyogóbb alkotása a Magyar Tudományos Akadémia dísztermének falfestménye: Szent István kora. Az őszhajú és szakállú király aranyos övvel átkötött hosszú tunikában, vállain a koronázó palásttal, fején a szent koronával a trónus előtt. Balkezét magasra emeli, jobbkezzével a trón lépcsőjén térdelő Imre hercegre mutat, aki az Intelmek tekercsét szorongatja kezében. Imre mögött Szent Gellért püspöki ornátus-

ban, több püspök és szerzetes. Legelül a szerzetes krónikás ül lúdtollal a kezében s íróállványra támaszkodik, amelyen könyv és az elmúlás jele — koponya fekszik. Balról bencés szerzetes tartja a kettős keresztet. Mögötte a tudomány, építészet, zene képviselői. A trón előtt emlékkő tábla fekszik e fölírással : Emlékezzünk régiekrel.

Az esztergomi Szent István-szoba.

A budapesti koronázó főtemplomban a főhajó baloldali falán festette meg Lotz Károly Szent Istvánt, aki a Konrád császár ellen való hadbavonulása előtt magát Szűz Mária oltalmába ajánlja. A kompozíció közepén Mária-oltár. Ennek lépcsőjén térdel István, kezében a magyar címerpajzzsal. Balra a magyar sereg vonul föl, jobbfelől pedig a német sereg, amelynek a császári kürtös visszavonulót fúj.

Lotz korábbi Szent István képei : a pécsi székesegyház Ürteste kápolnájában az oltár fölött falfestmény, amely a magyar szentek mennyországában Szent Istvánt is ábrázolja ; a budapesti ferencvárosi templom falképe

— Szent István alamizsnát oszt. Azonkívül az utóbbi témáról még egy olaj festmény, valamint Szent István és Szent László hódolata a Patrona Hungariae előtt az Ernst-múzeumban. Akadémiai képének olajvázlata,

Székely Bertalan: Csodák Szent István sírjánál.

pécsi képének kartonja a Szépművészeti Múzeumban van, Budapest-ferencvárosi templomi falképének olajvázlata az esztergomi Keresztény Múzeumban. A mester kisméretű olajfestménye a korona följánlásáról a budai királyi kápolna sekrestyéjében.

Roskovics Ignác (1854—1913) főoltárképe a budai várkapolnában nagy hasonlatosságot mutat Lotz akadémiai falfestményéhez. Érdekessége hogy a kép háttérében a szentjobb ereklyetartóját angyalok hozzák. Azonkívül az Árpádok oroszlanos címerének föltüntetése, ami csak a legújabb időben előforduló ikonográfiai elem. Ezt a képet Spányik Kornél fejezte be. Roskovics a királyi palota Szent István-terme számára megfestette Szent István megkoronáztatását és a hithirdető Szent Istvánt, aki a keresztet

Zichy Mihály:
Szent Imre oltárának képei.

és a lándzsát egy marokra fogja; a Szent István-Társulat tanácsterme számára a trónoló Szent Istvánt. A királyi palota Szent István-terme számára készült képek vázlatai a Történeti Arcképcsarnok tulajdonai s a kultuszminisztérium miniszteri szobájában láthatók.

Gergely Imre vízfestménye — Asztrik Szent Istvánnak átadja a koronát — mint a Szépművészeti Múzeum letéte, a m. kir. külügyminisztériumban függ.

Zichy Mihály (1827—1906) híres oltárszárnyképei a budai koronázó templom Szent Imre-oltárán kétszer mutatják be Szent Istvánt. A négy jelenetből álló ciklus első képén Szent István ülve és az asztalra hajolva figyeli a tanítást, amelyet Gellért Imre hercegnek ad, a negyediken mély gyászban térdel fia ravatalánál.

Dudits Andor az Országos Levéltár elsőemeleti folyosóján al fresco megfestette Pannonhalma alapítását. A fiatal, szakálltalan István király palástban áll a templom modelljét mutató szerzetesek előtt. Ugyancsak fiatalnak festi Dudits Szent Istvánt a kutató terem falfestményén, amely a magyar történelem nagyjait bizarr csoportosításban adja.

Dudits, mint Zichy Mihály is, teljesen laicizálja Szent Istvánt s az ikonográfia törvényeit teljesen elhanyagolja. Viszont Túry Gyula (1866—1932) pannonthalmi képein Lotz és Székely Bertalan nyomában a legnemesebb hagyományok útján jár.

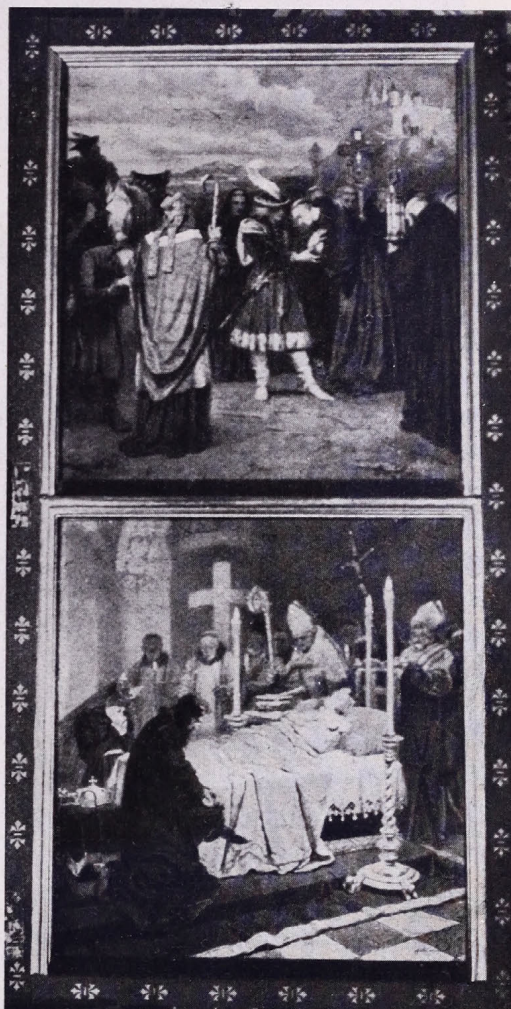
Szent Istvánnak egyik legméltóbb emléke a budai Halászbástyán a koronázó templom mellett, szabad ég alatt, márványtalapzaton álló lovas bronzszobor, Strobl Alajos (1856—1926) halhatatlan műve. Nyugodt fönség, lenyűgöző erő és szentség árad a szoborból s tiszteletre, csodálatra és áhí-

tatra hangolja a szemlélőt. A hatást úgy a talapzat masszív román architektúrája, mint a szobor komoly művészete egyaránt kiváltja. Lappangó erő feszülése érződik a lovasban és lóban, de azokat kemény akarat tartja nyugalomban. István király térdig érő dolmányban, szűk nadrágban, rövid, puha csizmában, vállain a koronázó paláستtal ül a díszes csótárral letakart lovon. Arcán a bölcs királynak és a szentnek lelke tűnődöklök. Haja és szakála hosszú. Fején a szent koronát hordja és a gloriolát. Jobb kezében kettős keresztet tart, baljával a kantárszárat fogja. A négyszögű talapzat két rövidebb és két hosszabb oldalán négy fehérmárvány relief-jelenet van Szent István életéből. Elöl a trónoló Szent István diktálja az Imre hercegnek szóló intelmeket, jobboldalt Szent István megkoronáztatása, hátul az alapító és építő Szent István, baloldalt az ellenségein győzedelmeskedő király.

Míg Strobl a szabad ég alá tervezett lovasszobron egészen helyesen inkább a szent királyt hangsúlyozza, addig a budapesti Szent István-bazilika főoltárára készült fehérmárvány szobraban inkább a szentet emeli ki, bár a királyi fönséget éppen nem hanyagolja el. A lovas Szent István idősebb korú, a templomi szobron a fiatal király jelenik meg. Úgy az arcvonások, mint a haj és szakállviselés a legősibb adatokkal egyeznek. Szép magyaros arca átszellemülten kissé fölfelé néz. Nagy szemeiben

a szellem ragyog. Kemény vonásain az erő nyugszik. Nem visel koronát, hanem hullámos hosszú haja fölött a nimbusz karikája látszik. Bajusza a rövid szakállba fut. Nyaka magas. Vállain a galléros koronázó palást. Testét talár födi, amelyet díszes öv szorít le. Az övön kard függ. Jobb kezében kettős keresztet tart, balját beszédesen előre nyújtja.

Ugyancsak a budapesti Szent István-bazilika főoltára mögött az

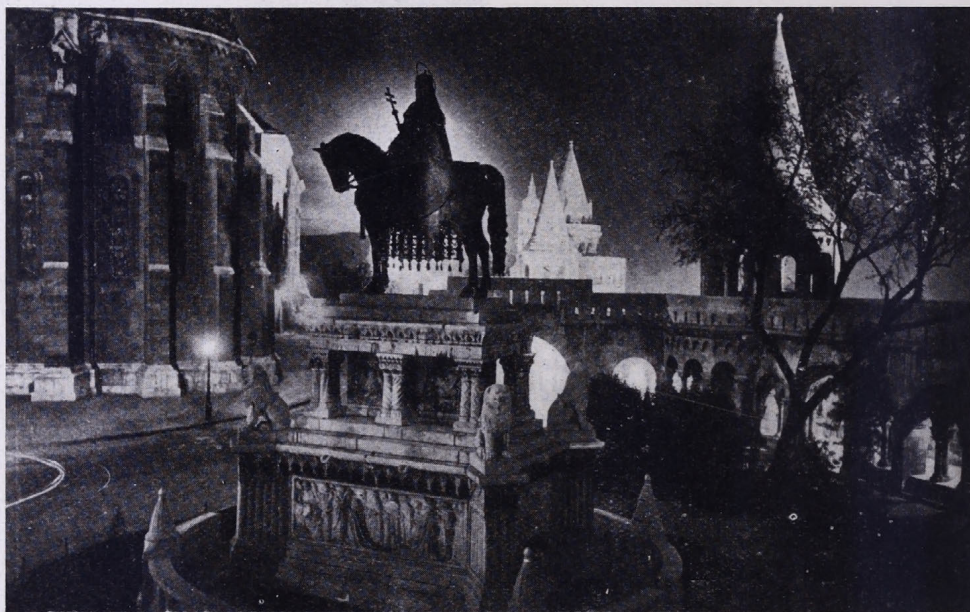

Zichy Mihály: Szent Imre-oltárának képei.

apszis falán Mayer Ede szobrász (1857—1908) négy hatalmas bronz-plakettje magyarázza Szent István életét. Az első plaketten Szent István lóháton kivont karddal harcba indul a hit és a haza ellenségei ellen ; a másodikon fogadja az Asztrik által hozott koronát ; a harmadikon Pannónhalmát alapítja ; a negyediken Imre fiát oktatja.

Zala György a pécsi dóm Szent István-oltárán álló, kis bronz Szent István-szobrot mintázta.

A budapesti millenáris emléken a kezében kettős kereszttel a vallást terjesztő Szent István bronzszobrát látjuk, az alatta levő bronz domborműven pedig a korona meghozatalának jelenetét. Sennyei Károly (1854—1919) szobrásztól.

Strobl Alajos: Szent István lovasszobra.

Kiss György (1852—1918) munkái az Országház falán, az esztergomi és pécsi székesegyházak nyugoti frontján levő Szent István-szobrok. Ugyanez a mester készítette az Esztergom főterén álló kőszobrot, az esztergomi belvárosi templom főoltárán álló fehérmárvány szobrot, valamint az esztergomi bazilika Szent Márton-oltárán a három bronzplakettet, amelyek egyikén Szent István fogadalmat tesz Szent Mártonnak, hogy győzelme esetén tiszteletére monostort alapít, a másodikon Szent Márton zászlaja alatt győzelmesen harcol, a harmadikon fogadalmát beváltja és Pannónhalmát alapítja.

Damkó József szobrász műve a lateráni bazilikának márvány domborműve: II. Szilveszter pápa átadja Szent István követeknek a szent koronát.

Lotz Károly: Szent István alamizsnát osztogat.

Sidló Ferenc szobrász Szent István halálának kilencszázados évfordulójára készíti Székesfehérvár számára Szent Istvánnak hatalmas lovas-szobrát.

A XIX. századi ötvösművek közül első sorban figyelmet érdemel a Lippert József tervei szerint Bécsben Andersnél 1862-ben készült szentjobb ereklyetartó, amelyben a szentjobb most őriztetik. Gót stílust utánzó ezüst kápolna gazdag architektonikus, zománc- és szobordísszel. A tető közepéből induló tornyocska fölkéjében áll Szent István kis ezüst szobra.

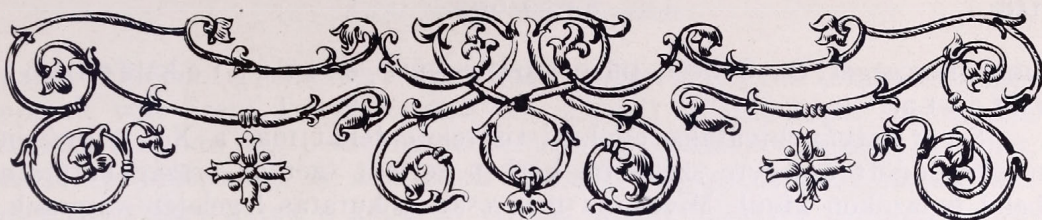
Bécsben a Szent István karja számára készült a Mária Terézia-féle szentjobb-ereklyetartó mintájára az a fából faragott szekrényke, amelyben az ereklye a Szent István-dóm kincstárában nyugszik.

Scitovszky János hercegprímás Szent István fejereklyéje, Szent Imre és Szent László ereklyéje számára Bécsben Brix és Anders ötvösöknél közös gótikus monstrancia-alakú ezüst ereklyetartót csináltatott 1855-ben.

Igen jelentős ötvösmunka a Császka György kalocsai érsek költségén a budapesti Bachruch-cégnél 1901—4. készült ezüst Szent István-herma. Gótikus architektúrával díszített talapzaton áll Szent István koronás mell-szobra, mely nagy ikonográfiai ismerettel készült.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY TISZTELETE.

Írta: KARSAI GÉZA.

AFENTI NÉGY SZÓ egy 900 éves, szinte áttekinthetetlen terjedelmű életfolyamatra utal, amelynek hullámzásai, magasbatörő lendületei és nagy távlatai, gazdagsága és nemzeti létünk gyökereivel, állami berendezkedésünk, népi műveltségünk alapjaival való szoros kapcsolata ámulatba ejti a kutatót. Mióta Szent István örökre lehúnyta áldott szemét, sőt már korábbi időtől fogva — az Árpádház családi körében, a magyar nép, az idegen zarándokok és telepések széles rétegeiben — szakadatlanul tart a Szent István-kultusz fejlődésének folyamata. A Szent Istvántól származó néhány hiteles oklevél, törvény és egyéb emlék kivételével úgyszólván minden vele foglalkozó írott, festett, vésett vagy rajzolt munkát, egyházi, népi és társadalmi hagyományt, a magyar király- és korona-tisztelet, a Regnum Marianum eszmeköre régi és újabb megnyilatkozásainak tekintélyes részét a Szent István-kultusz körébe kell vonnunk. Mivel ez az óriási terjedelmű és majdnem minden szempontból fontos anyag a használható előmunkálatok csekély száma miatt alapos átvizsgálást igényel, kutatásaink végleges eredményeit csak egy későbbi nagyobb munkában tehetjük majd közzé, amelynek keretében a megállapításainkat alátámasztó okleveles és egyéb bizonyítékokat mind közölni fogjuk. A jelen szerény tanulmányban egyelőre csak a lényegesebb mozzanatokra szorítkozunk s állításaink teljes megokolását, bővebb kifejtését későbbre hagyjuk.

I. Egyházi tisztelet. 11

Az igaz és jámbor király szívéből élő vizek forrásai fakadtak. Már életében magához vonzotta a környező országok áldozatos lelkű papjait, szerzeteseit és Isten erejével számos csodát művelt. Halála után pedig legendák keltek szárnyra a sírjánál történt csodás gyógyulásokról, amelyeket a fehérvári káptalan tagjai valószínűleg feljegyeztek és az illetékes egyházi hatóságokkal kellő időben közöltek. Ennek alapján VII. Ger-gely pápa 1083-ban Rómában zsinatot hirdetett és azon István királyt

Imre herceggel és Gellért püspökkel együtt a szentek sorába iktatta.

Szent István hivatalos egyházi tisztelete tehát már a XI. sz. végén megkezdődött és egyre szélesebb körben terjedt szét az ország határain belül és azokon kívül. Mivel ma még csak a kutatás legelején vagyunk, nem lehet megírni e kultusz szerves fejlődését. Egyelőre be kell érünk a reánk maradt régi és újabb adatok szempontok szerint való csoportosításával. Ennek kapcsán az egyes dolgok belső összefüggése és feltételezhető fejlődése — amennyire a hiányos dokumentumok láttatni engedik — ügyis ki fog tűnni.

Templomok és egyéb kultushelyek. A szenttéavatást követő országos lelkesedésből joggal következtethetjük, hogy Szent István tiszteletére már közvetlenül 1083 után is szenteltek templomokat és kápolnákat. A bakonybéli apátság 1086-i birtokösszeíró oklevele pl. már említi Borsódi (ma Borsód-pusztá) Szent István király tiszteletére szentelt kápolnáját.¹ Ha nem is hiteles az oklevél a sok hamis birtok-adat miatt, a fenti kápolna mégis legkésőbb a XII. sz. közepén már állhatott. Szent László a szentjobbipátságot és templomát 1095 előtt a Boldogasszony és a Szentjobb tiszteletére szentelteti. A XII—XIII. századtól kezdve azután egyre több biztos adatot találunk. A rendelkezésünkre álló oklevélanyag nagy hézagai és legtöbb esetben nagyon is esedékes említései miatt még csak megközelítőleg sem lehet felbecsülni, hogy hány templomot és kápolnát szenteltek Szent István király tiszteletére a középkor folyamán. Biztos csak annyi, hogy kb. 30—40 ma már nem létező templomot és kápolnát említenek az oklevelek, míg nagyon soknak már csak a helynevekben (Szentkirály, Szentistván, Istvánd stb.) maradt fenn némi emléke. A tatárjárás, a törökdúlás és a hitújítás nagyon sok régi kultushelynek még az emlékét is eltörölte. A védőszentek is gyakran változtak, úgyhogy néhány romjaiból újjáépített templomról csak régi oklevelekből tudjuk, hogy eredetileg Szent István tiszteletére volt szentelve. Pedig a Szent István-tisztelet egyes uralkodók, főnemesek, főpapok, szerzetesrendek, plébánosok és módosabb hívek kiváló kegyelete révén majdnem minden században újabb lendületet nyert, amint ezt főként a XV—XX. század patrocíniumaiból világosan kiolvashatjuk. A tanulmányunk IV. részében közölt kultuszföldrajzi áttekintés nagyon sok példát szolgáltat erre, még jelen hézagos voltában is. A részletkérdésekben minden esetben erre utalunk. Adatait összegezve 29 hazai, 3 külföldi megszűnt templomról és kápolnáról, 292 hazai és 17 külföldi ma is létező templomról, 65 hazai és 2 külföldi ma is meglévő kápolnáról tudunk. Az ezekben és más templomokban lévő Szent István tiszteletére szentelt oltárokat, képeket, szobrokat, zászlókat és egyéb apró kultuszemlékeket külön-külön sok százra becsülhetjük. Végleges és teljes képet ezekről sohasem nyerhetünk, még egy

¹ *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története* (Ph. Rt.), VIII. 241. és 271. l.

bizonyos időpontig sem, mert már a középkorban is nagyon sok hazai templomnak volt Szent István tiszteletére szentelt oltára, képe, szobra stb. Ezekről azonban alig beszélnek a források. Nagyszámú harangot, kelyhet, zászlót és miseruhát is szenteltek az idők folyamán Szent István tiszteletére és ékesítették a képével. A mai anyag jó részét természetesen a barokk-korszak szolgáltatja, amelynek a magyar szentek, főként Szent István tiszteletének felújítása és fejlesztése terén szerzett érdemeit nem lehet elég dicsérettel illetni. A korábbi századokból a sok pusztítás miatt csak kevés emlék maradt, de ezek még töredékes voltukban is hirdetik a régi kultusz nagyságát és szépségét. A XVIII–XX. századi nagy kultuszfejlődés emlékeit viszont szinte lehetetlen a maguk egészében áttekinteni.

A kultuszhelyek földrajzi elhelyezkedése szempontjából elsősorban a magyarság ősi szálláshelyei jönnek számításba. Különösen a régi veszprémi, esztergomi, győri és pécsi egyházmegye területe, általában a Dunántúl, tűnik ki közöttük kultuszhelyeinek nagy számával, régiségével és fontosságával (Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém, Pannonhalma, Zalavár stb.). Kiemelkedő fontosságuk van az egri, váci, kalocsa-bácsi, zágrábi, váradi és erdélyi egyházmegyéknek is.

Később talán már abban a szerencsés helyzetben leszünk, hogy az egyes fontosabb kultuszhelyek, a velük kapcsolatos ereklyék, búcsúk stb. messze vidékekre kiható vonzó és sugárzó hatását is részletesen szemléltethetjük. Meg kell itt azt is említenünk, hogy e kultuszhelyek sorsa szinte megdöbbentő valóságossággal tükrözi országunk mindenkori anyagi, szellemi és erkölcsi állapotát. Az elpusztult vagy elidegenített, sok esetben fiókegyházzá, temetőkápolnává stb. lefokozott vagy már csak helynevekben sejtett régi Szent István-templomok harangszavából az elsüllyedt

Szent István király.

Roskovics Ignác olajfestménye 1898-ból.

gazdag és hatalmas középkori Magyarország töretlen hite, imponáló szentkirály-kultusza árad felénk.

Ereklyék. A főbb kultuszhelyek legfőbb vonzóerőit kétségkívül azon ereklyék alkották, amelyek a sírból való fölemeltetéskor előkerültek. «A kincs a földben rejtőzött s lappangva a halandók előtt csupán Isten szemei előtt tárult föl, míglen aztán Isten napfényre jött csodatételei sorozatával megdicsőítette őt», mondja a kis legenda. Mióta a püspöki bizottság 1083-ban Szent László jelenlétében Fehérvárott fölemeltette a szent király földi maradványait, azok igen bonyolult — ma már alig kinyomozható — utakat tettek meg az elmúlt kilenc század folyamán. Eleinte Fehérvárott őrizték őket díszes tartókban, később azonban egyre több darabot osztottak széjjel a sok igénylő között, úgyhogy az ereklyék egyre jobban elaprózódtak. Ez érthető, hiszen hazánkban akkor már nem voltak szentek sírjai, mert a római uralom idejéből származottakat elseperték a népvándorlások hullámai. A sok új templom oltárai számára tehát kezdetben messze idegenből kellett megszerezni az ereklyéket, ami az első térítőknak nagy gondot okozott.

Amikor tehát Szent István, Szent Imre és Szent Gellért testét fölemelték, megnyílt az alkalom, hogy az oltárok számára m a g y a r e k l y é k e t szerezzenek. Csak természetes, hogy minden igénylő elsősorban Szent István csontjaiból akart szerezni. Ez a törekvés sok visszaélést (kereskedés, lopás) is szült, mert igen nagy volt a vágy az első szent király ereklyéi után. Az Egyház természetesen nem nézte jó szemmel ezeket a mohó törekvéseket, sőt gyakran tiltakozott is ellenük, amint az a IV. László alatt tartott b u d a i z s i n a t (1279) határozatainak 27. fejezetéből ki is tűnik. A zsinat ebben elrendeli, hogy az ereklyéket tartó nélkül (extra capsam) vagy abból kivéve ne tartsák és ne mutassák, legfeljebb nagyobb ünnepeken a jámbor zarándokok tömegének, amint az néhány templomban dícséretes szokás. Ereklyékkal ne kereskedjenek. Újonnan felfedezett ereklyéket tisztelni addig senki se merészkedjék, amíg azokat a római pápa tekintélye hiteleseknek el nem ismerte. Aki ezen rendelkezéseket áthágja, súlyos büntetésben részesül.¹ Ez a zsinati határozat élénk fényt vet első keresztény századaink ereklyekultuszára: céloz a fehérvári, szentjebbi, zágrábi és váradi kultuszra, s elítéli az elharapódzott visszaéléseket. Segítségével a Szent István-ereklyék változatos sorsát is jobban ki tudjuk hüvelyezni a legrégibb legendás említések bizonytalan adataiból.

A legváltozatosabb és eddig legtöbb figyelemmel kísért sors kétségkívül a s z e n t J o b b n a k jutott osztályrészül. A vele foglalkozó nagy irodalom² sok értékes adatot tárt fel ugyan a történetéről, de azért a

¹ Carolus Péterffy, *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae In Regno Hungariae Celebrata*. Viennae 1742. I. III. l.

² Lásd főként Georgius Pray, *Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi Stephani primi Hungariae regis*. Vindobonae, 1771. —

Matthaeus Simon, *Supplementum ad dissertationem historico-criticam clarissimi Georgii Pray de dextera S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Szentjog*. Ex collectaneis Joachimi Kolárits. Vacii, 1797. — Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története*.

kérdés még nincs lezárva, mert számos mozzanatra vonatkozólag hiányzik a kellő részletkutató. A lényegesebb adatok a következők. A szent Jobb feltalálásának hagyománya elsősorban a Hartvik-legendán alapszik. III. István egyik oklevele, amely azonban csak két XVI–XVII. századi hiteles kivonatban maradt fenn, szintén részletesen szól a nagy ereklye legrégibb történetéről. A későbbi középkori említések (Bonfini, Laskai Ozsvát) mind Hartvikon alapszanak. A sok ellentmondó és homályos adatból annyi biztosnak látszik, hogy a szent Jobb és a rajta lévő gyűrű az 1083-i fölemeltetéskor hiányzott a sírból. III. István oklevele figyelemre-méltó adatokat tartalmaz az eltűnés körülményeiről. Ezek szerint Mercurius szerzetes, Katapán fehérvári prépost apja, a jobbkezet a föl-emeltetéskor «ellopta» és magával vitte kolostorába a Berettyó partjára. Amikor ezt László király megtudta, fényes kísérettel megjelent ott, hogy visszavigye az ereklyét Fehérvárra. Mercurius azonban meggyőzi arról, hogy a szent Jobbnak Isten rendeléséből ott kell maradnia. László tehát, hogy Szent István emlékét meg ne sértse, ott hagyta az ereklyét és azon a helyen Szűz Mária tiszteletére bencés apátságot alapított, amelynek első apátjává Mercuriust tette.

A szent Jobb feltalálása a fenti oklevél szerint Szent László uralkodásának hetedik évében történt, mely 1083 második és 1084 első felét foglalja magában.¹ Így 1084. május 30-án, amely napot először a XII. század végéről vagy a XIII. század elejéről származó Pray-kódex naptára említi a szent Jobb feltalálása ünnepeként, kezdődhetett meg a kultusz. Az ereklyét — akkor még a karcsontja is megvolt — bizonyára díszes tartóba foglalták, amely — mint a szentjobbi apátság későbbi pecsétjeiből kitűnik — karalakú volt. Eltűnésének és megtalálásának, az apátság eltörlésének és visszaállításának ma már teljesen ki nem nyomozható története az Árpád-ház belső családi viszonyaival függ össze. Szent László még halálos ágyán is gondoskodik Szent István és Jobbja méltó kultuszáról: «Itemque tempore sui obitus Almo Duci commisit cum lachrymis, ut illius Basilicae curam haberet, atque etiam sanctissimae Dextrae lapideum Monasterium aedificaret, eidem porrigens larga manu non modicam pecuniam ad aedificandum. Quod quidem Dux, Almus vocatus, post obitum S. Ladislai Regis fideliter adimplevit et egregium Monasterium lapideum construxit et ibidem sanctissimam Dextram collocavit», olvassuk III. István

Nagyvárad, 1883–84. II. 317. skk. — *Fraknói* Vilmos, A Szent Jobb: Századok 35 (1901), 88o. skk. — *Ph. Rt.* XII. B. 141. skk. — *Gábor* Gyula, A Szent István-napi ünnep története. Budapest, 1927. — *Budó* Jusztián, A Szent István-nap megünneplése: Pestbudai Emléklapok (A «Historia» melléklete), I. kötet (1928), 5. skk. A további irodalmat *Fraknói* és *Budó* idézett műveiben találjuk. — Sok értékes adatot közöl *Ipolyi* Arnold, Magyar ereklyék: Arch. Közl. III. 67. skk. Külön is: Pest, 1863. Más

cím alatt és képek nélkül: Középkori magyar ötvösművek. A magyar szent királyok mell-szobrai és ereklyetartói (Ipolyi Arnold kisebb munkái. I. Budapest, 1873. 259. skk.) V. ö. továbbá *Tarczai* György, Az Árpád-ház szentjei. Budapest, 1930. 68. l. — *Uxa* József, A budavári királyi kápolna. Budapest, 1934. 233. skk. — *Mészáros* János, Magyarok tündöklő csillaga. Budapest, 1938.

¹ *Simon*, 93. *Kerhelich* B. A., Hist. Eccl. Zagreb., 127.

említett oklevelének későbbi hiteles kivonataiban.¹ Amikor azonban Álmos herceg testvérbátyja és királya, Kálmán ellen pártot ütött, Kálmán az Álmos pártján álló kolostort a nádor fiainak kegyurasága alá helyezi, kiváltságlevelét megsemmisítteti és a szent Jobbot Fehérvárra viteti. II. Géza, Álmos unokája, helyreállítja az apátságot és bizonyára az ereklyét is visszaadja neki. Halála után az említett nádorfiak a monostorra törnek és elűzik belőle a szerzeteseket. Géza fia, III. István azonban újra felkarolja a kolostort, új kiváltságlevelet ad neki, amelyben azokat, akik a jövőben az apátságot károsítani merészelik, azzal fenyegeti, hogy a mindenható Isten és a legszentségesebb Jobbkéz átka fog rájuk nehezdedni.²

Ettől kezdve egy ideig megint nyugodtan fejlődhetett az apátság és benne a szent Jobb tisztelete. Egy 1239-i adatból például arról értesülünk, hogy a pereskedő felek messze földről, a Szamos mentéről is lementek Szentjobbra, és mint Fehérvárott Szent István fejére, Váradon Szent László fejére, úgy itt Szent István jobbára bírói esküt tettek, a konvent pedig az előtte lefolyt cselekményről hiteles levelet adott: «... cum dies sacramenti advenisset, talis inter eos facta est compositio, sicut in litteris Conventus Sanctae Dextrae, ubi praestare debuerunt sacramentum, recepimus».³ Ez a kultusz a tatárjárásig szakadatlanul tartott.

A tatárjárás alatt a kolostor osztozott ugyan Várad sorsában, de a szerzetesek az ereklyét idejében biztos helyre, valószínűleg Dalmáciába mentették a többi országos fontosságú kincssel együtt. Hogy később tényleg visszakerült a helyreállított apátságba, azt Gazotti Ágoston zágrábi püspök Szent Istvánt dicsőítő beszédéből tudjuk, amelyet a püspök a Róbert Károly alatti zágrábi zsinaton (1308) a székesegyházban tartott. E beszédben kiemeli Gazotti, hogy Szent István épségben megmaradt Jobbjának hatalmas székesegyházát emeltek, amelyet róla neveztek el. Az ereklyét ott az egész ország nagy tisztelettel veszi körül: «Eandem dexteram, reliquo toto corpore in cineres residente, integrum adhuc exstare, amplissimoque templo ab ipsa dextera denominato universae Hungariae cultui et venerationi haberi». A zágrábi székesegyház, Magyarország e legnagyobb temploma, Szent István király nevét viseli, és a maga szépségében «... pretium est nequaquam manus adustae, sed illius Herois dextrae, de quo regius vates intonat: in memoria aeterna erit justus: et illud: Corona aurea super caput ejus, etc. Hinc, et Regale caput ejus auro, gemmisque fulgidum, memoria eximiae sanctitatis, gloriae, et honoris augustius, tutelare Numen universi Hungarici Regni, Patriae hujusce nostrae praesentaneum decus insidet arae sacrosanctae, sicut videtis».⁴

Ez a szép és alapvetően fontos adat mélyen belevilágít a középkori Szent István-tisztelet homályába és a szentjobbi kultusz mellett egyben a zágrábiról is tanúságot tesz.

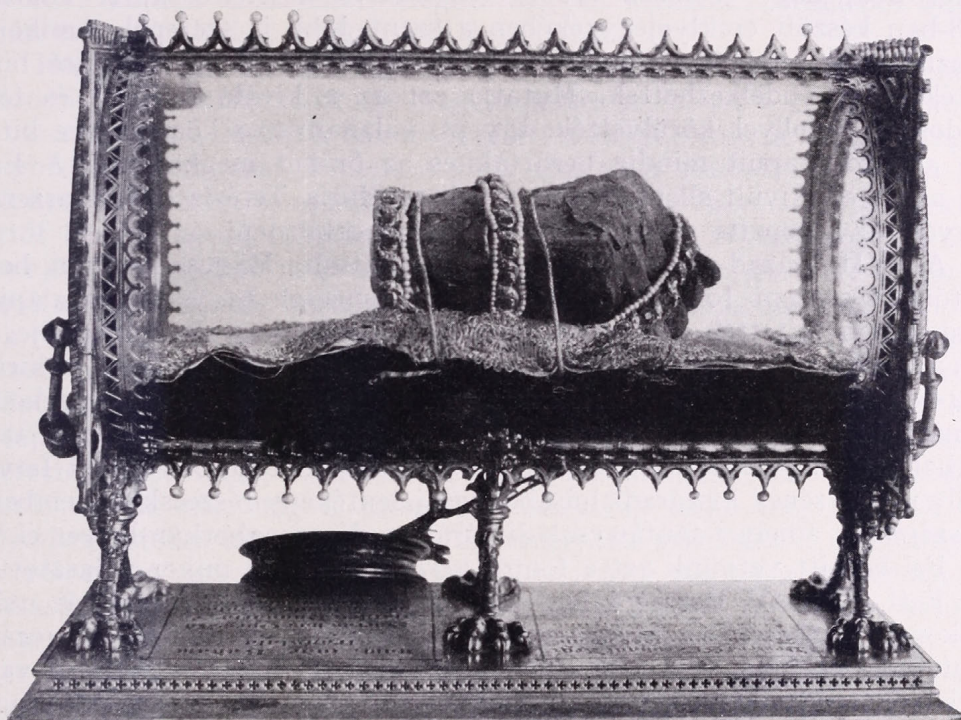
¹ Simon, 93.

² Simon, 95.

³ Péterffy I. 167. Kerchelich I. 106.

⁴ Dénes nádor levele. Lásd Wenczel, Árpád-kori Új okmánytár VII. 78. — Bunyitay II. 330.

A szentjobbi apátságba az egész középkoron át zarándoltak a magyarok, még akkor is, amikor a nagy ereklye már régóta nem volt ott. Fraknói szerint valószínűleg már 1433 előtt F e h é r v á r r a került, mert amikor Zsigmond 1433-ban, római tartózkodása alatt, búcsúkat kért a fehérvári és a váradi egyházak számára — azzal az indokolással, hogy azokban a szent királyok ereklyéi bizonyos napokon köztiszteltetre kitétetnek — a szentjobbi apátságról megfeledezett.¹ Alátámasztja ezt a feltevést több későbbi adat is, mely a XV. század második felében az apátság teljes

A Szent Jobb belső foglalatában

hanyatlásáról ad számot. A század utolsó éveiben L a s k a i Ozsvát egyik szentbeszédében kifejezetten említi, hogy a szent Jobbot «... pia devotione in civitate Albensi positam, olim misericordiae operibus plenam, omnis populus veneratur».² A fehérvári kultusz nagy lendületéről egyébként az a tény is tanúskodik, hogy az 1484-ben Nürnbergben nyomtatott magyarországi misekönyvben már teljes misét találunk a szent Jobbról.³ Az állítólag ezzel együtt Nürnbergben kinyomatott magyar dicsőítő ének

¹ Fraknói, Szent Jobb, 89o. sk. ² U. o. ³ Szövegét lásd Pray, Dissertatio 42 skk.

(«Ő dicsőséges szent jobbkez») azonban jóval később, a XVIII. század közepén, készült.¹

A mohácsi csata előtt a szent Jobb B u d á r a került, valószínűleg II. Lajos felhívására, aki a háborús költségek előteremtése céljából arra szólította fel a papságot, hogy szolgáltassa be a budai kincstárba az egyházi kincsek felét. Itt a törökök kezére jutott, akik a többi zsákmánnyal együtt Boszniába vitték, ahol keresztény kereskedők vették meg tőlük. Ezek révén került megőrzés végett R a g u z á b a, az ottani domonkosok birtokába. Itt először 1590-ben említik, amikor a domonkosok káptalanja elhatározza, hogy számára ezüst ereklyetartó készíttessék. A kolostor 1618-ban készült ereklyejegyzékében a szent Jobb is szerepel. Amikor a raguziak megszerezték az ereklyét, hitelessége felől kétséget kizáró bizonyítékokkal rendelkeztek. Mutatja ezt az a kiváló tisztelet és féltő gondosság, amellyel körülvették. Így pl. valahányszor közszemlére kitéték, a város kapuit mindig bezárták és az öröket megkettőzték.² Erre vall az a rendkívüli ellenkezés is, amellyel Mária Terézia a visszaszerzés tárgyalásai közepette csak nehezen tudott megküzdeni.

A XVII. század második feléig senki sem tudta Magyarországon, hogy mi történt a szent Jobbal Mohács óta. A ferencesek hagyománya alapján Lembergben sejtették. Az ottani ferences kolostorban volt is ereklyéje, de nem a jobbkeze, hanem a jobbkarja, amelynek János Kázmér lengyel király 1634-ben értékes aranytartót készíttetett. Pálffy Kata 1639-ben iparkodik Róma útján visszaszerezni az országnak az ereklyét, de kérése nem talál meghallgatásra. Koháry Istvánnak azonban sikerül 1659-ben «Szent István király jobbkezének kiszáradt húsból egy jelentékeny részecskét» Lemberg-ből szereznie, amelyet azután családi várában, Krasznahorkán helyez el.³

Fel kell itt vetnünk azt a fontos kérdést is, hogy mikor választották el a kart a kéztől? B u n y i t a y úgy véli, hogy talán a tatárjárás után, amikor a bencések az ország legdélibb részébe, valószínűleg Raguzába mentett ereklyét ismét vissza akarták szerezni. Ezért talán hálából vagy esetleg a raguzaiak sürgetésére kétfelé osztották. A kéz feje jutott Raguzának, Szentjobbra pedig csak a karcsont került volna vissza, honnan a törökök elől menekülő pálosok, akik már 1498 körül megkapták a monostort, vitték Lengyelországba.⁴ A kolostor bonyolult története, sok veszedelme azonban számos más feltevést is megenged. A lembergi ereklye egyébként a XVII. és XVIII. századi leírások szerint is a jobbkar volt, amely olyan épségben maradt fenn, mint a raguzai jobbkez, vagyis csontját összeszáradt húsréteg fedte. Az 1659 december 18-án kelt bizonyítvány a Kohárynak küldött lembergi ereklyéről ezeket mondja: «Particula notabilis carnis maceratae ex manu dextra s. Stephani regis». Egy 1901-i adat

¹ V. ö. Horváth Cyrill, Középkori magyar verseink. Budapest, 1921² (=Régi Magyar Költők Tára I.), 11. skk.

² Desericius J. I., De initiis et majoribus Hungarorum, V. 264.

³ Fraknoi, Szent Jobb, 892. Simon 48 skk.

⁴ Bunyitay II. 337 és 475. Simon 40 skk.

szerint már csak kis csontból áll, amely jobbkezet ábrázoló bronz (a XVIII. század végén még arany) ereklyetartóba van helyezve, amely e felírást viseli: «Sancti Stephani primi regis manus dextera». *F r a k n ó i* feltevése szerint valószínűleg Nagy Lajos választotta el a kart a kéztől, hogy a közös királyt uraló két birodalom, Magyarország és Lengyelország, a legértékesebb ereklyében osztozzék.¹ A feltevés nagyon valószínű, hiszen tudjuk, hogy Nagy Lajos díszes tartókban többfelé ajándékozgatta Szent István, Szent Imre és Szent László ereklyéit. Az is lehet, hogy a XV. század folyamán történt a szétoztás, amikor szent királyaink kultusza újabb virágzást ért el, s amikor ereklyéiket megint nagyon keresték. Közelebbi adatok híján ezt a kérdést is nyíltan kell hagynunk.

Hogy a szent Jobb Raguzában van, arról először a XVII. század második felében hozott hírt egy magyar nemes úr. *L i p ó t* király iparkodott is visszaszerezni, de török háborúja miatt a Bécsbe való átvitelrel 1684-ben megbízott két raguzai domonkos atya nem mert elindulni. 1706-ban kristályüvegből készült és ezüsttel díszített szekrénybe helyezik át az ereklyét. Ettől kezdve egyre több komoly hír és tudósítás érkezik róla. *M á r i a T e r é z i a* 1768-ban nagy eréllyel megkísérli a visszaszerzését. A tárgyalások azonban évekig húzódnak, mert a raguzai köztársaság és a domonkosok vonakodnak a nagy magyar, horvát és dalmát zarándoktömegeket vonzó nemzeti ereklyét átadni. Inkább Raguzát szeretnék a törökök kiűzése után jelentős nemzeti zarándokhellyé fejleszteni. Így először csak a fejalakú tartóban elhelyezett koponyaereklyét sikerült 1769-ben visszaszerezni. Erről utólag kiderült, hogy a raguzai domonkosok csak a kisebbik részét adták oda, míg a tetemesen nagyobb részt megtartották. Ezt 1770-ben értékes hermába helyezték, amelyben ma is őrzik. Sok tárgyalás és erélyes diplomáciai fellépés után az oroszoktól szorongatott raguzai köztársaság 1771 január 4-én *M á r i a T e r é z i á*hoz fordult segítségért és ennek elnyerése érdekében önként felajánlotta a domonkosoktól megváltott ereklyét, amelyet a királynő június 1-én át is vett. A koponyaereklye visszaszerzésére a raguzaiak nem vetettek súlyt. Ezt a királynő 1775-ben a pozsonyi káptalan őrizetére bízta, melyből 1778-ban az ő rendeletére Székesfehérvárra vitték át.

Az átvétel után beható vizsgálatnak vetették alá a szent Jobbot. Ennek eredménye az a megállapítás volt, hogy «... hitelessége iránt kételkedni egyáltalán nem lehet». Ezután az ereklye nyilvános tiszteletére *Migazzi Kristóf* bécsi érsek egyházi részről is megadta az engedélyt. A királynő a kéz csuklójára színaranyból cserfakoszorút készíttetett, a bíboros pedig kristályüvegből készült és ezüsttel díszített tartóba helyezte át. Az 1771. június 30-ától számított kilencnapos schönbrunni nyilvános kitétellel azután új korszak kezdődött a nagy ereklye tiszteletében. *M á r i a T e r é z i a* igazi királyi nagyvonalúsággal intézkedett a kultusz részleteiről.

¹ *Fraknói*, Szent Jobb, 904.

Gondoskodott az ereklye Budára való ünnepélyes átviteléről, pannonhalmi kitételéről, történetének megírásáról,¹ latin-, magyar- és németnyelvű imák, énekek és népies ismertető iratok szerzéséről, a nyilvános kitételek idejéről stb. Visszaszerzése emlékére érmet veretett, augusztus 20-át országos ünnepé tette, Szent István tiszteletére lovagrendet alapított, számos templomot építtetett, a Szent István Jobbja által létrehozott ősi kultushelyeket kegyelete megható jeleivel halmozta el, stb.

A nagy királynő ezen intézkedéseivel századokra szóló fejlődés alapjait rakta le, amelyekre ma is kegyelettel építünk és soha el nem múló hálával emlékezünk. Ez az alapvetés a magyar barokk életforma koronája és büszkesége.

A szent Jobb tiszteletének további alakulását eddig legjobban B u d ó J u s z t i n foglalta össze röviden a meglehetősen szétszórt XIX. és XX. századi részlettanulmányok alapján.² Bővebb kifejtés helyett itt csak erre, továbbá *Uxa* és *Mészáros* műveire utalunk.

A szent Jobb mellett a többi ereklyének is igen változatos sors jutott osztályrészül. A középkori magyar birodalom minden jelentősebb templomának volt Szent István-oltára. Ezekbe, sőt sokszor az egyszerű plébánia-templomok oltáraiba is, lehetőleg Szent István vagy más magyar szent ereklyéjét iparkodtak elhelyezni, úgyhogy az illető szentek csontvázai mind jobban kisebbedtek. A zágrábi székesegyház már 1227-ben említett Szent István oltárában valószínűleg volt Szent István-ereklye is; másik két oltárába helyezett ereklyéiről 1275-ből és 1284-ből való okleveles adatok szólnak.³ Ezek az ereklyék bizonyára a nagy zágrábi fejereklyéből való, amely talán a XII. század folyamán került Zágrábba. Kultuszának egyik legszebb régi adatát Gazotti püspök fentebb idézett zsinati beszédében (1308) találjuk. A horvát kútfők bőven szólnak a későbbi századok folyamán is a bensőségében és külső méreteiben egyaránt imponáló zágrábi és általában a délszláv Szent István-kultusról. Szétszórt adataik részletes feldolgozását a szentév folyamára várjuk.

A fehérvári ereklyék között elsősorban a koponyakeréklye érdemel figyelmet, amelyet a törökdúlásig Szent István bazilikájában őriztek és csak a város elfoglalása (1543) előtt mentettek Raguzába. A XV. század folyamán a szent Jobb is Fehérvárra került és ott a többi ereklyével együtt nagy tiszteletben részesült. 1778-ban Mária Terézia visszaadja a városnak a fejereklye Raguzából visszaszerzett kisebbik részét. A hazavitel alkalmával és az azután kialakult nagyfontosságú fehérvári ereklyekultusról Pauer alapvető munkájában⁴ sok szép adatot

¹ Pray György *Dissertatioja* (1771), melyhez utóbb Simon Máté pálos 1797-ben *Supplementumot* írt.

² Lásd fentebb (161. l.) idézett alapos tanulmányát.

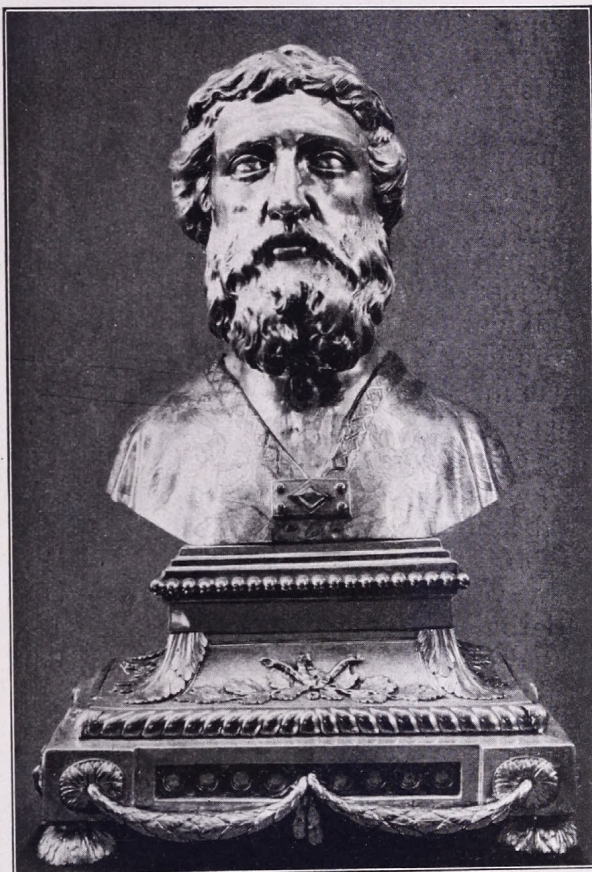
³ *Thalčić* Joh. Bapt., *Monumenta episcopatus Zagrabienensis. Zagrabiae* 1873–74. I. 58, 178., 216.

⁴ Johannes Pauer, *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877. Albae-Regiae* 1877., különösen 273. skk. V. ö. továbbá *Emlékkönyv* a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére. Székesfehérvárott, 1877., főként 17. skk., 53., 97. skk.

találunk. A régi fehérvári ereklyekultuszra már 1184-ből van okleveles adatunk, amely a Szent István sírjánál teendő s a királyi bíróság által megítélt perdöntő esküről szól.¹ A későbbi oklevelek szórványos említéseiből szép kép alakul ki e kultuszról.

Tanulmányunk szűk keretei nem engedik meg, hogy az egyes ereklyék sorsát és tiszteletét részletesen ismertessük. Másrészt a szent Jobbot kivéve legtöbb Szent István-ereklye történetéről hiányzik még a megbízható részletkutatás, úgyhogy az eddig ismert szórványos adatokat nehéz egységes képbe foglalni. Így csak röviden arra utalunk, hogy a középkorban legtöbb székesegyháznak (Esztergom, Veszprém, Várad, Zágráb stb.) és jelesebb pátságoknak (Pannonhalma, Zalavár, Csatár stb.) volt Szent István-ereklyéje, amelyhez messze vidékek népe zarándokolt hosszú évszázadokon át. Sok helyen (pl. Pannonhalmán, Szentjobbon) e zarándoklatok szokása a jelenkorig fennmaradt; de — a törökdúlás idején elveszett ereklye híján — sokat vesztett régi jelentőségéből.

A XIV. század folyamán, amikor az Anjouk drágaművű tartókban ajándékoztatták a magyar szentek ereklyéit, Szent István tisztelete Európa más országaiban is lendületet vett, illetőleg a régi alapokon (pl. Rómában) új fejlődésnek indult. Nagy Lajos ajándékozta meg Aachent is Szent István-ereklyével, úgyhogy az oda irányuló magyar zarándoklás nemzeti jellege azóta még jobban kidomborodott. Valószínűleg Nagy Lajos választotta ketté a teljes szent Jobbot, hogy a közös királyt uraló két birodalom osztozzék a legértékesebb nemzeti ereklyében. Lembergbe a kar került s ott később sokfelé adtak belőle. A magyar

Szent István ezüst ereklyetartó mellszobra.
(1772.)

¹ Ph. Rt. X. 439., 500.

birodalom és a társországok legfőbb városai Szent István és a többi magyar szent ereklyéi által így már a XIII—XIV. század folyamán szentségi közösséget alkottak, mely közösség a magyar állameszme állandó tűzhelye volt. A szent király feje és jobbkeze keményen összefogta a középkori magyar birodalmat. Árpádházi királyaink keresztény öntudata meg is érezte, hogy mit jelent az országnak Szent István és ereklyéinek kultusza. Okleveleikben állandóan hangoztatják és soha el nem múló szavakkal rögzítik szent elődjük iránti kegyeletüket. A régi magyar törvények legkiválóbbika, az aranybulla pedig már törvénybe is iktatja a szent Jobb történeti értékét és tiszteletét.

Szent István csontjai tehát mint féltve őrzött ereklyék szétszóródtak a magyar birodalom és Európa fontosabb kegyhelyeire. Díszes tartókban helyezték el őket. Ezek egy része még ma is megvan,¹ a nagyobbik rész azonban a hosszú és viharos századok alatt elpusztult vagy elkallódott a benne lévő ereklyével együtt. A hitújítás és a törökdúlás különösen az itthoniakra volt végzetes, mert majdnem kivétel nélkül eltűntek, s csak rendkívüli nehézségek árán lehetett a Raguzába, Aachenbe, Bécsbe stb. került ereklyékből valamit visszaszerezni. A ma is meglévő ereklyéket, valamint azokat, amelyekről a régi oklevelek beszélnek, alábbi kultuszföldrajzi összeállításunkban lehetőleg mind felsoroljuk. Sok közülük — sajnos, elég érthetetlen módon — kincstárakban, múzeumokban van elhelyezve, és így holt kincs, amelyből eleven, népi kultusz talán éppen a rendkívüli megbecsülés miatt sem fakadhat.

Másodlagos ereklyék. Ezek közé soroljuk azt a néhány műtárgyat és személyes használatra szánt dolgot, amelyet Szent István nevével hoz kapcsolatba a hagyomány. Ilyenek például Szent Istvánnak a bécsi kapucinusoknál őrzött erszénye és tarsolya, Gizella királyné müncheni keresztje, a metzi kazula, a budavári és a pannonhalmi palást, a prágai és a budapesti kard, a szent korona és a régebbi koronázási jelvények, amelyekhez mind bizonyos kultusz fűződik. A világ egyik legrégebb királyi koronája, jogara és koronázó palástja a mienk. Ha a hozzájuk fűződő kultuszt nézzük, akkor látjuk, hogy ezek majdnem olyan értékes ereklyéi Szent Istvánnak, mint azok, amelyek a testéből valók. Számos ilyen másodlagos ereklyéről már csak az oklevelek emlékeznek meg. Így pl. tudunk arról, hogy a jobbkezén lévő gyűrűjét Szentjobbön őrizték. A XVI. század első felében Veszprémben és Pannonhalmán több miseruhát említenek, amelyek a palástjából készültek. Ezekről az eltűnt emlékekről alább következő kultuszföldrajzi összeállításunkban részletesen megemlékezünk.

Csodák. Szent István már életében is több csodát művelt, amelyek közül különösen a legegyszerűbb eszközökkel, alma, kenyér vagy illatos fű küldésével történt csodás gyógyításokat emeljük ki. Sírjának felbontásakor csodálatos illat volt érezhető, amelynek beszívása után a leprások bőre

¹ Képeiket lásd Tarczainál és a jelen mű megfelelő helyein.

Az aacheni magyar kápolna mai képe. (Alapított 1364.)

megtisztult, a vakok szemük világát, a sánták lábuk erősségét, az inaszakadtak épségüket visszanyerték, s akik valamilyen fájdalmat éreztek, attól megszabadultak, mondja a kis legenda írója. A fölemeltetés után történt, ugyancsak gyógyító jellegű csodák közül Hartvik legendája többet részletesen leír. Hartvik azt is megemlíti, hogy az egész országból zarándokoltak a betegek Szent István sírjához és közülük sokan már az úton meggyógyultak, mert annyira betegek voltak, hogy oda sem tudtak volna érni a sírhoz. Ezek hálából nagy kórákasokat halmoztak össze az út mellett, amelyek sok ideig láthatók voltak.

A későbbi századokban is számos csoda történhetett Fehérvárott és a többi nevezetes kultushelyen. Ezekről, sajnos, nincsenek részletes adataink. Annyi bizonyos, hogy Szent Istvánnak, a g y ó g y í t ó n a k kultusza az egész középkorban megvolt és néhány nyoma még az újkorban is megtalálható. A szepesmegyei mateóci templom gót főoltárának egyik szárnyán (XV. század második tizede) azt a jelenetet látjuk, amikor Szent István kézrátétellel meggyógyít egy beteg koldust.¹ Ez a kép egy már azóta kiveszett nagy egyházi és népi hagyomány részletét örököltette meg. A gyógyító Szent István tiszteletének legfőbb terjesztői valószínűleg a johanniták voltak, a kiknek több háza Szent István tiszteletére volt szentelve. Ezek betegápolással, főképp belpoklosok gyógyításával foglalkoztak. Esztergomi és budai konventjük hévíz mellett feküdt és ispotállal volt kapcsolatos. Szent István közbenjárására számos csodás gyógyulás történhetett az egyes kórházakban. Bizonyára erre utalnak az esztergomi Szent István-hegyen lévő Szent István-kápolna mennyezetképei, amelyek Szent István gyógyító működését ábrázolják. Sajnos, nemrég bemeszelték őket. Erre utal a pannonthalmi altemplom «Szent István-székéhez» fűződő gyógyítóhagyomány, a régi híres zarándoklatok e késői maradványa, továbbá az a kedvelt szokás, hogy kórházakat és gyógyszertárakat neveznek el Szent Istvánról. A királyi érintés gyógyítóerejébe vetett néphit a magyaroknál is megvolt. Szent Istvánnak, Szent Lászlónak, stb. már igen régi időkben az volt a hírük, hogy a szembajosokat és a vakokat meggyógyítják.² Már ezekből a hiányos és esetleges adatokból is kitűnik, hogy itt a Szent István-kultusz egyik fontos régi ágával van dolgunk, amelynek részletes felkutatása minden fáradságot megérdemel.

Ünnepek. A szent király emlékét ápoló, egészen rendkívüli kiterjedésű és mélységű nemzeti kegyelet az ünnepeinek számában is kifejeződik. Míg a többi magyar szentnek, Szent Lászlónak, Szent Imrének stb. átlag 1—2 ünnepe volt, addig Szent Istvánnak öt ünnepnapot szentelt az egyháziak és a nép kegyelele. Ezek története a maga érdekes változataival mélyen

¹ *Magyary-Kossa* Gyula, Magyar orvosi emlékek. Budapest, 1929—31. III. 16. A királyi érintés gyógyítóerejébe vetett hiedelmek jó összefoglalását lásd u. o. II. 13. skk. V. ó. R. *Crawford*, *The King's Evil*. Oxford, 1911.

Kropf Lajos ismertetését és *Balogh* Albin hozzászólását lásd: *Történeti Szemle*, III. (1914), 119. skk. és 451. sk.

² Századok, 1874. 485. skk.

bevilágít a Szent István-tisztelet első századaiba és rendkívül jellemző adatokat szolgáltat róla a későbbi századok folyamán is. A nélkül, hogy most a részletekbe akarnánk hatolni, néhány fontosabb adatot mindegyik ünnepről említünk.

Aug. 15. Szent István halálának napja. Először a Pray-kódex naptárában találkozunk vele. Ugyanott miséje is van. Ünneplése, főként Székesfehérvárott, érdekes módon magára Szent Istvánra megy vissza, aki az ország már akkor is legkedveltebb ünnepét, Nagyboldogasszony napját, Fehérvárott szokta megülni. Határozott kívánságára összegyűltek ott ekkor az ország főurai, főpapjai és a nép hatalmas tömegei, úgyhogy a sátrak valósággal elborították a város előtt elterülő mezőséget, amint már Szent Gellért legendájában olvassuk. Az akkor szokásos ünneplés és törvénylátás Szent István halála után is megmaradt és egybefonódott Szent István kultuszával, mert a sírnál számos csoda történt. Később, az erősebben hangsúlyozott augusztus 20-i ünneplés miatt ugyan vesztett augusztus 15-e a régi jelentőségéből, de azért az egész középkoron át megmaradt. Mint említettem, miséjével együtt először a Pray-kódexben találkozunk vele, «Transitus S. Stephani regis» néven, de egész biztos, hogy már a korábbi — sajnos, elveszett — liturgikus könyveinkben is megvolt. Az 1377-ben írt esztergomi misekönyvben «Obitus S. Stephani regis», két XIV. és XV. századi naptárban «Depositio S. Stephani regis», egy XIV. századi naptárban «Commemoratio S. Stephani regis», négy XIV. és XV. századi naptárban pedig minden közelebbi megjelölés nélkül már csak «Sanctus Stephanus rex» elnevezés alatt szerepel. Az 1376. évi kéziratot hazai Martyrologium nem említi, viszont a Martyrologium Romanumban szerepel.¹

Augusztus 19. Már Szent László törvénykönyvének I. 37. cikke említi Szent István ünnepének vigiliáját.² Később is megülték, mert a Pray-kódexben külön misét, illetőleg oratiókat találunk róla «Missa de pervigilio Sancti Stephani Regis» cím alatt.

Augusztus 20. Szent István legfontosabb és talán legrégebbi ünnepe, amelyet a XI. század vége óta a legnagyobb fénnel ünnepel az egész ország. Hamarosan a szenttéavatás után rendelhették el, mint Szent István fölemeltetésének emléknapját, mert a szabolcsi (1092) zsinat ünnepjegyzékében (37. fej.) már szerepel. A későbbi zsinatok ünnepjegyzékai mind említik és utalnak a szabolcsira. A Pray-kódex naptárában «Transitus S. Stephani regis» néven szerepel. Ugyanott miséje is van. A XIV. század első feléből származó esztergomi karkönyvben és még négy középkori naptárban «Elevatio S. Stephani regis», az 1446. írt müncheni kódexben «Zent Estuan kiral halala», más kódexekben és oklevelekben mint «Zenth ystwan kiral napia», sok naptárban és oklevélben pedig csak egyszerűen mint «Stephani Regis», «sancti Regis», «Istuan kiraly» stb. szerepel.³

¹ Knauz Nándor, Kortan. Budapest, 1876. 271. ² U. o. 284. ³ U. o. 271. skk.

Fehérvári megülése valószínűleg már a XI. sz. vége óta szokásban volt. Az új ünnepre tevődött át ugyanis az augusztus 15-i régi törvénytálat és Szent Istvánt kultiváló nemzeti ünnep. Vagy talán át sem tevődött, hanem csak folytatódott a Nagyboldogasszony-napi ünneplés és tartott augusztus 20. egész nyolcadán keresztül, mely utóbbit a törvénykezés szempontjából meglehetősen tágra értelmezték. A legelső kifejezett említést augusztus 20. megüléséről a szabolcsi zsinat régi szokást szentesítő határozata után III. Béla egy 1175-i oklevelében találjuk: «cum Albe sancti Stephani regis solempnes agerem dies».¹ Itt tehát egész kifejezetten több napról van szó. Más helyről is tudjuk, hogy Szent István ünnepét a középkorban, de később is több napon át ünnepelték. Igen szépek pl. az erre vonatkozó fehérvári, zágrábi és pannonhalmi adatok.² II. Endre, amikor a nemesek sürgetésére 1222-ben kiadja az aranybullát, mindjárt az első cikkelyben kötelezi magát a törvénytálatkal kapcsolatos augusztus 20-i fehérvári ünneplés régi szokásának pontos megtartására: «Statuimus, ut annuatim in festo sancti regis, nisi arduo negocio ingruente uel infirmitate fuerimus prohibiti, Albe teneamur sollemnizare: et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et uice nostra causas audiet, et omnes seruientes qui voluerint libere illic conueniant».³

Augusztus 20-a ünneplése tehát már kezdettől fogva világi ünnepségekkel is egybe volt kötve és a magyar testvériségnek, a szentistváni gondolatnak a napja volt, amelyen az összes társadalmi osztályok egymásra találtak Szent István és a nevéhez fűződő magyar állameszme kultiválásában, mégpedig minden faji, társadalmi és egyéb különbség félretevéseivel. Messzire vinne, ha az egyes századok, ha a kiválóbb kultushelyek ünneplési módját még csak lényeges vonásaiban is össze akarnánk itt foglalni. A rendelkezésünkre álló anyag augusztus 20-a ünnepléséről tágabb keretekben is nehezen lesz elhelyezhető. Annyi egyéni szín van pl. a fehérvári, a budavári, az esztergomi, zágrábi stb. ünneplésben, hogy mindegyikkel külön kellene foglalkozni. Az ereklyékkel — főként a szent Jobbal — kapcsolatos ünnepségek, a bányászok, a régi céhek stb. augusztus 20-i ünnepségei külön fejezeteket érdemelnének. Az idő ugyan sok régi vonást lekoptatott az egyes helyeken, de helyettük mindig újak fejlődtek, különösen a XVIII. század óta, mégpedig meglepő gazdagsággal, erős népi és nemzeti színezéddel.⁴ A mai budapesti szentistvánheti ünnepségek pedig már egyenesen világszerte ismert és magasztalt látványosság számba mennek.

Érdekes megemlíteni, hogy Magyarország már a XVII. század eleje óta állandóan küzdött azért, hogy Szent István ünnepét az egész világra kiterjesztse. Az 1625. évi országgyűlésen együttlévő katolikus rendek folyamodtak a pápához, hogy Szent István és Szent Adalbert miséjét és

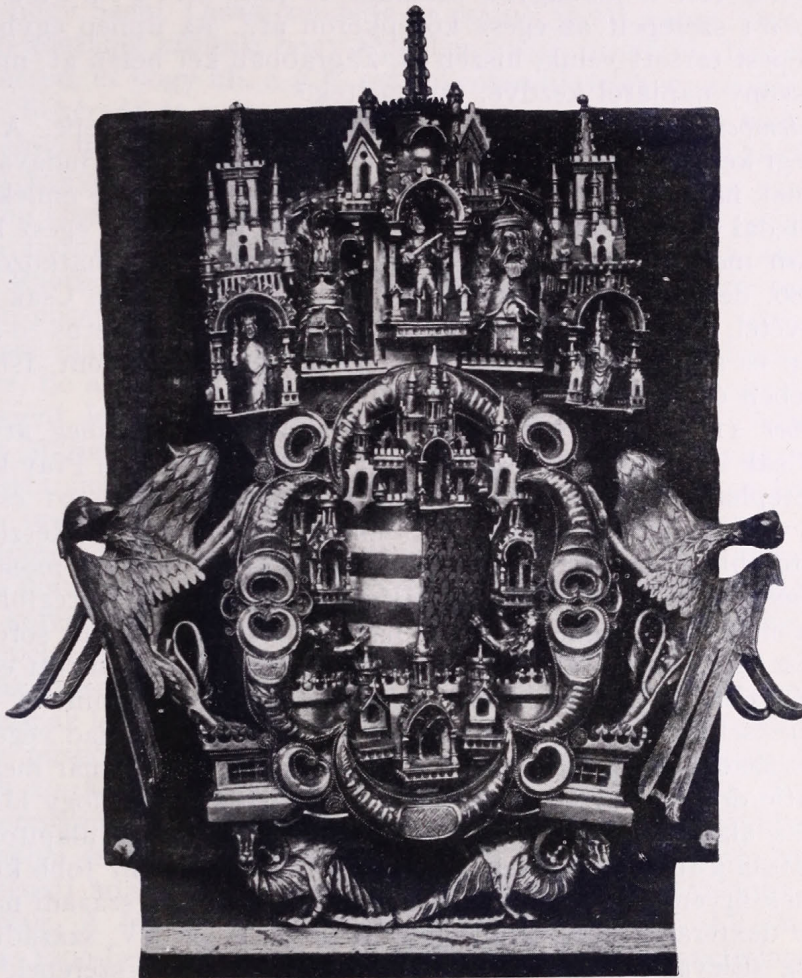
¹ Fejér, II. 188. és Tkálčić I. 3.

² Lásd Pauer és Tkálčić idézett műveit, továbbá a Ph. Rt. megfelelő kötetét.

³ Endlicher St., Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 412. l.

⁴ Lásd erről Gábor és Budó idézett cikkei s a bennük közölt irodalmat.

zsolozsmáját vegye fel a római misekönyvbe és breviáriumba, s így ünnepük megülését terjessze ki az egész világra.¹ A kérés — többszöri megújítása ellenére is — csak jóval később talált elfogadásra, akkor is más módon, mint alább látni fogjuk. Augusztus 20-a nemzeti ünnep-jellege, amely már a

Az aacheni magyar kápolna Szent István-ereklyetartója.

középkorban is erősen kidomborodott, Mária Terézia 1772. augusztus 7-i rendelete, továbbá az 1891. évi XIII. tc. 1. §-a és számos más rendelkezés óta egyre jobban az előtérbe került. A világegyház számára talán éppen ezért az egyesült keresztény seregek nagy győzelmének, Budavár vissza-

¹ V. ö. *Fraknói Vilmos*, Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-
székkal. Budapest, 1901—1903. III. k., 332. skk.

foglalásának napja, szeptember 2-a alkalmasabb dátumnak látszott XI. Ince pápa előtt Szent István egyetemes ünneplésére.

Szent István főünnepének vigiliája, maga az ünnep, annak nyolcada, nyolcadának nyolcada és tizenötöde országszerte fontos szolgálati határidő volt a jobbágyok számára és jeles bíraskodási időszakként szerepelt az egész középkoron át.¹ Az ünnep egyházi megülése is lépést tartott velük, hiszen pl. Zágrábban két héten át, már Nagyboldogasszony napjától kezdve, ünnepeltek.²

Szeptember 2. Szent István legújabb keltezésű ünnepe. A magyar rendek régi kérésének késői teljesítéseként XI. Ince pápa Budavár visszafoglalásának napját (1686. szeptember 2.) azzal tette örökre emlékezetessé, hogy a diadal évfordulóján Szent István király ünnepét az egész katolikus Egyházban megülni rendelte. A rituskongregáció erre vonatkozó határozatát 1686. december 14-én küldte meg Lipót császárnak. Csak Magyarország kivétel, ahol az ősi gyakorlathoz ragaszkodva augusztus 20-a maradt a főünnep és szeptember 2-án csak megemlékezés van Szent Istvánról a szentmisében és a zsolozsmában.³

Október 11. Szent István teste megtalálásának, illetőleg átvitelének ünnepe. Csak két középkori naptárban találjuk, mégpedig a Pray-kódexben «Sancti Stephani regis corporis inventio», egy 1341 táján írt esztergomi misekönyvben pedig «Translatio S. Stephani regis» néven.⁴ Részletes előmunkálatok hiányában erről az ünnepről egyelőre többet nem mondhatunk.

Május 30. A szent Jobb feltalálásának ünnepe. A legrégebb időktől kezdve a mai napig ünnepeljük. A naptári sorrenden kívül soroljuk fel, mert egész elszigetelten áll az egyházi liturgiában, hiszen a test egy része, a jobbkez tiszteletére rendelték. Szent László alatt, amint a szabolcsi zsinat végzéseiből látjuk, még nem ünnepelték. A XII. század végéről vagy a XIII. század elejéről származó Pray-kódexben ellenben már megtaláljuk («Translatio dexteræ S. Stephani regis»). Valószínű tehát, hogy III. István uralkodása alatt hozták be, amikor a Szent László által alapított szentjobbi apátság a régi fényébe visszaállított és ott a szent Jobb különleges tiszteletnek örvendett. Az ünnep tizenegy XIV. és XV. századi naptárban «Inventio dexteræ S. Stephani regis», nyolc XIV. és XV. századi naptárban pedig «Elevatio dexteræ S. Stephani regis» néven szerepel.⁵ Naptárainkba ugyan sokszor veres betűvel jegyezték be régebben, de azért nem lehetett általános az ünneplése. Kezdetben bizonyára csak Szentjobbra, utóbb pedig Fehérvárra szorítkozott. Másutt csak megemlékezés volt róla, mint ezt pl. az 1511-i zágrábi misekönyv is bizonyítja.⁶ Laskai Ozsvát

¹ Knauz, Kortan, 225. sk., 232. és 248.

² Margalits Ede, Horvát történeti repertorium. Budapest, 1900—1902. I. 476.

³ Fraknoi Vilmos, XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török alól. Budapest, 1886. 205.

⁴ Knauz, Kortan, 272.

⁵ U. o. 271. Knauz téved, amikor május

30. ünnep voltát tagadásba veszi. A liturgikus könyvek mást mondanak. Annyi azonban igaz, hogy miséje csak aránylag későn, a XV. század végén tűnik fel.

⁶ V. ö. Podhradszky József, Egy régi zágrábi misekönyv megismertetése: Magyar Történelmi Tár XIII. (1867), 234. skk.

Szent Istvánról mondott 1., egyébként 175. beszédében azt mondja erről az ünnepéről, hogy Szent László, «convocatis episcopis festum dextre Stephani regis celebrandum instituit, quod moderna consuetudo non colit, sed tamen pia devocione in civitate Albensi positam olim misericordie operibus plenam (t. i. dexteram) omnis populus veneratur». Bár nem bizonyítható, hogy Szent László rendelte el május 30-át, annyi Ozsvát XV. századvégi adatából kitűnik, hogy régebben mégis megülték, ha talán nem is egyetemesen, és hogy kb. a XV. század második felében, amikor a szent Jobb már Fehérvárott volt, az ottan dívó fényes augusztus 20-i egyházi ünnepelés elnyomta a május 30-it. Ozsvát ugyanis újabb szokásról beszél. Az ünnep hanyatlása tehát egybeesett a szentjobbi apátság visszafejlődésével, ami viszont azzal magyarázható, hogy a nagy ereklyét — bizonyára királyi parancsra — elvitték a kolostorból. Mióta azonban a szent Jobb 1771-ben Raguzából hazakerült, a régi ünnep új jelentőségre tett szert. Van külön miséje és zsolozsmája; a róla nevezett budavári várplébánia-templomban május 30-án délután ünnepélyes könyörgés és beszéd van a tiszteletére, de azért kultuszának súlypontja véglegesen az augusztus 20-i országos szent Jobb-körmenetre tolódott át. Az ünnep újkori fellendülése egyébként Mária Teréziának köszönhető, aki a szent Jobb visszaszerzése után minden módon iparkodott előmozdítani a nagy ereklye kultuszát. Énekeket, imákat íratott, dicsőítő beszédeket mondatott, érmet veretett a tiszteletére, sőt 1773-ban pápai rendeletet is eszközölt ki, amely a szent Jobb régi ünnepének május 30-án való megtartását Magyarország egész területén kötelezővé tette. Így május 30-a 1773 óta duplex maius ünnepként szerepel egyes egyházmegyék directoriumaiban.¹

Búcsúk. Szent Istvánnak szentelt középkori templomaink meglétének és virágzásának legszebb okleveles bizonyítékai azok a búcsúlevelek, amelyeket egyes püspökök, apátok és plébánosok kérésére a pápák kiadtak. Augusztus 20-ra valószínűleg minden nagyobb Szent István tiszteletére szentelt templom kért és kapott búcsút, különösen azok, amelyekben Szent István-ereklye és ennek kapcsán tömeges zarándoklással járó kultusz is volt. Történeti adataink, sajnos, nagyon hézagosak erre a fontos pontra vonatkozólag. A legelső általunk ismert búcsúengedélyt IV. Miklós pápa adta 1290-ben azok számára, akik R ó m á b a n «ecclesiam sancti Stephani de Ungaris dictam» húsvét, Szent István vértanú és Szent István király ünnepének nyolcada alatt ájtatosan látogatják.² A XIV. század folyamán már nagyon megszorodnak az adatok. Az e s z t e r g o m i j o h a n n i t á k Szent István-temploma 1345. hétévi és hétszer negyven-napi búcsút kap a főbb ünnepekre.³ Az akkor egri egyházmegyei T e r e b e s 1347. a három magyar szentkirály ünnepére egy év és 40 nap búcsút nyer.⁴

¹ *Fraknoi*, Szent Jobb, 902.

² *Fraknoi*, Összeköttetések I. 19. A bulla a vatikáni regestákban: Vol. 45. f. 2.

³ *Bossányi* Árpád, Regesta Supplicationum.

A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Budapest, 1916—18. I. 244. sz.

⁴ *Bossányi* I. 342. sz.

A XIV. század második felében nyert búcsúk közül különösen a budaiak, a pécsiek és a zágrábiak érdemelnek figyelmet. A zágrábi székes-egyház például 1344., 1364. és 1366. is kapott búcsút — rendszeren 1 évet és 40 napot — Szent István ünnepére.¹ A XV. századi adatok közül különösen az fontos, amely szerint Zsigmond császár 1433-ban a székesfehérvári bazilika számára Szent István király ünnepére, amikor ott Szent István és Szent Imre ereklyéi felmutattatnak, búcsút kér és kap.² Ennek alapján többen azt állították, hogy a szent Jobb 1433-ban már Fehérvárott volt, mert különben Zsigmond a szentjobbi apátság számára is kért volna búcsút. Ez azonban a homályos adatból nem tűnik ki, hiszen a fejedelmét kezdettől fogva Fehérvárott őrizték, s így a fenti adat arra is vonatkozhatik. Nem lehet tehát belőle arra következtetni, hogy a szent Jobb akkor már Fehérvárott lett volna. A búcsúadatok különösen a XVIII. század közepétől fogva szaporodnak meg nagyobb mértékben a törökidő századainak pangása után. Számos templomról tudjuk, hogy a megyéspüspök vagy a helyi plébános kérésére teljes búcsút engedélyeztek benne augusztus 20-ára.

Zarándoklások. A középkori magyarság zarándokkedve semmiben sem maradt a nyugati népeké mögött, hiszen országunk már korán híres volt kegyhelyeinek nagy számáról és ereklyéinek kiválóságáról. Szent István kegyhelyei, azok búcsúi és ereklyéi világosan utalnak erre. Számos régi adat szól az őket kultiváló tömeges zarándoklatokról. Már maguk a búcsúengedélyek is utalnak az illető templomokba irányuló zarándoklatokra, de ezek mellett szép számmal vannak olyan adatok is, amelyek kifejezetten említik a zarándoklatokat. Így Székesfehérvárra, Szent István sírjához, úgyszólván 1038-tól kezdve egészen 1543-ig, amikor a törökök elfoglalták a várost, állandóan zarándokoltak a hívek ezrei. A szenttéavatás után ez csak fokozódott. Már a XII. században akkora volt a fehérvári augusztus 20-i ünnepek híre, hogy messze idegenből is vonzott zarándokokat. Adelheid királyi hercegnőről, Szoboszló cseh herceg feleségéről például tudjuk, hogy 1137-ben vágyva-vágyott jelen lenni Szent István király ünnepén s ezért Pannóniába utazott. 1146-ban a salzburgi érsek készül Magyarországra jönni Szent István király ünnepére. Szívesen mennek a királyi család nőtagjai is. Nagy Lajos anyja 1349. augusztus 14-én arról értesíti az esztergomi káptalant, hogy Szent István király ünnepére Székesfehérvárra fog utazni.³ A szomszédos országok uralkodói is elzarándoltak Szent István sírjához, amint pl. Miksa császárról (1490) olvassuk,⁴ és ott lerótták iránta való kegyeletük adóját. Legnagyobb jelentőségük mégis a magyar nép tömeges zarándoklatainak volt, amelyekről számos régi adat értesít bennünket.

Fehérvárhoz hasonló, de annak jelentőségét soha el nem érő zarándok-

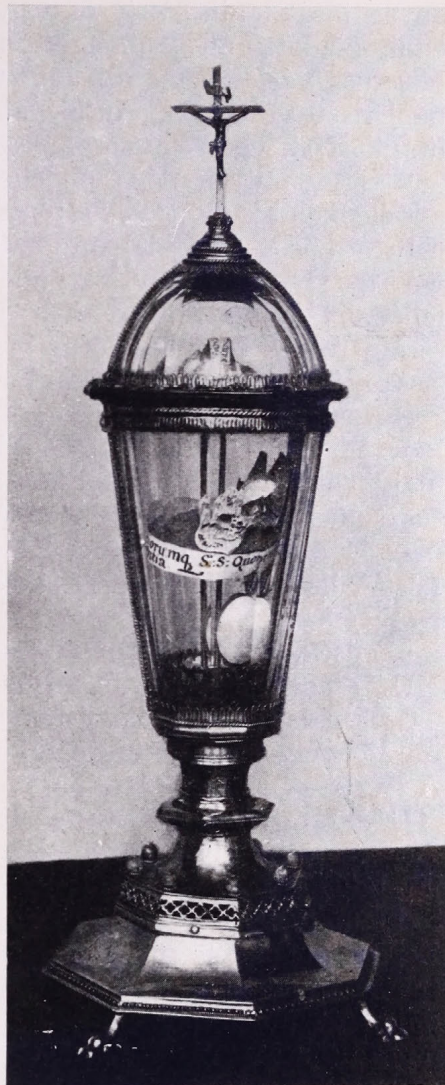
¹ Bossányi II. 385. és 408. sz. Tkálčic II. 103.

² Fraknoi, Összeköttetések, II. 20.

³ Budó 7. sk.

⁴ Pauv 49.

hely volt Szentjobb is, hová az egész középkorban, sőt jóval később is állandóan zarándokoltak a hívek messze földről, még akkor is, amikor a nagy erekleme már régen nem volt ott. Bunyitay szerint még 1880 körül is tartották Szentjobbon ezt az ősi szokást.¹ Híresek voltak a középkorban Pécs, Pannonhalmi, Zágráb augusztus 20-i zarándoklatai is. Egyes helyeken, például Nagyváradon, a Zágráb melletti Remetén, stb. a zarándokok a Szűzanyával, Szent Lászlóval és a többi magyar szenttel együtt kultiválták Szent Istvánt. Az ilyen közös kultuszra később is számos adat van. Nem említjük itt azokat a kisebb plébániatemplomokat, amelyeknek Szent Istvánbúcsújára már a középkorban zarándoklatban szokott eljárni a közeli és a távolabbi községek népe. Sok ilyen régi templomhoz (Nagybörzsöny, Kerekegyháza, Szentkútmajor, Nagylozs stb.), bár azóta már rég fiókegyházzá, esetleg temetőkápolnává süllyedt, még ma is híven elzarándokol a fiókák és a környék népe, hogy megülje a régi anyategyház búcsúját. Néha 4—5 ezer ember is összejön ilyen helyen augusztus 20-án. E zarándoklatokkal kapcsolatos vallásos néprajzi mozzanatok felkutatásában még nagyon hátra vagyunk. Régi zarándokszokásra megy vissza például a pannonhalmi atemplom Szent István-székéhez fűződő gyógyító hiedelem, amely szerint elmúlik annak a hát- és derékfájása, aki beleül. A hasonló hiedelmek, zarándokszokások, imák, érmek, képek stb. egyházmegyék szerinti összegyűjtése igen fontos volna. Annál is inkább, mert komoly körökben is az a hit van elterjedve — persze kellő alap híján — hogy népünk a török dűlő óta nem kultiválja eléggé Szent Istvánt. Eszményi alakja alig hozzáférhető a közönséges ember számára.² A valóság ezzel szemben az, hogy a vonatkozó népi

Az aacheni magyar kápolna egyik ereklyetartója.

¹ Bunyitay I. 146.

Szent István. III.

² V. ö. pl. Egyházi Lapok LX. (1937), 196. skk.

anyag jórészt nincs még összegyűjtve és feldolgozva. Sokan viszont még az eddig kiadott kultuszanyagot sem ismerik, pedig úgyszólván a lábuk előtt hever és várja, hogy végre méltányolják. Nagy hiba továbbá Szent István népi tiszteletét Szent Antalléval vagy más «hasznos» szentével összehasonlítani. Ezek egészen más lapra tartoznak!

Hogy milyen népesek lehettek egyes helyek augusztus 20-i búcsúi, azt élénken bizonyítja az a tény, hogy Pannonhalma, Bozók és számos más hely a búcsús sokadalomra való tekintettel már a XVI. század elején v á s á r j o g o t kap. A mai augusztus 20-i esztergomi, budavári és székesfehérvári zarándoklatok már nagyméretűek. A b u d a v á r i a k jelentősége régóta meghaladja az országos kereteket, s a szent Jobb-körmenet lassanként a Világegyház egyik jelentős vallásos megmozdulásává fejlődik.

Szent István n e m z e t k ö z i k u l t u s z á r a egyébként már a k ö z é p k o r b ó l is számos adatunk van. Kezdeményezői természetesen majdnem mindenütt a magyar zarándokok voltak, s tőlük vette át a kultuszt más országok népe. Rómában, Jeruzsálemben, Ravennában, Raguzában és Aachenben már a XIII—XIV. század óta meghonosodott Szent István tisztelete a magyar zarándokok és a Magyarországból kapott ereklyék révén.

Misék. Szent István augusztus 20-i főünnepének valószínűleg már a XII. század eljén volt miséje a magyar egyház sacramentariumaiban, ha sok részlete a közös misékből származott is. A legrégebb liturgikus kézirataink elvesztek, s így e tekintetben csak feltevésekre vagyunk utalva. Az első — nehezen datálható — kézirat a XII. század végén, illetőleg a XIII. század elején tűnik fel. Ebben, a boldvai bencés apátságban készült, sacramentariumban (P r a y - k ó d e x) már négy Szent István-ünnep miséjével, illetőleg az egyes misékhez való saját részekkel (oratio, secreta, post-communio) találkozunk. Így augusztus 15. : «Missa de transitu S. Stephani Regis»; augusztus 19. : «Missa de pervigilio Sancti Stephani Regis»; augusztus 20. : «Missa de translatione Sancti Stephani Regis» és október 11. : «Missa de inventione corporis Sancti Stephani Regis». Lecke és evangélium nincs bennük, mert ezek külön könyvekben voltak.¹ A kódex naptárában augusztus 20. pirossal, a másik három ünnep feketével van írva, ami arra mutat, hogy az előbbi nyilvános nagy ünnep volt, az utóbbiakat pedig csak az egyháziak ülték meg. Május 30-ának, a szent Jobb feltalálásának emlékére itt még nincs mise. A kódex négy rendkívül érdekes miseszövegének közlésétől és magyarázatától itt el kell tekintenünk, mert a velük kapcsolatos alapvető jelentőségű liturgiátörténeti kérdések mélyrehatóbb forráskutatást és mérlegelést igényelnek.

A boldvai sacramentariumhoz hasonló jelentőségű a Szent István-misék és általában a magyar liturgiátörténet szempontjából a z á g r á b i k ö n y v t á r MR 126. s z á m ú s a c r a m e n t a r i u m a. Erről Germain

¹ Magyar Nemzeti Múzeum : Quart Hung. 387. 84^v—85^r és 91^r—91^v.

Morin¹ azt mondja, hogy a XII—XIII. század fordulóján írták a Szent Margitról nevezett bélai bencés apátság számára. Kniewald Károly zágrábi egyetemi tanár viszont legutóbb arról értesít levelében, hogy véleménye szerint a XI. század végén vagy a XII. század első tizedében írták, és hogy kétséget kizárólag magyar bencésektől ered. Jelzi továbbá, hogy a kódex 18. levelén, a Mindenszentek litániájában, Szent István, Szent Imre, Szent Zórád és András neve is szerepel. A 32. lapon kezdődnek a szentekről szóló oratiók, amelyek között az említett szentekéi is előfordulnak. Bővebb adatok híján egyelőre csak annyit mondhatunk e fontos kéziratról a Szent István-misék szempontjából, hogy az oratio megléte már misére utal, hiszen a leckét a *legendarium*ból, az evangéliumot az *evangelarium*ból, a többit pedig a közös részekből vették. Erre utal III. Ince pápa azon 1201-i irata, amellyel külön elrendeli nálunk, hogy Szent István legendájából, amikor istentisztelet alatt (a szentmise és a zsoltosma leckéjeként) felolvassák, kihagyandó az a részlet, amelyben elmondatik, hogy a király az egyháziakról mindkét jog (pápai és királyi) alapján rendelkezhetett.² Egy 1250 után készült *bambergi graduáléból* viszont arról értesülünk, hogy az oratiókon és a leckén kívül a Szent István-misék más önálló részei is kialakultak már e korban. Ez a *graduale* ugyanis a XIII. század végén hazánkba került és egy kivágott lapja helyére bevarrták a minket érdeklő 34. lapot, amelynek eredetijét ledörzsölték és helyébe írták a Szent Istvánról szóló hangjegyekkel ellátott szöveget, amely *graduale* lehetett.³ A *pozsonyi káptalan* egy XIII. századi misekönyvében, a 73. levelén, Szent István miséjével találkozunk.⁴

A XIV. és a XV. század folyamán már egyre több adat értesít bennünket a reánk maradt kéziratossá, később pedig nyomtatott misekönyvekben Szent István ünnepeinek és miséinek további sorsáról. Ez a sors rendkívül változatos. Néha csak megemlékezés, máskor pedig külön miseszöveg is van az egyes misekönyvekben. Ezek a misék vagy a maguk helyén vagy pedig a kötet végére helyezett külön magyar *proprium*ban vannak, amelyhez szép «prosa»-k, vagyis himnuszok és *sequentia*k is csatlakoznak. Előfordul az is, különösen az idegenben nyomtatott misekönyveknél, hogy a magyar szentek miséit, oratioit, *sequentia*it stb. az elejükre vagy a végükre külön beírva találjuk. Ez a szokás már a kéziratossá misekönyvekben is megfigyelhető. A Nádasdyak betléri (Gömör m.) kastélyában van például egy XIV. századi *hártya misekönyv*, amelynek 218. lapján ez a felírás van: «*Incipiunt officia, que non sunt in proprijs locis*», köztük Szent István és Szent László miséje is szerepel.⁵

¹ *Manuscripts Liturgiques Hongrois des XIe et XIIe Siècles: Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VI. (1926), 63. skk.*

² A pápai irat csak kivonatban maradt fenn. V. ö. *Theiner*, *Monumenta Slavorum* I. 57. és *Fraknoi*, *Összeköttetések* I. 16.

³ V. ö. *Gábor Gyula*, *Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez: Magyar*

Könyvszemle, 1910. 24. (Gábor közli a kézirat szövegét és hasonmását is.)

⁴ *Knauz* Nándor, *A pozsonyi káptalan kéziratai: Magyar Sion VI. (1868) 458. Különnyomatban is: Esztergom, 1870.*

⁵ *Telgárti* Lipót, *Régi könyvek: Magyar Sion, VII. (1869) 815. skk.*

A misekönyvek naptárai, s bennük a Szent István egyes ünnepeinek minőségére és keletkezésére vonatkozó adatok nagy figyelmet érdemelnek. A M. N. Múzeum Fol. lat. 1982. sz. 1363-ból való magyarországi misekönyvének naptárában például több egészen téves keletkezés van. Az ilyen tévedések elég gyakoriak kéziratoss liturgikus könyveinkben.

A magyar szentkirályok és védőszentek együttes tiszteletének szép példája a több XV. századi misekönyvünkben szereplő «De Sanctis Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao» című mise.

Az egyes teljes vagy részleges miseszövegek többszázados középkori fejlődésének vizsgálata és az újkori szövegekkel való összehasonlítása nagyon értékes eredményekkel kecsegtet. A legfontosabb kéziratok azonban, sajnos, oly nehezen hozzáférhetők, hogy erről egyelőre le kell mondanunk. Annyi azonban már eddigi hiányos tudásunk alapján is állítható, hogy a Commune Sanctorumból vagy más szentek (pl. Szent Lajos, augusztus 25) miséjéből átvett szövegek mellett számos olyan is akad, amely valóságos gyöngye a középkori magyar liturgikus irodalomnak és élénken tükrözi — még a latin köntösön át is — a magyar nép különleges kegyeletét és nemzeti sajátságait.¹

Új korszak kezdődött Szent István miséinek történetében, amikor a római ritus behozatala kapcsán VIII. Orbán pápa 1631-ben elfogadta a magyar szentek miséinek és zsolozsmáinak régi forrásokból, külön zsinati bizottság által összeállított *proprium*-át. Ezt hamarosan ki is nyomtatták és iparkodtak mindenütt életbeléptetni. Pázmány rendkívüli buzgalma e téren is diadalt aratott. Csak a zágrábi egyházmegye vonakodott feladni ősi középkori szerkönyveit és sok huzavona után csak 1690-ben fogadta el a római rítust.² Az újkori Szent István-misék története ezzel korántsem zárult le. Miként már a középkorban, most is érvényesültek az egyes egyházmegyéek és szerzetesrendek különleges igényei és hagyományai. Így ha a szövegekben talán már kevésbé is, de a megülés módjában számos eltérést találunk. Az egyes ünnepek szövegtípusainak teljes történeti átvizsgálása nagyon fontos volna.

Meg kell itt emlékeznünk a Szent István tiszteletére alapított régi oltárságokról és misealapítványokról is. Az indítást ezekre maga Szent István adta, aki a pannonhalmi monostort és templomát az 1001-ben kelt alapítólevél szerint «ob anime nostre remedium, pro stabilitate regni nostri» építteti fel. A pannonhalmi konventmise éppen ezért már ősrégi idők óta «ad intentionem S. R. Stephani, pro incolumitate Regis et Regni Hungariae...» mondatik mindennap. Hasonló a helyzet a többi Szent István által alapított helyeken, főként a káptalanokban. Az egyes székesegyházak és plébániatemplomok Szent István-oltárságairól, amelyek

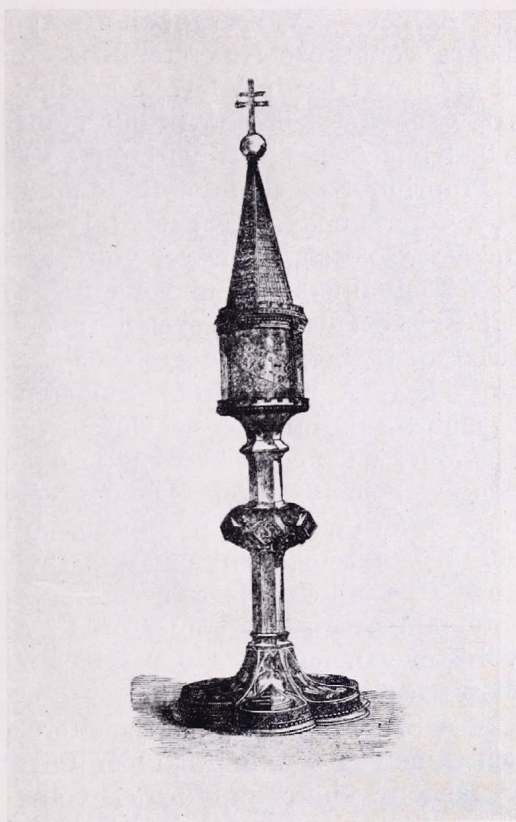
¹ V. ö. Knauz Nándor, A magyar egyház régi szokásai. VII. Régi misekönyveink: Magyar Sion, VI. (1868), 801., 881. VII. (1869),

5., 81., 183., 251., 676., 719. Különnyomatban is: Esztergom, 1870.

² Knauz, u. o. III. (1865), 401. skk. *Fraknoi*, Összeköttetések III. 333.

alapítványai az ő tiszteletére is tétettek, már a XIII. század óta vannak adataink.

Zsolozsmák. A szentmisékhez hasonlóan a zsolozsmák is aránylag korán kezdenek kialakulni. A XI. század végén és a XII. század elején megírt legendákat már a XII. század folyamán felhasználták a szentmise és a zsolozsma mondásakor is. Későbbi adatok tanúsága szerint belőlük vették a zsolozsma leckéit. A fennmaradt legendakéziratok mind ilyen liturgikus célú XII—XV. századi legendagyűjteményekben találhatók, ami világosan utal liturgikus jellegű felhasználásukra. Ilyen például a négykötetes XII. századvégi *heiligenkreuzi cistercita Passionale*, amely az egyházi naptár sorrendjében közli a szentek legendáit. Szent István kis és nagy legendája a 3. kötetben található. Ugyanilyen jellegű, de 60 évvel korábbi az ú. n. *Ernszt-kódex*, amelyből Varjú Elemér a két legenda szövegét kitűnő bevezetésekkel és kritikai magyarázatokkal ellátva kiadta.¹ Mivel a legendák négy kézírata mind cistercita kolostorban maradt fenn, kettőt pedig biztosan ilyenben másoltak, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a legendákat író és a kultusz megindításában nagy szerepet játszó bencések után a cisterciták tettek legtöbbet Szent István liturgikus tisztelete terén. Alátámasztja ezt azon 1222-i adat, amely szerint a citeauxi nagykáptalan megengedi, hogy Szent István király ünnepét a magyar cistercita monostorok megüljék. Ekkor énekelhették először Zircen és másutt Szent István augusztus 20-i zsolozsmáját.² Hasonló adatok bizonyára a bencés kolostorokról is voltak, de a rájuk vonatkozó oklevelek mind elvesztek. Csak későbbi, XIV—XV. századi említésekből következtethetünk vissza a kezdetekre.

Szent István aacheni ereklyetartója.
Nagy Lajos király ajándéka.

¹ Szent István király legendái. Budapest, 1928.

² V. ö. Horváth Konstantin S. O. Cist., Zirc története. Veszprém, 1930. 25. l.

A pozsonyi káptalan egy XIII. századi hártya-kézirat osztonka breviáriumban Szent István szerepel a naptárban és a Mindenszentek litániájában is. A *Proprium Sanctorum* című rész sajnos hiányzik, pedig benne lehetnek Szent István legendái és zsolozsmájának saját részei is. A kéziratban látszik, hogy erősen használták.¹ Szerencsésebb helyzetben vagyunk egy XIII–XIV. századi zágrábi breviárium tekintetében, mert megvan benne Szent István és Szent Imre a magyar legendákból vett életrajza és teljes zsolozsmája is.²

A XIV–XV. században a szaporodó szerkönyvekkel együtt a zsolozsmákra vonatkozó ismereteink is erősen gyarapodnak. Ha töredékesen is, de azért már kezdjük látni a későbbi teljes zsolozsmák fokozatos kialakulását. Csak két jellemző példát említünk. Reánk maradt *Imre gyulai plébános* 1454-ben írt *kódexe*, amely a breviárium két utolsó részét, a *Proprium Sanctorum*ot (a kódex maga *Lectionale Sanctorum*nak nevezi) és a *Commune Sanctorum*ot tartalmazza. Nyilvánvalólag a váradi egyházmegye zsolozsmáskönyve volt. Szempontunkból azért nevezetes, mert Szent Istvánnak három helyen is van benne zsolozsmája, illetőleg annak saját része. Így a 96 b-levélen «*Inventio corporis s. Stephani*», a 112 b-levélen «*De sancto Stephano rege*» és a 122 b-levélen «*Octava s. Stephani regis*» cím alatt. A másodiknál, augusztus 20. zsolozsmájánál, a Hartvik-féle legendát találjuk, de az előszó és a szenttéavatásról szóló rész híján.³ Domokos fehérvári prépostnak, az ausztriai Szt. Lambach bencés kolostor könyvtárában őrzött remek kiállítású XV. századi breviáriumban szintén három zsolozsmát találunk, de két egészen eltérő keltezéssel: július 30. «*Inventio dexteræ beati regis Stephani*», augusztus 3. «*Inventio corporis Sti Stephani Regis*» és augusztus 20. «*Stephani regis et confessoris*». Az első kettő feketével, a harmadik vörössel van jelezve a naptárban. Az augusztus 20-i zsolozsma (428. lap) díszes festéssel kezdődik.⁴

A Szent István-ünnepek eltérő és sokszor egészen különleges keltezéseit, amelyek — mint már említettük — egyáltalán nem ritkák régi szer-tartáskönyveinkben, érdemes volna egyszer behatóbb kutatás tárgyává tenni, hiszen a másolók hibái mellett a chronologiai hagyomány nagyfokú ingadozásaira is értékes következtetések vonhatók belőlük.

A XV. század második felében, de főként a XVI. század folyamán egyre növekszik a nyomtatott breviáriumok száma. Ezekből már egész világos képet nyerünk Szent Istvánnak a középkorból átmentett zsolozsmáiról. Így pl. Tolnai Máté pannonhalmi főapát 1506-i Velencében nyomtatott breviáriumban augusztus 20-ra a 389. lapon a következőket

¹ Knauz, Pozsonyi kápt.: Magyar Sion, VI. 457.

² Margalits I. 401.

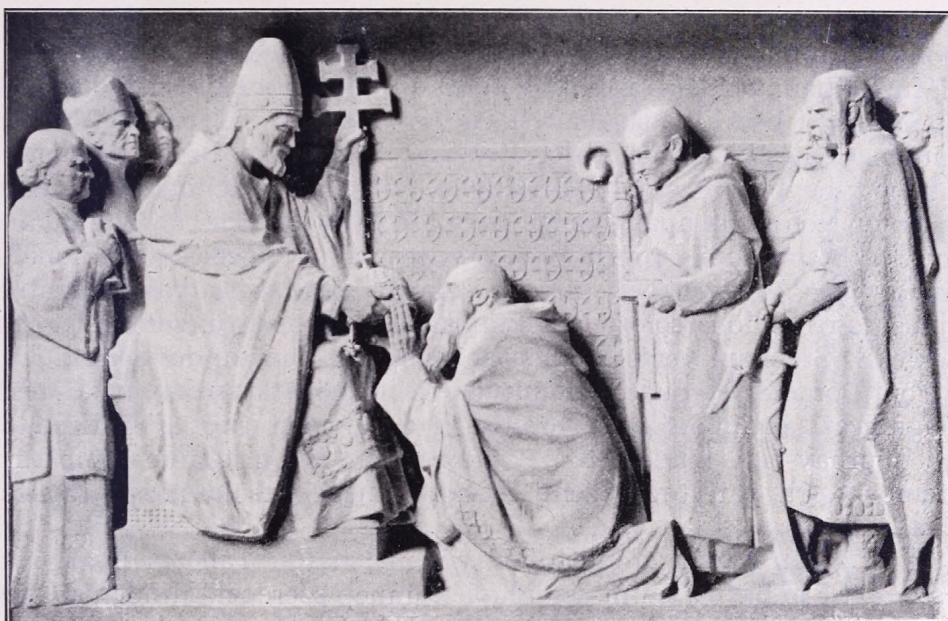
³ Karácsonyi János, Imre gyulai plébános

kódexe: Magyar Könyvszemle, 1896. 8. skk. V. ö. hozzá Karácsonyi: Századok, 1894. 7.

⁴ Römer Flóris, Domokos fehérvári prépost breviáriuma: Magyar Sion, VII. (1869), 50. sk., 124. skk.

találjuk: «Magnificat Ant.: Aue rex bte Stephane, unica spes gentis tue, aue doctor et apostole. Oratio: Deus qui beatum Stephanum terreni imperii... Invitatorium: Regem regum venerantes adoremus Dnum, qui in coelo coronavit S. regem Stephanum. Hymnus: sicut de simplici confessore. Vita S. Stephani (lectio): Omne datum optimum... quo dicto disparuit».

A XVI. század folyamán már külön magyar propriumokat is nyomtattak az egyes egyházmegyék és szerzetesrendek breviáriumaihoz; ezekben természetesen Szent István zsoltosmái is kellő mértékben szerepelnek. Így például a pannonhalmi breviárium 1506-i és 1519-i Tolnai-féle kiadá-

II. Szilveszter pápa koronát küld Szent Istvánnak. Damkó József domborműve.

sait már 1582-ben egy terjedelmes pótlék követi, mégpedig amannak Proprium Sanctorum-része kiegészítéseként. Sokkal jelentősebbek azonban Szent István és általában a magyar szentek zsoltosmái tekintetében a XVII. és a XVIII. század folyamán megjelent pótlékok, illetőleg egész külön is kiadott officiumok. Az 1693-ban megjelent *Lendvay-féle pótlék* lényeges vonása a magyar szentek főünnepeinek (Szent Erzsébet napjának kivételével) nyolcados ünneplése és a lectiók szakaszainak eltérő beosztása.¹ A XVIII. századi barokk Szent István-tisztelet egyik legértékesebb forrása a Somogyi Dániel pannonhalmi főapát kérésére 1770. Rómában átvizsgált, megerősített és kiadott teljes Szent István-

¹ *Ph. Rt.* III. 329. és 331. skk. IV. 542. skk.

officium, amelyet figyelemreméltó történeti jegyzeteivel együtt alkalomadtán majd külön ismertetünk.¹

Hasonló értékes zsolozsmaszövegeket rejtenek magukban a többi szerzetesrend régi és újabb breviáriumai is, amelyek felkutatására legutóbb G á b r i e l A s z t r i k adott kitűnő mintát a legrégibb magyar premontrei breviáriumok ismertetésével.² Cikkének adatai közül különösen a XVI. század elejéről való magyarnyelvű imák és antiphonák, amelyek mind breviáriumból valók, érdemelnek figyelmet.

A barokk korszak különleges kegyelete a római rítus behozatala és a magyar propriumok római jóváhagyása (1631) után is értékes alkotásokat hozott létre Szent István zsolozsmái terén, amelyek részletes ismertetésére most nincs helyünk. Mint jellemző példát csak a fentebb említett 1770-i pannonhalmi officiumot hozzuk fel. A XVIII. és a XIX. század külföldi breviáriumaiiban, például a *Breviarium Monastico-Benedictinum* 1843-i bécsi kiadásában (Pars Aestiva, 688. o.) a legtöbb rész a *Commune Confessorum*-ból való. Érdekes, hogy ez a breviárium szeptember 3-ra teszi Szent István duplex-rangú ünnepét, mert szeptember 2-ára Szent Nonnosus apát ünnepe esett. Nagyon érdekes adatot találunk ugyanezen breviárium *Proprii Gottwicensis* című függelékében, amelybe az akkor még Göttweighez tartozó zalavári apátságra való tekintettel május 30-ra külön zsolozsmát iktattak be: «In festo inventionis manus dexteræ S. Stephani regis Hungariæ. Duplex. Omnia de Comm. Conf. non. Pont., præter ea quæ sequuntur», és itt következnek a saját részek (a *Magnificat* antiphonája, az oratio és a II. nocturnus 4 lectiója). Az 1884. Tournay-ban kiadott *Breviarium Monasticum*ban is szeptember 3-ra van téve Szent István ünnepe; zsolozsmája azonos a fentivel.

Az 1814-ben Budán kiadott *Breviarium Romanum* nyári részében szeptember 2. mint semiduplex ünnep szerepel. Minden a *Comm. Conf.* részből való, csak az oratio és a IV—VI. lectio saját. Az *Officia propria Hungariæ* c. részben május 30. duplex majus. Minden a *Comm. Conf.*-ből van, kivéve a *Magnificat* antiphonáját, az oratiót, a II. nocturnus IV—VI. lectióját, a III. nocturnus VII—VIII. lectióját és végül a *Benedictus* antiphonáját. A ugusztus 20. duplex cum octava. Minden a *Comm. Conf.*-ből, kivéve az oratiót (mint előbb), a II. és a III. nocturnus lectióit. A II. nocturnus lectiói itt is a legendából, a III. nocturnuséi Szent Ambrus homiliájából (mint Szent Lajos király ünnepén, augusztus 25.), május 30-nál pedig Szent Fulgent püspök homiliájából valók. Nyolcadában mindennap

¹ Az értékes nyomtatvány teljes címe a következő: «Sacra Rituum Congregatione Eñõ, et Dñõ Dñõ Card. Rezzonico ponente super prosequenda recitatione Officii proprii S. Stephani Hungariæ Regis, quæ plurimis ab hinc annis in Monasterio S. Martini de Sacro Monte Pannoniæ Ordinis Sancti Benedicti nullius

Dioecesis Provinciæ Strigoniensis die festo ejusdem S. Regis absolvitur. Memoriale. Romæ, MDCCCLXX. 8º, 24 oldal.

² Gábrriel Asztrik, Brevárium-típusú kódexek: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Gödöllő, 1934. 109—176. l.

róla van megemlékezés, sőt a 25. lapon a következő érdekes utasítás található: «*Lectiones sequentes secundi ac tertii Nocturni de die quarta Octavae S. Stephani ponuntur, non quia legendae sunt, sed ne Historia de gestis ipsius imperfecta remaneat*». A II. nocturnus IV—VI. lectiója a legendából, a III. nocturnus VII—VIII. lectiója pedig Szent Ambrus homiliájából való. A nyolcad 7. napján a II. nocturnus lectiói megint a legendából, a III. nocturnuséi pedig Beda Venerabilis homiliájából valók. Augusztus 27-én, az ünnep nyolcadán, minden úgy van, mint augusztus 20-án, de a II. nocturnusban megint folytatódik a legenda, a III. nocturnus lectiói pedig Szent Ágoston homiliájából valók. A *Breviarium Romanum* 1908-as regensburgi kiadása mindenben egyezik az előbb ismertetett budaival, csak a nyolcadra vonatkozó bővítések hiányoznak.

Himnuszok, énekek, imák. Jelentős szerepük volt a Szent István-kultusz történetében az egyes mise- vagy zsoltószövegek keretében előforduló középkori himnuszoknak, sequentiáknak, antiphonáknak is, amelyeket az istentisztelet, az ereklyés körmenet alatt és egyéb alkalmakkor énekelt a papság. Közülük nem egynek szövege kicsendül a későbbi magyarnyelvű Szent István-énekekből, amelyek száma a XVIII. század folyamán nagyon megnövekszik. Gacs Emilián szerint például csak a pannonhalmi főkönyvtár hat kéziratos énekeskönyvében hét ismeretlen magyar Szent István-éneket találunk.¹ Tekintettel arra, hogy a jelen munkában két tanulmány (Alszeghy Zsolt, Szent István az egyházi költészetben; Vargha Damján, Szent István a magyar kódexirodalomban) körét is érintik e himnuszok és énekek, bővebb méltatás helyett ezekre utalunk.

A latin oratiókból fejlődött magyar Szent István-imák kultuszformáló szerepéről alább szólunk majd a népi Szent István-tisztelet kapcsán.

Nem térhetünk ki bővebben a Szent István tiszteletét rendkívül nagy mértékben dokumentáló régi képek, szobrok, domborművek, érmek, pecsétek és egyéb képzőművészeti alkotások a kultusz szempontjából való méltatására sem, mert több cikk is foglalkozik velük a jelen mű keretében. Csak annyit jegyzünk meg róluk, hogy sok esetben olyan mozzanatokat örökítenek meg, amelyekről az írott emlékek nem tudnak. A középkor ugyanis tele volt Szent Istvánra és általában a szent királyokra vonatkozó társadalmi és népi hagyományokkal, amelyek legnagyobb része a török-dúlás alatt az elpusztult magyar népiséggel együtt kiveszett. Éppen ezért fel kell karolnunk és meg kell szólaltatnunk minden olyan tárgyi emléket, amely a valaha bőven folyó szájhagyományból fakadt. A különböző korú tárgyi és írott emlékek összevetése révén ugyanis aránylag könnyen ki lehet következtetni a Szent István-tisztelet román, gót, renaissance, barokk stb. stílusváltozatait. Ezek a stílusformák a kultusz hullámmá-

¹ A pannonhalmi énekeskönyvek Szent István királyról szóló énekei. Kéziratos tanulmány. Megjelenik a Pannonhalmi Szemle XIII. (1938) évfolyamában.

sait is szépen szemléltetik és egy-egy korszak minden tárgyi és írott emléken megfigyelhetők. Más elemek viszont már a középkor óta állandóak. Ilyen irányú kutatásokra legutóbb Csapodi Csaba adott szép mintát a barokk iskoladrámák és dicsőítőbeszédek Szent István-képének elemzésével.¹

II. Népi tisztelet.

Az egyházi kultusszal egyidős, sőt sok tekintetben korábbi annál Szent István népi tisztelete. Írásban ritkán rögzített emlékeinek legnagyobb részét, sajnos, nyom nélkül elemésztette a könyörtelen idő. A kipusztult magyar népcsoportokkal is sok népi emlék veszett el örökre. A reánk maradt csekély nyomokból tehát csak viszonylag tökéletlen és hiányos képet alkothatunk.

Mondák. Legendák. Mesék. Szent István alakjából, életéből a kritika sok mindent lefaragott és átértékelte. Egy dolog azonban soha meg nem ingatható tény marad, s ez az, hogy a XI. századtól kezdve a magyar nép minden rétege állandóan a legnagyobb érdeklődéssel foglalkozott Szent István óriási alakjával és részletes dokumentumok híján még ma is csak körvonalaiban ismert hatalmas életműve minden részletével. Ez érthető, hiszen egyénisége és műve lenyűgöző élmény lehetett már kortársainak és közvetlen utódainak is. Alakja körül így már életében megindult a *m o n d á k é p z ő d é s* a családbeliek, a papság, az előkelők és a nép ajkán. A reánk maradt mondai, legendai és más hagyományok száma oly nagy, hogy itt csak néhány jellemző példát említhetünk. A kérdés részletes feldolgozását későbbre kell halasztanunk.

Az *Árpádok családi körében* számos mondai hagyomány volt, amelyekről Hartvik legendájából értesülünk. Hartvik minden bizonynyal a XI. század folyamán ismert és terjesztett szájhagyomány adatait összegezte legjobb tudomása szerint, kevéssel 1100 után, felhasználva a XI. század végén keletkezett kis- és nagylegenda, esetleg egyéb — már meg nem lévő — források anyagát is. Így megtudjuk, hogy már *Álmos születését* «divina visio» jelentette előre, «ut reges gloriosi propagarentur». Szent István születésénél is csodálatos látomása van *Gézának*, amelyben angyal jelenti, hogy nem ő fogja véghezvinni Magyarország megtérítésének nagy művét, mert vértől fertőzöttek a kezei, hanem születendő fia, aki az Úr kiválasztott királya lesz és a földi élet koronáját egykor az örökkévaló koronával cseréli fel. Hogy semmi kétség se legyen a dolog felől, Isten ezt látomásban Géza feleségének, *Saroltának* is kinyilatkoztatja: «Apparuit namque illi (t. i. uxori ejus) beatus Levita, et Protomartyr Stephanus, Levitici habitus ornatus insignibus, qui eam alloquitur taliter coepit: Confide in Domino, mulier, et certa esto, quia filium paries,

¹ Csapodi Csaba, Kinek tartották Szent Istvánt a XVIII. században?: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. Budapest, 1936. 346. skk.

cui primo in hac gente corona debetur, et regnum, nomenque meum illi reponas. Cui cum admirans mulier responderet: Quis es Domine, vel quo nomine nuncuparis? Ego sum, inquit, Stephanus Protomartyr, qui primus pro Christi nomine martyrium pertuli. Quo dicto disparuit».

Hasonló csodás módon adatik meg Hartvik szerint a korona is. A pápa ugyanis eredetileg a lengyelek vezérének, Miesconak akarja adni a koronát, aki szintén követséget küldött. Az Úr angyala azonban a korona átadása előtti éjjelen megjelent látomásban a pápa előtt és azt mondta neki: «Crastina die, prima diei hora, ignotae gentis nuncios ad te venturos esse cognoveris, qui suo Duci coronam ad te regiam cum benedictionis Apostolicae munere flagitabunt. Coronam ergo, quam praeparari fecisti, eorum Duci, prout petierint, cures sine contradictione largiri: sibi enim eam cum regni gloria pro vitae suae meritis scito deberi». A mondott időben Asztrik főpap kíséretével tényleg meg is érkezett, rendre elmondta a szentéletű vezér tetteit és kérte az említett jelvényeket, fűzi tovább Hartvik az elbeszélést.

A római és a magyar hagyományokra támaszkodva a XIII. századtól kezdve számos királyi okiratunk említi és a magyar szentkirály- és koronakultusz alapjává teszi a fenti csodás történetet. Ennek az állandó hagyománynak köszönheti a szent korona azt a világtörténelemben páratlanul álló kegyeletet, amely a nemzet legdrágább kincsévé, Szent István birodalmának jelképévé avatta, szent, angyali és apostoli jelzőkkel illetve

s nagy közjogi jelentőséggel ruházta fel.¹

Valószínűleg a királyi család német környezete közvetítésével kerültek ki osztrák és onnan német földre Szent István és családja életének főbb mozzanatai. Ott mondai és legendás formát öltöttek, s közülük néhány Bambergben, Scheyernben stb. a mai napig fennmaradt. Hasonló módon juthattak bizonyos hagyományok a környező szláv népek közé,

Szent István ereklyetartója.

¹ Lásd ezt bőven *Fraknói*, Összeköttetések I. 6. sk.

amelyek — főként a horvátok és szlovének — az egész középkoron át nagy kegyelettel vették körül Szent István alakját. A XI. század elejétől fogva országunkon nagy csapatokban átvonuló szentföldi zarándokok, a keresztes hadak stb. távolabbra is elvitték Szent István életéről és tetteiről szóló népi hagyományainkat. Bővebb anyaggyűjtés híján ezekre egyelőre csak utalhatunk.

A Szent István sírjánál, híresebb kultuszhelyein stb. a fölemeltetés után történt csodák közül — sajnos — elég keveset őrzött meg a hagyomány. Néhány csodát Hartvik is említ, de szavaiból kitűnik, hogy lényegesen több történt már addig is. Ezek elmondását — idegen lévén nálunk — hazánk kiváló tollú férfiaira bízta Hartvik püspök így csak a szent Jobb eltűnésére és feltalálására vonatkozó akkori hagyományt írja le részletesen. Pedig hogy a nép a sírnál és a nevesebb ereklyéknél történt eseményekről az egész középkoron át «sok csodát», legendát mesélt, hogy a fennmaradt írott emlékeknél a szájhagyomány jóval többet tudott, az a későbbi említésekéből és művészi emlékekből eléggé kitűnik. Középkori krónikásaink is számos népi és társadalmi hagyományt rögzítettek Szent Istvánról. Legtöbb ősi kolostornak és régi templomnak, számos községnek és várnak, birtoknak és dűlőnek, amely már a tatárjárás előtt megvolt, szentistváni eredetet tulajdonít a nép és mondát, mesét is tud róla. Ezek száma még a mai hiányos gyűjtés után is eléri a százat. Az ilyen eredetmondák és legendák nagy részéről hajlandó volna első pillantásra azt mondani az ember, hogy aránylag fiatal, XVIII—XX. századi tudákos kitalálások (Veszprém: vessz prém!, Kercseliget: se kert se liget stb.), de van néhány nagyon korai adatunk, ami rendkívüli óvatosságra inti a kutatót ezen a téren is.

A hagyomány szerint az Apuliából származott Deodatus, S. Severino grófja, Szent István keresztapja, T a t á n bencés apátságot alapított Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére és ottani birtokát, amelyet még Géza vezértől kapott, a kolostornak ajándékozta végrendeletében. Mivel őt Szent István kegyeletből tatának szokta hívni, így kezdték nevezni később a helyet is. Erről a gyermekesnek látszó névmagyarázó mondáról már 1263-ban hallunk. Deodatus végrendeletét ugyanis 1263-ban IV. Béla, utóbb pedig IV. László külön oklevelében megerősítette. Később IX. Bonifác pápa is megerősíti (1400. nov. 14.) és szószerint közli az előző két oklevelet.¹ IV. Béla oklevelében pedig ezt olvassuk: «Et in signum huiusmodi rei et facti prefatus rex sanctus Stephanus dictam villam ob reverentiam et memoriam dicti comitis Deodati et testamenti facti per ipsum T a t a n o m i n a v i t, q u o d p a t e r s p i r i t u a l i s i n t e r p r e t a t u r, v u l g a r i t e r v o l e n s p e r h o c i n t e l l i g i i m p o s t e r u m, q u o d e s s e t d o n a t i o e t c o n c e s s i o s p i r i t u a l i s e t n o n s e c u l a r i s . . . » A fenti szavakból tehát világosan következik, hogy ez a hagyomány vagy inkább eredetmonda már

¹ *Monumenta Vaticana, Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Series I. Tomus IV.* 263. skk.

1263 előtt ismeretes volt az Árpádok családjában, illetőleg a tatai bencések körében. A Képes Krónika is elbeszéli.¹

A XV. és XVI. század íróinak, akik jó érzékkel felhasználták a különböző helyi hagyományokat is, több Szent István-monda feljegyzését köszönhetjük. Pigafetti Márk olasz katonatiszt, aki 1567-ben a Konstantinápolyba utazó Verancsics érsek kíséretének tagja volt, az utazásról készített és Londonban (1585) kiadott naplója 2. fejezetében leírja a Bécs—Buda—Belgrád útvonalon látott helységeket és emlékeket. B a r a n y a v á r r ó l azt mondja, hogy most (1567-ben) török váracska, de látni egy várnak és egy kéttornyú templomnak a romjait. A várat és a templomot Szent István építtette, aki szeretett itt időzni. Mindig kéttornyú templomokat építtetett, ezért van Magyarország címerében is egy nagy kéttornyú templom. Baranyavár közelében mocsarak vannak. Egyikben harang van elrejtve, amelyről és Szent István királyról a nép sok csodát regél.²

A középkori e g r i hagyomány szerint Szent István az egri várban tartózkodott 999—1010 között és ezalatt ott püspökséget és székesegyházat alapított. Az utóbbi építését a vár felett lévő Tetemvár nevű halomról, amelyet azóta Királyszéknek neveznek, nézte végig ülve és jelenlétével buzdította a munkásokat. E hagyományt Istvánffy, aki először jegyezte fel, úgy látszik, Tinódi azon versezetéből merítette, amelyet Zsámboki I. Ferdinánd kívánságára latin nyelvre fordított. Istvánffytól azután más írók is átvették és kibővítették.³

Ugyancsak a középkor végére esik egy Szent Istvánnal kapcsolatos l e g e n d a t ö r e d é k felbukkanása is. Laskai Ozsvát azt mondja egyik augusztus 20-ra írt beszédében, hogy Szent István egyik udvarbíráját hamis ítéletmondás miatt megnyúzatta. Ez a történet erősen emlékeztet a Gesta Romanorumnak a hamis bírákról szóló példájára (29. sz.). Honnan vehette Laskai ezt a példázatot? Csak nála található meg, Szent István legendáiban hiába keressük. Lehet, hogy egy ismeretlen hazai krónikát használt, amelybe a szájhagyományból kerülhetett helyi mondaként ez a történet. A helyi monda pedig talán úgy keletkezett, hogy a nép a Gesta Romanorum 29. sz. példázatát Szent István nevéhez fűzte és helyhez kötötte. Ugyanezen történetet ugyanis II. Mohamedről is mesélték.⁴

Érdekes A b a s á r bencés kolostorának eredetmondája is, amely a XVIII. század folyamán bukkan fel először, de valószínűleg jóval korábbi való. Az ősi helyi hagyomány szerint ugyanis Szent István élete végső évében magát a bencésrend alapítóját, Szent Benedeket (†543!) kérte, ékes aranykeresztet ajándékozván neki, hogy a montecassinói kolostorból szerzeteseket küldjön hazánkba. Szent Benedek küldött is két szerzetest,

¹ Caput XX. (De generatione Tata.) V. ö. M. *Florianus*, Hist. Hung. Fontes Domestici. II. k. (Lipsiae, 1883), 129. l.

² V. ö. «Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta, gentiluomo vicentino. London, 1585. Az idézett helyet közli *Margalits* II. 47.

³ *Rupp* Jakab, Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre. Pest, 1870—76, II. 2.

⁴ *Timár* Kálmán, Magyar szentek legendái és a Gesta Romanorum: Ethnographia XXI. (1910), 51. sk.

de közben Szent István meghalt. Így csak másodutódja, Aba Sámuel fogadhatta őket, aki Saáron építtetett nekik kolostort. Más változat szerint Péter király fogadta és őt igen díszes vecseryeköpennyel és más ajándékokkal megörvendeztetve hamarosan visszaküldte őket Cassinóba.¹

A magyar nép régi hajlamát, hogy minden ősi templomot, kolostort és emléket Szent Istvánnal hozzon összefüggésbe, egy német tudós már 1856-ban leírja: «Wo immer eine alte Kirche existiert, und wäre diese auch in verschiedenen spät-romanischen oder gothischen Formen, immer heisst es, das Denkmal sey vom heiligen Stephan. Dieser Zug der Ungarn hat etwas rührendes und poetisches. Der heilige Stephan ist Ungarn nicht bloss ein Individuum, er repräsentiert, man kann sagen, eine Idee, eine ganze Reihe von Begriffen findet in ihm ihren Mittelpunkt oder ihre Stütze.»² Ez a hagyomány természetesen nem mindig naív, hanem komoly alapja is van. Ha nem is alapította Szent István egyik-másik templomot, amit neki tulajdonít a hagyomány, mégis több tartozik közülük azon anyaegyházak közé, amelyek építését 10—10 falu számára Szent István törvényileg elrendelte. A fiókegyházak népe, amely évszázadokon át körmenetben vonult vásár- és ünnepnapokon az anyaegyház miséjére, ott egyben ezt a régi hagyományt is ápolhatta. Az ilyen körmenetes vonulás a mater-be nagyon sok helyen még ma is megvan nálunk. Valószínűleg ilyen eredetű hagyományokra megy vissza az a híres és elterjedt monda, amely szerint a Csallóköz 13 ősi templomát Szent István a Boldogságos Szűz és a 12 apostol tiszteletére építtette, midőn ott a keresztény vallást hirdette. Ő maga a mai Vajka nevű érseki városka helyén lakott, amely a nevét is tőle vette volna. A kérdéses 12 apostol-templom persze idők folyamán a védőszentekkel együtt folyton változott, úgyhogy kb. 19 község tart rá igényt. Hogy mennyire komolyan vették ezt a mondát, mutatja az is, hogy a XVIII—XIX. századi plébániai feljegyzések többször említik. Azonban nemcsak a magyar nép beszél Szent István templomépítéseiről, hanem ez a hagyomány áterjed a szomszédos osztrák, de valaha hozzánk tartozott területekre is. Ipolyi Arnold 1850 körül még hallotta, hogy Hainburgban és Németóvárott a nép Szent Istvánnak tulajdonítja régi templomainak építését.³

A Szent István-mondák egy nagy csoportja a Szent István tiszteletére szentelt templomokhoz fűződik, amelyeknek építését sok helyen, pl. Mezőtelegden,⁴ makacs állhatatossággal magának Szent Istvánnak tulajdonítja a nép, vagy legalább egy Szent Istvánig visszamenő mondával iparkodik magyarázni az eredetét. Ilyen mondánk szintén sok van.

Akad továbbá szép számmal Szent Istvánnal kapcsolatos forrás-

¹ *Rupp* II. 98. sk.

² R. *Eitelberger*, Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn: Jahrbuch der k. u. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1856. 93.

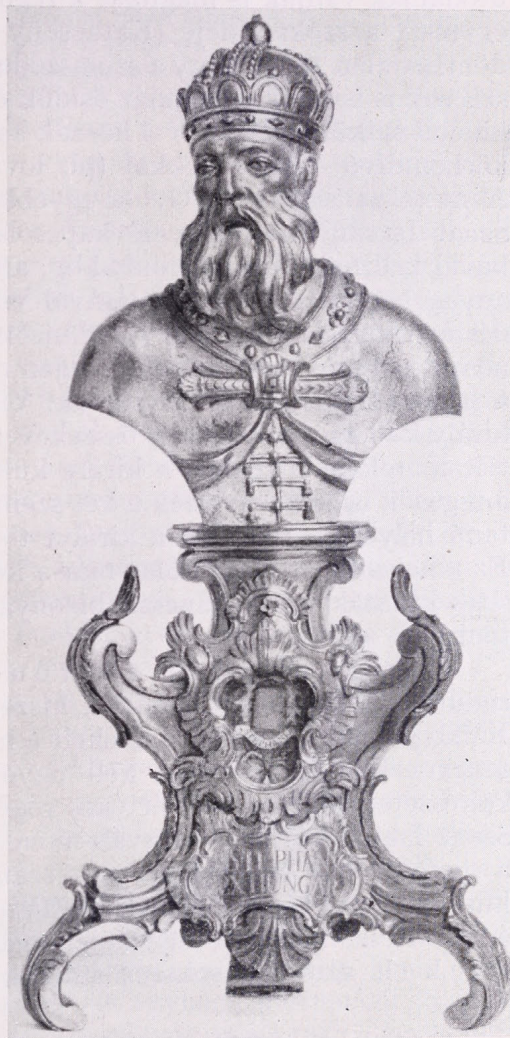
³ Lásd ezt bőven *Ipolyi* Arnold, Csallóköz műemlékei: Archaeologiai Közlemények I. (1859), 34. skk.

⁴ *Bunyitay* III. 431. skk.

és kincs-monda is. Mondák fűződnek Szent István életének számos mozzanatához: születéséhez, keresztéséhez, szerelméhez, házasságához, utazásaihoz, hadjárataihoz, helységalapításaihoz is. Ezek közül nem egyen nagyon is meglátszik a tudákos, félnépies vonás, mások viszont minden tekintetben népiek. Felsorolásukra és méltatásukra itt nincs terünk. Szendrey Zsigmond kb. harmincnak a lényegét közli egyik cikkében.¹ Majdnem ugyanannyi, eddig még nem ismertett mondáról mi is tudunk. Korukat, eredetüket nagyon nehéz meghatározni; egyik-másik több évszázadosnak látszik. A tudákos mozzanatok nem okvetlenül utalnak a felsőbb társadalmi rétegekre, hiszen népünk maga is szeret a saját módján helynévmagyarázatokkal kísérletezni. Ez egyébként nálunk, ahol a dokumentumok pusztulása vagy lappangása miatt sok ősi, esetleg nemesi vagy egyébként kiváló község lakossága majdnem semmit sem tud faluja eredetéről és régi történetéről, nagyon is természetes és általános jelenség. Már a legrégebb krónikáink is sok ilyen helynévmagyarázó mondát említenek. Ezek azonban legtöbbször csak tudákos névelemzések.

A hazai nemzetiségek, a horvátok, tótok, románok és németek szájhagyománya is sok mondaszerű és legendás hagyományt őriz Szent Istvánról, amelyek közül egyik-másik még a középkorra nyúlik vissza. A külföldi hagyományok közül különösen a scheyerniek és a bambergiek érdemelnek figyelmet. Az ezirányú gyűjtés, sajnos, még nagyon hiányos.

Énekek. Középkori énekmondóink minden valószínűség szerint Szent

Szent István ezüst hermája.

¹ Szendrey Zsigmond, Történeti népmondáink. 4. Az Árpád-kor mondái. Szent István: Ethnographia 36. (1925), 48. sk. Ezen kívül

számos más közlés is van, melyeket itt nem sorolhatunk fel.

István király tetteiről, csodáiról is énekeltek. A mai népi énekmondók, például a dunántúli megyékben annyira elterjedt regösök, gyakran emlegetik a verseikben Szent Istvánt. Ez a Szent István azonban nem a mi királyunk, ha néha az ő szolgáinak vagy az általa üldözött énekesek utódainak vallják is magukat a regösök, hanem az első vértanú. Erre utal egyrészt a szokás ideje (Karácsony nyolcada), másrészt pedig az a megdönthetetlen tény, hogy a szomszédos szlávok, délnémetek és elnémetesített szlávok is ismerik — immár ősidők óta — ezt a téli napfordulói szokást és kivétel nélkül a vértanúval hozzák kapcsolatba, más — a karácsonyi ünnepkörben divó — szokásokkal (pl. lovak futtatása, lószentelés stb.) együtt.¹ Amit tehát Sebestyén Gyula egyébként kitűnő munkáiban² a regölésnek Szent István királlyal való kapcsolatairól mond, azt a legnagyobb kritikával kell fogadnunk, mindaddig, amíg a bő szláv és német összehasonlító anyag helyesebb felhasználásával világosság nem derül erre a fontos kérdésre. Annyi azonban már eleve bizonyos, hogy a vértanúnak nálunk, különösen a szláv nemzetiségeknél, igen nagy kultusza volt, amit többek között a patrocíniumok is bizonyítanak. Viszont az is tény, hogy a vértanú és a király kultusza sok helyen összekeveredett és eredetileg a vértanúnak szentelt templomok később a király kultushelyeivé lettek. Így érthető, hogy a regösök is összekeverték a két szentet és a nálunk kevésbé kultivált vértanú helyére lassanként a királyt tették, akiről lényegesen többet tudtak. Ez a keveredés valószínűleg már a középkori szövegekben megvolt. A részletes kutatás ennek kapcsán bizonyára sok érdekes dolgot fog még kideríteni.

Újkori magyar történeti népe nékekről sajnos nem tudunk. Pedig kellett lenniök, hiszen pl. Szent László hőstetteiről még a XVII. század folyamán is énekelt a nép. Az újabb gyűjtéseknél erre a mozzanatra különös gonddal kell ügyelni. A moldvai csángók népköltészete, mely számos értékes régi magyar hagyományt őrzött meg (pl. Szent László- és Szent István-mondák, régi egyházi énekek), talán ebből a szempontból is tartogat még számunkra néhány meglepetést. A hazai kutatás ezen a téren még nagyon hiányos. A XVI. és XVII. századi történeti énekköltészetben csak mellékesen szerepel Szent István. A tótkrónikások azonban sokszor szólnak róla. Büszkén hirdetik, hogy Szent

¹ A kérdés és irodalma legújabb rövid összefoglalását lásd *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, VIII. (Berlin, 1936—37), a Stephansminne, Stephanstag, Stephaniwasser, Stephaniwein címszavak alatt. Továbbá Rudolf Hindringer, *Weiheross und Rossweihe*. München 1930., több helyen is.

² *Sebestyén Gyula, Regös-énekek* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új Folyam, IV. k.). Budapest, 1902. A regösök (u. o. V. k.). Budapest, 1902. A regölésben szereplő csodafüszarvas eredetét legutóbb *Berze Nagy János* magyarázta: A csodaszarvas mondája (Ethno-

graphia-Népélet, XXXVIII. (1927), 65. és 145. sk. Az ősmagyar csodaszarvas-monda szövege keveredett a hasonló keresztény Eustachius-legendával, amelyet Szent István királyra alkalmaztak, aki pogány volt előbb és akit szintén égi sugallat világosított fel, mint Placidus római tábornokot. A csodaszarvas új hazába vezette a magyarságot. Szent István király is így tett: a földi országszervezés koronájaként megnyitotta népének a menyországot is. Lásd *A magyarság néprajza* III. (Budapest, é. n.), 188. skk. és 250.

István egyszer, a pogányok ellen a Garam partján vívott harcában, tót segítséggel győzött.

«Stála bitka stála
Za Štefana Krála
Jakej viac nebude.
Červená krv tekla,
Polovice Hrona . . .»

(Állt a harc, állt
István király alatt,
Amilyen többé sohse lesz.
Folyt a piros vér,
A Garam fele vér volt . . .)

Feltűnő, hogy Szent István helyi kultusza a Felvidéken leginkább ott maradt fenn a tótság körében is, ahol a gyeprüő székelység töredékei megéltek.¹ Gyakran előfordul, hogy a vértanú tiszteletére épült régi templomokat vagy kápolnákat a királlyal hoz összefüggésbe a néphagyomány, mint pl. a nagyszalatnai (Hont m., korponai j.) kápolnát, amelyet 1292 előtt a zólyomi comes fia a vértanú tiszteletére építtettek.² Alexovics György 1897 körül a temesmegyei Lagerdorfon egy érdekes román népdallal találkozott, amely Szent István király álmáról szól.³

A Szent Istvánnal foglalkozó egyházi énekekkel, amelyeket országszerte oly bensőséges áhítattal énekel a magyar nép és amelyeket idegenajkú nemzetiségeink augusztus 20-án különös kegyeletből mindenütt magyarul akarnak énekelni, külön tanulmány foglalkozik a jelen mű keretében. Népi vonatkozásaikra így csak utalhatunk. Elterjedésük körét amennyiben adatunk volt róla, az alább következő kultuszföldrajzi összeállításban iparkodtunk mindenütt feltüntetni. Az országszerte elterjedt «Ah, hol vagy magyarok» . . . kezdetű éneken kívül van néhány olyan is, amelyet csak bizonyos környékek népe ismer.

Egyéb népi hagyományok. Szent István személyével és ünnepével kapcsolatban akad néhány népi hiedelem és babona is. Augusztus 20-a például egy XIX. század eleji népi kézirat szerint alkalmas nap a kincssásásra.⁴ Szent István kincsét sok helyen keresi a nép. Egy hagyomány szerint a Zalaapátival szomszédos Bárándpuszta erdejében van elásva. A zalamenti falvakban ez a mondás járja: «Szentistvánra szénapetrenc ne legyen a réten!» A tapasztalat szerint ugyanis a Zala folyó ritka nyári megáradása augusztus 20. körül szokott bekövetkezni.

Az eddig említett — viszonylag külsőséges — dolgokon kívül van még népünknek nagyon számos, részben az egyházi kultuszból fakadó kapcsolata is Szent István királlyal. Népünk nagyon is jól tudja, hogy mit jelent neki Szent István király: a magyarságot és az ősi katolikus vallást. Bámulatos szívóssággal ragaszkodik hozzája. Ha idegenbe kerül, legtöbb templomot és oltárt az ő tiszteletére szentelteti, ünnepét a maga módján nagy fénnel és kegyelettel megüli. Itthon, ahol a sok templompusztulás és újjáépítés miatt gyakran változtatták a védő-

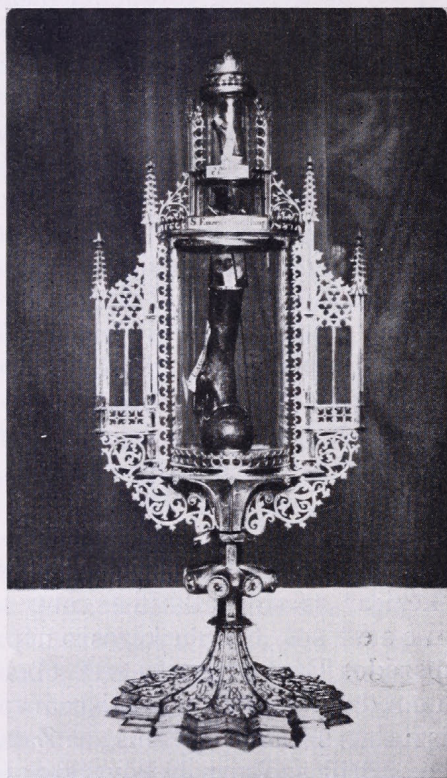
¹ Ernyey József szíves közlése alapján.

² *Ipolyi*, Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii, 1876. 212. l.

³ Lásd *Ethnographia* VIII. (1897), 81. sk.

⁴ *U. o. I.* (1890), 250. l.

szenteket, nem fogadja el az új templom védőszentjét, hanem továbbra is a fennálló vagy romokban heverő régi Szent István-templomhoz zárandokol augusztus 20-án, hogy lerója kegyelete adóját. Mindezt felsőbb beavatkozás nélkül, sőt sokszor annak ellenére teszi. Nem áll tehát az a — sajnos — gyakran hangoztatott¹ tétel, hogy a tatár-török pusztítás óta, a magyar etnikum idegen elemekkel való erős fölhigulása miatt, alig kultiválja már a nép Szent Istvánt. Nem áll az sem, hogy Szent István a nép lelkétől távolálló eszmék hőse lett volna, akinek kultuszában elsősorban udvari,

Szent István, Imre és László ereklyetartója.

a szegények, üldözöttek és betegek iránt érzett nagy szeretete és az egyéniségéből kiáradó lelki nagysága miatt már életében kiváló kegyelettel vette körül a nép. Halála óta pedig majdnem állandóan tart a zárandoklás a sírházhoz, kiválóbb ereklyéihez és templomaihoz. Fáradságos munkával sok adatot lehetne összegyűjteni a régi és újabb népi kultusz részleteiről: a csodás gyógyításokról, népi imákról énekekről stb. Hogy ilyenirányú népi kultusz is volt, azt a szokatlan bőségű helyi mondákból, az egyes népi

dinasztikus és államelméleti indítékok játszották volna a főszerepet. Ezt hinni végzetes tévedés, ami tőkét kovácsol az elveszett vagy eddig soha ki nem aknázott források ismeretlenségéből és a nép fogalmát helytelenül csak a primitívnek vélt legalsóbb rétegekre korlátozza. Pedig a munkásság, az iparosság és sok szempontból a felsőbb rétegek is a néprajzi szempontból elhatárolt népfogalom körébe tartoznak. Sőt, a régebbi korokat illetően, az ő körükben virágzó kultusz az alsóbb rétegek alig rögzített kultuszának egyedüli forrása. Az alsóbb néposztályok kultuszanyagának összegyűjtése tulajdonképpen csak néhány éve kezdődött meg. Hogy Szent István népi vallásos tiszteletéről egyelőre csak keveset mondhatunk, annak elsősorban nem a rendelkezésre álló anyag hiánya, hanem a kutatás fogyatékos volta az egyedüli oka.

Szép munka telnék ki már a középkori anyagból is, hiszen a legendák szerint Szent Istvánt bőkezű adományai, alamizsnái, csodás gyógyításai,

¹ Legutóbb pl. Kiss István, Szent István-centenárium a vidéken: Egyházi Lapok LX. (1937), 198. skk.

búcsújáróhelyekhez (Nagylozs stb.) fűződő népi legendákból joggal következtethetjük.

A barokk korszakban a szent Jobb, a fejedelmek visszaszerzése idején meghatározott új egyházi kultuszformák (énekek, litániák, körmenetek, imák, érmek stb.) megállapításakor nagy figyelemmel voltak a nép igényeire is. Számos népi iratkát adtak ki a XIX. század folyamán Szent István emléke és ereklyéi tiszteletének öregbítésére. Értékes példánya ennek a Szent Istvánnal foglalkozó népi és népies irodalomnak az *«Elmélkedés Szent Istvánról és Magyarország a bold. Szűznek felajánlása. Jászberény, Koháry Veron költségén»*, amelyet 1858-ban Szegeden nyomtak. A 16 oldalas, kisnyolcadrétű füzetben van egy népies elmélkedés és imádság, továbbá három ének Szent István napjára (*«Árva Magyarország, ki valál hervadt ág»* . . . — *«Oh Szent István dicséretessél»* . . . — *«Ah! hol vagy magyarok»* . . . Ez utóbbit erősen egyszerűsítették.) Nagy számban voltak *s z e n t k é p e k* és *é r m e k* is Szent István képével. Ezek összegyűjtése még a jövő feladata. Az egyes egyházmegyéken belül hivatott és a viszonyokat régóta ismerő papok és tanítók szép anyagot hozhatnak össze, még az A. C. gyűjtőíveiben közölt eddigi értékes adatokon felül is.

Meg kell végül említenünk, hogy Szent István népi tisztelete már a középkor óta össze van fonódva a Boldogasszony, a szent korona és a többi magyar szent tiszteletével, olyannyira, hogy az utóbbiak kultushelyein majdnem minden esetben találunk valami Szent Istvánra vonatkozó emléket is. Tanulmányunk IV. részében erről számos adatot közlünk.

III. Társadalmi tisztelet.

Anyagunk talán legnagyobb csoportját a fenti címmel külön kell tárgyalnunk, mert nem sorozható bele — a sok rokon vonás és kapcsolat ellenére sem — az egyházi vagy a népi tisztelet körébe. Egyes részei ugyan érintik a jelen munka több más fejezetét is, de a kultuszról alkotott kép teljessége kedvéért néhány szót itt is kell róluk mondani.

A magyar nép minden társadalmi osztálya már a XI. század óta élénken részt vesz Szent István tiszteletében és emléke ápolásában. A királyi családban keletkezett hagyományok fennmaradását majdnem minden középkori uralkodónk okleveleiben megállapíthatjuk. *S z e n t L á s z l ó* különleges kegyele a szenttéavatásból, ünnepe elrendeléséből, a szentjobbi kolostor alapításából stb. eléggé kitűnik. *K á l m á n* nem engedi csorbítani azon kiváltságokat, jogokat és birtokokat, amelyeket Szent István egyes templomoknak és kolostoroknak adott (1103).¹ A király és a királyi család tagjainak fehérvári ünnepléseiről

¹ Péterffy I., 42. sk. Hasonló adatokat az egyes királyok okleveleiben nagy számmal találunk.

már III. Béla oklevele (1175) értesít bennünket.¹ III. István 1169-ben megerősíti a szentjobbi kolostor kiváltságait és meghagyja, hogy mindenki, aki azokat csorbítani merészné, a királyi büntetésen kívül «ab omnipotente Deo et Sanctissima Dextra feriretur».² II. Endre kegyelete Szent István iránt egy 1233. szeptemberi oklevélből szépen kitűnik: «Nos igitur, qui huius sancti Regis hereditario iure per Dei gratiam regni solium obtinemus, cupientes predicti sancti Stephani in devotione sancte ecclesie vestigia imitari». Az oklevél elején pedig a szent korona tánának egyik legrégibb fogalmazását találjuk: «Hunc regem sanctissime et recolende memorie, intelligimus beatissimum Stephanum, gentis Ungarie primum regem, qui ad regni solium auctoritate propria noluit sublimari, sciens scriptum, quod nemo sibi sumit honorem, sed qui vocatur a Deo: et imo non a quolibet, sed a vicario Ihesu Christi et Petri beatissimo successore, per revelationem divinam summo pontifici factam assumpsit regium diadema»...³ Hasonló módon idézhetnénk IV. László, III. Endre, Nagy Lajos stb. szebbnél-szebb okleveles nyilatkozatait Szent István és koronája iránti kegyeletükről, fel egészen Mária Teréziáig, a Szent István-tisztelet egyik legnagyobb királyi szorgalmazójáig. Az újkori magyar és külföldi Szent István-kultusz nagyarányú fellendülése ugyanis elsősorban az ő és magyar tanácsadói érdeme.

Nagy társadalmi tisztelet övezte mindenkor a Szent István személyével összefüggő dolgokat, alkotásokat is. Itt elsősorban a szent koronára utalunk, amelynek eredetére, küldésének körülményeire vonatkozólag mind a pápai, mind pedig a magyar királyi udvarban számos értékes hagyomány volt. Ezek egy részét, mint már fentebb említettük, Hartvik püspök jegyezte fel először a XII. század elején. A szent, angyali és apostoli korona kultusza azóta egyre jobban fokozódott és szinte misztikus magasságba emelkedett. II. Endre idézett nyilatkozatához hasonlókat majdnem minden királyunk okleveleiben találunk a XIII. század elejétől kezdve. A pápai udvar hagyományaira először II. Orbán levele (1096) utal, amelyben a pápa figyelmezteti Kálmán királyt, hogy nagy elődje «István a római szentegyháztól érdemelte ki a királyi méltóság jogait».⁴ Hasonló, Szent István király és a magyar szent korona iránti kegyeletről tanúskodó pápai nyilatkozatok ettől kezdve egészen XI. Incéig és azután is nagy számban vannak. A szent korona tisztelete különösen a XVII. század eleje óta növekedett meg egész rendkívüli módon, amit Révai Péter műve (*Sacrae Coronae Regni Hungariae... Commentarius*. Augsburg, 1613) és számos más munka, beszéd, színdarab, óda stb. is élénken bizonyít. A korona-kultusz államjogi, társadalmi és köznépi formái igen számosak. A szent korona tana által a szentistváni állameszme hatalmas lendítőerőt nyert a középkortól kezdve úgyszólván napjainkig. A magyar szent korona és a

¹ Fejér II. 188.

² Fejér VII. 1., 161. sk.

³ Theiner, *Monum. Hung.* I. 116.

⁴ Fraknoi, *Összeköttetések* I. 6. sk.

hozzája tartozó országok, birtokok, társadalmi osztályok szentségébe és sérthetlenségébe vetett hitet, az egész tan magasztos szépségét a XII. század elejétől kezdve olyan dokumentumokkal lehet igazolni, amelyek páratlanok a maguk nemében. Az egyes korok, ezeken belül a magyarok, németek, horvátok és tótok szentkorona-kultuszát hálás dolog volna külön-külön részletesen ismertetni, s a magyar Boldogasszony- és szentkirálytisztelettel, a Regnum Marianum gondolatkörével való ősi kapcsolatukat feltárni.

Bensőséges tisztelet övezte a t ö b b i k o r o n a - é k s z e r t, a jogart, a kardot, az eskükeresztet stb., továbbá Szent István okleveleit és írásait is. Törvényei és fiához intézett Intelmei a Corpus Juris élére kerültek. Ünnepeit 1222 óta többször is törvénybe iktatták, kultuszáról számos esetben törvényileg is gondoskodtak. Amint Nagy Lajos egy 1349-i okleveléből kitűnik, a legfontosabb állami okiratok gyűjteményét, melyet a székesfehérvári káptalanban őriztek, «*Legenda Sancti Regis Stephani*»-nak nevezték.¹ Szent István magyar állami kultuszának ez a fontos emléke, mely bizonyára teljes számban tartalmazta a szent király által kiadott kiváltság- és alapítóleveleket is, sajnos, örökre elveszett.

Szent István társadalmi kultuszában utódai is részesedtek, olyannyira, hogy a régi oklevelek Árpád-házi uralkodóinkat «*s z e n t k i r á l y o k*»-nak szeretik nevezni. A fogalom természetesen Szent István emlékéből sarjadt ki, de sok fontos vonást adott hozzája Szent Imre, Szent László és családjuk későbbi szent tagjainak tisztelete is, úgyhogy a középkor utolsó századaiban már meglehetősen kialakult formában látjuk a magyar szentkirály- és általában a magyar királykultuszt. A XIV. és XV. század folyamán már

Szent Imre.

¹ *Fejér* VII. 1. 108.

külön misét is találunk a magyar szentkirályok, az ország védőszentjei tiszteletére. Érdekes, hogy ez a kultusz a pápai udvarral is erős összefüggésben van. Hibázó uralkodóinkat a pápák és követek Szent István és a többi szentkirály nyomdokainak követésére buzdítják. Szép bizonyítéka ennek G e n t i l i s bíbornok 1309-i oklevele, amelyben — a királyság állapotáról beszélve — isteni előrelátásnak, gondviselészerű jelenségnek mondja a pápai követ azt a tényt, hogy a magyar népet szent királyok vezették, akik közül Szent István mint kiváló törvényhozó tűnik ki, aki élet-szentsége által érdemesült arra, hogy a szentek katalógusába felvétessék.¹ Van adatunk arra is, hogy a magyar vitézek csata előtt a Boldogságos Szűz és a szent királyok (Szent István, Szent László stb.) oltalmába ajánlották magukat.² A s z e n t k i r á l y o k n é g y s z o b r á h o z, amelyek a n a g y v á r a d i s z é k e s e g y h á z előtt állottak, még 1598-ban is nagyon ragaszkodott a nép és a katonaság, mert azt tartották, hogy megvédik őket a törökökkel szemben, akik hiába ágyúzták a szobrokat.³ A szentkirályok együttes tiszteletét egyébként számos régi és újabb kép, szobor, templom és más emlék is hirdeti. Szinte azt lehet mondani, hogy ahol az egyiket tisztelik, ott a többinek is van valami emléke.

Szent Istvánnal függ össze királyaink állandó törekvése az a p o s t o l i c í m é r t. Az apostoliság a koraközépkori királyeszmé, a király mint főpap gondolatának kivirágzása. Egyik változata a pápai legátus-eszmékör, amely annyi vitára adott alkalmat történészeink körében.⁴ Legutóbb Váczy Péter foglalkozott vele és helyezte új megvilágításba elsőrangú külföldi párhuzamok segítségével ezt a bonyolult kérdést.⁵ Az apostoliság, a «legatus a latere» gondolatkör lényegében a Szent István tisztelet körébe tartozik. Már H a r t v i k legendájából is kitűnik, hogy itt egy nemzeti hagyományról van szó, amely Szent István apostolságáról a XI. század vége felé hazánkban, főként a vezető rétegben kialakult, később pedig egyre több változatban továbbfejlődött és a Szent István-kultusz egyik lényeges elemévé lett. Az apostoliság hagyománya túlélte a törökdúlást is. Az elnyeréséért, illetőleg pápai elismertetéséért kifejtett újkori buzgalom magasra lobbantotta a Habsburg-ház és azon keresztül a magyar nemzet szívében a Szent István iránti szunnyadó kegyeletet és végső elemzésben a nagyszabású barokk Szent István- és szentkorona-tisztelet egyik legfőbb előmozdítója lett.⁶ M á r i a T e r é z i a öröme határtalan volt, amikor a pápától végre elnyerte az «apostoli» címet, amelynek használatát — biztos történeti adatok hiányában — a pápák addig vonakodtak jóváhagyni. A királynő

¹ Monum. Vat. Hung. I. II. 269.

² Laskai Ozsvát írja a Gemma fidei c. művében. V. ö. Horváth Richárd O. Cist., Laskai Ozsvát. Budapest, 1932. 62. l.

³ Magyar Tört. Tár IX. 95. és Bunyitay I. 307.

⁴ Fraknói, Összeköttetések I. II. skk. III. 296. skk.

⁵ Váczy P., Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935., 56—85., 92—136. A további irodalmat lásd Hóman—Szekfű, Magyar Történet I² (Budapest, 1935), 642. sk. az ott közölt fontos kritikai megjegyzésekkel együtt.

⁶ V. ö. Hóman—Szekfű IV². 573. sk. és 622 (irodalom).

a feletti öröme, hogy Magyarország apostoli királya lehet, a szent Jobb és a fejereklye visszaszerzésében, augusztus 20-ának, az apostoli királyság védőszentje ünnepének országos ünneppé való tételében, a Szent István-rend alapításában és számos más — Szent István tiszteletét barokk nagyvonalúsággal előmozdító — intézkedésben nyilvánult meg. Ezek bővebb ismeretetésére itt nem térünk ki, csak Fraknói és Eckhardt műveire¹ utalunk.

Szent István társadalmi kultuszának fontos szervei a tiszteletére szentelt vagy azt kiválóan előmozdító **rendek és társulatok**. Az egyes szerzetesrendek és káptalanok (főként a fehérvári káptalan) körében kialakult kultuszból tanulmányunk több helyén közlünk adatokat. Ezek

Szent István és Szent Imre miniatűr képe.

részletes összegyűjtése és szempontok szerinti feldolgozása lényegesen bővítené Szent István kultuszáról alkotott eddigi tudásunkat. A bencéseknek, ciszterciáknak és a jezsuitáknak, az esztergomi, a fehérvári és a zágrábi káptalannak korszakos szerep jutott a kultusz fejlesztésében. Annál is inkább, mert pl. a bencéseknek öt monostorát ő alapította, három pedig (Telki, Bozók, Szentjobb) az ő tiszteletére lett szentelve. Szép adatok vannak a premonstrei-, a pálos- és a ferences-kultuszból is. Kiváló kegyelettel ápolta Szent István emlékét a johannita-rend is, amelynek több háza az ő nevét viselte.

¹ Fraknói, Összeköttetések, I. 5—16. III. 296. skk. Fraknói, A magyar királyi kegyuri jog. Budapest, 1895. 471. Eckhardt Ferenc,

A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig: Theologia, 1935.

Kiváló kultusz lehetett a középkori céhek körében is. Ezekről, valamint az újkoriakról csak szórványos adataink vannak. Így pl. tudjuk azt, hogy a pesti főtemplomban a XV. század első felében a Szent István, Szent Imre és Szent László közös tiszteletére szentelt oltár a kovácsok és a kardcsiszárok céhének társulati oltára volt. Ez előtt végezték ájtatosságukat és kötelezték magukat a fenntartására. Az oltár 1466-ban a kardcsiszároké és a tímároké. A népes kovácscéh nyilván külön oltárt kapott. Pesten és Budán a tímároknak meg volt hagyva, hogy Szent István, Szent Imre és Szent László ünnepein dupla gyertyával és a szokásos áldozatpénzzel jelenjenek meg a nagymiséen és oltáruknál ünnepélyes offertóriumot tartanak.¹ A budai és a pesti céhek szervezetét a legtöbb vidéki céh is átvette. Így Szent István tiszteletére vonatkozó hagyományaik is közkinccsé váltak az egész országban. Legfeljebb a kultuszt ápoló céhek váltakoztak egymással. Így a XVII—XVIII. század folyamán Szent István sok ilyen a tímárok és a csizmadiák céhének védőszentje. Bizonyára ezzel függ össze a sok csizmás és magyarruhás ábrázolás. Vannak azonban más adatok is. Így pl. Csornán (1696) a szűcsök, Kapuváron (1712) a szabók védőszentje. Egerben és Szegeden viszont a csizmadiák, illetőleg a tímárok és a cserzővargák tisztelték pártfogójuknak.² Egy újabb adat szerint a pesthidegkúti lövészek védőszentje. Ezek augusztus 20-án a nagymise alatt a templom elé vonulnak és evangéliumkor, úrfelmutatáskor dísztüzet adnak.³

A XVIII. század első felében Pozsonyban egy vallásos társulat is alakult Szent István tiszteletére («Congregatio Sancti Stephani»). Feladata a katolikus érzelmű és áttérésre hajló protestánsok anyagi felsegélyezése volt. Az egész országban gyűjtöttek a céljaira. A győri jezsuiták több ízben jelentősen támogatták. Tagjai a Szent Márton-templomban szoktak ájtatosságokat tartani. A társulat szabályait 1749-ben adták ki Bécsben. Több évig sikerrel működött, de végre is megszűnt.⁴

A barokk Szent István-kultusz egyik legszebb virága a Szent István-lovagrend. A régi kultuszok felújításában annyira tevékeny Kóptik Odó dömlői apát már a XVIII. század első felében sokat fáradozott egy ilyen lovagrend érdekében. Azt olvasta ugyanis valahol, hogy volt hazánkban egy Szent Istvántól alapított lovagrend, de utóbb megszűnt. Szeretné feléleszteni. Tagjai előkelő polgári férfiak lennének, akik főként Isten és a haza dicsősége és Szent István tiszteletének öregbítése érdekében fáradoznának. El is készítette a rend részletes tervezetét, amely

¹ Némethy Lajos, A pesti főtemplom története, I. (Budapest, 1890), 60. skk.

² Breznay Imre, Eger a XVIII. században. Eger, 1932. I. 200. sk. — Hilf László, A szegedi iparosság története. Szeged, 1929. A csornai és kapuvári adatokat Csáthai Endre dr. figyelmességének köszönjük.

³ Bonomi Jenő dr. szíves közlése.

⁴ Cherrier, A magyar egyház története. Pesten, 1856. 535. Továbbá Piszker Olivér,

Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743—83). Pannonhalma, 1933. 24. l. (= Pannonhalmi Füzetek 13. sz.) A 19. skk. lapokon Piszker értékes adatokat közöl a Szent István- és a Patrona Hungariae-tiszteletnek a Regnum Marianum gondolatkörével való barokk kapcsolataira. Közli továbbá a szentistváni gondolat és a magyar koronakultusz néhány szép barokk fogalmazását is Csete István és mások műveiből.

A Szent István-rend jelvényei.

a pápának és Mária Teréziának nagyon tetszett.¹ Gondolatait — ha kissé más formában is — a nagy királynő tényleg meg is valósította. Hosszabb előkészítés után, az 1757-ben katonai érdemek jutalmazására felállított Mária Terézia-rend mellé, 1774-ben «Szent István polgári-rend» néven új lovagrendet alapított. Akaratát Esterházy Ferenc gróf magyar udvari kancellár hathatós támogatásával az udvari ellenpárt (élén maga a férj, Lotharingiai Ferenc herceg állott!) minden törekvése ellenére is keresztülvitte és így a magyar nemzetet a világ egyik legszebb, legvonzóbb lovagrendjével ajándékozta meg. A rend nagymestere élethossziglan Szent István koronájának mindenkori viselője. Ünnepe augusztus 20. A legérdemesebb polgárok közül kiválasztott lovagok legfőbb kötelessége a haza és a korona érdekeinek fokozottabb védelme és Szent István tiszteletének öregbítése. Ezen kötelességüknek a lovagrend tagjai, akik között a XVIII—XX. század legfőbb egyházi és világi méltóságait nagyjából megtaláljuk, nagy mértékben meg is feleltek.²

Szent István társadalmi és irodalmi tiszteletének egyik igen jelentős szerve az 1848-ban alapított Szent István-Társulat és a kebelében 1886 óta működő tudományos és irodalmi osztály, amely 1916-ban Szent István Akadémia néven négy osztályból álló tudóstársasággá szervezkedett. Szent István kultusza és a magyar katolikus műveltség ápolása körül szerzett érdemeiket hosszadalmas volna itt elsorolni.

Röviden megemlíti még azt is, hogy Szent Istvánt nagyon sok polgári (temetkező, templomépítő, bajtársi stb.) és egyházi egyesület (Katolikus-kör, Mária-társulat, szívgyárda, cserkészcsapat stb.) választotta védőszentjének. Több esperesi kerület, szerzetes-rendtartomány, egyházmegye, középiskola stb. lett róla elnevezve. A külföldi magyarok egyházközségei és körői igen sok esetben viselik a nevét. Ez érthető, hiszen maga az ország is egyik legnagyobb védőszentjét tiszteli Szent Istvánban már ősidők óta. Kultuszában tehát a védőszentté való választásnak a dolog természete szerint nagy szerephez kellett jutnia. Az utcák, terek, parkok, és telepek szinte napról-napra gyarapodó tömege hirdeti emlékét. Már a középkor óta nagy lelkesedéssel kereszteltetik a szülők gyermekeiket Istvánra. A családnevek és a helynevek hatalmas tömegét pedig szinte lehetetlen áttekinteni. A sívárüzleti szellem, sajnos, sok esetben visszaél a névvel, amikor tápszereket, söröket és egyéb nagyon is köznapi dolgokat nevez el Szent Istvánról.

A polgári tisztelet fontos emlékei a Szent Istvánnal foglalkozó irodalmi és képzőművészeti alkotások. Ezekre csak utalunk,

¹ Ph. Rt. XII. A), 140—145., 152., 181., 205., 485., skk. Koptik apát gondolatai szép tanúságai Szent István Mária Terézia intézkedéseit megelőző barokk kultuszának, s éppen ezért több méltánylást érdemelnének.

² V. ö. Fleischer Gyula, A Szent István-

rend alapítása és a rendalapítás képzőművészeti ábrázolásai: A Gróf Klebelsberg Kunó Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, III. (1933), 242—257. l. A Mária Terézia-rendre vonatkozó régebbi irodalmat lásd Hóman—Szekfű IV², 622.

mivel a jelen mű keretében több tanulmány is foglalkozik velük. Az irodalmi alkotásokról legutóbb egy értékes doktori értekezés is jelent meg.¹

Részben ide is tartoznak azok az ünnepek, amelyeket a magyarság itthon és külföldön augusztus 20-án és máskor Szent István tiszteletére rendez. Fontosságuk a kultusz mindhárom ága szempontjából igen nagy, mert a fentebb tárgyalt dolgok nagyrésze ezek keretében helyezkedik el és kerül a nyilvánosság elé. Egyik-másik társadalmi osztály, például a bányászok, augusztus 20-i ünnepei igen régiak. Az ősi fehértvári ünneplések polgári szempontból is fontosak, hiszen a magyar állameszmének, a magyar király- és korona-kultusznak legfontosabb kisugárzói voltak az egész közép-koron át.

Nagy multja van a törvényhozó és államszervező Szent Istvánnak, a szentistváni állameszmé kultuszának is. A szentkorona-tannal együtt ez adta a magyarságnak a legnagyobb összetartó erőt, ez volt a társországokat és az idegenfajú vendégnépeket az eszményi egység kötelékébe fűző bűvös jelkép. A délszláv, a cseh-tót pánszláv, a pángermán és a dáko-román mítoszok erőszakos hullámai között ez az állameszme a katolicizmus, a szabadság, a kisebbségek s gyengébbek megvédésének a korai lovagkorra emlékeztető eszményét képviselte mindenkor. Alapjában Szent István Intelmére megy vissza, melyet nem hiába iktattak már korán a magyar törvénytár élére. Az állam alapjainak, a főbb társadalmi osztályoknak és az idegeneknek ebben kifejezett megbecsülése a legjobb római és frank hagyományokra támaszkodik. A régi magyar vendégjog teljesen erre az alapra épült fel, s éppen ezért mindig megállta a helyét. Amíg szerte Európában vaskézzel egyneműsítették a többi államok az idegen elemeket, addig a «pax hungarica», a szentistváni gondolat jegyében minden időben békésen éltek, gyarapodtak és szükség esetén önzetlenül meg is haltak nálunk a nemzetiségek a nyugati keresztény műveltségért. Muhi, Mohács és Buda visszafoglalása a legszebb bizonyítékai a szentistváni állameszme életképességének és a Szent István-tisztelet európai távlatainak. Az az eszme, amelyért a lekülönbözőbb keresztény nemzetek férfi nemzedékének virága mindenkor kész volt életét adni, csak nagy lehet!

Szent István ilyen irányú kultusza legutóbb igen figyelemreméltó módon fejlődött. Görgen Hermann — a salzburgi Történetkutató Intézet vezetője — például hangsúlyozta, hogy mindenkor nagy hódolattal és elismeréssel van a nemzeteket összekötő szentistváni gondolat iránt. Bumberger Emil, a svájci Katolikus Népszövetség volt elnöke szerint «Magyarország nem szűnhet meg a szentek országa lenni; Szent István történeti gondolatait kell megvalósítania». Az 1936-ban Salzburgban tartott Österreichische Akademie egyik — közép-európai kérdé-

¹ Gockler Imre, Szent István király a magyar irodalomban. Pécs, 1936. (= Specimina dissertationum facultatis philosophicae regiae hungaricae universitatis Elisabethinae Quin-

queecclesiensis, 103. A Magyar Intézet Értekezései, 19.). A nagy irodalmi anyag szélesebbkörű gyűjtésével és feldolgozásával Vargha Damján pécsi egyetemi tanár foglalkozik.

sekkel foglalkozó — vitája során az a vélemény alakult ki, hogy a magyar revízió gondolatát csak a szentistváni királyság jegyében lehet diadalra juttatni. Új, faji alapokon álló Magyarország — mondták — nem volna biztosítéka a nemzetiségi békének. Csak a szentistváni hivatástudat jegyében tehet Magyarország értékes szolgálatokat az európai kereszténységnek.¹ Claudel Paul, a nagy francia író és diplomata, nemrég így nyilatkozott: «Az imént kezembe került Szent István király könyve, az ő Intelmei fiához. S a nagyszerű gondolatok olvasása közben éreztem, minő nagy nemzet ez a magyar nép, amelynek már kilencszáz évvel ezelőtt, a mai európai emberiség hajnalán, ilyen halhatatlan eszű királya volt. Én Szent Istvánt a messzi középkor legnagyobb diplomatájának tartom... S én, a francia diplomata, a hívő katolikus, erőm fogytaig hirdetem, hogy csak a szentistváni úton lehet keresni a gyógyulást a Dunamedencében».² Hasonló jelentőségű nyilatkozatokat tett Dalla Torre gróf a budapesti nemzetközi sajtókongresszus alkalmával. A szentistváni gondolattal foglalkozó jelentős újabb hazai nyilatkozatok közül itt csak Serédi Jusztinián hercegprímás beszédét említjük, melyet a Szent István-Társulat közgyűlésén 1937. március 19-én mondott.

A hasonló hazai és küldöldi nyilatkozatok, tanulmányok, stb. száma állandóan növekszik, ami föltétlenül annak a jele, hogy Szent István polgári kultusza, gondolatainak kiaknázása új virágzását érte meg, amelynek egyetemes jelentőségű gyakorlati eredményei sem késhetnek már sokáig.

IV. A Szent István-tisztelet helyrajza.

Tanulmányunk utolsó részében lehetőségeink mértéke szerint részletes helyrajzot adunk az egyes kultushelyekről. Az *Actio Catholica gyűjtőívei*,³ melyeket legtöbb helyen eléggé nem méltányolható áldozatkészséggel állítottak ki az illetékes lelkipásztorok, lehetővé tették, hogy Szent István tiszteletét legalább Csonka Magyarország határain belül bővebben részletezhessük és így a kultusz csekély terjedelméről elterjedt téves véleményeket legalább részben eloszlassuk. Az elszakított területekre vonatkozólag — sajnos — csak az egyes egyházmegyék 1918 előtti névtáraiból és a történeti irodalomból meríthettünk adatokat. E területek, valamint a külföldi országok kultuszadatainak részletesebb összegyűjtése még a jövő feladatai közé tartozik. Kevés adatot tudtunk összegyűjteni a más vallásúak kezére került régi Szent István-templomokról és egyéb kultushelyekről is. Ezt a hiányt csak az

¹ *Dzsida* Elemér dr. szíves közlései alapján.

² V. ö. *Korunk Szava* VII. (1937), 384. l.

³ Nem mulaszthatom el, hogy e helyen hálás köszönetemet ne fejezzem ki a gyűjtőívek minden kiállítójának, továbbá az A. C. Országos

Elnökségének azért a nagy szívességért, amellyel az országos gyűjtés hatalmas és értékes anyagát (1936) rendelkezésemre bocsátották és így a csonkahazai kultusz részletes helyrajzának megírását nagy mértékben elősegítették.

Pekh Lipót címeres nemeslevele 1598-ból. (Szent István és Szent László alakjaival.)

egyházmegyénként megszervezett helyi kutatás, a püspöki levéltárak vonatkozó adatainak kijegyzése révén lehetne megszüntetni. A fiók egyházaiban lévő templomok és kápolnák védőszentjeiről is csak így nyerhetnénk teljes képet, mert az egyházmegyei névtárak sok esetben nem adnak róluk felvilágosítást. A Király-lyal, István-nal összetett helyneveket éppen ezért mind felvettük jegyzékünkbe, bár sok esetben egyelőre nem lehet bizonyítani a Szent Istvánnal való kapcsolatukat. A magyar szentkirály-tisztelethez azonban, amely részben még Szent Istvánból források, legtöbb esetben közülük van.

Adataink közlésében rövidsége kellett törekednünk. Éppen ezért több dologra, pl. a helyi mondákra és hagyományokra, az egyes helyeken lévő ereklyékre és a rájuk vonatkozó bővebb történeti adatokra stb. éppen csak utaltunk. A részletes szövegek és dokumentumok közlését későbbre halasztjuk, amikor majd adataink több irányban kiegészülnek. Alig van ugyanis jelentősebb történeti munka, amelyben ne lehetne valami értékes adatot találni Szent István tiszteletére vonatkozólag.

Az alábbi összeállításban a következő fontosabb rövidítéseket használtuk: a l a p = alapított, e m = egyházmegye, é p = épült, é p í t e t t é k stb., é p í t t = építette stb., k á p = kápolna, p k = püspök, p k - s é g = püspökség, t p = templom, S z t. I. = Szent István, s z t = szerint, t i s z t = tiszteletére.

Besztercebányai egyházmegye.¹ Besztercebánya: a Borbála-kápolna egyik gyámkövén szobor.² Aug. 20. nagy bányászünnep, ősi szokás. Szt. I. a bányászok egyik védőszentje. — Dobró királyi: birtok Dobronya mellett. — Garam királyfalva: Radvány fiókja. — Garamszentmiklós (Dubova): pléb tp vörös-színű gót gyöngyös kazuláján Szt. I. képe is.³ — Királyka: Tajó fiókja. — Királytelek: birtok Dobronya mellett. — Körmeőcbánya: városon kívül káp. (1761. Körmeny Antal építt.), oltár és oltárkép.⁴ Bányászok és pénzverők védőszentje. Aug. 20. nagy búcsú és bányászünnepély játékokkal (több évszázados szokás).⁵ Eredetmonda. — Mohos (Poruba): gót oltárszárnyakon Szt. I. és Szt. László képe.⁶ — Óhegy: régi bányász-hagyomány értelmében aug. 20. a tp búcsúnapja, tehát a régi védőszent Szt. I. lehetett. VI. Pius 1776. évenként egyszer teljes búcsút ad látogatóinak, de ezt a pléb hívei csak Pünkösdvásárnap, dec. 8. és aug. 20. nyerhetik el.⁷ — Óslány: régi pléb tp, hajdan az esztergomi egyházmegyéhez tartozott (1332, restaur. 1756–68).⁸ — Turócrudnó: középkori tp-a Szt. I. tiszt. volt szentelve eredetileg, ma Szt. Imre tiszt.⁹ — Úrvölgy: aug. 20. nagy bányászbúcsú. — Zólyom: várban tp (1784); régi oltár, rajta Szt. Imre és Szt. László szobrai.¹⁰ — Zólyombrezó: tp (1892). — Zólyomlipcse: a környékén lévő kis falvakban régen több Szt. I. kir. tp. volt.

A magyar szentek együttes tiszteletére számos Szt. László és néhány Szt. Imre tp. utal az egyházmegye területén.

Csanádi egyházmegye.¹¹ A püspökség és a káptalan Szt. I. alapítása (1030). Szt. Gellért pk és utódai, valamint az egyházmegye területén létezett ősrégi kolostorok már a XI.

¹ Általános forrás: Schematismus dioecesis Neosoliensis, 1912.

² Arch. Közl. XII. 151.

³ *Ipolyi*, Schematismus, 168.

⁴ U. o. 298.

⁵ *Ernyey—Karsai* (Kurzweil), Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten, II. (Budapest, 1938), 109. sk.

⁶ *Ernyey* József szíves közlése.

⁷ *Ipolyi*, Schem. 160.

⁸ U. o. 405. sk.

⁹ *Ernyey* József szíves közlése.

¹⁰ *Ipolyi*, Schem. 224.

¹¹ Ált. források: Schem. dioec. Csanádiensis 1900 és 1913. Az A. C. gyűjtőivei.

sz.-tól kezdve élénken kultiválhatták az alapító Szt. I.-t, kinek emlékét számos tp, oltár, kép, szobor és népi hagyomány őrizhette. Mindezekről azonban — az ősi intézmények majdnem teljes elpusztulása, a magyar etnikum végzetes megfogyatkozása miatt — alig tudunk valamit. A hatalmas egyházmegye régi Szt. I.-kultuszára ma már csak a néma kövek, a helynevek és egyes töredékes adatok vetnek gyér világot.¹ A mai, javarészt újabb keletű, emlékek a következők:

Anina: 1888. alap lelkészség, tp. — **Aracs:** 1881. alap lelkészség, tp. (1881). Határában volt még a XV. században egy Szentkirály nevű helység,² mely név talán Szt. I.-nak szentelt tp-ra utal. Talán az elpusztult aracsi kolostorral³ lehetett összefüggésben. — **Arad:** káp a megyei kórházban (1835).

Borosjenő: régi pléb, 1702. visszaállítva. Pléb tp (1858), egy özvegy építtette.

Dombegyháza: 1885. pléb; tp Bonnaz Sándor pk kegyeletéből.

Facsád: 1733. alap pléb; tp 1847. — **Felsőmuzslya:** káp (1897) az iskolához építve.

Istvánfalva: Daruvár fiókja. A név talán régi tp-ra utal. — **Istvánföld:** 1797. alap pléb; a zágrábi káptalan tartja fenn, tp-át is az építteti (1807). **Istvánháza:** 1. Temesgyarmat fiókja. 2. Borosjenő fiókja. A név, különösen az utóbbinál, melynek anyaegyháza régi Szt. I.-tp, talán régi kultuszra utal. — **Istvánhegy:** Csukás fiókja. — **Istvánvölgy:** Ürmény fiókja. A név mindkét esetben régi kultuszhely nyoma lehet.

Kevermes: freskó a pléb tp-ban. — **Királyfája:** 1345. említett csanád-megyei helység.⁴ — **Királyhalm:** már a XV. században meglévő temesmegyei hely.⁵ Ma ilyen néven Szeged-Alsóközponthoz tartozó körzetet találunk. — **Királyhegyese:** Makótól ÉNy-ra lévő, 1455. már említett hely.⁶ Talán a mai Királyhegyessel (Apátfalva fiókja) vagy pedig Nagykirályhegyes-pusztával (Csanádpalota tartozéka) azonos. — **Királymezeje:** XV. sz. említett helység,⁷ talán a krassószerénymegyei Kiskirálymezővel azonos. — **Királység:** 1398. említett aradmegyei helység.⁸ — **Királytava:** Torontálmegyében, Ittebe vidékén létezett és 1370., 1412. említett hely.⁹ — **Kistelek:** 1778. alap pléb; tp-át Szeged városa építt 1831. — **Kübekháza:** 1853. alap lelkészség, tp-át Bonnaz Sándor pk építt.

Lippa: tp-át IX. Bonifác pápa 1401 febr. 2-i oklevele említi.¹⁰ 1421 márc. 19., 1423 okt. 25. és dec. 21. a pápa búcsút engedélyez azoknak, akik (bizonyára aug. 20-án) «ecclesiam S. Stephani regis de Lippa» látogatják.¹¹ — **Lugos:** 1781. ép káp, 1876. lerombolták és más helyen ép fel.

Makó: már 1334. pléb, mai tp-át 1772. Engl Antal csanádi pk építt. — **Medgyesbodzás:** 1871. alap pléb, tp-át Bonnaz Sándor pk. építt. — **Mezőkovácsháza:** szobor a pléb tp-ban.

Nagybecskerek: piaristák káp-ja (1847). — **Nagykirályhegyes:** puszta Csanádpalota mellett.

Omor: 1852. alap pléb, tp-át Bonnaz pk. építt. 1889. — **Orsova:** tp; korona-kápolna Szűz Mária tiszteletére. I. Ferenc József építt. 1856-ban, miután itt 1853. Mária nevenapján az 1849 aug. elásott szentkoronát megtalálták.

Szaján: 1808. alap pléb, tp-át 1880. Bonnaz pk építt. — **Szatyma:** pléb tp. (1901). — **Szeged-Alsóváros:** Notre Dame-apácák kolostorában káp. Ferencsek tp-ában arannyal átszőtt XV. századi miseruhán Szt. I. felajánlja a koronát. — **Szentistvánmajor:** Nagyszentmiklós fiókja. — **Szentkirály** (Temes m.), Új-Bécs mellett. A pápai tizedjegyzékek 1332-től kezdve említik. Plébánosáról először 1419. esik szó.¹² IX. Bonifác pápa 1400. a csanád-megyei Szentkirály pléb tp-nak búcsút

¹ V. ö. K. Juhász, Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Münster i. W. 1927. (= Deutschtum und Ausland, 8—9). Das Tschanad—Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter. Münster i. W. 1930. 2 k. (U. o. 26—27. és 30—31.)

² Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890—1913. II. 128.

³ Juhász, Stifte 5. skk.

⁴ Csánki I. 698.

⁵ U. o. II. 45.

⁶ U. o. I. 698.

⁷ U. o. II. 45.

⁸ U. o. I. 778.

⁹ U. o. II. 119.

¹⁰ Monum. Vat. I., IV. 308.

¹¹ Lukcsics Pál, XV. századi pápák oklevelei. I. k. Budapest 1931 (= Olaszországi Magyar Oklevéltár I.), 367., 661. és 699. sz.

¹² Csánki II. 64. és Lukcsics 186. sz.

eng. Szt. I. kir. és a templomszentelés ünnepére. Talán azonos e helység a mai Temeskirályfalvával (l. ott). Az oklevelek Krassó megyében is említene (1458.) egy Szent-Király helységet.¹ — Székelykeve (előbb Gyurgyevo) : 1883. csángókkal telepítik be, 1889. Bonnaz pk. Szt. I. tiszt tp-ot épített. 1892. óta lelkészség. — Szatancsafalva : 1910. alap lelkészség, tp.

Temeskirályfalva : Temesrékas fiókja, I. Szentkirály alatt. — Torontál-torda : temetőkápolna, egy ottani család épített. 1862.

Végegyháza : 1873. alap lelkészség, káp (1870), főoltár, utca.

Zimándköz : Fakert fiókja, 1883. Bonnaz pk káp-át épített. — Zsupánfalva : Orsova mellett, 1826. a kir. haditanács tp-ot épített.

Djakovári (vagy szerémi és boszniai) egyházmegye.² Ezen az ősi, Magyarországgal annyi szállal egybekötött katolikus területen ma csak a Bródban lévő Szt. I. pléb. tp-ról (1660) van tudomásunk. Pedig az itt létesített régi bencés, cisztercita stb. kolostorok (Szávaszentdemeter, Koppánymonostor, Kolban, Ilda, Pétervárad) bizonyára Szt. I. kultuszát is sugározták a maguk körében. A török uralom ezt a területet is letarolta. Alig emlékezett már rajta valami Szt. I.-ra. Pedig még Róbert Károly alatt Szt. I. kir. földjének nevezik a Szerémség felét, Belgrádot és a macsói bánságot.³ II. Endre egy oklevelében (1217) említi, hogy Szt. László, aki Szlavónia földjét megtérítette és a magyar koronához csatolta, ott Szt. I. kir. tiszteletére kolostort is építtetett.⁴ Néhány régi helynév is utal Szt. I.-ra : Rumától délkeletre volt egy már 1339. említett «Zenthkyral», «Zenkyral» helység.⁵ A Száva mentén, Grabovci tájékán, már 1391. említene egy Stepanovc (Stepanowch, stb.) nevű helyet.⁶

Egri főegyházmegye.⁷ Az egri pk-séget és káptalanat Szt. I. alapította. Állítólag még alatta kezdték építeni az egri várhegyen a székesegyházat.⁸ Az egyházmegye területén létezett számos apátság (Abasár, Boldva, Bélapátfalva, Pásztó, Tapolca stb.) bizonyára Szt. I. emlékét is ápolta. Sajnos, csak nagyon keveset tudunk róluk ezirányban. A régi és a mai kultushelyek — amennyire a rendelkezésünkre álló fogyatékos előmunkálatokból meg tudtuk állapítani — a következők :

Abasár : már 1332. létező pléb. Területén ősi bencés monostor volt, melynek alapítását a népmonda majd Szt. I.-nak, majd pedig Aba Sámuelnek tulajdonítja.⁹ — Apc : már 1332. létező pléb, tp.

Bélapátfalva : kisebb tp. — Borsodnádasd : már 1332. létező pléb. 1816. visszaállítva, tp.

Diósgyőrvasgyár : 1908 okt. 11. felszentelt tp. Példa a gyári munkásság Szt. I.-tiszteletére.

Eger : a vár építéséről régi népmonda.¹⁰ Volt az egri várban egy Szt. I. kir.-ról nevezett prépostság (ma már csak címzetes), mely mindig az egri káptalanba volt bekebelezve. Már 1484. említik Palócz Mihály nevű prépostját, aki egyúttal egri kanonok is volt. 1436—1902 között 28 prépostját ismerjük.¹¹ A régi székesegyházban volt egy Szt. I. kir.-oltár és oltárság, mely számos birtokkal rendelkezett. Alapítása egy ismeretlen jötevő Szt. I. iránti kegyeletére utal. Már 1377. említik a papját : «Paulus subcustos S. Stephani regis altariae Magister»,¹² 1426 márc 2-i pápai oklevél szt. Újlaki Péter,¹³ 1478. pedig «Ladislaus de Ders, rector altaris Sancti Stephani regis in dicta nostra ecclesia fundati»,¹⁴ 1643. még létezik, birtokait is felsorolják.¹⁵ A régi székesegyház egy nagy támkövéen kőszobor (Casagrande).¹⁶ A mai székesegyházban vászonra festett kép (Kracker János).¹⁷ Érseki lyceumban (1765) káp, benne oltárkép (1768, Hesz János) és egy nagy csoportkép

¹ Csánki II. 107.

² Schematismus dioec. Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis. Siscii, 1890.

³ Margalits I. 67.

⁴ Tkalčić I. 45.

⁵ Csánki II. 253.

⁶ U. o. I. 252.

⁷ Schematismus Archi-dioecesis Agriensis, 1919., 1934. Az A. C. gyűjtőívei.

⁸ Rupp II. 2.

⁹ U. o. II. 98.

¹⁰ U. o. II. 2.

¹¹ Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger 1885—1908. Szerkesztette Kandra Kabos stb. IV. 156., 250. sk.

¹² U. o. IV. 107.

¹³ Lukcsics 852. sz.

¹⁴ Békefi Remig, A pásztói apátság története. Budapest, 1898—1902. I. 399.

¹⁵ Adatok I. 475.

¹⁶ Rupp II. 17.

¹⁷ Forster Gyula, Magyarország műemlékei. Budapest, 1905—15. II. 368.

(1768, Hesz János).¹ Az egri csizmadiák, cserzővargák és timárok céhének már 1695. Szt. I. a védőszentje. Képe rajta volt a zászlójukon is, ünnepét nagy buzgósággal ülték meg.² A Szentháromságról nevezett rabváltó szerzetesek tp-ában oltára volt még a XVIII. században.³ — Erdőkövesd: 1784. alapított pléb, tp. — Erk: pléb tp, Orczy Lőrinc br. építt (1760).

Miskolc város címere (1909.) Szent István alakjával.

Farkaslyuk: bánya Ózd mellett, káp. — Fedémes: Bükkszenterzsébet (1332. már említve) fiókja, tp. — Fővenyes hat: Görbeház-telek helyi káplánsághoz tartozó birtok, iskolakáp (1929).

Galvács: Szendrő (már 1332. említve) fiókja, kisebb tp (1860 után), aug. 20. búcsú szentmisével.

¹ U. o. I. 502.

² Breznay I. 200. sk.

³ Rupp II. 39.

Hajduböszörmény: már 1332. létező pléb, 1861. visszaállítva; tp. — Halmaj: Aszaló (1332. említve, 1733. visszaállítva) fiókja, tp.

Istvántanya: birtok Nyírbátor (1332. említve, 1717. visszaállítva) mellett. — Istvánmajor: birtok Emőd (1332. említve, 1738. visszaállítva) mellett.

Karcag: pléb tp (1901. Vallásalap). — Kemecse: 1332. említett, 1729. visszaállított pléb, tp (1821). — Királd: Sajónémeti fiókja, tp. Szt. Imre tiszteletére. A helységet már 1330. és 1398. említik.¹ — Királykút: birtok Szendrő (1332. említve, 1651. visszaállítva) pléb határában. — Királytelek: már 1407. említett² birtok Nyíregyháza mellett. — Kisnána: 1332. említett, 1758 körül visszaállított pléb; tp, főoltár képpel. — Kőtelek: 1742. létesített pléb egykorú tp-mal. — Tiszasüly filiában Szt. László-tp: példa az együttes szentkirály-kultuszra.

Macónka: Nagybátöny (1332. említve, 1757. visszaállítva) fiókja, tp. — Mályi: 1332. említett, 1815. visszaállított pléb, tp. — Mezőcsát: Hejőkürt fiókja, tp. (1895. egri érsek). — Mikófalva: Bélapátfalva (1332. már említve) fiókja, 1919 óta helyi kaplánság, tp. — Miskolc: legrégibb tp-a az Avason lévő gót Szt. I. kir. pléb tp, Eruc bán fia István építtette, valószínűleg a XIII. században. Ma a reformátusoké.³

Napkor: 1332. említett, 1761. visszaállított pléb; tp.

Nyírcsád: Nyirábrány fiókja, káp (XIX. sz.). — Nyíregyháza: a Nagyboldogasszony pléb tp-ot Samassa József egri érsek 1904. aug. 20. szentelte fel. Ez az eset is jellemző példa Szűz Mária és Szt. I. együttes kultuszára. — Nyírkársz: 1332. említve, 1856. visszaállítva; pléb tp. — Nyírszőlős: Kótaj fiókja, iskola-káp. (1929). — Nyírvasvári: Nyírbátor fiókja, nyilvános káp.

Rakamaz: 1332. említve, 1729. visszaállítva, pléb tp. — Recsk: 1332. már létező pléb; tp. (1894). — Rudabánya: Szuhogy fiókja, tp. — Rudolftelep: Ormospuszta melletti birtok, káp.

Sajószentpéter: 1332. említve, 1762. visszaállítva. A Szt. I.-pléb tp és pléb a régi prépostság köveiből épült.⁴ — Sály: szobor a pléb tp előtt. — Szent-istván: már 1332. említett és 1719. visszaállított pléb. A helységet már 1333., 1413. és 1467. említik.⁵ Pléb tp-át 1754. az egri káptalan építtette, oltárképe Kracker Józseftől való.⁶ — Szentistván: 1409. Abauj-, 1476. Borsod-megyéhez számított helység.⁷ Másként Warmas, Warmus néven is említik. Ma puszta Rakaca mellett.⁸ — Szajol: 1885. alapított pléb; tp-át 1833. aug. 20. szentelték fel. Főoltárkép (valószínűleg Danhauser, Bécs). Nagobbik harang. Teljes búcsú nyerhető e tp-ban Húsvéthétfőn, aug. 20-án és Mindenszentek ünnepén.⁹

Tapolca: régi bencés apátsága Hevenesy Gábor szerint Szt. I. korából való.¹⁰ — Tarnabod: Boconád fiókja. Tp-át Szt. I. király jobbkezeének tiszteletére 1779. Szentmihályi Mihály plébános építteti a maga és hívei adományaiából. — Tiszapalkonya: 1332. említett, 1781. visszaállított pléb; tp.

Erdélyi egyházmegye.¹¹ Szt. I. Gyulafehérvárott püspökséget és káptalant alapított 1003. és a kalocsainak rendelte alá. Az alapítás emléke azonban később teljesen feledésbe ment.¹² Az alább következő helyeken kívül az egyházmegye területén létesített számos apátság (Koloszmonostor, Kerc, Salamon, Egeres, Gyerőmonostor, Boldogfalva, Brassó, stb.) és szerzetesrendház (különösen a ferencesek és a jezsuiták házai) is széles körben terjesztette Szt. I. tiszteletét. A hitújítás és a törökdúlás rombolásait azonban nem sikerült mai napig sem helyrehozni. Számos esetben már csak egy-egy helynév őrzi a nagy király régi tp-ának emlékét.

Ajnád: Csikszentmihály fiókja, tp-át 1514. a Bernáld-család építtette. — Ákosfalva: 1714. alapított pléb, tp — Árkos: 1556 előtt még pléb, utána Sepsiköröspatak fiókja, tp.

¹ Csánki I. 174.

² U. o. 518.

³ Rupp II. 91.

⁴ U. o. II. 104.

⁵ Csánki I. 179.

⁶ Forster I. 494.

⁷ Csánki I. 179.

⁸ Geographia Ecclesiastica Hungariae I.

171.

⁹ Adatok I. 316. sk.

¹⁰ Rupp II. 105. — Ph. Rt. XII. B. 378. skk.

¹¹ Schematismus dioecesis Transsilvaniensis 1882., 1913.

¹² Vanyó Tihamér Aladár, Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiről. 1600—1850. Pannonhalma, 1933. (= A Pannonhalmi Főiskola Könyvei II.) 91. l.

Barót: pléb. tp. főoltárán szobor (1760).¹ Borszék: 1901. alapított pléb. tp. Béli bor filiában Nagyboldogasszony-tp.: példa az együttes kultuszra.

Csicsókeresztúr: XIV. sz. elején már létező, 1720. visszaállított pléb.; tp. — Csíkszentkirály: már 1332. említett pléb.² A régi tp. helyére a község 1773. újat építtet, ugyancsak Szt. I. kir. tiszteletére. — Csöb: Bodos (1781. alapított pléb.) fiókja, tp.-át 1836. újjáépítették.

Dísznájó: Szászrégen fiókja, káp.-ját Ábel Károly építtette 1785.

Enyedszentkirály: 1556 előtt még pléb., ma Nagyenyed fiókja.

Gyergyóalfalu: már 1213. létező pléb., körzetében káp. — Gyergyóbékás: 1913. alapított pléb., tp. — Gyéresszentkirály: 1556 előtt pléb., ma Torda fiókja. Valószínűleg itt volt a pálosok kolostora és a Bold. Szűz tiszteletére szentelt tp.-a, melyet a falu hegyfokán 1350. két magyar nemes alapított.³ A községet a XIV. és a XV. században többször említik.⁴ — Gyulafehérvár: az általános vélemény szerint Szt. I. itt 1003 körül püspökséget, székesegyházat és káptalant alapított. A pléb. 1601. megszűnt és csak 1693. állították vissza. A káptalan aug. 20-át mindig nagy fénnel ülte meg.⁵ Itt van a ferencesek Szt. I. királyról nevezett rendtartományának anyaháza is, mely alá Erdély területén 22 ház tartozik.

Istvánd: már 1325. említett (Stephand, Estfand) helység Kisküküllő megyében, Balavásár körül feketett. — Istvánháza: Radnót fiókja, már 1463. említik.⁶

Kalotaszentkirály: Bánffyhyunad fiókja, 1556 előtt még pléb. Már 1330 körül egyházas hely,⁷ középkori gót tp.-a ma a reformátusoké. — Kézdiszentlélek: már a XIV. sz. elején létező pléb. A Perkő hegyen káp. (1736). — Királybánya: Hunyadmegyei pléb. 1789. — Királyhalma: Kóhalom (XIV. sz. már létező pléb.) fiókja. — Királypataka: Magyarigen (már 1206. létező pléb.) fiókja. 1517. már említik.⁸ — Királynémeti: 1556-ig pléb., ma Beszterce fiókja. — Királyréve: már 1358. említett helység a Nagyküküllő-folyó mentén. — Királytelke: (másként Királyföldre, Királyréte), már 1430. említett birtok Torda-Aranyos megyében.⁹ — Kolozsvár: a Szt. Mihály-tp. útgót főoltárán (1873) szobor.¹⁰

Madaras: Csíkmegyei pléb., a hagyomány szerint Szt. I. alapította. — Magyar királyfalva: 1556. előtt még pléb., ma Dicsőszentmárton fiókja. Már 1348. említik.¹¹ — Marosszentkirály: 1556 előtt még pléb., ma Marosvásárhely fiókja. A XIV. sz. elején már említik.¹² — Marosvásárhely: a várban, a református tp. mellett, most raktárnak használt, XIV. századi káp. freskói között Szt. I. koronás alakja.¹³ — Mezőbánd: 1556 előtt pléb., ma Mezősámsond fiókja, XVIII. századi káp. — Mezőkirályfalva: 1556 előtt pléb., ma Mezősámsond fiókja. — Mezőszengyel: már a XIV. sz. elején létező, 1556. megszűnt és 1772. visszaállított pléb., XVIII. századi tp. — Mikháza: 1896. alapított kirendeltség, tp. — Mikóújfalva: 1815. felállított pléb., tp.

Nagyszeben: az 1445-ből való pléb. tp. kálvária-falképén Szt. I. és Szt. László alakja.¹⁴

Piskitelepe: 1886. felállított pléb., tp. — Pusztaszentkirály: Alsójárja fiókja, már 1367. említik.¹⁵

Segesvár: a pléb. tp. Szt. Mihály-oltárának egyik szárnyképe.¹⁶ Sepsiszentkirály: 1556. előtt pléb., ma Illyefalva fiókja. Már a XIV. sz. elején szerepel.¹⁷

Szászkézsd: Sárpatok fiókja, két XV. századi kehely a tp.-ban. Az egyik talpán Szt. I. képe, a másikon Szt. I., Szt. László és Szt. Imre képe és e felirat: «Calix /sancti/ regis

¹ V. ö. Veszely Károly, A baróti plébánia: Magyar Sion VI. (1868), 824.

² Geogr. Eccl. Hung. II. 662.

³ Rupp III. 233.

⁴ Geogr. Eccl. Hung. II. 664. — Csánki V. 736.

⁵ Ványó 118.

⁶ Csánki I. 668.

⁷ Geogr. Eccl. Hung. II. 649. — Csánki V. 406.

⁸ Csánki V. 884.

⁹ U. o. 714.

¹⁰ Grandpierre Edit, A kolozsvári Szent Mihály-templom. Budapest, 1936.

¹¹ Csánki V. 884.

¹² Geogr. Eccl. Hung. II. 631., 659.

¹³ Forster I. 511.

¹⁴ U. o. 523. Gerevich-Genthon, A magyar történelem képeskönyve. Budapest, 1935. 60. l.

¹⁵ Csánki V. 736.

¹⁶ Forster III. 162.

¹⁷ Geogr. Eccl. Hung. II. 659.

/Stephani/ in/ kézd». ¹ — Szentkirály: Piskitelep fiókja, Vajdahunyd közelében. Már 1358. említik. ² — Székelyszentistván: 1556. előtt pléb, ma Bözödújfalú fiókja. Már a XIV. sz. elején szerepel. ³ — Székelyszentkirály: középkori pléb, mai tp 1796. épült. — Széplak: Szamosújvár fiókja, tp-át már a XV. sz. elején említik. ⁴

Tekerőpatak: a régi pléb tp-ot a Gáborfi-család Szt. I. kir. tiszteletére építette, a mainak már Ker. Szt. János a védőszentje. — Topaszentkirály: Kajántó fiókja (Kolozs m.), már 1345. említik. ⁵

Vajdahunyd: a vár egyik falfestménye Szt. I.-t ábrázolja. ⁶

Esztergomi főegyházmegye. ⁷ Az esztergomi érsekséget, káptalant és a székesegyházat Szt. I. alapította. Gazdag adományaival kitüntette, ottlakásával, gyakori látogatásával megszentelte a főegyházmegye számos helyét, úgyhogy a Sz. I.-kultusz felvirágzása szempontjából ennek a hajdan hatalmas kiterjedésű egyházmegyének alapvető jelentősége van. Az Esztergomban, Budán és Visegrádon székelő királyok kegyeletének, az esztergomi, pozsonyi és nagyszombati káptalan tagjainak, az érsekmegye területén lévő és joghatósága alá tartozó apátságok, prépostságok és szerzetesházak szerzeteseinek kiemelkedő szerepük volt Szt. I. tiszteletének fejlesztésében. Ennek megírása a jövő feladata. Itt csak a leglényegesebb adatokra szorítkozhatunk.

Annavölgyibánya: Sárísáp fiókja, bányász-tp 1926. — Assakürt: 1789. felállított pléb; új tp-a (1909) Szt. I. kir. tiszteletére. — Ásvány: mennyezetfreskó (korona felaj. 1901) a pléb tp-ban.

Bajót: A pléb tp főoltárán 1 m magas szobor (1904). — Balassagyarmat: pléb. tp-ban kép (korona felaj. 1850 körül), utca. — Bácsa: pléb tp szentélyében freskó 1880 körül). — Bény: Kéménd fiókja, monda. — Bozók: 1124–1130 között, II. István alatt, a Hunt-nemzetségből származott Lambert gróf nejével, Szt. László király hugával, és fiával Miklóssal együtt itt Szt. I. kir. tisz. monostort alapít a premontrei szabályozott kanonokok akkor még új rendje számára. Ez élénken bizonyítja a Szt. I. alatt bejött és az ország építésében nagy szerepet vitt Hunt-család, valamint Szt. László hozzátartozóinak kegyeletét. ⁸ A kolostort, templomát és prépostját középkori okleveleink gyakran említik. ⁹ Plébánosa először 1332. szerepel. ¹⁰ 1519. II. Lajos az aug. 20-i nagy búcsús sokadalomra való tekintettel vásárjogot ad Bozók mezővárosnak. ¹¹ Ma pléb tp és a várban káp van Szt. I. kir. tiszteletére. — Börzsöny (Nagybörzsöny): már a XIV. században létező pléb. Pléb. tp-ban régi kép. Szt. I. kir.-káp, Szőnyi O. szt. a XIII. sz. elejéről, ebben oltár és régi oltárkép. Néphagyomány szerint maga Szt. I. építte a káp-át. ¹² Aug. 20. körmenet a káp-hoz, ott szentmise és beszéd. Két régi népének. Tér. — Budaörs: barokk kép (2,16 × 1,25 m) a pléb tp-ban (korona felaj.). Utca. — Budapest—Vár (I. ker.): Koronázó főtemplom. Régi hagyomány szerint 1015 körül már Szt. I. építtetett itt Szűz Mária tiszteletére pléb tp-ot, melyet többször újjáépítettek (IV. Béla 1255. stb.). Valószínűleg e tp Szt. I. kir. oltárára vonatkozik a pápai kérvénykönyvek 1359. jún. 8. adata: «altare sancti regis Stephani in ecclesia beate Marie in Buda», mely szerint búcsút nyer kellő feltételek mellett mindenki, aki csak adakozik ezen oltár részére. ¹³ 1686-tól kezdve egyre sűrűbben nevezik Szt. I.-tp-nak a budavári pléb tp-ot. Van a tp-nak Raguzából, hitelesítő okirattal együtt kapott ereklyéje is. Aug. 20. innen indul ki az országos szentjobb-körmenet. A tp mellett lovasszobor (Strobl Alajos), melyet I. Ferenc József avatott fel 1898. országos ünnepség keretében. — Királyi Udvari és Várplébánia: 1770. alapított pléb., Szt. I. kir. dicsőséges szent Jobbja tisz. szentelt tp-mal, melyet 1900 aug. 19. szenteltek fel újra a restaurálás után. Oltár, oltárkép, mellékkápolna. Ez utóbbiban őrzik díszes ereklyetartóban a szent Jobbot, a szentkoronát, a királyi jogart, a koronázó palástot és a többi egykorú koronázási jelvényt. A szent Jobb feltalálásának

¹ Arch. Közl. XIII., 264. sk.

² Csánki V. 137.

³ Geogr. Eccl. Hung. II. 659.

⁴ Monum. Vat. I. IV. 433.

⁵ Csánki V. 407.

⁶ Arch. Ért. V. 22.

⁷ Főforrás: Schematismus archidioecesis Strigoniensis, 1915., 1934. Továbbá az A. C. gyűjtővei.

⁸ Rupp I. 126.

⁹ Monum. Eccl. Strig. III. 191. stb.

¹⁰ Ludovicus Némethy, Series parochiarum et parochorum Archidioecesis Strigoniensis, 1894. 31. l.

¹¹ Rupp I. 128 sk.

¹² Hőke Lajos, Adatok Hontvármegye egyházi archaeológiájához: Magyar Sion IV. (1866), 825.

¹³ Bossányi II. 370.

ünnepén (május 30.) a tp-ban délután ünnepélyes litánia szentbeszéddel, áldással és körmenettel. Aug. 20. kilencedében különféle ájtatosságok. — Budapest-Város-major (I. ker.): Jézus Szt. Szíve pléb. tp. (1933) 5×3 m üvegfestményű ablakának témája Szt. I. és a magyar szentek, ezen Szt. I. többször is előfordul. A 60 m magas harangtornyot Szt. I.-ről akarják elnevezni. — Budapest-Tabán (I. ker.): Gellérthegy sziklatemplomban szobor. — Budapest-Újlak (III. ker.): Császárfürdőben káp. (1844), oltár, oltárkép. — Budapest-Óbuda (III. ker.): a johanniták budai felhézsi konventje a Szentháromság mellett Szt. I.-t is védőszentjének tisztelte, miként a johanniták esztergomi, fehérvári és széplaki konventje is, mert egy 1296-i oklevelének

Sárkány Lóránd : Szent István halála.

pecsétjén ez a körirat: +S. FRATRIS DOMVS HOSPITALIS. SCI REGIS HVNGARIAE.¹ A pléb területén több XI. századi tp-rom. Az egykori Szt. Péter és Pál prépostság, melyet középkori uralkodóink oly nagy gonddal ékesítettek, búcsúinak tanúsága szerint, Szt. I. régi kultuszának is fontos helye volt, talán ereklyéje is lehetett. — Budapest-Belváros (IV. ker.): már 1048 előtt létező pléb; 1686. állítják vissza. A XV. sz. közepén említenek benne egy oltárt, mely Szt. I., Szt. László és Szt. Imre tiszteletére volt szentelve. A kardcsináló-, a kovács- és a timár-céh együttesen bírja és gondoskodik róla. A három szent ünnepén pl. a timároknak dupla gyertyával és a szokásos áldozatpénzzel kellett megjelenni a nagymisén és oltáruknál ünnepélyes felajánlást tartani. Ezt a szokást a török-

¹ Magyar Tört. Tár II. 160.

dulás után felújították.¹ Ma üvegablak (1879) őrzi a tp-ban Szt. I. emlékét. — Budapest-Szentistvánváros (V. ker., ezelőtt Lipótváros): 1817. alapított pléb.: Szt. I. -bazilika. Épült 1851—1905 (Hild József, Ybl Miklós, Kauser József), 1931 óta basilica minor. Bejárat felett relief-mellszobor. Főoltár, rajta szobor (Strobl Alajos). Főoltár körül bronz-relief: Szt. I. mint a kereszténység bátor védője, mint a szentkorona letéteményese, mint Pannonhalma alapítója, mint Imre hg. nevelője (Mayer Ede). Jobb mellékhajóban oltárkép (korona felaj., Benczúr Gyula). Szt. I.-tér, -körút, -park. — Budapest-Terézváros (VI. ker.): a pléb. tp evang. oldali mellékoltárán olajfestésű kép (Szt. I. és Szt. Imre, 4×5 m). — Budapest-Józsefváros (VIII. ker.): a pléb. tp Szűz Mária-oltárán empire-faszobor. Szt. I.-Társulat, épületének dísztermében kép (Roskovics Ignác olajfestménye, 1898). A. M. N. Múzeumban több fontos Szt. I.-emlék (kardja, ereklyetartója; szobrok, képek, metszetek, stb.). — Budapest-Ferencváros (IX. ker.): pléb. tp (1879) egyik mellékoltárán kép (Than Mór). — Budapest-Közép-Ferencváros (IX. ker.): Mester-utcai fővárosi fiúkeresk. isk. Kórház (Gyáli-út 1.), benne kápolna, oltár, 1 m szobor. — Budapest-Lőportárdűlő (V. ker.): pléb. tp szentélyében üvegablak (3,5 m, Roth Miksa). — Budapest-Tisztviselőtelep (X. ker.): volt egy «Templomépítő Szt. I.-Filléregyesület», de 1931. megszűnt. — Budapest-Rákosszalva (X. ker.): 1922. alapított pléb. tp. — Budapest-XIV. kerület: állami Szt. I.-gimnázium. — Az említetteken kívül bizonyára van még Budapesten több kápolna, számos oltár, kép, szobor, stb. is, de ezekről nem érkezett be jelentés.

Csall: régi plébánia, 1823 óta Csábrág fiókja, tp. Már a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben is szerepel, Pázmány jegyzéke is említi.² — Csallókő: ősrégi tp-ai megtermékenyítették a nép képzeletét, úgyhogy itt sok Szt. I.-nal kapcsolatos eredeti monda keletkezett.³ Csábrág: pléb. tp, a pléb. 1823-ig Csallban volt. — Csekész: már 1397. létező pléb.; a Szt. I. kir. pléb. tp plébánosa először 1562. szerepel.⁴ — Cseév: utca. — Csúz: már 1397. létező pléb. Valószínűleg azonos a középkori Choas, Csoas helységgel, melynek Szt. I.-pléb. tp-át és plébánosát egy 1429 május 7-i pápai oklevél említi.⁵ Ma Szt. Erzsébet a védőszentje.

Darnózseli: tp-ban üvegfestmény. — Dág: pléb. tp-ban kis szentkép. — Dorog: aug. 20. nagy bányászbucsú, utca. — Dömös: már 1107. létező pléb., 1723. visszaállítva. Barokk pléb. tp (1733—43). Főoltár, főoltárkép (4×2 m barokk olajfestmény: korona felaj.). A nagyharang Szt. I. nevét viseli, rajta Szt. I. domborművé képe, felette az idézet «... hol vagy István király?» (1926). — Drégelypalánk: közvetve emlékeztet Szt. I.-ra a Huntpázmánok fészke, a drégelyi várrom. — Dunaszeg: Duna-szentpál fiókja, tp-ban mennyezetfestmény (korona felaj., 1908).

Ebed: 1730. alapított pléb.; tp, eredetmonda. — Esztergom-Várplébánia: I. Szt. I. és utódainak királyi palotája (helyreállítása folyamatban), bejárata felett XII. sz.-végi freskó, mely valószínűleg Szt. I. kir.-t ábrázolja. A palotában terem, melyhez az újabb hagyomány Szt. I. születését fűzi. A Szt. I. által alapított székesegyház 1543. és 1594. megsérült; romjait 1761—65 és 1820—22 távolították el. Néhány köve a mostani Bazilika mintatermében. 1000 előtt épült Szt. I. vértanú-tp: ebben keresztelték Szt. I.-t; már a törökök alatt tönkrement, de végleg csak 1820—22. bontották le. 1770. Mária Terézia tágas tp-ot építt Szt. I. kir. tiszt. Homlokzatán Szt. I. és Szt. László nagy kőszobrai voltak. Ma már nem létezik.⁶ A szobrok a Bazilikához felvezető út kétoldalán vannak. I. I. Bazilika: nyugati frontja felett Szt. I. ércszobra (Kiss György), a nyugati oldalon dombormű (Marco Casagrande). A Bazilikában mellékoltár, felette hatalmas olajfestésű vászonkép (Michelangelo Grigoletti és Mayer Lajos). Az oltártól jobbra és balra falfestmények: Szt. I. megkereszteltetése, Szt. I. a kereszténység terjesztője (Moralt Lajos). A Szt. Márton-oltáron 3 bronzdombormű: fogadalma, veszprémi győzelme, Pannonhalma alapítása (Kiss György). A Bakács-kápolnában az oltáron márványszobor (Antonio della Vedova). A kanonoki sekrestyében nagy vászonkép (Szt. I. megkereszteltetése, Hess Mihály). A téli kápolnában XVIII. századi faszobor, mennyezetfreskó (korona

¹ Némethy I. 60. sk. és 399. sk.

² Geogr. Eccl. Hung. I. 34.

³ Ipolyi, Csallókőz műemlékei: Arch. Közl., I. 34. skk.

⁴ Némethy, Series 59.

⁵ Lukács 1267. sz.

⁶ Rupp I. 14.

felaj., Magasi Németh Gábor, 1931). A gyertya-szobában nagy vászonkép (Rosier, Pozsony, 1772); ez oltárkép volt Mária Terézia fenti tp-ában. A régi kir. palota egyik termében, az ú. n. születési-kápolnában, falfestmény-sorozat (Jobszt-testvérek, 1874). A Bazilika kincstárában: egy IX. sz.-i intagliás kristály, az ereklyés csóktábla és a Szelepcsényi-féle evangeliárium már Szt. I. idejében megvoltak. Van itt továbbá Szt. I.-csontereklýe (bortörödek) újjót tartóban (1855). A régebbi, 1804. készült tartó ma is megvan. Az ereklye történeti adatok tanúsága szerint már a XIV. sz. óta a székesegyház tulajdona. Egy XV. sz.-i miseruhán a Nagyboldogasszony, Szt. I., Szt. László, Szt. Imre, Szt. Jeromos és Szt. Gellért (?) képe. Szép régi példája az együttes kultusznak. Összefügg még a Bazilikában lévő Protomartyr-kép is Szt. I. tiszteletével, mert a Protomartyr-tp helyét jelzi, amelyben őt megkeresztelték. A kép -nak régi oltáralapítványja is van. A Bazilika-múzeum nevezetes emléke a régi székesegyház Porta Speciosá-jának XVIII. sz.-i képe. E román díszkapu 1764. összedőlt. A képen jól látható, hogy a kapu ívmezejében Szt. I. márványberakásos képe volt, amint felajánlja országát a Szűzanyának. Kezében mondatzalag: «Suscipe Virgo Pia Mea Regna Regenda Maria». Mivel ez a kép régi mozaik másolatának látszik, azért a középkori magyarság együttes Nagyboldogasszony- és Szt. I.-tisztelete egyik értékes bizonyosságának tekinthetjük. Ipolyi 1188—1198 közé helyezi a korát.¹ A Bazilika egyik harangján dombormű (1827). — A Bazilika előtti tér a nevét viseli; benne kőszobor, Hillebrandt Antal és Hebenstreit József műve (1772). Róla van elnevezve az ősi esztergomi papnövelde, ebben kép, oltár, e mögött üvegablak (korona felaj.), lépcsőházban kép (XVIII. század). — Aug. 15. a város minden tp-ából körmenet indul a Bazilikába, melynek keretében Szt. I. ereklyéjét is körülviszik. Tehát már aug. 15. is jórészen Szt. I. ünneplése. Aug. 15—20. kivilágítják az ú. n. születési kápolna külső falán lévő kettős keresztet. Az esztergomi szentistvánnapi ünnepek régtől fogva nevezetesekek. — *Esztergom-Víziváros*: pléb. tp.-ban oltárkép. Szent István-hegyen Szt. I. kápolna, oltár, oltárkép (Szt. I. átadja fiának az Intelmeket), hajóban mennyezetfestmények voltak, melyek Szt. I.-t mint gyógyítót ábrázolták. (Nemrég bemeszelték őket). Mivel a kép közelében van a régi fürdő, ezek a képek feltétlenül a gyógyító Szt. I. középkori kultuszára utalnak, akárcsak a mateóci oltárkép (1425—30 között). — *Esztergom-Belváros*: Járásbíróság udvarán bővízü kút, melynek vizével a néphagyomány szerint Szt. I.-t megkeresztelték. III. Béla korában még kir. palota állt itt. A szentháromság-szobor talapzatának egyik szobra és domborműve (Szt. I. megkereszteltetése). Az Öreg-tp főoltárán márványszobor (Kiss György). Ferencrendiek kolostorának folyosóján kép (korona felaj.). Bencések gimnáziuma a nevét viseli, lépcsőházában 2 Királyfalvi-freskó (Pannonhalma alapítása, Asztrik apát hozza a koronát), két kis dombormű (Intelmek átadása, Szt. Imre csókja), dísztermében Jakobey festménye, külső falán dombormű. — Az esztergomi Tanult Férfiak Mária-Kongregációjának védőszentje. — Az egykori kapuiskola (ma a hősök terén) a nevét viseli. — *Esztergom-Szentgyörgymező*: némelyek szerint itt Szt. I. prépostságot alapított.² — *Esztergomszentkirály*: egykori helység Esztergom közelében, a párkányi part áttelénében, a Szent Király nevű vidéken (ma Szentkirályföldek dűlő) lehetett. E helyet másként Obon (Abony) néven is említik már 1187-ben. II. Géza (1141—1161) itt kolostort alapít Szt. I. tiszttá betegápolással foglalkozó és akkor már lovagrenddé szervezkedett johanniták számára, mely a johanniták többi hazai ispótyáival és konventjével egyetemben buzgón terjesztette Szt. I.-nak, a gyógyítónak kultuszát.³ Hiteleshelyi pecsétjeiken Szt. I. ülő alakja és rája utaló körirat.⁴ Az esztergomi «villa sancti Stephani» vagy «villa sancti regis» gyakran szerepel okleveleinkben a XIII. századtól kezdve. Kolostorának és a hozzátartozó helységeknek tp-a 1345 okt. 12. több ünnepre (valószínűleg aug. 20-ra is) 7 évi és hétszer negyvennapos búcsút nyer.⁵ Hozzája tartozott a táti tp. is. Talán ez indította arra Csáka Károlyt, hogy itt az 1181. határleírás alapján még egy Szentkirály-falut tételezzen fel.⁶

Felbár: már 1397. létező pléb., Szt. I. kir. tp-ának plébánosát először 1510. említik.⁷ Mai tp-a a középkori szűk gót tp helyén 1778. épült. Egyik, Ipolyi szerint a XIII. vagy a XIV. századból való, kelyhén felirat: «Calix S. Stephani in Por».⁸

¹ Ipolyi Arnold magyar műtörténeti tanulmányai, I. (Budapest, 1873), 100. l.

² Rupp I. 16. sk.

³ U. o. 18. skk. — Reiszig Ede, A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I. rész. Budapest, 1925. 22. skk.

⁴ Magyar Tört. Tár II. 160. sk.

⁵ Bossányi I. 126. l. és jegyzete.

⁶ Magyar Sion V. (1867), 332. skk.

⁷ Némethy, Series 85.

⁸ Arch. Közl. I. 90.

Galánta: már a XIV. században létező pléb, első plébánosát 1332. említik,¹ Szt. I. kir pléb tp.

Gyermely: Szomor fiókja, tp (1800 körül; főoltárkép: korona felaj, 1860 körül). **Győrzámoly:** Szt. László-pléb tp-ban nagy olajfestmény (korona felaj, 1870 körül).

Hodrusbánya: káp. — **Horvátgurab:** már 1618. létező pléb, tp. — **Hugyag:** Ipolyvarbó fiókja, tp (1730 körül), főoltár, főoltárkép (Megyer Antal, 1915 körül), kis káp (1830 körül).

Ipolynyék: már a XIV. században létező pléb; első plébánosát 1332. említik.² 1846 aug. 20. felsz pléb tp. — **Istvánkirályfalva** (Istvánfalu): 1397. alap. pléb., pléb tp. — **Istvánháza** (Steffultó): 1784. alap pléb. Helynév. — **Istvánlak:** Bogdány fiókja. Helynév.

Jabláncz (Jablonicz): már a XIV. században létező pléb, tp (1752).

Karancsság: már 1332. létező pléb; tp-át 1892. építették, főoltár, főoltárkép (Benczúr festményének másolata, 150×280 m). Aug. 20. nagy búcsú régi énekekkel. Főút. — **Karkóc:** Bucsány fiókja, tp. — **Kemencze:** pléb tp főoltárán szobor (1.8 m, 1900 körül). — **Királyfa:** Egyházfa fiókja. Helynév. — **Királyfalu:** Berencsfalu fiókja. Helynév. — **Királyháza:** birtok Kemencze mellett. Helynév. **Királymajor:** pusztá Burszentmiklós mellett. Helynév. — **Királyrét:** erdő és birtok Felbár mellett. — **Királyrév:** 1842. alapított pléb; Szt. Imre-tp. — **Kirva:** aug. 19. az esti, aug. 20. a hajnali harangszó után az összes harangokkal még 3 verset harangoznak. — **Kisoroszi:** pléb tp-ban 1 m faszobor (XVIII. sz.?) ; 1875. kapták az esztergomi káptalantól. A tp hajójában mennyezetfestmény (220×3 m, Magasi—Németh, 1930). — **Kopcsány:** 1861. alapított pléb, tp. — **Kukló:** 1767. alapított pléb tp.

Lábatlan: Nyergesújfalu fiókja, szívgárda. — **Lipótvár:** 1856. felállított lelkészszék, káp a kórházban.

Mátraverebély-Szentkút: Nagybárkány fiókja. A kegytemplomban színes üvegablak, a kegyhely egyik forrása; aug. 20. a kegyhely népesebb búcsúi közé tartozik. A mátraverebélyi tp szentélyében freskó (1780 körül). — **Miava:** 1635. alapított, 1732. visszaállított pléb; tp — **Modor:** XIII. századi pléb, plébánosát először 1561. említik.³ Új Szt. I.-tp-át 1876 okt. 21. szentelték fel. — **Modorkirályutca:** Modor fiókja. Helynév.

Nagybörzsöny: l. Börzsöny alatt. — **Nagymaros:** pléb tp-ban nagy mennyezetfreskó (Lohr Ferenc 1928). — **Nagyoroszi:** a templomkertben kép egy oszlopon (XX. sz.). — **Nagysalló:** már 1397. létező pléb, plébánosát először 1400. említik,⁴ tp. — **Nagyszombat:** a régi papnövelde Pázmány 1631. megnagyobbította és Szt. I. kir. emlékére szenteltette kápolnájával együtt. Később a papnövelde átkerült Esztergomba.⁵ — **Nádszeg:** 1569. alapított pléb; mai tp-át 1908. szept. 20. szentelték fel.

Panith: a XIV. századi pápai oklevelekben mint esztergomegyházmegyei pléb. szerepel Szt. I. kir tp-mal.⁶ — **Pélföldszentkereszt:** búcsújáróhelyére aug. 20. a tardosi hívek szoktak menni nagy körmenetben. Ezt már 1882-i feljegyzések említik. — **Pozsony:** káptalani tp-ban üvegablak (1860 körül). Kapucinusok tp-a. Szt. I. itteni faszobrának jobbkarjába kis csontereklve van foglalva.⁷ — **Pöstyén:** már 1332. létező pléb, mai Szt. I. kir tp-át 1832 aug. 26. szentelték fel.

Ribnik: birtok Kislévárd mellett 1427. több pápai oklevélben Rybnyg néven még mint plébánia szerepel Szt. I. kir tp-mal.⁸

Somorja: egykori pálos kolostor ebédlőjében kép.⁹ — **Stepanó** (Csépanyfalva): már a XIV. században létező pléb. Helynév. — **Stomfa:** már 1397. létező pléb, régi tp-át 1766. restaurálják.

Szentendre: pléb tp mellékoltárán barokk szobor. Bajtársi Egyesület. — **Szentistván:** birtok Kürt mellett. — **Szentistvánfalva:** Holics fiókja

¹ Némethy, Series 96.

² U. o. 114.

³ U. o. 164.

⁴ U. o. 191.

⁵ Rupp I. 119.

⁶ Monum. Vat. I. III. 315. Bossányi I. 119.

⁷ Tarczai György, Az Árpádház szentjei. Budapest, 1930. 61. l.

⁸ Lukácsics 898—99. és 902. sz.

⁹ Rupp I. 140.

(Nyitra m.). Talán erre, vagy inkább az Esztergom melletti hajdani Szentkirályra vonatkozik azon 1357. ápr. 27-i pápai oklevél, amely mindazoknak, akik «ecclesiam parochialem sancti Stephani regis, sitam in villa sancti Stephani, Strigoniensis diocesis...» meglátogatják, kellő feltételek mellett búcsút engedélyez.¹ — Szentistvánkút (Haszprunka): 1862. alapított pléb, tp-át 1688. aug. 20. szentelték fel, 1913. renoválták. — Szécsény: a pléb tp diadalívének festményén mellékalak. — Szob: pléb tp-ban barokk faszobor (2.05 m, 1806). Ipolydamásd filiában kép (1930), utca.

Tardoskedd: már 1332. létező pléb, tp. — Telki: Budajenő fiókja, 1805. felszentelt tp, oltár, oltárkép (Falconer József, Buda). Itt hajdan Szt. I. kir tiszteletére szentelt bencés apátság állott, melyet 1198 körül valószínűleg Hedrehvári Micha bán alapí-

Szent István képe a Decreta, constitutiones et articuli stb. c. műben. (Nagyszombat. 1742.)

tott.² — Tésa: Kemence fiókja, Szt. Imre-oltáron barokk faszobor (1.15 m, 1770 körül). — Tokod: népmonda. Aug. 20. nagy bányászünnep. Tokod-Újbányatelep munkásai díszmenetben, zászlók alatt a pléb tp-ba vonulnak, ott közös szentáldozás. Délután népi ünnepély. Utca. — Tósnýárasd: Nemeskajal fiókja, tp.

Vajk: 1809. alapított pléb. Eredetmonda. Környéke a Szt. I.-mondák dús talaja volt. Egyik szerint Szt. I. itt lakott és innen alapította a Csallóköz 12 tp-át a 12 apostol tisztt, egyet pedig Szűz Mária tisztt.³ — Vágkirályfa: 1332. már létező, 1884. visszaállított pléb, Szt. Erzsébet tp. Helynév. — Vámosmikola: 1787. alapított pléb. Aug. 20. a hívek nagy tömegben zárandokolnak az egykori anyaegyház, Nagybörzsöny búcsújára. — Vitkócz: JácZ fiókja (Nyitra m.), egykor pléb; tp.

¹ Bossányi II. 84. sz.

² Rupp I. 39. sk. — Ph. Rt. XII. B), 453 sk. I. 34. skk.

³ Ipolyi, Csallóköz műemlékei: Arch. Közl.

Zebegény: Nagymaros fiókja, a tp szentélyében színes üvegablak (2,5 × 1,2 m, XX. sz), utca.

Az elszakított területen lévő plébániákban és fiókegyházakban a fentiekén kívül még számos oltár, szobor, kép stb. lehet, de ezekről nem szerezhettünk bővebb adatokat. A többi magyar szentnek, főként Szt. Imrének, Szt. Lászlónak és Szt. Erzsébetnek is sok tp-ot és kápolnát szenteltek a főegyházmegye területén már a középkor folyamán.

Győri egyházmegye.¹ A győri pk-séget, káptalant és székesegyházat Szt. I. alapította. A szent király tiszteletét számos kolostor és tp. terjesztette a hatalmas egyházmegye területén.

A b d a: pléb tp mellékoltárán kép (korona felaj.). — **Á g f a l v a:** pléb tp külső homlokzatán 1,40 m festett kőszobor. A pléb területén lévő **B r e n n b e r g b á n y á n** felhagyott akna. — **Á s z á r:** pléb. tp-ban szobor (1,24 m, 1890 körül).

B a b ó t: pléb tp-ban 2 m faszobor. — **B a l f:** fürdőben 1 m barokk kőszobor; Szt. I. -forrás, vizét is így néven árulják. — **B á b o l n a p u s z t a:** 1,5 m barokk szobor a pléb tp főoltárán. Aug 20. az állami ménesintézetben látványos, az egész környékről látogatott népünnepe. — **B á n h i d a:** pléb tp-ban mellékoltár, oltárkép (Szt. I. előtt porbahullanak a bálványszobrok, 2,5 × 1,5 m, szerzője és kora ismeretlen). — **B e z e n y e:** István kedvelt kereszt- és bérmanév, mint mindenütt az egész országban. — **B ő:** pléb. tp. főoltára felett régi kép (2 × 1,5 m, koronázási jelvények felaj. Szt. Imre is szerepel rajta), fiúk szívgyárcsapata. — **B ő s á r k á n y:** pléb tp-ban terralit-szobor (1915), 1,20 m. — **B ü k:** pléb tp-ban 1 m újreneszánsz faszobor.

C s o r n a: a szűcscéh védőszentje volt az 1696-i szabályzat szerint. A premontrei prépostsági tp-ban mennyezetfreskó (korona felaj.). Főtér.

D a d: pléb tp (1783), oltár, két barokk kép (1783). — **D ö r:** pléb tp-ban mennyezet-festmény (1900 körül). A szokásos énekek. — **D u n a s z e n t m i k l ó s:** Szomód fiókja, főoltáron mellékszobor (1,20 m. terracotta, 1913).

E g y h á z a s f a l ú: pléb tp-ban kőszobor (90 cm, 1860 körül).

F a r á d: pléb. tp-ban színes üvegablak. — **F e h é r t ó:** pléb tp oltárán 1 m faszobor. — **F e l s ő g a l l a:** főutca. — **F e l s ő s z a k o n y:** pléb tp (1862, Esterházy-hercegek építtették), főoltár, főoltárkép (korona felaj.), Szt. Anna-kápolnában szép üvegablak (korona felaj., 1920 után). Aug 20. minden asszony és leány feketében jelenik meg a nagymisén, hogy külsőleg is kifejezze az ország elfajulásának gondolatát: «Gyászos öltözetben teelődött sírván». Házakban kedvelt kép a korona felaj. — **F e r t ő e n d r é d:** pléb. tp (1908. aug 20. újjáépítés után felszentelve), főoltár, rajta faszobor, tp előtti Magyarok Nagyasszonya-kőszobor mellékalakja. Utca. — **F e r t ő r á k o s:** püspöki kastély kápolnájában falfestmény (kb. 2 m magas, XIX. sz.). — **F e r t ő s z é p l a k:** főoltáron Szt. I., Szt. Imre és Szt. László képei (XVIII. sz.).

G y i r m ó t: utca. — **G y ö m ö r e:** pléb tp főoltárán barokk mellékszobor (1770). — **G y ő r - B e l v á r o s:** a győri pk-ség megalapításával (1001) megkezdődött a székesegyház építése is, de csak 1033. készült el. Egy történeti monda szerint Szt. I.-t itt is megkoronázták. Északi oldalán, egyik gót támpilléren, votívtábla (XV. sz. 2. fele) van, melyen Szt. I. a Szűzanya előtt térdel és egy — a győri székesegyház déli nézetéhez hasonló — tp-ot ajánl fel. A térdeplőn egész világosan olvasható az MXXXIII. évszám. Mindez azt bizonyítja, hogy 1466 körül, amikor az addig román székesegyház gótizálása megkezdődött, a hagyomány 1033-ra tette az első székesegyház befejezését. Maga az emléktábla pedig arra utal, hogy a XV. sz. 2. felének humanista-jellegű Szt. I.-kultuszából, melyre másfelől is több adatunk van, Győr is kivette a részét.² A székesegyháznak már a XIV. században volt Szt. I. kir-oltára, melyet később is többször említene. Így 1453 jún 1. a győri káptalan oklevelében: «... dominum Blasium Rectorem Altaris beati Regis Stephani siti in dicta ecclesia nostra Jaurinensi», továbbá 1486. Mátyás király egyik oklevelében.³ Lehetséges, hogy a székesegyháznak Szt. István első vértanúval összefüggő emlékei gyökerükben még Szt. I.-ra mennek vissza, akiről tudjuk, hogy védőszentje tiszteletét nagy mértékben előmozdította (pl. Rómában a zarándokház mellé tiszteletére tp-ot építtetett,

¹ Ált. források: Schematismus dioecesis Jaurinensis 1913., 1928. — Az A. C. gyűjtő-ívei.

² Mohl Adolf, Mikor építtették és gótizálták a győri székesegyházat?: Győri Szemle VI.

(1935), 189. skk. Bedy Vince, A győri székesegyház története. Győr, 1936.

³ Győri Történelmi és Régészeti Füzetek I. (1861), 118. l. — Iványi Béla, A győri dominikánus rendház története: Győri Szemle VII. (1936), 76. skk.

stb.). Így a Protomartyrra vonatkozó emlékek részben reája is emlékeztetnek. — A győri székesegyház mai, Szt. I. királlyal kapcsolatos, emlékei a következők: két ú. n. fekete oltár, melyeknek ólom-domborművei az ország felajánlását és a szent Jobb feltalálását ábrázolják (1770 körül). A szentély feletti mennyezetképen (Maulbertsch, 1770 körül) a magyar szentek hódolata Isten előtt, középen Szt. I. A szentély evangéliumi oldalán grisaille-festésű falikép (Maulbertsch, 1770 körül), melyen Szt. I. leteszi a székesegyház alapkövét. A főoltártól balra és jobbra Szt. I. és Szt. László 2 m kőszobor (XIX. sz. 2. fele). A Héderváry-kápolnában üvegfestmény (1860), hasonló a többi magyar szentéről is. — A püspöki palota kertjében kőszobor (XIX. sz. 2. fele). — A bencéstemplom főoltárán barokk mellékszobor. A bencés gimnázium dísztermében festmény (Szt. I. átadja Imrét Gellértnek, hogy nevelje). — A sarútlán kármelitáktp-a a Szeplőtelen Fogantatás és Szt. I. kir. tiszteletére van szentelve (1725). — Győr-Gyárváros: utca. — Győr-Nádorváros: pléb tp főoltárán 2 m aranyozott barokk faszobor (Szt. I. királyi díszben, 1772, német művész alkotása). — Győrszabadhegy: pléb tp főoltárán faszobor (Innsbruck, 1903). — Győrsziget: üzlet. — Győr-Újváros: pléb tp-ban freskó (korona felaj.).

Hegyeshalom: újtelep főutcája. — Hegykő: főoltáron és mellékoltáron 1—1 m homokkő-, ill. gipszszobor. — Horvátkimle: pléb tp-ban kis olajfestésű vászonkép.

Istvánházi major: Bábolnapusztá pléb határában. — Iván: pléb tp-ban 1.30 m barokk faszobor.

Kapuvár: pléb tp szentélyének mennyezetén freskó (korona felaj., Thury Gyula, 1900 körül). A szabócéh védőszentje volt az 1772-i céhszabály szerint. — Kecskéd: aug. 20. magyar szentbeszéd a pléb németajkú híveinek kívánságára. — Királyhegyibánya: Sásony (Winden) pléb határában. — Királytőimajor: Osli pléb határában. — Királytőpuszta: Csorna pléb határában. — Királyudvar: Császárkőbánya pléb határában. — Kishőflány: volt egy egyházi javadalom Szt. I. kir. tisztt. Ézt I. Lipót 1701. a nagyhőflányi Szt. Radegunda-javadalommal együtt a kismartoni Szt. István kir. és Szt. Radegunda tisztt. szentelt prépostsággá egyesítette. — Kismarton: prépostság, l. Kishőflány. — Komáromújváros: újromán pléb tp (1892), (1924. alapított pléb), addig Szöny fiókja volt. — Kóny: pléb tp-ban 2 m barokk faszobor. — Kópháza: az ismert énekeket aug. 20. magyarul éneklék a horvát hívek. — Környe: utca.

Lajtafalu (Potzneusiedl): káp a Battyányi grófok kastélyában (1854). — Lajtapordány: temetőben nagyon régi tp romjai; a tp építését a néphagyomány Szt. I.-nak tulajdonítja; ma ugyanott káp, melynek a Protomartyr a védőszentje. — Lakfalva: az 1869-i névtár szerint (33. l.) itt Szt. I. kir. tp van; ma Szt. Rókus a védőszent. — Lébény: 1 m mellékszobor a Mária-oltáron (1856, Essenwein Antal, Bécs). — Loretto: oltár a pléb tp-ban.¹ — Lovó: pléb tp főoltárán 1.60 m barokk mellékszobor (1790).

Magyarkelesztúr: pléb tp-ban 0.80 m kőszobor volt 1913-ig. — Magyaróvár: pléb tp evangélium-oldali első mellékoltára, oltárképe freskó (korona felaj., 2.3×1.3 m, barokk 1777, festette Schelemayer Ferenc, a Dorffmeister-iskola egyik tagja). Utca 1928 óta. — Majkpuszta: Kecskéd fiókja; itt már 1252 előtt létezett egy premontrai prépostság, mely a Szt. I.-királyról címzett, később pedig a luchoni monostor fiókja volt,² s mint ilyen bizonyára ápolta Szt. I. kultuszát is. — Markotabödöge: pléb tp mellékoltárán 0.98 m barokk faszobor (kb. 250 éves), állítólag a győri ferencesek tp-ából került ide, II. József rendeletére, 27 más barokk szoborral együtt. — Mezőörs: pléb tp mellékoltárán 0.80 m barokk faszobor (1789 körül), freskó (korona felaj., Pandúr József, Győr 1928). — Mihályi: tér. — Mocsá: pléb tp Jézus Szt. Szíve-oltárán tiroli gipszszobor (1903). — Moson: pléb tp főoltára mellett szobor, mennyezetén freskó (korona felaj.). — Mosonszentmiklós: hősök kápolnájában oltárkép (korona felaj., Pandúr József, Győr, 1929). — Mosonszentpéter: aug. 20. magyarul éneklék a németajkú hívek a szokásos éneket. — Mosonszolnok: tp-i zászlón kép (1910).

Nagyecenk: pléb tp; Széchenyi István gróf kezdeményezte, Ybl Miklós építette, 1864 aug. szentelték fel. Főoltár, főoltárkép (korona felaj., Blaas Károly, Bécs). A kép

¹ Rupp I. 526.

² U. o. 496

felett a Szt. I.-nak tulajdonított mondás: «Si Deus pro nobis, quis contra nos». Ez másutt is megvan (pl. Fejér megyében) és ott is Szt. I.-nak tulajdonítják. — **N a g y e c s f a l u**: régi pléb. tp. A néphagyomány Szt. I.-nak, a védőszentjének tulajdonítja az építését. A XVII. sz. végén megújították. Szabó Mihály prépostsági jobbagy 1698 előtt azt hallotta a 110 éves korában elhunyt Milos Andrástól, hogy fiatal korában (tehát már a XVI. században is) aug. 20-án körmenetet szoktak tartani a tp.-nál. 1698. már szept. 2-án ünneplik Szt. I.-t.¹ Ma ismét aug. 20. a búcsúnap. Főoltár, főoltárkép (XVIII. sz. eleje, korona felaj., Szt. I. magyaros ruhában; 1934. Medvey Lajos, Győr, megújította). — **N a g y g e r e s d**: Nemesládony fiókja, tp, román stílus, az előcsarnok gót (1600 előtti). Oltár, barokk oltárkép, 1,2 × 2 m, ismeretlen szerző). — **N a g y h ő f l á n y**: Szt. Radegunda-kép., a néphagyomány szerint Szt. I. idejéből való. — **N a g y l o z s**: temetőkápolna, régi pléb tp, román és gót épületelemek. A néphagyomány szerint Szt. László idejében építették a szentélyt.² Erről népmonda.³ Alatta a Viczay-Héderváry grófok sírboltja, melyet 1890. körül kiúrtak és befalaztak. Aug. 20. nagy búcsú, melyen a falu és messze vidék népe szép körmenetben vonul a tágas kápolnához immár évszázadok óta; itt ünnepi nagymise, hazafias szentbeszéd. A kápolnadombot a temetővel együtt, mely körül régebben a falu állott, a nép «Szentkirály-domb»-nak, a körülötte lévő 15–20 holdnyi szántóföldet pedig «Szentkirály-tag»-nak nevezi. A távolabb eső mai pléb. tp és község védőszentje Szt. Lőrinc vértanú, de ennek búcsúját a nép csak a «papok búcsújának» tartja és a régi tp. aug. 20-i búcsújához ragaszkodik. Ilyen esetet más egyházmegyében is találunk: jellemző példái ezek a Szt. I.-kultuszhoz való szívós ragaszkodásnak a nép körében. — **N e m e s k é r**: Lövé fiókja, tp főoltárán faszobor. — **N e m e s v ö l g y** (Edelstal): 1774. alapított pléb, tp. A Battyányi grófok kegyurasága.

O s l i: pléb tp nyugati oldalán, a torony melletti fülkékben Szt. I. és Szt. László hatalmas kőszobra, eredetileg a győri székesegyházban, a főoltár két oldalán állottak. Simor János győri pk. ajándékozta őket 1863. Osló tp.-ának.

P á z m á n d f a l u: pléb tp mellékoltárán 1,20 m. aranyozott barokk faszobor. — **P e r e s z t e g**: a pléb tp védőszentje ma Szt. Miklós pk. Egy 1429 febr. 5-i pápai oklevél szerint, melyben «... Johannes Nicolai de Pereztegh, rector altaris S. Margarete in parochiali ecclesia S. Stephani regis de Perreztegh» kér valamit, a középkorban még Szt. I. kir. volt a védőszentje.⁴ — **P é r**: Szt. I. e pléb területén adott földet a győri pk.-ségnek. A pléb tp egyik kupoláján újbarokk freskó (6 × 3,5 m, korona felaj., Pandúr József Győr, 1935). Egy másik kupolfreskón a magyar szentek hódolata a Nagyboldogasszony előtt. Imre, László, Margit és Erzsébet alakjai közül kimagaslik Szt. I. palástos alakja (Pandúr, 1935). — **P u s z t a c s a l á d**: Csapod fiókja. A róm. kat. elemi isk. előtti téren magas talapzaton szobor. Gróf Széchenyi Béla állíttatta 1860. Ismeretlen szerző, talán a talapzaton bevéselt Kurcz Lajos. — **P u s z t a s o m o r j a** (Wüst-Somerein): Mosonszentjános fiókja, tp (1787).

R á b a c s a n a k: pléb tp szentélyében üvegablak, 0,92 × 3,90 m (Palka, Budapest, 1935). — **R á b a k e c ö l**: Beled fiókja, főoltáron faszobor (1 m, 1886), üvegablak (1886), tér. — **R á b a s z e n t m i h á l y**: mellékoltáron szobor (0,80 m, XIX. sz. eleje). — **R á b a t a m á s i**: pléb tp (1893 aug. 13. szentelték fel), főoltár, főoltárkép. — **R é p c e j á n o s f a**: Répceszemere fiókja, Szt. Imre-tp oltárán 0,95 m faszobor.

S a j t o s k á l: a símasági fiókegyház mellett magas alapzaton kőszobor (1800 körül), a lócsi fiókegyházban ablakfestmény. — **S o k o r ó p á t k a**: pléb tp főoltárán 1 m szobor (1912). — **S o p r o n - S z t. G y ö r g y**, káptalani pléb: a Dóm tp egyik mellékoltárán 1,30 m barokkszobor (jogarral és alapítólevéllel, XVIII. sz.?), régebben volt egy másik szobor is. A társaskáptalan Ker. Szt. János tp.-ában 6 m magas útgót üvegablak Szt. I. képével (1890). A bencétp-ban mellékoltár újreneszánsz stílusban (korona felaj, alul Pannonhalma képe; 1852, id. Stornó Ferenc). A domonkostp-ban a jobboldali mellékoltáron 1,50 m festett faszobor (1895 körül). A Kat. Kör külön ünnepséggel üli meg aug. 20-át, Szt. I.-serleg. — **S o p r o n - S z t. M i h á l y** pléb: aug. 20. hivatalos istentisztelet nagy fénnel a pléb tp-ban. A városi levéltár helyiségében 0,82 × 1,08 m késői barokk

¹ Ebenhöch Ferenc, Győregyházmegyei egyházállapotok 1698-ban: Magyar Sion VII. (1869), 577. skk.

² Csathai Endre, Sopron vármegye műemlékei. II. sorozat. Sopron, 1935. 81. l.

³ Juretzky Lajos. A nagylozsi Szent István-kápolna legendája: Soproni Hírlap 1935 aug. 18.

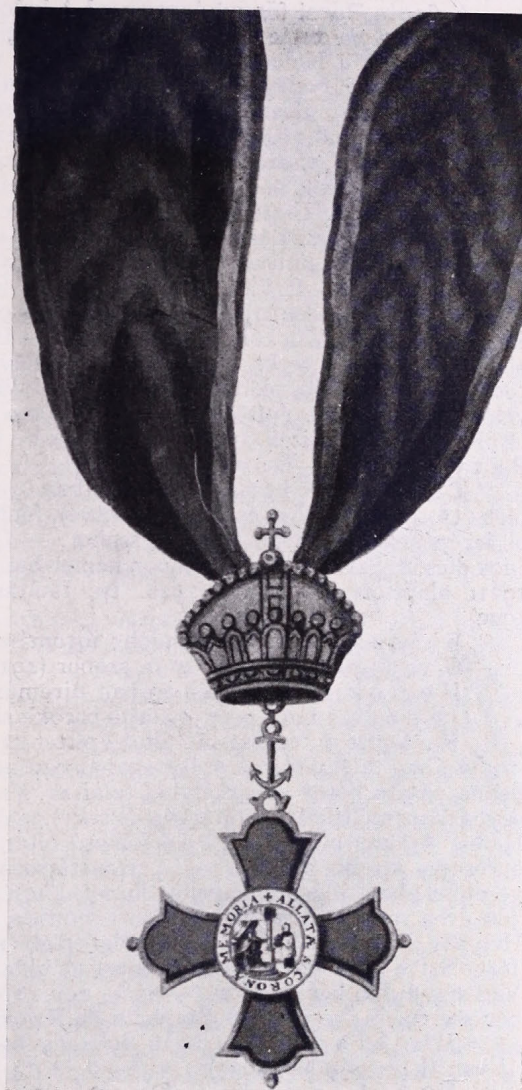
⁴ Lukács 1118. sz.

kép (korona felaj). — Sopron vármegyét, Sopronnal mint királyi vár székhellyel, Szt. I. alapította. A várost Sopron néven ő támasztotta új életre a kelta-uralom után. — Az egykori soproni johannita-társház a székesfehérvári Szt. I.-ról nevezett ház fiókja volt, a magyar királyok gyámurasa alatt állott és a johanniták többi házával együtt szintén ápolta Szt. I. kultuszát.¹ — Sopronbánfalva: a régi pálos kolostor tp-a az 1847-i győregyházmegyei névtár szerint Szt. I. tiszt volt szentelve. Ma a kármelita apácáké és a Mennyei Királynője a védőszentje. — Sopronkövesd: pléb. tp-ban barokk faszobor (1780 körül).

Szák: Szend fiókja, a tp szentélyének oldalfalán 1:8 m kép. — Szent-istvánmajor: Rábatotony pléb határában. — Szentkirálymajor: Csepreg tartozéka volt, 1933. lebontották. A hagyomány szerint itt hajdan község állott pléb. tp-mal, melynek védőszentje Szt. I. kir. lett volna. A község, a tp és védőszentje nevét a major őrízte meg. Az üres dűlőt a nép a major lebontása után továbbra is Szentkirálynak nevezi. Ez a hagyomány számos más esetben megismétlődik és egyben inti a kutatót, hogy ne becslje le a Szentkirály, Királyfa és hasonló helynevek jelentőségét a régi magyar Szt. I.-tisztet elpusztult emlékeinek kutatásában, még akkor sem, ha egyelőre nem bizonyítható a névnek Szt. I.-nal való kapcsolata. A magyar szentkirálykultuszhoz még a legkétesebb esetben is köze lehet. — Szil: pléb. tp. mellékoltárán festett tirolai faszobor (1 m, XIX. sz.). — Szilsárkány: pléb. tp főoltárán szobor, szentély falán kép, egyházi zászlón kép (korona felaj.).

Tata: az egykori bencés apátságot 1000 után az Apuliából származott Deodatus, szent severinói gróf, Szt. I. keresztapja alapította. Erről már 1263. rögzített névelemző-monda.² — Tatabánya-Ótelep: lelkészség, tp (1912). — Tápió: pléb. tp főoltárán barokk szobor (1760 körül); érdekessége, hogy az osztrák császári koronát helyezi Szt. I. fejére az ismeretlen (bizonyára német) szerző. — Tét-szentkút: Tét fiókja, a tp-ban barokk faszobor (1 m), a sekrestyében olajfestmény (1.20 m).

Vadosfa: Mihályi fiókja, káp. Amikor ezt 1751. felszentelték, a többségben lévő protestánsok azt hitték, hogy falujukat meg akarják fosztani a törvényben biztosított szabad vallásgyakorlattól (a község becikkelyezett hely volt), ezért megrohanták a katolikusokat és sokat megöltek és megsebesítettek közülük.³ — Veszény: pléb. tp-ban faszobor (1908). — Völcséj:

A kalocsai káptalan tagjainak jelvénye. (1779.)

¹ *Rupp* I. 506.

² U. o. 528. — *Monum. Vat.* I. IV. 264. skk.

³ *Karácsonyi* János, Magyarország egyháztörténete. Veszprém, 1929. 245. l.

pléb. tp főoltárán 0.90 m faszobor (1860 körül), a párja Szt. Imre szobra, míg az oltárkép Szt. Lászlót ábrázolja.

A magyar szentek együttes tiszteletét számos Szt. László- és néhány Szt. Imre-tp bizonyítja az egyházmegye területén, melyekben legtöbbször Szt. I.-nak is van valami emléke.

Kalocsa-Bácsi főegyházmegye.¹ A kalocsai pk-séget Szt. I. alapította 1000-ben. Szt. László érsekséggé tette és Bácsra helyezte át, de azután megint visszakerült az ideiglenes bácsi székhelyről Kalocsára. Első püspöke a szentkoronát hozó Asztrik apát volt. Valószínűleg az ő sírját és benne a pásztorbotját találták meg a kalocsai székesegyház restaurálásakor a szentély alatti kriptában. Az érsekség védőszentje Szt. I. Az érsekség területén létezett nagyszámú apátság, prépostság és szerzetesrendház a középkor folyamán élénken terjesztette Szt. I. tiszteletét. A törökdúlás azonban majdnem egészen eltüntette e virágzás nyomait. Csak a barokk korszak vette fel ismét az elejtett középkori fejlődés fonalát és szentelt Szt. I. tiszteletére a XVIII. sz. elejétől kezdve templomokat és kápolnákat. Ezzel egyidőben Szt. László, Szt. Imre, Szt. Erzsébet és főként a Magyarok Nagyasszonyának újraéledő régi kultusza is élénken visszatükröződik a patrocíniumokban.

B a j a: Szt. I. kir. pléb. tp. (1809), főoltár, rajta nagy festmény (korona felaj, Schwartz József, 1809). Házakban néhány szobor és kép. A XI. ker. főutcája. Főtér. Szt. Szív-pléb.: a Kat. Kör róla van elnevezve. — **B a j a - I s t v á n m e g y e:** 1924 óta lelkészség. Helynév (régente *I s t v á n v ö l g y e* néven is szerepelt). — **B a j a s z e n t i s t v á n:** 1808. alapított pléb. pléb. tp (1809). A helység már 1520. szerepel.² — **B á c s:** első tp-át valószínűleg Szt. I. építtette.³ — **B á c s b o k o d:** a tp-téren szobor (1936), az A. C. férfigája a nevet viseli. — **B á t m o n o s t o r:** gót stílusú faszobor a pléb. tp-ban, 1 m. — **B á t y a:** utca. — **B o r o t a:** utca.

C s á s z á r t ö l t é s: az új tp-ban üvegablak Szt. I. képével. — **C s á t a l j a:** pléb. tp (1745., 1794. és 1911. bővítve), főoltár, főoltárkép (a budapesti Szt. I.-bazilika oltárképének másolata), tp-téren szobor. — **C s á v o l y:** aug. 20. magyar szentbeszéd és ének dicsőíti Szt. I.-t a túlnyomóan német-bunyevác lakosságú községben. — **C s i k é r i a:** 1921. alapított lelkészség, 1928. tp, főoltár, főoltárkép (korona felaj, Gábor Lajos, 1929).

F a j s z: 1720. alapított pléb.; újromán tp (1910), főoltár, főoltárkép (korona felaj).

G a r a: pléb. tp-ban 1.20 m szobor (1910 körül).

H o m o k m é g y: pléb. tp-ban újromán üvegablak, 1.25 × 3 m.

J á n o s h a l m a: 1735 körüli barokk szobor a plébánián, 1917-ig a pléb. tp-ban volt.

K a l o c s a: a Szt. I. által építtetett székesegyház⁴ alapfalai a mai székesegyház kriptájában találhatóak. A székesegyház restaurálásakor a szentélyben egy XI. sz. eleji sírt, benne pásztorbotot és sírkelyhet találtak. Valószínűleg Asztrik érsek sírja volt.⁵ A székesegyházban mellékoltár, oltárkép (Pesky), a hajóban szobor (Meixner János mintái után Halbig András munkája), a körfolyosó oltárán nagy modern ezüstharmában (Bachruch-ötvöscég) kisebb ereklye. — A jézustársasági kollégium tp-a (1860). A Jézus-társaság vezetése alatt álló Stephaneum fiúnevelőintézet. — Szt. Antal pléb. tp-ban 1.20 m, kb. 300 éves románstílusú faszobor. — Főutca, tér. — **K i r á l y h a l o m:** Horgos fiókja. Helynév. — **K i s k ö r ö s:** a régi pléb. tp Szt. I.-mellékoltára az új pléb. tp-ban Jézus Szíve-oltár lett, oltárképe most az oldalkijáró felett van (korona felaj, XVIII. sz.). Van egy újabb kép is. Utca. — **K ő:** egy 1418 júl. 3-i és egy 1427 jún. 21-i pápai oklevélben szerepel az «ecclesia S. Stephani de Kw, Baciensis dioec.»⁶

M a d a r a s: pléb. tp-ban volt egy barokk főoltárkép (1790 körül), helyette most új van (Éber Sándor, 1935).

N a g y b a r a c s k a: utca 1926 óta. — **N e m e s n á d u d v a r:** utca.

P e s t h: Kont Miklós nádor 1360 ápr. 20. a pápához folyamodik búcsúért mindazok számára, akik «in suo oppido Pestheu» (a bács megyei Pesth, az Újlakiak birtoka) épült új Szt. I. kir. templomot meglátogatják.⁷ — **P r ó n a y f a l v a:** aug. 20. ünnepség a hősök emlékének.

¹ Ált. források: Schematismus archidieocesis Colocensis et Baciensis, 1915., 1932. Az A. C. gyűjtővei.

² Csánki II. 209.

³ Rupp III. 13. skk.

⁴ U. o. I. skk.

⁵ Forster IV. (A kalocsai székesegyház restaurálása.), 43. skk.

⁶ Lukács 110. és 947. sz.

⁷ Bossányi II. 256. sz.

Soltszentimre: a csonkatornyot a hagyomány szerint Szt. I. építtette Szt. Imre hg. tisz. A törökdúlás idején leégett, ma félig rom. — **Sükdő:** utca.

Szentkirály: Dunapataj fiókja, birtok. Okleveleinkben több bács megyei Szentkirály-helység fordul elő: 1. Répásszentkirály (1482). Az 1520. évi tizedjegyzékben ugyanez Kísszentkirállyal együtt Apáti és Újfalú környékén mint bodrog megyei helység szerepel. Valószínűleg ez szerepel az 1391., 1401. és 1503. a kalocsai érsek birtokában említett Zenthkiral, Zenthkeral helységeknek is. 2. Zenthkyral, Kisdi (-Vásárhely) város mellett.¹ — **Szilágyi:** pléb tp (1906).

Tataháza: pléb tp főoltárán 1 m faszobor (1886). — **Tiszaistvánfalú:** Temerin fiókja. — **Tompá:** utca.

Újfutak: temetőkápolna (1800).

Vaskút: utca. — **Vepárd:** pléb tp (1783.).

Zenta-Belváros: Szt. I. kir pléb és pléb tp (1770, 1915. új tp.). — **Zombor:** tp (1905 aug. 20. szentelték fel).

Kassai egyházmegye.² A szatmári egyházmegyével együtt 1804-ig az egri főegyházmegye része volt és mint ilyen már a középkortól kezdve élénken résztvevett Szt. I. és a többi magyar szent, főként Szt. Erzsébet, Szt. László és Szt. Imre kultuszának ápolásában. Az egyházmegye területén létezett régi apátságok és prépostságok is terjesztették a maguk körében Szt. I. tiszteletét.

Abáújszántó: a pléb tp eredetileg Szt. I. tisz. épült még a XIII—XIV. században. Valószínűleg a kassai dóm építőmesterei építették ezt is, amint a gót szentélyből következtetni lehet. 1751. visszaállították a pléb-át; ekkor épülhetett a barokk hajó is. Egyik barokk mellékoltár Szt. I. kir tisz. oltárkép (Klimkovics Béla, Kassa, 1857). A szentélyben falfestmény, egyik hívő áldozatkészségéből. Régi jámbor szokás, hogy aug. 20. a hívek vastag ünnepi gyertyákat tesznek Szt. I. kir. oltárára. Állítólag alapítvány is volt e célra, de elveszett. Az iparoscéhek idejében Szt. I. a csizmadiák, ácsok és takácsok védőszentje volt, a céhzászlót az ő képe ékesítette. Főtér (templomtér), mellette Szt. Imre-park. — **Alsócéce:** Boldogkőváralja fiókja, színes üvegablak (1925). — **Alsóhrabóc:** Alsókörtvélyes fiókja, tp (XVIII. sz.).

Baska: Mislóka fiókja, tp (1811. Kassa városa építtette). — **Battyán** (Bottyán): régi, már 1333. létező pléb, Szt. I. kir templomát 1659. Tárkányi István építtette. Aug. 20-ra szóló búcsúlevele 1790. kelt. — **Bárcá:** pléb tp-ban mellékoltár. — **Bártfa:** a Szt. Egyed-tp főoltárán deszkán arany alapra festett kép; a párja Szt. Lászlót ábrázolja, szintén királyi díszben. A torony első emeletének a város piacára néző falára Emerici és Krausz János festők 1521. kettős freskóképet festettek.³ Egyiken Szt. I., Szt. Imre és Szt. László, a másikon Szt. Kristóf alakja van. Szt. I. mint öreg, jóságos király szerepel, vállig érő hajjal és szakállal; fején liliomkorona, jobbáiban jogar, baljával egy meztelen pallos keresztmarkolatára támaszkodik. A freskókat utóbb bemeszelték. Egyik mellékoltáron szobor (XV. sz.).⁴ — **Bodrogszerdahely:** Nagykövesd fiókja, tp. (1774), főoltár, főoltárkép. — **Boldogkőváralja:** pléb tp tornyában már 1810. említett harang volt, de a világháborúban elvitték. — **Böki:** Budamér fiókja, káp (XVIII. sz.).

Devecser: Forró fiókja, tp. (XVIII. sz.?).

Eperjes: a pléb tp egyik gyámköve őt ábrázolja.

Fáj: főoltáron 180 m rokokó szobor. — **Felsődobsza:** Hernádkércs fiókja, tp, főoltár, főoltárképén (1934) Szt. I. kezében koronájával hódol Jézus Szt. Szíve előtt, mellette Szt. Imre liliommal, az ország címerére támaszkodva, Szt. László csatabárdoddal és szűzmáriás zászlóval, Szt. Erzsébet rózsákkal (180 × 260 m, Meilinger Dezső, Miskolc). — **Felsőgagy:** pléb tp mellékoltárán olajfestmény (korona felaj). — **Felsőolcsvár:** már a XIII. században létező pléb, 1734. visszaállítva, mai tp-a 1810. épült. — **Füzér:** régi pléb, 1737. visszaállítva, tp.

Hedri: Frics fiókja, kehely (1514). — **Hejce:** régi pléb, a hagyomány szerint még Szt. I. alapította, aki Hejce-birtokot az egri érsekségnek adta. Tp-a Szt. I. kir tisz.,

¹ Csánki II. 162.

² Ált. források: Schematismus dioecesis Cassoviensis 1899. — Kassai Emlékkönyv. Kassa, 1904. 2. k. — Az A. C. gyűjtőívei.

³ Arch. Közl. VII. 272., 285. — Forster II. 692.

⁴ Tarczai 16.

főoltár, főoltárkép (2×3 m, Klimkovics Béla, Kassa). A néphagyomány a tp körül elterülő lőréses refugiumot Szt. I. idejére viszi vissza. — **Hernádvécse**: a pléb tp egyik boltívén barokk olajfestmény (160 m, Zsány Miklós, Miskolc). — **Hym**: Perény fiókja, tp. A hagyomány kolostorról is beszél, melynek helyét meg is jelöli.

Istvánfalva: már a XV. sz. elején szereplő helység Sáros megyében.¹ — **Istvánvága**s: Szinyelipóc fiókja. Stefanóc néven már 1479. említik Homonna körül.² — **Izbugya-Hosszúmező**: pléb tp (1837, Dessewffy Ferenc gróf építtette).

Kassa: székesegyházban káp, oltár; a külső falon volt gót Szt. I. és Szt. László kőszobrok ma a Nemzeti Múzeumban. — **Kecer-Pálvágás**: Hanusfalú fiókja, nyilv. káp, (1889). — **Kelcse**: Nagydómasa fiókja, tp (1880, Vécsey Farkas br.). — **Királyhelme**c: pléb. Helynév. — **Királynépi**: Kassától északkeletre, már 1488. szereplő helység.³ — **Kiszte**: Barancs fiókja, káp. (XVIII. sz.?), aug. 20. szentmise. — **Komaróc**: Hrabóc fiókja, tp (1856, a hívek áldozatkészségéből).

Makranc: Szepsi fiókja, tp-a egykor Szt. I. tiszt, ma rom. — **Máda**: «Fáklyás Társulat» védőszentje, tiszt. a társulat szentséges körmenetet szokott tartani. — **Málca**: pléb tp (1846. Vallásalap). — **Módra**: Ciróka-Hosszúmező fiókja, tp. (1764). — **Morva**: hajdan pléb, ma Vásárhely fiókja, tp (XVIII. sz.).

Nagykázmer: régi pléb tp (1768), mai tp (1892). — **Nagyszalanc**: Regeteruszka fiókja, tp. (1754, Klobusiczky Mihály építt.).

Nyesta: pléb tp-ban mennyezetkép (korona felaj, 1900 körül).

Párnó: már a XIV. sz. elején pléb. 1718. visszaállítva, új pléb tp 1900.

Rátka: pléb tp-ban üvegablak (Palka, Budapest, 1922).

Sátoraljaúj hely: pléb tp, főoltár, főoltárkép, márványszobor, a kereszt-hajóban Szt. I. életének eseményeiből merített körkép (1929). Régente Szt. Imre volt a védőszent, de 1860. a restaurálás után felsőbb engedéllyel Szt. I. lett. — **Smilno**: Zboró fiókja, tp. — **Sóvár**: a Várhegyen a soóvári Soós-család a XIII—XIV. században tp-ot építtetett Szt. I. kir tiszt, mely 1757-ig pléb tp volt, 1879. megújították.

Szentistvánbaksa: Hernádkércs fiókja. A község felett két «várdomb»-nevű hely.⁴ Közlebbit nem tudunk sem róluk, sem a község nevééről. — **Szinna**: pléb tp tornyában harang.

Taktaszada: pléb tp (1866. Zábráczy József alapítványából). — **Tarcál**: pléb tp főoltárán barokk mellékszobor (1766). — **Tárca**: pléb tp főoltárán szobor (1904), a párja Szt. László. — **Tolcsva**: a pléb tp tornya a néphagyomány szerint már Szt. I. idejében is álló őrtorony volt. Ehhez Szt. I. Szűz Mária tiszt tp-ot építtetett, mely 1836-ig fennállott. 1806. a francia seregek elől mentett szentkorona egy nap és két éjjel a tolcsvai tp. Nep. Szt. János-kápolnájában volt. Ezt két verssor örökíti meg: «Dicsekedj örökké, oh népe Tolcsvának, /Hogy egyszer hejt adtál a szt. koronának». — **Töketeres**: a királyné által építtetett pléb tp 1347 jan. 25. a három magyar szentkirály ünnepére 1 év és 40 nap búcsút nyer a pápától.⁵ — **Trocsán**: Magyar-Raszlavica fiókja, tp (XVIII. sz.?).

Ussz-Salgó: Nyársardó fiókja, Szt. Imre tp (XVI. sz.).

Varannó: pléb tp-a, melyet a ferencesek talán a XIV. sz. 2. felében építettek, a pápai oklevelek (1404 máj. 10., 1429 márc. 25.) szerint a középkorban még Szt. I. kir tiszt. volt szentelve.⁶ Ma Mária Születése. — **Vízoly**: pléb tp-ban kép (1×120 m, 1905 körül).

Zboró: 1555. épített és 1655. felszentelt pléb. tp. Szt. Margit szűz és Szt. László tiszt. Az 1646-ból való német-reneszánsz stílusú főoltáron Szt. I. szobra is látható. — **Zemplénagárd**: Monyha fiókja, iskolakép (1905). — **Zétény**: Boly fiókja, tp (1806-ig anyaegyház volt).

Nagyvárad egyházmegye.⁷ A váradi pk-séget Szt. I. alapította, de nem tudta befejezni a szervezését. Ez a szerep Szt. Lászlónak jutott, aki azután a kúnok által földúlt Biharvár helyett Nagyváradot tette a püspökség székhelyévé.⁸ Bár a váradi egyházmegye

¹ Csánki I. 297.

² U. o. 362.

³ U. o. 211.

⁴ Arch. Ért. I. 146.

⁵ Bossányi I. 342. sz.

⁶ Monum. Vat. I. IV. 602. — Lukács 1230.

⁷ Ált. források: Schematismus dioecesis Magno-Varadinensis latinorum 1912., 1929. — Bunyitay I—III. k. — Az A. C. gyűjtővei.

⁸ A püspökség alapítása körüli nagy vitát lásd Bunyitay I. 3. skk. és Vanyó 287.

Szt. László tiszteletével tűnik ki legjobban (ő a védőszentje, Várad volt a temetkező helye és ősi kultuszának kisugárzója), mégis igen nagy szerepet játszott, főként a szentjobbai és a többi régi apátság révén,¹ Szt. I. tiszteletének ápolásában és terjesztésében. Az idők viharai — sajnos — majdnem teljesen földúlták és letarolták ezt az ősi magyar kultuszterületet.

Berettyó királyi: Micske fiókja, helynév. Valószínűleg a közeli szentjobbai apátsággal volt összefüggésben és azonos a már 1540. említett «Kyraly» helységgel.² — **Berettyó újfalu:** szivgárda. — **Békéscsaba:** a pléb. tp. főoltárán homokkő-szobor (1910), tér. — **Békésszentandrás:** utca. — **Bélikirálymező:** Bélikirály, helynév. — **Biharkeresztes:** gyógyszertár.

Csorvás: a tp.-ban színes üvegablak (1·20×4 m, Palka, 1925), utca és tér.

Debrecen: a pléb. tp. homlokzatán életnagyságú kőszobor. — **Derecske:** a pléb. tp.-ban színes üvegablak, 0·60 m barokk faszobor.

Endrőd: a pléb. tp.-ban aranyozott faszobor, nagyharang. — **Érszentkirály:** Érmindszent fiókja, már 1450. említett helység.³

Gádoros: a pléb. tp.-ban úgót mellékoltár fából, oltárképe dombormű (korona felaj, 1890 körül), utca.

Gerendás: Békéscsaba fiókja, kis tp. (1862. építtette Apponyi György gr.), oltár, oltárkép. Házakban néhány kisebb kép.

Gyula: utca.

Hosszupályi: a váradi pk. 1838. az ősi, már 1333. létező pléb. hívei részére aug. 20. teljes búcsút kér Rómától.⁴

Istvántanya: Hosszupályi pléb. tartozéka, helynév. — **Istvántelep,** **Imretag:** Tasnád melletti helységek.

Királydarác: 1758. visszaállított régi pléb.; tp., oltár, oltárkép. A váradi pk. 1838. aug. 20.-ra teljes búcsút kér Rómától a pléb. híveinek.⁵ — **Királyhágó:** Élesd fiókja, helynév. — **Királyszérű:** Hosszupályi fiókja, helynév. — **Kiskirályság:** Gádoros fiókja. 1461. Zeleméres elpusztítása után Szilágyi Mihály «Királyság» néven új falut alapít a jobbágyok számára.⁶ Szt. I. nevét ma dülő viseli.

Magyarpaták: 1891. alapított pléb.; tp. — **Mezőberény:** utca. — **Mezőtelegd:** már 1332. létező pléb. Telegdy István 1507. késői gót stílusban tp.-ot építtet Szt. I. kir. tisztt, mely 1552 után az evangélikusok kezére kerül. A pléb.-át 1736. újították fel. Új kat. tp.-a a Szentháromság tisztt szenteltetett. A nép között makacsul tartja magát a hagyomány, hogy az evangélikusok kezén lévő régi pléb. tp.-ot Szt. I. építtette.⁷

Nagyszalonta: 1880. felújított pléb.; tp. — **Nagyvárad:** a III. István által alapított váradhegyfoki premontrai prépostság a vértanú tisztt volt szentelve és nem Szt. I. kir.-ra, amint többen tévesen állították. A régi váradi székesegyházban már 1342 előtt volt Sz. I.- és Szt. Imre-oltár, közöttük pedig Szt. László sírja. Ez egyik legszebb régi bizonyítéka a magyar szentkirálykultusznak. A Szt. I.-oltár külön, Szt. I.-ról nevezett kápolnában volt. Bunyitay szerint ez a kápolna már a Szt. László által építtetett tp.-ban is megvolt. A váradi hegyen lévő szőlőjét 1350 körül említik.⁸ Első oltárnoka 1308 körül merül fel, majd 1426. találkozunk vele megint.⁹ A régi székesegyház nyugati kapuja előtt állott a kolozsvári Márton és György mesterek által aranyozott bronzból készített Szt. László-lovasszobor és ugyanott állott a már korábban, talán az előbbiek atyja, Miklós által öntött Szt. I.-, Szt. Imre- és Szt. László-szobor¹⁰ is. Az előbbi az alatta lévő érc-tábla szerint János nagyváradi pk. állíttatta 1390., az utóbbiakat pedig Demeter nagyváradi pk. 1346—72 között. A XV—XVI. századi szemtanú írók (Bonfini, Istvánffy, Miles és Révay) elragadtatással írnak e szobrokról, a költők (pl. Janus Pannonius) meg is éneklik őket.¹¹ A török ostromok alatt a nép rendületlenül hitte, hogy a szentkirályok szobrai, melyeket a török ágyúgolyók sohasem tudtak eltalálni, megvédik a várat. Sajnos,

¹ Lásd őket Schematismus 1912. 15. skk.

² Csánki I. 626. (Terebes alatt.)

³ U. o. 564.

⁴ Vanyó 304.

⁵ U. o. 304.

⁶ Csánki I. 656. (Zeleméres alatt.)

⁷ Bunyitay III. 431. skk.

⁸ U. o. III. 41., 46., 106. és Arch. Ért. XIII. 2. füzet. 18. és 22. l.

⁹ Monum. Vat. I., III. 258. és Lukcsics 852. sz.

¹⁰ Bunyitay III. 162.

¹¹ Rupp III. 108. és Ipolyi, Műtört. tanulm. I. 190. sk.

a vár mégis elesett és a török ágyúkat öntetett a középkori magyar szobrászat e remekeiből.¹ A váradi pk-ök Szt. I. iránti kegyeletére az említettekén kívül utal az is, hogy 1430 körül Scolari II. András pk pecsétjén, mely valószínűleg a székesegyház gót főoltárának másolata, a Nagyboldogasszony mellett balra Szt. Lászlót látjuk bárdal, jobbra pedig Szt. I. kissé elmosódott alakját. Ez a pecsét tehát a főoltár szentkirály-szobraira is emlékeztet.² Hasonló ábrázolást látunk Bakócz Tamás esztergomi érsek egyik pecsétjén.

Sarkad: az Almásy-kastélyban volt egy nyilván kápolna, de már megszűnt. A Szt. I.-oltár és -oltárkép (1,50 × 2,20 m, korona felaj) a pléb. tp-ba került. — **Sitér:** régi, de teljesen alaptalan névelemző hagyomány szerint a latin «S. iter» (szent út) szavaktól nyerte volna nevét, mert a búcsúsok, kik Szt. László sírjához vagy Szt. I. jobbához zárandokoltak, e községen keresztül vették útjukat.³

Szarvas: utca. — **Szent István-földe:** a váradi káptalan birtoka a XIV. sz. végén.⁴ — **Szent István-pusztá:** Tamási, Biharvár feletti helység mellett. Már 1374. említik. Valószínűleg a váradi székesegyház Szt. I. kir-oltárának birtoka volt.⁵ — **Szentjobb:** egykor Szent-Jogh. Szt. László itt, Biharmegyében, a Berettyó jobbpartja közelében, Szt. I. megtalált Jobbjának őrizetére és tiszteletére bencés apátságot alapított 1095 előtt. Az apátság változatos sorsáról itt nem szólhatunk.⁶ Annyi bizonyos, hogy a magyar Szt. I.-tiszteletnek minden időben egyik legfontosabb helye volt. Miután Szt. László Szt. I. dicsőséges Jobbját az új tp. oltárára elhelyezte, megindultak oda a magyar zárandokok seregei. A búcsújárás az egész középkoron át szakadatlanul tartott⁷ és még akkor sem szűnt meg, amikor az ereklye már régóta nem volt a kolostorban. Az apátság búcsúi híresek voltak. Emlékük még ma is él a nép között.⁸ A szentjobbi konvent 1470. és 1471.-i pecsétjei⁹ szerint nemcsak a Jobbkéz, hanem a teljes alsó- és felsőkar, továbbá Szt. I. gyűrűje is ott volt az apátságban. Hogy ezt a hatalmas ereklyét hol és mikor osztogatták annyira széjjel, arról nincsenek biztos adataink. A karcsontot valószínűleg a pálosok, akik szintén bírták a kolostort, mentették ki Lengyelországba.¹⁰ Szentjobb mellett volt Szt. Imre tiszt szentelt apátság is, melyet már a XIII. sz. elején említenek.¹¹ Bizonyára Szt. Imre-ereklyéje is volt, így szerepe lehetett a nagyváradi Szt. László-ereklyékkel együtt a magyar szentkirályok ezen szűk területre koncentrált, egészen kiemelkedő jelentőségű együttes kultuszában. Helyére a mai Hegyközszentimre község utal. — **Szilágy-szentkirály:** Szilágy-görcsön fiókja, helynév. Már 1452. említett helység «Zenthkyral» néven.¹²

Tótkomlós: Orosháza fiókja, kápolna, oltár, oltárkép (korona felaj). Aug. 20. búcsú és népiünnepély.

Nyitrai egyházmegye.¹³ Nyitrán a Wiching pk egykor Szt. Emmerám tiszt szentelt IX. századi székesegyháza mellett, melyet Gizella királyné megújíttatott, Szt. I. társas-káptalan szervezett, melyet később Kálmán fejlesztett pk-i székeskáptalanná. Szt. László megkezdett művét folytatva, Kálmán szervezte meg (1105—1110 között) a nyitrai pk-séget. Amit tehát a nyitrai pk-ség Szt. I.-előtti multjáról mondanak, az nagyon kéteshírű forrásokon alapszik.¹⁴ Az egyházmegye területén létezett ősi apátságok (Kolos, Szalka, Zobor) és szerzetesrendházak már a XI. századtól kezdve terjesztették Szt. I. tiszteletét. Szép számmal találunk régi Szt. Erzsébet, Szt. László és Szt. Imre tp-okat is, ami megint a magyar szentek, főként a szentkirályok közös kultuszára utal.

Becskő: már a XIV. században létező pléb., Szt. I. tiszt szentelt tp-mal. Ez valószínűleg a Stibor-család kegyeletének emléke.

Diosfalu: 1781. alapított pléb., tp — **Divékrudnó:** 1789. alapított pléb., templom.

Fehérhalom: 1787. alapított pléb., tp. Aug. 20., a búcsú napján, igen sokan

¹ Bunyitay I. 307.

² U. o. I. 241. sk.

³ U. o. III. 297.

⁴ U. o. II. 282.

⁵ U. o. III. 326.

⁶ Lásd erről bőven Ph. Rt. XII. B. 141. skk. és Bunyitay II. 317. skk.

⁷ Bunyitay II. 330.

⁸ Vö. Fraknoi, Szent Jobb 880. skk. és Bunyitay I. 146. II. 320. sk. és 336. sk.

⁹ Magyar Tört. Tár II. 162. és Arch. Közl. XIV. k.

¹⁰ Bunyitay II. 475.

¹¹ U. o. II. 378. skk. és Ph. Rt. XII. B. 7. l.

¹² Csánki I. 564.

¹³ Ált. forrás: Schematismus dioecesis Nitriensis, 1914.

¹⁴ Rupp I. 587. Hóman—Szekfü I². 199. és 301. sk.

áldoznak a hívek közül, ami arra vall, hogy Szt. I. tiszteletét az Oltáriszentség kultuszával is egybekapcsolják.

Istvánová: Terhely fiókja, telep. — Istvánszabadja: Nyitránovák fiókja. Királyi: Mocsonok fiókja. — Kocsóc: Vágújfalu fiókja, a tp egyik zöld selyemzászlaján még 1849. Szűz Mária és Szt. I. képe volt.¹ — Kolon: már a XV. sz. elején említik Szt. I. kir-tp-át. 1400 dec. 15. IX. Bonifác pápa mindazoknak bűcsút engedélyez, akik a koloni (akkor még Esztergom-főegyházmegyei) Szt. I. kir tp-ot Szt. I. kir és a templomszentelés napján meglátogatják.² 1737. pléb-vá emelik.

Lótos: 1788. alapított pléb, tp.

Nyitra: székesegyházát l. fentebb. A társaskáptalant Szt. I. alapította és az egykorú írók szerint a káptalan 9 kanonokjával együtt maga is három napig zsolozsmaénekléssel dicsérte az Istent.³ Az ünnepélyes konventmise Nyitrán mindennap a jötevőkért mondatik, így Szt. I.-ért is, aki jelentős adományokkal látta el a káptalant. Hasonló az eset a többi, Szt. I. által alapított püspöki székhelyen, kolostorban is. A panonhalmi alapítólevélben (1001) Szt. I. világosan ki is fejezi azon szándékát, hogy alapítását, adományait saját és családjá lelki üdvére, az ország épségére és állandóságára teszi. Ez tehát a legrégebb magyar misealapítvány, melyet később számos más követett Szt. I. tisztt. — Az 1725-i pk-i jelentés szerint van Nyitrán egy Szt. I. kir tisztt szentelt tp (ma a Pár-utcában), amely az id. Szt. Jakabról nevezett pléb tp fiókja. A magyar szentkirályok együttes tisztt utal a — valószínűleg az első magyar keresztény századokban alapított — nyitrai Szt. László kir pléb és pléb tp.⁴

Ócsad: 1788. alapított pléb; tp.

Pelyvás: Peredmér fiókja, káp.

— Poroszi: Bán fiókja, tp; 1689. még pléb.

Szentistvánpaták: Zsolna fiókja. Helynév.

Trencsén: vidékén Géza és Szt. I. a hagyomány szerint nagy sikerrel terjesztették a keresztény hitet.⁵ Mária Terézia 1758. a trencsényi jezsuiták tp-ának rokokó-stílusú ezüst foglalatokban Szt. I. és Szt. Imre-csontereklyét ajándékozott.

A két ereklyetartót ma a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.⁶ — Trencsénmakó: 1796. alapított pléb, tp. — Trencsénteplic: Hölak fiókja, tp. — Turcsánka: Ószéplak fiókja, káp.

A nyitrai káptalan tagjainak jelvénye. 1803-ból.

¹ Magyar Sion IV. (1866), 201.

² Monum. Vat. I., IV. 292.

³ Rupp I. 587.

⁴ Vanyó 161., 165., 175.

⁵ Rupp I. 626. sk.

⁶ Tarczai 61.

Z o b o r h e g y: Nyitra felett. Szt. I. itt 1010 előtt Szt. Ipoly tiszti bencés monostort alapított, megújítva annak honfoglaláselőtti alapjait.¹

Z s o l n a: tp a Szentháromság pléb körzetében.

Pannonhalmi egyházmegye.² A Magyar Szent Benedek-rend Szt. I. tiszti vonatkozó nagyszámú emlékei közül itt csak a pannonhalmi egyházmegye területére esőket említjük meg röviden. A részleteket illetőleg «A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története» című munkára (Budapest, 1902-től, 12 k.) utalunk.

B a k o n y b é l: apátságát Szt. I. alapította (1018) és látta el gazdag adományokkal. Az 1508-i vizitáció szerint az apátságnak van egy evangéliumos könyve, melyet a hagyomány szerint még Gizella királynétól kapott.³ E nagy hírű apátság szerzetesei a középkor folyamán Szt. Gellérttel és társaival az élükön a Nagy-Alföld távoli vidékeire, a Tisza mellé is elvitték Szt. I. emlékét és ápolták a kultuszát. A csanádi és a váci egyházmegye földdel egyenlővé tett ősi Szt. I. kir-templomai (legtöbb esetben már csak egy-egy helynév hirdeti emléküket) tanuskodnak erről. A régi bakonybéli apátságból és tp-ából semmi sem maradt fenn, csak az oklevelekből tudjuk, hogy élénk Szt. I.-kultusz lehetett falaik között.⁴ A mai apátsági tp. főoltárképe Szt. I.-t és Gizella királynét ábrázolja, amint az apátságot felajánlják Szt. Mórícnak. Utca. — **B a k o n y p é t e r d:** a pléb tp nagyharangján és egyik tp-i zászlón kép. Aug. 20-át nagy áhítattal és lelkesedéssel ünneplik. A magyar szentek, főként Szt. I. tiszteletének ápolására több ünnepély volt. Az új tp-i zászlókon Szt. I. mellett a többi magyar szent is szerepel.

G y ő r s z e n t i v á n: a község egyik része Szt. I.-telep, itt káp, oltár, oltárkép.

N y a l k a: a pléb tp-ban kőszobor (1757.)⁵ volt.

P a n n o n h a l m a: a magyar Szt. I.-kultusz egyik legfontosabb és legrégebb helye. Az apátságot Szt. I. — befejezve apja művét — alapította 1001. A tp-át is alatta fejezték be. Erről népmonda. A pannonhalmi hiteles alapító oklevél (1001) egyik legértékesebb Szt. I.-ereklyéje a magyar nemzetnek. Egyúttal a legelső magyar misealapítvány is, mert «ob anime nostre remedium, pro stabilitate regni nostri» alapítja meg és látja el adományokkal Szt. I. a kolostort, hogy meghálálja szerzetesei imádságát, melynek ereje által Szt. Márton győzelemre segítette Koppány ellenében. A pannonhalmi konventmisét azóta is mindennap «ad intentionem S. R. Stephani pro incolumitate Regis et Regni Hungariae, pro fundatoribus, benefactoribus et fratribus Ordinis ac Monasterii nostri vivis atque defunctis» mondják. Szt. I., Gizella királyné és Szt. Imre pannonhalmi tartózkodásairól a legendák eleget beszélnek. A hagyomány szerint a tp északi oldalához csatlakozott szobákban gyakran hosszabb ideig lakott az ájtatosságát végző szent király s az altemplom egyik fülkéjében lévő, később márványborítékkal ellátott széken gyakran ült a szentmise és a zsolozsma alatt. E székről Szt. I.-hoz, mint gyógyítóhoz fűződő néphagyomány is van. A régi pannonhalmi székesegyházban a szentély mögötti márványpilléreken Szt. I., Szt. László és középpütt Szt. Márton szobra volt.⁶ Szt. I. legendáinak megírásában, adataik szolgáltatásában a pannonhalmi bencéseknek nagy szerepük lehetett.⁷ Szt. I. miséi és zsolozsmái valószínűleg már a XII. sz. folyamán Pannonhalmán is mondattak. Ezt az aránylag kisebb jelentőségű boldvai kolostorban készült Pray-kódex miséiből joggal következtethetjük. Aug. 20-át, Szt. Márton napja mellett a monostor, a székesegyház és a község második búcsúnapját, már a középkorban nagy fénnel ünnepelték Pannonhalmán. Az ország minden részéből érkeztek rája zarándokcsoportok. Ez az ősi szokás csak a török alatt szünetelt egy ideig,⁸ hogy utána annál nagyobb lendületet vegyen. A XVIII. sz. folyamán ilyenkor a főpáti pápai áldást is adott a főpapi mise végén. A búcsús sokadalomra való tekintettel már a XVII. században országos vásár is volt a monostor kapuja előtt. Szt. I.-ereklyéje már a középkorban is lehetett Pannonhalmának, de csak a XVI. sz. elején történik róla említés. A székesegyház régi kórusa alatt volt a régi Szt. I.-káp (új oltárát 1697. emelték), míg a keresztfolyosó keleti ágában lévő mai káp akkor Szt. Gellért tiszti. volt szentelve. A felszerelési tárgyak között volt két miseruha, mely az 1705-i leltár szerint Szt. I. palástjából készült. Ezek, valamint az 1708-i leltárban említett kilenc szentistván-kori kazula, melyek a rend feloszlata után egy budai raktárba kerültek és onnan 1804

¹ Ph. Rt. XII. B. 401. skk.

² Ált. forrás: Ph. Rt.; az A. C. gyűjtőívei.

³ Ph. Rt. VIII. 177. skk.

⁴ Lásd u. o. VIII. és IX. k.

⁵ U. o. V. 116.

⁶ Rupp I. 454. sk.

⁷ Varjú 90. skk.

⁸ Ph. Rt. IV. 191. skk.

után nyomtalanul eltűntek, továbbá az 1533. szükségből elzálogosított «calix S. regis Stephani cum sua patena», az 1535 körüli összeírólevélben szereplő «crux Sancti Stephani» és «viaticum Sancti Stephani» a főmonostor legdrágább kincsei közé tartoztak. Bővebb adatok híján eredetükről, további sorsukról semmit sem mondhatunk. 1771 júl. 16–19. között Pannónhalmán is volt a szent Jobb. Háromnapos tisztelet (ünnepélyes szentmisék, ünnepi beszédek, csókranyújtás stb.) után továbbvitték Budára. Azt a selyemtakarót, melyben Raguzából Bécsbe vitték, Mária Terézia Somogyi Dániel gr. főapátnak ajándékozta; később a szentjobbi templomba került. A Somogyi-család utolsó sarjánál, † Győry Teréz grófnőnél Perkátán őrzött Szt. I.-ereklje bizonyára Somogyi Dánieltől való, s talán azonos a XVI. sz. elején említett pannónhalmi erekljével. Mária Terézia 1775. Pannónhalmának ajándékozta a koronázó palást előmintáját. — A XVIII. századi pannónhalmi kéziratos egyházi énekeskönyvek számos eddig ismeretlen éneket őriznek Szt. I. királyról. — A ma is meglévő emlékek a következők: a székesegyházban életnagyságú bronzszobor (Párizs, 1880), melynek feje a koronázási paláston lévő kép után készült. A keresztalkút mögötti fülkében Vajk megkeresztelése (freskó, id. Stornó Ferenc, Sopron). Az altemplomban lévő vörösmárvány burkolatú fülke Szt. I. széke. A keresztfolyosó keleti oldalán káp, oltár, oltárképe színes üvegablak (korona felaj., Róth M., Budapest), a mellékablak színes üvegfestmény: Vajk megkeresztelése, Benczúr Gy. híres képének mása, az előbbi cégtől. Az egyházi ruhák között egy ornátus a magyar szentekkel, köztük Szt. I. is szerepel. A káptalan (ima-) teremben 3×6 m olajfestmény Thury Gyulától: Szt. Imre csókja (1930). A kép egyik főalakja Szt. I. királyi díszben. Az új Szt. I.-káp-ban (1937) több oltár domborművű képén szerepel. A tornyon, a székesegyház főbejárata feletti, a rend alapítását és visszaállítását ábrázoló mozaikképen (2×9,5 m, Róth M. Budapest) Szt. I. átadja Sebestyén apátnak a «Praedicate»-felírású alapító oklevelet. — Az ebédlőben 7×5 m barokk freskó (Antonio Davide Fossati, 1734) Szt. I. megdicsőülését ábrázolja. A könyvtárban gipszszobor (1824). — A községben oblátusszövetség. A főmonostorba vezető egyik serpentinút Szt. I.-horog.

T á r k á n y: mellékoltár, oltárkép (korona felaj.). Egyik oszlopon kép (1870, Szilágyi Zoltán Pálné ajándéka). Az iparosok egyik tp-i zászlóján 1870 körül Szt. I. és Magyarország Nagyasszonya. — **T é n y ö**: a pléb. tp főoltárán mellékszobor. — **T ö m ö r d p u s z t a**: a mocsai pléb.-hoz csatolva, káp, oltár, oltárkép.

Pécsi egyházmegye.¹ Az egyházmegyet és a káptalant Szt. I. alapította (1009) és számos kiváltsággal ruházta fel. A székesegyházat alatta kezdték építeni. A nagykiterjedésű egyházmegye a magyar Szt. I.-tisztelet egyik fontos területe volt. Hatása alatt a délibb egyházmegyeket is áthatotta a Szt. I.-kultusz. A területén létezett ősi apátságoknak (Pécsvárad stb.) igen nagy szerepük volt a kultusz ápolásában és terjesztésében. A számos Szt. László, Szt. Imre és Szt. Erzsébet tiszteletére szentelt tp és káp mutatja, hogy a magyar szentkirályok együttes kultusza itt is virágzott. A középkori nagy fejlődést azonban alaposan letarolta a török uralom és a hitújítás, úgyhogy nagyon sok régi kultuszhelyről már csak az oklevelek beszélnek.

B a b a r c: pléb. tp (1808), kegyúr az Egyetemi Tanulmányi Alap. — **B a n i c i n o**: egy 1429 jan. 4-i pápai oklevél említi a banicinói Szt. I. pléb. tp-ot és plébánosát.² — **B a r a n y a s z e n t i s t v á n**: kb. 1750. alapított új telep, 1861. pléb. tp-a a Szent Kereszt Feltaláltatása tiszteletére van szentelve. Vagy erre, vagy pedig a mellette lévő Szentistván-pusztára vonatkozik azon 1319. júl. 17-i oklevéladat, amely egy pécsi egyházmegyei, Szentgál és Németi körül fekvő «Scentstephan» faluról szól,³ továbbá egy 1429. jan. 7-i pápai oklevél adata, amely Imrének, «scolaris rectoris parochialis ecclesiae S. Stephani in Sanctostephano, Quinqueecclesiensis dioecesis» kérését tárgyalja.⁴ — **B a r a n y a v á r**: népmonda 1567-ből.⁵ — **B i s t r i n c i**: Valpo fiókja (Verőce m.), tp (1813).

C e s t e t: egy 1430. febr. 15-i pápai oklevél említi Fábiánt, a pécsi egyházmegyei Cestet pléb. Szt. I.-ről nevezett tp-ának oltárnokát.⁶

¹ Ált. források: Schematismus dioecesis Quinqueecclesiensis 1910., 1914. — Josephus Brüsztle, Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinqueecclesiiae, 1874–1880. 4 k. — Az A. C. gyűjtőívei.

² Lukcsics 1087. sz.

³ Anjoukori Okmánytár I. 526

⁴ Lukcsics 1089. sz.

⁵ Margalits II. 47.

⁶ Lukcsics 1354. sz.

Dolnji-Miholjac: verőcemegyei pléb régi temetőjében káp (1809). — **Dunakömlőd:** aug. 20. a németajkú hívek magyarul éneklék Szt. I. énekét.

Erdőd: VI. Ince pápa 1359. a pécsegyházmegyei Erdőd tp-ának («Ecclesia S. Stephani in Edrud») 1 évi és 40 napi búcsút ad.¹ Az erdődi Szt. I. kir. pléb tp plébánosait 1422. febr. 12, és 1423. márc. 14 is említik a pápai oklevelek.²

Göröcsöny: a jezsuiták által 1713. helyreállított pléb tp-ban mellékoltár.³

Hidja: Tólna fiókja, útgót tp (1861).

Ireg: az 1740 körül megújított pléb tp-ban a főoltáron Szt. I. és Szt. László szobrai.⁴ — **Istvándi:** birtok Szalatna pléb mellett.

János: a pléb-hoz tartozó Komló nevű birtokon, a falun kívül, egy dombon régi Szt. I. kir. tiszt szentelt tp áll erősen megrongált állapotban. Körülötte temető. A tp és a hozzája tartozó falu valószínűleg a törökdúlás alatt pusztult el. Hogy Szt. I. kir. tiszt szentelt tp volt, azt a néphagyomány tartja.⁵ — **Jécse (Jech):** egy 1430. márc. 28-i pápai oklevél említi Miklóst, «parochum S. Stephani de Jech... Quinqueeccles. dioec.»⁶

Kátolyszenterzsébet: a pléb tp főoltárán lévő képen Szt. Erzsébet főalakja mellett jobbról Szt. I., balról Szt. László.⁷

Martonfa: Hosszúhetény fiókja, tp (1874). — **Mária-Gyüd:** a hagyomány szerint már Szt. I. korában volt a mai tp helyén egy stációszerű káp és benne az eredeti, az első kegyszobor. A pécsváradi bencések alapították két római út kereszteződésénél. Ide menekültek utóbb a Szt. I. által leverlázadóktól üldözött keresztények, hogy a Szűzanyánál vigasztalást leljenek. II. Géza ugyanitt felépíti az első kegytemplomot, melynek egyes részei a szentély déli falában ma is megvannak. Gyüdnek nagy szerepe volt Szt. I. kilenczáz éves kultuszában. Aug. 20. búcsúsok tömegei keresik fel ma is, messze vidékekről. Ilyenkor minden Szt. I.-ről szól (beszéd, ének, stb.). Egy új harang Szt. I. nevét viseli. —

Mindszent: pléb tp-áról 1733. azt írják, hogy főoltárán nagyon régi kép van, rajta Szűz Mária Szt. I.-nal és a többi magyar szenttel.⁸ — **Misza:** a régi pléb tp romjairól 1733. azt írják, hogy a szentély diadalívén Magyarország szent királyainak képei látszanak.⁹

— **Mohács:** ferences kolostor, pléb tp (1741), főoltár (1774) és főoltárkép.¹⁰ — **Mucsi:** pléb tp (1781). A régi pléb tp is, mely a falun kívül egy domb tövében 1729. már romokban hevert, Szt. I. kir. tiszt volt szentelve. Az akkori vizitációs jegyzőkönyv említi Szt. I.-nak a főoltáron lévő szobrát.¹¹

Nemci: már 1333. említett határőrvidéki község Szlavóniában. A falun kívül eső, vízzel körülölyt temetőjében, melyet Szt. I. királyról neveznek, a török időkben igen díszes Szt. I. kir. tp épült. 1729. már romként említik. A főoltár felső lapján aug. 20. és az apostolok ünnepein misézni szoktak. 1755. a temetőben Szt. I. kir. tiszteletére káp-át építenek, főoltárán szép kép van. A nemcei hívek és plébánosaik ősidők óta buzgón tisztelik Szt. I.-t.¹² — **Németi:** 1804. épült Szt. László kir. pléb tp mennyezetén freskó (korona felajánlása, Graics Endre, 1896). — **Nogzech:** (Nagyszécs?) egy 1430. márc. 28-i pápai oklevél Benedekfia Mihálynak, «rectoris parochialis ecclesiae S. Stephani regis de Nogzech, Quinqueeccles. dioec.» kérelme felől intézkedik.¹³ — **Nusthar:** e szerémmegyei pléb területén volt egy Szentháromság tiszteletére szentelt kolostor. Ezt a hagyomány szerint még Szt. I. alapította és tp-át bazilika-stílusban, két toronnyal építtette fel.¹⁴

Ordencek: a szerémi főesperességben. Szt. I.-tp-át Koller említi.¹⁵ — **Ozora:** az ősrégi pléb új tp-át 1728-ban Szt. I. kir. tiszteletére szentelik. Valószínűleg a község egyik rombadőlt régi tp-ának címét vették át. Az Ozoray-család várának és több tp-nak romja még 1722. jól látható volt. Az 1742-i vizitáció említi a pléb tp Szt. I. kir.-főoltárát.¹⁶

Pellérd: a pléb tp evangélium-oldali mellékoltára 1757. már Szt. I. kir. tiszteletére van szentelve, míg 1721. még Szűz Mária-oltár volt. Ma a pellérdi hívek aug. 20-án Mária-Gyüdre zarándokolnak. — **Pécs:** már a XIV. században volt Szt. I. kir. tp-a. Egy 1370 júl. 1. kelt oklevélben ugyanis említtetik Lukács mester, «sacerdos ecclesiae

¹ Brüstle II. 385. sk. és Bossányi II. 243. sz.

² Lukács 329. és 548. sz.

³ Brüstle II. 716.

⁴ U. o. III. 139.

⁵ U. o. III. 170.

⁶ Lukács 1371. sz.

⁷ Brüstle III. 244.

⁸ U. o. III. 705.

⁹ U. o. III. 728.

¹⁰ U. o. III. 778., 784. skk.

¹¹ U. o. III. 856.

¹² U. o. III. 901., 906. skk.

¹³ Lukács 1369. sz.

¹⁴ Brüstle III. 948.

¹⁵ J. Koller, Prolegomenain historiam episcopatus Quinqueecclesiensis. O. k. Pozsony, 1804. 117. l.

¹⁶ Brüstle IV. 83.

Beati regis Stephani de civitate Quinqueecclesiensi.¹ Szt. I. kir oltárát, mely a pécsi püspökvár északi részén lévő Szűz Mária-kápolnában volt, először 1355. szept. 11. említik.² A pápai oklevél 8 oltárról szól. Szt. I. oltárán kívül volt még oltár Szt. Márton, Szt. Imre, Szt. László és Szt. Erzsébet tiszteletére is a kápolnában. A magyar szentek együttes tiszteletének tehát ez az adat egyik legrégibb és legszebb bizonyítéka. A pápa a káp felszentelésének és oltárai védőszentjeinek ünnepeire búcsút is engedélyez Miklós pécsi pkn-nek, a kápolna építtetőjének kérésére. 1401. febr. 2-án IX. Bonifác pápa oklevele («Dilecto filio Stephano Blasii de Hwllak, rectori altaris Stephani regis, siti in capella deaurata beate Marie Virginis castri Quinqueecclesiensi»)³ már a Szt. I. kir-oltár oltárnokát is említi. 1366 június 19. Coppenbachi Vilmos pécsi pk «a Szt. I. által alapított, építtetett és adományokkal ellátott» pécsi székesegyház számára 7 éves és hétszer negyvennapos búcsút kér a pápától, mivel — mint mondja — a korábbi pápáktól adott ilyenirányú kiváltságok, melyekkel a magyar királyság többi egyháza között az ő egyháza is fel volt ruházva, a atárok és a hitetlenek által szentségtörő módon elégettettek és mert a székesegyház régi híre, a papság és a nép kegyelete a búcsúkat megkívánja.⁴ Az 1736. kiadott pécsegyházmegyei istentiszteleti rend szerint aug. 20-án a misét maga a püspök «ritu sollemni decantabit».⁵ Ez püspöki székhelyeinken, apátságainkban stb. régi szokás.

Szt. I. fényesen helyreállított pécsi székesegyházában ma a következő emlékek találhatók: a nyugati homlokzaton dombormű (Kiss György, 1882—91). A Corpus Christi káp.-ban freskó (Szt. I. a magyar szentek között, Lotz Károly). A Mária káp.-ban az oltár-falon freskó (korona felajánlása, Székely Bertalan). A Mór káp.-ban 3 falfestmény Szt. I. életéből (Székely Bertalan). A déli szentélyfülkében Szt. I. oltára, a fülke mennyezetén Szt. I. képe medaillonban. Az oltáron 5 zománckép Szt. I. életéből, középen Szt. I. aranyos bronzszobra. A szentély fülkéjének boltozatán a falfestmény alakjai között Szt. I. (Andreae Károly, 1882—91). — P é c s v á r a d : a magyar bencésrend egyik legrégibb és legkiválóbb apátsága. Alapítását Szt. I.-nak tulajdonítjuk, bár alapítólevele hamisnak bizonyult. Tp-a már 1038-ban elkészült. Szt. I., aki a nagyobbbszabású egyházak felszentelésénél jelen szokott lenni, betegsége miatt itt már aligha jelenhetett meg, de ajándékaival kétségkívül megemlékezett róla. A virágzó és folyton fejlődő apátság a középkori magyar Szt. I.-tisztelet egyik fontos kisugárzója lehetett, amint a körülötte lévő régi tp-okból következtethetjük.⁶ Szt. István-i eredetét és kiváltságait későbbi okleveleink gyakran emlegetik, királyaink elismerik. — P o z s e g a i f ő e s p e r e s s é g : Koller szerint⁷ volt a területén egy «ecclesia de S. Stephano» is. — P ü s p ö k n á d a s d : a pléb területén egy halmon, a pécsi pk. nyári lakóhelye és kertje mellett, még láthatók egy Szt. I. idejéből való vár romjai, mely várban Edvárd angol trónkövetelő és itt született leánya, Skóciai Szt. Margit élt. E területet már II. Endre egyik oklevele⁸ «terra Brittanorum de Nadasth» néven említi. Ósrégi, Szt. I. kir tisztt szentelt tp-ának már csak az alapfalai vannak meg. Egyesek szerint a templomosok, mások szerint egy apácarend kolostorához tartozott volna. Az 1721-i vizitáció alkalmával azt írják róla, hogy régi védőszentje ugyan feledésbe merült és Szt. Kilián tisztt van szentelve, de az újonnan alapított pléb első plébánosának kívánságára ismét Szt. I. lett a védőszent. Ez megint jellemző példa a magyar barokk-korszak plébánosainak buzgóságára Szt. I. tiszteletének felújításában és terjesztésében. A közeli Pécsvárad középkori bencéseinek kegyeletére talán ez az adat is utal. 1733. új sekrestyével bővítik a régi tp maradványát, 1783. pedig kápolnává alakítják át.⁹ A sok ügyetlen restaurálás miatt eltorzult tp-ot Virág Ferenc pécsi pk most szándékozik helyreállíttatni. Malcomes Béla br. a Magyarság hasábjain és más helyeken közölt cikkeivel (1937) a vár, a tp és Skóciai Szt. Margit történetére iparkodik világot vetni.

S u m o n y : a pléb tp főoltára (a pécsi székesegyházból való). Rajta szobor: korona felajánlása. Aug. 20-át igen fényesen ülik meg a hívek, annál is inkább, mert a falu 1921 aug. 20. szabadult fel a súlyos szerb megszállás alól.

S z a b a d s z e n t k i r á l y : Szt. I. legrégibb kultushelyeinek egyike. Erre vonatkozik a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben említett «Sancti Regis» plébánia adata¹⁰ (a székesegyházi főesperesség szentlőrinci kerületében), azonos vele az 1353 okt. 13. egy

¹ Ph. Rt. II. 538.² Bossányi II. 63. sz.³ Monum. Vat. I. IV. 307.⁴ Bossányi II. 409. sz.⁵ Brüstle I. 487.⁶ Ph. Rt. XII. B. II. skk.⁷ Koller o. k., 119.⁸ Fejér II. 2., 438.⁹ Brüstle III. 873. skk.¹⁰ Geogr. Eccl. Hung. I. 241.

hazai oklevélben említett «Zenthkyral» nevű falu is.¹ A pléb. 1721. vizitációjában elmondják, hogy a falu egykor ariánus volt, hogy akkori kőtemplomát 1679. építették Szt. I. tiszteletére. Egyetlen oltárán Szt. I. kir. mellette Szt. László és Szt. Imre szobrai láthatók.² Mai pléb. tp-át 1849-ben építették. — *S z e b é n y*: Szt. I. kir. tp-át már az 1732-i vizitáció jegyzőkönyve említi és kicsinek mondja. A falu akkor Berkesd fiókja volt. 1735. említik első plébánosát. 1776-ig az esztergomi egyházmegyéhez tartozott. Új Szt. I. kir. tp-át 1771. kezdik építeni és 1775. aug. 20. szentelik fel. A pécsváradi apátság birtokaiból is kap javadalmat. A falun kívül egy kis dombon volt egy régi Szt. László kir. tp. is, melyet 1795. leromboltak és anyagát új tp. építéséhez használták fel Szt. László oltárképével együtt, melyet egy régi Szt. Imre-kép helyére tettek.³ *S z e k s z á r d - Ú j v á r o s*: a pléb. tp. kápolnájában életnagyságú szobor.⁴ — *S z é k*: a pléb. tp. főoltárán kép. A régi pléb. tp-ot 1742. Szt. I. kir. tiszt. szentelték, de 30 évvel utóbb lebontották és 1758. már újat szenteltek az Őrzőangyalok tiszt.⁵ — *S z é p l a k*: a johanniták itteni rendháza a tatárjárás után önálló konventté szervezkedett. Mint a johanniták többi házának, ennek is Szt. I. kir. volt a fővédőszentje. A község Szt. I. kir. pléb. tp-át egy 1428. ápr. 8-i pápai oklevél említi.⁶

T o l n a: a régi Tolnavár Szt. I. kir. pléb. tp-át és plébánosát már egy 1429. dec. 7-i pápai oklevél említi.⁷ A mai pléb. tp.-ban mennyezetfreskó (korona felajánlása, 6×4 m, Sándor Béla), homlokzaton szobor. Tér.

V e r s e n d - B a b a r c: régi Szt. I. kir. tp.; a helyi hagyomány szerint Szt. I. építtette. Már 1776. nagyon réginek mondják. Főoltár, rajta szobor. 1754. Babarcra viszik át a plébániát. A helységet már 1015. említi a pécsváradi (hamis) alapítólevél.⁸

Z o m b a: Szt. I. pléb. tp.-a az 1755. vizitáció szerint nagyon régi. 1766. felszentelik az újat.

Rozsnyói egyházmegye.⁹ Az esztergomi és az egri egyházmegyéből kiszakított ősi kultuszterület. Régi prépostságai Szt. I. és a többi magyar szent, főként Szt. László, tiszteletét nagyban előmozdíthatták. Mai kultushelyei, amennyire csekély forrásainkból meg tudtuk állapítani, a következők:

B o d v a - V e n d é g i: Hidvégárdó fiókja, tp. Szt. I. és Szt. Imre tiszt. Közös kultusz.

D é t é r: Gesztete (már 1397. létező pléb.) fiókja, káp.

E g y h á z a s b á s t: már 1397. létező pléb.; tp. (legutóbb 1881. újították).

F ü l e k - P ü s p ö k i: már 1246. pléb. tp. (1728.).

J á n o s i: Feled fiókja. Az oltárképen Ker. Szt. János és Jézus alakja alatt a magyar szentek (középkori kép).¹⁰

J e k e l f a l v a: az egyházmegye egyik legrégebbi pléb.-ja. Az 1730-i vizitáció 700 évesnek mondja — a hagyomány alapján — a Szt. Antal apátról nevezett tp-ot.

K i r á l y h e g y a l j a: Vereskő fiókja, helynév. — *K o h á r y h á z a*: régi pléb.; tp. (1768).

L o s o n c: közelében volt egy Szt. I. kir.-ról nevezett kolostor. Először Turóczi krónikájában olvasunk róla (48. fej.) a mellette lévő vár ostroma kapcsán. Pázmány cisztercita apácakolostornak tartja, nem tudni milyen alapon. A hajdani apátság tp.-a ma a reformátusoké. A néphagyomány az ú. n. «királydombon» rögzíti és Szt. I. alapításának tartja.¹¹

M e r é n y: régi pléb. tp. (1770 körül). — *M é h i*: már 1397. létező pléb. tp. (1773).

P e r k u p a: 1864. alapított pléb., addig Szilas fiókja, tp. (1800).

R á k o s: a tp. szentélyének oldalfalán Szt. I. és Szt. László freskóképe (XV. sz. eleje).¹²

S a j ó k i r á l y i: Méhi fiókja, helynév. — *S a j ó s z e n t k i r á l y*: Rutnok fiókja, Szt. László káp. (1753). Amint az oklevelekből kitűnik, eredetileg pléb. volt Szt. I. kir.

¹ Anjoukori Okmt. VI. 61. és 117.

² Brüsszle IV. 617. skk.

³ U. o. IV. 575.

⁴ U. o. IV. 331.

⁵ U. o. IV. 593.

⁶ Lukács 995. sz.

⁷ U. o. 1323. sz.

⁸ Brüsszle IV. 912.

⁹ Ált. forrás: Schematismus dioecesis Rosnaviensis, 1913.

¹⁰ Arch. Közl. X.

¹¹ Rupp II. 143. — Novák Lajos, A divényi plébánia: Magyar Sion VI. (1868), 915. l.

¹² Forster I. 498.

A szatmári káptalan címere 1838-ból.

tp-mal. A XIV. századi pápai tizedjegyzékek «Sancti Regis», «Sancti Stephani Regis» néven említik.¹ A pléb. tp-ról számos oklevéladatunk van.²

Szatmári egyházmegye.³ Régi, de a hitújítás által letarolt magyar kultuszterület, melyen Szt. I. és a többi magyar szent tisztelete egykor nagyon virágzott. 1804-ben szakították ki az egri egyházmegyeből. Területe kiterjed Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyékre, a honfoglaló magyarság ősi szállásaira. Védőszentjei Szt. I. kir és Szt. János ap. Megmaradt kultusz- emlékei a következők:

Aknaszlatina: 1833. alapított pléb. tp. (1857). Aug. 20. nagy bányászbúcsú volt az elszakítás előtt.

Csenger: már 1208. virágzó pléb. 1540 körül megszűnt, 1804. visszaállítják. A hagyomány Szt. I. idejére viszi vissza az első tp. építését. — **Csomaközs:** már a XIII. században virágzó pléb. régi tp-a ma a protestánsoké. 1840. újra pléb. lesz. Mai Szt. I. kir. tiszt. szentelt tp-át 1856. építették. Hám János pk 1835 márc. 22. a nép buzgóságának fokozására többek között a csomaközi, akkor filiális, tp-nak is teljes búcsút kért aug. 20-ra.⁴ Tehát a régi tp is Szt. I. kir tiszt volt szentelve, amint a bizonyára régi eredetű búcsúnap is bizonyítja.

Ilobabánys: Szinerváralja (már 1341. létező, 1753. visszaállított pléb) fiókja, tp.

Jánka: a pléb tp-ban 2 × 1 m olajfestmény (korona felajánlása, másolat). — **Jenke:** régi pléb. 1810. állították vissza, tp (1853). — **Józsefháza:** 1800. alapított pléb; tp.

Feketeardó: régi oltárkép.

Istvándi: már 1345. említett község.⁵ — **Királyháza:** igen régi pléb. Már Szt. I. idejében száz vendégnépek laktak, miként Feketeardót, Felszászt, Szászfalut, Batárt, Szőlöst, Tornatelket és Ugocsát. — **Királymező:** Németmokra fiókja, helynév.

Mátyfalva: Fancsika fiókja, tp. Egykor pléb. — **Mezőkaszonys:** igen régi pléb; a hitújítás idején megszűnt, 1750. visszaállítják. A régi tp a hagyomány szerint Szt. László kir tiszt volt szentelve. Ma a reformátusoké. A mostani Szt. I. kir pléb tp-ról Hám János pk 1848. azt jelenti Rómába, hogy épülőben van, a jenkeivel együtt.⁶ — **Mérk:** a pléb tp-ban olajfestmény (Paulovics Pál, 1929). Néhány Mária-ének Szt. I.-nal kapcsolatban (bizonyára «Kinek első szent királyunk felajánlott minket», stb.).

Nagybánya: igen régi pléb, a hitújítás idején megszűnik és csak 1690 körül állítják vissza. Szt. I. kir pléb tp-a és plébánosa már egy 1425 júl. 31-i pápai oklevélben szerepel («Petrus Nicolai de Chapy... plebanus... de ecclesia parochiali S. Stephani regis opidi Rivulodominarum, Agriensis dioec.»).⁷ A régi pléb. tp. tornya (1400) Szt. I.-torony néven ma is áll.⁸ A város XIV. századi pecsétjein Szt. I. alakja.⁹ — **Nagyecsed:** a Patrona Hung.-mellékoltár képén Szt. I. is szerepel (Márton Lajos, 1935).

Nyírcsaholy: a pléb. tp. mennyezetén kép (Ádám Gyula, 1911).

Pátyod: az ősi csengeri pléb fiókja, tp — **Pusztadobos:** régi pléb; valaha híres hely volt; nagy tp-ának romjai még láthatók. 1843. újra pléb. Az 1864-i névtár szerint új tp-a Szt. I. kir tiszt van szentelve, az 1913-i névtár Nep. Szt. Jánost mondja védőszentjének.

Szatmárnémeti: már Szt. I. idejében létező pléb. A hagyomány szerint a várost a Gizella királynéval jött bajor telepesek alapították és Szt. I. kiváltságokkal ruházta fel.¹⁰ Szt. I. az egyházmegye és a káptalan védőszentje. A káptalan 1836-i pecsétjén Szt. I. térden áll a koronaékszerek előtt, ezek felett Szűz Mária a gyermek Jézussal.¹¹ Az 1837 aug. 20. felszentelt székesegyházban oltár (1837).¹²

Técső: igen régi, a hitújítás kezdetén megszűnt és 1780. visszaállított pléb; tp (1888). — **Tiba:** már 1306. létező pléb, 1750. állítják vissza. A XVIII. századi Historia Domus szerint a hagyomány Szt. I.-nak tulajdonítja a szép és nagy tp építését. — **Túristvándi:** Szatmárcseke fiókja, helynév. Lásd Istvándi alatt.

Ubrezs: 1862. alapított pléb, tp.

¹ Geogr. Eccl. Hung. I. 34.

² Így pl. 1318., 1319., 1354. és 1443. évekből: Anjoukori Okmt. I. 452., 517. VI. 249. — Csánki I. 147.

³ Ált. források: Schematismus dioecesis Szatmáriensis 1864., 1913. — Az A. C. gyűjtőívei

⁴ Vanyó 196.

⁵ Csánki I. 476.

⁶ Vanyó 200.

⁷ Lukácsics 823. sz.

⁸ Forster I. 336. II. 771.

⁹ Turul 1906. 2. skk.

¹⁰ Rupp II. 340.

¹¹ Magyar Tört. Tár. II. 158.

¹² Vanyó 197.

Vállaj: a pléb. tp-ban üvegablak (korona felajánlása, Palka József, 1916.) Utca.
Zsófiafalva: Felsőkerepec fiókja, tp. — Zsuzsánna major: tp, oltár,
oltárkép (korona felajánlása), szívgárda.

Szepesi egyházmegye.¹ A régi egri főegyházmegyéből kiszakított területén számos régi, főként művészeti emléket találunk Szt. I.-ről. A magyar szentek együttes kultuszát sok Szt. Erzsébet- és Szt. László-tp szolgálja. Az egyházmegye területén létezett apátságoknak nagy szerepük lehetett a Szt. I.-tisztélet terjesztésében.

Alsó- és Felső-Stepanó: Turdossin fiókjai, helynevek. — **Alsó-Tátrafűred:** Nagyszalók fiókja, a fürdőhelyen tp Szt. I. és Szt. László tiszteletére.

Béla korompa: a káp darabokra szedett régi szárnyasoltárának egyik szárnyán Szt. I., Szt. László és Szt. Imre képei.² — **Bjelipotok:** 1787. alapított helyi káplánság, majd pléb; tp.

Csontfalú: 1886. alapított pléb, tp. — **Csütörtökhely:** 1215. alapított pléb, tp, Szt. László kir. tiszt. Csak azért említjük, mert egy vele kapcsolatos nagyon korai adat erős világot vet a középkori magyarság nagy zarándokkedvére és a magyar szentek zarándoklattal kapcsolatos tiszteletére. Szokás volt nálunk már a XII. századtól kezdve, hogy a fiókegyházak népe körmenetben zarándokolt el az anyaegyház Szt. I.-, Szt. László- stb. búcsújára. 1280. pl. a lethonfalvi nemesek zarándokoltak Csütörtökhelyre (akkor még Szentlászlófalvára) a búcsúnap ünnepélyes istentiszteletre.³ Egyes kiválóbb Szt. I.-os helyek, pl. Székesfehérvár, Szentjobb, Zágráb, Pannonhalma, középkori okleveleink tanúsága szerint messze vidékek népét vonzották magukhoz aug. 20-án.

Gánóc: a pléb tp egyik mellékoltárán régi szobor.⁴

Hótkóc: Szt. I.-t, Szt. Imrét és Szt. Lászlót ábrázoló oltárkép, előbb a szepesi várban volt.⁵

Istvánhuta: Kluknó fiókja, helynév.

Király-Lehota: Hybbe fiókja, helynév. — **Király-Lubella:** Liptó-szenterzsébet fiókja, helynév. **Király-Szentkereszt:** Liptó-Szentkereszt fiókja, helynév. — **Kisistván d:** (előbb Istvánfalú), fiókja Imrikfalva; helynevek. Istvánfalú először 1412. merül fel. Valószínűleg különbözik az 1422—23. és 1425. említett, Bethlenfalvával és Savnikkal határos «Estfanfalua», «Istwanfalua» helységtől. 1437—69. felmerül egy «Stepanfalva», 1445. pedig egy «Zepfalva», melyek valószínűleg a mai Húnfalvával (1308. Hunczdorf, stb.) azonosak.⁶

Lőcse: a pléb tp-ban gót oltár és freskó.⁷

Mateóc: a 16 szepesi város egyike. Pléb-ját 1245 körül alapították. Gót pléb tp Szt. I. kir. tiszt. a XV. sz. második tizedéből. A gót főoltár szárnyain Szt. I. és Szt. Imre életéből vett jelenetek (1425—30 között): középen Szt. I. és Szt. Imre, balról fent Szt. I. kézrátétellel meggyógyít egy beteg koldust, lent Szt. I. halála, jobbról fent Szt. Imre fogadalma, lent Szt. Imre halála.⁸

Oravka: 1658. alapított pléb, a fatemplomban a magyar szentek képsorozata (XVII. sz. közepe).⁹

Szentistván: elenyészett falu, tp-ának két oltára ma a szomszédos Liptó-szentandrás pléb tp-ában áll.¹⁰ — **Szepeshely:** a pléb tp és egyben székesegyház gót főoltárának szárnyképen Szt. László, Szt. Imre és Szt. I. alakja (1470 körül).¹¹ A XV. századi szárnyasoltár töredéke, Szt. I. alakjával, modern keretben a szepeshelyi pk-i palota egyik termét díszíti.¹² Az egykor társaskáptalani, most pk-i székesegyházban Szt. I.-nak, Szt. Lászlónak és Szt. Imrének is volt oltára, melyeknél az illető szentek ünnepein énekes nagymisést mutattak be.¹³ A Krisztus Szt. Teste-kápolnában (1488—93) Szt. I., Szt. László és Szt. Imre főnimművű szobrocskái.¹⁴

Zsigrá (korábban Zsegra): 1245. alapított pléb. A XIII. századi román stílusú tp falképei közt Szt. I. (XIII. sz.).¹⁵

¹ Ált. forrás: Schematismus dioecesis Scepusiensis, 1916.

² Forster II. 799.

³ Rupp II. 174.

⁴ Forster II. 401.

⁵ Arch. Ért. IV. 146.

⁶ Csánki I. 259.

⁷ Forster I. 527.

⁸ Tarczai 31., 34., 36., 47. — Gerevich-Genthon XX. és 7. l.

⁹ Forster I. 488.

¹⁰ Arch. Közl. IV. 188.

¹¹ Tarczai 83.

¹² U. o. 33.

¹³ Rupp II. 162.

¹⁴ Arch. Közl. VIII. 210.

¹⁵ Forster I. 529. — Tarczai 28.

Székesfehérvári egyházmegye.¹ A székesfehérvári prépostságot és társaskáptalant még Szt. I. alapította, amikor Székesfehérvárt nemcsak koronázó-, hanem temetkező-helyül is választotta. Az egyházmegye Mária Terézia alapítása, aki a régi káptalant is fölélesztette és székeskáptalani rangra emelte. Az egyházmegye területe valaha a veszprémi egyházmegyéhez tartozott. Jelentősége Szt. I. és a többi magyar szent tiszteletének ápolása és terjesztése terén egyedülálló. A székesfehérvári prépostságon kívül bizonyára az egyházmegye területén létezett régi apátságok és prépostságok is szerepet játszottak a régi Szt. I.-kultusz ápolásában.

A d o n y: utca. — **A l a p:** a pléb. tp-ban útgót faoltár (1860 körül). Tér a tp. körül. **A l c s u t:** helyi káplánság, Felcsút fiókja. A főhercegi kastélyban udvari tp. (1882, Stornó), főoltár, főoltárkép (korona felaj, Vastagh Géza), az oratóriumi képen Szt. I. a főalak.

B a k o n y k u t i: aug. 20. magyar szentbeszédet és éneket kívánnak a németajkú hívek. — **B a k o n y s á r k á n y:** pléb. tp. (1804), főoltár, főoltárkép. — **B a l i n k a:** kis szobor a pléb. tp-ban (1918 után). — **B a r o s s G á b o r - t e l e p:** a tp-ban színes ablak, utca. — **B i c s k e:** a falu melletti, 1930. létesült új telep Szt. I.-ról van elnevezve. — **B o d a j k:** állítólag már Szt. I. korában létezett helység.² — **B u d a f o k:** Szt. I. kir. ról nevezett premontrei gimnázium (1937). A község határában, a Kőérbereknek nevezett ormon római alapokon épült keresztény kultuszhely volt; lehet, hogy azonos az egyéb-ként Diósdon levőnek mondott Szt. Szabina tp-ával és bencés kolostorával, melyben Szt. Gellért utolsó miséjét mondotta. — **B u d a k a l á s z:** a pléb. tp mennyezetén freskó (korona felaj), aug. 20-án magyar szentbeszéd és ének bizonyítja a németajkú lakosság kegyeletét; családoknál számos szentkép; mozgósínház. — **B u d a k e s z i:** házakban több szobor és kép. — **B u d a t é t é n y:** tp. (1912), főoltár, az apsziszon Szt. I. képével díszített üvegablak. Főtér (1925 óta).

C s á k v á r: pléb. tp-ban zászló, a Kat. Körben nagyterem, aug. 20. hazafias ünnepély és műsoros kat. nap. — **C s e p e l I.:** pléb. tp mennyezetén kép (1918), út. — **C s e p e l II.:** utca; házakban szobrok és képek; az ismert énekek.

D i ó s d: a pléb. tp előtti tér. — **D u n a p e n t e l e:** a tp főoltára mellett üvegablak.

F ü l e: 1009. Szt. I. a veszprémi Szt. Mihály-egyháznak ajándékozta az Úrhida város szomszédságában lévő Fülét (Fyley) IV. Béla átíró és megerősítő oklevele szerint (1257).

H a t v a n: Káloz fiókja, oltár. A tp. régen Szt. I. tiszt. volt szentelve a hagyomány szerint.

I n o t a: Csór fiókja, tp, oltár, oltárkép (korona felaj). — **I s t v á n h á z a:** már 1395. említett helység.³ — **I s z k a s z e n t g y ö r g y:** a pléb. tp-ban mennyezetfreskó (Szt. I. a többi magyar szenttől körvezeve felajánlja a koronát, 1891).

K á l o z: a pléb. tp mennyezetén freskó (korona felaj, 1750 körül). — **K á p o l n á s n y é k:** a község határában a néphagyomány egy káp-ról tud, melyben Szt. Gellért utoljára misézett volna vértanuhalála előtt. — **K i r á l y r é t:** Ráckeve fiókja, helynév. — **K i r á l y s z á l l á s:** Isztimér fiókja, helynév. — **K i s l á n g:** utca.

L o v a s b e r é n y: a mostani pléb. tp helyén állott régi tp. a hagyomány szerint Szt. I. korában épült. Gyógyszertár.

M a r t o n v á s á r: A tp. homlokzatán két fülkében Szt. I. és Szt. László 180 m barokk kőszobra (1774 körül). — **M ó r:** eredetmonda. Főtér. Levente-egyesület. Az iskolák a többi magyar szentről elnevezve. A Kat. Körben kép (Szt. Imre csókja: a pannonthalmi Thury-festmény után).

N a d a p: tp-i zászlón kép (korona felaj). — **N a g y k o v á c s i:** énekek «(Ah, hol vagy . . . »; «Áldott Szent István . . . »).

P á k o z d: ismeretlen korú nagy festmény a pléb. tp-ban. — **P á t k a:** aug. 20-án nagy bensőséggel ülik meg. — **P e r k á t a:** a pléb. tp-ban körmeneti zászló (korona felaj). György Teréz grófnő örököseinél a bécsi nuncius által 1882-ben hitelesített ereklye. Aug. 20. csókra nyujtják, egyébként a kastélyban őrzik. — **P e s t h i d e g k ú t:** a lövészek védő-

¹ Ált. források: Schematismus dioecesis Alba-Regalensis, 1910.
— Pauver, i. m. — Emlékkönyv. — Az A. C. gyűjtőívei.

² Emlékkönyv 250.

³ Csánki III. 332.

szentje.¹ — Piliscsaba: a pléb tp. egyik boltívén freskó (korona felaj, Hátszegi, 1906). — Klotildliget főkegyházban út (1900 óta). — Pilisszántó: a pléb tp diadalívén freskó (korona felaj, Lesztovszky György), 2 zászló (korona felaj). — Pilisszentlászló: a pléb tp-ban az oltárkép mellett barokk faszobor. Szittyá Dénes pléb

A székesfehérvári káptalan pecsétje 1777-ből.

tulajdonában ereklve Szt. I. csontjából, ezüst dobozban. Az aacheni magyar káp kincstárából való. Bizonytalan irodalmi hagyomány szerint Szt. I. Koppány leverése után itt telepítette volna le a megmaradt lázadók egy részét. A régi lakosság azonban a török alatt teljesen kipusztult.² — Pilisvörösvár: a pléb tp-ban színes üvegablak (Palka, 1935). — Polgárdi: 1866. alapított pléb; tp. — Pomáz: 1770. alapított

¹ Bonomi Jenő dr. szíves közlése.

² Lásd ezt Temesváry Alajos (Kékesi írói név alatt) Történeti Füzetek c. sorozatában.

pléb; tp. Temetkezési egyesület, Mária Kongr. férfi szakasza, iskolafülke Szt. I. tisz. Aug. 20. szentséges misével és szentséges körmenettel tartják a polgári hatóságok részvételével a búcsú egyházi részét.

R á c a l m á s : ipartestület, zászlóján kép; házakban számos kép. — R á c k e v e : több mondaszerű hagyomány Árpádról és Szt. I.-ről.¹

S á r k e r e s z t ú r : Szt. I.-ről nevezett kat. ifjúsági egyesület. Aug. 20. körmenet van a tiszteletére. — S á r p e n t e l e : az ezredéves emlék képén Szt. I. felaj a koronát. — S e r e g é l y e s : Kat. Kör. Aug. 20. korábban népünnepély szokott lenni. Számos családnál kép.

S z a b a d b a t t y á n : aug. 20-át nagy fénnel ünneplik meg. Az év folyamán gyakran énekelnek Szt. I.-ről énekeket. A kultúrházban kép. — S z á z h a l o m b a t t a : főoltáron gipsz mellékszobor, 1,20 m. — S z e n t i s t v á n t e l e p : Pomáz fiókja, helynév. — S z e n t k i r á l y : a XV. sz. elejétől előforduló 2 helység neve. Az egyik Dunapatajtól keletre, a másik pedig Lacháza mellett elterülő pusztá lehetett.² — S z e n t k i r á l y f ö l d e : a fehérvári keresztesek már 1249. említett birtoka Székesfehérvár mellett.³ — S z é k e s f e h é r v á r : a magyar Szt. I.- és szentkirály-tisztelet legősibb és legfontosabb helye. Szt. I. itt Nagyboldogasszony tisz. székesegyházat és prépostságot alapított. A székesegyházban temették el és ott kultiválta a magyar nép 1038 óta a szentség hírében elhunyt kegyes királyt. Szenttéavatása után hamarosan oltárt is emeltek a tiszteletére a székesegyházban és ereklyéit a Szentjobb kivételével méltó módon elhelyezték és tisztelték. Az ezzel kapcsolatos és már a XI. században kimutatható zarándoklásokról, csodákról, ünnepekről, aug. 20. törvénylátó nyolcadáról, a fokozatosan elnyert pápai búcsúkról, a Szt. I.-ereklyék előtt, a királyi bíróság jelenlétében tett perdöntő eskükről stb. más helyen bőven szólunk. A székesegyház Szt. I.-oltára előtt lefolyt királykoronázás, melyről több adatunk van, közvetve szintén az ő kultuszát szolgálta. A bazilika mellett volt a városban Szt. I.-káp is, ahol a királyok — miután Szt. Péter tp.-ában aransarkantyus lovagokat avattak — letették a királyi esküt és beszédet mondtak. A társaskáptalan tagjainak kiemelkedő szerepük volt Szt. I. tiszteletének emelésében, ereklyéi szétosztásában, sírja gondozásában, az ereklyék felmutatásában, zarándoklatok rendezésében, a sírjánál történt csodák megállapításában stb. Minderről gondos feljegyzéseket is vezethettek, melyek azonban elvesztek. Az örkanonok gondjaira volt bízva a kincstár, a koronaékszerek, az ereklyék és egyéb kegyeleti tárgyak őrzete.⁴ A városban őrizték a királyi levéltárat, a «diber Sancti Stephani»-t, továbbá a «Szent István által hátrahagyott mértéket» (hosszúságmérték) is.⁵ A társaskáptalannak Szt. I. volt a védőszentje, amint ez későbbi, XVII—XVIII. századi pecsétjeinek képéből következtethető.⁶ — A városon kívül esett a középkorban Szt. I. szigete, ezen a johanniták kolostora és tp-a Szt. I. tiszteletére (Mór érsek építtette őket 1156.⁷ Ez a tp. valószínűleg azonos a fentebb említett káp-val. Az itteni johannitáknak is nagy szerepük volt Szt. I. régi magyar kultuszának ápolásában. Szt. I.-nak, a gyógyítónak, tisztelete minden valószínűség szerint az ő körükből származik, hiszen majdnem minden házuk ispotályos volt és Szt. I.-t védőszentjének tisztelte. — A mai Rácvárost régen Szt. I.-városnak nevezték. — A székesfehérvári szent helyek és ereklyék sorsáról, a Mária Terézia által visszaajándékozott fejereklje hazahozataláról és az ezzel kapcsolatos sokágú kultuszról Pauer idézett műve bőven szól.

A város mai Szt. I.-i emlékei a következők. B e l v á r o s i p l é b : a régi Nagyboldogasszony-bazilika romjai (feltárásuk folyik, emlékeik — köztük Szt. I. valószínű koporsója — külön múzeumban, ill. kápolnában lesznek elhelyezve).⁸ A pk-i székesegyház Szt. I. tisz. szentelve (1758—68), főoltár, főoltárkép (Fischer Vince). Benne külön káp (1779. aug. 19. szent. fel), oltárán ablakalakú üregben őrzik díszes tartóban a koponyaereklyét. Látogatói 40 napi búcsút nyernek. Ugyanitt freskó (Szt. I. megkereszteltetése). A székesegyház homlokzatán Szt. I., Szt. László és Szt. Imre szobra. A koponyaereklyét meghatározott napokon kiteszik. Aug. 20. körmenet, nyolcada alatt litánia. A pk-i káptalannak, a székesegyházi főesperesség első alesperességének Szt. I. a védőszentje. —

Emlékkönyv 252.

² Csánki III. 348.

³ U. o.

⁴ Mindezt bőven lásd Pauer könyvében.

⁵ Ph. Rt. VIII. 108.

⁶ Magyar Tört. Tár. II. 156.

⁷ Reiszig I. 5., 23., 28., 73.

⁸ Lásd Marosi Arnold beszámolóját a Székesfehérvári Szemle 1937-i évfolyamában.

A Maroshegyen káp., a vármegyeház ormán dombormű (korona felaj.). A cisztercita gimnázium védőszentje. A bővízü régi «királykút»-hoz népmonda fűződik. Utca és tér. Temetkezési egyesület. — Székesfehérvár-Öreghegyi pléb.: a Pozsonyi-út egyik dűlőjén 2 m magas oszlopon régi, restaurált kép (70×40 cm, korona felaj.). A mellette elmenő hívek buzgón tisztelik. Az öreghegyi dalkör és a Donát-káp zászlaján kép (korona felaj.). Sok polgári házban kép.

Tahitótfalu: 1801. alapított pléb, tp, főoltár, főoltárkép (Lohr Ferenc, 1934). — Torbágy: levante-egyesület. — Tököl: tér. — Törökbálint: pléb tp főoltára mellett 1,30 m román stílusú faszobor. Utca, ebben 1,25 m régi kőszobor.

Úrhida: Sárpentele fiókja, Szt. I. idejében már városként szerepel. — Üröm: zászló (1910 körül).

Velençe: 1788. alapított pléb; tp, főoltár, főoltárkép. Szép ereklyetartóban Szt. I. csontszilánkja, melyet aug. 20-án, a falú nagy lelkesedéssel ünnepelt búcsúnapján, igaz tisztelettel illetnek a hívek.

Szombathelyi egyházmegye.¹ Az általános meggyőződés szerint Szt. I. Vasváron várispánságot és a győri káptalan kiegészítéseként Szt. Mihály arkangyalról nevezett káptalant állított fel. Templomát is ő építtette volna. A káptalan okiratai azonban sokkal újabb keletűek. Sopron és Zala megye területére kiterjedő területén, a győri, veszprémi és zágrábi pk-ségekből kiszakítva Mária Terézia 1777. megalapítja a szombathelyi pk-séget. Ez az ősi kultuszterület a rajta lévő ősi apátságokkal és prépostságokkal együtt a magyar szentek, főként Szt. I. tiszteletének egyik legfontosabb és legrégibb hordozója.

Alsóbogod: 1712. alapított pléb, tp, főoltár, főoltárkép (korona felaj.). — Alsómedves (Gross-Mörbisch): Várszentmiklós fiókja, tp. — Alsóújlak: Kám fiókja, tp. — Andrásfá: Győrvár fiókja, tp. — Apátistvánfalva (Istvánfalú): 1786. alapított pléb, tp. Kegyúr a magyar cisztercita-rend.

Baltavár: a pléb tp-ban mennyezetfreskó (Steffek Albin, Szombathely, 1934). — Bozsok: Kőszegszerdahely fiókja, a tp. szentélyében színes üvegablak (korona felaj., 1,5×2 m, Palka, 1896). — Bögöt: Csénye fiókja, a tp ajtajának egyik szárnyán Szt. I. képe, népies faragvány.

Cellőmölk: az apátsági pléb tp-ban oltár és nagy oltárkép (1750 körül).

A székesfehérvári káptalan tagjainak jelvénye 1831-ből.

¹ Ált. források: Schematismus dioecesis Sabariensis 1914. — Az A. C. gyűjtőfüve.

A képen fent Szűz Mária mellképe, alatta balról egy angyal megcsókolja az ágyban fekvő Henrik császárt, jobbról egy angyal megáldja Szt. I.-t (megfelelő latin feliratokkal). Ezek alatt Szt. I. és bajor Gizella eljegyzése Scheyernben 1002 (megfelelő latin felirással).¹ A kép utal a Scheyernben ma is élő és középkori eredetű festményeken ábrázolt hagyományra. — Koptik Odó celldömölki apát vetette fel először és dolgozta ki részletesen a Szt. I.-rend eszméjét, szervezetét, amit később Mária Terézia más formában meg is változtatott.² Mint ősi búcsújáróhely, Celldömölk már a középkorban is szerepet játszhatott Szt. I. kultuszában. A XVIII. sz. folyamán, a régi magyar kultuszok felélesztésében oly tevékeny Koptik Odó dömölki apát működésének hatása alatt ez a szerep már maradandó formákat is öltött. — C s é n y e: polgári helyen régi kép.

D o z m a t: a plébánoselődök útján terjedt hagyomány szerint a dozmati tp mint anyaegyház valószínűleg Szt. I. korában épült. A főoltár egyik oldalán életnagyságú aranyozott középkori faszobor. Fiúk szívgyárdacsapata.

E g y h á z a s h e t y e: tp-i zászlón kép (1836). — E g y h á z a s s z e c s ö d: főoltáron szobor.

F e l s ő c s a t á r: Nagynarda fiókja, tp-ban mellékoltár, 2 m oltárkép (Krann István szombathelyi nagyprépost festette). A fiókegyház egyik búcsúja aug. 20., melyet a horvátajkú hívek magyar énekkel és beszéddel ünnepelek. — F e l s ő s z ö l n ö k: a pléb tp főoltára mellett 1,40 m hársfaszobor.

G á b o r j á n h á z a: Lendvavásárhely fiókja, az új tp főoltárképe (korona felaj, Benczúr-másolat). — G u t o r f ö l d e: Páka fiókja, tp, oltár, régi oltárkép (korona felaj).

G y ö n g y ö s a p á t i: Nagygencs fiókja, tp, oltár, oltárkép.

H a r a s z t i f a l u: Nagykölked fiókja, Szt. László tp-a főoltárán barokk mellék-szobor (1762, kb. 1,30 m). — H e r m á n (Hermen): Szombathelytől délkeletre eső, egykor győregyházmegyei helység, Szt. I. király tiszteletére szentelt pléb. tp-a számára a pápa 1358 febr. 24. Kerekegyházi Laczkfi Miklós folyamodására ötévi búcsút engedélyez.³ — H o s s z ú p e r e s z t e g: 1698. alapított pléb; tp, főoltár, főoltárkép.

I k e r v á r: utca. — I s t v á n: birtok Kám mellett. — I s t v á n d i: birtok Pusztamagyaród mellett. — I s t v á n m a j o r: birtok Bándol mellett. — I z s á k f a: körmeneti zászlón kép (korona felaj).

J á n o s h á z a: pléb tp-ban falfestmény (korona felaj. 1932) Utca.

K á l d: régi körmeneti zászlón kép (korona felaj). — K á m o n - H e r é n y: a tp-ban festett üvegablak (1852). — K e n é z: Pecöl fiókja, az oltáron Szt. I. és Szt. László életnagyságú faszobrai. — K e r k a k u t a s: Csesztreg fiókja, tp, főoltár, főoltárkép (korona felaj, 1896). — K e r k a s z e n t k i r á l y: Kerkaszentmiklós fiókja, már 1381. említett helység.⁴ — K e r k a s z e n t m i k l ó s: a pléb tp mellékoltáránál falfestmény (Czimbal 1774). — K i r á l y f a l v a (Vaskirályfalva, Königsdorf): régi, már a XV. sz. elején említett község,⁵ középkori pléb, tp — K i r á l y s z é k: Vashidegkút fiókja, helynév. — K i s s o m l y ó: Egyházashetye fiókja, harang Szt. I. kir tiszteletére és a hősi halottak emlékezetére (1925). A kétharmadrészben evangélikus lakosság 1925 óta aug 20-át egyházilag is megüli, ami az egész vidéken egyedülálló jelenség. — K ő s z e g: a Jézus Szt. Szíve pléb tp szentélyében hármastagozódású, 8×3 m újjót üvegablak középső mezőnyében Szt. I.-Szt. Imre és Szt. László alakja között (Roth, Budapest, 1893). Kis ereklyetartó Szt. I.-ereklyével. Aug. 20. a vecsernye után ereklyecsókolás. — K ő s z e g s z e r d a h e l y: a tp tornya már Szt. I. korában állott római építmény, a tp-ban 1,50 m barokk faszobor.

L e n d v a k i r á l y f a: Perestó fiókja, helynév. — L e n t i: sok házban kép. — L e t e n y e: tp-ban kép (korona felaj).

M í l e j: a pléb tp-ban az evangéliumi oldalon barokk falfestmény (Szt. I. magyaros ruhában, 1792 körül). — M u r a h e l y: Belatinc fiókja, tp.

N a g y a s s z o n y f a l v a: Köveskút fiókja, főoltárképen Szt. I. előtérben áll a többi szentek között. Aug 20. a hívek innen is, mint Köveskút többi fiókjából, körmenetben a váti Szentkúthoz zarándokolnak. — N a g y l e n g y e l: a pléb tp-ban a szentély oldalfalán barokk falfestmény (valószínűleg Dorffmeister egyik tanítványától). — N á r a i:

¹ Ph. Rt. XII. A. 296.

² U. o. 140. skk. 485. skk.

³ Csánki II. 755. — Bossányi II. 322.

⁴ Csánki III. 106.

⁵ U. o. II. 765.

a pléb tp szentélyében olajfestmény a falon (korona felaj). — *Nemesbőd*: Szentháromság vasárnapja utáni hétfőn, a község fogadalmi ünnepén, és aug. 20-án a nép körmenetben vonul a szomszédos Vasszilvágy pléb-hoz tartozó, Vát filia melletti szentkúti tp-ba, melynek Szt. I. a védőszentje. — *Nick*: magánházakban több falikép. — *Nova*: a főoltár leckeoldálán 2 m Dorffmeister-templomkép.

Nyőger: főoltáron szobor.

Olád: a pléb tp mennyezetén festmény (a magyar szentek — főhelyen Szt. I. — hódolata az Oltáriszentség előtt, 1933. Erre másutt is van példa). — *Ormándlak*: Nagylengyel fiókja, a tp szentélyének oldalfalán barokk freskó (Dorffmeister egyik tanítványától?).

Pápóc: az egyházmegye egyik legrégebbi pléb-ja, alapítását Szt. I. idejére teszik, úgyszintén a pléb területén létezett, de a török időkben elpusztult Csatabér nevű községét is. — *Pecöl*: a tp szentélyének falán festmény, tornyában 327 kg-os harang (1915) e felirással: «Tekints István király szomorú hazánkra! 1915». Énekek: «Ah, hol vagy...», «Kinek első szent királyunk...», «Nézz le mennyből örökre...» — *Pinkamindszent*: háromnyeles tp-i zászló (1.40×1.70 m, korona felaj), a Northamptonban élő pinkamindszentiek ajándéka. — *Pinkaszentkirály*: l. *Vasalja* alatt. — *Pöse*: a gyöngyösfalui fiókegyházban 1.10 m aranyozott faszobor (1870 körül). — *Pusztacsó*: Kőszegpaty fiókja, tp (1840 után), oltár, oltárkép (Steffek Albin, Szombathely, 1933), egy másik kép (2.5×1.5 m, 1880 körül). Aug 19. ájtatosság. — *Pusztaszőlő*: Pusztamagyaród fiókja, magánkép-ban oltárkép (korona felaj, 1892), 1.70 m faszobor.

Rábahídvég: a pléb tp-ban mennyezetkép (2×3 m temperafestmény, Benczúr-másolat, 1924), szobor. — *Rábakethely*: főoltáron 1 m tirolai faszobor 1896 körül), párja Szt. Erzsébet. — *Rábort* (Rauchwart): Pusztaszentmihály (1608 előtti pléb) fiókja, tp. — *Resznek*: a tp előtt kb 1.60 m kőszobor (1912). — *Répcseszentgyörgy*: a pléb-i hívek aug 20. a közeli, Vát melletti, Szentkútra zarándokolnak, ott misét és szentbeszédet hallgatnak, gyónnak és áldoznak. Magánházakban több egyszerű kép. — *Rigyác*: Szepetnek fiókja. A regösénekekben itt is előfordul a «Szt. István király szolgál» kifejezés, de a «királlyal» csak a magyaros gondolkozás hozta össze utóbb a vértanú ünnepe táján és tiszteletére előadott verset.

Sorkipolány: Kisunyom fiókja, szobor a tp-ban.

Szarvaskend: magánházaknál több kép. — *Szentistván*: az 1590-i kincstári összeírás szerint Szt. I.-puszta a szombathelyi várhoz tartozik.¹ — *Szentistvánlak*: Gáborjánháza fiókja, 1935. Bődeházával egyesítve, helynév. — *Szentkirály*: l. *Vasalja* (előbb *Pinkaszentkirály*) és *Zarkaszentkirály* alatt. — *Szentkirály(földe)*: már 1450. szereplő birtok, Gerse és Petőmihályfa körül. Valószínűleg azonos az 1411. ugyanitt fölmerülő «Tornayzentkhyral» nevű faluval.² — *Szentkútmajor*: birtok Felsőszilvágy fiókjának, Vátnak határában. A Nádasdyak által a szerviták, némelyek szerint a pálosok számára épített kolostor maradványaként megvan még a régi Szt. I. kir-tp. Aug 20-i búcsújára a környékbeli 8—10 község népe zászlói alatt körmenetben vonul. Ilyenkor nagymise, szentbeszéd, Szt. I.- és Szűz Mária-énekek. Valamikor vásár is volt, de ma csak a szokásos búcsúi bábosok stb. sátraít találjuk. — *Szentpéterfa*: káp (1863), oltár, oltárkép (korona felaj, 1922). — *Szombathely*. *Székesegyházifőplébánia*: a székesegyházban mellékoltár Dorffmeister szép oltárképével (Szt. I. megalapítja a pannonhalmi apátságot, 1790 körül). Az oltárfülke oldalfalain freskóképek: a magyar követek kéri a koronát II. Szilveszter pápától, Szt. I. felajánlja a koronát. Dorffmeister említett oltárképéről Czinke Ferenc ódat is írt.³ — *Ferences pléb.*: a pléb tp-ban 1 m ablakfestmény (1900 körül).

Táplánfa: a lebontott régi pléb. tp. Szűz Mária-oltárán volt egy 1700-ból való, hársfából faragott barokk szobor. Ma a pléb-án őrzik. — *Torony*: Dozmat fiókja, a főoltár evangéliumi oldalán szobor.

Vasalja: régebben Pinkaszentkirály, 1789. alapított pléb; tp, főoltár, mögötte színes üvegablak (korona felaj, 1914). A régi főoltárkép, mely Szt. I.-t ábrázolja, megvan még a kóruson. A községet «Scentkerál» néven már 1342. említik, 1360.-ban már a Szt. I.

¹ *Rupp* I. 538.

² *Csánki* II. 798.

³ Közli *Kapossy* János, A szombathelyi székesegyház mennyezetképei, 128. l.

kir. tisztt épült tp-áról is szó esik,¹ bár lehet, hogy ez az adat a Zarkaszentkirály (l. ott) régi tp-ára vonatkozik. — **Vasdobra** (Neuhaus): már 1690. virágzó pléb.; tp, oltár, oltárkép. — **Vasvár**: Szt. I. itt várispánságot állított fel, melynek területe kiterjedt a mai Sopron és Zala megyére. Ugyanitt társaskáptalant is szervezett, mely 1586. költözött át Szombathelyre. — **Szép Szt. I.**-kép dr. Novák Béla ügyvéd birtokában. — **Vásáros-miske**: a pléb tp főoltárképén Szt. I. alakja az előtérben (1,92 × 3,52 m, 1791-ből, valószínűleg Dorffmeister műve). — **Velem**: Kőszegszerdahely fiókja. Aug. 20-át ősidőktől fogva ünnepli a község. A hívek e napon minden évben elzarándokolnak a közeli — most német megszállás alatt lévő — Rótfalvára. — **Velemszentvid**: Kőszegszerdahely fiókja, a tp-ban 1 m újabb faszobor. — **Velemér**: a XII. sz. elején alapított ősrégi pléb. egyik búcsúja aug. 20.

Zalaegerszeg: a XVIII. századi barokk pléb tp-ban mellékoltár, oltárkép (al secco, Czimbal). — **Zalaháshágy**: magánkép (1914), oltár, kép. — **Zalaszentgyörgy**: regölsben neve előfordul, de eredetileg a vértanúra vonatkozik. — **Zarkaszentkirály**: régebben Szentkirály. Már 1698. létező pléb. A mai tp a XIII. századi, szintén Szt. I. kir. tisztt szentelt román tp helyén épült (1881), melynek tympanonját — mint egyik legrégebbi magyar domborművet — a Szépművészeti Múzeumban őrzik. Lehet, hogy erre a tp-ra vonatkozik a Vasalja alatt említett 1360-i adat. A mai tp-ban főoltár, főoltárkép (korona felaj, 2 × 0,60 m, fára festve olajjal, bécsi festő műve, 1880 körül). A pléb pecsétjében Szt. I. felaj a koronát. Búcsú aug. 20., de régebben az utána következő vasárnapon volt, hogy a hívek ősi szokás szerint a szentkúti búcsúra zarándokolhassanak. — 1756. a vizitáció alkalmával a régi kegyúr állítja és hajlandó okmányokkal igazolni, hogy a község egykor két falu volt: Lukafalva és Vajdafalva. Egyesítésük alkalmával felvették a tp védőszentjének nevét, Szentkirályt.

Váci egyházmegye.² Szt. I. kir. alapította. Védőszentje Szt. Mihály főangyal mellett Szt. I. kir. Szt. I. tiszteletének egyik régi gazdag, de a tatár-török dúlások idején majdnem egészen letarolt területe.

Abony: régi pléb tp, 1773. újjáépítve. Főoltárkép Szt. I. haldoklása. Homlokzaton 2,20 m műköszobor (1935). Tér. — **Alag**: szobor. — **Alsógöd**: kép 1910, főoltáron 1,23 m szobor. — **Alsópetény**: ősi tp; a mai XVI. sz. Néza fiókegyháza. Főoltárkép korona felaj. A szomszédos, szintén fiókegyházakban Szt. Imre (Kisecset, Keszeg) és Szt. Erzsébet (Szente)tp-ok. Ez számos más helyen is előfordul és kitűnő példa a magyar szentek együttes tiszteletére.

Bag: utca. — **Békéssámsón**: utca, házakban kisebb képek. — **Boldog**: szobor a pléb tp-ban, XX. sz. — **Bugyi**: főoltárkép Vajk megkereszt. 1761, ismeretlen szerző. Gyógyszertár.

Cegléd: oltár a pléb tp-ban, 1825. Elemi isk. — **Ceglédbercel**: 1,20 m szobor pléb tp-ban, 1930. — **Cinkota**: 1 m barokk faszobor pléb tp-ban. — **Cserhát-surány**: Herencsény fiókja, gót tp, Csőr Tamás csókakői várnagy építt 1544. s pápától búcsúkat eszközölt ki számára, főként aug. 20-ra. 1934. megújítva és bővítve. Barokk főoltárkép. Aug. 20. nagy búcsú körmenettel. — **Csongrád**: belvárosi tp főoltárán s egyik mellékoltárán barokk faszobor, szentélyben falfestmény, 1914.

Diosjenő: pléb tp oltárképén (Falkoner Ferenc, Buda 1790 körül) mellékalak, mennyezettfreskóján (1906) koronát felaj részlet. — **Dunaharaszti**: pléb tp és főoltár (tirolai fafaragás, 1904). — **Dunakeszi**: temetőkép.

Ecség: az ecsegi esp ker pecsétjén korona felaj. Templomi zászló. Szívgárda egyik csapata. — **Ecsér**: pléb-nál kép, Vajk megkereszt. (Mandel Béla, 1898).

Fót: pléb tp Bold Szűz és Szt. I. kir. tisztt épült 1845–56., terv. Ybl Miklós, építt Károlyi István gr. A Károlyi-család István-ágának temetkezési helye.

Galgagyörk: Püspökhátvan fiókja, kép. Oltáron régi szobor, oltárkép korona felaj. — **Galgahévíz**: utca. — **Gyömrő**: tér.

Hátvan: oltárkép az újbarokk tp-ban. Tér. — **Homok**: iskolatestvérek kép-jában freskó (Szt. I. koronázása) és tp-i zászló (korona felaj). — **Hódmezővásárhely**: pléb tp-ban szobor, üvegablak. A jezsuiták Szt. I. kir. tp-ot építenek. Két utca. Lásd még **Szentkirály** alatt.

¹ Csánki II. 797. sk.

² Ált. források: Schematismus dioecesis Vaciensis 1910., 1931. — Chobot Ferenc, A váci

egyházmegye történeti névtára. Első rész: Az intézmények története. Vác, 1915. — Az A. C. gyűjtőívei.

I s a s z e g: aug. 20. ünnepi mise, litánia a község vezetőségének, társulatainak, köreinek testületi részvételével. Délután népünnepély a szabadban. Régi hagyomány. — **I s t v á n h á z a, I s t v á n m a j o r, I s t v á n t e l e k:** helynevek.

K a r t a l: utca, elemi isk. — **K e c s k e m é t:** pléb tp-ban barokk mellékoltár Szt. I. képeivel. Városháza közgyűlési termében életnagyságú freskó (Székely Bertalan). IX. ker. Szt. I.-ről nevezve. 1840. lebontott, ú. n. homoki káp-át a néphagyomány szerint Szt. I. építtette. Erről és a Déllő-tóról népmóna. L. még **M o n o s t o r f a l v a** és **S z e n t k i r á l y**. — **K e r e k e g y h á z a:** a község a középkorban még a Szentistvánfalva nevet viselte, de a török hódoltság alatt elpusztult. 1873. lelkésséget létesítenek itt. Régi Szt. I. kir tp-át 1875. bővítik. Mai útgót tp-a 1911—12. ép. (Györgyi Dénes). Főoltárán útgót dombormű (korona felaj). Főtér. Aug. 20. nagy búcsú, melyre a környék népe zarándoklatban összejön. Ez is utal a kultusz ősiségére. — **K e r e p e s:** főoltár egyik mellékszobra. — **K i s k ú n d o r o z s m a:** belterületi pléb tp mellékoltára (1900) a korona felaj.-át ábrázoló képpel. Külterületen, **K i s t e m p l o m t a n y a** központ, 1909. ép. útgót tp, főoltárkép (korona felaj), főutca, áll. elemi népiskola. Aug. 20. nagy búcsú, melyre 5—6 ezer ember is összejön a szomszédos és a távoli tanyákról. Sok házban kép. — **K i s t e l e k:** Kiskúnhalas tartozéka, tp. Búcsújára (aug. 20.) a pusztaszeriek zarándoklatban mennek. — **K i s k ú n f é l e g y h á z a:** az 1743-i, Sasülsről áthozott régi fatemplom Szt. I. tisztt volt szentelve. A helyette épült új kőtemplomban már csak oltára van. Az 1872—88. ép. ú. n. újtemplomi pléb tp (újreneszánsz stílus, terv. Pártos Gyula) már megint Szt. I. tisztt szentelve, a hívek buzgóságából. Ebben 3×2 m főoltárkép (Stör Irma, korona felaj). Utca. — **K i s k ú n h a l a s:** mellékoltár a pléb tp-ban 3 m magas vászonra festett képpel (korona felaj, 1770), újbarokk üvegablak 1927. (Palka József). — **K i s k ú n m a j s a:** mellékoltár a pléb tp-ban. — **K i s p e s t:** utca. — **K o c s é r:** önálló lelkésség 1881. ép tp-mal. Főoltárkép korona felaj. Templomi zászló. Aug. 20. nagy búcsú. 2 m magas szobor 2 m oszlopon a tp. előtt, 1902 (Jankovich). Templom előtti tér. — **K o r o n a - L i g e t:** helynév. — **K ó k a:** oltárkép a pléb tp-ban, 1.10×2.20 m (Pesky Péter, 1845). — **K ú n s z e n t m i k l ó s:** pléb tp. előtti tér.

L ő r i n c i: üvegablak a pléb tp-ban.

M a g l ó d: asztaltársaság a Kat Körben. A nyaralótelep főtere. — **M á t y á s f ő l d:** utca. — **M i n d s z e n t:** mellékoltár a pléb tp-ban olajfestésű képpel (korona felaj, 1820). Ugyanott dombormű (1930): Szt. I. Szt. Imre és Szt. Gellért társaságában. Utca. — **M o n o r:** 1.60 m 1850 körüli faszobor a pléb tp-ban. — **M o n o s t o r f a l v a:** expositura Kecskemét körzetében, 1919 óta. 1934. restaur. XIII. századi román káp., ebben újabb oltár és oltárkép.

N a g y k á t a: üvegablak a pléb tp-ban 1930 (Nagy Sándor). Kat. elemi isk. Utca. — **N é z s a:** pléb tp főoltárának egyik szobra (1916). Aug. 20. a tp és a község búcsúja, talán Alsópetény filiának hatása alatt. — **N ő t i n c s:** pléb tp sekrestyeajtaja felett bemeszelt régi freskó. Aug. 20.-át nagy buzgósággal ünneplik.

P á h i: utca. — **P e r e g:** harang pléb tp-ban. Régi énekek. L. még **S z e n t k i r á l y p u s z t a** alatt. — **P e s t s z e n t i m r e:** lelkésség (1930); új tp-ában kép (korona felaj). Amikor még nem volt tp, Szt. I. napját ünnepelték a település búcsúnapja gyanánt. Jelenleg aug. 20. ünnepélyes istentisztelet, vallásos és hazafias ünnepség. — **P e s t s z e n t l ő r i n c:** út. — **P é c e l:** lelkésség 1915., Peitler Antal váci pk. 1874. Szt. I.-kápolnát épített, ennek helyébe utóbb Magyarok Nagyasszonya tp épült. — **P u s z t a m e r j é s:** utca. — **P u s z t a s z e n t i s t v á n:** Mende lelkésséghez tartozó major és vasúti megálló. Már csak a neve utal Szt. I.-ra. — **P u s z t a s z e n t k i r á l y:** birtok Pereg pléb mellett, már 1371. említve. — **P u s z t a s z e n t k i r á l y:** birtok Dány pléb mellett, már 1438. említve. Egykor tp-romok, talán Szt. I. tisztt szentelt tp-romjai lehettek. — **P u s z t a s z e r:** aug. 20. a hívek a szomszédos Kistelek tp- búcsújára zarándokolnak, kedvelt Szt. I.-énekeket énekelve. Az otthonmaradottak ezalatt adorálnak. — **P ü s p ö k s z i l á g y:** szobor (1914) a pléb tp-ban.

R á d: a néphagyomány szerint a török időkben elpusztult régi tp-ot még Szt. I. építt. Ennek alapjaira épült a mai tp. 1767. Hasonló hagyomány fűződik a szomszédos Pecen, a Sügyi-pusztá Kosztolnik dűlőjében sejtett bencés kolostor helyéhez. — **R á k o s c s a b a:** 2 m barokk gipszszobor, állítólag a Bp.-belvárosi tp-ból való. Utca. — **R á k o s h e g y:** tér. — **R á k o s l i g e t:** üvegablak a tp-ban 1918 (Palka). — **R á k o s p a l o t a:** az istvántelki Clarisseumban káp. 1882. A régi pléb tp szentélyének mennyezetén freskó.

A Magyarok Nagyasszonya pléb. tp. (1900) baloldali mellékhajójában freskó. Férfiak Mária-Kongr. Stephaneum-kórház.

S a s h a l o m : utca. — S á n d o r f a l v a : aug. 20-át különös szeretettel ünneplik. Szép, régi énekek és imák, ünnepélyek, előadások, játékok. Sok szobor és kép házakban. Nagyon szeretnek István névre kereszteltetni és béráltatni. — S o l t : a hagyomány szerint itt Szt. I. a Bold. Szűz tiszt. tp-ot épített, melyben a szentkoronát őrizték. A török időkben elpusztult és a Szt. I.-ra vonatkozó népi hagyományok a hitújítás miatt kivesztek. — S z e g v á r : pléb. tp. főoltárán 15 m barokk faszobor mint mellékalak. A tp. hajójában 12 m magas festmény ismeretlen szerzőtől. — S z e n t i s t v á n : birtok Úri mellett. — S z e n t k i r á l y : pusztá az irsai missióskörzetben. — S z e n t k i r á l y : már 1333. említett (Sanctus Rex, Zenthkyrál) ősrégi falu Hódmezővásárhely határában; a tatárjárás alatt teljesen elpusztult. — S z e n t k i r á l y : pusztá Kecskemét határában, 1902. ép. tp. 2×3 m főoltárkép (1902) korona felaj. A helynév itt is, mint sok más esetben, valószínűleg Szt. I. kir-ra vonatkozik és a község régi tp-ára utal. — S z e n t m á r t o n k á t a : pléb. tp-ban mennyezetfestmény (Hajós Benedek, 1935) korona felaj. — S z e r d a h e l y : tp-ban nagy mennyezeti freskó kórus felett (korona felaj) és egy nagyobb festmény ugyanazon tárggyal. — S z o l n o k : barokk mellékoltár a ferences pléb. tp-ban, rajta korona felaj kép és szobor. A szobor párja Szt. László kir. — S z ö d l i g e t : utca.

T a k s o n y : tér, benne fejszobor (1928). — T a t á r s z e n t g y ö r g y : főutca. — T á p é : már 1059. említett tp-ának szentélye Szt. I. korabeli a néphagyomány szerint. — T á p i ó g y ö r g y e : régi ének, melyet Kuthen-Barina Vendel plébános írt («Kinek első szentkirályunk felajánlott minket»). — T á p i ó s á g : utca. — T á p i ó s á p : 1748 kőkapolna, 1759. tp-má bővítve. Sőtér Gábor épített, régi tp-rom fölé, özvegye bővített. Főoltárképén Szt. I. Szt. Imre herceggel. — T á p i ó s z e c s ő : utca és határrész, plébánosnál kép (korona felaj). — T á p i ó s z e n t m á r t o n : határában Szentkirályi-tanya. — T i s z a f ö l d v á r : pléb. tp. (1894), főoltárkép (Schneider Vilmos, 1894., 3×2 m, korona felaj), üvegablak. — T o l m á c s : oltárképecske. — T ó s z e g : utca. — T ö m ö r k é n y : oltárkép (korona felaj), üvegablak (Szt. I. a kettős kereszttel), utca, kép számos családnál. — T ö r t e l : tp-i zászlón kép (1910 körül), utca. — T u r a : gőzmalom (1930 óta).

Ú j k é c s k e : tp-i zászlón kép. — Ú j p e s t : volt egy 1833. ép. kápolna, mely magasabb helyen, talán az egykori Stephan-házai pléb. tp. helyén állott és Dunakeszihez tartozott. Újabbán már nem említik. Tér. — Ú j s z á s z : pléb. tp. 1740 (Orczy István br.), helyén 1885. új tp. — Ú r i : dülő. — Ú l l ő : újabb szobor, utca.

V á c. A l s ó v á r o s i pléb. tp. és egyben s z é k e s e g y h á z : egy 1421 júl. 4-i pápai oklevél említi a váci egyház Szt. I. kir. káplánságát.¹ Az 1761. pk-i jelentés szerint van ezüst foglalatban Szt. I.-ereklyéje, melyet több mással egyetemben Althan Károly bíboros hagyott a tp-nak.² A ferences tp. főoltárán barokk mellékkép (Szt. I. és Szt. Imre). Dunaparti sétányon barokk kőszobor. Tér (1888 óta). A város határában számos lelet (Szt. I. dénárjai nagy számban, Szt. I. bélyegét viselő edények: l. őket a városi múzeumban). — V á c h a r t y á n : pléb. tp. Az 1810-i Hist. Domus szerint a legrégibb hagyomány vagy magának Szt. I.-nak, vagy az ő szenttéavatása után egyik váci pk-nek tulajdonítja a tp. építését. Bizonyos, hogy már az Árpád-házi kir.-ok alatt állott itt egy kőfallal kerített tp. Szt. I. tiszteletére, melynek köveiből a XVI—XVII. sz. folyamán a mai építették. Ez tehát Szt. I. egyik legősibb kultushelye. Mai oltára és oltárképe (korona felaj) empire. Aug. 20. nagy templombúcsú, melyre összejön a fiókegyházak népe. Szívgyárda-csapat. Gyógyszertár. — V á c r á t ó t : Mária mennybemenetele-oltáron 140 m barokk faszobor 1750 körül (korona és jogar felaj). — V á c s z e n t l á s z l ó : harang, kiselejtezett 120 m barokk faszobor, mely a régi pléb. tp. főoltárán állott. — V á s á r h e l y k u t a s : 1925. alap. lelkésziség. Kb. hatvanezer magyarholdnyi területén majdnem 30 olyan egyházi vonatkozású nevű pusztarész van (kb. 14—15 hiteles régi templomalapprommal), mely arra utal, hogy ezen — a tatárok és törökök által letarolt — területen XI. századi templomok, 10—10 községnek Szt. I. által elrendelt és építésükben bizonyára támogatott lelkipásztori középpontjai állottak. A régészeti és a történeti kutatás számára hálás feladat volna ezen szentistváni falusi templomok és a velük kapcsolatos kultusz felderítése. — V e c s é s - t e l e p : utca. — V e z s é n y : Tiszavárkony filája, tp. 1929.

W e k e r l e t e l e p : tp.-ában színes üvegablak. Körút.

¹ Lukács 403. sz.

² Vanyó 261.

Z a g y v a r é k a s : róm. kat. elemi isk. — Z s á m b o k : 1673. ép. pléb. tp.-ában régi freskón Szt. I. Szt. Imrével és Szt. Lászlóval. Utca.

Veszprémi egyházmegye.¹ A legősibb magyar szállásterületekre, Veszprém, Zala és Somogy vármegyékre kiterjedő pk-séget Szt. I. alapította 1009. A királynék, főként Gizella

Elsenlander Jakab címeres nemeslevele 1649-ből. Szent István alakjával.

és Adelheid, Szt. László felesége, elhalmozták szeretetük fejedelmi megnyilatkozásaival. Árpád-házi királyaink és királynéink gyakori veszprémi tartózkodása, a veszprémi káptalan tagjai, az egyházmegye területén volt vagy még ma is meglévő nagymúltú kolostorok, a kettő híján 500 középkori plébánia papjai nagy mértékben ápolták és terjesztették

¹ Schematismus dioecesis Wesprimiensis patus Wesprimiensis. Budapest, 1896—1907. 1916., 1926. — Monumenta Romana Episco- 4 k. — Az A. C. gyűjtőívei.

Szt. I. és a többi magyar szent tiszteletét. A nagy középkori virágzást a török uralom és a hitújítás ugyan jórészt letarolta, de a bajok elmúltával új és bővebb virágzás fakadt a romok helyén, úgyhogy a veszprémi egyházmegye — különösen, ha a belőle kiszakított részeket (pl. a székesfehérvári egyházmegyéét stb.) is hozzászámítjuk — a magyar Szt. I.-és szentkirály-kultusz legfontosabb és leggazdagabb területének mondható.

A k a : a főoltár leckeoldalán 0.50 m szobor. — **A l s ó p á h o k :** a hévízfürdői kápban színes üvegablak (korona felaj). — **A n d o c s :** a hagyomány szerint a község határában volt Kupafalva, Szt. I. telepítése. Az illető helyen romokat találtak. A pléb. tp-ban a kegylvártan barokk szobor (1700). A ferencesek kolostorában egy nagyméretű kép (Szt. I. B. Gizellával és Szt. Imrével). — **A t t a l a :** a pléb. tp-ban freskó (korona felaj, 1923.). **S z a b a d i** filiának kápjában szobor (1924). — **Á d á n d :** a pléb. tp főoltárán szobor.

B a d a c s o n y t o m a j : a badacsonyi szőlőhegy déli oldalán volt egy régi tp Szt. I. kir. tisztt, mely 1760-ig fennállott, attól fogva 1853-ig pedig romokban hevert.¹ Helyette 1757. Badacsonytomaj faluban építettek Szt. Imre tisztt tp-ot, amikor a pléb-át megszervezték. 1870 körül egy nyaralót építettek a templomrom alapfalaira, mely most Esterházy Pál hg-é. A régi Szt. Imre pléb. tp-ban festett faszobor van az oltáron. Az új tp-ban (1932) színes üvegablak a szentélyben (Szt. I. királyi palástban. Pauler Ákos emlékére ajándékozta Bogvay Lajos családja). Aug. 20. a badacsonyi Hableány-parkban népiünnepély. — **B a k :** Csátár fiókja, a tp falán olajfestmény (1.20 m, 1930). — **B a k o n y k o p p á n y :** a község valószínűleg már Szt. I. korában létezett.² — **B a k o n y s z e n t k i r á l y :** Csesznek fiókja. Mellette Gézaháza és Imremajor. Helynevek. Régebben még **B a k o n y - N é m e t s z e n t k i r á l y** volt a neve. Szomszédja (**B a k o n y - M a g y a r s z e n t k i r á l y**, szintén Csesznek fiókja. E kettőre vonatkozik a már 1392. Zircről északra említett «Zenthkyral».³ — **B a l a t o n a l m á d i :** a tp-ban újabb, 0.60 m festett gipsz-szobor állványon. — **B a l a t o n f ü r e d :** gobelin-kép a pléb. tp-ban (1×1 m, Vaszary Kolos hercegprímás hagyatéka), színes üvegablak. — **B a l a t o n k e n e s e :** a községet már a veszprémiölgyi alapítólevél említi. A pléb. tp-ban oltárkép (1887), körmeneti zászló (1862), 350 kg-os harang (1925) : valamennyin a korona felaj.-nak jelenete. — **B a l a t o n s z e p e z d :** Kővágóórs fiókja, tp (1730 körül). — **B a l a t o n z a m á r d i :** névelemző mondák Karád és Kapoly községek keletkezéséről. — **B a t y k :** Zalabér fiókja, tp. (1796), oltár, oltárkép (korona felaj). — **B e r z e n c e :** utca. — **B o r s ó d :** Magyarpolány fiókja, puszt. Borsodi, Borsod néven már a bakonybéli apátság javainak Szt. László-korabeli hamis összeírólevelében (1086) említik. A bakonybéli apátság birtokai közé tartozik és van rajta Szt. I. kir. káp⁴ — **B ö h ö n y e :** utca. — **B u c s u s z e n t l á s z l ó :** a pléb. tp-ban 0.70 m barokk faszobor, magánházaknál képek, szobrok.

C s a b r e n d e k : utca. — **C s a t á r :** az 1140 táján alapított csatári bencés apátság díszes tp-ának egyik oltárában már a XIII. sz. i. felében említene Szt. I.-ereklét.⁵ A kiscsatári r. k. népiskola Szt. I.-ről, a nagycsatári Szt. Imréről van elnevezve. A köztéren lévő Szentháromság-szobor (1926) talapzatán Szt. I. és Szt. Erzsébet szobra. Aug. 20. 1926 óta búcsúnap nagy ünnepséggel, tábori misével, stb. — **C s o p a k :** Palóznak fiókja, régi Szt. I. kir. tp. romjai. A tp-ot 1850 körül árvíz pusztította el, tornya még ép. Búcsúját még ma is tartják a hívek. A község közvetlen közelében egy «Királydomb» nevű halom van. A régi község a XVII. sz. végén elpusztult. Az új, túlnyomóan református lakosság máshonnan jött, s így megszakadt minden régi hagyomány. — **C s ö k ö l y :** a pléb. tp tornyában harang (105 kg. Slezák, 1925), felírása : «Tekints István király szomorú hazádra, Fordítsd szemeidet régi-országodra». — **C s u r g ó :** a Jézus Szt. Szíve tp-ban színes üvegablak (0.80×3.40 m, 1935).

D e v e c s e r : utca. — **D i ó s k á l :** 1788. alapított pléb.; tp, főoltár, főoltárkép. Tér.

F e l s ő r a j k : 1017. már említett község, a törökdúlás alatt elpusztult, 1919. alakult újra pléb.-vá. — **F e l s ő s e g e s d :** a pléb. tp főoltárán szobor. — **F e n y ő f ő :** Szűcs fiókja, a tp főoltárán kb. 0.65 m rokokó faszobor (1780—90 körül). — **F ö l d v á r :** 1630-ban a földváriak között az volt a meggyőződés, hogy az egykori földvári bencés apátságot Szt. I. alapította. Ezt a néphagyományt azonban semmi sem támasztja alá, így a mondák közé sorozható.⁶

¹ *Rupp* I. 272. — *Forster* II. 1023.

² *Ph. Rt.* VIII. 13.

³ *Csánki* III. 252.

⁴ *Ph. Rt.* VIII. 37., 43.

⁵ *U. o.* II. 216.

⁶ *U. o.* XII. B. 167. sk.

G a m á s : a pléb tp oltárán 1 m faszobor. — G e l s e : a pléb tp-ban 2 × 1 m kép. — G i c z : Banai Pál leánya, Pendyth, 1306. Pannonhalmának ajándékozta férjének giczi részbirtokát, amelyen Szt. I. kir tisztt emelt kőtemplom van.¹ — G o g á n f a : a pléb tp főoltárán újromán faszobor (1 m, 1896 körül, Oberbauer), mennyezetén festmény (1935). D a b r o n c fiókegyház hajójában faszobor.

G y e p ü k a j á r : Káptalanfa fiókja ; tp, főoltár, rajta 1.5 m terracotta-szobor. — G y u l a k e s z i : a pléb tp egyik mellékoltára (1853), a második harang (1922).

H a j m á s k é r : tp-i zászlón kép. — H e r e n d : a község határában hegyoldalon Szt. I.-dülő ; a szentgáliak birtoka ; a rajta lévő romok régi tp-ra utalnak.

I g a l : utca. — I h a r o s : színes ablak a pléb tp-ban, néhány családnál kép. — I n k e : 840 kg-os harang a Jézus Szíve tp-ban. — I s t v á n d i : Szulok fiókja, majdnem teljesen református község. Régi tp-ában gót kisbetűs feliratú harang Szt. I. kir tisztt.² A somogymegyei «Stephand» falut már 1320. említik.³ A XIV. századi pápai tizedjegyzékekben is szerepel «Stephandi» (=Istváni), a csökölyi kerületben.⁴ «Isthandy» (1421), «Istvandh» (1437) néven, Szigetvártól DNy. több hazai oklevél említi.⁵ — I s t v á n f a l v a : XV. századi okleveleink említik. Kaposvártól délre, Gálosfa vidékén feküdt.⁶ — I s t v á n f ö l d e : zalamegyei, Nagykanizsa környékén létezett helység, már 1431. említik.⁷ — I s t v á n l a k a (Istvánházapuszta) : már 1322. említett zalamegyei helység.⁸ — I s t v á n m a j o r : ez a helynév hétszer fordul elő az egyházmegye területén. — I s t v á n s z e g e : már 1513. említett zalamegyei helység Csáford mellett.⁹ — I s t v á n v ö l g y : Bószénfa fiókja. — A négy régi Istvánd nevű zalamegyei helységet lásd Z a l a i s t v á n d alatt.

K a d a r k ú t : a község északkeleti részén van a «Szentkirály-domb». Neve a szomszéd Hedrehely fiókegyház környékén 1421. és 1565. fölmerülő «Szentkirály» helység emlékét őrzi. E helyen 1778. volt egy «Szentkirály-puszta», amelyet később Körmenpusztának neveztek el.¹⁰ A Hódospusztai első káp-ban 1824. volt egy zászló Szt. I. és Szt. Imre képével.¹¹ Az 1859. nov. 3. alakult «Kadarkúti Keresztény Szeretet Társulat» alapszabályai szerint az egyesület többek közt «Szent István király napján 4 nagyobb és több kisebb gyertyát éget azon örömmel jelentésére, hogy Isten az emberek között jelen legyen».¹² Talán szentségimádásról van szó. A községben utca is van Szt. I. tisztt. — K a p o s v á r I. : barokk szobor (XVIII. sz. eleje), az új tp-ban festett üvegablak (korona felaj, 1886). Urak Mária Kongregációja. — K a p o s v á r II. (Jézus Szíve) : a pléb tp-ban színes üvegablak (háború utáni), több házban kép. — K a r a k ó s z ö r c s ö k : egyesek szerint Szt. I. alapította volna a helységet. — K a r á d : a pléb tp hajójának oldalfalain életnagyságú Szt. I.- és Szt. Imre-szobor. Utca (1934, a község 800 éves jubileuma emlékére). Névelemző monda. — K e r c s e l i g e t : pléb tp (1895), az előző tp-ok is az ő tisztt. voltak szentelve. Névelemző monda. — K e s z t h e l y : a pléb tp főoltárán 1.60 m színes faszobor. — K é t h e l y : utca (1936). — K i r á l y f ö l d e : Veszprém m., már 1488. említik. Ma puszta Görzsöny és Acsád között.¹³ — K i r á l y r é v : Erdőcsokonya fiókja, helynév. — K i r á l y s z e n t i s t v á n : Öskü fiókja. Már a XIV. századi pápai tizedjegyzékek említik «de S. Stephano» néven.¹⁴ 1488. és utóbb Herend mellett is említik az oklevelek egy «Zenth Isthwan»-helységet, melynek nevét Herendtől északra ma már csak egy puszta, ill. dülő őrzi.¹⁵ — K i s g ö r b ő : a pléb tp-ban mellékoltár, oltárkép (korona felaj). — K i s k o m á r o m : a pléb tp. belső oldal falán olajfestmény (korona felaj, Dorffmeister, 1782). — K i s l ő d : az új telep róla van elnevezve. — K i s s z ő l l ő s : Felsőiskáz fiókja, káp. — K ü l s ő v a t : aug. 20. a szokásos énekek : «Ah, hol vagy . . .», «Kinek első szent királyunk . . .»

L e n g y e l t ő t i : a pléb tp szentélyének evang oldalán román stílusú festett üvegablak (2.40 × 1.10 m, korona felaj, 1883). A megyei út mellett «Szent István-gödre» nevű

¹ U. o. II. 131.

² Forster II. 722.

³ Anjoukori Okmt. I. 573.

⁴ Geogr. Eccl. Hung. II. 307.

⁵ Csánki II. 614.

⁶ U. o.

⁷ U. o. III. 64.

⁸ U. o.

⁹ U. o.

¹⁰ Somogy vármegye monographiája 368. I. és Visitatione Canonica Districtus Csököly, 271—280. l.

¹¹ Visitatione . . . Csököly (Kadarkút alatt).

¹² Kadarkúti plébániai levéltár, az 1859. év alatt.

¹³ Csánki III. 238.

¹⁴ Geogr. Eccl. Hung. I. 291.

¹⁵ Csánki III. 252.

bemélyedés, erről népmonda. — **Lesenceistvánd**: Lesencetomaj fiókja. «Stephand», «Stephandi», «Istwand» stb. néven már 1358-tól kezdve említik a zalamegyei oklevelek. Egyéb környékbeli «Stephand» és «Esthwand» stb. nevű helyek: 1347. Szemenye mellett, 1417. Szentgyörgy várának tartozéka, 1344. Zalabértől DNy-ra, stb.¹ Ezeket ma már nehéz föllelni. — **Litér**: Hajmáskér fiókja. Talán még az első térítés idejéből való helység. — **Lókút**: a pléb tp-ban 0.50 m szobor (Oberbauer).

Magyarpolány: a pléb. tp. főoltárán 1.90 m barokk faszobor (1777). — **Magyarszentkirály**: Csesznek fiókja. Már 1392. említik.² Lásd **Bakony** szentkirály alatt is. — **Magyarszerdahely**: Zalaszentbalázs fiókja, tp (1750; az Inkey-család építtette), oltár, oltárkép. — **Mihályfa**: a pléb tp főoltárán mellékszobor, színes üvegablak (Palka). — **Miklósi**: aug 20-án magyarnyelvű istentiszteletet kívánnak a németajkú hívek. — **Murakeresztúr**: Kollátszeg fiókegyházban állítólag tp volt Szt. I. kir tisztt. A pléb határában Istvánmajor.

Nagyalásny: Dabrony fiókja. A hitújítás előtt valaszínűleg volt Szt. I. kir tisztt szentelt tp-a, mert az egész község, még a protestánsok is, búcsúként ünnepelte aug 20-át. 1927 óta ez a szokás prot. közbelépésre elmaradt. — **Nagyatád**: a pléb; tp főoltárán szobor. — **Nagybakónak**: XIV. sz. már létező pléb; 1761. állítják vissza; tp, oltár, oltárkép (1913. megújítják). — **Nagybajom**: a pléb tp főoltárán mellékszobor (1905), káp, (1870, a Kegyesrend építtette). — **Nagydobosza**: Németújfalú fiókja, egykor pléb, ma prot.; káp. — **Nagykanizsa**: a ferences pléb tp-ban életnagyságú újbarokk faszobor (1917). — **Nagyrada**: 1894. alapított pléb; tp (1890–94), újjót stílus, Czigler Győző tervei szerint; főoltár, főoltárkép (korona felaj, Vaszary János). A község ősrégi. Már Szt. I. zalavári alapítólevele (1019?) említi.³ — **Nagyszakács**: 1873. alapított pléb; tp, főoltár, főoltárkép (korona felaj). — **Nagyvázsony**: XI. században alapított pléb; 1726. állították vissza. A határ Sonkolyos nevű völgyétől keletre 1902-ben Szt. I.-korabeli sírokat tártak fel. Mai tp-át Kinizsi Pál építtette 1481. gót stílusban Szt. I. kir tiszteletére. Az 1775. évi vizitáció jegyzőkönyve viszont azt mondja, hogy Kinizsi csak újjáépíttette a régi Szt. I. kir tp-ot. A tp mai homlokzata reneszánsz, rajta Szűz Mária, Szt. I. és Szt. Imre szép kőszobrai. A tp padlásán Szt. I., Szt. László, Szt. Imre, B. Margit és Szt. Erzsébet régi faszobrai. Búcsú aug. 20. — **Nagocs**: a pléb tp homlokfalán műkőszobor. — **Nemesvámos**: a pléb tp-ban szentkép, zászlón kép. — **Nemesvita**: a XIV. században alapított pléb; tp, főoltár, főoltárkép (korona felaj). — **Noszlop**: a pléb tp főoltára mellett szobor (1900, az Amerikába szakadt hívek állíttatták).

Nyírm: Ságvár fiókja, tp (1825), oltár, oltárkép (korona felaj).

Orosztony: utca. — **Osztopán**: házakban több szobor és kép.

Ördögheny: Zalaszentiván fiókja, a hegyen tp, benne újabb oltár és szobor.

Pápa: a nagytemplomban a főoltár mellett 3 m barokk szobor carrarai márványból (1783, Prokop szobrász műve). A bencések (eredetileg pálosok) tp-ában mellékoltár, fölötté barokk faszobor. A ferencesek tp-ában 1730 körüli barokk faszobor (1 m), rendházuk ebédlőjében 1.13×0.90 m ovális barokk falikép. Az irgalmasok káp-jában színes üvegablak (1930 körüli). A Szt. Anna tp-ban színes üvegablak (1903). A városházán, a polgármesteri irodában olajfestmény (korona felaj). A város alapításáról eredetmonda. — **Pápanyóger**: Vanyola fiókja, tp, oltár, oltárkép (korona felaj). — **Pápateszér**: kis káp. a Zsörk fíliában lévő szőlőhegyen. Rossz állapota miatt hatóságilag bezárták. — **Pörrogszentkirály**: Csurgó fiókja. A pápai tizedjegyzékek már a XIV. sz. elején említik («S. Rege»)⁴

Rezi: a pléb tp-ban falfestmény (1903. Varga József). — **Rinyaszentkirály**: Görgeteg fiókja. A pápai tizedjegyzékek már a XIV. sz. elején említik («de S. Rege»)⁵

Sikátor: Bakonygyirót fiókja. A határában lévő romot a nép Pusztaszentegyháznak nevezi és a mellette sejtett Ság nevű faluval együtt Szt. I., illetőleg az Árpádok korára viszi vissza az eredetét. — **Somlójenő**: Tüskevár fiókja, tp. — **Somlóvásárhely**: régi pléb, tp-a Szt. I. vértanú tisztt. van szentelve. A helyi hagyomány szerint Szt. I. itt bencés apácakolostort alapított volna. — **Somogyacsa**: a pléb tp-ban 1.20 m faszobor (1910 körül). — **Somogyiszentpál**: a tp-ban szobor. — **Somogyiszil**:

¹ U. o. III. 63. sk.

² U. o. III. 252. (Szent-Király alatt.)

³ Ph. Rt. VII. 30.

⁴ Geogr. Eccl. Hung. II. 300.

⁵ U. o. 306.

1726. alapított pléb. A tp régente is Szt. I. kir. tisztt. volt szentelve. Romjaiból a gróf Hunyady kegyúri család építtette újjá (1731). Ezüst ereklyetartóban gombostűfej nagyságú csontereklye «S. Stephani Reg.» felirással. Belső pecsétje ép. Eredete ismeretlen. — **S o m o g y v á r**: Kupa várának lerontását és az annak helyére épült bencés apátság alapítását a nép Szt. I.-nak tulajdonítja. A pléb tp-ban színes faszobor (1910 körül). — **S ó l y**: Hajmáskér fiókja. Betereg néven mint pusztát már 1082., majd 1272. mint falut említik. Szt. I. itt a hagyomány szerint védőszentjének tiszteletére tp-ot építtetett. Ma reformátusok lakják.¹ Régi festett kórusmellvédje a M. N. Múzeumban van. A mai tp talán Szt. I., de biztosan az Árpádok korából való. A veszprémi pkség alapítólevelének keltezése «Datum in villa mea Soly» talán erre a helysége vonatkozik. — **S u r**: a pléb tp. főoltárának evang. oldalán lévő dombormű talán Szt. I.-t ábrázolja (koronás és apostoli keresztalak). — **S ü m e g p r á g a**: Sümegcehi fiókja, tp (1740).

S z e n t g á l: a pléb tp-ban mellékoltár, barokk oltárkép (2×4 m olajfestmény, korona felaj, Büchner Xav. Ferenc 1784). A községtől északra «Királykúti-dülő», északkeletre Szentistván-dülő. A nemesközség lakói kiváltságaik adományozását Szt. I.-nak tulajdonítják. — **S z e n t g y ö r g y v á r**: a pléb tp-ban terracotta-szobor, 170 m. — **S z e n t i s t v á n**: 1. Veszprém megyében két ilyen nevű helységet is említ az 1488. évi adójegyzék: a) Veszprém mellett (a mai Királyszenztiván, Öskü fiókja), b) Herend mellett (ma egy pusztát őrzi csak emléket).² 2. **Z a l a m e g y é b e n** szintén két ilyen nevű helységről tudnak az oklevelek: a) 1426. a megye közepén, esetleg Markaltháza körül, b) 1423., nemesi előnévben, Csabrendek helyén.³ — **S z e n t k i r á l y**: az oklevelek Somogy megyében több, ma már nehezen azonosítható Szentkirályt említnek: a) 1371. és utóbb: a Csokonya és Sárd melletti mai szentkirályi pusztának látszik megfelelni. b) 1421. és utóbb: Hedrehelyhez tartozott. c) 1451. a mai Rinyaszentkirály, Nagyatádtól DK.⁴ Az 1231 (?)-i tihanyi hamis oklevél szerint az apátsági birtokok határa nyugat felől érinti a Szent (István) király egyházát faluját. Az arácsi határban (Zala m.) még ma is ismeretes a Szentkirály parragja név.⁵ — **S z e n t k i r á l y k e s z i**: már 1421. említett helység, ma Kis- és Nagykeszi Csabrendek szomszédságában.⁶ — **S z e n t k i r á l y s z a b a d j a**: Libera villa S. Regis, Zobodi, Zenthkeralzabady stb. néven már 1082-től említik.⁷ A község teljes neve Szt. I. király szabadja. A hagyomány szerint első lakosai Szt. I. szabadosai voltak, ami itt, Veszprém szomszédságában, nem lehetetlen. Régi nemes község, a hitújítás alatt teljesen protestánsná lett. Ezzel megszakadt a régi hagyomány. Ma már csak a község hivatalos pecsétjében a stilizált koronából kiemelkedő kettőskereszt utal a község régi védőszentjére és esetleg alapítójára. A pléb XIV. századi, 1814. és legutóbb 1914. újtották fel. Tp-át, mely eredetileg is Szt. I. tisztt. volt szentelve, Rosos Pál veszprémi pk restaurálta 1790. «ex antiquis ruinis». A tornya valószínűleg még a XV. századi tp. maradványa. A község egyik közkútját Királykút-nak hívja a nép. Rosos pk iparkodott a községet, mint családja ősi birtokát, a kat. hitre visszatéríteni, de kevés sikerrel. — **S z e n t p é t e r ú r**: régi fiókegyházai, Igricze és Rokola, állítólag Szt. I. idejére mennek vissza. — **S z e p e z d**: Kővágóörs fiókja, tp (1730 körül). L. **B a l a t o n s z e p e z d** alatt. — **S z u l o k**: a pléb tp főoltára mellett a falon 1 m szobor.

T a b: a pléb tp egyik mellékoltárán 1.20×0.70 m olajfestésű kép. Utca. — **T a p o l c a**: utca. — **T a p o l c a f ő**: Pápakovácsi fiókja, káp. — **T a s z á r**: a Magyarok Nagyszonya pléb. tp. főoltárán 1.20 m szobor (1896), 420 kg-os harang (1925) a következő felirattal: «Szánd megárvádat magyarok védszentje, Hogy szép hazánk mindig jóvoltodat zengje». — **T e k e n y e**: a pléb tp-ban 1.10 m barokk faszobor. — **T é s**: 1770. alapított pléb; tp, főoltár, főoltárkép (1830 körül, Weyde Vilmos bécsi festő). — **T i h a n y**: az apátsági tp főoltárán kb. 2.20 m barokk faszobor (1750 körül, Stulhof Sebestyén műve). — **T ó s o k b e r e n d**: 1731. alapított pléb; barokk tp (1808 körül), főoltár, főoltárkép.

U g o d: a pléb tp szentélyében freskó és egy falikép (mindkettő korona felaj). — **U k k**: a pléb tp főoltárának evang. oldalán 1 m barokk faszobor. A pálosok túskevári tp-ából való. Szívárd, gyógyszerár. A község határában, a vízparton van a «Mendszent»-templom és a «Mendszent»-dülő. A tp-ot a néphagyomány Szt. I. korára viszi vissza.

¹ Horváth, Zirc tört. 105.

² Csánki III. 252.

³ U. o. III. 106.

⁴ U. o. II. 644.

⁵ Ph. Rt. X. 321.

⁶ Csánki III. 71. (Keszinél, b. pont alatt.)

⁷ U. o. III. 253.

Városlőd: a pléb tp főoltarán 1760 körüli életnagyságú barokk faszobor. — **Vászoly:** a hagyomány szerint Szt. I. anyai nagybátyjának, a pogány Vazul hg-nek volt itt birtoka, szállása és kastélya. Tőle nyerte a falu is a nevét. Régi kolostor- és tp-romok. A tp a hagyomány szerint Szt. I. kir tisztt volt szentelve és a tatárjárás alatt gyűjthették rá a hívekre. A nép sokat mesél remetelakásokról és egy barlangról, hová a török elől menekülő magyarok a kincseiket rejtették. Az újonnan telepített, változó összetételű jobbágyság körében nagyjából megszakadtak a régi hagyományok. 1932 óta Szt. Imre-kút is van. — **Veszprém:** a pk-séget 1000 körül Szt. I. alapítja. Alapítólevele 1009-ből való. A székesegyházat Gizella királyné építtette és szerelte fel. A többször átépített székesegyház alapnéyszögének falai azonosak a Szt. I.-korabeli bazilika falaival. Szt. I. és Gizella alapítja 1000 körül a veszprémi veszprémi bencés apácolostort. Hímzőiskolájának ma is meglévő emlékei a koronázó palást és annak pannonthalmi előmintája, melyek eredetileg a székesfehérvári bazilikának 1032. ajándékozott miseruhák voltak. A hagyomány Gizellának tulajdonítja a veszprémi székesegyház mellett lévő Gizella-kápolna építését is, amely bizánci stílusban készült apostolképeivel ma Veszprém legjelentősebb árpád-kori műemléke. Stílusa a XI. századnál későbbi időkre utal. A székesegyház kincstárában őrizték 1217-ig Gizella királyné drágaművű koronáját. A székesegyház Szt. György kápolnában tette Szt. Imre a szüzességi fogadalmát. E kápolna és a veszprémi apácolostor a török időkben enyésztek el, míg Gizella királyné udvarházának romjai a XVIII. századig állottak. A régi székesegyházban volt Szt. I. kir-oltár is. István nevű papját 1471. említik.¹ A székesegyháznak az 1543. Sümeg várába mentett holmik jegyzéke szerint volt egy sárgaszínű miseruhája, aranyszálakból szőtt virágokkal, amely Szt. I. köpenyéből készült («facta de pallio Sancti regis Stephani».)² Bizonyára több emléke, sőt kiváló ereklyéje is volt az Árpád-korban a veszprémi székesegyháznak és káptalannak, de 1276. Csák Péter nádor hadai családi bosszúból mindent elpusztítottak és elraboltak. — A ferencesek kis Szt. I. tp-át és kolostorát Sennyey István pk építtette 1681.³ — A veszprémi vár alatti Szt. Benedek-hegy feljárójánál álló kőtömbön egy patkónyom látható. Erről népmonda.⁴ — **Vörösberey:** Szt. I. 1025-i görögnyelvű adománylevelében többek között ezt a községet is a veszprémi apácának adományozta. Ez a pléb tp szomszéka feletti freskón meg is van örökítve (Szt. I. és Szt. Imre a kolostor és a tp alaprajzaival). — **Vöröstó:** a pléb tp-ban falfestmény (1 m, Auer Jákó, 1888.).

Zalaapáti: a zalavári bencés apátságot Szt. I. alapította 1019. A török alatt elpusztult. Az újra felállított apátságnak 1715 óta Zalaapáti a székhelye. A mostani apátsági tp-ban két mennyeztfreskó: 1. Szt. I. megalapítja a zalavári apátságot, 2. felajánlja a koronát (mindkettő Szirmai festőművész munkája, 1906). A szomszédos Bárándpuszta erdejéhez kincsmonda fűződik. («Szt. I. kincse» ott van elásva.) — **Zalabér:** pléb tp-ban barokk faszobor. — **Zalavár:** Szeptek fiókja, egykor pléb. volt, ma evangélikus a többség. Középkori okleveleink több István nevű zalamegyei helységet említenek: a) a fentebb már említett Lesenceistvádot. b) Szemenye mellett, mint a murakeresztúri apátság birtokát. c) Szentgyörgy várának tartozékát. d) Kemend várának tartozékát, melyen bizonyára a zalabértől DNY. eső István értendő.⁵ — **Zalakoppány:** a pléb tp-ban falfestmény. — **Zalaszentbalázs:** a pléb tp főoltára mellett művészi aranyozott barokk faszobor (XVIII. sz.). — **Zalaszentgrót:** a pléb tp-ban 1.70 m barokk faszobor. — **Zalaszentiván:** Újév körül regölés, a király említése az eredeti vértanú helyett későbbi hozzátétel. Házakban képek. — **Zalaszentlászló:** a pléb tp főoltarán 1890 körüli faszobor (osztrák munka). — **Zalaújfalú:** Zalacsány fiókja, a kápolna-ban 1×2 m vászonfestmény (1930) Lotz Károly képe nyomán: az Intelmek átadása. — **Zalavár:** a «vár»-nak nevezett területen az 1019. alapított apátság és a régi Zalavár csekély romjai. A régi apátság és tp-a fontos kultushelye volt Szt. I.-nak. Az 1553. évi leltárban ugyanis szerepel egy karalakú és egy kézalakú ereklyetartó, melyek közül egyik talán Szt. I.-é volt. Valószínűleg ezekhez tartozott az ugyanitt említett, két végén remek ezüstözéssel ellátott «Szt. I. kurtje», melyet — amint külföldi és hazai párhuzamokból joggal következtethetjük — egyik ereklyetartóra akasztva tartottak és az

¹ Hazai Okmt. III. 425.

² Békefi, Balatonkörnyéki várak és templomok 46.

³ Rupp I. 262.

⁴ Sebestyén Gy., Dunántúli Gyűjtés. Budapest, 1906. (= Magyar Népkölt. Gyűjt. VIII.), 483. sk.

⁵ Csánki III. 63. sk.

ereklyék körülhordozása alkalmával megfűjtak.¹ — A zalavári apát 1935. szept. 15. áldotta meg azt az emlékművet, amely az elpusztult vár és monostor emlékének, továbbá a régi rendtársak csontjainak megőrzése végett emeltetett e felirattal: «Seges est, ubi quondam monasterium S. Hadriani fuit». — Az 1929. megalakult róm kat egyházközség Szt. I.-ről van elnevezve. A karácsonyesti regélésben itt is szerepelnek Szt. I. király szolgái. — Zirc: a kolostor története csak 1182. kezdődik. Nagyon valószínű, hogy mindjárt kezdetben a zirci és a többi cisztercita kolostor szerzetesei is erősen kultiválták Szt. I. emlékét, mert legendáinak másolásában és terjesztésében a ránk maradt kéziratok tanúsága szerint nagy szerepük volt.² 1222. megengedi a citeauxi nagykáptalan, hogy a magyar cisztercita kolostorok megüljék Szt. I. ünnepét.³ Ennek nyoma hamarosan feltűnhetett a ciszterciták egyházi szerkönyveiben is. A régi apátsággal és tp-ával együtt a középkori emlékek is elpusztultak.

Zselickislak: 1901. alapított pléb.; tp, oltár, oltárkép 2 m színes üvegablak (korona felaj, 1907.). — Zsörk: káp. Lásd Pápateszér alatt.

Zágrábi érsekség.⁴ A zágrábi pk-séget Szt. László alapította 1093. és a kalocsai érsekségnek rendelte alá. Érsekséggé 1852. lett. Védőszentje ősidők óta Szt. I. (Szűz Mária és Szt. László mellett). Ezen a régi kultuszterületen a magyar szentek tisztelete már nagyon korán felvirult. Szt. László kultusza (a sok tp-ot, káp-át, falunevet stb. tekintve) felülmúlja Szt. I.-ét. Az újabb horvát kutatás — talán éppen most, a jubileum kapcsán — bizonyára több adatot tud majd hozni Szt. I. kultuszáról. Nekünk csak a következőket sikerült összegyűjtenünk:

Bregi Kostelski: Koštel fiókja, káp. Az anyaegyház tp-a Szt. Imre tiszt van szentelve.

Časma: Belovár m. A chasmai Szentlélek-prépostságot már 1345. említi egy pápai oklevél.⁵ Egy 1420 máj. 2-i pápai oklevél Sz. I. káp-ját említi.⁶ Talán Szt. I. kir káp-ja volt. — Cherna reka: a časmai esp kerületben. Szt. I. kir. tiszt szentelt tp-át a zágrábi káptalan XIV. századi statutumai említik.⁷

Hercegovac: Belovár m.; pléb. tp. Bár nincs jelezve, hogy a királyé s nem a vértanúé, a közeli Ladislav község Szt. László pléb tp-ából némi valószínűséggel mégis a királyra következtethetünk.

Kamarchai esp. kerület: a zágrábi káptalan XIV. századi statutuma említi, hogy ebben az esperességben, a Dráva mellett van egy Szt. I. kir tp.⁸ Közelebbről nem tudtuk meghatározni. — Kraljevec: 1. Murakirály, Draškovec (Ligetvár) fiókja, Zala m. Helynév. — 2. Vratišinec (Murasiklós) fiókja, Zala m. Helynév.

Murakirály: 1. Kraljevec alatt.

Nova Gradiška: Pozsega m, sincei főesperesség, 1755. alapított pléb, tp.

Perlak (Prelog): Zala m, káp. — Petrinja: Zágráb m, 1601. alapított pléb. Régi tp-a XIV. századi zágrábi káptalani statutum szerint Szt. I. kir tiszt volt szentelve.⁹ — Pluhéria: zanaí kerület, dubici esperesség; tp-a a XIV. században Szt. I. kir tiszt volt szentelve.

Remete: Zágráb melletti helység, hajdani pálos kolostora (1525—1706) búcsújáróhely volt és a nép ott Szűz Mária mellett Szt. I.-t is kiválóan tisztelte. Ez valószínűleg a zágrábi kultusz, vagy inkább a magyar pálosrend Szt. I. iránti kegyeletének kisugárzása. Emlékét két szép búcsúsérem és a rajtuk lévő képek őrzik.¹⁰ — Rodobna: a görzi esperességben, Szt. I. kir tp-át már a XIV. században említik.¹¹

Siče: Nova Kapela fiókja (Pozsega m), káp. — Štefanec: Kisszabadka (Subotica, Zala m) fiókja, helynév. A számos zalamegyei Istvánd(i) egyike lehet.

Szent-István: S. Stephanus, 1443. Podversa vár (ma Podvrsko, Pozsegától nyug.) említett körösmegyei pléb. Talán Szt. I. kir tiszt lehetett a tp-a.¹² Tkalčić is említ

¹ Ph. Rt. VII. 125., 443. sk., 562. — Bunyitay III. 58. sk.

² Varjú 77. sk.

³ Horváth, Zirc tört. 25.

⁴ Ált. forrás: Schematismus archi-dioecesis Zagradiensis 1917.

⁵ Bossányi I. 172. sz.

⁶ Lukács 282. sz.

⁷ Tkalčić II. 95.

⁸ U. o. II. 91.

⁹ U. o. II. 76.

¹⁰ Numizmatikai Közöny XI. (1912), 103.

¹¹ Tkalčić II. 93.

¹² Csánki I. Függelék 107. l. II. 426. l.

egy 1497. felbukkanó körösmegyei Szt. I. kir. tp-ot, mely a zágrábi egyház tartozéka volt.¹ Valószínűleg azonos az előzővel.

T o r č e c : Belovár m, Drnje fiókja, káp.

V a s k a : IX. Bonifác pápa 1400. búcsút engedélyez a Bold. Szűzről nevezett tp-nak, mégpedig többek között Szt. I. kir. ünnepére is.² — **V e r n i c e :** Szt. I.-ről nevezett tp-át a közeli topeliczai ciszt. apátság szerzetesei építették 1220 körül.³ Valószínűleg a királyról és nem a vértanúról van szó.

Z á g r á b : első székesegyháza, mely száz évnél tovább épült, 1217. készült el és Szt. I. kir. tiszteletére lett szentelve. Alig 25 éves fennállása után a tatárok elpusztították. A mai csücsíves székesegyház alapjait Timotheus pk tette le. A XV. sz. 3. tizedében nyert befejezést. Ezt is Szt. I. tisztt szentelték, amint Bakych György 1607-i és Ergely Ferenc pk 1634-i Rómába küldött jelentéséből kitűnik. Verhovác Miksa pk 1794-i jelentésében már azt írja, hogy Nagyboldogasszony a címe, de mint második védőszentjét Szt. I. kir.-t tisztelik. Innen általános tévedéssel a bazilika a Szt. I. kir. nevet kapta.⁴ Itt már látszik a régi hagyomány töreése, pedig még a XV. sz. folyamán zágrábi Szt. I. kir. tp-ról és egyházmegyeről beszélnek a pápai oklevelek,⁵ a XVI. és XVII. századi dokumentumok szintén. A hatalmas, 28 oltárral bíró székesegyház — már a XIV. sz. elején Magyarország legnagyobb tp-ának mondják — legdrágább kincse Szt. I. feje, mely bizonyára már a XII. sz. folyamán került Zágrábba, esetleg a tatárjárás alkalmával Székesfehérvárról délibb vidékekre mentett ereklyék közül való, melyet a tatárok elvonulása után szereztek meg a zágrábiak. Erre utal az is, hogy 1275. a Timót pk. által felszentelt Szt. László-oltárba, továbbá 1284. a Szűz Mária-oltárba többek között Szt. I. kir. és hitvalló ereklyéje is helyezték az oklevelek szerint.⁶ A Szt. I. kir. székesegyház Szt. I.-oltárát és búcsúját már 1227. említik.⁷ Ez megint arra utal, hogy már a tatárjárás előtt is kellett lenni Szt. I.-ereklyének Zágrábban, amit oltárában elhelyeztek. A zágrábi székesegyház aug. 20-i búcsúja már a XIII. sz. óta híresek. Számos adatot említenek róluk az oklevelek.⁸ A velük kapcsolatos ünnepségekről, az ünnepi istentisztelet rendjéről, a régi zágrábi szerkönyvek miseszövegeiről, a pápák által adott számos búcsúról, a fejedelmek rendkívül bensőséges és meleg kultuszáról, melyre már 1308-tól vannak adataink,⁹ más helyen szólunk. — A zágrábi pk-i káptalannak is védőszentje volt Szt. I., amint azt a Nagy Lajos által 1371. rendelt új pecsétjéből (korona felaj) következtethetjük.¹⁰ A kapucinusok Zágrábban székelő horvát rendtartománya is őt tisztelte védőszentjének. — **Z e m c h** (vagy Zdench, Semch, Senich) : pléb. a görzi esperességben. A zágrábi káptalan XIV. századi statútumai többször említik Szt. I. kir. tisztt szentelt tp-át.¹¹

Zeng-Modrusi egyházmegye.¹² Szt. I. kultuszában legszegényebb egyházmegyéje a Magyar Szent Korona Országainak. Egyetlen adatunk a modrusi egyházmegyéből való : **S t a r i l a z :** Mrkopalj fiókja, bródi esperesség, káp (XVIII. sz. ?). Annál több tp van a vértanú és néhány a többi magyar szent, pl. Szt. Erzsébet tiszteletére.

Külföldi kultuszhelyek. A királyi család külföldi kapcsolatai, az idegen szerzetesek, papok és vendégnepek, az országot már Szt. I. óta állandóan érintő szentföldi zarándokcsoportok, a külföldet járó és zarándokhelyeit, művelődési középpontjait felkereső magyarok révén és számos más úton aránylag gyorsan eljutott első szent királyunk tisztelete a minket körülvevő és a távolabb eső országokba. Az eddigi kutatás — sajnos — nagyon keveset derített fel Szt. I. külföldi kultuszáról, úgyhogy itt aránylag kevés adatot közölhetünk.

A a c h e n : a magyarok aacheni zarándoklásairól már 1221-ben hallunk. Nagy Lajos, hogy a zarándoklást még jobban megkedveltesse és nemzeti jellegét kiemelve, Nagy Károly tp-a mellé külön magyar káp-át építtet, mely 1367. készül el. Gazdagon felszereli, két magyar káplánt rendel a zarándokok lelki gondozására, két misealapítványt tesz a magyar királyok szerencsés országlásáért, díszes ereklyetartókban Szt. I., Szt. Imre és Szt. László ereklyéit is elhelyeztetni benne és a káp-át az ő tiszteletükre szentelteti. Battyányi Károly

¹ *Tkalčić* I. 163.

² *Monum. Vat.* I. IV. 229.

³ *Békefi*, Pásztori apátság I. 41.

⁴ *Vanyó* 328. sk., 338.

⁵ *Monum. Vat.* I. IV. 72. és I. V. 6.

⁶ *Tkalčić* I. 178., 216.

⁷ *U. o.* I. 58.

⁸ *U. o.* I. 58. II. 23., 31., 82., 97., 98., 103. Továbbá *Margalits* I. 476.

⁹ *Péterffy* I. 167.

¹⁰ *Tkalčić* I., II. 1.

¹¹ *U. o.* II. 50., 55., 84., 93.

¹² Forrás : *Schematismus dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis*, 1915.

tábornagy, Mária Terézia belgiumi helytartója, 1767. barokk stílusban megújíttatja és az említett magyar szentek szobraival ellátja a kápolnát. Legutóbbi restaurálása 1929. történt. A 3 ereklyetartó még ma is megvan a dóm kincstárában.¹ — **Amerika:** Az Egyesült Államokban² lévő róm. kat. magyar egyházközségek, melyek Szt. I.-ről vannak elnevezve és amelyeknek az ő tiszti. szentelt tp-uk és oltáruk is van, a következők. Connecticut állam: Bridgeport. Indiana állam: South Bend. New Jersey állam: Passaic, Trenton. New York állam: New York. Ohio állam: North Dayton, Kossuth Colony, misszió. Youngstown, Toledo. Pennsylvania állam: Allentown, McAdoo, McKeesport, Scranton. A görög szertartású róm. kat. egyházközségek közül New Brunswick (New Jersey állam) van Szt. I. kir.-ról elnevezve. Kanadában, a Saskatchewan tartományban lévő Kaposvárhoz tartozó Saxon Hills-ben is van Szt. I. kir.-ról nevezett róm. kat. egyházközség.³ Dél-Amerikában, a braziliai São Paulo-államban van Szentistvánkirályfalva és Szt. I. kir.-ról nevezett róm. kat. egyházközség.⁴ Meg kell itt említenünk, hogy az amerikai magyarság szívesen nevezi el telepeit és egyházközségeit Szt. I. kir. mellett a Nagyboldogasszony és a többi magyar szent nevével is. Legtöbb esetben mégis Szt. I. kir. nevében, ünnepének buzgó megülésében fejeződik ki a magyar összetartozás és a régi hazára való emlékezés. Az egyes telepeken lévő Szt. I. kir. tp-okról és berendezésükről nincsenek közelebbi adataink. Aug. 20-án legtöbb helyen nagy nemzeti népünnepet is rendeznek.

Bamberg: a dóm egyik pillérjén lévő híres XIII. századi lovasszobor a helyi hagyomány szerint az ifjú Szt. I. kir.-t ábrázolja. Egyesek ugyan III. Konrádot sejtik benne, de — tekintve Szt. I.-nak a dóm alapítójával, II. Henrik császárral való rokonságát — az előbbi vélemény a valószínűbb.⁵ A szobor kapcsán egy legendás helyi népének is keletkezett. Egy 1509. kelt összeírás szerint a bambergi dómnak volt Szt. I.- és Szt. Imre-ereklyéje is.⁶ — **Bern:** Szt. I. és Szt. Imre képe a berni múzeum magyar házi oltárán (XIII. sz.).⁷ — **Bécs:** a Burg «Geistliche Schatzkammer» nevű gyűjteményében ezüstözött bronz mellszobor ereklyével (1750 körül). — A Szt. István tp-ban a karcsont egy darabja 1847-ből való ereklyetartó-székényben. Szt. I. tarsolya és erszénye a kapucinusok kincstárában van.⁸ Aug. 20. magyar istentisztelet a minoriták tp-ában és ünnepség a követségen, mint általában mindenütt, ahol magyar követség és konzulátus van külföldön. — **Bologna:** a magyar-illír kollégium ebédlőjének mennyezetén a főkép Szt. Lászlót, két sarkok pedig Szt. I.-t és Szt. Imrét ábrázolja (1700). Szerzőjük Giacchino Pizzoli.⁹

Firenze: a környéken lévő San Martino a Mensola tp 1391. készült oltárképén Szt. Imre és felesége szüzességet fogadnak, a szomszéd szobából Szt. I. nézi őket.¹⁰

Jeruzsálem: II. Géza, közvetlenül a második keresztshad átvonulása után, 1147—1158 között Szűz Mária és Szt. István kir. tiszti tp-ot és szállót építtetett és gondozásukat az akkor már lovagrenddé szervezkedett johannitákra bízta. Más adatok szerint II. Endre és a főrak közösen építtették az említett címre a fenti tp-ot és zárandokházat.¹¹

Lemberg: a dómban a II. József alatt beolvasztott régi arany tartó helyett rézből készült s áldó kezét könyökig ábrázoló tartóban karcsont-ereklye. A két kar egyes részei ezenkívül Rómába és Bécsbe is kerültek.¹²

Konstantinápoly: Szt. I. itt magyar zárandokházat alapított.¹³

Metz: Szt. I. és Gizella 1007. római zárandoklásuk emlékére XVIII. János pápának egy díszes miseruhát ajándékoztak, melyet a mult század végéig a metzi székesegyházban őriztek. Felirata magyarul így hangzik: «István, a magyarok királya és szeretett neje

¹ V. ö. Heinrich Schifffers, Kulturgeschichte der Aachener Heiligtumsfahrt. Köln, 1930. — Ugyanaz, Aachener Heiligtumsfahrt. Aachen, 1937. — Tömöry Edit, Az aacheni magyar kápolna története. Budapest, 1931. — Elisabeth Thoemmes, Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein (= Veröffentlichungen des Bischöflichen Diözesanarchivs Aachen, 4. k.). Aachen, 1937. (1929), 303. skk.

² U. o. 309.

³ U. o. 309.

⁴ Braziliai Magyar Kalendárió. São Paulo, 1935.

⁵ Tarczai 156.

⁶ Keresztúry Dezső, Magyar történelmi emlékek Németországban: Tükör V. (1937), 306. sk.

⁷ Tarczai 29.

⁸ U. o. 50. sk., 59.

⁹ U. o. 41., 158.

¹⁰ Gerevich Tibor, Szent Imre a magyar művészetben: Budapesti Szemle 218. k., 206. l.

¹¹ Reiszig I. 22. — Fejér IV. 3., 81. és VII. 1., 158.

¹² Fraknoi, Szent Jobb 904.

¹³ Fraknoi, Összeköttetések I. 18.

Gizella, az apostoli Jánosnak küldik ezt az ajándékot.¹ — M u s s e n h a u s e n (Németország, Mindelheim kerület): a tp barokk mennyezetfreskóján a Szűzanya szolgálóként ábrázolt hat uralkodó között Szt. I. is szerepel («Ludovicus, rex Galliae; Leopoldus, archidux Austriae; Stephanus, rex Hungarorum; Casimirus, princeps Poloniae; Henricus, Rom. imperator; Ferdinandus, rex Hispaniae».)² Ez a XVIII. századi ábrázolás egyik legszebb bizonyítéka Szt. I. eddig még fel nem kutatott külföldi barokk kultuszának. — M ü n c h e n: a Reiche Kapelle aranykeresztjét Gizella királyné 1008. elhunyt anyja sírjára szánta. A corpus lábainál kétoldalt Szt. I. és Gizella domborművű alakja.³

P r á g a: a Szt. Vid-székesegyház kincstárában Szt. I. kardja (XI. sz.). IV. Béla leányával, Anna hercegnővel, került a magyar királyi kincstár sok értékes darabjával együtt Csehországba.⁴ Már egy 1387-i jegyzékben említik.⁵

R a g u z a: a külföldi Szt. I.-tisztelet egyik legfontosabb helye, a Szt. I.-ereklyék hűségese megőrzője. A székesegyházban Szt. I.-nak, Szt. Imrének és Szt. Lászlónak már a középkorban külön kápolnája volt, benne a három szent király fára festett képével. Sokáig itt őrizték a Szentjobbot és a fejereklyék legnagyobb részét. Ezek utóbb hazakerültek. Ma is ott van azonban a dóm kincstárában a szent király állkapcsának csontja egy XIV. századi aranyozott ezüst ereklyetartóban. Valószínűleg Nagy Lajos vagy anyja, Erzsébet királyné ajándékaaként került tartóستól Raguzába. A domonkosok kincstárában a koponya-csont egy részét őrzik XVII–XVIII. századi ezüst tartóban.⁶ Az említett és a már hazakerült ereklyék révén Ragusa a dalmát és a horvát tengerpart egész területén sugározta Szt. I. kultuszát. — R a v e n n a: Szt. I. itt is alapított zarándokházat. Alapítólevele fennmaradt.⁷ — R o u b a i x: Szt. I.-kör a magyar munkásság kebelében. — R ó m a: Szt. I. a Vaticanus-dombon, a Szt. Péter-tp új sekrestyéje helyén magyar zarándokházat, s védőszentje tiszteletére kolostort alapított. Erről először Hartvik beszél. A pápa segítette ebben, mert átengedte neki a III. István pápa által a Szt. Péter déli oldalán a VIII. században építtetett Szt. I. vértanú tp-ot, mely utóbb Szt. I. kir tiszteletére is szenteltetett és kultuszának kiváló helyévé lett. Ezért pl. IV. Miklós pápa 1290. búcsút engedélyez mindazoknak, akik «ecclesiam sancti Stephani de Ungaris dictam» hűsvétkor, Szt. I. vértanú és Szt. I. kir ünnepeinek nyolcada alatt ájtatosan látogatják.⁸ A zarándokház és tp. a XV. sz. végéig ezt a felírást viselte: «Ecclesia Hospitalis S. Stephani Regis Ungarorum». Ulászló kir. 1497. helyrehozatta a zarándokházat és a tp-ot s erről külön felírást is helyeztetett el a falán megbízottja, Bodrogi Fülöp, által.⁹ VI. Pius 1766. lebontatta a roskadozó épületeket és elrendelte, hogy a Rómában is annyira népszerű Szt. I. kir. emléke a coelius-hegyi S. Stephano Rotondo tp-ban tartassék fenn. A Collegium Germanico-Hungaricumot bullában kötelezte, hogy Szt. I. ünnepét évenként kellő fénnel ülje meg és a magyar zarándokok tisztaságáról gondoskodják. A lebontott épületek helyét 1929. dec. 21. a Piazza Neronianán falba illesztett emléktáblával jelölte meg az Orsz. Kat. Szövetség.¹⁰ A coelius-hegyi Santo Stefano Rotondo tp-ot és a mellette lévő kolostort V. Miklós a magyar pálosrend általános főnökségének adta át és ugyanakkor a tp-ot Szt. I. vértanú mellett Szt. I. kir, Szt. László és Szt. Imre tiszt. is szenteltette. Amikor a zarándokház és tp-a leromboltatott, Szt. I. kir római kultuszának ez a tp lett a székhelye. VI. Pius külön kápolnát is építtetett a belsejében Szt. I. kir. tiszt. Ebben Szt. I. életéből vett falképek. Az V. Pál által a főoltár körül emeltetett korláton Szt. I., Szt. László és Szt. Imre stukkóba faragott képei vannak. A belső falmezők egyikén lévő kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor Szt. I. vértanú Szt. I. kir édesanyjának álmában megjövendőli nagy fiának születését. A lateráni bazilika jobboldali oldalhajójának második pillérén II. Szilveszter pápa sírfelirata (1003), fölötte Fraknói Vilmos pk kezdeményezésére a magyar nemzet kegyelete 1909. szép domborművet helyeztetett el, amely a korona küldését ábrázolja.¹¹ A vatikáni könyvtár 8541. sz. latin kódexében magyar szentek legendái miniatürképekkel, köztük Szt. Imre legendája is, melynek képei között Szt. I. is szerepel (XIV. sz.).¹²

¹ U. o. I. 17.

² G. Schweiber, Deutschland und Spanien. Münster i. W. 1936. (= Forschungen zur Volkskunde 22–24.) 347. l.

³ Tarczai 25., 157.

⁴ Varjú 79.

⁵ Arch. Ért. III. 155.

⁶ Tarczai 53., 56., 159. sk. A vonatkozó irodalom: Forster II. 1105.

⁷ Fraknói, Összeköttetések I. 18.

⁸ U. o. I. 18. II. 400.

⁹ Fejér VII. 5., 47.

¹⁰ Luttor Ferenc, Római útikönyv. Budapest, 1937. 32. sk.

¹¹ U. o. 93. sk., 102.

¹² Tarczai 37., 158.

Scheyern: e bajor bencés apátság keresztfolyosójának északkeleti sarkánál lévő káp-át «Königskapelle»-nek nevezik, mert a helyi hagyomány szerint itt, a Wittelsbachi grófok várának káp-jában keresztelte meg Szt. Adalbert prágai pü Vajkot és itt eskette össze II. (Szent) Henrik császár nővérevel, Gizellával. A keresztelés persze egész biztosan Esztergomban történt; az esketést illetőleg talán igaza lehet a hagyománynak. Az apátság természetesen még nem állott, hiszen csak 1119. telepedtek le a bencések a Wittelsbach-grófok hosszabb idő óta üresen álló ősi várában és a környékbeli néptől vehették át s őrizhették meg a fenti hagyományt. A káp. mai gót épülete 1440 körül készült. Ma a hagyományon kívül csak Szt. I. (1770 körüli) és Szt. Henrik (1660 körüli) barokk szobra emlékeztet az eseményekre. — A keresztfolyosó keleti részének közepéből nyílik a «Fürstenkapelle», az alapító grófi család temetkező helye. A káp falain 20 fára festett kép van keretben. Ezek eredetileg 1382. készült freskók voltak s csak 1625. másolták át őket fátáblákra Frigyes bajor hg parancsára. A 2. kép István és Gizella eljegyzését ábrázolja Henrik császár és kísérete jelenlétében. A 3. képen István magyar kir. Gizellával Adalbert pü. és mások társaságában Scheyernbe utazik, hol Adalbert megkereszteli és összeesketi Gizellával.¹

Az említetteken kívül majdnem minden külföldi helyen, ahol a magyarok kisebb-nagyobb csoportjai laknak, akad Szt. I. tiszteletének is valami emléke. Ezekről, valamint Európa többi népénél található számos Szt. I.-emlékről a fentiekben kívül egyelőre nem tudunk több adatot összegyűjteni.

*

Tanulmányunk kiszedése után jelent meg Dr. Kniewald Károly értekezése: A zágrábi érseki könyvtár MR. 126 (XI. század) jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR. 67. számú zágrábi Breviárium (XIII. század) megvilágításában: Pannonhalmi Szemle XIII. (1938), 36—54. l. Kniewald röviden összefoglalja a magyar liturgia ezen legrégibb emlékére vonatkozó kutatásainak eredményeit. Megállapítja, hogy a Sacramentariumot minden bizonnyal a magyar bencések hahóti Szent Margit apátsága számára írták az 1082—83. években. A 18. levélen a Mindszentek litániájában megtaláljuk már a Szent Istvánhoz, Szent Imréhez és András bencés vértanúhoz intézett könyörgést, a 80., 82., illetőleg 88'. levélen pedig Szent Gellért, Szent István és Szent Imre miséjének imádságait (oratio, secreta, postcommunio). Kniewald rövid magyarázatok kíséretében közli a kérdéses szövegeket, összehasonlítja őket a XIII. századi zágrábi breviárium megfelelő szövegeivel és az utóbbi alapján teljes egészében közzéteszi Szent István ünnepének (aug. 20.), nyolcadának és megemlékezésének XIII. századi zágrábi zsolozsmáit. A közölt szövegek, illetőleg az egész XI. századi Sacramentarium részletes feldolgozását két, hamarosan megjelenő, tanulmányában ígéri. Ha Kniewald megállapításai teljes igazolást nyernek, akkor a magyar liturgiátörténet és a Szent István-tisztelet kezdetének tárgyalását egészen új alapokra kell helyeznünk.

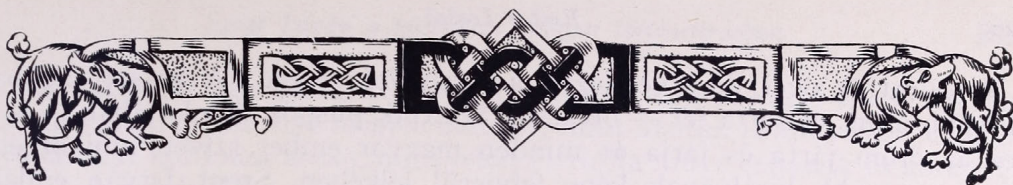
Szent István népi tiszteletére értékes adalékokat találunk a moldvai csángókról legutóbb megjelent monografiákban (Domokos Pál Péter, A moldvai magyarság. Cluj-Kolozsvár, 1934. Második kiadás. 146. sk. Dr. Lükő Gábor, A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 1936. Második kiadás. 16. skk., 83. skk.).

¹ V. ö. Die Stiftskirche in Scheyern. Scheyern, 1932. 37. sk., 41. sk.

Ezek szerint P u s z t i n a, G a j c s á n a és K i c k ó f a l v a (eredetileg Steckófalva) templomának Szent István kir. a védőszentje. Az előbbinek régi főoltárképe (Szent István királyi palástban, karddal) megvan még a kóruson; a főoltárra azonban már a vértanú képe került. Kickófalván és környékén nagyon népszerű Szent István. Búcsúját nagy tömegekben látogatja a moldvai magyarság (szept. 2.). A kickófalvi tp oltárán még ott áll «Szent István kyrál» olajba festett képe. A régi, Szent István királyról szóló éneket («Ez nap melly nevezetes—S melly igen örvendetes— Magyaroknak»: Cationale 1805, 275. l.) nagy kedvvel éneklik. Jancsó Lajos kickófalvi «véngyák» (a kántor apja) hevenyészett oláh fordításában (5 versszak). Az egyházi tényezők, sajnos, még oláh szöveggel sem hallják szívesen a magyar király énekét. Szent István tiszteletének kedveltségére számos mondatöredék utal Románvásár vidékén. Ennek tulajdoníthatjuk azt is, hogy a farsangvéggel kapcsolatos elterjedt csángó Szent László-mondában több helyen Szent István váltotta fel újabban Szent László nevét. Ezek az adatok is élénken bizonyítják azt a tényt, hogy népünk életét itthon és idegenben egyforma erővel járja át Szent István és a többi «szent-király» tiszteletének melegsége.

SZENT ISTVÁN
A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Írta: EMBER GYŐZŐ

MEGVÁLTÓ SZÜLETÉSÉNEK 1038. esztendejében, Nagy-Boldogasszony napján, István király halálos ágya köré gyűjtötte országának legjobbjait. Középen feküdt a hetvenéves uralkodó és várta a halál angyalát. Tudta, hogy küldetésének végére érkezett és nyugodtan készült az utolsó számadás órájára. Utódát már kijelölte, intel-

meit elmondotta, egyetlen kívánsága az volt, hogy az Úr a Boldogságos Szűzanya mennybemenetelének ünnepén szólítsa magához, hiszen országával és népével együtt lelkét is a magyarok nagyasszonyának oltalmába ajánlotta. Kérése beteljesedett. A haldoklók szentségében Jézus Krisztus testével és vérével megszentelt lelke visszaszállt Teremtőjéhez, elnémult ajkára és lezárult szemére az örök nyugalom fátyola borult.¹

«Egész Magyarország kobza siralomra fordult, és az ország egész népe, nemesek és nemhez nem tartozók, gazdagok és szegények együtt és egyaránt sűrű könnyhullatással és jajgatással siránkoznak a szent király, az árvák kegyes atyja halálán.² Legények és leányok bánatukban és szomorúságukban gyászt öltöttek és három esztendőn keresztül nem mentek táncba, elnémult minden muzsika. Hűséges emberei mellüket verve siratták és vala nagy és vigasztalhatatlan szomorúság.»³

¹ Így mondja el Szent István halálát Hartvik püspök, aki Kálmán király meghagyására írásbafoglalta a dicsőséges uralkodó életének történetét. Tandem, per misericordiam dei dignus centuplicate retributionis bravio, tactus febris, cum sibi diem transitus imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii, de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege, . . . deinde paterne monuit illos fidem orthodoxam servare, quam acceperant, amare iusticiam, vincula fraterne karitatis diligere, castitati operam dare, humilitatis studio invigilare, pre omnibus vero novelle christianitatis plantacioni custodiam adhibere. His dictis manus et oculos levans ad sydera, sic exclamavit: «regina celi, reparatrix inclita mundi, tuo patrocínio sacram ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum primatibus et populo, supremis precibus committo, quibus ultimum vale dicens, manibus tuis animam meam comendo.» Endlicher, Stephanus Ladislaus: *Rerum Hungaricarum Monu-*

menta Arpadiana, Hartvici episcopi Vita Sancti Stephani regis. 185—6. ll. Sankt Gallen. 1849.

² Hóman Bálint fordítása, *Magyar Történet*, 2. kiadás, I. k. 237—8. ll.

³ Így festi az országos gyászt Szent László korának lendületes és választékos szavú gestaírója. Confestim quoque totius cythara Hungarie versa est in luctum, et omnis populus regni, tam nobiles quam ignobiles, simul in unum dives et pauper planxerunt super morte sanctissimi regis, piissimi patris pupillorum lacrimis uberrimis et ululatibus plurimis. Iuvenes et virgines pre tristitia et merore scaldis induti per triennium choream non duxerunt, et omne genus musicorum, delinitiva dulcisona siluerunt. Planxerunt eum planctu cordis fidsissimi eratque planctus magnus et inconsolabilis. Domanovszky, Alexander: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Vol. I. Budapestini, 1937. p. 322.

«Siratták övéi, de örvendezett az angyalok serege.» A gyászt azonban később öröm váltotta fel — olvassuk Hartvik püspök munkájában¹ — és ez az öröm járta és járja át minden magyar ember szívét, amikor első és legnagyobb királyának képe felmerül lelkében. Szent István emléke hosszú és nehéz századokon át tovább élt a magyar szívekben, új és új életre született a magyar történetírók tollán. A Szent István-kép a magyar történetnek és történetírásnak egymást váltó korszakaiban újabb és újabb vonásokkal színesedett.

Hogy a nagy király uralkodására következő évtizedek zűrzavaros forgatagában, külső és belső ellenséggel vívott véres harcok közepett, amikor a kereszténység újra meg újra szemben találta magával a pogányságot, és az új hittel terjedő új életszemlélet lépésről lépésre szorította ki a mély gyökerekből táplálkozó régít; hogy a kelet és nyugat között végleg választó magyarság lelki vívódásának ezekben a súlyos óráiban a dicsőséges uralkodó alakja hogyan nőtt nemzedékről nemzedékre magasabbra, feje fölé hogyan fonódott a szentség glóriája, amelynek fényében tündökölve nemzetének utat mutatott a kísértések ingoványában és vigasztalást nyújtott a megpróbáltatások idején; mindegy a dicsőséges uralkodó halála után eltelt félszázad eseményeit szemlélve csak következtethetünk, ennek a folyamatnak első írásos nyomaival Szent László udvarában találkozunk.

Magyarország megmaradt Szűz Mária palástja alatt, ahova első királya ajánlotta országát és népét. A pogány istenség tiszteletére gyújtott tüzek egymás után aludtak ki az erdők mélyén, és az István király parancsára emelt egyházakból a lélekben is megtért hívők ajkáról buzgó imádság szállt a mennyország királynéja felé. A XI. századi vallásos megújulás egész Európát elöntő hullámai Magyarországon is átcsaptak és a keresztény renaissance legszebb gyümölcseit már magyar szentek kultuszában érlelték meg. László király a nép körében egyre erősödő kegyetes tiszteletnek keresett és talált méltó megnyilatkozást, amikor 1083-ban István halálának negyvenötödik évfordulójára VII. Gergely pápa felhatalmazásának birtokában országos zsinatot hívott egybe Székesfejervárra, ahol Istvánt Imre fiával, Gellért püspökkel és a zóborhegyi remetékkel (Hitvalló Zoerard Andrással és Vértanu Benedekkel) együtt szenteknek nyilvánították.² Minden valószínűség szerint ekkor, a szenttéavatást megelőzően foglalta először írásba valamelyik Magyarországon élő és a királyi udvarhoz tartozó szerzetes István király életének történetét, amelyet a történetírás Szent István nagyobb legendájának nevezett el.

¹ Factus est planctus maximus suorum, gaudium angelorum: sed hic planctus postea versus est in leticiam sempiternam, tam nascendum, quam vivendum. Endlicher i. m. 186. l.

² István kultuszának kialakulására és az egyházi renaissance-szal való kapcsolatára l. Hóman Bálint megragadó előadását, Magyar Történet, I. 2. k. 287—90. ll. Hóman utasítja vissza Varju Elemér szkepticizmusát, amely

szerint István halála után «a jó magyarok végképpen elfeledkeztek első királyukról». Legendae Sancti Regis Stephani, Bp. 1928. 87—8. ll. Istvánnak mint apostolnak kultuszára, amelyet Kálmán idejében a gregoriánus párt István apostoli követségével magyarázott, holott nem volt apostoli követ, l. Váczy Péter szellemes fejtegetéseit: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, Pécs, 1935. 92—115. ll.

A nagyobb legenda sorai közül lép először az olvasó elé Szent István irodalmi alakja. Már első megjelenésekor, mint azután is annyiszor, azokat a vonásokat hordozza arcán, amelyeket életírója műve céljának és kora fel fogásának megfelelően a legjellemzőbbeknek ítelt, amilyennek akkor éppen látta vagy elgondolta. A legenda szerzője nem volt történetíró, így még csak nem is törekedett arra, hogy a kép, amit fest, az uralkodó minden tulajdonságát megmutassa, hanem megelégedett azzal, hogy úgy ábrázolja, ahogy a köztudatban élt, vagy ahogyan azt munkájának természete megkívánta. A legenda István szenttéavatására készült, hozzátartozott az ünnepélyes aktushoz, annak bevezetéseként egybeállította életének és jellemének azokat a részleteit, amelyek méltóvá tették arra, hogy a szentek sorába iktassák. Minthogy pedig a szenttéavatásban az István emléket dicsfénnyel övező általános tisztelet nyilatkozott meg, a legenda egyben hűen tükrözi azt is, hogy László király idejében Magyarország népe milyen érzelmekkel gondolt első uralkodójára.

«A mennyei kegyelem sok isteni ajándékot juttatott a boldog királynak, de valamennyi közül azokat kell első helyen felsorolni és írásba foglalni, amelyek az örök élet örömeit szerezték meg számára» — a legendaíró szerzetes ezekkel a szavakkal jelölte meg szándékát, amely a tollat kezébe adta.¹ És amikor munkáját a XIII. században a stájerországi Runban kódexbe másolták, ezt a címet adták neki: Szent Istvánnak, a magyarok királyának és apostolának élete. Ezzel a másoló a legenda hősé- nek legnagyobb érdemét jelölte meg, amelynek jutalmát a szenttéavatás jelképezte és amelynek méltatását a legenda szerzője örömmel vállalta magára.

A nagyobb legenda Szent Istvánja a magyarok apostola. Már bevezető szavaiból ez csendül ki, amikor a Szentlélek megjelenéséről, az apostolok isteni küldetéséről és a kereszténység elterjedéséről szólva, Istvánt mint az apostolok utódát tünteti fel, akinek a gondviselés azt a szerepet szánta, hogy a magyarokat, korábban a nyugati bűnös keresztények ostorait, rendeltetésük órája elérkezvén, a hamisság útjáról az igazság ösvényére vezesse. István tehát a legenda szerint Isten embere, akit még fogantatása előtt kiválasztott, és akinek hivatását az Úr angyala csodálatos látomásban közölte Géza fejedelemmel.² Méltán tartották tehát, mondja a legendaíró, országának határai között apostolnak, mert maga ugyan nem hirdette az igét, de oltalmazó karja irányította a térítők seregét.³ Híre az egész világon elterjedt, éppúgy, mint Jézus 12 tanítványáé.⁴

¹ Inter omnia superne miserationis beneficia beato regi divinitus concessa, pre omnibus suis (sunt) illa dinumeranda scriptisque commendanda, que locum primum obtinent ad eterne vite gaudia promerenda. Varju i. m. a legendák szövege 12. l.

² ... quem ... antequam in utero conciperetur ... novit dominus. Varju i. m. 6. l. De te filius nasciturus egredietur, cui hec omnia

disponenda divine providentie consilio dominus commendabit. Varju i. m. 5. l.

³ Merito igitur infra terminos sue dominationis nomen adeptus est apostoli, quoniam etsi ipse evangelizandi non assumpsit officium, predicatorum tamen dux et magister eius tutaminis et sustentationis instituit solatium. Varju i. m. 12. l.

⁴ Varju i. m. 11. l.

Életének célját és tartalmát apostoli küldetése határozta meg, fejtegeti tovább a szerzetes író. Királyi hatalmát Istentől nyerte és kizárólag Isten országát szolgálta vele. A földi létet csak előkészületnek tartotta az örök életre, minden cselekedetét az a vágy sugallta, hogy a túlvilági boldogságra érdemessé válják. Isten választott királyai közül való volt, aki a világi koronát égivel cserélte fel.¹ Neve is ezt jelképezi: Stephanus = coronatus = koronás. Isten uralomra rendelte ebben az életben, a jövőben pedig az örökkévaló boldogság koronáját és múlhatatlan dicsőséget szánt osztályrészeül.² Ennek tudatában határtalan öröm töltötte el lelkét, és szilárdan eltökélte, hogy minden erejét az evangéliumi gondolat megvalósításának szenteli. Amikor befejezte az alamizsnaosztást és imádásainak végére érkezett, a templom kövezetére borulva sűrű könnyhullatás közben kérte Isten segítségét, mert tudta, hogy nélküle haszontalan minden emberi igyekezet és jószándék.³

Jellemének azokat az összetevőit, életének azokat az eseményeit örökíti meg a nagyobb legenda, amelyekben apostoli küldetése és életszentsége nyilatkozott meg. A jelzőknek egész tömegével halmozza el: Isten emberének (vir Dei, rex Deo devotus, Dei servus princeps), Krisztus katonájának (miles Christi), a legvallásosabb és legkeresztényibb fejedeleme (princeps religiosissimus, christianissimus), szent királynak (rex sanctus) nevezi és valamennyivel vallásos buzgóságára utal. Erre hoz fel példákat, amikor az egyházalapításról és az egyházaknak juttatott gazdag adományokról szól, amikor kiemeli, hogy a vallásos élet alapjait személyesen vetette meg, felkereste a kolostorokat, a szerzetesek életét gondosan megvizsgálta, a csüggedőket kitartásra serkentette, a buzgókat szeretetével fogadta, az apostol szavai szerint: mindeneknek mindent megtett, hogy mindenkit üdvözítsen.⁴ Nem sajnálta a fáradságot, nem kímélte a királyi vagyont, mert eltökélte, hogy mindenét, ami van és amit szerez, Krisztusnak juttatja, hiszen tőle nyerte ajándékul; Krisztus méltatta a földi világ tiszttségére és dicsőségére, ő fogja a mennyei otthon lakosai közé felvenni.⁵ Krisztust szolgálta akkor is, amikor szegényeit istápolta, amikor könyörületessége és kegyessége, jellemének két másik alaptulajdonsága nyilatkozott meg.

¶ ¹ Hic unus erit de regibus electis a domino, coronam vite secularis commutaturus eterna. Varju i. m. 5. l.

² Ipsum quod et in hoc seculo deus voluit ad regni potentiam, et in futuro corona beatitudinis semper permanentis redimere, decrevit ad percipiendum iugis indeficientem gloriam. Varju i. m. 6. l.

³ Gaudio spirituali repletus, totius ingenii consilium evangelici seminis decrevit fore receptaculum, elemosinis et orationibus vacans, frequenter pavimento adherens domus sancte ecclesie lacrimis fuis perfectionem propositi sui dei commisit voluntati, ut qui sine ipso nichil agere valeret, opitulante dispositionis

ipsius expletione, bonum quod cogitaverat, cum inceptione virtutum ad finem perducere posset. Varju i. m. 7. l.

⁴ Monacharum vitam et conversationem nunc per alios nunc per semetipsum explorando diligenter examinabatur, torpentes arguens, vigiles sub dilectione constituens; ... secundum apostolum: omnibus omnia factus, ut omnes lucrifaceret. Varju i. m. 10. l.

⁵ Decrevit iam filius dei, qui tunc habebat et acquirere poterat, omnia Christo, que ipsius dono iunxerat, conferre, ut qui eum gloria et honore mundi presentis dignum fecerat, celestis patrie civibus clementer associare dignaretur. Varju i. m. 11. l.

A pietas és misericordia elengedhetetlen erényei voltak az életszentségnek, természetes tehát, hogy a legendaíró bőven foglalkozott velük. Boldogok az irgalmasok, mert irgalomra találnak, mondja az írás és Szent István állandóan emlékezetében tartotta ezeket a szavakat, továbbá az evangéliumnak ezeket az ígéit: adjatok és adnak majd nektek. Senkit sem bocsátott el maga elől a nélkül, hogy szomorúságában meg ne vigasztalta volna, a szegények számára állandóan nyitva állott ajtaja és erszénye, saját kezével mosta lábukat, a szűkölködő Krisztust híveiben istápolta, ezáltal vált érdemessé az égi boldogságra.¹

Könyörületességével együttjárt békeszeretete, amelyről a Szentírás azt mondja: boldogok a békességesek, mert Isten fiainak nevezik őket. Már atyja szakított elődei harcias politikájával, de kezét embervér szennyezte be, így nem lehetett népének megváltója, ez a feladat fiára maradt. István csak végső szükségben fogott fegyvert, akkor is lelki vívódások árán és mindenkor a vallás ellenségei ellen. Törvényhozásával is igazolta, hogy a békét, amellyel Krisztus a világot megváltotta, mennyire szívén viseli. Elrendelte ugyanis, hozza fel a példákat a legenda, hogy alattvalói ne támadjanak ellenség módjára egymásra, haragosát senki se háborgassa törvényes ítélet nélkül, az özvegyeket és árvákat pedig ne nyomorítsák meg. Tehát az igazságosság is erényei közé tartozott, erről azonban a legenda bővebben nem emlékezik meg, minthogy uralkodásának földi vonatkozásait éppen csak érinti, szemei előtt állandóan a túlvilág lebeg.

Istvánnak mint földi uralkodónak képe a nagyobb legendában egészen elmosódott. Minden cselekedetét Istennek szentelte, olvassuk, saját magát országával egyetemben az Istenszülő Szűz Mária oltalma alá helyezte,² hozzá és szentjeihez folyamodott, amikor népét veszedelem fenyegette, és náluk mindannyiszor meghallgatásra talált. Az Úr meglátogatta ugyan csapásokkal, fiai meghaltak, kínos betegség gyötörte, de hite szilárdságáról ismételten tanúságot tett, sohasem zúgolódott, a bántalmakat békével, sőt örömmel fogadta és tűrte, mert tudta, hogy ezáltal érdemli ki az örök boldogságot. Isten kegyelme meg is jutalmazta kitaratásáért, csodás módon megálmodta a bessenyők betörését, a németek támadásakor pedig ugyancsak csoda fordította vissza az ellenséges sereget.

A belső elhivatottság a legenda tanúsága szerint külsejében is kifejezésre jutott. Komolyságát, amelyet már ifjú korában magára öltött, élete végéig megőrizte, nagynéha húzódtak mosolyra ajkai, mert az írásra gondolt: a nevetéshez fájdalom vegyül, és a túlságos öröme gyász következik. Mindig úgy mutatkozott, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állana,

¹ Tantis igitur misericordie et pietatis brachiis Christi pauperes, immo Christum in ipsis amplexabatur, ... egenum Christum in membris suis consolari deliberans... Varju, i. m. 12. l.

² Erat vir iste fidelis in omnibus actibus suis deo perfecte deditus, per votum et oblationem semet cum regno suo sub tutela perpetue virginis genetricis Marie precibus assidu conferens. Varju i. m. 10. l.

belső szemeivel az ő fenséges ábrázatát látta, Krisztus volt száján, Krisztus szívében, minden cselekedetében Krisztus nyilatkozott meg.¹ Lelkének egész vágyakozásával várta élete utolsó napját, amikor a mennyország kapui megnyíltak előtte és ahová már életében számították, a szentek sorába került.

*

Kétségtelen, hogy a nagyobb legenda rendeltetésének mindenben megfelelt, tömör előadásban foglalta össze mindazt, aminek alapján Istvánt a «Szent» jelző megillette. Lendületes, egyes helyeken költői szárnyalású szavakkal festette meg a magyarok apostolának arcképét. Ennél többet azonban nem adott. Vallásos vonatkozásait nem tekintve, teljesen homályban hagyta az uralkodónak és az embernek a vonásait. Éppen ezért nem tekinthetjük a korabeli közvélemény maradéktalan kifejezőjének sem. Bizonyos, hogy a nagy király életének és jellemének azok a részletei, amelyekről a nagyobb legenda megemlékezik, a nép széles rétegei előtt is ismeretesek voltak, egészen valószínű azonban, hogy a köztudatban Szent Istvánnak sokkal színesebb emléke élt, mint amelyet az első legendaíró megörökített. Ezt bizonyítja, hogy nem sokkal a nagyobb legenda megjelenése után egy másik szerzetes újra írásba foglalta István élettörténetét. Munkáját a történetírás Szent István kisebb legendája néven ismeri és méltatja.

A kisebb legenda írójának ajkáról az eleven beszéd üdesége kapja meg a nagyobb legenda túlvilági ünnepélyességétől elkábult olvasót. A szent dolgokat őszintén tiszteli, egyházának hű és engedelmes fia, de minden szaván érezni, hogy a földi események iránt is fogékony. Enyhe gúnnyal szól a tudós szerzők önhittségéről, önmagát nem tartja hivatottnak a választott tárgy megírására, legnagyobb érdekének azt tekinti, hogy az egykorú tanúk hiteltérdemlő elbeszélése alapján egészítheti ki a nagyobb legendát, amelyet egyébként szerkezetének gondos tiszteletben tartásával kivonatol. Szomorúan elmélkedik rajta, hogy a múlt mennyi érdekes mozzanatát elborította a feledés pora, de könnyed vállvonással tér át mondanivalójára, hogy legalább arról tudomást szerezzen az utókor.

Célja nem az, hogy István király életének szentségét bizonyítsa, hanem hogy példa gyanánt állítsa elénk, hogy azt követve — Szent Pált idézi — Isten örökösei, az örökségben Krisztus osztályosai lehessünk. Megtartva a nagyobb legenda gondolatmenetét, ugyancsak abból indul ki, hogy a magyarok megtérése Isten különös kegyelmének gyümölcse. Kegyelme eszközéül az Úr István királyt választotta, akiben világosságot

¹ Gravedinem morum, quam in iuventute perceperat, usque ad finem vite tenuit, vix unquam ad risum labia movit, recolens scriptum: risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat, semper sic apparens, ac si

ante tribunal Christi staret, interioribus oculis eius presentiam vultu verendo conspiciens, Christum in ore, Christum in corde, Christum in cunctis actibus se gestare demonstravit. Varju i. m. 17. l.

gyujtva eloszlatta az ördögi pogányság sötétségét.¹ István nála is a magyarok apostola, a szent, kegyes, könyörületes és békességes uralkodó, de ezeken kívül egyéb tulajdonságai is vannak, és ezekből emberibb, húsból-vérből való eszménykép bontakozik ki a mindennapi élet iránt is fogékony író tollán.

István gyermekkoráról beszélve kiemeli, hogy a katolikus hit szellemében gondos nevelésben részesült és az *ars grammatica* ismereteit tökéletesen elsajátította. Ez a kis megjegyzés új színnel gazdagítja a Szent István-képet: a művelt uralkodó vonásait adja hozzá.

Láttuk, hogy a nagyobb legenda uralkodásának földi vonatkozásait figyelmen kívül hagyta és csak annyiban érintette őket, amennyiben valóságos buzgóságának ecsetelésénél nem kerülhette el. A kisebb legenda írója pótolta ezt a hiányt. Igazságosságát, a legfőbb uralkodói erényt, a nagyobb legenda csak mellékesen említette, a kisebb viszont erre helyezte a főszűlyt, mert a jó király eszerint mérlegeli cselekedeteit. Igazságszeretetéhez kapcsolta meggondoltságát, amelyet azzal jellemez, hogy bár még ifjú volt István, nem ajkán hordozta szívét, hanem szavai fakadtak belső meggyőződésből. Meggondoltságát bölcsességének köszönhette, aminek forrása a tudásvágy, táplálója a szentírás, eredménye pedig kormányzói erényei voltak.² A kisebb legenda ezeket értékeli benne a legtöbbre.

Megfontoltságára számos példát hoz fel. Hangsúlyozza, hogy nem elégedett meg azzal, hogy népe felvette a keresztséget, mert tudta, ha szabadjára engedi, újra visszatér a tévelygés útjára. Szigorú törvényekkel akadályozta meg, hogy ez bekövetkezzék. Logikus fővel számolt az eshetőségekkel, Isten rendelkezésének nem akarat nélküli eszköze, hanem céltudatos megvalósítója volt.

Igen jellemző a legendaíró felfogására, ahogyan a pogány lázadást leírja. A fosztogatás, gyujtogatás, rablás és gyilkolás mellett legsúlyosabb véteknek a király elleni lázadást tartja. Ezzel okolja meg a felkelés leverését, amelyet így nem lehet az uralkodó igazságosságának rovására írni, annál kevésbbé, mert a hit érdekében fogott fegyvert és a keresztjegyében győzött. A nagyobb legenda tökéletesen elegendőnek találta a lázadás vérbefojtásának indokolására, hogy a lázadók nem akarták a kereszténységet elfogadni. István győzelmében pedig a döntő szerepet az Istenanya, Szent Márton és Szent György segítségének tulajdonította. A kisebb legenda a győzelem kivívásánál ugyancsak első helyen említi István hitét, de nem tisztán a túlvilági erők diadalát látja benne, hanem egyéni érdemeit is megfelelően méltatja. Külön kiemeli, hogy a zsákmányból a maga számára semmit sem tartott meg, nem esett Saul bűnébe.

¹ Nam quasi lumen de tenebris, beatissimum regem Stephanum suscitavit. Varju, i. m. 19. l.

² Ardentiori animo veritatis cepit propagator existere, quia quamvis puericie annis floreret, non tamen cor in ore, sed os habebat

in corde. Scripturarum divinarum, quibus adprime flagrabat, non immemor, iudicium et iusticiam ante oculos proponebat, iuxta illud Salomonis: audiens sapiens, sapientior erit, et intelligens gubernacula possidebit. Varju i. m. 19—20. ll.

A döntésnél meghallgatta főemberei tanácsát és annak alapján józanul számolva intézkedett, a meghódított országrész népétől csak tizedet kívánt, hogy nyomorúságában el ne széledjen.

Okosságát külön is hangsúlyozza a kis legenda reális pillantású szerzője.¹ A térítés leírásánál kiemeli, hogy István mindegyik ispánját megtérítette, mert tudta, hogy az új hit szempontjából az a legfontosabb, hogy a vezető emberek elfogadják. Gyakorlati érzéke az egyházszervezésben is megnyilatkozott. Láttá, hogy messzire nem szívesen megy a nép misét hallgatni, ezért úgy rendelkezett, hogy minden tizedik falu építsen templomot. Intézkedéseinek kemény kézzel érvényt is szerzett.

Nemcsak imádkozott, nemcsak Isten segítségével, de a maga erejében is bízott és az erélyes lépésektől sem riadt vissza. Akiket pedig, mondja a legendaíró, hamis úton talált, megfenyegette és megfélemlítette, azután felvilágosította és meghajlított nyakukra a törvényes fegyelem igáját rakta.² Nem tekintetével, nem szavakkal fenyegetett,³ hanem tettekkel szerzett érvényt akarátának. A megtért bűnösnek megbocsátott, de a megátalkodott gonosztevőket és összeesküvőket irgalom nélkül kivégeztette. Így cselekedett élete végén négy előkelő férfiúval, akik betegségét arra akarták felhasználni, hogy életétől megfosszák. Nem sokkal a merénylet után meghalt. A kis legenda már ismeri szenttéavatásának történetét és megemlékezik azokról a csodákról is, amelyek halála és felemelése után sírjánál történtek.

*

A két legenda elbeszélése kiegészíti egymást. A kisebbik szerzője munkáját a nagyobb után ugyanegy kódexbe írta, és így a két életirat már Kálmán király idejében egybeolvadt.⁴ Szent István alakját égi és földi tulajdonságokkal ékesen örökítették meg az utókor számára. A nagyobbikban mint isteni küldetésű apostol, népének első szentje, békességes, kegyes és könyörületes uralkodó mutatkozott meg, a kisebbikben ehhez a túlvilági fényben tündöklő képhez az igazságos, művelt, bölcs, megfontolt és erélyes király vonásai járultak. Ehhez a képhez új vonásokat már nem, csupán új színeket vegyített Hartvik püspök, aki Kálmán király rendeletére egységbe foglalta a kettős legendát.

Kálmán Szent Istvánt tartotta a keresztény uralkodó eszményképének, ezért bízta meg Hartvik püspököt, hogy a széteső legendákból egységes életíratot állítson össze. Hartvik ennek a megbízásnak kevés írói leleménnyel tett eleget. A nagyobb legendát egyszerűen lemásolta, a megfelelő helyeken közbeiktatta a kisebb legenda önálló részeit és saját ada-

¹ *Celebritas prudentie sue apud filios hominum in maxima reverentia habebatur.* Varju i. m. 21. l.

² *... iugum et legem discipline subpositis ervicibus adhibuit, omnesque inmunditias malorum prorsus destruxit.* Varju i. m. 20. l.

³ *Rex ut erat prudentioris animi, non vultu, non verbis minatus est, sed sustinens, ut scribitur, prudens spiritum reservat in posterum.* Varju i. m. 23. l.

⁴ Hóman i. m. 293. l.

tait.¹ Ennek megfelelően Hartvik Szent Istvánjában megvannak ugyanazok a tulajdonságok, amelyeket a két legendában ismertünk meg, csak itt-ott színesebb leírásban.

Szent István nála is apostol, szent, békességes, kegyes és könyörületes uralkodó. Szentségét még erősebben kiemeli az istenfélő király halálának, a halála után történt csodáknak és szenttéavatásának bő elbeszélésével. A szentjobb csodálatos épségbenmaradását István jótéteményeivel magyarázza. «Múltán kimélte meg a boldog férfiú jobbját az enyészet, mert mindig a kegyesség virága díszítette azt, mindig telve volt a szegények segítésére szánt adományokkal. Segítségükre sietett a bajban lévőknek, megszabadította az elnyomottakat a szolgaság igájából, ruhát és szállást adott a vándoroknak, az özvegyek és árvák nyomorúságát úgy érezte, mint a magáét, az utolsó vacsorán hagyott krisztusi rendelést a szegények lábát mosva minden nap teljesítette, alamizsnát nem a hadi zsákmányból és nem mások kárára, hanem saját erszényéből osztott, hogy Isten hajlékát gazdagítsa, lemondott a gazdagodás vágyáról. És ilyen módon Isten akaratát teljesítve, mindenkinek javára volt, testének bűnös kívánságait pedig megtagadta. Ezért részesül teste és csodálatos jobbjá ámuló tiszteletben, ezért jutott osztályrészül az örök élet édessége és boldogsága, ezért él együtt a mennyország lakosaival, akik között ráragyog az örökké tündöklő és töretlen sugarú Istenség dicsfénye, az Atyáé, Fiué és Szentléleké, időtlen időkön keresztül Amen.»²

Az Istennek tetsző példás életet élő emberen kívül, akiben mint népe vezetőjében az erények megsokszorozódtak, az Isten kegyelméből uralkodó király is megelevenedik Hartvik tollán. István isteni küldetésének igazolására Géza fejedelem látomásán kívül — Emese álmának mondájához hasonlóan — elmondja, hogy a gyermeke születését váró felesége, előtt megjelent István vértanú és tudtára adta, hogy fiúnak fog életet adni, akit, népe történetében először, korona és ország illet meg.³ Fel-szólította egyben, hogy a fiúnak az István nevet adja. Hartvik, amint maga mondja, a második látomás hozzáfűzésével az elsőnek hitelét akarta növelni. Elbeszélése azonban mást is bizonyít. Szemben az első látomással, amely kizárólag István túlvilági jelentőségét domborítja ki, Hartvik kiemeli földi uralkodásának lényeges jegyeit is (corona, regnum). A korona

¹ Hóman i. m. 320—1. ll.

² Merito beati viri dextera fuit aliena putredinis, que semper pietatis flore renitescens, in alendis pauperibus nunquam vacua fuit donis erogacionis. Subvenit quidem in necessitate positus, liberavit oppressos a iugo captivitatis, vestes et hospitalitatem prebuit peregrinis, viduarum et orphanorum miseriae et indigencias suas esse computavit, cenam et mandatum dominicum, in lavandis egenorum pedibus cottidie renovavit, elemosinas non de rapina vel aliorum dampno, sed de propriis sumptis sacculis effluere fecit: ut domos dei

divites efficeret, sibi voluntatem habendi subtraxit, sicque cunctis ad nutum divinitatis perficiens, carnem suam, cum viciis et concupiscenciis crucifixit. Inde sibi est corporis et dextere delectabilis et miranda veneratio, inde dulcis et felix, eterne vite retributio, inde desiderabilis supernorum civium cohabitatio, ubi ipsum irradiat semper lucens et indeficiens splendor unius summeque deitatis, patris et filii et spiritus sancti per infinita secula seculorum Amen. Endlicher i. m. 192. l.

³ ... cui primo in hac gente corona debetur et regnum... Endlicher i. m. 167. l.

és ország tehát isteni rendelés révén illette meg Istvánt, akinek nemcsak az apostoli térítés, hanem a világi uralom is Istentől eredő feladata volt.

Ugyancsak ez tűnik ki a koronátkérő római követség elbeszéléséből, amit Hartvik a szentszékkal folytatott Kálmán-korabeli tárgyalások anyaga alapján iktatott munkájába.¹ A pápa, meghajolva István apostoli küldetése előtt,² isteni látomásra neki adta a lengyelek királyának szánt koronát, azonfelül apostoli voltának kifejezésére keresztet is küldött számára és megengedte, hogy azt maga előtt vitesse.³ Amivel nemcsak térítői tevékenységének, hanem országlásának isteni rendeltetését is elismerte.

A koronakérés elbeszélésével kapcsolatban István képe új vonással is gazdagodott: a tekintélyes uralkodóéval, akinek híre a pápai udvarba is eljutott, akinek kívánságait a katolikus egyház feje készségesen teljesítette és akinek egyházszervező munkájához örömmel hozzájárult. Hartvik nem elégedett meg a térítés részletes és az egyházszervezés nagyvonású elbeszélésével, hanem kibővítette az egyházalapításról szóló részleteket is, miközben István képét a térítő apostol mellett az egyházszervező fejedelem vonásaival színezte ki, aki vallásos, derék tanácsadókat és munkatársakat választott maga mellé. Jellemző és a pápasággal Kálmán korában ápolt jóviszonnyal, továbbá a gregoriánus szemlélet magyarországi terjesztésével⁴ magyarázható, hogy az egyházszervezéssel kapcsolatban Hartvik mindig megemlíti, hogy István az apostoli szék hozzájárulásával, tanácsa szerint intézkedett.

Hartvik püspök a kisebb legenda íróját követve ugyancsak hangsúlyozta István igazságosságát. Jellemző módon olvad össze leírásában a két legenda királyeszménye, amikor elbeszéli, hogy István napjait teljesen betöltötték az uralkodói gondok, tanácskozások és intézkedések, éjszakáit azonban Istennek szentelte, könnyeit hullatva könyörgött hozzá, hogy alattvalói fölött igazságosan ítélkezessen.⁵ De nemcsak imádkozott és ájtatószkodott, hanem erős kézzel kormányozta népét és az igazság ellen vétőket szigorúan megbüntette, amire Hartvik a 60 bessenyő történetét hozza fel példának. Ezek István igazságosságának hírére Bolgárországból jöttek Magyarországra, de amikor átlépték a határt, mindenükből kifosztották őket. István maga elé idézte a bűnösöket, és amikor vétküik be-

¹ Hóman i. m. 321. l.

² Ego, inquiens, sum apostolicus, ille vero merito Christi apostolus, per quem tantum sibi populum Christus convertit. Endlicher i. m. 173. l.

³ Crucem insuper ante regi ferendam, velut in signum apostolatus misit. Endlicher i. m. 173. l.

⁴ L. erre Váczy Péter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, Pécs, 1935. 114. l.

⁵ Idem quoque rex beatus sollicitudine regaliū dispositionum occupatus, tempus diurnum colloquiis transigens, per noctis silentium vigiliis et orationibus instare, contemplationi vacare, lacrimas fundere, deum alloqui precibus operam dabat, iustique iudicis moderationem, super cottidianas iudiciorum discussiones, misericorditer descendere flagitabat. Endlicher i. m. 180—1. ll.

bizonyosodott, kivégeztette őket és tetemüket elrettentő példának az országutakra szögeztette ki, mert azt akarta, hogy országába mindenki biztonságosan jöhessen és bántódás semmiben se érje.¹

*

Hartvik legnagyobb érdeme, hogy az utána következő századok számára megőrizte István életiratait. A két legendát a középkorban nem olvasták, nem is ismerték, szövegükre csak a XVIII. század végén bukantak külföldi kolostorok könyvtárában. Ezzel szemben Hartvik munkája általános tekintélynek örvendett, pápai és királyi oklevelek ismételt hivatkoztak reá.² A székesfejérvári, váci és esztergomi káptalanok a pannonthalmi apátság kérésére kiadott okleveleikben szószerint átirták a somogyi tized adományozásáról és annak előzményeiről szóló részeit, magasztalva Istvánban a bölcs, igazságos, békeszerető, a Szentírás szellemében kormányzó uralkodót.³ A magyar nép tudatában — hála Hartviknak — minden bizonnyal továbbélt az a Szent István-kép, amelyet a két legendaíró örökített meg. Középkori forrásaink írói azonban — egy-két kivétellel — nem Hartvikból merítettek, hanem az első magyar történetíró munkáját, a Szent László korában írt *Gesta Ungarorum*ot örökítették nemzedékről nemzedékre.

A XII. és XIII. század fordulóján írásbafoglalt magyar—lengyel krónikának varsói és lemergi kódexekben korunkra jutott XIII. és XIV. századi változatai (Ossilinski-krónika és Lengyel-magyar krónika) részletesen foglalkoznak Szent István életével, különösen annak lengyel vonatkozásaival, ezek között elsősorban a koronakéréssel. Bár a szerző ismerte a Szent László-kori Gestát is, István életét és jellemét mindenben Hartvik alapján írta meg, munkájának gerince a Hartvik-legenda, amit lengyel forrásokból szerzett adatokkal egészített ki.⁴ Ugyancsak ismerte és felhasználta Hartvik püspök legendáját a XIII. századi Spalato Tamás *Historia Salonitana* c. munkájában. Kiemeli, hogy Szent István a magyar egyházat olyan alaposan megszervezte, olyan gazdag adományokban részesítette, hogy egész Európában alig akadt párja.⁵

A legendák ilyen erős hatását többi középkori forrásunknál nem mutathatjuk ki. A nagyobb legenda Istvánja leghívebben Szent Imre életiratában lép elénk, mint a legkeresztényebb király (*rex christianissimus*),

¹ Ut quia regnum suum omnium hospitum patens asillum esse volebat, sic liber omnibus intritus esset, ut nullus ingredientem quemlibet in aliquo laedere, vel molestare praesumeret. Quod et factum est. Endlicher i. m. 182. l.

² Hóman i. m. 321—2. ll.

³ Mátyás Flórián: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*. Pécs, 1881. I. 79—83. ll.

⁴ Hóman Bálint: *A Szent László kori Gesta Ungarorum*. Bp. 1925. 37—42. ll.

⁵ Vir strenuus et ad ampliandum christiane fidei cultum valde intentus, totum regnum suum ita nobiliter episcopatibus, monasteriis et ecclesiis ordinavit, tamque copiose dotavit, ut in toto pene mundo vix status ecclesie vigere melius et dignius videretur. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. 26. Zágráb, 1894. 46. l.

a térítő apostol, Isten embere, aki a gondviselés rendelete szerint népét megmenti a gonosztól.¹ Szent Mór pécsi püspök Hitvalló Szent Zoerard-András és Vértanu Szent Benedek életéről még István szenttéavatása előtt írt rajzában használta először a christianissimus jelzőt; ugyancsak ő emelte ki először, hogy Istvánnak, a jó pásztornak híre messze földre elterjedt és számos idegen hittérítőt vonzott az országba.² Ezek között volt Gellért püspök, aki azután vértanulahált halt, és akinek élettörténetét szenttéavatásakor ugyancsak írásba foglalták. A Gellért-legenda Istvánról szólva, inkább a kisebb legendában megismert tulajdonságait hangsúlyozza. Elsősorban kiemeli emberismeretét, amellyel Gellértben azonnal meglátta a rendkívüli tehetséget, nem engedte továbbutazni, hanem fia mellé fogadta nevelőnek és rábízta a térítés nehéz munkáját. Azután megfontoltságát dicséri, ami abban nyilatkozott meg, hogy Csanád ispánt először kiismerte és csak azután adott hitelt szavának és indult harcba Ajtony ellen. Nem utolsósorban szól igazságosságáról, amire felemlíti, hogy a hazug Gyulát, aki azzal dicsekedett, hogy Ajtonyt nem Csanád, hanem ő ölte meg, amikor hamissága kiderült, elkergette. Az egyházszervezéssel kapcsolatban bőkezű adományaiért magasztalja, tehát minden tekintetben a jó uralkodót tiszteli benne, nem pedig a nagyobb legenda földiek fölé emelkedett apostolát. Egy XIII. századi esztergomi breviáriumban pedig a Szent Gellértről szóló lekciónak azt olvassuk Istvánról, a nagyobb legendában még folyton imádkozó szentről, hogy az erőskarú Jozsue mintájára kiirtotta népéből a pogányságot és alattvalóinak vad lelkét megmunkálta az igaz hit vetésére.³ A köztudatban tehát a kisebb legenda Szent Istvánja élt, ezt örökítette meg krónikáink ősatyja, a Szent László-kori Gesta Ungarorum szerzője is.

*

Az első magyar gesta-író — aki a forráskritika megállapítása szerint «egy Szent László udvarához tartozó s a Ják nemzetséghez közelálló magyar pap volt»⁴ — munkája nem maradt fenn, szövegét azonban rekonstruálhatjuk a középkori magyar krónikák alapján, amelyek vagy magát az ősgestát, vagy valamelyik későbbi átírását használták fel és ezáltal forrásukat is megmentették az utókor számára.

A magyar krónikák népes családjának valamennyi tagja egyformán értékeli Szent István uralkodását, csupán abban különböznek, hogy egye-

¹ ... per mellifluam beati Stephani primi regis nostri providentiam totius Pannonie regnum lumen veritatis agnovit: ipse enim est noster rex et apostolus, ipse quoque de iure dyabolice potestatis exemptus ad veri dei cognitionem perduxit. Mátyás Fl. i. m. I. 129—30. ll.

² Tempore illo, quo sub christianissimi Stephani regis nutu nomen et religio deitatis in Pannonia rudis adhuc pollebat, audita fama

boni rectoris multi ex terris aliis canonici et monachi ad ipsum quasi ad patrem confluebant. Endlicher i. m. 134. l.

³ Interim praefatus rex Stephanus ut robustissimus Josue impietatem gentium delevis, crudelesque paganorum mores reparavit ac plurimorum corda ad sancte fidei semin preparavit. Endlicher i. m. 203. l.

⁴ Hóman: A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 105. l.

sek részletesebben, mások pedig csak vázlatosan beszélnek el az első magyar király életének eseményeit. Szent István jellemzésében sem mondanak egymásnak ellen, e tekintetben is csak terjedelmükben térnek el egymástól. Ami azt bizonyítja, hogy Szent István korát közös forrásból ismerték, s ez a forrás a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* volt, amelynek Szent Istvánról szóló részét legteljesebb alakjában a Budai Krónika és a Képes Krónika családja őrizte meg.¹

A gesta-író ismerte Szent István legendáját,² mégpedig valószínűleg a kisebb életíratot. Istvánt a kisebb legenda szerzőjéhez hasonlóan jellemzi. Nem csupán a túlvilági boldogságra törő szentet látja benne, nemcsak a magyarok apostolát, hanem az erőskarú, népe ellenségein véres harcokban diadalmaskodó uralkodót is. István isteni küldetését ugyancsak megemlíti,³ célja azonban nem az, hogy kimutassa életében a csodás elemet, hanem hogy uralkodásának legfontosabb eseményeit röviden összefoglalja, amit életírói csak mellékes feladatnak tekintettek.⁴ Feltűnő, hogy milyen részletesen beszéli el István háborúit, amelyeket mint vezérfonalat követ munkájában. Tévednénk azonban, ha ennek alapján azt hinnők, hogy Istvánban a harci erények ragadták meg. Király-eszménye nem a vitéz katona, a győzedelmes hadvezér, de nem is a bölcs és igazságos állam-szervező, hanem a békeszerető «kegyes király», amilyennek kora rajongásig szeretett hőst: Szent Lászlót mintázta meg.⁵ Istvánt megdicséri ugyan bátorságaért és erélyéért, győzelmeit ő sem egyedül az isteni gondviselésnek tulajdonítja, bár a szentek közbenjárását nem hallgatja el, elsősorban azonban azt akarja kimutatni, hogy nem kereste a harcot, hanem kényszerből fogott fegyvert, továbbá, hogy keményen és vitézül küzdött,⁶ de nem kegyetlenül, ellenségei fölött érdemük szerint mondott ítéletet, a zsákmányból nem gazdagodott, hanem Isten dicsőségére és a vallás céljaira szentelte azt. Koppány elleni hadjáratát azzal indokolja, hogy a somogyi vezér Géza halála után megkívánta István anyját, országára és életére támadt. Hangsúlyozza, hogy Koppányt a harcmezőn Wencellinus ölte meg. Testét elrettentő példának István négyfelé vágatta és négy városban kiszögeztette, de a zsákmányt fogadalmához híven Szent Márton egyházának ajándékozta.

A koronakerést csak futtában említve, a térítés és országszervezés munkáját pedig egészen elhallgatva, a Gyula elleni háborút újra részletesen ismerteti. István ezt a harcot sem akarta, de megismételt intelmei hatás nélkül maradtak, Gyula nem akart megtérni és betöréseivel állan-

¹ Legújabb mintaszerű. forráskritikai kiadása: Szentpétery, Emericus, *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. kötetében Domanovszky, Alexander, *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV.* Bp. 1937.

² Hivatkozik rá. I. Szentpétery i. m. I. 312. l.

³ Geycha vero divino premonitus oraculo... genuit Sanctum Stephanum regem. Szentpétery i. m. 311–2. ll.

⁴ Nos enim ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus. Szentpétery i. m. 312. l.

⁵ Hóman: Magyar Történet I.² 297–300. ll.

⁶ ... fortem et potentem gessit bellum gloriosum...; famosum et lucrosus bellum gessit...; multis laboribus et bellicis sudoribus... devicit et occidit... Szentpétery i. m. 312–5. ll.

dóan zaklatta az országot. István azután akarata ellenére családjával együtt megkereszteltette, de később úgy bánt vele, mint atyjával.¹ A Gyulától és Keán bolgár-szláv fejedelemtől zsákmányolt kincsekkel ugyan-csak az egyházakat gazdagította.

Kegyessége más téren is megnyilatkozott. Minden egyházat, amelyet alapított, évente háromszor meglátogatott. Először mindegyik oltárnál imádkozott, azután körüljárta a templomot és fürkésző szemmel kutatta a hibákat, amiket azonnal kijavíttatott és addig nem is távozott, amíg személyesen meg nem győződött, hogy mindent rendbehozta. A szegények között adományait sajátkezűleg osztotta ki, szent jobbát ezért kímélte meg az enyészet.

A kegyes, irgalmasszívű, de erős akaratú, ellenségeit maga alá igázó uralkodó jellemében — a gestaíró szerint — élete végén csodálatos változás ment végbe. Miután pedig — olvassuk — az Úr irgalma teljessé tette Szent István király dicsőségét, megfutamítva kardja elől a királyokat és uralma alá hajtva az országa körül lakó népeket kivétel nélkül, elhatározta a szent király és szilárdul eltökélte, hogy a földi dicsőség minden ragyogásáról lemondva, a múlandó hatalom koronáját letéve, külső gondoktól menten, életének még hátralévő napjait, békés nyugalomban szemlélve a világ sorát, egyedül Isten szolgálatának szenteli, az uralkodás terheit pedig Imre hercegre ruházza, akiben atyjához hasonlóan megvolt minden keresztény és királyi erény: igazság, okosság, bátorság, mérséklet, bölcsesség, tudomány, szelídség, irgalom, jóság, bőkezűség, megértés és türelem. Imre azonban meghalt. Istvánt a csapás egészen leverte, súlyosan megbetegedett, valahogyan felgyógyult ugyan, de régi egészségét nem nyerte többé vissza. Lábát fájlalta, de leginkább a bánat emésztette, mert nem tudta, kire hagyja az országot. Amikor érezte, hogy utolsó órája közeledik, elküldött unokatestvéréért, Vazulért, akit ifjúkori csapodársága miatt börtönbe záratott, most azonban utódának szemelt ki. Gizella királyné azonban Buda ispánnal mást határozott. Orgyilkost bérelve Vazult megvakították, fülébe ólmot öntöttek. Amikor a szerencsétlent a király elé vezették, István keserves könnyekre fakadt, de gyenge volt ahhoz, hogy a merénylőket megbüntesse. Már csak arra volt ereje, hogy Szár László fiait külföldre szöktesse, azután visszaadta lelkét teremtőjének.

Vazul megcsonkításának ez a beállítása nem felel meg a történeti valóságnak. Bűnéről és bűnhődéséről — a herceg nevét elhallgatva — a kisebb legenda számol be hitelt érdemlő elfogulatlansággal.² Vazul, látva István betegeskedését, összeesküdött élete ellen. Az orgyilkos belopózott az alvó királyhoz, azonban törét elejtette és a felriadt uralkodó előtt bocsánatért esdekelve az összeesküvést leleplezte. István kegyes szíve a

¹ ... sed postea honorifice tenuit, sicut patrem. Szentpétery i. m. 316. l.

² Hóman: Magyar Történet I. 235—6. ll.

gyilkos bűnbánatát látva megkegyelmezett neki, az összeesküvőket azonban szigorúan megbüntette, közülük Vazul szemelátásával és fülehallásával fizetett az Árpád-nemzetség feje ellen tervezett merényletért.

A Szent László-kori gestairó felmentette Vazult — uralkodójának nagyapját — a törvényes királyra támadás megbélyegző vádjá alól. Azonban a kegyes és igazságos István így ártatlan ember kegyetlen és igazságtalan gyilkosa lett volna. Ezért fogta a megcsönkítást Gizella királynéra és udvarispánjára, és ezért kellett Szent István jellemét is hamis színben feltüntetnie. Hogy a gonosz királyné hatalmát érthetővé tegye, az élete végére érkezett Istvánt — ellentétben a munkája korábbi részeiben adott jellemzéssel — folyton betegeskedő, erélytelen, tehetetlenül zokogó aggasztánként ábrázolja, aki kétségbeesve tűri kegyetlen felesége telhetetlen hatalomvágyát és aki megundorodva az országlás gondjaitól, egyedül vallásos elmélkedések között találja élete vigaszát. Ez a Szent István-kép kétségtelenül célzatos és hamis, magából a gestából megcáfolható. Középkori krónikáink azonban szinte kivétel nélkül átvették, a történeti Szent István-kultusz alakulására igen nagy hatással volt, és nyomai még napjaink köztudatában is kimutathatók.

*

A Kézai Simon neve alatt korunkra maradt munka,¹ amely történeti műveltségünkre XIII. és XIV. századi krónikáink közül legerősebben hatott, István uralkodásának eseményeiről csak rövid kivonatban, szárazon, a legfontosabb tényeket ridegen összevonva emlékezik meg. Hangja csak akkor élénkül meg, tolla csak akkor színesedik ki, amikor Vazul sorsáról és Szár László fiáról beszél. Ezt a részt úgyszólván szóról szóra átírja a Szent László-kori gestából s így annak tudatosan és célzatosan hamis színekkel festett István-képét vetíti olvasói fogékony lelkébe.

Kézai eredeti munkája elveszett, szövegét csak későbbi átiratokból ismerjük. III. András, majd Nagy Lajos korában folytatták gestáját, de ezek a folytatások is csak átiratokban maradtak korunkra. A történeti forráskritika ezeket az átiratokat — a «magyar krónika» XIV. és XV. századi változatait — két nagy csoportra: a Budai Krónika és a Képes Krónika családjára osztja.² A két családban a Szent István korára vonatkozó rész megegyezik, az eltérések a szöveg lényegét nem érintik, a különbség csak annyi, hogy egyik másoló szószerint leírta, a másik viszont bővebben vagy rövidebben kivonatolta a Szent László-kori ősgestát.

A Budai Krónika (1473) — lényegtelen, többnyire stílusbeli változtatásokat nem tekintve — teljes egészében átírta az ősgesta Szent István-

¹ Legújabban kiadta Domanovszky Sándor, Szentpétery i. Scriptores I.

² A középkori magyar krónikák kritikájára összefoglaló munka Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. U. o. az addigi

teljes irodalom megtalálható. Legújabban I. Deér József, Jakubovich Emil, Pais Dezső, Madzsar Imre, Domanovszky Sándor és Szentpétery Imre tanulmányait, Szentpétery i. Scriptores I.

kori fejezeteit. Vele mindenben megegyezik a Dubnici Krónika (1479), Thuróczi János krónikája (1484), továbbá az Acephalus- (XIV. sz.), Sambucus- (XV. sz.) és Vatikáni (XV. sz.) kódexekben fennmaradt változatok. A Zágrábi (1334) és Várad (1374) krónikák Szent István életét csak érintik és a legendára utalnak. Csak rövid kivonatot találunk a Knauz-, Toldy- és Cornides-kódexekben, a Pozsonyi Krónikában és Joannes de Utino «Brevis narratio de regibus Hungariae» c. munkájában.

A Képes Krónika családja Szent István koráról — egy-két stiláris eltéréssel — ugyanazokkal a szavakkal emlékezik meg, mint budai rokona. A különböző variánsok [Teleki (XV. sz.), Csepregi (XVIII. sz.), Béli (XV. sz.) és Thuróczi (XV. sz.) kódexek] Szent Istvánról szóló részeikben megegyeznek egymással. A müncheni rövid krónika össze-zavarja István leszármazását, a Képes Krónikát csak kivonatolja, új színnel azonban szintén nem gazdagítja a hagyományt.

Mügelin Henrik az egyetlen Kézai folytatói közül, aki 1360 körül írt krónikájában Hartvik legendája nyomán a koronakérésről is részletesebben beszél. Egyebekben hűvös tárgyilagossággal regisztrálja az eseményeket, a Budai Krónika családjához tartozik, amelyet az ősgesta III. István-kori folytatásából vett részletekkel interpolált.¹ Adataiban, az elbeszélte eseményekben és azok sorrendjében Mügelinnel rokon a Nagy Lajos korában írt rimes krónika.² Hangja azonban éppen ellentéte Mügelin rideg tárgyilagosságának, költői lendülettel pergeti a cselekményt, színes jelzőkkel ékesíti a hősokeket. István nála is a kegyes király eszménye (princeps pietatis),³ mint ember szemérmes (pudicus),⁴ erényeivel kimagaslik társai közül (virtute singulari),⁵ mint uralkodó fáradhatatlan (labore indefessus),⁶ bölcs, igazságos, állhatatos, jószívű, békeszerető, népének igazi atyja, akit keservesen megsiratott országának minden fia.

Ad tumbam collocatur rex
Amare flevit omnis grex
Hunc principem sanctissimum
Ut genitorem proprium
Nam erat iustus, stabilis,
Prudens, clemens, placabilis,
Gubernans a saevitia
Regnum summa iustitia.⁷

A Szent László-kori ősgesta többi folytatója és felhasználója csak igen röviden emlékezik meg Szent Istvánról. A XIII. századi troisfontainesi Albericus krónikájában fennmaradt Somogyvári krónika, ame-

¹ Hóman: A Szent László-kori Gesta Ungarorum, 72. l.

² Kiadta Fragmentum Chronici Hungarorum rithmici címen Engel János Keresztély: Monumenta Ungarica, Viennae, 1809.

³ U. o. 32. l.

⁴ U. o. 33. l.

⁵ U. o. 29. l.

⁶ U. o. 29. l.

⁷ U. o. 33. l.

lyet az ősgestából még Szent László korában készült kivonat alapján nem sokkal a kivonatolás után írtak,¹ Szent Istvánról csak annyit jegyez meg, hogy Szent Adalbert keresztelte meg, akinek tiszteletére Esztergomban templomot szentelt és hogy megkeresztelése után térítette a magyarokat, akik körében érdemeit számos csoda is tanúsította.² Vagyis a nagyobb legenda szentjének és apostolának képét vázolja olvasói elé.

Ugyancsak egyedül térítői munkásságát említi Anonymus,³ aki az ősgesta II. István-kori folytatását használta.⁴

A középkori magyar történetírás hűen megőrizte és nemzedékről nemzedékre örökítette tovább Szent Istvánnak a keresztény renaissance magyarországi termésében kivirágzott kultuszát, amelyet a nép szívéből és ajkán vallásos hitből fakadt hagyomány nyomán a «kegyes király» udvari papjai foglaltak írásba. Szent István időtálló jobbja századokon keresztül, egész a renaissance irodalom magyarországi virágzásáig, munkájukon keresztül nyújtott erőt és vigaszt a magyar lelkeknek.

*

A renaissance magyarországi történetírói közül Mátyás udvarának két tudósa: Ranzanus Péter és Bonfini Antal azok, akiknél Szent István középkori vallásos színezetű képe a renaissance életszemléletnek és uralkodó-eszménynek megfelelő új vonásokkal gazdagodik.

Ranzanus, megemlítve István gondos neveltetését, humanitását dícséri, könnyedségét, kedvességét, modorának símaságát, amellyel mindenkinek rokonszenvét megnyerte.⁵ Az erények valamennyi fajtája hiánytalanul megvolt Szent Istvánban,⁶ olvassuk *Epitome Rerum Hungaricarum* c. munkájában, ezek közül a keresztényi kegyesség mellett első sorban az uralkodói bölcseséget és éleslátást emeli ki, amelyekkel egyenesen a trónra született.⁷ Megnyerő tulajdonságait — fejtegeti tovább — legeredményesebben a térítésnél alkalmazta. A kereszténység legerősebb fegyvereit: a hitet, reményt és szeretetet öltötte magára és egyenként szólította maga elé azokat, akiknek lelkére beszélt. Feltárta előttük a Szentírás csodálatos igéit, de ha kellett, a korholás és fenyegetés erőlye-

¹ Hóman: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, 31—2. ll.

² ... et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit ...

... cuius merita per Ungariam multa miraculorum commendat... Hóman: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum* 7. l. első hasáb.

³ Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptisaret.

⁴ Hóman: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, 75. l.

⁵ Tanta eius humanitas, ut omnium hominum generi carus esset, et incredibiliter amoenus atque iucundus. Mira morum qua

pollebat elegantia perquam facile effecit, ut omnium animos in sui converteret admirationem. Mátyás Flórián, *Fontes Domestici*, IV. 187. l.

⁶ Erat adeo egregiae indolis, ut specimen quoddam cunctarum virtutum prae se ferre videretur. Ubi autem adolevit, ita coepit exercere vitam virtutum operibus, ut neminem fefelisset ea, quae de ipso fuerat probitatis expectatio. U. o.

⁷ Tanta inerat ei vis ac dexteritas ingenii, tantusque ac talis incipientis cuiusdam prudentiae vigor, ut prudentissimus quisque natum ipsum ad regnum arbitraretur. U. o.

sebb húrjait is megszólaltatta.¹ Ameddig a gondviselés el nem szólította, bölcsen és keresztény módra, kegyes és szent, de egyben jó királyhoz méltóan uralkodott.² Alatta Magyarország történetének arany századait élte.

Ranzanusnál a középkori vallásos felfogás még erősen érezteti hatását, a renaissance szemléletet sokkal tisztábban tükrözi kortársának, Bonfini-nek *Rerum Hungaricarum Decades* c. munkája. Bonfini, a tipikus humanista történetíró, bár a középkori forrásokból minden adatot és azokkal együtt a középkori Szent István-kép vonásait is átveszi és Livius modorában bőbeszédű, szónoklatokkal teletüzdelt előadásban beszéli el Szent István uralkodásának eseményeit, önkéntelenül is új, jellegzetes renaissance vonásokat domborít ki Szent István képén. Kegyességét említi első helyen, azt a tulajdonságát, amelyet még a Szent László-kori keresztény renaissance hangsúlyozott először, a Mátyás-kori, antik forrásokból fakadt történet szemlélet is a legmagasabbra értékelte. Bizonyítására azonban egészen más cselekedeteket hoz fel, mint a legendák XI. századi jámbor szerzetes-írója. Nem avval magasztalja, hogy országának mindegyik templomát sorra látogatta, hogy éjszakáit az egyházak hideg követére borulva, imádságokba merülve, virrasztotta keresztül, vagy hogy a szegények között bőségesen osztogatta szent jobbját az alamizsnát, hanem azt hozza fel dicséretére, hogy elhunyt atyját, Géza fejedelmet páratlan pompával, — a korabeli renaissance uralkodók példájára — fényes gyászszertartás közepett kísérte utolsó útjára.³

Azután igazságosságát emeli ki, amely páratlan szorgalommal és buzgalommal társult. Mintha csak Mátyásnak «az igazságosnak» jellemzését olvasnók. Minden cselekedetében az igazság szeretete vezérelte, veszi az uralkodói feladatokat sorra, amikor törvényt tartott, határozatait hozta, barátaival beszélgetett, vagy az országot beutazta. Mindenkor úgy érezte, hogy Isten színe előtt áll és minden tétéről számadással tartozik.⁴

Igazságosságával kapcsolatosan vallásosságára tér át, mert, mondja, Szent István tudatában volt annak, hogy csak az igazságos és vallásos király uralkodhatik hosszú ideig,⁵ különben, kora felfogása szerint, méltatlanná válik a trónra. Ezért — szintén renaissance vonás — céltudatosan tanulmányozta a szent könyveket, állandóan hallgatta az írástudók

¹ Quippe sumtis christianis armis, fide videlicet ac spe, et ea quam docuit evangelium charitate, nunc hos nunc illos ad se accersivit. Aperuit eis sensum divinarum scripturarum, et iuxta beati apostoli Pauli doctrinam, arguendo obsecrando increpando tandem consecutus est, ut in omni Hungaria perpauci remanserint, qui veri Christi cultores effecti non essent. U. o. 188. l.

² Quamdiu tenuit regnum, praeterquam quod sapienter et christiane, hoc est pie sancteque vitam instituit, nihil quoque praetermisit, quod optimi regis officio congrueret. U. o. 189. l.

³ Extinctum patrem pietissimus filius ho-

norificentissimo funere ac singulari pompa exornavit. Antonii Bonfinii *Rerum Hungaricarum decades*, decadis II. liber I. 117. l.

⁴ Initum iam pridem Regnum incredibili diligentia et aequitate gerit, sive ius diceret, sive quid decerneret, sive cum amicis colloqueretur, sive iter faceret. In cunctis eius actionibus prae oculis Deum semper habere videbatur, quem perinde atque divinum indicem et censorem actionum suarum intueretur. U. o.

⁵ Neque illud ignorabat, nullum dñi principem esse regnaturum, nisi iustitia et Religione praepolleret. U. o. 118. l.

magyarázatát és olyan kedvesen bánt velük, mint családjának tagjaival. Még a legsúlyosabb kérdésekben is megkérdezte véleményüket, hogy magát és népét tudtán és akaratán kívül bűnbe ne sodorja.

Vallásosságával kapcsolatban említi békeszeretét, amit azonban nem keresztény erénynek minősít, hanem mint uralkodói jótulajdonságot méltat, amivel a fejedelem — gondosan mérlegelve az eshetőségeket — az állam javát, a renaissance államférfi legföltettebb kincsét: a *salus publicat* szolgálja.¹ Szent István, olvassuk Bonfini munkájában, békét kötött valamennyi szomszédjával, hogy ha országában a kereszténység ellen lázadást szítanának, a felkelők ne számítsanak idegen segítségre. A pogányságban látta ugyanis a magyarság halálos veszedelmét, s életét egyetlen célnak szentelte: megszabadítja népét ettől a veszedelemtől, vagy pedig országával együtt maga is elpusztul ebben az élet-halál harcban.² A középkor írói Szent István térítését csupán vallásos szempontból értékelték, Bonfini ezzel szemben a pogány lázadások leverésében nemzetmentő cselekedetet lát, amely a magyarság sorsát századokra megpecsételte. Méltán mutatja ebben ki uralkodásának legnagyobb jelentőségét.

Századok következtek századokra, különböző korok magyarjai különbözőképpen látták első királyuk legendás alakját, de országuk boldogságát csak Szent István útján találhatták és találhatják meg.

¹ Sed quum publicae salutis inprimis intendisset animum. U. o.

² Contra vero populum perniciose deorum opinione universum ire perditum aequo animo

perpeti non poterat, quin sibi certum erat, aut ad salutem fidem eum revocaturum, aut Regno simul et vita cariturum. U. o.

SZENT ISTVÁN A KÖZÉPKORI
KÜLFÖLDI TÖRTÉNETÍRÁSBAN.

Írta: GOMBOS F. ALBIN.

ZENT ISTVÁN királyunkról 1526-ig körülbelül ötszáz külföldi író emlékezik meg. Jó híre-neve Európának minden országába, minden népéhez eljutott és a köz-tudatban a középkor legismertebb, legnépszerűbb uralkodója, Nagy Károly mellé emelkedett. A róla szóló tudósítások félévezreden át századról-századra növekvő irányzatot mutatnak,¹ jelölve annak, hogy a múltó idő, amely oly gyorsan el szokta fátyolozni a maga mögött

hagyott nagyságokat, Szt. Istvánt nemcsak szárnyaira vette, hanem mindig magasabbra emelte. Abban a tekintetben pedig csaknem egyedül áll Európának legnagyobb uralkodói között is, hogy a sok-sok feljegyzésben egyetlen bántó, kisebbitő szó sem éri, sem emberi, sem uralkodói mivoltában. Igazi elismerés, mély tisztelet és hódolat övezik nemes alakját, és vele szemben nyomát sem találjuk a nagyokat nyomon kísérő, leselkedő irigységnek, amely a legtisztább paláston is foltot ejteni igyekszik.

A tudósításokból merített e megállapítással kapcsolatosan a történetíró kötelességszerű tárgyilagosságának számolnia kell azzal a lehetőséggel is, hogy Szt. István királyunkat talán a szenttéavatását követő megdicsőülés fénye árasztotta el ennyire szembeszökően. Kétségtelen, hogy a szenttéavatás erősen megnövelte irányában az egész keresztény világ tiszteletét, azt a megkülönböztetett nagyrabecsülést azonban, amellyel az írók őt mint

¹ A Szt. Istvánnal foglalkozó ismertebb külföldi munkák szerkesztési ideje (könnyebb áttekinthetőség kedvéért az egy évtizednél nagyobb ingadozást nem mutatók is határozott évhez kötve): 999, **1004**, 1004, 1006, 1007, 1007, 1008, 1012, 1018, 1019, 1020, 1025, 1030, 1035, 1035, 1035, 1038, 1040, 1040, 1044, 1048, 1049, 1049, 1050, 1051, 1054, 1054, 1055, 1056, 1056, 1058, 1063, 1064, 1065, 1065, 1070, 1075, 1075, 1076, 1078, 1079, 1083, 1091, 1095, 1096, **1100**, 1100, 1101, 1102, 1107, 1110, 1112, 1112, 1112, 1112, 1113, 1114, 1116, 1118, 1121, 1123, 1125, 1125, 1127, 1129, 1130, 1131, 1134, 1136, 1139, 1139, 1140, 1140, 1142, 1143, 1143, 1145, 1146, 1146, 1146, 1148, 1150, 1150, 1152, 1154, 1154, 1155, 1158, 1158, 1160, 1166, 1168, 1169, 1169, 1170, 1170, 1171, 1176, 1183, 1184, 1185, 1185, 1187, 1187, 1190, 1192, 1194, 1196, 1199, 1199, **1202**, 1204, 1205, 1208, 1210, 1212, 1222, 1223, 1231, 1231, 1235, 1236, 1236, 1238, 1240,

1244, 1248, 1249, 1249, 1250, 1250, 1250, 1250, 1252, 1252, 1254, 1255, 1255, 1256, 1259, 1260, 1260, 1266, 1268, 1270, 1271, 1273, 1275, 1277, 1279, 1282, 1282, 1285, 1286, 1286, 1291, 1292, 1294, 1295, 1298, 1299, **1301**, 1301, 1302, 1303, 1303, 1307, 1310, 1311, 1313, 1313, 1313, 1313, 1313, 1317, 1317, 1319, 1320, 1325, 1325, 1326, 1327, 1329, 1330, 1330, 1332, 1332, 1339, 1341, 1343, 1345, 1346, 1350, 1350, 1350, 1351, 1351, 1352, 1352, 1354, 1354, 1362, 1362, 1363, 1365, 1373, 1378, 1379, 1380, 1388, 1395, **1400**, 1403, 1410, 1414, 1415, 1416, 1416, 1419, 1422, 1422, 1430, 1435, 1435, 1436, 1438, 1439, 1439, 1441, 1444, 1447, 1449, 1450, 1451, 1454, 1456, 1460, 1460, 1460, 1464, 1464, 1469, 1471, 1473, 1475, 1476, 1476, 1477, 1480, 1480, 1481, 1488, 1493, 1496, 1498, 1498, **1500**, 1501, 1501, 1503, 1505, 1505, 1509, 1510, 1510, 1515, 1515, 1516, 1516, 1519.

a legszebb emberi erényekkel ékeskedő uralkodót kiemelik a többi uralkodó sorából, azt már korábban megszerezte.

Thietmár merseburgi püspök, aki már 1018-ban elhunyt, ilyképen jellemzi az akkor még fiatal magyar királyt: «Sohasem hallottam, hogy valaki annyi kíméletet tanúsított volna a legyőzöttek iránt, amiért is az Isten győzelemre juttatta ellenségei fölött».¹ Adalbold utrechti püspök († 1026) szintén a még fiatal magyar király nemes lelkületének jellemzésére emeli ki, hogy II. Henrik római-német császár az ő közbenjárására bocsát meg testvérének, Brunónak.² Iotsald, Szt. Odilo cluny-i apát kedves tanítványa, aki maga is megfordult a magyar király udvarában, arról a szeretetteljes baráti kapcsolatról értesít bennünket, amely e kor egyik legkiemelkedőbb szellemi nagyságát, Szt. Odilot és Szt. Istvánt összefűzte. Leveleket, követeket váltottak egymással, kölcsönösen felismervén egymásban a magasabb rendű alkotásra irányuló elhivatottságot.³ Chabannaisi Ademár († 1035), akinek krónikáját az utána következő írók hosszú sora forrásul használta, nagy elismeréssel beszéli el, hogy a magyar király milyen különösen nagy tisztelettel fogadta a zarándokokat.⁴ A kortárs Rodolphus Glaber, dijoni szerzetes, «rex christianissimus»-nak nevezi Szt. István királyunkat, aki a Szentföldre vezető legalkalmasabb utat megnyitotta a jámbor zarándokok előtt, akiket testvéreinek tekintett, minden jóval elhalmozván őket.⁵ A szűkszavú, de megbízható Herimannus Augiensis († 1054) azt mondja róla, hogy a jók iránt

¹ Thietmarus episcopus Merseburgensis (ob. a. 1018), *Chronicon*. Lib. VIII. c. 3. (IX. 4.): ... Nunquam audiui aliquem, qui tantum parceret victis (sc. quantum Stephanus rex), et ob hoc ... sedulam Deus eidem concessit victoriam. [MGH. Pertz, SS. III. p. 862.]

² Vita s. Henrici II imperatoris auctore Adalboldo monacho Lobienzi et episcopo Traiectensi (ob. a. 1026), Cap. 31–32: ... Rex Henricus interea in loco, qui dicitur Tinga, substitit. Ibi ei domnus Bruno cum legatis Ungarici regis, qui ad intercedendum pro eo veniebant, ad se reversus, obviam venit et veniam pro commissis humiliter postulans, fratris viscera movet et celeriter ad ignoscendum inflexit. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 691.] Thietmarus episcopus Merseburgensis, *Chronicon*. Lib. VI. c. 2–3: Rex Henricus Merseburg veniens fratrem suum fugisse ad Ungariorum regem veniae gratia acquirendae, Henricum comitem autem incepti multum penitusse ab fide intercessoribus ab eo missis comperit. Rex cum exercitu progreditur usque ad locum, qui Tinga dicitur. Ibi domnus Bruno, frater eius, cum Ungaricis intercessoribus regi presentatur et ab eo data sibi gratia misericorditer suscipitur. [MGH. Pertz, SS. III. p. 805.] Átveszi: Annalista Saxo, *Chronicon*. Ad a. 1004. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 653.]

³ Vita s. Odilonis abbatis V Clunia-

censis (994–1049) auctore Iotsaldo Sylvinacensi monacho, eius discipulo. Lib. I. c. 6 (7): Odilo viris principibus carus fuit ... ut tamquam alter Joseph ab omnibus mirabiliter amaretur et celebriter veneretur. Concurrat in hunc amorem Rotbertus rex Francorum, accedat Adheleide mater Ottonum, veniat etiam Henricus imperator Romanorum, intersint Chonradus et Henricus, videlicet pater et filius, cesares et ipsi nobiles invicti, quorum omnium amicitiiis, officiis et imperialibus muneribus ita magnificatus est, ut sibi et illis cor unum et anima fuerit. Quid etiam Stephanus rex Ungrorum sive Sanctius rex Hesperidum populorum? qui quamvis eum presentialiter non viderint, tamen ad famam sanctitatis eius, intercurrentibus legatis et reciprocis litteris, adstrinxerunt illum sibi beneficiis et copiosis muneribus, commendantes se humiliter orationibus illius et suffragiis. [Migne, *Patrol. Lat. CXLII*. p. 902.]

⁴ Ademarus Cabannensis, monachus Engolismensis (ob. a. 1035), *Chronicon* Cap. 65: Eo tempore (a. 1026) Willelmus Engolismensis comes per Baioariam iter agit ad sepulchrum Domini ... Stephanus rex Ungriae cum omni honore eum suscepit et muneribus ditavit ... [MGH. Pertz, SS. IV. p. 145.]

⁵ Rodolphus Glaber, monachus S. Benigni Divionensis (ob. ante a. 1050), *Francorum hist.* Lib. III. c. 1: De Stephano

felette kegyes volt, sok templomot építtetett és számos püspökséget alapított.¹ Az 1064-ben szerkesztett «Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis» azt jelenti, hogy Szt. István hithű, istenes uralkodó volt. Amikor II. Basilius görög császárt megsegítette a barbárokkal folytatott harcában, az ellek-ség legyőzése és Caesarea elfoglalása után nem vett részt a császári hadak kíméletlen zsákmányolásában, hanem, mint igazi katolikus férfiúhoz illett, Szt. György templomába ment, megmentette és magához vette az ereklyéket, amelyeket holta napjáig áhítatos tisztelettel őrzött.² Wolfherius, Szt. Godehard hildesheimi püspök tanítványa, 1065 körül azt írja a szívesen adakozó magyar királyról, hogy idegen országok jámbor életűiről is bőkezűen gondoskodott.³ — E tudósítások súlyát erősen megnöveli Wiponak, a Magyarország meghódítására törekvő, de kemény vereséget szenvedő II. Konrád római-német császár bizalmas emberének és udvari történetírójának valósággal hódoló tisztelete a győzelmes magyar király iránt: «Rex iniuste iniuriatus»-nak nevezi Szt. Istvánt, aki a nagy sereggel támadó császár ellen «orationibus et ieiuniis in universo regno suo indictis praesi-

rege Ungrorum... Vocatus decenter christianissimus... Tunc temporis ceperunt pene universi, qui de Italia et Galliis ad sepulchrum Domini Hierosolimis ire cupiebant, consuetum iter, quod erat per fretum maris, omittere, atque per huius regis patriam transitum habere. Ille vero tutissimam omnibus constituit viam; excipiebat ut fratres quoscumque videbat, dabatque illis immensa munera. Cuius rei gratia provocata innumerabilis multitudo tam nobilium quam vulgi populi Hierosolimam abierunt. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 62.]

¹ Herimannus Augiensis (ob. a. 1054), *Chronicon*. A. 1038: Ipso anno Stephanus Ungariorum rex, cum... ecclesias multas et episcopatus construxisset et in regnum suum probis mitissimum operam impendisset... obiit. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.]

² *Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis*. A. 1047. *Script. a. 1064*. «... Non pretereundum arbitror nec dignum silencio quod factum est adhuc vivente comite (Alberto II Namucensi) supramemorato. Lieudinus episcopus Bichariensis, genere Lohariensis, causa suos visendi Pannoniam egressus, Leodio vel Andenne morabatur. Dei vero providentia causa visitationis nobilissimum comitem expetivit; qui ab eo honorifice susceptus est et habitus cum amicis. Qui videns locum hunc iam dirutum, sed aliquantulum erectis parietibus reaedificatum, hic missam celebrans, multum dedit reliquiarum. Dedit de corpore Georgii martiris, similiter de corpore proprio Nicholai confessoris, Smyrneorum episcopi, et aliorum, quorum nomina scripsit in aeterno caelestis littera libro. Quomodo autem pontifex, de quo mentio facta est, easdem reliquias sit adeptus, scribi precepit et penes nos scriptum retineri, factum esse hoc modo nobis notificavit verumque esse

confirmavit. Stephanus rex Pannoniorum, ex pagano christicola factus, verae fidei imitator erat Deoque devotus. Orta vero bellorum tempestate quae a barbaris (Bulgaris) infertur imperatori Constantinopolitanae urbis, rex (Basilius II) Constantinopolis eundem Stephanum ad bellandam barbariem sibi adscivit; cuius amminiculo Cesariem sibi infestam vi debellavit. Cumque Constantinopolitani predas rapere et urbem divitiis denudarent, vir vere catholicus Stephanus a rapina deflexit mentem. Qui ingressus templum sancti Georgii, reliquias, quas invenerat, asportavit, coluit et cum reverentia, utpote christianus, in vita sua servavit; de ipso defuncto, Andreas in regno successit. Qui noviter intronizatus, dum antecessoris inquireret ornamentum superlectilem regiam, Leuduino presuli precepit, ut breves reliquiarum legeret et, quorum lipsana essent, pro certo sciret. Cartas legit pontifex prefatus, relocansque in eorum thecis, partim sibi retinuit. Ibi eas assumpsit, quas nobis postea dedit.» [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 963—964.]. Cf. Βίς καὶ πολιτεία ἀγίων καὶ μερικῇ θαυμασίων θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ θεοσεβόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου (ob. c. a. 1003) τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ. [Analecta Boll. XXV. p. 12.].

³ Vita s. Godehardi episcopi Hildesheimensis posterior auctore Wolfherio. *Script. c. a. 1065*. Cap. 9: Tertio suae conversionis anno Boemico saltu heremum petiit (sc. b. Guntherus eremita), in qua ad 37 annos in studio sanctae religionis et in summa veraciter distractione spontanea paupertatis cum sibi commanentibus vixit. Annona denique eorum erat varia, vario certe studio a rege Ungarico (Stephano) et de Boemia et Polania et ceteris diversis provinciis simul cum vestitu conquisita. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 202.]

dium Domini flagitabat». Teljes megértéssel tárgyalja azt a hallatlan esetet is, amikor Szt. István az ellenségeskedő császár zarándoklás leple alatt Konstantinápolyba menő követét nem engedte át Magyarországon, «quod eo tempore nulli oratorum accidit». Tudja, hogy a magyar király oldalán van az igazság, és valami leküzdhetetlen erkölcsi nyomás hatása alatt ezt nem is tudja elhallgatni, császári urának és követének terhére mondván: «Azt hisszük, az Úr végzése szerint történt, akit megcsalni senkinek sem sikerülhet».¹ Ha más adat nem is állna rendelkezésünkre, egyedül Wipo őszinte vallomásából meg kellene éreznünk, hogy a nyugati országokban Szt. István királyunk nagysága már kortársainak lelkületében meggyökeresedett. Amikor Edmund és Eduárd halálra szánt angol királyfiak megmentését és felnevelését nem a francia, német vagy más valamelyik király, hanem Szt. István udvarában látták biztosítotttnak,² ezzel a legmagasabb körökben is kifejezésre jutott az írók tudósításaiból kiáradó tanúskodás, hogy mint az égi és földi törvények leghívebb őrizője a kortársuralkodók fölött áll.

Nemcsak a XI-ik századbeli írók, hanem a későbbiek is a fontosabb dolgok mellett sokkal több mellékes részletet, jellemző apróságot jegyeztek fel Szt. Istvánról, mint utódairól, aminek az a magyarázata, hogy nagy királyunkkal együtt hazánk is a nyugati népek érdeklődésének közepontjába került és ott is maradt az ő elhunytá után is még egy emberöltőn át. Uralkodó társai között a kereszténységben Szt. István volt a legfiatalabb, és a kor szelleme csodálatos módon mégis benne teljesedett ki a legerőteljesebben.

¹ Wipo capellanus Conradi II imperatoris, *Gesta Chuonradi II imperatoris*. Cap. 22, 26. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 267–268.] V. ö. Gombos Albin, Szt. István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban.

² Aelredus Anglus Rhievallus abbas, *Genealogia regum Anglorum*. [Migne Patrol. Lat. CXCv. p. 715, 733.] Turgotus Dunelmensis, *Historia*—1097. [Per Thomam Bedford Londini 1782. 8°.] Simeon Dunelmensis, *Historia*. Ad a. 1017, 1054, 1057. [Twysden, SS. hist. Anglic. p. 176, 187, 189.] Annales Anglosaxonici. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 115.] Guilelmus Malmesbiriensis, *De rebus g. r. Anglorum*. Lib. II. c. 180. [Migne, Patrol. Lat. CLXXIX. p. 1157.] Ordericus Vitalis Angligena, *Hist. eccl.* Lib. I. c. 28. [Migne, Patrol. Lat. CLXXXVIII. p. 95.] Florentius Wigorniensis, *Chronicon*. Ad a. 1017. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 126.] Adamus Scotus, *De Tripartito tabernaculo*. P. II. c. 118. [Migne, Patrol. Lat. CXCvIII. p. 721.] Vita s. Margaretæ reginæ Scotiæ auctore incerto. [Surius, Vitæ SS. 10 Iunii. Ed. 2-da. III. p. 686.] Vita s. Waltheni abbatis o. C. in Scotia auctore Iordano Turnesiensi. [AA. SS. Boll.

3 Augusti. I. p. 249.] Iohannes Brompton abbas Iorvalensis, *Chronicon*. [Twysden, SS. hist. Anglic. p. 907.] Helinandus de Frigido Monte, *Chronicon*. Ad a. 1021. [Migne, Patrol. Lat. CCXII. p. 926.] Rogerus de Wendover, *Chronica*. Ad a. 1017, 1057, 1067. [MGH. Pertz, SS. XXVIII. p. 26–28.] Albericus monachus Trium Fontium, *Chronicon*. Ad a. 1017, 1100. [MGH. Pertz, SS. XXIII. 781, 814.] Matthæus Paris, *Abbreviatio chron. Angliæ*. Ad a. 1067. [MGH. Pertz, SS. XXVIII. p. 443.] Robert of Gloucester, *Metrical chronicle from Brute to 1271*. [Rev. Brit. med. æv. SS. No. 86.] *Chronicon Mailrosensis monasterii in Scotia*. Ad a. 1017. [MGH. Pertz, SS. XXVII. p. 433.] Iohannes historiographus natione Anglus, *Chronicon*. Cap. 44. [Ludewig, *Reliquiæ*. XII. p. 141.] Ranulphus Higdenus, *Polychronicon*. Ad a. 1018, 1055. [Gale, SS. hist. Brit. p. 275, 280.] Iohannes de Fordun, *Scotichronicon*. [Gale, SS. hist. Brit. p. 689, 697–698.] Henricus Knighton, *Chronica de eventibus Angliæ*. Lib. I. c. 3. [Twysden, SS. hist. Anglic. p. 2317, 2333.] *Familia regum Scotthorum*. [Duchesne, *Hist. Norm.* SS. p. 1077.]

ben éppen a nyugatiak számára. Szeretetreméltó egyénisége, megértő bánásmódja a megértést kereső vendégekkel szemben, lelki összekapcsolódása a hit eszményi magaslataira törekvőkkel és azokkal, akik az Úr önzetlen szolgálatában vele együtt kívántak munkálkodni a magyar nemzet megteremtésében és a magyar egyház felépítésében, mindez az idegen népeknek éppen a legjobbjait vonzotta ide. Ezen felül a szentföldi zarándokok ezrei jöttek-mentek hazánkon át, a közrendűek sokaságában egyházi és világi előkelőségek is,¹ akik közül egyikkel-másikkal az írók sorában is találkozunk. Nem annyira e fölötté érdekes idegenforgalom képének közelebbhozása kedvéért, mint inkább azért, hogy a Szt. István iránt oly széles körben megmutatkozó eleven érdeklődés egyik forrására ezzel is élesebben rávilágíthassunk, az előkelőbb vendégek közül, akik Európa különböző országaiból egy jó félszázadon belül itt megfordultak, néhányat névszerint is megemlítsünk:

972: s. Wolfkangus episcopus Ratisponensis.²

972—993: Pruwarti episcopus.³

973: s. Bruno episcopus Verdensis.⁴

974, 1006: s. Bruno Querfurtensis, archiepiscopus paganorum.⁵

990—1000: Iohannes Smera Polovecius, rhetor, medicus Wladimiri regis Russorum.⁶

993—994: s. Adalbertus episcopus Pragensis.⁷

1001: s. Romualdus fundator ordinis Camaldulensium cum viginti quatuor fratribus.⁸

¹ Rodolphus Glaber, *Franconum hist.* L. III. c. 1. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 62.].

² Vita s. Wolfkangi episcopi Ratisponensis auctore Othlono Frisingensi. Cap. 13. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 530—531.].

³ Libri anniversariorum et necrologium monasterii s. Galli. (Saec. IX—X.). «IV non. Febr. Ob — — — Pruwarti ep, iste s. Galli servus erat et plurimos Ungariorum cum rege ipso convertit». [MGH. Necrol. I. p. 466.].

⁴ De s. Brunone episcopo Verdensi. [Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. V. p. 501—502.]. Litterae Ottonis I imperatoris, quibus Brunonem episcopum Verdense, ad praedicandum Hungaris destinatum, Piligrimo episcopo Bataviensi commendat. [MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. I. p. 586—587.].

⁵ Epistola s. Brunonis Querfurtensis ad Henricum II imperatorem. A. 1006. [MHH. Dipl. Wenzel, Cod. dipl. Arp. cont. I. p. 15—20.]. Vita quinque fratrum Poloniae auctore s. Brunone Querfurtensi (qui et Bonifacius dicitur). C. 10. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 726.]. Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium. [MGH. Pertz, SS. XIV. p. 391.]. Gaufridus de Bruil,

Chronicon. P. I. c. 65. [MGH. Pertz, SS. XXVI. p. 202.]. Ademar Cabanensis, Chronicon Aquitanicum. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.]. Hermanus Cornerus, Chronica. Ad a. 1013. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 564—565.].

⁶ Epistola Iohannis Smerae ad Wladimirum regem Russorum. P. a. 990. «Transivi deserta per cacumina cum molestia, Pannoniam itidem transivi, et Danubium traieci cum magna aerumna...». [Migne. Patrol. Lat. CLI. p. 1407.].

⁷ Vita s. Adalberti episcopi Pragensis auctore s. Brunone Querfurtensi. Script. a. 1004. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 596—612.].

⁸ Vita s. Romualdi auctore Petro Damiani. Cap. 28—29: Romualdus nimio desiderii igne succensus, ut pro Christo sanguinem funderet, Ungariam mox ire disposuit. Licentia ab apostolica sede suscepta, et duobus de suis discipulis in archiepiscopos consecratis, cum viginti quatuor fratribus iter arripuit. Euntes ergo cum iam ipsis Pannoniarum finibus interessent, repente Romualdus languore correptus, ulterius ire non potuit. Advocatis itaque fratribus ait: «Licet ergo vobis omnibus martirium defuturum esse non ambigo, qui tamen ire, qui redire voluerint, uniuscuiusque

1004, 1006: Bruno episcopus Augustensis, frater Henrici II imperatoris.¹

1008: Arnolfus ex comitibus de Cham et Vochburg, praepositus S. Emmerammi Ratisbonensis.²

1026: Willelmus Engolismensis comes, Odo Bituricus princeps Dolensis, Ricardus abbas Verdunensis, Ricardus abbas s. Eparchii Engolismensis, Giraldus Fanesinus, Amalfredus abbas.³

1027: Poppo archiepiscopus Treverensis.⁴

1031: Henricus dux Baioariae, filius Conradi II imperatoris.⁵

1035: Eberwinus abbas S. Martini Treverensis, Richardus abbas Viridunensis.⁶

P. a. 1036: Iotsaldus Sylviniacensis, Hugo abbas, Richardus episcopus.⁷

1047: Viginti quatuor canonici Viridunenses.⁸

1051: Guolbodus abbas S. Laurentii Andaginensis.⁹

1054: Lietbertus episcopus Cameracensis.¹⁰

1058: Aldredus episcopus Wigorniensis.¹¹

relinquatur arbitrio». Quindecim igitur Ungariam prodeuntibus, duobus alibi iam dimissis, vix septem cum magistro discipuli remanserunt. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 853.]. Vita s. Romualdi auctore Hieronymo eremita. Cap. VIII. 49. [AA. SS. Boll. 7 Februarii. II. p. 134.].

¹ Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. Lib. VI. c. 2—3. [MGH. Pertz, SS. III. p. 805.]. Epistola s. Brunonis Querfurtensis ad Henricum II imperatorem. A. 1006. «Frater vester optime carus, episcopus Bruno, cum moram facerem in terra Ungorum, dixit mihi, vos o rex, piam sollicitudinem circa me habere, et valde nimis timere, ne vellem perire». [Mon. Polon. hist. I. p. 224.]. Vita s. Heinrichi II imperatoris auctore Adalboldo episcopo Traiectensi. C. 31—32. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 691.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 1004. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 653.].

² Arnolfus (Arnoldus) ex comitibus de Cham et Vochburg, De miraculis s. Emmerammi episcopi Frisingensis. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 547.].

³ Ademarus Cabannensis, Chronicon. C. 65. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 145—146.]. Itt említjük meg, hogy a «Koenigsberger Weltchronik — 1268». (W. v. Giesebrecht, Geschichte der Deutschen Kaiserzeit. Braunschweig 1877. 2. Aufl. II. p. 668—671. Ergmnt.) kései híradása szerint 1023-ban maga II. Henrik római-német császár is huzamosabb ideig vendégeskedett Szent István királyunk udvarában.

⁴ Historia foundationis coenobii Mellicensis auctore anonymo. [Pez, SS. Austriac. I. p. 296.]. Vita s. Colomanni martyris in Austria auctore Erchenfrido abbate

Mellicensi. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 678.]. Legkevesebb ellenmondással az agyoninterpolált Ortilo de Lillienfeld, Notulae anecdotae priores. A. 1016: E Palestina rediens Poppo Trevirensis praesul a rege Stephano sancto tamdiu precibus fatigatus fuit, donec polliceretur, se supplicaturum fratri suo Hainrico marchioni, ut sanctum Cholomani corpus regi cederet... [Hanthaler, Not. anecdot. p. 103.].

⁵ Annales Althahenses maiores. Ad a. 1031 (1033). [MGH. Pertz, SS. XX. p. 791.]. Annales Althahenses breves. Ad a. 1031 (1033). [MGH. Pertz, SS. XX. p. 775.].

⁶ Vita s. Symeonis heremitae auctore Eberwino abbate S. Martini Treverensis. [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 210.]. Hugo Flaviniacensis, Chronicon. L. II. c. 23. [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 392.].

⁷ Vita Odilonis abbatis auctore Iotsaldo Sylviniacensi. Lib. II. c. 12. [Migne, Patrol. Lat. CXLII. p. 924.].

⁸ Laurentius de Leodio, Gesta episcoporum Viridunensium. [MGH. Pertz, SS. X. p. 486.].

⁹ Chronicon Andaginensis monasterii. [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 588.].

¹⁰ Chronicon S. Andreae Castri Cameracensis. L. II. c. 22. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 535.].

¹¹ Florentius Wigorniensis, Chronicon. Ad a. 1058. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 129.]. Simeon Dunelmensis, Historia. Ad a. 1058. [Twysden, SS. hist. Anglic. p. 190.]. Iohannes Brompton Iorvalensis, Chronicon. [Twysden, SS. hist. Anglic. p. 950.]. I. Ranulphus Higdenus, Polychronicon. Ad a. 1058. [Gale, SS.

Azok, akik itt jártak, népbeliek és előkelők egyaránt, hazájukban a nagy király jó hírének-nevének buzgó terjesztői voltak; abból azonban, amit itt láttak, hallottak és tapasztaltak, a kortárs-írók csak töredékeket szőhettek bele más célzattal készült munkáikba. Utódaik is hasonló helyzetben voltak. A sok százados messzeségből most úgy tűnik fel ez a dolog, mintha a külföldiek a magyar világból csak Szt. Istvánt látnák. Irányában a tiszteletteljes hódolat változatlanul tovább él, sőt növekszik is, aminek az írók azzal igyekeznek kifejezést adni, hogy nevét a mindennél többetmondó «sanctus» mellett még valami jellemző, érzelemerkifejező vagy díszítő jelzővel ékesítik: «rex religiosus»,¹ «rex egregius»,² «rex piaae memoriae»,³ «rex sanctae memoriae»,⁴ «rex divae memoriae»,⁵ «rex bonae memoriae»,⁶ «rex divus»,⁷ «rex virtutibus insignis»,⁸ «rex corde magnus»,⁹ «rex religiosus Deoque devotus in executione bonorum operum permanens»,¹⁰ «rex christianissimus Deoque multum devotus»,¹¹ «rex dilectione Dei fervidus, sanctis operibus et virtutibus clarus»,¹² «huomo de grandissima sanctitate».¹³

hist. Brit. p. 282.] Ugyanezen időben a mi főpapjaink közül is többen ellátogatnak külföldre. Így: 1007-ben «Anastasius Ungrorum archiepiscopus» Frankfurtban [*MGH. Leges. Sect. IV. Const. I. 1893. p. 59.*], 1012-ben «Aschericus Ungarorum archiepiscopus» Bambergben [*Jaffè, Bibl. rer. Germ. V. p. 481.*], 1047-ben «Liudinus episcopus Bichariensis» Lüttichben és Namurban [*MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 963–964.*], 1050-ben «Georgius Colociensis ecclesiae Ungrorum archiepiscopus» Besançonban szerepel [*Migne, Patrol. Lat. CXLIII. p. 668.*].

¹ Ekkehardus Uraugiensis, *Chronicon*. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. VI. p. 195.*]. Albertus Stadensis, *Chronicon*. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. XVI. p. 314.*].

² Hugo Flaviniacensis, *Chronicon Virdunense*. L. II. c. 16. [*MGH. Pertz, SS. VIII. p. 392.*].

³ Annales Weingartenses Wellici. [*Leibnitius, SS. Brunsvic. I. p. 797.*]. Bernoldus monachus S. Blasii, *Chronicon*. Ad a. 1083. [*MGH. Pertz, SS. V. p. 439.*].

⁴ Leo Marsicanus, *Chronica monasterii Casinensis*. Lib. II. c. 65. [*MGH. Pertz, SS. VII. p. 674.*].

⁵ *Chronicon Aulae regiae*. L. I. c. 6: Rex Stephanus dive memorie... || Qui Domino credit, nec ab eius laude recedit, || Omnia prudenter merito regit atque potenter. || Et quia dilexit Dominum Stephanus, bene rexit || Ungaricam gentem, celerem satis et vehementem. [*Fontes Bohem. IV. p. 12.*].

⁶ Annales Mellicenses. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. IX. p. 498.*]. Bernoldus monachus S. Blasii, *Chronicon*. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. V. p. 425.*]. Annales Althahenses maiores. Ad

a. 1041. [*MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.*]. *Chronicon Suevicum universale*. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. XIII. p. 71.*]. *Chronicon Garstense*. Ad a. 1038. [*Rauch, SS. Austriac. I. p. 10.*]. *Chronicon Salisburgense*. Ad a. 1038. [*MGH. Pertz, SS. IX. p. 772.*]. *Chronicon Austriacum* anonymi. Ad a. 1038. [*Rauch, SS. Austriac. II. p. 216.*].

⁷ Aventinus, *Annales Boiorum*. [*Cisnerus, Avent. Ann. p. 393, 403, 408, 419.*].

⁸ Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, *Compilatio chronologica*. [*Muratorius, SS. Italic. IX. p. 241.*].

⁹ *Chronica minor auctore Minorita Erphordensi*. [*MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 183.*].

¹⁰ Vita s. Heinrichi II imperatoris auctore Adalberto Babenbergensi. L. I. c. 29–30. [*MGH. Pertz, SS. IV. p. 810.*]. Ekkehardus Uraugiensis, *Chronicon*. Ad a. 1001. [*MGH. Pertz, SS. VI. p. 192.*]. *Annalista Saxo*, *Chronicon*. Ad a. 1002. [*MGH. Pertz, SS. VI. p. 650.*]. *Chronicon Leodiense breve*. Ad a. 1024. [*MGH. Pertz, SS. XVI. p. 682.*]. Aegidius Aureaevallensis, *Gesta pontificum Leodiensium*. P. II. c. 71. [*MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.*]. Vitus Arnpeckius, *Chronica Bavariae*. Lib. IV. c. 14. [*Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 160.*].

¹¹ Hermannus Cornerus, *Chronica*. Ad a. 1037. [*Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 576.*].

¹² Sifridus de Balnhusin, *Historia*. Cap. 140. [*MGH. Pertz, SS. XXV. p. 695.*].

¹³ *Corpus chronicorum Bononiensium*. II. *Cronaca Varignana*. Ad a. 1024. [*Muratorius, SS. Italic. Nuov. ed. 1906–1914. XVIII. 1. v. I. p. 455.*].

A Szt. István korában magyar földön járó-kelők élményeiből azonban nem vett el teljesen az sem, ami nem került a kortárs-írók tollára; szájhagyományként nemzedékről-nemzedékre szállt, színeződött, terebélyesedett, bőséges anyagot szolgáltatva a népköltészetnek; az innen kisarjadtt mende-mondákban a történeti valóság természetszerűen már halvány háttérre fakult vagy teljesen elhomályosult. A későbbi írók a hagyományokból és a mende-mondákból is szívesen és sokat merítettek, amiért csak hálával gondolhatunk reájuk, mert e mondás anyagból is az idegen népeknek írástunk érzett szeretete árad felénk és mind a mai napig bizonyosságul szolgál a mellett, hogy azt az izzó haragot, keserűséget, amelyet a kalandozó magyarok idéztek elő a megrohant népeknél, Szt. István királyunk szeretetre változtatta át.

A népi hangulat e kedvező átalakulása, a magyarság irányában mutató általános megenyhülés az írókra is megtette a maga hatását: még a Szt. István előtti idők is valamelyes megértéssel, elődeiknél mindenestre tárgyilagosabban kezdik szemlélni. A kalandozások elbeszélését mind gyakrabban «Hungari adhuc pagani»,¹ «Hungari ante baptismum»,² «dy Vngirn, do sy noch Heidin warin»,³ «et hoc accidit propter debilitatem principum, qui tunc imperabant»⁴ és más hasonló magyarázattal kísérik, sőt magát II. Konrád római-német császárt is, aki Szt. Istvánt haddal támadta meg, azzal mentegetik, hogy ez még «ante conversionem» történt.⁵

A Szt. Istvánnal való rokoni kapcsolatot a legelőkelőbbekre és a legtiszteltebbekre nézve is olyan megkülönböztetett nagyrabecsülésnek tartják, hogy a közelebbi rokonokon túl alkalomadtán nemcsak az elvékonyuló vérségi⁶ vagy sógorsági⁷ kötelékeket értelmezik a kelleténél szabadab-

¹ Notitia de bello, quod erat inter Heinricum I Aucupem et Hungaros a. 933. [Forschungen z. Deut. Gesch. 1875. XV. p. 652.]. Continuatio Sangermanensis Historiae Francorum Aimoini monachi Floriacensis. Ad a. 936. [Freher, Corp. hist. Franc. p. 509.]. Ordericus Vitalis Angligena, Hist. eccles. L. VII. c. 1. [Migne, Patrol. Lat. CLXXXVIII. p. 510.]. Legenda ss. Marini et Anniani vetusta. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1070.]. Vitus Arnpeckius, Chronica Bavariae. L. V. c. 3. [Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 233.].

² Gesta abbatum Trudonensium auctore Rudolpho Trudonensi. Cont. III. P. 1. L. II. c. 10. [MGH. Pertz, SS. X. p. 382.].

³ Iohannes Rothe Luciliburgensis, Düringische Chronik. [Menckenius, SS. Germanic. II. p. 1662.].

⁴ Ptolemaeus Lucensis, Historia ecclesiastica. Lib. XVI. c. 35; XVII. 2. [Muratori, SS. Italic. XI. p. 1026, 1031.].

⁵ Chronicon imperatorum Augustanum. (Ad a. 1030:) Conradus imperator Stephanum Ungarorum regem cum exercitu invasit ante conversionem. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 263.]. Chronicon

Chiemense parvum. [Monum. Boic. II. p. 376.].

⁶ Chronicon Aulae regiae. Lib. I. c. 6: Quomodo Ottokarus rex Bohemie aliam uxorem duxerit... Fuit enim in Matschovia rex quidam generosus et nobilis, qui filiam bonis moribus insignitam nomine Chunegundam habuit, quam regi pro ipsa petenti pro consorte legitima grato animo desponsavit. Rex autem Stephanus dive memorie eiusdem virginis avunculus secundum carnem extitit. [Fontes Bohem. IV. p. 12.]. Andreas Ratisponensis, Chronica. «Gisila (soror Heinrici II imperatoris) legitur fuisse ava s. Elyzabeth lantgravie Thuringie». [Quellen u. Erört. z. bayer. u. deut. Gesch. N. F. 1903. I. p. 530.]. Collectanea historica auctore incerto. [Monum. Boic. XVI. p. 550.]. Theodoricus Engelhusius, Chronicon. «Henricus II Gislam sororem suam dedit uxorem Ungarorum regi Stephano, de quorum etiam genealogia multi nobiles devenerunt, quos Ungari pro sanctis venerantur. De quibus etiam venit s. Elisabeth landgravia Hassiae et Margareta et ceteri». [Leibnizius, SS. Brunsvic. II. p. 1082.].

⁷ Iohannes Schiphowerus de

ban, hanem a legendák és a mondák néhány kedvesebb és népszerűbb alakját is bevonják a rokonság körébe. Így az 1009 és 1106 között élő Szt. Eberhard nellenburgi gróf alamizsnás, imádságos lelkületű édesanyja, Hedvig, Szt. István leánya volt, akit az isteni kegyelem azzal tüntetett ki, hogy csodás módon férjét is az üdvösség útjára vezette.¹ — Szt. Günther, a cseh-bajor határvidéki erdőség jámbor életű remetéje, korábban Thuringia fejedelme (de landgravis Thuringiae factus monachus), a Rajnától a Kárpátokig korának legtiszteltebbjei közé tartozik; legrégibb, 1083 után szerkesztett legendája nemcsak rokoni szálakkal fűzi Szt. Istvánhoz, hanem olyan csodás eseménnyel, amelyet még az újkori írók is szívesen ébrentartanak.² A sok megemlékezéssel természetesen együttjárt a rokoni kötelék erősítése is; a «cognatus»-ból «avunculus» lett,³ abból a tényből

Meppen, *Chronica Oldenburgensium archicomitum*. Cap. 3: Quamplures principes ex Oldenburgensibus archicomitibus ortum habuerunt, ut patet in genealogia sancti Henrici imperatoris; Henricus rex fuit avus, Mechtildis de Oldenburg, sanctus Stephanus rex Ungariae, sanctus Emericus dux Ungariae, Bruno episcopus Augustensis frater suus, Otto I frater patris s. Henrici, Otto II imperator, Otto III, Bruno episcopus Coloniensis et dux Lotharingiae frater patris s. Henrici. [Meibom, SS. *German. II. p. 130.*]

¹ Vita s. Eberhardi ex comite Nelleburgensi ord. s. Ben. monachi Schafhusiae in Suevia. Ex antiquo loci chronico ms. a Iohanne Murero. Cap. 1: Circa annum Christi millesimum quartum in Suevia, Germaniae superioris provincia, floruit Eppo comes Nelleburgensis, dives agris opibusque, qui matrimonio sibi iunxit Hedwigem, sancti Hungarorum regis Stephani filiam; qui tantis subnixus affinitatibus, nisi aliud quam seculi pompas et suae familiae amplificandam claritatem meditabatur. Alia longe erant Hedwigis vota studiaque; et Deo divinisque rebus intenta, vacabat orationibus et multiplicabat eleemosynas; morem insuper sibi fecerat quot noctibus ad recitandum psalterium surgere. Id cum illa continuis aliquot usurpasset annis, surrexit aliquando ab latere uxoris, post eiusmodi vigiliam fatigationemque profundius dormientis, comes Eppo, et librum, unde illa solebat psalmos decurrere, ad culinam detulit atque in ignem proiecit, ut quam verbis cohibere non potuerat pietatem, facto illo castigaret. Postridie ad opus suum revertens coquus, supra prunas positum, sed incombustum, reperit herae librum; quae ab eo monita de miraculo, prompte accurrit ipsumque recepit, et cuius id opera factum esset haud difficulter intellexit. Neque id dissimulavit Eppo, cum rursus librum salvum conspexit: qui corde compunctus et culpam apud Deum atque uxorem agnoscens, nulli deinceps impedimento piis eius exercitiis fuit, sed ipse potius ad similia sese transtulit et ad finem vitae in iisdem perseveraverit. Na-

scitur iis interim filius Eberhardus... [AA. SS. *Boll. 7 Aprilis. I. p. 667.*]

² Vita b. Guntheri eremitae (ob. a. 1045) *perperam* auctore Woltherio. Cap. 4—5: Cumque in austeritate vitae perseveraret, et exemplo suo quamplures ad viam veritatis incitaret, veluti lucerna super candelabrum posita, fama eius bono odore respersa ad aures beati Stephani regis Ungarorum, ipsius venerabilis viri cognati, emanavit, cuius animum magno dilectionis incitavit amore, ut hunc facie ad faciem videret, quem sic de virtute in virtutem proficere frequens fama praedicaret. Unde factum est, ut ad ipsum nuncios dirigeret, et ad eum venire non recusaret, omni studio postulare... Igitur sanctus Guntherius regis pariter consedisset, eius petitioni licet invitatus annuit... Factum est autem dum hora prandii sanctus Guntherius mensae regis pariter consedisset, rex sibi pavonem assatum apposuit, et ut carnibus vesceretur intime flagitare coepit. Sancto autem viro sub regulari conversatione degente et huiusmodi cibis abstinentem, penitus contradicebat et illicitis cibis se contaminari nolle asserbat; cuius voluntati rex non minus resistebat, ut apposita manducaret non solum rogando verum etiam praecipiendo laborabat. Quidnam facere poterat? Praecepto regis se obtemperare promittebat, sed in divino adiutorio fiduciam retinebat. Quapropter factum est, ut inter prandentes hic solito more orationi insisteret, caput manibus inclinaret, profusis lacrymis ne illicitis cibariis pollueretur divinam clementiam implorabat. Mira res atque stupenda! completa Dei famulus oratione caput de manibus elevabat, avis assata mensaeque superposita reddita vitae pristinae devolabat et ab eius usu gratia divina virum liberabat. [MGH. *Pertz, SS. XI. p. 277.*]. Cf. Vita s. Godehardi episcopi Hildenesheimensis posterior auctore Woltherio. C. 9. [MGH. *Pertz, SS. XI. p. 202.*]

³ Chronicon Bohemiae auctore anonymo. C. 26. [Ludewig, *Reliquiae. XI. p. 181—182.*]

pedig, hogy meglátogatta Szt. István királyunkat, kialakult Szt. Günther bélmonostori remetéskedése.¹ — A X-ik század elején élő Szt. Iván csehországi remete legendája az idők hangulatában teljesen magyar alapra helyeződött. E szerint Szt. István vérrokona volt, aki a világ hiúságos életét megvetvén, titkon elhagyta a királyi udvart és remeteségbe vonult; amikor pedig megtudta, hogy testvérei nyomára akadtak, egyik helyről a másikra vándorolva Csehországba került és ott is maradt.² — A középkor legmegrázóbb «szép históriá»-ja, Szt. Albán «fabulosus martyr» legendája, helyesebben oedipusi színezetű meséje, amelyet némelyek Transamund clairvauxi apát munkájának tartanak, egészen magyar levegőjű, szenvedő hőse pedig a magyar király fogadott fia Szt. István korában.³ — Szt. Veronának, Német Lajos teuton király leányának jegyese a magyar király, egyetlen fia,⁴ ami valószínűleg néhány írónak abból a buzgóságából fakadt, hogy Szt. Istvánt visszaviszik Német Lajos korába,⁵ vagy mellette

¹ Vita s. Guntheri eremitae auctore Matthaeo Radero. [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 73–75.].

² Vita s. Ivani eremitae Bohemi auctore anonymo: Beatus Ivanus fuit natione Ungarus, de stirpe regia progenitus, qui fuit consanguineus s. Stephani regis Ungarorum. Hic conspiciens vanitatem mundi huius... cogitavit sibi in mente relinquere mundum et soli Deo servire... clam secessit longe de confinio suo in unam heremum vastae solitudinis ibi in Ungaria, in qua mansit decem annis, omnibus hominibus incognitus. Fratresque sui et alii parentes, dolentes de recessu suo... miserunt per omnes terras et provincias adiacentes terrae Ungariae... Tandem quidam perambulantes dictam heremum, in qua b. Ivanus degebat, casu invenerunt, sed salutantes eum statim recesserunt... Audientes principes, fratres b. Ivani, statim iter arripuerunt... et pervenerunt usque ad supradictam heremum, in qua b. Ivanus, frater eorum, habitabat. Cum autem appropinquabant ad locum, videns eos b. Ivanus et cognoscens, rogavit omnipotentem Deum, ne eum fratres eius cognoscerent, et salutato eo et elemosyna data recesserunt ab eo. Et sic b. Ivanus statim illa nocte aufugit ab illa heremo. Et successive pergens de uno loco ad alium tandem pervenit ad Bohemiam. In qua terra Bohemiae tandem pervenit ad flumen qui vocatur Lodenice... Princeps Bohemorum Borzywoy casu pervenit ad heremum b. Ivani... Princeps alloquitur eum dicens: «Peto te, vir Dei, ut dicas mihi, quis sis et unde sis?» Respondens b. Ivanus miti modo principi dixit: «De duobus me interrogas: primo qui sum? Sum princeps sicut tu, quia de stirpe regia sum progenitus. Secundo interrogas me, unde huc veni? certe de terra Ungariae huc veni, quia sum natione Ungarus»... [Fontes rer. Bohem. I. p. 112–113, 115.]. Cf. Acta

s. Ivani eremitae Bohemi. [AA. SS. Boll. 24 Junii V. p. 707.].

³ Vita s. Albani auctore G. abbate Claravallensi, secundum alics Transamundo. Fabulosus martyr temporibus s. Stephani regis Hungariae. [Catal. cod. hag. bibl. reg. Bruxell. CCV. Cod. ap. D. Phillipps sign. no. 343. App. II. p. 443–456. In Analect. Boll. VII.]. Cf. Legenda s. Albani martyris, fabulosi filii regis Hungariae, monachi apud Maguntiam. Publ. Petrus Mersaeus Cratepolius in Libro de sanctis Germaniae. [AA. SS. Boll. 21 Iunii V. p. 82.].

⁴ Vita s. Veronae virginis prope Lovanium in Brabantia (flor. c. a. 900) auctore anonymo. Cap. 1–4: Post dominicam incarnationem 831 anno Ludoico regi Theuthoniae, in Alemania regnanti, christianissimo principi nati sunt gemini diversi sexui, unus masculus, altera puella fuit. Nomen filii appellatum fuit Veron, filiae quoque Verona. Beatissima virgo Verona in palatio regis permansit, speciosa valde, oculis gratiosa, benigna in loquela, prudens et vigilans et suum sacratissimum Deo habitaculum ab omni sorde custodiens ac omni simplicitate plena. Tempore illo fuit quidam rex Hungariae, qui unicum habebat filium, quem volebat beatissimae virginis in matrimonium coniungere, quod consensit pater eius. Sed praefata virgo omnino despexit, dicens: «Deum verum, unum in Trinitate et Trinitatem in unitate adoro et colo ac illi soli servio et ipsum sponsum eligo, nullum volo alium». Pater vero videns constantiam virginis, renuit coniugium ac dimisit beatissimam virginem in sua virginitate perseverare [AA. SS. Boll. 29 Augusti. VI. p. 526–527.].

⁵ Chronica minor auctore Minorita Erphordensi. «Ludewicus (II, Germanus, a. 843–876) Ludewici (Pii, a. 814–840) filius, imperium adeptus, regnavit

még egy István magyar királyt szerepeltetnek a IX-ik század közepén.¹ — Éppen ilyen időbeli kilengést mutat a portugálok királymondája is, amely szerint Portugália első királya a magyar király Imre nevű fia volt. Ez a monda «örökéletet» kapott azzal, hogy Duarte Galvão krónikájából² belekerült Luiz Vaz de Camões «Os Lusíadas»-ába.³ — A legendákban és a mondákban Szt. István rokonsági körét feleségének, Gizella királynénak magyar származása koronázza meg. Arnulf császárnak a monda szerint második házasságából két fia született, Arnulf és Werner, akik a magyar király két leányát vették feleségül: Arnulf Ágnest, Werner pedig ennek húgát, Beatrixet. A két királyleányt Szt. Ulrik ausburgi püspök keresztelte meg. Arnulf és Ágnes házasságából született Aleiheid, aki Henrik szász herceghez ment feleségül. Henrik és Aleiheid gyermekei: II. Henrik római-német császár, Brunó ausburgi püspök és Gizella, Szt. István felesége.⁴ Ez a közkedveltségnek örvendő monda már a XI-ik században szárnyra kelt,⁵ de csak az 1241-ben elhunyt Conradus Schirensis philo-

annis 35. Huius eciam imperatoris temporibus Hunorum, id est Ungarorum rex, nomine Stephanus, christianus effectus, baptizatus est cum magnatibus et populo regni sui». [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 183.].

¹ Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II imperatorem. A. 84: Luderus (sc. Lotharius)... In tempore illo Vngari christiani facti sunt, habueruntque regem nomine Stephanum... A. 1002: Stephanus rex Vngarie duxit sororem Henrici regis, que Gula nominabatur, et huius rei causa idem rex Stephanus cum tota Vngaria factus est christianus. [Menckenius, SS. Germanic. III. p. 69, 84.]. Sächsische Weltchronik. Cap. 14: J. d. 841. j. In den selven tiden worden de Ungerren cristen, de hadden do enen koning, de het Stephen... Cap. 64: De koning Stephan van Ungerren nam des koning Heinrichs suster to wive, diu was geheten Gisle, darvan ward de selve koning cristen unde al dat lant to Ungerren. [MGH. SS. ling. vernac. II. p. 154, 167.].

² Duarte Galvão, Chronica de Don Alfonso Henriques primeiro rey de Portugal. [Per Mich. Lopez Ferreira. Lisboa 1726.].

³ Luys Camões, Os Lusíadas (Lisboa 1626). Carm III. strf. 23: Hũ Rey, por nome Affõso, foy na Espanha, || Que fez aos Sarracenos tanta guerra, || Que por amas sanguinas, força et manha. || A muitos fez perder a vida et a terra: || Voando deste Rey a fama estranha, || Do Herculano Culpe à Cáspia serra, || Muitos (pera na guerra esclarescerse) || Vinhão a elle et à morre offerecerse. || ... 25: Destes Anrique dizem que segundo, || Filho d' hũ Rey de Vngria exprimẽtado, || Portugal ouue em forte, que no mudo || Entam não era illustre, nem prezado: || E pera mais sinal d' amor profundo, || Quis o Rey Castelhana, que casado || Com Teresa sua filha o Conde

fosse, || E com ella das terras tomou posse. — 23: Volt a spanyoloknak egy harcos királya, Alfonzo, aki ügyesen, vitézül, || Irtó haraggal rontott a pogányra, || S megfoszt sokat földjétül, életétül; || Dicső levente-híre messze szálla, || A kaspi bérceig Gibraltár tövétül; || Vendége sok van harcos udvarának, || Kik szép halálra, hős babérta vágnak... 25: Ez alkalommal — szól a monda — nyerte || Szerény határát Portugalliának || Egy bajnok: Emre volt ez, a levente, || Másodszülött fia magyar királynak; || S Alfonz király elannyira kegyelte, || Hogy ime, még a kedves daliának || Lányát, Terézát hitvesül ajánlja; || S a nő s a tartomány Emrére szálla. [Camões Luziáda. Fordította Greguss Gyula. 2. kiad. Budapest, 1874. 16. p. 100—101.].

⁴ Conradus monachus Schirensis philosophus, Chronicon Schirense. Cap. 16: Dux Noricorum Arnolfus nomine, filius Karolomanni in imperium a Teutonicis electus est... Huic matrimonio copulata fuerat filia regis Grecie Agnes nomine, per quam duos filios habuit, Arnolfum ducem Noricorum et Warnherum comitem et ducem Noricorum post Arnulfum. His duobus fratribus coniuncte erant in matrimonio filie regis Ungarie, Agnes videlicet et Beatrix sorores, nondum baptismo ablute, sicut et omnes Ungari; sed a sancto Oudalrico baptisate. Arnolfi ducis Noricorum filiam Aleiheidem nomine quicquam magnus comes et dux Saxonie Henricus duxit uxorem, unde habuit duos filios, Brunonem episcopum Augustensem et Heinricum imperatorem et filiam unam Gisilam, quam matrimonio copulavit Stephano regi Ungarorum, ad Christum convertit, et gratiam baptismi perceperunt. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 620.].

⁵ Fragmenta necrologica Schirensia. «2 id. Febr. ... Arnolfus et Wernherus

sophus krónikájában bontakozott ki a maga teljességében. A «Series ducum Bawariae» további megerősítésével¹ a XV-ik században terjedt el a legjobban,² az osztrák Vitus ebelsbergi prior segítségével pedig átlépte a XVI-ik század küszöbét is.³ — Az Arnulf-monda korai keletkezése és állandó ébrentartása azt a látszatot kelti, hogy valami úton-módon hatással lehetett a később szövőődött és még szabadabb magyar kapcsolatok kialakulására. Ezek sorából különösen kiemelkednek a következők: a nagy-hírű sangalleni kolostor alapítójának, Szt. Gál-nak († 630) édesanyja magyar királyleány;⁴ Nagy Károly császár († 814) magyar anyának szülötte;⁵ Szt. Adalheid, I. Ottó római-német császárnak, az augsburgi győzőnek második felesége magyar királyleány,⁶ és magyar királyi vérből származott Habsburgi Rudolf római király «Ágnes nevű felesége is».⁷ — A népköltészet távolabb eső termékeire és az idevonatkozó, de mégis szűk körre szorítkozó családi hagyományokra nem terjeszkedhetünk ki, éppen csak a kutatás élesztése kedvéért említjük meg, hogy ebben a magyar hangulatban gyarapodnak meg a Szt. Bonifác-legendák is egy magyar színezetű legendával,⁸ és hogy még Angliában és Hollandiában is számos ősi család Szt. István korában élő magyar főnemesekre viszi vissza eredetét.⁹

habuerunt duas sorores, reginas Ungarie, que apud Scheyrn sepulte sunt. [MGH. Necrol. III. p. 134.].

¹ Series ducum Bawariae. [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 73.].

² Andreas presbyter Ratisponensis, Chronica. [Quellen u. Erört. z. bayer. u. deut. Gesch. N. F. 1903. I. p. 526.]. Historia ducum Bavarorum. [Monum. Boic. XVI. p. 543.]. Vitus Arnpeckius Landshutanus, Chronica. Lib. III. c. 14. [Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 134—135.].

³ Vitus prior Eberspergensis, Chronicon Bavarorum. Lib. III. c. 1, 10, 12. [Oefele, SS. Boic. II. p. 707—709.].

⁴ Genealogia s. Galli materna. abbatis et fundatoris coenobii Sangallensis (ob. a. 630). In vet. quodam codice. «Fertur, prout a quodam Hibernico ore accepi, quod mater sancti Galli regina fuerit ex Ungaria». [Goldast, SS. Alamann. I. 2. p. 249.].

⁵ Godefridus Viterbiensis (ob. a. 1198), Pantheon. XXII. 48; XXIII. 3; Pipinus dux Francorum tunc regna regebat, || Eius sponsa fuit grandis pede nomine Berta: || Venit ab Ungaria, set Greca matre reperta, || Cesaris Eraclii filia namque fuit. ... Pipinus moritur, consurgit Karolus acer, || Natus in Ingeleheim, cui Berta fit Ungara mater || Pipinusque pater: cronica vera patent. [MGH. Pertz, SS. XXII. p. 206, 209.]. Godefridus Viterbiensis, Speculum regum et imperatorum. II. 64. [MGH. Pertz, SS. XXII. p. 92.]. Theodoricus Engelhusius, Chronicon. [Leibnitius, SS. Brunsvic. II. p. 1060.]. Felix Faber

Ulmensis, Hist. Suevorum. Lib. I. c. 7: Carolus Magnus fuit enim Francus Germanus de patre Theutonico et matre Ungara. [Goldast, SS. Suevic. p. 17.]. Andreas presbyter Ratisponensis, Chronicon. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 2044.].

⁶ Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg — 1469. A. 973, 991: Auch starb kaiser Ott da man zalt 973 jar und hett zu weib gehebt sant Adelhait, ain künigin von Ungern. ... Anno 991 jar was Luittoldus bischoff zu Augspurg, der pracht zu Rom wegen von dem bapst, das man sant Ulrich hailiget da man 993, auch das man unser frawen kirch zu dem thumb wider pawet mit dem alemusen, auch mit hilff sant Adelhait, ain künigin von Unger, wan das münster was verprunnen. [Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. IV. p. 297—298.].

⁷ Vita s. Verenae virginis. «Serenissima regina Agneta regio sanguine ex Ungaria nata, potentissimi imperatoris Romani Rodolphi coniux, tempore quodam se celebre s. virginis Verenae sepulchrum visitaturam vovit, ut Deus sibi haeredem dare dignaretur...». [AA. SS. Boll. 1 Septembris. I. p. 174.].

⁸ Legenda s. Bonifacii (ob. a. 755), patroni Germaniae, vernacula. [Menckenius, SS. Germanic. I. p. 851—866.]. Latin átdolgozásban: Legenda s. Bonifacii archiepiscopi Moguntini. [Menckenius, SS. Germanic. I. p. 833—851.].

⁹ Anonymus De vita et rebus gestis dominorum de Arckel. A. 980—1428. «... Venit (a. 980—1000) ad Hollandiam qui-

Régi legendáknak és mondáknak a középkoron túl további magyar elszíneződését és áthelyeződését Szt. István korába a legendák és mondák gyűjteményes kiadásai akasztották meg; néhány jó példával azonban a XVI-ik és a XVII-ik században még mindig találkozunk.¹

*

A külföldi írók figyelmét annyira lekötötte Szt. István királyunk nagy egyénisége, hogy családjának eredetéről, őseiről majdnem egészen megfeledkeztek. Troisfontainesi Albericus, akinek pedig sok közvetlen magyar értesülése van, csak annyit mond, hogy a magyarok első fejedelmétől, Álmostól számítva a hetedik volt.² A bőbeszédű Aventinus már Taksony fejedelemnél elakad,³ szintúgy a vele egy vonalban haladó, de minden értékelésen kívül álló Ortilo de Lilienfeld is azzal a módosítással, hogy Taksonyt «Ursus»-nak nevezi.⁴ A többiek a «Chronicon mixtum» kivételével még ennyit sem jelentenek. Ez a XIII-ik század végén vagy a XIV-ik század elején szerkesztett lengyel krónika, amely híven visszatükrözi korának azt az általános felfogását, hogy a hunn és a magyar teljesen egy nép, megszakítatlan láncban mutatja ki Szt. István leszármazását Attilától. Amikor Attila — úgymond — seregével Róma ellen indult, első éjszakai táborozásának idején álmában megjelent neki az Űr angyala és fölfedte előtte az ő egyenes leszármazottjának, István királynak eljövételét és felmagasztaltatását.⁵

Szt. István atyját, Géza fejedelmet, már sokan ismerik,⁶ a róla szóló

dam nobilis miles ex illustri progenie Ungariae natus habens scutum aureum cum duobus barem menatis de rubeo, in superiori parte cum quatuor meniis, et cum tribus in inferiori parte . . . » [Matthaeus, Vet. analect. V. p. 203.].

¹ Legenda adolescentis Hungari a sancta Anna matre Deiparae variis periculis erepti et multis favoribus cumulati temporibus Gregorii V papae et s. Stephani regis Hungariae. [AA. SS. Boll. 26 Iulii. VI. p. 259—260.]. V. ö. Gombos Albin, Árpád-kori magyar festő legendája. [Élet. Budapest, 1933. 4. p. 235—239.].

² Albericus monachus Trium Fontium (ob. p. a. 1252), Chronicon. A. 1041: Sanctus rex de Ungaria Stephanus primus christianus Ieche filius et a primo duce Almo septimus. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 786.].

³ Aventinus, Annales Boiorum. «Ugri regem creant Geizonem, filium Toxi parentem divi Stephani». [Cisnerus Avent. Annal. p. 393.].

⁴ Ortilo de Lilienfeld, Notulae anecdotae priores. A. 972: Urso mortuo Ungari elegerunt Geizzam . . . [Hanthaler, Not. Anecd. p. 95.].

⁵ Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. Cap. 3: Atyla totum mundum

peragrarare volens et Romanum imperium sibi usurpare cupiens Romam exercitum suum movit. Cui in prima statione nocturni sui, cum in cubiculo dormiret, per visum angelus sanctus apparuit dicens: «Praecipit tibi dominus Deus Iesus Christus, ut cum ferocitate tua civitatem sanctam Romam nec introeas, nec attemptare audeas . . . generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam». Uxor Atylae peperit filium, cui imposuit nomen Columan . . . uxor Columanni genuit filium, qui vocatus fuit Bela . . . uxor Belae peperit filium, quem vocavit Iesse, qui accepit uxorem de regione Polanie de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Athleitam . . . [Mon. Polon. hist. I. p. 496—498.].

⁶ Geiza sive Geyza [Andreas Dandolo: Chronicon Venetum. IX. 146, IX. 21 (Muratori, SS. Italic. XII. p. 233, 235.)], Geisa [Genealogiae regum Polonorum (Pistorius, Polon. hist. corp. III. p. 148—149)], Geizza [Ortilo de Lilienfeld: Notulae anecdotae priores. Ad a. 972, 979 (Hanthaler, Not. anecdot. p. 95, 97.)], Geissa sive Jesse [Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium. (Mon. Polon. hist. III. p. 392.)], Geizo [Aventinus: Annales Boiorum (Cisnerus, Avent. Annal. p. 393, 402.)], Gouz [Ademarus

tudósításokból azonban igen nehéz akár emberi, akár uralkodói egyéniségét megismerni. Querfurti Szt. Brunó a «Vita s. Adalberti»-ben, amelyet 1004-ben írt, gyenge, erélytelen uralkodónak tünteti fel.¹ A kortárs Thietmár, merseburgi püspök, mint kemény, indulatos, erőszakos emberről emlékezik meg.² Aventinus szerint a saját népével szemben szigorú volt, a jövevények és a keresztények iránt azonban jóindulatot tanúsított; kereste a császár barátságát és szövetséget kötött vele.³ Ortilo de Lilienfeld békeszerető fejedelemnek rajzolja, aki harcos népét visszatartotta a szomszédok földjének további megrohanásától.⁴ — Éppen ilyen bizonytalanságot keltő híradások maradtak ránk Szt. István édesanyjáról is. Származását és nevét csak a kései lengyel írók tudják; szerintük I. Micszláv (Mescho, Mesko, Mieszko) lengyel fejedelem leánya, Adelheid volt Szt. István édesanyja, szelíd lelkületű, imádságos asszony, aki férjét is az üdvösség útjára vezette.⁵ Thietmár «pulchra domina»-nak, szlávosan «Beleknegini»-nek, «szép asszony»-nak nevezi Géza feleségét, aki fölötté mulatós természetű volt, férfi módra ült a lovon és egyszer, hirtelen haragjában, egyvalakit leszúrt.⁶ Querfurti Szt. Brunó uralkodásra termett asszonyként mutatja be, aki az ország kormányzását magához ragadta.⁷

Cabannensis: Chronicon. C. 31. (MGH. Pertz SS. IV. p. 130.), Gonzalco [Gaufredus de Bruil: Chronicon. P. I. c. 65. (MGH. Pertz, SS. XXVI. p. 202.)], Iesse [Annales Kamenenses (MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.) Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. C. 3. (Mon. Polon. hist. I. p. 498.), Catalogi episcoporum Cracoviensium. No. IV (Mon. Polon. hist. III. p. 332.), Chronica principum Poloniae. C. 8, 10. (Mon. Polon. hist. III. p. 438, 445.)], Iesse sive Vesse [Annales Cisterciensium in Heinrichow. Ad a. 971. (MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.)], Yesse [Annales Silesiaci compilati. Ad a. 965, 1000. (MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.)], Yesse sive Yesso [Rocznik Krasieński. (Mon. Polon. hist. III. p. 128—129.)], Iesta sive Gyesse [Matthias de Miechowia: Chronica Polonorum. L. II. c. 1; II. 8. (Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 20, 25.)], Ieche [Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon. Ad a. 1041. (MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 786.)], Deviu [Thietmarus episcopus Merseburgensis: Chronicon. L. VIII. c. 3. (MGH. Pertz, SS. III. p. 862.)].

¹ Vita s. Adalberti episcopi Pragensis auctore s. Brunone Querfurtensi. Cap. 23. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 607.]

² Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. L. VIII. c. 3 (IX. 4): Huius Stephani pater erat Deviu nomine, admodum crudelis et multos ob subitum furorem suum occidens... [MGH. Pertz, SS. III. p. 862.]

³ Aventinus, Annales Boiorum. «Is (Geisa) licet alienus a religione

Christi esset, nostros tamen amavit, ab Ottone pacem impetravit: bonus christianis suis saevus extitit... Adsunt legati Ugrorum, pacem cum Hainrico perpetuumque foedus componunt». [Cisnerus, Avent. Annal. p. 393, 402.]

⁴ Ortilo de Lilienfeld, Notulae anecdotae priores. A. 979: Geizza Ungarorum dux pacem amplius diligens quam bella, subditos suos continuat, ne in arma concurrentes, novo furore Australem hanc terram incursarent. Quis vero alius, nisi Deus magnus et omnipotens pacis huius auctor extitit? [Hanthaler, Not. anecdot. p. 97.]

⁵ Annales Cisterciensium in Heinrichow. Ad a. 971. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.], Annales Kamenenses. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.], Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. Cap. 3. [Mon. Polon. hist. I. p. 498.], Annales Silesiaci compilati. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.], Catalogi episcoporum Cracoviensium. No. IV. [Mon. Polon. hist. III. p. 332.], Genealogiae regum Polonorum. [Pistorius, Polon. hist. corp. III. p. 148.], Chronica principum Poloniae. C. 8. [Mon. Polon. hist. III. p. 438.]

⁶ Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. L. VIII. c. 3. (IX. 4): Uxor autem eius (sc. Geisae) Beleknegini, id est pulchra domina, Slavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quandam virum iracundiae nimio fervore occidit. Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanam patientia refrenaret. [MGH. Pertz, SS. III. p. 862.]

⁷ Vita s. Adalberti episcopi Pra-

Talán e tudósításokban mutatkozó nagy ellentét áthidalása kedvéért jelenti a valamennyinél későbbi «Genealogia regum Polonorum», hogy Adelheid Géza fejedelemnek második felesége volt.¹ A közelebbi családtagok közül megemlíti még Szt. István két nagybátyját, Gyula erdélyi vajdát feleségével és két fiával,² a Lengyelországba menekült Procui-t feleségével,³ egy fítestvérét, akinek ellene támadó fiát megvakíttatta, ennek kiskorú gyermekeit pedig — Endrét, Bélát és Leventét⁴ — száműzte.⁵ — Szt. István nőtestvérei közül ismerik Péter király anyját,⁶ Orseolo Ottó velencei doge feleségét,⁷ akit Ortilo de Lilienfeld «Gizellá»-nak nevez,⁸ és Juditot, Boleszláv lengyel uralkodó feleségét;⁹ Thietmár nem egé-

gensis auctore s. Brunone Querfurtensi. Cap. 23: Miserat (sc. Adalbertus) his diebus ad Ungorum seniores (sc. Geisam ducem) immo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, set inmiscbatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus. Ad quam tunc per venientes illuc nuncios in haec verba epistolam misit: «Papatem meum, si necessitas postulat et usus, tene; si non, propter Deum ad me mitte meum». Ipsi vero clam cartam alia mente, alia sententia, misit: «Si potes, inquit, cum bona licencia, bene; si non, vel fuga fugiens, tempta venire ad eum, qui te desiderio concupiscit, Adalbertum tuum». Ipse autem venire non potuit, et ut homo noluit; qui enim hodie audis ipsum dicentem, quem nunc, sicut siciens aquam frigidem, totis visceribus flagrat et amat, ardua scandentem tunc semper fugiebat. Ipse tamen iam erat monachus, et ut dicunt, qui tunc temporis novunt, pulcher et bonus. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 607.]

¹ Genealogiae regum Polonorum. «Zemonislaus princeps Poloniae sepultus Gneznae anno 964. Eius uxor ignoratur, ex qua Micislaus et Adelheida, secunda uxor Geisae regis Ungariae». [Pistorius, Polon. hist. corp. III. p. 148.]

² Annales Hildesheimenses. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. III. p. 92.]. Annales Althenses maiores. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 790.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 652.]. Auctarium Ekkehardi Althense. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 363.].

³ Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. L. VIII. c. 3 (IX. 4). [MGH. Pertz, SS. III. p. 862.].

⁴ Matthias de Miechowia, Chronica Polonorum. L. III. c. 11: Myeczlaus sive Mieszko secundus filius Boleslai Chrabri Pomeranos apertam rebellionem opposcentes bello coercuit. Nam instigantibus eum proceribus Poloniae copias numerosas con-

traxit et tres Hungarorum duces, Andream, Belam et Leventam sancti Stephani regis Hungariae nepotes, ab Hungaria exulantes et in regno Poloniae iure hospitii susceptos, secum habens, cum Pomeranis conflixit et eos vicit. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 28.].

⁵ Annales Althenses maiores. A. 1041: Stephanus bonae memoriae rex, avunculus Petri, hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.]. Aventinus, Annales Boiorum, «Nepos Stephani ex fratre, cum refragaretur, oculos amisit». [Cisnerus, Avent. Annal. p. 407.].

⁶ Wipo, Gesta Chuonradi II imperatoris. Cap. 38: Stephanus rex Ungariorum obiit relinquens regnum Petro, filio sororis suae. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 273.]. Annales Althenses maiores. Ad a. 1041. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.].

⁷ Andreas Dandolo, Chronicon Venetum. IX. 2¹: Otto Ursiolo dux filiam Geyzae regis Hungarorum et sororem Stephani successoris duxit in uxorem, mulierem utique generositate serenam, facie facundam et honestate praeclaram. [Muratori, SS. Italic. XII. p. 235.]. Andreas Naugerus, Storia della repubblica Veneziana. «Otton Orsuol, eletto doge del 1010... Il sopradetto doge, quando fu eletto, era d' etade di 18 anni. E questo fu per gran bontà del padre, il quale entrato in dogado si maritò in una sorella di Stefano re d' Ungheria». [Muratori, SS. Italic. XXIII. p. 958.].

⁸ Ortilo de Lilienfeld, Notulae anecdota priores. A. 1039: Petrus in Hungaria Stephano succedit, eius ex sorore Gisela nepos. [Hanthaler, Not. anecdot. p. 108.].

⁹ Genealogiae regum Polonorum, «Boleslaus, cognomento Chrobri vel Acer, Micislai filius, natus anno 967, primus Poloniae rex, obiit anno 1025. Eius quatuor fuerunt uxores. Ex secunda — quae fuit Iuditha filia Geisae ducis Ungariae, soror Stephani regis — habuit Micislaum filium. [Pistorius, Polon. hist. corp. III. p. 148—149.]. Matthias

szen határozott tudósítása arra enged következtetni, hogy «Besprim», aki egy ideig Szt. István udvarában élt, Judit és Boleszláv fia volt.¹

Igazi érdeklődéssel, szeretettel és melegséggel csak Szt. Imre herceg felé fordulnak,² akit Szt. István egyetlen fiának tartanak.³ Tudják róla, hogy atyja előkészítette az ország kormányzására,⁴ ismerik házasságának történetét,⁵ férfias kedvteléseit a vadászatban⁶ és tiszta életét, amiért az Úr kegyelméből sírjánál sok csoda történt.⁷ A közelkorú «Annales

de Miechowia, *Chronica Polonorum*. L. II. c. 1: Iussu Miecslai Boleslaus filius anno Domini 984 accepit Iudith filiam Iestae ducis Hungarorum in coniugem. [Pistorius, *Polon. hist. corp.* II. p. 20.].

¹ Thietmarus episcopus Merseburgensis, *Chronicon*. Lib. IV. c. 37 (58) Bolizlavus dux Polonorum duxit rigdagi marchionis filiam, postmodum dimittens eam; et tunc ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. [MGH. *Pertz*, SS. III. p. 784.].

² Almarichus [Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Compilatio chronologica*. (Muratori, SS. *Italic.* IX. p. 241.)], Almerico [Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Istoria imperiale*. (Muratori, SS. *Italic.* IX. p. 325.)], Almericus [Andreas Dandolo: *Chronicon Venetum* (Muratori, SS. *Italic.* XII. p. 234.); *Corpus chronicon Bononiensium*. I. Cronaca Rampona (Muratori, SS. *Italic.* Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 457.); Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Historia pontificum Romanorum* (Muratori, SS. *Italic.* IX. p. 173.)], Americus [Martinus Fuldensis: *Chronicon*. (Eccardus, *Corp. hist. m. aevi.* I. p. 1680.)], Aymericus [Martinus Oppaviensis: *Chronicon* (MGH. *Pertz*, SS. XXII. p. 433.); *Chronicon Strozianum* (Bouquet, *Recueil*. XI. p. 294.)], Emericus [Ptolemaeus Lucensis: *Historia ecclesiastica* (Muratori, SS. *Italic.* XI. p. 1055.); Matthias de Miechowia: *Chronica* (Pistorius, *Polon. hist. corp.* II. p. 24.); Martinus abbas Scotorum Viennae: *Senatorium*. (Pez, SS. *Austriac.* II. p. 667.)], Ugri Emericum corrupte vocant [Aventinus, *Annales Boiorum*. (Cisnerus, *Avent. Annal.* p. 406.)], Emrich sive Emrichus [Annales Sanctae Crucis Polonici. (MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 678.)], Emrich sive Enrich sive Henricus [Rocznik świętokrzyskie. (Mon. *Polon. hist.* III. p. 61.)], Evericus [Zdarzenia godne pamięci. (Mon. *Polon. hist.* III. p. 300.)], Hainricus [Chronicon Osterhoviense (MGH. *Pertz*, SS. XVII. p. 539.); Aventinus: *Annales Boiorum*. (Cisnerus, *Avent. Annal.* p. 406.)], Hamricus [Anonymi Leobienensis chronicon. (Pez, SS. *Austriac.* I. p. 761.)], Heimericus [Hermannus Cornerus: *Chronica*. (Eccardus, *Corp. hist. m. aevi.* II. p. 568.)], Heinrichus [Annales Altahenses maiores (MGH. *Pertz*, SS. XX. p. 791.); Annales

Hildesheimenses (MGH. *Pertz*, SS. III. p. 98); Auctarium Ekkehardi Altahense (MGH. *Pertz*, SS. XVII. p. 363.); Flores temporum. (MGH. *Pertz*, SS. XXIV. p. 245.)], Hemericus [Albericus monachus Trium Fontium: *Chronicon*. (MGH. *Pertz*, SS. XXIII. p. 786.)], Henricus [Wernerus Rolevinck Larensis: *Fasciculus temporum* (Pistorius-Struvius, SS. *Germ.* II. p. 538.)], Heymericus [Chronicon S. Bavonis Gandensis. (Smet, *Corp. chron. Flandriae.* I. p. 544.)], Hinrick [Iohannes Stadtwegius Poppendikensis: *Chronicon*. (Leibnitius, SS. *Brunsvic.* III. p. 268.)].

³ Albericus monachus Trium Fontium, *Chronicon*. A. 1041. Sanctus rex de Ungaria Stephanus filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum. [MGH. *Pertz*, SS. XXIII. p. 786.].

⁴ Andreas Dandolo, *Chronicon Venetum*. IX. 146: Stephanus I rex Hungarorum... tandem cogitavit renunciare seculo et filio Almerico aequae literato et sancto committere gubernacula regni, sed iuvenis virgo cum sponsa sua virgine postea miraculis coruscans praeventus est morte. [Muratori, SS. *Italic.* XII. p. 233—234.].

⁵ Annales Sanctae Crucis Polonici. [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 678.]. Rocznik świętokrzyskie. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 61.]. Zdarzenia godne pamięci. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 300.]. Chronica Iohannis de Gwerche archidiaconi Goriciensis. [Monum. *hist. Slav. merid.* VII. p. 471—473.].

⁶ Matthias de Miechowia, *Chronica*. L. II. c. 7. (Pistorius, *Polon. hist. corp.* II. p. 24.). Rocznik świętokrzyskie. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 61.]. Annales Sanctae Crucis Polonici [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 678.]. Zdarzenia godne pamięci. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 300.].

⁷ Martinus Oppaviensis, *Chronicon pontificum*. [MGH. *Pertz*, SS. XXII. p. 433.]. Ptolemaeus Lucensis, *Historia*. [Muratori, SS. *Italic.* XI. p. 1055.]. Flores temporum. [MGH. *Pertz*, SS. XXIV. p. 245.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, *Historia pontificum et Compilatio chronologica et Istoria imperiale*. [Muratori, SS. *Italic.* IX. p. 173, 241, 325.]. Martinus Fuldensis, *Chronicon*. [Eccardus, *Corp. hist. m. aevi.* I. p. 1680.]. Anonymi Leobienensis chronicon. [Pez, SS. *Austriac.* I. p. 761.]. Cronaca

Hildesheimenses»-ban említés esik váratlanul bekövetkezett halálának okáról is.¹

*

Szt. István királyunk születését a lengyel krónikások 975-re teszik² és azzal a legendával fűzik össze, hogy Géza fejedelem feleségének, Adelheidnek megjelent Szt. István protomartyr és értésére adta, hogy fia fog születni, akit ő róla Istvánnak nevezzenek, megjövendőlvén annak felmagasztaltatását.³ E legendától függetlenül Ademar Cabannensis⁴ és mások is úgy tudják, hogy azért kapta a keresztségben az István nevet, mert Szt. István protomartyr születése napján keresztelték meg,⁵ még pedig Esztergomban, — egészíti ki Martinus abbas Viennensis.⁶ Korábban Thietmár merseburgi püspök szerint «Waic»-nak,⁷ az angol Iohannes de Fordun szerint pedig «Salamon»-nak hívták.⁸

A külföldi írók Szt. István királyunk megkeresztelésének idejét oly szabadon és annyira nagy általánosságban érintik I. Ottó római-német császár halála és II. Henrik uralkodása közé eső évekkkel kapcsolatosan, hogy végezetül is teljes bizonytalanságban hagyják olvasóikat.⁹ Abban azonban úgyszólván valamennyien megegyeznek, hogy Szt. Adalbert prágai

Rampona. [Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 457.]. Hermannus Cornerus, Chronica. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 568.]. Iohannes Stadtwegius Poppendikensis, Chronicon. [Leibnitus, SS. Brunsvic. III. p. 268.]. Wernerus Rolevinck Larensis, Fasciculus temporum. [Pistorius-Struvius, SS. Germ. II. p. 538.].

¹ Annales Hildesheimenses. A. 1031: ... Et Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus. [MGH. Pertz, SS. III. p. 98.].

² Annales Kamenzenses. A. 975: Stephanus rex Ungarie nascitur. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.]. Annalium Polonorum fragmentum. Ad a. 975. [Mon. Polon. hist. VI. p. 678.]. Annales Cisterciensium in Heinrichow. «Adilheid genuit Stephanum regem Ungarie anno Domini 975». [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.]. Rocznik Krasińskich. Ad a. 975. [Mon. Polon. hist. III. p. 129.]. Chronica principum Poloniae. Cap. 8. [Mon. Polon. hist. III. p. 438.].

³ Rocznik Krasińskich. «Sanctus Stephanus protomartyr Yessoni et uxori apparuit, de nascendo filio predixit et suum nomen ei imponere, scilicet Stephanus, mandavit et futurum lumen eum esse predixit». [Mon. Polon. hist. III. p. 128.]. Annales Kamenzenses. «Atleydis post visionem per beatum Stephanum prothomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie». [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.]. Chronica

principum Poloniae. [Mon. Polon. hist. III. p. 438.]. Annales Cisterciensium in Heinrichow. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.].

⁴ Ademar Cabannensis, Chronicon Aquitanicum. Cap. 31. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.].

⁵ Hermannus Cornerus, Chronica. A. 1009: Et cum rex baptizaretur in die s. Stephani, tale nomen sortitus est. (Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 562.].

⁶ Martinus abbas Scotorum Viennae, Senatorium. «In Hungaria sanctus Stephanus primus rex christianus, qui in Strigonio, ubi nunc est archiepiscopatus, baptizatus est...» [Pez, SS. Austriac. II. p. 667.].

⁷ Thietmarus episcopus Merseburgensis. Chronicon. Lib. IV. c. 38 (59): ... gener Heinrici ducis Bawariorum Waic... [MGH. Pertz, SS. III. p. 784.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 999: Waic rex Pannonie, gener Heinrici ducis Bawarie... [MGH. Pertz, SS. VI. p. 644.].

⁸ Iohannes de Fordun, Chronicon regnorum Scotiae et Angliae. Lib. IV. c. 35: Henricus imperator sororem suam Gillam Hungarorum regi Salamoni dedit uxorem; erat enim hactenus idolatriae deditus, sed uxoris hortatu cum tota gente sua christianismum suscepit in baptismo mutato nomine dictus est Stephanus. [Gale, SS. hist. Brit. p. 681.].

⁹ Martinus Oppaviensis, Chronicon pontificum et imperatorum. «Otto II. Hoc tempore sanctus Adalbertus Pannoniam veniens primum regem Ungarorum vide-

püspök keresztelte meg,¹ — az «Annales Kamenzenses» szerint egyenesen a pápa meghagyásából.² A különböző országokból származó tudósításoknak e szokatlan összhangját élesebben csak Ademar Cabannensis «Chronicon Aquitanicum»-jának egyik XII-ik századbeli interpolátora zavarja meg, aki azt jelenti, hogy Szt. Istvánt atyjának, Géza fejedelemnek rendelkezésére querfurti Szt. Brunó keresztelte meg.³

Szt. István gyermekkorának és felserdülésének éveiről a külföldi tudósításokban nem esik szó. Életének történetét születésével, megkeresztelésével és házasságával vezetik be, a leggyakrabban olyan értelmezéssel, hogy megkeresztelkedését és házasságát szorosan egybekapcsolják. A házasságkötést általánosságban III. Ottó római-német császár és II. Henrik uralkodásának idejére teszik,⁴ vagy szabadon válogatnak a 983 és az 1013 közé eső esztendőik között, de többnyire mégis 991-hez,⁵ 994-hez,⁶

licet sanctum Stephanum baptizavit». [MGH. Pertz, SS. XXII. p. 465.]. Gobelinus Persona Bifeldensis, Cosmodromium. Lib.-VI. c. 50: S. Adalbertus episcopus Pragensis Stephanum regem Ungariae baptisavit tempore Ottonis secundi. [Meibom, SS. Germ. I. p. 252.]. Martinus Fuldensis, Chronicon. A. 975: Sanctus Adalbertus sanctum Stephanum primum regem Hungariae baptisavit. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 1675.]. Corpus chronicorum Bononiensium. I. Cronaca Rampona. A. 976: S. Adalbertus episcopus Pragensis Pannoniam veniens regem Ungarorum sanctum Stephanum baptizavit. [Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 441.]. Annales Polonorum. I. A. 982: Sanctus Adalbertus primum regem Ungarorum sanctum Stephanum baptisavit. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 616.]. Annales Polonorum. II. Ad a. 982. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 617.]. Annales Polonorum IV. Ad a. 982. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 617.]. Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum. Ad a. 982. [Mon. Polon. hist. II. p. 828—829.]. Annales minoris Poloniae. Ad a. 982. [Mon. Polon. hist. III. p. 140.]. Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. A. 1010: Sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum baptizavit. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779.].

¹ Aegidius Aureaevallensis, Gesta pontificum Leodiensium. P. II. c. 71. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 682.]. Annales Silesiaci compilati. Ad a. 965. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Compilatio chronologica. [Muratori, SS. Italic. IX. p. 240.]. Flores temporum. [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 237.]. Rocznik Krasinśkich. [Mon. Polon. hist. III. p. 128.]. Przibico Pul-

kava de Tradenina, Cronica Boemorum. [Fontes Bohem. V. p. 30.]. Annales Sanctae Crucis Polonici. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 678.]. Ptolemaeus Lucensis, Historia ecclesiastica. L. XVII. c. 26. [Muratori, SS. Italic. XI. p. 1043.]. Rocznik świątokrzyskie. Ad a. 965. [Mon. Polon. hist. III. p. 60—61.]. Ericus Olai (Olaus) Upsaliensis, Historia Svecorum Gothorumque. L. II. [Fant, SS. Svecic. II. Sect. 1. p. 38.]. Chronicon Belgicum magnum. [Pistorius-Struvius, SS. Germ. III. p. 102.]. Zdarzenia godne pamięci. [Mon. Polon. hist. III. p. 299.].

² Annales Kamenzenses. A. 1161: ... In Ungaria sanctus Stephanus rex supramemoratus, sororius sancti Heinrici imperatoris, quem baptizaverat sanctus Adalbertus de mandato domini pape. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 582.].

³ Ademar Cabannensis, Chronicon Aquitanicum. Cap. 31: Rex (Ungarie Gouz) filium suum baptizare iussit sancto Bruno. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.].

⁴ Historia foundationis coenobii Mellicensis. [Pez, SS. Austriac. I. p. 296.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Compilatio chronologica. [Muratori, SS. Italic. IX. p. 241.]. Gobelinus Persona Bifeldensis, Cosmodromium. L. VI. c. 52. [Meibom, SS. Germ. I. p. 259.]. Chronicon episcoporum Verdensium. Cap. 18. [Leibniz, SS. Brunsvic. II. p. 215.]. Vitus prior Eberspergensis, Chronicon. L. III. c. 22. [Oefele, SS. Boic. II. p. 712.]. Ademar Cabannensis, Chronicon. C. 31. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.].

⁵ Anonymi Leobiensis chronicon. A. 991: Hoc tempore s. Hainricus adhuc non imperator, sed tantum dux adhuc Babariae existens, dedit regi Ungariae beato Stephano sororem suam, nomine Gyslam, in uxorem. [Pez, SS. Austriac. I. p. 761.].

⁶ Wernerus Rolevinck Laren-

996-hoz,¹ 1001-hez,² 1002-höz,³ 1003-hoz,⁴ 1004-hez,⁵ 1009-hez,⁶ 1012-höz⁷ és 1013-hoz⁸ fűzvé a nevezetes eseményt. Valamennyien úgy tudják, hogy Szt. István Gizellát, a bajor hercegnek, hamarosan a császári trónra emelkedett II. Henriknek nővérét vette feleségül; csak a nagyon kései lengyel «Rocznik świętokrzyskie» mondja valami félreértés vagy előttünk ismeretlen monda alapján Gizellát Szt. Zsigmond burgundiai király († 523) «filiastra»-jának.⁹ Az «Annales Sanctae Crucis Polonici»-ben tovább bővül ez a híradás,¹⁰ amelynek kialakulására talán hatással lehetett troisfontainesi Albericus egyik gondatlan fogalmazása is; Albericus ugyanis, ámbár jól tudja és meg is írja az 1010-ik év eseményeihez fűzve, hogy Gizella királyné II. Henrik császár nővére, később Péter királyról trónralépésekor mégis úgy beszél, mint Gizella királyné testvéréről.¹¹ — Vannak, akik néhány közelebbi részletet is tudnak Szt. István házasságáról.

sis, Fasciculus temporum. Anno mundi 6193, anno Christi 994: Gilla soror Henrici imperatoris nupsit sancto Stephano regi Ungariae. [Pistorius-Struvius, SS. Germ. II. p. 537.].

¹ Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 402.].

² Ekkehardus Uraugiensis, Chronicon. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 192.]. Udalricus Onorgius, Chronicon. A. 1001: Henricus Stephano regi Ungariae adhuc gentili sororem suam dedit. [Oefele, SS. Boic. I. p. 359.].

³ Historia imperatorum. A. 1002: Stephanus rex Ungarie duxit sororem Henrici regis, que Gula nominabatur. [Menckenius, SS. Germanic. III. p. 84.]. Anna-lista Saxo, Chronicon. Ad a. 1002. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 650.].

⁴ Collectanea historica. Ad a. 1003. [Monum. Boic. XVI. p. 550.].

⁵ Annales Parchenses. Ad a. 1004. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 601.].

⁶ Annales canonici Sambien-sis. A. 1009: Heynricus rex sororem suam Gisilam Stephano regi Ungarorum dat in uxorem. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 698.]. Annales Admontenses. Ad a. 1009. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 574.]. Annales S. Trudperti. Ad a. 1009. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 289.]. Chronicon Garstense. Ad a. 1009. [Rauch, SS. Austriac. I. p. 8.]. Chronicon Salisburgense. Ad a. 1009. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 772.]. Hermannus Cornerus, Chronica. Ad a. 1009. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 562.].

⁷ Martinus Fuldensis, Chronicon. A. 1012: Henricus II imperator sororem suam regi Ungariorum Stephano in uxorem tradidit, nomine Ghisellam. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 1679.].

⁸ Paulus Langius Cygnaeus, Chronicon Citizense. A. 1013: Henricus rex sororem suam Gisilam Stephano regi in

coniugem dedit. [Pistorius-Struvius, SS. Germ. I. p. 1136.]. Paulus Langius Cygnaeus, Chronica Neumburgensis. Ad a. 1013. [Menckenius, SS. Germanic. II. p. 11.].
⁹ Rocznik świętokrzyskie. «... Stephanus uxorem de Venaciis duxit christianam, filiastram sancti Sigismundi regis Burgundie quondam, dictam Czeyslam». [Mon. Polon. hist. III. p. 61.].

¹⁰ Annales Sanctae Crucis Polonici. «Stephanus uxorem de Wenaciis duxit christianam, filiastram sancti Sigismundi regis Burgundie quondam dictam Czeyslam... Idem Stephanus rex post baptismum et post matrimonium contractum filiastrae sancti Sigismundi castrum suum dotatum post eandem virginem, Calvum montem dictum ad laudem Dei et sancti Benedicti in monasterium fratribus ordinis convertit et dedit cum silvis et villis quae fuerunt, ubi eadem virgo mansit ad matrimonii contractum dicti regis Stephani». [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 678.].

¹¹ Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. A. 1010: ... Gisla soror imperatoris, que nupta Ungarorum regi... A. 1041: Rex iste Petrus, de quo hic agitur, frater dicitur fuisse illius regine Gisle, de qua superius diximus. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 786.]. Hasonló «elírást» találunk Anna-lista Saxo-nál, aki szintén jól tudja, hogy Szt. István II. Henrik nővérét vette feleségül, később mégis Szt. István anyjának mondja Gizellát. Anna-lista Saxo, Chronicon. A. 1038: Stephanus religiosus Ungariorum rex obiit. Hunc sanctus Adalbertus baptizavit, et mater ipsius, Gisla nomine, Henrici imperatoris Babenbergensis soror fuit. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 682.]. L. m. Iohannes historiographus natione Anglus, Chronicon. Cap. 44: Gens Hungarorum ad fidem convertitur per Gillam, sororem (!) Stephani regis. [Ludewig, Reliquiae. XII. p. 140.].

Ademarus Cabannensis szerint Gizellát III. Ottó római-német császár adja feleségül Szt. Istvánhoz;¹ Ekkehardus Uraugiensis,² Annalista Saxo³ és Aegidius Aureaevallensis⁴ azt mondják, hogy maga Szt. István kérte meg Gizella kezét II. Henrik császártól; Adalbertus Babenbergensis szerint⁵ II. Henrik császár meg akarta téríteni a magyarokat, és hogy tervét könnyebben megvalósíthassa, nővérét, Gizellát, feleségül adta a még pogány magyar királyhoz, mert meg van írva: «Sanctificatur vir infidelis per mulierem fidelem».⁶ Adalbertus Babenbergensis megállapítása úgy egészében a német írók felfogását tárja elénk Gizella házasságáról. A németek — jelenti Aventinus, minden idevonatkozó hagyományt összefoglalva⁷ — ezt a házasságot olyan szerződésnek tekintették, amelyben a németek részéről Gizella, nevének értelmezése szerint, kezesként szerepel,⁸ a magyar király pedig arra kötelezi magát, hogy népével együtt a keresztény vallásra tér. Gizella hozományként városokat kapott a Fischa mentén; a bajor főurak közül elkísérték és véglegesen itt is maradtak: Hanto, Wolfger, Hermannus, Boso és Wentzeslaus, akik a menyegzői ünnepségek alkalmával Szt. Istvánt, a «rex Ungarorum statura pusillus, corde

¹ Ademarus Cabannensis. *Chronicon Aquitanicum*. Cap. 31: Et ipsi filio Gouzonis Stephano Oto imperator sororem Eenrici, postea imperatoris in coniugio dedit. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.].

² Ekkehardus Uraugiensis, *Chronicon*. A. 1001: Henrici imperatoris et Brunonis episcopi sororem Gisela rex Ungariorum, qui Stephanus dicebatur, in coniugium expetivit. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 192.].

³ Annalista Saxo, *Chronicon*. Ad a. 1002. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 650.].

⁴ Aegidius Aureaevallensis, *Gesta pontificum Leodiensium*. P. II. c. 71. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.].

⁵ Vita s. Heinrichi II imperatoris et miracula auctore Adalberto diacono Babenbergensi. Lib. I. c. 29—30: Cum enim omnes Hungari adhuc infideles essent, Heinrichus imperator ad fidei catholicae confessionem illos adtraxit. Quod ut facilius fieret, sororem suam Gisela Stephano regi eorum matrimonio copulavit, secundum apostolum dicentem: «Sanctificatur vir infidelis per mulierem fidelem et sanctificatur mulier infidelis per virum fidelem». [MGH. Pertz, SS. IV. p. 810.].

⁶ Megismétlik: *Chronicon S. Martini Turonensis* [Martene-Durand, *Vet. SS. V. p. 997.*]; Vitus Arnpeckius, *Chronica Bavariae*. L. IV. c. 14. [Pez, *Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 159.*]. Átvieszi, de Géza fejedelem feleségére, Adelheidre alkalmazza: *Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum*. Cap. 3. [Mon. Polon. hist. I. p. 499.].

⁷ Aventinus, *Annales Boio-*

rum. «Rectori Ugrorum filio Geizonis Gisala soror Hainrici despondetur, hac lege atque omine, ut ille explosa falsorum deorum superstitione, Christi unius et veri et summi Dei cultum cum popularibus reciperet... Gisala igitur fatale sortita nomen tamquam obses et fidei vinculum nuptum datur. Cuius ope et consilio Ugri philosophiam christianam sectari coeperunt. Gisala autem lingua Teutonum obsidem valet, crebrum apud Germanos foeminarum nomen. Nam maiores nostri vim quamdam divinam concordiae amorisque mutui inesse foeminis crediderunt et efficacius obligari animos eorum existimarunt, quibus inter obsides puellae quoque nobiles imperarentur... Hanto, Wolfger, Hermannus, Boso, Wentzeslaus Boiorum optimates cum Gisala in Ungariam migrant et more Teutonum Stephanum ense, baltheo militari accingunt, armis induunt... Iusta hunc morem a Boiorum proceribus divus Stephanus arma sumpsit: atque illorum opera in pace ac bello usus gentem suam armorum studiosissimam proinde a pietate christiana, quasi intuli, adversaque viris bellicosus abhorentem, in obsequio religionis vi continuit. Quod ut facilius assequeretur, dotis nomine ei coloniae Boiorum... infra Phiscam amnem attribuuntur. [Cisnerus, *Avent. Annal. p. 402—403.*].

⁸ Eredetileg Herimannus Augiensis († 1054) fűz ilyen magyarázatot Gizella királyné nevéhez. *Chronicon*. A. 995. Gisela Stephano regi Ungariorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen suum fidei obses in coniugium data... [MGH. Pertz, SS. V. p. 117.].

magnus»-t¹ nyugati szokás szerint lovaggá ütötték, hogy a hitnek és a krisztusi békességnek immáron felavatott őre legyen.

*

Szt. István királyunknak nem volt történetírója, életének főbb mozzanatait, a magyar királyság és magyar egyház megalkotásával együttjáró nagy munkának és átalakulásnak részleteit senki sem foglalta össze úgy, hogy az a kortársírókra és a későbbiekre irányító hatást gyakorolhatott volna. Ennek hiányában az íróknál szükségképpen kifejlődött a dolgok egyéni megítélése és a történesek beállítása országoként a nemzeti felfogás és ártatlan hiúság keretébe, aminek aztán az lett a további következménye, hogy még a magyar nemzet megtérése is, amely pedig Európa-szerte eleven érdeklődés tárgya hosszú időn át, a ránkmaradt tudósításokban nemcsak általánosságban, hanem gyakran országoként is sokféleképpen színeződik.

A magyarság megtérésének legalább a megemlézése a legszűkebb, a legtömörebb összefoglalásokban is helyhez jut² és csak nagyritkán marad el. Az írók túlnyomó többségét természetyszerűen éppen ez a kérdés érdekli legjobban, és szívesen is foglalkoznak vele, noha igen sokan Szt. István munkájának csak az eredményét látják vagy tudják. Vannak azért egy-néhányan, akik a magyarság megtérésének kezdetei iránt is érdeklődnek. A legmesszebbre visszatekintő «Rocznik Krasinśkich» szerint Géza fejedelem első oktatói a kereszténységben Szt. Cirill († 869) és Szt. Metód († 885) voltak;³ Gervasius Ricobaldus Ferrariensis «Historia»-jának olasz átdolgozásában a magyarok megtérése II. Ottó római-német császár korában kezdődött;⁴ a lengyel krónikások Adelheidnak, Géza fejedelem feleségének a kereszténység terjesztése körül olyan tevékenységet tulajdonítanak, mint a németek Gizellának, Szt. István feleségének. Az «Annales Kamenzenses»,⁵ a «Chronica principum Polo-

¹ Chronica minor auctore Minorita Erphordensi. [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 183.].

² Annales Weingertenses Wellici. «Ungari christiani fiunt». [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. I. p. 797.]. Iohannes Enenkel, Von den Königen. «im dem selben jar wurden in kristenhait Hunger erkant. nach gotes gepurt acht hundert jar und zway und sechzick jar». [MGH. SS. ling. vernac. III. p. 540.]. Olafs saga Tryggvasonar Cap. 76: Rusci, Polavi, Ungarii, kristnuduz a dögum Ottonis, thess er enn III^{di} var keisari med thvi nafni. [MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 392—393.]. Ellenhardus Argentiniensis, Chronicon. «Tempore Heinrici II imperatoris Ungari facti sunt christiani». nMGH. Pertz, SS. XVII. p. 120. f. Sozomevus Parisiensis, Chronicon unigersale. A. 1013: Pannonas christianam religionem publice recepissee quidam scribunt. [Tar-

tinus, SS. Italic. I. p. 8.]. Annales Riddagshusani monachi. A. 1007: Ungaria convertitur. [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. II. p. 75.].

³ Rocznik Krasinśkich. «Yessedux Hungarorum, pater sancti Stephani regis, per sanctos Cirulum et Methudium in fide cathecisatus». [Mon. Polon. hist. III. p. 128.].

⁴ Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Istoria imperiale. «Otto II. ... Gli Ungari, de' quali al presente, e poco inanti aveno fatto menzio, nella Provincia di Pannonia abitavano, et erano dalla Religione nostra discrepanti, imperochè gl' Idoli adoravano; per questo aveano continua guerra con le vicine nazioni; e gli Hunni, i quali quasi da loro all' ultima consunzione erano distrutti, erano al presente costretti a lasciare la nostra Fede per loro». [Muratori, SS. Italic. IX. p. 319.].

⁵ Annales Kamenzenses. «Mesco

niae»,¹ az «Annales Silesiaci compilati»² és a «Chronicon mixtum»³ egybehangzóan azt jelentik, hogy Adelheid már férjhezmenetele előtt keresztény volt, igen járatos a hitbéli dolgokban, égi ihletséggel eltelve, aki pogány urával megismertette Jézus Krisztust és megtanította az igaz Istenben való hitre; Géza oktatását azonban Szt. Adalbert fejezte be, aki végezetül megkeresztelte.⁴ A francia Gaufredus de Bruil⁵ és Ademar Cabannensis⁶ úgy tudják, hogy Géza fejedelmet querfurti Szt. Brunó keresztelte meg Szt. István protomartyr születése napján, a kereszttségben István nevet adván Gézának is, amely alkalommal a keresztatyai tisztséget maga III. Ottó római-német császár töltötte be, aki igen nagybecsű ereklével és az uralkodói méltóságot jelképező lándzsával ajándékozta meg. A kortárs Thietmár merseburgi püspök megítélése szerint Géza fejedelem megtérése nem volt bensőséges. Keményen fogta ugyan mindazokat, akik a kereszténység erősödését akadályozták, ő maga azonban továbbra is a régi istenségek bevonásával mutatta be áldozatát a Mindenhatónak; és amikor főpapja ezért megintette, azt válaszolta: ő eléggé gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.⁷ Thietmár híradását általánosságban megerősíti querfurti Szt. Brunó is: «inmisceratur cum paganismo polluta religio et coepit deterior esse barbarismo

rex Polonorum habuit sororem nomine Atleydem, quam Iesse rex Ungarie accepit in uxorem. Que cum esset christiana, virum suum Iesse convertit ad fidem Christi». [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.]

¹ Chronica principum Poloniae. Cap. 8: Narratur in quadam cronica, quod Mesco habuit sororem nomine Adelheidem, quam Iesse rex Ungarie, duxit in uxorem, que cum christiana facta fuisset, eundem virum suum ad fidem convertit. [Mon. Polon. hist. III. p. 438.]

² Annales Silesiaci compilati. A. 965: Athleyta, que cum esset christiana, virum suum Yesse ab ydolorum cultura convertit et fecit credere in Christum. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.]

³ Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. Cap. 3: Iesse accepit uxorem nomine Athleitam. Haec autem christiana erat et literis imbuta documentisque sanctis per spiritum sanctum repleta. Haec autem coepit virum suum ad Christum convertere et fidem catholicam tenere et a cultura idolorum recedere, quem saepissime blandis et melicis alloquens sermonibus, Christum fecit cognoscere et ipsum verum Deum credere, quoniam scriptum est: «quia sanctificabitur vir per mulierem fidelem...». [Mon. Polon. hist. I. p. 498—499.]

⁴ Rocznik Krasińskich. «Yesse dux Hungarorum in fide per uxorem suam filiam Myeschkonis magis instructus ac per sanctum Adalbertum perfecte edoctus...».

[Mon. Polon. hist. III. p. 128.]. Matthias de Miechowia, Chronica. Lib. II. c. 8: Adalbertus Gysse principem in fide corroboravit. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 25.]. Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium. [Mon. Polon. hist. III. p. 391—392.]

⁵ Gaufredus de Bruil, Chronicon. P. I. c. 65: Rex Ungarie Gonzalco a Brunone baptizatus dictus est Stephanus. Qui genuit Stephanum. [MGH. Pertz, SS. XXVI. p. 202.]

⁶ Ademar Cabannensis, Chronicon Aquitanicum. Cap. 31: S. Brunus regem Ungrie baptizavit, qui vocabatur Gouz, et mutato nomine in baptismo Stephanum vocavit, quem Otto imperator in natali protomartyris Stephani a baptismate excepit et regnum ei liberrime habere promisit, dans ei licentiam ferre lanceam ubique sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis Domini et lancea sancti Mauricii ei concessit in propria lancea. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.]

⁷ Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. Lib. VIII. c. 3 (IX. 4): Huius Stephani pater, Deviuus nomine, cum christianus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit et antiquum facinus zelo Dei exestuans abluit. Hic Deo omnipotenti variisque deorum inclusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit. [MGH. Pertz, SS. III. p. 826.]

languidus et trepidus christianismus».¹ Querfurti Szt. Brunó talán mindenkinél tisztábban láthatta a helyzetet, mert több ízben is megfordult nálunk és tevékenyen résztvett az Ige hirdetésében.²

A tudósítások Géza fejedelem korából Szt. Brunó és Szt. Adalbert mellett az első hittérítők közül még Wolfgang regensburgi püspökről,³ a nevén kívül teljesen ismeretlen Pruwarti püspökről⁴ és Pilgrim passaui püspökről⁵ emlékeznek meg, akiket magas célkitűzésük elérésében az egyetemes rómaiság eszményképével eltelt III. Ottó császár tőle telhetően támogatni igyekezett.⁶ Maradt némi nyoma annak is, hogy a magyarság megtérésének ügye a tőlünk messzefekvő országok szentéletű férfait is milyen nagy lelki bensőséggel foglalkoztatta. Azok, akik nem tudtak résztvenni az üdvösséges munkában, annak eredményességét imádsággal segítették elő: «Gens Hungarorum hactenus idolatriae dedita hoc tempore

¹ Vita s. Adalberti episcopi Praegensis auctore s. Brunone Querfurtensi. C. 23. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 607.].

² Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium. Cap. 14. A. 992. Hoc etiam tempore sanctus Bruno, nobilis de Quernforde oriundus, in Magdeburg sacris litteris eruditus et a rege et populo in archiepiscopum Treverensem ordinatus, causa devocionis limina sanctorum — a Leone papa Ungariam predicando fidem mittitur... [MGH. Pertz, SS. XIV. p. 391.]. Vita quinque fratrum Poloniae auctore s. Brunone Querfurtensi. C. 10, 29. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 726, 736—737.]. Gaufredus de Bruil, Chronicon. [MGH. Pertz, SS. XXVI. p. 202.]. Ademarus Cabannensis, Chronicon Aquitanicum. «S. Bruno episcopus petiit imperatorem, ut pro eo iuberet consecrare in sede sua episcopum, quem elegerat, nomine Odolricum. Quo facto, et ipse humiliter abiit in provinciam Ungariam, que dicitur Alba Ungria ad differentiam alteri Ungrie Nigre, pro eo quod populus est colore fusco velut Etiopes... S. Brunus convertit ad fidem Ungariam provinciam». [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.]. Hermannus Cornerus, Chronica. A. 1013: Bruno archiepiscopus Trevirensis per papam in Ungariam ad praedicandum verbum Dei missus fuerat. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 565.].

³ Vita s. Wolfkangi episcopi Ratisponensis auctore Othlono Frisingensi. Cap. 13: Wolfkangus reputat iugiter secum, qualiter in salutem aliorum sibi concessum duplicaret. Huius rei gratia abbatis sui licentia monasterium et non monachum deserens, immo secundum apostolum maiore charismata aemulari cupiens, per Alemanniam devenit exul in Noricum. Ad cuius orientalem plagam cum humili comitatu pergens, praedicandi gratia Pannoniae petit confinia. Ubi cum veterum fructices eorum extirpare et steriles squalentium cordium agros evangelico ligone proscin-

dere frugemque fidei inseminare frustra laboraret, a Pilgrimo Pataviense pontifice ab incepto revocatus est opere. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 530—531.].

⁴ Libri anniversariorum et necrologium monasterii s. Galli. «Pruwarti episcopus, iste s. Galli servus erat et plurimos Ungariorum cum rege ipso convertit». [MGH. Necrol. I. p. 466.].

⁵ Schritovinus, Catalogus archiepiscoporum et episcoporum Laureacensis et Pataviensis ecclesiarum. «Pilgrimo papa Benedictus sextus pallium misit ad scripta sua. In quibus se a personali accessu ad sanctorum Petri et Pauli limina prout desideraverat excusat, propter neophytam Vngarorum gentem et operam praedicationis ad eosdem, a qua terror praefatae gentis et alius huius provinciae suae praedicatoribus hactenus aditum clausit, nunc multis ab eadem gente precibus evocatus comparere cogitur, et nuncios evangelii ibi transmittere ex monachis et canonicis. Atque hac via ex nobilioribus Vngaris utriusque sexus circa quinque millia lucrati sunt Christo...». [Rauch, SS. Austriac. II. p. 466.]. Pilgrimus episcopus Pataviensis, De conversione Hungarorum. A. 974. [Hansizius, Germ. sacr. I. p. 211—213.]. Acta s. Pilgrimi Laureacensis seu Passaviensis episcopi. [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 38—43.].

⁶ Annales Virdunenses. A. 988: Hungari christiani fiunt ab Ottone coacti. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 8.]. Ademarus Cabannensis, Chronicon. Cap. 31: Hato III, qui philosophiae intentus et lucra Christi cogitans, ut ante tribunal Iudicis duplicatum redderet talentum, Dei voluntate populos Hungariae una cum rege eorum ad fidem Christi convertere meruit. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 129—130.]. Thietmarus episcopus Merseburgensis, Chronicon. L. IV. c. 38 (59). [MGH. Pertz, SS. III. p. 784.]. Anna lista Saxo, Chronicon. Ad a. 999. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 644.].

ad fidem Christi conversa est... per orationes huius episcopi Baldrici Leodiensis aliorumque sanctorum virorum, qui tunc temporis meritis clarebant», — mondja a «Historia monasterii s. Laurentii Leodiensis».¹

Azok az írók, akik az előzményekre nem terjeszkednek ki, — és ilyen a legtöbb — a magyar nemzet megtérését, néhány kivételtől eltekintve, Szt. István és Gizella házasságával kapcsolják össze. Ezek valamennyien Szt. Istvánt helyezik ugyan a nagy alkotás középpontjába, annyiban azonban mégis eltérnek egymástól, hogy mellette másokat is kisebb-nagyobb szerephez juttatnak, vagy egyáltalán senkit sem látnak meg mellette és az egész apostoli munkát osztatlanul neki tulajdonítják. Figyelemre méltó, hogy az utóbbiak közé tartozik a kortárs Rodolphus Glaber is, aki mindjárt szóvá teszi azt a belső átalakulást is, amely a kereszténység befogadását követte.² A közelkorú «Chronicon Wirzburgense»,³ az «Annales Wirzburgenses»,⁴ Bonitho sutrii püspök († 1091),⁵ Leo Marsicanus egykorú feljegyzés alapján⁶ és Bernoldus monachus S. Blasii († 1100)⁷ szintén Szt. Istvánt tekintik a magyar nemzet igazi megtérítőjének. A későbbiek közül némelyek az ő hatásuk alatt,⁸ mások tőlük függetlenül, de azonos értelemben fogják fel a magyarság megtérését.⁹ Martinus Gallus († 1113 után) azt is tudja,

¹ Historia monasterii s. Laurentii Leodiensis. [Martene-Durand, Vet. SS. IV. p. 1046.].

² Rodolphus Glaber monachus S. Benigni Divionensis (ob. c. a. 1050), Historia Francorum. «De Stephano rege Ungrorum. Ipso igitur tempore Ungrorum gens, quae erat circa Danubium, cum suo rege ad fidem Christi conversa est... Ipsa denique Hungrorum gens, post tot patrata flagitia, post tot flagella gentibus illata, cum suo rege ad catholicam fidem conversa, quae prius consueverat crudeliter rapere aliena, libens inperitur pro Christo propria. A quibus etiam iam dudum diripiendo captivabantur, undecumque in miserrima mancipia distrahendi, qui reperiebantur, christiani, ab eisdem quoque foveantur nunc ceu fratres vel liberi... Tunc temporis ceperunt pene universi, qui de Italia et Galliis ad sepulchrum Domini Hierosolimis ire cupiebant, consuetum iter, quod erat per fretum maris, omittre, atque per huius regis patriam transitum habere. Ille vero tutissimam omnibus constituit viam; excipiebat ut fratres quoscumque videbat, dabatque illis immensa munera. Cuius rei gratia provocata innumerabilis multitudo tam nobilium quam vulgi populi Hierosolimam abierunt». [MGH. Pertz, SS. VII. p. 59, 62.].

³ Chronicon Wirzburgense. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 30.].

⁴ Annales Wirzburgenses. Ad a. 1037. [MGH. Pertz, SS. II. p. 243.].

⁵ Bonitho (Bonizo) episcopus Sutrinensis, Liber ad amicum. «Stephanus Ungarorum rex sacramenta suscepit baptisma-

tis et per eum omnis populus sibi subiectus». [Migne, Patrol. Lat. CL. p. 816.]. Conradus monachus Schirensis, Catalogi regum. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 627.].

⁶ Leo Marsicanus, Chronica monasterii Casinensis. L. II. c. 65. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 674.].

⁷ Bernoldus monachus S. Blasii, Chronicon. A. 1038: Stephanus rex Ungarorum seipsum cum tota gente sua ad fidem Christi convertit. [MGH. Pertz, SS. V. p. 425, 438—439.].

⁸ Honorius Augustodunensis, Summa totius de omnimoda historia. Ad a. 1025. [MGH. Pertz, SS. X. p. 130.]. Chronicon Suevicum universale. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 71.]. Annales Marbancenses. Ad a. 1039. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 154.]. Annales Marchianenses. Ad a. 1010. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 613.]. Iohannes de Mussis, Chronicon Placentinum. [Muratori, SS. Italic. XVI. p. 450.].

⁹ Hugo Flaviniacensis abbas, Chronicon Virdunense. Lib. II. c. 16: Stephanus rex Ungrorum cum gente sua christianus factus est. [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 392.]. Annales Zwifaltenses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. X. p. 54.]. Chronica minor auctore Minorita Erphordensi. «Ungarorum rex nomine Stephanus nobilissimus fide, que per dilectionem operatur, christianus effectus, baptizatus est cum magnatibus et populo regni sui». [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 183.]. Sifridus presbiter de Balnhusin, Historia univer-

hogy Szt. István szeretettel és erős kézzel oldotta meg nehéz feladatát.¹ Troisfontainesi Albericus († 1252) szerint maguk a magyarok minden más vélekedés ellenében azt állítják, hogy Szt. István saját igehirdetésével térítette meg a magyarokat.² Ezt megerősíti Adalbertus diaconus Babenbergensis (1146) annyiban, hogy II. Henrik császárral kapcsolatban Szt. Istvánról mint «királyi apostol»-ról emlékezik meg.³ Martinus Viennensis szintén úgy tudja, hogy «magnam fecit solitudinem pro conversione regni Hungariae ad fidem».⁴ III. Ince pápa is Imre királyunkhoz 1204-ben írt levelében azt mondja, hogy Magyarországot Isten kegyelméből Szt. István buzgalma tette a katolikus vallás nagy egységének tagjává.⁵ Szt. Ágoston luceriai püspök «Ungarorum rex et apostolus»-nak nevezi Szt. Istvánt.⁶ Tudják róla azt is, hogy ő térítette meg Erdélyt,⁷ sőt egyesek még a lengyelek megtérését is Szt. István nevéhez fűzik.⁸

A német írók és utánuk mások is Szt. István mellett elsősorban II. v. Szt. Henrik római-német császárt emelik ki, mint aki leginkább buzgólkod-

salis. Cap. 140. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 695.].

¹ Martinus Gallus, Chronicon Polonorum. Cap. I. c. 18: Eo tempore sanctus Stephanus Ungariam gubernabat eamque tunc primum ad fidem minis et blanditiis convertabat. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 437.].

² Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. A. 1010: ... Tamen dicunt Ungari, quod ipse rex Stephanus sua predicatione Ungaros convertit. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779.].

³ Vita s. Heinrici II imperatoris auctore Adalberto diacono Babenbergensi. (Script. c. a. 1146). I. 29–30. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 810.].

⁴ Martinus abbas Scotorum Vienne, Senatorium. [Pez, SS. Austriac. II. p. 667.].

⁵ Epistola Innocentii III papae ad Emericum regem Hungariae. A. 1204. Sept. 15. «... Ad primum ergo capitulum respondemus, quod utique pie recordationis progenitores tui, ex quo regnum Hungariae ad catholicae fidei unitatem per beati Stephani regis diligentiam divina gratia praecedente pervenit, cum qui ex eius progenie descenderunt, sicuti in regno, ita sibi in reverentia beati Petri successoribus exhibenda pariter successerunt...». [Muratori, SS. Italic. III. 1. p. 523.].

⁶ Exhortatio b. Augustini Lucerini episcopi. C. 19–42. [AA. SS. Boll. 3 Augusti. I. p. 207.]. Vita b. Augustini episcopi ex ord. Praedicatorum Luceriae in Apulia (ob. a. 1323) auctore Iohanne Tomco Marnavito. [Ferrarius, De reb. Hung. In append. p. 1–44.].

Szent István. III.

⁷ Annales Altahenses maiores. A. 1003: Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum Iulum regem cum exercitu venit, quem cum apprehendisset cum uxore ac duobus eius filiis, regnum vi ad christianismum compulit. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 790.]. Ademarus Cabannensis, Chronicon. Cap. 33: Stephanus rex Ungarie bello appetens Ungariam Nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 131.]. Auctarium Ekkehardi Altahense. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 363.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 652.].

⁸ Sächsische Weltchronik. Cap. 164: De koning Stephan van Ungerem vienc sinen om, den koning van Polenem unde dwang in darto, dat he cristen ward mit al sineme lande. Also ward cristen Ungerem unde Polenem. [MGH. SS. ling. vernac. II. p. 167.]. Historia imperatorum. A. 1002: ... Stephanus rex Vngarie avunculum suum regem Polonie comprehendit atque ad hoc compulit, quod fidem catholicam cum omni regno suo recepit. Hoc igitur modo Poloni et Vngari ad fidem sunt conversi. [Menckenius, SS. Germanic. III. p. 84.]. Martinus Fuldensis, Chronicon. A. 1012: Rex Ungariorum Stephanus fratrem suum, regem Poloniae, capit eumque cum toto suo regno ad suscipiendam fidem coegit ad baptismum. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 1679.]. Gobelinus Persona Bilfeldensis, Cosmodromium. Lib. VI. c. 52: Rex Hungariae Stephanus cognatum suum regem Poloniae cepit et eum fidem Christi coegit suscipere. [Meibom, SS. Germ. I. p. 259.].

dott a magyarság megtérítése körül. Állásfoglalásukat a következő árnyalatokkal juttatják kifejezésre: II. Henrik nővérét, Gizellát, feleségül adta Szt. Istvánhoz és mind őt, mind országát a kereszténység felvételére készítette;¹ II. Henrik feleségül adta nővérét Szt. Istvánhoz, ami alkalmul szolgált arra, hogy népével együtt megtérjen;² II. Henrik azzal a feltétellel adta feleségül nővérét Szt. Istvánhoz, hogy népével együtt megtér, ami meg is történt;³ II. Henrik azzal a célzattal adta feleségül nővérét

Wernerus Titianus, *Annales Novesienses*. (A. 1003—1021:) Hoc tempore Poloni a Stephano Hungarorum rege ad fidem christianam compulsi sunt, [Martene-Durand, *Vet. SS. IV. p. 544.*]

¹ Auctarium Garstense. A. 1009: Henricus rex sorore sua Gisila Stephano regi Ungarorum data in uxorem, tam eum quam totum regnum eius ad fidem Christi vocavit. [MGH. *Pertz, SS. IX. p. 657.*] Annales Admontenses. Ad a. 1009. [MGH. *Pertz, SS. IX. p. 574.*] Otto Frisingensis episcopus, *Chronica*. L. VI. c. 27. [MGH. *Pertz, SS. XX. p. 241.*] Kaiserchronik. «(Henricus II.) dô kêrt er uf die Unger: || die muosen im entrinnen || unt nemahten nie anders gedingen || unze si sich touften, || an ainen wâren got geloupten». (MGH. *SS. ling. vernac. I. 1. p. 373.*) Magnus presbyter Reiherspergensis, *Annales Reicherspergenses*. Ad a. 1004. [MGH. *Pertz, SS. XVII. p. 445.*] Godefridus Viterbiensis, *Pantheon*. XXIII. 32. [MGH. *Pertz, SS. XXII. p. 240.*] Chronicon Salisburgense. A. 1009: Henricus rex Gislam sororem suam Stephano regi Ungarie dedit et ipsum cum gente sua convertit. [MGH. *Pertz, SS. IX. p. 772.*] Annales S. Trudperti. Ad a. 1009. [MGH. *Pertz, SS. XVII. p. 289.*] Annales canonici Sambiensis. Ad a. 1009. [MGH. *Pertz, SS. XIX. p. 698.*] Anonymi Leobienensis chronicon. Ad a. 991. [Pez, *SS. Austriac. I. p. 761.*] Andreas presbyter Ratisponensis, *Chronica Bavorum*. [Quellen u. Erört. z. bayer. u. deut. Gesch. N. F. 1903. I. p. 530.] Andreas presbyter Ratisponensis, *Chronicon gerenale*. [Eccardus, *Corp. hist. m. aevi I. p. 2059.*] Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum. [Menckenius, *SS. Germ. I. p. 17.*] Chronicon Garstense. Ad a. 1009. [Rauch, *SS. Austriac. I. p. 8.*] Historia fundationis coenobii Mellicensis. [Pez, *SS. Austriac. I. p. 296.*] Udalricus Onorgius, *Chronicon Bavariae*. Ad a. 1001. [Oefele, *SS. Boic. I. p. 359.*] Henricus Wolterus, *Chronica Bremensis*. (Meibom, *SS. Germ. II. p. 37.*) Collectanea historica. Ad a. 1003. [Monum. Boic. XVI. p. 550.] Iohannes Stadtwegius Poppendikensis, *Chronicon*. [Leibnitius, *SS. Brunsvic. III. p. 268.*]

Edwinus Erdmannus, *Catalogus episcoporum Osnabrugensium*. Ad a. 1025. [Meibom, *SS. Germ. II. p. 206.*] Wernerus Titianus, *Annales Novesienses*. Ad a. 1003. [Martene-Durand, *Vet. SS. IV. p. 544.*] Chronicon episcoporum Verdensium. Cap. 18. [Leibnitius, *SS. Brunsvic. II. p. 215.*] Giovanni Villani, *Historie Fiorentine*. Lib. IV. c. 4: ... Arigo... fece tornare alla fede Christiana Stephano re d' Ungaria et tutto suo Reame e diedegli la Sirocchia per maglie. [Muratori, *SS. Italic. XIII. p. 99.*] Cronaca Rampona. Ad a. 1002. [Muratori, *SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 451.*] Albertus Milioli notarius Regiensis, *Liber de temporibus*. C. 144. [MGH. *Pertz, SS. XXXI. p. 358, 425.*] Paulinus de Venetiis, *Speculum*. C. 221. I. [Muratori, *Antiquit. Italic. IV. p. 959.*] Martinus Polonus, *Chronicon*. [MGH. *Pertz, SS. XX. p. 466.*] *Chronica principum Poloniae*. C. 8. [Mon. Polon. hist. III. p. 438.]

² Paulus Langius Cygnaeus, *Chronicon Citizense*. A. 1013: Pannonones, qui et Avars et Ungari dicuntur, christianam religionem publice receperunt. Henricus quippe rex sororem suam Gisilam Stephano regi eorum in coniugem dedit, qua occasione ipse rex baptizatur, et tota ipsa gens ad Christum convertitur. [Pistorius-Struvius, *SS. Germ. I. p. 1136.*] Paulus Langius Cygnaeus, *Chronica Neumburgensis ecclesiae*. Ad a. 1013. [Menckenius, *SS. Germanic. II. p. 11.*] Martinus abbas Scotorum Viennae, *Senatorium*. [Pez, *SS. Austriac. II. p. 669.*]

³ Ekkehardus Uraugiensis abbas, *Chronicon universale*. A. 1001: Henrici imperatoris et Brunonis episcopi sororem Gisilam rex Ungariorum, qui Stephanus dicebatur, in coniugium expetivit, sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente suscepturum promisit. Quam pollicitationem ubi rebus perfecit... [MGH. *Pertz, SS. VI. p. 192.*] Annalista Saxo, *Chronicon*. Ad a. 1002. [MGH. *Pertz, SS. VI. p. 650.*] Chronicon Leodiense breve. Ad a. 1024. [MGH. *Pertz, SS. XVI. p. 682.*] Jacob Twinger von Königshofen, *Chronik* (*Chronica mi-*

Szt. Istvánhoz, hogy őt népével együtt könnyebben megtéríthesse;¹ II. Henrik feleségül adta Szt. Istvánhoz nővérét, akinek segítségével őt és népét megtérítette;² II. Henrik feleségül adta nővérét a még pogány Szt. Istvánhoz, aki ezért népével együtt megtért;³ II. Henrik feleségül adta nővérét a már megtért Szt. Istvánhoz.⁴ Szt. Romuald egyik életírója szerint II. Henrik Szt. Romuald biztatására adta feleségül nővérét Szt. Istvánhoz, aki ezért népével együtt megtért.⁵ III. Jenő pápa II. Henrik szenttéavatását megelőző eljárással kapcsolatban Engilbert bambergi

nor). «Ungern. Ungernlant, wart zu hunderst bekert noch gotz gebürte 1010 jor. van der keyser sant Heinrich gap sine swester Steffan dem künige von Ungern zu der e, und wart zu der brunluft beret, das der selbe künig von Ungern und alles sin lant mustent cristen werden, also vor bi dem selben keyser geschriben stet. und vor e sü cristen wurdent, do hießent sü die Hünen, und kument dicke in dütsche und welsche lant und durchehtetent die cristen irme Machemet zu liebe und verhergetent der cristen lant. und ist Ungern eine porte an dem mer, das sü ouch die andern heiden gynesit meres herüber liessent wenne sü woltent». [Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. IX. p. 715.]. Jacob Twinger von Königshofen, Chronic (Chronica maior). [Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. VIII. p. 426—427.].

¹ Vita s. Heinrici II imperatoris auctore Adalberto diacono Babenbergensi. I. c. 29—30: Homo Dei Henricus imperator Pannoniam fidei catholicae et Romano imperio adunavit. Victor autem aliarum nationum apostolus fit Ungarorum. Cum enim omnes Ungari adhuc infideles essent, Henricus imperator ad fidei catholicae confessionem illos adtraxit. Quod ut facilius fieret, sororem suam Gisela Stephano regi eorum matrimonio copulavit. Stephano itaque rege baptizato, universa Pannonia verbum vitae suscepit et mira rerum novitate per reges apostolos sanctae catholicae ecclesiae incorporata est. O quam praeclara tanti apostolatus societas, quam colenda et veneranda utriusque sanctitas, per quos tot salvati et sanctificati sunt! [MGH. Pertz, SS. IV. p. 810.]. Vitus Arnpeckius, Chronica Bavariae. L. IV. c. 14. [Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 159.]. Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 402—403.].

² Historia Francorum imperatorum. «Henricus II imperator totam Pannoniam per sororem suam Gisela christianam fecit». [MGH. Pertz, SS. X. p. 137.]. Ptolemaeus Lucensis, Historia ecclesiastica. XVIII. 15. [Muratori, SS. Italic. XI. p. 1053.]. Chronicon Epternacense. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1306.]. Corpus chronicorum Bononiensium. II. Cronaca Varignana. A. 1024: Come la pro-

vincia de Ungaria venne alla fede cristiana. Henrico imperadore diede per moglie una sua sorella nome Galla al re de Ungaria nome Stephano, el quale era ancora pagano. Per lo quale parentado el dito re Stephano con tutti gli Ungari revete e batesimo ella fede cristiana. [Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 454.]. Martinus Fuldensis, Chronicon. Ada. 1012. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 1679.]. Nicolaus Burgmannus, Historia imperatorum. (Oefele, SS. Boic. I. p. 602.]. Oesterreichische Chronik, L. II. c. 202. [MGH. SS. ling. vernac. VI. 2. p. 87.]. Compilatio chronologica. Ad a. 1002. [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. II. p. 65.]. Annales Forolivienses. «Henricus Stephanum regem Ungariae fecit christianum cum gente sua, opera sororis eius, quam dedit illi in uxorem». [Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1903. XXII. 2. p. 23.].

³ Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Historia imperatorum. «Henricus sororem suam, nomine Gallam, in coniugium dedit regi Ungariae adhuc gentili, propter quod ipse rex et eius gens ad Christi fidem conversi sunt; qui rex Stephanus...». [Muratori, SS. Italic. IX. p. 119.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Compilatio chronologica. [Muratori, SS. Italic. IX. p. 241.]. Historia imperatorum auctore anonymo Saxone. Ad a. 1002. [Menckenius, SS. Germanic. III. p. 84.]. Henricus Bodo, Syntagma de ecclesia Gandesiana. [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. III. p. 717.]. Gobelius Persona. Bilfeldensis, Cosmodromium. L. VI. c. 52. [Meibom, SS. Germ. I. p. 259.].

⁴ Imperatorum ab Henrico Aucepe ad Henricum V res praeclare gestae. «Henricus II imperator Gisela sororem dedit uxorem Stephano regi Vngariae, non prius tamen quam fidem suscepit». [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. I. p. 709.]. Chronica ducum de Brunswick. [Leibnitiuss, SS. Brunsvic. II. p. 15.].

⁵ Vita s. Romualdi fundatoris ordinis Camaldulensium auctore Hieronymo eremita. Cap. VIII. 52: Sanctus Romoaldus ingressus ad imperatorem, non pauca sibi locutus est, arguens, obsecrans,

püspökhöz intézett levelében szintén úgy ír II. Henrikről, mint aki Szt. Istvánnal együtt az egész Magyarországot megtérítette.¹

Az írók egy része II. Henrik mellőzésével Szt. István mellett csak Gizellát tekinti a magyarság megtérítőjének,² aki biztatással,³ könyörgéssel és kéréssel,⁴ imádkozással,⁵ állandó ösztönzéssel,⁶ szívós buzgalommal,⁷ nem ernyedő kitartással⁸ és az Ige szavai-

increpans eum de violentia potentum, de oppressione pauperum et de restituendo iure ecclesiam ac de conversione paganorum et infidelium. Ob hoc ipse imperator Henricus sororem suam germanam, nomine Gillam, dedit Stephano regi Ungariae adhuc pagano in uxorem: et per hoc matrimonium convertit dictum regem Ungariae cum toto regno ad fidem christianam. [AA. SS. Boll. 7 Februarii. II. p. 135.].

¹ Epistola Eugenii III papae ad Engilbertum episcopum Bambergensem. A. 1146. Mart. 14. «...Sicut per litteras et nuntios vestros vobis mandasse meminimus venerabiles fratres nostros Theodewinum sanctae Rufinae episcopum et Thoman presbyterum cardinalem pro diversis negotiis ad partes illas de nostro latere delegavimus; eisque viva voce iniunximus, ut ad ecclesiam vestram accederent atque de vita et miraculis Henrici regis rei veritatem diligenter inquirerent et litteris suis nobis significarent. Nunc autem eorundem fratrum nostrorum et multorum religiosorum et discretorum virorum attestatione de castitate ipsius, de fundatione Pabenbergensis ecclesiae et multarum aliarum, quarundam quoque episcopalium sedium reparatione et multipli elemosinarum largitione, de conversione regis Stephani et totius Ungariae Domino cooperante per eum facta, de glorioso etiam ipsius obitu, pluribusque miraculis post eius obitum ad ipsius corporis presentiam divinitus ostensis multa cognovimus». [Jaffé, Bibliotheca. V. p. 532.]. Cf.: Appendix eorum quae ad s. Henrici II imperatoris recentiora beneficia, mantum, crucem, alia cimelia etc. spectant [Migne, Patrol. Lat. CXL. p. 183.], Innovatum de s. Henrico pietatis Officium, pro honore et amore s. Henrici Romanorum imperatoris, Hungarorum apostoli, imperialis episcopatus Bambergensis fundatoris et patroni, anno MDCLXXIII permissu superiorum Bambergiae editum.

² Adamus Bremensis, Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum. Lib. II. c. 43: Anno Domini 1010 gens Ungariae ad fidem convertitur per Gislam, sororem imperatoris, quae nupta regi Ungariae ipsum regem induxit, ut se et suos baptizari faceret. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 321.]. Albertus Stadensis, Chronicon. Ad a. 1010. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 313.]. Iacobus de Voragine, Chronicon Genuense. P. XI. c. 13. [Muratori, SS. Italic. IX. p. 29.].

Annales Parchenses. Ad a. 1004. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 601.]. Iohannes historiographus, Chronicon. C. 44. [Ludewig, Reliquiae. XII. p. 140.]. Theodoricus Engelhusius, Chronicon. [Leibnizius, SS. Brunsvic. II. p. 1082.]. Iohannes Schiphowerus de Meppen, Chronica Oldenburgensium archicomitum. Cap. 3: Gisila, quae nupta Stephano regi Ungariae, regnum ad fidem Christi convertit. [Meibom, SS. Germ. II. p. 130.].

³ Iohannes de Fordun, Chronicon regnorum Scotiae et Angliae. Lib. IV. c. 35: Rex Hungarorum erat hactenus idolatriae deditus, sed uxoris hortatu cum tota gente sua christianismum suscepit. [Gale, SS. hist. Brit. p. 681.].

⁴ Hermannus Cornerus Lubicensis, Chronica. A. 1009: Henricus rex Stephano regi Ungariae Gislam sororem suam in uxorem dedit, quae antequam regis lectum ingredi vellet, precibus et instantiis obtinuit, ut rex se et totam suam gentem promitteret velle facere baptizari. Quod postea ita factum est. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 562.].

⁵ Historia monasterii s. Laurentii Leodiensis. «Gens Hungarorum hactenus idolatriae dedita ad fidem Christi conversa est per orationes Gislen sororis imperatoris. Haec enim nupta Hungarorum regi, ad hoc sua iugi instantia regem adduxit, ut se et totam Hungarorum gentem baptizari expeteret». [Martene—Durand, Vet. SS. IV. p. 1046.].

⁶ Vitus prior Eberspergensis, Chronicon Bavarorum. Lib. III. c. 22: Stephanus rex Ungariae duxit in uxorem Gysilam sororem s. Hainrici imperatoris, quae ipsum regem multis monitis ad fidem Christi inclinavit. Rex cum tota gente Hungarorum fidem Christi suscepit. [Oefele, SS. Boic. II. p. 712.].

⁷ Gesta abbatum Trudonsium auctore Rudolpho abbate. A. 1010: Rex Ungarie, que prius vocata fuit Pannonia, cum gente sua per diligentiam uxoris eius regine Gille, sororis Henrici imperatoris, ad catholicam fidem convertitur. [MGH. Pertz, SS. X. p. 382.].

⁸ Sigebertus Gemblacensis monachus, Chronographia. A. 1010: Gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi, ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari

val¹ rábírta férjét, hogy népével együtt térjen meg. Gizella — mondja találóan a kölni Werner — nagyban hozzájárult a magyarság teljes megtéréséhez.² Andreas Dandolo úgy látja, hogy Gizella és Szt. Adalbert együttesen nyerték meg Szt. Istvánt a kereszténységnek;³ a lengyelek egyik névtelen évkönyvírója pedig Gizellának és Adelheidnek, Géza fejedelem feleségének üdvös munkálkodásához fűzi a magyarság megtérését.⁴

Szt. István mellett Gizella királyné és II. Henrik római-német császár után a magyar kereszténység megalapozásának harmadik nagy munkását Szt. Adalbert prágai püspök személyében látják a külföldi írók. Tisztelete, apostoli tevékenységének értékelése a múlt idővel együtt erősödik, és később már úgy emlékeznek meg róla mint a magyar nemzet megtérítőjéről.⁵ A «Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium» ismeretlen szerzője már úgy tudja, hogy a pápa előzetes beleegyezésével jön hozzánk s aztán az egész országot megtéríti.⁶ A pogány népek megtérítésével Magyarország

expeteret. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 354.]. Helinandus monachus, Chronicon. Ad a. 1010. [Migne, Patrol. Lat. CCXII. p. 922.]. Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. Ad a. 1010 [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779.]. Chronicon S. Bavonis Gandensis. Ad a. 1010. [Smet, Corp. chron. Flandriae. I. p. 539.]. Annales Palidenses auctore Theodoro Palidensi. Ad a. 1003. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 66.]. Chronicon Belgicum magnum. [Pistorius—Struvius, SS. Germ. III. p. 102.].

¹ Chronicon S. Martini Turo-nensis. «Hungari fidem recipiunt per Gilam sororem imperatoris, quae nupta regi Hungariae, eum sua praedicatione cum tota gente baptizari fecit, ut adimpleretur quod dictum est: Salvatur vir infidelis per mulierem fidelem». [Martene—Durand, Vet. SS. V. p. 97.].

² Wernerus Rolevinck Larensis ord. Carthusianorum Coloniae, Fasciculus temporum. «Gilla soror Henrici imperatoris nupsit sancto Stephano regi Ungariae et multum iuvit ad plenam conversionem Ungariae». [Pistorius—Struvius, SS. Germ. II. p. 537.].

³ Andreas Dandolo, Chronicon Venetum. IX. 146: Stephanus I rex Hungarorum praedicatione sancti Adalberti primi Pragensis episcopi et suasionem Gillae sororis Henrici, quam in coniugem sumpserat, fidem Christi cum suo populo devote suscepit. [Muratori, SS. Italic. XII. p. 233.].

⁴ Annales Silesiaci compilati. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.].

⁵ Henricus de Heimbürg, Cronica Bohemorum. «Sanctus Woytiech episcopus Bohemiae, postquam convertit Pannoniam et Poloniam, in Prussia martirisatus

est». [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 712.]. Přibico Pulkava de Tradenina, Cronica Bohemorum. «Sanctus Adalbertus totam Pannoniam et Poloniam et quamplures alias nationes convertit ad fidem». [Fontes Bohem. V. p. 30.]. Cosmas Pragensis, Cronica Bohemorum. Lib. I. c. 31: Insignis signifer Christi, praesul Adalbertus, retibus fidei cepit Pannoniam... [MGH. Pertz, SS. IX. p. 54.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 996. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 641.]. Chronicon Bohemiae. Cap. 25: «B. Adalbertus, cum videret populum sibi commissum a consuetis vitiis nolle quiescere, reliquit eos et migravit ad Hungariam eosque ab infidelitate convertit. [Ludewig, Reliquiae. XI. p. 179.]. Zdarzenia godne pamieci. «Silvester summus pontifex... quo audito et quod regnum Hunorum eciam per Albertum, divinum presulem ecclesiae Pragensis dignissimum pastorem converti christiane religioni commisisset gaudio perfusus...». [Mon. Polon. hist. III. p. 299.]. Ptolemaeus Lucensis, Historia ecclesiastica. L. XVII. c. 26: Sanctus Adalbertus revelante Deo in Pannoniam veniens regem Hungarorum, videlicet sanctum Stephanum cum sua gente baptizavit. [Muratori, SS. Italic. XI. p. 1043.].

⁶ Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium. «Iste est Adalbertus vir sanctus et beatissimus, qui fuit primum Pragensis episcopus deinde maliciam gentis Bohemice in variis sceleribus nutrire et ascendere considerans, ultroneum sibi eligens exilium, primum Romam venit, exposit ordinem ingressus vitam monasticam duxit. Impetrata licencia a summo pontifice egressus monasterium in Pannoniam descendit totamque terram ad fidem Christi convertit». [Mon. Polon. hist. III. p. 391—392.].

és a szomszédos országok apostolává lett, — fűzi hozzá Iohannes de Marignola.¹ Mások viszont azt vélik, hogy Szt. Adalbertnek nálunk is és Lengyelországban is a kereszténységben való megerősítés nehéz feladatát kellett megoldania.² Akik közelebbről vizsgálják a helyzetet, azok szerint Szt. Adalbert nem az egész magyar népet, hanem annak csak egy részét térítette meg,³ amikor előre ideküldött munkatársai az Ige-hirdetés útját számára már elkészítették.⁴ II. Henrik császár mellett főképpen neki köszönhető a magyarság megtérése, — mondja Paulus Langius Cygnaeus.⁵ — A XIV-ik században az a legendás hír kelt szárnyra, hogy Szt. Adalbertet magyar földön temették el, és hogy karját III. Ottó római-német császár Pannoniából Rómába vitte.⁶

A külföldi tudósítások Szt. István hazai munkatársai közül névszerint csak Szt. Gellért csanádi püspökről,⁷ Bonibert pécsi püspökről,⁸ Ascherik

¹ Iohannes de Marignola episcopus Bisinianensis in Calabria, *Chronica*. «S. Adalbertus convertitur ad gentes indomitas convertendas, factus apostolus Polonie, Vngarie et nacionum omnium vicinarum». [*Fontes Bohem. III. p. 533.*]

² Vita b. Bogumili (Theophili) eremitae auctore Stephano Damalevicio. Cap. 1: S. Adalbertus in Ungariam primum, deinde in Poloniam venit, ut nova plantationis vineae Domini Sabaoth germina salutari christianae doctrinae irrigaret imbri. [*AA. SS. Boll. 10 Iunii. II. p. 337.*]

³ Martinus Oppaviensis, *Chronicon pontificum et imperatorum*. «Sanctus Adalbertus episcopus Pragensis revelante Deo Pannoniam veniens regem Ungarorum sanctum Stephanum cum multis aliis baptizavit». [*MGH. Pertz, SS. XXII. p. 465.*] Paulinus Minorita, *Speculum*. C. 220. VI. [*Muratori, Antiquit. Italic. IV. p. 959.*] Annales Polonorum. I. Ad a. 982. [*MGH. Pertz, SS. XIX. p. 616.*] Annales Polonorum. III. Ad a. 982. [*MGH. Pertz, SS. XIX. p. 617.*] Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum. Ad a. 982. [*Mon. Polon. hist. II. p. 828—829.*] Anonymi Leobienensis chronicon. [*Pez. SS. Austriac. I. p. 756.*] Annales minoris Poloniae. Ad a. 982. [*Mon. Polon. hist. III. p. 140, 142.*] Chronicon episcoporum Verdensium. C. 16. [*Leibnitius, SS. Brunsvic. II. p. 215.*] Paulus Langius Cygnaeus, *Chronicon Citizense*. «Albertus Pragensis ecclesiae praesul divino spiritu impellente in Pannoniam descenderit et regem Ungarorum conversum cum maxima eius gentis multitudine salutari tinxerit lavacro...». [*Pistorius—Struvius, SS. Germ. I. p. 1127.*]

⁴ De s. Adalberto episcopo Pragensi. Cap. 7: Non est autem sub silentio pretereundum, quod (s. Adalbertus) Ungaris tunc temporis adhuc incredulis primum legatos mittendo, deinde se ipsum eis presentando formam christianitatis inpressit et populum innumerabilem, superstitionum vanitati deditum, divinis insistens eloquiis et virtutum coruscans miraculis ab errore vie sue convertit. Qua in re non minimum patuit sancti patris audacia ardentisque ac invicte fidei virilis constantia... [*MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1180.*] Miracula s. Adalberti episcopi Pragensis. C. 3. [*MGH. Pertz, SS. IV. p. 613.*]

⁵ Paulus Langius Cygnaeus, *Chronica Neumburgensis ecclesiae*. A. 1013: Vngari christianam religionem publice susceperunt... precipue predicatione s. Adelberti episcopi Pragensis nostri ordinis monachi quondam beati Adelberti primi Magdeburgensis ecclesiae archiepiscopi discipuli. [*Menckenius, SS. Germanic. II. p. 11.*]

⁶ Anonymi Leobienensis chronicon. «Dicitur, quod s. Adalbertus in Pannonia sit sepultus... Otto III brachium s. Adalberti de Pannonia Romam perduxit». [*Pez, SS. Austriac. I. p. 756, 759.*]

⁷ Martinus abbas Scotorum Vienne, Senatorium. «Sanctus Gerhardus episcopus Czanadiensis in Hungaria, qui fuit antea monachus et abbas monasterii sancti Georgii in Venetiis et per beatum Stephanum primum regem christianum in Hungaria promotus est in episcopatum». [*Pez, SS. Austriac. II. p. 664.*]

⁸ Epistola Fulberti episcopi Carnotensis ad Bonibertum Quinqueecclesiensium praesulem. C. a. 1000—1008. [*Migne, Patrol. Lat. CXXI. p. 189.*]

(Aschericus,¹ Astricus,² Astricius,³ Adstricus,⁴ Astericus,⁵ Affricus⁶) és Anastasius érsekről⁷ emlékeznek meg; az utóbbi kettőt Aventinus egy személynek veszi: «Aschericus qui et Anastasius».⁸

*

Az ország belső életét, Szt. István intézkedéseit többnyire csak nagy általánosságban érintik az írók és az egyház megszervezésén túl más egyéb nem igen érdekli őket. A püspökségek alapítására irányuló munkássága már a kortársak figyelmét is erősen felkeltette.⁹ Tudják, hogy az országot tíz püspökségre osztotta, és hogy az esztergomit érseki rangra emelte.¹⁰ Valamennyiről bőkezűen gondoskodott és ezenfelül az egyháziak javára elrendelte a tizedfizetést is, hogy hivatásukat fennakadás nélkül teljesíthessék.¹¹ Martinus abbas Viennensis névszerint is ismeri

¹ Dedicatio ecclesiae s. Petri Babenbergensis. A. 1012. Mai. 6. «... Igitur 2 Non. Maii a quadraginta quinque episcopis eadem dedicatio hoc ordine est celebrata... Altare ante criptam consecravit Aschericus Ungarorum archiepiscopus in honorem sanctorum confessorum Hylarii, Remigii, Vedasti...». [Jaffé, Bibl. rer. Germ. V. p. 479, 481.]. Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 403.].

² Annales Silesiaci compilati. Ad a. 1000. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537.]. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum. «Astricus praesul Strigoniensis». [Mon. Polon. hist. I. p. 500, 503.]. Rocznik Krasinski. A. 1000: Astricus episcopus... [Mon. Polon. hist. III. p. 129.]. Chronica principum Poloniae. C. 10. (Mon. Polon. hist. III. p. 445.].

³ Martinus de Senging prior Mellicensis, Nota de Corona regni Hungariae. «Astricius episcopus Strigoniensis». [Pez, Thesaur. anecd. nov. VI. 3. p. 232.].

⁴ Annales Kamenzenses. A. 1000: Adstricus episcopus... [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.].

⁵ Matthias de Miechowia, Chronica Polonorum. L. II. c. 1. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 20.].

⁶ Catalogi episcoporum Cracoviensium. «Affricus episcopus Strigoniensis». [Mon. Polon. hist. III. p. 332.]. Annales Cracovienses compilati. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 586.]. Annales Polonorum. I. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 618.]. Annales Polonorum. III. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 619.]. Annales Polonorum. IV. Ad a. 1000. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 619.]. Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum. Ad a. 1001. [Mon. Polon. hist. II. p. 829.]. Annales Sanctae Crucis Polonici. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 678.]. Annales minoris Poloniae. Ad a. 1001. [Mon.

Polon. hist. III. p. 142.]. Rocznik świętokrzyskie. [Mon. Polon. hist. III. p. 61.]. Zdarzenia godne pamięci. [Mon. Polon. hist. III. p. 299.].

⁷ Synodus Franconofurtensis. A. 1007. Nov. 1. «... Anastasius Ungrorum archiepiscopus interfui et subscripsi...». [MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. III. p. 171.]. Arnolfus ex comitibus de Cham et Vochburg, De miraculis s. Emmerammi. «Anastasius archiepiscopus Strigoniensis». [MGH. Pertz, SS. IV. p. 547.]. Chronicon Bohemiae. C. 26. [Ludewig, Reliquiae. XI. p. 181.]. Memorabilia quaedam. [Mon. Polon. hist. III. p. 741.].

⁸ Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 403.].

⁹ Thietmarus episcopus Merseburgensis (ob. a. 1018), Chronicon. L. IV. c. 38 (59). [MGH. Pertz, SS. III. p. 784.]. Herimannus Augiensis (ob. a. 1054), Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 999. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 644.].

¹⁰ Aventinus, Annales Boiorum. «Archiepiscopus Ugris datus et regnum in decem episcopatus distributum. Archymista proprius genti nomine Aschericus, qui et Anastasius, imponitur, Bregetione, quae et Grana et Strigonium, habitare iubitur. Nam antea in ea regione pontifex Bathavensis, archiepiscopus Laureacensis, sacrificia publica, privata procurabat, totaque Ugia in decem ditiones pontificias dividitur». [Cisnerus, Avent. Annal. p. 403.].

¹¹ Schritovinus, Catalogus archiepiscoporum et episcoporum Laureacensis et Pataviensis ecclesiarum. «Stephanus rex Vngariae baptizatur... et ordinatis episcopis inferioris Pannoniae et decimis collatis, et ceteris redditibus provisus episcopus etiam per sedem apostolicam hac ratione specialis metropolita in regno praelatus est». [Rauch, SS. Austriac. II. p. 473—474.].

Szt. István tíz püspökségét, kiegészítvén azzal a kettővel, amelyeket — mint később hitték — Szt. László alapított: «Strigoniensis, Colocensis, Waradiensis, Albensis, Alba-Regalis, Quinque-Ecclesiensis, Nitriensis, Tzanadiensis, Iauriensis, Variensis, SAGRABIENSIS, Agriensis».¹ A püspökségeken kívül számos apátságot, monostort is alapított, amelyek közül egyet Szt. Márton tiszteletének szentelt.² Az országban mindenfelé igen sok templomot építtetett,³ a legpompásabbat Székesfehérvárott⁴ és Esztergomban,⁵ az egyiket a Boldogságos Szűz, a másikat Szt. Adalbert tiszteletére. A templomok legfőbb gondviselője maga Gizella királyné volt: gazdagon gondoskodott a szertartásokhoz szükséges dolgokról és sajátkezűleg szőtte-fonta a szent ruhákat, javíttatta az elszakadtakat, nagy-szerűen végezvén az aranyhímzők munkáját.⁶

Szt. István királyunk egyházi téren végzett munkájának nagysága, mérete, jelentősége csakis a külföldi feljegyzésekből állapítható meg, noha e feljegyzések fölötté töredékesek és olykor a «necrologium»-ok nyommutató jelentéseire szűkülnek össze vagy másirányú tudósításokban szinte egészen elrejtőzködnek. Ez a munka ugyanis nem állott meg a határoknál, hanem azokon messze túlterjedve arra irányult, hogy alkalmas segítőtársakat szerezzen és az egész keresztény világ erkölcsi támogatását megnyerje a magyar nemzet egyházi és állami életének átalakulásához. És Szt. István királyunk meg is tudta nyerni mindazokat, akiket akart, személyeket és testületeket is, részint lelki nagyságával és kivételes egyéniségében rejlő szeretetreméltóságával, részint mindig jól alkalmazott bőkezűségével és gazdag ajándékaival. Azt lehet mondani, hogy külföldi összeköttetései-nek hálózata az egész Európára kiterjedt. Rómában,⁷ Monte-Cassinó-

¹ Martinus abbas Scotorum Viennae, Senatorium. [Pez, SS. Austriac. II. p. 667.].

² Annales Hildesheimenses. Ada. 1003. [MGH. Pertz, SS. III. p. 92.]. Martinus abbas Scotorum Viennae, Senatorium. [Pez, SS. Austriac. II. p. 667.].

³ Herimannus Augiensis, Chronicon. Ada. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.]. Exhortatio b. Augustini Lucerini episcopi. C. 19—42. [AA. SS. Boll. 3 Augusti. I. p. 297.].

⁴ Andreas Dandolo, Chronicon Venetum. XI. 146: Stephanus I rex Hungarorum... aedificavit atque dotavit ecclesiam sanctae Mariae in Alba. [Muratori, SS. Italic. XII. p. 233.].

⁵ Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. A. 1006. Stephanus rex Ungariae maiorem ecclesiam Strigonii in honorem sancti Adalberti instituit. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779.]. Chronicon Bellicum magnum. [Pistorius-Struvius, SS. Germ. III. p. 102.]. Aegidius Aureaevallensis, Gesta pontificum Leodiensium. P. II. c. 71. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.]. Przbibico Pulkava de Tradenina, Cro-

nica Boemorum. «Sanctus Stephanus post obitum sancti Adalberti in honore eiusdem sancti Adalberti Strigoniensem metropolitani construxit et sublimavit ecclesiam». [Fontes Bohem. V. p. 30.].

⁶ Aventinus, Annales Boiorum. «Gisalae cura religionis. Gisala singula templa lustravit, quae ad ceremonias ritumque spectabant, magnifice, simul munificentissime largiebatur, phrygionum vice fungebatur, vestes sacras suis manibus nebat, texebat, sarciebat». [Cisnerus, Avent. Annal. p. 403.].

⁷ Epistola Gregorii VII papae ad Salomonem regem Hungarorum. A. 1074. Oct. 28. [Migne, Patrol. Lat. CXLVIII. p. 375.]. Antiquitates Arnulfinae. «Asservatur modo in basilica Arnulfina (Met-tensi) pretiosa casula, missa quondam ad Iohannem papam XIX. a s. Stephano Hungarorum rege et Gisela, eius coniuge, ex dono, ut creditur, Leonis papae IX; in pallii posteriori parte haec verba aureis litteris textili opere adscripta sunt: S. Ungarorum R. et Gisla, dilecta sibi coniux, mittunt haec munera domno apostolico Iohanni». [Neues Archiv d. Ges. f. ä. d. Gesch. 1882. VII. p. 220—221.]. Maphaeus Vegius, Libellus de antiqua s. Petri

ban,¹ Velencében,² Clunyben,³ Chartresban,⁴ Lüttichben és Namurbán,⁵ St. Gallenban,⁶ Fuldában,⁷ Salzburgban,⁸ Regensburgban,⁹ Passauban,¹⁰ Ober-Alteichban,¹¹ Nieder-Alteichban,¹² Tegernseeben,¹³ Csehországban,¹⁴ Lengyelországban, Konstantinápolyban¹⁵ és Oroszországban¹⁶ egyaránt nyomára akadunk e korban páratlanul álló külföldi tevékenységének. És hogy ezenfelül is mennyi minden idevonatkozó dolog

apostoli basilica in Vaticano. L. IV. c. 114: ... Subdidit quoque et annexuit templum beatae Petronillae et beati Stephani, quod Stephanus rex Pannoniorum, quos Hungaros appellamus, exstruxerat. [AA. SS. Boll. Iun. VII. Suppl. p. 72*]. Epistola Innocentii III papae ad Emericum regem Hungariae. A. 1204. Sept. 15. [Muratori, SS. Italic. III. 1. p. 523.]. Petrus Mallius, Historia basilicae Vaticanae antiquae. Cap. 128—129: In cortina b. Petri, scilicet in platea ante gradus, est quoddam cantharum cum conca porphyretica ... In eadem platea ante S. Petrum, videlicet ante ecclesiam s. Mariae Ungariorum, est quoddam aliud cantharum, in quo de consuetudine schola Ungariorum praepararet lectum domino papae, in litania maiori venienti ad S. Petrum. [AA. SS. Boll. Iun. VII. Suppl. p. 46*].

¹ Leo Marsicanus, Chronica monasterii Casinensis. Lib. II. c. 65: Qualiter ad petitionem regis Ungariae abbas ad partes illas monachos destinavit. Circa hoc tempus sanctae memoriae Stephanus Ungariae rex auream crucem valde pulchram sancto patri Benedicto direxit, multis abbatem efflagitans precibus, ut de fratribus loci huius aliquot sibi ad monasterium in illis partibus ordinandum, mittere dignaretur. Ad quem cum abbas nequaquam negligens, duos de prioribus huius monasterii fratribus transmississet, iam eo defuncto ... [MGH. Pertz, SS. VII. p. 674.].

² Andreas Dandolo, Chronicon Venetum. IX. 21. [Muratori, SS. Italic. XII. p. 235.]. Martinus abbas Scotorum Vienne, Senatorium. (Pez, SS. Austriac. II. p. 664.). Herimannus Augiensis, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.].

³ Vita s. Odilonis abbatis V Cluniacensis auctore Iotsaldo Sylviniacensi. L. I. c. 6 (7); II. 12. [Migne, Patrol. Lat. CXLII. p. 902, 924.].

⁴ Epistola Fulberti Carnotensis episcopi ad Bonibertum episcopum Quinqueecclesiensium. C. a. 1000—1008. [Bouquet, Recueil. X. p. 443.].

⁵ Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 963—964.].

⁶ Libri anniversariorum. et necrologium monasterii s. Galli. [MGH. Necrol. I. p. 466.].

⁷ Annales Necrologici Fuldeneses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 212.].

⁸ Monumenta Salisburgensis monasterii s. Petri necrologica. Liber confraternitatum. «Stephanus rex Ungarorum. Kysla regina eiusdem uxor ... Quarto et milleno scriptus manet hic liber anno». [MGH. Necrol. II. p. 46.].

⁹ Vita s. Wolfkangi episcopi Ratisponensis auctore Othlono Frisingensi. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 530—531.].

¹⁰ Collectanea historica. Ad a. 1003. [Monum. Boic. XVI. p. 550—551.]. Schritovinus, Catalogus archiepiscoporum et episcoporum Laureacensis et Pataviensis ecclesiarum. [Rauch, SS. Austriac. II. p. 466, 474.]. Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 419.]. Acta s. Piligrimi Laureacensis seu Passaviensis episcopi. [AA. SS. Hungariae. II. Appendix. p. 38—43.]. Piligrimus episcopus Pataviensis, De conversione Hungarorum. [Hansizius, Germ. sacr. I. p. 211—213.].

¹¹ Necrologium Altahae superioris monasterii. [Boehmer, Fontes, IV. p. 574.].

¹² Vita b. Guntheri eremite iuxta monasterium Altahense. C. 4—5. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 276—279.].

¹³ Necrologium Tegernseensis monasterii. «Stephanus fr. n. rex Ungarorum». [MGH. Necrol. III. p. 149.].

¹⁴ Memorabilia quaedam. [Mon. Polon. hist. III. p. 741.]. Vita s. Godehardi episcopi Hildenesheimensis posterior auctore Wolfherio. C. 9. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 202.]. Vita s. Ivanieremite. [Fontes rer. Bohem. I. p. 112—113, 115.]. Chronicon Bohemiae. C. 26. [Ludewig, Reliquiae. XI. p. 180—182.].

¹⁵ Matthias de Miechowia, Chronica Polonorum. L. II. c. 7. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 24.]. Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis. [MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 962—964.].

¹⁶ Annales Russorum vetustissimi emss. patriarch. Nikon. Ad a. 998, 1000 [Hodinka, Az «Orosz évkönyvek» magyar vonatkozásai. p. 53.]. Annales Russorum vetustissimi emss. Voskresensk. Ad a. 996. [Hodinka, Az «Orosz évkönyvek» m. v. p. 72.].

mehetett teljes feledésbe, azt a Szt. István udvarában otthonra talált angol királyfiak esete eléggé bizonyítja.

Szt. István királyunk külföldi összeköttetései között minden kétségen felül az volt a legerősebb, amely őt egész apostoli munkálkodásával a Szentszékhez fűzte. Erről azonban a külföldi írók egyenesen semmit sem jelentenek, és csak a vatikáni Szt. Péter-bazilika mellett emelt templomra vonatkozó megemlékezésekből, királlyá-koronázásával kapcsolatban fennmaradt hírekből és a magyar szent korona legendájából következtethetünk annak bensőségességére. Thietmár merseburgi püspök már 1018 előtt azt írja: «Imperatoris Ottonis III gratia et hortatu gener Heinrici ducis Bawariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit».¹ E tudósítás tiszta és világos értelmét a kompilátorok közül csak Aventinus homályosítja el, mondván: «Princeps Ugrus . . . Stephanus a caesare (Hainrico) rex nuncupatur».²

A korona-kérés részleteit a szent korona legendája tartotta fenn, amelynek leghívebb őrzői és terjesztői az egész középkoron át a lengyel krónikások voltak. A legenda szerint I. Miciszláv (Mescho, Mesko) lengyel fejedelem Lambert krakkói érseket Rómába küldötte, hogy számára II. Szilveszter pápától koronát kérjen. A pápa hajlott a kérésre és intézkedett, hogy drágakövekkel ékes aranykoronát készítsenek, amelyet a lengyel fejedelem követének szándékozott átadni. Időközben Rómába érkezik István magyar fejedelem követe, Ascherik püspök, aki ura számára szintén koronát kér II. Szilveszter pápától, elbeszélvén annak, hogy immáron az egész Magyarország megtért, és hogy István fejedelmet maga Szt. Adalbert keresztelte meg. Ezeknek hallatára a pápát nagy öröm fogta el, a rákövetkező éjszakán pedig csodás látomása volt, amelyben az ég angyala figyelmeztette, hogy a koronát, amelyet a lengyel fejedelem számára készítettett, István követének adja. II. Szilveszter pápa az angyali intelem szerint cselekedett: koronát küldött István magyar fejedelemnek, akit egyszersmind királyi méltósággal ruházott fel nemcsak a saját személyében, hanem utódaiban is az idők végezetéig.³ E legenda a századok forgata-

¹ Thietmarus episcopus Merseburgensis, *Chronicon*. L. IV. c. 38 (59). [MGH. *Pertz*, SS. III. p. 784.]. Átveszi és évhez fűzi: *Annalista Saxo*, *Chronicon*. Ad a. 999. [MGH. *Pertz*, SS. VI. p. 644.].

² Aventinus, *Annales Boiorum*. [Cisnerus, *Avent. Annal.* p. 402—403.].

³ *Annales Sanctae Crucis Polonici*. «Meszko . . . misit Lampertum episcopum Cracoviensem pro corona sibi petenda ad curiam Romanam et ad domnum papam Silvestrum; qui quidem auditis legacionibus consensus prebuit et coronam fieri deauratam, gemmis preciosis ornatam, dicto nuncio assignavit et dare promisit. Tandem eodem tempore Stephanus dux Ungarorum misit Affricum episcopum ad predictum papam pro corona eciam sibi petenda. Qui auditis legacionibus quod

Ungaria fidem catholicam recepit et dictum Stephanum sanctus Adalbertus episcopus Pragensis baptizavit . . . Papa vero monitus visione angelica nocturnali, coronam quam preparaverat Meszkoni predicto, tradidit et donavit dicto Affrico episcopo nuncio pro rege Stephano . . .». [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 678.]. *Zdarzenia godne pamieci*. «Mysska dux Polonie mittit . . . Steffanus Hungarie monarcha per Affricum quendam sue dicionis episcopum eandem ipsam dignitatem cum insignis prefatis affectabat. Quo audito el quod regnum Hunorum eciam per Albertum divinum presulem ecclesie Pragensis dignissimum pastorem converti cristiane religioni commississet, Steffanus quoque dux ipse sacramentum baptismatis adeptus esset, gaudio perfusus angelicoque, in eo persuasu admonitus coronam

gában is csak annyi átalakuláson megy át, hogy II. Szilveszter pápa († 1003) helyett olykor VIII. Leó († 965)¹ és VII. Benedek († 983),² vagy I. Micisláv (962–992) helyett Boleszláv Chrabry (992–1025)³ és II. Micisláv (1025–1034)⁴ szerepelnek; kivételesen a lengyel uralkodó megnevezése egészen elmarad,⁵ és néha Lambert krakkói érsek is kimarad a szereplők közül.⁶ A legenda lengyel vonatkozásait szűkebb határok között alaposan megerősíti Damiani Péter, Ostia bíboros püspöke, aki Szt. Romualdnak 1040-ben szerkesztett életírástában azt mondja, hogy Boleszláv Chrabry 1001 körül Szt. Romualdnak Lengyelországba küldött szerzetes-társai útján igyekezett a pápától koronát kapni, és hogy ebben a törekvésében a császár tőle telhetően akadályozta.⁷

A szent korona mellett a hozzátartozó királyi jelvények, «insignia

Mysskoni predicto assignatam Steffano per Affricum prefatum concessit ipsumque exinde regio titulo insignari voluit atque in perpetuum ea dignitate vel regno ipso futuris seculis gaudere...». [Mon. Polon. hist. III. p. 299.]. Annales Cracovienses compilati. Ad a. 982. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 586.]. Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum. Ad a. 1001. [Mon. Polon. hist. II. p. 829.]. Annales Kamenzenses. Ad a. 1000. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 581.]. Annales minoris Poloniae. Ad a. 1001. [Mon. Polon. hist. III. p. 142.]. Annales Polonorum, I. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 618.]. Annales Polonorum III. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 619.]. Catalogiepisporum Cracoviensium. N° IV. [Mon. Polon. hist. III. p. 332.]. Rocznik Krasinśkich. Ad a. 1000. [Mon. Polon. hist. III. p. 129.]. Annales Silesiaci compilati. Ad a. 1000. [MGH. Pertz, SS. XIX. 537.]. Rocznik świątokrzyskie. Ad a. 965. [Mon. Polon. hist. III. p. 60–61.].

¹ Vita s. Stanislai Cracoviensis episcopi maior. P. II. c. 27: ... eadem nocte angelus Domini pape Leoni per visionem apparuit... [Mon. Polon. hist. IV. p. 392.]. Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum [Mon. Polon. hist. I. p. 499.].

² Martinus de Senging prior Mellicensis, Nota de Corona regni Hungariae. «Corona regni Hungariae per apostolicum nomine Benedictum de Vetta est ad Hungariam per Astricum episcopum Strigoniensem, quem s. Stephanus rex Hungariae misit ad apostolicum pro clenodio vel aliqua dotatione, ex quo terra iam, vel habitantes in ea christiani essent effecti: et prae nimio gaudio, quia terra Poloniae vel habitantes in ea eodem tempore in christianos conversi erant, et legatio regis Poloniae prius fuit Romae, quam legatio s. Stephani: isto non obstante apostolicus coronam regi Poloniae paratam misit s. Stephano regi Hungariae...». [Pez, Thesaur. anecd. nov. VI. 3. p. 232.]. Matthias

de Miechowia, Chronica. L. II. c. 1. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 20.].

³ Annales Polonorum. IV. Ad a. 1000. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 619.].

⁴ Chronica principum Poloniae. C. 10. [Mon. Polon. hist. III. 445.].

⁵ Martinus de Senging, Nota. [Pez, Thesaur. anecd. nov. VI. 3. p. 232.].

⁶ Annales Sandivogii. Ada. 982. [MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 425.]. Vita s. Stanislai maior. P. II. c. 27. [Mon. Polon. hist. IV. p. 392.].

⁷ Vita s. Romualdi fundatoris ord. Camaldulensium auctore Petro Damiani. Cap. 28–29: Romualdo in Pereo adhuc habitante (c. a. 1001), Busclavus rex (Polonorum) preces imperatori direxit, ut sibi spiritaes viros mitteret, qui regni sui gentem ad fidem vocarent. Mox Romualdum imperator aggredditur, et concedi sibi de suis monachis, qui illuc destinari utiliter valeant, deprecatur... Duo solummodo ex omnibus monachis inventi sunt, qui se ultro ad eundem promptos offerunt. Quorum unus Iohannes, Benedictus alter vocabatur. Hi septimo anno, cum iam loquelam terrae plene cognoscerent, unum ad Romanam urbem monachum mittunt, ut nuntius ille aliquos secum de beati Romualdi fratribus duceret, qui cum eis simul in Sclavorum partibus habitarent. Busclavus autem volens coronam sui regni ex Romana auctoritate suscipere, praedictos venerabiles viros coepit obnixa supplicatione deprecari, ut ipsi plurima eius dona papae deferrent et coronam sibi a sede apostolica reportarent. Qui regiae petitioni assensum penitus denegantes, dixerunt: «Nos in sacro ordine positi sumus, tractare nobis secularia negotia minime licet», et ita relinquentes regem ad cellam reversi sunt. Quidam vero regis agnoscentes consilium, set quid sancti viri responderint ignorantes, copiosum auri pondus, quod mittendum apostolico fuerat, secum eos detulisse ad cellulam opinati sunt. Deinde inter se conventionem pacta condicunt, ut noctu heremum latenter ingressi et monachos inter-

regalia»-k közül a külföldi írók Szt. István palástját, a jogart, a «diadémát»¹ és a «lándzsát» jól ismerik és ezekről gyakrabban meg is emlékeznek. A királyi lándzsról szóló híradás valószínűleg Bonitho sutrii püspök tudósítása nyomán terjedt el.² Ezt a lándzsát Ademar Cabannensis egyik interpolátora szerint III. Ottó római-német császár ajándékozta Géza fejedelemnek,³ az «Annales Altahenses maiores» szerint pedig III. Henrik, amikor 1044-ben Abát legyőzte, a lándzsát zsákmányul ejtette⁴ és Rómába küldötte,⁵ amit VII. Gergely pápa is megerősít;⁶ a lándzsát azonban ennek ellenére később is az «insignia regalia»-k között emlegetik.⁷

*

Szt. István királyunk uralkodói erényei közül külön is kiemelik azt a ritka képességet, hogy munkatársakul ki tudta válogatni a legderekabb embereket,⁸ akiknek segítségével aztán igen jól kormányozta a lobbané-

ficerent et pecuniam asportarent. Fures extractis gladiis omnes pariter occiderunt... Imperator autem Henricus Busclavi consilium non ignorans, undique vias custodiri praeceperat, ut, si Busclavus Romam nuntios mitteret in eius manibus devenirent... [MGH. Pertz, SS. IV. p. 852—853.].

¹ Weichardus de Polhaim archiepiscopus Salisburgensis (ob. a. 1315), *Continuatio Annalium S. Rudberti Salisburgensis*. A. 1305: circa festum Michahelis Otto dux Babarie intravit Boemiam, datis sibi a Venezlao rege Boemie insigniis regni Ungarie, scilicet corona, tunica sancti Stephani regis diademate et sceptro, contra voluntatem regis Romani Alberti et ducis Austrie Rudolphi. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 817.]. Thomas Ebenendorferus de Haselbach, *Chronicon Austriacum*. Lib. III: Otto, filius filiae Belae quondam regis Ungariae, Bohemiam ingressus obtinuit coronam Ungariae, sceptrum et alia insignia regalia cum tunica sancti Stephani. [Pez. SS. Austriac. II. p. 767.].

² Bonitho (Bonizo) episcopus Sutriensis (ob. a. 1091), *Liber ad amicum L. IV*:... nam bello commisso fugerunt Ungari; capta est et Ungarici regis lancea, quae per eosdem nuntios Romae delata est, et usque hodie ob signum victoriae ante confessionem beati Petri apostoli apparet. *De tévesen II. Konrád nevéhez fűzi*. [Migne, Patrol. Lat. CL. p. 816—817.].

³ Ademar Cabannensis, *Chronicon Aquitanicum*. C. 31. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 130.].

⁴ *Annales Altahenses maiores*. A. 1044:... lancea regis deaurata capitur... [MGH. Pertz, SS. XX. p. 800.]. Sigebertus Gemblacensis, *Chronographia*. Ad a. 1043. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 358.].

⁵ Arnulphus archiepiscopus Mediolanensis (ob. a. 1085), *Rerum sui temporis*

libri V. L. III. c. 6:... aurata lancea Ungorum regi violenter extorta et Romae in apostolorum templo suspensa... [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 18.]. *Annales Leodienses*, [MGH. Pertz, SS. IV. p. 19.]. Cf. Ciampini, *De sacris aedificiis*. C. IV⁴.

⁶ *Epistola Gregorii VII papae ad Salomonem regem Hungarorum*. A. 1074. Oct. 28. «Henricus imperator... victo rege (Aba) et facta victoria ad corpus b. Petri lanceam... transmisit...». [Migne, Patrol. Lat. CXLVIII. p. 375.].

⁷ *Annales Mechovienses*. A. 1304: Rex Bohemie potenter intrat Ungariam et asportavit secum... lanceam et coronam. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 668.]. *Vide et: Ottokar von Steier, Oesterreichische Reimchronik*. (MGH. SS. Ling. vernac. V. 1. p. 535—536; V. 2. p. 1091, 1126, 1128, 1135—1136, 1138, 1140. (vrs. 41224, 41236, 41318, 83408—83424, 86283, 86498, 87047, 87135, 87338, 87499, 87550)). «... die offen biht man im vor las || von erst hinz ende gar, || darnach truoc man dar || einen roc heiligen, || der was der saelden niht verzigen, || in het selp getragen an || der heilic kunic Stephan, || und ein kleinat wert, || sant Stephanes swert, || gurt man umb den hochgeborn, || darnach zwene sporn, || die sant Stephan der stüeze || het getragen umb sin füeze, || darnach sazte man im schone || uf sin houbt die heilic krone, || die sant Stephan truoc uf sin haupt: || diu ist dem kunig erloubt || ze tragen niht mer, || nur so er || got dienen wil sunderbar, || zdem meisten dristunt in dem jar. || in einer hant er truoc || sant Stephan arm, der ist kluc || in luter m golde verwiert || und mit gesteine geziert. || in der andern hende sin || truoc er daz zepter guldin, || daz da zuo der kron gehort, || des heilikeit ist unbetort. ... [l. c. vrs. 83402—83430].

⁸ Herimannus Augiensis, *Chronicon*. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.].

kony és heves magyar népet.¹ Békeszeretetét, amelyet a szomszédos népekre is kiterjesztett,² nem győzik eléggé dicsérni. Az ő uralkodása alatt «pax aurea floruit», — jegyzi meg az egyik író.³ E nemes jellemvonása valósággal közmondásossá lett abban a sokféle változatban keringő mondában, amelyben még nagy ellenfelével, II. Konrád római-német császárral szemben sem tudta önmagát megtagadni. A monda szerint II. Konrád testvére, Henrik herceg, szembeszállt a császárral, a birodalomban több ízben lázadást szított, de végtére is menekülni kényszerült és Szt. István magyar király udvarában keresett oltalmat és segítséget. Szt. István, ámbár ismerte a császárnak országa ellen irányuló szándékát, nem akarta a császár kárára felhasználni a kínálkozó alkalmat. És ezt oly módon adta Henrik herceg tudtára, hogy pénteki napon sültet tálaltatott eléje; és amikor a herceg a húsétel láttára megdöbbenve tekintett a királyra, az szelíd szóval azt felelte, hogy nagyobb bűn urát és testvérét háborúval zaklatni, mint ezen a napon húst enni. Henrik herceg szívére vette a példázatot: kibékült II. Konrád császárral.⁴

A békességnek ez a hívséges ápolása azonban nem egyéni vagy ural-

¹ *Chronicon Aulae regiae*. L. I. c. 6.: Bene rexit Vngaricam gentem, celerem satis et vehementem. [*Fontes rer. Bohem.* IV. p. 12.].

² *Chronica principum Poloniae*. Cap. 11: Sanctus Stephanus rex Ungariam gubernabat et pacem servabat cum Bohemis, Polonorum infestissimis inimicis. [*Mon. Polon. hist.* III. p. 446.]. *Annales Russorum vetustissimie mss. patriarch. Nikon.* Ad a. 998. [*Hodinka, Az «Orosz évkönyvek» magyar vonatkozásai.* p. 53.]. *Annales Russorum vetustissimie mss. Voskresensk.* Ad a. 996. [*Hodinka, Az «Orosz évkönyvek» m. v.* p. 72.].

³ Ortilo de Lilienfeld, *Notulae anecdotae priores*. Ad a. 1019. [*Hanthaler, Not. anecd.* p. 106.].

⁴ *Historia imperatorum*. A. 1025: Dux Henricus, frater Conradi regis fortiter ei (sc. Conrado) restitit et frequenter bella contra imperium suscitavit. Rex igitur ducem de terra Teutonie expulit, at ille in obsequium regis Vngarie transmigravit. Idem vero rex Vngarie duci Henrico in parasceve carnem comedendam transmisit super mensam, mandans ei; quod tucius eo die carnes posset edere, quam, fratrem et dominum suum bellis infestare. Tunc dux Henricus gratiam Conradi regis obtinuit, ita quod Nurenberch imperio resignavit. [*Menckenius, SS. Germanic.* III. p. 85—86.]. *Sächsische Weltchronik*. Cap. 168: I. d. 1025. j. De hertoge Henric, des koning Conrades broder, de was sere wider eme unde orlogede uppe dat rike. De koning vordref do den hertogen van Dudische lande, de hertoge vor to deme koninge van Ungeren unde dienede eme. De selve koning van Un-

geren sande deme hertogen Heinrike vlesch uppe den disch in deme stillen vridage unde umbot eme, he mochte also wol vlesch eten des dages, alse he wider sinen broder unde wider sinen herren were. Do gewan de hertoge Henric des koning Conrades hulde, also dat Nurenberch deme rike let. [*MGH. SS. ling. vernac.* II. p. 170.]. Theodoricus Engelhusius, *Chronicon*. «... et nefas horrenti dixit: Saevire in fratrem et hodie carnes assumere aequae tibi licitum est». [*Leibnitius, SS. Brunsvic.* II. p. 1084.]. Sigismundus Meisterlin, *Chronicon Norimbergense*. Lib. I. c. 15: ... Quo horrente rex ait: «Minus peccatum est hiis veci quam contra Christum dominum et contra proprium fratrem conspirare». [*Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd.* III. p. 208.]. Gobelinus Persona Bilfeldensis, *Cosmodromium*. L. VI. c. 53. [*Meibom, SS. Germ.* I. p. 259—260.]. *Annales Palidenses*. «Defuncto pio Heinricho, pro restituendo rege principes Mogoncie convenerunt, sed et Henricus dux Bavarie cum quattuor milibus adventavit, nimis certus regnum in ipso locari. Hoc audito quidam Wernerus, homo Cononis, qui erat dux Burgundie et frater prefati Heinrichi, ipsum Cononem adgressus est. Quid plura, Cono per electionem principum, ubi honorem honore mutavit, convertit et nomen melius, et de Conone dictus Conradus; dux Henricus extorris et profugus effectus, regis Ungarie Stephani christiani servitio se subdidit. Ille vero ut eventum rei addidit, ipsi carnes in parasceue anteponi fecit et nefas abhorrenti causamque requirenti demandavit, dicens: Saevire in fratrem et hodie carnes assumere eque tibi licitum est.» [*MGH. Pertz, SS. XVI.* p. 67—68.].

kodói gyengeségéből fakadt. Páratlan nagylelkűsége mindvégig kellő eréllyel párosult és fegyveres erővel is fellépett azok ellen, akik az állami élet új rendjébe nem akartak behelyezkedni: «tam vi, quam timore et amore», — mondja *Ademarus Cabannensis*.¹ Így a makacsul ellene szegülő Gyula erdélyi vajdát sereggel támadta meg, leverte és fogságba vetette.² Ugyanilyen határozottsággal és felkészültséggel védte országa épségét és függetlenségét. II. Konrád római-német császárra, aki a magyar király hódoltatását haddal igyekezett kieroszakolni, oly súlyos csapást mért, hogy az hódítás helyett területátengedésre kényszerült.³ Kisebb, határmenti harcokban szerencsésen hadakozott a lengyelek harcias uralkodójával, Boleszláv Chrabryval, a magyar elégedetlenkedők pártfogójával,⁴ akit a barátság helyreállása után már magyar segélyhadak is támogatnak kievi vállalkozásában.⁵ Az ország déli határait háborgató balkániakat keményen megfenyítette⁶ és ellenük hathatósan segítette a görög császárt is,⁷ aki hálából a szent keresztfa egy darabkájával ajándékozta meg,⁸ amelynek egyik részét még Szt. Imre herceg a lengyelországi Szentkereszt-monostornak adományozta,⁹ a másik részét pedig 1043-ban a minden áron békét kereső Aba III. Henrik római-német császárnak ajánlotta fel, aki azt Adalbert osztrák határgrófnak engedte át.¹⁰

*

¹ *Ademarus Cabannensis*, *Chronicon Aquitanicum*. C. 33. [MGH. *Pertz*, SS. IV. p. 131.]. *Martinus Gallus*, *Chronicon Polonorum*. L. I. c. 18. [MGH. *Pertz*, SS. IX. p. 437.].

² *Annales Altahenses maiores*. Ad a. 1003. [MGH. *Pertz*, SS. XX. p. 790.]. *Annalista Saxo*, *Chronicon*. Ad a. 1003. [MGH. *Pertz*, SS. VI. p. 652.]. *Auctarium Ekkehardi Altahense*. Ad a. 1003. [MGH. *Pertz*, SS. XVII. p. 363.].

³ L. Gombos Albin, Szt. István háborúja II. Konrád római-német császárral.

⁴ *Thietmarus episcopus Merseburgensis*, *Chronicon*. L. VIII. c. 3. [MGH. *Pertz*, SS. III. p. 862.]. Cf.: *Annales Cisterciensium in Heinrichow*. A. 1025: Boleslaus magnus obiit. Iste Boleslaus dictus est animosus, cum enim esset filius Mesconis et nepos ducis Bohemie consobrinusque Stephani regis Ungarie, audaciam assumpsit ex eorum adiutorio. [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 544.]. *Annales Kamenenses*. Ad a. 1025. [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 581.].

⁵ *Thietmarus episcopus Merseburgensis*, *Chronicon*. Lib. VIII. c. 16 (IX. 31—32): Bolizlavus dux Polemiorum Rusciam grandi exercitu peciit... Urbs Kitawa... incendio gravi minoratur... Fuerant in auxilio predicti ducis ex parte nostra trecenti et ex Ungariis quingenti, ex Petineis autem mille viri. Omnes hii tunc domum remittebantur. [MGH. *Pertz*, SS. III. p. 870—871.].

⁶ *Andreas Dandolo*, *Chroni-*

con Venetum. IX. 146: Stephanus rex Hungarorum devicto Boam Bulgarorum duce atque Sclavorum de eius thesauris aedificavit atque dotavit ecclesiam sanctae Mariae in Alba, et tandem multis nationibus subiugatis cogitavit... [Muratori, SS. *Italic*. XII. p. 233—234.].

⁷ *Fundatio ecclesiae s. Albani Namuscensis*. [MGH. *Pertz*, SS. XV. 2. p. 963—964.]. Cf. *Vita s. Althanasii confessoris in monte Atho*. [Analecta Boll. XXV. p. 12—87.].

⁸ *Matthias de Miechowia*, *Chronica Polonorum*. Lib. II. c. 7: Boleslaus primus regum Poloniae christianorum fundavit anno Domini 1006 monasterium Sanctae Crucis in Calvo monte, dotem sufficientem, ei assignando, ut fertur, ad petitionem sancti Emerici filii sancti Stephani regis Vngariae, cum quo venationi in eodem Calvo monte intendent. Donavit dictus Emericus illo loco crucem bifurcatam, notabilem portionem dominici ligni continentem. Parenti suo Stephano a Graecorum caesare ex Constantinopoli pro magno munere transmissam, quam in pectore gestare Emericus consueverat. [Pistorius, *Polon. hist. corp.* II. p. 24.].

⁹ *Matthias de Miechowia*, *Chronica*. L. II. c. 7. [Pistorius, *Polon. hist. corp.* II. p. 24.]. *Zdarzenia godne pamieci*. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 300.]. *Annales Sanctae Crucis Polonici*. [MGH. *Pertz*, SS. XIX. p. 678.]. *Rocznik swiętokrzyskie*. [Mon. *Polon. hist.* III. p. 61.].

¹⁰ *Ortilo de Lilienfeld*, *Notulae anecdotae priores*. A. 1042: *Heinricus*

Szt. István királyunk életének utolsó éveiről keveset tudnak a külföldi írók. A trónöröklés körül felmerült nehézségekről van ugyan némi értesülésük, a nagy messzeségből azonban nem látják tisztán a dolgokat és nem is kívánják részletesen tárgyalni a Szt. Istvánnal kapcsolatos szomorú eseményeket. Az ú. n. «Hagensche Chronik»-nak az a tudósítása, hogy Szent Istvánt a pogányok megölték,¹ valószínűleg a trónöröklési zavarok emlékezetén nyugszik. Azt az egykorúak és a közeli korúak is jól tudják, hogy Szt. István egyik nővérének fiára, a velencei születésű Péterre hagyta országát.³ Pétert fiává fogadta és a királyságban utódjává tette, mondják többen is,⁴ arról azonban, hogy a nagy királynak ez a rendkívüli intézkedése milyen körülmények között történt, csak az «Annales Altahenses maiores» szűkszavú jelentése ad valamelyes felvilágosítást. E tudósítás szerint Szt. István testvérének fia, akinek a trónra több joga volt, mint Péternek, szembeszállt vele, amiért megvakíttatta, annak kiskorú gyermekeit pedig — Endrét, Bélát és Leventét⁵ — száműzte.⁶ «Et contra Petrum, quia non erat de semine Ungarorum, promovere curaverunt quendam Abbonem, qui erat unus ex ipsis, de magnis principibus», — fűzi hozzá további magyarázatul troisfontainesi Albericus.⁷

Szt. István utolsó intézkedése feleségéről, Gizella királynéről való gondoskodása volt. Ünnepies külsőségek között, trónutódjának és az ország legelőkelőbbjeinek jelenlétében birtokokat és kincseket hagyományoz rá. Péter esküvel ígéri, hogy nagybátyjának rendelkezését tiszteletben fogja tartani és tőle telhetően másokkal szemben is hívségesen megvédelmezi a királynét. A főurak is hasonló fogadalomtevéssel nyugtatják meg az aggódó királyt.⁸ És Gizella királyné ezt a szeretetteljes gondoskodást meg is érde-

rex cum exercitu intrat in Hungariam et Ovo maximam cladem accepit. Ovo tandem se valde humilians impetravit ab Hainrico, ut sibi regnum permitteret. Addiderat ille precibus etiam dona: e quibus Adalbertus (marchio Austriae) magnam salvificae crucis particulam accepit, quae olim sancto Stephano regi donata fuit. [Hanthaler, Not. anecdot. p. 109—110.].

¹ Hagensche Chronik. Lib. II. c. 202: Künig Steffan von Ungern... Den selben künig von Ungern darnach tötten die haiden. [MGH. SS. ling. vernac. VI. 2. p. 87.]

² Herimanus Augiensis (ob. a. 1054), Chronicon. A. 1038: Stephanus Ungariorum rex Petrum sororis suae filium, de Venetia natum, pro se regem constituens obiit. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.].

³ Wipo capellanus Conradi II imperatoris, Gesta Chuonradi II. imp. Cap. 38: Stephanus rex Ungariorum obiit relinquens regnum Petro, filio sororis suae. [MGH. Pertz, SS. XI. p. 273.].

⁴ Annales Altahenses breves. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 775.]. Aventinus, Annales Boiorum. [Cisnerus, Avent. Annal. p. 407.].

⁵ Matthias de Miechowia, Chronica Polonorum. Lib. II. c. 11: ... Andrea, Bela et Leventa sancti Stephani regis Hungariae nepotes, ab Hungaria exulantes... [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 28.].

⁶ Annales Altahenses maiores. A. 1041: Stephanus... Petrum fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; filium fratris sui digniorem in regno, quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.].

⁷ Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. Ad a. 1041. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 786.].

⁸ Annales Altahenses maiores. A. 1041: Petrus igitur ipso vivente in regno solidatus iuravit, ut praeceperat avunculus, se dominam suam reginam semper honoraturum nec quicquam eorum, quae rex dederat ei, ablaturum, si post mortem ipsius vitam illi donaret Dominus. Quod ut firmius fieret, addidit iuramento se contra omnes, qui eam vellent calumpniare, pro posse et nosse semet subsidio fore, et in eadem verba omnes iuraverunt, qui principes regionis fuerunt. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.].

melte. A legtöbb író mint «bonae memoriae femina»-ról,¹ «sanctae vitae mulier»-ről,² «femina prudentissima et virtuosa»-ról³ emlékezik meg, és Herimannus Augiensis 1054 előtt még úgy ír róla, hogy alalmazsnálkodás és egyéb jó cselekedetek gyakorlásában Magyarországon élemedett meg.⁴ Az «Annales Altahenses maiores» szerint azonban Péter esküjét megszegvén, csaknem mindenéből kifosztotta az özvegy királynét,⁵ aki e méltatlan eljárás után elhagyta az országot és a világtól elvonulva a passauai niederburgi bencés zárdában apácává lett.⁶ Aventinus már úgy tudja, hogy 1045-ben maga III. Henrik római-német császár vitte el Passaubá, ahol a zárda templomában az ő korában még meglevő síremlékét a magyarok nagy tisztelettel látogatják.⁷ Ugyanis ott hunyt el 1095 május 7-én mint a niederburgi zárda apátnője.⁸ Csak troisfontainesi Albericus helyezkedik szembe az általános felfogással, amennyiben magyar értesülésre hivatkozva azt mondja, hogy Gizella királyné sok bajt okozott, s ezért Szt. István király halála után megölték.⁹ Mindenesetre jellemző, hogy ezt a hírt csak egy XV-ik századvégi kompilátor veszi át.¹⁰

*

¹ Ekkehardus Uraugiensis abbas, *Chronicon universale*. Ad a. 1001. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 192.]. *Chronicon Leodiense breve*. Ad a. 1024. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 682.]. Aegidius Aureae-vallensis, *Gesta pontificum Leodiensium*. P. II. c. 71. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.].

² Ptolemaeus Lucensis, *Historia ecclesiastica*. XVIII. 15. [Muratori, SS. Italic. XI. p. 1053.]. *Zdarzenia godne pamięci*. [Mon. Polon. hist. III. p. 300.].

³ Erdwinus Erdmannus, *Catalogus episcoporum Osnabrugensium*. Ad a. 1025. [Meibom, SS. Germ. II. p. 206.]. Wernerus Rolevinck Larensis, *Fasciculus temporum*. [Pistorius—Struvius, SS. Germ. II. p. 537.].

⁴ Herimannus Augiensis, *Chronicon*. A. 995: Gisela Stephano regi Ungariorum in coniugium data elemosinis caeterisque bonis operibus inibi intenta consenuit. [MGH. Pertz, SS. V. p. 117—118.].

⁵ *Annales Altahenses maiores*. A. 1041: Stephano demum vita decedente et Petro eius gratia in regno succedente, fides ipsius patuit, quae prius quasi bona latuit. Nam unius anni tempore tractavit reginam Gisellam honorifice, quo peracto spatio destituit illam omni bono. Primum quidem praedia, quae a marito vivente susceperat, et pecuniam quam seorsum habuerat, ipse vi abstulit, eamque iurare compulit, ut de residuo nihil daret cuiquam praeter suam licentiam. In quadam etiam urbe eam locavit talique custodiae mancipavit, ut nec ipsi potestas esset usquam progrediendi nec cuiquam advenientium eam conveniendi. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 794.].

⁶ Schritovinus, *Catalogus ar-*

chiepiscoporum et episcoporum Lauriacensis et Pataviensis ecclesiarum. «Stephano rege anno Domini 1038 viam universae carnis transeunte Gisela se ad Pataviam transfert habitum ancillarum inibi degentium induit...». [Rauch, SS. Austriac. II. p. 474.].

⁷ Aventinus, *Annales Boiorum*. «Caesar Hainricus ex Ungaria reversus (a. 1045) secum Gisalam reginam, uxorem divi Stephani abducit, Bathaviae, ubi in templo sacratarum foeminarum eius mausoleum ostenditur, ab Ugris venerabundis aditur, collocavit...». [Cisnerus, *Avent. Annal.* p. 419.].

⁸ *Collectanea historica*. «Anno 1095, nonas May, obiit venerabilis domina Gisla soror s. Henrici imperatoris, uxor s. Stephani regis Ungariae, abbatissa huius monasterii hic sepulta — — — Hoc epitaphium reperi Pataviae in monasterio monialium in Nidernburg». [Monum. Boic. XVI. p. 550—551.]. Schritovinus, *Catalogus*. [Rauch, SS. Austriac. II. p. 474.]. Vide et: De s. Gisela, uxore s. Stephani Hungarorum regis [AA. SS. o. s. Ben. saec. VI. 2. p. 893—894.], Acta b. Gisela, uxoris s. Stephani Hungarorum regis, tum abbatissae secundae Niderburgensis Pataviae loci [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 45—47.], Antiquitates Arnulfinae. [Neues Archiv d. Ges. f. ä. d. Gesch. 1882. VII. p. 220—221.].

⁹ Albericus monachus Trium Fontium (ob. a. 1252), *Chronicon*. A. 1006: ... Illa Gisla regina, ut dicunt Ungari, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779.].

¹⁰ *Chronicon Belgicum magnum*. «Cum contra Gysla illa regina, ut Ungari dicunt, multa mala in regno fecerit,

A középkori írók, akik a bizonytalan értesülések és másolásokkal együttjáró elírások következményeként az időszámításban rendszerint nagy ingadozásokat szoktak mutatni, Szt. István halála évét majdnem valamennyien pontosan tudják,¹ sőt néhányan a napját is,² és csak elvétve akadnak olyanok, akik aránylag csekély eltéréssel az 1034-ik,³ 1037-ik,⁴ 1039-ik⁵ vagy az 1040-ik⁶ évhez fűzik.

1038. augusztus 15-én, Nagy Boldogasszony napján, miután országát és népét, kicsinyeket és nagyokat egyaránt, a Boldogságos Szűz oltalmába és Szt. Péternek⁷ ajánlotta, csendesén elköltözött e világból az örökkévalóságba,⁸ mérhetetlen gyászt hagyva maga után.⁹ Vele együtt — mondja az egyik író — sírba szállt Magyarország boldogsága és békessége is.¹⁰ Eltemették pedig Székesfehérvárott,¹¹ amely alkalommal tömérdek

et ad extremum post mortem s. regis interfecta sit». [Pistorius—Struvius, SS. Germ. III. p. 102.].

¹ Annales necrologici Fulden-ses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 212.]. Herimannus Augiensis, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 123.]. Annales Augustani. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. III. p. 125.]. Bernoldus monachus S. Blasii, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. V. p. 425.]. Chronicon Wirzburgense. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 30.]. Ekkehardus Uraugiensis, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 195.]. Annalista Saxo, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. VI. p. 682.]. Chronicon Suevicum universale. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XIII. p. 71.]. Annales Mellincenses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 498.]. Chronicon Salisburgense. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 772.]. Annales Zwifaltenses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. X. p. 54.]. Albertus Stadensis, Chronicon. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 314.]. Annales Reinhardsbunnenses. Ad a. 1038. [MGH. Pertz, SS. XXX. I. p. 520.]. Chronicon Garstense. Ad a. 1038. [Rauch, SS. Austriac. I. p. 10.]. Schritovinus, Catalogus. Ad a. 1038. [Rauch, SS. Austriac. II. p. 474.]. Theodoricus Engelhusius, Chronicon. Ad a. 1038. [Leibnizius, SS. Brunsvic. II. p. 1085.]. Chronicon Austriacum anonymi. Ad a. 1038. [Rauch, SS. Austriac. II. p. 216.].

² Necrologium Tegernseensis monasterii. «XVIII. kal. Sept. Stephanus (fr. n.) rex Ungarorum ob.» [MGH. Necrol. III. p. 149.]. Necrologium Althahae superioris monasterii. «Aug. 15. Stephanus rex (Ungariae) ob.» [MGH. Necrol. III. p. 233, 574.]. Annales Althahenses maiores. A. 1038: Stephanus Ungarorum rex in die assumptionis sanctae Mariae terminum fecit carnalis vitae. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 793.].

³ Chronicon S. Bayonis Gandensis. Ad a. 1034. [Smet, Corp. chron. Flandriae. I. p. 548.]. Chronicon Stederburgense. Ad a. 1034. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 202.].

⁴ Annales Wirzburgenses. Ad a. 1037. [MGH. Pertz, SS. II. p. 243.]. Hermannus Cornerus, Chronica. Ad a. 1037. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 576.].

⁵ Annales Marbacenses. Ad a. 1039. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 154.]. Annales Cisterciensium in Heinrichow. Ad a. 1039. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.]. Annales Cracovienses vetusti. Ad a. 1039. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 578.]. Annales Cracoviensis capituli. Ad a. 1039. [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 587.].

⁶ Albericus monachus Trium Fontium, Chronicon. A. 1040: Obiit sanctus rex Stephanus de Ungaria post annos 30, ex quo recepta fuit ibi christianitas. [MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 786.].

⁷ Epistola Gregorii VII papae ad Salomonem regem Hungarorum. A. 1074. Oct. 28. [Migne, Ptol. Lat. CXLVIII. p. 375.].

⁸ Sifridus presbyter de Balnhusin, Historia universalis. Cap. 140: ... pro transitorio regno elegit eternum. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 695.].

⁹ Chronicon mixtum. Cap. 10: ... manus et oculus levans ad coelum, sic orabat: «Regina coeli et terrae! imperatrix et coadiutrix inclita! tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum principibus et populis, sub alis tuae protectionis relinquo... Quibus dictis oleo infirmorum corpus suum inungi petiit... [Mon. Polon. hist. I. p. 510.].

¹⁰ Ortilo de Lilienfeld, Notulae anecdotae priores. A. 1038: ... Cum hoc vero rege Ungariae pax et felicitas simul sepultae sunt. [Hanthaler, Not. anecdot. p. 108.].

¹¹ Kaiserchronik — 1147. «Alse

ember sereglett ott össze, sátraikkal ellepven a térségeket.¹ És aki már életében is csodákkal fényeskedett,² annak életszentségéről eltemetésekor az isteni irgalmasság sok csodával tett nyilvánvaló bizonyosságot.³ A levegőben lobogó szövétneknek tünedeztek fel, és a neki felajánlott nagybeteg gyermekek az Úr kegyelméből azonnal meggyógyultak.⁴ Később is sok csodával tündöklött.⁵ Nagy érdemeit az egész Magyarországon időnkön át a csodák dicsősége hirdeti,⁶ és ez így van most is, — egészíti ki az elődök

der chunich Stephan || da ze Wizzeburch wart begraben, || Peter daz riche nach im besaz». [MGH. SS. ling. vernac. I. 1. p. 376—377.]. Martinus abbas Scotorum Viennae, Senatorium. «Sanctus Stephanus sepultus est in Alba-Regali». [Pez, SS. Austriac. II. p. 667.]. Matthias de Miechowia, Chronica. L. III. c. 12. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 54.].

¹ Chronicon mixtum. Cap. 11: Instabat autem solemnitas, sanctae Dei genitricis assumptio gloriosa, ad quam omnes solito more in Albam civitatem confluerunt, et tentoriis campos operuerunt... [Mon. Polon. hist. I. p. 510.].

² Annalium Polonorum fragmentum. «Stephanus rex Ungarie... eius vita claruit sanctitate et miraculis». [Mon. Polon. hist. VI. p. 678.]. Cosmas Pragensis, Chron. Bohemorum. A. 1008: Stephanus rex Ungarorum claruit. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 64.]. Neplacho abbas Opatovicensis, Chronicon Bohemiae. Ad a. 1008. [Fontes rer. Bohem. III. p. 467.].

³ Ekkehardus Uraugiensis abbas (ob. a. 1125), Chronicon universale. «Rex Ungariorum Stephanus... religiosus Deoque devotus... quod divina pietas post mortem eius evidentibus indiciis, ad sepulturam eius factis signorum miraculis, demonstravit». [MGH. Pertz, SS. VI. p. 192.]. Chronicon Leodiense breve. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 682.]. Aegidius Aureaevallensis, Gesta pontificum Leodiensium. P. II. c. 71. [MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69.]. Vitus Arnpeckius Landishutanus, Chronica Bavariae. L. IV. c. 14. [Pez, Theasur. anecd. nov. III. 3. p. 160.]. Vita s. Heinrichi II imperatoris auctore Adalberto diacono Babenbergensi. L. I. c. 29—30. [MGH. Pertz, SS. IV. p. 810.]. Leo Marsicanus, Chronica monasterii Casinensis. L. II. c. 65. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 674.]. Hugo Flaviniacensis abbas, Chronicon Virdunense. L. II. c. 16. [MGH. Pertz, SS. VIII. p. 392.].

⁴ Chronicon mixtum. Cap. 11: ... saepe lampades ardentis in aëre videbantur, multorum vero pueri, qui in infirmitate sua eius liminibus devovebantur, mox ut perveniebant, curabantur, auxiliante domino

nostro Jesu Christo. [Mon. Polon. hist. I. p. 510.].

⁵ Annales Argentinenses. maiores. «Stephanus rex Ungarorum... post mortem claruit miraculis». [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 154.]. Andreas presbyter Ratisponensis, Chronicon generale. «Stephanus tantae religionis fuit, ut multorum miraculorum gloria Deus ipsum illustrem reddiderit». [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 2059.]. Albertus Milioli notarius Regiensis, Liber de temporibus. C. 144. [MGH. Pertz, SS. XXXI. p. 358, 425.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Historia. [Muratori, SS. Italic. IX. p. 119.]. Gervasius Ricobaldus Ferrariensis, Istoria imperiale. «...nostrarono grandissimi miracoli nella morte loro, e credibili veramente per la santa vita, che in se dimostrata aveano». [Muratori, SS. Italic. IX. p. 323.]. Corpus chronicorum Bononiensium. II. Cronaca Varignana. «El quale Stephano fuo huomo de grandissima sanctitate e fece molti miracoli». [Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. 1. v. I. p. 454—455.]. Gobelinus Persona Bilfeldensis, Cosmodromium. L. VI. c. 52. [Meibom, SS. Germ. I. p. 259.].

⁶ Sigebertus Gemblacensis, Chronographia. «...cuius merita per Ungariam multa miraculorum gloria commendat». [MGH. Pertz, SS. VI. p. 354.]. Helinandus monachus, Chronicon. [Migne, Patrol. Lat. CCXII. p. 922.]. Annales Palidenses. [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 66.]. Andreas Dandolo, Chronicon Venetum. IX. 146: ...cuius merita per Hungariam multa miracula ostendunt et commendant. [Muratori, SS. Italic. XII. p. 234.]. Chronicon Belgicum magnum. [Pistorius—Struvius, SS. Germ. III. p. 102.]. Historia monasterii s. Laurentii Leodiensis. [Martene—Durand, Vet. SS. IV. p. 1046.]. Hermannus Cornerus, Chronica novella. «...cuius merita post Dominus per multa miracula patefecit per totum regnum Ungarorum». [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 562.]. Annales Parchenses. «...per cuius merita tota Ungaria illuminatur». [MGH. Pertz, SS. XVI. p. 601.].

jelentését az angol Iohannes de Fordun.¹ — Szenttéavatásáról sokan hírt adnak² és tudják, hogy sírját nemcsak magyarok,³ hanem külföldi zarándokok is felkeresik, akik közül III. v. Krzywousti Boleszláv lengyel uralkodót névszerint is megnevezik.⁴

A külföldi írók Szt. István királyunk emlékezetével kapcsolatban sok olyan részletről értesítenek bennünket, amelyeknek jelentősége világosan csak a hazai vonatkozások keretében mutatkozik meg. Tudják, hogy Szt. István életiratát itthon is⁵ és a külföldön is olvasgatják.⁶ Szt. István napját a szomszédos országokban is szívesen használják időjelölésre.⁷ II. v. Spravedlivy Kázmér lengyel király és III. Béla magyar király 1193-ban «iuxta instituta s. Stephani regis et s. Adalberti» kötnek baráti egyezményt.⁸

¹ Iohannes de Fordun (ob. a. 1386), *Chronicon regnorum Scotiae et Angliae*. L. IV. c. 35: ... Cuius merita per Hungariam usque diem hodiernum magna miraculorum gloria commendantur. [Gale, SS. hist. Brit. p. 681.].

² Adamus Bremensis, *Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum*. L. II. c. 43 (schol. s. XIII.): Stephanus rex Ungariae sanctus fieri meruit. [MGH. Pertz, SS. VII. p. 321.]. Bernoldus monachus S. Blasii, *Chronicon*. Ad a. 1083. [MGH. Pertz, SS. V. p. 439.]. Iohannes historiographus Anglus, *Chronicon*. C. 44. [Ludewig, Reliquiae. XII. p. 140.]. Martinus Fuldensis, *Chronicon*. [Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 1679.]. *Compilatio chronologica*. [Leibnitius, SS. Brunsvic. II. p. 65.].

³ Miracula b. Guntheri eremite iuxta monasterium Altahense. Cap. 1: Fuit in partibus Pannoniae quidam Laurentius nomine nobilis et dives, sed membris contractus omnibus. Hic, audita fama beati Stephani regis Ungarorum, quanta per illum clarescerent signa miraculorum, pro recuperatione suae sanitatis sepulchrum eius frequentare solebat et divinam misericordiam per merita ipsius cum lacrymis assidue implorabat... [AA. SS. Boll. 9 Octobris. IV. p. 1074.].

⁴ Martinus Gallus, *Chronicon Polonorum*. Lib. III. c. 25: Boleszlavus ipsum regnumque suum servandum divinae potentiae commendavit, et iter peregrinationis ad sanctum Egidium sanctumque regem Stephanum occasione colloqui, paucissimis hoc rescientibus, summa devotione consummavit... Singulis quoque diebus ab hospitio tamdiu pedibus quandoque nudis cum episcopis et capellanis incedebat. Ad quemcumque locum episcopalem vel abbatiam vel praeposituram dux septentrionalis veniebat, episcopus ipsius loci vel abbas vel praepositus et ipse rex Ungarorum Colummannus aliquotiens obviam Boleszlavo cum ordinata processione procedebat. [MGH. Pertz, SS. IX. p. 476.]. *Chronica principum Poloniae*. C. 15. [Mon. Polon. hist. III. p. 473.]. Excerpta

Iohannis Dlugossii e fontibus incertis. A. 1130: Dux Boleslavus visitat sanctum Stephanum in Hungaria. (Mon. Polon. hist. IV. p. 11.). Matthias de Miechowia, *Chronica Polonorum*. Lib. III. c. 12: Boleslaus anno Christi 1129 totam quadragesimam ieiunavit in pane et aqua in nuditate et cilicio pro expiatione necis fratris (sc. Sbignei). Nec his contentus in altero anno cum viris ecclesiasticis et suis militibus pedestri itinere corpus sancti Stephani Alba regali conditum, in habitu cognito visitavit et perspexit, ab Hungariae rege Stephano (II) socero suo, episcopis et magnificis regni Hungariae sumptuose provisos et tractatus. [Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 54.].

⁵ Vita b. Margaritae auctore Petro Ranzano episcopo Luce-rino. II. 11: Legebat (sc. b. Margarita) quam saepissime vitas maiorum suorum, non plane singulorum, sed illorum quorum fuerat vita christiana pietate insignis: qualis fuit vita b. Stephani, beati filii sui Emerici, b. Ladislai, b. Elisabethae... [AA. SS. Boll. 28 Ianuarii. III. p. 523.].

⁶ Vita s. Stanislai Cracoviensis episcopi maior auctore Vincentio Kylviciensi (flor. a. 1253). P. II. c. 27: Invenimus in descriptionibus annalium Polonorum et in vita beati Stephani regis Hungarorum, quod... [Mon. Polon. hist. IV. p. 392.].

⁷ Vincentius Pragensis, *Annales Boemorum*. A. 1158: Dominus Daniel episcopus Pragensis in legationem ad regem Ungarie Deucam (sc. Geisam II) dirigitur, ad rogandam militiam ex parte eius contra Mediolanenses. Qui in festo sancti Stephani regis eorum legatione peracta, impetratis videlicet quingentis Sarracenis, cum multis muneribus in Boemiam revertitur. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 667.].

⁸ Vincentius Kadlubek episcopus Cracoviensis, *Chronica Polonorum*. Lib. IV. c. 18: Regis quoque Pannoniorum federa, idem, qui eadem dissolvere arguebatur, palatii princeps Nicolaus cum Cracoviensium presule Fulcone ad perfectum reintegrant iuxta sanctorum instituta regis videlicet beati

Ismerik a Szt. István-ereklyéket ;¹ Szt. Ágoston luceriai püspök mélységes tisztelettel emlékezik meg épségben fennmaradt jobbjáról, amely annyi áldásos munkát végzett.²

Európa-szerte tudják, hogy a magyarok milyen különösen nagy hódolattal tisztelik Szt. Istvánt, akit kereszténységük kútforrásának tekintenek.³ Tudják, hogy Szt. István napja már a szenttéavatást követő években nemzeti ünneppé lett, amelyet fényes pompával szoktak megülni a magyarok.⁴ Ezzel a tudósítással kapcsolatban érthető meg igazán az egyik kortársírónak az a jelentése, hogy I. Szobeszláv cseh fejedelem feleségét, Adelheidet, Álmos herceg leányát, milyen forró vágyakozás fogta el Szt. István napjának hazai megünneplésére ; és férje bele is egyezett, hogy 1137-ben a szentistvánnapi ünnepségekre hazamenjen.⁵ De nemcsak az itthoni templomokban, hanem a magyar határokon messze túl is felzengett Szt. István napján a dicsőítő-ének imádságos szava :

Stephanus rex Hungarorum
ad victoriam sanctorum . . .⁶

Stephani et sanctissimi Polonorum patroni Adalberti: communiter debere coli utriusque regni amicitias, communiter alterutrius hostilitates insectari, communes fore prosperitatum successus et indifferentes necessitatum succursus. [Mon. Polon. hist. II. p. 420—421.]. Godyslaw Basco, Chronicon Poloniae. Cap. 42. [Mon. Polon. hist. II. p. 537.].

¹ Annales Mechovienses. A. 1304: Rex Bohemie potenter intrat Ungariam et asportavit secum caput sancti Stephani regis . . . [MGH. Pertz, SS. XIX. p. 668.].

² Exhortatio b. Augustini episcopi Lucerini. C. 19—42. [AA. SS. Boll. 3 Augusti. I. p. 297.].

³ Otto Frisingensis episcopus, Chronicon. Lib. VI. c. 27: Hunc Stephanum Ungari hactenus fidem christianam servantes velut principium fidei suae inter sanctos colendum dignum ducunt. [MGH. Pertz, SS. XX. p. 241.]. Magnus presbyter Reicherspergensis, Annales Reicherspergenses. [MGH. Pertz, SS. XVII. p. 445.]. Godefridus Viterbiensis, Pantheon. Lib. XXIII. c. 32: Hunc Stephanum omnes Ungari ut sanctum venerantur, pro eo quod per eum initium fidei acceperunt.

[MGH. Pertz, SS. XXII. p. 240.]. Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum. (Menckenius, SS. Germ. I. p. 17.). Andreas presbyter Ratisponensis, Chronicon. [Quellen u. Erört. z. bayer. u. deut. Gesch. N. F. 1903. I. p. 530.]. Historia ducum Bavarorum. [Monum. Boic. XVI. p. 550.]. Vitus Arnpeckius Landishutanus, Chronica. L. IV. c. 14. [Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p. 160.].

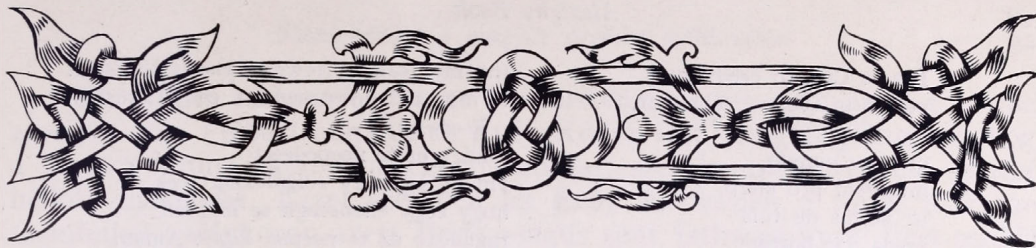
⁴ Chronica S. Aegidii in Brunsvig. «Huius sancti Stephani regis festivitas in Ungaria sollempniter tamquam apostoli celebratur». [MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 183.].

⁵ Canonicus Wissegradensis, Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis. A. 1137: Dux Sobezlaus sanctum pascha in castro Olomuc celebravit. Egregia ductrix Adleyta ardentem cupiens festo beati Stephani regis et confessoris adesse, Pannoniam petiit . . . [MGH. Pertz, SS. IX. p. 143.]. Iohannes de Marignola, Chronica. [Fontes rev. Bohem. III. p. 560.].

⁶ Hymnus de s. Stephano I rege Hungariae. [Redelius, Ann. coron. 1696. Repertorium hymnologicum. Supplementum alterum. p. 329. In Analect. Boll. XXXI.].

SZENT ISTVÁN
A MAGYAR EGYHÁZI KÖLTÉSZETBEN

Írta: ALSZEGHY ZSOLT

SZENT ISTVÁN emléke aránylag későn jelenik meg a magyar egyházi költészetben. Ámbár kétségtelen bizonyosságaink vannak arra, hogy az ősi magyar egyházban is fel-felhangzott a magyar népének, és noha a verses imák magyar divatját a löweni Mária-siralom előkerülte már az Árpád házi királyok korszakában meglévőnek igazolta, írásos emléküink Szent István közbenjárását kérő énekről vagy verses szövegről nem maradt. Dankó Józsefnek a XV. század végéről közölt latin himnuszából¹ (*De Sancto Stephano rege*) is csak két részlet van meg kódexeinkben magyar fordításban. Az egyik *Ad Magnificat in II. Vesperis*. Ez a Keszthelyi Kódex 445. lapján² található, ebben a szövegezésben:

Sanctissimus rex Stephanus
hungarorum apostolus,
signis et virtutibus
coddie declaratur celitus:
quem supplices deposcimus,
ut nos muniat a malis omnibus.

zenth ystwan kyraly
magyaroknak apastala
chodakkal ees yozagokkal
naponkeeth menybelewl ekesewltetyk
kyth ayeztatossan kerenk
hogy mynketh oltalmazyon mynden gonoztwl.

A másik részlet az Érdy Kódex Szent István-prédikációjában idézet; a 494. lapon³ olvassuk: «Netalantan reeghen el veztwnk volna my gonoz byneynkeert ha az eedes azzonywnk zyz mariawal az zent kyralyok ew kegyes essedözeesöknek myatta nem taplalnanak, kyröl wgy eeneköl anya zent egyhaaz ez may zenth zolosmaban»... és utána hozza a himnusz-részletet, amelyet mi itt a latin szöveggel párhuzamban adunk:

Aue beate rex Stephane
inclita spes gentis tue,
aue doctor et apostole
credulitatis nostre,
aue speculum sanctitatis
et iusticie:

Idwez leegy bodog zent Isthwan kyral
te neepednek nemes remeenseege.
Idwez leegy my meg tereesewnknek byzon
doctora es apostola.
Idwez leegy myndden zentsseeghnek es ygas-
saghnak feenes tyköre

¹ J. Dankó: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bpt. 1893. 194. l.

² *Nyelvemléktár*, XIII. köt. 323. l.

³ *Nyelvemléktár*, V. köt. 236. l.

Per te Christo credidimus
per te in Christo saluemur,

ora pro populo,
intervenire pro clero,
ut nullus de tuis
preda fiat hostis.

the myattad hyttewnk Cristus Iesusban
te myattad ydwözewlwnk ees Cristusban
keerwnk

ymagy ez te neepedeert
ymagy egyhazy zolgalokeert ees,
hogy eegy ellenseegh se leegyen
ragadozo ez te neeped között Amen.

Nyilvánvaló, hogy egyik szövegfordítást sem szabad versnek tekintenünk. A Keszthelyi Kódex a prózai imádságok között adja («zenth ystwan kyralrol ymadaaagh»), az Érdy pedig a szentbeszédbe szöve prózai idézetül, mint a többi verses idézet fordítását szokta. Ami ritmus-émlék mégis érezhető, az a latin eredetihez való szövegragaszkodás természetes következménye. Az idézést bevezető állítmány: *é n e k ö l* — korántsem azt akarja mondani, hogy a szöveget magyar nyelven énekli a nép; az Pelbártból került át, ahol a magyar fordító ezt találta: «hinc in eius officio canitur sic: Aue beate rex Stephane»... A magyar szöveget nem is lehetne a latinnak melódiájára elénekelni; ha viszont a magyar fordítás első sorában 4:2:3:2 ritmusú ritmustagozódást vennénk fel,¹ szokatlanul tudatos ritmuseltérést kellene feltételeznünk, s így is csak nehézkes és szabatlan ritmust erőszakolnánk a fordításra.

Maga a latin himnusz,² amelynek e két részlete magyar szövegben is elénk kerül, Szent Istvánban a kereszténység hozzánk ültetőjét ünnepli, azt, aki az Attila idejében vérengző magyarságot a kereszttség kegyelmével megváltoztatta. Ebbe a felfogásba ülteti el a legenda adatait, születése megjósolásától halála után való megdicsőüléséig. «*Rex erat et predicator*» — ez hangzik ki belőle. A király eszményéhez hozzátartozónak vallja, hogy «*in divinis studiosus vir fuit operibus*»; abban a szeretetben nyilvánult meg ez a tulajdonsága, amellyel a szegényeket segítette.

Nem mond róla többet az ősi bbnnek látszó *Gaude Mater Ungaria*³ kezdetű himnusz sem, csak rövidebbre fogja a legendai hős emlékének felidézését. A XV. század végétől ismételve lejegyzett és közölt *Gaudent celi nova luce* kezdetű himnusz⁴ a haza oltalmazóját is meglátja benne, amikor ezt mondja:

Hic est miles, rex et rector,
qui dum rexit et regnavit:

hostis tandem de tortura
gentem suam liberavit.

Még több vonás emelkedik ki a *Corde voce mente pura*⁵ kezdetű himnuszban, amelynek első ismert lejegyzése XIV. századi. A nemzet térítőjének érdemei közt az egyház megalapozójának műveit is említi:

Hic ad instar Salamonis
struit templa, ditat donis,
ornat gemmis et coronis
cruces et altaria.

Ad docendum hic prelatos
viros ponit litteratos,
iustos, fidos et probatos
ad robur fidelium.

¹ Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink*. Bpt. 1921. 245. l.

² Dankó: i. m. 194—202. l.

³ Dankó: i. m. 205—6. l.

⁴ Dankó: i. m. 208—9. l.

⁵ Dankó: i. m. 211—13. l.

Ha e latin himnuszok Szent István-képét összevetjük azzal a képpel, amelyet róla Pelbárt alapján az Érdy Kódex fest,¹ megállapíthatjuk, hogy a jámbor himnuszköltők a legenda adatait szövik minden egyéni színezés nélkül énekeikbe. Ezzel szemben az Érdy Kódexben e sorok ütnek meg szemünket: «Mykoron azert Bodogssagus zent Isthwan kyral ffeel serdült emberkoraban ywtot volna, gyoropodyk vala... zentsseeghes eeletben, leelkeet eeltetween ayo'tatus ymachagokkal, elmeeyeet meennyey gondolatokkal, ez vylaghy testy eeleeteet zent beyttel vygyazassal es zarandok yarassal: felette kylemben honnem az mastany wrak feyedelmek es nemessek». Amikor a havasalföldi hadak legyőzéséről számol be és azokról az adományokról, amelyekkel hálából templomokat és kolostorokat állíttatott, panaszkodva teszi hozzá: «kyket az mastany Iobaghwrak es Nemessek ffeel eeghetnek, el pwztoythnak es magoknak foglalnak». Majd elsorolva a szent püspököket, akiket a magyar egyház élére állított, nem tudja elhallgatni, hogy azok «nem pwztoytottak mynt az mastanyak, kyk el nem reekkentötteek Cristusnak rezeet, yozagaat, mynt az mastanyak, kyk sem hasarttra, sem torkossagra, sem draga rwhazatokra nem veztöghetteek az zent alamysnaat, mynt az mastanyak». Végül szent jobbjának érdemeit vévén számba, hangsúlyozza, hogy «myndennek alamysnaat» osztogatott «nem hamyssan keresötből, de twlajdon ygaz yozagabol». Íme, az Érdy Kódex legendája olyan vonásokat emel ki, amilyeneknek a hiányát a maga korában a legjobban érzi: az egyházi törvény szerint való életet, az egyháznak adott igaz, nem pedig lopott alamizsnát és az egyházi intézmények megbecsülését. Sajnos, ez a korhoz kötött szemlélet a himnuszokban nem jut szóhoz.

Általában magyar himnuszunk Szent Istvánról csak a XVII. századból maradt reánk. Az első a *Cantus Catholici* (1651) 147—48. lapja² őrizte meg; így hangzik:

Szent István Király Istennek szolgája,
 Christus Hitinek igaz plántálója,
 Bálványozásnak el-távoztatója, és el-rontója.
 Kegyes vóltából irgalmas Istennek,
 Adatott menyből, a' Magyar Nemzetnek,
 Hogy ő általa úttját igaz hitnek, tanulná, 's szentségnek.
 Szent István első Mátyr meg-jelenék,
 Gejza Attyjának, 's töle taníttaték,
 Hogy fia lészen, kiben kedve telnék, az élő Istennek.
 Ottan születék Esztergom Várában,
 Fel-neveltetett keresztyén vallásban,
 Szent Albert Püspök, ő tudományában, és tanításában.
 Királyi pálcát hogy kezébe vévé:
 Keresztyén Hitet terjeszteni kezdé.
 A' pogányságot Országból ki-üzé, és ki-rekeszté.

¹ *Nyelvemléktár*, V. köt. 236—7. 4 l.

² *Kisdý-féle Cantus Catholici*. 1651. (Nóta: Az igaz hitben.)

Sok Templomokat, és Püspökségeket,
 Magyar országban fundála, s' helyeket ;
 Kikben szüntelen Isten dicsírtették, s' neve hirdettették.
 Sok gazdagsággal azokat bé-tölté,
 Szent Oltárokat fel-is ékesíté.
 Kinccsel, arannyal, sok szép eszközökkel, drága kövekkel.
 E' mellé szerze igaz Pásztorokat,
 Más Országokból hozza tanítókat,
 Kikkel oktatá Magyar Pogányokat, Keresztyén hitre.
 Azért ő benne Istennek tölt kedve,
 Mert Angyal által ő Királyi feje,
 Szent Koronával, menyből tiszteltetett, és böcsültetett.
 Királyi nevet a' Romai Pápa,
 Más böcsületes nével szaporítá,
 Mert Apostolnak nevezé, és hívá, Magyar Országának.
 Christusnak Annyát, áldott szüz Máriát,
 Alázatossan mint édes Asszonyát,
 Tisztelé, és rá bízá önnön magát, és az Országát.
 Innen hivattatik Pátrónájának,
 Magyar Országának óltalmazójának,
 Ellenség ellen baj-vívó paisnak, és biztatójának.
 Ottan szent István sok érdeme után,
 Christusnak Jesusnak születése után,
 Az ezer és az harmincz nyólczadikban, juta menyországban.
 Az Isten Fia nékünk is engedgye,
 Hogy életünknek mikor lészen vége,
 Szent István után juthassunk mennyégbe, örök dicsőségbe.

Ebben az első magyar Szent István-himnuszban csak egy mozzanattal bővül a latin himnuszok megismert tartalma : annak a hangoztatásával, hogy Szent István önnönmagát és országát Szüz Máriának ajánlotta, s ezért Máriát az ország patrónájának nevezi a magyarság. Az a figyelmeztetés hangzik tehát ki belőle, hogy «Szent István király testamentomban hagyta, törvénybe foglalta Boldog Asszony tiszteletit». A XVII. század harcok katolicizmusának kezében fontos fegyver volt ez a tanítás, hisz a vallási viták egyik legjelentősebb pontját érintette : a katolikus vallás ősiségének kérdését. De azt a meggyőződést is a vérébe itta a hívő e tanításból, hogy a szent-istváni magyarság, tehát az igazabb magyarság a Szüz Máriát tisztelő katolikus hitvallás magyarsága.

Még határozottabban kiemeli ezt a mozzanatot a Szegedi Lénárd *Cantus Catholici*-jában (1674) közölt ének :¹

Magyar Ország fondálója, Romai Hit plántálója ; Isten előtt ah mellénk állj, Sz. István Király.

Te valál első Királyunk ; Általad kedvet talályunk : Isten előtt ah mellénk állj, Sz. István Király.

Magad szent életben jártál ; Nékünk is szent törvényt szabtal : Isten előtt etc.

Pápától Koronát kértél, S' azzal diadalmas lettél : Isten előtt ah! mellénk állj etc.

¹ Szegedi Lénárd: *Cantus Catholici*. 1674. 521. l.

Testamentomban Szent Szűznek, Országod hagyád mint ősnek : Isten előtt etc.
 Felőlünk Sz. Patrónánkat, Emlékeztess Szűz Anyánkat : Isten előtt ah! etc.
 Régi ahítatosságunk, Meg-épüllyön s' bódogságunk : Isten előtt ah etc.
 Szent Háromság ésmertessél, Szenteidben dicsirtessél : Isten előtt ah! mellénk állj, Sz. István Király.

Nyilvánvalóan ennek a himnusznak átköltése a *Cantionale Hung.*¹ következő himnusza :

Igaz hitnek plántálója, Pogányságnak megh rontója, Imádg Istent értünk áldott Sz. István király.
 Romai sz. igasságra, hoztál minket nagy ioságrá, Imádg Istent értünk áldot etc.
 Kösztiünk sz. törvént szerzettél, Jesus Annyához kötöttél, Imádg Istent értünk etc.
 Boldog szűznek ez országod, testamentomodban hagyod, Imádg Istent értünk etc.
 Hogy régi sz. egésségben, lehessünk minyán egy hitben, Imádg Istent értünk etc.
 Hogy az Pogány eltologyék, és raitunk ne uralkodgyék, Imádg Istent etc.
 Dicsiret sz. háromságnak, böcsüllet Jesus Annyának, Imádg Istent etc.

A XVII. századnak ez a hitvédő szándéka határozott figyelmeztetést ad Kájoni János ajkára :²

Hatalmas Ur Isten, szerelmes Királyunk, Áldott Jesus Christus, Mennyei Szent Urunk : Fiaid te-hozzád minnyájan folyamunk, És szivből te-néked Szent Atyánk kiáltunk.
 Bátoritsad kérünk, mi gyarló szívünket, Te szent Malasztoddal ; testi félelmünket, Szent akaratodhoz szabjuk életünket, Azért zabolázd meg feslet erkölcsünket.
 A' kinék ma vagyon Szent innepe napja, És a' kereszténység nagy örömmel áldgya : Magyar Nemzetségnék ki első Királlya, Vala a' Christusnak Szentséges szolgálja.
 Egy éjel Gejzának, Bóldog Szűz Mária, Szent István Mátyrral meg-jelenvén, monda : Rövid-nap ő-neki Isten fiat adna, Ki a' Magyarokat igaz Hitre hozza.
 Esztergom várában Világra születik, Szent Albert Püspöktől meg-kereszteltetik : Szent István nevére leg-ottan nevezik, Kiben az Istennek Malaszttya lakozik.
 Attya hólta-után, Szent István Szentül, Viselé mindenben magát Istenestül : Fárada Christusért igen szüntelenül, Szentnek hivattatnék meltán mindenektől.
 Olly szelid, irgalmas volt a szegényekhez, Gyámoltalanokhoz, és szükölködökhöz : Kegyes és kegyelmes vala mindenekhez, Elhagyott árvákhoz, és sok özvegyekhez.
 Utolsó óráján az ő halálának, Ajánlá Országát a' Szűz Mariának, Viselné gondgyokat meg tért Magyaroknak, Esedezzék értek áldott Szent Fiának.
 Valamig pediglen Szent István Királynak, Jó testamentomat meg-tarták Uroknak : Es a Szűz Mariát lenni Pátrónánknak, Kedves nemzetünknek óltalmazójának.
 Mindenben addiglan jól esék a' sorsok, Bóldog, és szerencsés lön mindenben dolgok : Eppen megmarada szép gazdag Országok, Es nem következék semmi-némü károk.
 De mihellyen hátra veték Asszonyunknak, Kegyes óltalmát szép Szűz Mariának : El-kezdék veszteni fényét Országoknak, Kit már könyves szemmel minnyájan láthatnak.
 Ugyan-is nem méltó az ollyan fiúnak, Ki testamentomát fel bontya Attyának : Hogy örökös légyen Attya jószágának, Soha-is birhassa javait azoknak.
 Ez bóldog Szent István, lelkét a J e s u s -nak, Nagy szép nyereséggel megadá Urunknak : Nagy-Bóldog-Asszonynak napján, Meg-váltónknak, Nagy örömmel nyújtá kezében Christusnak.
 Es el-temettetik Székes-Fejér-várban, A' Bóldog-Asszonynak ő Szent-egyházában : Nyugszik mind örökké a' Christus Jesusban, Dicsőült Szentekkel fényes Menyországban.
 Ki koporsójánál sok csudák látszottak, Könyörgése-által betegek gyógyultak : Nagy sok nyavalyákból szépen meg-tisztultak. Dicsiret dicsőség a' Szent Háromságnak. Amen.

¹ A bpti Egyet. Könyvtár A 112. jelzésű kézirata a XVII. század végétől. 178. l.

² Közli Dankó is, i. m. 403. l.; szövegünk a

II. (1719. évi) kiadást adja, az ott betoldo 3. vssz. elhagyásával.

Szorosabban ragaszkodik a legenda versbefoglalásához Náray György himnusza a *Lyra Coelestis*-ben:¹

A Sz. István Magyar Országának leg első Királlya, Kit pogányság irtójának ugyan ez ország vallyá,
Es hogy igaz hitre nemzetünket vitte, mindenik ötet áldgya.
Lőn világra Esztergamban, Isten ígretibül, Gejza Attyához és Annýához lőn szózat az Egbül,
Hogy Fiok léssen, Ki népet ki vészen Pogányság sötétségibül:
Nevelkedék Szent Albert Püspök szép oktatásában: Es szokást vőn éjel és nappal Isten imádásában: s' ugy naponként jobban részesüle az Isten malasztýában.
Már hogy Attya után rá nézendő vólna az Ország Királlysága: Maga erkölcsére többeket-is vinni lőn nagy kívánsága: Hogy a' Nemzetinek, 's lenne kinek kinek menybéli bódogsága.
De erős Fegyveres Pokolbéli Sátán félti vala prédáját: Fegyverre kelni köllöt Szent Istvánnak, és fel venni standárját; Kupa Herczeg Hada, még meg szalada, és csak meg aláza magát.
Akkor menybéli hatalom által meg győzvén Ellenségit: Kristus törvényire kénszeriti vala Magyarak nemzetségit; Es keresztség után rájuk jutatá Isten ösméretségít.
Szent Benedek szerzetesinek mindgyárt első Kalastromot, Epített Szent Márton nevire, melléje a szép Templomot: Hogy ott éjel nappal Istent dicsírnének, tévén sok szent Aldozatot.
Ennek utánna egész Országban sok szép külömb Templomokat, Epítete es fundála tiz egész Kaptolomokat; Püspököket-is annyit fel álltta, mint Hit-béli Oszlopokat.
Ily cselekedetit Romai Pápa meg dicsiré 's áldá: Angyal intéséből szent Koronát néki Királyi Nével ada: 's onnan Hitnek jellül Czimerin Orzágnak kettős kereszt marada.
Ez meg lévén, nagy Szentegyházat Kristus Sz. Szűz Annýának, Fel álltta fundamentomúl Ország Patrónájának, Kit Fehér Várot meg szenteltete tiszteletére annak.
Sőt Romában Constantinopolyban és a' Jerusalemben, mint e' Világnak leg fellyeb való tekintetes Helyeiben, Áldá 's dicsőíté felséges Istent Templomok épületiben.
Szegényekhez könyörülő szívit vóltaképpen meg mutatá; Kiknek éjel-is Templomok körül bőven a' pinzt osztogatta: Kiért hólta után irgalmas kezének a' rothadás nem arthata.
Éjel, 's reggel korán, nappal dólga után, a' Szent elmélkedéseket, Gyakorlá nagy sziv buzgóságával Istenes könyörgéseket, Hogy Isten szerelme gyuladozván benne, tőn bódog égéseket.
Fáradtságos élete terhit, üdvösséges munkáját, Hogy meg jutalmazná igaságos Isten el jutatá óráját; Kiben el véné menyország-béli más boldogabb Koronáját.
Mi Nemzetünknek Szent Apostola, dicsőséges Sz. István: Imádgý érettünk: hogy Menyországba mi-is utánnad jutván, örök bódogságban dicsírjük Istent, Kit egyedül szívének kíván. Amen.

Náraynak ez a himnusza csak egy új motívumot hoz elénk: a szentjobb megemléztését. Érdekes, hogy a legendának ez a mozzanata, noha már az Érdy Kódex is bőven kitér reá, csak a XVII. század végén kerül bele a Szent Istvánt dicsőítő himnuszba.

A *Columna sacrae Fidei, Decus Pannoniae* kezdetű latin himnusz² a XVII. század végén két magyar egyházi éneket ihletett; az egyik a *Cantional Hung.* e három versszaka:³

Magyarok fénye, ország réménye, légy áldot Sz. István király.
Sok magyar néped, Christusnak szülted, légy áldott Sz. István király.
Sz. hitben tarcsa megh, Jesusnál áldgy megh, légy áldot Sz. István király.

A másik a századfordulón megjelent *Lelki Paradicsom* (1700) himnusza:⁴

¹ Náray György: *Lyra coelestis*. 1695. 130. l.
² *Officium Rakoczianum, Viennae*, 1749. 230. l.

³ *A bpti Egyet. Kvt. kézírata: A 112. (177. l.)*

⁴ *Lelki paradicsom*. 1700. Bb. 2.

O Magyaroknak Nap-fénye,
 Kristus választott edénnye;
 Szent István jok reménnye.
 Te-általad ki-csirázék
 Az igaz hit, és virágzék;
 s-Bőven meg-gyümölcsözék.
 Ki-hozád néped vakságból,
 Az oktalan pogányságból;
 És Istennek átkából.
 Igazságnak szép világát
 Gyújtád néki, s-fényes Napját,
 És ragyogó sugárát.

Kérünk azért Országodra,
 Vigyázz reá, s-Magyaridra,
 Kik indultanak balra.
 A' kik még veled marattunk,
 Szent hitedben gyarapodtunk.
 Add, hogy hozzád juthassunk.
 A' kik tőled el-pártoltak,
 Szent hitedtől el-fajultak;
 Add, hogy vissza-jussanak.
 Menyben veled mi Atyánkat,
 Es a' Fiut, mi Urunkat
 Aldgyuk, s-Vigasztalónkat.

Egyik sem fordítás, de a megindulás képe és a kérés gondolatai a latin himnusz hatására vallanak. A *Lelki Paradisom* himnusza a katolikus hithez való ragaszkodást emeli ki, a «beatum obsequi est tibi Domino» gondolatát mélyítvén el. Ennek a gondolatnak a hangsúlyozása ad érdekességet annak a verses imának is, amelyet Kopcsányi Márton elmélkedései közt találunk (A' Bodog Szűz Maria élete, 1631).¹ Költőiség nincs benne, de jellemzően mutatja, hogy a magyar nemzet sorsát milyen szoros összefüggésben látta e kor katolikus magyarja a Szent István által örökségül hagyott Mária-tisztelettel. Ezeket írja:

Magyar ország Apostoli Kiralya
 Sz István; ki volt Geiza fia.
 Érsekségeket, sok Püspökségeket,
 Fondála sok szerzeteseket.
 Hogy egy szível lélekkel ez országban,
 Maradnánk Romai vallásban.
 De mivel hogy örököszt nem hagyhata,
 Népét Szűz Mariara biszta.

Hogy lenne Magyar ország patronája,
 A' Kristus előtt szószólója.
 Valamig ezt javallá mi Nemzetünk,
 Sok ideig vólt bódog igyünk.
 De meg vetvén Mariat, ottan romlank,
 Ezt hirdeti pártütésünk, 's nyavalyánk.

Igy olvad össze Szent István emléke a magyar katolicizmus érdekével; az egyházi beszéd,² így szövi össze a kettőt: «Mi emészti meg az Isten áldását, az ország szerencsáját mi rontja óránként és temeti: nem más t. i., hanem az hitben való egyenetlenségek: mikor t. i. ki-maga felekezettinek és vallásának, akiben született, kedvezvén, és azzal ellenkező más pártot, ha lehet, fogyasztani, rontani, gyalázni igyekeztvén, közel sem oda jár az elménk, hogy az ország közönséges javát üzzük, kézzel lábbal keressük, mozdítsuk, hanem bár arra időnk legyen, hogy a fő szédítő sok káromkodásokat, hamis tudományokat valami móddal megtorolhassuk, mert mikoron egy részről mi az őstől maradt catholica hitet, Sz. István király törvényét készek vagyunk vérrel is oltalmazni, az országban megtartani és tartatni; más részről pedig a testnek és vérnek kedvező vallásokért ezek is készek nagyot cselekedni, mert vannak, akik ezt a tüzet fujják: nem képes elhinni, az országban micsoda bódulás, a közönséges jó keresetiben mennyi

¹ A Bodog Szűz Maria élete. 1631. 411. l.

² P. Csete Steph.: Panegyrici Sctorum Pat-

ronorum Regni Hungariae. Ford. P. Gyalogi János. 1754. 291. l.

hátra maradás, a jó tanácsokban ki nagy akadályok, isteni tiszteletben minémű csorbák, az erkölcsökben és hajdani ártatlanságban mennyi sebek, botránkozások, utálatos változások esnek a sok ellenkezésből, az ellen, ami az első keresztény arany időről írva van»...

A XVII. század magyarjának szellemi fegyvertárában Szent István emléke tehát fegyver a régi magyar erkölcs és a régi magyar keresztény hit megvédésére. Szent István alakja példa, s ez a példa kötelező erejű. Tisztelni kell Szűz Máriát, akit ő választott a nemzet Patrónájává, tisztelni kell azonban azért is, mert a magyar nemzet sorsa ennek a tiszteletnek emelkedéséhez vagy hanyatlásához van hozzákötve.

A Szent István-kultusznak ez a protestantizmus ellen való kihangsúlyozása megmarad a XVIII. században is, de két új mozzanattal árnyalódik. Az egyik magának a kultusznak a terjedését segíti elő: a szentjobbnak előkerülése és ünnepélyes Pestre-hozatala. Ehhez kapcsolódnak azok az egyházi énekek, amelyek magát az áldást osztó jobbot magasztalják. A másik a felvilágosodásnak vallásellenes törekvése, amit az ájtatos egyháziak nemcsak a katolicizmusra, hanem a magyarságra nézve is halálos veszedelemnek tartanak és hirdetnek. Az előbbire utal a jezsuita Szabó István 1751-ben elmondott Szent István-beszédjében, amikor így panaszolkodik: «Tisztelete az Ország örökös Nagy Asszonyának kisebbsítettik, sok rendbéli Istenes törvénye az Hazának tekintetbe sem vétetik, sőt majd semminek tartatik. Midőn látjuk, hogy egyenetlen úton járnak sokan, és tévelyegnek. Sokan mind tudományok, mind példaadások által sok együgyű lelkeket veszedelemre és kárhozatra vezetnek». A másikat a ferences Kósa Benedek emlegeti 1767-ben, mondván: «Elfogyott régi vitézi erőnk, elkopott szentségünk, eltűnt előbbeni keresztényi buzgóságunk, meghűlt igaz felebaráti szeretetünk: sokféle eretnkségekkel egybekeveredvén: megtanultuk az ő cselekedeteket, megcsökkent az igazság, nevedik az irigység, gyűlölség, képmutatás, káromkodás, és véteknek sem tartatik az rágalmazás... Már látjuk az antikrisztus előllyargalóit, sok pseudo politikusokat, álorcás farizeusokat, Makhiavellistákat, Fredronistákat, Indeffe-rendistákat, és ami több, Istent felejtő vagy ismerni nem akaró Athaeistákat». A vallási érzés lanyhulását kesergi beszédjében Hermán József is (1760); Billisics Aloyzius pedig azt akarja igazolni 1789-ben ünnepi beszédjében, hogy «hányja bármiképen magát és vesse az emberi furcsa eszeskedés, magasztalja bár és toroktátva kiáltsa élete napjainak világosságát, Bölcsességét, az Úr félelmén, az ő szentséges törvényén kívül nincs valóságos bölcsesség». Még tovább megy P. Hermolaus, aki az új-pogányok ellen dicsőíti Szent István nagyságát (1786), másik beszédjében pedig a jóság és erősség példáját magasztalja benne (1790), s e két tulajdonság alapját nevelésében jelöli meg, mert — úgy mond — «távul ama ki-hírelt tévelygők (Rousseau!) s mai némű Majmaik nevelő módjától, nem várták a gyermeknek 15. vagy 18. esztendő korát, míg őket az igaz Istennek tulajdonságiról oktathatni vélték». De azt is szükségesnek érzik ezek a szó-

nokok, hogy magának Szent Istvánnak katolicizmusát hangsúlyozzák, hiszen akadtak protestáns részen olyanok, akik szerint Szent István közelebb járt a református, mint a katolikus valláshoz (v. ö. Máriafi Szaitz Leó röpiratát, Bielek László 1795-ben mondott szentbeszédjét). Nem hiányozhatott tehát az apologetikus íz a XVIII. század egyházi énekeiből sem.

A szentjobb visszahozatala alkalmával két egyházi ének keletkezett. Az elsőt Faludi Ferenc, a szorgalmas jezsuita írta, gáláns hódolattal foglalta egybe az égi és földi királynő dicsőítését.¹

1. Ditső István Nagy Királyunk, Téged' Ég, 's-föld magasztal, Téged tisztel mi Országunk, első Szent Urának Vall: Tőled vette fényességét, méltóságát, érdemét, Koronája ékességét hitét, kintsét mindenét.

2. El-bujdostál, meg-kerestünk, áldott légyen a' Szent Ég : Országodba bé-vezettünk, szívünk örömlükben ég, drága Kintsünk' fel-találtunk, Magyar Ország vigadoz, itt van, kit óhajtvá vártunk, ezer áldásokat hoz.

3. Ime' a' te reménységed, inségedben ide nézz, Isten után erősséged meg-oltalmaz ez a' Kéz, meg-vigasztal minnyájunkat, hatalmunkban vastagít, meg-tágyítja Országunkat, végig meg-tart, 's-boldogít.

4. Budán nyugszik, Buda Vára, e' Szentséget meg-bötsüld, István után nem sokára, bíztat az Ég Imrét küld, Attya mellett itt lesz Fia, meg-testesült Angyalunk, meg-szerzi ezt két Mária, Égi 's-földi Aszszonyunk. Amen.

A másodiknak szerzőségére vonatkozóan is felvetődött Faludi neve; az Oh dicsőséges Szent Jobb Kéz kezdetű ének ez, amelyet Bartalis N o t i t i a p a r o c h i a e J e g e n y e n s i s című munkája (1794) régies helyesírással idézett és már 1484-ben megjelentnek mondott. Ma már nyilvánvaló, hogy énekünk a hazahozatal ünnepségeire készült, s akkor jelent meg először röplapon. Annak sincs semmi alapja, hogy az előttünk lévő huszonkét versszakos éneket egy ősi versszak XVIII. századi továbbköltésének mondjuk; arra sincs semmi adatunk, hogy megírásában Faludinak része volna.² Az ének Szent-mihályi Mihály Egyházi Énekes Könyvében³ ebben a szövegezésben kerül elénk:

1. Óh ditsőséges Szent Jobb Kéz! mellyet Magyar óhajtvá néz: drága Kintse népünknek, nagy öröme szívünknek, kérünk áld-meg Országunkat, Királyunkat, 's-minnyájunkat, óh Szent Kéz! óh Szent Kéz! óh Szent Kéz! légy oltalmunk, és örökös paizsunk.

2. Mikor Te read tekintünk, egészszen meg-ujúl lelkünk, jut eszünkben szentséged, sok szép jó téteményed: Kérünk áld-meg 's a t.

3. Magyar Országból pogányság, bálványozó setét vakság, Tőled ki-gyomláztatott, igaz Hit bé-óltatott: Kérünk áld-meg 's a t.

4. Szép Püspöki Méltóságok, Apátur, és Prépostságok, a' Te Szent Oltoványid, ditsőséges munkáid: Kérünk áld-meg 's a t.

5. A' Szerzetes embereknek, Férjfiaknak, és Szűzeknek mennyi ékes Templomot építél, és Klostromot: Kérünk áld-meg 's a t.

6. Boldogságos Szűz Anyának, mint Magyarok' Aszszonyának, fel-áldoztad Hazánkat, szentelted Koronánkat: Kérünk áld-meg 's a t.

¹ Szövegét Szent-Mihályi Mihály 1797-ben megjelent *Egyházi Énekes Könyvéből* adjuk. 374. l.

² A kérdés irodalmát lásd Horváth C.: *Képkori magyar verseink*. 1921. II. l.

³ *Egyházi Énekes Könyv*. 1797. 375. l.

7. Jó tételidnek tengere, buzgóságodnak ár-vize, Hazánkban el-terjedett, és sok felé eredett : Kérünk áld-meg 's a t.

8. Jerusálemben-is, nyújtád Romában-is, megmutatád bőv adakozásodat, híres buzgóságodat : Kérünk áld-meg 's a t.

9. Bús árváknak, Özvegyeknek, szegényeknek, betegeknek, mennyi sok pénzt osztottál, 's-hányszor buzgón szolgáltál : Kérünk áld-meg 's a t.

10. Éhezőknek Táplálója, mezítlenek Ruházója, volt nagy Neved Hazánkban, és külső országokban : Kérünk áld-meg 's a t.

11. Ennyi jó teteményekért, nevezetes érdemekért, tsudája valál földnek, nagyon tettél az Égnek : Kérünk áld meg 's a t.

12. Azért Isten sok tsudákkal, híres rothadatatlansággal, ditsőitet Tégedet, hirdette Szentségedet : Kérünk áld-meg 's a t.

13. Mert Koporsód fel-nyitvatván, Szent Lászlótól vi'sgáltatván, más Tagok el-oszlottak, Téged' épen találtak : Kérünk áld-meg 's a t.

14. Által vittek Nagy Biharba, tettek szép Apátúrságba, melyet Szent László szerzet, és Szent Jobbnak nevezet : Kérünk áld-meg 's a t.

15. A' miként ott fényeskedtél, mennyi sok tsudákat tettél, kik tiszteltek Tégedet, vették segítségedet : Kérünk áld-meg 's a t.

16. Mikor Mohátsnál el-vesztünk, Te-is el-vitettél tőlünk, tenger mellé adattál, minket árvájúl hagyta : Kérünk áld-meg 's a t.

17. De Isten' irgalmassága, Thérésánk buzgósága, vissza hozá Kintsünket, és vele örömünket : Kérünk áld-meg 's a t.

18. Tenger mellől Duna mellé, Ráguzából Buda felé, térsz Hazánk' Fő Várába, Királyok' Udvarába : Kérünk áld-meg 's a t.

19. Hogy ismét köztünk lakhassál, szülő földeden nyughassál, itt hazádra tekinthess, reánk gondot viselhess : Kérünk áld-meg 's a t.

20. Erről nagy hálá-adással, közönséges vígassággal, ma egygyütt emlékezünk, szívünkben örvendezünk : Kérünk áld-meg 's a t.

21. Isten' jó voltát ditsérjük, és általad arra kérjük, éltesse Királyunkat, és egész Udvarunkat : Kérünk áld-meg 's a t.

22. A' dög-halál' mirigyétől, had', éhség'büntetésétől, oltalmazzon bennünket, boldogítsa ügyünket : Kérünk áld-meg Országunkat, Királyunkat, 's-minnyájunkat, óh Szent Kéz! óh Szent Kéz! óh Szent Kéz! légy oltalmunk, és örökös paizsunk. Amen.

A szentjobb rothadatatlanságát emeli ki Szent-mihályi Énekeskönyvének ez a himnusza¹ is :

1. Ditsértessél óh Szent István! Hazánk' Királlya, Bálvány' Rontó, Hit' Plántáló, Egek' Szolgája, Téged' Isten Vezérnek, küldött Magyar Nemzetnek, hogy általad megtanúlna úttját az Hitnek.

2. Mint Apostol Országunkban úgy tündöklöttél, és azért Sz. Koronával megtiszteltetted, Isten' Annyát Máriát, Pátrónának választád, önnön magad', és Országod' néki ajánlád.

3. Érdemlette buzgóságod, 's-jó teteményed, hogy maradt rothadástól áldot jobb Kezed : most már Nagy Aszszonyunkkal, vígadsz Égi Karokkal, óh Szent Király! lásd szükségünk', áldgy minden jókkal. Amen.

Az ének a régi magyar himnuszok motívumait ismétli, nyilván azok alapján készült ; a harmadik versszak viszont a szentjobb-ünnepségek visszhangja benne. Közvetlenül kapcsolódik ennek az énekeskönyvnek Esztergom várában kezdetű éneke² Náray közölt himnuszához ;

¹ U. o. 403. l.

² U. o. 403—4. l.

de nemcsak a nyelv és verselés javult meg benne, hanem az összevonás a szerkezetet is egyszerűvé és világossá tette. Szövege a következő:

1. Esztergom Várában Szent István születet, Nagy Hertzeg Szüléktől, szentül neveltetet: Szent Albert Püspöktől, Hitben oktattatot, Menyből meg áldatot.
2. Mert mihent tétetett első Királyságban, a' kik tévelygettek setét pogányságban, azokat kegyessen igaz Hitre vonta, és sok Bálványt ronta.
3. Lelki termő fákat Hazánkba plántála, nagy Püspökségeket tíz helyen fundála; költséggel építe sok szép Klastromokat, gazdag Templomokat.
4. Máshonnét hozata buzgó Pásztorokat, mindenütt rendele sok bölts Tanítókat, kik által oktatta Ország' köz rendeit, pogányság' népeit.
5. Szent Istvánt ezekért az Isten kedvelte, és Szent Koronával Pápa meg-tisztelte: sőt Magyar Országban Apostolnak tette, úgy-is nevezette.
6. Boldog Asszonyának Máriát vallotta, magát, és Országát néki ajánlotta; innét hívattatik most-is Pátrónánknak, Boldog Szűz Anyánknak.
7. Ditsőséges Király jó téteményidért, Menyben már tündöklesz, sok tett érdemidért: adakozásidért Istennél kedves vagy, pártfogásod-is nagy.
8. Azért mi Magyarok több Kereszténységgel, néked esedezünk buzgó szivességgel: igaz Hitre térítsd az egész Országot, szerezz Boldogságot. Amen.

Ugyanilyen jellegű Bozóky Mihály Katolikus karbeli kótás énekeskönyvében ez a himnusz: ¹

Szent István, Gejza Hertzegnek, szerelmes, kedves magzatja, Az igaz Magyar Nemzetnek, Királyja, s édes Attya, Ki valóságos tüköre vala a' szent életnek; Tsillaga a' pogányoknak, tsudája sok országoknak, plántálója szent Hitnek.

Midőn a' Magyar nemzetet igaz hitre térítette, az alázatos követet, a' Pápához küldötte, Kinek szentséges áldását ő általa kérlette, Mert ötet a' nagy szeretet, és a' tökéletes élet, éppen arra vezette.

Második Sylvester Pápa, e' sz. kérest, meg-hallgatta, az Apostoli áldásra kezeit ki-nyújtotta, És egy aranykoronával, ötet felmagasztalta, mivel hogy azt, az egekből, Angyali drága ígéből azon-képpen tanulta.

Azon drága koronával azért meg-koronáztatott, Apostoli méltósággal méltán magasztaltatott, És negyven-hét esztendeig, minket is óltalmazott, életének szentségével, tündöklő böltsességével, mások közt is virágozott.

Az árvák édes Attyoknak, szegények Párt-fogójoknak, Özvegyek Őr-állóinak, nevezték Istápjoknak, hirdetvén tsuda szentségét, más külső pogányoknak, építvén sok Klastromokat, drága ékes Templomokat, példát tett mindnyájunknak.

Napján az ő Halálának, szent Testamentomot hagyott, nagy Anyánknak, Máriának, mert óltalmára adott, Most-is te Magyar fiaiad kérünk minket el-ne haggyj, Nagy Asszonyunk Máriával, ép kezednek hatalmával, mutasd-meg, hogy Atyánk vagy.

Még két jelentős énekről kell e században megemlékeznünk. Az egyik abban a gyűjteményben látott először napvilágot, amelyet Ányos Pál tett közzé 1785-ben *Énekek Könyve* címen.² Sajnos, nem lehet kétségtelenül megállapítani, hogy maga Ányos írta-e, de formai fejlettsége és líraibb tartalma egyaránt a mellett tanúskodik, hogy nem alkalmi verselőnek, hanem hivatott költőnek munkája. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a művészi érzékű Szent-mihályi is átvette énekeskönyvébe. Íme:

¹ Bozóky Mihály: *Katolikus karbeli kótás Énekeskönyv*. 1797. 75. l.

² *Énekek Könyve* szükséges litániákkal és imádságokkal. Pesten, 1785. 71. l.

Ma van helye buzgoságnak,
Már langokban van szívünk!
Öröm napja Magyarorságnak
Ez, melyre ma ébredünk,
Szent István Király Innepe,
Elég ezt csak nevezni,
Hogy buzogjon Magyar Népe
S meg ne szűnnyön érezni.

O! Nagy Isten, milyen jóság?
Hogy ilyen Királyt adtál,
Van e' nagyobb irgalmasság?
Mind te ebben mutattál;
Magyar e' Fejedelmének
Indulván nyomdokin,
Most egy igaz Istenének
Temjényez oltárain.

Zászlóinkon nem lobognak
Régi pogány jeleink,
Mert már helyettek rogyognak
Kettőzött kereszteink,
Igaz Hitben illy festéssel
Kettőztetnek lángaink,
'S Apostoli nevezéssel
Él Hazánk, 's Királyaink.

Az Ég e' Fejedelemnek
Küld Koronát fejére,
Ditsőséget Nemzetemnek
Millyent nyom ez nevére!
Több illy tetemes jutalma
Volt István érdemének,
S mindég az Ég volt oltalma
Hadainak, Népének.

Lásd Magyar e' Királyodat
Végső pihegésében,
Fontolván árvaságotat,
Mit nem érez szívében!
Hogy szeret! — és hogy áldozza!
Máriának ügyödet,
Hogy mint Anya kormányozza
Ezután Nemzetedet.

Szent István! illy szeretettel
Hagyván el magyaridat:
Légy kérünk emlékezettel!
'S védelmezd árváidat!
Érdemeid illattyával
Elegyítsd kérésünket
'S egyes bé mutatóásával
Engeszteld Istenünket.

Sajnos, az igazi áhítat nincs meg ebben az énekben; és bizonyára ez az oka annak, hogy a nép ajkán nem ez élt tovább, hanem az *A h h o l v a g y m a g y a r o k* kezdetű. Abból, hogy ez a kedvelt ének teljesen egy időben jelent meg Bozóky és Szent-mihályi énekeskönyvében — mind a kettő 1797-ben került ki a nyomda alól — nyilvánvaló, hogy sem Bozóky-nak, sem Szent-mihályinak a szerzőséget nem tulajdoníthatjuk. Szövegben sem egyezik meg teljesen a két közlés; Bozókynál 8, Szent-mihályinál 12 versszak. Az azonos gondolat megszövegezése is eltér néha: valószínű tehát, hogy régebbi éneket vett át mind a két kiadó. Sajnos, régebbi lejegyzéséről nem tudunk; így a XVIII. századnál régebbi eredetűnek nem mondhatjuk. Mivel az eredeti szöveget nem ismerjük, a két változatot¹ párhuzamosan közöljük:

Bozókynál:

Ah hol vagy Magyarok' tündöklő tsillagja,
Ki voltál valaha Országunk' Istápja, Hol vagy
István Király, téged' Magyar kíván, gyászos
öltözetben, te előtted sírván.

Rólad emlékezvén, tsordúlnak könyvei,
Búval harmatoznak szomorú mezei, Lankad-

Szent-mihályinál:

Ah hol vagy Magyarok' tündöklő Tsillagja,
Ditső István Király Országunk' Istápja.:

Hozzád buzgó szívvel minnyájan járulunk, ki
voltál mindenkor ügyünkben gyámolunk.:

Mint a' virágos kert, Hazánk úgy újula, po-
gányság vétkeiből szépen kitisztula.:

¹ Bozóky: i. m. 75/76. l. és Szent-Mihályi: i. m. 401. l.

nak szüntelen vitézlő kezei, Nem szűnnek
iszonyú sírástól szemei.

Virágos kert vala híres Panonia, mely
kertet öntöze híven Szűz Mária: Kertéssze e'
kertnek István Király vala, Ennek bőv termése
ő véle meg-hala.

Ah melly nagy változás, minden-féle vallás,
Hogy meg-szaporodott sok lelki kárvallás,
Mint rózsát a' hévség, úgy a' Panoniát, Rontja
Eretnekség, hervasztja virágját.

Katholika Hitnek bőv volt szép virágja,
Bé-homályosodott örvendetes napja. Szent
István' él'tében élt a' Magyar Ország, Ő halála
után lőtt holt eleven ág.

Elődbe borúlunk bús Magyar Fijaid, Hoz-
zád fohászkodunk a' te maradékid: Tekints
István Király szomorú Hazádra, Fordítsd
szemeidet kedves Országodra.

Reménységünk vagyon benned Máriában,
Mint Magyar Hazánknak hív Királynéjában,
Kinek életemben minket ajánlottál: És szent
Koronával egygyütt fel-áldoztál.

Te Hozzád Mária Szent István Királlyal,
Kereszt-fán érettünk szenvedő Fijaddal, Egész
Magyarország sír, és fohászkodik, Mint Pátró-
nájához ohajt, 's panaszkodik.

Azt sem lehet megállapítani, hogy a két szöveg közül melyik az ősbibb változat; mind a kettőben vannak olyan részek, amelyek eredetibbnek látszanak. Lappangó kéziratos énekeskönyveink átvizsgálása fogja csak eldönteni, hogy énekünket a századnak melyik szakaszára kell tennünk. De az is tagadhatatlan, hogy az eretnekség illetően panaszolása gyakoribb a XVII. század énekeiben, s így az sem lehetetlen, hogy az irodalomtörténeti kutatás igazolni fogja azt az elterjedt hitet, hogy ez a két XVIII. századi gyűjtemény az előző század énekét mentette meg e közléssel. Régi énekeink közül csak ez hirdeti ma is Szent István emlékét.

A XVIII. század termése a magyar *Officium Rákótzianum*-nak¹ ez a himnusza is:

Üdvözlég Szent-Léleknek választott edénye,
Pogány magyar Nemzetnek üdvösséges fénye,
Mindennemő jósnak gyönyörű örvénye,
Lelki ajándékoknak fogyhatatlan ére.

Üdvözlég igaz Hitnek kegyes plántálója,
Magyar Ország Királya, búzgó Apostola,
Setétségben járóknak fényességes napja,
Árvák és szegényeknek könyörülő Attya.

Tégedet az Úr Isten magának el-jed'zett,
Még Annyádnak méhében rólad emlékezett,

¹ *Officium Rákótzianum Magyar. Pesten, Patzkó Ferenc betűivel. 278. l.*

Szent István első Mártyr által meg-jelentett,
Mondván : hogy az ő nevén hinának tégedet.

Azért, hogy Esztergomban Világra születél,
Szent Albert Püspök által meg-kereszteltetél,
Istvánnak szép nevével fel-ékesítettél,
Koronára méltónak akkor íteltetél.

Ottan mint szép oltovány kezdél nevelkedni,
Isteni malasztokkal bővségessen telni,
És azokban szüntelen szépen öregbedni,
Mint újjonnan fel-tetsszett tsillag fényeskedni.

Meg-halván Geyza Hertzeg szerelmes Atyád,
A magyar Népet igen kegyessen oktatád,
Szent Benedek Fiait ide ki-hivatád,
Pannónia Szent Hegyén elsőben plántálád.

Igy azért, hogy naponként a Kristus hitére,
A Pogányság előbbi vakságából tére,
Az irigy ördög, eztet, nagyon meg-frigylé,
Szent István ellen Kupa Herczeget kiszteté.

Szemben-szálván Szent István a Kupa Hertzeggel,
Győzedelmet vett rajta, Isten erejével,
Kinek, minden jószági, kintse, és pénzével
Szent Márton Kalastromat újjont építé-fel.

Követségül Romában Szent Astrikust küldé,
Újjonnan meg-tért Népet Pápának jelenté ;
Egyszer's mind áldást néki hogy adna, kéréte,
Az Angyal-is álmában a Pápát-meg inté.

Mondván : A' melly Koronát már el készítetél,
A' Magyar Követeknek azt adni ne késsél ;
Pápa, az Új Koronát Sz. Kereszt jelével,
Szent Istvánnak el-küldé Apostoli nével.

El-terjede mindenütt Szent Istvánnak neve,
Sok bölts és tudós ember ő hozzája jöve,
Azért tíz Püspökséget fondála, 's rendele,
Hogy vigyázás, oktatás, Magyar népre lenne ;
Maga, mint a' fényes Nap a' magas egeken,
Napnak úgy fényeskedett s jóban szüntelen ;
'S éppen Nagy Bóldog Aszszony napján, a' mennyekben,
Felvitetett örökkön tartó ditsőségben.

Ha illy buzgóságodat, óh szentséges Király!
El gondolom, sírástúl én szemem meg nem áll :
Kérlek rajtunk könyörülj, és meg szánakodgyál,
Régi egyességünkben, és egy Hitben plántály.

Tekints édes hazánkra te örökségedre,
Bóldogságos Szent Szűznek ajánlott Népedre,
Hajtsd-meg kegyes füledet buzgó kérésemre :
Térjenek-meg minnyájan az egy igaz Hitre. Amen.

Ez az ének joggal zárja le a XVIII. századot ; motívumai a XVII. század és a XVIII. század idézett énekeiből vannak véve, egy-egy verszaka egyszerű átírása régebb himnuszunknak. Nincs is más, csak összefoglaló értéke.

A XIX. század Szent Istvánról szóló énekei a Verseghy Ferencével

indulnak. Vallásos énekeink közül ez a harmadik, amely elsősorban a szent-jobbot ünnepli. A huszas években készült, egyik terméke annak a kíséretnek, amellyel a költő a magyar egyházi népének meg akarta nemesíteni. Hosszadalmassága lehetővé tette az akadálya elterjedésének. Szövege¹ ez :

Oh szent jobb kéz! földünk' fénye,
nemzetünknek szent reménye,
kútforrása létünknek
hű dajkája hitünknek ;
légy Budáról országunknak
Mózes' karja mindnyájunknak.
Oh szent kéz! óvd földünket,
minden rossztól népünket!
A' pogányok vakságából,
a' vadságnak rút sorsából
a' magyarnak hajnala
ah! te voltál anyála,
hogy tanítsák a' gyarlókat
gyámolítsák a' habzókat
te rendeltél véneket,
te egyházi rendeket.
A' ki félvén a' hívságtól
bucsut vett az ál világtól,
annak bátor szent fokot
te szerzettél klostromot.
Akkor is, ha tán Rómába
vagy Jézusnak szent honába
jamborságból vándorolt,
a' magyarra gondod volt.
Hány özvegynek gyámolója
hány árvának pártfogója
volt hazánkban irgalmad,
szünhetetlen szorgalmad!
A' betegnek, éhezőnek
mindenféle szenvetőnek
te nyújtottál orvoslást,
köntöst, ételt, ápolást.
Végre, hogy köz boldogságunk
fenn maradjon bátorságunk,
Isten' annya pártfogónk
általad lett gyámolónk.
Néki adtad koronánkat,
ő rá biztad új hazánkat,
hogy földünknek népeit
óvja úgy, mint hiveit.
Illy felséges tetteidnek,
illy tündöklő érdemidnek
bére az, hogy Tégedet
rothadás nem sérthetett.

Bére az, hogy több csudával
mint dicsődnek zálogával,
mellyért áldja nemzetünk,
fényesnek tett Istenünk.
Várad, Szent-Jobb szől ezekről,
szól Ragúza több lelkekről,
kikkel érted az Egek
sok jeles jót tetteinek.
Hogy Mohácsnál megrontattunk,
Tőled is, óh! megfosztattunk
nyűgben sírtak népeink,
árván nyögtek szíveink.
Ámde háza Ausztriának
megtérítvén a' hazának
mind az eltűnt díszeket,
visszaszerzett Tégedet.
Áldd meg Isten! jóvoltáért
és Te szent kéz, a' hazáért
légy e' háznak csillaga,
légy hűségünk' záloga.
És ha tán köz-ellenségünk
rajtunk üt, vagy más inségünk,
oh terjedgy ki Te reánk,
hogy megszánnyon köz Atyánk.
Intsd meg szívét a' magyarnak
kit balságok megzavarnak
túrje mennyért séreit
's várja értük béreit!
Köss közöttük egyességet,
tartsd fel a' köz békességet,
hogy mint egy test éllyenek
's mindig egyget értsenek.
Emlékeztess itt léteddel
's visszatérő ünnepeddel,
hogy egy tőnek ágai
eggy egésznek tagjai.
'S a' ki végén életének
bucsut mond elhült testének,
vidd az Isten' színéhez
hogy feljusson béréhez!
Légy Budáról országunknak
Mózes' karja mindnyájunknak,
oh szent kéz! óvd földünket
minden rossztól népünket!

¹ Verseggy Ferenc kisebb költeményei. Kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. Bpt. 1910. 304. l.

A vallásos érzés minden túlzó lojalitástól független Kemenes Ferenc költői lendületű ódájában :¹

Üdvözlünk szent István király,
Magyar nemzet szent atyja,
Hívó néped imáiban
Édes neved sohajtja ;
Könny hajt könnyet szemében és
Kiált zokogva hozzád :
Ügyes bajos dolgaiban
Fordítsd feléje orcád.

Mit ezer esztendő előtt
Nagy ősök vére szerzett,
Honunk hármasszent bérceire
Te tüztél szent keresztet ;
S a keresztnek árnyékában
Még áll véred hazája . . .
Szálljon magas mennyországból
Szived áldása rája!

Istenharag vert bennünket,
Nyomán könny, vér patakozott . . .
Haló népedre ah hányszor
Huztak lélekharangot!
Vad ellen s párttűz öldökölt,
És napkelet szakadt ránk,
De hajh, imádra kialudt
A pusztító haraglánc.

Az Isten angyala őrzött
Csatáidon, sírodnál,
Neház nyolcszáz esztendeig
Órangyalunk te voltál ;
Fölemeléd csodatevő
Szent jobbkezed miértünk,
És nem halánk meg, bár csorgott
Égő könnyünk és vérünk.

Midőn szent jobbold lankadott,
S hanyattatánk veszélytül,
Magyarország Nagyasszonyát
Kiáltozád segélyül ;
S a rettenetben megjelent
Fényes napkoronával,
Megdől országok hamva közt
Minket vezetve által.

Szent kéz kent Isten képeül,
Drága kenet omolt rád,
Fejedre Isten angyali
Hozák a szent koronát ;
Kettős keresztje ragyogott
Kinszenvedéseinkben,
S védelmezett jelével a
Világmegváltó Isten.

Adál magas országrendet,
És egygyéforra néped,
Küzdeni lélekóriás
Népek sorába lépett ;
A Nagyasszonyt, Boldogasszonyt
Hagyád védő anyánkul,
Isten fiaivá tettél,
Hogy ég s föld fogna pártul.

Száz meg ezer szentegyházat
Istendicsül emeltél,
S Isten házában menhelyünk
Lón jaj s vész közt a szentély ;
Hitet gyujtál tűzszlopul,
És mi nem néztünk hátra,
Vívunk, miként arkangyalok
És győztünk két világra.

Tusáinkon vezéreink
Fölkent szentek valának,
Kiket őrangyalokul te
Adál néped honának ;
Velünk voltak, midőn zengett
Fölöttünk vérdiadal,
S midőn mezőt borítottunk
Százvezrek csonthalmival.

Míg angyalok sirtak értünk
És csillagok remegtek :
Imádra lángelő szállt hős
Karjába nemzetednek,
S miként ha kerubok mennyből
Vagy holtak harcolnának,
Csillagnyoma ragyogott a
Nagy szent istencsodának.

Országunk vérben, lángban állt,
Ránk jött a szörnyű este,
Ég, föld ingott velünk és mi
Álltunk kétségbeesve :
Sötét éjben fényes jobbold
Tüzzel intett le mennyből,
Új nap felé vivén minket
Lángon, véren keresztül.

Magyarország apostola,
Dicsőült szent királyunk,
Nyolcszázéves küzdés után
Újra hozzád kiáltunk :
Esedezzel hű népedért,
Jelöld meg szent kereszttel,
És porba omlott hős fejét
Imáiddal emeld fel.

¹ Kemenes Költeményei. Pest, 1860. 107. l.

Mig angyalok eget, földet
Hamvvá égetni jönnek :
Ah légy velünk Isten szentje,
Harcán a szebb jövőnek ;
Mutasd be érdemükül azt,
Hogy vérünk volt a bástya,
Melyen az égvivő kelet
Véres fejét bevágta.

Imádkozd el Isten előtt :
Sötét bűnk érjen véget,
Öröm, dicsőség napjait
Lássa feljöni néped ;
Nagyasszonya, védasszonya
Ne hagyja, el ne hagyja —
A hosszú szenvedésekért
Legyen már víg s jó napja!

Kemenes himnusza szemmel láthatóan a Kölcseyének ihletén született, de annak mélységét nem tudta utólni.

Nem válhatott népénekké az az ének sem, amelyet Zsaskovszky énekeskönyvei¹ közöltek először ; mesterkétebb a stílusa, csonkább a legendai tartalma. Pedig rövidebbé alkalmassá tette volna ; íme :

Ajkainkról zengjen ének,
nemzetek nagy Istenének,
tévedelmid megszűnének,
vigadozz Pannonia.
Már egekből nyersz világot,
s az igaz fő Lényt imádod,
akinek minket kirántott
végveszélyből egy fia.
Énekeld, oh hon! ki téged
vakhomályból kisegített,
üdv utára átvezérlett
s megnyitá menny ajtait.

Őt magasztald, őt dicsérjed,
nagy nevét megünnepelj,
s ünnepevén ömledezzed
az öröm szent hangjait.
Ő Gézának szent szülötte,
kit előre megjelente
s önnévéről elneveze
vértanu István maga.
Fejledő gyermekkorában
nőtt erények birtokában,
nem vadásza kéjt világban,
kedve Jézussal vala.

Bemutatásunk zárókövéül Mindszenty Gedeonnak 1858-ban írt Szent István-himnuszát² vesszük még sorra : az Ah hol vagy magyarok mellett csak ez maradt meg templomi népéneknek.

István! első szent királyunk,
Ó légy üdvöz általunk,
Kik ma téged egy ajakkal,
Egy szívvel magasztalunk ;
Fölnevelő édes atyánk,
Kérünk, nézz a mennyekből ránk,
Imádj Istent értünk.
Krisztus után te vagy nekünk
Üdvözítő mesterünk,
Neked köszönjük, hogy mostan
Igaz Istent ismerünk ;
Ki megszántad őseinket,
Nem feledhetsz el bennünket ...
Imádj Istent értünk!
Te boldogság virágával
Ültetéd be szép hazánk ;

De mi rajta mindenütt csak
Véres nyomokat hagyánk ;
Ezredéve, hogy itt élünk,
Mégis egyenetlen vérünk ...
Imádj Istent értünk!
Sokszor vettek ellenségink
Rajtunk szörnyű véradót,
Sokszor írták falainkra
A három halálos szót ;
De hívságos volt e végzet,
Mert mindig szent jobbod védett ...
Imádj Istent értünk!
Most is, hogyha bú nyomorgat,
Ha bajt, inséget érünk,
Csak tehozzád zokog szívünk,
Szép koronás testvérünk!

¹ Zsaskovszky Ferenc és Endre: Ének-
könyv. 1864. 98. l.

² Mindszenty Gedeon Költeményei. Kiadja
az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület. Eger.
1913. II. köt. 5—6. l.

Tőled sohsem volt elzárva,
Aki magyar, aki árva...
Imádj Istent értünk!
Ó, légy, amint egykor voltál,
Példaadó világunk,

Légy fényes felhő előttünk,
Kik a pusztában járunk,
S vezess egy szebb jövőre,
Kik hozzád vágyunk örökre...
Imádj Istent értünk!

Végére értünk az énekeknek, amelyekkel kilencszáz esztendő magyar hívője templomi áhítatában Szent István emlékét magasztalta; a kereszténység átplántálója, a szent életű és már életében csodákkal megdicsőített apostol alakja emelkedik belőlük elénk, akit minden század magyarjához testvéri közelségbe von az, hogy közös anyáknak Szűz Máriát választotta, és az, hogy rothadástól ment jobbra intő jelként közöttünk díszlik. Ha költői erőt nem is sokat találtunk az énekekben, ez a figyelmeztető tanulság a szívünkbe vésődhetett belőlük.

SZENT ISTVÁN
A MAGYAR VILÁGI KÖLTÉSZETBEN

Írta: PINTÉR JENŐ

CSODÁLATOS, hogy Szent István király alakja a régibb időkben milyen kevésbé ragadta meg szépíróink érdeklődését. Az első magyar király élete távol esett képzeletük világától. Attilával, Árpáddal, Szent Lászlóval, a Hunyadiakkal ismételten foglalkoztak, jelentéktelenebb hősök is sokszor izgatták fantáziájukat, de Szent István felé az 1860-as évekig csak elvétve közeledtek. Legföljebb Koppány lázadása, Vazul sorsa és Szent Imre története vonta magára egyik-másik költő figyelmét.

Mi volt ennek a szépirodalmi részvétlenségnek az oka? Miért fordult az utókor kegyelethez olyan későn az első magyar király felé a világi költészetben? Az ok: Szent István glóriás fensége. Olyan magasan állt ő az utókor előtt, hogy sem személye, sem életműve nem látszott alkalmasnak költői feldolgozásra.

A magyar nemzet történetéről szóló verses krónikák a tizenhatodik században a többi magyar király között megemlíti Szent István királyt is. Így legelsőnek Farkas András protestáns prédikátor *Az zsidó és magyar nemzetről* szóló verses munkájában. (1538.) Ez a régies szöveg részben elmélkedő költemény, részben bibliai história, részben magyar történet. Szerzője párhuzamba állítja a zsidók és magyarok cselekedeteinek hasonló mozzanatait s az eseményekből erkölcsi tanulságokat von le az olvasók okulására. Szent Istvánról, Szent Imréről és Szent Lászlóról nem a hitújítás vitatkozó hangján emlékezik meg, hanem a régi királyokat tiszteletben tartó magyar ember kegyeletével.¹

A tizenhetedik században Listius László gróf *A magyar királyokról* szóló versei között (1653) rövid költeményben dicsőíti a nagy

¹ Farkas András: *Cronica de introductione Scytharum in Ungariam et Judeorum de Aegypto. Az zsidó és magyar nemzetről*. Krakó, 1538. (Ez a kiadás elveszett, de szövegét egyes tizenhatodik századi protestáns énekeskönyvek megőrizték.) — A 354 sorból álló verses munka magyarázatos újabb kiadása Szilády Árontól: *Régi magyar költők tára*. 2. kötet. Budapest,

1880. (A verselő általánosságban dicséri a jámbor magyar királyokat s ezek között megemlíti «szent Estván kerált».) — Valkai András: *Genealogia historica regum Hungariae azaz a magyar királyoknak eredetéről és nemzetségekről való szép história*. Kolozsvár, 1576. (A magyarok története versekben Ádámtól János Zsigmondig.)

királyt, nemzete megtérítőjét, a pogányok megfékezőjét, ellenségeinek félelmét, az áhitatos fejedelmet, aki Esztergomban érsekséget alapított, Szentmártonban szerzetesházat épített :

Legelső királya a magyar nemzetnek,
Rómából hozaték koronája ennek,
Istentől rendelve volt e nemzetségnek,
Hogy helyre hozassék félelme Istennek.¹

Bertalanfi Pál jézustársasági áldozópap a tizennyolcadik században verses életrajzzal áldozott a szent király emlékének : *Dicsőséges Szent István magyar királynak élete.* (1751) Még ez sem költői mű, csak verses krónika : úttörés a későbbi költők számára.²

Garay János úgyszólván az egész középkori magyar történelmet feldolgozta kisebb-nagyobb elbeszélő költeményeiben. *Az Árpádok* (1847) című kötetének lapjain valamennyi árpádházi királyról megemlékezett, egyik-másik uralkodó emlékét két-három verses elbeszélésben is megújította. *A szent korona* tárgya István vezér követjeinek megjelenése a római pápa előtt, Asztrik érsek beszéde a szentatyához, Szilveszter pápa válasza s a szent korona átnyújtása a magyar követségnek. A pápa kimondhatatlan boldogsággal öleli magához Asztrik érseket :

Engem címeznek, úgymond, apostol címmel,
De küldőd ilyen címet még méltóbban visel.
Eredjete s mondjátok : mondásom ez vala,
Hogy István nemzetének fölkent apostola.

Az apostolban az életszentségével tündöklő apostoli királyt mutatja be a költő. Szent István mint térítő bejárja egész Magyarországot, az igaz Isten imáadására buzdítja népét, eledelet ad az éhezőknek, vigasztalja a szenvedőket, pénzét elosztja a szegények között.

Ki ő, e szeretetnek s kegyesség angyla?
Vagy földre szállott újra az Őr apostola?
Egy ezredév után jött Krisztusban a dicső :
István, a magyaroknak első királya ő.

¹ Listius László : *Magyar Márs avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete.* Bécs, 1653. (Első részében van a mohácsi csata verses krónikája, második részében foglalnak helyet a költő kisebb versei.) — A kötetet Őrményi József nyomatta ki újra : *Köpcsényi és jánosházai báró Listi László költői munkái.* Pest, 1855. — A harmadik kiadást Komáromy András rendezte sajtó alá : *Listi László munkái.* Budapest, 1891.

² Bertalanfi Pál : *Dicsőséges Szent István magyar királynak rövid élete, mely egy ájtatos uri*

tisztelője által versekbe foglaltatott. Bécs, 1751. — Ugyanebben a században jelent meg Faludi Ferenc költeménye : *Szent István királyhoz.* — Rájnisi Józseftől : *Szent István királynak jobbkézéről.* — Kéziratban maradt báró Amade Antal verses életrajza az első magyar királyról : *Dicsőséges Szent István első magyar királynak és Szent Imre herceg fiának életének csekély leábrázolása.* [Szövege Gálos Rezső kiadásában : *Várkonyi báró Amade Antal versei.* Budapest, 1937.]

A beteg királyban Szent István végső napjait énekli meg, az orgyilkos megrettenését az ősz uralkodótól, a pártütés veszedelmének közeledését. A költő szerint Vazul herceg bírli fel az orgyilkost a király megölésére s András és Béla herceg is Vazul zászlaja alá sorakozik. A király megtört kebelével hull vissza ágyába:

Ott fekszik, kebelében elhalt az érzemény,
Megölhetné galamb is, mert nincs eszméletén,
Ott fekszik, mint szobormű, mely kétfelé hasadt,
Átkával megátkozta a herceg-ifjakat!¹

Az epikusok mellett ettől az időtől kezdve a lírikusok is mind sűrűbben szólaltak meg. A magasztalás hangja áhitatos sorokban csendült fel a katolikus költők lantján.²

Mindaddig, amíg a drámairodalom a szerzetesi iskolák színpadjain virágzott, a latinnyelvű színműírásnak kedvelt hőse volt a szent király. A tizenhetedik és tizennyolcadik század drámaíró-szerzetestanárai közül a jezsuiták és a piaristák igazi keresztény példakép gyanánt mutatták be hősiüket az ifjúság előtt.³

¹ Garay János: *Az Árpádok*. Történeti balladák- s mondákban. Pest, 1847.

² Jellemzőbb Szent István-versek a tizenkilencedik és huszadik században. — Antalfi Mihály: *Beteljesült!* — Földváry István: *Szent István*. — Gáspár Imre: *Szent István ünnepére*. — Gyóni Géza: *A dicsőséges Jobbhoz*. — Mindszenty Gedeon: *Szent István királyhoz*. — Palasovszky Béla: *Himnusz Szent István királyhoz*. — Pály Ede: *Szent István király ünnepén*. — Prónai Antal: *Szent Imre látomása*. — Reviczky Gyula: *István napján*. — Sujánszky Antal: *Szent István*. — Szathmáry István: *Új ének István királyhoz*. — Szemlér Ferenc: *Szent Imre ünnepén*. — Szepessy László: *Szent Imre sirja*. — Szohurek Antal: *Szent István királyhoz*. — Thaly Loránt: *István király napján*. — Tuboly Viktor: *Szent István napján*. — Vajda János: *Imre herceg*. — Vajda János: *Székesfehérvárott*. — Vajda János: *Béla királyfi*. — Vargha Gyula: *Gizella királyné*. — Vargha Gyula: *Vazul*. — Vargha Gyula: *Szent Imre halála*. — Vargha Gyula: *Az első harangszó*. — Vécsey Benedek: *Szent István imája*. — Végh Mátyás: *Szent István esküje*. — Vida József: *A király jobbkeze*. — Vida József: *Szent István király vé rendelete*. — Zalár József: *Imre királyfi*. — Ugyanide sorolhatók: Arany János: *István öröke*. — Babits Mihály: *Imre herceg*. — Bán Aladár: *Ének a szent jobbról*. — Dalmady Győző: *Szent István napján*. — Fejes István: *Szent István*. — Garay Alajcs: *Szent István király*. — Harsányi Lajos: *Szent István*. — Kuthen: *Szent István idejéről*. — Mindszenty Gedeon: *Már nincsen Imre*. — Németh István:

Alázatos invokáció a szent herceghez. — Pakots Károly: *Erdélyi sirás Szent Imre előtt*. — Rosty Kálmán: *Asztrik és a szent korona*. — Sebestyén Gyula: *Gesta Hungarorum*. — Sík Sándor: *Szent Imre a magyar ifjakhoz*. — Somogyváry Gyula: *Szent Imre királyfi sirja előtt*. — Tordai Anyos: *Szent Imre testamentuma*. — Várossy Mihály: *Szent István napján*.

³ Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. Két kötet. Budapest, 1897. — Alszegehy Zsolt: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Budapest, 1914. — Prónai Antal és Császár Elemér: *A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. előadott drámák jegyzéke*. Irodalomtörténeti Közlemények 1915. évf. — Dézsi Lajos: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom*. Budapest, 1927. — Jablonkay Gábor: *Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban*. Kalocsai kat. gimnázium. értesítője 1927. — Pintér Jenő: *magyar irodalomtörténete*. Hét kötet. Budapest, 1930—1934. — Juharos Ferenc: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. Szeged, 1933. — További adatok a következő közleményekben: Naményi Lajos: *A nagyváradi jezsuita-drámák*. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1897. évf. — Fináczy Ernő: *Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékának történetéhez*. U. o. 1900—1902. — Kovács Bernardin: *Kézírt iskolai drámák a XVIII. századból*. Kézdivásárhelyi katolikus gimnázium értesítője. 1906. — Alszegehy Zsolt: *Magyar tárgyú latin jezsuita drámák*. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1911. évf. — Timár Kálmán: *A jezsuita iskoladráma első szárnypróbálgatása hazánkban*. Katolikus Szemle. 1935. évf.

A hazai világi német színpadokra Girzik Ferenc pesti színész népszerű király-drámájában 1792-ben jutott el Szent István alakja. (*Stephan der erste König der Hungarn.*) Ezt a drámát később, mint pesti egyetemi hallgató, Katona József fordította le magyarra, *István, a magyarok első királya* címmel.¹

Az első eredeti magyar dráma, amely Szent István korából merítette tárgyát, Szigligeti Ede *Vazulja* (1838) volt. Három felvonása Székesfehérvárott, negyedik felvonása Nyitrán játszik. István király uralkodásának utolsó esztendejében vagyunk, Imre herceg már meghalt, a trónra többen áhítoznak. A király nőtestvére, Gizella, fiának, Péternek akarja biztosítani a magyar királyi koronát, bár Péter olasz származású és külföldön született. Az idegenek megvesztegetnek néhány magyar urat, Vazul hívei szembekerülnek Péter embereivel, a diadal kétségtelenül az Árpád-házi hercegeké volna, ha Vazul a maga dolgát szerencsétlen viselkedésével el nem rontaná. A cselszövők és bosszúállók csoportja győzedelmeskedik a nemzeti ügyön, Vazul a nyitrai vár börtönében megvakítják, füleibe ólmot öntenek.

A drámában Szent István király testileg-lelkileg elgyengült aggastyán, de nemes jellemvonásai tiszteletet ébresztenek. Neje nem avatkozik az ország dolgaiba, annál veszedelmesebb az Árpád házi Gizella mesterkedése olasz apától származó fia érdekében. Péter képmutató keresztény, anyja segítségével annyira félrevezeti királyi nagybátyját, hogy Szent István mintegy Szent Imre újjáéledését szemléli olasz unokaöccsében. Vazul vásott, tudatlan, ingatag fiatalember, rokonszenves jellemvonásai nincsenek, szerelme a csábítás határvonalain mozog, ez a szerelem végzetesen belenyul féktelen életébe. A színmű meséje eleven ütemben megy előre, sok esemény történik minden felvonásában, az író könnyed képzelettel szövi cselekvényét. Stílusa meglehetősen nyers, de prózájából számos jambusos sor csendül elő, néhány jelenete hatásos. Még sok benne az oktató elem, a hazafias szónokiasság. A nemzeti ügyet tetszetősen iparkodik beállítani, de Vazul alakja olyan ellenszenves, hogy törekvése meglehetősen kudarcot vall.²

Magasabb művészi célkitűzéssel készült Dobsa Lajos *Első István király* (1861) című színdarabja. A jambusos tragédia színhelye Székesfehérvár, időpontja az a válságos év, amikor Szent Imre herceg még él, de életébe már belenyúlik az elmúlás komorsága. A szereplők jórésze azonos Szigligeti Ede Vazul-tragédiájának hőseivel és mellékalakjaival. A szerelem a szűzies életű Szent Imre és neje mélységes együttérzésében szűrődik

¹ Girzik Ferenc: *Stephan der erste König der Hungarn. Ein Schauspiel in sechs Aufzügen.* Pest, 1792. — Heinrich Gusztáv: *Katona József és Bánk Bánja.* Írta Gyulai Pál. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1883. évf. — Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* Két kötet. Budapest, 1897. — Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története.* Budapest, 1926. — Pintér Jenő magyar irodalomtör-

ténete. 5. kötet. Budapest, 1932. — Waldapfel József: *Katona első drámái.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf.

² Szigligeti Ede: *Vazul.* Dráma 4 felvonásban. (Először 1838-ban játszották a Nemzeti Színházban. Szövege: *Szigligeti eredeti színművei.* Egy kötet. Pókaiak. Vazul. Aba. Pest, 1839.)

a darabba, az elfojtott szenvedély családi tragédiába fulad, a nemes életű királyfit a trónjára áhítózó Péter megmérgezi. A gaz idegenek Vazult is elteszik útjukból. Szent István király rémülten látja, hová vitte az országot a nemzetellenes külföldi párt cselszövénye. Az utolsó felvonásban Szent István találkozása a megnyomorított Vazullal drámai hatású. A király teljesen védtelenné válik idegen udvari embereinek hatalmával szemben, s csak a nemzet jövőjét mutató végső látomása nyugtatja meg valamennyire:

Köszönöm, Istenem, hogy a jövőt
Ekként mutattad meg, mint egykoron
Mózesnek az ígéretek honát.

Nacionalista tűz lobog a tragédiában, gyűlölet az idegenek ellen, a magyar erkölcsök átértékelése. Pogány magyarjai közül különösen Vata emelkedik ki. Szent István tántoríthatatlan keresztény, Szent Imre eszményített ifjú, Vazul őrjöngő. Az Árpád-házi hercegeken kívül Aba Sámuel és Szent Gellért is szerepel a darabban. A király neje, Gizella, szembenáll a magyarokkal, szíve szerint Pétert pártolja, idegen lélek a magyar földön. Az irodalmi hangulatból csak a helyzetek túlzó romantikája zökkent ki az olvasót. A hősök nem elég reálisak, egyes jeleneteiben sok a merész túlzás. Az erős deklamálás, a gyöngye korfestés és a sablonos színpadi fogások ellenére is a darab figyelmet érdemlő történeti tragédia, az író nemes becsvágának értékes megnyilatkozása.¹

Szász Károly *István vezérében* (1893) a lázadó pogány Koppány bukása bontakozik ki az olvasók előtt. A jambusos tragédia szerzője gondos forrástanulmányokat végzett s költői nyelven jelenítette meg a kereszténység előtt álló magyar nemzet életkérdéseit. Nyelv és verselés tekintetében ez a dráma különb az előbbieknél, magánbeszédeiben és párbeszédeiben sok a költőiség, emelkedett szellem vonul át minden jelenetén. A szerelem ebből a tragédiából sem hiányzik: Koppány olthatatlan vágyódása ez a király mostohaanyja, Géza vezér özvegye iránt.²

Kállay Miklós színpadi legendája, *A lilomos királyfi* (1930), a Nemzeti Színház ünnepi darabja volt a Szent Imre-jubileum alkalmából. A szerzőnek finom ízléssel kellett dolgoznia, hogy meg ne sértse a katolikus egyház kegyeletes érzelmeit s akként állítsa hőset a színpadi játék közép-

¹ Dobsa Lajos: *Első István király*. Eredeti tragédia öt felvonásban. Budapest, 1880. (Először 1861-ben játszották a budai Népszínházban. 1890-ben szíre került a Nemzeti Színházban is. Ugyanitt 1920-ban felújították. Szövegéből Erkel Ferenc dalművet írt. Ezt 1885-ben adták elő a budapesti Operaházban. Szövege Váradi Antaltól: *István király*. Dobsa Lajos Első István király című tragédiája nyomán. Zenéje Erkel Ferencétől. Budapest, 1885. Operaház Könyvtára. 6. szám.)

² Szász Károly: *István vezér*. Történeti dráma öt felvonásban. Budapest, 1893. (Magyar Történeti Színműtár. 2. kötet. Kóczán Ferenc alapítványából kiadja a M. Tud. Akadémia.) — A dráma az 1889. évi Kóczán-pályázaton tizenhárom kéziratot pályaművel szemben megnyerte a száz darab arany jutalomdíjat. (A pályázatról szóló bírálati jelentés közzlése: Akadémiai Értesítő. 1890. évfolyam 47—55. l.)

pontjába, hogy a vallásos megvilágítás fénykörébe ne vegyüljön árnyék. Szent István király a drámában szemben áll Vazullal, Péter sötét szereppel mozog a színen. A részletekben több új mesemotivum tűnik fel, a főmese azonban a Szigligeti Ede óta természetszerűen adódó tradicionális cselekmény.¹

Legmélyebb drámai elgondolással mindezideig S i k S á n d o r oldotta meg a Szent István személyéhez kapcsolódó tragikum színpadi problémáját. *István király* (1933) két ellentétes világot mutat be: a fajtáját bölcsen szerető, nemzete érdekében haladni vágyó magyar léleknek és a hagyományokhoz mereven ragaszkodó pogány ellenzéknek harcias világát. A keresztény-pogány probléma életrekeltése, a kor hangulatának a mai időkbe való varázsolása, a szenvedélyek drámai összeütközésének rajza, a mozgalmas jeleneteknek a mélyértelmű tragikus mag köré való kiépítése a drámai nyelv nemes veretével egyesül az első magyar király tragédiájában.

A prózában írt háromfelvonásos színmű eseményei 1038 augusztus 14-én zajlanak le a székesfehérvári királyi palotában. István királynak döntenie kell, kit szemeljen ki utódjává a magyar trónra: Árpád egyenes leszármazottját-e, Vazult, vagy testvérhugának olasz apától származó gyermekét, Pétert? Az utóbbit a papok és a németek támogatják az előbbit a pogány magyarok. Vazul annyira botrányos életű, hogy a döntő napra a nyitrai vár börtönéből kell elhozatni, s még ekkor sem hajlandó engedelmessé válni a szent királynak: ő is, felesége is dölyfösen utasítja el magától a keresztény Magyarország gondolatát. Ittasságában orgyilkost küld Szent István megölésére, a pohár most megtelik, Péter herceg, a palotaőrség parancsnoka, megvakíttatja és füleibe ólmot önttet. A király nem éli túl a borzalmas cselekedetet, Istenben bízó lélekkel távozik az örökkévalóságba.

Szent István tragikus hős. Két malomkő őrli. Az egyik párt azt veti szemére, hogy a keresztény megölte benne a magyart, a másik párt attól fél, hogy a magyar megöli benne a keresztényt. Pogány fejre nem teheti a szent koronát, másrészt az idegen leszármazottért sem mellőzheti jogszerűen az egyenes ág magyar herceget. Szinte könyörög Vazulnak: térjen meg az egy igaz Istenhez, hogy királlyá tehesse. «Megesküszöl-e mindenre, ami szent előtted, az égi Istenre, apád emlékére, a fiaid fejére, égi-földi üdvösségedre, hogy király leszel ennek a népnek, keresztény király, alkuvas nélkül, tétovázás nélkül, az, ami én voltam. Ha megesküszöl, akkor a tied a korona és az ország, a tied és a fiaidé és az unokáidé, isteni és emberi jusson, elidegeníthetetlen, sérthetetlen, szentséges örökséged, valameddig a mindenható Uristennek magvadat megtartani tetszik. Ha pedig le nem teszed kezembe az esküt, bizony hogy visszalöklek a börtön fenekére és esküszöm az élő Istenre, hogy nem látod többé a napot. Mert felségárulás és országrontás és istenkáromlás akkor minden lélekzetvételed attól a perctől kezdve. És én megtorlom a felségárulást és elpusztítom az ország-

¹ Kállay Miklós: *A lilomos királyfi*. Színmű. Nemzeti Színház: 1930.

rontást és kiírtom az istenkáromlást, ha a szívem szakad is veled. Mert ezt parancsolja nekem az én népem és az én lelkiismeretem, az én hajlíthatatlan, erős Istenem.» — A pogány magyar párt álláspontját Vazul felesége, Gyöngy kiáltja oda férje védelmében Gizella királynénak: «Vasra-vertétek őt — ő, tudom én, hogy a te gondolatod volt ez is! — és most sajnálod! Hát az országot nem sajnálod, akit a lábad alá tepertél? Akire rátelepedtél a svábjaid éhes hadával! A népet, amelyiknek izenkint téped ki a lelkét. És még te csodálkozol, hogy gyűlöllek! Hát ki nem gyűlöl téged ebben az országban, akiben magyar a vér! Hiszen te vagy az oka minden nyomoruságunknak... te ragadtad el tőlünk egyetlen istápunkat... azt a csodálatos embert, a királyt! Érted tagadott meg minket, a te lábad alá vetette oda ennek a népnek a szívét, a magáéval együtt. Ó, hogy vesztél volna a hazádban, ahonnan a Gonoszisten idehozott vesztünkre, átoknak!»

Az író megvilágításában Szent István és neje nem tehetnek arról, hogy Vazult megvakítják és megsüketítik. Az Árpád házi herceg maga rohan vesztébe, királyi nagybátyja nem akadályozhatja meg végzetét. A dráma felépítése, a tragikus összeütközés jelenetei s a személyek jellemrajza a költészet és színszerűség jegyében fogantak. Az emelkedett szellemű darab egyben erkölcsi és lélektani igazolása a főhős sokat vitatott történelmi magatartásának élete alkonyán.¹

A novellisták és regényírók közül kevesen nyultak a Szent István-témához.² — Harsányi Lajos könyve, *A nem porladókezű király* (1933), katolikus világszemléletű életregény: a kiváló lírikus gondosan kidolgozott elbeszélő munkája a nemzet apostoláról.³ — Kós Károly munkájában, *Az országépítőben* (1934), a hagyományos felfogású történeti anyag mellett már felbukkannak a naturalista színezésű részek is. A nemzet apostolát szerelmi kalandba bonyolítja az író. Ettől a kisiklástól eltekintve — ami első sorban a katolikus gondolkodásban és érzésvilágban való teljes járatlanságra vezethető vissza — a regény művészi becsvágy terméke. Kissé krónikáshangú mű, lassan mozgó mesével, nem elég érdekesen megírt mozaik-képekkel, van azonban benne belső átélés, nem hiányzik belőle a történelmi hangulat, néhány alakjának emberábrázolása bensőségesen reális. A király keresztény nemzetté akarja átalakítani a pogány magyarságot,

¹ Sik Sándor: *István király*. Tragédia. Budapest, 1934. (A darabot a Nemzeti Színház 1933-ban mutatta be. A következő évben megnyerte a M. T. Akadémia Vojnits-érmét. Az író vallomása: «István királyomban megpróbáltam a szent király alakját romantika, görög-tűz és elérékenyedés nélkül nézni, tisztán mint a magyar történelem legnagyobb problémájának megoldóját, egy óriási feladatnak cselekvő és szenvedő egyetlen hőst. Ez a tisztán történeti szemlélet egyszersmind azt mutatja meg a nagy király alakjából, ami — mert örök emberi és örök magyar — a manak is legtöbbet mond, a mai embernek is érdekes.»)

² Korjellemző novellisztikus feldolgozások

a tizenkilencedik és huszadik században. — Hentényi János: *Sarolta és Adalbert*. — Jókai Mór: *Tonuzoba*. — Kobor Noémi: *Koppány vezér*. — Kuthy Lajos: *A trónkövetelő*. — Kuthy Lajos: *Eléa köve*. — Pekár Gyula: *Feltámadás*. — Péter Károly: *Kupa vezér*. — Tormay Cecil: *A sorsfolyó*. — Ide sorozható még: Gáspár Jenő: *Isten leventéje*. — Jókai Mór: *Eget vívó szerelem*. — Révay József: *Árpádok virága Szent Imre herceg*.

³ Harsányi Lajos: *Az elragadott herceg*. Regény. Budapest, 1930. (Szent Imre életregénye.) — Harsányi Lajos: *A nem porladókezű király*. Regény. Budapest, 1933. (Szent István életregénye.)

tervei megvalósításában szembekerül ősi fajtájával, a kereszt jegyében folytatott véres harc nyomán kialakul az egységes Magyarország. A krónikák Szent Istvánja mellett a legendák szentje csak halványan lép elő az életrajzi regény lapjain.¹

Ha még megemlítjük, hogy Szent István alakja a népköltészetben is felbukkan,² vázlatosan megrajzoltuk a témakör elágazásának képét a magyar szépirodalomban. A líra, a verses elbeszélés és a regény művelői művészi szempontból általában véve nem nagy szerencsével aknázták ki az első magyar király életéhez és korához kapcsolódó indítékokat, de dráma-irodalmunk nemes alkotásokra mutathat rá.³ A Szent István-év benső átélése bizonyára szerencsésen ihleti majd szépíróink táborát, s költészetünk eleget tesz nemcsak a kegyelet, hanem a művészet követelményeinek is a Szent István-témák feldolgozásában.⁴

¹ Kós Károly: *Az országepítő*. Regény. Két kötet. Kolozsvár, 1934. (Az Erdélyi Szépművés Céh kiadásával párhuzamosan Budapesten is megjelent.)

² A tizenkilencedik és huszadik században főljegyzett regös-énekekből kiderül, hogy a régies ízű versek elmondói a Szent István királytól üldözött pogány énekmondók utódainak tartják magukat. Egyes kutatók szerint a mai népi regösök énekkincse egy olyan pogány alapszövegből származik, amely idővel keresztény elemeket vett föl, de lényegében nem változott. (Sebestyén Gyula: *Regös-énekek*. Budapest, 1902.)

³ Az említetteken kívül több drámai töredék is. — Berzsenyi Dániel: *Kupa lázadása*. —

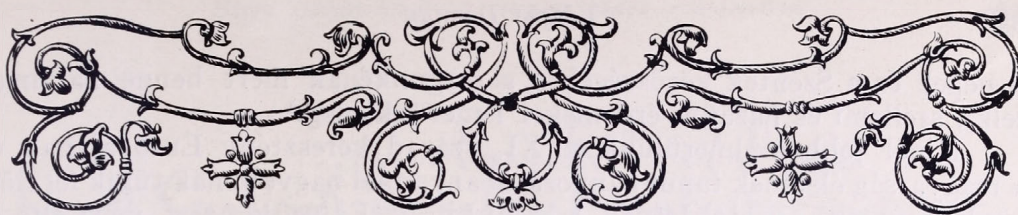
Horváth Cirill: *Kupa*. — Teleki László: *Kupa lázadása*. — Továbbá egyes részletek a nemzet sorsát átpillantó drámai költeményekben. — Verő György: *Ezer év*. — Kisudvarnoki Lajos: *Ragyogó csillagok*. — Kozma Andor: *Koronázási misztérium*. — Sziklay János: *Magyar végzet*. — Önálló művek: Szalay Károly: *Csanád*. — Tordai Anyos: *Imre királyfi*. — Cselőtei Lajos: *Első István király*.

⁴ Köszönettel jegyzem ide, hogy az anyag egybegyűjtésében barátaim közül különösen Alszeghy Zsolt, Brisits Frigyes, Kozocsa Sándor és Szinnyei Ferenc segítettek. — Tanulmányomnak nyomdába adása után jelent meg Gockler Imre hasonló tárgyú értekezése: *Szent István király a magyar irodalomban*. Pécs, 1936.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY A MAGYAR KÓDEX-IRODALOMBAN.

AZ ÉRDY-KÓDEXBEN FENNMARADT LEGRÉGIBB MAGYAR-NYELVŰ,
SZENT ISTVÁN RÓL SZÓLÓ, EGYHÁZI BESZÉD SZÖVEG- ÉS FORRÁS-ELEMZÉSE.

Írta: VARGHA DAMJÁN.

AKÖZEPKOR egyetemes szellemi műveltségének szerves része a magyar kódex-irodalom. Művelőileg nagyjából szerzete-
sek. Századok folyamán mindenütt az ő műveiket olvassák. Ők töltötték meg a hártya és a papiros kódex-lapok ezreit. A művelt világ minden nyelvén, — magyarul is — ők világosították meg az emberi értelmet és ihlették a szíveket. A magyar nemzet átvette a nyugati államformával együtt a szellemi műveltséget is és mélyen beleilleszkedett a kereszténység eszmevilágába. Bennünket most ez utóbbi érdekel. Főleg ennek az életberendezkedésnek kell tulajdonítanunk, hogy a testvértelen magyar az európai népek egységében elkerülhette a hún-sorsot.¹

Szent István, mint a magyar nemzetnek Istentől választott vezére és apostola, a Krisztus helytartójától küldött angyali szent-korona első birtokosa, férfi-életének munkájával, századokra-ezredekre szóló előrelátásával, egyéni életét kockáztató hősiességével szolgálta ezt a nagy eszmét. Lelke az Istennel társalgott, szíve a magyar nemzeté volt; áldozatai, lelkiismerete és szellemisége mind a kettőé. Nem irtotta ki mind (egészen) az Ázsiából hozott nemzeti sajátos jellemvonásokat, hanem a lényegesebbeket, az értékesebbeket a kereszténység igazságaival meg-nemesítette.²

A régi magyarságból mindent megtartott, ami igazi érték és ősnemzeti; így a magyar életformát bölcsen megkímélte... Csak azt pusztította el, ami korhadott volt és összeomlással fenyegetett.

Szent István király bármely, a mienkénél nagyobb, nemzetnek is méltán lehetett volna királya. Szerencsére magyar és így a mienk volt.³ Az ma is a történelemben, a szellemi örökségben és méginkább az Őr-Istennél. Mi, magyarok, méltán büszkék lehetünk reá. Örömmel vallhatjuk

¹ «Ez a tudatos béketörekvés emeli Szent Istvánt mint államszervezőt, ... kortársai fölé» — mondja Hóman Bálint. — «Ez biztosította szervező munkája sikerét, alkotásai állandóságát». — Hóman-Szekfű: Magyar Történet, I. 176, 239.

² «... a régiből csak azt pusztította el, ami már korhadott volt és összeomlással fenyegetett.

Az életerős és fejlődésre képes régi intézményeket, a magyar élet ősi formáit, bölcsen megkímélte». H. Sz. I. m. 240.

³ Szent István «... uralkodói egyénisége méreteiben az emberi történet legnagyobb alakjaira emlékeztet. Minden idők legnagyobb magyarja». H. Sz. I. m. 240.

a népek és a Szentek közösségében a magunkénak mert benne hatalmas lelki, szellemi és hazafiúi érdemeket ismerünk meg.¹

Minél jobban elmerülünk a XI. század keresztény Európájának és a magyarság életének tanulmányozásában, annál nagyobbbnak tűnik fel előttünk a magyar apostol István, a szent király. És pedig azért, mert élte és terjesztette magyar földön a katolikus vallás hitigazságait, azért mert gyakorolta és nemzetével is gyakoroltatta a keresztény-magyar erényeket. Hazafias szolgálatai is mindig a kereszténység örök igazságaiból fakadtak és azokra is vonatkoztak. Tehát a kereszténységnek és a magyar hazának tett szolgálatot. Igaznak tartjuk az ezredéves ünnepen, a magyar nemzet nevében, elhangzott előkelő szónoklat gondolatát: Kard foglalta el a magyar hazát, de a kereszt tartotta fenn. És hozzátesszük: Árpád apánk forgatta a diadalmas kardot és Szent István tűzte a magyar földbe a boldogító keresztet.² «A vallásosság elválaszthatatlanul összeforrott Szent Istvánban a hazafisággal.»³

A jelen, kilencszázéves évfordulón, Szent István királyi személyével kapcsolatban sokféle tudományos tárgykört tanulmányozhatunk, amelyek tiszteletreméltó értékeket hoznak felszínre.

Mi most azt keressük: A magyar kódex-író mit tud Szent Istvánról? Vagyis milyen helye van Szent Istvánnak a magyar kódex-irodalomban? Milyennek látja a századok történelmi, irodalmi szemléletében⁴ és hogyan ír róla?

¹ «Történetileg belátható időn belül a magyar volt az egyedüli nép, amely ezen a területen a politikai és kulturális egységet megteremtette. ... Árpád és a honfoglalók érdeme, Szent István alkotása ...» H. Sz. I. m. U. o.

² Vaszary Kolos dr. bíboros-hercegprímás beszédéből. V. ö. H. Sz. I. m. 176. stb.

³ Serédi Jusztinián dr. bíboros-hercegprímásnak a Szent István-Akadémia Pázmány-ülésén elmondott beszédéből. Bp., 1937. december 12.

⁴ Az *Érdy-kódexet* irodalomtörténeti feltevéseink szerint a Veszprém-völgyi Lövéld, mai elnevezés szerint, Városlőd község kartaui kolostorában írta egy előkelően képzett, tudományosan gondolkodó szerzetes. A kéziratot a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára őrzi: Quart. Hung. 358. sz. jelzet alatt. A 675 nagy negyedré-alakú, kétoszlopos, mindvégig magyar szövegű, papíros-kódexet 1527. év november 23-án, Szent Kelemen napján, fejezte be írója. Az utolsó lap végén ez olvasható: «finis apparat in die clementis 1527».

Nagy szorgalommal gyűjtötte össze irodalmi és történeti forrásanyagát, kiváló rátermettséggel rendezte, okos fogalmazással szövegezte, vagyis «írtta s zörzötte» művét szorgalmas, könnyen fogalmazó írónk. Alig egy évvel előbb kezdte meg az írást a vitézkedő egyház magyar tagjai számára «üdvösséges használat céljából». Az egész, ádvent első vasárnapjával kezdődő,

egyházi esztendőre kidolgozott prédikációkat és kilencvennél több Szentnek a legendáját nyújtja. «A régi katolikus igazságokat új írás-, beszéd- és tanítás módszere szerint: «Nouo scribendi, dicendi, docendique genere» szövegezte. — Panaszodik, hogy szerzete nagyon lefoglalja és így nincs elég ideje az írással való foglalkozásra. Mégis hallgat, «megszentelt fátyol alatt élő» (apáca) nőtestvére, továbbá a latinul nem tudó szerzetestársai és még «sok ájojtatus híveknek kérelmésökre».

Ismeri saját egyéni gyarlóságát, ezért segélykérés formájában könyörög. «De mindazonáltal, miért mindenfelől az gyarló gyökér velünk és bennünk szakadott, «mynnen erőnk myat yo tehetetlenök vagywnk Idvözöyteneknek mondasa zarent Io zykseeg azert folyamwnk az aldott vygaztalo zent leeleeknek malaztthyahoz: kynek nyereeseere eegytemben yarwlwan az my nemes meennyey keralne azzonywnkhoz ky mynekewnk hamarab es bewebben nyerhety, ew aldot zent ffyatwl» (Prohemium) a segítséget. Írónk belső meggyőződéssel fordul a Szűz Anyához. Ezért szükségesnek találja még a következő gondolat hozzáfűzését ... «kynek — az my nemes meennyey keralne azzonywnknak» — ereywel leegen ygaz es melto, leegen dycheeretes es Idweseeeges myndeennek vala kynek zeme eleeben akat (!) ez yras».

Tehát nekünk is, a Szent István-jubileumi éve magyarjainak, mert ime, a mi szemünk

I.

...munkában is dicső
 nagy Család Jézusnak választot vitéz
 is Confessorat — zenth Istvan király —
 írhessen is foglaltatja m
 magyar orszagh Rely nyomornek neppnek
 dycheerny tyztolny...

... «meltan keel ez dychőseeges Cristus Iesusnak
 választot vytezeet es Confessorat — zenth Istvan kiralt
 — yelessen ez zegheen magyar orzagh bely nyomorwilt
 neepnek dycheerny tyztolny». Érdy-k. 494¹³⁻¹⁵.

Az Érdy-kódex 494. ¹³⁻¹⁶. eredeti betűvetése kétszer nagyítva.

elébe is akadt, — és akik olvassák most, vagy bármikor a nagy király ünnepén avagy bárhol a XXXIV. budapesti Eucharisztikus világkongresszus alkalmával.

Művét «az mennyey eerdemnek es Coronanak okaert» — helyesebben céljáért — írja nekünk és mindenkinek, «vala ky meg erthety». Szerzőnk a mai és a mindenkori irodalomtörténet számára írásával megbecsülhetetlen nagy érdemet szerzett. Ezért méltán szólaltatjuk meg ebben a tanulmányunkban őt, aki a XV. és a XVI. század keresztény-magyar hívóinek író-tudós-szónok képviselőjeképpen elmondja mindazt, amit nagy István királyunkról tud és érez. Valóságos eposzi lendülettel hívja a Magasságbelinek segítségét és nevezi meg írása tárgyát, irodalmi célját. Latinnyelvű Prologusa és magyar nyelvű Prohemium-a az első irodalmunkban és már az akkori idők modern humanista szellemi áramlatának a bizonyossága.

Minden érdekes, amit mond.

Maga is tisztában van készülő műve értékével. Így ír: «nagy munkára vetvén elménket, kezünket». Néhány sorral alább pedig így folytatja: «ha kedég valaki valami jót talál benne, avagy hasznot vehet belőle, adjon hála és dicséretöt — és hozzáteszi alázatos hívó lelkületével — ne annak, aki írta és szörczötte, de aki adta — t. i. az ihletet, — az Úr Istennek».

Nekünk magyar irodalmi és vallástörténeti szempontból különösen is becses ez a kéziratosszöveg. Írója egyéni dicsőségre nem vágyakozik. Nevét sehol sem említi meg. Amiképpen egész életében, irodalmi tevékenységében is, mindenkori a nagy Isten dicsőségét tartja szem előtt. Ezért írja mindjárt Prohemium-a elején: «áldott Úr Jézus Krisztusnak nevében és ő kegyes szent szülejének, Asszonyunk Szig Máriaanak és mind az mennyei dicsőséges udvarnak méltó erömekre, sok ájojtatos híveknek kérelmésökre

és lelki használatjokra...» Majd így folytatja nemes írói öntudattal: «áldott az oly munka, ki az mennyei dicsőséges Királynak szolgálatjára lépzen».

Irodalomtörténetünk számára kora íróitól eltérőleg a legnagyobb érdeme a «materna lingua»: azaz az édes magyar nyelvünk használatára. Ezen veti papirosra a lelkek üdvét szolgáló, sokszor ihletett, gondolatait, amelyek a magyar Szentek prédikációiban és legendáiban még melegebbek és ünnepiesebbek.

Beöthy Zsolt már a múlt században kiemelte az Érdy-kódexnek irodalomtörténeti értékét: «Az Érdy-kódex a szó szorosabb értelmében nem... legendárium, hanem prédikációs-gyűjtemény... Főérdekét kétséggel az a körülmény adja meg, hogy a magyar Egyház által különösen a tisztelt Szentek történetei is, régibb magyar legendák és krónikák alapján, benne foglaltatnak. Így... Szent István királyé, ... Szent Imre királyé, ... (hercege.) A magyar szépprózai elbeszélés. Bp. 1886. 26. l.

«A mi szemünkben — írja Horváth János — ... a magyar Szentek legendái a néma barát legendáriumának legbecsesebb darabjai. Nemcsak azért, mert hősei magyarok, Árpád-vérből valók, nemcsak mert e legendákat máshol, egész kolostori irodalmunkban, nem olvashatjuk, hanem, mert Szent László és István legendájában valamely krónikát véve alapul, voltaképpen magyar történetet írt és így e legendáiban történetírásunk legelső magyar nyelvű termékeit kell üdvözlöznünk, nyelvükben pedig magyar történeti stílus első zsongéját». — A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bp., 1931. 252.

Ezekért a valóban nagy és szép, történeti alapokon nyugvó és nemesveretűen magyar, beszédekért méltán hálásak lehetünk. Hálás pedig különösképpen a magyar szónoklat-tudo-

Kódex-irodalmunk Szent István királyunkban a Szentet látja.¹ Még a történelem és irodalom Szent Istvánját is elsősorban a Szentért és a Szentben ünnepli. Viszont a katolikus egyház sem mellőzheti hitvallójában a történelem hőseit és a szellemi szántás-vetés nagy munkását. Hiszen a XI. században és ezekben az apostoli munkálatokban szerezte érdemeit és ezért méltán szerepel e század nagy alkotói között.

A magyar kódex-irodalom Szent István lelkiségének elemzése alkalmával szükségképpen azokat az adatokat sorolja fel, amelyek a mi nagy királyunkat elsősorban mint a kereszténység apostolát és másodsorban mint a történelem nagy államférfiát, harmadsorban a keresztény magyar kultúra terjesztőjét jellemzik.² Tagadhatatlan, a magyar történelem Szent Istvánját is, amint mindenkit, egyéni erényei, a kereszténységnek tett örök értékű szolgálatait tették szentté. Mint Egyházának hű fia él a történelemben. Élete tényeivel alakította és formálta a történelmet. Így az ő magyar századára éppen a mi nagy királyunk keresztény magyar szolgálatait ütötték rá a bélyeget. Valóban «az egész keresztény világ meghódítására indult szellemi mozgalomnak lett apostolává».

A kódex- vagy a kézíratos irodalom mindenütt a kereszténységnek a szolgálatában áll. Ennek eszméit és igazságait írja, olvassa. Ezeken elmélkedik. Ezek lelkének tápláléka és gyönyörűségei. Hiszen tényleg az erények hőseit, a kegyelem és fegyelem mártírjait és így a keresztény világszellem legelőkelőbb képviselőit állítja a mindenkori olvasó szeméi elé. Szent István királyunkban is szükségképpen ezeket a vonásokat látja meg, olvassa és másolja a kódex-író.

Ami a kor irodalmi ítélete szerint maradandó érték Szent Istvánban, azt örökíti meg róla életrajza és a krónikás tolla. Írónak és olvasónak ez teljesen elég is volt. De ki is merítette az írásnak és olvasásnak igényeit és egyúttal feltételeit. Mert mi is volt és mi is lehetett más akkor az írás és az irodalom célja, mint a lélek és a szellem hűséges, kereszténynemzeti szolgálata?

Ezek szerint Szent István tehetsége minden erejével, királyi hatalma

mány, de az irodalom és történelem is egyaránt. Idézzük kódex-íróknak hozzánk intézett szavait: «En kedeeg myndden es tellyes byzodalmammal ayanlom mynt zeegeen bynes magamat ymachagtokban». — Érdy-k. magyar-nyelvű «Prohemium libri»-ből. 2. — V. ö. Zolnai Gyula: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1894., 238—254. — Timár Kálmán: A magyar kódex-családok. II. közl. 4. B. kartauzi kódexek. Irodalomtörténeti közlemények. 1927., 222—224. stb.

¹ A királyi atya Imre fiához intézett Intelmeiben, az I. fejezet gondolatai között, első sorban a katolikus vallást és ennek tanítását köti a lelkére. Ezért mondja: «mivel a királynak katolikus vallású hívőnek kell lennie, azért intelmeim között első hely a szent val-

lásé... különösen parancsolom és tanácsolom Neked, hogy, ha a királyi korona dicsősége szíveden fekszik, a katolikus és apostoli hit megőrzésében minden alattvalódnak példaképe légy... mert akiknek hamis hitök vagyön vagy jócselekedetekkel bé nem töltik és fel nem ékesítik azt..., azok sem itt nem országolnak tisztességgel, sem az örök életnek koronájában részök nem lészen». — Corpus Iuris Hungarici. Bp., 1899., I. k., 7. l.

² «Szent István... lelkét... az egyetemes keresztény gondolat hódította meg». H. Sz. I. m. 194. — «Szent Istvánban külföldi kortársai és száz évvel később élt magyar életírói a kegyes és jólelkű uralkodót, a szentéletű... keresztény királyt dicsőítik». — U. o. 239.

minden tekintélyével, apostoli lelke minden ihletével élte és híven, boldogan terjesztette a kereszténység örök igazságait. Önként áradt ki belőle ez az apostolkodás. Fáradtságot soha nem ismert fenséges célja munkálásában. Ez a lelki és szellemi keresztény-magyar élet természetyszerűleg eredményezte az evangéliumi igazságoknak a magyar szívekbe és ugyanakkor inseparabiliter-indivisibiliter a magyar betűkbe való beszívargását. A magyarság élete elválaszthatatlanul a kereszténységhez kapcsolódott. Boldog kivirágzásának Szent István maga, majd fia, Imre, családja és környezete volt a legszebb példája. Kortársai és utódai példa-képpen is tekintettek reá. Addig él a magyarság, amíg Szent István szellemében a kereszténység igazságai és a magyarság életszükségletei éltek.

Bármit cselekedett, gondolt, vagy beszélt, mindennek a mélységes catholicum volt a kánonja. Ez telítette korát és benne az ő hitvalló egyéniségét. Tőle tehát sohasem térhetett el. Sem az állam-életet berendező külső és belső formák kiválasztásában, sem a püspökségek-, kolostorok- vagy templomok alapításában, de egyéni harcaiban, sőt még jócselekedeteiben sem. Éber gondoskodással ápolta mindezekben szükségképpen és apostoli lelkülete szerint a magyar föld szeretetét is. Élete árán is kész volt meggyőződése szerint védeni a magyarság önállóságát, minden más idegen hatalomtól vagy külső befolyástól mentes függetlenségét.¹ Mindent kizárólag azért, mert amiképpen vérében és idegszálaiban magyar és keresztény volt, alattvalóit, mint keresztény testvéreit, tehát az egész magyar nemzetet is, önmagához hasonlóan mindkét hazában boldoggá akarta tenni.²

A magyar kódex-irodalom Szent Istvánban tehát elsősorban Krisztus hitének hű fiát, az erényeket gyakorló hívőt, a kereszténységet magyar földön és magyar szívekben terjesztő apostolt, az államformát szervező királyt, a buzgón imádkozó férfiút, a minden keresztény jócselekedetre kész hitvest, hős és méltó utódlásra alkalmas gyermeket nevelő apát, a szegények hathatós gyámolítóját, özvegyek és árvák rendíthetetlen védelmezőjét és a magyar-keresztény műveltség hathatós terjesztőjét látja és ünnepli. Szent István mégsem volt csak imádkozó, síró, önmegtagadó, kesernyés életű aszkéta, még Szent Imre halála után sem, amilyennek a mult századok jámbor életrajz-írói szeretik feltüntetni.³

¹ «A szent király Krisztus tanítása és a keresztény vallás alapján iparkodott összefogni a nemzetet és biztosítani a haza fennmaradását». — Serédi Jusztinián dr.-nak a Szent István-Akadémia Pázmány-ülésén 1937. december 12-én elmondott beszédéből. V. ö. Szent István utolsó testamentuma gondolataival. (Érdey-k. 499^{13,14}.)

² «Alkotásai minden ízében konstruktív, hatalmas koncepciójú és mindenkor reális politikusnak — szíve és vére szerint egyaránt magyar és egész lelkével keresztény uralkodó-

nak pompás alakjára vetik fényüket». — H. Sz. I. m. 240.

³ V. ö. H. Sz. I. m. 192. — Szent László királyunkról hasonló gondolatokat olvasunk ugyan csak az Érdey-kódex 391³⁴⁻² stb. lapján: «... Dicsőséges Szent László királyról is ... még ő életében megjelenteték sok csodatételnek miatta, hogy ő vóna egyik Úr-Istennek előtte az nagy szent királyok közül, mert ez-világi királyságon vevé az mennyei dicsőségnek királtságát, holott számláltaték az nagy Confessoroknak közikben mind érdemmel, mind méltósággal».

A mi Szent István királyunk a magyar kódex-irodalom szemléletében már oltáron áll. Fején glóriola ékeskedik. Tiszteletére ünnepet ül az egyház. Az Úr szolgálai oltáránál és tiszteletére bemutatják az örök mise-áldozatot. A templomokban róla ünnepi beszédek hangzanak el. A kóruson Officiumát éneklik. A második Nocturnus Lectio-iban olvassák életét.

A szentté-avatása — 1083. év — után megszerkesztik az apostol magyar István király miséjének Oratióját, Secretáját és Complétáját, mert miséje többi része a Communéből vétetett.¹ A zágrábi Sacramentariumban az 1090-ik évből, a XII. század végéről reánk maradt ú. n. magyar Halotti beszéd Pray-kódexében már megtaláljuk mindezeket. Sőt külön a nagy magyar szent király vigiliájára, ünnepére és áthelyezése napjára szétválasztva.

Ki is érezhető a magyar kódex-irodalom szövegéből István királyunknak, mint Egyházunk királyi Szentjének, ez a lelki és szellemi magaslata.²

Szent István élete, amint kódex-írónk szónoki beszéde folyamán kimutatja, a világ Üdvözítője és a legnagyobb Szentek, vagyis az Isten Anyja, és Keresztelő Szent János életének a mása. Írónk meglátja a sokféle egyező vonást és beszédében kifejezésre is juttatja. Hiszen hozzájuk hasonlóan a nagy Isten egészen különös gondviselésének a tárgya. Benne a magyar jellemvonások megnevesítése által egységesen diadalt ült az evangéliumi kereszténység és az emberi gyarlóságoktól megtisztított keresztény magyarság.

1. Szent Istvánt kódex-írónk szerint az Úr-Isten kivételes kegyelmekben részesítette. Az Érdy-kódex kartauzi írója mondja, hogy «neki szentséges életé»-ben «nemes, tisztóletes ajándékokat» adott, «kikkel Úr-Isten ez ő szerelmes szolgáját Anyaszentegyházban felmagasztalá.»³ Méltán tiszteli tehát Szent Istvánt a magyar nemzet, sőt az egész Anyaszentegyház, akit kéziratunk szavai és gondolata szerint maga a nagy Isten magasztal fel, aki mindenkor érdemes és méltó a hívek kegyeletes tiszteletére. Magyar kódex-íróknak ez az értékes megállapítása voltaképpen a századok folyamán a nemzet lelkében mindig élő tiszteletnek az igazolása. Ez a cultus perennis, a veneratio immemorabilis kétségtelenül élt kódex-írónk századában. Mindkettőnek a szellemében és tanítása alapján írja meg ezt a beszédet. Megszerkesztett magyarnyelvű egyházi beszédével összefoglalta a mult adatait és még mélyítette és ter-

¹ Pray-kódex.

² Szent István királyunk ünnepét első ízben az 1902. május 20. napján tartott szabolcsi zsinat vette fel a Magyarországon kötelezően megtartott ünnepek sorába. — Corp. Iuris Hung. Sz. László I. Decr. 38. f. — V. ö. H. Sz. I. 304. — Pannonhalmi Szemle XIII. évf. 1938. 1., 36—54. l. «A zágrábi MR. 126. jelzésű Sacramentarium Magyarország legrégebbi eddig ismert Sacramentariuma... az

első magyar Szentek legősibb imádságait tartalmazza». (38. l.)

³ Érdy-kódex 494³⁻⁵. — «Tisztóletes anyadekokat»: a. m. égi segítséget, kegyelmet kapott Szent István. A «Tisztóletes» jelző a kegyelem nagyságát emeli ki. «Anyaszentegyházban ffeel magasztalaa»: megdicsőíté, szentek közé vevén, a megillető nyilvános tiszteletben részesíté mint hitvallót. — V. ö. Érdy-k. 391. l. a Szent László királyról fentebb idézett szöveggel.

desinent tamen permanet gloriosa. **I** **Cō**
Sollemne nobis intercessio beati laurencii mris q̄s domine
 prester auxilium. ut celestis mens participatio quam sump
 simus. tribuat ecclē tue recensitam leticiam. **I** Agapri
Letetur ecclā tua dī. beati Agapri mris tui m̄r.
 confusa suffragiis. atq; eius p̄cib; gloriosis. & deuota p̄maneat.
 & secunda consistat. **I** **Sēc** **S**uscipe munera q̄s dñe.
 que mei tibi sollempnitate deferimus. cui nos confidimus
 patrocinio liberari. **I** **Cō** **S**acra dñe familia
 tuam munerib; sacris. eius q̄s semp inuentione nos resoue.
 cui sollempnitate celebramus. **I** Magni m̄r.
Ad esto q̄s dñe supplicationib; nris. & incedente beato
 m̄re tuo ad agno. ab hostium nos defende p̄piciatus in
Cō **P**ra q̄s om̄s dī. ut nre humilitatis oblatio cursu. **I**
 & p̄tuoꝝ grata sit honore scōꝝ. & nos parū corpe m̄re
Cō **T**ua fca fumentes q̄s dñe. ut beati magni purifiget. **I**
 mris tui nos foueant continuata p̄sidia. **I** **VIG.**
Bis qui nobis beatissimum regem stephanum. & confes
 sorem tuum etne uite eruditorem contulisti. concede
 p̄picius. ut fidem tuam quam ipso docente percepimus. et
 suffragantib; meritis. morib; & uita teneamus. **I** **Sēc**
Intercessio domine beati stephani regis & cōf tui. munera nra
 tue maiestati conciliet. ut eoꝝ participatione & infide
 tui amoris roboremur. & ab omni aduersitate p̄suis p̄cib;
 p̄ceptio sacramenti tui domine dī nre. **Cō** liberemur. **I**
 interueniente scō stephano rege & confessore tuo. illius
 nobis saluationis conferat effectum. cui spem nobis idem
 beatus contulit. sacre fidei documentis. **I** **I**ndie scō
S qui beatum Stephanum regem & confesorem tuum
 terrem imperii glā coronasti. & scōꝝ tuoꝝ societate
 sublimasti. p̄ra q̄s. ut quem pannonia meruit habere di
 uine religionis doctorem interris. eum in ecclā tua me
 reatur habere defensorem in celis. **I** **Sēc**
Sacrificium qd tue dñe maiestati offerimus. benigno
 uultu respice. & intercessione beati stephani regis

jesztette a jövőre. Hiszen csak azt foglalja írásba és azt hirdeti ajkával, amit nemzeti örökségképpen a századok hitelesítette művekben betűkbe törlejtve talált és amit még ő adott hozzá a magáéból. Élt írónk előtt, élt az ő idejében és él ma is mibennünk, élni fog a jövőben is Szent István tisztelete. Amit a Szentszék hitelesnek ismer, az mindannyiunk öröme nemzeti büszkeségünk is. Szent István királyunkban áldásosan működött a kivételes kegyelem.

2. Szent István magyar király Krisztus apostola. Egyéni életével, akaratával, rendelkezéseivel és minden cselekedetével az evangélium áldott magvetője. Amit maga egyénileg el nem végezhetett, azt jól magválasztott munkatársaira bízta. Ez az elfáradhatatlan, ez a kimeríthetetlen apostoli buzgóság a mi István királyunkban az isteni Megváltó tetszésével találkozott, mert az ő akarata volt. Ezért mondja kódexünk első nagy királyunkat a Gondviselés férfiának. Ezért írja, hogy «*Űr-Isten — Szent Istvánt — királyi méltóságul és apostol gyanánt adá*» nekünk magyaroknak, hogy élete «*tanuságával és jó életének példájával tanojtaná, igazgatná, ótalmazná és az erek idvességnek utára vonná*» «*ez ő szegény*» magyar népét.¹

Ezért mondja újból kódex-írónk... «*úgy olvastatik róla, hogy Űr-Isten ő szent ismereti és választása szerint «mynt az zeep rosaat az tōwysk k zz l azonkeppen zent Isthwant az pogan zylektewl maganak valaztaa*» és kildé keresztény magyar apostoli munkára.

A genezáreti tó partján immár mintegy ezer évvel előbb elhangzott az Üdvözítő ajkáról a nagy küldetés az egész világ számára és minden időkre apostolaihoz: «*Euntes docete omnes gentes: elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket.*»² És az apostolok engedelmeskedtek. Elmentek. Tanítottak. Az emberi szívek megnyíltak. A lelkek kegyelemmel telítve, befogadták az evangélium kemény igazságait. Mesterük példáját követve, boldogok voltak, ha szenvedhettek az igazságért. Az apostolok küldetésüket átadták utódaiknak. Ezek ismét az ő utódaiknak és így jutunk el a magyar István király századáig.

Mintha ez a krisztusi missio christiana lelkünk öröme Magyarországon is megismétlődne a keresztény időszámítás ezredik éve táján Szent István királyunk idejében. És ez természetes is. Hiszen a nagy evangéliumi küldetés minden nemzetnek, tehát a magyarnak is szólt. Az elmélkedés titokzatos magaslatán elgondolkodva, szinte halljuk lélekben az Üdvözítő ajkáról a szót István királyunkhoz és méltó apostol-lelkű munkatársaihoz: *Euntes docete gentem inclytam Hungarorum meam...*: Menjetek, tanítsatok a keresztény örök igazságokra az én nemes és kiválasztott magyar

¹ U. o. 494¹⁶⁻¹⁹. — A tanojtaná, igazgatná, oltalmazná: szóhalmaz, melyben gondolati fokozás jut kifejezésre, az író gondolatbőségének és Szent István személyét illető nagy tiszteletének a jeléül. — V. ö. Acta Sanc-

torum, Sept. I. 523 stb. — Breviarium Strigoniense, Páris, Bibl. Nat., Ms. XV., 8879. 401 etc.

² Érdy-k. 494⁷⁻¹⁰. — Máté 28., 19.

& confessoris tui nos ab omnib' inimicor' insidius de-
 fende. & p'mia et'ne uite concede. **I. x. Co**
Tuere q's domine familiam tuam. & quam p' doctrina
 beati stephani regis & es tui de tenebris adueram lu-
 cem conuerstus. ea post istius temporis decursum
 element p'ducas ad regna celoz. **I. Translt.**
Concede q's nos omps ds. p' interuentu beati stephani
 gl'osissimi pannonioz regis. cui' hodierna die
 translatione celebram. pacifice mundi cursus p'age.
 qui diuinitus inspirat sibi subiectos p'p'os. tue ma-
 iestati meruit subicere. **I. Sec**
Plaeant munera omps ds. p' interuentum beati. que
 tue clemencie deferimus. p' merita beati stephani
 gl'osissimi pannonioz regis. nosq; ab omnib' tucantur
 aduersis. quos p'etna remuneratione infide sce tri-
 nitatis solidare non distulit. **I. Co**
Sumpta sacrificia nos q's dne. alaqueis inimicor' n'roz
 defendant. & p' merita beati stephani gl'osissimi pa-
 nnonioz regis. ad et'ne patrie claritatem p'ducant. **I. P**
Meritum tuum domine timothei & simph.
 nobis q's placat' impende. & intercedentib' scis mar-
 tirib' tuis. timotheo. & simphoriano dexteram super-
 nos tue p'piciacionis extende. **I. Sec**
Acepta s't tibi domine sacrat' plebis oblatio. p' tuoz
 honore. sc'oz. quoz se m'ris p'cepisse de tribulacione
 cognoscit auxilium. **I. Co** **D**iuini muneris
 largitate faciat. q's dne ds nr. ut intercedentibus scis
 tuis. timotheo. & simphoriano. in eoz semp participa-
 cione sumamus. **I. Bartholomei apli.**
Cmps semp ds. qui hui' diei uenerandam semq;
 leticiam beati apli tui bartholomei festiuitate
 tribuisti. da eccl'e tue. & amare qd credidit. &
 predicare quod docuit. **I. Sec**
Beati apli tui bartholomei cui' sollempnia' recen-
 semus. q's dne. ut ei' auxilio tua beneficia capiam'.

nemzetemet... És az Ige elhangzott a lelkekhez. Betöltötet a magyar föld térségeit is, a szívek mélységeit is. A lelkek ihletődtek. Szomjú szívvel szívták magukba a csálhatatlan Igét. Majd a magyar földön és magyar nemzet szülöttei közül is mind többhöz szólt lélek szerint ez az evangéliumi küldetés. Sokan hirdetik az Igét a magyar nemzet fiai is, mint az Egyház szolgálói. Jó magyar szívek termékeny talajába hullott az evangéliumi mag. Gyümölcsöt is termett már a nagy király idején és terem századok-ezredek folyamán a keresztény-magyar szívekben.¹ Terem ma is és mindenkor.

3. Szent István a keresztény király eszményképe. A magyar földön királyi-apostoli küldetésében teljes odaadással és örök eredménnyel kötötte össze a Szentírásban megnevezett és kódexünkben is idézett igazságot az irgalmassággal. «Míg ez világon lén: nagy irgalmasságban, igazságban és kegyelmességben éle ez szegény újkereszttyén nép között».² Méltán írja róla kódexünk a Példák Könyvének mély gondolatát egészen a szent királyra alkalmazva: «Irgalmasság és igazság megőrzi az királyt és kegyelmességgel megerősítetik őneki birodalma», «Misericordia et veritas custodiunt regem et roborabitur clementia tronus eius».³ A legnehezebb két királyi erény, az igazságosságnak és az okosan alkalmazott irgalmasságnak egy egész életen át való szolgálata, az életben való gyakorlása, összekötve a keresztény és nemzeti erényekkel. Ezek jellemzik Szent Istvánt és ezért magasztosul minden időkre a keresztény királyok eszményképévé. «Szent István hitében erős, vallása parancsait követő, egyházát gyámolító, szigorú erkölcsű, középkori uralkodó volt a Nagy Károlyok, Nagy Ottók, Simeonok fajtájából»⁴ írja róla a mai történelem.

A mi nagy István királyunkban a nagy fejedelmek és királyok összes erényei megvoltak, amint a róla írt legendák és történelmi művek lapjain is híven olvasható. Ezért is modhatjuk róla még, hogy

4. egész életében az Úr színe előtt járt. Imádkozó, buzgó, nagy-ájtatos lélek volt, aki életében az örök Mindenható evangéliumi igazságait megvalósította. «Oly igen elhatalmazott vala kedég az isteni látásban, hogy mikoron ájojtatus imádságában volt, elragadtaték néha lelkében, néha test szerént is felemeltetött az feld színről». Kódex-írónk mindezt kifejti a jámbor olvasó értelmének megvilágítása céljából és rámutat az isteni kegyelem erejétől megihletődött lélek elragadtatásának

¹ V. ö. Hartvik: «Legimus in prophetia de apostolis scriptum, quod in omnem terram — etiam in Hungariam — exivit sonus eorum et cetera, hoc non solum de duodecim, sed de omnibus a Deo missis ad evangelizandum dictum probatur, quorum fide et verbis et moribus incrementum pavit ecclesia». — Varju Elemér: *Legendae Sancti Regis Stephani*, Bp., 1928. II. és 34. l.

² U. o. 494 ⁹⁻¹¹. Példabeszédek Könyve 20., 28.

³ U. o. 494 ³⁻⁶. Temesvári Pelbárt is ezeket az igéket alkalmazza Szent Istvánra a róla írt harmadik beszéde elején. — *Sermones de Sanctis*. Pars. est., s. LIV. «A» szakaszában.

⁴ H. sz. I. m. 192.

az okára: «ő szentséges érdemének miatta».¹ Másutt meg így ír, szentséges érdemének alapvető erényeit is hangsúlyozva: «lelkét éltetvén ájojtatus imádságokkal, elméjét mennyei gondolatokkal». Akiről ez a fenséges állítás igaznak bizonyul, mert egész életéről igazán elmondható, arról méltán írhatta kódexünk, amit az Írás Henochról és Abrahamról dicsérettel emleget: «ambulabat coram Deo»: az Úr színe előtt járt.

A szentistváni elragadtatásokat Temesvári Pelbártnak Szentünkéről írt első beszéde «I» szakaszában is megtaláljuk és pedig kódexünkével egyező gondolatban, de latin-nyelvű szövegezésben. Ez az előadás így még szemléletesebb és színeesebb. T. Pelbárt szerint míg Szent István imádkozik, angyalok szállnak le az Égből. Az angyalok az imádkozó szent király fölé sátorleplet terjesztenek és azt mindaddig tartják, míg csak a lélek benső társalgásának Istenben való teljes elmerülése tart. Szent István király, a szellem és lélek teljes egységében imádta a nagy Istent. Vele már a földön csodálatos bensőséggel társalgott.

5. Már kora ifjúságától kezdve felhasználta a kegyelmeket. Már kisdéd korától erős volt benne a hit, hatalmas a jó erkölcs. «Mikoron azért — írja kódex-írónk — bodogságus Szent István király felserdült ember korában jutott volna, gyoropodik vala mint mennyből adatott nemes magzat, szent ajándék, mind Ur-Istennek mind embereknek látására jó erkölcsben, jámborságban, szent malsztban, isteni félelemben és szeretetben és mindennek utána szentséges életben.»²

Hasonló életadattal találkozunk Szent László királyunk legendájában, ugyancsak az Érdy-kódexben.³

6. Ezek bizonyításul szolgál, amit kódexünk írója Szent Istvánról a továbbiakban mond. «Ez világi testi életét szent bejttel, vigyázással és zarándok-járással»⁴ tette alkalmassá az isteni kegyelem bőségének felhasználására, mely benne önmaga javára érdemekben termékeny, a mindenkori magyarság és mások, sőt az egész emberiség, számára gyümölcsözővé vált. Önmegtagadás nélkül nincs erény, erény nélkül nincs érdem és érdem nélkül nincs jutalom. Szent István élete a leg-

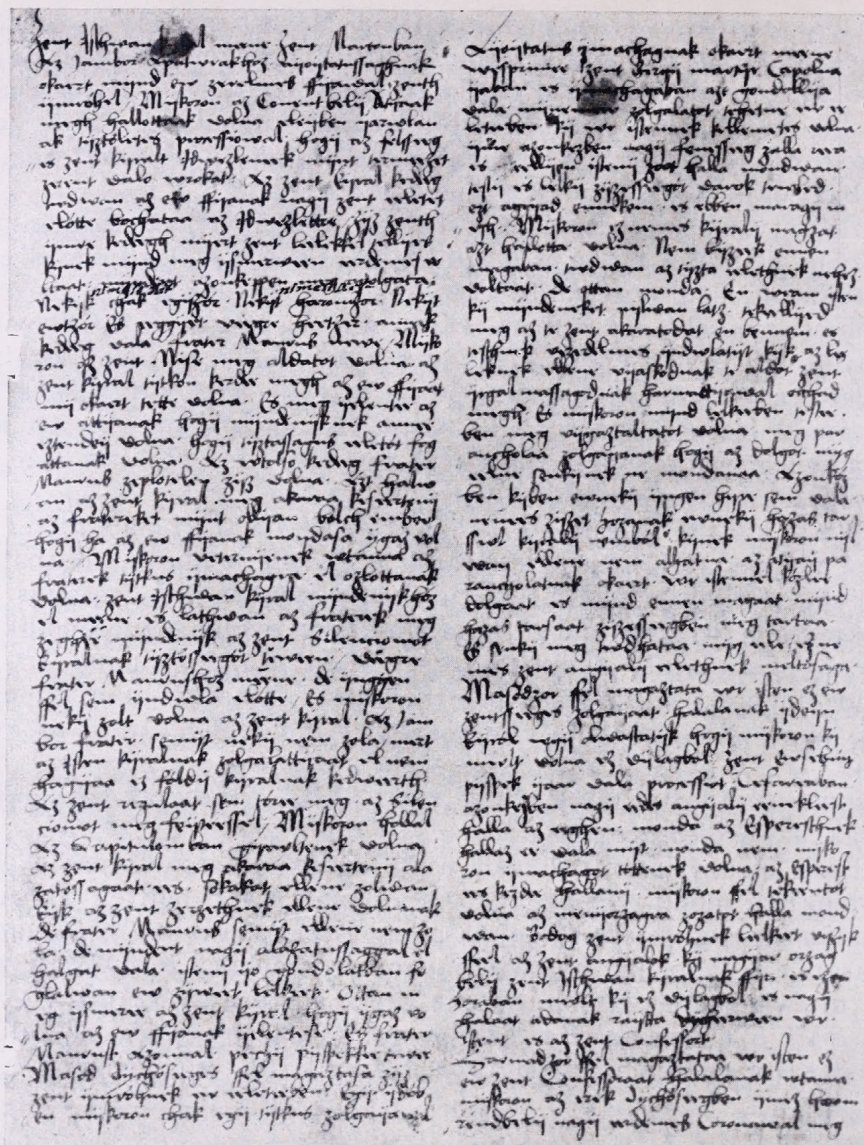
¹ Érdy-k. 495¹⁸⁻²². — Szent István testének imádság közben a föld színéről való elragadtatászerű felemelkedéséhez hasonlót több más szent életében is olvashatunk. Így például a magyar Szentek közül a mi nagy László királyunk legendájában. «... mikoron ő jó szokása szerint egy éjjel bement volna az váradi monostorban ájojtatus imádságnak okáért, látja az komornik, ki kivől maradott vala, az ő urát megdicsőült testben, szent angyalok miatt az Égben felemeltetvén, nagy fényességgel fényleni». Érdy-k. 403³³. — Erről a váradi felemelkedésről és egyéb Szentek életében gyakori ilyen elragadtatásról Horváth Cyrill:

Szent László legendáinak eredetéről (Bp. 1927. 17. l. stb.) c. műve lapjain bővebben olvashatunk. — Szent Istvánnak minden hazai, sőt külföldi régibb és újabb életrajzában megtaláljuk lelki elmerülése jellemzéseiképen. — Brev. Strig. Ms. Paris, 406. — L. Jaud: Vie de Saints. Tours, 1929., 387. «Un jour que saint Etienne priaient absorbé en Dieu, il fût enlevé l'air par les Anges jusqu'à ce que son oraison fût achevée».

² Érdy-k. 496¹⁸⁻²³.

³ Érdy-k. 387—404.

⁴ Érdy-k. 495²⁴⁻²⁵.

Szent István király kutatja az igazságot. Mórt pécsi püspökké teszi.

szebb keresztény és a legboldogítóbb magyar élet volt. Gazdag keresztény erényekben, hatalmas érdemekben és diadalmas jutalomban.

Annak wtanna egy ydőben (616. lap.)

«Zent Isthwan kiral meene zent Martonban az Iambor apatwrakhoz ayoytatussaghnak okaert mynd ew zerelmes ffyawal zenth

ymrôhel. Mykoron az Conuent bely Atyaak megh hallottaak volna eleyben yarwlanak tyztôletes processional hogy az felsseeges zent kyralt Idwezleneek mynt termeezet zerent valo wrokat. Az zent kyral kedeege twdwan az ew ffyanak nagy zent eeletet elôtte bochataa az Idwezlettre, zyz zenth ymre kedeege myert zent leelekkkel tellyes kynek mynd meg ysmereen erdemes voltaat myndent azonkeppen meg apolgata. Nekyk chak egyzôr Nekyt háromzor, Nekyt ewtzôr Es eeggyet veegre heetzer, annak kedeege vala frater Maurus newe. Mykoron az zent Mise meg aldatot volna, az zent kyral tytkon kerdee megh az ew ffyaat, my okaert tette volna. Es meg yelentee az ew attyanak hogy myndenyknek année eztendey volna hogy tyztassagus eeletôt fogattanak volna. Az wtolso kedeege frater Maurus zeplôtelen zyz volna. Azt halwan az zent kyral meg akaraa kесеerteny az fratereket mynt olyan bôlch ember hogy ha az ew ffyanak mondasa ygaz volna Mykoron veternyenek wtanna az fraterék tytkus ymachagra el ozlottanak volna zent Isthwan kyral myndenykhöz el meene, ez lathwan az fraterék meg zeghee myndenyk az zent Silenciomot kyralnak tyztôsseegôt teweene Veegre frater Maurushoz meene de yngyen ffel sem yndwla elôtte, Es mykoron neky zolt volna az zent kyral az Iambor frater semyt neky nem zola mert az Isten kyralnak zolgalattyaat el nem hagyaa ez földy kyralnak kedweerth. Az zent regulaat sem trôee meg az Silenciomot meg feytesel, Mykoron hollal az Capitolumban gyewltenek volna az zent kyral meg akaraa kесеerteny alazatossagaat ees, sokakat ellene zolwan kyk az zent zerzethnek ellene volnanak. De frater Maurus semyt ellene nem zola de myndent nagy alazatussaggal el halgat vala isteny yo gondolatban foglalwan ew zyweet lelkeet. Ottan meg ysmeree az zent kyral hogy ygaz volna az ew ffyanak yelentese. Es frater Maurust azonnal pechy pyspekkee teweene.

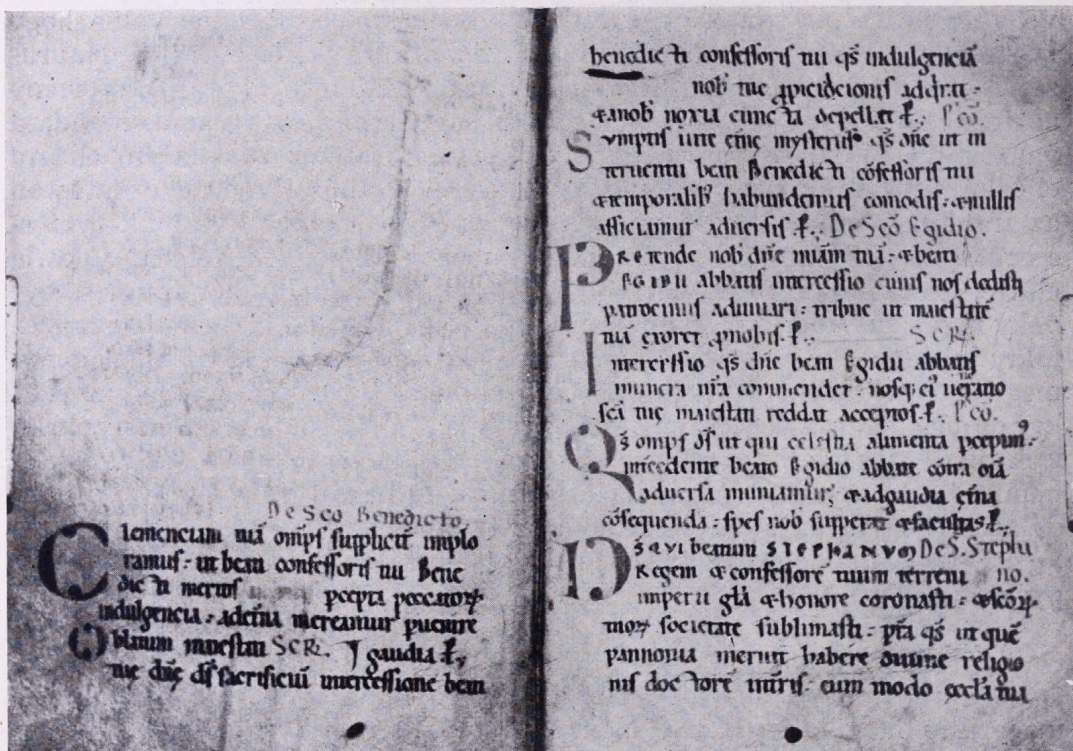
Az Érdy-kódex 616. lapjának a hét csók-szövege.

Amit a mindenkori magyarság számára törvényeibe foglalt, azt ön-maga is mindig megtartotta. Nemcsak példát írt, hanem példát is adott. Ez a szellem ihlette a mi nagy István királyunkat Imre fiához írt Intelmeiben és minden törvény-alkotásában. Egyházi és a magyar haza javára tett minden intézkedésében ugyanez a kemény, fegyelmezést kívánó és feltétlenül önmegtagadással járó szellem vezette. Szent István életében bizonyossá vált, amit az Üdvözítő az evangéliumi asszonynak mondott: Boldogak, akik hallgatják és megtartják az Isten ígését.

7. Szent István király mint bíró lelkiismeretes gondossággal kutatta az igazságot. Ugyancsak az Érdy-kódex Szent Imre-legendája szövegében mond el István királyunkról egy lelki érdemet szemléltető és minden idők olvasójára szellemi gyönyörködtetéssel ható bájos idillt. «Szent István király — egy időben — méne Szentmártonban, az jámbor Apáturakhoz ájojtatusságnak okáért mind ő szerelmes fiával,

Szent «ymróhel»... Az konventbéli atyák... tisztöletes processzióval eleiben járulának, hogy az fölséges szent királyt idvezlenék.¹

«Az szent király — Imre herceget — előtte bocsátá», «a szerzetes Atyák» idvezletére. Mindent azonképen megapolgata. De «Nekyk² chak egyzör Nekyt haromzor, Nekyt ewtzör Es eeggyet veegre heetzer, annak kedeege vala frater Maurus newe».³ A személyválogatást nem tűrő igazságos király ezen meglepődve, fiát kérdőre vonta, «mi okáért tette volna». És — Imre — megjelenté az ő atyjának, hogy «mindeniknek anné esztendei volna,

A zágrábi 1083. évi Sanctuarium Szent István Oratiója.

hogy tisztaságus életöt fogadtanak volna.» «Az wtolso kedeege frater Maurus zeplötelen zyz volna.»⁴

A szent király, «mint olyan bölcs ember, — mondja kódexünk, — meg akará késértetni a frátereket, ha az ő fiának mondása igaz volna. — Mikoron veternyének utána az fráterek titkos imádságra eloszlottanak volna, Szent István király mindenikhez elméne. Ezt látván az fráterek, megszégé mindenik az szent silenciumot, királynak tisztösségöt tevén.»

¹ Érdy-k. 615⁶ — 616¹¹.

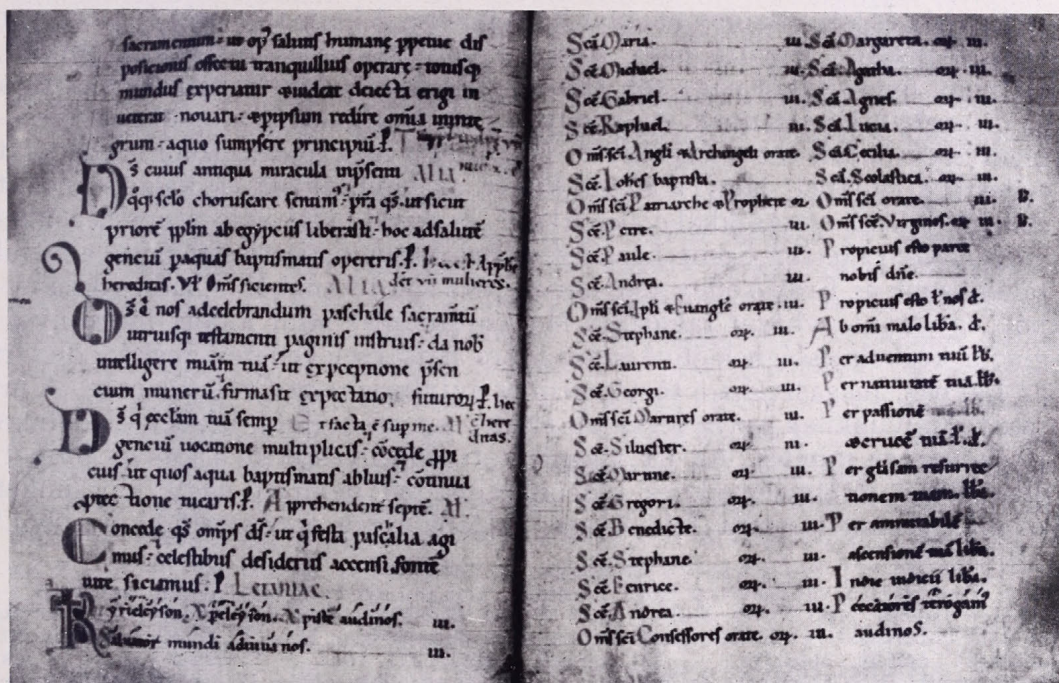
² «Nekyk: — nekyk helyett, a. m. néme-lyiket, vagyis egyiket, másikat...

³ Érdy-k. 616¹⁶⁻¹⁷.

⁴ Érdy-k. 616²¹⁻²².

Fráter Maurus azonban «ingyen fel sem indula előtte. És mikoron neki szólt volna az szent király, az jámbor fráter semmit neki nem szóla, mert Isten-királynak szolgálatját el nem hagyá ez földi királynak kedvéért. Az szent regulát sem töré meg, az silentiumot megfajtással.»¹

Hollal «az capitulomban... az szent király meg akará késérteni Maurus alázatosságát. Sokakat ellene szólván, kik az szent szerzetnek ellene volnának.»² «Frater Maurus semmit ellene nem szóla, de mindent nagy

A zágrábi 1083. évi Sanctuarium Mindszent litániája, amelyben Szent István neve előfordul.

alázatossággal elhallgat vala, isteni jó gondolatban foglalván ő szívét, lelkét.»³

«A szent király így megismeré, hogy igaz volna az ő fiának jelentése.» És frater Maurust «azonnal» «pechy pyspekkee tewee».

Az igazságos király a lelkek területén, a bölcsesség módján vizsgálta

¹ Mór szerzetes az szent regulát sem töré meg «az Silentiumot meg feyteesse»: a. m. megszegéssel, meg nem-tartással; Silentiumot: csendet megfajteni, régi magyar kifejezés, mai nyelvünkben. már nem használatos e kifejezés A latin «solvo», a német «auflösen», «aufheben» értelmének felel meg. L. Magyar Nyelvtörténeti Szótár, Bp. 1890. I. 787—788. l. Ez a kitétel nem fordul elő.

² Érdy-k. 616³³⁻³⁵. Alázatosságot megkísérteni: a. m. próbára tenni. — «... kik az szent szerzetnek ellene volnának»: amik a szent szerzet szabályai ellen való kihágások, vétsek. Hollal: másnap reggel.

³ «Maurus... isteni jó gondolatban foglalván ő szívét-lelkét: a. m. elmerült Istenében, vagy Istenre irányuló jó gondolatok töltötték el a szívét-lelkét és ezért semmit sem

meg bírói gondos utánjárással az előtte oktalan személyválogatásnak tetsző és másokkal szemben igazságtalannak, sérelmesnek, lealacsonyító-nak látszó jogesetet. Mint az ország legfőbb bírása, megismervén az igazságot, meggyőződve Maurus frater lelki értékeiről, az igazság alapján méltó jutalmat osztott neki. A pécsi püspökségre Maurus teljes érdemessége alapján, az igazságot szerető és kutató király, II. Silvester pápától nyert felhatalmazása erejével, került. Ez a példaeset így kódex-irodal-munkban egyedülálló és minden tekintetben építőleg hat.

8. Szent István király gazdag adományokat tett az Egyház és a keresztény magyar haza javára. A kereszténység és a magyar haza ellenségeit legyőző nagy király a hadizsákmány birtokába jutván, «az nagy nyereségből nagy-sok szentegyházakat és klastromokat rakattata ez országban Ur-Istennek, Asszonyunk Szíz Máriának és az mennyei dicsőséges Szentöknek tisztösségökre.»¹ Hozzáteszi még kódex-írónk a gondolat teljessége céljából, hogy a szent király az egyházakat és kalastromokat «kilemb-kilemb városokkal valalokkal»² és «kywl belől valo zeepsseegökkal meg erőssöy»-tette.³ Szent László életében hasonló tiszteletreméltó adattal találkozunk az Érdy-kódex 399. lapján. «Az sok bitangból (a hadizsákmányból) egy szentegyházat rakattata Monyorósdon.»⁴ Mint áldott jótékonyságot, a kegyelmességnek jövő századokra ható cselekedeteit méltán dicséri az Egyház, magasztalja a történelem és jutalmazza az Örök Igazság. A mi szent királyunknak egyik legszebb erénye, s a szent Jobb-kéznek diadalmas jótékonysága mindez. Az Úr megmentette az enyészettől a jótévő Jobbot. Ezeknek a jótéteményeknek köszönhetjük ma nemzeti nagy kincsünket és ereklényket, a szent Jobb-kezet, az örök Isten gondviselő akaratából.⁵

szólt Szent István vádaskodásai ellen, hanem egészen Istenre bízta ügyét. Érdy-k 616³⁵⁻³⁷.

¹ Érdy-k. 496³⁸⁻³. Kalastromokat rakni, rakatni: építeni, építtetni. — Ur-Istennek Asszonyunk Szíz Máriának és az mennyei dicsőséges Szentöknek tisztösségökre: tiszteletökre.

² Érdy-k. 496³. «valalokkal» vagy: vála-lókkal szó eredetije a vallani, valamit magáé-nak vallani, birtokolni igéből származik. Latin megfelelője: habere, a német: haben. Mint főnév: valal stb.: a. m. vagyon, possessum, Besitz. Tehát a szentegyházaknak, kalastromoknak «kylemb kylemb városokkal valalokkal» való megerősítése vagyis ellátása annyit jelent, mint az Egyházaknak és kalastromoknak több várossal és birtokkal, vagyis földterülettel, gazdasággal, tehát vagyonnal való ellátása, ezeknek odaadományozása. Szent István tehát az általa alapított egyházaknak és kalastromoknak, azaz szerzetes házaknak, nemcsak falukat, városokat, bennök embereket adott, hanem földbirtokot, gazdasági területeket is. A «valal», valál, volál, velál nyelvtani szóalak úgy származik — mondja Zolnai Gyula —, mint halni igéből, azaz hal-ból halál, fonni igéből: fon-ból fonál stb. A «valál itt a

város szó synonymumaként van használva». — L. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig 8. és 248—249. l. — V. ö. Magy. Nyelvtört. szótár, III. 1002. — Szinyei József: A magyar nyelvhasználat. Bp., 1927. 89. Előfordul az Érdy-kódexünkben még egyszer, azután a Müncheni-k. 49., Apor-k. 37., Bécsi-k. 26., Döbrentei-k. 16. lapokon. — Toldy Ferenc: Magyar Szentek Legendái. Pest, 1859. 15. l. 38. j. szerint «él mind máig némely helynevekben». — V. ö. Budenz József: Magyar Nyelvőr, III. 291. és Szarvas Gábor cikkével u. o. XXXI. 28. l.

³ Szent István az általa alapított egyházakat és kalastromokat «kywl belől valo zeepsseegökkal meg erőssöy»-é, a. m. külső és belső gazdag adományaival látta el, vagyis az egyházi és szerzetes élet külső és belső, vagyoni és szellemi, Isten-tiszteleti stb. élet-lehetőségeiről gondoskodott.

⁴ Érdy-k 399³⁸.

⁵ Érdy-k. 499³²—500¹². Kódexünk a Szent István-beszéd végén hosszabban emlékezik meg a Szent Jobb-kézről és ennek jócselekedeteiről. Ez az első magyarnyelvű irodalomtörténeti adatunk a Szent Jobb-kéz tiszteletére és történetére.

9. István királyunk nem egyedül, hanem «mind ő asszony feleségével, Keslával»¹ cselekedte a jót. Az újonnan alapított szentegyházak és kalastromok gondviselésében mindketten fáradhatatlanok valának. Kódexünk írója állításai hitelessége céljából, «az orzagh Cronicaya»-ra hivatkozik, mert ezzel István és Gizella szép jótévő jellemvonásait a nagy tekintélynek örvendő régi irat erejével hitelesíti.

«Úgy olvastatik róluk, — írja kódexünk — az ország krónikájában, «hogy minden esztendőben eljárják vala ez országot, meglátogatván, nézőgetvén minden szentegyházakat, kikben kívül-belül ha mi fogyatkozást láttanak, addég onnan el nem mentenek, míg szerével meg nem építették.»²

Ez a szerető gondoskodás, mint ismételten újabb és bőkezűbb jótétemény az Egyház javára, Szent Istvánnak és Gizella királynénak egyik legszebb és legismertebb erénye, amely különösen egyházszeretetüknek századokra ezredekre kiható ragyogó bizonyossága.

Még az előzőknél is jellemzőbb Szent István és Gizella szerető egyház-gondozására kódexünk következő közlése: ... «Azonképen Kesla királyné-asszony misemond-ruhákat, oltár-öltözeteket, keresztöket és egyéb egyházi ruhákat»³ adományozott az Egyházaknak. Hozzáteszi még gondolat-fokozásképen «megnézőgetvén, megújjogát vala»⁴ minden előbbi időből származó templomi és oltárfelszerelést.

10. A szent magyar király a katolikus egyház szolgálait még különösebben szerető gondozásban részesítette. «Továbbá egyházi népekről és fejedelmekről az szent királynak olyan nagy «gongya» vala, hogy ennenmaga meglátogatta őket, vizitálta, examinálta «ha yol eel awagy gonozwl, ha anyazent egyhazhoz laa, ha vygyaz az zeegheen nepõn ha pastorssagaat zerewel vysely akar papok voltanak awagy Calastromban lakozo barátok».⁵

Ennek a valóban jellegzetes szentistváni egyházgondozásnak épületes adatait továbbfejlesztve, még mélyebb egyéni jellemzés céljából, hozzá-

¹ U. o. 496¹⁰⁻¹⁹.

² U. o. 496¹²⁻¹⁶.

³ Érdy-k. 496¹⁶⁻¹⁸.

⁴ U. o. 497¹⁸⁻¹⁹. «olthaar ötözet»: oltár-terítő, az oltároknak ruha-terítő felszerelése. — «megh wyogat»: megújjogát, azaz megújítgat; «olyan nyelvtani alak, mint a mai nyelvben tisztogat-ból: tisztítgat, hasogat-ból: hasítgat». Zolnai Gy.: I. m. 249. — «eegyhaazbely rwha»: egyházi-, templomi ruha-felszerelés, paramentum, liturgikus szertartásoknál hivatalosan előírt ruha. A mai koronázó palást Gizella királynétól hímezett és a székesfehérvári templomnak adományozott ilyen miseruhából készült. — Kódex-írónk ezt a gondolat-csoportot a Chronica Hungarorum-ból vette. Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque Arpadiane gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Volum. I. Budapest, 1937.

⁵ Érdy-k. 497¹⁹⁻²⁴. «Egyházi népekről és fejedelmekről»: papokról és papi fejedelmek-

ról vagyis egyháznagyokról gondoskodik Szent István. — «ha yol eel awagy gonozwl»: ha vajjon jámborul azaz buzgón él-e avagy gonoszul, vagyis talán elhanyagolja az egyházi állásával járó kötelességeit és hogy erkölcsi élete megfelel-e az egyháztól megkívánt tisztaságnak. — «ha anyazent egyhazhoz laa»: van-e gondja az egyház ügyeire azaz gondot visel-e rá. «Valamihez látni», a mi mai nyelvhasználatunkban ismeretlen szóvonzat, ellenben «valamihez hozzálátni», szokásos kifejezés. — «Ha vygyaz az zeegheen nepõn»: vigyáz, öröködik-e a szegény nép javán? — «ha pastorssagaat zerewel vysely»: ha gondosan és lelkiismeretesen végzi és teljesíti-e lelkipásztori teendőit. — «akar papok voltanak awagy Calastromban lakozo barátok»: a lelkipásztorkodó vagyis a világi papságot különválasztja a szerzetesektől, akik kalastromban laknak és kontemplatív életet élnek. Ezek a nép nyelvén: barátok. — V. ö. Zolnai Gy. I. m. 248.

teszi kódex-írónk: «ha kyt latot hallot reesthnek twnyanak lenny meg feddötte Corrigalta, ha kyt latot hallot zent eeletwnek lenny azt lelke zerent zerette es eelt tanachawal.»¹ István királyunk nemcsak megalapította a püspökségeket és monastorokat, hanem azok életéről és kormányzásáról, magukról az apostol-utódokról is szinte csodálatos lelkiismeretességgel gondoskodott. Nemcsak anyagi javaival biztosította a későbbi századokra fennmaradásukat és a lelki élet ápolásának minden személyi lehetőségét, hanem magukra az apostoli küldetésü és az evangéliumi magvető munkásokra is kiváló gondot fordított. Ezért fűzi hozzá kódexünk ennek a mindeneknél értékesebb gondoskodásnak szerető fokozására és szemléltetésére: ... «Szentmártonból, az Apátur szerzetből «yztragomy erseккеe valazta eegy zent eeletw fratert kynek Sebestyen vala newe, Calachay erseккеe frater Astricosth, pecy pyspekkee frater Maurosth.»...²

Amiképpen a világ Üdvözítője apostolokat és tanítványokat választott maga mellé az örök hitigazságok hirdetésére, bizonyos hasonlóság alapján, aminek kimutatására kódex-írónk tudatosan törekszik, — Szent István egyház-gondozó működésében is különösebb figyelmet fordított a még csak kezdődő magyar egyház apostol-lelkű püspökeire és érsekeire. A legkiválóbb képzettségű, de ami még ennél is fontosabb, a legbuzgóbb lelkületű egyéneket választja ki, mert jól tudja az egyház alapításának evangéliumi történetét és ismeri az Üdvözítőnek élete példáját.

«Szent István buzgó munkatársai a Szent Benedek-rendjének kolostorban élő és főpapi székbe került erős-hitű szerzetesei teljes munkát végeztek. A kereszténység zsenge palántája csakhamar terebélyes fává növekedett.» Kódex-írónk még hozzáfűzi tiszteletadásul saját kis gondolatát, mint az elmondottak megfontolása nyomán lelkében önként fakadt egyszerű megjegyzést, mely azonban így is igen sokat fejez ki az író világnézetéből, az első püspökök személyeire vonatkozólag: ... «eellyen zent atyákat». Ebből magából is látható, milyen meleg elmerüléssel fogalmazza kartauzi írónk ezt a valóban szép, tartalmas szöveget, mely az olvasó lelkében is bizonyára lelkesítő visszhangra talált.

II. «... Bodoghssagus zent Isthwan kyral... irlalmasz ívű» és jótevő volt. Kódex-írónk ismét forrására hivatkozik ennek bizonyítására. «Továbbá ... nyilván megismértetik, kiről úgy olvastatik,³ hogy ...» Példát hoz fel, amely önmagában híven, szinte meghatóan és drámai erővel, jellemzi a szent király áldott, szegény-gondozó jótékony-ságát. A szép példa szövege eredeti magyar fogalmazás szerint így hangzik:

¹ Érdy-k. 497²⁵⁻²⁶. «ha kyt latot hallot zent eeletwnek lenny azt lelke zerent zerette es eelt tanachawal»: latinos mondatszerkezet. A latin nyelvből magyarra való fordítás bizonyosságául szolgál.

² U. o. 497²⁸⁻³¹. «apathwr zerzet»: Szent Benedek-Rendje, mert a Rend és külön a konvent feje az Apát. — «yztragom»: Esztergom. — «Astricos»: a. m. Asztrik, Asztrikus-

nak, «Mauros»: Maurusnak magyaros kifejtése, mondja Zolnai Gyula, I. m. 249. l. 73. j. — V. ö. AASS. Sept. I. Antverpie, 1746. 551—563. — V. ö. H. Sz. I. 206.

³ Forrására hivatkozik, jelezvén, hogy leírt gondolatait valamilyen olvasott műből merítette, de nem nevezi meg szerző vagy cím szerint.

Szentinét életit ez zent zuz lanagij
életinét erdinet tudatovan megnem
itili vala. de emen magat alaza
töföghen yafaluan foglaluan. melij
alazatosagot tud vala lennij. mün
den joragos myeltöndetentnek
amjanak es erizenenek. Ezeben
forgatya vala gyakorta. es nelya
egyebeke es bezzelij vala. Az ev
nemzetnek eleijnek eletetet. es
eletentnek zentséget. Az az zent
istuan kyalnak életit. Ky vala
mageroknak elsen kyalija es apos
tola. Kijnek hitit. es kerezen hit
nek predicationat. Kijnel az ev
nemzetet az pogan magerokat
meg fordelta. az baluanyoknak
imadasatit. Mytöppen amya zent
egyhaz hirdeti jelentij. Es meg
gondolija vala zent jnnreh or hercbeg
nek es ev életit. es ev zentséges
szességet. Kijnek mytkoron volna
nemességes jégese. georet chazar
nak lenanija. istentül netij meg
jelentetet. es az ev jégesenel zep

Szent Margit-legenda 46. lapja, eredeti nagyságban. Szent Margit «Ezeben forgatya
vala gyakorta... zent istuan kyalnak» életét.

... «Szent István... királyi aranyas erszénye mindenkoron teljes volt arany-forinttal és pénzzel. Soha oly szegény hozzá nem jöhetött avagy csak látott volna úton elmúlni is, hogy «hewon» elbocsátta volna».¹

«Egy éjjel kedég felkelt és méne közikben az szegényeknek egy «zakcho» pénzzel. Hogy az szegények ezt látták volna, reá rohanának és mind pénzét elragadozák «Mynd zeep kyraly ewz zakalaat ky zaggataak».²

Szent István királyunk nagy lelki nemességét élénken jellemzik, amiket kódexünk írója róla a továbbiakban mond.

... «Mikoron azt szenvedte volna az Isten emböre és Krisztus Jézusnak vitéze, nem állojtá tisztöletlenségre és bosszuságra».³ «De nagy eremmel és hálaadással az édes teremő Úr-Istennek szent «zyleye keepe eleyben meene es terdre esween monda nagy ffele zowal es syrassal».⁴

«O meennyey dych seeghnek kyalne azzonya es ennekem: yme kyt te kyallyaa tetteel, az te vytezyd mynemew tyzt sseeggel ylteek. Ha ellensegem tötte volna rayttam haat te zent seghedelmeddel meg allanaam bozzwmat».⁵

És hozzáteszi fenséges férfi-öntudattal és teljes keresztény alázattal, amelyekben diadalmas lelki erő és hatalmas önuralom bölcsesége rejlik, az evangélium örök igazságaira hivatkozva: «De ezt kywanom ennekem az erek bodogsagban meg fyzethny Idwezeytenknek mondasa zerent. Ty feyetenknek egy hay zaala sem veez el».⁶

Ennek a ragyogó férfias jellem-szilárdságnak, amely Szent Istvánban evangéliumi erővel nyilatkozik meg, erkölcsi jutalmául hozzáfűzi írónk: «ezenkeppen ymachagaat el veegezte volna az zent kyal zyweeben meg vygaztaltateek azzonywnk mariatwl es nag halaa adassal hazaban meene».⁷

¹ Érdy-k. 497¹⁻⁹. Scriptorum 318. — «hewon»: valaminek híján, üresen, üres kézzel nem eresztett el egyetlen szegényt sem Szent István; átvitt értelemben meghallgatatlanul, vagyis mindenkin segített, aki hozzá fordult. — Szent István «chak latot volna wton el mwlny ees»: az úton, mellette elmenni, elhaladni. — «El bochatta volna»: elbocsátotta volna ige rövidített alakja.

² U. o. 497⁹⁻¹². «sakcho»: zacskó, régiebb és eredetibb szóalak. Éppúgy fejlődött, mint pl. szökcsebből szöcske. Nyilván sacculum szóból származik. — T. Pelbártnak Szent Istvánról írt beszéde «H» szakaszában is megtalálható ez a szöveg. Kódex-írónk azonban nem innen, hanem a Hartvik legendából merít. — Szent László királyunk szegénygondozásáról is megemlékezik kódexünk.

³ Nem vette, nem tekintette, tiszteletlenségnek és ezért nem gondolt érte bosszúállásra. — «aloyt»: állít, vél, gondol. Némely nyelv-járásban még ma is használják.

⁴ «wr istennek zent zyleye keepe eleyben meene» — t. i. Szent István — a. m. Szűz Mária, mint Isten Anyja, szobra vagy festett képe elé ment és ott borult térdre. Érdy-k. 497¹⁵⁻¹⁷.

⁵ Érdy-k. 497¹⁷⁻²⁰.

⁶ U. o. 497²¹⁻²³. «De ezt kywanom ennekem az erek bodogsagban meg fyzethny». Latinos mondat-szerkezet. Latin eredetije: sciens... pro hoc eternam mihi retribuere felicitatem.

⁷ Érdy-k. 497²³⁻²⁵. V. ö. AASS. 528. — Szent Istvánra a legjellemzőbb események és jellemvonások egyike ez a kis történet. Nemcsak a tudományos, hanem az irodalmi, sőt a népies, életrajz-feldolgozásokban is jóformán mindenütt megvan. Így a latin Hartvik-legenda alapján készült hollandnyelvű Szent István-életrajzban is, melyet Ribadeneira Péter és Rosweijds Heribert szerkesztettek és adtak ki Antwerpenben, 1711-ben. Főleg azért becses ez a holland-nyelvű kiadás, mert — amint fentebb már idéztük — Hartvik-szövegét követi és ez alapon magyar kódexünkkel is szorosabb, genetikus, tehát szöveg-szerinti kapcsolatban van. Nemcsak a gondolatok, hanem még a szavak egyezése is megállapítható. Még Szűz Mária «képe»-ét is megemlíti, hasonlóképpen azonosak a jótevő királynak imádságos szavai is.

«Eens ging hij uit om aan de armen almoesen uit te reiken en had, om niet erkend

Szinte az Ég és Föld közös érintkezésének a vigasztaló és felemelő érzése tölti el az olvasót annak a tudatában, milyen bensőségesen ölelkezik Szent Istvánban a nagy és a keresztény lélek legmélyén az evangéliumi jótékonyság, az emberi buzgóság és az isteni boldogító erő. Az önmagát legyőző király önmegtagadása jutalmául a keresztény lelki ember mennyei örömeit élvezi. Az Írás szerint: az igaz a hitből él: *justus ex fide vivit*.¹

Ezért fűzi az elbeszélés végén még hozzá mintegy erkölcsi és helyesen fogalmazott irodalmi igazságszolgáltatás céljából az író egyéni gondolatát. Hogy ezenképen imádságát elvégezte volna: szívében asszonyunk, Máriától megvigasztalva tért házába.² Íme, tehát nemcsak a jótékonyság volt Szent István apostoli erénye, hanem a valóban szenteket jellemző alázatos keresztény lelkiség is. Még ő ad hálát Istennek a kapott méltatlan sérelemért. Így újabb erényeket gyakorolhatott királyi méltósága megőrzésével a hálátlan koldusok között. Ez valóban királyi, hősi szeretetgyakorlat.

Ennek a korra és Szent István férfias jellem-szilárdságára egyaránt diadalmasan jellemző példának az eredetije a Hartvik püspöktől írt István-legenda szövegében olvasható, innen átvéve, T. Pelbárt első beszéde «H» szakaszában is megvan. Kódexünk írója nem Pelbártból, hanem kétségtelenül a Hartvik-legendából vette át az Érdy-kódex magyar szövegezésénél rövidebb szerkezetet.

Kódexünk írója szövege megfogalmazásához tehát Hartvik eredeti

te worden alle onderscheidingsteeken en sijner vorrstelijke waardigheid afgelegd. Toen hij nu eenige bedelaars naderde en hun een milde liefdegift schonk, grepen de ondankbaren hun weldoener aan, wirpen hem op den grond, mishandeld hem deerlijk en beroofden hem van al het geld, dat hij bij zich droeg. Zonder eene klagt te uijten verdroeg de heilig deze schandelijke bejegening en in zijn paleis teruggekeerd was zijne eerste daad bij het «beeld» van de H. Moedermaagd te gaan nederknielen en tot har te zeggen:

«Zie, mijne Meesters, zie hoe uwe dienaren mij mishandeld hebben, dien hij tot koning gemaakt hebt; waren zij vijanden, ik zou zien wat mij te doen stond; doch daar zij vereerders van uwen Zoon, mijnen Goddelijken Zaligmaker, zijn zoo verdraag ik met vreugde deze beleedigen en al wat Hij mij zal gelieven over ze zenden». (I. m. Generale Legende der Heijlighen. Vergadert uijt de H. Schrifture, Oude-Vaders, ende Registers der Heijlighe kercke. I. II. Deel. T'Antwerpen. A. MDCCXI. II. 184.)

Holland-nyelvű szöveg hívebben, a francia kevésbé — ragaszkodott az Acta Sanctorum-ból már előzőleg Európában mindenütt, tehát Hollandiában is, ismert Hartvik-féle fogalmazáshoz. Tényleg onnan merített. Mind e kettő céljának megfelelőleg hosszabb vagy rövidebb,

pontosabb vagy kevésbé hű szöveg-átvétellel dolgozott. A holland-nyelvű kiadás majdnem egész terjedelmében és aránylag kevés változtatással egyezik kódexünk szövegével is, amint látniuk.

¹ Galat. 3, 11.

² Hartvik püspök Szent István legendájának idevonatkozó szövegrésze a következő:

«Quadam vero nocte spirituali monitu tactus, nemine sciente, solus plenum dono dei gerens sacculum, christi pusillum gregem solito more perrexit visitare, statimque pauperes distribuendo celestis thesauri pecunie disturbantes initium, viri dei meritis evulsione barbe prebuerunt testimonium, ob hoc gaudio perfusus miles christi, maximum confugium, se contulit ad beatissimam creatoris omnium genitricem, prostratus terre gratias agens sic exclamavit:

— Regina celestis et mea, quem tu regem statuisti, milites tui sic honoraverunt. Si ab aliquo adversario mihi fuisset hoc illatum, meas iniurias per tuum ulciscerer adminiculum, sciens ergo domina pro hoc eternam michi retribuere felicitatem nimis exulto, gratias agens salvatoris nostri verbis consolatoriis, quibus discipulos suos consolatus est dicens: capillus de capite vestro nun peribit». — Lukács ev. 21—18.

legendáját használta forrásul. Ez főleg abból tűnik ki, hogy kódexünk szövege teljesebb, mint Pelbárté. Itt hiányzik a kis esemény elbeszélésének annyira kiegészítő és jellemző része, hogy t. i. Szent István a koldusok részéről tapasztalt egyéni megaláztatása és lelki fájdalma után «az édes teremő Ur-Istennek szent szíleje képe eleiben méne.» Megvan Hartviknál és pedig teljesen egyező szövegezéssel. Hasonlóképpen nincs meg T. Pelbártnál, de megvan Hartviknál és kódexünkben ez a következő részlet: «Ha ellenségöm tötte volna rajtam, hát... megállanám bosszúmat».

Fontosnak tartjuk azonban kéziratunk erővel teljes és melegebb megfogalmazásának hangsúlyozását. Mindkét latin szövegnél színesebb és bensőbb az Érdy-kódex elbeszélése, valamint ezek alapján a nagy király lelkének jellemzése. Kódexünk íróját az eleven hiten és a belőle fakadt mélyen vallásos lelkületen kívül bizonyára ihlette még a nagy István király érdemességének kegyeletes, magyar, nemzeti tisztelete is.¹

12. Szent István egyéni jellemzéséhez tartozik még az a hatalmas lelki erő, amellyel a királyi atya keresztény megnyugvással viseli Imre herceg halála után a mélységes fájdalmakat. Kartauzi írónk szövegezésében ezt olvassuk: «Mikoron azért az szent király Ur-Istennek irgalmassága szerént és az ő szent érdeme szerént minden ellenségit meggyőzte volna, környül való országbeliekkel békessége lett volna, miért az isteni szolgálatot felette-igen szereti és ájojtja vala, gondolja vala ennen-magában, hogy ez sok ez-világi gondot levetné róla és ő vénségében mindenestől fogva Ur-Istennek adná magát, — csak lelkiekben lenne foglalatus.»²

Ezért elhatározta, hogy «az ő szerelmes fiának adná az szent koronát mind az ország gondjával».³ Indokolásul hozzáteszi még írónk: «mert látja vala, hogy — Imre herceg — méltó és elég volna reá és mindenek felette — az országban — szeretnék és tisztölnék az ő nagy szentséges életének és erkölcsének tekeletességeért.»⁴

István királyunk a pogány Vászolytól féltette népét, azért a keresztény idoneitas: alkalmasság és méltóság elve értelmében is, a saját fiát jelölte utódául. «Szent István Imre herceget minden tekintetben kiváló uralkodóvá nevelte, kire bízvást ráhagyhatja országa kormányát és a kereszténység zsenge palántáját», mondja a mai történelem.

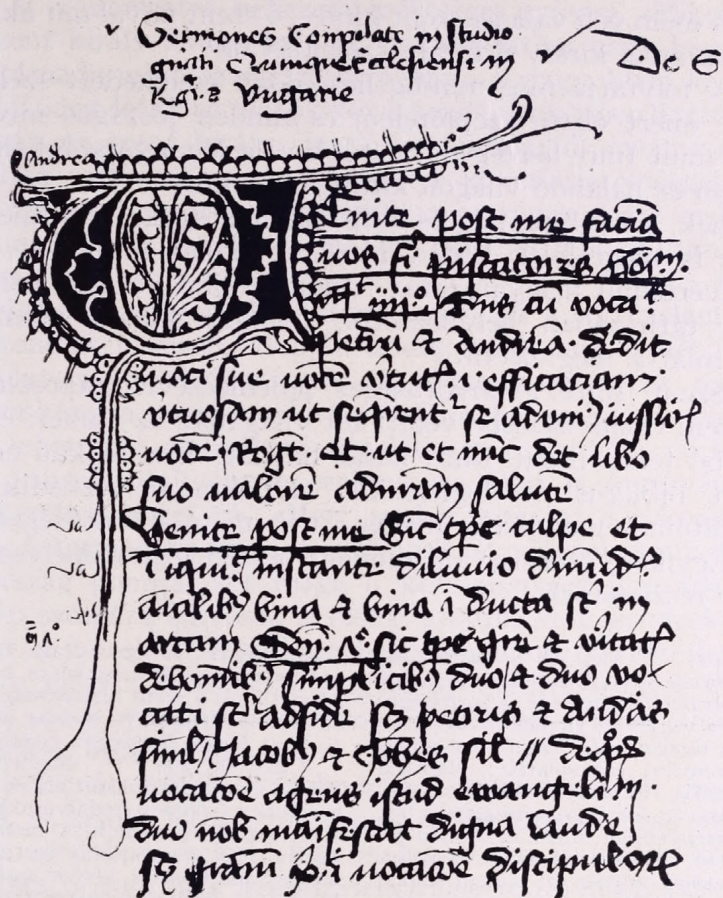
A népek felett uralkodó Mindenható azonban másként határozott.

¹ A Szent István ajkaira adott gondolat egyezik kódexünk következő lapjain írt és a halál előtt elhangzott «utolsó testamentom» szövegével. Kódex-írónk rámutat a nagy király lelkiségének belső jellemzése mellett, a későbbi századokban is nagy nemzeti erényeket sugalmazó Mária-tiszteletre, amely Szent Istvánt az ő királyi városában, korának legszebb Boldogasszony-temploma megépítésére készítette.

² Érdy-k. 498³⁶⁻⁴.

³ U. o. 498⁴⁻⁵.

⁴ U. o. 498⁵⁻⁸. «mélto ees eeleegh» azaz keresztény buzgóságával méltó, szellemi képzettségével elég, hősi erejével alkalmas az ország kormányzására és így magára az angyali szent koronára, tehát arra, hogy a keresztény Magyarországot atyja, Szent István után és annak szellemében kormányozza. Tulajdonképpen a m. «méltó» Szent István királyhoz és «elég» erős az ország kormányzásához. V. ö. H. Sz. I. 234.

A cím és a szöveg mai betűírással a következő:

Sermones Compilate (!) in studio
generali Quinque-Ecclesiensi in
Regno Vngarie.

Venite post me, faciam
vos fieri piscatores hominum:
Matthaei quarto. Dominus cum vocavit
Petrum et Andream, dedit
voci sue vocem virtutis» . . .

A Pécsi Nagy Lajos-Egyetemen tartott XIV. századi szentbeszéd címlapjai.

Azért mondja írónk: de nem tudja senki az Ur-Istennek «tytkyaat tana-chaat» vagyis «nem véli vala az szent király, ő szent fiával mit akarna tenni: az felséges mennyei király ő király szolgájával».¹

Majd így folytatja még mindig hasonlóan emelkedett szellemű fogalmazással... «mert olyan szeplőtelen és minden jószágos mivelködetnek patikáját, — mint Imre herceg — méltóbb vala Mennysországbán felmagasztalni, honnem ez halandó világon királyá emelni.»²

Még ennek, a nyelvtanilag és stilisztikailag egyaránt szépen kifejezett gondolatnak is megtalálja kódex-írónk a logikai fokozását. Ezért írja további mélyértelmű magyarázatát. «Inkább illeti vala az nemes kéncsöt Krisztusnak tárházában helyhöztenni, honnem kilemb-kilemb ez-világi gondoknak miatta megfejtetni.»³

Írónk Szent Imre gyönyörűséges jellemzésével kapcsolatban megkísérli az isteni Gondviselésbe vetett hit világánál, az emberi értelem előtt is, érthetőbbé tenni Szent Imre korai halálát. Ész-okokat nem tud felhozni. Ezért biblikus és dogmatikus alapokra helyezkedik. Kedvesen folyó, sőt költőinek mondható, nyelve itt is méltó a bensőséges szép fogalmazáshoz. Egyike e szentistváni szónoki beszéd legünnepelesebben megfogalmazott részleteinek.

¹ Érdy-k. 498⁸⁻¹¹. Szép és stilisztikailag érdekes kódex-írónk gondolatának szellemi és nyelvi kifejezésbeli ellentétessége. «Az felséges mennyei királyt» vagyis az Ur-Istent, írónk az ő földi király-szolgájával, Szent Istvánnal hozza tiszteletreméltó kapcsolatba; illetőleg állítja gondolatilag formai ellentétbe azért, hogy a nagy István király egyéniségének ragyogó királyi erényessége annál élesebben legyen szemlélhető. Ilyen értelemben nemcsak nyelvi és stilisztikai szépség ez, hanem sokkal inkább gondolati. Külső és belső ünnepi szójátéknak és gondolat-ritmusnak is vehető. Egyúttal az író Isten-hitének és a nagy István király iránt való okos tiszteletének érdekesen és szellemesen kifejezett bizonyosságul is szolgál. Ezért mondja: «Elől vewee az zent kyrálnak akarattyat wr istennek akarattyat, es zyz zent ymre kyralt hamar annak előtte ky vewee ez vylagbol». Kódex-írónk nemesveretű, klasszikus prózájában szinte szónoki, helyesebben költői és ünnepi fogalmazással, hozzá szépen és méltán simuló előkelő nyelvhasználattal van dolgunk.

² Érdy-k. 498¹³⁻¹⁵. «Patika»: itt az erények tárháza. Kartauzi írónk ismételten használja ezt a szót, amelyen mint péld. az 568. lapon, Szent Ferenc prédikációjában maga kifejti: «kylemb-kylemb draga kenetekkel es keenchel bel rakodot zekreen»-t, vagyis a lelki erényeknek mintegy szekrénybe zárt edényét ért. Ez utóbbi helyen «bodogságus Szent Ferenc atyánk» lelki jószágairól, erényeiről beszél, «kikkel... Ur Istennek választott szerelmes szolgája teljes vala». Ezért mondja őt is «nemes szép-illatú patikának». — A 613. lapon Szent

Imre erényét is ilyen drága mennyei patikának nevezi: «ó, ki nagy kéncs, ha hol bizonynyal lelettetik — a szent alázatosság — nagy-drága az mennyei patika is, honnan kive származék». — V. ö. Magy. Nyelvtört. Szótár II. 1247.

³ Érdy-k. 498¹⁵⁻¹⁸. «Megfejteti» szó használata mai nyelvünkben ebben az értelemben ismeretlen; kódex-irodalmunkban is egyedülálló, hapax legomenon. A mondat értelméből kiindulva a «megfejteti» ige a. m. megtörni, megosztani, rontani, kétfelé szakítani. — Toldy Ferenc (A magyar nemzeti irodalom története, Pest, 1852., II. kiadás. II. kötet 161.) szerint «a régi biblia is... rontani, bontani értelemben használja a «fejteti»-t». Az Istenben való tökéletes elmerülés és szellemi egyesülés a földi életben szinte lehetetlen. Amikor ezt a gondolatot Szent Imrere vonatkoztatja, úgy véli, hogy még leendő királyi méltóságában és ennek gondjai között sem tudna oly tökéletesen egyesülni Istennel, mint a mennyek országában. A földi hivatás, mégha királyi is az, megakadályozza benne. Ezért kellett Imrének a földi gondoktól teljesen megszabadulnia és az Égbe emelkednie, mert ott az Istenben a lelki tökéletes elmerülés lehetséges. E földön ellenben a királyi gond megosztja, megtöri, szinte lehetlenné teszi, tehát, kódexünk szavával élve: megfejteti ezt az evangélium szavai szerint való tökéletes lelki boldogságot. Szent Imre is csak a Mennyek országában egyesülhetett teljesen és a lelki gyönyörűség tökéletességével Istennel. — Magy. Nyelvtört. Szótárban nincs meg. — V. ö. Szentírás Bölcsesség-könyve, IV. fejezete gondolataival.

Ezek után tér át kódex-írónk az Imre herceg halála után az atyára, a királyra és a nemzetre nehezedő mélységes gyászra. «Mikoron hallották volna az szent király fiának halálát, mondhatatlan nagy keserűség, bánat és siralom támadt mind ez egész országban, — nagyobbban kedég az ő édes szüleinek».¹ Kódex-írónk az előzők következményeképpen hozzáfűzi: «Annak okáért látván az szent király, hogy reménységétől megfosztatott volna, nagy gondban esék.»² Szinte természetes következetességgel folytatja és emlegeti a gondolat teljessége céljából az országos gyász mellett a király testi fájdalmát. Szent István «nagy gondban esék, annak utána nagy betegségben, kinek halál is lén az utólja.»³

A gondolkodás szigorú következetessége és a történelem, valamint a lélektan általános ismerete alapján kódex-írónk még ennél is továbbfűzi ezt a gondolat-csoportot. Most már azt is megmagyarázza, mert szükségét érzi, tulajdonképpen mi volt a király halálos betegségének rejtettebb oka. Hisz nem lehet elég a szellemi tépelődésre és a lelki fájdalomra való hivatkozás, mert írónk éppen ezeknek az okát is keresvén, mélyebbre hatolt gyökerekre mutat rá. «Mert senkit sem lát ő rokonsági közül az királyságra ő természeti szerént méltónak és elégnek lenni.»⁴

Egy ország gondja, sőt maga a kereszténység igazsága tette tehát Szent István számára súlyossá a méltó utódról való gondoskodást, az Úr és a nemzet színe előtt. Mindkettőben szinte megmérhetetlenül súlyos a gondoskodás, mert a keresztény magyarság évezredes nagy jövőjével volt kapcsolatos, sőt a magyar kereszténység életével, ennek következményeképpen a lelkek örök üdvösségével...

A nagy István király fájdalmának legmélységesebb eredője, a lelki vergődésnek és szinte halálos testi megbetegedésnek végső oka a nemzeti ázsiai jellemvonásban rejlett. Ezt is kifejezésre juttatja írónk szomorú szavaival: «ez orzagh bely neep kedeegh felette faytalan vala es haylando mynden gonossagra.»⁵

Ezért kellett tehát a keresztény szellemű, erőskezű király... Most érthető világosan az öregedő István királynak valóban halálos nehézségű gondja. A keresztény-magyar igazságoktól mélységesen áthatott, hős ére-nyekkel ékeskedő, trónutódról kellett Szent Istvánnak gondoskodnia. Olyan valaki kellett, aki mint Szent Imre lett volna, mindenképpen «melto ecs eeleegh» az anyagi szentkoronára...

13. Szent István lelki jellemzéséhez tartozik kódex-írónk szerint is a keresztény Magyarország okos szeretete és függetlenségnek minden áldozat árán való teljes védelme. Amit kódex-írónk

¹ Érdy-k. 498¹⁸⁻²¹. Ez a mondat szerkezetileg nem szabatos. Kiegészítésre szorul. — «Siratá őt Szent István király és egész Magyarország vigasztalhatatlanul nagy zokogással... mert utód nélkül magára maradván, lelkében gyászola». H. Sz. I. 235.

² U. o. 498²¹⁻²².

³ U. o. Logikus és a fokozatnak megfelelőleg szónokilag emelkedett kódex-írónk gondolata. Ugyanígy nemesen kifejező a nyelvhasználata is. Script. 319.

⁴ U. o. 498²⁴⁻²⁵.

⁵ U. o. 498²⁵⁻²⁷.

a továbbiakban mond és ír, az éppen olyan jellemző Szent Istvánra, mint az eddigiek, vagy a következők. Vazul herceget megvakítják. Füleibe ölmet öntenek, hogy az angyali szentkoronára testileg is alkalmatlan legyen. Lelki méltatlansága a pogánysághoz való ragaszkodásából következett. Közel-távolban az árpádházi vérokonság tagjai között «melto es eelegh» utód senki sem akadt. A fájdalomba öltözött beteg király tehát összehívja az országnagyokat. Azokkal tárgyal. Ki lehet és legyen utóda, «aki mind a kereszténység fiatal ültetvényét, mint az új országrendet megszilárdítani legképeesebb legyen?»¹

... «belhivatá az egyházi fejedelmeket és kik akkoron jelen valának, paraszt urakat, kik mind Őr-Istent feljebben félnék, tisztölnék. És nagy édes atyai beszéddel utolsó testamentum szerént kéré es inté «ewket hogy:

- a) ollyat tenneenek kyrallya ky eelegh volna reea,
- b) az zent kereztttyen hytöt el ne hadanak (!) kyt ffeel vettenek volna,
- c) mynddenben ygassaag zerent eelneenek,
- d) Isteny es egymashoz valo zeretben alhatatosak lenneenek,
- e) zent alazatosságban yarnanak es kywalt keppen,
- f) ez zegheen kereztttyen orzagot ellenseegtwl oalmaznaak.»²

A szent király egész egyéniségének a magyarság és a kereszténység apostoli szeretetéből fakadt megható megnyilatkozásai ezek. Méltán mondja

¹ Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Bp., 1878., 300. — V. ö. IV. fejezet 4. szakaszával.

² Érdy-k. 499^{b-14}. Erkölcsei szempontból szépek ezek a nagy gondolatok, amelyek mind-egyike hatalmas. Közöttük a magyar szabadságnak és a nemzeti függetlenségnek nemes hangsúlyozása Szent István ajkaira adva.

A zágrábi 1290. évi Breviárium, MR 67. sz. «In Commemoratione beati regis Stephani» ünnep V. Lectiójában majdnem ezeket a gondolatokat találjuk. «Accersitis episcopis et primis palacij de xpi nomine gloriantibus primum cum eis tractauit

a) de substituendo pro se rege. Deinde paterne monuit eos,

b) catholicam fidem obseruare quam acceperant,

c) amare iusticiam,

d) uincula fraterne caritatis diligere et

e) caritati operam dare humilitatis studio inuigilare pre omnibus uero

f) nouelle xpianitatis plantacioni custodiam adhibere.

Hartvik legendájában kódexünk szövegével, helyesebben a XIII. századi Breviáriumával is teljesen egyezőnek találjuk a gondolatokat. «accersitis episcopis et primis palatii... primum cum eis tractauit,

a) de substituendo pro se rege... deinde paterne monuit illos

b) fidem orthodoxam seruare quam acceperant,

c) amare iusticiam,

d) uincula fraterne caritatis diligere...

e) humilitatis studio inuigilare, pre omnibus uero,

f) nouelle cristianitatis plantationi custodiam adhibere.

Font. Dom. Cap. X. 22. — Bibl. Hagiochr. Latine. Bruxellis, 1899., 1143. p. is ezt írja: «Deinde monuit illos paterne fidei orthodoxam servare». Tehát idézi a legrégibb latin szöveget, a Legenda Maior szavait.

Paraszi urak: laici, a nem-egyháziak. A latin szöveg ismét klasszikusabb és tömörebb, kódexünké viszont kifejezőbb és a magyar nemzet jelene szempontjából mélyebben járó.

Meglepő a gondolatok feltétlen azonossága. Annak a bizonyosságául szolgál, hogy egyazon ősforrásból merítettek. Kódex-íróknak is igen nagy díszére válik az a történelmi és kegyeleti nemzeti érzék, amellyel nem elégedett meg a másod- vagy harmadrendű irodalmi emlékekkel.

Szent László királyunkról is hasonlót olvassunk az Érdy-kódex 402¹⁷ stb. lapjain. «És hozzáhivatá az magyar urakat, úrfiakat és pispékeket és megjelenté önekik ő testének kiféslését. Nagy szent szeretettel azért és szorgalmatossággal inti vala és tanojtja őket, hogy

a) egymást hallgatnák,

b) anya szent egyházat tisztölnék,

c) és keresztyén országot oltalmaznák,

d) árváknak-szegényeknek gondjukat viselnék,

e) és mindenben igazságot követnének,

f) és az mennybéli Üdvözítő Krisztus Jézustól el ne szakadnának holtig.

kódex-írónk ezt minden időkre érvényesen a nagy király utolsó testamantumának. Ezért vezeti be a maga-fogalmazta, de a Hartvik-püspökével

Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának a magyar szentek jelenlétében.
Székely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyházban.

egyező gondolatokat ezekkel a szavakkal, amikor az egyházi fejedelmeket és paraszt urakat már egybehívatta volt: «kik mind Úr-Istent feljebben félnék, tisztólnék». Tehát csak azokkal tárgyal erről a fontos kérdésről,

akik a fides orthodoxa-t, a krisztusi igaz, csorbíthatlan hitet és ennek erejével a nemzeti magyar függetlenséget teljes egészében vallják és készek életük árán is megvédelmezni, mert csak ezek érthetik meg egészen az apostol, az országától már-már búcsúzó, királynak végső akaratát. Ezért mondja kódexünk, hogy a haldokló király «nagy eedes atyay bezeeddel wtolso testamentom zerent keree es yntee ewket», a keresztény magyarság vezetőit minden időkre.

14. A magyar kódex-irodalom egyik legszebb és legünnepesebb jelenete következik ezek után, jellemzően a nagy magyar király lelkére és a kereszténység örök tanítására. Ez pedig az, amikor a méltó trónutód nélkül, árván maradt magyar hazát és ennek jelképéül az angyali szentkoronát az Egek királynéjának ajánlja fel. Ha e földön nincs a magyar nemzet fiai között «melto es eeleegh», a magasabb és diadalmasabb hazában kell valakit keresni. Az első szent király utódjának is szentnek kell lennie, királynak és mindenekfelett kereszténynek. Az Egek örök Királynéjában találta meg István király az ő «méltó és elég» királyi utódját, a nálánál is még szentebbet és amennyire csak lehet, még hatalmasabbat...

Kódexünk írója hűséges keresztény-magyar lelkületéből fakadt méltó komolysággal törlejtí tovább a szót. A forrásul használt latin szöveg itt is egyszerűbb és hidegebb, mint a mi magyar közlésünk, bár a gondolatok lényegét egyaránt tartalmazza mindkettő. Idézzük a magyar és a neki megfelelő latin párhuzamos helyeket:

«Annak wtanna ffeel emelee ew eedes kezeyt zemeyt es zyweet lelkeet mennyeknek zent orzagara es nagy syralmas es kenyewrwletes zowal monda:

— O meennyeknek kyalne azzonya Istennek zent annya es ez vylaghnak megh eppóytew nemes azzonya Dychóseeges zyz maria te zentsseeges kezeydben es oltalmaz adom es ayanlom anyazent egyházat, mynd benne valo feye delmekkel es lelky neepekkel egyetembe. Es ez zegheen orzagot mynd benne valo wrakkal, es zeegheennyel bodoggal eegytemben hogy en te leegyeek azzonyok

es otalmok es az en leelkómet te zent markodban (ajánlom).

his dictis manus et oculos levans ad sydera sic exclamavit:

— regina celi, reparatrix inclita mundi, tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum et cum primatibus et populo supremis precibus committo, quibus ultimum.

uale dicens, tuis manibus animam meam commendo.¹

Szent István életének mindent magában foglaló és élete szellemiségét, törekvéseit, cselekedeteit és lelki világát kifejező méltó befejezés ez. A min-

¹ Érdy-k. 499¹⁴⁻²³. Font. Dcm. Cap. X. 22. V. ö. Brev. Stirg. Párizs, 406. «Manus et cor elevans ad ethera: Domine sue perpetue virginis Marie commendans».

Szépen ír a francia-nyelvű életrajz is a maga rövid szövegezésében: «Le vieux roi donna à ses sujets l'exemple de toutes les vertus; il avait une speciale dévotion à la vierge Marie qu'il aimait à invoquer sous le nom de Grande Dame des Hongrois»... — J. Bricout: Dictionnaire.

«Hogy én te legyek asszonyok» ilyen szövegezése értelmetlen. Talán annyit jelent: hogy én helyettem Te légy asszonyok azaz a Magyar Nemzet Védőasszonya, Patrónája. — Toldy F. (A magyar nemzet irod. tört. II. 163. l. 27. j.) sem ad helyes értelmet. — ... »édes kezét felemelé», magyarban szokatlan a kéz elé tett «édes» jelző. A latinban nincs meg. Kartauzi írónk szereti az érdekes díszítő jelzőket.

Az tymbwel laudesce es we-
 cecmyere Ewty antisona assu-
 mpta ese maria atebymel. Oc-
 taua alas az orakza maloy-
 nusokat p. lency. lecke mep
 no doaja notaiara kel moda-
 ny es mynden napra wama-
 lecke. Ez octaua todyk son-
 pecte b. tndet el nem gagh-
 atok ganem chap zent ystwan
 kyalote az zent ystwan kyal-
 duplex ew:ola az zolosma
 legen antisonal mynt y ke-
 nywetke wagon ha mynt
 Maganak tagat commu-
 neool kel mondany es es
 zent ystwane wtan asonyok
 Maria zolosmaya nndy

26
 wecemyen nynt wecemyel
 de asumpcio legy wecemyen
 asonyk marianak Inuitatorum
 in honore antisona exaltata u
 az b. tymbwel ix antisona ix
 ystamus garom lecke az hony
 octauaiabol laudesce hnt anti-
 sona wecemyentes ewe ha the-
 dyk es zent ystwan kyalote
 napra wasaenap esyt gagh as-
 onyok mariacot hat lecke
 kel mondany az octuabol p. lency
 es domica ewangeliziat mond-
 gany. Geckeben Calca az hony
 maria oraiara famuloz. De as-
 napan es wasaenap p. az octida
 alas esyt es octuay oracio

denkori magyarság számára megszívlelendő örökség ez a fenségesen szép, szinte mennyei ihletettséggű jelenet. Ennek vallásos és hazafias tudata századokon át mind a mai napiglan él a magyarságban, gazdag és kimeríthetetlen tárgya a művészet különböző ágainak: a festészetnek, költészetnek, szónoklatnak, az irodalomnak egyaránt.

A mai tudomány szellem-történeti értékelése is ugyanaz, mint a XV. és XVI. századi kódex-írónké, mert a művészi alkotások mindenütt ugyanazt a fenséges gondolatot fejezik ki. «A magyarok ... királya teljesen átérezte és megértette kora magasztos eszméit és azok erejére támaszkodva tört ideálja megvalósítására. Ez az ideál a Boldogságos Szűz különös védelme alatt álló magyar királyság volt.»¹

15. Szent István a szentek halálával halt. Ennek a szépséges és megható jelenetnek már csak egyetlen méltó folytatása lehetséges e földön. Hasonlóképp tökéletes befejezése és lezárása egy Krisztus tanaiból élő, diadalmas, sokszor szenvedő, de mindenben Krisztust követő apostol királyi életnek. És ez a pont: Viaticum vétele és így még e földön az isteni Üdvözítővel hitben és szeretetben való tökéletes egyesülés. A mi szent királyunkban mindenkor az Üdvözítő Mester lelke és szelleme, hite és ereje élt és működött önmaga és egy nemzet javára.

Gondolataiban és lelke szerint István királyunk már az Egekben jár. Az evangélium örök tanítása szerint már a transitus-átmenet szentségi előkészület nagy útjára lépett. Amint egész életében annyiszor, most is Krisztussal egyesült, a legméltóságosabb Oltáriszentség vételében. Most már valóban megkezdette a legtökéletesebb egyesülés lelki boldogságát, amint néhány pillanat múlva ez örökre valósággá vált földi erényei jutalmául az Úr színe látásán. Az összehívott országnagyok teljes gyülekezete előtt, katolikus hitének apostoli megvallása és példaadásképpen, Szent István apostoli királyunk halálakor 1038 augusztus hó tizenötödik napján, Nagybölgasszony ünnepén: «ZENTSSEEGÖT VEEN HOZYAA ES MEGH KENETEEK».²

István királyunk hős és szent volt életében, szent és hős halálában. Ezért is marad minden időkre királyi példakép a Föld és helyes értelemben keresztény eszménykép az Égszámára.³ Kódexünk a szent-kenet vétele után megjelöli bár tévesen az

¹ H. Sz. I. m. 194.

² Érdy-k. 490²³⁻²⁴. «... rex ... in medio iacens, accepto UNCTIONIS spiritualis SACRAMENTO, sanctam animam CORPORIS ETSANGUINIS CHRISTI recreatam uiatico... tradidit.» ... » sentant approcher sa fin, il voulut recevoir au présence du clergé et des dignitaires les dernières unctions et le saint viatique: il expira après avoir recommandé à la Reine du ciel son pays et son peuple 15 août 1038.» J. Bricout: I. m.

Szent László királyunk is meggyönt és megáldozott halála előtt. Kódex-írónk szöve-

gezése itt is megható: «... nagy erős betegségben esék. Megértvén azért Szent Léleknek malasztjából, kívül teljes vala, az kegyes Szent László király, hogy életének vége lenne, szentgyónással, tördelmességgel és Krisztus Jézus szent testének-vérének vételével megerősíté ő halálát». Érdy-k. 401¹³—402¹⁷.

³ T. Pelbárt Szent Istvánról írt első beszéde I. szakaszában is megemlékezik erről a szent útravaló-áldozásról és a szent kenet szentségének a felvételéről és pedig egészen kódexünk szerkezeti beosztásának, sőt szövegezésének is megfelelőleg. Amint befejezte az

időt is, amikor a halál beállt: «azon időben, mikoron Krisztus születetinek utána írának «ezerharminc neegy eztendőben.»¹ Szent László-legendájában azonban a hiteles évszámot írja kódexünk: ... «és mulék ki — t. i. Szent István — mikoron Krisztus születetinek utána írának «ezer harmyncz nyolcz eztendőben.»² Rámutat Szent István lelkének «nagy jó hitben, bizodalomban teljes, nemes jószágokkal ékesített szépségére» és a «mennyei koronára való érdeme»-ire. Csak ezek után mondja, hogy «wr istennek es azzonywnk zyz marianak, «ky bochataa lelkeet»».³

16. Kódex-írónk ezután két színtérre vezet minket. Az egyiken a «bodog Isthwan» királyunk Égbe-emelkedését jellemzi, mondván: Szent István lelke «szent angyaloknak seregében nagy-édes énekléssel az erek bodogságra viteték... És lén nagy eremek rajta az mennyei Szentöknek, szent angyaloknak, hogy olyan nemes, érdemes szent Confessor ment volna ő társaságokban». És még hozzáteszi a boldogság teljessége céljából: «mind ő szent fiával.»⁴ Egyazon lelkes és tudatos írónak szép gondolat-egyezése jelentkezik az Imre-legendának megfelelő helyén: «bodog szent «ymrõhnek» lelkét viszik fel az angyalok, ki magyarországbeli szent István királynak fia.»⁵

A másik terület a Föld és pedig Magyarország, itt is Székesfehérvár királyi városa, ahonnan a dicsőséges halál az egek boldog magasságába emelte a mi apostol királyunk lelkét, és ahonnan az egész országra mély-séges fájdalom borult. A Szentek mennyei örömének leírása után gyászba öltözött a magyar Föld. A nagy ellentét kiemelése az író széptani érzékére és műveltségére vall. «De vyzon ellen leen nagy syrass ohaytaas ez zegheen orzagbely wy kereztyeneknek hogy olyan zent es kegyes attyoktwl meg valtanak volna».

Írónk a földön marad a nemzeti fájdalomban. Tovább folytatja az országos gyász és fájdalom leírását, mondván: «És magyar-országban minden öröm, vigasság, nagy keserűségre változék, és minden rendbeliek, nemesek, nemtelenek, szegények, gazdagok: hegedwleest, sipolast, dobolast, tanczot három eztendeeg meg tyltottak lenny, de myndenek gyazolaak nagy syrassal az zent kyrálnak halalaat.»⁶

Egek Királynéjához intézett beszédét, lelkét Szűz Mária «markába ajánlotta»: in manus tuas animam meam commendo... szavak után rögtön ezt olvassuk: SUMPTAQUE EUCHARISTIA ET UNCTIONE SACRA, feliciter in Domino obdormivit.

¹ Érdy-k. 499³⁰⁻³¹.

² Érdy-k. 395¹⁹⁻²⁰.

³ Érdy-k. 499²⁷⁻²⁸. Kódexünk T. Pelbárt szövegezésétől kissé eltér. A Hartvik-legendában viszont gazdagabb ez a leírás. Olyan természetes lett volna, ha kódex-írónk innen vette volna át a színesebb elbeszélést. De nem tette. Csak a legfontosabbat idézzük a fentebbi magyar

kódex-szöveg párhuzamos helye-képen. «Rex in medio jacens percipit unctionem sanctamque animam CORPORIS ET SANQUINIS CHRISTI recreatam viatico... tradidit».

⁴ Érdy-k. 499²⁸⁻³⁴. A szent angyalok seregében az örök boldogságra vitel gondolatát Horváth Cyrill szerint (I. m. 12—13) egy varsói kézirat kapcsolta először Szent Istvánhoz; de csak magát az angyalok énekét hangsúlyozza és pedig Szent Imre herceg legendája analogiájára, az Álmos herceg útjával kapcsolatban. — V. ö. Horváth János: I. m. 29.

⁵ Érdy-k. 616³⁰⁻³².

⁶ Érdy-k. 499³⁵⁻³.

A kegyes Szent László király halálának kódex-leírása sokban egyezik az első apostol királyéval.

17. A nemes, nagy István király magyarhoni szentté-
avatásának a leírása következik kódexünk lapjain. Ez egészen a szenvedések, küzdelmek, önmegtagadások árán szerzett erények égi-földi megdicsőülésének a szolgálatában áll. Az Úr már korán csodás jelenségekkel tüntette ki jámbor István szolgáját. «Mikoron «ffeyeer varatt» eltemették volna, gyakorta éjjel, veternyének idején, az ő szent koporsójánál angyali szép éneklésöket hallnak vala és nagy édes illatokat éreznek vala.»¹

Negyvenöt éven át elevenen élt a magyar nemzet egyetemes köz-tudatában Szent István királyi erényességének és apostoli érdemességének a tudata. Sírjánál pedig a csodajelenségek újra és újra megismétlődtek.

Ezért is szorgalmazta dicsőséges Szent László királyunk az ő nagy ősei, István és Imre, testének felemelését. Ez nem egyéb, mint a hivatalos Egyház belevonásával végbement szentté-avatás. Az Úr ezernyolcvan-harmadik esztendejében ez meg is történt. Kódex-írónk szívesen írja le ismét lelke melegségével az akkor talán még élénkebben tudott részleteket.

Az első magyar koronás király «szentségének illata betöltötte a királyi sírok városát, ennek utcáit és lakóit.»

«Mikoron az koporsóról — olvassuk kéziratunkban — az márvány követ felemelték volna, oly nagy, mondhatatlan szép illat származék ki az koporsóból, nemcsak azokra, kik ott jelennek valának, de mind az egész várasra, utcánként állójtván, mintha paradicsomban volnának.»²

Érdekesen és nekünk szokatlan kifejezéssel fejezi be kódexünk ezt a leírást ilyenén módon: ezek — a hív magyarok mind nagy isteni dicséretre és hálaadásra «reemwleenek».³

¹ U. o. 499⁴⁻⁷.

² U. o. 499²³⁻²⁷.

³ U. o. 499²⁷⁻²⁸. A magyar beszédmod szerint szokatlan kódexünk kifejezése. Mind-azok, akik a Szent István koporsójából kiadódó mondhatatlan-szép illatot érzették ... «mynd nagy isteny dycheerettre es hala adassra reemwleenek». Ennek a szónak ilyen mondat-tani értelme mai nyelvünkben teljesen ismeretlen. Ha az «m» betű helyett «w» volna, hiszen a téves betű írás éppen az Érdy-kódexben nincs kizárva, könnyebb volna az értelem megmagyarázása, mert a «révülének» a. m. megilletődé-nek. A gondolat fogalmazásába ez a szó bele is illik. — Kódexünk betűírása szerint azonban határozott «m» betű van. Érdy-kódexünkben még egy más helyen is előfordul a «rémű-lének» ige. Így a halottak napjára írt beszéd következő szövegében. «...többen honnem tizenöt ezren szabadulnak kive purgatorium-ból — a lelkek —, az jámbor prédikátor kedég mindenek előtte ez látást megbeszélé — el-beszélé — az népeknek és «nagy zerelmes avoytatussagra remewleenek». Érdy-k. 611⁵⁻⁹. — Ennek a sermónak a gondolatai T. Pelbárt In

commemoratione defunctorum. Serm. De Sanctis, pars est. 86. «K» szakaszából valók. Latin megfelelője ... «exibunt hodie de purgatorio usque ad quindecim millia animarum. Et hanc visionem predicator ille prior in publico coram omnibus narrauit». Eddig tart a gondolat-egye-zés. Az a mondat, amelyben a «réműlének» ige előfordul, T. Pelbártnál nincs meg. Az Érdy-kódexben ennek a mondatnak sincs latin eredetije. Az író mindkét helyen saját egyéni gondolatát fejezte ki és vetette papírosára, tehát nem tudhatjuk, hogy a «réműlének» szónak mi a teljesen megfelelő latin terminusa. Nem fordítással, hanem eredetileg fogalmazott szöveggel van dolgunk.

Magyar kódex-irodalmunkban még a Virginia-kódexben (149⁴. l.) is előfordul és pedig az Érdy-kódexével egyező értelemben: ... «ha fértezetes zemekuel illeneek titeket neznye ynkab neuetsegre honnem gonoz gondolatra REMWLTTETNEYEK. Mert azt vallom hofi hazudnak azok, kik ...» — A Virginia-kódexnek ez az utolsó lapján található szöveg Szent Jeromosnak a «zent apaczoknak életekre rywden valo regula» c. műve XVI. fejezetében for

18. «A szent királynak «y o g»-ját és ujjában való királyi gyűrűjét «akkoron semmiképpen nem lelték... sem az koporsóban, sem kívüle.»¹ De az Úr később egy Mercurius nevű fráternek, ki secularis pap voltában fehervári szentegyházban custosságot viselt vala, angyali jelentéssel adta tudtára a szent Jobb hol-létét. Kódexünk így írja: «És ő általa mind egész magyarországbeli hívőknek nyilván adá lenni»² az Ur Isten gondviselése, hol van a szent Jobb-kéz.

Kódexünk írója ezek után felsorolja Szent István jobbjának áldott jótéteményeit. Ismét forrására hivatkozik, hogy súlyt és tekintélyt adjon mindannak, amit közöl.

«Ugy olvastatik ez szent királyról, hogy nagy-sok dicséretes dolgokat tett vala ő királyi kezével». Mindazokról a jótéteményekről megemlékezik, amikről csak tudomást szerezhett. Ez az elsorolás világos képét nyújtja annak, mit tudtak Magyarországon a XV. és XVI. században a szent Jobb-kézről és így Szent Istvánról. Kódex-írónk így kezdi, illetve folytatja a felsorolást:

... «szegényeknek éltetése, foglyoknak és nyomorultaknak megszabadítása; — meztelenöket ruhásván, zarándékokat belfogadván, árvákat, özvegyöket megsejtvén; — Krisztusnak végvacsoráját ennen két kezeivel szerzi vala meg ő édes Megváltójának tanúsága szerént és annak utána mindennek alamizsnát osztogatván...»³

Hozzáteszi még írónk a nagy István király további irgalmas cselekedeteinek találó megjegyzés: ire ezt az éppen napjainkban igen fontos értékű gondolatot, hogy amikor alamizsnát osztogatott «nem hamisan keresőtől, de tulajdon igaz jószágából»⁴ tette a jót. Tehát joga volt hozzá, vagyis tulajdon magáéból alamizsnálkodott.

dul elő. Latin eredetije: Migne, Patr. Lat. XXX., Szent Jeromos összes művei. XI. kötet, 393. lapján található. — V. ö. még Magy. Nyelvtört. Szótár, II. 1402—1403. — Toldy F.: M. Sz. Legendái, 29. l. jegyzete szerint a «ré-mülének» a. m. indíttatának. A Magyar Nyelvtört. Szótár is valószínűleg innen, Toldy Ferencről, vette át a «ré-mülének» ige latin megfelelőjéül a «commoveor: bewegt werden» értelmet. — A nagy isteni dicséretre és hálaadásra ré-mülének helyes értelmezése: a lelki meghatottságnak és egyúttal félelemnek mint lelki aktusnak megfelelőleg: megindulának, megihletődének felelhet meg. E szerint Szent István tetemének csodálatos szépségű illata az ott jelen lévő keresztény-magyarokat lelkileg mélyen meghatotta és ők megihletődtek. — Kódex-írónk, mint magyar ember, ezt a szót talán a saját kora nyelvjárásából vette.

¹ Érdy-k. 499³²—500². V. ö. Horváth M. I. m. 409.

² Latinos mondat-szerkezet, a latin nyelvről való fordítás bizonyosságául.

³ Érdy-k. 500⁵⁻¹¹. a) Írónknak ez a mon-

data szerkezetileg ismét nem szabatos, bár a gondolat értelme világos. Nyilván érzi ezt az olvasó. b) Azt a gondolatot, hogy Szent István «veegh vachorayaat ennen két kezeywel zerzy vala megh ew eedes megh valtoyanak tanwsaga zerent», — helyesen csak az eredeti latin forrásszöveg ismerete alapján érthetjük meg. E végvacsorának megfelelőleg a latinban «mandatum» szót olvasunk. Már ebből az egy szóból magából világos, hogy a végvacsora szó alatt nem a dogmatikus értelmű miseáldozat bemutatása értendő, hanem mint a latin szöveg világosan is magyarázza: a szegény testvérek lábának a megmosása. Ezt cselekedte Szent István önnön két kezével. A latin szöveg is világosan azt mondja: «Mandatum dominicum in lavandis egenorum pedibus cottidie renovavit». — Font. Dom cap. XIV. 27. — Ezt cselekedték és cselekszik ma is a főpapok és a királyok.

⁴ Érdy-k. 500¹¹⁻¹². A latin szövegben ezt a gondolatot ismét nem találjuk meg. Feltehető, tehát, az előző gondolatokra utalva, hogy ezt is önmagából termelte ki írónk. Szükségét

A jellemzés teljességéhez hozzátartozik még a következő, sokat mondó gondolat, amelynek nemcsak leírója, de fogalmazó tulajdonosa is maga a mi kartauzi szerzetesünk. «Ennen magának naponkéd való életét és szik-ségét megszaggatja vala, hogy valamit szegényeknek és egyházaknak avagy egyházbeli szolgálóknak bévebben adakozhatnék».¹

Szent István gazdag és ki nem apadó jótékonyságának jutalmaképp írja tovább kódexünk a tökéletes keresztény életnek és minden jótéteménynek lelki értelemben vett hangsúlyozása mellett: «mind ez ellyen szentséges dolgokból ismerhetyek, hogy Ur-Isten az ő szent jobbát kiváltképpen felmagasztalni akará ez világon.»² Még tovább hozzáfűzi — ismét csak a saját meghatott lelke és szelleme megnyilatkozásaképpen: «kikből minemű nagy és felséges érdeme és dicsőséges koronája légyen az erek bódognak, végére senki nem mehet, hanem hitönkkel bírhatjuk meg».³

A magyar kódex-író sok nagy igazságot látott meg és emelt ki Szent István életéből. Így látja őt lelki érdemeinek színes elemzése szerint, ahogyan ennek a szónoki beszédnek a keretébe az egyes megállapításait beleillesztette. Mindezekkel Szent István királyunknak «nagy és felséges érdeme és dicsőséges koronája» növekszik és így vele «édes véghetetlen és halhatatlan ervendetes dicsőség»-ét kívánta irodalmilag, szónoki beszéde keretében, szolgálni.

Nemzeti irodalmunk megmérhetetlen kincse ez a legrégibb, magyar nyelven ránkmaradt, XVI. századi Szent Istvánt dicsőítő szónoki beszéd, mely már önmagában is igen tiszteletreméltó érték.

Lehetséges ezenkívül még más szempontú elemzés is. Érdekes és értékes a Szent István királyunk személyére vonatkozó szónoki beszéd meg-szerkesztése és gondolat-egysége.

érezte az egyházi vagyon királyi adomány-eredete hangsúlyozásának, — viszont Szent István jócselekedete törvényességének is eleven jellemzője. Szerzetes-írónk nemes tartalommal célozhat a sajátkorabeli, Szent István lelkületével ellenkező, közszellemre is.

¹ Érdy-k. 500¹²⁻¹⁵. Szent István király a püspökségeknek és monostoroknak adott alapítványait, valamint a szegényeknek juttatott adományait részben önmaga személyétől vonta el, vagy pedig azokból adta, amik mint királynak, törvényesen rendelkezésére álltak. Kódex-írónk munkájának lelkiismeretességét és teljes

kerekdedségre való törekvését jellemzi a mindenre kiterjedő figyelem, amellyel egyetlen kérdést se hagy nyitva. Forrásain kívül gazdag anyaggyűjtése mellett még a korabeli szájhagyományt is felhasználja. Az Egyház hittétele és tanítása mellett a lélektan segítségét is igénybe veszi.

² U. o. 500¹⁵⁻¹⁷.

³ U. o. 500¹⁷⁻¹⁹. «hytewnkkkel byrhattyok megh»: hitünkkel, annak tanítása mellett, érthetjük meg, mert meghaladja az emberi véges értelmet.

II.

Bodoghssagus zent Istwan kiralnak es Con
fessornak dycheeretes... eeleteeben... heet nemes tyztöletes
ayandekokat talalwnk, kykkel wr isten ez ew zerelmes
zolgayaat anya zent egyhazban feel magasztalaa.

«Bodoghssagus zent Istwan kiralnak es Confessornak dycheeretes... eeleteeben... heet nemes tyztöletes ayandekokat talalwnk, kykkel wr isten ez ew zerelmes zolgayaat anya zent egyhazban feel magasztalaa».

Érdey-kódex 494^{1-a}. lap szövege eredeti betűvetése kétszer nagyítva.

Az Érdey-kódexben fennmaradt Szent István-ünnepi beszéd címe: Bodoghssagus zenth Istwan kiralnak Innepeerről. Kódexünk írója az egyházi év naptár-beosztása szerint helyezi el ezt a szentistvánnapi prédikációt, amelynek nagyobb része legenda vagyis életadat-feldolgozás. A prédikáció a Nagy Boldogasszony-napi beszéd után és a «bodoghssagus zenth Bernald doctornak Innepe» előtt, a kézirat 494–500. lapjain¹ található az Érdey-kódexben.

A) A bevezetés aránylag rövid és szorosan tárgyhoz illik. Minden

¹ Nyelvemléktár. Régi magyar kódexek. V. kötet. Érdey-kódex. II. fele. Bp., 1876., 236–247. l.

Kartauzi szerzetes-írónk tisztában volt az egyházi év beosztásával. A saját élete tapasztalata, rendjének gyakorlata, nemkülönben és főleg az előző századok kéziratok breviáriumaiknak és missáléinak beosztása, különösképpen naptár-adatok és ünnepi beosztása, irányították a vasárnapok és ünnepek prédikációinak és legendáinak beosztásában és megírásában.

1083-ban, Szent László király dicsőséges uralkodása alatt, Szent István csodákkal kitüntetett tetemét mint ereklyét a templomba helyezték. Az eddig népies tisztelet egyházilag is jóváhagyatva, általánosabbá és hivatalos szertartásszerűvé lett.

Az 1092-ben megtartott szabolcsi-zsinat határozatai már megemlítik a 38. szakaszban Szent István ünnepét azok között, amelyeket Magyarország területén meg kell ülni: Iste vero festivitates servande sunt per annum... Nativitas Domini, sancti Stephani protomarty-

ris... assumptio sancte Marie, SANCTI REGIS STEPHANI... sancti Gerhardi episcopi... sancti Emerici ducis...» Ettől kezdve liturgikus vagy egyéb magyar egyháztörténeti emlékeink, a maguk helyén augusztus hó 20-án, megemlékeznek róla.

Szükségképpen megszerkesztik Szent István tiszteletére, in honorem sancti Stephani regis, a szentmise szövegét, valamint a breviárium szakaszait és egyéb imádság-szövegeket. A liturgikus állandó részleteket a Communéból vették, vannak saját személyével kapcsolatos proprium részek is.

Vallásos és hazafias kötelességgént szállt tehát századokról századokra e hivatalos Szent István, Szent Imre stb. egyházi és nemzeti ünnep tudata. A zsolozsma-imádság és mise után az elhangzott beszédek méltán és szükségképpen dicsérték Szent Istvánnak hitigazságokon nyugvó életét és hazafias erőit. Amint kódexünk szövege, bizonyára más Szent István-beszéd is hangsúlyozta az Isten örök boldogságát élvező királyunk hathatós égi segítségét. A

gondolata Szent Istvánra vonatkoztatva alkalmas a hallgató vagy az olvasó figyelmének a felkeltésére és lekötésére.

Az ószövetségi Szentírás Példabeszédek Könyvének 20. fejezete 28. versét idézi először latinul, utána magyar fordításban. Ezzel a biblikus gondolattal írónk Szentünket az egyetemes egyházi tanítás mélységeibe illeszti bele és szinte önkénytelenül előkészíti a következő prédikációs jellegű tárgyalást.¹ A felvett alapige, mintegy kiinduló biblikus gondolat, a következő:

Misericordia et veritas custodiunt regem
et roborabitur clemencia tronus eius.

Irgalmassaag es ygassaagh megh őrzyk az kyralt
es kegyelmessseegghel megh erősswtetyk ew neky byrodalma.²

Ez az idézett szentírási szöveg, inspirált értelme alapján is, két részre oszlik; mindkettő valóban és mély értelemmel alkalmazható a mi szent királyunkra.

I. Szent István királyt élete minden ténykedésében az igazság és irgalmasság jellemzi.³

Valóban szükséges királyi erény az igazság, mely az alattvalók lelki megnyugvásának biztosítója. Szent István életével és életében csakugyan állhatatosan hirdette a keresztény örök igazságokat; viszont alattvalói javára az Igazság mellett mindenkor gyakorolja az irgalmas-ságot is.

Kódexünk a Szentírásból vett gondolatokat a következőképpen alkalmazza a mi István királyunkra. Ez «igék... méltán vétethetnek dicsőséges Szent István királynak neve dicséretire, ki míg ez világon lén, nagy irgal-

keresztény-magyar nép évről évre szomszárjához lélekkel hallván az Igéket, családjában otthon elmondotta. A Szent Istvánról ránk maradt legrégebb magyar nyelvű prédikációt az Érdy-kódex őrzi. Egyaránt alkalmas templomi, ünnepi elmondásra és Lectio Spiritualis használatra. Szerkezete világos, tartalma mély, gondolatai nemesek; a keresztény igazságok és a nemzeti magyar érzés szorosan összeolvadnak benne.

¹ T. Pelbárt kartauzi írónk előtt mintegy négy évtizeddel előbb már ugyanezt a szentírási verset alkalmazza Szent Istvánról írt harmadik latinnyelvű beszéde vezérlő gondolatául. Nem lehetetlen, hogy írónk az akkor már nyomtatásban, mintegy húsz kiadásban közkézen forgó, tehát nagyon is ismert, beszédből veszi át.

² Példabeszédek könyve 20., 28. — Érdy-k. 494³⁻⁶. «Megh erősswtetyk»: megerősül, szenvedő igealak. Szent István birodalmának szellemét a kegyelmesség erősíti.

³ T. Pelbárt «I», «D»¹ szakaszok vége. —

Szent László legendájában is kiemeli írónk az isteni igazságnak az uralkodó életében való jelentőségét e szavakkal. «Semmit nem gondol vala — Szent László király — ez világi tisztességgel, senkit hatalmassággal meg nem nyomorított, de nagy isteni igazságban élén, mindennek igyenlőképen kiszolgáltatta az igazságot, miképen meghalljok az ő szent életében...» (389⁸⁻¹¹). A Példabeszédek Könyvének fenséges gondolatát a zsoltárszövegekben is megtaláljuk, de más gondolat-ritmusú szövegezéssel: Irgalmassaag és igazság találkoztak: Misericordia et veritas obviaverunt sibi, — t. i. Szent István királyunkban, — tethjük mi hozzá. Majd tovább idézi a Szentírás gondolatát: justitia et pax osculatae sunt: igazság és béke — Szent Istvánban — megcsókolták egymást. A nagy magyar király egyéniségének, uralkodásának, a biblia alapján nyugvó, jellemzésül is tekinthető ez a mély-séges és minden királynak díszül szolgáló uralkodói erény.

Per mortē i septuā t. l.
Per rēnem tuam. l. n.
Per admirabile ascēsiō
 nē tuā. l. n. d. **P**er aduē
 tū sps scti pācti. l. n. d.
Iudic iudici. l. bā n. d.
Patres. te rogāmi audi
 nos **U**t pacē i sanitatē
 nob dōnes. te r. au. nos.
Ut eccliam tuā sblimare
 dignens. te. r. a. n. **U**t
 dñm aplicū in nra religio
 ne sseruare dignus. t. r.
Ut regē nr̄m cū p̄lo s'
 subnecto p̄etua pace i p
 spitate ssiuare dignus. t.
Ut pontifices i platos
 eccliar̄ in tuo scō seruiuo
 sseruare dignus. t. r. a. n.
Ut regnū pānomie b̄te
 marie uirginis s̄mēdatū
 it̄i quillitate custodire
 dignus. t. r. a. n. **U**t oēm
 trām xpianor̄ i unitatē

tuā scām ulem ab infesta
 i ptate paganor̄ libare
 dignus. te. r. a. n. **U**t cūc
 tum p̄lim xpianū p̄ced
 sissimo sanguine tuo redēp
 tū ssiuare dignus. t. r. a. n.
Ut fructus tie dare i cō
 siuare dignus. t. r. a. **U**t
 oībus fidelib; defunctis
 regem etnā donare dig. t.
Ut nob misereri dignus.
 te. r. a. n. **U**t nos custodi
 re dignus. t. r. a. **A**li
 dei. t. r. a. n. **A**gne dei
 qui tollis p̄cā m̄di p̄ce
 nob dñe **A**gne dei qui
 toll' p̄cā m̄di. exaudi n.
Agne dei q̄ toll' p̄cā m̄di.
 miserē nob. **X**p̄e audi
 nos. **K**yrie. **X**p̄e. **K**yrie.
Di nr̄. **I**h̄s. **D**s in admi
 torū. **P**res **E**t ueniat
 sup nos m̄ia tua dom̄ie.
Salutare tuū scōm eloqū

masságban, igazságban és kegyelmességben éle». ¹ És hozzáteszi nemes érzelmeinek ünnepi kifejezésére a néppel való meleg együtt-érzéssel: «ez zegheen wy kerezttyn neep kőzöt». A magyar történet-tudósok is kiemelik Szent Istvánnak ezt az erényét. «Szent István jellemét a külföldi kortársak által különösen kiemelt igazság-szeretetét, kegyességét említik.»

Kódex-írónk e szentistváni beszéd bevezetésében, szerkezetében, a gondolat-csoportok tárgyában és sorrendjében is T. Pelbárt nyomán halad, aki ugyancsak Szent Istvánról írt III. beszéde bevezetésében említett igazság és irgalmasság gondolatát alkalmazza Szent Istvánra. »Hec verba optime possumus dicere de beato Stephano rege nostro, quia ipse claruit in vita maxima misericordia et clemencia et maxima iustitia (ac omni sanctitate. .).» Kódexünk magyar és Pelbárt latin szövege egyeznek egymással. Már ennél az első adatnál kétségtelenül megállapíthatjuk, amit a későbbiekben még inkább igazolva látunk, hogy a kartauzi szerzetes írónk Szent István-beszéde megszerkesztésében egyik forrásul T. Pelbártnak ugyancsak Szent István-beszédét használta. Ezt a prédikáció-részlet szövegeiben lesz módunkban megállapítani. ²

A beszéd elején található biblikus igazságnak a magyar Szent István királyra való vonatkoztatása után mindjárt a bevezetésben, bizonyos meghatottsággal ír kódexünk. De itt már nem latin nyelvű forrása nyomán, hanem a saját lelkében fogant gondolatait veti papírra. «Azért szerelmes atyámfiak — szól hozzánk szerzetesünk — nagy szerelmes szolgálattal és ájojtatus hálaadással tartozunk ez bodogságus szent királynak, ki miatt . . . sok lelki-testi jókat érdemlettünk». ³ Valóban szép és meghatározó ez a lélek mélyéből fakadt megállapítás, amely a történelmi művek hiteles közléseivel is igazolható.

Ezek után idézi Szent István-officiumának ⁴ első Vesperásából a Magnificat Antiphonája szövegét a nagy király egyházi dicséretére.

¹ Érdy-k. 494 ⁶⁻¹¹. Szent István szép jellemét, vonásait, a külföldi kortársak által különösen kiemelt igazságszeretetét és kegyességét feljegyezte a magyar történetírás is. A mi nagy királyunk Imre fiához intézett Intelmeiben külön fejezetet szentel az uralkodói erényeknek és közöttük szerepel az irgalmasság is. «Óportet regem esse pium misericordem et caeteris virtutibus inbutum ornatum: Illik a királynak jámbornak, irgalmasnak és több egyéb jószágokkal (erénnyel) teljesnek és ékesnek lennie». — Corp. Iuris. X. — Arra kéri fiát, szolgáltasson mindenkinek igazságot, amint ő maga is tette, mert csakis így lehet a király az igazság fejedelme. — H. Sz. I. 234. — Az Intelmek szerzője még más szentírási helyet is idéz, mely az irgalmasság erényének a szükségességét hangsúlyozza. «Irgalmasságot akarok és nem áldozatot». — M. 9., 13.

² A magyar kéziratos szöveg T. Pelbárt klasszikusabb mondatszerkezetét kiegészíti és ezzel könnyebben érthetővé tévén, az olvasóhoz közelebb hozza; ezen kívül még melegebbé és színesebbé is teszi. Szent Istvánnak «dicsőséges» díszítő jelzője nincs meg Pelbártnál, valamint azt sem hangsúlyozza, hogy a szentírás gondolata a mi nagy királyunk «neve dicséretire» szolgál. Nagy érték földi király számára az Írás szövegének ilyen személyére vonatkoztatása.

³ Érdy-k. 494 ¹⁹⁻²¹. Ezek az ünnepélyesen hangzó, szónoki melegségű szavak, ismét írónk lelkéből fakadnak, tehát nem Pelbártból valók, sem más forrásból nem kerültek kódexünk lapjaira.

⁴ Zsolozsmájának vagyis az egyház által előírt hivatalos imádságszövegnek.

Érdy-kódex 494²⁹⁻³⁶

1. Idwez leegy bodog zent Isthwan kiral
te neepednek nemes remeenseege.
Idwez leegy my meg tereesewnknek
byzon doctora es apostola.
Idwez Leegy myndden zentsseeghnek
es ygassaaghnak feenes tykõre

2. the myattad hyttewnk Cristus Iesusban
te myattad ydwõzewlwenk ees Cristusban
keerwenk ymagy ez te neepedeert
ymagy egyhazy zolgalokeert ees,
hogy eegy ellenseegh se leegyen
ragadozo ez te neeped kõzõt.

Officium S. Stephani.
Vesp. I. Antiphona ad Magnificat.

1. Ave beate rex Stephane
Inclita spes gentis tue ;
Ave doctor et apostole
Credulitatis nostre ;
Ave speculum sanctitatis
Et iustitie

2. Per te Christo credimus
Per te in Christo salvemur ;
Ora pro populo,
Interueni pro clero,
Ut nullus de tuis
Preda fiat hostis¹

Ezzel a szöveggel a beszéd bevezetése lezárul. Következik a tárgyalás. A Szent István-beszéd bevezetése ünnepi és mélytartalmú. Az ószövetségi Szentírásnak mint legfőbb forrásnak a gondolatán nyugszik a későbbi tárgyalás. Viszont a bevezetésnek tekinthető rész utolsó gondolatai az Egyház hivatalos liturgikus könyvéből kerülnek kódexünkbe. A bevezetésnek mindkettő olyan nemes keretet ad, amely méltó a nagy királyhoz, egyházi és nemzeti ünnepéhez és amelyből a későbbi tárgyalás összes gondolatai mind kifejtethetők. Az író a legtisztább nemzeti érzelmek húrjait is megüti, amikor összehasonlítja a nagy István királynak e földön szerzett érdemeit mennyei dicsőségével és rajtunk való segítségével.

¹ Kéziratban ráánkmaradt és az előző századokban használt minden régi magyarországi zsolozsma-könyvben megtalálható ez a Szent Istvánt dicsőítő antiphona szöveg, amelyben Szent Istvánról officium van. Lehet himnusz-törredék is, mert verses tagozódottsága és gondolat ritmus-szerű beosztása kétségtelen. Főleg az első szakaszban vett részben nyilvánul meg ez, a recitálást könnyebbé tevő, dallamosság. Bizonyára megvolt a breviárium éneklése céljából a choruson használt, a középkorban szokásos, Gregorián-jellegű dallama is.

Az újabb, XVI. és XVII. századi Szent István-officiumokban már nem találjuk. Ezért mondja Horváth Cyrill: «Középkori magyar verseink» c. művében — (Bp., 1921, 245—246. l. 1.) «A későbbi gyűjteményekben — ennek a versnek — semmi nyoma és ez arra vall, hogy ez nem tartozott a népének közé». Az officiumok szövegei soha nem népének, legalább egyet sem ismerünk. — A latin szöveg dallamosabb, mint a magyar. A fordítás a latin szövegnek dallamos lejtését figyelmen kívül hagyja, inkább a gondolat magyar hűségére törekszik. — T. Pelbárt is megemlékezik fentebb idézett helyen a zsolozsma énekléséről: «Hinc in eius officio canitur sic». Kódexünk is hasonlóan mondja: ... «kyról wgy eeneköl

anya zenth egyhaaz ez may zenth zolosmaban». (494²⁸⁻²⁹.) Kódexünk szövege tehát kiemeli, hogy az ünnepi zsolozsma többi részéhez hasonlóan az Antiphonát is a szokásos dallam szerint énekelték a choruson. Éppen így, amint az Officiumok más szövegeit, például a Capitulumokat, Versiculustokat vagy éppen a Hymnustokat. Ha nem is szokott Pelbárt és kódexünk írója hangjegyeket közölni, elgondolható lett volna, hogy a dallam melodikus jellegére valami utalás történjék.

A latin Antiphona és a magyarra fordított szöveg gondolatai az elosztott soroknak megfelelően elég szépen egyeznek. Az utolsó két sorban a latin világos gondolata a magyar fordításban kissé elhomályosult. A határozott értelmet így nem adjuk egészen vissza:

... hogy eegy ellenseegh se leegyen ragadozo ez te neeped kõzõt

Ut nullus de tuis preda fiat hostis.

A latin-nyelvű soroknak a gondolata tömör, szabatos: a te néped közül egyetlen egyet se ragadjon el az ellenség. A szavak prózai sorrendje: de tuis nullus fiat preda hostis. — V. ö. Brev. Strig. Páris, 401 r. és 527 r. — «ymagy egyhazy zolgalokeert»: a. m. imádkozál minden egyházi szolgálóért, — akár férfi, akár nő, azaz akár pap, akár apáca legyen is az

Írónk szereti és sajnálja a szenvedő jó magyar népet. Lelke őszinte vágyódása szerint szeretné a Szent István-eszméket számára minden módon biztosítani. Ezért mutat rá a nagy király mennyei hathatós segítségére. Ezért írja melegen és szépen, mintegy az ünnepi István-beszéd lelki gyümölcseképpen az egyszerű nép jámbor lelkületéhez alkalmazva: «Ha kedég ő — Szent István király — halandó életében olyan szorgalmatos volt ez szegény népnek idvességén és otalmazásán, hát mit vélhetünk, tett és teszen az halhatatlanságban, szentetlen kenyeregvén Őr-Istennek elette az ő szegény népeért.»¹ Mélyértelmű következtetés a katolikus tanítás és a szép haza-szeretet szellemében.

A gondolatot tovább fejleszti. Indokolja a keresztény-magyar öntudat szellemében a nagy királyok égi pártfogásának nemzeti jelentőségét. Mélység és bizalom, ragaszkodás és megbecsülés, hit és hazaszeretet találkozik a következő meleg gondolatban. «Netalantan reeghen el veztwnk volna my gonoz byneynkeert ha az eedes azzonywnk zyz mariawal az zent kyralyok ew kegyes essedőzeesőknek myatta nem taplalnanak.»²

Ez a klasszikus tartalmú és formájú gondolat a keresztény vallásban a Szentek egyessége tanát hangsúlyozza.

B) A t á r g y a l á s egész anyaga két részre oszlik. Szerzőnk tudatosan foglalja külön össze a beszéd prédikábilis és külön a legendárius irodalmi adatait. «A legenda-irodalom jobbára predikációk formájában az Árpád-kori anyagot forgatja tovább, — mondja Horváth János. — Miskönyvek és breviáriumok lapjain maradtak fenn a magyar és magyarvonatkozású Szentekről, István, Imre, László stb. énekek, zsolozsmák és himnuszok.»³

Szónoki beszédünk írója előtt a lelkek szükségletének megfelelően, önként kínálkozott az alkalom a prédikációra a Szent István-napi egyházi és nemzeti ünnep misehallgatásakor. A papok, mint az Egyház szolgálói, már elénekelték a Szent István-ünnepi zsolozsmát. Ez volt az Egyház hivatalos ünnepi imádsága. Következik a hívek számára a becsületesebb misehallgatás.

A nagy István király maga alkotta meg törvényeit és elrendelte minden tiz községben egy-egy templom építését. Nyilván azért, hogy a keresztény-magyarok az egyház parancsolatának tényleg eleget tehesse-

¹ Érdy-k. 494²²⁻²⁵.

² U. o. 494²⁵⁻²⁸. «essedőzeesőknek myatta nem taplalnanak»: «Istennél való esedezésükkel vagyis égi közbenjárásukkal nem védelmeznének, gondoznának bennünket. — «Ha az eedes azzonywnk zyz mariawal» ... szavakkal a Patrona Hungariae, a későbbiekkel a magyar szent királyok, tiszteletének vallási és nemzeti gyökérszálaire mutat rá kódex-írónk. Bűneinkért megérdemeltük Isten büntetését. Elvesztünk volna, ha a nagy magyar Szentek és királyok, velük együtt «az eedes azzonywnk zyz maria» nem védelmeztek volna onnan felülről.

Hasonló Zrinyi Miklósnak: Szigeti Veszedelem c. éposza alapgondolatához. Ez az első hely, ahol irodalmi kifejezésre jut ez a századok folyamán olyan sok formában előkerült biblikus nemzeti gondolat, mely elevenen élt a magyarság lelkében és amely olyan sok író ihletett költemény, eposz, tanulmány stb. megírására. — Másrésről a Szentek egyességének, mint a katolikus tannak, a hangsúlyozása is egyúttal, talán éppen már a hazánkban is terjedő lutheranizmussal szemben hitvédelmi célból is írt gondolat.

³ I. m. 56.

festū celebrant ubiq; uo
ce ul' actu **G**loriam patri
resonem omnes ei' et na
to iubilem' apte cū qvz
regnat simul i cātor sps
alm'. **A**nn De nre. s. Maie.

Gloria uiscerib; ma
ter inuincis felix eade

lia que sacra replicas

sancte festa mane plau

dunt astra solum mare

Quis magnifica est ge
neratō cui' uita sacris cla
ruit actib; cui' fūit ho

uorē suū sine ten; sine.

Que uirgo peperit iugoq;
pmanet lactauit ppius
ulceribus dñi portanteq;

gebat ulius pna treme
tibus **F**elix multiplica
laude puerpa regis por
ta sui clausa ppheniter

inidi stella fluentis flo
ris iugula regia **G**e nē
suppli' scā theotocos regi

ptui sponsaq; poscū
ut nos semp ubiq; inu

muic ptegas **S**cis ob
tineas uirgo pcatibus

pacis pñdū dulce dñi
ne nob atq; bñ regni co

na pphenia **P**ra siūne
pñ pñs ac vince ātoriq;

suū sps ānue q' regnat
dñs vñ omī tpe scī steph

Gloria mater hūnga

nek. Az Isten harmadik parancsolata így szól: «Megemlékezzél arról, hogy az Úr napját megszenteljed»; a második pedig, hogy «Ünnepnap misét becsületesen hallgass.» A «becsületes» misehallgatáshoz pedig a legautentikusabb teológiai magyarázat szerint, katolikus hívek számára szorosán hozzátartozott a prédikációnak a meghallgatása is; csak e kettővel együtt teljesíti a katolikus hívő az egyház parancsolatait, vagyis ezekkel szenteli meg az Úr, továbbá a Szentek, napját. Amikor kötelező a misehallgatás, ugyanakkor kötelező a prédikáció is.

Az egyház szolgálói tehát a misemondás mellett még prédikálni is tartoztak. Ezért szükségessé vált az egyháziak részéről a vasárnapi szentbeszéd megismerkedése és elmondása, — a hívő nép részéről pedig mindkettőnek becsületes, azaz teljes és figyelmes meghallgatása. Az egyház parancsa már köztudatban él; apáról-fiúra, nemzedékről nemzedékre szállt.

A magyar nép lelkében elevenen élt a nagy és szent István király tisztelete. Ünnepét nemcsak parancsra, hanem lelkisége és magyarsága szerint is híven megülte. Nemzeti öntudatát is fokozta a szent király érdemeinek, erényeinek a lelkes felelevenítése, az ihletett szónok ajkáról az egyház nevében elhangzott magasztalása.

A mi, XVI. század elejéről származó kéziratos Szent István-beszédünknek évszázadok folyamán a XI. századtól bizonyára sok-sok előzője volt és szükségképpen kellett is lennie. Ha talán az egyház latin nyelvén szerkesztették is meg az akkori szokás és tanultság szerint ez egyes ünnepek sermőit, a magyarországi templomokban, a magyar nép számára, feltétlenül magyar nyelven kellett prédikálni. Hiszen a cél a keresztény magyar nép lelki gondozása. Ez pedig csak a saját nyelvén lehetséges eredményesen. Amikor Szent László királyunk idejében Szent István ereklje-tetemét megdicsőült sírjából felemelték, már nem igen voltak idegen nyelvű papok, tehát már nem volt tolmácsra szükség az egyházi beszéd elmondása, illetve meghallgatása alkalmából. Magyar papok magyar nyelven hirdették az Igét.

A szoros értelemben vett aránylag rövidebb szövegű p r é d i k á c i ó után következik a nagyobb terjedelmű második részlet, vagyis a l e g e n d a: a kézirat 495—500. lapjain. Benne a történelmi eseményeket és az életrajzi adatokat dolgozza fel. Az elsőben maga az író ismét önálló részfelosztást alkalmaz, amikor Szent István családfájának rövid összefoglalása után először az első, utána a «M á s o d h a d a»-t, majd «H a r m a d y e l e s h a d a l e e n z e n t I s t h w a n k y r a l n a k . . . » szavakkal a harmadik hadviselése leírását tárgyalja. Írónk egyébként új szakaszbeosztást is szívesen alkalmaz.

Az egyes gondolatcsoportok a szerkezet világossága szerint igen könnyen megkülönböztethetők, mint szónoklati egységek.

A) Először a történelmi anyagot dolgozza fel, és pedig

1. Szent István családfáját ismerteti: 495^{31—26}.

2. Az első, második és harmadik hadviselését tárgyalja: 496^{26—29}.

B) A l e g e n d a hosszabb, de tartalmilag könnyen felosztható szerkezeti egységei a következők:

1. István király feleségével gondozza az egyházakat:
 - a) miseruhákat, oltár-öltözeteket ajándékoz a templomoknak,
 - b) meglátogatja az egyházakat,
 - c) fedd, dícsér, — érsekeket, püspököket nevez ki.
2. A pénzes-zacskó története. Szent István jótékonysága.
3. Asztrik kalocsai érseket Rómába küldi koronáért.
4. Égi csodajelenségek.
5. István király Imre herceget meg akarja koronáztatni.
 - a) Imre herceg meghal.
 - b) A méltó trónutód problémája.
 - c) Vazul megvakítása.
6. István király «utolsó testamentom»-a.
7. Szent István halála. Gyász és temetés.
8. Kanonizálás.
9. A S z e n t J o b b - k é z megtalálása és áldott jótékonysága.¹

Kartauzi írónk összegezi azokat a nagy keresztény hitigazságokat, amelyek Szent István személyében és királyi működésében határozottan kifejezésre jutottak. Hiszen élete apostoli és ezért minden cselekedete a vallás örök igazságaiból fakadt és arra vonatkozott.

Életében kimutatható dícséretes m é l t ó s á g o k a t sorol fel a prédikáció szakaszában, és pedig T. Pelbártnak Szent Istvánrólírt első beszéde alapján. Olyan kapcsolatokat és érintkező pontokat lát meg, amelyek meglepőek, mélységes tartalmúak, a kereszténység és a magyarság kölcsönös egymásra-hatása szempontjából igen értékesek, a nagy király személyét illetőleg pedig megtisztelőek.

Szent István király már születésében, helyesebben még előtte, igazolhatóan «Urunk Jézushoz, Asszonyunkhoz és Keresztelő Szent Jánoshoz, ez ilyen nagy méltóságus Szentökhöz» hasonló.

Írónak és olvasónak egyaránt boldogító öntudat az örök kiválasztottságának ez a kétségtelen bizonyítéka, hogy első királyunk a Mindenható gondviselése szerint már születése előtt ilyen szentírási magaslatra tudott emelkedni. Olyan kivételesen előkelő kódex-írónk, valamint T. Pelbárt, szövegezése szerint ez az összehasonlítás, amilyet nemzeti király életében alig olvashatunk.

Kódex-írónk célja ebben a szónoki beszédben annak a szemléletes kimutatása, hogy: S z e n t I s t v á n m a g y a r k i r á l y f ö l d i é l e t é b e n m i l y e n d o g m a t i k u s é s b i b l i k u s i g a z s á g o k o n n y u g v ó é r t é k e k v a n n a k.

Feltétlenül építő ez a fenséges összehasonlítás. Mert míg egyrésről a

¹ A felosztás egyrészét megtaláljuk Horváth Cyrill Irodalomtörténetében, valamint Horváth János I. m. 153. l.

mindenkori olvasó figyelmét a nagy magyar apostol királyra hatalmasan reá irányítja, addig másrésről szinte az Egek magasságáig felmagasztalja.

Írónk annyit tud Szent Istvánról, amennyit ebben a beszédben róla elmond. A nagy király jellemképe, hősi és hitvalló egyénisége teljes, kerek és ünnepi, a XV. és a XVI. század Szent Istvánját szemlélteti.

«Bodogssagus zent Isthwan kyalnak es Confessornak — kezdi kódex-írónk — dycheeretes meltossag arol es zentsseeges eeleter. I akarwan zolny — benne — doctoroknak mondasokbol heet nemes tyztöletes ayandekokat talalwnk, kykkel wr isten ez ew zerelmes — István — zolgayaat anya zent egyhazban ffeel magasztalaa»¹ ... Nem kis nemzeti büszkeséggel és írói öntudattal teszi hozzá, ... «eegyeb kyaloknak es orzaagh byro feyedelmeknek felette».²

Szent István kódex-írónknak és nekünk is több, mint más, talán nagyobb országok királyja. Ennek a gondolatnak nemzeti szempontból súlya van.³

I. Szent Istvánnak «Elssew meltossagh»-a, írja kódexünk, «angyal yzeneth»: — T. Pelbárt, mint kódexünk forrása szerint *primum privilegium gloriosum est angelice annuntiationis*.⁴

Meg is magyarázza, hogy kell ezt a szokatlan nagy, biblikus értelmű méltóságot érteni és a nagy királyra okosan magyarázni. «Ügy olvastatik róla, — t. i. Szent Istvánról — hogy Ūr-Isten ő szent ismereti és választása szerint — írja kódexünk — «mynt az zeep rosaat az tōwysk kōzzōl azonkeppen zent Isthwant az pogan zylektewl maganak valasztaa.»⁵ A gondolat és kifejezés formája egyaránt nemes, valóban szónoki, sőt költői.

¹ U. o. 494¹⁻⁵.

² U. o. 494⁵⁻⁶.

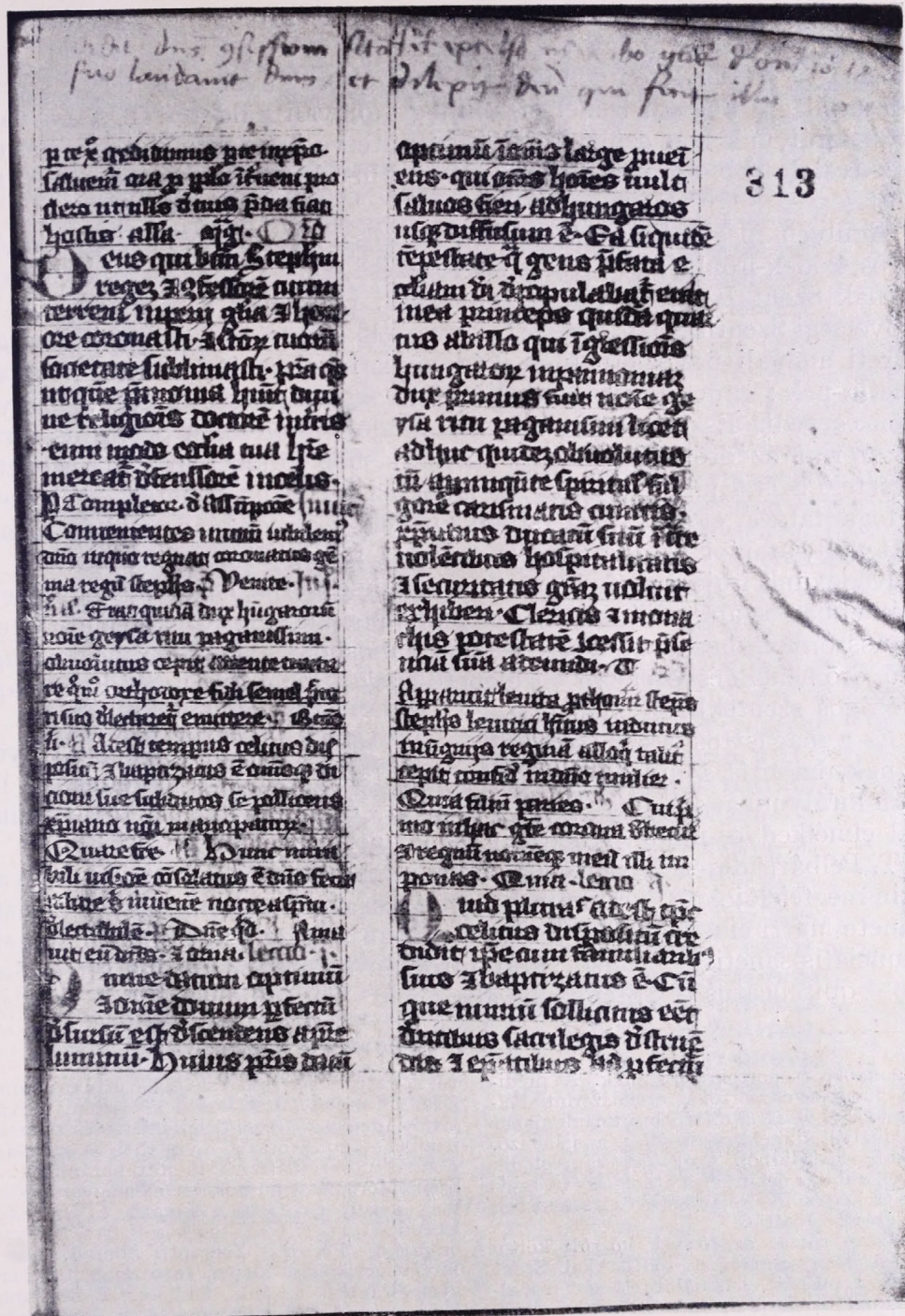
³ Szerzetes-írónk ebben az egyházi beszédben T. Pelbártnak ugyancsak Szent Istvánról írt első sermója «F»-szakasza nyomán halad. Nemcsak a jellegzetes vezérlő-gondolatokat, hanem, ami nekünk fontosabb, a felosztását és ezzel egyezően a szerkezetét is tőle veszi. Ugyanazokat a dicséretes «méltóság»-okat találjuk, amelyek Pelbártnál «*privilegium*» néven szerepelnek. Se többet, se kevesebbet nem sorol fel kódexünk, se a sorrendben nincsen változás, mint amennyi és amilyen sorrendben T. Pelbártnál van. Ennek a szép «méltóság»-csoportnak az értelmi szerzője szellemes és mély gondolatokat vet papírosra. Csak olyan írhatta, aki teljesen benne volt Szent István erényeinek az elmélkedésében, aki tisztában volt a nagy király egyéniségének életrajzi adataival és érdemességével. Ezeket a méltóságokat különösen gazdag biblikus és patrisztikus adatok teszik tudományosan értékesekké.

Kódex-írónk többször csak az önmagukban is szép alap-megnevezéseket és velük együtt az összehasonlítás vagy a méltóság kiemelés gondolatait veszi át, amint alábbi idézeteinkben azt a szöveg alapján szemlélhetjük. Főleg

azokat szereti, amelyeket a magyar népből toborzódott templomi hallgatósága vagy egyszerűbb műveltségű olvasóközönsége is könnyen megérthet. Pelbárt szövegezése tudományosabb, kódexünké népiesebb. Már csak azért sem veheti át kéziratunk T. Pelbárt skolasztikus szerkezetű beszédének ezt a tekintélyes részletét teljes egészében, mert míg ő a prédikáló papok számára írt, addig kódex-írónk a magyar népnek kíván prédikációs elmélkedő anyagot nyújtani. Kódex-írónk ezért nem is vesz át mindent Pelbárttól, az elmondottak közlés-formáját is leegyszerűsíti. Mindazonáltal beszédének így is megvan az irodalmi értéke, a szónoki mélysége.

⁴ Érdy-k. 494⁶⁻⁷. — T. Pelbárt, s. LII. «F».

⁵ Az «*wgy olvastatyk*» kifejezéssel írónk forrást jelez. De nem nevezi meg mindig pontosan. Mi az adatok és egyezések sorozatával igazoljuk, hogy itt ez a forrás-megjelölés T. Pelbárt fentebb idézett művére vonatkozik. Írónk másutt az Ország Krónikáját említi mint ugyancsak felhasznált forrását. De nem idézi rendesen az első helyen, amikor t. i. először veszi át a gondolatokat, hanem többször akkor, amikor forrás-változásra kívánja olvasói figyelmét felhívni. A forrás-munkák bizo-

Szent István-officium 2. lapja a XV. századból. «Apparuit leuita ... Protomartyr Stephanus»...

A mélyebb-értelmű és tökéletes magyarázat csak azután következik... «kinek — Szent Istvánnak — is foganatját mennyei szent követ által izené meg».¹ Az Őr-Isten gondviselő és világkormányzó örök tervei szerint küldé e világra angyali izenettel, mintegy angyali küldetéssel. A mi nagy István királyunk már születése előtt kitüntetve ilyen csodálatos izenettel, a legkivételesebb és a legmegkülönböztethetőbb a magyar nemzet fiai között.

Amilyen meglepő ennek az első méltóságnak a megnevezése, olyan világos, kódex-írónk és T. Pelbárt szövegezése szerint, ennek a biblikus gondolatnak Szent Istvánra való alkalmazása. Hiszen ez nem más, mint az újszövetségi Szentírásban olvasott, keresztelő szentjánosi, — majd pedig a názáreti angyali üdvözlésnek — kódexünk fogalmazása szerint «angyaly yzeneth»-nek: *annunciatio angelica*-nak — századok multán, magyar földön és pedig Esztergomban elgondolt megismétlése. A Szentírás tanúsága szerint az örök Mindenható Zachariáshoz küldött angyali üzenetet Keresztelő Szent János és Szűz Máriához az Őr-Jézus születése, helyesebben fogantatása, előtt: a mi István királyunk akkor már méhben fogantatott volt, amikor az angyali izenet hozzá az Égből megérkezett.

Kódexünk írója érzi és klasszikus tömörséggel ki is fejezi, hogy Szent István ebben az angyali izenetben «némiképpen hasonlattaték Urunk Jézushoz, Asszonyunkhoz és Keresztelő Szent Jánoshoz». Hozzáfüzi még a maga benső örömének és szellemi meglepetésének kifejezésére «ez ilyen nagy méltóságos szentekhez».

Ez a magasztos összehasonlítás az első pillanatra meglepő, mert ilyen nagynak, Istentől ennyire kiválasztottnak, talán még sem gondoltuk a mi István királyunkat, azonban rajta a magyar- és az egyház-történelem világnál elmélkedve, mind érthetőbbé és világosabbá válik előttünk.

T. Pelbárt idézett beszédében ennek a magyar szöveg-résznek megvan a latin megfelelője. . . . «nam in hoc quodam modo assimilatus est Christo et sancte Matri eius Marie ac Joanni Baptiste — et aliis magnis, ab angelo prenunciatis sanctis, — halad tovább írónk a fenséges gondolat kifejezésében, — quia beatus rex Stephanus ab angelo est annunciat».

nyos gondolat-csoportokra oszlanak. A prédikációs gondolat-csoportokat, rendszerint Pelbárt művéből veszi, a történelmi tartalmúakat a krónikából, az életrajzi, főleg a jellemző, adatokat Hartvik-ból. Csak ott kapcsolódik kettővel, ahol az ősforrás az átdolgozott vagyis átvett és kódexünk íróját megelőző szövegben az egyezés szorosabb.

«az zeep rosaat az tówysk kőzzöl» költői kifejezést Magyarországon tudtunkkal Szent Mór, pécsi püspök, használta először irodalmunkban. Igaz, latinul, de a stilisztikai szépsége ott is teljes mértékben érvényesült... «Tempore christianissimi Stephani regis... quidam Sancti Spiritus instinctu tactus, ex

rusticitate quasi rosa ex spinis ortus, nomine Zourad venit...: A buzgó keresztény István király idejében a Szentlélek-ihlette és paraszti nemből — mint rózsza a tövisből, — származó Zourad nevezetű férfiú... jött hazánkba... Szent Mór, pécsi püspök ezt a, magyar irodalmat kezdő nevezetes, Zoerard és Benedek legenda-szöveget 1064—70 között írta, Magyarországon, Pécsen. Zoerard, Zourad, Szent István uralkodása idején, 1010 táján jött Lengyelországból hazánk földjére. Élete mint bencés-rendű szerzetes-remeté az önmegtagadás és jámborság erényeitől illatozott.

¹ U. o. 494¹⁰⁻¹¹.

Kódexünk írója Pelbártnak ezt az utóbbi magyarázatát nem veszi át. Lényegileg nem is hivatkozik reá. Ezért egyéni gondolataival teszi teljessé és irodalmibbá ezt az első privilégiumot, mint szentistváni méltóságot.

Sacra quadrauit uerba.

Imo pñ sit gloria nato
qz sit uictoria: ambo rñ cñ
spiramine in sempiterna
secula. Amen. N. Dñi pro
nob beate. ul' Amauit euz.
Ad magt. .iit. Aue beate
re stephane inclita spes ge
tis tue: aue docto: 7 apłe cre
dulitatis nre: aue speculū sā
tati iusticie: pñ xpo credi: pñ i
xpo saluemur: oia pro pplo:
interueni pro clero ut nullu
re tue pñ fiat hostis. oio.

Qus qui beati
stephani reges
nostrum 7 cōfes
sozem tuum ter
reni imperij gloria 7 hono
re coronasti: 7 scōrum tuo
rum societate sublimasti:
pñ qz: ut quem pannoni
habuit diuine religionis i
docto: em in tris cum mo
do ecclesia tua mereatur o
habere defensor: em in celis.
Per dominum. Complect
te bñ uirgine. Et in illa
prefatio Et te in assumpcio
ne credo. dicat ppł et c.
Ad matut. Inuitato: ius.
Regem regum uenerantes
adoramus dominū. Qui in
celo coronauit sancti reges
stephani. pñ. Venite. In. i.
nact. .iit. Hec est festum ue
nerandū scī regis stephani o
multa laude celebrandum:

omni die seculi: gaudeat qui
sunt heredes per hūc facti to
mini: 7 scōrum coleretes me
ruerūt fieri. pñ. Beatus uir.
.iit. Hic scūs predicator: hū
garum punitus: drusla
ne legis lato: factus ē diuini
tus pro binis tractens bis bi
na duplicato precio: ul' pro
quinqz dane bis quinqz repoi
tando domino. pñ. Quare
frem. .iit. Adundi reges mo
riente regno finem faciunt
qui ut sibi celsitudo regni ter
regno percut sed hic sanctus
terminando terrenam poten
tiam sumpsit regnū incolai
to sempiterni glām. pñ. Do
mine quid multi. N. Ama
uit cum dominus. Lec. i.

Sed ne datum optimū:
et omne donū pñec
tum desursum est descedēs
a patre luminū: sed uis o
patris datum optimū 7
donum perfectū in omnes
lange pronemēs qz nullus
spernit: sed omēs homines
uult saluos fieri: 7 ad igni
tionem ueritatis uenire i
ad hūgaros usqz quos xpi
anorum flagellum quon
dam sicut fuisse: diffusus
est. Nō qñter 7 quanto fir
tum sit stili officio memo
rie cōmendare agnū o
doremus. In autem. pñ.
Am cum celos ascendisset o

Breviarium Strigoniense a XV. századból.

Kartauzi írónk, feltevésünk szerint, minden hivatkozás nélkül is, ismerhette a Szent Mór-pécsi püspöktől 1064—1070 között írt Zoerard és Benedek-életrajzot. Minden valószínűség szerint onnan vette át a rózsá-

hasonlatot. Csak hogy míg Zoerard paraszti származásánál, addig Szent István szüleinek még mindig a pogánysághoz szító alacsonyságánál fogva mondható: tövisek között született rózsának. Mindkettőben megvan a logikai alap, mint terminus comparationis. Ahogyan választotta és hívta Isten Zoerardot a testileg paraszt származású alacsonyságából a szent szerzetes és remete életre: éppen úgy választotta Istvánt a pogányság felé hajló szülők lelki sötétségéből a keresztény hit világosságába apostolnak és első magyar királynak. A rózsza jelképesen Zoerardot és Szent Istvánt, a töviset a Zoerard szüleinek paraszti foglalkozását, Szent Istvánnál Géza fejedelem pogánysághoz való hajlását jelképezi.

2. «Másod méltóság»-gal szereté Ur Isten Szent Istvánt zent newezethnek hywatallyawal,¹ — T. Pelbártnál: «Secundum privilegium beate prenominationis».

Írónk ezt a méltóságot is T. Pelbárttal egyező okfejtéssel magyarázza. «Mert mikoron — írja kódexünk — immaran az ő szilei keresztyénné lettenek volna és hívségben élnének,² az jámbor asszony-állat, Sarolta, Géza fejedelem felesége, sziléséhez közelgetne, neki jelenék Protomartyr Szent István és mondá neki:

«Bízzál, asszony-állat, Ur Istenben és légy bizonyos benne, mert íme, fiat szilsz, kinek ez országbeli nép között királyi korona adatik és az én nevemet adjátok őreá.

Az Asszony-állat nagy csodálattal mondá:

«Ki vagy, Uram és ki neved?

«Én vagyok — úgy mond — Protomartyr István, ki Krisztus Jézusért eleszer szenvedtem.

És elenyészék.»³

Kódex-írónk folytatja és befejezi ezt a meghatóan szép és ünnepies, a Szentírás ismert szövegére valló, leírást. De most már egészen a mi István királyunkra alkalmazza a fenséges gondolatot.

«És mikoron az bódog magzat sziletött volna, Szent Albert pispék «yztragomot» az szent névre megkeresztölé.»⁴

Kódexünk szövege magyaros kifejezéseiben és aránylag csekélyebb stílus-módosításával valahogy még T. Pelbártnál is szentírásibbnak és egyúttal nemzetiesebbnek mondható.

T. Pelbárt beszédének latin-nyelvű fogalmazása a magyaréval azonos beosztásban a következő.

¹ Kódexünkben olvasható «newezethnek hywatallya» és a latin prenomination nem azonos terminusok. Ez utóbbi a természetes nyelvhasználatnak jobban megfelel. A bibliai esemény alábbi elbeszélése is indokolja ezt.
² Kódex-szövegünk gondolatát T. Pelbártnál nem találjuk meg, se más munkában; ezt tehát kódex-írónk saját szellemiségéből szövegezte.

³ U. o. 495¹⁷⁻²³.

⁴ U. o. 494²⁴⁻²⁵. «yztragomot»: Esztergomban. «yztragom» helynévhez tette a locativus «-t» ragot. — V. ö. Brev. Strig. 1480. M. N. Múzeum R. M. K. III. 1. 345.. Gaudent celi himnuszából: «inquit missus et hereus sum protomartyr Stephanus, nascetur Stephanus rex et apostolus etc.»

«Nam interim cum ipsa ducis uxor iam propinqua foret partui, apparuit illi beatus Stephanus protomartyr (habitu levitico ornatus) . . . qui dixit illi : Confide mulier in Domino.

Esto certa, quia filium paries,
cui primo in hac gente corona debetur et regnum
nomenque meum, inquit, illi imponas.

Admirans mulier ait :

Quis es Domine?

Ego sum, inquit, protomartyr Stephanus pro Christo passus,

Et disparuit.

Nascitur interea predictus a Domino revelatus filius, quem sanctus Adalbertus natum Strigonii baptisavit et Stephanum nominavit.»¹

Ez a második méltóság és ennek párbeszédesen szemléletes szövegezése világosan igazolja, hogy kartauzi írónk szónoki beszéde megszerkesztésében, de méginkább megszövegezésében az összegyűjtött irodalmi anyagot szónoki céljának megfelelően rendezte el és hogy lehetőleg népies jellegűvé, továbbá a Szentíráshoz a fogalmazásban minél hasonlóbbá tegye. Személyei és párbeszédes előadása a Szentírásával tényleg azonosaknak mondhatók. Ezek a magyar nyelven és magyar földön Sarolta asszonynak feltett kérdések és a nehézkes asszonynak rájuk adott feleletei a Gyümölcsajtó-Boldogasszony ünnepi evangéliumnak a kérdező és felelő formáira emlékeztetnek.² De abból a fenséges és szinte mennyei fényből, vagyis az Isten Fia megtestesülésének názareti magasságából, a magyar földre szállva le, a mi magyar István királyunk születésének, megkereszteltetésének és névadásának, továbbá gondviselészerű misztikus küldetésének adataira vonatkoztatva.

Az angyal megjelenésének Protomartyr István a megfelelője, Szűz Máriáé Sarolta, az Úr Jézusé Szent István. Szentírás szerint az angyal megjelenésének a színhelye Názaret városa, Protomartyr Istváné a magyar Esztergom. Ha még tovább vinnénk az összehasonlítás részletgondolatát, akkor — bár merésznek látszik — azt mondhatnánk, hogy amiképpen küldötte az Úr Keresztelő Szent Jánost, angyali üzenettel jelezvén születését, a Szentföldre, hogy a Megváltó útját előkészítse : úgy küldötte István királyt, hogy Magyarországon az evangéliumi Ige hirdetésének és a szent magvetésnek, az Egyháztól küldött hittérítőknek, az útját készítse elő.

A jámbor keresztény-magyar hívők lelkiületét megtisztelő és valóban ünnepi érzés tölthette el erre a fenséges összehasonlításra. Nem méltatlan a Szentírás eseményéhez és ihletett szövegéhez, és nem egészen túlzott a mi

¹ T. Pelbárt s. LII. «F» Legenda 2. bekezdés. — A kódexünkben említett Albert püspök ugyanaz, mint Adalbert. Nevét mindkét formában használják irodalmunkban. A fentebb idézett francia-nyelvű : Szentek élete c. mű Szent István legendájában szintén Albert

nevet olvasunk. Az egyházi lexikonokban is Albert van. Az újabb történelmi vélemény szerint István királyunkat ; nem Adalbert keresztelte meg, hanem Pilgrim egyik papja. Adalbert csak 995-ben jött hazánkba.

² Luk. ev. 28, 38.

első szent királyunk küldetéséhez és apostoli munkájához. Most nekünk nehéz megmondani, vajjon az összehasonlítás elgondolása lep-e meg bennünket inkább, vagy maga a kidolgozás. Méltán mindkettő. A mi nagy István királyunkra, amint mondtuk, mindenesetre megtisztelő, irodalmunkban újszerű és szinte egyedülálló. Növeli a szónoki beszéd belső és külső előkelőségét is, mert ez az összehasonlítás formailag is valóban szónoki lendületű, költői szépségű, nemes és klasszikus szépségű.¹

3. «Harmad méltóság-gal szereté Isten — Szent István királyunkat — «erek idvesseeghnek byzonyos batorssagawal»: — «tertium (ergo) sequitur privilegium certitudinis secure salvationis».²

A jeles kartauzi szerzetes ennek a harmadik méltóságnak a megneve-

¹ A biblikus jelenet és Szent István protomartyr megjelenésének összehasonlítása Hartvik püspök «Vita»-jában található irodalmunkban először. Kódex-írónk is innen vette át. Szentírás és a magyar történelem a nemzeti hagyománnyal találkozik ebben a jelenetben. A külső és belső egyezés tagadhatatlan. Van-e még máshol éppen ilyen párhuzamos gondolatcsoportosítás, most még nem tudjuk megmondani. A gondolati összehasonlítás az Üdvözítő és Szent István király között fenséges tartalmú. Ahogyan küldetett a világ Megváltója az egész emberiség számára és szent fogantatását Gábrriel arkangyal üzenete előzte meg: éppen úgy — mondhatjuk — az isteni Gondviselés akarata

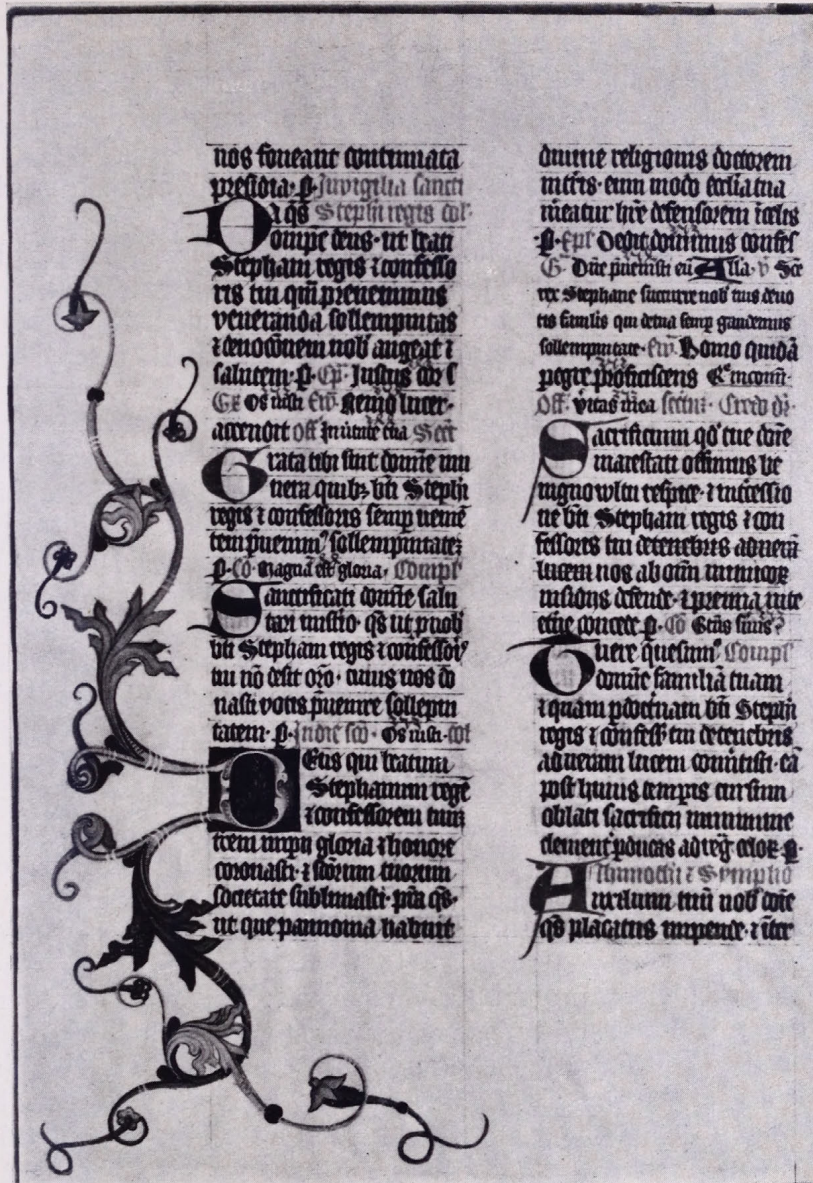
volt Szent István születése és a hozzá küldött égi üzenet. Mielőtt napvilágot látott, Saroltának, az anyának megjelent protomartyr Szent István és beszélt neki születendő fiáról és nevééről. Ott Jézus nevét említi az angyal, itt István királyunkét, ott Dávid székéről és Jákob házában való uralomról beszél, itt a szentkoronáról, mely István királynak adatott és Magyarország királyságáról. Még egy megelőző újszövetségi szentírási szöveget tudunk párhuzamosan ideiktatni, és pedig Keresztelő Szent János születését megelőző anyali jelenetet. A párbeszédes szöveg egyes gondolatai ezzel is egyeznek.

<i>Kev. Sz. János.</i>	<i>Üdvözítő Jézus.</i>	<i>Sz. István király.</i>
Ne félj, Zachariás... feleséged... fiat szül Neked. az ő nevét Jánosnak fogod hívni	Ne félj, Mária, ... fiat fogsz szülni nevét Jézusnak hívod	Bízzál asszony-állat... fiat szilsz az én — István — nevemet adjátok öreá (kinek) ... ez országbeli nép között — neki — királyi korona adatik
... nagy leszen az Úr előtt... és betelik Szentlélekkel... sokakat fog Urunkhoz, Istennünkhez téríteni.	... neki adja az Ur Isten... Dávidnak királyi székét és országolni fog... mindörökké	Az asszony-állat nagy csudálattal mondá: ki vagy Uram és ki neved.
... mondá Zachariás az angyalnak: miből győződjem meg erről	... mondá pedig Mária az angyalnak: miképen leszen ez, mikor férfit nem ismerek	én vagyok... Protomartyr István, ki Krisztus Jézusért eleszer szenvedtem...
... én vagyok Gábrriel, ki Isten színe előtt állok.	az angyal mondá neki: a Szentlélek száll Tereád,	Protomartyr István...elenyészék.
	... és eltávozik tőle az angyal.	

A hármass összehasonlítás gondolat-találkozásai így még világosabban állhatnak előttünk. Zachariás főpapnak az Úr anyala a jeruzsálemi templomban jelent meg, — Szűz Máriához Názárethbe küldé Gábrriel angyalt az Isten, — Sarolta fejedelemné-asszonynak Esztergomban jelent meg Protomartyr István. Így is fogalmazhatjuk a párhuzam világossága céljából. Amiképen Zachariásnak és Szűz Máriának Gábrriel —: úgy jelent meg Proto-

martyr István Sarolta fejedelemasszonynak stb.

² Amint fentebb is láttuk, T. Pelbárt és kódex-írónk méltóság: privilegium megnevezései fogalmilag nem azonosak, de a gondolat-hűség szempontjából egyezőknek vehetők. Itt a «certitudo»-nak kódexünkben «bizonyos bátorság» a megfelelője, — biztosság helyett. — A katolikus dogmatika «perseverantia finalis»-t külön kegyelemnek tanítja, melyet imádsággal kell kiérdemelnünk.

Missale Strigoniense. Szent István miséje az ismert legdíszesebb kezdőbetűvel.

zése után nem veszi át Pelbártnak skolasztikus felépítésű magyarázatát, hanem a maga lelkének meghatottságával fűzi tovább szónoki formába öltöztetett gondolatait.

«O szerelmes atyámfiái, bizonynyával nagy isteni ajándék és malasztosság, kit Őr-Isten még ez-világi életben az ereik idvességre választ

minden félelemnél kil, kit kevés Szentöknek olvasunk engedőttnek lenni.»¹

Ez az ihletett gondolat, mint szónoki beszédforma, alázatos keresztény lélekből fakadt és méltó a fenséges igazsághoz. Szinte meghaladja a földi-emberi méreteket. T. Pelbárt sermojában is megtaláljuk ezt a befejező és a latin syntaxis szabályai szerint fogalmazott, szép mondat-szerkezetet: «Quod (privilegium) paucis . . . Sanctis legitur percessum».

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy kódexünk írója ezt a harmadik méltóságú lelki ékességet nem fejti ki, az értelmét sem magyarázza meg. A hallgatósághoz intézett és fentebb idézett szónoki melegségű fogalmazás inkább intelmeket tartalmaz, mint ennek a méltóságnak tárgybeli magyarázatát.

T. Pelbárt sem foglalkozik ezzel a harmadik Szent István-privilegiummal. Mindkettőből határozottan nyilvánvalóvá válik Szent Istvánnak «még ez világi életben az örök idvességre» való kiválasztottsága, amely «bizonynyával nagy isteni ajándék és malasztosság» — annak, akit az Úr-Isten a praedestinatio alapján már születése előtt angyali izenettel tisztelt meg. — T. Pelbárt sermojának idevonatkozó szövege a következő: . . . «ipse beatus Stephanus fuit certus de eterne salutis predestinatione, quod»² . . . Kódexünk beszédének minden következő gondolata az előzőnek logikai következménye, valamint Szent István minden újabb méltósága királyi érdemeségének újabb fokozása.

4. N e g y e d m é l t ó s á g , — hogy Úr-Isten ötet, — Szent Istvánt, sok képen való méltósággal szereté: — *quartum privilegium* — írja T. Pelbárt, — *dignificationis, quod ipsum, — St. Stephanum, — Deus sublimavit in magnas dignitates*.³

A «sokképpen való méltóság» és a neki megfelelő, de vele nem egészen azonos, «magnas dignitates» teljes értelmét a további fejtegetésekből tudjuk csak meg. Szorosan hozzátartozik a szentistváni élet megismeréséhez, mert nélküle valóban hiányos volna. Ez a részlet T. Pelbártnál és szerzőnknel aránylag egy tartalmú és főleg egy szellemű. De míg T. Pelbárt ismét tudományos keretbe illesztve adja elő skolasztikus szerkezetű gondolatait, addig kartauzi írónk a maga egyszerűsített fejtegetéseivel feloldja azokat. Így kéziratunk szövegezésében a gondolatok könnyebben felfoghatóbbakká, sőt majdnem népiesekké válnak.

Mielőtt kódexünk ezeket a «sokképpenvaló méltóságok»-at elsorolná, személyi megjegyzést tesz és csodálkozásának ad kifejezést ezeknek Szent Istvánra való alkalmazását illetőleg. Azt is mondhatnánk, hogy írónkat meglepik ezek a méltóságok, vagy legalább is kettő közülök. Ezért írja

¹ Érdy-k. 494²⁶⁻³⁰. Az utolsó mondat teljesen latinos szerkezetű; ismét a latinból való fordítás bizonyosságául szolgál. A praedestinatio katolikus tétele szabatos megfogalmazásban található kódexünkben.

² Mások a szavak, de a gondolat lényege ugyanaz.

³ Érdy-k. 494³¹—495³². A latin «sublimavit»-nak nem felel meg a magyar «szereté» állítmány, a két gondolat értelem szerint mégis eléggé fedi egymást.

Missale Strigoniense címlapja. Ősnyomtatvány 1512-ből.
Szent István király képével.

mindjárt a megnevezés után: «Kyket eegyzörssmynd nem yghen olwaswnk enghedőthnek lenny.»¹

Ez a három nagy és szokatlan méltóság egy személyben együtt, azaz «eegyzörssmynd» éppen királyban, csakugyan ritkán szokott meglenni. Hisz mindegyik külön egész emberi, sőt férfi-élethivatást, önálló nagy munkaterületet kíván, mert mindegyik önmagában is elegendően hatalmas. Ezek után nevezi meg kódexünk ezt a három méltóságot.

a) Az első méltóság «mondatik: Istentől adatott nemes királyság»-nak: — *Primum est dignitas regia.*²

b) «Másod dicséretes apostolság»: «*Secunda apostolica.*»³

c) «Harmad doctorság»: «*Tertia doctorica.*»⁴

Ismét a szónokló szerzetes lép ezek után elénk és a maga meghatottan örvendező, de egyúttal mérlegelő, érzelmeit veti papirosra. «O bizonyawal nagy isteny ayandee, kynek eellyen es enny malazt engedhettetyk.»⁵

Kódexünk írója a hármast, vagyis: «sokképen való» méltóságnak Szent Istvánra való alkalmazása elhihetőségének a bizonyításául olvasmányára hivatkozik mint forrására. «Ügy olvastatik ő róla» — Szent Istvánról.

Tulajdonképpen ezzel alkalmazza rá ezt a negyedik és legnehezebb méltóságot, mondván: Mikoron immáran felserdült volna, «Dyaky twdomanban ees bölch volna»⁶... Ezt értelmezi írónk Szent István doktorságának vagyis az akkori összes tudományokban való bölcsességének. Ennek külső bizonyítékául történelmi adatot hoz fel, mert közvetlen utána és mintegy ennek a doktorságának mélytartalmú igazolására hozzáteszi, hogy Szent István: «eegybe hywataa ew attyawal ez orzagh bely wrakat es nemesseket, ky r allya a teweeke ewtet.»⁷

Ezzel már a második, vagyis a királyi méltósághoz is eljutott.

T. Pelbárt latinnyelvű, de eredetileg az író magyar nyelvében és magyaros gondolkodásával megfogalmazott kifejezése klasszikusabb és mint ilyen, tudományosabb színbe öltözött. Tömörebb is, mint kódexünké.

¹ U. o. 495³²⁻³³. az «eegyzörssmynd» a. m. együtt, egy-személyben együtt azaz egyszemélyben mind a három nem igen szokott együttlenni: t. i. királyság, apostolság, doctorság.

² Kódexünk Szent István királyságát «istentől adatott»-nak és «nemes»-nek mondja. «Minden hatalom Istentől van» — szentírási gondolatnak megfelelően. — T. Pelbártnál ezek a jelzők nincsenek meg. — V. ö. H. Sz. I. 191.

³ A magyar író itt is alkalmaz jelzőt. Az apostolságot «dycheeretes»-nek mondja. — Brev. Strig. Páris, 401 v-ből idézzük a következő kis részt: ... sed regem — sc. Stephanum — predicatorum misit APOSTOLUM. (In II Noct. Antiphona.) — V. ö. Horváth M. I. m. 109. — AASS 525. «Rex et APOSTOLUS Hungarorum Stephanus». Vita S. Emerici: Ipse — sc. Stephanus, pater S. Emerici — enim noster est rex et APOSTOLUS: mert ő a mi királyunk és apostolunk. — «A szent király nem-

zetének valóságos apostola», mondotta Serédi Jusztinián a Szent István-Akadémia Pázmány-ünnepségén.

⁴ Ez a harmadik méltóság az, amely királyban nagy-ritkán található meg. Bizonyára éppen e miatt írja kódexírónk, hogy «eegyzörssmynd nem yghen olwaswnk enghedőthnek lenny», t. i. ilyen három nagy méltóságot egy emberben. Kódex-írónk jelzőt nem alkalmaz. A súlyos doktorság önmagában is elegendő nagy méltóság.

⁵ Érdy-k. 495³⁵⁻³⁶. Ez az írói, helyesebben szónoki, formájú, közbeszúrás, mint egyéni megjegyzés, T. Pelbártnál hiányzik. Valójában nem más, mint a fenti «eegyzörssmynd»-es gondolatnak a reflexe. Írónk még tovább folytatja saját eszmélkedéseit, de itt már mégis iparkodik az eredetinek vehető Pelbárt-szövegbe belekapcsolódni.

⁶ U. o. 495³⁶⁻³⁸.

⁷ U. o. 495³⁸⁻¹.

«Cum enim crevisset et literis imbutus adolescens factus fuisset — sc. S. Stephanus — convocatis primatibus Hungaricis preficitur in regem».

A doktorság Szent Istvánban tulajdonképpen a XI. századi iskolai tudományos képzettség mellett a diplomatai tehetség okossága, mert benne megvolt az európai helyzet áttekintésének és bölcs mérlegelésének a tehetsége és a magyar nemzet akkori jelen és mindenkori jövő útjainak látnoki felismerése. Tehát azért választották királlyá, mert diáki tudományban is bölcs vala. Ez a két méltóság, a doktorság és királyság.

Kódexünk szövege T. Pelbárténál valamivel könnyebben tagolja az egyes gondolat-csoportokat. Szent István

a) Dyaky twdomanban ees bölch . . . eegybe
hywataa ew attyawal ez orzagh bely wrakath
es nemesseket,

b) kyrrallyaa teweeek ewtet.

a) Cum . . . literis imbutus fuisset convocatis
primatibus Hungarie

b) preficitur in regem.¹

Hátra van még az apostolság igazolása és ehhez kódexünk írója a történelmi időkre hivatkozik. «Annak utána azon esztendőben, mikoron Krisztus sziletetinek utána írnának kilencszázkilencvenhét esztendőben, Szent István királynak keresztyén atyja, boldogul és jó hitben kimúlék ez világból és viteték az erek bódogságban.»² A pontos időmegjelölés mellett mást is tartalmaz, mert Géza fejedelem keresztyén szellemű élet-berendezkedését is kiemeli. Ez ismét nem csekély nemzeti önértéket ébreszthetett a hallgatóságban, amely így a nagy István király keresztyén szellemének a családi

¹ A magyar szövegű mondat-szerkezetben az «ees»: is erősítő kötőszó. Az első helyen írónk azt emeli ki, hogy Istvánt királlyá, egyéb személyi érdemei mellett, főleg azért tették meg, mert az akkori tudományok, trivium és quadrivium, ismereteivel gazdagon rendelkezett. Vagyis hogy éppen tudományáért emelték maguk fölé, mint náluknál tanultabbat, bölcsőbbet, vezérüknek, királyuknak, mert széleskörű tudományos és mély bölcséleti ismeretei voltak. Szent István királyságát és nagy egyéni érdemeit legszebben az akkori, II. Silvester pápa jellemezte azzal a megtisztelő nyilatkozással, hogy ő ugyan apostoli, de a mi István királyunk valóságos apostol.

Kódex-írónk másodszor kifejti szövegezésében, hogy Géza fejedelem nem önmagától hívta egybe az országbeli urakat, hanem, hogy a bölcs István «hywataa» vele össze. — Harmadszor érdekes még a magyar-nyelvű szövegezésben, hogy a fejedelemről, az ifjú István akaratából összehívott országbeli urak és nemesek tették Istvánt királlyá. Tehát az ő hozzájárulásukkal mintegy akaratukból, nem csupán az atyja kívánsága szerint nyerte el a királyi méltóságot. Míg a latin nyelv phraseológiája személytelenül, egyenesen csak azt fejezi ki, hogy Istvánt királlyá tették: preficitur in regem; a magyar kódex szövegezése szerint az

országbeli urak és nemesek akarata jut kifejezésre az alkotmányosság gondolata mellett.

Ismét világosan látható, mennyire megeleveníti a holt történelmi anyagot kódex-írónk és milyen tiszteletreméltó formában jeleníti meg egyéniségén keresztül az elmúlt eseményeket. Meleg és színes, kerekded és kedves leírást nyújt, gondolatait nemes emelkedettséggel tudja kifejezni. T. Pelbárt szövege adatszerűbb, tudományosabb, írónké alanyibb és éppen ezért szónoki beszéd közlésére alkalmasabb. T. Pelbárt megírt sermőit tényleg mások prédikálták el és éppen ezért benne a predikábilis, szónoki gondolatok és igazságok, mint szerkezeti anyagok jutottak szervesen egymás mellé; kódexünkét maga az író mondotta el, feltéve, hogy elmondotta. Ezért állapítható meg a két szöveg között ez a fentebb már említett különbség.

² Míg a latin szöveg itt is a történelem pusztá adatait közli, addig kódexünk írója szervesen kiegészíti. Megtudjuk a szövegezésből, hogy Szent István király atyja, Géza fejedelem, keresztyén volt és jó hitben mulék ki ez világból; de meglepő a katolikus hit tanítása alapján a mindezekből kikövetkeztetett nagyobb gondolat, mely szerint: «viteték az örök boldogságban». Ezt kódexírónk tágabb értelemben vehette, mint jó reményt.

vonatkozásait és tovább következtetve, István keresztény nevelését is megismerheti. T. Pelbártnak idézett Szent István-beszédében is megvan a gondolat, de kevesebb és kissé eltérő tartalommal, Géza fejedelem kereszténységének gyengébb hangsúlyozásával. Hiányzik ugyanis a latin szövegből, hogy István atyja, Géza fejedelem, keresztény volt, hogy «boldogul és jó hitben»... élt, valamint, a részletezés elevensége, hogy t. i. «ez világból kimulék és viteték az erek bodogságban». A latin szöveg így hangzik: «Et tunc pater eius anno domini nongentesimo nonagesimo septimo feliciter migravit ad Christum».

Az apostoli méltóság, szabatósabban Szent István apostoli buzgósága, csak ez után jut kifejezésre. Analogiával él az író, amennyiben szellemi összehasonlítást tesz a Szent Albert (Adalbert) püspök és Szent István király apostolsága között. «Szent Albert püspök is azon esztendőben menván az prúzok közzé prédikálni és martiromságnak koronáját vevé.» Ennek a kis kódexszövegünknek latin megfelelője: «Sanctus vero Adalbertus eodem anno in Prusciam predicationis causa transiens, martyrio est coronatus ibidem.»¹

És most következik a szorosabb összehasonlítás. Mintha a mi nagy István királyunk apostolsága Albert-Adalbert püspök apostolkodása, prédikáló buzgósága tükörében, mint példában, válnék határozottabbá és világosabbá. Mintha így szólna: amiképen Albert püspök «predicallany» ment a prúzok közé, éppen úgy «fogaa magaat — Zent Isthwan kyral — Istennek zent parancholattya — s z e r i n t — valo — a p o s t o l i — eelettire.»² A párhuzamosan haladó szövegek a következők:

«Szent Albert püspök is azon eztendőben menván az prúzok közé prédikálni és martiromságnak koronáját vevé: Szent István király kedég fogá magát Istennek zent paracso-latja — s z e r i n t — valo — a p o s t o l i — életre.»

«Sanctus vero Adalbertus eodem anno in Prusciam predicationis causa transiens, martyrio est coronatus ibidem: Beatus autem Stephanus cepit in omnibus mandatis dei fideliter incedere.»³

Ha tehát ezt a hármas-tagozódottságú szentistváni negyedik méltóságot kódexünk szövegéből ki akarjuk emelni, ami nem egészen könnyű,

¹ Érdy-k. 495⁴⁻⁷. Az prúzok: in Prusciam, poroszok közé ment Szent Adalbert püspök prédikálni. A fent már idézett francia irodalmi lexikon is hivatkozik Albert: Adalbert püspöknek a prúzok közé menéséről, az ott elszenvetett mártiromságáról. Eredeti forrás itt is a Hartvik-legenda.

² Érdy-k. 495⁷⁻⁸. Kódexünknek ez a mondata ismét hiányos. Ezért kiegészítésre szorul. A gondolat teljessége és az analógia, vagyis az összehasonlítás ereje, még világosabbá válik, ha egy-két szót beleillesztünk. A gondolat teljessételege szinte természetesen kívánja az odaillesztett szokat. Szent István csakis így követhette igazán gondolati összehasonlítás szerint Adalbert püspököt, aki a prúzok között prédikálván, «mártiromságnak koronáját vevé»: Szent István is úgy hirdette, illetve hirdettette

az egyház szolgáltaival Magyarországon a keresztény vallást, mint Adalbert püspök, de valószínű mártiromságot nem szenvedett; ellenben — amint kódexírónk ezt később ki is fejezi, — a confessorságnak koronáját vevé. A személyesen vezetett és a katolikus vallásért vívott harcaiban könnyen szenvedhetett volna mártírhálál is. Az isteni Gondviselés ezt nem akarta. Írónk prédikáló műve bevezetésében már kifejezte ezt a gondolatot, amikor «Bodogssagus zent Isthwan kyralnak es Confessornak dycheeretes meltossagarol» beszél.

³ A gondolat-párhuzam kétségtelen. A következtetést mi vontuk le. V. ö. «Beatus Adalbertus... gentiliū terram prussorum adiit nimirum patiens martyrii palmam». Brev. Strig. Paris, 454 r. Lectio VI. In Off. S. Adalberti et Ep. Mart.

S ^c e gregori.	02	S ^c a lucia.	02
S ^c e ambrosi.	02	S ^c a cecilia.	02
S ^c e augustine.	02	S ^c a clara.	02
S ^c e dominice.	02	S ^c a margareta.	02
S ^c e francisce.	02	S ^c a katherina.	02
S ^c e ieronime.	02	S ^c a barbara.	02
S ^c e martine.	02	S ^c a elizabeth.	02
S ^c e nicolae.	02	S ^c a anna.	02
S ^c e bruce.	02	O ^{es} s ^c e uigies i uidue.	02
S ^c e egypti.	02	O ^{mn} is s ^c i. orate p ^{ro} nobis.	
S ^c e alexi.	02	P ^{ro} pici esto. p ^{ro} e nobi d ^{omi} .	
S ^c e rex stephe.	02	P ^{ro} pici esto. lib ^{er} a nos co.	
S ^c e dux henrice.	02	H ^u bra tua. lib ^{er} a nos d ^{omi} e.	
S ^c e rex laodizae.	02	H ^u bonu malo. lib ^{er} a n. d.	
O ^{mn} is s ^c i 2 fellores.	02	H ^u p ^{er} is nris. li. nos co.	
S ^c a maria magd.	02	H ^u insidions dyabli. l. n. d.	
S ^c a felicitas.	02	H ^u innuas nris. li. n. d.	
S ^c a p ^{er} petua.	02	H ^u bitanea i impulsu mor	
S ^c a agatha.	02	te. li. A morte p ^{er} petua. l. n.	
S ^c a dorothea.	02	P ^{er} aduentu tui. l. n. d.	
S ^c a ursula c ^{on} sodalib ^{us} t.	02	P ^{er} natiuitate tua. l. n.	
S ^c a otyha.	02	P ^{er} i carnacione tua. l.	
S ^c a appolonia.	02	P ^{er} s ^c i ieiuniu tui. l.	
S ^c a agnes.	02	P ^{er} passionem i ^{esu} e tua. l.	

a következőkép tehetjük. Szent István *a)* király, *b)* apostol, *c)* doktor, T. Pelbárt szövegezésében a hármas kiemelés világosabb és így is van: S. Stephanus fuit enim: *a)* rex, *b)* apostolus, *c)* doctor. — Ha most már a magyar kódex alapján összegezni kívánjuk ezeket a «sokképpen való méltóságok»-at, «kiket egyszersem mind nem igen olvasunk — egy személyben — engedőttnek lenni», akkor Szent István:

a) «kiral: rex ... mykoron ymaran ffeel serdŵelt volna ... teweeek ewtet ... kyrallyaa».¹

b) «apostol: apostolus ... Zent Isthwan kiral ... fogaa magaat Istennek zent paran-cholattya zerent való apostoli eeltre».²

c) «doktor: doctor. Dyaky twdomanban ees bôlch — doktor — volna».³

Méltán sajnálhatjuk, hogy kódexírónk nem vette át teljesen T. Pelbárt-nak az ezek után következő részletes történelmi fejtegetéseit, amelyek a keresztény Magyarországnak Szent István korábbi életére vonatkoznak. Vigasztal mégis, hogyha itt tényleg nem is, más helyen olvashatunk kéz-iratosunkban T. Pelbárt «G» szakaszának értékes gondolat-anyagából.⁴

5. «Ötödik méltóság-gal szereté Ur-Isten — Szent Istvánt — nagy tekeelletes es eerdem es eelethnek malasztos-saga-val: — quintum privilegium excellentis meriti et perfectionis»...

Itt dogmatikus és lelki méltóságos erényekre gondolhatunk, amelyek megnevezése méltó a szentistváni beszéd szelleméhez, sőt magához István királyunk szentségéhez. Írónk itt is elhagyja a Pelbártnál ezután követ-kező fejtegetéseket és helyettök a saját nemes lelkületének eredetibb érzel-meit és gondolatait fűzi ehhez az ötödik méltósághoz. Ennek a kis szöveg-nek tehát nincs forrása, mert hiszen a kartauzi szerzetes meghatott lelké-ből fakadt. «Mert valamit kért vala Ur-Istentől, mind megnyeri vala; sok csodákat is téssen vala Ur-Isten az ő szent érdemeinek miatta, kiket ha mind előve nevezgetnénk, nehéz volna csak hallgatnya is».⁵

Irodalmunk méltán sajnálja azt, amit írónk elhagyott, de amikre céloz: bizonyára sok csodáról volt ismerete és pedig valószínűleg többről, mint amennyit akár az ő rendelkezésére, vagy a mi rendelkezésünkre álló forrásokban talált. Más helyen azonban mégis elmond néhányat és ezek

¹ Érdy-k. 495³⁶⁻¹.

² U. o. 497⁷⁻⁸.

³ U. o. 495³⁷⁻³⁸.

⁴ Ilyenek a Silvester pápától kapott szent korona adományozása, ezzel kapcsolatban a pápai engedély megadása az egyházak szente-lésére, továbbá a személyes nyilatkozat, a len-gyel királyi küldöttség.

⁵ U. o. 495¹⁰⁻¹³. Ebből az utóbbi kis szö-vegből, ha t. i. az író mind elsorolná az István király «szent érdemének miatta» történt cso-dákat, bizony «nehéz volna» csak hallgatnia is: következettük, hogy kódexírónk talán mégis

elmondotta ezt a beszédet és ezért is beszél a hallgatásról. Első sorban tehát nem olvasó-közönségnek szánta művét. Ha az Érdy-kódex Szent István-szónoki beszéde tehát valószínűleg elhangozhatott is, olvasásra mégis minden idő-ben alkalmas. Ha pedig csakugyan elhangzott, akkor az a kérdés merül fel, melyik templom-ban mondotta el. Bizonyára a városlődiben, aminthogy ebben a kolostorban is írta művét. — T. Pelbárt kódexírónkkal szemben nem hall-gatásról, hanem írásról beszél: ... de quibus (sc. miraculis) non capit tempus ad presens omnia describere ... — «H» szakasz.

Iuynpuius i confessionibus
 uideri complacuit dñs nō ne
 gat h̄ uerā qm̄ nult ut
 hō querat grām. **P**ost
 iugum seculi pharonis
 post cathenas dñe babylo
 nis liber homo pñam que
 rat celestem iherosolimam.
Augustinus de hoc exilio h̄
 tenus cū dei filio hoc decus
 ē famuli si sit coheres sui dñi
Sis xp̄e nobis dux huius
 uite memeto q̄ sumus oues
 tue p quibz h̄c tua pastor
 ponchas morte animam.
Gloria sit p̄i et filio scōqz si
 mul p̄astro sicut erat p̄i
 in p̄ncipio i m̄c̄ et sep̄. Am̄

Sumptui triumphum regis

Sic Nota est ultima uoluntas
 domini Blasii Canonici
 Posoniensis cōscripta p̄mā
 dñi Cuius dñs emulder Cui
 p̄tibus testamentariis
 uidelicet dñs Symon et
 archael Cholier de Tyrnauia
 It p̄biteriū p̄tē cum
 textu h̄i cōplēto h̄e debet
 dñs p̄positus Posoniē
 tali conditione tam dñi
 quam dñi ita et dñi
 martini residentia facit
 Cui autē repeterint p̄b̄n
 seu uicegerentis eāe Sūden
 representent seu representat
 habeant et teneant Glosa
 ordinariam sup̄ uiam
 Clutam que p̄tē p̄a exā
 h̄e liber p̄tue maneat
 eāe Posoniē uel illud
 p̄biterium.
 Obitus p̄ncis dñi Blasii
 fia vj post festum Corpus
 xpi Anno dñi millesimo
 Quadringentesimo decimo
 Nono. Ds misereat aīe sue.

Psalterium Blasii XIV. századi kódex befejező lapja.

kódexünkben is megtalálhatók, valamint a három forrásul használt latin műben is.¹

6. «Hatod méltóság-gal szereté Ur-Isten — Szent István magyar királyunkat — mennyei fénylő csodákkal és jelenetekkel: — sextum privilegium fulgide mirificationis.»²

Kódex-írónk ismét hosszabb magyarázatot közöl, amelynek csak néhány gondolata van meg T. Pelbárt szövegében, — a többi része tehát ismét az író saját szellemi terméke.

Ez az a gondolat-csoport, amelyet T. Pelbárt az V. privilegiumánál mond el. Ilyen például, hogy Szent István «gyakorta jövőndöket megismert vala Szentléleknek ihléséből». T. Pelbártnál «Item spiritu prophetico previdebat (quando cumque et dicebat) hostes superventuros Hungaris christianis et depredaturos eorum possessiones». Ennek megfelelőleg kódex-írónk is folytatja: «Azt is megismeri vala még annak elette, mikoron gonosz tanács és háborúság történt ez szegény Magyarország ellen».³ A most következő, több sorra terjedő szép szentistváni szöveg az, amit írónk nem külső forrás-adatból, hanem maga lelkéből fogalmazva, írt kódexünkbe, összegezi azt, amit másutt tüzetes kifejtésben és részletes előadásban talált.

Ez a hatodik méltóság és ennek részletezése Szent István királyunknak mélyen rejtőző és miszticizmus felé hajló magasabb lelakiségét, éppen a középkort annyira jellemző, ihletettséget emeli ki. Írónk ezt a nagy királyban nem méltatja benső mélységei szerint. Talán éppen azért, mert népi hallgatósága előtt teljes megértésre nem gondolhatott; de talán azért sem, mert a léleknek ez a bensőséges, Istennel való szent egyesülése egészen rejtett érték és a tökéletességnek már szinte a közönségesnél magasabb foka nem való a nagy nyilvánosságra.

7. «Heted méltóság-gal szereté Ur-Isten ez szent királyt ő szent halálának choda keppen valo ysmerety-vel: — Septimum privilegium gloriose illustrationis (sc. per miraculosa suffragia hominibus prestita eius meriti).

¹ Így a pénzes zacskó történetét. Ez ugyan önmagában nem csoda, legfeljebb a nagy király lelki hősiessége s önfegyelmélettsége teszi előttünk szinte csodálatossá lelkileg és ennek alapján érdemileg. Amiket szerzetesünk még emleget, azokat valószínűleg a magyar nép között élő szájhagyományból merítette és ez valóban gazdagabb is lehetett, mint amiket írásba foglaltak.

² A két — latin és magyar — méltóság-megnevezés ismét nem fedi teljesen egymást, a gondolatgyezés mindazonáltal kétségtelen. A fénylő csodálatok és jelenetek alatt Toldy Ferenc szellemi látomást, víziót ért. — Magyar Szentek 8. 1.

³ Érdy-k. 495¹⁴⁻¹⁸. «mykoron gonoz tanach...» szavakkal az író talán a Szent István élete ellen szőtt összeesküvésre céloz. — V. ö.

Brev. Strig. Párizs, 134. r. stb. — Ebben, valamint a következő kódex-szövegrészletben is, van távolabbi gondolattalálkozás Szent István lelki jellemzésére vonatkozóan. Ismét hármas gondolattagozódottságot tudunk kiemelni.

a) gyakorta jövőndöket megismer vala Szentléleknek ihléséből

b) gonosz tanács és háborúság történt ez szegény Magyarország ellen,

c) mikoron ájtatos imádságban volt, elragadtatott néha lelkében...

a) Item spiritu prophetico previdebat.

b) Hostes superventuros hungaris christianis...

c) Ipse diutius deprecationi insisteat...

V. ö. Brev. Strig. 406 r. ... Predixit enim superventuros christianorum hostes etc.

magni martyris tui nos fo-
neat continuata presidia. Per.
C De sancto Stephano re-
ge. Introitus. Os iusti medi-
tabitur. folio. 186. Oratio.

Eus qui
beatū ste-
phanus
regē no-
strum et
p̄fessorē
tuū: ter-
reni ipe-
rii glia et
honore
corona-

ti: et scōz tuoz societate sub-
limasti: presta q̄s: ut quē pā-
nonia habuit diuine religio-
nis doctorē in terris: eū mo-
do ecclesia tua mereat habere
defensorem in celis. Per.
Epla. Vedit dñs p̄fessionē.
fo. 242. Gra. Dñe puenisti euz.
fo. 243. Alleluia. V. Beatus
rex stephanus qui fulgens vt sol
in celo amplectēs immortalitatem
gaudet in eternum in paradiso.
Euāgelium. Homo quidā
peregre proficiscēs. fo. 245.
Offerto. Veritas mea et mise-
ricordia mea cū ipso et in nomine
meo exaltabit cornu ei⁹. Secre.

Sacrificiū quod tue do-
mine maiestati offeri-

mus benigno vultu respice:
et intercessionē beati stepha-
ni regis et p̄fessoris tui nos
ab oīum inimicorum insi-
dijs defende: et premia vite
eterne concede. Per dñm.
Prefatio. Et te in assumptione.
fo. 107. Com. Beatus seruus
quem cū venerit dñs inuenerit vi-
gilantē: amen dico vobis sup oīa
bona sua cōstituet eum. Cōplē.

Tuere q̄s dñe familiam
tuā et quā per doctrinā
beati stephani regis et p̄fesso-
ris tui: de tenebris ad veram
lucem cōuertisti eam post ip-
sius tēporis decursus oblatis
sacrificij munimine clemen-
ter pducas ad regna celozū.
P. C. De scō bernardo. Dio

Erscice i nobis que-
sumus domine piū
religiōis sancte af-
fectum: et ad obtinē-
daz tue grē largita-
tem beat⁹ bernardus abbas
et doctor egregius: suis apud
te semp meritis et p̄cibus in-
tercedat. Per do. Secreta.

Grata quesumus domi-
ne tibi sit hui⁹ sacrame-
ti oblatio: quā in memoriaz
dñice passionis: et in hono-
re beati bernardi tue offeri-
mus maiestati. Per. Cōplē.

T. Pelbárt itt, a hetedik méltóságnál mondja el, amit kódexünk néhány lappal hátrább, István halála leírásánál említ. Kéziratosunk szövege e hetedik méltóság megnevezésében ismét nem mondható teljesen egyezőnek azzal, amit T. Pelbártnál találunk. Ez utóbbi itt is tömörebb és szabatosabb. A «szent király . . . szent halálának csodaképen való ismereti» ... gondolatban nem ugyanaz, fogalmilag pedig kevesebb, mert zártabb és szűkebb-körű, mint a «gloriosa illustratio». Ez dogmatikailag több és szélesebb-körű. Éppen ezért jónak látta írónk a «choda keppen való ysmeret» elé odatenni a «halalanak» szót. De éppen ezzel szűkítette meg a fogalmat, mert hiszen egyedül erre vonatkoztatja a «choda keppen való ysmeret»-et : a latin szöveg ellenben Szent István egész életére és nemcsak a halál idejére vonatkozik.

Kódex-írónk tehát maga is utal röviden a hetedik méltóságnál arra, amiről T. Pelbárt a maga szövegében teljes részletességgel ír, t. i. Szent István halálára és az azt megelőző utolsó testamentumra, amit az összegyűlt országnagyoknak mond, — valamint az Ég Királynéjához intézett felajánlására. Ezért írja kéziratosunk : «kit vagyis mindezeket, nyilvánban meghallunk az ő szent életéből.»¹

C) Befejezés. Kartauzi írónk ezzel be is fejezte a szoros értelemben vett, töredékesen írt prédikációt. Az egyes gondolatok mélyek és ünnepélyesek ; valóban alkalmasak a szónoklat hármaskénti célja szerint a hallgatóság értelmének megvilágítására, akarata megindítására, valamint harmadszor a nagy király iránt való országos tiszteletnek a fokozására. Kódex-írónk és minden Szent István-beszéd célja a keresztény-magyar népnek Szent István királyi erényeire való tanítása. És ez nem egyéb, mint ami a mi katolikus Anyaszentegyházunk szándéka a Szent István-officiumokkal, sőt magával a Szentmisével, mely után a becsületes misehallgatás kötelezettségének az erejével következik az illető ünnepi prédikáció. Itt az 1527. évi Szent István-ünnepen a vallási vagyis a mise-hallgatás kötelezettségének eleget tevő magyar nép értelmét kellett az ünnepi-beszédben felvilágosítani a nagy István király érdemeiről és erényeiről, lelkiületét felgyújtani az égi Pártfogó, Szent István bensőséges tiszteletére. Mert, ha ezelőtt mindenkor, most is bizalommal fordulhatott hozzá, hiszen mindig nagyokat «tett és teszen az halhatatlanságban szentlen, — kenyeregvén Ur-Istennek elette az ő szegény népeért.» . . .

Kódex-írónk ez után *Legendá* címen áttér Szent István családfájának az ismertetésére, a történelemben megírt hármaskénti hadviselésére, melyek mind a nagy magyar király hős erényeire és érdemeire vonatkoznak.

*

Az Érdy-kódex Szent István-beszéde méltó a nagy királyhoz, de méltó a század viharait átélő magyar nemzethez is. Benne keresztény dogmatikus

¹ V. ö. Érdy-k. 499. l., ahol kódexünkben mindezekről még T. Pelbárt írásánál is részletesebb előadást olvasunk, mégpedig irodalmunkban magyar nyelven először és igen érdekesen.

igazságok, biblikus egyezések, irodalmi és történelmi adatok, lélektani elemzések hangzanak felénk az alázatos hit boldogító és vigasztaló erejével.

Írónk meghatottsággal közeledik első szent királyunkhoz. A lélek benső tiszteletével övezi az Őr-Istentől is megdicsőített első szent magyar hitvallónkat és királyunkat. Hódol az Isten Szentjének, a magyar föld Apostolának, égi patrónusának, királyának.

Tudós írónk és lelkes szónokunk egyéniségén keresztül fogalmazta meg ezt az ünnepi beszédet. Anyag-gyűjtéséből, megszerkesztéséből, egyes gondolatai csoportjaiból, sőt a megfogalmazásából is a keresztény igazságoknak mindeneken átható szeretete, a magyarságnak gondviselés-szerű küldetés-tudata sugárzik felénk. Az eszme épít és ezért jótékonyan hat. A tartalom szép és oktató, lelkileg gyönyörködtető és minden időkre tanulságos.

Benne van ebben a magyar nyelvű legrégibb Szent István szónoki beszédben a világot kormányzó Isten örök akarata és ereje, de benne van a magyar nemzet megszentelődésének a meggyőződése is.

Szent István erényeire minden magyarnak minden időben szüksége van. Ahogyan ezek a keresztény erények és hitből fakadt nemzeti cselekedetek a mi Istvánunkat királlyá, apostollá és szentté tették: a későbbi és a mai és a jövő magyarságnak is ezeket az erényeket kell és kellene mindenkor gyakorolnia.

A keresztény-magyar Szent István soha nem hagyja el keresztény-magyar népét és hazáját.

«Azert zerelmes atyamffay — keresztény magyarok — nagy zerelmetes zolgalattal es ayoytatus halaa adassal tartozwnk ez bodogssagus zent kyralnak ky myat enny sok lelky testy yokat erdemlettwnk.»

Érdy-k. 494¹⁹ 21.

A MAGYAR SZENT KORONA
A FILOLÓGIAI ÉS TÖRTÉNETI KUTATÁSOK
MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

Írta: MORAVCSIK GYULA.

BUDAI VÁRBAN, a Halászbástya tövében emelkedő stilizált lovas szobor az első magyar királyt teljes uralkodói ornátusban ábrázolja. Jobbjában keresztet tart, fejét korona ékesíti. Ma már tudjuk, hogy Szent István kezében a «kettős» kereszt és fején a «mai» szent korona — anachronizmus. De ha a történeti igazságnak nem is felel meg ez az ábrázolás, híven visszatükrözteti azt a képet, amely a nagy királyról századok folyamán a magyar nép lelkében kialakult és a köztudatba belevésődött. Hogy a magyar királyi hatalom jelképe a XI. században még az egyes apostoli kereszt volt, és hogy azt csupán III. Béla cserélte fel a bizánci kettős kereszttel, ezt a tényt csak legújabban derítette fel a hazai történettudomány.¹ Ami pedig azt a kérdést illeti, vajjon Szent István fejét a teljes szent korona ékesítette-e, idestova mindössze kétszáz éve annak, hogy e tekintetben az első kétségek felmerültek.

A korona egykori őre, Révay Péter volt az, aki tudomásunk szerint először vette észre, hogy a magyar szent koronán görög betűk olvashatók.² A kibetűzött «Constantinus» név alapján Révay arra a következtetésre jutott, hogy a magyar korona azonos azzal a görög koronával, amelyet a hagyomány szerint egykor Nagy Constantinus császár I. Szilveszter pápának ajándékozott. Szerinte ezt a régi, a pápai kincstárban őrzött koronát adta tovább II. Szilveszter pápa Szent István királyunknak.³ Ez a nézet, amely a korona egyetlen görög szavának kibetűzésén alapult, csaknem egy századig uralkodó maradt.⁴ Új feltevést kockáztatott meg a korona görög feliratainak megmagyarázása céljából Schwarz Gottfried, aki a magyar

¹ L. Hóman B.: A magyar czímer történetéhez, Turul, 37 (1918—21) 3—11.

² De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius Petri de Revva comitis comitatus de Turocz, Augustae Vindelicorum 1613. p. 75—76.

³ De monarchia et Sacra Corona regni Hun-

gariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa, comite Turocensi eiusdemque Sanctae Coronae duumviro, quas emendatas et auctas publicabat comes Franciscus de Nadasd..., Francofurti 1659. p. 141—143.

⁴ M. Schmeizel: Commentatio historica de coronis..., Jenae 1713. p. 213.

kereszténység eredetét Bizáncból származtatta, amidőn a bizánci források ismerete alapján felvetette azt a gondolatot, vajjon a korona ajándékozása nem függ-e össze Bulcsú és Gyula magyar vezérek konstantinápolyi megkeresztelkedésével? ¹

Amidőn 1790. február 21-én a szent korona a nemzet nagy lelkesedésének közepette megérkezett Bécsből Budára, kitették közszemlére. Ez volt az első alkalom arra, hogy többen alaposan szemügyre vegyék, és hogy arról rajzokat készítsenek és a feliratokat lejegyezzék. Ennek következtében egész sereg munka jelent meg a koronáról. Péczeli József éppen akkor sajtó alá rendezett iratában sietett közölni a korona görög felíratait latinbetűs átírásban, egy másolat alapján, amelyet Budáról kapott. ² Wessprémi István, a tudós debreceni orvos is kiadta «apróbb Görög betűkkel» a szöveget, amelyet neki — saját szavai szerint — «egy értelmes, tudós, egyszersmind szoros akkori vizsgálója a' koronának, midőn ez nemrégiben a' népnek szemlélésére Buda' Várában ki-tétetett volna», magyarázott meg. ³ Beható vizsgálat alá vette a koronát Horányi Elek, a tudós piarista tanár s még abban az évben kiadta munkáját, amelyben közli a görög feliratok betűhív másolatát s feleletet igyekszik adni arra a kérdésre, hogy hogyan kerültek azok Szent István koronájára? Ő arra a feltevésre jut, hogy a koronát VII. Bíborbanszületett Konstantín császár ajándékozta Géza fejedelemnek s úgy véli, hogy a bizánci eredetű koronát utóbb Szent István Rómába küldte II. Szilveszter pápához, aki azt megáldotta és kiegészítette a felső pántokkal, vagyis a Megváltó és nyolc apostol képével és az arany kereszttel. ⁴ Horányi veti fel tehát először azt a gondolatot, hogy az eddig egységes eredetűnek vélt korona két részből van összetéve. Vele egyidejűleg Wessprémi István is egy «alsóbb» és egy «felsőbb» részt különböztet meg s ő ismeri fel elsőnek azt a tényt, hogy a görög betűs feliratokban megnevezett személyek a XI. századi Michael Dukas császár és fia, továbbá I. (az ő elnevezése szerint II.) Géza magyar király. ⁵

Az 1790. évi vizsgálatok ama megállapítása, hogy a magyar szent koronán görög feliratok olvashatók, és hogy ilyen módon Szent István koronája legalább részben bizánci eredetű, általános meglepetést keltett. E tény felfedezése és különböző magyarázgatása nyomán szenvedélyes vitairadalom keletkezett, amelybe vallási szempontok és motívumok is

¹ G. de Juxta Hornad: Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta, Francofurti et Lipsiae 1740. p. 42—47.

² A' magyar koronának rövid históriája, melyet az Aszszonyok' és gyermekek' kedvéért szedegetett össze. Komáromban 1790. (Tóldalék.)

³ Magyar országi öt különös elmélkedések. Pozsonyban 1795. 7. l. — Az öt részből álló irat első szakasza, amely 1790. június 15-ről van keltezve, a szerző szavai szerint először 1790. június 25-én a bécsi «Hadi Történetek»-ben, majd kevéssel utóbb a bécsi «Magyar

Kurir» XXII. levelében jelent meg. A II—IV. szakasz 1791-ben, az V. 1792-ben készült.

⁴ De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius, Pestini 1790. p. 40—67. — Ebben az időben keletkezett a görög származású Zavírasz György legújabbban felfedezett munkája is; l. Horváth E.: Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról, Archivum Philologicum — E. Ph. K. 60 (1936) 358—367. és Η ζωή και τὰ έργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα (Magyar-Görög Tanulmányok 3.). Bp. 1937. 47—55.

⁵ Id. h.

A magyar szent korona (előlről nézve).

belejátszottak. A szent korona származásának és hitelességének kérdése a különböző pártállású vitázók irataiban más és más megvilágítást nyert, amint ez főleg Katona István¹ és Decsy Sámuel² irataiból látszik. Ezek közül az utóbbi újra közölte a görög feliratok szövegét, amelyeket a korona két oldaláról készült színes rajzokon is feltüntetett.³

I. Ferenc királyunk 1792. június 6-án történt megkoronáztatása újabb alkalmat nyújtott a korona megtekintésére, amelyet három napon át ismét közszemlére tettek ki. Ebből az alkalomból Koller József pécsi prépost három társával, Schönwisner Istvánnal, Schwartner Mártonnal és Szombat Józseffel újból behatóan megvizsgálta a koronát s annak rajzait is elkészítette. A vizsgálat eredményeit nyolc évvel később megjelent könyvében foglalta össze, amelyben rajzok kíséretében közölte a feliratok betűhív másolatát és a korábban ismert történeti források és numizmatikai anyag felhasználásával igyekezett azokat megmagyarázni. Koller tisztázta véglegesen azt a tényt, hogy a magyar Szent Korona két különböző eredetű részből áll: a «Corona Graeca»-ból, amelyet Michael Dukas császár ajándékozott I. Géza királyunknak és a «Corona Latina»-ból, amelyet Szent István kapott Rómából.⁴

Bár az 1830. évi koronázás ismét alkalmat nyújtott a korona megtekintésére, a XIX. század első felében újabb vizsgálat nem történt. Koller megállapításaival a vitás kérdések megoldást nyervén, a kutatás egyelőre nyugvó pontra jutott. Az első újabb jelentős lépés 1857-ben történt, amidőn Bock Ferenc prelátus, aki akkor a kölni érseki múzeum őre volt, legmagasabb helyről engedélyt nyert arra, hogy a koronát több napon át behatóan megvizsgálja. Bock, aki eredményeit több munkában publikálta,⁵ először vette archeológiai szempontból vizsgálat alá a koronát, s neki köszönhetjük az első jó felvételeket.

1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia vetette fel a korona újabb szakszerű megvizsgálásának gondolatát. Miután az ehhez szükséges királyi és országgyűlési engedélyt kieszközölte, bizottságot küldött ki, amelynek elnöke Ipolyi Arnold, tagjai Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre, Fraknói Vilmos és Pulszky Károly voltak. E bizottság két napon át behatóan vizsgálta a koronát s annak egyes részleteiről rajzokat és fényképeket készített.

¹ Dissertatio critica... in commentarium Alexii Horányi... de Sacra Hungariae Corona, Budae 1790. — A' magyar Szent Koronáról Doct. Decsy Samueltól írt Históriainak megrostálása, Budán 1793.

² A' magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája, Bétsben 1792.

³ Koller a 13. jegyzetben idézett művében (3. l.) arról tudósít, hogy Lippert János már 1790-ben elkészítette a korona képét, és hogy azt Bárány László 1790-ben Budán ki is adta. E kiadványra könyvtárainkban nem tudtam ráakadni.

⁴ De Sacra regni Ungariae Corona commentarius, Quinque-Ecclesiis 1800.

⁵ Die ungarischen Reichsinsignien VI. Die Krone des heil. Stephan, Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 2 (1857) 201—211.; Die Kleinodien des heiligen Römischen Reiches deutscher Nation, nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardei und ihrer formverwandten Parallelen, Wien 1864. 76—83. l. és XVI. tábla; Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung Dr. Alex. von Savenigorskoï und das darüber veröffentlichte Prachtwerk, Aachen 1896. 234—259 l. = Die Ungarische Königskrone «Corona St. Stephani» im Kronschatz der Königlichen Schlossburg zu Ofen, Aachen 1896.

tetett.¹ A vizsgálat eredményeként az Akadémia 1886-ban közzétette Ipolyi nagy munkáját, amely mindezideig a magyar szent korona legrészletesebb monografiája.² E munkát kiegészítik azok a táblák, amelyek a korona egyes zománclemezeinek színes reprodukcióit tartalmazzák.

Az 1896. évi millenáris ünnepségek alkalmával a szent koronát ismét közszemlére tették ki, s ebből az alkalomból Czobor Béla végzett újabb vizsgálatokat. Publikációjának értéke főleg abban áll, hogy a korábbiaknál jobb reprodukciókat közölt a koronáról.³

1916-ban IV. Károly király koronázása alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum kezdeményezte az újabb vizsgálatot. Jankovich Béla akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter közbenjárására gróf Széchenyi Béla koronaőr kieszközölte a szükséges engedélyt, aminek következtében a Nemzeti Múzeum három kiküldöttje: Fejérpataky László, Gerevich Tibor és Varjú Elemér kb. félórás vizsgálatot végeztek, aminek eredményéről Varjú Elemér számolt be a Magyar Tudományos Akadémia 1917. január 15-i ülésén.⁴

A legutóbbi időkben még egyszer nyílt alkalom arra, hogy szakemberek megsejmeljék a koronát. Otto von Falke a szent koronáról írt dolgozatában azt írja, hogy 1928-ban a Múzeumok Nemzetközi Szövetségének budapesti kongresszusa alkalmából lehetővé vált számára a korona megtekintése.⁵ E rövid említésen kívül e vizsgálat körülményeiről és résztvevőiről nyomtatásban semmiféle tájékoztatás sem látott napvilágot.

Mindezek az autopszián alapuló vizsgálatok, amelyeket kiegészítenek még a hazai és külföldi kutatóknak a közzétett anyagra vonatkozó tanulmányai, igyekeztek feleletet adni a Koller megállapítása nyomán felvetődő kérdésekre. Ha a mai szent korona két részből áll, megállapítható-e pontosan a hajdan különálló részek származása, keletkezési ideje, egykori jelentősége, és hogy mikor és milyen célból egyesítették a kettőt? Mindezek a kérdések azonban még nincsenek véglegesen tisztázva. Ennek a főoka egyrészt abban rejlik, hogy koronáról ma sincsenek minden részletre kiterjedő, teljesen megbízható és a mai technikai követelményeknek megfelelő fényképfelvételek, másrészt pedig abban, hogy a több mint félszázaddal ezelőtt végzett, 1880. évi akadémiai vizsgálat óta minden részletre kiterjedő, kellően előkészített, az összes illetékes szakemberek bevonásával eszközölt újabb vizsgálat nem történt.

Bár Bock Ferenc óta a kutatók egész sora elsősorban archeológiai szempontból vizsgálta a koronát, éppen az archeológiai és művészettörténeti vizsgálódások terén érezhető nagy hiány. A szent korona alsó részét képező bizánci korona keletkezési idejét a rajta levő feliratok meghatározzák ugyan, de ettől függetlenül is fontos lenne, hogy a bizánci művészetnek

¹ L. Ipolyi jelentését: A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 14 (1880) 92—97.

² A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása, Bp. 1886.

³ Czobor B.: A magyar koronázási jelvények. Sajtó alá rendezte Radisics Jenő, Bp. 1896.

⁴ A Szent Korona, Archaeológiai Értesítő 39 (1920—22) 56—70.

⁵ A Szent Korona, Archaeológiai Értesítő 43 (1929) 125—133., 358—362.

e páratlan emléke — amelyhez fogható még csak egyetlen egy maradt ránk, az ugyancsak nemzetünk birtokában levő Konstantinos Monomachos-féle korona — művészettörténeti szempontból is teljesen világosan álljon előttünk, hogy pompás zománcképei ikonografiai és technikai szempontból egyaránt beilleszthetők legyenek a bizánci művészet hasonló emlékeinek sorába. Még sokkal fontosabb lenne azonban a felső rész archeológiai és művészettörténeti teljes megvilágítása. A Szent István-féle koronát ugyanis semmiféle felirat sem datálja. Keletkezési idejére és helyére vonatkozólag tehát kizárólag csak az archeológiai és művészettörténeti kutatásoktól várhatunk felvilágosítást. Ez azonban jórészt még a jövő feladata, mert ami eddig e tekintetben történt, az inkább csak tapogatózásnak tekinthető.

A következőkben megkíséreljük összefoglalni mindazt, ami a koronáról felderíthető annak közvetlen megsejmlése nélkül.¹

Minthogy a mai szent koronának a szó szoros értelmében vett alapját és főrészt a bizánci korona képezi, célszerűnek tartjuk először ezt szemügyre venni és azután térni át a bizánci korona boltozatát képező Szent István-féle koronára.²

IC XC I(ησοῦς) Χ(ριστός)
azaz «J é z u s K r i s z t u s».

A Megváltó zománcképe az alsó koronán.

A bizánci korona homlokzatának ormán a Megváltó, a bizánci Pantokrator alakja tűnik fel. Krisztus trónusán ül, amelynek két oldalán egy-egy fa (az élet fája) áll. Feje körül keresztes fénykoszorú. Jobbját görög szertartás szerinti áldásra emeli, baljában az élet könyvét tartja. A Megváltó alakja mellett jobbról és balról a két fa felett két kör alakú mezőben bizánci szokás szerint Krisztus monogramma olvasható.

¹ Hangsúlyozni kívánom, hogy a magyar szent korona felső részére vonatkozólag önálló vizsgálódásokat nem végeztem s így e téren csak az eddigi kutatások összefoglalására vállalkozhattam, amennyiben azokról a bizánci

koronára vonatkozó tanulmányaimmal kapcsolatban tájékozódnom kellett. A bizánci koronára vonatkozólag saját kutatásaim eredményeit használtam fel. Meg kell még említenem, hogy bár kezdeményezésemre a Magyar Tudo-

Krisztus ábrázolása élénken emlékeztet a georgiai Gelati-monostor triptychonán ránk maradt Krisztus-fejre, amely Michael Dukas császár korából való, tehát a koronával egykorú.

A Megváltó zománcképe alatt levő hatalmas drágakőtől jobbra és balra két arkangyal mellképe tűnik fel, akik tekintetükkel Krisztus felé fordulnak. Közükben három ágban végződő hírnöki pálca, amint ez a bizánci egyházi művészet emlékein gyakran látható. Az alakok két oldalán olvasható feliratokból kitűnik, hogy a két zománckép Mihály és Gábor arkangyalt ábrázolja. A baloldali képen a következő felirat olvasható:

Mihály arkangyal zománcképe az alsó koronán.

X X
OAP MI ó ἀρχ(άγγελος) Μιχ(αήλ)
azaz «Mihály arkangyal».

Gábor arkangyal zománcképe az alsó koronán.

A jobboldali kép felirata:

X ΓΑ
OAP BP Γ ΓΑβριήλ
HΛ
azaz: «Gábor arkangyal».

mányos Akadémia megtette a szükséges lépéseket, nem tudtuk elérni, hogy a szent koronát eredetiben megtekinthessük és a szükséges vizsgálatokat elvégezhessük. Így ezúttal is csak a korábbi publikációk anyagára támaszkodhatom, és a közölt reprodukciók is a Magyar Történeti Múzeum birtokában levő korábbi — ma már egyáltalán nem kielégítő — fényképfelvételeken alapulnak.

² A következőkben éppen úgy, mint már a bevezetésben is, felhasználtam «A magyar

Szent Korona görög felirata» c. dolgozatomat (Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből XXV. 5., Bp. 1935. = Archivum Philologicum 59: 1935. 113—162.). Természetesen kikerülhetetlen volt, hogy sokszor szóról szóra ne ismételjem korábbi megállapításaimat. A fejtegetéseim alapjául szolgáló bizonyító anyag, továbbá sok részlet és bibliográfiai utalás, amelyeket jelen dolgozatomban mellőztem, ott megtalálható.

Mihály és Gábor, akiknek neve — amint azt számtalan példa bizonyítja — a középkori görög kéziratokban és feliratokon szokásos módon van rövidítve, bizánci felfogás szerint a két főarkangyal, akik más művészeti emlékeken is gyakran tűnnek fel a Megváltó környezetében. A koronán azonban különösebb szerepük van. Ők az uralkodói jelvények közvetítői. A bizánci hagyomány szerint Nagy Konstantinosnak az Úr angyala hozta le a császári jelvényeket és a koronát. Egy bizánci koronázási acclamatio szerint az új császár előtt az égből leszálló arkangyal tárja fel az uralom kapuit. A bizánci művészetben számtalanszor előfordul annak az ábrázolása, amint Krisztus megkoronázza az uralkodót. Így látjuk ezt pl. a gelatii monostor zománcképén. De arra is több példánk van, hogy a koronát, amelyet Krisztus lenyújt az égből, az arkangyalok helyezik az uralkodó fejére. Egy XI. századi miniatűr II. Basileios császár 976. évi koronázását úgy szimbolizálja, hogy Krisztus az égből koronát nyújt a császár feje felé. Ugyanakkor Gábor arkangyal fejére teszi a koronát, Mihály arkangyal pedig kezébe adja a lándzsát.¹ Egy ugyancsak XI. századi miniatűrön Konstantinos Monomachos, Zoe és Theodora 1042. évi koronázása látható. Itt a császár Krisztustól kapja a koronát, míg ugyanakkor a két arkangyal Zoe és Theodora fejére helyez egy-egy koronát.² E példák alapján nem lehet kétségünk az iránt, hogy a bizánci koronán feltűnő két arkangyal szintén a koronázás és ezzel együtt az uralkodói hatalom égi eredetére akar emlékeztetni.

A két arkangyal után ismét két összetartozó zománckép következik. Mihály arkangyal mellett Szent György, Gábor arkangyal mellett Szent Demeter mellképét látjuk. Mindkettő jobbában lándzsát, baljában pajzsot tart. Tekintetük a két arkangyal felé fordul. A két alak feje körül két oldalt bizánci szokás szerint felülről lefelé haladó feliratok láthatók, amelyek első betűje az $\delta \alpha\gamma\iota\omega\varsigma$ (= szent) szó Bizáncban hagyományos rövidítését adja.

Az első felirat így szól:

Szent György zománcképe az alsó koronán.

δ α γ
 ι ω ς
 δ α γ
 ι ω ς

$\delta \alpha\gamma\iota\omega\varsigma$ Γεώργιος

azaz: «Szent György»

¹ Sp. Lampros: *Λεύκημα βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν*, Athén 1930. 56. tábla.

² A. Grabar: *L'empereur dans l'art byzan-*

tin, Paris 1936. XIX. tábla 2. ábra. — Krisztusnak, a Szűzanyának és az angyaloknak a koronázásban való szerepéről l. u. o. 112—122. l.

A másik felirat a következő:

Szent Demeter zománcképe az alsó koronán.

Υ		
Δ	Τ	
Η	Ρ	ὁ ἅγιος Δημήτριος
Μ	Ι	
Η	Ο	
	Σ	

azaz: «Szent Demeter»

A korona zománcképe Szent Györgyöt a sok ismert típus közül, amely a bizánci művészeti ábrázolásokon feltűnik, — amint a lándzsa és pajzs mutatja — az ú. n. «harcos szent» alakjában ábrázolja. Ugyanígy jelenik meg a korona zománcképén Szent Demeter is, akit egyébként is legtöbbször harcosként ábrázol a bizánci művészet. Ismeretes, hogy Szent Demeter alakja köré a bizánci legendák egész koszorúja fonódik. A thessalonikéi Szent Demeter-templomban levő mozaik-képének felirata úgy szól róla, mint aki «barbár seregek barbár áradatát visszafordítja és a várost megváltja». A hagiografiai és történeti források szerint a bizánciak e harcos szentje számtalanszor kelt ki sírjából, hogy fehér lován megjelenve visszaverje a barbárok hadait, akik között húnok, szlávok, avarok és bolgárok szerepelnek. Ilyen módon Szent Demeter, akinek tisztelete Sirmiumba is átplántálódott, szülővárosának, Thessalonikének és általában Bizáncnak egyik védőszentje lett. Alakja sok rokonságot mutat a magyar hagyomány Szent Lászlójával. Legendák szövődtek Bizáncban Szent György alakja köré is, aki a katonák védőszentje volt, és akinek képe ékesítette a bizánci császárok zászlóit. A bizánci koronán tehát Szent György és Szent Demeter, akiknek alakja egyébként is gyakran szerepel együtt a bizánci művészetben, a barbárokkal való harcokban az égi segítséget jelképezik.

A korona zománcképeit a homlokzattól hátrafelé követve, a két harcos szent után ismét két összetartozó szent mellképét látjuk. A Szent György mellett levő felirat így hangzik:

Szent Kozma zománcképe az alsó koronán.

Υ		
Κ	Μ	
Ο	Σ	ὁ ἅγιος Κοσμάς
	Σ	

azaz: «Szent Kozma».

A Szent Demeter mellett levő képen a következő felirat olvasható:

Szent Damján zománcképe az alsó koronán.

Θ
 Λ
 λ
 Μ
 Ι
 Ν
 Ο,
 C
 ó α(γιος) Δαμιανός

azaz: «Szent Damján».

A két zománckép tehát Szent Kozmát és Szent Damjánt ábrázolja, a két orvos-szentet, akiket a bizánci legenda, minthogy pénz elfogadása nélkül gyógyítottak, Ἀνάργυροι-nak nevezett. Alakjuk a bizánci művészetben gyakran szerepel, rendesen ugyanúgy ábrázolva, ahogyan a koronán látjuk őket. Mellükre helyezett jobbkezükből orvosi műszert tartanak, s tekintetük a korona homlokzata, a Megváltó alakja felé irányul. Ők az önzetlen égi tudomány képviselőiként szerepelnek a koronán.

Szent Kozma és Szent Damján zománcképei átvezetnek bennünket a bizánci korona hátsó oldalára, amelynek ormán a Pantokrator képével egymagasságban egy bizánci császár mellképe látható. Ezt a következő vörös betűs felirat veszi körül:

Dukasz Mihály császár zománcképe az alsó koronán.

Χ
 ΜΙ
 ΕΝ
 ΧΩ
 ΠΙC
 ΤΟ
 C
 ΒΑCΙ
 ΛΕΥC
 ΡΩ
 ΜΑΙ
 ΩΝΟ
 Δ.85'
 Μιχ(αήλ) ἐν Χ(ριστ)ῳ πιστὸς
 βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δοῦκ(ας)

azaz: «Mihály, a rómaiak [= bizánciak] Krisztusban hívő császára, a Dukasz».

A felirat tanúsága szerint, amelyben több, a bizánci epigrafikai emlékeken szokásos rövidítés látható,¹ a zománckép VII. Michael Dukas császárt ábrázolja, aki 1071. október 24-től 1079. január 7-ig ült Bizánc trón-

¹ Meg kell említenem, hogy a zománcképezt ért későbbi sérülések miatt a fényképeken két betű nem vehető ki tisztán. Bár az olvasást illetőleg nincs kétségünk, fontos lenne az ere-

deti megtekintése, mert a fényképek alapján nem dönthető el, hogy voltaképpen milyen sérülés érte a zománcképet. L. erről bővebben id. m. 15. l.

ján, s aki a «Parapinakes» melléknevet kapta. E császárról kortársa, Michael Psellos történetíró a következő leírást őrizte meg: «Arca kissé öreges,

Dukasz Mihály császár és Mária császárné zománcképe a gelatii triptychonon.

nevelőszerű és pedagógushoz illő. Tekintete merev, szemöldöke nem komor és gyanakvó, a szemet beárnyékoló, hanem békés és méltóságteljes».¹

¹ Michel Psellos *Chronographie ou histoire* établi et traduit par É. Renauld, II. (Paris d'un siècle de Byzance (976—1077), texte 1928.) 175. l.

E leírás egyezik a korona zománcképével, amely Michael Dukast teljes császári díszben ábrázolja. Fejét, amelyet császári korona ékesít, fénykoszorú veszi körül, jobbában a hagyományos labarumot tartja, míg balkezében kard markolata látszik. A ránk maradt pénzekre és pecséteken, továbbá bizánci kéziratok miniatűrjein a császár arckifejezése rokon a zománcképen láthatóval. A korona ábrázolása szempontjából a legközelebbi analógiát a georgiai Gelati-monostorból való triptychon egykorú zománcképe nyújtja, amely Michael Dukas és felesége, az alán származású Mária császárné koronázását ábrázolja.¹ A császár jobbában itt is labarumot tart, baljában pedig kézirattekercset. Arckifejezése és vonásai csaknem teljesen a koronán látható képet tükröztetik vissza, úgyhogy ennek alapján a korona zománcképét Michael Dukas teljesen hiteles képének kell tekintenünk.

Ha a császár zománcképén levő feliratot közelebbről szemügyre vesszük, rögtön feltűnik, hogy az formai és terminológiai tekintetben egyaránt hű utánzata a császári aláírásnak. A császár neve (Μιχαήλ) ugyanolyan compendium-jellegű rövidítéssel van írva, mint ahogy ezt az egykorú oklevelekben látjuk. Feltűnő körülmény az is, hogy míg a korona többi feliratai, Krisztus, az arkangyalok és szentek képeit övező feliratok betűi mind kékszínű zománctól készültek, addig a császár feje körül olvasható feliratot vörös zománctetűkből állították össze. Ha meggondoljuk, hogy a bizánci oklevelekben a császári aláírás mindég vöröstintával történik, akkor önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy a zománckép vörös betűi császári aláírást utánoznak, vagyis a császári név és cím hivatalos jellegét a vörös betűk használata külön kiemeli. De terminológiai szempontból is megfelel a felirat az egykorú császári hivatalos aláírásnak. Ismeretes, hogy a bizánci császárok hivatalos címe a VII. századtól kezdve βασιλεύς, amelyhez később hozzá járul a Ῥωμαίων jelző is. A XI. században azután a βασιλεύς címhez hozzafűzik még a régi 'imperator'-nak megfelelő αὐτοκράτωρ-t is.² Ehhez járul még a IX. század óta a bibliai eredetű ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός jelző. A βασιλεύς αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων cím először Konstantinos Monomachos császár 1044-ből való oklevelében bukkan fel.³ De hogy ebben az időben a terminológiában még némi ingadozás mutatkozik, azt bizonyítja ugyanazon császár valamivel későbbi, 1052-ből való eredeti aláírása, amely így hangzik: Κωνσταντῖνος ἐν Χ(ριστῷ) τῷ Θ(ε)ῷ

¹ A közölt képen a két császári alak között a következő felirat olvasható: + στέφω Μιχαήλ σὺν Μαρίας χειρὶ μου azaz: «Kezeimmel megkoronázom Mihályt Máriával együtt». Id. munkám 17. lap 62. j.-ben a szövegközlésbe hiba csúszott be: στέφω helyett στέφω olvasandó.

² Az id. munkámban a 19. l. 69. jegyzetben felsorolt munkákhoz járulnak még a következő újabb idevonatkozó dolgozatok: G. Ostrogorskiy: Αυτοκράτωρ и Самодржац. Српска Краљевска Академија, Глас CLXIV. Други

разред. 84. 3. (Beograd 1935.) 95—187.; H. Grégoire: Byzantion 10 (1935) 763—775.; F. Dölger: Byzantinische Zeitschrift 35 (1935) 406—409.; 36 (1936) 123—145.; F. Dölger: Bulgarisches Cartum und byzantinisches Kaisertum, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare 9 (1935) 57—68.; H. G.: Byzantion 11 (1936) 482.; F. D.: Byzantinische Zeitschrift 37 (1937) 579.; G. A. Ostrogorsky, Annales de l'Institut Kondakov 10 (1938) 179—183.

³ Dölger: Byzantinische Zeitschrift 36 (1936) 136—137.

πιστὸς βασιλ(εὺς) Ῥωμαίων ὁ Μονομάχος.¹ Michael Dukas császárnak eredeti aláírása nem maradt ránk, de ismerjük egy 1074-ből való oklevél másolatát, melyet Michael Psellos fogalmazott. Itt a következő aláírások olvashatók: Μιχαὴλ ἐν Χ(ριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Δούκας — Ἀνδρόνικος ἐν Χ(ριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας — Κωνσταντῖνος ἐν Χ(ριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ

Dukasz Mihály császár zománcképe az alsó koronán (háromszoros nagyításban).

Δούκας.² Bár itt Michael Dukas már az αὐτοκράτωρ címet is viseli, tudjuk, hogy a βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων cím csak Nikephoros Botaneiates császár (1078—1081) alatt, tehát Michael Dukas után állandósult. Ha már most a korona zománcképén olvasható feliratot az egykorú oklevelek alá-

¹ G. Rouillard : Byzantion 8 (1933) 118. l. és II. tábla.

² Dölger : Byzantinische Zeitschrift 36

(1936) 137. l. az eredeti kézirat alapján. V. ö. Michaelis Pselli scripta minora, ed. E. Kurtz—F. Drexl, I. (Milano 1936.) 334. l.

írásaival összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az teljesen megfelel az akkori hivatalos gyakorlatnak. A felirat tehát nem más, mint egy, a $\tau\phi\ \theta\epsilon\omega$ szavak kihagyásával megrövidített császári aláírás, amint ezt a keresztnev jellegzetes rövidítése és a betűk vörös színe is jelzi.

A koronán még egy vörös betűkkel írt feliratot látunk. Michael Dukas császár képe alatt, attól balra, Szent Damján képétől jobbra egy másik császári alak mellképe látható, amelynek koronával ékesített fejét ugyancsak fénykoszorú övezi. Az alak tartása azonos a császáréval, jobbában ugyancsak labarum van, balkeze pedig kard markolatán pihen. A zománcképen a következő felirat olvasható:

Konstantin trónörökös zománcképe az alsó koronán.

ΚΩΝ ΡΩ
ΜΑΙ
ΩΝ
ΒΑ ΟΠΙΟΡ Κων(σταντίνος) βασιλεὺς
C I ΦΥΡΟ Ῥωμαίων ὁ πορφυρογέννητος
ΛΕ ΓΕΝΝΗ
ΥC ΤΟC

azaz: «Konstantin, a rómaiak [= bizánciak] császára, a bíborpalotában született».

Kérdés már most, ki ez az ifjú Konstantinos, akit a korona zománcképe teljes császári ornátusban ábrázol? Ismeretes, hogy X. Konstantinos Dukas császárnak (1059—1067) három fia volt: Michael, Andronikos és Konstantinos. E fiúk közül Konstantinos akkor született, amidőn atyja már császár volt (1060), s így megkapta a $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\alpha\tau\epsilon\rho\varsigma$ melléknevet. Michael Dukas császárnak Mária alán hercegnővel kötött házasságából egy fia származott, aki ugyancsak Konstantinos nevet kapott. Minthogy pedig ő is akkor született, amidőn atyja már a trónon ült, őt is megillette a $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\alpha\tau\epsilon\rho\varsigma$ melléknév. Michael Dukas uralkodása alatt tehát két Konstantinos szerepelt, a császár öccse és fia, akik mindketten viselték a $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\alpha\tau\epsilon\rho\varsigma$ melléknevet. Ilyen módon a korona felirata mindkettőjükre vonatkozhatik. A kutatók véleménye megoszlik. A legtöbben Michael Dukas fiának tartják az említett Konstantinost, egyesek azonban öccsének.¹ Vizsgáljuk meg tehát közelebbről a különböző nézetek mellett, illetve azok ellen felhozható érveket.

¹ A régebbiek közül az utóbbi nézetet vallotta Bock (Die Ungarische Königskrone... 12. l.), de részletesen nem indokolta meg álláspontját. Ennek bizonyítását legújabbán megkísérelte Darkó Jenő: A Dukas Mihály-féle

korona célja és jelentősége, Archivum Philologicum 60 (1936) 113—152. — Magam id. munkámban azt bizonyítottam, hogy a kérdéses Konstantinos Michael Dukas fia.

Feliratunk Konstantinost nemcsak *πορφυρογέννητος*-nak, hanem a «rómaiak császára»-nak is nevezi. Kérdés tehát, hogy a kettő közül melyiket illette meg e cím? Tudjuk, hogy atyja az idősebb Konstantinost mindjárt születése után, még testvérei előtt, felruházta a császári címmel és koronával. Nemsokkal utóbb azonban legidősebb fiát, Michaelt is megkoronáztatta s őt tette trónja örökösévé.¹ X. Konstantinos Dukas császár halála után anyjuk, Eudokia rövid uralma alatt (1067) a három testvér társuralkodóként szerepelt s Eudokia, majd az őt követő IV. Romanos Diogenes (1068—1071) pénzein is feltűnik képük.² Hogy Michael Dukas uralkodása alatt milyen szerepet játszott Konstantinos, arra vonatkozólag ellentétes tudósításaink vannak. Psellos szerint a császár megosztotta testvéreivel az uralkodás gondjait s teljhatalmat adott nekik. Psellos mindkét testvért *βασιλεύς*-nek nevezi.³ Ezzel szemben két későbbi forrás azt állítja, hogy Konstantinosnak bátyja uralma alatt rossz sorsa volt, sőt száműzetésben is része volt, ahonnan csak bátyja bukása után tért vissza.⁴ Ez utóbbi tudósítás azonban nyilván tendenciózus, hogy Michael Dukas utódját kedvező színben tüntesse fel. Ellene szól ennek az a körülmény, hogy 1078-ban a császár Alexios Komnenosra és öccsére bízta a főváros védelmét, és hogy az utóbbi Michael Dukas lemondása idején is ott tartózkodott. Annyi azonban kétségtelen, hogy Konstantinos azok közé tartozott, akik Michael bukása után siettek az új császárhoz, Nikephoros Botaneiateshez csatlakozni.⁵ Arra vonatkozólag azonban, hogy Konstantinos Michael Dukasnak hivatalos uralkodótársa lett volna, nincs adatunk. A pénzekeken sem ő, sem bátyja Andronikos nem szerepel. Az okleveleken is csak egyszer fordul elő neve, és pedig azon az 1074. évi Psellos-féle fogalmazványon, amelynek aláírását fentebb idéztem. Viszont tény az, hogy Michael, midőn a felkelők lemondásra kényszerítik, öccsét Konstantinost nevezi meg utódjának s ezt írásban is adja.⁶

Ami az ifjabb Konstantinost illeti, tudjuk, hogy 1074. április 1. és augusztus között született.⁷ Atyja rögtön születése után megkoronáztatta⁸ s 1074 augusztusában már a *βασιλεύς* címet viselte.⁹ Ugyanekkor meg-

¹ Psellos id. kiad. II. 148. l.; Anna Komnene IV. 6., ed. Reifferscheid I. 146. l. (= ed. Leib I. 161. l.).

² Psellos, id. kiad. II. 152—153. l.; F. Dölger: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453. II. 16. l. — A pénzekről Moravcsik: id. m. 23. l. 94. j.

³ Psellos id. kiad. II. 177., 179., 180. l.

⁴ Nikephoros Bryennios III. 22., ed. Bonn. 125. l.; Michael Attaleiates ed. Bonn. 305. l.

⁵ Nikephoros Bryennios III. 13., ed. Bonn. 115—6. l. és III. 21., u. o. 123—4. l.

⁶ Nikephoros Bryennios III. 21., id. kiad. 123—4.; v. ö. u. o. praef. 7—8. l.

⁷ Anna Komnene III. 1., id. kiad. I. 94. l. (= ed. Leib I. 104.) megadja a terminus post quem-et; a terminus ante quem-ről l. az alábbi két jegyzetet.

⁸ Zonaras XVIII. 17, ed. Bonn. III. 714. l.

és XVIII. 21., u. o. 733. l.; Psellos, id. kiad. II. 178. l.

⁹ A már többször említett, 1074. augusztusában kelt Psellos-féle oklevélben olvassuk: ... τῷ ἐμῷ πατριωτάτῳ υἱῷ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ βασιλεῖ... (Michaelis Pselli scripta minora, ed. Kurtz—Drexel I. 330. l.). Ha Darkó (id. m. 140. l. 123. j.) ez oklevélre hivatkozván éppen ellenkező következtetésre jut, az csak úgy magyarázható, hogy az eredeti görög szöveget nem olvasta, hanem azt csak az általa idézett Dölger-féle regeszták közlése alapján ismerte s így alaposan félreértette. Az oklevélnek ama kitétele, hogy ὡς ἐν ἄμφω βασιλεῖς τε εἶναι καὶ ὀνομαζοῦντο, ugyanis nem azt jelenti, hogy «a kis Konstantinos még nem volt *βασιλεύς*», hanem hogy a tervezett házasság következtében Robert Guiskard leánya is részes lesz abban.

történt eljegyzése is Robert Guiscard normann herceg leányával, Helenával.¹ Atyja uralkodása alatt többet nem esik szó róla. Michael Dukas lemondása után az új császár, Nikephoros Botaneiates udvarába kerül, akihez anyja, az alán Mária, hogy fia sorsát biztosítsa, férjhez is megy. Reményei azonban egyelőre nem válnak valóra, mert Nikephoros Botaneiates nem a kis Konstantinost, hanem mást jelöl ki utódjául.² Amidőn azonban 1081-ben Alexios Komnenos kerül a trónra, az a hét éves kis Konstantinost uralkodó-társává teszi s minden császári jogot, így az oklevelek aláírásának jogát is megadja neki és eljegyzi leányával, Anna Komnenével. Később, fia születése után megfosztja őt rangjától s lemond arról a tervéről, hogy Konstantinos legyen az utódja.³ Természetesen Alexios e tetteiből visszamenőleg a kis Konstantinosnak atyja életében való helyzetére nem következtethetünk, de annyi bizonyos, hogy Konstantinos mindjárt születése óta βασιλεύς volt s így az eddig felhozottak alapján nem ejthetjük el azt a feltevést, hogy az ő neve szerepel a korona feliratán.

Ha ikonografiai szempontból nézzük a kérdést, látszólag bizonyos nehézségek merülnek fel a korona zománcképeinek az ifjabb Konstantinos-szal való azonosítása tekintetében. Az ott feltüntetett ifjú kora inkább az idősebb Konstantinosra vall, aki a korona keletkezése idején kb. 14 éves lehetett. Másrészt az egykorú Psellos megőrizte az ifjabb Konstantinos leírását, amely fordításomban így hangzik: «... mert nem láttam még a földön ilyen szépséget. Ugyanis arca tökéletes körré van kikerekítve, szeme sötétkék, nagy és nyugalommal teljes, szemöldökei teljes szabályos vonalak, az orr tövénél kissé széthajlanak s a halánték felé szelíden íveltek. Orrcimpái eltűnőek, orra tövénél kissé nyerges s vége felé keselyű-jelleget mutat. Fején napként tündöklöklik a haj. Ajka keskeny és tekintete édes, angyalokénál édesebb s olyan lélekre vall, amely nem ernyed, se nem felajzott, hanem szelíd és isteni erő tartja ébren».⁴ Ehhez járul még Anna Komnene leírása, aki menyasszonya volt neki s így jól ismerte. Ő azt írja: «... a gyermek... szőke és fehér, mint a tej, helyenkint pírral telt, mint amilyen a fészlő rózsabimbó; szemei azonban nem világosak, hanem sólyomszerűek és úgy ragyognak szemöldökei alatt, mintha aranyfoglatban lennének...»⁵ Bár e leírások sok részlete meglepően egyezik a zománcképpel, van egy pont, ahol lényeges eltérést találunk. Forrásaink szerint ugyanis a kis Konstantinos feltűnően

¹ Anna Komnene I. 10., 12., 51. id. kiad. I. 35, 40—41., 51. l. (= Leib I. 37, 42—43, 54.); Zonaras id. kiad. III. 714. l.

² Anna Komnene II. 2. id. kiad. I. 61. l. (= Leib I. 66.).

³ Anna Komnene I. 15., III. 4. VI. 8. id. kiad. I. 51., 104., 204. l. (= Leib I. 54., 115.); Nikephoros Bryennios praef. 11. l.; Zonaras id. kiad. III. 733., 738. l. — V. ö. Dölger: Regesten II. 24. l.

⁴ Psellos, id. kiad. II. 17—9. — Megjegyzem, hogy Darkó (id. m. 139. l.) az αἱ τε ὀφρῦες εὐθεῖαι γραμμαὶ ἀτεχνῶς szavakat «szemöldökei teljesen egyenes vonalúak» szavakkal adja vissza, de elhallgatja a görög szöveg utána következő szavait, amelyek ennek az értelmezésnek ellene szólnak.

⁵ Anna Komnene III. 1., id. kiad. I. 94. l. (= Leib I. 104.). — E helyre Darkó dolgozata hívta fel figyelmemet.

szőke volt, míg Ipolyi állítása szerint «A korona alul kiálló haja fekete . . .»¹ Ez az eltérés azonban egyáltalán nem zárja ki azt, hogy a koronán ábrázolt személy ne lehetne Michael Dukas fia, az ifjabb Konstantinos. A bizánci zománcképek ugyanis sok esetben idealizálnak és az egyéni vonásokat nem

Konstantin trónörökös zománcképe az alsó koronán (háromszoros nagyításban).

adják vissza hűen. Erre legjellemzőbb példa a Konstantinos Monomachos-korona egyik lemezén Zoe császárné képe. Noha egy szemtanú állítása szerint szőke haja és fehér arcbőre volt, ennek ellenére a zománckép sötét hajjal és arcbőrrel ábrázolja. Az is ismeretes, hogy Zoe akkortájt, amidőn

¹ Ipolyi : id. m. 148. — V. ö. Darkó : id. m. 139. l. — Megemlíjtük, hogy az Ipolyi művéhez mellékelt színes táblán az összes, a koronán

ábrázolt személyek hajszíne sötét szépiával van visszaadva, s így Konstantinos haja sem kimondottan fekete, hanem sötétbarna.

zománcképe készült, már túl volt a hatvanadik éven, s a lemez mégis egészen fiatal nő alakjában ábrázolja.¹ Ha ezenkívül még tekintetbe vesszük azt, hogy a bizánci császári ikonográfia köréből több olyan példát ismerünk, amidőn kis gyermekek koruknál sokkal idősebbeknek néznek ki, feltételezhetjük, hogy a korona zománcklemeze a csecsemőgyermeket nem hűen ábrázolja és idősebbnek tünteti fel.² Így tehát ikonográfiai érvek nem szólnak ama nézetünk ellen, hogy a zománckép Michael Dukas fiát, az ifjabb Konstantinost ábrázolja, ha viszont nem is szolgáltatnak döntő bizonyítékot e nézet mellett.

Ha a korona e zománcklemeze Michael Dukas fiát ábrázolja, akkor a kis trónörökös születési ideje, amely 1074. április 1.—augusztus közé esik, megadja a korona keletkezésének terminus post quem-jét.

Michael Dukas képe alatt, attól jobbra, Szent Kozma szomszédságában van a korona tizedik zománcképe, amelyet — mint az arkangyalok és szentek képeit — kékezzsínű felirat vesz körül. E felirat első kilenc betűi azokon az egykorú másolatokon, amelyek az 1790. évi koronázás nyomán láttak napvilágot, hosszabb, tizenötbetűs szöveggént jelennek meg. Péczeli latinbetűs átírásában *Geovitz Despotēs*, Wespriemi munkájában Γεωβιτζ Δεσποτης és Horányi tanulmányában Γεωβιτζ Δεσπότης alakban olvasható, s ugyanez az olvasás ismétlődik Koller művében és az összes későbbi hazai és külföldi kiadványokban. Ha azonban megtekintjük a legrégibb betűhív másolatokat, azt látjuk, hogy azokban a Δεσπότης szó helyén két betű van, amelyeket úgy Horányi mint Koller ΔC-nek nézett. Míg azonban Horányi a két betű közé egy görög hajtott hangsúlyznak megfelelő jelet helyez, addig Koller már a két betű fölé vízszintes vonalat tesz, amely a rövidítés jele. Arra a gondolatra, hogy a ΔC betűk a Δεσπότης szó helyett állnak, csak olyan ember juthatott, aki a görög egyházi nyelvet ismeri. Kétségtelen tehát, hogy az 1790. évi koronázás után keletkezett másolatok mind közös forrásra mennek vissza, egy, a görög egyházi irodalomban jártas egyén olvasására, akinek magyarázata ebben a korban elterjedt. Hogy ki volt az illető, azt nem tudjuk. Az 1790. évtől kezdve tehát átment a köztudatba a korona e feliratának következő szövege: Γεωβιτζ Δεσπότης πιστός κράλης Τουρκίας, amelyet Wespriemi vonatkoztatott először I. Géza királyunkra.

Ha már most közelebbről megnézzük a korona e zománcképének itt közölt fényképeit, akkor azt látjuk, hogy ama két betű között, amelyeken a Δεσπότης olvasás alapszik, de a két betű felső vége fölé

¹ Az említett szemtanú Psellos, id. kiad. I. 120. — V. ö. e kérdésről Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos koronája (Archaeologia Hungarica XXII.). Bp. 1937. 27. l.

² Az «öregítésre» a császári ikonográfia köréből a legjobb példa II. Johannes Komnenos fiának egyik ábrázolása, akit egy XII.

századi kézirat miniatűrje körülbelül 16 éves korában meglett férfinak tüntet fel. L. G. A. Ostrogorsky, Annales de l'Institut Kondakov 10 (1938) 179. l. és III. tábla. Érdekes párhuzamot nyújt ehhez az a tény, hogy a jelenlegi bolgár trónörökös, midőn még csecsemő-korban volt, az új bolgár bélyegek máris legalább 6—7 éves fiúnak tüntették fel.

emelkedve, valóban van egy jel, amely azonban nem vízszintes vonás, hanem inkább egy kis háromszög, hasonló ahhoz, amelyet a Konstantinos-feliratban a *Ρωμῶν* szó felett látunk, ahol az a hangsúlyt jelzi. Felmerül tehát az a kérdés, lehet-e ez a rövidítés jele? A bizánci feliratos emlékeken, főleg a pénzek és pecsétek feliratain valóban találkozunk egy, a mai vesszőhöz hasonló jellel, amely hol a betűsorok alsó, hol azok felső vonalával körülbelül egy magasságban elhelyezve, rövidítést jelöl. Így pl. BAC, = βασιλεύς, EYCEB' = εὐσεβής. Az ilyen rövidítések sokféle változatban fordulnak elő, s a kihagyott betűk száma a rendelkezésre álló hely nagyságától függ. Elvileg tehát el lehetne képzelni a *δεσπότης* szónak Δ'C rövidítését, azonban erre példa nincs, noha a *δεσπότης* szónak másfajta rövidítései a pénzekben és pecséteken számtalanszor előfordulnak.¹ Ilyen módon tehát teljesen valószínűtlennek kell tartanunk azt a feltevést, hogy feliratunk állítólagos Δ'C-e a *δεσπότης* szó rövidítése lenne, annál is inkább, mert ilyenfajta rövidítéssel a többi zománclemez felirataiban sem találkoztunk.

Ezek után önkénytelenül felmerül az a kérdés, vajon feltételezhető-e egyáltalán az, hogy egy bizánci feliratban a magyar király neve után *δεσπότης* szó áll? Hogy e szó Bizáncban mit jelentett és fogalmi köre századok folyamán hogyan változott, azt a legújabb kutatások nyomán világosan látjuk.² A *δεσπότης* szó, amely már az ógörögben is megvan 'úr, parancsoló, birokos' jelentésben, átment a középkori görög nyelvbe is. Mint a latin 'dominus' szó fordítása behatolt a császári titulusok közé is. A IV. század óta mint a bizánci császárok hivatalos címe kiszorítja a hellénisztikus-kori *κύριος*-t s a VIII. századtól kezdve a császári pénzekben is feltűnik. A *δεσπότης* cím használata Bizáncban mindvégig megmarad, azonban az utolsó századokban már nemcsak a császár személyét illeti meg, hanem a császári család más tagjait is, sőt a szétbomló bizánci birodalom egyes részeinek uralkodói is despotként szerepelnek. A szó tehát, mint minden cím, idővel elkopik, elértéktelenedik s használata — mint a magyar «úr» szóé is — felülről lefelé terjed. A mi szempontunkból már most az a fontos, hogy mikor kezdődik e szó életében az a jelentésváltozás, amelynek következtében az a hivatalos terminológiában nemcsak a császárt jelenti, hanem használata a császári ház más tagjaira is átmegy, vagyis a császár címén kívül rangot is jelent? Az összes külföldi kutatók, akik a kérdést speciális vizsgálódás tárgyává tették, egyetértően abban, hogy a *δεσπότης*-i rangot Manuel császár vezette be a bizánci udvari életbe, aki azzal első

¹ Mindössze Sabatier-nál (Description générale des monnaies byzantines II. 166. l.) szerepel egy másodkézből vett adat, egy állítólagos «ΚΩΝΙ. ΔC» de az — mint a párhuzamos anyag mutatja — csak téves olvasás (vagy írás?) ΚΩΝ BAC (= Κωνσταντίνος βασιλεύς) helyett. — Darkó ezt nem vette észre s erre a kétes adatra épít (id. m. 116. l.).

² Az id. munkámban a 27. l.-on felsorolt dolgozatokhoz járulnak még a fentebb említett újabb munkák. — Természetesen, mint másutt, úgy itt is mellőzöm ezúttal a részleteket, amelyek id. munkámban megtalálhatók.

ízben az udvarában tartózkodó magyar herceget, a későbbi III. Bélát tüntette ki. A XI. században a *δεσπότης* szó még a császár személye részére volt lefoglalva s az udvari nyelvhasználatban egyértelmű volt a *βασιλεύς*-szel. Így tehát mindezek alapján kizártnak kell tartanunk, hogy a XI. század 70-es éveiben a magyar király Bizáncból *δεσπότης*-i címet, illetve rangot kaphatott volna.¹

A magyar királyra vonatkozó felirat szövegében a hagyományos *δεσπότης* olvasás úgy epigrafikai, mint terminológiai szempontból tarthatatlannak bizonyult. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy mi az állítólagos *δ(εσπότης)* olvasás helyes és igazi értelme? Ha a korona feliratait közelebről szemügyre vesszük, feltűnik, hogy három betű, az A, Δ és Λ alakja egymáshoz nagyon hasonló, mert mindhárom kis háromszöget mutat. Míg azonban a Λ a másik kettőtől könnyebben megkülönböztethető, addig az A a Δ-vel első pillantásra összetéveszthető, mert vízszintes vonala néha szinte teljesen a két szár alsó végeihez kapcsolódik s így zárt háromszöget mutat, éppen úgy, mint a Δ. Az A-nak ez az alakja egykorú bizánci feliratokon gyakran előfordul. Ha azonban a szent korona felirataiban előforduló tizenkét A-t gondosan összehasonlítjuk a *Δημήτριος*, *Δαμιανός* és *Δούκας* szavak Δ-jával, azt találjuk, hogy a két betű formái közt a nagy hasonlóság ellenére is van különbség és pedig nemcsak az, hogy egyes esetekben az A valamelyik szára alul túlmege a vízszintes vonalon, hanem még sokkal inkább az, hogy a Δ vízszintes vonala jobbra és balra a szárok vonalán túlhaladva, kissé kinyúlik. Ha már most erre a jelenségre figyelve szemügyre vesszük az állítólagos Δ'C betűket, akkor határozottan megállapítható, hogy az első betűből a Δ imént kifejtett karakterisztikuma hiányzik, s hogy ezzel szemben az állítólagos Δ betű teljesen A jellegű, szakasztott olyan, mint a Konstantinos-felirat *Ῥωμαίων* szavában látható A. Kétségtelen tehát, hogy a kérdéses két betű nem Δ'C, hanem A'C. Ez esetben azonban a két betű között levő, de azok sorvonala fölé emelkedő vonás nem rövidítés, hanem éppen olyan hangsúlyjel, mint amilyen a Michael Dukas- és Konstantinos-feliratok *Ῥωμαίων* szava felett áll. Az utóbbi feliraton láthatóhoz az A hangsúlya alak tekintetében is nagyon hasonló, mert mindkettő alul kissé vastagabb. Hogy pedig a hangsúly nem egészen a két betű felső végét összekötő, képzelt egyenes felett áll, hanem annak körülbelül egyharmada az egyenes alá süllyed, arra a bizánci feliratos emlékek köréből egész sereg példát hozhatunk fel, nem is szólván arról a megszokott jelenségről, amidőn a hangsúly jele nem közvetlenül az illető betű fölött, hanem az után, vagyis az illető és az azt kö-

¹ Darkó (id. m. 117—123. l.) megkísérli annak bizonyítását, hogy a *δεσπότης* már Michael Kalaphates császár (1041—42) idejében «rendkívüli (rangoron kívül álló) legmagasabb udvari cím» volt. Minthogy azonban a kérdéses hely, amelyre Darkó hivatkozik (Zo-

naras ed. Bonn. III. 607.), egy korábbi forrásból (Psellos, id. kiad. I. 88. l.) van kiírva, amelyet Zonaras félreértett, Darkó maga is félreértés áldozata lett, amint ezt már F. Dölger kimutatta; l. *Byzantinische Zeitschrift* 36 (1936) 138. l. 3. jegyzet.

vető betű között áll.¹ Az ilyen módon kiolvasott A'C (áz) nem más, mint a megelőző Γεωβιτς szó végződése, vagyis a kettő együttvéve Γεωβιτςáz-nak olvasandó.² Hogy pedig csakis ez lehet a helyes olvasás, azt a középgörög nyelvhasználat és a magyar nyelvtörténet tanúsága is bizonyítja.

A bizánci írók az idegen személyneveket rendszeren görögös végződéssel látják el. Ez alól a szabály alól az irodalmi nyelvben csak azok a személynevek képeznek kivételt, amelyek magánhangzóra vagy olyan mássalhangzóra végződnek, amellyel görög vagy a középgörögben már meghonosodott szavak végződhetnek. Az ógörög szó végén magánhangzón kívül csak ν, ρ, σ (ξ, ψ), továbbá χ (χ) állhat. Ez a törvény érvényesül ama bizánci írók nyelvhasználatában is, akik szorosan ragaszkodnak ógörög mintaképeikhez, vagyis archaizálnak. Viszont a népies vagy mérsékeltebb irodalmi nyelven író bizánciakat ez az ógörögnyelvi törvény már nem köti oly mereven, és nálunk gyakran előfordulnak nemcsak ν, ρ, σ, ξ, ψ, χ-re, hanem — főleg a bibliai nyelvből behatolt sémi eredetű nevek hatása alatt — más mássalhangzóra végződő idegen személynevek is. Ha már most speciálisan azt vizsgáljuk, hogy hogyan járnak el a bizánciak azoknak a személyneveknek az elgörögösítésében, amelyek görög átírásban τς-re, tehát a görög nyelvben hiányzó ds, illetve cs hangra végződnének, azt látjuk, hogy ezeket az irodalmi nyelvben kivétel nélkül mindig s a népies nyelvben is rendszerint elgörögösítik, azaz a τς-hez megfelelő görög nominativusi végződést tesznek. A bizánci történeti forrásokban ránk maradt különböző török nevekre vonatkozó, kéziratban levő munkám anyagában a kb. 60 -τςης, -τςις, -τςας, -τςος, -τςους végű személynév mellett mindössze csak két olyan található, amely ragozatlanul τς-re végződik, de mindkettő egy egészen vulgáris krimi kézirat bejegyzéseiben fordul elő, amelynek szerzője nyilván jobban tudott tatárul, mint görögül. Mindez világosan bizonyítja, hogy a bizánci nyelvérzék nem tűri meg a τς végű idegen személyneveket, hanem azokat elgörögösíti. Ebből az általános érvényű megfigyelésből pedig az következik, hogy a görögös végződés nélküli Γεωβιτς alak nem felel meg a középgörög nyelvhasználatnak s egyenesen elképzelhetetlen a XI. század

¹ L. e. kérdésekről részletesebben Moravcsik Gy.: A magyar Szent Korona görög feliratainak olvasásához és magyarázatához, Archivum Philologicum 60 (1936) 152—158. E dolgozatom válasz Darkó id. m. 114—6. lapjain új olvasással szemben felhozott ellenvetéseire, aki az A és Δ betűk olvasására vonatkozó epigráfiai érveimmel szemben meg sem kísérli a bizonyítást, hanem egyszerűen kijelenti, hogy «a vitás első betűt lehet egyenlő jogosultsággal Δ-nek is, meg A-nak is olvasni» s a «között» és «felett» szavak különböző értelmét variálva azt vitatja, hogy a kérdéses két betű között, de azok felett levő jel nem a hangsúly, hanem a

rövidítés jele. Bár fent idézett dolgozatomban már rámutattam ellenvetéseinek alaptalan voltára, Darkó az én új olvasásommal szemben, amelyet azóta külföldi szakemberek is magukévá tettek, továbbra is igyekszik védeni a régi hagyományos δ(εσπότης) olvasást; l. Archivum Philologicum 36 (1936) 351—353.

² Arra, hogy az -ας végződés nem hajtott, hanem éles hangsúlyjelet kap, XI. századi kéziratokból egész sereg példát ismerünk. — Természetesen minden részletkérdés tisztázása itt is csak a korona megtekintése alapján lesz lehetséges.

egyébként is archaizáló nyelvében és az akkori császári kancellária fogalmazványaiban. Középgörögnyelvi szempontból tehát szintén Γεωβιτζᾶς és nem Γεωβιτζ alakot kell várnunk.¹

Hogy a feliratban I. Géza királyunk (1074–1077) neve maradt ránk, az kronológiai okok alapján kétségtelen. Felmerül tehát az a kérdés, hogy magyar szempontból a Géza név milyen alakjával kell számolnunk. Németh Gyula kimutatta, hogy a bolgár-török eredetű Géza névnek a legrégebbi, X–XI. századi forrásokban található *Deunix* alakja *Gyëβics*-nek olvasható. Később ez az eredeti alak *-a* becéző képzővel bővült, majd 1100 táján a *Gyëücsa* ~ *Gyëüsa* alak *ëü* diphthongusa *ëi*-jé fejlődött, amint ezt II. Géza királyunk nevének a bizánci forrásokban található változatai is visszatükröztetik.² I. Géza király neve egyik pénzén GEVCA, 1075. évi oklevelében *Geysa*, VII. Gergely pápa 1074–75-ben kelt leveleiben pedig *Geuse* (*Geuse*) . . . *duci* alakban fordul elő. Németh Gyula megállapításai szerint I. Géza nevének ezek az alakjai, amelyeket ő *Gyëücsa*-nak, illetve *Gyëüsa*-nak olvas, már az *-a* képzővel bővült alakot mutatják. Az egykorú latin átírásban ránk maradt alakok alapján a görög feliratban is *-a* végű alakot kell várnunk. Hogy tehát a magyar király nevét a régi téves Γεωβιτζ helyett Γεωβιτζᾶς-nak kell olvasnunk, azt az is bizonyítja, hogy a többi egykorú forrás átírásának csakis ez az olvasás felel meg. A Γεωβιτζᾶς akkori középgörög kiejtése ugyanis *Jeovicasz* vagy *Jeovicsasz* volt, amelyben az *-sz* természetesen az idegen név elgörögösítésének következménye, vagyis görög végződés, mint ahogy általában a bizánci *-ας* végű idegen személynévben rendszerint *-a* (néha *-an*) végű nevekre bukkanunk. A görög nominativusi végződés elhagyása után egy *Jeovica* vagy *Jeovicsa* alakot kapunk, amely már megközelíti a várható magyar *Gyëβicsa*, illetve *Gyëücsa* alakot. Ha pedig még tekintetbe vesszük, hogy a bizánciak az idegen gy hangot rendesen görög γ-val jelölik, továbbá, hogy a görög átírás néha az idegen nyelvek magánhangzóit két magánhangzóval jelzi, s így feltételezhetjük, hogy az εω magyar *ë*-t jelöl, akkor a Németh által rekonstruált *Gyëβicsa*-nak megfelelő *Gyevicsa* alakra bukkanunk.

Az epigrafikai, terminológiai, görög nyelvhasználati és magyar nyelvtörténeti bizonyítékok súlya alatt tehát el kell ejtenünk a régi hagyományos Γεωβιτζ δ'εσπότη)ς olvasást. A magyar király zománcképe körül a következő felirat áll:

¹ Darkó id. munkájában (125–127. l.) az általam idézett két vulgáris alakon (Κη'ήτζ, Οκσυτζ) kívül egyetlen adatot sem tud felhozni τζ végű egykorú barbár személynévnek görögös végződés nélküli használatára.

² Γεῖτζᾶς Kinnamos, ed. Bonn. 104, 22, Γεῖτζᾶ u. o. 104, 17, 19; Γεῖτζᾶς u. o. 202, 18; 203, 14, Γεῖτζᾶν u. o. 119, 16, Γεῖτζᾶ u. o. 132, 20; 203, 3, 10, 17; 214, 21, Γεῖτζᾶ u. o. 117, 18; 215, 1, Γεῖτζᾶς Niketas Choniates, ed. Bonn. 165, 21, Γεῖτζᾶ u. o. 165, 11; 167, 7, 9, 12, Γεῖτζᾶ u. o. 165, 2.

I. Géza magyar király
zománcképe az alsó koronán.

Γ Ε Κ Ρ Α
Ω Β Λ Η Σ
Ι Τ Ζ Τ Ο Υ
Α ' Σ Ρ
Π Ι Κ Ι
Σ Τ Λ
Ο Α
C C

Γεωβιτζᾶς πιστὸς κρᾶλης Τουρκίας

azaz: «Géza, Turkia
hivő (hű) királya».

Feliratunk, miután az állítólagos rövidítés rejtélyét tisztáztuk, epigrafikai szempontból nem vet fel újabb kérdéseket.¹ Annál több magyarázatra szorul a Géza neve után álló cím: «*Turkia hívő (hű) királya*».

A magyar király címében Magyarország megjelölésére a *Τουρκία* szót látjuk. A magyarok *Τοῦρκοι* neve akkor már régen használatos volt a bizánci történeti irodalomban. Amint ismeretes, ez a népnév kétségtelenül a magyarokra vonatkoztatva először a 836/8-as évek eseményeivel kapcsolatban a Georgios Monachos-féle krónika folytatásában tűnik fel. A X. század elejétől kezdve szinte szakadatlan sorrendben követik egymást a különböző bizánci források idevonatkozó adatai, míg aztán a XII. század elején egyszerre megszakad a magyarok *Τοῦρκοι* nevének használata s helyébe lép a már korábban is használt *Οὐγγροι*, illetve *Οὐννοι* vagy más archaizáló elnevezések.² Ettől kezdve a magyarok *Τοῦρκοι* nevével már csak olyan bizánci feljegyzésekben találkozunk, amelyek korábbi forrásokból vannak kiírva. A magyarok *Τοῦρκοι* neve nyomán a X. századi bizánci forrásokban feltűnik a görögös képzésű országnév, *Τουρκία* is. Először Konstantinos Porphyrogennetosnál találkozunk vele a X. sz. közepe táján, majd más forrásokban is. Utolsó adatként egy korábbi forrásokra visszamenő XIII. századi kiadatlan krónika kéziratában találkozunk vele, ahol ezt olvassuk: ... *Οὐγγρίας, ἣν καὶ ἐσπέριον Τουρκίαν καλοῦσι*, azaz «Magyarországé, amelyet keleti Turkiának is hívnak». Ezek közé az adatok közé sorakozik a korona felirata is, amelyben a magyar király országa a Bizáncban régóta használatos *Τουρκία* néven szerepel. A Konstantinos Porphyrogennetos-féle «*De cerimoniis aulae byzantinae*» címen ismert munkában ránk maradtak azok a címzések, amelyeket a X. század közepe táján a bizánci kancellária a külföldre küldött császári oklevelekben használt. Ezek között olvassuk a következőt: *εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων* ... «*γράμματα Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν φιλοχρίστων βασι-*

¹ Természetesen az eredeti megvizsgálása bizonyos részletekre még fényt deríthet. Így pl. nem világos a fénykép alapján, hogy a *κρᾶλης* szó felett hangsúly áll-e vagy csak a zománc sérülésével van dolgunk.

² Az idevonatkozó adatokat l. «A magyar történet bizánci forrásai» c. munkámhoz (Bp. 1934.) csatolt táblázaton.

λέον 'Ρωμαίων πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τοῦρκων». A koronának a magyar királyra vonatkozó felirata ezzel a formulával állítható párhuzamba, csak-hogy természetesen a magyarság életében és szervezetében egy század alatt nagy változás ment végbe. A X. századi törzsszervezet helyébe a királyság, az ἄρχοντες τῶν Τοῦρκων örökébe a κράλης Τουρκίας lépett.

A magyar királyok κράλης címe először a veszprémvölgyi görög oklevélben tűnik fel, amelyben Szent Isván κράλ(ης) πάσης Οὐγγρίας-nak nevezi magát. Amennyire a gyér adatokból megállapítható, a XI. században Bizáncban a magyar király címe következetesen κράλης, amely a magyar 'király' szónak felel meg. A XI. századi Skylitzes művében pontosan megtaláljuk a felirat szövegének a megfelelőjét: ... τῷ κράλῃ Τουρκίας... E cím a XII. századi forrásokban is tovább él, sőt későbbi munkákban is felbukkan itt-ott, de a XIII. századtól kezdve kiszorítja azt a latin *rex*-nek megfelelő görög ῥήξ alak, amelyet először a XII. század végén élő Kinnamos művében olvasunk. A két cím viszonyára vonatkozólag jellemző a XIII. századi Theodoros Skutariotes következő nyilatkozata: ... ῥήγα τῆς Παιονίας (κράλην αὐτὸν ἢ συνήθεια καλεῖν εἴωθε) ... azaz: «... Paionia [=Magyarország] királyát (κράλης-nak szokta őt a közhasználat nevezni) ...», amelyből világosan kitűnik, hogy az általánosan használt alak a κράλης volt. A magyar királyok magukat latinnyelvű okleveleikben és pénzeiken mindég *rex*-nek nevezték, de ez az alak — amint látjuk — a bizánci nyelvhasználatba csak a XII. századi archaizmus idején hatolt be. A korona feliratában tehát nem a magyarországi hivatalos latin alakot látjuk, hanem a kor bizánci gyakorlatának megfelelő κράλης-t. A κράλης Τουρκίας kifejezés tehát a maga egészében az akkori hivatalos bizánci nyelven annyit jelent, mint «Magyarország királya». Ebből a címből annyit teljes biztonsággal megállapíthatunk, hogy a bizánci császár a koronát I. Géza királyunknak küldte és hogy őt elismerte «Magyarország királyá»-nak. Kérdés már most, milyen viszonyban volt I. Géza Michael Dukas császárral, vagyis mi a koronaküldés történeti háttere?

Arra vonatkozólag, hogy a bizánci korona milyen módon és milyen körülmények között került I. Géza birtokába, semmiféle történeti feljegyzés sem maradt ránk. E kérdésre tehát csak egyrészt a magyar királyság és a bizánci birodalom akkori viszonyának ismerete, másrészt magának a koronának és a rajta levő feliratoknak a vallomása vethet fényt.

Michael Dukas alatt, aki maga aktív részt nem vett az uralkodásban, hanem palotájában elvonulva tanulmányaiba merült, a bizánci birodalom válságos éveket élt át. Kelet felől a szeldzsuk-törökök fenyegették Bizáncot, s az 1071. évi mantzikierti ütközetben Michael Dukas császár elődje, IV. Romanos Diogenes maga is Alp Arszlán szultán foglya lett. Észak felől a besenyők és úzok pusztították a birodalmat, a bizánci területen letelepített és Bizánc szolgálatában álló törzseik pedig folytonosan lázongtak. Ehhez járult még a bolgárok és szerbek felkelése. Bulgáriát 1018. évi meghódítása után a bizánciak bekebelezték a birodalomba s adminisztratív

és katonai szempontból két részre osztották. A XI. század második felében az egykori bolgár birodalom nyugati része Bulgária néven szerepel, keleti része pedig Paristrion nevet viselt. A bolgárok azonban több ízben fellázdak a bizánci uralom ellen. Michael Dukas uralkodása első éveiben újabb nagy lázadás tört ki Bulgária-tartományban, amelyben a besenyők is részt vettek. Ugyanebben az időben Paristrion lakossága is felkelt, ugyancsak a besenyőkkel szövetségre lépve, s miután a tartomány dux-a is csatlakozott hozzájuk, a felkelők Konstantinápolyt is ostrom alá vették. Mindezekkel a keleti és északi külső támadásokkal és a belső forrongásokkal szemben Michael Dukas kormánya a nyugati külpolitikai orientációban keresett támaszt. A szeldsuk-törökök támadásai következtében Michael Dukas 1073-ban VII. Gergely pápától kér segítséget s viszonzásképpen kilátásba helyezi az egyházi uniót. A pápa magáévá teszi a császár ügyét s 1074 március 1-én kiadja felhívását a «keresztény birodalom» védelmére. A tervezett segítő hadjárat azonban, minthogy VII. Gergelyt az investitúraharc kötötte le, mégsem valósult meg. Ugyanezekben az években, nemsokkal Bari elfoglalása után, a bizánci kormányzat megkísérli a hódító normannok szövetségét megnyerni. Michael Dukas Robert Guiscard herceggel rokonsági kapcsolatokat akar létesíteni s — amint a reánk maradt oklevelek bizonyítják — Bizáncra nézve szinte lealázó feltételeket ajánl. Ezek a kísérletek azonban csődött mondanak s később jogcímül szolgálnak a normannok Bizánc elleni támadásai számára. Michael Dukas kormányának e nyugati orientációjába kapcsolódik bele a magyar királysággal való barátság és szövetség megteremtése, amelyre a közvetlen ösztönzést a bolgár felkelés és a besenyők és úzok lázongásai adhatták meg. E szövetség azonban nemcsak Bizáncnak, hanem Magyarországnak is érdekében állt.

A magyar királyság határai a XI. század második felében a Száva és a Duna vonalán érintkeztek a bizánci birodalommal, illetve a bizánci uralom alatt álló Bulgáriával. A Szerémség, amely egykor a bolgár birodalomhoz, majd annak meghódítása után Bizánchoz tartozott, Michael Dukas uralkodása idején már magyar birtok volt, a Száva és a Duna vonalától délre eső terület azonban Bizánc kezében maradt. A magyar krónikák arról tudósítanak, hogy Salamon uralkodása idején a magyar király és a hercegek ostrom alá vették Nándorfehérvárt (Belgrádot), s végül is Niketas dux kénytelen volt magát megadni. Ezt az eseményt történetíróink 1071-re teszik. Kevéssel utóbb, 1072-ben Salamon és Géza herceg Nis ellen vonult. Alig lehet kétséges, hogy a bizánci birodalom ellen intézett eme magyar támadások összefüggésben állnak az említett bolgár felkeléssel, amely dél felől kiindulva észak felé egészen Nisig terjedt. Nyilvánvaló, hogy a magyar királyság Bizánc akkori szorongatott helyzetét igyekezett kihasználni, hogy a Duna vonalától délre terjeszkedjék. Az 1071/2. évi magyar hadjáratral kapcsolatban azonban a magyar krónikák előadásában sajátságos ellentmondás tűnik fel. A belgrádi dux ugyanis kifejezetten Géza herceg előtt hódol meg, a görögök császára pedig Gézához küld követeket «ad firmandam

pacem et amicitiam», mire Géza visszaküldi neki az elfogott foglyokat. E békekötés ellenére Salamon király, akiben a krónikák szerint fellángolt az irigység, kevésbé utóbb felszólítja a hercegeket, hogy vonuljanak vele Nis ellen. Géza meg is teszi, de a magyar csapatok, miután Nis lakosai ajándékokkal megváltják magukat, harc nélkül térnek vissza. Lehetetlen a krónika naiv elbeszélésében észre nem venni azt, hogy Salamon király és Géza herceg viselkedése és magatartása közt milyen mélyreható ellentét mutatkozik. Salamon a támadó, Bizánc ellensége, aki kihasználja a kedvező alkalmat, Géza herceg pedig a görögök barátja, aki igyekszik ellensúlyozni Salamon tetteit. Ez az ellentét nemcsak személyes motívumokból fakadt — mint a krónikás beállítja, — hanem annak mélyebb gyökerei voltak. Salamon — amint tudjuk — a német-római orientáció híve volt, német segítséggel szerezte meg magának a koronát 1063-ban s később, bukása után sógorának, IV. Henriknek hűbérül ajánlotta fel az országot. Ezzel szemben Géza herceg a nemzeti függetlenség képviselője, aki törekvéseiben Bizáncra támaszkodik, amelynek akkor a sok ellenség közepette szintén szüksége volt a magyar szövetségre.

Amikor Géza herceg a mogyoródi ütközet után, 1074 tavaszán átvette az uralmat, nehéz feladat várt rá. Salamon a vesztett csata után Pozsonyba vonult vissza és döntő lépésre határozta el magát. Sógorához, IV. Henrik német királyhoz, a római-német birodalom urához fordult segítségért és neki Magyarországot hűbérül ajánlotta fel. Gézának tehát nemcsak saját uralmát kellett biztosítania, hanem a német befolyással szemben az ország függetlenségét is. Amint VII. Gergely válaszeleveléből kitűnik, először a pápához fordult, akinek viszonya IV. Henrikkel 1074 és 1075 folyamán egyre jobban kiélesedett. Erre annál nagyobb szükség volt, mert hiszen Salamon, aki 1075 tavaszán újabb ígéretet tett, sógorának évi adófizetést ajánlva fel, szintén megpróbálta a pápa támogatását megnyerni. VII. Gergely Gézához 1075 március 23-án és április 17-én írott leveleiben, amelyek címezése következetesen «Geuse Ungariae duci», éles szavakkal ítéli el Salamon tettét, aki megvetvén az apostoli széket, a német királynak vetette alá magát és ezáltal árnyékkirályyá lett, s egyzersmind az isteni előrelátás művének tekinti, hogy az uralom Gézára szállt át. Ezzel a pápa elismerte Géza uralmának jogosságát. Ez azonban Géza számára nem volt elég ahhoz, hogy a Salamon-féle német orientációt teljes mértékben ellensúlyozza és a magyar királyság függetlenségét a külföld szemében rehabilitálja. A római-német császári hatalom tekintélyével szemben akkor csak a bizánci császárság jöhetett tekintetbe, amely minden belső gyengesége ellenére is még mindig világhatalom volt.

Skylitzes történeti munkájának folytatásában maradt ránk az a feljegyzés, amely Géza bizánci házasságáról tudósít. Itt a következőket olvassuk Nikephoros Botaneiates császárról (1078—1081): δέδωκε δὲ καὶ τὴν ἀνεψιὰν αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς τὴν Συναδηνήν, θυγατέρα οὖσαν Θεοδοίου τοῦ Συναδηνοῦ, τῇ κρίλῃ Οὐγγρίας εἰς γυναῖκα, οὗ καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ εἰς

το Βυζάντιον ὑπέστρεψε,¹ azaz: «a császár unokahugát, Synadenet, Theodulos Synadenos leányát, Magyarország királyának adta volt feleségül, akinek halála után az ismét visszatért Bizáncba». Hogy e tudósítás I. Géza házasságára vonatkozik, az bizonyos. Nikephoros Botaneiates már Michael Dukas uralkodása alatt jelentős szerepet játszott Bizáncban s a Synadenos-család is az előkelők közé tartozott.² Minden valószínűség a mellett szól, hogy e házasságkötés kapcsolatos volt a magyar-bizánci szövetség megkötésével, s hogy ezzel együtt kapta Géza Bizáncból a bizánci koronát.

A korona-adás Bizáncban már régóta szokásban volt. Idevonatkozó legkorábbi adatunk a VI. századba vezet. I. Justinos császár korában 522/3-ban a lázok fejedelme, akinek népe akkor a perzsa király politikai befolyása alatt állt, Konstantinápolyba jött s ott megkeresztelkedett, mire a császár előkelő bizánci feleséget adott neki, elismerte őt a lázok fejedelmének és felruházta az uralkodói jelvényekkel. Az idevonatkozó források tudósításaiban különös figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a lázok fejedelme a diadémán kívül fejedelmi ruhát is kapott, amelyre a bizánci császár képe volt hímezve. Egyik forrásunk az említett adatokhoz azt is hozzáfűzi, hogy a lázok a bizánciak alattvalói voltak, de ez a tény nem adófizetésben vagy más ellenszolgáltatásban fejeződött ki, hanem csak abban, hogy fejedelmeiknek az uralkodói jelvényeket mindég a bizánci császár küldte.³ Ugyancsak a VI. századból való az a tudósítás, hogy az afrikai mór fejedelmek szintén Bizáncból kapták az uralkodói jelvényeket.⁴ A XII. századból is tudunk egy korona-küldésről. 1197-ben III. Alexios császár Leon örmény királynak ajándékokat és aranykoronát küld, s ezzel kapcsolatban a két állam közt barátsági szerződés létesül.⁵ Mindez világosan mutatja, hogy a keresztény uralkodói hatalom forrása a barbárok szemében már a VI. században Bizánc volt, amelynek császára, az égi hatalom földi képviselője, felruházhatta a megtért népek fejedelmeit az uralkodói hatalom jelvényeivel. Hogy a «római császárok» által közvetített és a külsőségekben is megnyilvánuló uralkodó hatalomnak milyen varázsa volt a középkori népek szemében, az kitűnik Konstantinos Porphyrogenetos császár fiához intézett intelmeiből is, ahol azt olvassuk, hogy a kazárok, türkök [= magyarok], oroszok és más északi és skytha népek gyakran kérnek szolgálataik fejében császári ruhákat és koronákat.⁶ Jellemző az

¹ Skylitzes, ed. Bonn. 743. l. A kiadás téves Ογγραίας-át a kéziratok alapján Ογγρίας-szal helyettesítettem.

² Nikephoros Botaneiates személyéről és pályájáról l. bővebben Darkó: id. m. 123—134. l.

³ Malalas, ed. Bonn. 412—414. l.; Chronikon Paschale, ed. Bonn. 613—615. l.; Theophanes, ed. C. de Boor 168—169. l.; Prokopios: De bello Persico II. 15., ed. Haury I. 215. l. — Egyébként nyilvánvaló, hogy a korona-

küldés magában távolról sem jelentheti a megajándékozottnak a küldő személyével szemben való függő viszonyát, mintahogy a mai uralkodók is osztogatnak egymásnak kitüntetések és érdemjelek nélkül, hogy ez szuverénitásukat érintené.

⁴ Prokopios: De bello Vandalico I. 25., ed. Haury I. 412—3. l.

⁵ Dölger: Regesten II. 103. l. No. 1642.

⁶ De administrando imperio, ed. Bonn. 82—83.

is, hogy az orosz hagyomány a cári uralkodói jelvényeket Bizáncból származtatja, ha történetileg az állítólagos «Konstantinos Monomachos-féle korona» érkezése nem is igazolható.¹ Kétségtelen azonban, hogy a bizánci udvar az uralkodói jelvényeket az idegen fejedelmeknek csak kivételes alkalmakkor adományozta, amidőn politikai érdekei azt megkívánták. Az ilyen személyes jellegű kitüntetés, amelyen az adományozó császár képe, mint az égi hatalom szimbolikus forrása, mindég rajta volt, csak Bizánc barátait és szövetségeseit illette. Így kaphatta meg azt a magyar király is, mint Bizánc akkori szövetségese.

Ezek után vizsgáljuk meg közelebbről azt a kérdést, hogy mi volt a Michael Dukas-tól a magyar királynak küldött korona eredeti célja és jelentősége! Azok, akik ezzel a kérdéssel eddig foglalkoztak, a legkülönbözőbb feleleteket adták. Hazai kutatóink közül Ipolyi Arnold úgy vélte, hogy a korona ajándék volt, amellyel a bizánci császár Géza-nak a görög foglyokkal szemben tanúsított lovagias tettét hálálta meg.² Pauler Gyula szerint a koronaküldés által Géza királyságának Bizánc részéről való elismerése jutott kifejezésre.³ Varju Elemér viszont felteszi, hogy a bizánci császár a korona küldése és annak Géza részéről való elfogadása által hűbéri viszonyt akart életbeléptetni.⁴ Deér József szintén Géza legitimitásának megadását és a bizánci-magyar szövetség betetőzését látja benne.⁵ Hóman szerint Michael Dukas Gézá-t «barátsága jeléül» ajándékozta meg a díszes koronával.⁶ Magam korábbi dolgozatomban arra az eredményre jutottam, hogy a korona a magyar királyság szuverénitálásának Bizánc részéről való hivatalos, okiratszerű elismerése és biztosítása.⁷ Végül Darkó Jenő, bár a bizánci császárság és a magyar királyság közti vazallusi viszony gondolatát elveti, ama feltevésből indulv n ki, hogy «Géza a korona felirata szerint is despotese volt a bizánci udvarnak s egyszersmind sógora a császárnak», úgy véli, hogy «ezek a körülmények a család fejével, a császárral szemben . . . szorosabb függést állapítanak meg számára».⁸ Vizsgáljuk már most, mit lehet magából a koronából a bizánci császár és a magyar király viszonyára vonatkozólag kiolvasni?

A korona ormán — amint láttuk — ott trónol a Megváltó, jobbját áldásra emelve. Alatta a két koronát hozó arkangyal képe tűnik fel, akik tekintetüket Krisztusra függesztik, jelezve, hogy a korona égi ajándék. Mellettük egymás után sorakoznak a szentek, elől a két harcos szent, akik a halálból visszatérő égi hősként segítik győzelemre a földi hadakat. Oldalukon a két orvos-szent, az égi tudomány földi képviselői. A korona

¹ Dölger: Regesten No. 778., 1267.; H. Schaeder: Moskau, das dritte Rom, Hamburg 1929. 61 skk. lk.

² Id. m. 67. l.

³ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I². Bp. 1899. 123. l.

⁴ Id. m. 66—67. l.

⁵ A magyar törzsszövetség és a patrimonialis királyság külpolitikája, Kaposvár 1928. 76. l.

⁶ Magyar Történet I². 275. l. — V. ö. u. o. 195. l. Az utóbbi helyen kifejtettekkel nem tudok egyetérteni, mert a bizánci császár nemcsak uralkodó, hanem egyben Krisztus földi képviselője is.

⁷ Id. m. 46. l.

⁸ Id. m. 146—147. l.

homlokzata a mennyei hierarchiának e nagyszerű feltűntetésében erőteljesen kifejezésre juttatja a bizánci urano-centrikus felfogást: minden földi erő és hatalom felülről jön! A korona hátsó oldalán az égi hatalom földi hordozója, a császár képe látható, aki a Megváltóval egy magasságban foglal helyet a többi halandók felett éppen úgy, mint ahogy a bizánci fogadásokon trónjával együtt «a magasba emelkedett». A császár szent személye tehát a második helyet foglalja el a koronán, s ez az ábrázolás kifejezésre juttatja, hogy a bizánci császár Krisztus földi képviselője. Tőle jobbra, de már alatta van uralkodó-társa, aki vele együtt az égi hatalom földi letéteményese. A császár alatt, tőle balra, Konstantinos képével egy magasságban van a magyar király képe. Ez az egész egységes elgondolás annak az eszmének a művészi kifejezésére szolgál, hogy a császár, Krisztus földi helytartója, az égi hatalmat tovább adja, átsugároztatja az idegen nép fejedelmére, aki azonban a bizánci felfogás szerint rangban, méltóságban és tekintélyben nem versenyezhet a császár szent személyével.¹ Ebből azonban még távolról sem következik az, hogy a magyar király a bizánci császártól jogilag függő helyzetben lett volna.

Kétségtelen, hogy Bizáncban egészen Mánuel koráig uralkodott a római birodalom osztatlanságának és ezzel együtt a bizánci császár világhatalmának fikciója. Annak az államhierarchiának az élén, amely a bizánci felfogásban kialakult, a császár állt, aki eszmei értelemben az összes többi uralkodók és fejedelmek felett való. Ez a felfogás érvényesült a diplomáciai érintkezésben és kifejezésre jutott a császári titulaturában is. Ez az eszmei, theoretikus álláspont azonban a gyakorlatban az egyes idegen államok politikai függetlenségét nem érintette, amint ezt a legújabb kutatások eredményei meggyőzően bizonyítják.² Sőt Bizáncnak sokszor kellett a tényleges helyzettel megalkudva, a viszonyok kényszerítő hatása alatt, olyan engedményeket tennie, amelyek a bizánci császár szuverénitásának elvébe ütköztek. Így pl. tudjuk, hogy 812-ben a bizánci udvar nemcsak hogy elismerte Nagy Károly uralmát, hanem bizonyos előnyök ellenében még βασιλεύς címéhez is hozzájárult. Jellemző azonban a bizánci udvar ama törekvése, hogy a császár tekintélyét és rangját csorbíthatatlanul megőrizze, az a tény, hogy, bár ugyancsak a viszonyok kényszerítő hatása alatt, 913-ban Nikolaos Mystikos patriarcha Konstantinápolyban császárrá koronázta Symeon bolgár cárt, utóbb a bizánciak ezt a tényt azzal a beállítással akarták érvényteleníteni, hogy ez a koronázás nem szabályszerűen a stemmával történt, hanem a patriarcha csak epirriptionjával érintette meg a

¹ Ezt már id. m. 45. lapján ugyanez a szakkal megállapítottam. Ezt a tényt azért tartom szükségesnek hangsúlyozni, mert Darkó id. m.-ben erről a megállapításomról mélyen hallgat. — V. ö. még újabban Grabar id. m. 15—16. l., aki szerint a hatalmi hierarchia semmiféle más bizánci ábrázoláson nem jut olyan világosan kifejezésre, mint a bizánci koronán.

² G. Ostrogorsky: Die byzantinische Staatenhierarchie, Seminarium Kondakovianum 8 (1936) 41—61., aki helyesen állapítja meg: «Die ideelle Unterordnung ist nicht gleichbedeutend mit politischer Abhängigkeit und umgekehrt bedeutet die politische Unabhängigkeit noch lange keine ideelle Gleichsetzung» (41. l.)

bolgár uralkodó fejét.¹ Bizánc tehát több esetben kénytelen volt engedményeket tenni és idegen uralkodókat mintegy a császárral egyenlőeknek elismerni, de ilyenkor igyekezett valami módon az elismerés értékét lecsökkenteni, vagy azt utólagos kibuvó útján érvényteleníteni.

Ha már most mindezek ismeretének birtokában még egyszer szemügyre

I. Géza magyar király zománcképe az alsó koronán
(háromszoros nagyításban).

vesszük a korona ábrázolását, a következőképpen kell a bizánci császár és a magyar király viszonyát értelmeznünk. A magyar királyt a feliratunk *κράλης Τουρκίας*-nak nevezi. Ebben a címben tehát pozitív formában kifejezésre jut az a tény, hogy Michael Dukas Gézát elismerte Magyarország

¹ G. Ostrogorsky : Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare 9 (1935) 275—286. — Darkó : id. m. 145. l-on alaposan félreérti Ostrogorsky

dolgozatát, amidőn azt írja : ... «akit ugyan Nikolaos Mystikos pátriárka — legyezőjével érintve fejét — fel is avatott császárrá» ..., arról nem is szólva, hogy az *ἐπιπρωτάριον*-t «legyező»-nek (!?) fordítja.

királyának. Hogy ez az elismerés bizonyos hivatalos, szinte okiratszerű formában történt, azt bizonyítja az a tény, hogy a császár és uralkodótársa feje körül olvasható feliratok, amelyek — mint láttuk — némi rövidítéssel megfelelnek az akkori oklevelekben olvasható császári aláírásoknak, piros betűkkel vannak írva, tehát külsőleg is utánozzák a császári aláírásokat.¹ De éppen olyan értékes számunkra a korona feliratainak negatív vallomása is. Minthogy az állítólagos $\delta(\epsilon\sigma\pi\acute{o}\tau\eta)\varsigma$ olvasás tévedésnek bizonyult és így a felirat Gézát nem $\delta\epsilon\sigma\pi\acute{o}\tau\eta\varsigma$ -nek, hanem csak «Magyarország királyá»-nak nevezi, a magyar király bizánci császártól való függő viszonyának feltételezésére semmi alapunk sincs. E feltevésnek egyébként ellene mond mindaz, amit a XI—XII. századi bizánci-magyar kapcsolatokról tudunk. A bizánci források mindenütt kiemelik Magyarország teljes függetlenségét, s ha Magyarország királyai Bizánctól bármi tekintetben függő helyzetben lettek volna, Manuel császár bizonyára sietett volna arra hivatkozni. Ilyesminek semmi nyoma sincs a XII. századi forrásokban, sőt egész sereg olyan nyilatkozatot ismerünk, amely egyenesen kiemeli a magyarság függetlenségét.² Így pl. Konstantinos Manasses egyik 1173 táján írt beszédében így jellemzi a magyarságot: «... független, nem szolga nép, emelt fejű, szabadságszerető, a maga ura».³

De Gézát nemcsak «Magyarország királyá»-nak nevezi a korona, hanem uralkodónak is ábrázolja. Bal keze, éppen úgy, mint a császáré és uralkodótársáé, kard markolatán pihen. Jobbjában kettős keresztet tart, amelynek alsó szára görög ó-megához hasonló. A pénzek alapján tudjuk, hogy a kettős kereszt a XI—XII. században a bizánci császárok hatalmi jelvénye volt. Ilyen sajátos csavartszerű kettős keresztet tart kezében I. Alexios császár (1081—1118) is egy pénzén.⁴ De előfordul az más ábrázolásokon is. Így egy XI. századi miniatűrön ehhez hasonló keresztet látunk Nikephoros Botaneiat s császár (1078—1081) felesége, az alán Mária kezében, aki előzőleg Michael Dukas neje volt.⁵ Ezenkívül még két XI. századi pecséten tűnik fel, mindkét esetben Péter apostol kezében.⁶ A felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy ez a sajátos formájú kettős kereszt éppen a XI. században divatos volt Bizáncban, s így nem csodálkozhatunk, ha ugyanezt látjuk a magyar király kezében is.⁷ Fején korona van, amely azonban

¹ Darkó id. m. 142 l. azt vitatja, hogy a vörös betűknek nincs semmi jelentőségük. L. ezzel szemben Ostrogorsky: Die byzantinische Staatenhierarchie, id. h. 59. l.; Grabar: id. m. 15. l., akik e körülményre nagy súlyt helyeznek.

² Ostrogorsky: Die byzantinische Staatenhierarchie, id. h. 49., 57. l.

³ Az eredeti szöveget kiadta E. Kurtz: Византийский Временникъ 12 (1905) 92. — V. ö. Egyetemes Philológiai Közlöny 57 (1933) 19—20.

⁴ Sabatier: id. m. LII. tábla 5. ábra. Facsimilében közli Darkó: id. m. II. tábla 13. — A kettős kereszt e csavart alsó szára látható

egy I. Alexios kezében tartott ország-alma hármass keresztjén is; l. Lampros: id. m. 96. tábla.

⁵ Sp. Lampros: id. m. 63. tábla. — Erre a képre F. Dölger müncheni egyetemi tanár volt szíves levél útján figyelmemet felhívni. Ennek durva rajz alapján készült másolatát közli Darkó: id. m. II. t. 12. — V. ö. Darkó: Archivum Philologicum 60 (1936) 351.

⁶ Közli Darkó: id. m. II. t. 9., 10.

⁷ Darkó id. m. 130—131. lk.-on e sajátos formájú kettős kereszt eredetét, melyet ő jogarnak nevez, az öskeresztény horgonykeresztben keresi.

nem azonos a kapott bizánci koronával.¹ Mindezek a részletek tehát azt bizonyítják, hogy a zománclemez Gézát tudatosan uralkodónak tünteti fel.

A feliraton a *κράλης Τουρκίας* címet még egy jelző, a *πιστός* szó előzi meg. Kérdés már most, mit jelent ez a *πιστός* a magyar király címe előtt? Amint láttuk, a bizánci császárok a IX. század közepe óta állandóan használták az *ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός* jelzőt, amelyet csak ritkán vált fel az *εὐσεβής* vagy *φιλόχριστος*. A *πιστός*-formula tehát tipikusan bizánci a *Dei gratia* nyugati formulával szemben. Ez a jelző annyit jelent, mint «Krisztusban hívő», s így az orthodoxia fogalmát nem foglalja magában, amit világosan bizonyít az a tény, hogy néha a *πιστός* után a császári cím előtt ki van téve az *ὀρθόδοξος* is. A magyar királyok pecsétein a királyi címet mindég a *Dei gratia* formula előzi meg. Ha ennek ellenére a korona feliratán a *πιστός* szót látjuk, amely ebben a rövidített alakjában *ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ* nélkül is előfordul a bizánci pénzekben, sőt az oklevelekben is, úgy ebből az következik, hogy a császári udvar itt is, mint minden részletben, a bizánci szokásoknak megfelelően járt el. Ha a *πιστός* jelző nem is kizárólag csak a császárokat illeti meg,² kétségtelen, hogy e kapcsolatban: *πιστός κράλης Τουρκίας* a bizánci császári titulaturában található *πιστός* megfelelője. A bizánci udvar tehát ezzel is Géza uralkodói mivoltát akarta kifejezésre juttatni. A *πιστός* szónak azonban a keresztény korban is nemcsak aktív jelentése van («Glauben oder Vertrauen hegend, vertrauend, gläubig, christgläubig»), hanem passzív is («glaubwürdig, zuverlässig, treu»). Abból a tényből, hogy a feliraton az *ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ* vagy *ἐν Χριστῷ* nincs kitéve, arra lehet következtetni, hogy a bizánci udvar, amely mester volt a kétértelmű diplomáciai iratok fogalmazása terén, ez esetben szándékosan mellőzte az *ἐν Χριστῷ* részt, — amely Michael Dukas feliratában megvan, s amely itt is oda érthető, — hogy ezáltal a magyar király címének jelzője azt is kifejezze, hogy «hívő», mint a bizánci császárok hivatalos címében, de egyszersmind úgy is lehessen érteni, hogy «hű», ami talán célzás arra, hogy a magyar király «hű» barátja, szövetségese Bizáncnak.³

Végül vegyük még vizsgálat alá, mit lehet magának a bizánci koronának az alakjából következtetni? Már a korábbi kutatók felvetették azt a kérdést, vajjon a korona ú. n. zárt korona volt-e avagy nyílt és hogy az

¹ Darkó id. m. 135—137. lapon feltételezi, hogy Géza már korábban kapott Bizáncból egy egyszerűbb despotesi koronát s ebben ábrázolná őt a korona képe. Despotesi koronáról ez időben természetesen nem lehet szó, de az bizonyos, hogy Géza koronája, éppen úgy mint kettős keresztje és ruházata is speciálisan bizánci. A már Ipolyi által felvetett gondolatot (id. m. 148. l.), hogy Géza, még mielőtt trónra lépett volna, kaphatott Bizáncból valamilyen rangot, nem tartom kizártnak. Géza koronáját és ruházatát az eredeti alapján mindenesetre még behatóbb vizsgálat alá kellene venni.

² Erre Darkó figyelmeztet id. m. 129.

³ Erről másképpen vélekedik Darkó: id. m. 128—130. l., aki azonban nem gondolja meg, hogy pl. a «Magyarország apostoli királya» címben levő jelző is átvihető más személyre, de mihelyt az e címben vagy ehhez hasonló más címben jelenik meg, annak egészen speciális, az uralkodó személyéhez kapcsolódó értelme van. Ugyanazon szó önmagában állva sokszor egészen más értelmű, mint amilyen képzetet kelt egy állandó stereotip formulában.

stemma, tehát az a császári személyeket megillető uralkodói korona volt-e, vagy pedig stephanos, amelyet a rangban a császár után következő kaisar viselt. Az újabb hazai kutatók közül Ipolyi,¹ Pauler² és Varju³ egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy a bizánci korona nyílt volt, s hivatkoznak arra, hogy a zárt korona csak a császárt illette meg. Ennek megfelelőleg a magyar szent korona alsó részét nem tekintik uralkodói koronának, hanem stephanosnak. Ugyanerre az eredményre jutott legújabban Darkó is,⁴ aki a Konstantinos Porphyrogennetos neve alatt szereplő «De cerimoniis aulae byzantinae» című mű Reisketől származó kommentárjára, továbbá a híres orosz műtörténész, Kondakov kutatásaira és az idevonatkozó bizánci tudósításokra hivatkozva a bizánci koronában nem uralkodói, hanem despotesi koronát lát. Minthogy azonban fentebb már kimutattuk, hogy ez időben Bizáncban despotesi rangról és így despotesi koronáról még nem lehet szó, Darkó e feltevése a δ(ε)σπότης olvasással együtt dől meg. Lássuk már most e kérdést közelebbről.

A bizánci koronaformákra vonatkozólag a bizánci források közül a már említett «De cerimoniis aulae byzantinae» című X. századi mű, Anna Komnene 1148-ban írt történeti műve, továbbá a XIV. századi Kodinos munkája tájékoztatnak. Ezeken kívül természetesen legfőbb forrásaink a bizánci művészet ránk maradt emlékei, amelyek ismerete nélkül az irodalmi források tudósításai nem világíthatók meg. Legfontosabb Anna Komnene nyilatkozata, aki szerint a császári koronát az jellemzi, hogy a fejet félgömbszerűen veszi körül, gyöngyökkel és drágakövekkel van ékesítve s mindkét oldalán drágakövekből és gyöngyökből álló láncok lógnak le, míg a stephanosban csak elvétve vannak gyöngyök és drágakövek, és hiányzik a kigömbölyödés.⁵ Anna Komnene e magyarázata azonban csak akkor válik teljesen érthetővé, ha azt a bizánci császári ábrázolásokkal összehasonlítjuk. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a császári koronának az a bizonyos félgömbszerű része csak a XII. század elején tűnik fel. I. Alexios császár (1081—1118) ábrázolásain még hiányzik, viszont megtalálható már II. Ioannes Komnenos (1118—1141) képein. Ettől kezdve ez a teljesen zárt forma állandósul Bizáncban.⁶ Ebből tehát világosan kitűnik, hogy a bizánci császári korona (stemma) alakja a XII. század elején nagy változáson ment át, és hogy Anna Komnene, aki 1148-ban írta művét, már az új

¹ Id. m. 145. l.

² Id. m. 133. l.

³ Id. m. 67. l.

⁴ Id. m. 134—137. l. és Die ursprüngliche Bedeutung des unteren Teiles der ungarischen heiligen Krone, Seminarium Kondakovianum 8 (1936) 63—77., amely magyar dolgozatának rövidebb, de egyes pontokon kissé módosított fogalmazása.

⁵ Anna Komnene III. 4., id. kiad. I. 103. (= Leib I. 113—114.) — V. ö. N. Kondakov: Geschichte und Denkmäler des byzantinischen

Zellen-Emails. Sammlung A. W. Swenigorodskoi, Frankfurt a/M. 1892. 233. l.; N. P. Kondakov: Очерки и замѣтки по истории средне-вѣковаго искусства и культуры, Praga 1929. 219. l. — Anna Komnene helyét másképpen, de nézetünk szerint helytelenül interpretálja F. I. Uspenskij: Очерки из истории Трапезунтской империи, Leningrad 1929. 37—39. l.

⁶ V. ö. Lampros: id. m. 65., 67., 68., 71., 96. t.; Grabar: id. m. XIX. t. 1., XXIV. t. 2. — E kérdésben velem egyező eredményekre jutott már Bárányné Oberschall Magda: id. m. 36—37. l.

bizánci stemma-típust írja le. Ebből pedig az következik, hogy Anna Komnene adatai a korábbi idők stemma-formájára vonatkozólag nem használhatók fel, amint a XIV. századi Kodinos adatai sem lehetnek irányadók a XI. századi koronaformák rekonstruálására.¹ E tekintetben, minthogy a Konstantinos-féle mű a korona-formákról részletes leírást nem ad, a kutatónak az ikonográfiai anyagra kell támaszkodnia.²

A bizánci ábrázolások azt mutatják, hogy a császári stemma egészen a XII. század elejéig a homlokot abroncsszerűen körülvevő széles aranylemezből állt, amelyet drágakövek, gyöngyök és zománcclemezek ékesítettek. A korona homlokzatán sokszor — de nem mindig — kereszt vagy ahhoz hasonló háromágú virágdísz volt. Kondakov szerint e kereszt eleinte a korona peremén állt, később azonban, amidőn a korona karimáját felülről összekötötték két arany ívvel, a kereszt a két pánt kereszteződésének pontjára került.³ Ez a megállapítás teljesen érvényes a XII. század elején divatba jött félgömbalakú koronára vonatkozólag. Az ezt megelőző korban azonban még más a helyzet. Az egyes ábrázolások gyakran feltűntetik a korona belsejéből kiemelkedő bélést s ilyen esetekben, továbbá, ha a fej kissé ferde helyzetben van ábrázolva, világosan kitűnik, hogy a kereszt vagy virágdísz rendesen nem a fővegszerű bélés csúcsán, hanem közvetlenül a korona peremén volt elhelyezve. Így pl. XI. századi példákat hozva fel, Romanos Diogenes császár (1067—1071) XI. századi elefántcsont-reliefén, bár a bélés csak homályosan vehető ki, világosan látható, hogy a kereszt a korona peremén áll.⁴ A Nikephoros Botaneiates császárt (1078—1081) ábrázoló egyik XI. századi miniatűrön a háromágú dísz szintén a korona pereméből nő ki.⁵ A gelati-i monostor zománcképének e dolgozathoz mellékelte reprodukciója is azt mutatja, hogy Michael Dukas koronáján a kereszt közvetlen folytatása a korona homlokzatán látható félköralakú lemeznek. Annak, hogy a stemma abroncsát felülről két keresztbehajló pánt kötné össze, a XI. századi ábrázolásokon semmi nyomát sem látjuk. Mindössze a magyar szent korona alsó részét képező koronán, a Michael Dukas- és Konstantinos-lemezen látható virágdísz elhelyezéséből, amely itt nem a peremen van elhelyezve, hanem a bélés felett lebeg, kell ilyen keresztív jelenlétére következtetnünk. Minthogy azonban sem itt, sem a többi XI. századi ábrázolásokon nincs feltűntetve annak homloknézetben előlről hátrafelé haladó íve, arra kell következtetnünk, hogy — ha volt is ilyen a korona abroncsát összekötő ív — csak egy volt, tehát nem két, egymást keresztező pántot, hanem homloknézetben a jobb oldalról a bal oldalra

¹ Darkó: id. m. 136. l. az ikonográfiai anyagot figyelmen kívül hagyván téved, amidőn a bizánciak konzervativizmusára hivatkozva Kodinos tudósításából messzemenő következtetéseket von le a XI. századra vonatkozólag.

² A bizánci korona-formák történetének megírása még a jövő feladata, de ez csak az

emlék- és forrásanyag teljes felhasználása útján történhetik.

³ Kondakov: Geschichte und Denkmäler... 230—232. l.; Очерки... 219. l. — V. ö. Darkó id. m. 134. l.

⁴ Lampros: id. m. 60. t.

⁵ Lampros: id. m. 63. t.

A magyar szent korona (hátról nézve).

futó egyes ívet kell feltételeznünk, amelynek közepére lehetett erősítve a kereszt, illetve virágdísz.¹ Ez a vékony tartóív azonban csak egészen enyhe hajlással haladhatott s távolról sem boltozta be a koronát, vagyis nem tette azt zárt félgömbbé. Az ikonografiai anyag vizsgálata tehát azt bizonyítja, hogy a XII. század elejéig a bizánci császárok nyílt koronát viseltek, s ha meggondoljuk, hogy Nyugaton a római sisakból fejlődött zárt korona már a korai középkorban feltűnik,² viszont Bizáncban a keresztpántokkal boltozott zárt korona csak I. Alexios császár kora után tűnik fel, akinek uralkodása alatt az I. kereszteshadjárat (1096—1099) Bizáncot szorosabb érintkezésbe hozta a nyugati világgal, akkor e nagy változásban nyugati hatást kell látnunk.

Ha mármost ezek után összehasonlítjuk a magyar szent korona alsó részét a bizánci ábrázolásokkal, főleg pedig az egykorú XI. századi stemma-képekkel, a következőket állapíthatjuk meg. A korona széles abroncs-formája, amelyet drágakövek, gyöngyök és zománcképek ékesítenek, egészében azonos az egykorú stemma-típussal. Megvannak rajta a jellegzetes lelógó láncok is, amelyek a bizánci császárok és császárnők koronáin láthatók. Megtaláljuk a magyar koronán azt a félköralakú oromdísz is — a Megváltó képét ábrázoló zománcclemezt — amely a bizánci császárok koronáin is, — rendszeren ugyanilyen, de néha négyszögeletes alakban — állandóan szerepel. A különbség csak abban mutatkozik, hogy míg a magyar koronán ez a korona abroncsának peremén áll, addig az egykorú bizánci stemmákon a korona aranykarimájába van beillesztve, tehát ott foglal helyet, ahol a magyar koronán a homlok feletti nagy drágakő van. Hogy a koronán volt-e eredetileg keresztív s azon kereszt, az ma már nem állapítható meg, mert hiszen, ha volt is, a Szent István-féle koronával való egyesítéskor — mint később látni fogjuk — azt feltétlenül el kellett tüntetni. A mi szempontunkból fontos annak a megállapítása, hogy az ábrázolások tanúsága szerint a bizánci császári stemmán sokszor nincs kereszt vagy virágdísz,³ továbbá, hogy ebben az időben a keresztpánt a stemmának még nem lényeges formai és szerkezeti alkatrésze, hanem annak csak alárendelt szerepe van. Van azonban még egy lényeges különbség is a mi koronánk és a bizánci császárok koronái között. A XI. századi császári stemmákon ugyanis a korona-abroncs pereme fölé nem emelkednek oromdíszek, míg a magyar koronán a Megváltó képével ellátott középső lemezen kívül jobbra és balra négy-négy — két-két félköralakú és két-két

¹ Az Ipolyi művéhez mellékelt színes táblán világosan kivehető, hogy a császár (2. ábra) és a trónörökös (8. ábra) koronájából kiemelkedő vörös, illetve zöld bélést semmiféle állítólagos keresztív sem szakítja meg. Ami pedig a bélés felett jobbról balra haladó, nagyítóval jól látható arany vonalat illeti, az csak az egyes, különböző színű zománcclemezeket elhatároló arany foglalat. — Itt sem mulaszthatjuk el annak hangsúlyozását, hogy e kérdések teljes

tisztázásának elengedhetetlen feltétele a magyar szent korona minden részletre kiterjedő, minuciózus megvizsgálása.

² A. Alföldi: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter, Acta Archaeologica V. Kopenhagen 1934. 99—144.

³ L. pl. Lampros: id. m. 59. 62., 64. t. — A Konstantinos Monomachos-féle korona császár-képén sem látható kereszt.

hegyesszögben végződő — fokozatosan kisebbedő alakot mutató zománclemez látható, amelyekhez járul még a korona hátán levő, a császár képével díszített félköralakú lemez is. Ha e szempontból szemügyre vesszük a bizánci ábrázolásokat, arra a sajátságos tényre leszünk figyelmesek, hogy ilyen oromdíszes koronákat Bizáncban a császárnők viseltek. A bizánci császárnői stemma éppen abban tér el a császári stemmától, hogy a széles abroncs fölé még háromszögletű lemezek emelkednek, amelyek csúcsain, éppen úgy, mint a magyar koronán is, gyöngyök vagy drágakövek láthatók.¹ Összegezve tehát megfigyeléseinket azt mondhatjuk, hogy a korona formája, s annak egyes karakterisztikus vonásai, így a lecsüngő láncok, a homlokzaton levő Krisztus-kép és a gazdag drágaköves díszítés a koronának a bizánci császárok stemmáival való rokonságára utal, viszont az oromzat lemezes kiképzése a bizánci császárnők stemmáira emlékeztet.²

A korona formájának vizsgálata tehát végeredményképpen hasonló eredményre vezetett, mint a rajta megörökített magyar király képének és feliratának vizsgálata. Amint Géza kezében a bizánci császárok hatalmi jelvényét látjuk, de annak mégsem eredeti, hanem egy, bár akkoriban divatos, de ritkább és speciálisabb alakjában, amint Géza címében a πιστός jelző a bizánci császárok hivatalos címére emlékeztet ugyan, de lerövidített alakjában más értelmezést is megenged, úgy a korona is stemma, de mégsem igazi bizánci császári stemma, hanem a császári és császárnői korona elemeinek sajátos összeolvasztása.

Ha most ezek után e sokágú kutatások eredményeit egységes képben egyesítjük, akkor arra a kérdésre, hogy mi volt a Michael Dukas császártól a magyar királynak küldött korona eredeti célja és jelentősége, a következőkben felelhetünk.

Gézának, az új magyar királynak a Salamon-féle német orientációval szemben szüksége volt arra, hogy uralmának törvényességét és ezzel együtt a magyar királyság szuverénitását a bizánci császár, aki akkor a pápa és a római-német császár mellett a legnagyobb hatalom volt, és aki egyben az akkori felfogás szerint az uralkodói hatalom közvetítője lehetett, elismerje. Bizánc nehéz helyzetében Nyugat felé orientálódott s a normannokba vetett reményei meghiúsulása után kész örömet fogadta a magyar király szövetségét és segítségét. Elküldte tehát Gézának az uralkodói koronát, amelyen a császár mint Krisztus földi képviselője felruházta

¹ L. pl. Lampros: id. m. 58., 59., 66. t. Ugyanilyen koronát látunk Michael Dukas császár felesége fején is a triptychonon, továbbá Zoe és Theodora fején a Konstantinos Monomachos-féle korona képein. — V. ö. Bárányné Oberschall Magda: id. m. 37. l. — Viszont az oromdísz hiányzik Nikephoros Botaneiates császár feleségének koronáján egy XI. századi miniatúrán; Lampros: id. m. 63. t.

² Darkó: id. m. 135—137. l.-on a XIV. századi Kodinos alapján a magyar koronában

mindenáron despotesi koronát akar felismerni. Hogy erről nem lehet szó, azt már fentebb kimutattuk. Minthogy azonban Darkó is kiemeli, hogy a korona a rendes despotesi koronánál sokkal díszesebb volt, és hogy a lecsüngő láncok «csak a császári koronán fordultak elő», úgy látom, hogy felfogásunk közt nincs olyan nagy ellentét, mint ahogy azt Darkó Kondakov és más kutatók megállapításaira hivatkozva feltünteti.

őt az uralkodói hatalommal és elismervén őt magyar királynak, ezáltal a magyar királyság szuverénitását is biztosította.¹ E tény kifejezésre jut abban is, hogy a korona zománcképeinek császári feliratai mintegy a vöröszínű hivatalos császári aláírásokat szimbolizálják. A magyar király, aki nem volt függő viszonyban a császártól, Bizáncból uralkodói koronát kapott, amely hasonló volt a császári koronához, és amely Gézát is a császárhoz hasonló uralkodónak tűntette fel. De hogy az elismerés és kitüntetés e tényében mégis kellő módon kifejezésre jusson a császár eszmei fensőbbisége, magasabb rangja, tekintélye, méltósága, és hogy a magyar királyt távolról se lehessen a császárral egyenlőnek tekinteni, a bizánci udvar egész sereg, a «barbárok» szemében szinte észre sem vehető, finom rejtett árnyalattal juttatta kifejezésre a maga igazi felfogását. Ezért van a magyar király képe a császáré alatt, ezért van az elismerő «Magyarország királya» cím előtt a kétértelmű *πρωτος* szó, és ezért nem teljesen azonos Géza uralkodói koronája a császári stemmákkal.²

Géza számára tehát a bizánci korona, amellyel — minden valószínűség szerint 1075 végén³ — királlyá koronázták akkor, amidőn Salamon az országot a római-német császárságnak hűbérül ajánlotta fel, királyságának elismerését és Magyarország politikai függetlenségének biztosítását jelentette.

Amint ismeretes, Michael Dukas koronája nem az első bizánci korona, amely magyar földre került. A Nemzeti Múzeum ma is őrzi azt a másik koronát, amely a hazai földből került elő, és amelyet — a rajta levő görög feliratokból vonható következtetések szerint — 1042-1050 között Konstantinos Monomachos bizánci császár minden valószínűség szerint I. Endre királyunknak küldött.⁴ Ha meggondoljuk, hogy ez közvetlenül a német orientációjú Péter uralkodása után érkezett hazánkba, a szent korona alsó része pedig néhány évtizeddel később a szintén német befolyást érvényesítő Salamon bukása után, lehetetlen fel nem ismernünk e két korona-küldésben azt aényt, hogy az Árpád-kori magyarság a nemzeti létét fenyegető német veszéllyel szemben ismételten Bizáncra támaszkodott,

¹ Megemlítem még M. Büdinger (Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1110. Leipzig, 1866. 57. l.) ama feltevését, amelyhez Várjú is csatlakozott (Csánky : Árpád és az Árpádok, Bp. 1907. 330. l.), hogy Gézának azért kellett Bizáncból koronát kérni, mert Szent István koronája Pozsonyban Salamon kezében volt.

² Bár Darkónak a magyar királynak a bizánci császártól való függő viszonyára vonatkozó elméletét, amely a téves *δ(ε)πρωτος* olvasáson alapszik, lényegében elhibázottnak tartom, mégis köszönettel tartozom neki, hogy korábbi dolgozatom nyomán az általam felvetett problémákat más oldalról is megvilágította, azokhoz új archeológiai anyagot kutatott fel, bírálatával elméletem korábbi fogalmazásának hiányaira, egyes tévedéseire és sebezhető pontjaira

figyelmemet felhívta, és így hozzájárult ahhoz, hogy megállapításaimat revízió alá vegyem, egy-két ponton módosítsam, és hogy így — meggyőződésem szerint — az igazsághoz közelebb jussunk.

³ Hogy a koronázás 1075 végén történt, azt abból a tényből következtetjük, hogy VII. Gergely pápa 1075 április 15-én kelt levelében még «dux»-nak címezi Gézát. E szokatlan címzést csak úgy tudjuk megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy Géza akkor még nem volt megkoronázva, s így a «rex» cím még nem illette meg.

⁴ E koronát legújabbán tette közzé Bárányné Oberschall Magda : Konstantinos Monomachos császár koronája, (Archaeologia Hungarica XXII.). Bp. 1937.

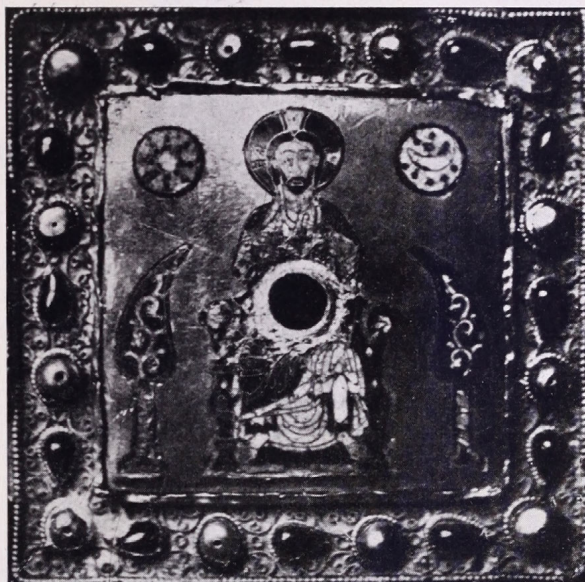
amely a XI. században természetes szövetségesét látta az akkor megalakuló és szervezkedő fiatal magyar királyságban.

*

A magyar szent korona alsó részét alkotó bizánci korona oromlemezei mögül drágakövekkel szegélyezett széles aranypántok nyúlnak fel a korona csúcsa felé. A négy keresztpánt, amelyeknek alsó végei a bizánci koronának a Megváltót és Michael Dukas császárt ábrázoló zománcklemezei mögül, továbbá a két oldalon levő kis félkör alakú oromlemezek mellől indulnak ki, keresztezik egymást. A kereszteződés helyén egy négyszögletes lemezben egyesülnek. A keresztpántokat, amelyek a korona felső boltozatát alkotják, tehát a bizánci koronát zárt félgömbbé alakítják, külső felületükön zománcképek díszítik. A négy pánt mindegyikén két-két zománckép van, amelyek közül azonban a bizánci koronának a Megváltót és a császárt ábrázoló oromlemeze egyet-egyet annyira elfed, hogy azoknak csak egy kis része látható.

A négy pántot összekötő négyszögletes lemezen a Megváltó zománcképe van elhelyezve. Krisztus trónusán ül, amelynek két oldalán egy-egy fa (az élet fája) áll. Feje körül keresztes fénykoszorú. Jobbját áldásra emeli, de minthogy csak két felemelt ujja látható, nem állapítható meg biztosan, hogy az ú. n. görög vagy latin áldás van-e ábrázolva.¹ Baljában az élet könyvét tartja. A Megváltó alakjától balra és jobbra a két fa felett két kör alakú mezőben a nap és a hold képe látható. A zománckép közepén jelenleg kerek lyuk van, amely a kereszt számára készült. Hogy a Megváltó eme ábrázolása erős rokonságot mutat a bizánci korona Pantokrator-képével, azt már az eddigi kutatók is kiemelték.²

A korona homlokzatáról kiinduló keresztpánt első zománcklemeze jelen-

A Megváltó zománcképe a felső koronán.

¹ L. erről legutóbb M. Rosenberg alább idézett művében 50. l.

² 1936 őszén az V. nemzetközi bizantinológiai kongresszus alkalmából Rómában a Vatikán bizánci kiállításán feltűnt nekünk egy XI. századi «Teca del capo di S. Prassede

bizantino sec. XI.» jelzetű zománckemunka, amelynek Krisztusa nagyon emlékeztet a magyar korona felső részének Krisztusára. Megemlítem e megfigyelést későbbi kutatók számára.

leg alig látható és nem is fényképezhető le, mert azt a bizánci koronának a Megváltót ábrázoló zománckemeze csaknem teljesen elfedi. Ipolyi publikációjából tudjuk, hogy ez egy apostolt ábrázol, aki baljában kézirattekercset tart s alakja felett ez a felirat olvasható :¹

SCS BARTHOLO S(an)c(tu)s Bartholo(maeus)

azaz : «Szent Bartoloméus»

A felette látható zománckép fénykörrel övezett ősz szakállú férfi ábrázol, aki baljában könyvet tart, míg jobbával rámutat. A felirat szerint :

Szent János zománcképe
a felső koronán.

SCS IOHS S(an)c(tu)s Ioh(anne)s

azaz : «Szent János»

Szent Fülöp zománcképe
a felső koronán.

A jobboldali keresztpánt alsó képe nimbuszal ékesített szakálltalan fiatal férfit ábrázol, aki baljában könyvet tart, amelyre jobbával rámutat. Felirata :

SCS PHILIPVS S(an)c(tu)s Philip<p>us

azaz : «Szent Fülöp»

¹ Ipolyi : id. m. 140. l. 5. ábra.

Szent Pál zománcképe
a felső koronán.

Felette ugyancsak fénykörrel övezett, Szent Jánoshoz hasonló szakállas férfi látható, aki baljában szintén könyvet tart, jobbját azonban áldásra emeli. Feje felett a következő felirat :

SCS PAVLVS S(an)c(tu)s Paulus
azaz : «Szent Pál»

A hátsó pánt alsó zománcképét elfedi előlünk a Michael Dukast ábrázoló bizánci lemez. Ipolyi publikációja szerint az előbbiekhöz hasonló szakállas férfit ábrázol, baljában könyvvel. Felirata :¹

S̄CS THOMAS S(an)c(tu)s Thomas
azaz : «Szent Tamás»

Felette fénykörrel övezett szakállas férfi látható, baljában kézirattekercs, jobbában kereszt. Felirata :

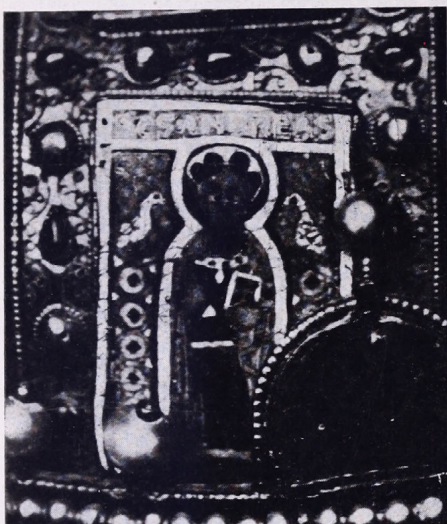
S̄CS IACOBVS
S(an)c(tu)s Iacobus
azaz : «Szent Jakab»

Szent Jakab zománcképe
a felső koronán.

¹ Ipolyi : id. m. 140 l. 5. ábra.

Végül a baloldali pánt alsó képe az előbbihez hasonló szakállas apostoli férfit tüntet fel. Baljában könyv, jobbja áldásra emelkedik. A felirat szerint :

Szent András zománcképe
a felső koronán.

SCS ANDREAS

S(an)c(tu)s Andreas

azaz : «Szent András»

Szent Péter zománcképe
a felső koronán.

Felette a kilencedik zománckép ősz szakállú apostolt ábrázol. Jobbjában kulcs, baljában kézirattekercs. Felirata :

SĪS PETRVS S(an)c(tu)s Petrus

azaz : «Szent Péter»

A korona felső részén tehát a Megváltó zománcképén kívül nyolc apostol zománcképe látható, akiket a felettük levő feliratok identifikálnak. Ebből a tényből szükségszerűleg következik, hogy eredetileg a koronához hozzátartozott mind a tizenkét apostol zománcképe, négy azonban ma már hiányzik. A korona felső része tehát kétségkívül csonka. Milyen volt eredetileg ez a felső rész, milyen korból való, mi az eredete, és mikor és miért egyesítették azt a bizánci koronával? Minthogy a feliratok csak az apostolok nevét tartalmazzák, és így semmiféle korhatározó adatot nem nyújtanak, e kérdésre csak a történeti források tudósításaitól és a korona archeológiai vizsgálatából adódó eredményektől remélhetünk felvilágosítást.

A magyar hagyomány századokon át nemcsak a korona felső részét, hanem az egész koronát Szent István koronájának tartotta, amelyet neki II. Szilveszter pápa küldött, s amellyel 1000 karácsonyán királlyá koronázták.¹ A koronaküldés tényéről valóban történeti források tudósítanak. Ipolyi még II. Szilveszter pápának Szent Istvánhoz intézett levelére hivatkozott, amelynek kíséretében a koronát megküldte.² Bár a Szilveszter-bulláról kiderült azóta, hogy az kétségtelen hamisítvány,³ vannak más hiteles forrásaink is. Így Szent István kortársa, Thietmar merseburgi püspök történeti művében ezeket írja: «Inperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit».⁴ Bármiként is értelmezzük a császár, III. Ottó szerepét, annyi bizonyos, hogy a forrásunkban említett áldást és koronát Szent István csak Rómából a pápától kaphatta.⁵ A későbbi külföldi krónikák ez eseményre vonatkozó adatait mellőzve, csak Szent István király életrajzait említjük. Ezek közül az ú. n. nagyobb legenda az apostoli áldás, a korona és kereszt érkezéséről ezt írja: «Quinto post patris obitum anno, diuina sic uoluntate clementia, benedictionis apostolicę literis <cum corona et cruce simul add. omnes codices Hartviciani> allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatur et unctione crismali perunctus diademate regalis dignitatis feliciter coronatur».⁶ Még részletesebben beszéli el ezt az eseményt a Hartvik-legenda, amely szerint Szent István Rómába küldte Ascricus apátot, hogy a pápától apostoli áldást és koronát kérjen. Szilveszter pápa elküldi neki azt a «jeles mívű koronát» (coronam egregii operis), amelyet már korábban elkészített a lengyel fejedelem számára, s ezzel együtt az apostoli keresztet.⁷

¹ Hóman B.: Szent István megkoronázásának időpontja, Magyar Nyelv 23 (1927) 443–452.; Hóman (— Szekefi): Magyar történet I². 180. l.

² Ipolyi: id. m. 34–45. l.

³ Karácsonyi J.: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, Bp. 1891. 178–216.

⁴ MGH. SS. III. 784.

⁵ Hóman: id. m. 448.; v. ö. Balogh J.:

A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere, Századok 66 (1932) 152–168.

⁶ M. Florianus: Historiae Hungaricae fontes domestici I. 17–18.

⁷ M. Florianus: Fontes I. 44–45. — A források egymáshoz való viszonyáról l. legújabbban P. Váczy: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, Pécs 1935. 105–108. l. — V. ö. még Lukinich I.: II. Sylvester pápa, Kolozsvár 1901. 159–160.

E történeti tudósítások alapján Ipolyi Arnold nem kételkedett abban, hogy a korona felső része azonos azzal a koronával, amelyet II. Szilveszter pápa Szent Istvánnak küldött. Ő azonban úgy képzelte, hogy a ma hiányzó négy apostol zománcképe nem a mai pántok végén, hanem azok között az egykori korona ma már szintén hiányzó alsó karimájához voltak illesztve.¹ Ezzel a nézettel szemben a teljes szkepticizmust képviselte Pauler Gyula, aki VII. Gergely pápa 1074. okt. 28-án kelt levelének ama tudósítására hivatkozva, hogy III. Henrik Aba Sámuel legyőzése után annak lándzsáját és koronáját Rómába küldte (ad corpus Petri lanceam coronamque transmisit), feltételezte, hogy e korona azonos volt Szent István koronájával, s ilyen módon nem tartván lehetségesnek azt, hogy «a II. Szilveszter pápa adta Szent István koronáját összetördelték volna, csak hogy a későbbi, Géza-féle byzanci koronába illesszék»,² arra a következtetésre jutott, hogy Szent István koronája eltűnt. Paulerrel egyidőben a híres orosz műtörténész, Kondakov is foglalkozott a magyar koronával. Ő a korona felső részét egy, a szentelt ostya tartására szolgáló tál két, egymást keresztező pántból készült fedőjének tartotta, amely véleménye szerint a XI. század végén vagy a XII. elején készült Nyugaton. Kondakov tehát a felső résznek nemcsak Szent István korából való származását, hanem annak egykori korona-jellegét is kétségbevonta.³ A milléniumi vizsgálat nyomán Czobor Béla is ama nézetének adott kifejezést, hogy a korona felső része későbbi, és pedig XIII. századi munka. Szerinte csak a zománcképek származhatnak a X—XI. századból, vagyis csak ezekben lehet Szent István egykori koronájának maradványait látni. Az eredeti koronát azonban ő nyílt koronának véli s feltételezi, hogy a mai keresztpántok eredetileg a korona abroncsát képezték, amelyet a tizenkét apostol és középen a Megváltó zománcképe ékesített.⁴ A későbbi datálással szemben Bock alapos vizsgálat alapján arra az eredményre jutott, hogy a korona felső része a maga egészében Szent István korából való s az eredetileg is ugyanolyan alakú volt, mint most, csak hogy a régi Szent István-féle koronához hozzátartozott még a ma hiányzó, apostolokat ábrázoló négy zománcképe, amelyek szerinte a négy pánt végén foglaltak helyet, továbbá a négy pántot összekötő abroncs.⁵ Pauler tételeit Karácsonyi János igyekezett megcáfolni, aki főleg azt hangsúlyozta, hogy VII. Gergely levelében szó sincs arról, hogy a Rómába küldött korona Szent Istváné lett volna, továbbá hogy más források csak a lándzsának Rómába való küldéséről tudnak. Karácsonyi úgy vélte, hogy Szent István koronáját 1038-ban vele együtt temették el, s a korona csak akkor került újra elő, amidőn 1083-ban Szent László idején sírját felnyitották. Karácsonyi Czobor nyomán feltételezte, hogy a pápa Szent Istvánnak nem zárt, hanem nyílt koronát

¹ Ipolyi: id. m. 143—144. l.

² Pauler: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. (Bp. 1893) 542—543. l.

³ N. P. Kondakov: Geschichte und Denkmäler 239—243. l.

⁴ Czobor: id. m. 4. l.

⁵ Bock: Die ungarische Königskrone 23. l.

küldött, vagyis hogy a ma egymást keresztező pántok egykor a korona abroncsát képezték. Ezen az alapon ő azt a tényt, hogy a négy apostol zománcklemeze hiányzik, úgy magyarázta, hogy az abroncsalakú koronának ez a része Szent István koponyája alatt feküdt és ennek következtében ezek a zománcklemezek tönkrementek.¹ A világháború alatt két külföldi tudós szólt hozzá a korona kérdéséhez. M. Rosenberg a korona felső részét nyugati munkának tartja, de a datálás tekintetében ikonografiai összehasonlítások alapján nem tartja kizártnak, hogy a korona felső része későbbi, mint a Konstantinos Monomachos-féle korona, amelyet az 1042—1050 közé eső időre kell datálnunk, sőt azt a gondolatot is felveti, vajjon a felső rész Megváltó-képe nem másolata-e a bizánci korona Megváltó-ábrázolásának? Gergely pápa levelének már Pauler által felhozott szavaira hivatkozva további beható művészettörténeti vizsgálatokat sürget annak tisztázására, hogy vajjon a szent korona felső része valóban Szent István koronája-e?² A Szent István-féle korona hitelességével szemben felmerült kételyek szálait tovább szötte Frankhauser, aki ama gyanújának adott kifejezést, hogy a korona felső részét magyar papi körök hamisították a XI. század vége felé azzal a céllal, hogy ezáltal a bizánci orientációval szemben, amely a Michael Dukas-féle koronában jutott kifejezésre, VII. Gergely pápa fennhatósági igényeit támogassák. Ő is azt hangsúlyozza tehát, hogy alapos vizsgálat alá kell venni azt a kérdést, vajjon a korona valóban II. Szilveszter korából való-e, avagy későbbi mű?³ Az 1916. évi vizsgálat a korábban felvetett kérdések közül néhányat végre tisztázott. Megállapítást nyert, hogy «a pántokba foglalt zománcképek gyengén hajlítva követik a pántok idomait», aminek következtében kizártnak tekinthető minden olyan feltevés, amely «a felső korona egykori abroncs-alakjáról s a zománccos lapocskáknak másnemű alkalmazásáról» elhangzott. A másik fontos megállapítás az volt, hogy «a pántok nincsenek befejezve, hanem le vannak vágva», ami igazolta Bock ama megállapítását, hogy a hiányzó négy apostol zománcképe a mai pántok végén foglalt helyet.⁴ Azt a végkövetkeztetést azonban, hogy «Szent István koronája bár csonkán, de eredetiben maradt ránk», a vizsgálat eredményeinek ismerete alapján nem látjuk igazolva, mert hiszen az semmilyen újabb döntő korhatározó adatot nem hozott felszínre. A kérdés az 1916. évi vizsgálat eredményeinek publikálásával sem nyert megnyugtató megoldást, mert abból, hogy a korona felső részének eredetileg is zárt formája volt, még nem következik a meglevő és az egykori Szent István-féle korona azonossága. Darkó Jenő 1930-ban

¹ Karácsonyi J.: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé? Értekezések a történelmi tudományok köréből XXI. 6. Bp. 1907.

² M. Rosenberg: *Sacra regni Hungariae corona*, Der Cicerone. Halbmonatsschrift für

die Interessen des Kunstforschers und Sammlers 9 (1917) 41—52.

³ Frankhauser: *Sacra regni Hungariae corona*, Der Cicerone 9 (1917) 167—173.

⁴ Varju: id. m. 64., 68. l.

újából a Czobor-féle datálás mellett foglalt állást.¹ Legutoljára O. Falke foglalkozott a korona felső részével, aki ama kevesek közé tartozott, akiknek 1928-ban alkalmuk volt az eredetét látni. Ő, bár elismeri, hogy az alkotó művész bizánci mintaképeket követett, a nyugati zománcművészetből vett analógiák alapján arra az eredményre jut, hogy a korona Nyugaton készült. Ami a keletkezési helyét illeti, Milánóra gondol, a datálást illetően pedig arra az eredményre jut, hogy a bizánci munka, amely mintául szolgált, a X. század utolsó negyedéből való volt, s így a korona az 1000 körüli nyugati milánói zománcművészet termékének tekinthető. Mindezek alapján megállapítja, hogy annak a hagyománynak a hitelességét, amely szerint a szent korona felső részét II. Szilveszter pápa ajándékozta Szent Istvánnak, nem lehet kétségbevonni.²

A koronának az egykorú nyugati művészeti emlékekkel való eme futólagos összehasonlítása tehát megerősítette azt a meggyőződést, hogy a szent korona felső része azonos Szent István egykori koronájával. De a külföldi tudós vizsgálódásai még távolról sem zárták le a problémát. Falke kis tanulmányában inkább csak utat mutatott a kutatás számára. A magyar tudománynak Szent István emlékével szemben való erkölcsi kötelessége, hogy az egyedüli járható úton: a koronának zománctechnikai, ikonografiai és epigrafikai szempontból való beható és minuciózus vizsgálata, továbbá az egész egykorú vagy közelkorú nyugati és bizánci anyaggal való összevetése alapján a magyar nemzet e drága kincsének eredetét teljesen megvilágítsa és végleges választ adjon a felmerült kétségekkel szemben.

*

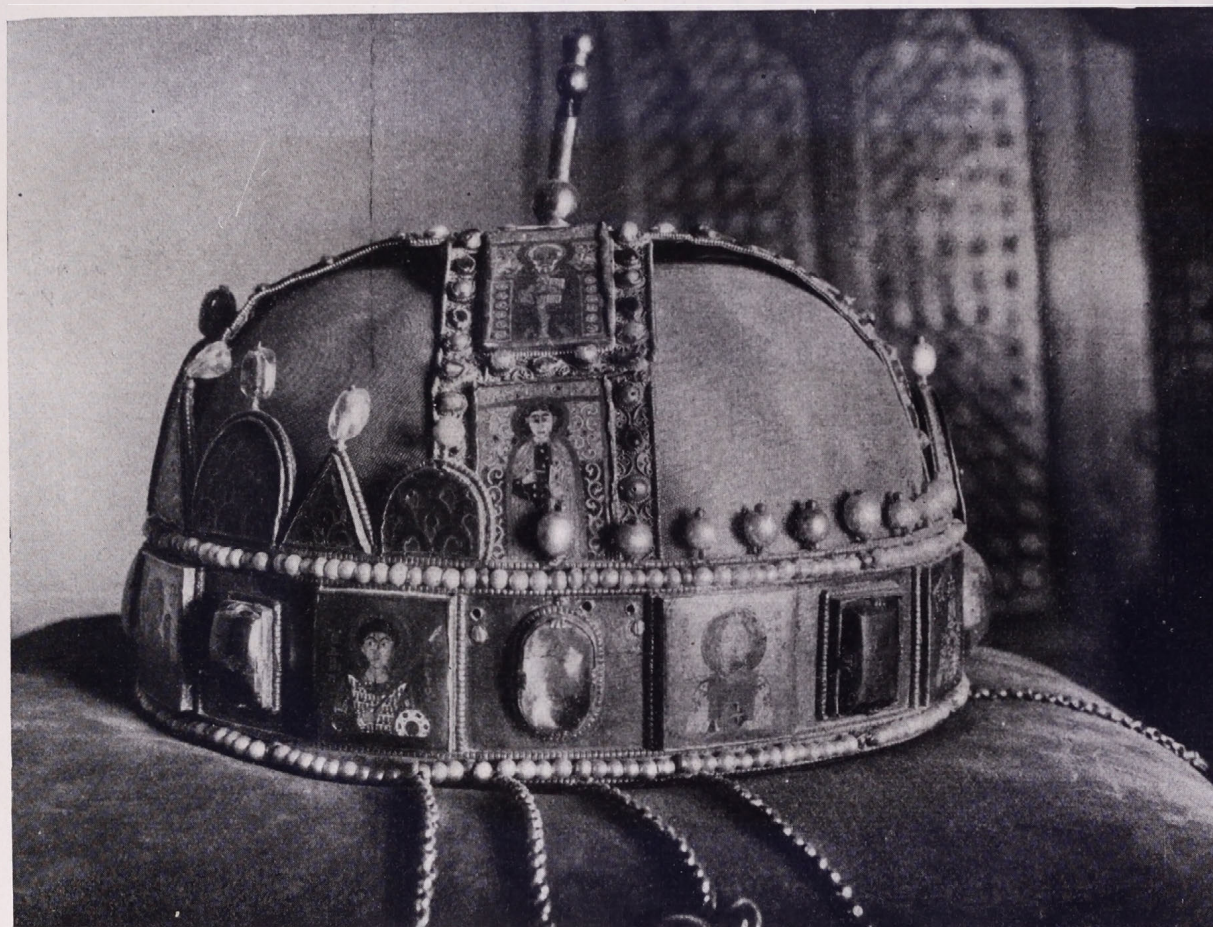
Hogy a bizánci koronát mikor és miért egyesítették Szent István koronájával, arra vonatkozólag csak feltevésekre vagyunk utalva. Az időpontot illetően az egyes kutatók nézetei nagyon különbözőek, s 1075-től a XIII. századig úgyszólván minden kor mellett hangzottak el érvek. Mi legvalószínűbbnek azt a feltevést tartjuk, hogy a két korona egyesítése III. Béla (1172—1196) műve volt. E mellett szólnak ugyanis a következő érvek. III. Béla Bizáncban nevelkedett, ahonnan több bizánci szokás és intézmény ismeretét hozta magával. Így többek között — amint Hóman Bálint bebizonyította — bizánci hatás alatt tette a kettős keresztet a magyar királyi hatalom jelvényévé, ami által «a magyar királyi hatalmat a bizánci császári hatalom mellé állította».³ Ha már most meggondoljuk,

¹ Athénben a Byzantinológiai Társaságban görög nyelven tartott előadásában, kiadva *Ἑλληνοσυγγρικαὶ σχέσεις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους*, Néa Ἑστία 99 (1931) 120—125., 195—198. Darkónak a 124. lapon kifejtett nézete magyar fordításban így hangzik: «Ami a felső részét illeti, a magyarok azt hiszik, hogy az a II. Sylvester pápától Szent Istvánnak küldött korona. De a dolog nem így áll. Ez újabb, mint a Dukas-stemma és talán a XIII. században készült... Csak a felső rész zománc-

képeiben (a Szűzanya [?!] és 8 apostol) lehetnek a Sylvester-koronának maradványai». — V. ö. Moravcsik Gy.: *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 8 (1929—30) 442. — Később Darkó (id. m. 135. l.) feladta e nézetét, amellyel nálunk újabban meglehetősen egyedül állott.

² O. Falke: *A Szent Korona*, *Archaeologiai Értesítő* 43 (1929) 125—133.

³ Hóman B.: *A magyar címér történetéhez*, *Turul* 37 (1918—21) 3—11.

A magyar szent korona (oldalról nézve).

hogy Mánuel korában — amint fentebb láttuk — a bizánci császárok már teljesen zárt koronát viseltek, nagyon valószínűnek látszik az a feltevés, hogy III. Béla az uralkodói korona tekintetében is a bizánci mintát vette irányadóul s azáltal, hogy a régi bizánci koronát a Szent István-féle korona pántjaival az akkori bizánci császári stemmához hasonló koronává alakította át, a magyar királyi hatalmat a bizánci császári hatalom mellé igyekezett állítani. Abból a tényből, hogy a két korona egyesítésekor a régi Szent István-féle koronát csonkították meg, arra kell következtetnünk, hogy annak szemében, aki ezt tette, a bizánci koronának egészen különös jelentősége volt. III. Béláról tudjuk, hogy Mánuel udvarában átlépett az orthodox egyházba s az 1166. évi konstantinápolyi zsinaton is részt vett, továbbá, hogy elsőnek kapta meg a despotesi rangot és címet és vele együtt a despotesi koronát. Az is ismeretes, hogy III. Béla 1185-ben tervezett házassága és a konstantinápolyi trón elfoglalása útján meg akarta valószínűsíteni Mánuel régi álmát, a magyar-bizánci úniót.¹ Minden jel arra vall, hogy éppen III. Béla teljesen megérthette és értékelhette a régi bizánci korona jelentőségét. Tudjuk, hogy Bizánzból való hazatérése után Lukács esztergomi érsek megtagadta megkoronázását, s azt csak egy évvel később a kalocsai érsek végezte el. Nincs kizárva, hogy az esztergomi érsek e magatartásában III. Béla korábbi orthodox voltán kívül a korona-kérdés is szerepet játszott. Úgy lehet, III. Béla koronázásakor érintette először a magyar királyok fejét az egyesített római és bizánci korona.

De bárhogyan áll is ez a kérdés, annyi bizonyos, hogy a mai magyar szent korona két része azoknak a kétirányú kapcsolatoknak az emlékét őrzi, amelyek az Árpád-kori magyarságot egyrészt Nyugathoz, Rómához, másrészt Kelethez, Bizánchoz fűzték.

¹ Moravcsik Gy.: III. Béla és a bizánci birodalom Mánuel halála után, Századok 67 (1933) 518—528.

A PRÁGAI SZENT ISTVÁN-KARD RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSBAN.

Írta: FETTICH NÁNDOR.

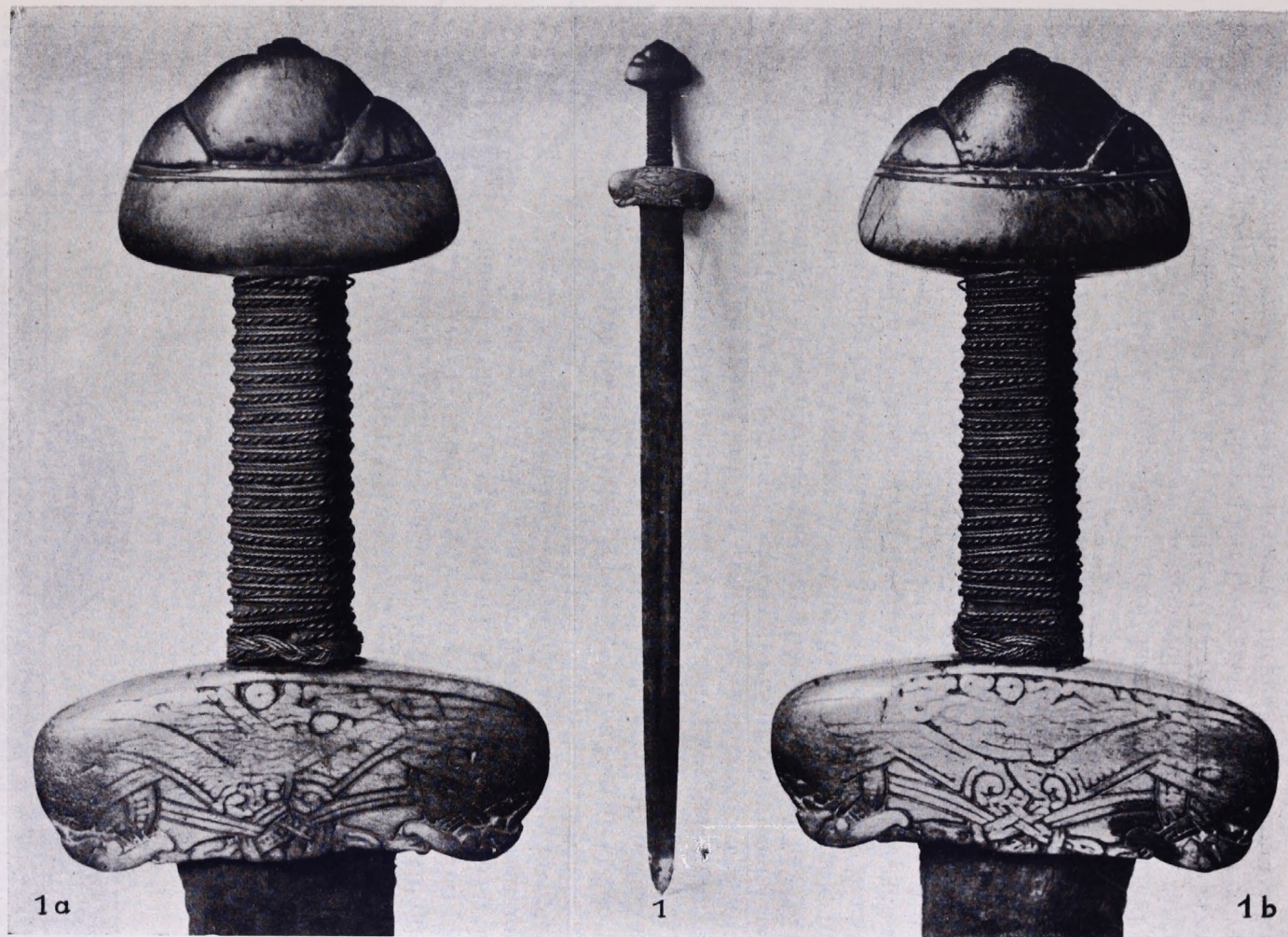

PRÁGAI SZENT VID-székesegyház kincstárában őrzik évszázadok óta a Szent István királyunk egykori tulajdonának tartott kardot, amely nemcsak mint kegyeleti tárgy, hanem mint a maga korának kimagasló alkotása, közel nyolcvan év óta élénken foglalkoztatja a tudományos világot. Sokfelé szétszórt irodalma szinte áttekinthetetlen.

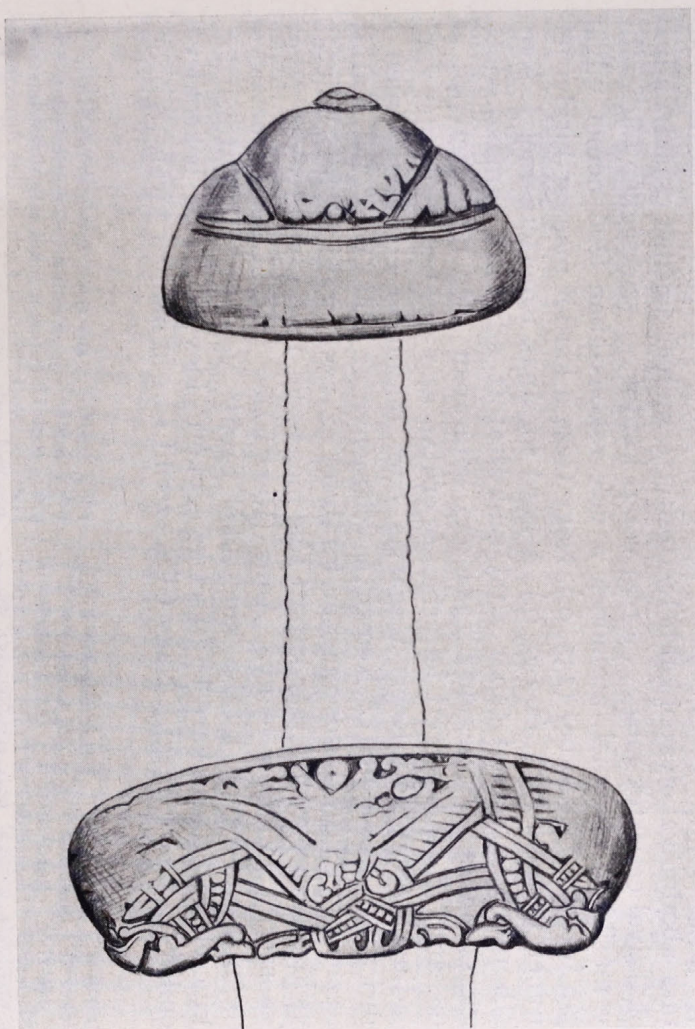
A vélemények egyes részletekben eltérnek; a közölt rajzos, vagy fényképes felvételek többé-kevésbbé fogyatékosak, vagy hiányosak; a legtöbb vélemény a kard eredetiben való ismerete nélkül, másoknál közölt képek alapján keletkezett. A fontosabb munkák eredményei között mutatkozó ellenmondások miatt szükségessé vált egy újabb, alapos eredeti vizsgálat és

felvételezés. Serédi Jusztinián bibornok, hercegprimás úr őminenciájának és a Magyar Tudományos Akadémiának megbízásából 1936. június havában ezt a feladatot módomban volt elvégezni. A kardot K. Kaspar bibornok, prágai érsek úr őminenciájának hathatós támogatásával a székesegyház kincstárából kiemelve, a káptalani irodának egy, a tüzetes vizsgálatra és fényképezésre alkalmas helyiségében dr. N. Toll úrral együttesen megvizsgáltam. A megfelelő fényképfelvételek elkészítéséért és egyéb szíves fáradozásokért e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki N. Toll úrnak (Prága, Kondakov-Institute). A fényképek (I. t. 1, 1a, 1b) részleteinek világosabbá tétele céljából a csontból készült markolatgomb és ellenző két oldaláról természetes nagyságban lehetőleg pontos és az eredeti formákat hangsúlyozottan feltüntető vázlatokat készítettem (II. t. 1a, 1b).

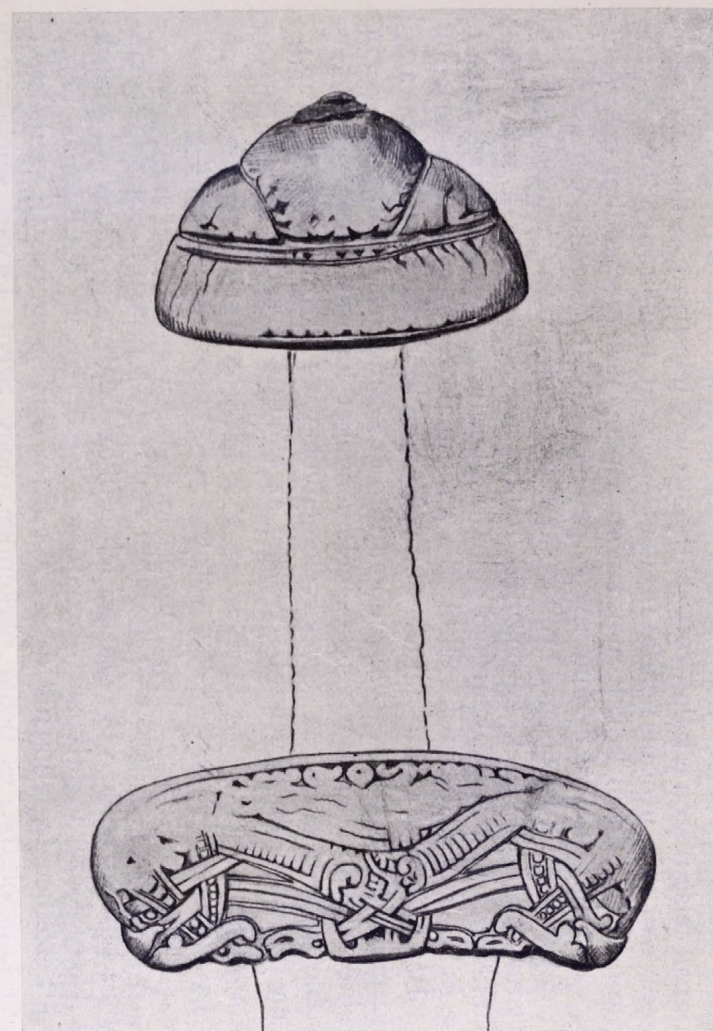
Az eredeti tárgy látása meggyőzött arról, hogy a kardnak mind régészeti, mind pedig történeti kérdéseit egészen előlről, magának a tárgynak jelenlegi állapotából kiindulva kell felállítani és tárgyalni. Ehhez kívánom az első lépést megtenni azáltal, hogy a kard régészeti körülményeit és vonatkozásait feltárom s ezzel a történeti kérdések tárgyalása számára a lehetőségek szerint reális alapot szolgáltatok. A történeti kérdéseket csak ott érintem, ahol a régészeti szempontok azt megkívánják. A történeti adatok kritikai feldolgozása a reális régészeti alap felállítása után természetesen még

1. tábla. A Szent István-kard. Prága, Dóm-kinestár

1a

1b

II. tábla. A Szent István-kard csontrészeinek rajza

a jövő feladata. Hasonlóképpen nem terjeszkedhetem ki a penge vércsatornájának felső részén alkalmazott «Ulfberht» név felirattani és filológiai elemzésére sem. Ez utóbbi feladat ugyanis egészen más irányú kutatásokat kívánna meg. Végül le kell mondanom a pengének mechanikai szempontból való vizsgálatáról és más rokon pengékkel való összehasonlításáról is, bár ez a vizsgálat bizonyára értékes adatokat szolgáltatna nemcsak a Szent István-kard eredetének kérdéséhez, hanem az egész korszak művelődéstörténetéhez is. Az északeurópai és balti államok gyűjteményeinek felkérése és hosszas vizsgálatok nélkül ezek a munkálatok megvalósíthatatlanok.

Bár az eddigi szakirodalom többnyire nem az eredeti vizsgálaton alapszik, mégis tekintetbe veszem, amennyire ez számomra Budapesten hozzáférhető. Ugyanis sokszor értékes véleményeket kapunk egyes művelődéstörténeti kérdésekről. A téves véleményeket és megállapításokat, mint «ellenérvet» szintén figyelembe veszem az ellenpróba kedvéért.

*

A Szent István-kard első irodalmi említését a prágai Szent Vid-székesegyház kincstárának XIV. századi leltáraiban találjuk. Ezekkel az adatokkal Nagy Géza foglalkozott behatóan.¹ Eredményeit felülbírálás nélkül következőkben foglalhatjuk össze. A kardot ő is Szent István személyével hozta kapcsolatba, és pedig olyképpen, hogy Szent István «mellőzve a pogányságra emlékeztető régebbi szertartásos jelvényeket — megkoronáztatása alkalmával olyanokkal helyettesítette, melyek a német császári udvar szokásaival egyeztek meg . . . a régi vezéri kardot . . . szükségkép fölcserélte egy másikkal, olyannal, aminőnek a vele rokonságban lévő német udvar útján jutott a birtokába» (235. o.). Nagy Géza a kardot magyar királyi jelvénynek tartotta (238. és 239. o.). A kard sorsának ismertetésénél J. Neuwirth prágai egyetemi tanár által szolgáltatott adatokra támaszkodott. Ezek szerint a székesegyház 1354. évi leltárában még nem szerepel, az 1368. aug. 18-ról keltezett leltárban és ezután az 1387.-ben is benne van: «Gladius S. Stephani Regis Ungariae cum manubrio eburneo» címen a «rubrica armorum» alatt.² Neuwirth véleménye az volt, hogy IV. Károly szerezte meg Nagy Lajos magyar királytól az 1354 utáni időben, miután megelőzőleg (1353-ban) már kapott tőle más Szent István-ereklyéket. Nagy Géza szerint IV. Béla leánya, Anna (Ráosztiszláv macsóí herceg özvegye) vitte magával egyéb királyi kincsekkel együtt vejéhez, II. Ottokárhoz. E kincsek között egy kard létezését az egykorú, idevágó (1271) békeoklevél is említi (237. o. 4. megj.). Nagy Géza szerint «. . . a magyar király is nehe-

¹ Forster Gyula, III. Béla magyar király emlékezete, Budapest, 1900. 235. skk. o.

² Részben eltérő adatok: A. Podlaha u. E. Šittler, Der Domschatz in Prag, Topographie der historischen und Kunst-Denkmale. Prag,

1903, 18. o.: «In dem Inventar aus dem J. 1355 finden wir erwähnt: «Glaudius beati Stephani regis Ungarorum, cum manubrio eburneo.» Dieselbe Notiz kommt auch in den Inventaren des J. 1368, 1371 und 1387 vor.»

zen tűrhette, hogy egy magyar királyi jelvény a cseh királyság klenodiumai közé olvadjon be.» A megoldás ilyen körülmények között csakis az lehetett, hogy a kard valamelyik egyház birtokába menjen át... Ilyen összefüggésben tekintve a dolgot s összevetve az egyes dátumokat, hogy t. i. az 1354-i leltárban még nincs megemlítve a kard, de Nagy Lajos már 1353-ban elküldte IV. Károlynak Szt. István ereklyéit, föl kell tennünk, hogy csakhamar ezután, talán már 1354 folyamán, de mindenesetre a következő évben, Szt. Vid prágai egyháza megkapta a kardot» (238. o.).

Nagy Géza megállapításait igyekszik cáfolni legújabbán J. Schránil prágai egyetemi tanár.¹ Ő is koronázási jelvénynek tartja a kardot. Megállapításainak célja az, hogy a kardot Szent István személyétől elválassza és Szent Vencellel kapcsolja össze. Ezért igyekszik kimutatni, hogy a kard a mai formájában nem egységes emlék. A pengét a X. sz. első feléből származtatja és föltételeken Szent Vencel kardjának tulajdonítja. A markolatgomb és ellenző szerinte későbbi, a X. sz. vége és XI. sz. eleje körüli időben készült, mint utólagos, kegyeletes szerelés. Szerinte tehát a penge eredetileg nem díszkardnak, hanem harcra, használatra készült. Az elefántcsont szerelés ellenben azt bizonyítaná, hogy a kard ebben a formájában már ünnepélyes használatra volt hivatva, amelynél nem az anyag stabilitása a fontos. Szerinte az eredeti Szent István-féle kard visszakerült Magyarországra, amikor a többi koronázási jelvényeket visszaadták.

A kard történetére vonatkozó, Nagy Géza utáni irodalom megtalálható Schránil munkájában. Itt nincs módomban rá kitérni. Amint alább látni fogjuk, a tárgyi körülmények megállapítása valamennyi történeti rekonstrukciós kísérleteken több-kevesebb lényegbevágó módosítást tesz szükségessé.

A régészeti és művészettörténeti irodalom F. Bock közleményével indult meg.² Az erre következő irodalmi munkák kritikái áttekintését A. Matějček munkájában találjuk.³ Matějček megállapításainak összefoglalása: «Das Schwert des heiligen Stephan ist eine nach Ungarn verirrte Wikingerspathe des beginnenden XI. Jahrhunderts, welche zwischen den erhaltenen Denkmälern dieser Gattung als Prunkschwert von ganz besonderem künstlerischen Werte eine hervorragende Stellung einnimmt» (548. o.). Ez a vélemény nagyjában megegyezik a többi írók véleményével. Nemcsak a kard, hanem a reá vonatkozó irodalom adatai is rendszerint föltűnő pontatlansággal szerepelnek még a leghasználhatóbb munkákban is, mint például A. Goldschmidt, *Elfenbeinskulpturen II.* (1918.), 59. o. és P. Paulsennek részletes tanulmányában,⁴ Ez utóbbiban külön fejezet szól a Szent István-kardról (IV. fejezet ; 52. skk. o.), és tudomásom szerint a legújabb hozzá-

¹ J. Schránil, *Několik poznámek o původu a starí meče Svatováclavského a Svatostepánského*, Pekar-Emlékkönyv, Prága, 1930. 71. skk. o.

² F. Bock, *Die Kleinodien des heiligen römischen Reiches*, Wien, 1864, Anhang.

³ Anton Matějček, *Das Schwert des heiligen Stephan im Prager Domschatz*, Kunst und Kunsthandwerk, XVIII (1915), 543—546. o.

⁴ P. Paulsen, *Magyarországi viking leletek — Wikingerfunde aus Ungarn*, *Archaeologia Hungarica*, XII, Budapest, 1933.

szólás a kard kérdéséhez. A pontatlanság még az okmányok és történelmi események évszámainak közlésében is jelentkezik.

A szakirodalomra tüzetesebben a részletkérdések alábbi tárgyalásánál fogok kitérni. Az általánosabb jellegű kézikönyvekben és népszerű munkákban előforduló közhelyeknek természetesen még csak összegyűjtésére sem törekedtem.

*

A kard mai állapotáról a következőket mondhatom. A penge és markolatvas egy darabban készült. A vas anyaga kiváló készítménynek látszik. A penge sem rozsdásnak,¹ sem rozsdamartnak ezidőszerint nem mondható. Csak jelentéktelen oxidációs nyomokat lehet rajta látni. Jó karban van. A penge két lapjának szimmetria-tengelyében a vércsatorna látható még ma is, annak ellenére, hogy a sokszori tisztogatással e vércsatorna csaknem teljesen elsimult. A vércsatorna felső részében mindkét oldalon felíratot alkalmaztak. E felírat a sok tisztogatás következtében ma már ugyancsak alig látható. Ez az oka annak, hogy még Matějček sem mert semmiféle olvasási kísérletet elfogadni.² A név első elolvasója Ingvald Undset.³ Szerinte a név «Ulfbern» alakban szerepel. A pengét megfelelő világításba helyezve meglehetősen (de nem teljes) határozottsággal föl lehet ismerni az «Ulfberht» név szokásos írásmódját. Az írás a markolat alatt kezdődik és a penge csúcsa felé halad,⁴ Ha nem csalódom, mindkét oldalon ugyanez a név szerepelt, bár rendszerint csak az egyik oldalon szokták e nevet alkalmazni, a másikra pedig különböző mintákat és jeleket tettek.⁵ Hogy a Szent István-kard pengéjét mennyire lekoptatták, azt egy lényegesen épebb állapotban megmaradt Ulfberht-pengével való összehasonlítás mutatja. A königsbergi Prussia-múzeum Awecken-ről (Kr. Pr. Holland, Ostpreussen) származó kardján az Ulfberht név betűi erősen bemélyednek. E felírat jó fényképét G. Kossinna közli.⁶ Ilyen lehetett a Szent István-kard és a rokon kardok feliratainak technikai kivitele. A mélyedéseket belekalapált vassal töltötték ki.

¹ Nagy Géza, i. m., 238. o. közlésén meglátszik, hogy szerző a kardot nem látta.

² Matějček, i. m. 548. o.

³ Ingvald Undset, Til kundskab om vor yngre jernalder, Kristiania Videnskabs-Selskabs Forhandler 1890, N° 3, Christiania, 1890 és ugyanattól: Egy turócsmegyei leletről, Arch. Értesítő, u. f. X (1890), 164. sk. o.

⁴ A feliratról Schránil közöl alig használható fényképes felvételt: i. m., I. t. 4a alatt.

⁵ R. Wegeli, Inschriften auf mittelalterlichen Schwertklingen, Zeitschr. f. hist. Waffenkunde, III (1903), Die Ulfberht-Gruppe: 181. sk. o.

⁶ G. Kossinna, Die Griffe der Wikingerschwerter, Mannus, 21 (1929), 307. o. 10. kép. A betűk technikai kiviteléről: R. Wegeli, i. m. 183. o. (Lorange után.) Az Ulfberht-felíratra vonatkozólag alapvető munka: A. L. Lorange,

Den yngre jernalders svaerd, Bergen, 1889. Figyelemreméltó újabb tanulmány: A. Mahr, Ein Wikingerschwert mit deutschem Namen aus Irland, Mannus, VI. Erg.-Bd (Festgabe für G. Kossinna), 240. skk. o. E tanulmány értékét nem csökkentik F. Morawe, Hiltipreht, Mannus, 21 (1929) 292. sk. o. közlései. Morawe tévedéseire vonatkozólag l. az ugyanott következő cikket: G. Kossinna, Die Griffe der Wikingerschwerter, 301. skk. o. A felírat-elkészítés technikájáról egykorú leírás: H. Arbmán, Zwei Ingerli-Schwerter aus Schweden, Zeitschr. f. hist. Waffenk. 1936, 7. füzet, 145. sk. o. (Theophilus presbiter). A betűket bélyegzőszerű eszközzel ütögették be: J. Schwietering, Ein Ulfberhtschwert des 11. Jahrhunderts, Zeitschr. f. hist. Waffenk., VII (1915—1917), 107. sk. o.

A név leköptatásával egyidejűleg történt a penge alsó részének föltűnő keskenyedése és rövidülése is. A vércsatorna alsó része egészen eltűnt. A penge csúcsa mai formájában nem felel meg a rokon viking kardok szokásos alakjának. A mai formát az I. t. 1. retusálatlan fénykép híven adja vissza. «Különösen könnyű Ulfberht-pengéről»¹ tehát itt nem beszélhetünk. Ez a penge kétségtelenül olyan volt, mint a rokon viking kardok pengéje szokott lenni. Első pillanatra világosan látható az eredeti pengén, hogy mai, megkisebbedett alakja a tisztogatások eredménye. A penge egyébként természetesen ma is kétélű, mint a viking kardoké általában.

A markolatvasat (tövist) nem láthattam, mert jelenleg drótfonatokkal körülfont faborítás takarja el. Csupán felső vége látszik ki a csontgomb tetején. A II. t. 1a, 1b vázlatok világosan mutatják, hogy elkalapált vége alatt még egy szélesebb, szabálytalanul kerek vaslemezt alkalmaztak. E részeket finom, vörösös-barnás rozsdaréteg borítja.²

A markolatborításról legjobb esetben semmit, gyakran azonban egészen lehetetlen közléseket olvasunk a szakirodalomban. A borítás alapanyaga hasáb-alakú fa (téglalap-keresztmetszettel), ez kétségtelenül újkori pótlás, és pedig a körülcsavart vas- és sárgaréz fonattal együtt. Ennek a restaurálásnak emlékét őrzi a kardhoz készített modern, bársonyhuza-
tos és ezüstveretes fahüvely, melynek ezüst torkolatveretén a következő, vésett felirat olvasható: «S: Stephani/Reg. Ungar/renov. ann./1791».³

Az, hogy a kardot, elsősorban annak markolatát az 1791. évben restaurálták, a legtöbb író figyelmét elkerülte. Egyes publikációk ábrája annyira rossz, hogy a későbbi kutatókat félrevezette. «Der Griff zeigt Silberbelag⁴. . .» «1. die Metallumspinnung sitzt unmittelbar auf dem Griffholze. 2. die Umspinnung scheint die ursprüngliche zu sein. 3. die Umspinnung besteht aus einem zweifachen Draht, nämlich einem gezwisteten Schwarzdraht, den ich für Eisendraht halte und aus einem Golddraht. Nach einigen Lagen Schwarzdraht folgt eine einfache Lage Golddraht. Dass wir den letzteren Draht für Gold und nicht für Messing halten, hiezu bestimmt uns die energische Färbung.»⁵ Mindkét meghatározás téves. A markolaton nyoma sincs ezüstveretnek, aranydrót természetesen szintén nem szerepel. A sárga drót színezése nem azért oly élénk, mert arany, hanem azért, mert modern (1791). Az újkori restaurálást ez a leírás sem vette figyelembe.

¹ P. Paulsen, i. m. 55. o. részben e téves alapon építi fel elméletét, mely szerint «... itt nem harci fegyverrel van dolgunk . . .», hanem insigniummal. Lásd még: Matěj ek, i. m. 546. o.

² A felülnézeti képet l. Nagy Géza, i. m. 238. o. 167. ábra.

³ Ennek a hüvelynek fényképét közli Schráníl, i. m. I. t. 5 és J. v. Kalmár, Säbel und Schwert in Ungarn, Zeitschr. für historische Waffenkunde, u. f. V (1936), 152. o. 2. kép. Megjegyzendő, hogy a kardot a hüvely-farészének megvetemedése következtében nem

lehet egészen betolni a hüvelybe (lásd Kalmár képét). Az évszámot helytelenül közli («1781») Matěj ek, a Mikovec-Album után, i. m., 548. o. első megj.

⁴ Kossinna, i. m. 303. o. (Undset után).

⁵ Dr. Frind Venczel prágai kanonok leírása. Közli Nagy Géza, i. m. 231. old. megj. ben. Matěj ek is eredetinek tartotta a faborítást és fonatokat, i. m. 548. o. Vas- és aranydrótfonatot említ még: A. Podlaha u. E. Šittler, Der Domschatz in Prag, Topographie der historischen und Kunst-Denkmale, Prag, 1903, 17. o.

A markolatgomb és ellenző csontból készült. A helyenként erősebben megsötétült csontot általában elefántcsontnak jelölik meg az irodalomban. Tudtommal csak Paulsen célzott arra, hogy lehet egyszerű csont is.¹ Biztos meghatározást természetesen csak szakszerű vizsgálatról várhatunk. Rám elefántcsont benyomását tette. Bárminő csontanyagról is van szó, a lényeg szempontjából — azt hiszem — nem játszik nagy szerepet. Mindkét alkatrészt egy-egy darab csontból faragták. A markolatgomb egy hármastagozású felső és ez alatt egy széles tagból áll, ez utóbbi lefelé néző alján kívül az egész felületet faragványos minta borítja. Az ellenző fölfelé néző része szintén diszítetlen volt, csak a két oldallap felületét borítja a diszítmény, és pedig fönn az ellenző hajló alakjának megfelelő vékony kerettel. Ez a keret kétoldalt az erős kopás miatt egészen elmosódik, úgyhogy nem lehet látni, hol szűnik meg. Valószínű, hogy két oldalt, legalább is alul, az állati testformák keret nélkül szerepeltek (lásd: II. t. 1a, 1b).

A csontrészek kopásainak nagy jelentősége van a kard rendeltetésének keresésénél, mert ezek a kopások nem a tisztogatások eredményei, hanem a hosszas használatból erednek. Azért ezek tüzetes megvizsgálására szintén gondot fordítottam. A kopások mérvét a fényképek érzékeltetik (I. t. 1a, 1b). Első pillanatra világosan látható, hogy a markolatgomb sokkal kopottabb, mint az ellenző. A gomb mintázatai annyira lekopnak, hogy azok jellegére a legcsekélyebb következtetést sem lehet levonni. A megmaradt csekély nyomokból sem állati, sem növényi, sem pedig geometrikus mintázatokra nem lehet ráismerni. Ha Paulsen madárfejet vél látni ezekben a nyomokban, úgy őt valószínűleg más, állatfejes markolatgombok befolyásolták.² Annál fontosabb az, amit eddig nem vettek észre, hogy t. i. a kopások felülről érték a markolatgombot. A minták felső részei koptak le leghamarabb és csak az alsó mélyedések maradtak meg. Ez legvilágosabb az I. t. 1a oldalon, ahol az alsó hosszúkás tag két párhuzamos lécz közé foglalt diszítményéből fönn semmi sem maradt, alul pedig csak a körvonalak mélyedései őrződtek meg. Pedig fönn is mély lehetett a vésés, amint a másik oldal (I. t. 1b) megfelelő mezejének jobboldali részlete mutatja.

Az ellenzőn látható ugyancsak erős kopások megfelelnek a markolatgomb kopásának. Nemcsak a felső rész kopott, hanem a mintázatos oldalak felső része és végei is. Az ellenző szépen domborodó két vége a legkopottabb. Ezeken a helyeken a mintázat csaknem teljesen elsimult. Valamivel jobb állapotban maradt meg a két lap felső részének mintázata közepén, bár a formák itt is a felismerhetetenségig megkopnak. Aránylag jól megőrződtek az ellenző alsó felének vonalai. A szélső, befelé álló farokszerű nyulványpárok — bár rendkívül kopottak — mégis megmaradtak, mert e részek eredetileg relief-szerűen erősen kidomborodtak.

A markolatgomb és ellenző kopásai minden kétséget kizáróan tanús-

¹ P. Paulsen, i. m. 53. o.

² P. Paulsen, i. m. 54. o. Az 53. o.-n közölt rajznak (II. kép) ez a részlete teljesen

alaptalan. A markolatgombnak és ellenzőnek egymáshoz való viszonyát is helytelenül tünteti föl.

III. tábla. 1—7: Szob, 51. sír (a Magyar Nemzeti Múzeumban); 8: Gnezdovo (a szmolenszki múzeumban);
9: a bécsi szablya (a bécsi volt császári kincstárban)

kodnak arról, hogy a kardot hosszú ideig, legalább is több évtizeden át, oldalon viselve, állandóan használták. A kopások e viselés következtében a rajta pihenő kéztől erednek. Csakis az ilyen viselés mellett állhat elő az ellenző végeinek és a gombnak fölülről jövő egyöntetű lekopása.

E tárgyi körülmények megdöntik az összes íróknak azt az egyértelmű véleményét, hogy a kard nem használati, hanem díszkard, *insignium* volt. Ha már Szent István koronázási jelvénye lett volna, amint Nagy Géza gondolta, akkor valószínűtlen, hogy akár ő, akár utódai huzamosabban viselték volna. Viszont az egész Árpád-koron át elforduló összes koronázási és más ünnepélyes alkalmak sem lettek volna elegendők arra, hogy a csontrészek ennyire lekopjanak, nem is szólva arról, hogy ez esetben a kard fölfelé tartása következtében e részeken más irányú kopások mutatkoztak volna. A kopások kétségtelenül a székesegyház kincstárába való jutás előtt történtek. Ez időpont után csak a penge jelentékenyebb kopásával számolhatunk. Az 1791.-i restauráláson kívül, amikor a pengét a rozsdától valószínűleg alaposan megtisztították, a kincstárban már alig, huzamosabban pedig egyáltalában nem lehetett kézben. Semmi adatunk sincs rá, hogy ezen idő alatt, vagy ezt megelőzőleg, akár Szent István korában, vagy utódainál, méltóságjelvényként szerepelt volna. Sőt Szent Istvánnal és közvetlen utódaival kapcsolatban az *insignium*ok között kardot (1290 ig) egyáltalán nem említenek a kútfők.¹ Ellenben a székesegyház leltára világosan megmondja, hogy «*gladius St. Stephani regis Ungariae cum manubrio eburneo*». Ha ezt az adatot szószerint vesszük, akkor nem *insignium*ra, hanem Szent István használati kardjára kell következtetnünk. A kopásokra vonatkozó fenti megállapításunk ezzel az adattal összhangban van.

Kérdés még, hogy egyáltalában díszkard-e ez a kard, amint azt a csontrészek disztése miatt az irodalomban rendszerint szerepeltetik. Alig tudom mással magyarázni a régész íróknak ezt az egyöntetű tévedését, mint általában az eredeti tárgyak tüzetes vizsgálatának hiányával, felületességgel és tájékozatlansággal. Ha csak a Szent István élete körüli idők viszonyait nézzük, számos példát hozhatunk fel arra, hogy ilyen rangú, vagy ennél még sokkal díszesebb kardok is szerepeltek használati fegyver gyanánt. Szent István még ismerhette, vagy hallhatott arról az előkelő magyarról, akit a szabolcsmegyei Geszteréd közelében temettek el sok díszes holmi mellett kiváló munkájú aranyveretes szablyájával együtt.² Faragott díszű csont markolata van egy rokon szablyának, amely szintén magyar sírból (XI. század) került elő Szobon, 1931. év folyamán (III. t. 1—1a).³ Ezek

¹ Gombos F. Albin szíves közlése.

² Kiss L., Újabb honfoglaláskori leletek a nyíregyházi Jósza-Múzeumban, Arch. Ért. 1928, 228. sk. o. A díszes aranyvereteknek nagyított képe és a szablya rekonstrukciója: Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, Arch. Hungarica, 21, Budapest, 1937. XLVII—XLVIII. t.

³ Horváth A. János ásatása és ajándéka.

51. sír. A férfi-váz jobb lábánál feküdt a szablya úgy, hogy a markolat a jobb kéznél volt. Mellette feküdtek a vashüvely maradványai (III. t. 2). A jobbkézről 5 darab gyűrű került elő: két vastagabb, lapos, domború, nyitott végű bronzkarika, két vékonyabb, hasonló bronzgyűrű és egy darab lapos, nyitott, kissé domború ezüstgyűrű (III. t. 3—7). E gyűrűk két újjon voltak elosztva (3+2).

IV. tábla. 1—3: A bécsi szablya (a bécsi volt császári kincstárban)

a szablyák, a bécsi, volt császári kincstárban őrzött aranyveretes szablyával együtt («Nagy Károly-kard»), összefüggésben vannak a Szent István-kard készítési körével, amint arról az ellenző állatmotivumának tárgyalásánál lesz szó. Egy csontból faragott szablya-markolatgomb, melynek lelőhelye a Szmolenszk melletti Gnezdovo, ennek az állatmotivumnak leegyszerűsített formáit mutatja (III. t. 8). De vannak e korból használati viking kardok is csontból készült alkatrészekkel. Dániából (Kjóge, Ramsó, Sjaelland) említ egyet Jan Petersen.¹ Egy másiknak fényképeit az V. táblán közölhetem a bydgoszczii (brombergi) múzeum igazgatóságának szíves előzenyessége folytán. Ennek lelőhelye a nyugatlengyelországi Brdyvšciv (Brahna). A gombot és ellenzőt itt is csontból faragták.² Ornamentikájáról alább lesz szó. Jan Petersen idézett munkájában számos olyan viking kard képe található, melyek művészi nemesfém díszítése nem áll alatta a Szent István-kard csontfaragványainak, és amelyek szintén nem insigniumok, hanem sírleletek mellékletei voltak.

Mielőtt magának az ornamentikának tárgyalására térnénk, az ismertett kopásokkal kapcsolatban szólni kell a kard méreteiről. A mondottak után világos, hogy a ma mérhető összes méretek többé-kevésbé különböznek az eredeti méretektől. Az irodalomban erre vonatkozólag kivétel nélkül minden esetben eltérő adatokat kapunk. Csak ott egyeznek az adatok, ahol egyik író a másiktól veszi át azokat. Bár a mai méreteknek abszolút értéket nem tulajdoníthatunk, mégis újra felvettem és alábbiakban közlöm azokat. Megjegyzendő, hogy a méréseknél a tárgy tartása és a mérésre kiválasztott pontok helyzete csekély különbségeket idézhet elő.

Mai teljes hosszúság	75 cm
Penge hossza	60.2 «
Markolatgomb magassága	4.2 «
Markolatgomb szélessége	6.2 «
Markolatgomb vastagsága	2.0 «
Markolat hossza	7.2 «
Ellenző magassága	4.1 «
Ellenző hosszúsága	9.5 «
Ellenző vastagsága	2.1 «

*

A kard jelentősége, lévén egy közönséges, gyakran előforduló típusról szó, nem annyira fegyvertörténeti, mint inkább művészettörténeti. A művészettörténeti vonatkozásokat a csontfaragványok képviselik rajta. Maga a penge és a markolat annál inkább is elválasztható a csontfaragványoktól, mert a vas- és csontrészek, a kor szokásának megfelelően, különböző helyeken,

¹ J. Petersen, *De norske Vikingesverd*, Kristiania, 1919, 149. o.

² Engel, *Waffengeschichtliche Studien aus*

dem Deutschordensgebiet, XV: ein Wikingerschwert aus dem Bromberger Museum, *Zeitschr. für hist. Waffenkunde* V (1909—11), 15. o.

V. tábla. 1a—1b: A brahnaui kard (Bydgoszcz—Bromberg, Muzeum)

különböző környezetben készültek.¹ Vizsgáljuk tehát a kardot először művészettörténeti szempontból.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell azt, hogy miféle ábrázolások vannak a csontrészekben. Először mindentől függetlenül közlöm az én vizsgálataim eredményét, azután közlöm a különböző írók meghatározásait és következtetéseit.

A markolatgombbal, sajnos, röviden végezhetünk. A megmaradt részek szinte a legcsekélyebb támpontot sem szolgáltatják a minta rekonstruálásához. Annyit lehet látni, hogy a két oldal között némi különbség lehetett, de sok nem. Ha mégis véleményt kellene nyilvánítani a díszítés mibenlétéről, akkor nem tehetnénk mást, mint hogy a kevésbé kopott, vagy megrongálódott rokon kardok markolatrészeinek egységes díszítését véve alapul, azt mondanánk, hogy a markolatgomb és az ellenző díszítése lényegileg megegyezhetett.

Az ellenkező két oldalát lényegében azonos mintázat díszíti. Ez a mintázat az ellenző alakjával olyan természetes összhangban van, hogy a keret hiánya lenn és két oldalt első pillanatra föl sem tűnik. Az összefonódó különféle állati testformák súlypontja alulra esik. A kard használatának megfelelően fenn szélesebb keret védi a faragványokat. A keret alatti részek a legelmosódottabbak. Azonban az állati motívumok fő részei eredetileg sem itt voltak. Ebbe a felső, háromszögalakú mezőbe csak járulékos részletek kerültek. Már itt hangsúlyoznom kell, hogy semmi esetre sem lehet a hiányzó állatfejeket ezeken a kopott helyeken keresni. Állatfejek az egész mintázatban egyáltalán nem is szerepeltek.

A motívum alapja szerintem: egy központi csomóból legyezőszerűen kiinduló palmetta-kompozíció. Az északgermán állatornamentikának sok évszázados fejlődése áll e bonyolult, számunkra szinte érthetetlen, fej nélküli állatcsoport mögött. Rokonjellegű példák segítségével azonban az egész felépítés legkisebb részleteiben is világossá fog válni.

A főrészeket a járulékos részekről meg kell különböztetni. A központi csomóból két oldalt egy-egy, széles konturvonalakkal szegélyezett, bordás állati test nyúlik ki. A csomóra eső spirálisok a mellső combot hangsúlyozó, ú. n. combspirálisoknak a maradványai. E combspirálisokhoz tartozó lábak a csomó közepe táján keresztezik egymást; lábfejük a csomónak legalulra eső három nyílása közül a szélsőkön dugják át. Ezek a lábfejek némileg állatfejekre emlékeztetnek, de azért többet kiolvasni belőlük, mint ami a II. táblán közölt rajzokon látható, szerintem nem lehet. Ezek tehát lábfejek. Közvetlenül mellettük, velük szembe fordulva, foglal helyet egy-egy hasonló

¹ A kard készülésének menetéről: F. Morawe, i. m. 292. sk. o. Kossinna szerint eleinte a markolatkészítő művész, aki a kardot «be-fejezte», tette rá a nevét az alkotására (Hiltipreht, Hartolfr, Benedict). Később, a X. sz.-ban, amikor a kardot pengéjének minősége szerint értékelték, a penge készítője a pengén

örökítette meg a nevét (Ulfberht, Rex): Kossinna, Wikinger u. Wäinger, Mannus, 21 (1929), 94. o. A. L. Lorange, Den yngre Jernalders svaerd, Bergen, 1889 kiváló úttörő mű megállapításai a készítés körülményeit illetően nagyrészt ma is helytállóak.

lábfej, melynek lábszára rézsútosan fölfelé halad a hátsó (teljesen lekopott) combok irányába. Ezek a hátsó lábak. E lábakat az egyik oldalon (I. t. 1a) széles konturvonalakon belül haladó gyöngysor díszíti. A másik oldalon (II. t. 1b) csak a hátsó lábak ilyenek, a mellsők ellenben a combspirálisok alatt egymásba fonódó szalagokból állanak. A kétoldalt, alul látható plasztikusabb, félpalmetta-szerű, befelé irányuló nyúlványok a faroknak növényies stilizálásai.

A «palmetta-kompozíció» alap-motívuma tehát egy profilban ábrázolt szimmetrikus állatpár. Az erősen előre tartott lábak kuporgó testtartásra utalnak. Az állatmotívum származásának kérdése szempontjából jól kell ügyelnünk erre a jellegzetes testtartásra. Ezt az állatpárt keresztül-kasul fonják különböző szalagfonatok. A szélesebbek belső mezejében gyöngy-soros mintázat van. A keskenyebbek két, egyforma széles szalagból állanak. E keskeny, kettős szalagok a II. t. 1b oldalon a hátsó lábak mögött kettéválnak, a II. t. 1a oldalon pedig részint csúcsban végződnek. Ezen az oldalon a központi csomó felső részébe is belekerült egy ilyen kettős szalagrészlet. Az elmosódott hátsó combok tájékán és a felső, háromszögletes mezőben még szabálytalan kerek önálló térkitöltő elemek is szerepelnek. Alul, az állati test és a szalagok közötti háttér síma.

Az ellenző mintázatának leírását azzal fejezhetjük be, hogy az alapmotívumnak, a szimmetrikus állatpárnak az alap-jellege a bonyolult szalagfonadékok között is megmaradt. Ez az alapmotívum itt az észak-germán állatornamentika jellegzetes stilizálásába, a szalagfonadék stílusába átültetve jelenik meg. A járulékos elemek ennek a fonadék-stílusnak megismerése szempontjából figyelemre méltók, az alapmotívumnak még megmaradt részei pedig a származás-kérdés miatt fontosak. E mellett még különös figyelmet érdemel a központi csomó, amelyet alul vékonyabb, kettős szalagokból álló hurkok fognak össze.

Az ellenző díszítményének elemzésénél e három fő alkotóelemre kell tehát ügyelnünk. Mielőtt ezek részletes megtárgyalására térnénk át, lássuk az eddigi meghatározásokat és az azokból levont következtetéseket, amennyiben azok a karrdal kapcsolatos kérdések szempontjából tekintetbe vehetők.

A régészeti irodalomban a leírás és meghatározás sokszor egészen téves következtetésekre vezetett. Csak az eredeti megállapításokkal foglalkozhatunk, és pedig megjelenésük sorrendjében.

Az első, F. Bock-tól származó leírás a következőket közli: «... die merkwürdigen Bandverschlingungen, von grotesken Thiergestalten durchflochten... frühromanische Laubornamente...»¹ Bock leírásának első-sorban az a jelentősége, hogy többen átvették, ugyanúgy, mint a cseh mű-topografia leírását is: «Die Parierstange... an beiden Seiten mit gefällig geschnitzten romanischen Ornamenten in der Form von zwei zusammen-

¹ F. Bock, Die Kleinodien des heiligen römischen Reiches, Wien, 1864, 3. kötet, Függelék, 26. o. Ugyanez megismételve: F. Bock,

Der Schatz von St. Veit in Prag, Mitt. d. k. k. Zentralkommission, XV, 1870, 14. o.

geflochtenen Drachenkörpern geschmückt . . . » A markolatgombról ugyanitt : « . . . an beiden Seiten mit bedeutend verwischtem, geschnitztem Laubwerk verziert ».¹ F. Bock és a cseh mű-topografia a leírásnál tovább nem ment. Mások azonban, mint A. Goldschmidt, a hiányos és téves leírás alapján a kard művészettörténeti helyzetét helytelenül állapították meg : « . . . auf der Parierstange erkennt man an beiden Seiten noch die Reste zweier fast genau gleicher Darstellungen von je zwei sich durchflechtenden Tieren, deren langer Leib und Beine mit spiraligem Schenkelansatz ebenso wie die kleinen Kügelchen an einzelnen Teilen des Körpers und die grösseren Füllungskugeln oben in der Mitte deutlich die stilistische Zusammengehörigkeit mit dem Münchener und dem Camminer Kasten zeigen ».² Ezek után Goldschmidt skandináv munkának határozza meg a csontrészeket, és pedig az 1000 körüli időből.

Az újabb írók közül A. Matějček leírása érdemel figyelmet. Szerinte a csontrészek fémrészeket utánoznak ; az eltérő anyag bizonyos eltéréseket hozott magával. Majd pedig ezeket mondja : « . . . dass das Grundlelement des Ornaments auf beiden Seiten der Abwehrstange zwei Drachengestalten bilden, deren Köpfe ganz unkenntlich sind . . . ihr Bandgeschlinge verliert sich in einem unkenntlichen Blattwerk ; nur hie und da sind Halbpalmettenmotive wahrzunehmen . . . »³

A reális alapokat nélkülözik P. Paulsen megállapításai, melyekkel annál inkább foglalkoznunk kell, mert ez a legrészletesebb és az irodalomra is bőven kiterjeszkedő tanulmány a Szent István-kard eddigi irodalmában. Mindenekelőtt a markolatgombról állatfejes markolatgombok alapján megállapítja, hogy azon is állatfejek, és pedig madárfejek voltak kifaragva. Hasonlóképpen az ellenzőn is madárfejeket vél felismerni : « Behalten wir das Schwert in der umgekehrten Stellung, fallen zunächst die recht plastisch hervortretenden Vogelköpfe auf. Der krumme Schnabel ist geöffnet und hält einen Pflanzenteil. Gleich hinter dem Auge sind blattartige Bildungen, und anschliessend endet der Nackenzopf in einem langen Ringerikeblatt . . . » « Betrachten wir die Parierstange weiter, so erkennen wir, dass sich unter den Vögeln zwei schlanke Tierleiber winden, die bei näherer Untersuchung zu zwei Vierfüsslern mit Beinspiralen, Beinen und Füßen werden, die uns schon auf den jütländischen Kummerten, dann auch auf dem Deckel des Kastens von Bamberg in derselben Stellung und Form entgegentreten. Es ist nur nicht festzustellen, ob die Köpfe an den sich kreuzenden, nach hinten gebogenen Hälsen, nach oben oder unten gerichtet waren. Ferner zeigen sich zwischen diesen Tieren Zipfel und Kügelchen. »⁴ Ezek után a Szent István-kardot a bambergi és cammini szekrényekkel együtt a jüt-

¹ A. Podlaha u. E. Šittler, Der Domschatz in Prag, Prag, 1903, 17. o.

² A. Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen, II, 1918, 59. o. — « Laubverzierung »-ról beszél még Engel, i. m. Zeitschr. f. hist. Waffenk. V, 1909—II, 15. o.

³ A. Matějček, i. m., Kunst- u. Kunsthandwerk, XVIII (1915), 547. o.

⁴ Paulsen P., Magyarországi viking leletek, Archaeologia Hungarica, XII, Budapest, 1933, 53. sk. o. Lásd még : Paulsen, Der Domschatz von Hiddensee, Mannus, 1934, 108. o.

landi művészeti központok valamelyikéből, az 1000 körüli, vagy valamivel későbbi időből származtatja. «Die ausgeprägten Vogelköpfe weisen darauf hin, dass das Schwert umgekehrt getragen werden sollte . . . Es war ein Prunkschwert, das der König . . . als Insignium trug».

Ezeknek a megállapításoknak leíró részével az ábrázolások tárgyának fönti, részletes meghatározása után tovább nem kell foglalkoznunk. A művészettörténeti vonatkozások földelésénél az állati alapmotívum, a járulékos elemek és a központi csomó lesznek a további vizsgálataink tárgya. Hogy ezek művészettörténeti jelentőségét megérthessük, a IX. és X. századok skandináv művészetének fő irányait kell ismertetnünk. Előrebocsátom, hogy az emlékek készülsi idejének meghatározásánál a szakirodalomban sokszor lényeges eltérések mutatkoznak; egyrészt, mert a késői skandináv művészet oroszországi és magyarországi összefüggéseit többféle okból rendszerint nem vették tekintetbe, másrészt, mert kormeghatározásoknál általában csak a ráánk maradt emlékeket vették alapul és nem azokat is, amelyek nagy számmal elpusztultak, vagy lappanganak, amelyekre a ráánk maradtakból vissza lehet következtetnünk. A ráánk maradtak rendszerint a tömeges termelés soraiból származnak. Természetes, hogy a fennmaradás percentje túlsúlyban ezekre esik, nem pedig a mintaképül szolgáló kevesebb számú fejedelmi alkotásokra. E körülményekre a Szent István-kard megítélésénél tekintettel kell lennünk.

A 800 körüli idő nemcsak gazdasági, illetőleg politikai tekintetben, hanem művészettörténeti szempontból is fordulópont Európa különböző népeinek életében. Az avar birodalomnak, mint gazdasági és politikai tényezőnek megsemmisítése az északi és déli szláv népek szervezkedésének lett kiinduló pontjává. Az ekkor meginduló normann (viking) mozgalmak az avar birodalom nyugati részeit is behálózták és az északi és déli szláv népek körében olyanféle szerepet játszottak, mint az oroszországi szlávok területein. Ennek a csendes folyamatnak emlékei elsősorban régészeti, azért történeti felhasználásuk még a jövő feladata. A IX. században főként az Elba, Odera és Visztula mentén érkeztek a normann csoportok. Úgy látszik, Krakó vidékén alkottak szilárdabb támpontot a további tevékenységük számára.¹ A X. században inkább a Vereckei-szoros az útja a Kiev

¹ G. Kossinna, *Wikinger und Wäinger*, Mannus, 21 (1929), 105. o.: a Krakó-vidéki normann telepekről (R. Ekblom alapján). W. La Baume, *Die Wikinger in Ostdeutschland*, Volk u. Rasse, 1926, 14. sk. o. szerint nemcsak az Odera, hanem a Visztula is útja volt a normann mozgalmaknak; ezt a helyneveken kívül régészeti leletek is alátámasztják (14—19. o.). R. Ekblom, *Die Waräger im Weichselgebiet*, Archiv f. slawische Philologie, 39, 1925, 189. sk. o. szól Ibráhím ibn Ja'qúb spanyol zsidó kereskedő útleírásának Krakó vidékére vonatkozó részével. Szerinte itt állandó jellegű kolóniákra kell gondolni, amelyek közvetlenül Skandináviából származtak. A Krakó-vidéki nor-

mann telepek ténykedésének tulajdonítom olyan tárgyak keletkezését, mint amilyenek a blatincai leletben (Fettich, *A honfoglaló magyarság fémművészete*, XCIV—XCIX. t.), a kolini leletben (E. H. Zimmermann, *Kunstgewerbe d. frühen Mittelalters*, Wien, 1923, XXVII. t.), a vasmegyei Velemről a szombathelyi múzeumban (Fettich, i. m. CIX. t. 4) fordulnak elő. A temetési rítusról és annak eredetéről: T. J. Arne, *Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraine*, Acta Archaeologica, II, 1931, 285. skk. o. A szóbanforgó Krakó-vidéki központhoz csatlakozik egy keleties művészeti stíluscsoport: Gajár (Fettich, i. m. C. t.), Krungl (i. m. CI. t.), Hohenberg

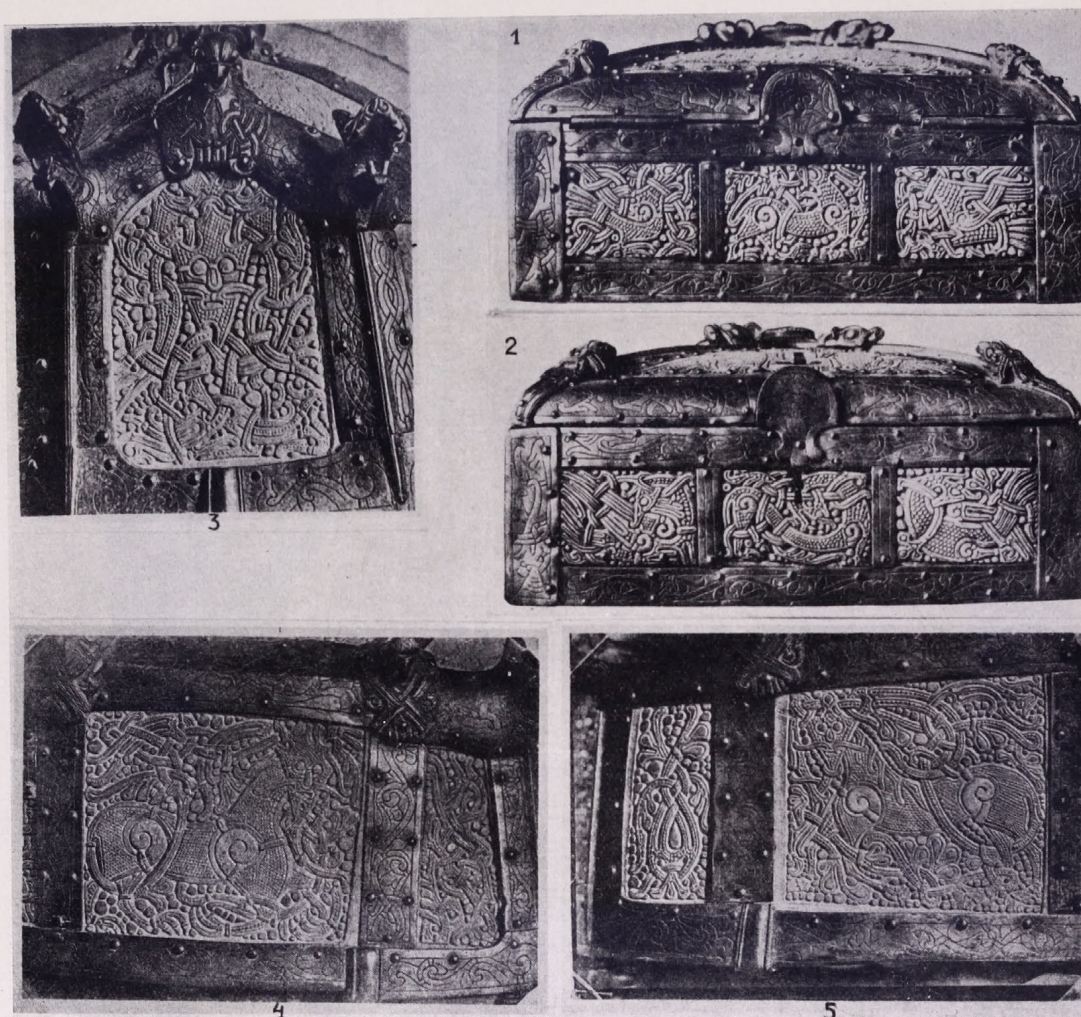
felől jövő keleti és normann forgalomnak. Mialatt északi Dalmáciában, Horvátországban, Magyarország és Szlovákia nyugati részein a IX. századi normann-szláv közvetlen kapcsolatok az anyagi kultúra fejlődésében új korszakot vezettek be, amelynek emlékei most kezdenek ismeretessé válni előttünk a különböző múzeumokból, addig a Kievtől keletre elterülő steppevilágban új lovasnomád kultúra szervezkedése ment végbe, amely a század végén Magyarországra tevődve át, több, mint 100 évre a rokon avar kultúra szerepét vette át. A magyar honfoglalástól (896) a királyság megalapításáig (1001) tartó korszak Magyarország területén mozgalmas lovasnomád vállalkozásoknak és a magyar keleties, levediai kultúra elvirágzásának korszaka. Ebben a korban forogtak nemcsak Magyarországon, hanem mindenütt Európában, amerre a magyarok jártak, azok a magas művészi színvonalat képviselő arany-, ezüst- és bronzdíszítmények (öv- és ruhadíszítmények, ezüst- és aranyveretes tarsolyok, fegyverek, lószerszámok stb.), amelyek nagy mennyiségben a megelőző hazában, Levediaiban és a vele kapcsolatos területek központjaiban készültek.¹ A normannok főként Levedian át találták meg az utat a virágzó arab birodalom országai felé. Egyrészt a megsemmisült avar birodalom nyugati területei, másrészt a déloroszországi Levedia azok a forrásvidékek, amelyeken a normannok közvetlen kapcsolatba kerültek a Kelet művészetének számukra érthetőbb, barbár kézben átdolgozott gazdag motívumkincséhez.² Skandináv terü-

(i. m. CII. t.), Bajna (i. m. CIII. t.), Keszthely (i. m. CIV. t.; CX. t. 2—3; CXIII. t. 6), Kiscsepcsény, Turóc m. (i. m. CIX. t. 1—3). A tausirozás megjelenését jellegzetes avar lószerszámdíszek a germán befolyásnak tulajdonítom: Dévényújfalú-Nová Devínská Ve, 842. sír, Fettich, i. m. CXVI. t. 1—2).

¹ Ennek a fémművességnek kialakulásáról és virágzásáról újabban: Fettich N., A honfoglaló magyarság fémművészete, *Archaeologia Hungarica*, XXI, Budapest, 1937 (a korábbi irodalom ugyanott).

² A szakirodalomban többször volt szó róla, hogy az északgermán állatornamentika egyes IX. és X. századi stílusirányzatai, vagy egyes motívumai «Kelet»-ről származnak. J. Brøndsted, *Early English Ornament*, Copenhagen—London, 1924, 29., 31., 167—186. (az új skandináv stílusirányzatról), 332. skk. o. «Kelet» alatt általában Syriát érti és ezt jelöli meg a naturalisztikus állat- és növénymotívumok forrása gyanánt. P. Paulsen, *Der Goldschatz von Hiddensee*, Mannus, 1934, 107. o. rámutatott a Dneper-vidéki kapcsolatokra, helyesen jegyezve meg előzőleg, amit más munkáiban sem mulaszt el hangsúlyozni: «... Trotz der Gebundenheit an altüberlieferte Formgebung nahm doch der Goldschmidt Anregungen aus verschiedenen Ländern und Völkern auf und übersetzte sie in sein Nordisches» (92. o.). A keleti elemek származását mégsem látta világosan. A Strzygowski által jelzett keleti

elemeket az északi művészet szerinte másodkézből vette: Franciaország, Anglia és Irország felől. Az «oroszlán»-motívumról: «Unmittelbare Vorbilder für die nordische künstlerische Ausgestaltung dieses Motives hat man trotz allen Suchens in der fränkischen Kunst nicht finden können.» *Studien zur Wikinger-Kultur*, Neumünster, 1933, 23. o. Hasonlóképpen M. Ebert: *Zu den Beziehungen der Ostseeprovinzen mit Skandinavien in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts*, *Baltische Studien*, Berlin, 1914, 125. o. a Szent István-kard csontdiszítése miatt fontos «csomóról»: «Der sog. irische Verbindungsknoten ist zweifellos die nordische Umbildung einer Palmettenform, die durch orientalische Importstücke hereingetragen war...» «Kelet» szerepel A. Goldschmidt-nek *Elfenbeinskulpturen II*, 1918 táblanyagához írt figyelemreméltó szövegében: «... Beziehung zu Vorbildern des Ostens, der vielfach die eigenen Erzeugnisse als Geschenk oder Handelsware nach dem Abendland entsandte (12. sk. o.). A bambergi és cammini szekrények állatmotívumairól: «... die orientalischen Tiermotive in einen neuen Stil umsetzt...» (13. sk. o., lásd még: 58. o.). Még H. Shetelig sem írta körül határozottan a «keleti», «arab» forrást: *Osebergfundet*, III, 441. sk. o. Az irodalomban ezeken kívül még régebben is voltak erre a «keleti» forrásra utalások, amelyeknek ismertetésére itt nincs módunkban kitérni.

VI. tábla 1—2: A bambergi szekrényke ; München, Bayrisches Nationalmuseum ;
3—5 : a cammini szekrényke részletei ; Cammin, Dóm-kinctár

leteken a 800. utáni évtizedekben látszólag minden előzmény nélkül egyszerre új művészeti irány lép fel, amelynek legkimagaslóbb alkotásai az osebergi (Norvégia) fejedelmi sírleletben maradtak ránk.¹ Az új stílus további fejlődését e nagy lelet fadaragványain nyomon követhetjük. Shetelig helyesen mutatott rá, hogy az osebergi lelettárgyak között újító mesterek művei is maradtak ránk. Ezek azok az alkotások, amelyek mintaképekül szolgáltak, mint elsődleges alkotások, tömeges alkotások számára, amint arról a 491. lapon szóltam. Maga az osebergi sír a IX. század közepe tájáról származik.

Az avar birodalom belső állapotait és azoknak koronkénti változásait az óriási mennyiségű régészeti anyagban a hiteles ásatások segítségével ma már módunkban van figyelemmel kísérni.² A több, mint 200 éves avar korszak második felében hatalmas bronzöntési művészet virágzott fel, amely a kiváló minőségű emlékeknek ezreit hagyta ránk. Más helyen kimutattam,³ hogy az osebergi leletek egy része által is képviselt új művészeti irányzat állat- és embermotívumai nagy részben ebből a késői avar művészetből származnak. Emellett az eddig föl nem ismert forrás mellett természetesen nagy szerepük volt még a skandináv irodalomban többször tárgyalt más forrásoknak is, amelyekre bővebben itt nem térhetünk ki (l. 2. megj. 249. o.-n.).

Ez a történeti háttér sokkal szerveesebben hozzátartozik az észak-germán művészet fejlődésének történetéhez, mint azt eddig gondolni lehetett. A Szent István-kardnak nemcsak művészeti vonatkozásait, de Magyarországra kerülését illetőleg is ezeknek a történeti előzményeknek ismeretére van szükségünk. Az ú. n. újabb viking stílusirányzatok, amelyek fellépéséről és további szerepéről világos és szép képet kapunk H. Shetelig nagy Oseberg-munkájában (433—492. l.), részben a megadott történeti háttérben gyökereznek. Az egész emlékanyagot felölelő munkába itt nem foghatunk, hanem csak annyi emlékanyagot hozunk fel, amennyi a Szent István-kard csontfaragványainak megértéséhez szükséges.

Az Oseberg-lelet művészetének újszerű motívumai tovább élnek és virágoznak még legalább száz évig Észak-Európában. A bambergi és cammini szekrények faragott csontlapjai és az ezeket keretező fémszegélyek zsúfolva vannak állati, növényi és geometrikus motívumokkal. Itt Goldschmidt szövegére gondolva (2. megj. 492. o.-n.) nem nehéz a motívumoknak nemcsak származását, hanem ikonográfiai meghatározását is adni. Mindenekelőtt feltűnik a négylábú ragadozó állat visszafelé fordított fejjel: az avar

¹ H. Shetelig, Osebergfundet, III, Kristiania, 1920.

² Figyelemre méltó kezdeményezés: P. Reinecke, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitt. d. Anthr. Gesellsch. in Wien, XXIX (új folyam XIX), 1899, 39., 42. o. Ugyanitt 43—45. o. az avar-karoling stíluskapcsolatokról is. Alföldi A., Untergang d.

Römerherrschaft in Pannonien, Berlin—Leipzig, 1926. 2. köt. Az avarok legújabb kronológiája: Marosi—Fettich, Dunapentelei avar sírleletek, Archaeologia Hungarica, XVIII, Budapest, 1936. 97. sk. o.

³ Fettich N., A honfoglaló magyarság fémművészete, Archaeologia Hungarica, XXI, Budapest, 1937, 118. o.

1a

1b

VII. tábla 1a—1b: Mammen (a kopenhágai múzeumban)

fém művességnek egyik gyakori motívuma (VI. t. 1 és 2 középső mezejében),¹ sőt ugyanez a négylábú kampós csőrrel is.² Előfordul ebben a csontfaragási körben az állatküzdelem,³ a szimmetrikus állatpár (VIII. t. 6), amely utóbbi motívum a Szent István-kard ellenzőjén is szerepel,⁴ egy csúcsos szakállú, hosszú vízszintes bajuszú emberfej, amely vagy önállóan (VI. t. 1 és 2 középen fönn), vagy szalagfonattá feloldott testtel (VI. t. 3), vagy négylábú állat nyakán (kentaur-szerű alak: VI. t. 4 és 5) jelentkezik. Utóbbi motívum jelentőségével A honfoglaló magyarság fém művessége c. könyvemben foglalkoztam, ahol igyekeztem körvonalazni előfordulási körülményeit az eurázsiai steppenépek körében. A Dionysos-kör ember- és állatalakjainak különböző kombinációi és változatai ezek a motívumok, melyek az avarok fém művességében is nagy szerepet játszottak (i. m. II. fejezet). A nagyszentmiklósi kincs korsóin szintén többféle változat fordul elő. Végül különféle madármotívumok egészítik ki ennek a csontfaragási művészetnek állati motívum-körét. Az VI. t. 1 két szélső mezejében a perzsa művészetnek egy jellegzetes motívuma, a hullámos testű, madárfarokban végződő szárnyas, vagy szárnyatlan griff látható.⁵

Nemcsak a nyersanyag azonossága, de belső motívum-összefüggés révén is ebbe a körbe kapcsolódik a Szent István-kard ellenzőjének állati alap-motívuma. Előzménye, a szimmetrikus állatpár megvan ebben a körben a bambergi szekrény fedelének egyik mezejében (VIII. t. 6).

A bambergi és cammini szekrények csontfaragványai a maguk korának legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Az alapmotívumok mellett ugyanazok a járulékos elemek lépnek fel rajtuk, mint a Szent István-kard ellenzőjén: kettős, síma szalagfonatok, félpalmetták, egészpalmetták és térkitöltő kisebb-nagyobb lapos gömbök. A kivitelezés azonban sokkal tisztább, a combspirálisok határozottabbak, az állatmotívumok rajza sokkal következetesebb. E szekrényeket már ezen az alapon sem helyezem a Szent István-karddal egy fokra, hanem valamivel korábbra.⁶ E szekrényekkel egy fokon áll stílus tisztaság szempontjából a mammeni vasszekerce (VII. t. 1a—1b), amelyet az ú. n. Jellinge-stílus tipikus képviselőjének tekinthetünk.⁷ Helye-

¹ Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, I. köt. 1970., 1971. kép.

² Goldschmidt, *Elfenbeinsulpturen*, II, LXIV. t. e: jobboldali mezőben; LXVI. t. d: a nagy mezőben. Ez a kampóscsőrű négylábú motívum az antik griff, amely az avar bronzöntési művészetnek egyik leggyakoribb motívuma: Hampel, i. m., I, 1932. skk. képek.

³ Goldschmidt, i. m. LXVI. t. f: a nagy mezőben; LXVII. t. g és i: a nagy mezőben.

⁴ Goldschmidt, i. m., LXII. t. 189 a: a jobboldali mezőben; LXVIII. t. 1.

⁵ Orbely—Trever, *Sasanidskij metall*, Moszkva—Leningrad, 1935, 23., 40., 48., 49. t. Hampel, i. m. I, 2356. és 2357. képek. Fettich,

A honfoglaló magyarság fém művessége, XLIX. t.

⁶ Északon már a IX. sz.-ból is van nyoma az ilyenforma szekrénykéek létezésének: H. Jankuhn, *Kunstgewerbe in Haithabu*, Jahrb. f. prähist. u. ethnogr. Kunst, 9. kötet, 1934, 115. o.

⁷ J. Brøndsted, *Early English Ornament*, 281. sk. o. hanyatlást lát ennek a szekercének állatalakján (talán a rossz fénykép: fig. 197 alapján). A motívum értelmét nem ismeri fel, hanem madár és négylábú különös keverékét látja benne, akárcsak P. Paulsen is, *Magyarországi viking leletek*, 16. o. (»eine wild durchwirkte Zeichnung von Vogel, Vierfüßler und Pflanze«). S. Lindqvist is csak inkább a leírás szorítkozik: *Yngre Vikingastilar*, *Nordisk Kultur*, XXVII, 149. sk. o.

VIII. tábla. 1 : Rakovac, Szerémség (a zágrábi múzeumban) ; 2 : London (a British Museum-ban) ;
 3—4 : Sesztovicy (a csernigovi múzeumban) ; 5—5a : Winchester (a winchesteri múzeumban) ;
 6 : a bambergi szekrényke fedelének részlete (München, Bayrisches Nationalmuseum)

sen hasonlították össze ennek állatmotivumát a szekrények csontfaragványjaival. Az állatmotivum ugyanaz a faroktollas, hullámos testű állatalak, mint amely a VI. t. 2 két szélső mezejében látható. Az ezüstberakás technikájában itt a test és szalagok belső mezejét pontsorok borítják. A spirálison ezek a pontsorok tervszerűen hiányzanak. A félpalmetta-szerű végződés, valamint maga az egész kompozíció e stílus legmagasabb fokát mutatják. Csak a stílust biztosan ismerő művész volt képes ugyanennek a darabnak másik oldalára olyan komplikált és mégis világos felépítésű elvont kompozíciót alkotni ugyanazokból az elemekből, mint amilyent a VII. t. 1b képen láthatunk. A csontfaragványokon szintén fordulnak elő állati elemekből alkotott rokon, elvont kompozíciók (például VI. t. 4: jobboldali kisebb mezőben). Állatfejnek nyoma sincs, ellenben a combspirálisok, a szalagszerű állati testrészek és félpalmettaszerű végzések a legtisztább stílusban szerepelnek. Ez a kompozíció bevilágít ennek a művészetnek különös világába és megmagyarázza egyuttal az állatfejek hiányzását a Szent István-kard ellenzőjének állatkompozíciójánál. A fej hiányzása nem primitívség, vagy stilizálás, sem pedig fejlődési fokozat, mert hisz ugyanannak a mammeni szekercének a másik oldalán ugyanazon kéztől eredő állatfejes kompozíció fordul elő. A kompozíció törvényszerűségei egészen más természetűek. Egyik legfőbb eleme az absztrakció, amelynek a teljes állatalakok és egyéb motivumok egyaránt alá vannak vetve. A szekerce fejének három- és négyszögletes mezőiben combspirálisok és különféle szalagfonatok szerepelnek. A Szent István-kard markolatgombjának lekoptatott mintáit ezen analógia alapján kell elképzelnünk.

A fej nélküli kompozícióra a kor csontfaragásainak körében is van példa. A normann mozgalommal került Angliába egy csontlap (VIII. t. 2),¹ amelynek stílusa megegyezik a szekrények csontfaragványainak stílusával. A kiterített emberalak a jellegzetes síma combspirálisokkal kétségtelenül csúcsos szakállú dionysikus alak. A csontlap hossztengelyének két végén kettős szalagfonat-részletek szerepelnek, amelyek közül a felső (erősen megrongált) szalagcsomóból egy csúcsos, szakáll-szerű szalagrész áll ki. Hangsúlyozom, hogy ezen a részen nem a fej hiányzik, hanem csak egy olyanforma szalagcsomó törött ki, mint amilyen a hossztengely alsó végén látható. Kettős, síma szalag fonja át az egész kompozíciót középen keresztben (fontos részlet!).

Ezt a stíluskört a jütlandi Jellinge után, ahol a legjellegzetesebb ilyen emlékek kerültek elő, Jellinge-stílusnak nevezik. A jellingei híres faragott

¹ Hátsó oldalán felerősítésre szolgáló fül. A technikai leírásért és fényképért T. D. Kendricknek (London, British Museum) tartozom hálás köszönettel. A kép közölve még azzal a téves állítással, hogy a hiányzó fej a darab egyenes részéhez csatlakozó másik csontlapon lehetett: Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen, II, 58. o. 37. kép.

Kendrick szíves közlése szerint a csontlap felső, egyenes részén kopott, valamint a többi keret-rész is, tehát ott nem lehetett más csontlemez, amely védte volna ezt az egyenes részt. A hátsó lap képe: T. D. Kendrick, A history of the Vikings, London, 1930, 35. o. 7. kép.

követ felirata szerint 980 körül emeltette Harald «Blauzahn».¹ Ez tehát korhatározó támpontul szolgálhat. A stílus e kövön teljesen kialakult, sőt szinte túlhaladott állapotban látható. A fejlődés kezdete kétségtelenül korábbi időre megy vissza. P. Paulsen szerint a Jellinge- és a vele rokon Borre-stílus egyidejűleg lépnek fel 920—930 körüli időben. Ez a kor meghatározás lényegesen eltér az eddigi megállapításoktól, azért Paulsen azt részletesen megindokolja.² A mi szempontunkból fontos ez a meghatározás, mert csak így kapcsolódik a Jellinge- és rokon stíluscsoport a fejtegetésünk elején megrajzolt történeti háttérhez. Erről alább részletesen lesz szó.

Mielőtt a Szent István-kard művészettörténeti helyének kijelölésére térnénk át, egy nevezetes emléket kell megtárgyalnunk: a bécsi volt császári kincstár aranyveretes szabljáját, amelyet a hagyomány primitív anakronizmussal Nagy Károly kardjának tart (III. t. 9, IV. t. 1—3).

A bécsi szabljáról és annak skandináv kapcsolatáról másutt részletesen szóltam.³ Itt tehát röviden végezhetünk vele. A nagyobb, díszítésre alkalmasabb mezőkben (III. t. 9 és IV. t. 3) indadíszes keretben szalagfonatokkal kombinált egész- és félpalmettákat látunk. A faragott csontlemezekkel (VI. t.) való összehasonlítás első pillanatra világossá teszi, hogy az egész- és félpalmetták, továbbá a kettős szalag ugyanazon járulékos elemek, mint amelyekről fentebb volt szó. A bécsi szablya ezen ornamentikája ugyanaz növényiben, mint a csontlemezeké állatiban. Az ellenző végein lévő gombok szalagfonata a Jellinge-stílus bonyolult szalagfonadékára emlékeztet. Mégis van egy lényeges különbség: a sűrű pontocskákkal borított háttér a bécsi szablján. A bécsi szablya kultúrtörténeti helyét ma már jól ismerjük: a levediai magyarság nyugati irányzatú körébe tartozik. A kievi állam keleti részén készült a IX. sz. végén, valószínűleg előkelő magyar személyiség részére. A penge vörösréz bádoggal betétjén vésett technikában a Jellinge-stílus állatmotívumainak naturalisztikus őseit látjuk növényi indával kombinálva (IV. t. 2). Ez a Kiev-vidéki, illetőleg nyugatlevediai fémművészség elsősorban a levediai lovasnomád magyarság igényeit szolgálta. A normann világgal közvetlen és intenzív kapcsolatokat tartott fenn, aminek a régészeti emléktárhelyen számos emléke maradt ránk.⁴ A kievi híres normann kard ezüstborításos markolata a tarsolylemezek palmettáival van díszítve. A tarsolylemezek művészetének körében találjuk meg a Jellinge-stílus állatmotívumait, palmettáit, félpalmettáit, és amiről eddig még kevés szó esett: jellegzetes indáját is. Ez a motívumkör a gazdag avar bronzöntési művészet örököse gyanánt tűnik fel. A normannok mindkét forrásvidékkel közvetlen kapcsolatban állottak, amint arról a 491. sk. lapon szóltam. A bambergi és cammini szekrények fémkeretein a bécsi szablya

¹ Képe Wimmer után: Shtelig, Oseberg-fundet, III, 308. o. 322. kép. Mindkét oldal képe együtt: Nordisk Kultur, XXVII, 146—7. o. fig. 2a—2b.

² P. Paulsen, Studien zur Wikinger-Kultur, Neumünster, 1933, 76. o., ugyanaz, Ein Altar-

gerät aus der Wikingerzeit, Acta Archaeologica, Copenhagen, 1932, 274. o., ugyanaz, Magyarországi viking leletek, 15. o.

³ Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, 88. sk. o.

⁴ Fettich, i. m. 52. sk. o.

indája szerepel részint változatlanul (VI. t. 1, 2, 4), részint pedig a Jellinge-stílus szellemének megfelelő továbbfejlesztett formában (Goldschmidt, i. m. LXIV. t. e, LXVI. t. e, LXVII. t. i stb.). E fémkeretek nyersanyagát az eddigi irodalomban helytelenül «aranyozott bronz»-nak szokták meghatározni. Kérésemre a müncheni Bayrisches Nationalmuseum igazgatósága szíves volt megvizsgálni és megállapítani, hogy az anyag aranyozott vörösréz, tehát a levediai kör egyik jellegzetes nyersanyaga. A bronzból öntött, X. századi kardhüvelyvégeken, amelyekről a későbbiek folyamán lesz szó (XII. t. 5 ; XV. t. 10), az átvételek ténye világosan látható.¹

Inda, palmetta és félpalmetta, továbbá a Pontus-vidéki hagyományokban gyökerező ősi, «keleti» állatmotívumok szervesen összetartoznak a késői avar és a levediai magyar fémművességben. Mindezekkel társul már az avar bronzöntésben egy szalagfonadék, amely germán (gepida?) környezetből származik. Példának álljon itt a IX. t. 3a—3b bronzsúlyvég, amelynek egyik oldalán a tölcésrszerűen kiszélesedő szárú inda, a másikon a szalagfonadék szerepel.² A bambergi és cammini szekrények művészetének létrejötté mögött tehát részben ezek az emlékek állanak. Maga a szekrénytípus déli, illetőleg keleti területeken is otthonos volt, ott természetesen naturalisztikus ábrázolásokkal, a szegélyeken indával (IX. t. 1).³ A krakói Czartoryski-múzeum egy szekrénykéje (IX. t. 2) ugyanezt az alakot mutatja. Átmeneti darab, amennyiben a naturalisztikus, trébelt ezüstlemez-betétek még eredeti keleti, V—VI. századi perzsa készítmények,⁴ az aranyozott vörösréz-szegélyezések pedig a bambergi és cammini szekrényekével egykorúak. Szalagfonadék és inda díszíti ezeket a kereteket. A befoglalás közép-, vagy északkelet-európai területen készült. Hogy a régi avar birodalom területének szintén volt köze ehhez a stílusirányzathoz, azt bizonyítja a zágrábi múzeum egy aranyozott vörösréz-töredéke. (VIII. t. 1), amely a szerémségi Rakovac-on került napvilágra.⁵ A két hosszúkás mezőben a mintázat háttérét apró, sűrűn bevert pontokkal borították. A vörösréz-bádóg e korban, úgy látszik, kedvelt nyersanyaga volt a fémművességnek. A híres bezdédi tarsolylemez is vörösrézből készült. Ezen kívül egész sorát ismerjük az egykorú vörösréz készítményeknek a levediai eredetű emlékanyagban.⁶

¹ T. J. Arne, Einige Schwertortbänder aus der Wikingerzeit, Opuscula arch. O. Monteliodicata, Stockholm, 1913, 375. sk. o. A steppéről importált díszítményeket a Sagák «hurlandsk malm»-nak nevezik: Lorange, Den yngre Jernalders svaerd, 76. o. — A híres várby-i leletben a levediai stílus együtt fordul elő a Jellinge-stílussal: T. J. Arne, Om det forntida Södermanland, Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, Strängnäs, 1909, 58. o. (ugyanitt a lelet egyes tárgytípusainak képei külön-külön).

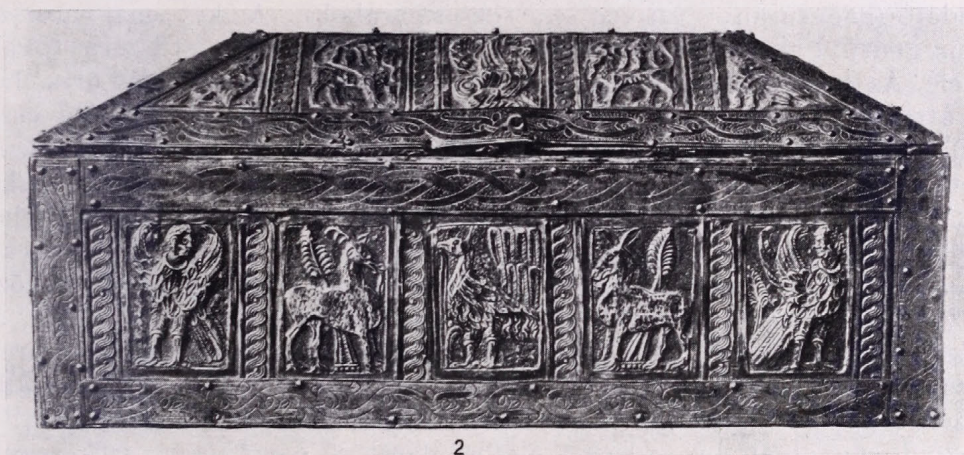
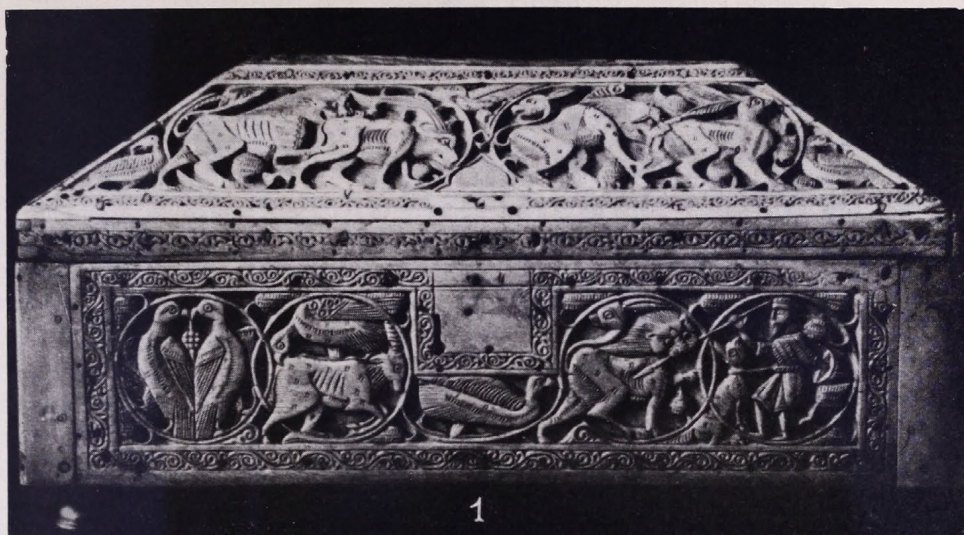
² Lelőhelye az erdélyi Aranyosgyéres (Torda-Aranyos m.). Az egész lelet feldolgozását Domanovszky György készíti elő.

³ Elefántcsont. Kaiser Friedrich Museum, Berlin; F. Sarre und F. R. Martin, Die Ausstellung von Meisterwerken Muhammedanischer Kunst in München 1910, München, 1912, 3. kötet, 254. t. után (Egyptom, vagy Syria).

⁴ F. Sarre u. F. R. Martin, i. m. 2. kötet, 124. t. után.

⁵ A lelőhely: Rakovac (Irig-ker.), brdo Stručica; szőlőforgatás alkalmával találták. Hoffiller Viktor vásárolta 1909-ben a helyszínen. A fényképért és a közlési engedélyért is neki tartozom hálás köszönettel.

⁶ Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, 89. o.

*IX. tábla. 1—2 : Krakó, Czartoryski-Múzeum ; 3a—3b : Aranyosgyéres (Torda-Aranyos m. ;
a Magyar Nemzeti Múzeumban)*

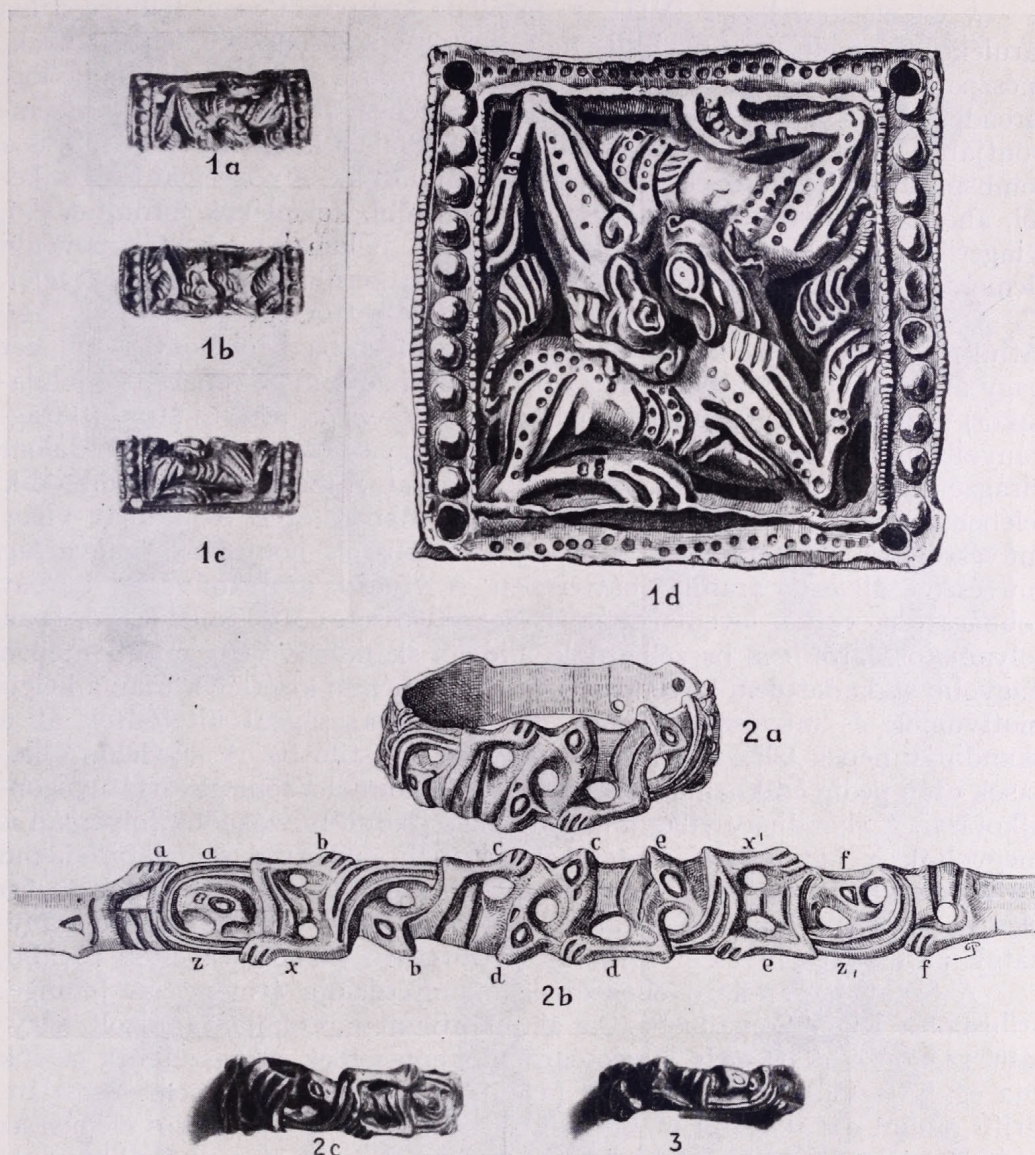
A felsorolt emlékek segítségével a naturalisztikus formákból az észak-germán elvont formákba való átmenet egyes tüneteit módunkban van nyomon követni. Készültek ekkor olyan átmeneti alkotások is, amelyekből nagyobb stíluscsoport nem keletkezett. Egyik legtanulságosabb példája ennek az ascheradeni nevezetes lelőhelyen (a nyugati Dvina torkolatának közelében) előkerült aranyozott bronzöntvény (X. t. 1a—1c, 1d),¹ amelynek rokondarabjait Magyarországon találjuk: aranygyűrű Gyöngyös vidékéről (X. t. 2a—2b, 2c) és egy hasonló, kisebb aranygyűrű Magyarország ismeretlen helyéről (X. t. 3).² Az ascheradeni darab állatmotívuma a naturalisztikus vonások révén a déloroszországi steppék felől való származásra utal. A főbb formákat kísérő bevert pontsor a karoling-kori bronz-öntvényekről is ismeretes előttem. Az egyik állat mellső combján megjelenik a comb-spirális, amely a Szent István-kard ellenzőjének állatmotívumán is szerepel. A váltakozó helyzetű elrendezés az absztrakt forma érvényesülése a naturalisztikus forma felett. A késői avar bronzöntésben találjuk legkiválóbb példáit (nagysurányi szíjvég és rokon-darabok). A két magyarországi aranygyűrű e kezdeményezésnek rendkívül hatásos és stílszerű továbbvitele. Az északmagyarországi és a Dvina-vidéki lelőhely utalás arra, hogy az átmenet folyamatánál a Keleti-tengernek, a Krakó környékére vezető víziutaknak és a Dvina-Dneper víziútnak nagy szerepük volt. Mindenekelőtt ezek forgalmával magyarázható a «keleti» elemek behatolása a skandináv világ művészetébe. A brahnaui kard (V. t.) csontrészein az inda és szalagfonat együttes előfordulása a fentiek után már nem szorul további magyarázatra. A mozgalmas viking korszakban Írország és Kiev között Észak-Európában az árucikkeknek állandó kicserélődése ment végbe, ami a különböző vidékek kézművességét erősen befolyásolta. Ez magyarázza meg a tiszta Jellinge-stílusú csontfaragványok előfordulását a kievi állam vidékén: a csernigovi kormányzóságban (Šestovicy: VIII. t. 3 és 4)³ és viszont egy olyan bronz-lemez előfordulását a winchesteri székesegyház mellett (VIII. t. 5—5a), amely lemez szimmetrikus mintázatán a levediai tarsolylemezek művészi körének technikai sajátosságait látjuk (gravírozott vonalak, végükön nagyobb, beütött ponttal, sűrűn pontozott háttér).⁴ A Dneper-vidékkel való állandó érintkezés magyarázza meg azt is, hogy egy szabványának, tehát a skandináv népektől idegen fegyvernemnek, csontból faragott markolatgombján Jellinge-stílusú, leegyszerűsített motívum fordul elő (III. t. 8). Lelőhelye a Szmolenszk melletti Gnezdovo, az orosz-

¹ A rigai Dóm-múzeumban. A fényképek és nagyított rajz szíves elkészítéseért V. Ginters úrnak (Riga) tartozom hálás köszönettel. — Friedr. Kruse, *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands...*, Dorpat, 1842, Tab. 14, 7—8.

² Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról, Budapest, 1910, 44. o. 11. kép.

³ T. J. Arne, *Skandinavische Holzkammergräber*, Acta Arch., II, 1931, 289. o. 8. és 9. kép. Ugyanaz, *Schweden in Russland in der Wikingerzeit*, Congressus secundus Arch. Balticorum Rigae, 1931, 228. sk. o. 1—2. kép.

⁴ A winchesteri lemez anyagának (bronz) megvizsgálását és a darab fényképét T. D. Kendrick úrnak (London, British Museum) köszönhetem.

X. tábla. 1a—1d: Ascheraden (Riga, Dóm-Múzeumban); 2a—2c: Gyöngyös;
3: Magyarország (2—3: a Magyar Nemzeti Múzeumban)

földi legnagyobb normam telephelyek egyike.¹ A váltakozó helyzetű motívum sorozatának derekán keresztben húzódó szalag a leegyszerűsítés eredménye (l. a londoni csontlapot: VIII. t. 2).

¹ V. I. Sizov, Kurgany Smolenskoj Gubernij, MAR, 28, Sz.-Peterburg, 1902, XI. t. I. T. J. Arne, La Suède et l'Orient, Uppsala, 1914,

39. o. Rokonszerű csontfaragvány a lundin Tört. Múzeumban; Goldschmidt, Elfenbeinskulpturen, II, LXII. t. 188.

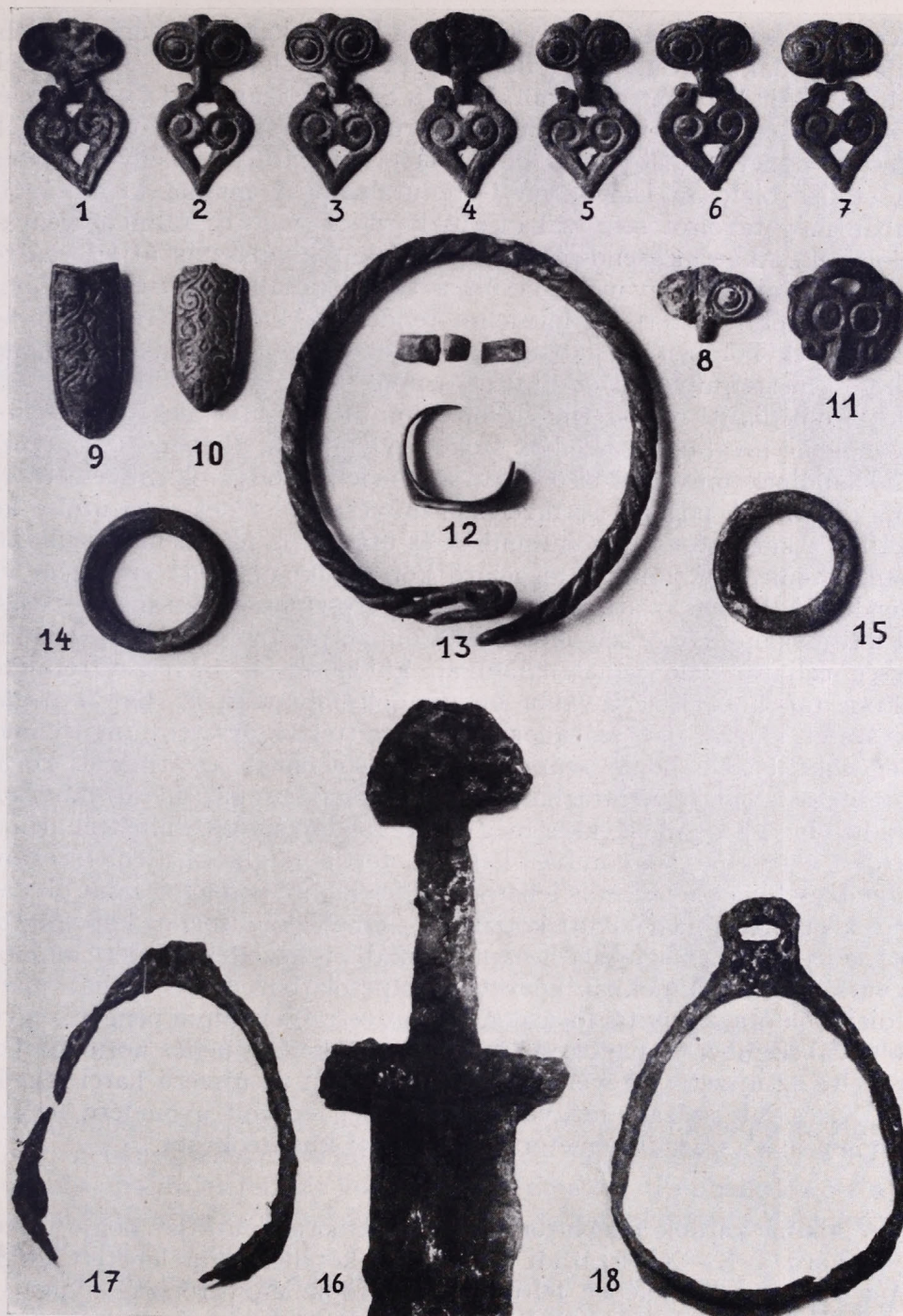
A winchesteri lemez (VIII. t. 5) állati kompozíciója a Jellinge-stílus járulékos elemeit (combspirálisok, levélszerű végződés, félpalmetták, egészpalmetták, kettős és egyes szalagok) mutatja erősen továbbfejlődött elrendezésben. A Szent István-kard ellenzőjének állatkompozíciója szempontjából is tanulságos ez az elrendezés. Ugyanis a központi helyet itt is a combspirálisok foglalják el, a fejek pedig hiányoznak. A norvégiai Ringerikéről, ahol a késői stílusban díszített legjellemzőbb emlékek fordultak elő, Ringerike-stílusnak nevezik ezt az irányzatot. Jellemző rá, hogy a növényi elemek a szimmetrikus kompozíción túlsúlyba kerülnek (XI. sz. első fele).

Összefoglalva tehát mindezeket a művészettörténeti adatokat, úgy látjuk, hogy a viking kor művészetét Kelet-Európa felől közvetlenül két nagy áramlat érte: Az egyik 800 körül (a normann mozgalmak megindulásakor) kezdődött, legfeltűnőbb eredménye az osebergi lelet új stílusú faragványában mutatkozott. Elsősorban a magyarországi avar birodalom virágzó művészetéből táplálkozott ez az áramlat. A másik a IX. sz. második felében indult meg és a X. sz. első felében már az egész skandináv világ művészetében érezte erős hatását. Elsősorban a honfoglaló magyarság művészete áll ezen áramlat hátterében. A virágzó arab művészet barbár tolmácsolója volt a levediai magyarság művészete. Míg Kelet-Európában folyamatosságról nem beszélhetünk, addig a skandináv világ művészetében nagyobb szakadás nem következett be. Az átmeneti kísérletek után a keleti motívumok és művészeti elemek feltűnő gyorsasággal ültetődtek át a skandináv népek ízlésének megfelelő absztrakt stílusba. A fejedelmi alkotások után pedig csakhamar felléptek nagy számmal a tömeggyártás epigonalkotásai. A skandináv világ művészetének a korábbi századok folyamán is megvoltak a kapcsolatai a steppevilággal. E mellett a római birodalom északi provinciáinak művészete is nagy hatást gyakorolt rá. Ezek az ősi elemek az újabb impulzusokkal kapcsolódtak össze, és a különböző irányzatok az északi művészet sajátos stílusában átalakulva éltek tovább.

A Szent István-kard ellenzőjének kompozíciója átmenet a Jellinge-stílusból a Ringerike-stílusba. Az alapmotívum a profilban ábrázolt négylábú ragadozó állat, mely a keleteurópai steppenépek művészetének ősidők óta egyik legfőbb motívuma volt (a kuporgó párdúc-griff; nem «oroszlán-griff», amint azt rendszerint meghatározni szokták). A járulékos elemek az egész X. századot kitöltő Jellinge-stílusból származnak. A csomóból kiinduló palmetta-szerű felépítés pedig a Ringerike-stílus vonása. Kétségtelenül a honfoglaló magyarság művészetében uralkodó perzsa eredetű palmetta hatása alatt alakult ki ez a felépítés.¹ A Ringerike-stílusra annyira jellemző

¹ A palmettának és állati elemeknek az összekapcsolódása már régóta feltűnt a skandináv régészeti irodalomban: Shetelig, Osebergfundet, III, 442. o. A palmetta-motívum közvetlen forrását azonban, a levediai magyarság körében virágzó fémművességet nem látták. Egy finnországi kard (lelőhelye: Leikkimäki,

Kumo) ezüstborítás és niello technikában ugyanennek a növényes stílusirányzatnak hatását mutatja. A darab publikálója, C. A. Nordman is északi stílusba átformált keleti palmetta-ornamentikáról beszél: Nordisk Kultur, XXVII, Stockholm, 1931, 198. o. 31. kép.

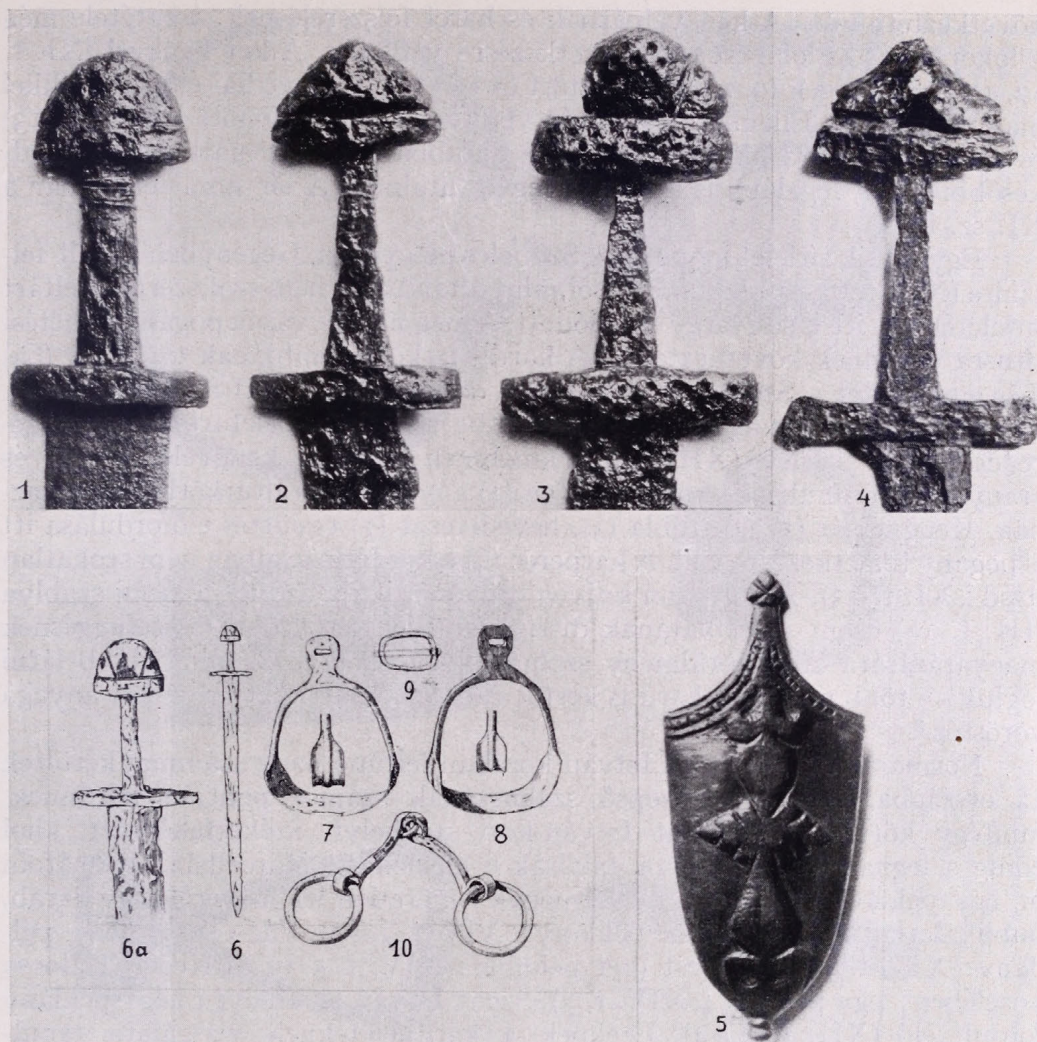
XI. tábla. 1—18: Nyiregyházi sírlelet (a nyiregyházi városháza gyűjteményében)

elnövényiesítés még teljesen hiányzik a Szent István-kardról. Ezért nem lehet a teljesen kialakult Ringerike-stílus virágzásának idejére (XI. sz. első fele) datálnunk. Minden adat arra vall, hogy a Szent István-kard csontszerelése a X. sz. utolsó évtizedeiben készült. Az erős kopottság ma már csak inkább sejteti az eredeti stílust. A két oldal variációs különbségei fölényes készségű és a stílust biztosan ismerő mesterre utalnak. A munka kiválóságából azonban még távolról sem szabad «díszkard»-ra, vagy «hatalmi jelvény»-re gondolnunk. Akár megrendelésre készült, akár kiválasztás útján vásárolt holmi, vagy ajándék gyanánt került a tulajdonosához, kétségtelen, hogy előkelő személyt illetett. A fejedelmi rendelések kielégítésére a történeti barbár népek körében általában nem tetszetős epigon munkákat, hanem tényleges mesterműveket szoktak készíteni. Az alacsonyabb néprétegek művészete pedig itt rendszerint a fejedelmi mesterműveknek utánpótlásából, vagy epigon továbbképezéseiből szokott állani. H. Shetelig szerint ez a késői skandináv művészet elsősorban a fejedelmi udvarok művészete volt (i. m. 439. o.). A pogány északgermán művészet életének ezen utolsó korszakában a közönséges epigon-munkák és utánpótlások már nem készülhettek abban a tömegben, mint a megelőző korszakokban, mert erre nem volt elegendő idő. Ebben az átmeneti korban a kereszténység lassanként teljesen úrrá lett a skandináv országokban is. Azonban pogány elemeknek a kereszténység céljaira való felhasználásával, különösen a művészet területén, gyakran találkozunk a további évszázadok folyamán is. Ezt a pogány művészetet magát is évszázadok óta átszöötték keresztény motívumok. De egyébként sincs benne semmi meglepő, sőt ennek az átmeneti kornak mentalitásával megmagyarázható, hogy az északeurópai udvari művészetben a helyi hagyományok ekkor még elég szabadon érvényesülhettek. Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy milyen kard lehetett a fiatalkorú Szent Istvánnak a legkedvesebb, akkor nem is lehetne megfélelőbbre gondolni, mint olyanra, amely a germán világ udvari köreinek is, amelyekkel rokon kapcsolatban állott, a legjobban megfelelt. Ez annál inkább is közelfekvő, mert amióta a magyarság a normannokkal közvetlen kapcsolatban állott, tehát már a levediai idők óta, a pusztai lovasnomád fegyverrel, a könnyű pengéjű, egyélű szablyával szemben a magyarság körében ez a kétélű, nehéz normann kard képviselte az újszerű fegyvernemet s vele együtt az újszerű harci taktikát is. A X. és XI. századi magyarság szemében ez volt a modern fegyver, különösen a X. századi németországi katonai kudarcok óta.

*

A viking kardok magyarországi statisztikája mutatja, hogy a Szent István-kard a X—XI. századi magyarság körében nem lehetett idegen. Már a IX. sz. első felében feltűnnek e kardok Magyarország nyugati és szomszédos vidékein s ettől kezdve állandóan forognak e területeken. Legutóbb 21 normann kardot gyűjtöttem össze Magyarországról.¹ Az

¹ A honfoglaló magyarság fémművészete, 52. sk. o.

XII. tábla. 1—3: Székesfehérvár (a székesfehérvári múzeumban); 4—5: Székesfehérvár—Demkőhegy (a Magyar Nemzeti Múzeumban); 6—10: Gégény, (Szabolcs m., a nyíregyházai Jósza-Múzeumban)

irodalomban ismertetett összes kardokat itt nincs módomban újra hozni. Csak néhány jellegzetesebb és lelőhelye miatt fontosabb példánynak, továbbá újabb leleteknek közlésére szorítkozom. Utóbbiak között a Szent István-kard közeli rokonai fordulnak elő. E kardok száma Magyarországon napról napra szaporodik.

Szabolcs megyéből két újabb sírleletünk van. Az egyik (XI. t.) Nyíregyháza határában került elő.¹ A temetés rítusára csak a leletegyüttesből lehet

¹ A lelet képeit és a hozzátartozó adatokat Kiss Lajos nyíregyházai múzeumigazgató úrnak

köszönhetem. «Nyíregyháza határában, a Felsőpázsit IV. szakasza 4-ik dűlőjében, amely a

következtetnünk. A kengyelpárnak és harci fölszerelésnek sírbatétele még a lókoponyás és lólábcsontos temetkezésre vallanak. A két kengyel (XI. t. 17, 18), a szíjvégek (9, 10) és az áttört övveret (11) a levediai előzményekkel magyarázhatók. Ellenben a csüngős veretek (1—8), a fonott karperec (13) és a normann kard alakja (lapos, egy darabban készült markolatgombbal) későbbi időre, legalább is a X. sz. végére utalnak. A sír kora lehet már a XI. sz. is.

Egy másik sírlelet ugyancsak Szabolcs megyében, Gégényben került felszínre (XII. t. 6—10).¹ A sírleletből, mint általában a nem szakszerűen feltárt sírleleteknél, itt is sok tárgy elkallódott. A megmaradt vasak pogány temetési rítusra engednek következtetni. A kard markolatgombjának tagozása (6a) még emlékeztet a Szent István-kardéra, de továbbfejlődött formát képvisel.

Az északkelet-magyarországi körzetbe szervesen beletartozik egy Szerencs-vidéki sírlelet (XIII. t.),² amelynek csúcsos kengyelei (1—2) és aranyozott, granulációs bronzszíjvége (4) a normann kultúrkörből származnak. Kengyelpár (1—2), zablá (3), hevedercsat (7) együttes előfordulása itt is pogány temetkezésre vall. A karperec (6) e kor férfisírjaiban nem szokatlan (lásd: XI. t. 13). A normann szíjvég ornamentikája azonos a szobi szablya (III. t. 1a) csont markolatának díszítményével. Ez utóbbi összefüggésnek magyarázására az a körülmény szolgál, hogy Szobon — mint alább látni fogjuk — több normann kard is került elő. Az 5 alatti karikás veret anyaga vörösréz.³

Normann kardok Szent István korában feltűnő nagy számmal kerültek az országba. A Duna középső szakaszának számos pontján feltűnnek, mintegy körülvéve a Szent István-kori székhelyt, Székesfehérvárt, ahol eddig a legnagyobb számban találták e kardokat; Marcelház (Komárom m. egy példány),⁴ Esztergom vármegye ismeretlen lelőhelyéről (egy darab, publikálatlan), Szob (három példány: XIV. t. 1—3), Vác-Csörög (egy példány: XIV. t. 4), Budapest (két példány: XIV. t. 5, 6) és Kecel (Kalocsa közelében; egy példány: XIV. t. 7). Szent István székhelyén négy példány fordult elő (XII. t. 1—4). Ezeknek a kard-leleteknek vizsgálata tanulságos képet nyújt a Szent István-kori átmeneti állapotokról. Mindenekelőtt lássuk a királyi székhelyen előkerült leleteket.

tokaji országúttól mintegy 380 méterre van, Drucker Tibor birtokán, 1930. december havában szőlőtalaj-rigolozás alkalmával találtak a munkások honfoglaláskori sírra, amelynek mellékleteiből a tulajdonosnak átszolgáltattak 16 db tárgyat, aki Nyíregyháza város vezetésének adományozta azokat. Sem a munkások, sem a tulajdonos nem figyelték meg a lelet-körülményeket, s így a legfontosabb tudnivalókról mit sem ismerünk.»

¹ A rajzokat és leletkörülmények közlését Kiss Lajos igazgató úrnak köszönhetem. 1932. év őszén találták a vastárgyakat a gégényi vasúti állomás melletti szőlőben. A nyíregyháza Jósza-múzeumba több, mint egy év múlva

küldték be ajándék gyanánt (Vass Józsefné). «Volt még a tárgyakkal alsó állkapocs töredéke, amely zöldrozda-foltos, ami arra mutat, hogy több tárgy is volt a sírban, mert a zöld folt ezüst, vagy bronztárgy oxidálásától származik.»

² A lelet a sárospataki ref. Kollégium gyűjteményében őriztetik. A fényképek elkészítése céljából a Kollégium igazgatósága volt szíves a leletet rendelkezésemre bocsátani, amiért ezúton is hálás köszönetet mondok.

³ Kalmár János mérnök (Magyar Nemzeti Múzeum) szíves meghatározása.

⁴ A lelet publikálatlan. A komáromi múzeum igazgatójának, Alapi Gyulának szóbeli közléséből van tudomásom róla.

XIII. tábla. Szerencs vidéke (a sárospataki ref. kollégium gyűjteményében)

A székesfehérvári normann kardok között legközelebb áll a Szent István-kardhoz az 1923. évben előkerült példány (XII. t. 3). Az ellenző elég széles, a markolatgomb alakja megfelel a Szent István-kardénak. Ezeken az alkatrészekben egyforma ornamentika volt. A felületen sakktábla-szerű elrendezésben bemélyedéseket láthatunk. Ezek nemesfém-berakások helyei. Az ezüstlemez-borítások nyomai itt-ott még láthatók. A felső, hármas tagozású markolatgomb tagjai között fonott ezüst drótpár-választék volt. A temetés rítusa itt ismeretes. A székesfehérvári múzeum ásatása tárta fel a sírhoz tartozó lókoponyát és lólábcsontokat.¹ A mellékletek ugyanazt az összetételt mutatják, mint a gégyényi sírleletnél (XII. t. 6—10). A másik székesfehérvári kard (XII. t. 1) bolygatatlan férfisírből került elő (36. sír). A koponyánál két ezüst fülbevaló, a lábak között vaskés töredékei, a váz baloldalán a kettétört vaskard, ettől lefelé tegez maradványai és négy darab nyílcsúcs, a medencében vascsat, a tegeztől küljebb vödör. A markolatgombon ezüstsálak (díszítés) nyomai maradtak meg.² Székesfehérvárnak egy másik pontjáról, a sárkeresztúri országút mellől származik a XII. t. 2 alatti kard. Egy kisebb temetőnek 5. sírjából, a váz baloldaláról került elő a székesfehérvári múzeum ásatása alkalmával. A deréktájon kovakövet, csiholóvasat és késpengét, a nyaktájon félgömbre szétvált bronzcsüngőt találtak.³ A székesfehérvár-demkőhegyi sírleletben kengyelpár, zabla, hevedercsat, nyílcsúcsok, tegeztörzsek és néhány bronzpityke kíséretében fordult elő a normann kard (XII. t. 4). Hüvelyének bronzból öntött vége (XII. t. 5), mint jellegzetes készítmény, a távolabbi területekkel való összefüggések megismerése szempontjából figyelemre méltó. Ásatási jelentés hiányában csak a leletegyüttesből lehet a pogány temetési rítusra következtetni.⁴

A Duna-melléki viking kardok (XIV. t.) és leletkörülményeik szintén az átmeneti kor jellegzetes tüneteit tárják elénk.

A komáromi múzeumban őrzött marcelházi leletről nincs módom képet hozni. A lelet egy jellegzetes normann kardból, kengyelpárból és zablából áll. E vasak Alapi Gyula szíves közlése szerint kétségtelenül lókoponyás sírből származnak.

Az esztergomi múzeum szerzett meg újabban magángyűjteményből egy olyan típusú normann kardot, mint amilyen a miskolci.⁵ Lelőhelye Esztergom vármegye, közelebbi meghatározás és leletkörülmények ismeretlenek.

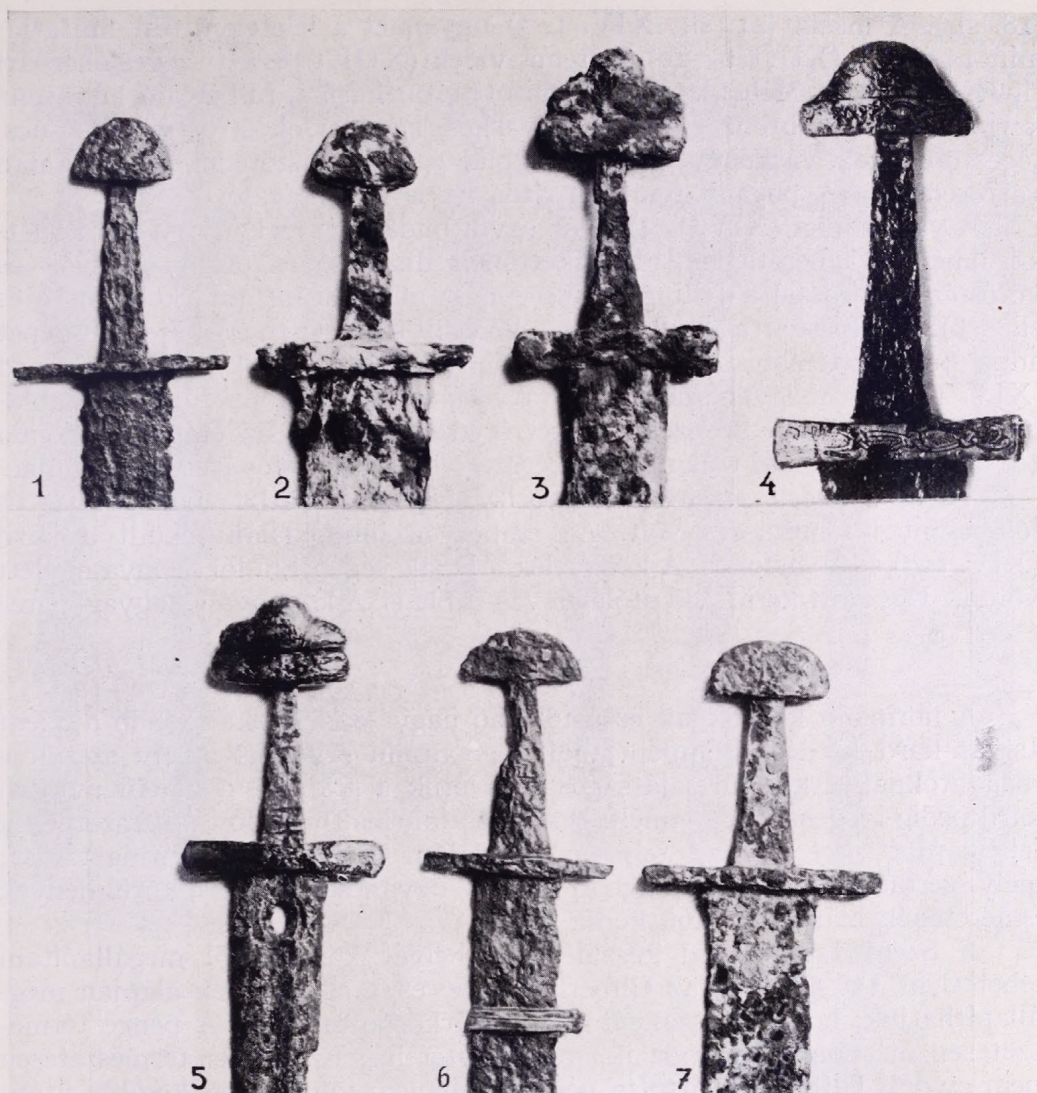
¹ A leletkörülmények részletes leírása: Marosi A., A székesfehérvári rádiótelepi ásatás, Arch. Értesítő, 1923—26. 245. sk. o. A kardnak és a hozzá tartozó kengyelpárnak, zablnak és szekercének képe: ugyanott, 81. kép.

² Részletes leírása: Marosi, i. m. 251. o.

³ Marosi A., Székesfehérvár honfoglalás-kori temetői, Arch. Ért. 1920—22, 38. o. Képe megjelent: Arch. Ért. 1923—26, 255. o. 86. kép 2.

⁴ Hampel, Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről, Budapest, 1907, 200 sk. o. 83. t. P. Paulsen, Magyarországi viking leletek, XIII. t. 3.

⁵ Fettich, A honfoglaló magyarság fém-művessége, 52. o. Az esztergommegyei kardra Balogh Albin igazgató úr volt szíves figyelmet felhívni, amiért e helyen is köszönetet mondok neki.

XIV. tábla. 1: Szob—Vendelin, 2—3: Szob 18. és 21. sír (a Magyar Nemzeti Múzeumban);
4: Vác—Csörög (a váci múzeumban); 5: Budapest (a Magyar Nemzeti Múzeumban);
6: Budapest—Mexikói-út (a Székesfővárosi Múzeumban); 7: Kecel (a Magyar Nemzeti Múzeumban)

Az első szobi kardos leletben fülbevalók, gyűrűk, karperecek és vaskés kísérik a kardot (XIV. t. 1).¹ Két újabb szobi kard szintén ásatásból származik. Az egyik (XIV. t. 2) minden egyéb melléklet nélkül feküdt a sírban

¹ Képe megjelent használhatatlan szöveg kíséretében: Ferdinándy Mihály, A honfoglaló magyarok művészi kultúrájának nyomai a korai Árpád-korban, Budapest, 1934, (A Királyi

Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetében készült doktori értekezés), 2. kép. Horváth A. János ásatása.

(18. sír). A másik (21. sír, XIV. t. 3) ugyanazt a leletegyüttest mutatja, mint a gégyényi (XII. t. 6—10), Szerencs-vidéki (XIII. t.) és két székesfehérvári sír (XII. t. 3, 4). Mellékletei: két nyitott bronzkarika, fülbelvaló, két bronz karperec, három bronz gyűrű, egy vaskés, egy vasfokos, öt vasnyílcsúcs, tegeztöredékek, vaskengyelpár, vas-zabla, egy agancstöredék és alaktalan vastöredékek. A pogány temetési rítus itt is nyilvánvaló.

A vác-csörögi (XIV. t. 4) és az egyik budapesti (XIV. t. 5) kard lelet-körülményei ismeretlenek.¹ Mindkettőnek díszítésében (arany-, ezüst- és vörösréz-tausírozás) a Jellinge-stílus vonásaira ismerünk (markolatgomb és ellenző). Budapesten, a Mexikói-úton előkerült sírlelet (1934) teljesebb képet ad a pogány temetési rítusról. Lókoponya, lólábcsontok, normann kard (XIV. t. 5.) a magyar szablyákról átvett szíjtartó bronz fülekkel, zabla-töredék, két darab bronzcsat, tegeztöredékek (?) és az emberi koponya töredékei (mongoloid vonásokkal) kerültek be a Székesfővárosi Múzeumba.²

Végül a keceli 2. sírlelet tartozik ebbe a sorozatba. Lókoponyás és lólábcsontos temetkezés volt. Az emberváz jobboldalán feküdt a kard (XIV. t. 7) és a vasfokos. A kengyelek a lábak végénél, a lókoponya mellett voltak. Ugyanitt került elő utólag a vas-zabla is. A koponyánál agyagbögre.³

*

A normann kardoknak ez a föltűnő nagy száma sokatmondó a Szent István-kard kérdése szempontjából. J. Schránil érvelése, amely szerint a magyaroknak e korban sajátos fegyverük a szablya, a kétélű nyugati kard pedig idegenszerű s ennél fogva valószínűtlen, hogy lovas nemzetnek a feje kardot viselt volna,⁴ teljesen alaptalan. G. Kossinna származtatása, mely szerint a kard Csehországban készült, ugyancsak a tárgyi körülmények ismeretének hiányáról tanúskodik.⁵

A Szent István-kard készüléseinek helyét közelebbről megállapítani lehetetlen. Azt azonban az Ulfberht-penge és a csontrészek alapján megállapíthatjuk, hogy az északeurópai kultúrkörbe tartozik. A penge természetesen máshonnan származik, mint a szerelés. Ez esetben természetesen nem eredeti Ulfberht-gyártotta pengéről, hanem jóminőségű későbbi utánzatról van szó. Az «Ulfberht» név e késői korban azt jelentette, hogy «jó minőségű» penge. A híres mesterek neveivel később is, több, mint 200 éven át szokásban volt ellátni a jó pengéket.⁶ A csontszerelés eredeti mestermű,

¹ Hampel, Újabb tanulmányok, 219. o.

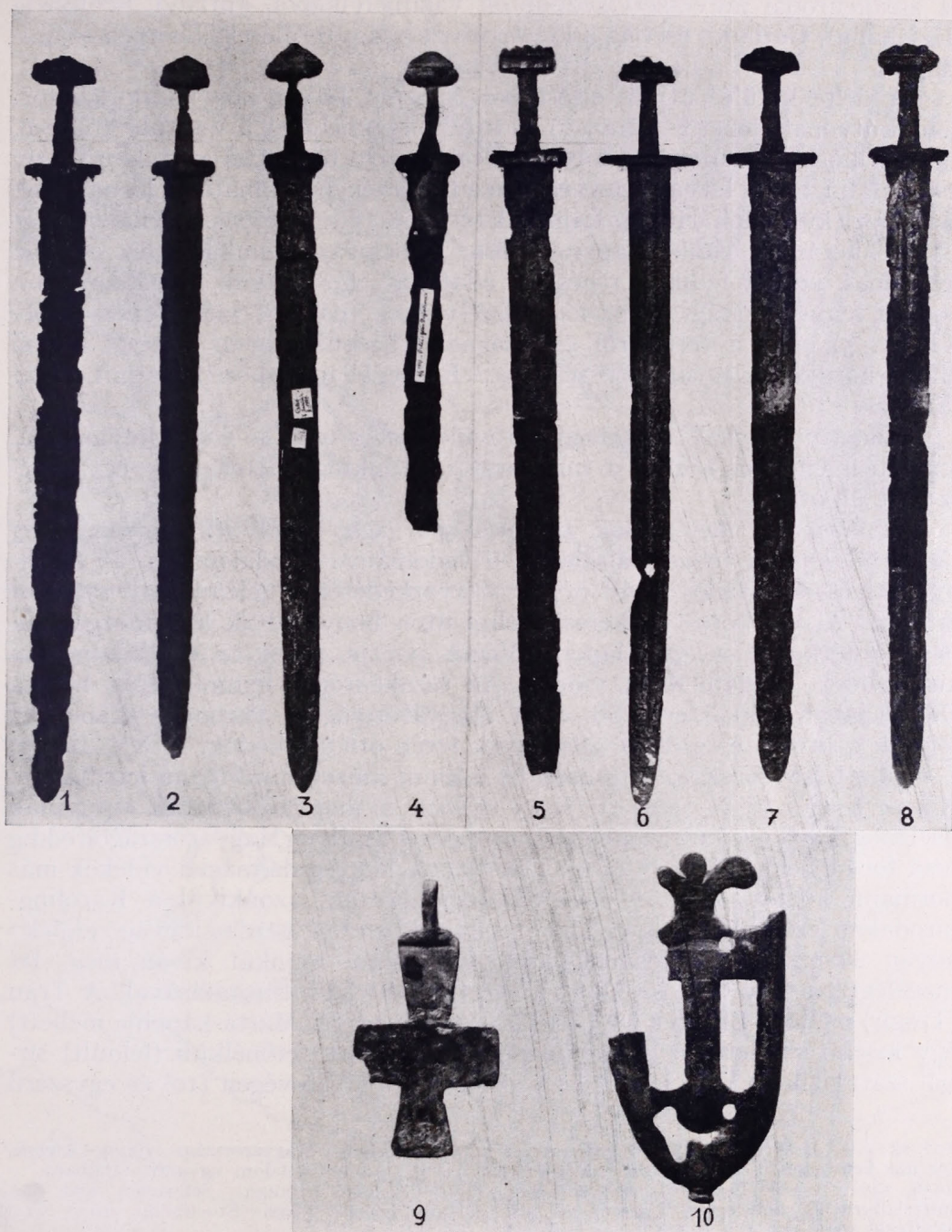
² Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, 53. o. részletes ismertetés. A lelet-tárgyak képe: ugyanott, CXI. t.

³ Az egész temetőnek ismertetése: Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, 104. sk. o. CXVII—CXVIII. t.

⁴ J. Schránil, i. m., Pekár—Emlékkönyv, Prága, 1930, 74. o.

⁵ G. Kossinna, Die Griffe der Wikingerschwerter, Mannus, 21 (1929), 303. o.

⁶ A. Mahr szerint Ulfberht 900 és 950 között valahol a Rajna vidéken dolgozott: Mannus, VI, Erg.-Band (Kossinna-Emlékkönyv), 246. sk. o. — A pengék készítése helyéről: Kossinna, Mannus 21 (1929), 94. sk. o. (Lorange után). Ugyanerről Lorange alapvető munkájában: Den yngre Jernalders svaerd, Bergen, 1889, 66—68. o. — Még a XI. sz.-ból is ismerünk Ulfberht névvel ellátott kardot: J. Schwietering, Ein Ulfberht-Schwert des 11. Jahrhunderts, Ztschr. f. hist. Waffenk., VII (1915—17),

XV. tábla. 1—8: Északdalmáciai norman-jellegű kardok (a knini múzeumban) ;
9—10: Biháci (Trau mellett, a spalatói múzeumban)

az északeurópai művészeti központok valamelyikéből. Jütland, Schleswig (Haithabu), Gotland, esetleg a keletporoszországi területek jöhetnek számításba.

A délre kerülés útjára elsősorban a Szent István-kori észak-déli forgalom útvonala lehetne irányadó. A királyi székhelynek a Visztula középső, nagy félkörben kanyarodó folyása által bezárt területtel voltak intenzív kapcsolatai. Szent István érmei ezeken a területeken találhatók a legnagyobb számban a külföldön. Huszár Lajosnak térképe (II. köt. 359. o.) rávilágít Szent István korának északi kapcsolataira. Ennek az éremleleteken alapuló térképnek adatai fedik a régészeti adatokat. P. Paulsen megállapította, hogy a magyarországi bronz kardhüvelyvégek (például Székesfehérvárról: XII. t. 5) erről a területről származnak; hasonlóképpen a késői típusú viking kardjaink legnagyobb része is.¹ E megállapításhoz nincs mit hozzá tennünk.

Ellenben rá kell mutatnunk röviden még arra a nagy folyamatra, amelynek emlékei között a magyarországi viking leletek csak egy láncszemet alkotnak.

A normann mozgalmak középeurópai ága, amelynek emlékei még csaknem teljesen felhasználatlanok a tudományos irodalomban, az északnyugati és délnyugati szláv népek szervezkedésében jelentékeny szerepet játszott. A régi borostyánkereskedelmi úton bonyolódtak le e mozgalmak (lásd a térképet a 515. lapon). Végso pontja délen az északdalmáciai kultúrvidék, Spalato-Knin vidéke. Az északeurópai fémművesség hatása Dalmáciában sokkal erősebb, mint Magyarországon. Bizonyos skandináv formák a bronz- és ezüstkészítmények terén ott uralkodók. A XV. táblán 1—8 alatt egy sorozatot mutatok be a knini múzeum normann kardjaiból. Koruk a IX. és X. század. Nagy részük a magyarországiak típusának felel meg. Van közöttük azonban olyan alakú is, amilyen Magyarországon eddig nem fordult elő (XV. t. 5 és 6). Úgy látszik, hogy a dalmáciai vidékek más normann központokkal is kapcsolatban állottak, azonkívül a Karoling-birodalom erős hatása is érezhető e leletekben.² A gazdag idevágó emléksanyag elemző ismertetése nagyobb terjedelmű munkát kíván meg. Itt megelégszem egy fontos, eddig ismeretlen sírlelet bemutatásával. A Trau (Trogir) melletti Bihaći a lelőhelye (a IX. századi Sz. Márta-kápolna mellett) egy kisebb sírleletnek, amely kőlapokkal kirakott, tetőnélküli (feldűlt) sírból származik (XV. t. 9—10).³ A bronz kardhüvelyvégen (10) és egyszerű

107. sk. o. — H. Arbman, *Zwei Ingerli-Schwerter aus Schweden*, Zeitschr. f. hist. Waffenk., 1936, 146. o. — J. Bernhard, *Bezeichnungen mittelalterlicher Schwerter*, Zeitschr. f. hist. Waffenk. 1926—28, 217. o. szerint az Ulfberht-kardok készítési helyét sem a felirat, sem más díszítés alapján nem lehet megállapítani. A Solingen-ben való készülés lehetőségének adatával behatóan foglalkozik és negatív eredményre jut.

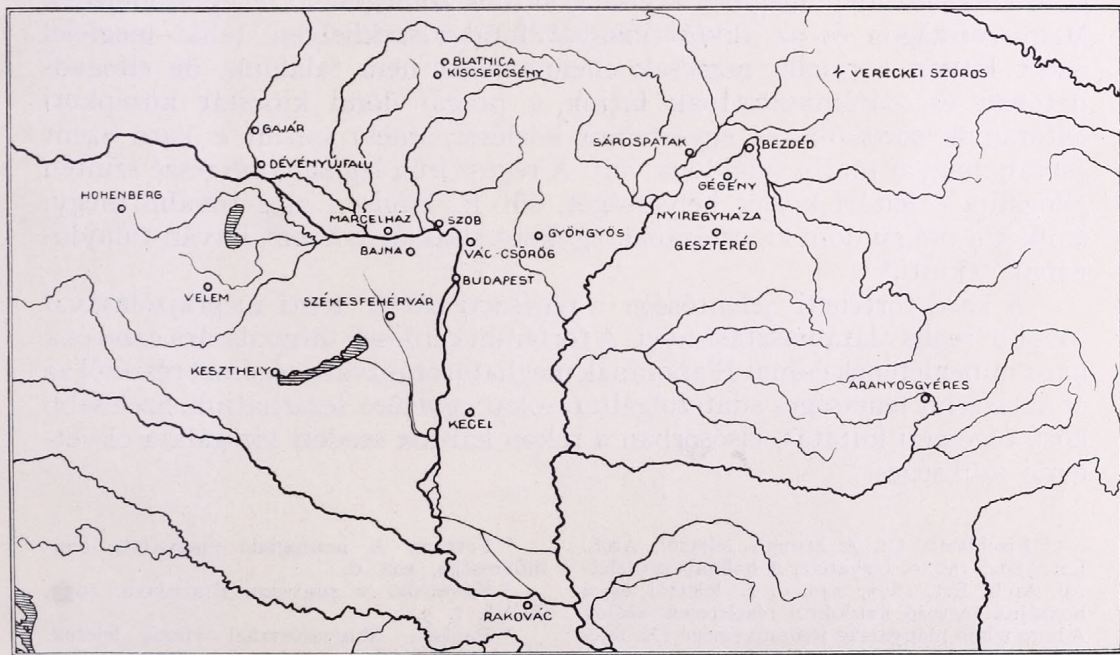
¹ Paulsen, Magyarországi viking leletek, 35. sk. o. Az irodalom ugyanitt található.

² Holger Arbman, *Schweden und das Karolingische Reich*, Stockholm, 1937, 215. sk. o.

³ A csontváz nagyon rossz karban volt. A lelet adataiért, fényképeért és a közzététel szíves engedélyéért M. Abramí és L. Karaman uraknak (Split, Dr. Archeolo ki Musej) tartozom hálás köszönettel.

I

Ia

XVI. tábla. 1: Az észak- és keleteurópai főbb normann utak. 1a: Magyarországi lelőhelyek

keresztben (9) kívül még egy feliratos, keresztalakú enkolpion (Métér Theou) és egy dísz nélküli ezüst karika is volt a sírban. A kardhüvelyvég ma már töredék, de alakját jól kivehetjük. Talán dalmáciai helyi továbbgyártásból származik, mint a dalmáciai bronz- és ezüstkészítményeknek és kardoknak is egy része. Az északi kapcsolatoknak azonban így is jó bizonyítéka.

A IX. és X. századokból ismerünk összekötő leleteket, amelyek a dalmáciai normann jellegű tárgyak és tárgyformák északi származtatását alátámasztják. Stájerországban a krungli és hohenbergi leletekben fordultak elő legkorábbi típusú normann kardok (IX. sz. első fele).¹ Turóc megyéből a blatnicai leleten kívül² még Zsámbokrétről közöl egy kardos leletet J. Eisner.³

Mindezek a kardos leletek világosan tanúskodnak arról, hogy Magyarország területe belekapcsolódott a normann mozgalmakba, és pedig a legkorábbi idők óta. A honfoglaló magyarság, amely már oroszországi hazájában jól ismerte a nyugati, illetőleg északi kardtípust és vele együtt természetesen a hozzá tartozó harci taktikát, az új hazában, annak elsősorban nyugati részein ugyanazt, mint régóta otthonosat találta meg. A Szent István-kard nem egyéb, mint ennek a jól ismert kardtípusnak egy finomabb, markolatának csontrészei miatt könnyebb példánya. Kétségtelenül beletartozik annak a folyamatnak emlékanyagába, amely a nagyszámú rokon kardokat hozta az északi és déli szláv és a magyar területekre. Mivel a kard készülési ideje megfelel a viking kardok tömegesebb fellépési idejének Magyarországon és az akkori magyar királyi székhelyen, tehát megfelel Szent István korának, nemcsak ellenmondást nem találunk, de elfogadhatónak és alátámasztottnak látjuk a prágai dómi kincstár középkori leltárainak sorozatos és egyértelmű közlését, amely szerint e kard Szent István magyar király tulajdona volt. A régész írók legnagyobb része szintén elfogadja e leltári közlés helyességét, sőt P. Paulsen még tovább megy, amikor a prágai dóm kincstárának egykorú sisakját is Szent István tulajdonának tekinti.⁴

A kard történeti jelentősége a régészeti háttér fenti megrajzolásával további reális alátámasztást nyer. A történeti kérdések tárgyalására ezzel és a kard mibenlétének és mai állapotának meghatározásával a régészet részéről az ez idő szerint lehetséges adatszolgáltatásokat egyelőre lezárhatjuk. Szélesebb körű régészeti kutatás, elsősorban a rokon kardok eredeti vizsgálata okvetlenül szükséges.

¹ Fischbach O., A krungli leletről, Arch. Ért. 1894, 359. o. Ugyanaz, A hohenbergi leletről, Arch. Ért. 1895, 249. o. E leletről és a hozzájuk tartozó kardokról részletesen szöveg A honfoglaló magyarság fémművészete IX. fejezetében.

² Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete, 108. o.

³ Slovensko v pravěku, Bratislava, 1933, XCVI. t. 5.

⁴ Paulsen, Magyarországi viking leletek, 56. o.

ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR
RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ.

Írta: LÁSZLÓ GYULA.

MAGYAR KORONÁZÁSI jogarral eddig Bock¹ és Ipolyi² foglalkozott részletesen. Nagy Gézával³ együtt az az álláspontjuk, hogy királyi jelvényeink közül a legrégebb. Sajnos egyikük sem írja le úgy, hogy munkáikat a régészet új módszereivel használni lehetne. Mivel a jogart eddig eredetiben nem tanulmányozhattam és róla az új kutatási igényeket kielégítő rajzokat és fényképeket nem készíthettem, készüléseinek pontos idejét és helyét, művészet- és művelődéstörténeti helyzetét véglegesen nem állapíthattam meg. A fenti okból ebben a dolgozatban csupán a magyar koronázási jogar eddig ismeretlen régészeti párhuzamait dolgoztam fel.

I. A tagancsai lelet.

A leletet 1894-ben a régi kievi kormányzóság kaneevi kerületében Tagancsa falu mellett találta egy odaváló parasztember. Közzétételéhez⁴ eddig nem férhettünk hozzá, s így a magyar régészeti irodalom nem értékelhette ezt a számunkra nagyfontosságú leletet. Erre való tekintettel közlöm a tárgyak fényképeit (I—III. tábla és IV. tábla 1.) és Khoinovszki sok helyütt gyenge adatai alapján leírását.

A tárgyak közül számunkra legjelentősebb a jogar (I. tábla 1.), hossza 150 cm, hosszú, ezüstlemezzel bevont nyelét virágkehely-alakú fészekben ezüst gömb koronázza. A lemezeket ezüst szegsorok rögzítik a körtefa nyélhez. A gömböt tartó kehelyalakú fészkek leveles osztásai végződésénél egy-egy gömböcske ül. Középen és a végén egy-egy tömör, díszes gyűrű övezi a botot, ezeket, valamint a gömb fészket aranyozott ezüst lemezből

¹ Fr. Bock, Die Kleinodien der heil. röm. Reiches deutscher Nation. Wien, 1863. 71—73. l. XV. tábla.

² Ipolyi Arnold, A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, 1886. 207—209. l.

³ Nagy Géza, III. Béla fegyverzete és az Árpád-házi királyok jelvényei. 231. skv. l. Meg-

jelent Forster, III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900.

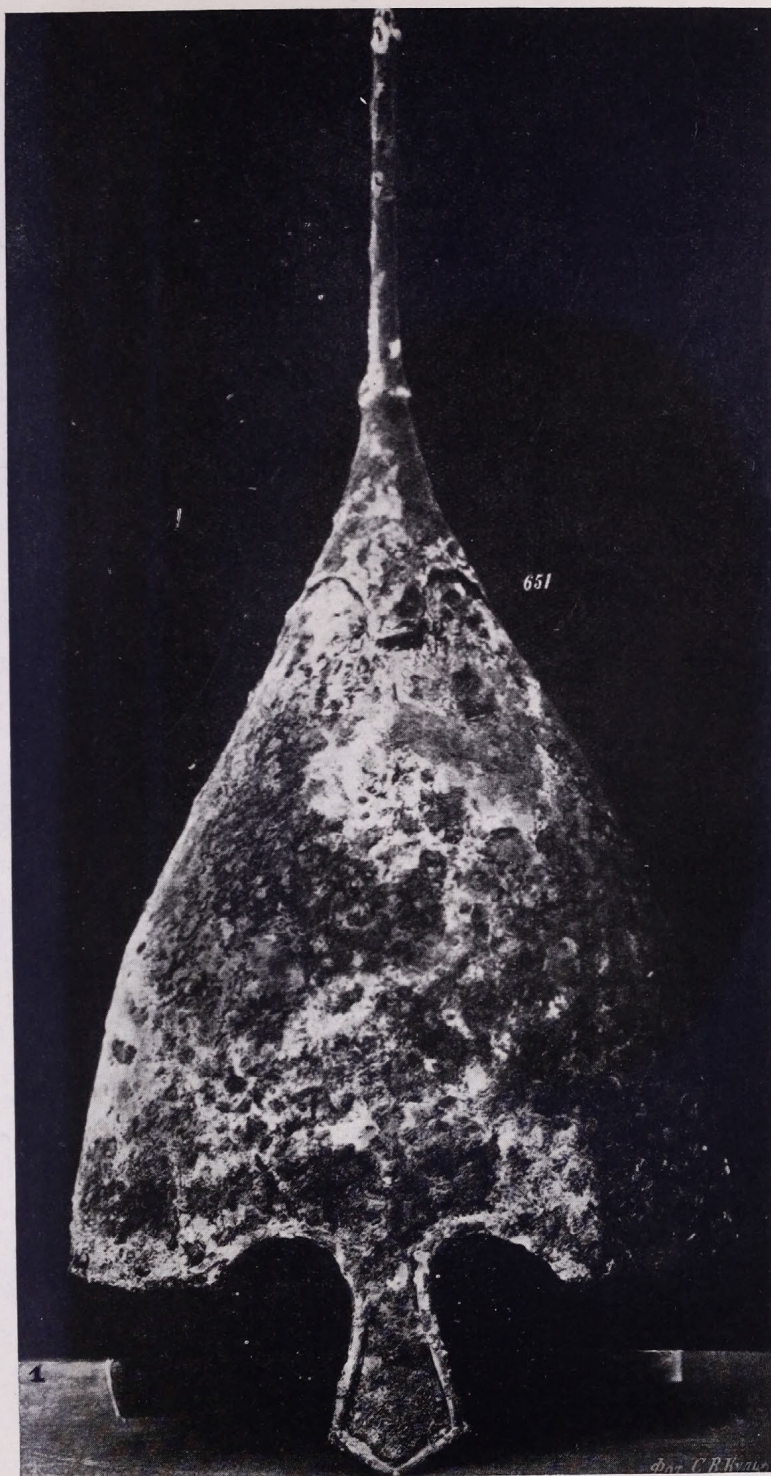
⁴ J. A. Khoinovszki, Kratkija archaeologicseskijja szvedenijja o predkach Szlavjan i Rusi. Vjp. I. Kiev, 1896. 118. skv. l. VI—X. tábla, 651—670. szám. Az orosz szöveg fordításáért dr. Medgyessy Ferencné urasszonynak tartozom hálás köszönettel.

I. tábla. 1—13. Tagancsai lelet.

készítették. A tömör gyűrűk díszítésmódjáról Khoinovszki nem közöl részleteket. Kiásás közben a jogar eltörött közepén, és több lemeztöredéke elveszett. A tárgyat sűrű zöld patina borította, ebből arra következtethetünk,¹ hogy a jogar is a rosszezüst egy fajából készülhetett, fémanyagába tehát sok rezet keverték.

¹ Lásd pl. Magyar Történeli Múzeum, Szkita és népvándorláskori gyűjtemény, lt. 4/1935, ezüstedény a Múzeum még kiadatlan ásátásából.

II. tábla. 1. A tagancsai lelet sisakja.

A türk jellegű szablya (I. tábla 2.) keresztvasa egyenes, markolat-gombja állatfejre (?) emlékeztet. Fából készített tokja elkorhad, borító ezüstlemezeit ezüst szegek erősítették meg. A tok alsó részét ezüstbetétes vasból alakították, ez azonban a kiemelésnél szétesett. Az utóbbi adatnál talán tausiroszásra kell gondolnunk. A szablya hossza 1 arsin 9 hüvelyk (110.72 cm).

A mellpáncél (I. tábla 3.), úgy látszik, a gyűrűs páncélok csoportjába tartozik. Erősen összerozsdásodott állapotban maradt fenn, felületét szövet-maradványok borítják. Alsó részén valószínűleg a koporsó famaradványai rozsdásodtak hozzá. Alatta lapos nyílscúcs feküdt (I. tábla 13.). A nyak alatt talált ezüstlemezek a szerző szerint szattyánon voltak és a tegezhez tartoztak.

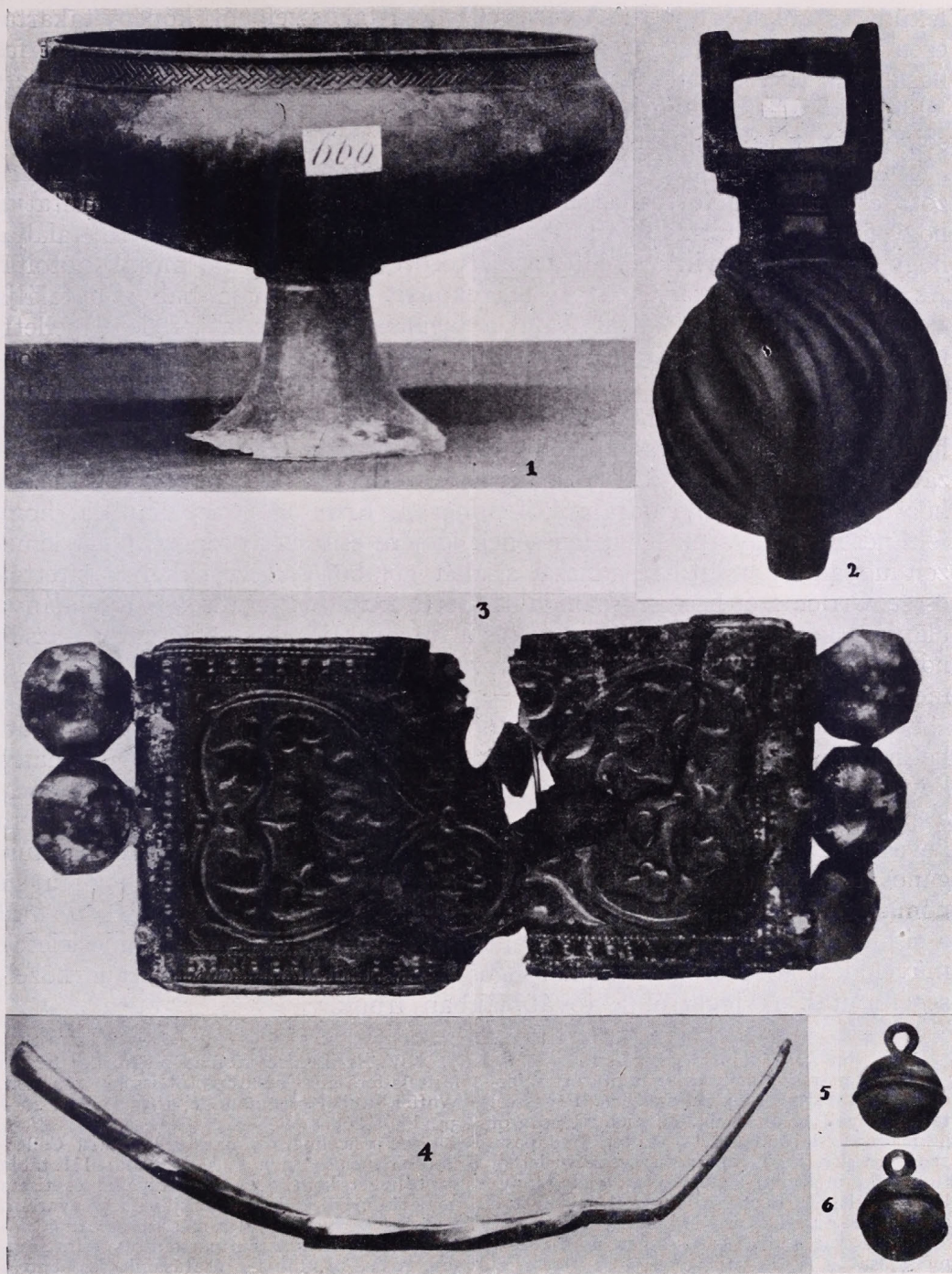
Khoinovszki szerint ugyancsak a tegezről valók az I. tábla 7—12. alatt közölt ezüst lemezek, közülük a legnagyobbik 12 cm nagyságú. Alájuk vékony rézlemez helyeztek, a két lemezt pedig nagyfejű ezüstszegekkel rögzítették egymáshoz. Az ezüstlemezek felületét préselt (?) minta borítja. Szattyán darabok és vörös selyemszövet foszlányok maradtak rajtuk.

Nem ír részletesebben a vas zabláról (I. tábla 4.) és a vaskengyelről (I. tábla 5—6.). A sisak leírását Lenz tanulmányára¹ hivatkozva mellőzöm, a leíráshoz Khoinovszkira támaszkodva csak azt fűzöm hozzá, hogy az orr- és a homlokvédő lemezt vörösréz szegélyezi, és ezt nagy ezüst szegfejek rögzítik (a képen, II. tábla 1., ez nem látszik). Az ezüstkehely pereme alatt aranyozott fonásminta fut végig (III. tábla 1.), a kehely magassága 6 cm, átmérője 16 cm. Ezüstből való a két gomb (III. tábla 6.) és a préselt (?) mintával díszített csat (?) (III. tábla 3.). Az utóbbinál a növényi minták hátterét pontozással díszítették, a tárgy hossza 15 cm, szélessége 6 cm. A 28.6 cm hosszú nyakperec-töredék alapanyaga vas, ezt vékony elektron lemez borítja. A végeik felé vékonyodó nyakperecek közé tartozik (III. tábla 4.). A 6 cm átmérőjű ezüst korongot (IV. tábla 1.) a Megváltó domborított képe ékesíti, felírása A-Ω. A III. tábla 2 alatt közölt csüngőt valószínűleg bronzból készítették. Khoinovszki szerint a sírban még a következő tárgyak voltak:² 5 drb szívalakú ezüstlemez, ezek szerint normann jellegű paizsot borítottak (661. sz.); vas sarló (664. sz.); vasból készült szíjcsat (667. sz.); 5 drb négyszögletes aranylemez, szélein a felvarrásra való apró lyukakkal (662. sz.); vasfülű bronzedény (668. sz.); lapos fenekű nagy bronz-urna, magassága 30 cm, szélessége 35 cm, és 9 drb, nagy vas szeg.

A váz egy kurgán középpontja táján feküdt fakoporsóban, mellette lócsontvázat találtak. Khoinovszki a sírt szláv fejedelmi sírnak tartja és korát a X. századra teszi. Sok helyen zavaros leírása szerint a sírt körülbelül a következőképpen képzelhetjük el: A váz nyakán feküdt a Krisztust ábrázoló korong, mellette íj és nyíltegez, valamint a mellpáncél. E mellett

¹ E. von Lenz, In Russland gefundene frühmittelalterliche Helme, Beiheft der Zeitschrift für hist. Waffen- und Kostümkunde. Berlin, 1924. 1. l. és 1. kép.

A z egyes tárgyak után következő számok Khoinovszki számozását jelentik.

III. tábla. 1—6. Tagancsai lelet.

feküdt a szablya és a jogar. A vázat ezüst csattal összefogott köpeny takarta, ezen volt a paizs, amelyre a sisakot és a kelyhet tették rá. A koporsót fahasábokból készítették. A felkantározott ló és a vas sarló a koporsó mellett feküdt, körülötte pedig bronzedény, urna és cserépedény töredékek mellett sok faszenet találtak.

A lelettel Khoinovszkin kívül eddig tudtommal senki nem foglalkozott, csupán a beletartozó sisakról írt Lenz¹ és W. Arendt. Lenz kimutatja, hogy formája a normann típushoz közeledik.² Magyarázataiban abban találja, hogy eredetileg rövid orrvédő vasa letörött, és ezt európai mester pótolta. Az ilyenképen rekonstruált sisak rokonait a kamenaja babykon találja meg, és határozottan állást foglal a tagancsai sisak turk eredete mellett. Korát a XI—XII. századra teszi. W. Arendt két tanulmányában is foglalkozik a sisakkal. Az egyikben³ a tagancsai sisak egyik formai elődjéről, a moszkvai Történeti Múzeumban őrzött kercsi sisakról kimutatja, hogy ótörök eredetű és kapcsolatai Közép-Ázsiáig terjednek. Másik dolgozatában⁴ egy, a voronezsi kormányzóság területén talált és a kercsi sisakhoz erősen közel álló darabról (Leningrad, Ermitage) megállapítja, hogy feltűnése a magyarok megjelenésének idejére esik. A voronezsi sisak lemezeit ugyanúgy, mint a tagancsai sisakét gömbösféjű szegekkel erősítették össze. Orrlemezét késő szaszanida palmetta zárja le. Arendt két tanulmánya alapján kétségtelenné válik, hogy a tagancsai sisak keleteurópa-ázsiai nomád sisak; normann jellegű orrvasát a törött sisakot javító európai mesternek tulajdoníthatjuk.

Khoinovszki leírása és fényképei után csak tág határok közt szűrhetünk le végleges eredményeket. A lelet általános jellege első pillanatra kevert. Legfontosabb darabjai, a szablya, a sisak, a lószerszám, a nyílcsúcs, a páncéling,⁵ hozzávéve a népi hovátartozóság megállapításánál nem kevésbé fontos temetkezési módot, a ló és a sarló mellétemetését és a kurgános temetkezést, nomád jellegűek. Ezek alapján bizonyos, hogy a sír nomád fejedelmi személyiség sírja volt. A normannság közelségére vall a sisak hosszú orrvédő vasa. A kehely és a nyakperec a szláv kincsleletek művelődési köréből való. A korongos Krisztus-lemez pedig Bizánc közelségére utal. A jogarról a továbbiakban írunk.

¹ E. von Lenz, i. m.

² Erre már *Khoinovszki* is rámutatott. Normann jellegű sisakot közöl *Pósta Béla*, Régészeti tanulmányok az orosz földön, Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása III. kötet. Budapest, 1905. 62. skv. l. 29. rajz, az isztyeczi leletből (tobolszki múzeum). Alapanyaga vas, aranylemez borítja, a tagancsai sisakkal egybevetve szemléletessé válik az a különbség, melyet *Arendt* i. m. a nomád és a norman sisak között megállapít.

³ W. Arendt, Beiträge zur Entstehung des Spangenharnisches, ein alttürkisches Waffenfund aus Kertsch. Zeitschr. für hist. Waffen- und Kostümkunde, 1932. 3. füz. 49—55. l.

⁴ W. Arendt, Der Nomadenhelm des frühen Mittelalters in Osteuropa. Zeitschr. für hist. Waffen- und Kostümkunde, 1935. 2. füz. 26—34. l. 8. kép.

⁵ A páncélingre vonatkozólag lásd Collection Khanenko, Livr. IV. Kiev, 1901. III. tábla páncélingét korai jellegű szablyával és tiszta nemezfórmát képviselő sisakjával. Az avarkori páncélok egyik csoportja más szerkezetű (*Csalány Dezső*, A kunszentmártoni ötvössír, Szentest, 1933. VI. tábla), ásatásaink azonban a tagancsai gyűrűs szerkezetű páncél párhuzamait is napfényre hozták az avarkorból, ezek közzétételével azonban nem akarok elébe vágni Csallány összefoglaló tanulmányának.

IV. tábla. 1. Krisztus-korong a tagancsai leletből. 2. Avar csontgomb Püspökszenterzsébetről. 3—3a. Avar csontjogarvég Unter St. Veidtről (Bécs, Naturhist. Mus.) 4—5. Keleti jogar- és buzogányforma.

A tagancsai leletnek azok a tárgyai tehát, amelyek a mindennapi élet szükségét elégíthették ki, nomád jellegűek. A másodrangú szerepet játszó tárgyak szláv, illetőleg bizánci eredetre mutatnak. A fontos tárgyak készülésénél, illetőleg azok javításánál részben normannság jelenlétével kell számolnunk.

Szembeszökő az ezüst kiemelkedő szerepe. A szablya hüvely-borítása és végének tausirozott (?) záródísz, a nagy szegfejekkel rögzített lemezek, a jogar fémborítása, a sisak borítása, a csat és a gombok ezüsből készültek. A lemezt részben aranyozták. Az ezüst uralkodó használata és a vörösréz fokozottabb jelentősége a délorosz steppén a IX. században az arab terjeszkedéssel magyarázható. Az avar fejedelmek perescsepina-malajai¹, kelegei² bócsai³, nagyszentmiklósi⁴ nagy aranykincsei jelzik a steppék aranyművességének végét. Az avarok, kazárok és a magyarok türk rétege által a minuszinszki medencéből hozott bronzöntés váltja fel az aranyművességet. Az egymást jelentőségükben leváltó, de egymással egyidőben élő fémművészeti kultúrák utolsó nagy virágzásukat és összefogásukat a kievi állam területén és a vele kapcsolatos steppeterületeken a magyarság levediai korszakában érik meg.⁵ Ez a hely Rostovtzeff szerint⁶ az egymást leváltó, de azonos berendezésű kereskedő államok helye. Gócpontjai mindig az egyes kereskedelmi útvonalak mellett kialakult városok voltak. Ezek szerves fejlődését nem zavarták meg a politikai eltolódások és változások. A változások közepette is fennálló fémművészeti műhelyek változott anyagban az ősi eljárásokat és díszítésmódot őrizték meg. Ilyen ősi eljárás egy értéktelenebb anyagból lévő lemez szegecseléssel ráerősített finomabb anyagú lemezzel való burkolása.⁷ A tagancsai lemezeket is ilyen módon erősítették egymáshoz. Az alátett sima bronz- vagy vörösréz lemezt Khoinovszki szerint préselt ezüst lemez borítja, a kettőt pedig nagyfejű szögek erősítik egymáshoz. Ez az eljárás a IX—X. század fordulóján az eddig kizárólag magyar leletekben talált s így magyarnak mondható tarsolylemezekben jelenik meg ebben a formában,⁸ itt a szegfejek ugyanúgy díszítő szerepet kapnak, mint a tagancsai lemezeknél.⁹ Ebben az időben a verőtővel és a préselőmintával való munkamódot a lemezek szabad kézzel való megdolgozása váltja fel. E változás okát a szaszanida ezüstművesség és a bizánci fémművesség közelségében kell keresnünk. A Khoinovszki által említett, de a fényképen ki nem vehető mintákban is ilyen díszítésmódot kell sejtenuünk. A tagancsai ezüstlemezek mindenesetre a honfoglaló magyarság ízlése által meghatározott művészeti irány köréből származnak. A XI. század végén Dél-Oroszország kereskedelme és fémművessége erősen meg-

¹ Materialy po arch. Rassij. 34. 1914. I—XVI. tábla

² A chersoni múzeumban, fényképeit a múzeum igazgatósága bocsátotta rendelkezésünkre.

³ Magyar Történeti Múzeum, Szkitá és népvándorláskori gyűjt. lt. 7/1935. kiadatlan lelet.

⁴ Hampel József, A Nagy-Szent-Miklósi kincs. Budapest, 1884. 1—13. kép.

⁵ Erre vonatkozólag lásd Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművessége, Archaeologia Hungarica XX. a MNM. Barátainak Egyesülete számára készült külön kiadás, Budapest, 1935. A továbbiakban Honf. rövidítéssel idézem.

⁶ M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia. Oxford, 1922. IX. fejezete, 210—222. l.

⁷ Fettich Nándor, Der Schildbuckel von Herpály. Acta Archaeologica V. Kopenhagen, 1930. 221. skv. l.

⁸ Fettich, Honf. VI. fejezete és a hozzátartozó táblaanyag.

⁹ A szegfejeknek ez a díszítő jellege már korábban is fellép, lásd Fettich, Eine gotische Silberschnalle in Ungarischen Nationalmuseum, Seminarium Kondakovianum II. Prága, 1928. 105. skv. l. a gepida leletekkel kapcsolatban: Marosi—Fettich, Dunapentelei avar sírleletek, Arch. Hung. XVIII. Budapest, 1936. 30. kép.

érezte a mohamedán világban ekkor beállott ezüsthány hatását, ez az időpont jelzi egyúttal az ezüst dirhemek megjelenésének végét.¹

Az ezüstlemezek részbeni aranyozása (a jogarnál) is a levediai körre utal. Az aranyozás célja az volt, hogy a háttér és a mintázat felülethatásban még jobban elváljon egymástól. Eredetét kétségkívül a szaszanida színes szövések mintáiból magyarázhatjuk. A minta kiemelkedésének másik módja a háttér apró körökkel való sűrű díszítése is a perzsa fémművességből származik, s a steppe népei közül már az avarok is éltek kisebb bronzöntvényeik díszítésénél,² ezzel az eljárással. Nagyobb szerepre ismét csak a levediai korszakban jut (tarsolylemezek, csernigovi kürtök), a tagancsai lelet díszes csatja (?) (III. tábla 3.) ezt a hagyományt őrzi.

A lelet szablyája azoknak a VIII–IX. századi türk szablyáknak késői példánya, amelyek formai fejlődését V. Arendt írta meg.³ A tokot borító ezüstlemezt úgy erősítették szegezéssel a tokhoz, mint a geszterédi magyar fejedelmi szablya tokjának arany borítását.⁴ A tok díszített végének ezüstlemezes megoldását nem ismerjük honfoglaló sírjainkból.

A tagancsai lelet zablaformája hosszú időn keresztül él, s így közelebbi korhatározó értéke nincsen, csupán mint jellegzetes nomád tárgy (ú. n. csikózabla) érdekelhet minket. A szélestalpú kengyelek a korai Árpád-kori formákkal egyeznek. A lapos, levélalakú nyílcsúcs jellegzetes melléklete honfoglaló sírjainknak és ebben az időben már a délorosz steppén is elterjedt.⁵ A sisak nomád eredetét Lenz és Arendt dolgozatai tisztázták. Magyarországon eddig még nem találtunk teljes sisakot. A beregszászi lelet ezüstlemezből készített és a tarsolylemezek körébe tartozó kúpalakú darabja⁶ valószínűleg sisakcsúcs lehetett, a lelet-körülmények ismerete hiányában, sajnos, biztosat erre nézve nem mondhatunk, pedig éppen a tarsolylemezekkel való rokonsága miatt döntő fontosságú volna tárgyunk szempontjából meghatározása, mert Fettich szerint Levediában készülhetett.⁷ Lenz és Arendt adataihoz csak azt fűzöm hozzá, hogy a tagancsai sisak és a nomád sisakok a csúcsos nemezsisk formáját őrzik. Nikephoros Gregoras tudósít arról, hogy a mongol khánok ilyen formájú nemez sisakokat viseltek, mielőtt a perzsa divatot átvették volna.⁸

Az egykorú források leírásából tudjuk, hogy míg az oroszok (szlávok)

¹ N. Smirnov, Vostočnoe Serebro. Szt. Pétervár, 1909. I. l.

² Horváth Tibor, Az üllői és kiskőrösi avar temető, Arch. Hung. XIX. Budapest, 1935. VI. fejezet, 104. skv. l.

³ Zakharov—Arendt, Studia Levedica, Arch. Hung. XVI. Budapest, 1934. 48–67. l.

⁴ Kiss Lajos, Újabb honfoglaláskori leletek a nyíregyházi Jósa Múzeumban. Arch. Ért. 1928. 230 l. 110. kép, VIII. tábla, Fettich, Honf. LXVI—LXVIII. tábla.

⁵ Cs. Sebestyén Károly, A magyarok íjja és nyila. Szeged, 1933. 29–41. l.

⁶ Fettich, Honf. LXXII. tábla 1. és LXXIII. tábla 1. kép.

⁷ Fettich, Honf. 84. skv. l.

⁸ K. Dietrich, Byzantinische Quellen zur Länder und Völkerkunde II. Leipzig, 1912. 30. l.) Tóth Zoltán, «Attila's Schwert». Budapest, 1930. 135 l. a XI. sz. elei német koronázási szertartások elemzésénél rámutat, hogy a sisakoronázás emléke még ekkor élt, lehet, hogy a nomád fejedelmi sisakoknál is számolnunk kell ilyen jelentéssel. Paulsen, Magyarországi viking leletek. Arch. Hung. XII. Budapest, 1933. 56 l. a prágai Szt. Vid székesegyházban őrzött ú. n. Szent Vencel-sisakot részletesebb indokolás nélkül Szent István személyével hozza kapcsolatba és hatalmi jelvénynek tekinti.

rövid kaftánba öltözködtek, addig a besenyők, kunok, és a bolgárok hosszú kaftánt viseltek.¹ Az írásos források mellett ezt bizonyítja a Le Coq által közzétett kelet-turkesztáni anyag is.² Avar sírjaink páncéltöredékein gyakran találunk odarozsdásodott vászonmaradványokat, és a kiskőrös-vágóhídi-dülői avar fejedelmi temető sírjaiban néhány esetben a lábfejekig lenyúló arany ruhadíszító lemezeket találtam. A magyar előkelők is hasonló kaftánt viselhettek gr. Zichy István kutatásai szerint.³ Összevetve a fentieket Khoinovszki adatával, amely szerint a tagancsai fejedelmet végig bibor palást borította, megállapíthatjuk, hogy a tagancsai nomád fejedelem nomád szabású kaftánt viselt. A kaftánt fölül összetartó díszes korong, vagy csat emlékét nemcsak a Képes Krónika magyar előkelői őrzik, hanem a Kecskeméti Múzeum ásatásainál meg is találták ezeket a ruhadíszeket.⁴

Az ezüstkehely, a torques és a Krisztust ábrázoló korong a szláv ezüstleletek művelődési köréből került a nomád tagancsai fejedelemhez. A szláv kincsleletekkel legutóbb R. Jakimovicz foglalkozott⁵ és 15 csoportba osztotta őket. A tagancsai sírlelet tárgyait jellegük és lelőhelyük alapján a VIII. csoportba sorozhatjuk. Ez a csoport a XI. század elején lép fel és körülbelül a XIII. századig él. Jellegzetessége, hogy hiányoznak belőle a pénzek, és hogy gyakran találunk benne a kereszténységre jellemző kegytárgyakat, valamint királyi méltóságjelvényeket.

A jogart egyelőre kikapcsolva fejtegetéseinkből a tagancsai lelet korát hozzávetőlegesen a következőben rögzíthetjük. A lelet sajátos keverék jellege hasonlít a honfoglaló magyarság déloroszországi és magyarországi leleteinek összetételéhez. Az egyes tárgyak is őrzik ennek a kornak műhelyszokásait. Míg azonban a honfoglaló anyagban a normann elem néha kiemelkedő szerephez jut (kétélű kardok stb.) itt ez az elem gyengül és csak részletszerepet játszik, úgy látszik, hogy itt inkább csak politikailag alárendelt szerepet játszó normann fémművességi műhelyek fennmaradásával kell számolnunk. Hiányzik a leletből a honfoglaló és a későbbi magyarságra nagyon jellemző fegyveröv. Ezt a fegyverövet, mint a II. fejezetben kimutatom, a magyar királyok még a XII. század elején is hordották. Ezzel szemben erőteljesebben lép előtérbe a szláv elem. Tekintetbe véve az egyes tárgyaknál kapott időhatározó értékeket, a lelet korát a XI. századra teszem.

A lelet megközelítő népi meghatározásánál szerintem csak két népet, a magyart és a besenyőt vehetjük számításba. A XI. század közepén meg-

¹ Marquart, Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 518. l. J. Ivanov, Le costume des anciens Bulgares (Orient et Byzance IV.). Paris, 1930. 331. l.

² A. von Le Coq, Die buddhistische Spätantike in Mittelasien, Ergebnisse der kgl. preuss. Turfan Expedition, I—VII. kötet. Berlin, 1922—1935. Chotscho, Berlin, 1926. Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittelasiens. Berlin, 1925.

³ Gr. Zichy István, A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból, különlenyomat a Petrovics Elek Emlékkönyvből. Budapest, 1934.

⁴ Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Bibliotheca Humanitatis Historica III. sajtó alatt.

⁵ R. Jakimowicz, Über die Herkunft der Hacksilberfunde. Congr. sec. Arch. Balt. Rigae 1931. 250—274. l.

jelenő és szintén nomád kunokat már eleve ki kell zárunk ebből a körből, mert a tagancsai fejedelem mellén enkolpiumszerűen felfüggesztett Krisztus-korong arról tanúskodik, hogy birtokosa a kereszténységgel közvetlen kapcsolatban állott. Az eltemetett fejedelem kereszténysége ellen két érvet hozhatunk fel: az egyik a lovastemetkezés, a másik a sarlóval való eltemetés.

A lovastemetkezés ősi szokása a turk fajú steppenépeknek. A szkita és a hsiung-nu szokásokon kívül¹ a lévai hún lovassír,² a számos hasonló avar sír és a honfoglaló magyarság lovastemetkezése színtében ismeretes bizonyítékai ennek.³ Éppen mert ilyen mélyen gyökerező szokás ez a steppenépeknél, nem csodálkozhatunk azon, hogy gyakorlata nem szűnik meg rövid idő alatt a kereszténység közvetlen hatásának idején sem. Népünk-nél sok száz évvel megtérése után is kimutathatók csökevényei.⁴ Az ozorai avar fejedelmi kettős sír két kereszt-enkolpiuma⁵ kétségtelenül bizonyítja az eltemetettek keresztény kapcsolatait, a temetés módja azonban a leletben levő lószerszámok tanúsága szerint⁶ itt is lovastemetkezés volt. A tagancsai nomád előkelő tehát ősi módon eltemetett, esetleg már kereszténnyé vált fejedelem lehetett.

Ugyanezt mondhatjuk a sarlós temetkezésről is. A sarlóval való eltemetés szokását az avarok⁷ és a honfoglaló magyarok⁸ ismerték. A sarlót vagy mellétették, vagy mellkasa alatt a testen keresztül fektetve temették el. Tagán Galimdsán szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a baskirok a mai napig is sarlót, vagy valamilyen más, éles vastárgyat tesznek a halott hasára; ugyanebben a formájában ismeretes ez a szokás Erdély székelységénél és a Bükfürdőnél.⁹ Khoinovszkinak az a megjegyzése, hogy a sarlót mint a földművelés jelképét tették volna a sírba, szerintem nem helyes. Eddig

¹ A kérdés feldolgozását és irodalmát lásd gr. Zichy István, Az eurázsiai lovasnomád műveltség kérdéséhez, Budapest, 1936. 23—29. l.

² Alföldi András, Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk, Arch. Hung. IX. Budapest, 1932. IX. XIII—XIV. tábla, ugyanitt közli az I—VII. táblán a pécsüszögi hún lovassírt.

³ Szendrey Ákos, Az ősmagyar temetkezés. Ethnographia, 1928. I. szám, 19—21. l., u. itt a további irodalom. A délorosz steppe népeinek IX—X. századi temetkezéséhez értékes adatokat találunk J. Arne, Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraine. Acta Arch. II. 1931. 285—302. lapján. A ló egyébként is nagy szerepet játszik az ural-altaji és a kaukázusi népek halotti szertartásainál, lásd R. Bleichsteiner, Rossweihe und Pferderennen im Totenkult der kaukasischen Völker, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Bd. IV. 1936. 414—495. l. A magyar lovastemetkezésről levont következtetése (486. l.) helytelen.

⁴ Szendrey, i. m. A tagancsai lelettel nagyjából azonos összetételű, szintén lovas temetkezésből származó, de későbbi leletet őriz a

kiskunfélegyházi múzeum. A leletet Tóth Zoltán fogja közzétenni.

⁵ Hampel József, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig, 1905. III. 266. tábla, 2—2a kép.

⁶ Hampel, Alterth. III. 266. tábla 16—16a és 267. tábla 9—13, 16—17. Az avar kereszténységre vonatkozólag lásd László Gyula, Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz. Budapest, 1935.

⁷ MTM. népv. napló, lt. 4/1935, 6/1936. Az avar fejedelmi leletek közül az igari leletben szerepel vas-sarló (Fettich, Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez. Arch. Ért. 1928. 71. l.).

⁸ MTM. népv. napló, lt. 3/1935.

⁹ Szendrey, i. m. 20. l. Ismerik ezt a szokást Udvarhely megyében Székelyszáldoboson is, a kiterített halott hasára sarlót tesznek, hogy «fel ne puffadjon», ez kétségtelenül egy értelmét veszített régi szokás újabbkeletű tudálos magyarázata (Id. László Gyula kiadatlan gyűjtéséből). Solymossy Sándor szerint (A vas babonás ereje, Ethn. XLIV. évf. 3—4 szám, 195. l.) ezt a szokást Németországban is ismerik.

még gyér adataink arra mutatnak, hogy azonos babonás képzetcsoporthoz tartozik ez a szokás a sírba való belövással, az éles balta mellétevésével stb. és végeredményben a rontó varázslat elleni védekezés csökevénye.¹

Fakoporsóba való temetés az avaroknál elég gyakori, honfoglaló sírjainkban azonban ritka.² A sír körüli halotti tor nyomait azonban honfoglaló sírjainkban megtaláljuk.³ Az általános keleteurópai és ázsiai népszokások pedig nagy elterjedtségéről tanúskodnak. Nálunk mai napig megvan, s így nem hozható fel a tagancsai fejedelem kereszténysége ellen.

Rassovszky kimutatja, hogy a X—XIII. században a kievi orosz állam területén, különösen Kievtől délre, tehát azon a területen, ahol Tagancsa is fekszik, nagy besenyő és türk települések voltak.⁴ Ez a helyrajzi adat erősen a besenyő eredet mellett szól. Viszont Michael Psellos és Johannes Euchaites szerint⁵ a kereszténységnek nem igen volt talaja a besenyők között. Psellos szerint a besenyők nem ismerik a páncélt, a sisakot, paizsuk és kardjuk nincsen, egyetlen fegyverük a lándzsa. Ez az utóbbi adat, jöllehet a besenyők régészeti hagyatékát még nem határozhattuk meg, nagyon lerontja Psellos tudósításainak hitelét. Gardīzī és Al Bakri megbízható tudósításaiból éppen ezek ellenkezője tűnik ki.⁶ E két, a XI. század második felében élő arab író, leírja, hogy a besenyőknek sok arany és ezüst edényük van, sok a fegyverük és ezüst övet viselnek. Németh Gyula feltételezi, hogy egyes besenyő fejedelmek már a X. század elején keresztény hitre térhettek.⁷ Arra pedig, hogy a besenyők közt az izlám sikeresen térített, van adatunk.⁸ A besenyők és a honfoglaló magyarok megjelenése nagyjából azonos lehetett, a besenyők a maguk teljességében, a magyarság pedig vezető rétegében türk fajú nép volt. Ruházatukon kívül harcmódoruk is egyezett.⁹ Marquart lehetségesnek tartja, hogy a levediai magyarság nagy hadjárataiban besenyők is résztvettek.¹⁰ Platonovnak az az adata, hogy Jarosláv 1034-ben legyőzi a «feketesapkás» besenyőket, később pedig a szláv hercegek a megbékélt besenyő törzseket, mint határvédőket telepítik le Kievtől délre, a tagancsai lelet korára esik.¹¹ Erre az időre esnek a besenyők kereszténységére vonatkozó egykorú adatok is, amelyeket Moravcsik Gyula volt szíves velem közölni.¹² A levediai magyar-

¹ Róheim Géza, Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1935. 41. skv. l.

² Szendrey, i. m.

³ Szendrey, i. m.

⁴ D. Rassovszky, Pétchenègues, Torks et Bérendes en Russie et en Hongrie. Sem. Kond. VII. Prága, 1933. 65—66. l. (francia összefoglalás).

⁵ Dietrich, i. m. 56—57. l.

⁶ Németh Gyula, A nagyszentmiklósi kincs feliratai. Budapest, 1932. 25—27. l.

⁷ Németh, i. m. 25. l.

⁸ Marquart, i. m. 73. l.

⁹ Marquart, i. m. 65. l.

¹⁰ Marquart, i. m. 71. l.

¹¹ Platonow, Geschichte Russlands, Leipzig, 1927. 71. l.

¹² Moravcsik Gyula egyet. tanár úrnak a következő adatokat köszönöm: Kegenes berenyő vezér 1048 táján megkeresztelkedik (Kedzenos-Skylitzes, ed. Bonn. II. köt. 583—584. l.), Bruno misszionárius a XI. sz.-ban a Dnyeper vidékén besenyők közt térített (Jaffé, Miklosich: Slav. Bibl. II. 307.), végül Konstantinos Porphyrogenetos egy tudósítására figyelemztetett (De adm. imp. ed. Bonn. 167. l.), amely szerint a besenyő-erődök épületei közt régi templomok és kőből faragott keresztetek láthatók. A besenyőkre vonatkozó további irodalmat lásd: Moravcsik, A magyar őstörténet bizánci forrásai. Budapest, 1935. 51—60. fejezetében.

ság keresztény kapcsolatainak, esetleg részben keresztény voltának a bezédi tarsolylemez középpontjába helyezett kereszt a bizonyítéka.¹

A híres kievi sírlelet a X. századból, tehát a honfoglalás utánról való előkelő magyar sírja.² Dél-Oroszország régészeti leletei mindinkább megérlelik a kutatókban azt a meggyőződést, hogy a honfoglaláskor ottmaradt magyarságnak, más steppei népelemekkel együtt nagy része volt a kievi állam kialakulásában és megerősödésében.³ Eddig az európai régészet ezzel kapcsolatban csak a normannságról vett tudomást.⁴

Amint a lelet lehetőséghez képest való elemzésénél láttuk, a Tagancsán eltemetett nomád fejedelmet körülvevő műveltség alapjaiban a magyarság levediai korszakában kialakult műveltségének folytatása. Bár a váz elkallódott és így embertani vizsgálatokra nem támaszkodhatunk s a leletet eredetiben nem tanulmányozhattuk, lehetségesnek tartjuk a leletek erős egyezése alapján, hogy a tagancsai fejedelem a honfoglalás után Levediában maradt magyarság közül való. Látszólag ellene szól ennek a feltevésnek, hogy a kievi leletből már normann jellegű kétélű kard került elő, és hogy honfoglaláskori sírjainkból ebből az időből mind ritkábban kerülnek elő szablyák. Ezzel szemben láttuk, hogy a lelet korában a normann befolyás vesztett jelentőségéből. Véleményem szerint, ebben a késői leletben a szablya bizonyos fokig mint méltóságjelvény is szerepelhetett.⁵ Hogy egy korábbi fegyverforma később, ha használják is, mint méltóságjelvény szerepelhet, erre az avarságnál találunk példát. Egy későbbi dolgozatomban részletesen ki fogom fejteni, hogy az avar fejedelmi sírokban szereplő kardok formája a minuszinszkvidéki és az iráni-turkesztáni formák egybeolvadásából keletkezett és mint hagyományos fegyver csakis fejedelmi sírokban fordul elő: az avarság ekkor már régen a lovas harcmódnak jobban megfelelő szablyát használta. A tagancsai lelet ezen, csak formája miatt méltóságjelvénynek tartott szablyáján kívül kétségtelenül uralkodói jelvény a jogar, sőt szerintünk a nyakperec is. A magyar koronázási jogar eredetkérdésének kutatásánál rendkívüli fontosságú számunkra az a tény, hogy a XI. században akár besenyő akár magyar, de jellegzetesen nomád fejedelem sírjában hasonló méltóságjelvényt találtunk. A tagancsai lelet jogara, anyaga és készítménye szempontjából, teljesen beleillik a lelet nomádjellegű ezüstkészítményei közé. Mint az alábbiakból kitűnik, ennek a jogarformának a megjelenése ebben a környezetben egyáltalában nem váratlan, és ugyanilyen szervesen illeszkedik bele a magyar koronázási jogar is egy széles művelődéstörténeti háttérbe.

¹ *Fettich*, Honf. XLIX—L. tábla.

² *Fettich*, Honf. 71—72. l. XXXIX—XL. tábla.

³ *Fettich*, Honf. 71—72. l. a magyarság egy jelentékeny rétegéről ír, amely a Dnyeper vidéken visszamaradt, és feltételezi, hogy ez a réteg tevékeny részt vett a kievi állam megalakulásában (Fativizsi lelet, Nyelvtud. Közl. L. kötet, 1—3. füzet. Budapest, 1936. 87. l.). *Fettich*

szíves szóbeli közléséből tudom, hogy W. Arendt (Leningrad), tőle függetlenül, már régóta hasonló felfogást vall.

⁴ *Fettich*, Honf. 38. skv. l.

⁵ *E. Ginters*, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*. Berlin, 1928. 22. l. szerint perzsa hatásra a szkítáknál is ismerik a díszkardot, mint fejedelmi méltóságjelvényt.

Mind a görögök, mind a rómaiak ismerték a jogart mint méltóságot és hatalmat jelképező jelvényt, ismerete keletről került hozzájuk.¹ Használatának szokása, úgy látszik, Mezopotámiában alakult ki, és a fakultuszban gyökerezik a többi, később nyugaton is elterjedt méltóságjelvénnel együtt.² A babiloniai és az asszír művészetben igen gyakran szerepel az istenség vagy a király kezében a jogar.³ Itt alakul ki a rövidnyelű, gömbben végződő jogar formája. A hatalom-átadási jeleneteknél, vagy a király ábrázol sínál, rendszerint egy másik hatalmi jelvénnel, az aranykarikával együtt szerepel.⁴ Nemcsak tárgyi emlékek alapján, hanem Herodotostól⁵ is tudjuk, hogy másfajta jogarformák is éltek itt, ezek végét rózsza, lilium vagy sas díszítette, ez utóbbi formák mentek át a görög és a római világba, lehetséges ugyan, hogy közvetlen egyiptomi hatásokkal is kell számolnunk. A klasszikus művészetből nem ismerjük, a rövid, buzogányszerű jogarformát, a 12 osztású istenjogarak hosszúak és mindkét végüket gömb zárja le. A jogarral együttjáró aranykarika sem szerepel az ábrázolásokban. Mindkettő megjelenik azonban a késő római császárság pénzein. A gömbbel koronázott jogar Krisztus monogrammal diszítve is szerepel a pénzekben.⁶ Az aranykarika Arcadius és Eudoxia pénzein tűnik fel, a mellkép feje felett lenyúló kéz tartja. Az ábrázolásokból⁷ kétségtelenné válik, hogy itt nem a szokásos koszorúzással állunk szemben, mert a karikán dudorok vannak,

¹ Daremberg—Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines, Tome IV. Paris, é. n. Sorin Dorigny, Sceptum címszó alatt, 1115—1119. l. Pauly—Wissowa, Real-Encyclopedie der class. Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1921. Sceptum címszó alatt. Történelemelőtti és egyiptomi szerepére vonatkozólag lásd Meissner, Keule, Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. VI. 334—338. dolgozatát.

² Robert Eisler, Weltenmantel und Himmelszelt, Religionsgeschichtliche Untersuchungen zur Urgeschichte des antiken Weltbildes. I. köt. München, 1910. A következőkben foglalja össze kutatásainak eredményét: «Dass die apotropäischen Schellen und Glocken früh die äussere Form von Früchten und Blüten des Lebensbaumes annahmen, wird niemanden wundern, der sich auch sonst vielfältig zu Tage tretenden Zusammenhang zwischen den magischen Insignien des Zauberers, Priesters, und Königs einerseits und dem Baumkult andererseits gegenwärtig hält. Ein Zweig des heiligen Baumes wird abgeschält zum Zauberstab, zwieselig geschnitten zur Wünschelrute, mit den stehen gebliebenen Endblättern, der Wunderblüte des Lilienszepters oder dem Fruchtzapfen des Thyrsosstabes am Knauf zum Götter- und Königsszepter, um die Stirne gewunden zum Kranz des Geweihten und zur Krone des Herrschers. Der Apfel vom Baume wirkt Liebe und Fruchtbarkeit, währt dem Tode und verleiht zauberische Macht und Erkenntniss lange bevor das Weltall im Bilde der Schare erfasst. Wie man Früchte apotropäisch in der Hand trägt,

so hängt man sie schützend um das Brautzelt und um den Mantelsaum des Priesters... Erst ganz zuletzt durchdringen kosmologisch-symbolische Beziehungen diese uralten mystischen Vorstellungsgruppen. Szepter, Krone und Apfel werden zu kosmischen Symbolen...» (29—31. l.)

³ pl. Schäfer—Andrae, Die Kunst des alten Orients. Berlin, 1925. táblaanyaga. Le Musée du Louvre, Encyclopedie photographique de l'art. I. Ed. TEL. 190a, b.

⁴ Schäfer—Andrae, i. m. XXXI. tábla, téglafestés Assurból a British Museumban. W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, IV. kötet. Leipzig, 1909—1915. 539. l. 5. kép. Samas napisten ábrázolása, a karika valószínűleg a nap jelképe. Le Musée du Louvre. 247., 258—260. B. Meissner, Grundzüge der babylonisch-assyrischen Plastik. Leipzig, 1915. 133. és 225. kép.

⁵ I. 195. Pauly—Wissowa, i. m. 396. l. alapján.

⁶ Pauly—Wissowa, i. m. 371. l. Daremberg—Saglio, i. m. I. 1478. l. Alföldi András, Insignien und Tracht der römischen Kaiser, különlenyomat a Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Röm. Abt. 50, 1935-ből, 35. l. 2. kép, 117. l. továbbá: Eine spätromische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Acta Archaeologica, V. 3a—b. kép és 141.

⁷ Tolstoi, Monnaies Bizantines, Livr. II. St. Petersburg, 1912. 3—4. tábla.

és a forma határozott jellege is fémre utal.¹ Feltűnő az is, hogy ezek a karikák minden esetben kisebbek a fejnél. Legutóbb Alföldi András foglalkozott a torques-koronázással és a rómaiságnál ezt germán hatásnak tulajdonítja.² Szerintünk mindkét forma keletről jött, és feltűnését azokkal a változásokkal magyarázhatjuk, amelyeket a szaszanida udvari szokások megkedvelése jelentett a rómaiságban.³

Az óperzsa művészet és az óperzsa udvari szertartások a mezopotámiai műveltségben gyökereznek. Ez a kapcsolat erős és tudatos.⁴ Átveszik a fejedelmi jelvényeket, köztük a jogart és az aranykarikát, sőt rövidített jelölésüket o is.⁵ A rövid, buzogányformájú jogar a perzsa királyok pénzén mint királyi jelvény szerepel.⁶ A szaszanida udvar tudatosan archaizál, s így természetes, hogy ezt a formát is feléleszti. A VI. századi perzsa mintát utánzó egyiptomi textilművészetben mint királyi jelvény szerepel.⁷ Ha a következő két évszázadból magában Perzsiában nem is tudjuk létezését tárgyi alapon kimutatni, az, hogy a szaszanida hagyományokat ápoló fatimida művészetben a X. században ismét feltűnik, eléggé bizonyítja létezését. Migeon egy Irakból vagy Iránból származó elefántcsonttáblácskát ismertet a XII. századból, a táblácskán kifaragott két előkelő közül az egyik gömbbel koronázott, rövidnyelű jogart tart kezében.⁸ Nyugaton ez a jogar, illetőleg buzogányforma a történeti korokban ismeretlen, amint erre már Bock,⁹ Ipolyi¹⁰ és Nagy Géza¹¹ is felhívta a figyelmet a magyar koronázási jogarral kapcsolatban. Néhol nyugaton is feltűnik, itt azonban vagy Bizánctól közvetített, vagy közvetlenül jövő keleti hatásokkal együtt jelentkezik.¹²

¹ Tolstói, i. m. 3. tábla 78—79., 81., 88—89. kép és a 4. tábla.

² Alföldi, Insignien. 54. l.

³ Alföldi András, Die Ausgestaltung des monarchischen Zeremoniells am römischen Kaiserhofe. Mitt. des Deutsch. Arch. Instituts, Röm. Abt. 49. 1934. különlenyomat bevezetése. Ugyanitt az erre vonatkozó irodalom. Alföldi szemben Domaszevszki és Seek álláspontjával, sok olyan jelenséget, amelyet eddig egyoldalúan szaszanida hatásként határoztak meg, a források tüzetes vizsgálata után, belső fejlődés eredményeként magyaráz. Az erős szaszanida hatást azonban ő sem vonja kétségbe.

⁴ Fr. Sarre, Die Kunst des alten Persien, Berlin, 1923. bevezetése.

⁵ Hivatkoztunk már a Samas ábrázolásokra, továbbá az assuri téglafestésekre, amelyeken a jogart és a karikát ugyanígy jelölik. Ugyanez a jelvény jelenik meg a szaszanida pénzekén (Dorn, Collection des monnaies Sassanides. St. Petersbourg, 1873. III. és következő táblái. Orbeli-Treuer, Szaszanidszki Metalli, Moszkva-Leningrad, 1935. 2. tábla.). Hogy a karika tulajdonképpen napjelvény, azt az is bizonyítja, hogy később, az V. században, a tűzoltár körüli jelenetben a nap képe helyére kerül (B. Dorn, i. m. XIV. skv. tábla).

⁶ G. F. Hill, Catalogue of the greek coins

of Arabia, Mesopotamia and Persia. London, 1922. XIV. tábla 1—3. 5. sz. edessai pénzekén az előlapot Sept. Severus képe díszíti, a hát-lapon VIII. Abgar képe koronával és jogarral, lásd még: XV. tábla 15—16. sz. alatt. A Kr. e. IV. század végéről való pénzekén is szerepel már a gömbben végződő jogar a babilonai pénzek perzsa király ábrázolásán (XX. tábla, 1—13. kép).

⁷ O. M. Dalton, Byzantine Art and Archaeology. Oxford, 1911. 585. l. 367. kép. továbbá: British Museum, A guide to the early christian and byzantine Antiquities. London, 1921. 100. kép.

⁸ G. Migeon, Manuel d'Art Musulman. Paris, 1927. II. kiadás, I. kötet, 147. kép.

⁹ Bock, i. m. i. h.

¹⁰ Ipolyi, i. m. i. h.

¹¹ Nagy, i. m. i. h.

¹² M. Hauttmann, Die Kunst des frühen Mittelalters, Berlin, é. n. Propyläen Kunstgeschichte VI. kötet. 318. kép a Registrum Gregoriiból, II. Ottó fogadja a provinciák hódolatát, Ottó kezében rendkívül hosszú, szinte lándzsaszerű jogar. Paolo d'Ancona, La Miniatura Fiorentina. Vol. I. Firenze, 1914. a IV. tábla baloldali szereplő jogarábrázolás a XII. századból való.

A gömbbel koronázott jogar elterjedésének határa nyugat fele Egyiptom. Stein Aurél¹ és Le Coq² turkesztáni ásatásainak rendkívül gazdag és sokrétű régészeti anyagából teljesen hiányzik ez a forma. Úgy látszik, keleti elterjedésének határa Irán, mert a Kínában ősidők óta használt botalakú méltóságjelvényt, a kueit, szerintem nem származtathatjuk innen. A steppe népeire mindig nagy hatással voltak a déli kultúrák. Egyetlen nomád műveltség megértése sem képzelhető el a nélkül, hogy Iránnal való viszonyát ne tisztáznók. Hún, germán és avar fejedelmi sírjaink leletei közt egész sereg iráni formát találunk, honfoglaló előkelőink művészetében pedig az akkor iráni műveltségű arabság játszik nagy szerepet.

A dél orosz steppe fejedelmeinél és előkelőinél ennek megfelelően megtaláljuk a jogar iráni formáját. A kercsi királyok jogarain mind formailag, mind díszítésmódjukban görög átütéssel kell számolnunk.³ Ez, tudva, hogy a Fekete-tenger északi partján görög műhelyek dolgoztak a barbárok számára, természetes is. Tacitus a szarmata hercegeket szeptuchi-nak nevezi.⁴ Van adatunk arra vonatkozólag, hogy a római császárok hatalmi jelvényül jogart küldenek a barbár királyoknak.⁵ A germán és a hún emléktárgyakban nem találunk jogarokat, hiányoznak ezek a korai avar fejedelmi sírokból is, a késői avarságnál azonban megjelenik a rövid, gömbbel koronázott jogar, illetőleg buzogány. Ezek az avar csontgömbök a szaszanida jogarformát utánozzák. Valószínű, hogy annak eredeti jelentését is ismerték, az avarságnál azonban aligha számolhatunk ilyen jellegű felhasználásával. Lehetséges, hogy csupán díszként használták.

A IV. táblán a 2 csont-jogarfej a püspökszenterzsébeti avar temetőből való.⁶ Magassága 5 cm, legnagyobb átmérője 4.4 cm. A nyél számára átfúrták, a lyuk felső részének szélessége 0.9 cm, alsó átmérője 1.3 cm. Alsó részén a nyél számára gyűrűs tagozattal bővül. Tetején a lyuk körül vízszintesen lefaragták kissé, nyilván a nyelet rögzítő felső lemez számára. Felületét pontok köré írt apró köröcskék díszítik, közöttük az egész gömböt arányos elosztásban 3 nagyobb, kettős medaillon tagolja. Egyik oldala erősen kopott, úgy látszik, övre függesztve viselhették, és ezt az oldalt állandóan koptatta a dörzsölés. Rozsdanyomok nincsenek rajta, nyele tehát fából volt. A nyél számára készült furás aránylag szűk volta arra mutat, hogy rövidnyelű jogar volt. Ilyen és ehhez hasonló csontgömbök aránylag

¹ Aurél Stein, *Innermost Asia*, I—III. Oxford, 1928.

² Le Coq, i. művei.

³ S. Reinach, *Antiquités du Bosphore Cimmerien*. Paris, 1892. XVII. tábla, 1—2 kép.

⁴ Ann. VI. 33. *Daremborg—Saglio*, i. m. i. h. alapján.

⁵ *Daremborg—Saglio*, i. m. 1119. l.

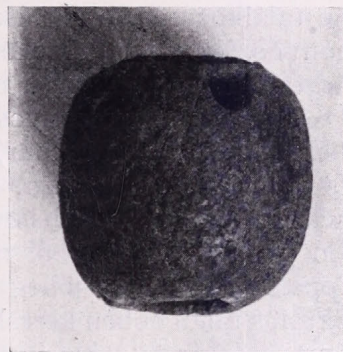
⁶ A Magyar Történeti Múzeumban, lt. 50/1891, 115. sz. a püspökszenterzsébeti temető anyagában Hampel (*Alterth. III.* 253—255. tábla) nem tette közzé. A temető korát az öntött övdiszek jelenléte, valamint az a körül-

mény, hogy a temető erdős-völgyes és nem steppeterületen fekszik az avar birodalom második felére határozza meg. Összehasonlítául a szebényi (Baranya megye) késői avar temető még közzé nem tett anyaga szolgálhat (*MTM.* lt. 26/1935. és 2/1936.). A püspökszenterzsébeti-hez hasonló jogargombot közöl Dél-Oroszországból A. Ouvaroff, *Étude sur les peuples primitifs de la Russie*, Les Mériens, Atlas. Szt. Pétervár 1875. IX. tábla és a *Khanenko* gyűjtemény is őriz egy hasonló darabot (*Coll. Khanenko*, Livr. V. Kiev, 1902. 601. kép.).

ritkán fordulnak elő avar sírmezőinken. Feltűnő, hogy egy-egy nagyobb, többszáz sírból álló temetőben egynél több csak ritkán akad.¹ Mindig férfisírokban fordul elő. Ebben a művelődési körben erős szaszanida hatással számolunk. Az övveretek és szíjvégek rajzán világosan tükröződik Irán közelsége. A püspökszenterzsébeti jogargomb medaillonos elosztása sejtetni engedi, hogy ilyen jogarvégek fémből is készültek. Ilyen nemesfém utánzat az Unter St. Veit-i avar temető csontfaragványa (IV. tábla 3—3a). A tárgy alapos vizsgálata és rajzolása közben arra a meggyőződésre jutottam, hogy nem lehetett szablamarkolat, hanem ugyancsak jogart koronázott.² Faragása fémjellegű, mintája a magyarországi avar leletekben is megtalálható arany- és ezüstedényekhez hasonló módon gerezdelt fémjogar lehetett. A faragvány tetejét lezáró kis lapocska az átfúrt jogargombok emlékét őrzi.³ A csont jogarok aránylag ritka jelentkezéséből esetleg arra következtethetünk, hogy egy-egy kisebb egység fejének méltóságjelvényei lehettek.

Honfoglaló magyar sírból csak egyetlen hasonló darabot ismerek. Lovassírból került elő, hosszú, hengeres részén ülő gömbjéből kacsacsőr- szerű nyúlvány nyúlik oldalt.⁴ Rögzítésmódja olyan, mint az Unter St. Veit-i és az 1. szövegképen közölt avar darabé.

Az avaroknál szaszanida hatásra megjelenő jogarok hegyikristályból faragott díszesebb formáit az ugyancsak szaszanida eredetű fatimida művészetből ismerjük a X. századból. Ezek közé tartozik a magyar koronázási jogar, a berlini Zeughaus és a bambergi dóm kristálygömbje. Ezekről a III. fejezetben szólok részletesen. Egyszerűbb kivitelű hegyikristály jogar-

1. kép. Avar csontgömb a Magy. Tört. Múzeumból.

¹ Mosonszentjános, 276 sírból 1 drb (lt. 3/1931—175), Szécsény 368 sírból 1 drb (lt. 26/1935), Jánoshida 253 sírból 4 drb. (5/1933. és 3/1934.), Alattyán-Tulát 429 sírból 1 drb (12/1934.), a hatalmas gátéri sírmezőről 3 drb, került elő (Kecskeméti Múzeum), formája miatt rendkívül érdekes a jutasi temető 112 férfisírából előkerült példány (*Rhé—Fettich*, Jutas und Öskü, Skytika, 4. Prága, 1931. 6. kép).

² Wien, Naturhist. Museum, Inv. No. 32,978, a szerző rajza. Magassága 7.6 cm, legnagyobb szélessége a gombnál 4.6 cm, a nyél valószínű vastagsága a lyuk alapján 1.4 cm. VIII. századi avar környezetben került elő, öntött és aranyozott bronz veretekkel, kengyelekkel, zablákkal és egy hosszú, egyélű karddal, durván megmunkált edényekkel együtt. Alsó részén bronznyomok vannak, ezek egy mellette fekvő tárgytól származhattak, lehetséges azonban, hogy nyelét bronzlemez borította. A faragvány nem egészen egyenes, kissé hajlik,

metszete pedig kerülékalakú. Nem lehetett szablamarkolat, mert ebben a korban az még egyenes, továbbá mert a rögzítésre szánt lyuk aránylag kis mélyedésű, úgy hogy erős használat esetén letörött volna. Elliptikus alakot mutat a már idézett jutasi 112. sír csontgömbje is. A furat határozottan arra mutat, hogy a beléje illesztett nyél kör alakú volt, az avar szablyák vasmarkolata mindig lapos. El kell tehát vetnünk azt a lehetőséget, hogy szablamarkolat volt, annál is inkább, mert a Magy. Tört. Mú. egy ismeretlen lelőhelyről származó csont jogargombján (1. kép) ugyanezt a rögzítési elvet (keresztbe fúrt lyukat) találjuk. A tárgy ovális metszetét és hajlását tisztán a megoldozott csont alakjával magyarázzuk.

³ A lelet közzétételének szíves engedélyét, dr. Eduard Beningernek, a Naturhist. Mus. örének köszönöm.

⁴ Székesfehérvári Múzeum, lt. 7417. lelőhelye Szabadbattyán.

végeket déloroszországi sírletekből is ismerünk, koruk ugyancsak a X. század.¹

Úgy látszik, hogy az avarok és utánuk a X. századi délorosz steppe népei szaszanida, illetőleg később egyiptomi-arab kapcsolataik révén ismerték és használták a keleti jellegű gömbösvégű jogart. A turkesztáni fal-festmények nemleges tanúságtétele a mellett bizonyít, hogy az avarok is csak Kelet-Európában ismerkedtek meg a jogar használatával. Így a gömbösvégű jogar használatának köre Dél Oroszországgal és ennek-következtében Magyarországgal bővül. Bizonyos tág határok közt későbbi megjelenéséből is következtethetünk. A bolgároknál ez a forma a XIII. században aranyban él.² Ismerik a kunok is.³ A XVI. századi török buzogányok⁴ ezt a formát őrzik (IV. tábla 5), hatásuk alatt nálunk ebben az időben ismét elterjed használatuk. A régi fegyverformákat szívósan őrző Keleten gyakran találkozunk ábrázolásaival.⁵ Az indiai vallásos festészet erősen hagyományhoz kötött ábrázolásai közt is szerepel ez a jogar (IV. tábla 4.),⁶ s megtaláljuk a kaukázusi népek fegyverei közt ma is.⁷

Mindenesetre bizonyos, hogy erre a jogarformára jellemző az, amit Nagy Géza is megállapított már,⁸ hogy t. i. közel áll a fegyverhez. Magam részéről valószínűnek tartom, hogy ezek a jogarok időtálló anyagból készült, méltóságjelvényként használt díszfegyverek voltak, nagyobb mennyiségben csak abból a korból maradtak fenn, mikor a fémmunka olcsóbbá lett. Éppen ez a fegyverjelleg különbözteti meg ezt a formát a nyugati jogaroktól, s talán ebben kereshetjük okát, hogy csak keleten használták. A késő-római császárság pénzein megjelenő, gömbben végződő rövid jogar, gyökeretlen a római régészeti anyagban, valószínűleg keleti kölcsönzés. Lehetséges azonban, hogy a kereszténység felvételével a globusról elmarad a császár

¹ C. J. Lamm, *Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeiten aus dem nahen Osten*, (Forschungen zur islamischen Kunst, szerk. Sarre, Bd. V.) I—II. Berlin, 1929—1930. I. kötet 188—189. I. II. kötet, 64. tábla 4—5. A délorosz steppéken mind a csont, mind pedig a hegyikristály jogar-buzogányokat utánózták bronzöntésben, lásd *Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai* II. Budapest, 1897. V. tábla 3—3a avar-szaszanida formát követő bronz buzogányt és V. tábla 2—2a gerezdelt, hegyikristály jogargömböt utánzó példányt.

² B. Filov, *Die altbulgarische Kunst*. Berlin, 1919. Falfestmény a tirnovoi Péter és Pál templomból.

³ Coll. Khanenko, *Livr. V. Kiev*, 1902. IV. tábla 70. a magyarországi anyagra nézve irányadó a Magyar Történeti Múzeum gyűjteménye. A nyugati szenteltvíz-hintók (aspergoriumok) hasonlítanak a keleti formájú jogarokhoz, de jóval későbbiek, a XIII. századig rendszerint ágot használnak a meghintéshez. Először Martinsberg kolostor inventáriuma említi (1090-ből) egy «aspergorium argentum simul auro et crys-

tallo paratum»-ot. A jogarokhoz hasonló ábrázolások tévedéseket idézhetnek elő. A szenteltvíz-hintókról J. Braun, *Das christliche Altargerät*. München, 1932. írásban részletesen, a fenti adatok is tőle valók.

⁴ Az V. tábla 5. a müncheni mohamedán kiállításon szerepelt (*Fr. Sarre—F. R. Martin*, *Die Ausstellung von Meisterwerken muhammedanischer Kunst in München 1910*. München, 1912. III. kötet. 243. tábla, katalogus száma 387. A buzogányokra vonatkozó további irodalmat lásd alább.

⁵ E. Wellesz—K. Blauenstein, *Illustrationen zu einer Geschichte Timurs*, *Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens*, Wien, Bd. X. 1936. 17. kép.

⁶ G. Jouveau—Dubreuil, *Archéologie du Sud de l'Inde*, Tome II. *Iconographie*. Paris, 1914. XV. tábla (itt IV. tábla 4.), 40—42. l.

⁷ G. Buschan, *Die Völker Europas*, Berlin, 1936. 451. kép. 7. szám, ugyanezen táblán 8. és 10. alatt közölt qamči-k is ősi formát őriznek, lásd *Le Coq*, *Bilderatlas* stb. 32. kép.

⁸ Nagy, i. m. i. h.

mellképe, vagy a sas és így keletkezett ez a keleties forma. Mindenképpen rövidéletű átmeneti forma és nyugaton nem marad fenn.

A fentiek alapján érthető, hogy a magyar koronázási jogar formájánál fogva elszigetelten áll az európai királyi jelvények között. Ugyancsak keleti hagyományt képvisel a tagancsai lelet jogara is, bár a nyél hosszúsága miatt nem lehetetlen, hogy bizonyos fokig nyugati hatás alatt alakították.

Röviden visszatérünk még a szaszanida királyok másik jelvényére, az aranykarikára. Ez a mezopotámiai eredetű jelvény szívósan tartja magát Perzsiában, a király-ábrázolásokon mint a királyi hatalom jelvénye jelenik meg.¹ Bizonyos, hogy a keleti gótok, valószínűleg alán közvetítéssel, innen vették át. A szilágysomlyói II. kincs aranykarikája formai mása a perzsa jelvénynek, Fettich Nándor szerint ez a darab a IV. század végén Dél-Oroszországban készült.² Ez az időpont egybeesik az aranykarika bizánci pénzeken való átmeneti megjelenésével. Valószínű, hogy ezt az uralkodói jelvényt innen veszik át a bizánci császárok. Közvetlen perzsa hatással is számolhatunk, ebben az esetben ennek átvétele párhuzamosan történhetett a labarum forma kölcsönzésével.³ Az Alföldtől kimutatott torques-koronázásban, mi egy már meglévő forma, — a torques — beolvadását látjuk a karikával való felkenés szertartásába. A perzsa fémművesség formái a X. századi fatimida Egyiptomban hegyikristályban jelennek meg. A nürnbergi Germanisches Museum őriz egy ostensoriumban felhasznált 10 cm átmérőjű kristálygyűrűt.⁴ A darab készülésekorát Zâhir fatimida kalifa felírása a XI. század második negyedére határolja. A forma és a kalifa nevének jelenléte bizonyíték arra, hogy ez a darab hegyikristályból készített uralkodói karika. Tudva, hogy a szláv fejedelmi kincsleletek közt bizonyos perzsa divattal kell számot vetnünk, és hogy a bennük előforduló torquesek nyakperecnek alig, vagy sehogyssem használhatók méreteik miatt, úgy látjuk, hogy ezek a torquesből fejlődött díszes ékszerek a szaszanida-fatimida fejedelmi jelvények jelentését veszik át és az írott adattal még alá nem támasztott torques koronázás emlékét őrzik. Ebből a körből származik a tagancsai fejedelem torquese és ezüst edénye. A fejedelmi jelvények mellétemetése már az avar korban is megvolt, és avar fejedelmi sírjainkban mindenütt szerepelnek a nemesfémből készült drága edények. A nyakperec és az ezüstedény mellétemetése tehát ősi steppei temetkezési szokást tükröz, a sírban talált jogarral és szablyával együtt.

¹ Sarre—Herzfeld, *Iranische Felsreliefs*, Berlin, 1910. III—IV., VI., IX., XII., XIII., XXV. skv. tábla.

² Fettich Nándor, *A szilágysomlyói második kincs*. Arch. Hung. VIII. Budapest, 1932. 54. l. XVII. tábla.

³ A Bizáncban IV. században megjelenő labarum, Perzsiában már a Kr. e. századokban kialakult formában jelentkezik mint fejedelmi jelvény (Hill, i. m. XXVIII—XXX. tábla),

Grosse sem tartja kizártnak, hogy ókeleti jelvények és szimbólumok hatottak kialakulására (Pauly—Wissowa, i. m. XII. kötet. Stuttgart, 1924. 242. l. ugyanitt a további irodalom is).

⁴ F. Sarre—F. R. Martin, i. m. 166. tábla, katalogus száma 2092. A katalogus szerint eredetileg jogart, vagy szertartási botot koronázott, ilyen formát azonban nem ismerünk ebből a korból.

II. A székesfehérvári leletek.

Az V. tábla 1—9. leletek különböző alkalmakkor a székesfehérvári bazilika területén kerültek elő a mult században. Nem szakértők tárták fel, és a Magyar Nemzeti Múzeumba való kerülésük előtt nem hozzáértők kezelték. Ennek eredményeképpen a tárgyak nagyrésze elkallódott, más-részt beolvasztották, vagy a kor ízlésének megfelelő ékszereket készítettek belőlük. Egyrészüket Henszlmann közölte,¹ ő az V. tábla 2—6. és 8. számú leleteit Albert király sírjával hozza összefüggésbe. Az V. tábla egy karkötő zománcos korongját egy filigrános lemezzel együtt egy székesfehérvári lakosnál látta, aki azokat az előző lelet feltárásakor szerezte meg sok más arany ékszerrel együtt. Az ékszerekből 17 arany súlyát nyomó mennyiséget beolvasztott, ez az akkori dukátsúlyt véve alapul, körülbelül 60 grammnak felel meg. Henszlmann az utóbbi két darab korát a XV. századra teszi, meghatározásait téves kiindulópontja miatt a továbbiakban mellőzzük.² Henszlmann jelentéséből, ellentétben eredményeivel, kitűnik, hogy a Barkóczy püspöktől vásárolt tárgyak (V. tábla 2—6. és 8.) valamint a medaillon és a filigrános lemez, amelyből később karkötőt készítettek (V. tábla 1.), egy helyen és egy sírból kerültek elő.³ Az V. tábla 7 aranytárgyára nincsen semmi adatunk, a Nemzeti Múzeumban a székesfehérvári leletekkel együtt őrzik.

Az V. tábla 1—4., valamint 7. sz. darabjainak filigrándíszje a magyar koronázási jogar kristálygömb foglalatának filigrános díszítésével (VI. tábla 1., VII. tábla 1.) egy körből származik. A fényképek alapján valószínűnek tartom, hogy azonos műhely, vagy éppen egy kéz munkájával állunk szemben, de a jogar eredetiben való tanulmányozásáig itt végleges eredményre nem törekedhetünk.

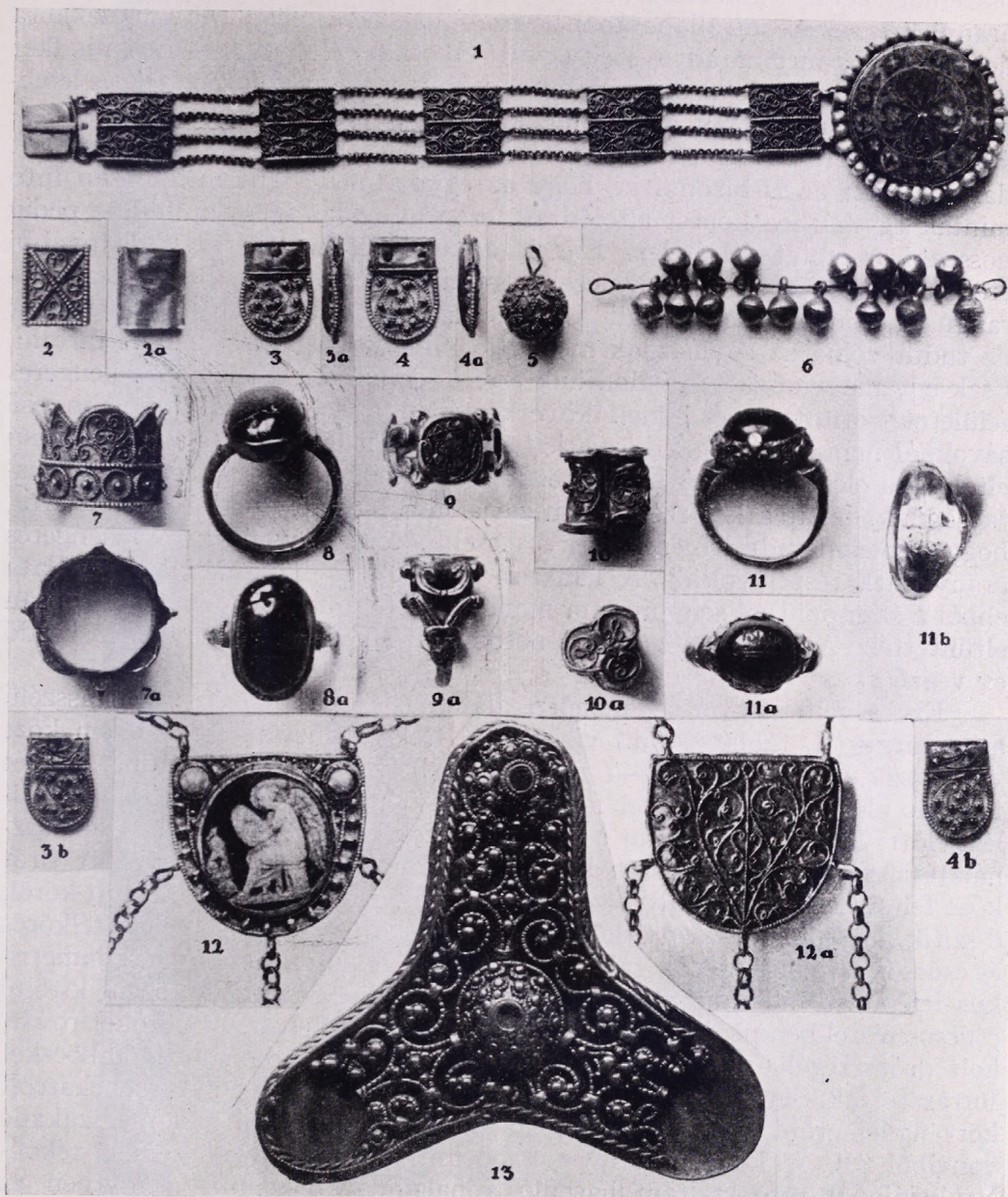
A karperec (V. tábla 1.) XIX. századi összeállítás, csatja új. A cella-zománcos korong, amint azt később részletesebben bizonyítjuk, színei alapján a XII. század elején, esetleg a XI. század végén készülhetett. A filigrános aranylemezek díszét, síma alapra élükkel felforrasztott, aranydrótból kalapált szalagok alkotják. A szalagok hátát apró vésőutésekkel barázdálták, s így ezek sodrott drót benyomását keltik. A szalagok az alaptól számítva körülbelül 0.5 mm magasak, köztük semmi nyoma a zománcozásnak. A karkötőbe illesztett lemezek szélessége 1.3 cm, hosszuk ugyanennyi körül ingadozik. Középen és széleiken vastagabb rovátkolt drót tagolja díszítésüket két hosszirányú sávra. A rovátkolt drót felülete elég kopott, huzamosabb ideig használhatták a tárgyat. Megvizsgálva a lemezeket arra a megállapításra jutottam, hogy ezek a szétnyírbált darabok eredetileg

¹ Henszlmann, A Székes-Fehérvári ásatások eredménye. Pesten, 1864. 224—225. l.

² Henszlmann arra a téves hitre épített, hogy «a temetkezési fényűzés az Árpádi királyok korában hihetőleg még nem divott... Ebből következik, hogy a sír annál régibb, minél

egyszerűbb és minél kevesebb, csekélyebb idegen tárgy vagy járuléka van eltemetve a csontvázal» i. m. 182. l.

³ Forster, III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900. 14. l. már egynek veszi ezeket.

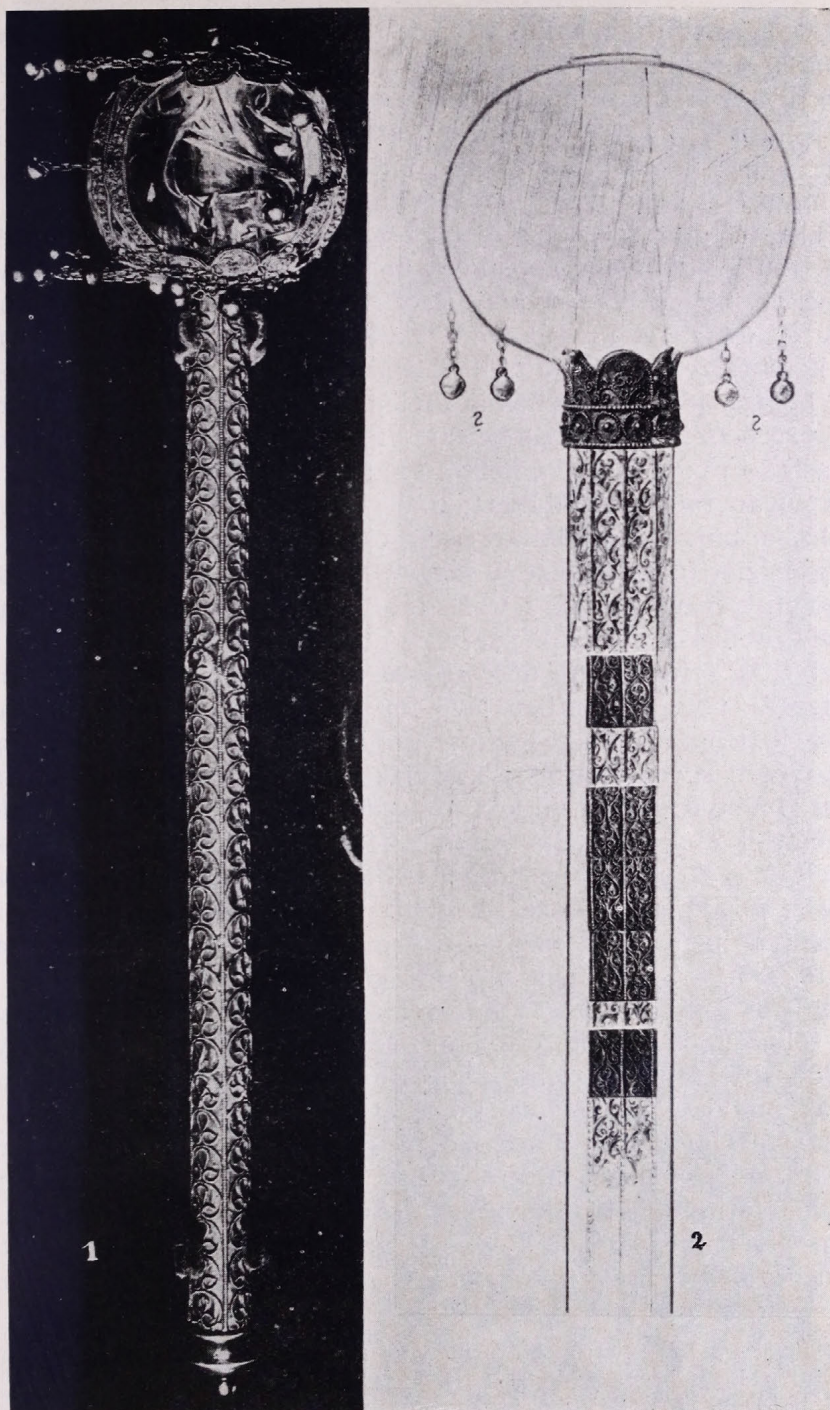

V. tábla. 1—8a. Székesfehérvári lelet. 9. Gyűrű a Magy. Tört. Múzeumban. 10. Aranytárgy a Magy. Tört. Múzeumból. 11. Kufikus feliratú gyűrű a Magy. Tört. Múzeumban. 12—12a. Csüngő a mainzi Gizella-kincsből. 13. Kirk Oswald Cumberland-i lelet.

összefüggő egészet alkottak. Összeállításuknál meggyőződtem arról, hogy az aranylemeznek eredeti állapotában hosszabbnak kellett lennie, mint amekkora hosszúságot a megmaradt részek együtt alkotnak. A minta ugyanis mindkét végén befejezetlen, és az egyes darabok között is hiányoznak részek. A lemezeket akkor hajlították mai rendellenes állapotukba, mikor belőlük karkötőt készítettek. Hogy a szétszabdalt lemez hosszabb volt, mint ránkmaradt darabjai, azt az is bizonyítja, hogy az egymásmellett párhuzamosan futó minták egymáshoz képest eltolódtak, ezen eltolódás kiegyenlítődése pedig hosszabb méretet feltételez. Ennek az eltolódásnak vizsgálata további eredményekre vezetett. A lemezek rendkívül gondos megmunkálása elsőrangú ötvösmester kezére vall, s így nehezen képzelhető el, hogy a mester ne tudta volna az egymásnak megfelelő mintákat egymás mellett tartani. Csak egy magyarázatot találhatunk erre és ez az, hogy a lemezek hengeres felületet borítottak, és ennek következtében az egymástól távolabb eső sávoknál nem volt meg a közvetlen ellenőrzés lehetősége, és a minta lassú eltolódása előállhatott. A lemezeket tagoló rovátkolt drótok egyforma vastagságúak, tehát a két szélső nem zárja le a formát, ezért gondolok arra, hogy a megmaradt lemezek egy szélesebb, több sávval osztott hengeres aranylemez részei voltak. A lemezek szélének és hátlapjának vizsgálata ebből a szempontból semmit nem mond, a szétdarabolás nyomait gondosan eltüntették. A minden bizonnyal botot övező hengeres aranylemez kezdő és végző sávja maradt ránk.

Ezt a feltevést messzemenően alátámasztja a hengeres, pártásszélű aranytárgy (V. tábla 7—7a.) vizsgálata. Belső átmérője 1.85—2 cm közt váltakozik, magassága 1.6—1.7 cm. Egy helyen eltörött, a törés helyét téglalap alakú aranylemezzel forrasztották össze, még a tárgy földbekerülése előtt. Ez ugyanúgy, mint a díszes lemezek kopása, a tárgy hosszas használatára mutat. Alsó részét két, párhuzamosan futó gyöngyözött drót közé felforrasztott, valamivel vékonyabb, gyöngyözött drótból készült körök d'szítik, közepükön kis drótkörben gömböcske ül. A gyűrű felett félkörös és csúcsos záródású mezők váltják egymást. A félkörös mezőkben szimmetrikus felépítésű, filigránt utánzó palmetta, a félkörös mezők közeit kitöltő csúcsos részekben pedig az előbbi minta fele foglal helyet. A mezőket rovátkolt drót szegélyezi. A csúcsokra granulációs drótkörben ülő gömböcskét forrasztottak. Síma belső felén, aljától számítva mintegy 2 mm-re, bekarcolt kört figyelhetünk meg, a bekarcolás ide-oda ingadozó, meg-megszakadó vonalból áll. A kunágotai avar fejedelmi kard aranylemezeinek rekonstrukciójánál tapasztaltam hasonló vonalakat, ezek minden esetben az aranylemezek összeforrasztásának határát jelölték. Jelen esetben ez annyit jelent, hogy a leírt aranytárgy valami aranylemezzel bevont hengeres botot koronázott, a botot borító aranylemezeket 2 mm-es mélységben forrasztották hozzá.

Az V. táblán az 1 alatt közölt lemezek és az utóbbi koronázó rész aranya azonos színű, mintáik rendszere és készítésük módja kis részletekig meg-

VI. tábla. 1. A magyar koronázási jogar. 2. A székesfehérvári leletből rekonstruált jogar.

egyezik. A filigránszerűen kalapált drót, a szegélyező drótok egyező rovátkolása, továbbá olyan kicsiségek egyezése, mint pl. hogy a borító lemezen és a koronázó részen a lendülő indák közé beágyazott, pelta formához közeledő spirálist a mester egy-egy esetben a szártól független pelta alakká képezte ki, kétségtelenné teszik, hogy a két darab, egy kéz, vagy legalább is egy műhely munkája, s így összetartozásukhoz kétség nem fér.

Megállapításunk szerint a hengeres botot borító aranylemezek és a velük egy műhelyből, vagy éppen egy mester kezéből kikerült és ugyancsak aranylemezzel bevont botot koronázó rész egy jogarhoz tartoztak (VI. tábla 2.). A jogar rekonstrukciónk alapján a gömbbel koronázott keleti jogarok közé tartozott. Ez utóbbi megállapításunk abból a körülményből indul ki, hogy a jogar filigrános aranylemezekkel díszített nyelét koronázó pártás gyűrű belsejében, a már említett forrasztási nyomon kívül semmiféle más forrasztási nyom nincsen, hozzá tehát semmit sem rögzítettek, rá azonban csak olyan tárgy kerülhetett, amelynek vízszintes metszete kör, vagy megközelítően kör. Ezt a gömböt pedig csak a jogar botja tarthatta. Olyan gömb koronázhatta tehát ezt a jogart, mint a magyar koronázási jogar kristálygömbje, vagy annak a VIII. táblán 2—3. alatt közölt párhuzamai. Ezek rövid, gyűrűszerűen kiképzett alsó nyúlványa éppen beleillik a koronázó részbe. Az átfúrt gömb felső részén valaminek kellett rögzíteni a nyelét, lehetséges, hogy a leletben levő kis aranycsüngők (V. tábla 6.) erről csüngöttek le, lehet azonban, hogy az utóbbiak nem is tartoztak a jogarhoz.

A karperec lemezeinek és a koronázó résznek beható vizsgálata tehát arra az eredményre vezet, hogy a székesfehérvári sírba egy keleti formájú jogart temettek el a váz mellé. Az ilyenképpen újjáalkotott és a továbbiakban egyelőre székesfehérvári jogarnak nevezett jogar formájában a tagancsai lelet jogarához áll közel. A gömb pártásan kiképzett tartója nincsen meg a magyar jogaron, a tagancsai leletnél (I. tábla 1.) viszont a levél-szerűen tagozott részen ugyanúgy kis gömböcskék ülnek, mint a székesfehérvárin. Az összekötő alsó tagozatot megtaláljuk az avar csontgomboknál (IV. tábla 2.). A késői török buzogányok¹ világosan őrzik egy olyan előző fejlődési fok emlékét, ahol a buzogány nyele és gombja más anyagból volt, és a gombot egy pártásan kiképzett tagozat kötötte össze a nyéllel (IV. tábla 5.). Ugyanezt a formát őrzik a kaukázusi tárgyi néprajzi emlékek² és az indiai vallásos festmények.³ (IV. tábla 4.). Az egykorú jogarok közül a fatimida kristálygömbök egyik csoportja (VIII. tábla 2—3.) ugyancsak ilyen megoldást feltételez. A kristályok másik csoportja⁴ az összekötő tag nélkül ült a nyélen, mint a magyar jogaron. A magyar koro-

¹ Hans Stöcklein, Die Waffenschätze im Topkapu Sarayı Müzesi zu Istanbul — ein vorläufiger Bericht. *Ars Islamica*. Vol. I. Part 2. 200—218. 1. 2. és 14. kép. Az ezek hatása alatt keletkezett baton de commendantokról G. K. Loukomski ír (Le Kreml de Moscou. Paris, é. n. 117. tábla). A magyar anyagra vonatko-

zólag a Magyar Történeti Múzeum anyaga irányadó, síremlékeinken megjelenő formáit Csergheő—Csoma, *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn*, Budapest, 1890. közli.

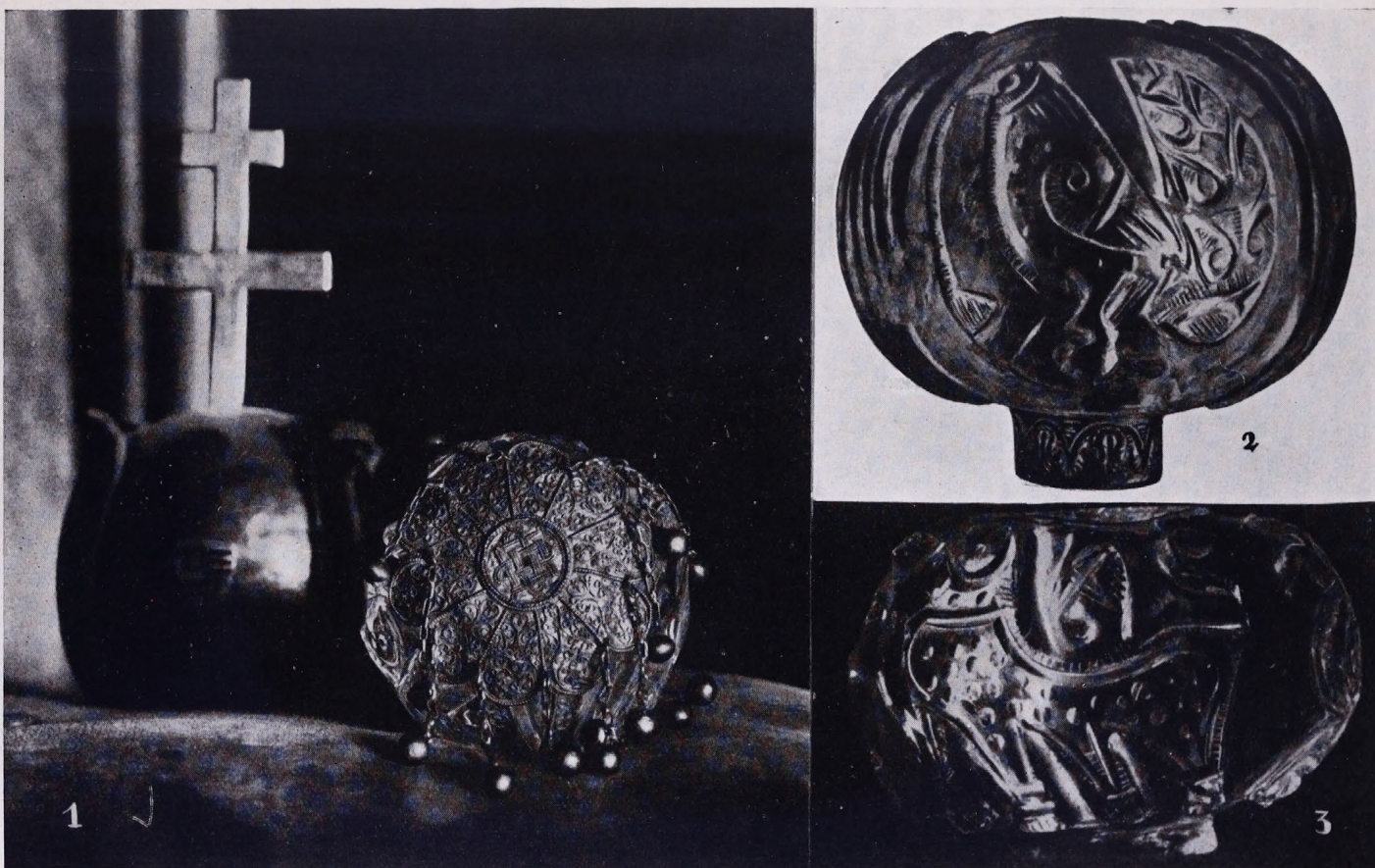
² Lásd a 536. l. 7. jegyzetet.

³ Lásd a 536. l. 6. jegyzetet.

⁴ Lamm, i. m. 64. tábla 4—5. kép.

VII. tábla. 1. A magyar koronázási eskükereszt hátlapja (Esztergom, primási kincstár).

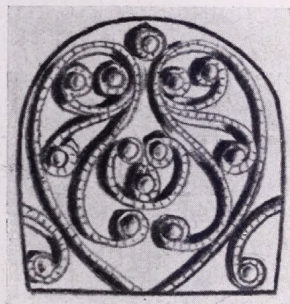

VIII. tábla. 1. A magyar koronázási jogar fejének borítása és az országalma. 2. berlini Zeughaus hegyikristály jogargömbje 3. A bambergi dóm kincstárának hegyikristály jogargömbje

názási jogart a filigrándíszek és a jelleg azonosságán kívül még a nyél sávkra osztott díszítés-rendszere fűzi a székesfehérvári jogarhoz.

A¹ székesfehérvári leletek többi darabja azért becses számunkra, mert jelentős adatokkal járul hozzá annak az aranyművességnek megvilágításához, amelyben a székesfehérvári jogar készült, s mely valószínűleg a koronázási jogar foglalatának egy részét is készítette.

Az arany szíjvégek (V. tábla 3, 3a—4, 4a és 2. szövegkép) teste két részre tagolódik. A felső rész a szíj befogadására való és ennek megfelelően két lemezből áll, ezek közé rögzítették a szíjat, az egyiken (V. tábla 3.) egy, a másikon (V. tábla 4.) két szeggel. A szíjtartó rész előlapját filigránt utánzó rovátkolt szalagdísz tölti ki, készítmódja és d'íztő rendszere szorosan kapcsolódik a székesfehérvári jogar fémművességéhez. Hátlapja síma. Ezt a részt felül három, alul egy rovátkolt drót keretezi. A szíjvég tükrét vastagabb rovátkázott drót szegélyezi, ilyen aranyfonalat használt a székesfehérvári és a koronázási jogar mestere is (VI. tábla 1—2, VIII. tábla 1.). A tükröt áttört munka módjára szimmetrikusan felépített áll-filigrán dísz tölti ki (2. szövegkép), indái becsavarodó végében kis gömböcskék ülnek. Mintája azonos a magyar koronázási és a székesfehérvári jogar mintáival. Az egyes darabok eredetiben való vizsgálata és készítmódjuk elemzése meggyőzött arról, hogy a székesfehérvári jogarral egy műhelyből sőt egy mester kezéből kerültek ki. Ugyanebből a körből került ki az V. tábla 2—2a arany övdíse, s élessége a szíjvégek felső szélességével egyezik, tehát ugyanazon a szíjon alkalmazták. Ebben a műhelyben készültek még az V. tábla 10—10a ismeretlen rendeltetésű tárgya, a granulációval díszített füles aranygömböcske (V. tábla 5.) és a kis csüngők (V. tábla 6.).

2. kép. A székesfehérvári szíjvégek tükrének díszítési-rendszere,

A szíjvégek nem a honfoglaló magyarság régészeti köréhez kapcsolódnak, hanem az áttört avar bronzszíjvégek beosztását tükrözik. Az avar birodalom 800 körül semmisült meg, a két fémművességet tehát mintegy 300 év választja el egymástól. Valószínű ugyan, hogy bizonyos avar csoportok megérték a honfoglalást és beolvadtak a magyarságba, arra azonban semmi nyomunk sincs, hogy avar fémművességi telepek éltek volna a XI—XII. században, és eddigi ismereteink szerint ilyent fel sem tetelezhetünk.

Fettich a blatnicai lelettel foglalkozva kimutatja, hogy a normann Oseberg-stílus gyökerei a késői avarság díszítő-művészetébe nyúlnak vissza¹ és egyúttal rámutat arra, hogy a honfoglaló leletekben jelentkező avar állatalakok (benepusztai szíjvég) a normannságon keresztül kerültek bele

¹ Fettich, Honf. 108. skv. 1.

a magyar anyagba. A székesfehérvári szíjvégek filigránja is normann előzményekre utal. A British Museum Kirk Oswald Cumberlandből származó filigrános darabját 796—854-ig terjedő pénzmelléklet, a IX. század második felére határozza meg (V. tábla 13.); formája keleti, közvetlen előzményeit déloroszországi avar leletből ismerjük.¹ A filigránnak ez a formálásmódja frank területen a chateaurouxi szíjvégen (3. szövegkép, Cluny Múzeum, Paris) lép fel. Előlapját két-két egymás felé visszaforduló és egymáshoz képest fordított helyzetben lévő guggoló állatalak d'szíti. Az állatokat borító filigrán becsavarodó végeiben gömböcskék ülnek. A hátlapot szimmetrikus indarendszer tölti ki. A filigránon kívül a szíjvég felerősítésmódja is normann műhelyre utal. Az állatalakos előlap és az indás hátlap párosítása feltétlenül az avar griffes-indás csoport utánzását tükrözi. Úgy látszik, a Nagy Károly-féle hadjáratok után, a nyugaton már azelőtt is meglévő avarkodó divat² különösképpen megerősödik és egész nyugaton elterjed. A székesfehérvári szíjvégek készítmódja innen származik, ez azonban még mindig csak részben magyarázza a szíjvégek jellegzetes avar formáját.

A morvaországi Stare Město-i szíjvég a chateaurouxi normann jellegű szíjvég keletibb jelentkezése.³ Előlapját a délnémet aranyművesség gyakorlatának megfelelően cellában ülő féldrágakövek díszítik, közülük granuláció tölti ki. Hátlapjának palmettás díszében a tarsolylemezek körének mintázás- és munkamódja jelenik meg abban a formájában, amely a késői avarkorban is feltűnik már (Szebény). Anyaga ezüst, felfüggesztési módja azonos a chateaurouxival. Niederle helyesen a IX—X. századra határozza meg készülésének idejét. A darab újabb bizonyítéka annak, hogy egy-egy egységesebb keleti művészeti kör megismerése mennyire érzékenyen befolyásolja a nyugati fémművességi divatot. Egyúttal átvezet a délnémet fémművesség körébe.

Az V. tábla 12—12a képe a mainzi Gizella kincs nyakékébe foglalt paizsalakú díszről készült.⁴ Előlapjának közepén Nikét ábrázoló római

¹ P. S. Uvarow, *Archaeologie, Die Sammlungen des Kaukasischen Museums*, Bd. V. Tiflis, 1902. V. tábla, kamuntai lelet, magyarországi rokonletelei alapján a VII. század közepe előttről való. Öntött kivitelen is megjelenik a svédországi normann leletek körében (Fettich, Honf. CXV. tábla).

² Alföldi András, *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde*. E. S. A. Minns Volume, 1934. László Gyula, *Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz*. Budapest, 1935. 22—23. l. Talán a faragott, medaillonos avar csontgombok divatját követi a lyoni múzeum XI. század második feléből származó püspök botjának gombja (A. Goldschmidt, *Die Elfenbeinsulpturen aus der Zeit der karolingischen und sächsischen Kaiser*. Berlin, 1918. XL tábla, 138 a, b, c, kép, 43. l.). A normann művészet európai terjeszkedésének kérdését és irodalmát legutóbb Peter Paulsen, *Der Stand der Forschung über die Kultur der Wikinger-*

zeit. 22. Bericht der Röm. Germ. Kommission, 1932. Frankfurt am Main, 1933. 182—254. l. foglalta össze.

³ L. Niederle, *Parure provenant de la nécropole de Staré Město en Moravie*. Sem. Kond. II. Prága, 1929. 41—44. l. IX. tábla és a 43. l. szövegképe. A normann filigrán keletieskedő divatjára nézve lásd: P. Paulsen, *Der Goldschatz von Hiddensee*. Mannus, 1934. 26. köt. 1—2. füzet, 82—115. l. A karoling és a normann filigránművesség kapcsolatait részletesen tárgyalja Holger Arbman, *Schweden und das karolingische Reich*. Stockholm, 1937. 180. skv. l. A kaipált drótból alakított filigránutánsat a IX. század folyamán karoling hatásra jelenik meg a normann fémművességben. További elterjedését és alakulását a fentiekben vázoló.

⁴ Otto von Falke, *Der mainzer Goldschmuck der Kaiserin Gisela*, Berlin, 1913. II. tábla. 2. skv. l.

kamea foglal helyet, a darab szélét gyöngysor keretezte, csupán tartó kampói maradtak meg. Két felső szegletében filigrándróttal övezett cellában nagyobb gyöngyszem ül. Az egészet rovátkolt drót szegélyezi. Hátlapját filigrándrótból alkotott szimmetrikus felépítésű indarendszer tölti ki. Ez a nyakékbe foglalt darab ugyanannak az avarkodó divatnak egyik megnyilatkozása, amelyről fentebb szólottunk. Alakja, amely egyedülálló a középkori nyakékek és mellboglárok közt, az avar szíjvégformát utánozza. Az előlap felső sarkaiban lévő gyöngyök a szíjvéget rögzítő szegfejek emlékét őrzik. A közepén elhelyezett medaillon és a szegélyező gömbös gyöngy-

3. kép. Arany szíjvég elő- és hátlapja Chateaurouxból.

sor mintáit az avar fejedelmi övveretekben kereshetjük, azzal a különbséggel, hogy ott az övező gömbsor nem gyöngyből volt, hanem aranygömbökből állott. A hátlap indás díszje változott készítményben ugyanerre a körre vezethető vissza.

Falke¹ azt a nyakláncformát, melynek közepén az V. tábla 12—12a szíjvége szerepel, a bizánci ékköves gallérokhoz származtatja és németországi megjelenését II. Ottó görög feleségével, Theophanuval megerősödött bizánci hatással hozza kapcsolatba. Úgy látom, hogy bizonyos fokú bizánci hatás vagy talán inkább a bizánci fémművesség közelsége, ízlése a székesfehérvári szíjvégek készítőjén is megérzik. Itt különösen az áttört

¹ Falke, i. m. 2. skv. 1.

művű bizánci granulációs fülbevalók készítmódjára gondolok.¹ Mivel a székesfehérvári szíjvégek nem honfoglaló, hanem nyugaton fennmaradt avar formát őriznek, kétségtelen, hogy nyugatról, valószínűleg a Gizella-kincs fémművességéből kerültek hozzánk. A Gizella-kincs és általában a délnémet fémművesség és a magyar jogar körének, a székesfehérvári körnek fémművessége közt alapvető ízlésbeli különbség áll fenn. Az utóbbinál hiányzik a drágakőnek az a használata, amely az előbbire elsősorban jellemző. Míg ott a filigrán és a granuláció csak mint mellékes térkitöltő elem jut szóhoz, és a hangsúly a foglalatos kőberakásokon van, addig az utóbbinak jellegzetessége az egy anyagon belüli mozgás. Ez az ízlés honfoglaló leleteinket éppen úgy meghatározza, mint későbbi, de még nomád formát tükröző pártaöveinket. Összegezve a különböző összetevőket és hozzávéve, hogy a székesfehérvári leletek fémművességi köre a honfoglaló magyar fémművességtől idegen, új eljárásokkal dolgozik, le kell szögeznünk, hogy a nyugatról hozzánk került aranyművesség Magyarország területén sajátos helyi színezetet kap, tárgyi formáiban pedig közvetve (szíjvégek) vagy közvetlenül (jogarok) keleti jellegűvé válik. A magyar koronázási eskükereszt hátlapján (VII. tábla 1.) gazdagabb formában szerepel ez a díszítmód, az élükre állított rovátkázott szalagokat kettőzve alkalmazták, palmettás indarendszerük bonyolultabb, mint a székesfehérvári daraboké. Készítésének módja és eszközei egyeznek a székesfehérvári darabok ötvösségével, ennek alapján, figyelembe véve, hogy a mintázat nyugati hatások alatt gazdagabb szerkezetű, az eskükeresztet a székesfehérvári ötvöskör későbbi alkotásának határozzuk meg. Mivel az erre a körre jellemző darabok valamennyije a királyi családdal függ össze, bennük az Árpádok udvari ötvösműhelyének alkotásait látjuk. Bár a kereszt előlapját valamivel későbbi munkának tartjuk, az a szokás, hogy az előlapot gazdagon díszítik kövekkel, a hátlap pedig egyszerűbb, nyugatról származik hozzánk. A kereszt végeit koronázó 3-as, hengeres tagozat emlékeztet az V. tábla 10. aranytárgyra, lehetséges tehát, hogy ez utóbbi is egy kereszt alkotórésze volt.²

A lelethez tartozó gyűrű (V. tábla 8—8a) almandinköve eltörött és azt kezdetleges módon ragasztották vissza. A kő nyolcszögű erős cellában ül. A karikán, a fej felé eső részen granulációt utánzó sávot találunk.

Hofrat dr. A. Weixlgärten úr, a bécsi Schatzkammer igazgatójának szíves előzékenysége folytán behatóan tanulmányozhattam a római-német koronázási jelvényeket, a koronát, az eskükeresztet és az országalmát. Az eredmények beleilleszkednek a fent vázolt folyamatba. Végleges értékelésükhöz azonban elengedhetetlenül szükséges volna a magyar szent

¹ *Fettich*, Honf. CXVII. tábla 1—2. kép. Falke a mainzi kincset az 1020-as évek tájáról keltezi (i. m. 18. l.) *Tóth Zoltán* ezt kissé korainak tartja, szerinte a kincs a XII. század elejéről való (i. m. 67—70), mi a kérdés taglalásába

addig még eredetiben nem tanulmányozhattuk a jogar filigrándíszét, nem bocsátkozunk.

² Az eskü-kereszt tanulmányozásának szíves engedélyéért dr. Lepold Antal prelátus-kanonok úrnak tartozom köszönettel.

korona és a koronázási jogar eredetiben való tanulmányozása. A szent korona Szent István-kori részének filigrános, felületkitöltő részei (a pántokon) és a jogar filigrándíszje közötti összefüggés sem oldható meg fényképek alapján.

A székesfehérvári bazilika helyén feldúlt sírból tehát filigrános fegyveröv, jogar, almandinköves gyűrű és egy, a sírlelet korát meghatározó zománcos korong maradt ránk. Ehhez hozzá kell még vennünk a beolvasztott 60 grammnyi aranyat, és a rendszertelen kiadás következtében elkallódott tárgyakat. Az ilyenképpen kapott kép egybevág az egyetlen hiteles Árpád-kori királysír, III. Béla sírjának jellegével.¹ Itt a király jobbkeze-nek mutatoujján, kufikus írásos almandin gyűrű volt,² a sírba melléje tették jogarát, kardját és házi koronáját.³ A temetkezési hely és mód azonossága, a jogar és a gyűrű jelenléte, a mellékletek magas művészi színvonalat képviselő és a magyar koronázási jogarral összefüggő fémművessége kétségtelenné teszi, hogy az 1839-ben feldúlt sír egyik Árpád-házi királyunk sírja, pontosabban, a zománcos korong időhatározó értéke alapján Könyves Kálmán (1095—1114) magyar királyé lehet. A szíjvégek készítés- és díszítésmódja valamivel korábbra mutatna, de a XI. század folyamán csak Szent Istvánt temették Székesfehérvárra és a korong legfeljebb XI. századvégi munka lehet.⁴ Erre mutatnak világos opakszínei, amelyek párhuzamait az esztergomi staurothekán találjuk. A zománcos korong eredetileg könyvfedelet vagy kelyhet díszíthetett. A velencei Bibliotheca Marciana egyik könyvfedélén (Cod. Lat. I. 101.) a korai apostolfejes korongok közt egy későbbi pótlást találunk, ezt a székesfehérvári mintához hasonló növényi dísz ékesíti. Ez utóbbi korong kora ugyancsak a XI—XII. század fordulója. A székesfehérvári jogart ezek alapján feltételelesen Könyves Kálmánnak tulajdoníthatjuk. A Könyves Kálmán sírjából származó szíjvégek arra mutatnak, hogy Árpád-házi királyaink még a XII. század elején is viselték a veretes díszövet, de III. Béla idején már teljesen nyugati mintára öltözködtek. A díszes pártaoöv viselete magyar és kun előkelőinknél még a XIV. században is dívott.⁵

A Kálmán-kori aranyművesség és a magyar koronázási jogar filigrános foglalatja közti összefüggésről, mint már említettem, végleges képet az utóbbi eredetiben való vizsgálatáig nem alkothatunk. A fényképek alapján valószínűnek tartom, hogy a nyelet burkoló filigrános lemez és a kristálygömböt övező rész nem egyidőben készült, a kettő között felfogásbeli és készítmódbeli különbség van. A fényképadta lehetőségek bizonytalan keretei

¹ Forster, i. m. i. h. Az egykorú királyi temetkezésekre nézve lásd, Henszlmann, i. m. 180. skv. l. Az egykorú források bírálati elemzése: Tóth, i. m. 87. l. 2. jegyzet.

² Czobor, III. Béla és hitvese halotti ékszerei, Forster, i. m. 215—216. l. Nagy Géza, i. m. 230—239. l. lásd továbbá a 170. jegyzetet.

³ A gyűrűről, mint királyi jelvényről Tóth

Zoltán ír (i. m. 129. skv. l. 155. l. jegyzete).

⁴ A zománcos korong következőkben adott meghatározását dr. Bárány Istvánné múz. örnek köszönöm.

⁵ Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica, III. kötet sajtó alatt.

közt a nyél foglalatát XI. század eleinek, tehát Szent István-korinak gondolom, a kristálygömbét pedig Kálmán-korinak. A kettősséget Czobor is észrevette,¹ ő a nyél borítását a XIII. századra, a foglalatét pedig XI. századra teszi.

Kálmán-korinak tartjuk az V. tábla 9—9a alatt közölt gyűrűt.² Aranyfoglalatát annak a formálásmódnak hatását tükrözi, amely a X. századtól virágzott Perzsiában.³ A gyűrű foglalatán szereplő pont-vonaldíszek erősen emlékeztetnek a vele egy művészeti töről hajtott, de korábbi nagyszentmihályi kincs egyik korszakának díszítésére. A zománc valószínűleg a XI—XII. század fordulójáról való bizánci munka. Arcformája a kievi koronával és a velencei Pala d'oro-val rokon. Zománca pedig a bizánci zománcművesség hanyatlásának korára vall.⁴

III. A koronázási jogar kristálygömbjének művészeti köre.

A magyar koronázási jogart egy 7 cm átmérőjű hegyikristálygömb koronázza⁵ (VI. tábla 1.). A kristálygömböt három vésett oroszlán díszíti, ezek rajzát, a Bock által közölt rajz és a jogarról készült fénykép alapján a 5. képen adom. A nem eredetiről készült rajz alapján csak általánosságban következtethetünk, mert például a metszés kivitelének módját nem követhetjük nyomon rajta. A hátsó lábain ülő oroszlán sörényét és hátsó combját palmettalevelek díszítik, valószínűleg hátracsapott farka is levélben végződik. Bordái helyén párhuzamos bevágások sorakoznak.

Bock a kristálygömböt, jóllehet a keleti hatást észreveszi rajta, XII. századból valónak tartja,⁶ Ipolyi⁷ és Czobor⁸ nem foglalkozik a gömb eredetkérdésével. Schmidt⁹ és Lamm¹⁰ helyesen a X. századi fatimida Egyiptom kristálmunkái közé sorozza. Donászy¹¹ ugyanerre a körre gondol, de a X. századnál korábbról keltezi, megállapítása azonban egyoldalú, tipológiai érvei miatt erőtlenséggel, amint a továbbiakból kitűnik, nem állja meg helyét.

¹ Czobor—Radisics, A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1896. 10. l.

² M. Rosenberg, Geschichte der Goldschmiedekunst. Zöllenschmelz. Frankfurt am Main, 1922. 14. és 25. kép, időmeghatározása VI—XII. század közt ingadozik. A gyűrű felépítése erősen emlékeztet a Magyar Történeti Múzeum egyik római kori aranygyűrűjére (lt. 47/1890. 3).

³ G. Migeon, i. m. II. kötet, 215—216. kép.

⁴ Dr. Bárány Istvánné múz. ör szíves meghatározása.

⁵ Bock, i. m. 71—73. l. XV. tábla, 22. kép. Donászy Ferenc, Az Árpádok címerének kérdése. Budapest, 1935. Különlenyomat a Turul 1935. XLIX. kötet 1—2 füzetéből c. dolgozatának 10. lapján azt írja, hogy a jogar állalakjai madáralakok. Donászyt nyilván a jogarról készült gyenge fényképek téveszthették

meg. Bock i. m. i. h. rajza világosan oroszlánt ábrázol. A rajz jellegzetes jegyei annyira egyeznek a Bock által akkor még részletesen nem ismert fatimida kristálművesség alkotásaival, hogy kizártnak kell tartanunk azt, hogy önkényesen kigondolt rajzzal állanánk szemben.

⁶ Bock, i. m. 72. l.

⁷ Ipolyi, i. m. 207—209 l.

⁸ Czobor—Radisics, i. m. 10. l.

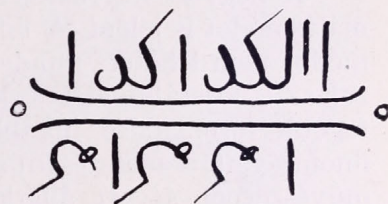
⁹ Schmidt, i. m. i. h.

¹⁰ Lamm, i. m. 204. és 210. l. 70. tábla 1. 75. tábla 9.

¹¹ Donászy, i. m. 10. l. Az itt közölt spanyol származású oroszlán ábrázolások a fatimida körből kerültek Spanyolországba, így Imre bulláján szereplő oroszlánok, a magyar jogar hasonló állatalakjával egy töről hajtottak, csak közvetlen kapcsolat nincs közöttük.

A magyar jogar kristálygömbjéhez formában és kidolgozásmódban egészen közelálló párhuzamokat ismerünk. Ilyen elsősorban a bambergi dóm faragott hegyikristály jogargömbje (VIII. tábla 3.).¹ A nyél beleeresztésére átfúrták, alul pedig gyűrűs tagozatot faragtak a nyél befogadására, formája tehát azonos az avar jogarvégekével. (IV. tábla 2.). Három lépőhelyzetben ábrázolt griff díszíti, testükön félgömbszerű vájatok jelölik a szőrözetet. A berlini Zeughaus hegyikristály jogargömbjára (VIII. tábla 2.) körökben elhelyezett három madáralakot faragtak ki.² Testükön a tollak helyét az előzőhöz hasonló vájatok jelzik, a farktollak faragása a palmetta-mintához közeledik. Az alakok közt kimaradó területre a jogargömböt rögzítő szalagok számára bevágásokat faragtak, ezek rendszere teljesen azonos a magyar jogar filigrános rögzítő szalagjainak helyzetével (VI. tábla 1.). A nyelet övező gyűrű és az átfúrás ennél a példánynál is megvan.

A Dél Oroszországból ismert egyszerűbb kivitelű hegyikristály jogargombokat³ úgy rögzítették, hogy az átdugott nyél végződését egy korongos fémlappal erősítették meg. Ilyen módon rögzítették a bambergi kristályt és az avar csontgombok egy részét is. Felerősítés szempontjából tehát két formát különböztethetünk meg, az előbbi csoportnál a gömböt csupán a rajta keresztül dugott nyél és az ahhoz erősített fedőlemez tartotta, ebbe a csoportba tartozik a fentieken kívül még a székesfehérvári jogar. A másik csoportot a magyar koronázási jogar és a berlini Zeughaus kristálya képviseli, itt a rögzítést a fenti módon kívül még a gömböt övező szalagok biztosították. A két csoport egymással párhuzamosan, egyidőben él.

4. kép.

A bambergi és a berlini példánnyal való közvetlen rokonság a magyar jogar kristálygömbjét bekapcsolja a fatimida Egyiptom igen magas művészi szinten álló kristálművességébe s így meghatározza művészeti körét és készülésének idejét. Ez a művészet teljesen a szaszanida művészet hatása alatt áll. Edényformáit⁴ jóval korábbról ismerjük a szaszanida körből⁵ és az iráni művészet hatása alatt álló területekről, így a nagyszentmiklósi kincs edényei⁶ is formai elődeiknek tekinthetők. A formákkal együtt a díszítésmódot is átvették. A tárgyi alapon kimutatható erős kapcsolatot írásbeli adatok is erősítik. El-Moizz kalifa felesége síremlékének

¹ Fr. Sarre—F. R. Martin, i. m. III. kötet 164. tábla, Kat. sz. 2091. E. Bassermann—Jordan und W. M. Schmid, Der bamberger Domschatz. München, 1914. 28. l. 30. kép.

² Sarre—Martin, i. m. 164. tábla, Kat. sz. 2090. R. Schmidt, Hedviggläser. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, neue Folge, Bd. VI. Breslau, 1912. 67. l.

³ Lamm, i. m. i. h.

⁴ Pasini, Il Tesoro di San Marco in Ve-

nezia, Venezia, 1885. II. kötet. LII. tábla, 118. skv. l. E. Kühnel, Islamische Kleinkunst. Berlin, 1925. 140. kép. R. Schmidt, i. m. 13. skv. kép. G. Migeon, i. m. II. kötet. X. fejezet kristálmunkái. Sarre—Martin, i. m. III. kötet. Lamm, i. m. kristálmunkák a II. kötetben.

⁵ Orbeli—Trever, Szaszanidszki Metalli. Moszkva—Leningrad, 1935. 71. tábla.

⁶ Hampel, Nagyszentmiklós i. m. i. h.

építésére és díszítésére Perzsiából hozat mestereket.¹ A fejlett és pompaszerető szaszanida művészet hatása természetes is a kezdetlegesebb műveltséggel nagy hatalomra szert tevő arab kalifátusra. Ez a művészet válik a világhatalomra törő arab uralkodó családok udvari művészetévé a X. században.

A szaszanida fémművesség kedvelt anyaga az ezüst, kisebb mértékben az arany, a fémeket a fatimida művességben a hegyikristály váltja fel. A kristálymetszés ősi eljárását Perzsiában is ismerték, de ott különösebb jelentősége nem volt.² Diez szerint Egyiptomba Irakból jut divatja.³ Arab leírásokból tudjuk, hogy itt milyen jelentőségre tesz szert. Maqrízi (XV. század eleje) például régi írárok alapján tudósít a fatimida kalifák metszett kristályedényeiről⁴ és drágaságairól és számukat 36,000-re teszi.⁵ Jellemzően emeli ki a kövek értékelését, hogy azokkal tudományosan is foglalkoztak, meghatározásaikat piknometerral végezték és eredményeik alig térnek el a maiaktól, a hegyikristály fajsúlya Albirumi szerint 2,6, mai mérések szerint 2,65.⁶

A hegyikristálynak ez a nagy jelentősége egyúttal új művészeti formálásmódot is jelent. A könnyen alakítható fémbe megszületett mintázásmódot nem lehetett minden további nélkül kristályban utánózni. Az ábrázolás a kristálymetszés követelményeinek megfelelően átalakul. Összefogóbb formaadása inkább csak jelez, mint részletez. A fémdombormű finomságait a metszésadta síkszerű egyszerűsítés váltja fel. A szaszanida művészetből átvett állatküzdelmi jeleneteket és az egyes állatalakokat is így egy határozott közös vonás kapcsolja egymáshoz. Kitűnő példái ennek a velencei San Marco edényei.⁷ Lamm összegyűjtötte azokat a metszett kristályokat, amelyek készülsi idejét pontosan meghatározhatjuk,⁸ valamennyi a fatimida korszak első feléből, a X. század végéről való, köztük határozott időrendi sort ezideig még nem tudunk megállapítani s így a közéjük tartozó magyar koronázási jogar kristálygömbjéről is csak azt állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy X. századvégi munka.

Feltűnő, hogy a kristályból metszett állatalakok nagyrészen a combokat ugyanúgy, mint a kristályvázák hasonló állatalakjainál is, félpalmetták vagy indás növények hangsúlyozzák.⁹ Ez a szokás Iránból terjedt el¹⁰ és ott ősi előzményekre utal. Ugyanazon a helyen jelenik meg állatalakjainkon, így a magyar jogar oroszlánján (*5 szövegkép*) is, mint a Kr. e. IV. századból származó Oxus kincsen a pont-vonaldísz.¹¹ Nézetem szerint

¹ Migeon, i. m. 42–43. l.

² Sarre, Die Kunst des alten Persien. Berlin, 1925. 144. kép. Khosrau csészejé.

³ Diez, Die Kunst der islamischen Völker. Berlin, 1915. 205. l.

⁴ Schmidt, i. m. 53. skv. l.

⁵ I. m. 59. skv. l.

⁶ Vendl—Koch, A drágakövek. Budapest, 1935. 31. l.

⁷ Pasini, i. m. II. kötet. LI—LII. tábla.

⁸ I. m. 183. l.

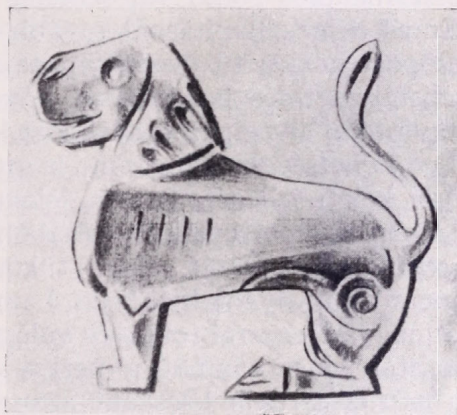
⁹ Sarre—Martin, i. m. 164. tábla. kat. sz. 2094. G. Rohault de Fleury, Au Reliquaire de la vrai Croix. Rev. de l'Art chrét. XXVII. 268. l. II. Lamm, i. m. 75. tábla 16—19. kép. Schmidt i. m. 13. kép. stb.

¹⁰ Orbeli—Trever, i. m. 71. tábla, Smirnov, i. m. táblái.

¹¹ László Gyula, i. m. 9. skv. l.

a korai iráni és a szibériai aranylemezek állatalakjain jelentkező pontvonaldísz a mezopotámiai művészetből származik.¹ Ez a művészet, egy bizonyos korszakában, erősen összefoglaló módon jelölte a mozgásban lévő állati test izomkötegeit. Az izületek félgömbszerűen egyszerűsített forgópontja és az ahhoz kapcsolt cseppformájúan kidudorodó izomköteg szobrászi megoldása helyébe a zománcberakásokkal és gránátberakásokkal dolgozó iráni és szibériai fémművességben az ugyanilyen formájú rekeszben ülő színes paszta kerül.² Később ennek helyére a palmetta vagy indadísz lép a szaszanida fémművességben.³ A fatimida kristálművesség innen veszi át ezt az alakításmódot⁴, s így jelentkezik ez a koronázási jogar oroszánján és párhuzamain. A szicíliai arab műhelyek közvetítésével⁵ ez az elem később a nyugati művészet formakincsébe is bekerül. Ugyanilyen eredetű és ugyanezt az utat teszi meg időben és térben a bordák helyén felépő rovátkázás.

A jogar oroszánját több magyar kutató összefüggésbe hozta Imre király 1202. évi aranybullájának vágott pajzsában szereplő oroszánokkal,⁶ és ez alapon az Árpádok ősi családi jelvényének tartotta. Mai fogalmazásban tehát az oroszán az Árpád-család totemállatja lett volna. Hogy a magyarságnál a totemizmus tényleg megvolt, az Hóman,⁷ Róheim,⁸ Németh⁹ és Deér¹⁰ munkái után nem szorul bizonyításra. Az Árpádház eredetmondájában, az Emese álmában, a turul jelenik meg

5. kép. A magyar koronázási jogar kristálygömbjén levő oroszán rajza, Bock rajza és a jogar fényképe alapján.

¹ K. Woermann, *Geschichte der Kunst*, Leipzig, 1900. 177—178. lapján közölt domborművek.

² O. M. Dalton, *The Treasure of the Oxus* II. kiadás London, 1926. I. tábla. Az állattest zománcos berakásokkal való díszítése is a mezopotámiai művészetben gyökerezik, B. Meissner, i. m. 81. és 245. kép.

³ Orbeli—Trever, i. m. i. h. Az állati testet feloldó növényi elemek keleti hatásra nyugaton már a IX. század végén jelentkeznek (A. Goldschmidt, i. m. II. kötet, a müncheni Cimelie 53. sz. kéziratának elefántcsont faragású hátlapja).

⁴ J. Strzygowski, *Asiens Bildende Kunst*. Augsburg, 1930. 351. kép, továbbá a 337. skv. l. IX. század elejéről való darabjai. A szaszanida-fatimida füleskorsó formája is az Oxus-kincsben gyökerezik (Dalton, i. m. VII. tábla 17.) Ugyanez áll a kapubálványok használatára, ezeket is a kétfolyamköz műveltségéből veszi át a szaszanida, majd a fatimida művészet, egy ilyennek képét közli Jacob Artin Pascha, *Contribution a l'Etude du Blason en Orient*,

Londres, 1902. II. kép. Valószínűnek tartom, hogy ebben a körben találjuk meg a nyugati oroszános kapuk forrását.

⁵ Migeon, i. m. 150 kép. Bock, i. m. VI. tábla 8.

⁶ A kérdés irodalmát lásd Donászy, i. m. 3. l. futólag érinti még Varju Elemér, *Az Árpádok ábrázolása*, Csánki, Árpád és az Árpádok cl. műben. Budapest, 1907. továbbá Bárczay Oszkár heraldikája c. bírálatában (Turul, 1898. 74—89. l. és Nagy Géza, i. m. i. h.).

⁷ Hóman Bálint, *Századok*, 1918 május—júniusi szám. Magyar Történet. I. Budapest, é. n. 112. l.

⁸ Róheim Géza, *A kazár nagyfejedelem és a turulmonda*. Ethn. XXVIII. (Új folyam, XIII.) 1917. 1—3 füzet, 77—99. l. Ethn. 1918. 1—4. füzet, 142—145. l.

⁹ Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930. 68. skv. l.

¹⁰ Deér József, *Heidnische und christliche in der altungarischen Monarchie*, Szeged, 1934. 38. skv. l. 85. skv. l.

Emesének, és a turul volt az Árpád-nemzetség neve is. Oroszlán a magyar nemzetségeknek nevet adó totem-állatok közt sem szerepel.¹ A röviden idézett nyelvi és mondai forrásokhoz hozzávéve, hogy Donászy címertani kutatásai² az Imre bulláján szereplő oroszlánokkal kapcsolatban Spanyolország felé vezetnek, az oroszlán-totem elméletet s annak a magyar jogarhoz fűzött következtetéseit egyszersmindenkorra el kell vetnünk.

Bár az oroszlán nem volt az Árpádok családi jelvénye, azt, hogy egy oroszlános gömböt illesztettek a jogar fejébe, bizonyos lélektani tényezőkkel indokolni lehetne. A türköknél az oroszlán mint királyi állat szerepel. Firduszi több hősének jelvénye és nevének adományozása egy VII. századi perzsa adat szerint dicsőséget jelent.³ Mint türk fejedelmi család, az Árpádok is bizonyára ismerték az oroszlánnak ezt a jelentését,⁴ s így az oroszlánalakos gömb valószínűleg még sem véletlenül koronázza a jogart. Ennél a megállapításnál tovább nem mehetünk, mert a hármas oroszlán-csoport közkeletű díszítő mintája a fatimida művészetnek, amint arról a kristálymetszés hanyatlását követő, de annak formáit és díszait átvevő egyiptomi üvegipar tanúskodik.⁵

Lehetségesnek tartom, hogy a koronázási jogar nemcsak formájában őrzi keleti jellegét, hanem jelentésében is őriz valamit a keleti fejedelmi jelvények apotropäikus voltából. Tárgyi adatok hiányában nem követhetem Róheim Gézát, aki a tükörvarázssal hozza összefüggésbe a magyar jogar kristálygömbjét,⁶ de Lamm⁷ az egyik Dél-Oroszországban talált, a magyar jogarral rokon és valószínűleg ugyancsak türk környezetből való, kristály jogargömböt a perzsa napszimbólumokkal hozza összefüggésbe, a nap és a tükör lélektani azonosságát Róheim már tisztázta.⁸ A szilagy-

¹ Hóman, Magy. Tört. 112. l.

² Donászy, i. m.

³ Jakoub Artin Pascha, i. m. 60—61. l.

⁴ Az oroszlánábrázolás a steppe népeknél igen elterjedt és óriási távolságokat hidal át. Ábrázolásának divatja azonban vagy annak a nagy hellenisztikus áramlatnak eredménye, amelynek a steppe népeire való hatását Fethich (Honf. I. fejezet) mutatta ki, vagy közvetlen szaszanida érintkezéssel magyarázható (Fehér Géza, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai. Arch. Hung. VII. Budapest, 1931. 114. l. 64. kép.).

⁵ Schmidt, i. m. 75. skv. l. 25. kép. stb. — Az újabban kiásott esztergomi királyi kápolna szentélyének alsó sávjára körrel övezett lépő oroszlánalakokat festettek, a trónus jobb és bal oldalán. Rajzuk szaszanida-fatimida hagyományokban gyökerezik. Valószínűnek tartom, hogy mintául olyan szöttes szolgálhatott, amely a római-német császári palást (Bock, i. m. VI. tábla) készítési köréből — Sziciliából — származott. Nagyobb arányú szicíliai szőnyeg és ékszer-ajándékok Kálmán házasságával kerülhettek hozzánk. Ezek a falfestmények arra figyelmeztetnek, hogy az Árpád-kori magyarság művészetének elképzelésénél az eddiginél foko-

zottabb mértékben kell számolnunk a sátorlakó magyarság keleti szőnyegkészletével. Véleményem szerint az oroszlánok itt mint a királyság jelvényei szerepelnek és nem mint a királyi család címerei. Részletesebben nem foglalkozom velük, mert nem akarok az ásatási jelentésnek és az arra illetékesek feldolgozásának elébe vágni. Donászy Ferenc időközben megjelent disszertációjában (Az Árpádok címerei. Budapest, 1937. 35. l.) Imre hispániai házasságával hozzánk került textilekhez kapcsolja az esztergomi oroszlánokat. Donászy elgondolása időrend szempontjából föltétlenül helytállóbb, mint a Kálmán-kori szicíliai import gondolata.

⁶ Róheim Géza, Spiegelzauber, Wien, 1919. 82. l.

⁷ Lamm, i. m. I. 188—189. l. Sarre, i. m. 145. kép. Ugyanilyen gerezdelt formájú jogargomb az essen székese gyház kristálygömbje (G. Humann, Die Kunstwerke des Münsterkirchen zu Essen. Düsseldorf, 1904. 20. tábla 4. és 32. szövegekép). Humann ezeket nem tartja jogarvégeknek, mi vele szemben Schmidt (i. m. 65. l.) álláspontját fogadjuk el, aki ezeket teljes határozottsággal a jogargömbök közé sorozza.

⁸ Róheim, Spiegelzauber, i. h.

somlyói I. kincs fejedelmi jelvényként szolgáló nyakláncán, középen egy foglalatost füstkristálygömb függ.¹ Lamm ír egy Childerik sírjában talált kristálygömbömről, ez ugyancsak függő volt.² Egy kiskőrösi előkelő jazyg sírból hasonló csüngő került elő.³ A Róheim által felsorakoztatott példákban a mellen viselik a mágikus jelentőségű tükröt. A kristály bizonyos mágikus jelentősége bontakozik ki az arab írók munkáiból is. Al-Qazwini († 1283) azt írja, hogy a királyok szívesen csináltatnak belőle korsókat, mert azt tartják, hogy aki belőle iszik, sohasem szenved a szomjúságtól.⁴ Abu-'l-lait (1248) arról tudósít, hogy a kristály a csillagoktól kapja erejét stb.⁵ A Szentföldet járó zarándokok gyakran használják ereklyetartóként a metszett kristály illatszertartókat babonás okból. Így a jogar kristálygömbje is őrizheti elmosódott emlékét a középkorban a kristályhoz fűződő különféle varázslatoknak, és lehet, hogy a rontó varázslat elleni védekezés távoli, talán már értelmetlen szokássá vált képze is társult hozzá.⁶

Ámbár a kristálygömb foglalatának filigrándíszével, míg az eredetit nem tanulmányozhattam, nem foglalkozhatom részletesebben, szükségesnek tartom, hogy egy részletére a jogar mágikus kapcsolataival foglalkozva kitérjek. Ipolyi a foglalat felső részének középpontjában helyet foglaló mintájáról (VII. tábla 1.) a következőket írja:⁷ «A kristályfoglalat felső részén látható keleti kuffitikus egybefűzött betűcsomója vagy írásjele monogrammalakja . . . hasonlóan a pentalfához, vagy úgynevezett Salamon gyűrűjéhez éppen úgy használtatott, mint titkos kabalisztikus jegy vagy talizmán a középkori művészetben is». Ipolyi tehát határozottan mágikus jelentőséget tulajdonít a mintának. A minta, ellentétben Ipolyi megállapításaival, egyetlen a jogarral egykorú keleti emléken sem fordul elő, a hozzá hasonló fonott díszek mind az ú. n. Salamon pecsétje két ellentétesen egymásba állított háromszög szerkezetét mutatják. Ellenben már a rómaiságtól kedvelt eleme ez a szalagfonásos minta a nyugati fémművességnek. A germánságnál különösen nagy szerepet játszik és egybeolvad a II. germán állatstílus szalaggá vált alakjaival, s ekkor eddig ismeretlen változatok keletkeznek. Gyakran szerepel övvereteiken és szíjvégeiken, különösen a

¹ Hampel, Alterth. III. 14. tábla.

² I. m. 189. l. Barbet de Jouy, Gemmes et jouyaux, pl. I. alapján.

³ MTM. szkita és népv. napló 22/1933. F. Fremersdorf, Die Schmuckstücke aus dem fränkischen Reihengräberfeld von Kölnmüngersdorf. Ipek, 1927. 79—84. l. 2. tábla 4. alatt közöl egy, sírból származó, ezüsfoglalatost füsttopáz-gömböt, a foglalat a szilagy-somlyóihoz hasonló szerkezetű. Lásd még: W. Weeck, Die Alamannen in Württemberg. Berlin, 1931. G-tábla 8a. Kegyszereken felhasznált hegyi-kristály-gömbök: Pantheon, 1930. 331. l. 363. l. stb.

⁴ Lamm, i. m. Excerpt. 138. 509. l.

⁵ Lamm, i. m. Excerpt. 139.

⁶ A római-német uralkodói jelvények közt sok őrzi pogánykori szertartások emlékét (Tóth,

i. m. 70. l. 1. jegyzet). A magyar jogar nem szerepel azok közt a hatalmi jelvények közt, amelyeket, III. Henrik Aba Sámuelről zsákmányolva a pápának küldött. Ismerjük továbbá Könyves Kálmán varázsgyűrűjét (Horváth Sándor, Kálmán király arany pecsétgyűrűje. Arch. Ért. 1907. 33—37. l. Magyar-Kossa, Magyar orvosi emlékek, III. Budapest, 1931. 23—28. l.) és III. Béla kufikus írásos gyűrűjét (felírása 'Abd Allāh ibn Muhammed, Czobor, III. Béla és hitvese halotti ékszerei, i. m. 215—216. l.) és az alábbiakban közölni fogok egy ugyancsak varázsigével ellátott Árpád-házi királygyűrűt. Úgy látszik az első Árpád-házi királyok körében a babona elmosódott jelentésével még számolnunk kell.

⁷ Ipolyi, i. m. 207. skv. l.

VIII. században és az avar-korból jelentős számú ilyen leletünk van Magyarország területéről is.¹ A négyszögletes övvereteken pontosan ugyanabban a formában jelenik meg, mint koronázási jogarunkon. Nyugaton ez a díszítőelem megszakítás nélkül él² és gazdag formájában keletre is elkerül.³ Így jut a Kálmán-kori fémművességbe és a magyar koronázási jogar foglalatára, itt csupán díszítőszerepet játszik, egyéb jelentősége különösen Ipolyi által feltételezett mágikus vonatkozása nem mutatható ki. Közvetlen párhuzamait az eredeti tanulmányozása nélkül nem hozhatom.

A koronázási jogaron kívül a székesfehérvári példányt és III. Béla jogarát ismerjük az Árpád-korból.⁴ A királyi családnak tehát több jogara volt. Ezt a tárgyi adatot Ipolyi egy későbbi korból származó adata támasztja alá, ebben kifejezetten jogarokról van szó.⁵ Ebben találhatjuk magyarázatát annak, hogy sem a Gizella-paláston,⁶ sem Árpád-házi pénzeink király ábrázolásain⁷ nem szerepel keleti jellegű jogarformánk. Ezek nyugati minták után ábrázolják királyainkat, s mint ilyenek, sem arcképszerűségükben, sem viseletteni hitelességükben forrásként nem szolgálhatnak.

Felvetődhet az a kérdés, hogy a jogar kristálygömbje milyen módon került az Árpád-ház tulajdonába. Szerintem két lehetőséggel kell számolnunk. A németországi XI. századeleji nagy székesegyházakban több fatimida eredetű, faragott hegyikristályt őriznek, amelyek II. Henrik, Szent István sógora ajándékaként kerültek oda.⁸ A Humanntól összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy a XI–XII. századi keleti és nyugati uralkodók gyakran ajándékoztak egymásnak drágaságokat, és ezek közt sokszor szerepel a faragott hegyikristály is.⁹ Valószínűleg így juthatott II. Henrik is azokhoz és ajándékozhatta azok egyikét Szent Istvánnak.

A másik lehetőség az volna, hogy Szent István közvetlenül keletről kapta volna. E mellett szól, hogy a magyarság a honfoglalás előtt és a honfoglalást követő első században élénk kereskedelmi kapcsolatban állott az arab birodalommal. Ez az összeköttetés az előkelő magyarság díszítőművészetére nagy hatással volt és körében egy sajátosan magyar színezetű arab divatot honosított meg (a tarsolylemezek köre). Kétségtelen, hogy éppen a magyarság előkelő rétege nagyon jól ismerte az arab szokásokat és viszonyokat. Az arab világkereskedelemnek a levediai korszakban, de azután is elsőrangú érdeke fűződött ahhoz, hogy a magyarsággal jóviszonyt

¹ Rhé—Fettich, i. m. 68—74. l. VII. és XIII. tábla.

² Rosenberg, i. m. 181. kép. Szent Helena ládikája a trieri dómkincstárban.

³ Tolstoj—Kondakov, Russkija Drevnosti. Szt. Pétervár, 1897. 40. skv. l. i. kép. a Sapka Monomacháról.

⁴ VI. tábla. 2. Nagy, i. m. i. h.

⁵ Ipolyi, i. m. 213. l. Hormayr, Chronicon incerti auctoris Archiv. 1827. alapján.

⁶ Czobor—Radisics, i. m.

⁷ Réthy László, Corpus nummorum Hun-

gariae, I. kötet. Árpád-házi királyok kora. Budapest, 1898.

⁸ II. Henrik különös előszeretettel viseltetett a kristálymunkák iránt, a bambergi, müncheni, aacheni és borghorsti darabok mind vele hozhatók összefüggésbe (Schmidt, i. m. 67. l.), Fr. X. Zettler, L. Enzler, J. Stockbauer, Ausgewählte Kunstwerke aus dem Schatze der Reichen Capelle in der koeniglichen Residenz zu München, München, 1874. XVII. tábla.

⁹ G. Humann, i. m. 167. l.

tartson fenn, és a magyarországi honfoglaló sírok X. századi arab dirhemei amellet tanúskodnak, hogy ezt az értékes kapcsolatot a mai haza területén is igyekeztek fenntartani. A már tárgyalt két déloroszországi jogargömb arra mutat, hogy az arab fejedelmi jelvényeket ismerték és használták a délorosz steppe nomád fejedelmei. Mint láttuk, a magyar jogar is ezt a szaszanida-arab formát képviseli. A magyar királyi jelvények közül a jogaron kívül még a III. Béla sírjában talált kufikus írásos gyűrű is ebből a körből származik. A Magyar Történeti Múzeum kufikus írásos gyűrűje szintén valamelyik Árpád-házi uralkodó sírjából kerülhetett ki ez alapon. Az aranygyűrűben (V. tábla 11—11b) felírást almandinkő foglal helyet felforrasztott palmettaszerű foglalat övezi (V. tábla 11a), a díszek eredeti alakját ma már alig lehet kivenni, mert a gyűrű hosszas használata következtében erősen megkopott. Belül a gyűrű fejét keresztalakban csoportosított palmetták díszítik (V. tábla 11b). A gyűrű kövének feliratát kérésünkre dr. Somogyi József múzeumi segédőr határozta meg, eredményeit az alábbiakban szószerint közlöm: «Az írás jellege a IX. vagy X. századra mutat. Feliratának (4. szövegkép) sem arabul, sem törökül, sem perzsául nincs értelme. A magam részéről a gyűrűt éppen azért amuletnek vagy talizmánnak tekintem. Erre utal: 1., hogy a gyűrű felirata nem körkörösén vagy egymásalatti sorokban fut, mint az a muhamedán pecsétgyűrűknél szokásos, és nem is a betűknek indaszerű összefonódásából áll, mint azt a thugráknál látjuk, hanem az egyik sor a másikhoz képest fordított helyzetben van s a sorokat vízszintes vonal választja el egymástól, mint a varázslat, betegségek stb. ellen használt amuletteken, illetve talizmánokon; 2., hogy ugyanazok a betűcsoportok ismétlődnek: ا ك د (a, k, d) kétszer, a ك ه (k, h) háromszor». A gyűrű köve tehát kétségtelenül mágikus vonatkozásokat rejt magában, s így ha nem is felírásának valamilyen kabalisztikus értelme, hanem pusztán a kufi írás jelenléte miatt ilyen célt is szolgálhatott, ugyanúgy, mint III. Béla gyűrűje vagy Könyves Kálmán ismert kabalisztikus feliratú aranygyűrűje. A gyűrű kora, mint III. Béla ujján lévő is, a X. század, kopása arra vall, hogy sokáig használhatták. Ezek a királygyűrűk egykorúak és egyazon körből származnak a magyar jogar hegyikristályával. A jászberényi múzeum «Lehel kürtje»,¹ bár egyelőre a tisztázatlan kérdések sorát idézi fel, ugyancsak kelet felé mutat.

A magyar királyi jelvények közt szereplő fatimida gyűrűk és a magyar-arab kereskedelmi kapcsolatok következtében kézenfekvő a jogar kristálygömbje közvetlen arab származásának gondolata. A jogarfő filigrános foglalatata fatimida mintát követ, ennek okát egyelőre abban is kereshetjük, hogy a rögzítő szalagok helye már megvolt. Ezt a befoglalásmódot keletről már előbbi darabokról is ismerjük, éppen a szilágysomlyói I. kincs idézett láncán és a kiskőrösi jazyg lelet csüngőjén találjuk párját.

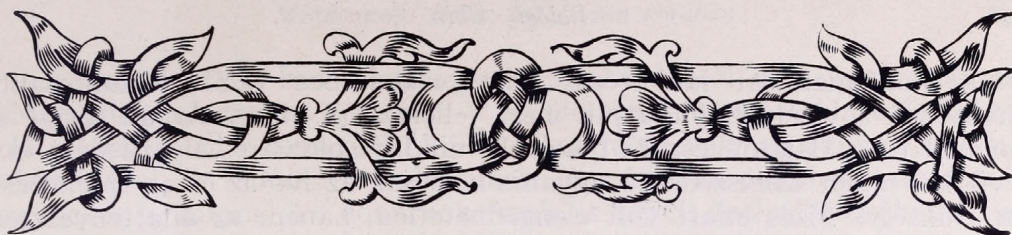
¹ Hampel, Alterth. II. 888. skv. I. III. 532—535. tábla. Keleti párhuzamai Sarre—Martin, I. m. III. kötet, 251. tábla, kat. szám

2153, 2160. Az Árpád-kori Magyarország saracén kapcsolatait Tóth Zoltán, I. m. 56—64. I. dolgozta ki.

Az európai királyi jelvények közt szereplő jogart a magyarság valószínűleg már Dél-Oroszországban ismerte és annak sajátos perzsa-arab formáját használta. Ehhez a formához a magyar királyok még a XII. század elején is ragaszkodtak. Bizonyos mondai és régészeti jelek arra mutatnak, hogy a magyaroknál a kard, illetőleg a szablya méltóságjelvényként szerepelt. Az uralkodói jelvények tehát részben már a királyság felvétele előtt azonosak voltak a nyugaton is használt királyi jelvényekkel. Ez részben már magában is hordta előfeltételét és nemcsak az Árpád-ház, hanem a magyarság tömegei részére is megkönnyíthette a nyugati királyfogalomba való beleilleszkedést.

MINDENNAPI ÉLET
SZENT ISTVÁN KORÁBAN.

Írta: BALOGH ALBIN.

ZA MŰVELTSÉG, amellyel őseink a honfoglalás korában bírtak, illetve, amelyet mint sajátos magyar műveltséget Duna-menti hazájukba magukkal hoztak, nem mérhető ugyan Róma és Bizánc kultúrfokával, de nem volt alacsonyabb rangú, sőt sok vonatkozásban magasabban állott, mint a hazánkat környező európai népek műveltsége. Legalább fő vonásokban ezt a műveltséget találjuk őseinknél Szent István korában is.

A honfoglaló magyarság műveltsége tipikus nomád, pusztai kultúra,¹ tehát más jellegű, más irányú, mint akár a germán, akár a szláv népek kultúrája, de éppen azért nem lehet föladatunk, hogy e kultúrákkal való összehasonlításokba merüljünk. Csak arra szorítkozhatunk tehát, hogy a rendelkezésünkre álló viszonylagosan csekély számú adatokat felsorakoztassuk és belőlük legalább némiképpen megközelítő képet adjunk abban a vonatkozásban, amely őseinket a mindennapi élet keretében mutatja be. A mindennapi élet apró-cseprő jelenségeivel pedig annál inkább érdemes foglalkozni, mert valamely nép egyéniségének legjellegzetesebb vonásait éppen a mindennapi élet szolgáltatja.

* * *

A mindennapi élet színhelye elsősorban az otthon, a lakás.

A társadalmi különbségek minden időben és minden népnél nemcsak a tekintélyben, hatalomban és gazdagságban, hanem a munkakörben, a hétköznapi élet teendőiben és viszonyaiban is különválasztják az embereket. A megkülönböztetés jelentkezik már a lakásban is. Már Priszkosz is mint jellemző vonást jegyezte föl Attila székvárosára vonatkozóan, hogy a hún király fapalotája a többieknél magasabban, halmon volt építve. Az egész lakosság települő, lakó helyének kiválasztásában azonban egyetemesen érvényesülő szempontokat is fölismerhetünk.

¹ Zichy István gr.: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig, 1923. — Szinnyei József: A magyarság eredete és honfoglalás-

kori műveltsége. 1919. — Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság művészete. 1935.

A honfoglalással járó törzsi elhelyezkedésben talán legfontosabb tényezőnek a vizet állapíthatjuk meg. Jellemző pl., hogy Árpád törzse a Dunánál és a Balaton északi részének mindkét oldalán helyezkedett el.¹ A víz közvetlen szomszédsága ugyanis nemcsak az ivóvíz és az ételmezéshez szükséges főzés miatt volt elengedhetetlen, hanem az állattenyésztés és a halászat, a magyarság két nagy ősfoglalkozása miatt is.² Arra mindamellettt vigyáztak, hogy a település az árvíz veszélyétől mentve legyen, viszont a mocsaras árterületek a településnek lehetőleg védelmére szolgáljanak. (Így, hogy Csepel szigetét ne is említsük: Székesfehérváron kívül Esztergom mellett Abony, a későbbi Szentkirály.)

A nagyobb fokú védetségben mutatkozó megkülönböztetést láthatunk abban is, hogy a fejedelem törzse az ország közepén helyezkedett el,³ az egyes településeknél pedig abban, hogy szívesen választottak lakásra valamely kiemelkedő halmot — sohasem magas hegyet, ahová lóval úgysem járhattak volna föl — és ott ütötték föl a vezér sátrát, a többiek pedig körülötte helyezkedtek el.

Minthogy pedig a felsorolt tényezők: víz, védelem, megközelíthetőség tulajdonképpen minden településnek velejárói szoktak lenni, könnyen érthető, hogy a magyar és így a Szent István-kori telepek rendszerint őskori települések fölé vagy mellé helyezkedtek el. (Pl. Esztergom, Óbuda, Pilin, Sopron, Pécs stb.)

Bár Szent István az állandó lakóhelyen való megtelepedést szorgalmazta, a sátorban való lakás szokása a dolog természete szerint még sokáig fennmaradt. Állandó település, nagyobb arányú intézmények, mint a királyi udvar, a kolostorok, káptalanok számára Pannoniában önként kínálkoztak települő helyül a római épületek maradványai, pl. Zalavár, Győr, Pécs, Óbuda, Esztergom. A várak, mint a vármegyék középpontjai számára pedig ott voltak az alföldi grádok (Csongrád, Szabolcs, Bihar, Szolnok, Kalocsa, Bodrog stb.)

Amikor igen sok helyen még az egyházak is csak alapfalaikban épültek kőből, emberi lakásnak csak igazán elvértve emelkedhettek kőépítmények. Szent István esztergomi palotája is jórészt fából épült, úgyhogy a szent király a fal repedésein keresztül szemlélhette éjtszakánkint jámbor fiának, Szent Imrének ájtatoskodását.⁴

Maga a királyi palota a mindössze 40 méter magas várhegyen majdnem a Duna mellett emelkedett. A többi települések távolabb voltak, az udvar népei pl. központi udvarházukkal, az Árpád-korban Zenye palotája néven ismert épülettel a későbbi szabad királyi város területén helyezkedtek el. Még távolabb laktak a királyi pénzverők (villa monetarium, fabrorum: Kovácsi), a mostani vasuti állomás környékén.

¹ *Hóman Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. — A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul, 1912.

² *Herman Ottó*: A magyarok nagy ősfoglalkozása. 1909.

³ *L. Hóman* i. m.

⁴ Szent Imre leg. 2. fej.

A Szent István-kori királyi palota beosztásáról nem sokat tudunk. Eddigi adataink szerint a fogadó és ebédlőtermen kívül külön hálószobája volt a királynak, a hercegnek, külön lakosztálya volt a királynénak a női cselédségével és külön a vendégeknek. A női lakosztályhoz tartozott a konyha és a kamra. Az udvarnokoknak és egyéb szolgálattelvőknek meg a testőröknek szintén külön hely kellett. Ha már most tekintetbe vesszük az esztergomi várhegy méreteit, amikor csak a bazilikától délre eső területet vehetjük számításba, mindegyik csoportnak eléggé szerény helyiségeket, inkább tömegszállásokat kell föltételeznünk. Ez időtájt azonban nem volt különb a helyzet a németországi császári palotákban sem, pl. Quedlinburgban.¹

Szent István esztergomi palotája minden valószínűség szerint emeletes volt azokban a részekben, amelyek a királyi család közvetlen használatára szolgáltak. Bizonyosan tudjuk ezt arról a kis épületről, amely a Szent István vértanú tiszteletére valószínűleg már Géza fejedelem idejében emelt templom mellett állott, és amelyet a hagyomány a középkor folyamán Szent István király szülőhelyének ismert és tisztelt,² de ma már egészen eltűnt. Valószínű az is, hogy a III. Béla-kori építkezések alapján megtartották a palota régi beosztását, amely szerint az egyes helyiségek kifelé szélesedő udvar körül U alakban helyezkedtek el.

A bencések kolostorai, a kanonokok claustrumai, amelyekkel a püspök, illetve az apát lakása egybeépült, százados tapasztalatok és előírások szerint épültek.³ Ezekhez nélkülözhetetlen tartozék a capitulum, a gyűlések és a karima helye, a refectorium és a dormitorium. Gondoskodtak az iskoláról és nem feledkezhettek meg a betegek és a szegény utasok elhelyezésére szolgáló épületrészeiről, ennek pedig kiemelkedő része az előkelő vendégek, elsősorban a király fogadására szánt helyiség, amelyet palotának neveztek.

A királyi palota és a kolostorok adtak mintát, de a helyi viszonyok tekintetbe vételével épültek a vármegyék székhelyein, sok helyütt a régi grádokban, az ispánok lakásai; és lassankint az ország különböző részein emelkedni kezdtek az egyes nemzetségek főemberei számára épült paloták, mint pl. Esztergom mai szentgyörgymezei határában az Ákos-nemzetiségnek az Ákos-palota vagy az ország keleti részein Aba-vára.

A régi életmódot folytató főúr pusztai berendezkedését, ha nem is a lakását Ajtony udvartartásával szemléltetően mutatja be Szent Gellért legendája.⁴ De már itt megjegyezhetjük, hogy a király és a főurak gazdaságai, ami az állattenyésztést illeti, még századok múlva is a puszták végtelen legelőire voltak beállítva.

Magyar középosztályról Szent István korából nem sok adattal rendel-

¹ Brinkmann: Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Quedlinburg. 1922.

² Knaus: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 31. — Fejér: Codex Dipl. X. 2. 518., 520.

³ L. a sanct galleni kolostor alaprajzát. —

Kabdebó Gyula: Az építőművészet története I. 1902. 400—401. — Ehrenzeller W.: Kloster und Stadt Sanct Gallen im Spät-Mittelalter 1931. Sanct Gallen.

⁴ Szent Gellért leg. 10. feje.

kezünk. Az ősi nemzetségek leszármazóinak otthonáról, lakásviszonyairól nem hallunk. Szent István törvénye¹ a vitéz udvarházát említi, még pedig különvéve az egész birtokot (curtis) és a házat (domus), de határozott lakásformák ebből a törvényből sem alakulnak ki. Még Szent Gellért legendájában találunk legközelebbi adatot.²

A szent püspök Valterrel együtt utazva megszállott egy faluban egy telepes (hospes) házában. A püspöknek és kíséretének együtt jutott egy szoba. A háziakról nem esik szó a legendában, de igenis a gabonaőrlésről, amit egy szolgáló dalolva végzett a ház egyik helyiségében. Föltehető tehát, hogy más helyiségek is voltak a házban, amely így nem lehetett egyszerű szolgarendű ember lakásának módjára építve.

Az egyszerű emberek között már Szent István korában, sőt az ő uralkodása előtt is jelentékeny számban lehettek, akik nem nomád életet éltek. A pannonthalmi alapítólevél pl. a Dunántúl és a Vág völgyében névszerint is felsorol települt községeket. A régi avarok, bolgárok és szlávok utódai a grádokon kívül is sok helyütt éltek állandó telepekben. Így Esztergom közelében Abony (a későbbi Szentkirály) és a diósvölgyi település, északkeletre Szob, tovább Ludány stb., délen Pécs, délnyugaton Zalavár, közben Veszprém vidéke, a Tisza közelében Szentés, odább Abony, feljebb Feldebrő stb., hogy ne is említsük Győrt, amely magyar nevében az avar településnek, német (Raab) nevében Sopronnal (Scarbantia) együtt a római, sőt kelta eredetnek (Arrabona) emlékét egyedül őrizte meg hazánkban, úgyhogy náluk állandó kontinuitást állapíthatunk meg, amit másutt nehéz volna bizonyítani.

A legtöbb település általában egészen kicsiny. Városról alig beszélhetünk, hanem a palota, a vár csak jegecesedő központ a lassankint kialakuló polgárváros számára. A falusi telepek az egész Árpád-korban általában aprók, mert a régiekből újabb és újabb kis telepek alakulnak.

A házak vagy inkább kunyhók (mansuunculae)³ egészen kicsinyek, mindössze 4—6—8 négyzetméter területtel és rendszerint négyszögletes alaprajzzal, itt-ott kissé, mintegy 30—40 cm-re a földbe mélyítve. Erdős vidéken kétségtelenül fából épültek, agyagos területen inkább sárból, de eddigi adataink szerint sehol sem barlangszerűen hegyoldalba vájva. Az épület csak földszintes, a lakóhelyiség alacsony lehetett. Padlózata döngölt föld, a palotákban a templomok módjára kő. Istálló, pince, kamra mind idegen eredetű szó, a régi magyar falusi településeknél nem is kerülnek elő. Az állatok rendszerint a szabadban kipányvázva vagy karámban összetérlve töltötték az éjtszakát. Csak az értékes paripákat tartották istállóban Ajtonynál is.⁴ Az élelmiszerek eltartására vermeteket használtak télen a hideg, nyáron a meleg ellen.

Ilyen kezdetleges lakóhelyek mellett a szabad magyar inkább ragasz-

¹ Steph. I. 35.

² Szent Gellért leg. 14. fej.

³ Steph. I. 35.

⁴ Szent Gellért leg. 10. fej. — Villani Máté krónikája c. 54. — Bölcs Leo Hadi taktikája 52. fej.

kodott a kényelmes, szellős sátorhoz, amely szőnyegekkel stb. fülkékre is könnyen volt osztható. Így történt, hogy még Freisingi Ottó korában is nagyon silányak voltak az állandó lakásul szolgáló kunyhók és lakások, sőt még az előkelők is iparkodtak szellős sátrakba menekülni a forró nyári időkre.¹

Szent István maga sem rendelte mindenkire kötelezően állandó lakóházak építését, nagy bölcseséggel mindössze azt követelte meg, hogy a község — itt inkább faluközösség — legfeljebb háromnapra távozhatik el templomától.² Minthogy pedig egy templomhoz több község is tartozott — a törvény szerint tíz község volt kötelezve egy-egy templom

Középkori kulcsok, zárok. Esztergom, Szentkirály. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

építésére³ — a község még jobban meg volt kötve s így a nomád vándorlás lassankint magától megszűnt, az állandó megtelepülés pedig észrevétlenül megvalósult.

A legtöbb ház egészen könnyű vázú faalkotmány volt, úgyhogy tűzvész esetén valóban földig leégtek. Jellemző különben, hogy még az Árpád-kor végén sem volt ritkaság, hogy valamely hatalmaskodó főúr szomszédja jobbágyait házastul, mindenestül szekerekre rakatta és saját birtokára

¹ Freisingi Ottó: Gesta Friderici Imperatoris I. 31. fej.

² Steph. I. 9. — Ez a törvény a templombajárásról szól, melyet mindenkire kötelezővé

tesz minden vasárnapon. De így a templomtól legfeljebb háromnapra járóföldre lehetett eltávozni.

³ Steph. II. 1.

szállíttatta.¹ Víz mellett az egész ház, de a legtöbb esetben a ház teteje másutt is nádból készült.

A ház ajtaját, a királyi palotánál, és a váraknál a kaput, legalább éjtszakára akkor is bezárták. Lakatokat, zárat kimutathatóan Szent István korából nem ismerünk (a későbbi középkorból annál furfangosabbakat), hanem az ajtót éjtszakára elreteszelték, az ajtó előtt keresztbe tett rúddal, gerendával eltorlaszolták.² A kapu mellett a palotában, az ispánoknál stb. természetesen nem hiányozhatott éjjel-nappal az őrség, a kolostorokban a regula gondoskodott a kapus tisztéről.

A lakás legfontosabb része a tűzhely. Az egyszerű emberek kunyhóiban, sátrában ez a legtöbbször egyszerű, nyitott, legfeljebb kövekkel körülrakott tűzhely a középpont. Ennek a tüze adja a lakás téli fűtését is. Nyáron a sütetést, főzést stb. szívesebben végzik a lakáson kívül, nyári tűzhelyen, de a tűz mindenképpen nagyon fontos. Ezért még a vasárnapi istentisztelet alól is föl vannak mentve a háztűzörzők.³ A nagyobb épületekben, ahol a lakószobák külön vannak választva a konyhától, a szobák fűtését csak kandallószerűen vagy búbos kemencével lehetett megoldani, de Szent István korából egyikre sincs határozott adatunk.

Ablak valószínűleg csak a nagyobb épületeken lehetett alkalmazva, az egyszerű kunyhók természetes világítást csak az ajtón, illetve a füstnyíláson keresztül kaphattak. A sátor ilyen vonatkozásban is több kényelemmel szolgálhatott.⁴ Ahol ablak volt, ott is csak kis nyílásokat alkalmazhattak kőépületeknél a fal vastagsága miatt is, a faépületeknél meg amiatt, mert nem volt megfelelő zárófelület. Áttetsző és még inkább átlátszó anyag kevés állott rendelkezésre, az is csak kis felületekben és ugyancsak drágán. Üveget akkor csak fújás útján tudtak előállítani és így nagyobb lapos felületekről csak úgy tudtak gondoskodni, hogy az apró szemeket ólommal egybekapcsolták. Legtöbb helyen az ablaknyílásra vékony bőrhártyát feszítettek, de így az ablakon keresztül szellőztetésre még akkor sem igen nyílt mód, ha ilyen egészségügyi intézkedésre gondot fordítottak volna.

A mesterséges világításra Szent Imre legendája szolgál adattal: a herceg szobájában méltóságának megfelelően két láng égett.⁵ Itt valószínűleg gyertyára kell gondolnunk, aminthogy Szent Gellért éjtszakai irodalmi munkásságához is gyertyavilágítást használhatott, hiszen a templomokban is gyertyákat kellett alkalmazni, és így ez a világítási eszköz kéznél volt. Más alkalmakkor római módra fáklyákat (fax, Fakel), illetve kandelábereket használhattak őrseink is. Mécsesek ebből a korból még nem kerültek elő hazánkban, amiből nem következik, hogy használatban sem voltak.

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. 570.

² Szépen látható mindez az esztergomi királyi palotában.

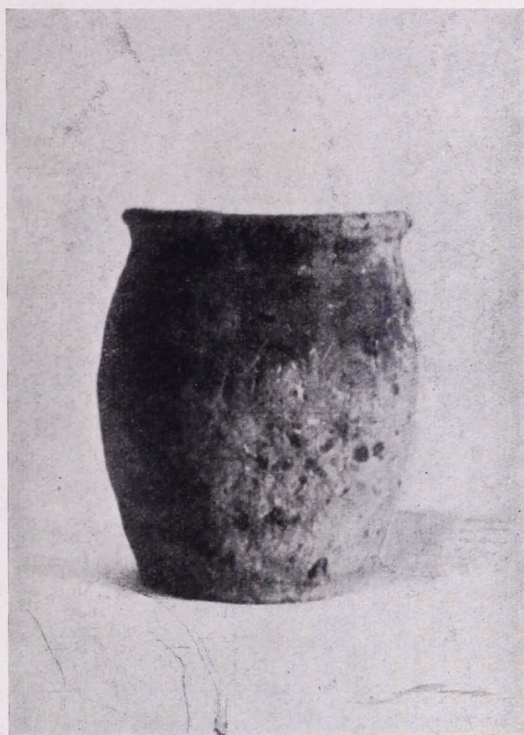
³ Steph. I. 9.

⁴ *Hóman Bálint*: Magyar történet I. 105—106.

⁵ Szent Imre leg. 2. fejj. — A szöveg szerint: duobus candelabris.

A lakásokban nem sok bútor akadt. Ami kevés volt, az is egészen egyszerű. A fekvőhely a legtöbb lakásban, ideértve még az előkelőket is, leginkább állatok prêmes bőréből tevődött össze, még ha az ágy váza fából készült is. Sőt még Cserei Mihály apja «azt is meg nem engedte, sem derékaljra, sem párnára feküdjem, hanem két kedves agara között... egy leterített medvebőrön...»¹ Pedig Szent István is említi az Intelmekben a gyöngye gyermeknek való pelyhes ágyat.² De magas, mennyezetes ágyak akkor még elképzelhetetlenek. Az egyszerű embereknél még valami padka lehetett a fekvőhelyben való fényűzés formája. A földre hintett szalma, széna, falevél tehetette puhává a fekvőhelyet. A fej alá azonban mégis gondoskodhattak támasztékról. Ilyen célra jó szolgálatot tehetett a nyereg is, a lovas magyar fölszerelése.³

Igazi fabútornak az asztalt és a széket vehetjük. Famíveseink nagy része bizonyára nem volt magyar eredetű. Szlávból vett kölcsönszó az asztal (stol) is, amely után a mesterséget elnevezzük. De Hampel szellemes okfejtéssel már a vándorlás idejére vonatkozóan is úgy véli, hogy őseink a halottas tort asztal mellett, mert csésze helyett pohárral a kezükben ülték meg.⁴ A széknek, padnak, lócának különféle formái lehettek, de csak egészen egyszerű készítményekre gondolhatunk, még ha némi faragásokat, díszítő motívumokat föl is veszünk. Nem mulaszthatjuk el azonban, hogy e helyen meg ne

Dömösi sírlelet. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

emlékezzünk az ú. n. Szent István-székről, amelyet Pannonhalmán az altemplomban mutogatnak és amelynek megfelelő kőszéket az esztergomi királyi palota kápolnájában, bár XII. századi formában, az oltár háta mögött találunk. Már most akár királyi, akár főpapi széknek minősítjük, mindenesetre érdekes emléke a hagyománynak s egyszerűsmind módot ad arra a föltevésre, hogy a bizánci trónus ábrázolásoknál látható párnák használata nálunk is megvolt. Hogy azután a királyi

¹ Cserei Mihály följegyzése.

² De institutione morum prologus: plurimarum (plumarum, pulvinaris).

³ Villáni Máté krónikája 54. c.

⁴ Hampel József: Újabb tanulmányok honfoglalási kor emlékeiről. 1907. 52.

trónus valóságos építmény lehetett, I. Béla dömösi katasztrófája igazolja.

A szekrény (scrinium) nem magyar bútör. Szerepét nálunk is a láda tölthette be. Sátorlakó nomád népnél rendkívül praktikus bútordarab, amelyet fekvőhelynek is fölhasznáhattak, különösen ha bőrökkel, párnákkal kényelmesebbé tették.

A lakás díszítésére bizonyára őseink is fölhasználták a szőnyeget. Ezek arra is alkalmasak voltak, hogy velük a sátor belsejét fülkékre osszák.¹

Dömösi sírlelet. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

esztergályozták. Ilyen Szent István-kori, sőt általában Árpád-kori faedények közül egy sincs gyűjteményeinkben, pedig a fa anyaga nemcsak a hivatásos asztalos és esztergályos mesternek, hanem az egyszerű fűrő-faragó embernek is önkéntelenül ad alkalmat és biztatást iparművészeti alkotásra. Nagyobb faedények vasabroncsai, illetve fogantyúja honfoglaláskori sírokban mégis kerültek elő és így legalább a faveder használatát igazolni is tudjuk.⁴

¹ *Sebestyén Károly*: Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok (Napkelet, 1926. 692./96).

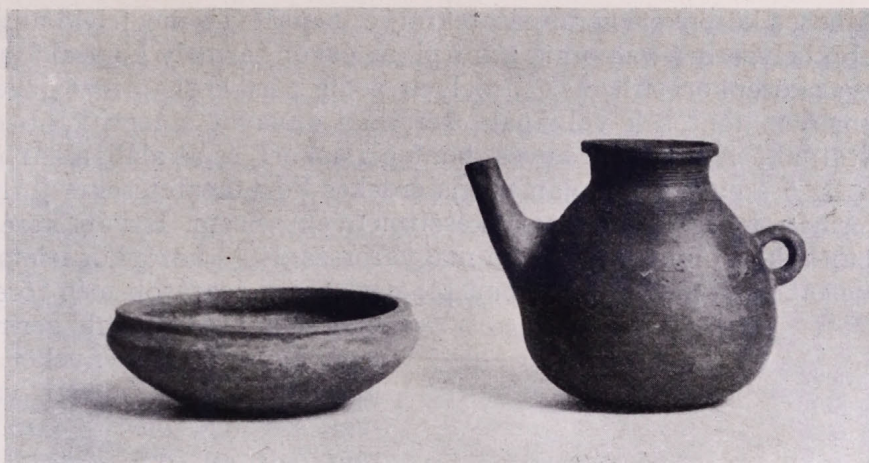
² *Arnoldus Lubecensis*: *Cronica Slavonum* IV. 8.

³ *Feldhaus*: *Die Technik der Antike und des Mittelalters*. 1931. 253.

⁴ *Hampel* i. m. 52.

Őseink ebbeli ügyességére, vagy legalább fölkészültségére a III. keresztes hadjárat alkalmával kapunk értékes adatot,² de a nomád korszakra is bízást alkalmazhatjuk.

A famívesek szerszámként már akkor használták — bizonyára nálunk is — a fűrész,³ a fejszével pedig Szent Gellért is tudott bántani, mikor maga vágta a fűtéshez szükséges fát. Jelentékeny munkaterületük volt az edények készítése is. Jórészt erdőlakó szlávoknak kellett lenniök azoknak a pohárnokoknak, akik fából, még pedig leginkább bükkfából — ezért bucharii — poharakat, kupákat, konyhaedényeket készítettek, a díszesebb készítményeket finoman

La Tène-típusú avarkori edények. Szob. (Nemzeti Múzeum.)

Az edények jelentékeny számban agyagból készültek. Ez az anyag nem rozsdásodik, nem rohad és töredékekben is megbízható képet nyújt a készítmény alakjáról, méreteiről, igen sokszor a díszítéseiről is, úgy hogy készítőik, illetve használóik nemzetiségi hovatartozására, sőt egyéniségére is nem egyszer szolgálnak útbaigazítással.

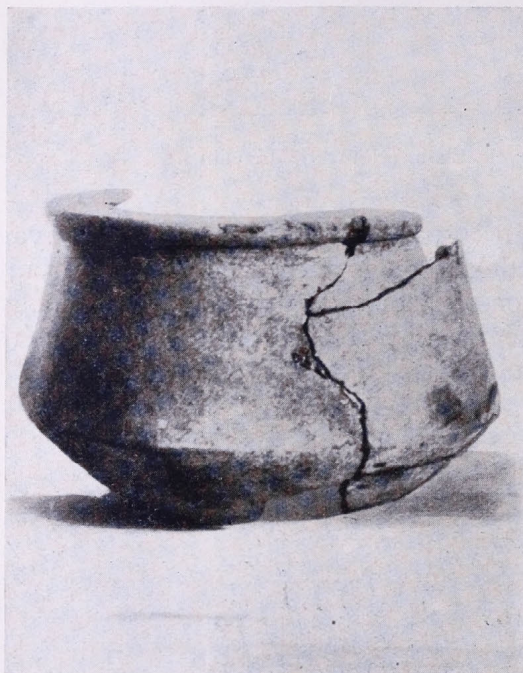
Magyar fazék-típusok. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

Sajnos, a középkori keramiát tekintve, nem lévén megfelelő anyagunk, nehezebb helyzetben vagyunk, mint pl. az őskor bármely korszakára nézve. A magyar középkori sírleletek, amelyek pedig zárt korhatározó jellegüknél fogva nagyon fontosak volnának, kerámiai anyagot a legritkább esetben szolgáltatnak. A nagyon kevés honfoglaláskori és általában Árpád-kori leletanyag összevetése alapján mégis érdekes következtetésekre juthatunk.

Germán jellegű agyagipari készítmények¹ Szent István korában és általában a korai magyar — nem magyarországi! — középkor leletanyagában alig találhatók. Esztergomban pl. a várhegyi ásatások még töredékek-

ben sem produkáltak germán jellegű agyagkészítményeket. E tekintetben csak Zalavár van egészen kivételes helyzetben. Itt a régi Zalavár romjai közül előkerült agyagipari töredékek határozottan föltűntetik a germán díszítési formákat is, amelyek a szláv jellegű készítményekkel összekeveredve ezen a helyen germán és szláv lakosság keveredéséről is tanúskodnak.

Az avarok és húnok kerámiája a magyarok és a többi népek agyagipari készítményeitől erősen eltérő tulajdonságokat mutat. Az ő agyagkészítményeiknek az anyaga rendkívül silány és a jазig kerámiával mutatnak rokonságot. Formáik nagyon kezdetlegesek, változatosságot is alig találunk bennük. Annál érdekesebb egy legújabbban előkerült dömösi sírlelet, a melyben teljesen hún jellegű agyagpohár mellett hon-

Árpád-kori agyagüst.
(Esztergomi Régészeti Múzeum.)

foglaláskori magyar motívumokkal díszített fémtárgyak találtattak. Érdekesen egészíti ki ez a lelet a régebbi régészeti eredményeket, hiszen Bórsönyi Győr környékén, Kada Kecskeméten, Csallány Szentesen ugyanazon határban nagy számmal ásatott ki avar, egyáltalán avarkori és honfoglalási sírokat. Szobon már Hampel is megállapította az avar és magyar együttesség nyomait,² amit a Nemzeti Múzeum újabb, teljesen szakszerű, az egyes sírok leleteit pontosan különválasztó ásatásai még inkább megerősítettek.

¹ K. Strauss: Studien zur mittelalterlichen Keramik. Leipzig, 1923.

² Hampel i. m. 21.

Mindezek a dömösi lelettel együtt kétségtelen bizonyítékkal szolgálnak arra vonatkozóan, hogy a magyar honfoglalás idején itt talált hunok, illetve avarok agyagipara a népekkel együtt továbbra is fennmaradt, bár a dolog természete és a leletek tanúsága szerint aránylag rövid idő alatt fölszívódott a magyar agyagiparba, úgy hogy kérdés: megérte-e az avar és hún agyagipar a hazai hún és avar népmaradványokkal együtt Szent István korát vagy már előtte, ha nem is sokkal, eltűnt, helyesebben gyarapította a magyarság állományát.

A szlávok agyagipara a szláv országokban is fejlett volt.¹ Hazánkban tehát legnagyobb hatással lehetett a magyar agyagiparra. Talán nem

Esztergomi pohár.

Ludányi pohár.

(Esztergomi Régészeti Múzeum.)

megyünk messzire, ha fölteszük, hogy a hazai fazekasipar készítményeit Szent István korában jelentékeny részben szláv munkásoknak kellett végezniök. Ezeknek ősei viszont számos formát, nevezetesen a nagyobb fazekak alakját, miként különben a germánok is, a rómaiaktól tanulták el. Különösen tanulságos ilyen szempontból az aquileiai múzeum gazdag anyaga, amely város hazánk felé az egyik legnagyobb kiviteli központ volt.²

A szláv munkások hovatovább alkalmazkodtak a magyar ízléshez, úgy hogy mind anyagban, mint formákban egészen sajátos magyar fazekas-

¹ Pič: Čechy za doby knížeci, 1909. — Höllrigl: Árpád-kori kerámikánk. Arch. Ért. 1930. 142—169.

² Brusin: Aquileia. Udine, 1929.

ipar alakult ki, melynek termékeit a királyi palotában csakúgy fölhasználták, mint az egyszerű szolgacsádok kunyhóiban.

E magyar jellegű agyagipar jellemző anyaga a vörös szín különböző árnyalataira vagy sárgásfehérre égetett rendszerint elég finoman iszapolt agyag, holott a szlávok inkább a feketére vagy barnára égetett agyagból készítették edényeiket. E formák — háztartási cikkekről lévén szó — nagyon különbözők: kisebb-nagyobb fazekak, bögrék, poharak, korsók, tányérok, tálak, sőt kanalak is, hogy az agyagorsókat itt ne is említsük. Egészen speciális magyar formának ezek közül az üst és egy érdekes pohárka alakját mondhatjuk.

Kúnágotai ezüstedények.

Az üst a fémüst alakját utánozza. Fölfelé enyhén keskenyedő csonka kúp, amelynek feneke nem lapos, hanem kissé domború. Felső pereme egészen vízszintes és az edénynek nem külső, hanem belső oldalán van, hogy az edényben lévő folyadék kilocsanását megakadályozza. Ez a perem több helyütt kiszélesedik és itt lyukak vannak rajta, hogy ezeken keresztül húzott fonállal vagy inkább bélhúrral a tűzhely fölé lehessen akasztani. Igen praktikus forma pl. bogrács-gulyás készítésére.

A szabad tűzhelyre tett edények föltámasztására egyébként rendszerint egyszerűen köveket használtak, de voltak külön erre a célra készített agyagkúpok vagy inkább gulák is, amelyeneket már a neolitikum emberei is alkalmaztak tűzhelyeiken.

A pohárformák között különösen föltűnő (pl. Esztergomban, Budaörsön,) az a több helyütt előforduló alak, amelynek fölfelé szélesedő szájrésze annyira magas, hogy az edényke szinte kettősnek látszik. Ez a forma csak sárgás-fehér színben fordul elő és ezzel is iparkodik kifejezésre juttatni, hogy tulajdonképpen ezüstpohár, illetve serleg volt a mintája, amilyen már az avar korszakban is divatban volt hazánkban. (Pl. egy kunágotai leletben.¹)

A korsók, melyek között nem egynek a füle különösen bemélyített díszítményekkel cifrázva is volt, általában sok hasonlóságot mutatnak a kaukázusi népek — itt a vándorlások korából az alánokra gondolhatnánk — enemű készítményeivel, különösen a szélesebb szájú formákkal (pl. a bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében), továbbá a nagyszentmiklósi kincs aranykorsóinak nemes formáival.

Akadnak ugyan tányérok is az Árpád-kori agyagkészítmények között, de nagyon csekély számmal. Föltehető tehát, hogy az előkelők fémtányérokat és tálakat, az egyszerű emberek pedig fasztaleműt használtak, ha ugyan nem egyszerűen körülülték a fazekat vagy az üstöt, és így lakmároztak belőle a család tagjai.

Az agyagedények fenekén nem ritkán látható ú. n. mesterjegyek a kör, a négyszög, háromszög, kereszt vagy ezek kombinációi, esetleg valamely név monogramja. Ezeknek alkalmazása szintén szláv szokásnak látszik, de nálunk már az Árpád-kor folyamán egészen különleges alakokat termelt ki.²

Üvedények használatáról a legelőkelőbbeknél sem hallunk, pedig a gótok remek ívókürtjei (pl. Castel Trosino sírmezőjéből a római Museo delle Terme-ben) aligha tűntek el nyomtalanul. A zarándokok esetleg keletről szintén hozhattak hazánkba üvedényeket.³ Hogy az ú. n.

Agyagkorsó-töredékek.
(Esztergomi Régészeti Múzeum.)

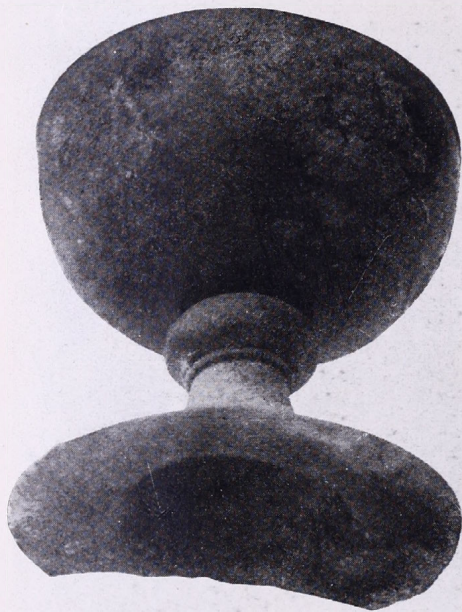
¹ *Fettich*: Garnitures de fourreaux de sabres du temps des avars en Hongrie. Arethuse. Paris. 1926.

² L. cikkemet az esztergomi fenékbélyegekről (Arch. Ért. 1927. 209—217.)

³ *Dívald Kornél*: Az üveg. Az Iparművészet könyve III. 349—350. és 362—63. — *Höllvigi József*: Régi magyar üvegek. Magyar Művészet 1934. 176—187.

Lehel kürtje s egyáltalán a főként szarvból készült kürtök — ha hangszerek voltak is — nem egyszerűen hangszerként szerepeltek, szintén nagyon valószínűnek tarthatjuk.

Biztosra vehetjük azt is, hogy fémedények, nevezetesen poharak, serlegek, korsók a mi őseinknél is használatban lehettek, természetesen csak az előkelőket véve számításba. Elég bizonyítékul szolgálhatnak erre a nagyszentmiklósi kincsnek remekbe készült keleti jellegű és diszítésű műtárgyai, egy VIII. századvégi nomád turk fejedelem fényűző asztali fölszerelésének gyönyörű emlékei. A magyar király udvara ilyen szempontból sem lehetett alábbvaló.¹

Asztrik érsek ezüst sirkelyhe. (XI. század.)

Sajnos, Szent István korából az egy kalocsai kelyhen kívül még egyházi szerelvények között sem maradt ránk fémedény, nemhogy a mindennapi élet használatára szánt enemű készítményre tudnánk hivatkozni. Hogy azonban voltak, arról tanúskodik Lieduinus későbbi bihari püspök szerepe, aki az ereklyéket leltározta, mikor I. Endre király trónralépésekor számba vették a királyi kincstár fölszerelését. Tehát a pogány lázadás alkalmával még az ereklyék is megmaradtak a kincstárban, nem hogy az egyéb készleteknek esett volna bántódásuk.² A soproni, helyesebben ikvatoroki Gundbald-kehely készítése még a IX. századra tehető,³ az a kehely pedig, amelyet az esztergomi Szent István vértanúról nevezett templom bontása közben az egyik sírban találtak, de kivétel közben teljesen megsemmisült,⁴ esetleg Géza fe-

jedelem korára datálható, de közelebbi adat híján készítési ideje egyáltalán meg nem állapítható.

Az avarok idejéből elég szépszámu hazai leletanyag áll rendelkezésünkre,⁵ de a magyar honfoglalás korától kezdve annál kevesebb. Így honfoglaláskorinak vehető a gégényi ezüstcsésze.⁶

A sütés eszközei közül nem hiányozhatott a nyárs: főként a nagyobb állatokat nyárson sütötték. Ilyen célra legalkalmasabban közönséges,

¹ Tarczai György: Az Árpádház szentjei. 1930. 27.

² Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis. M. G. H. Ss. XV. 963—64.

³ Balics Lajos: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedé-

ség. 1901. 252. — Arch. Ért. 1890. 364—66. (Bella Lajos ismertetése.)

⁴ Máthes Joannes: Veteris Arcis Strigoniensis... descriptio 1827. 23—24.

⁵ Fettich i. m. (Arethuse, 1926.)

⁶ Hampel i. m. 115. 13. tábla.

lehetőleg sima és nyers farudat használhattak, de nagy háztartásokban vasnyárs használatára is gondolhatunk. A nyárs két végének föltámasztására két állvány volt szükséges, hogy a nyársat tengelyként lehessen forgatni. *Életrajz*

Ételnek leginkább a húsokat kedvelték. Húsevésről beszél pl. a sanct-galleni kaland leírása vagy az a két elbeszélés, amely — ha nem is egykorú

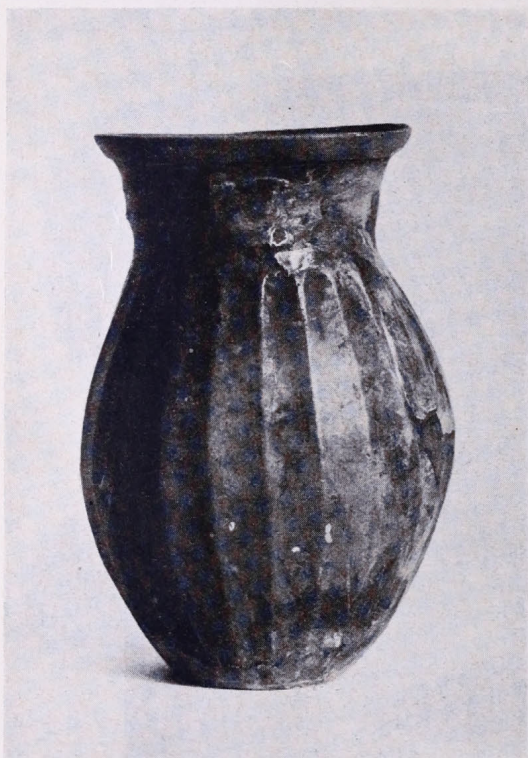
Bócsai arany pohár. (Magyar Nemzeti Múzeum.)

forrásban — Szent István életének Sz. Güntherrel, illetve Sz. Henrik lázadó öccsével, Konráddal való epizódját mondja el.¹ A húsevés felkarolása különben önként következik abból, hogy őseink főfoglalkozása a nomád korszakban az állattenyésztés volt. A kereszténység fölvétele után azonban a lóhús fogyasztása, mint a pogányságra való reminiscencia, úgy látszik, háttérbe szorult.

¹ Vita b. Guntheri eremita c. 4—5. M. G. H. Ss. XI. 277. — Historia imperatorum a. 1025.

Menckenius Ss. germ. III. 85—86. Gombos A. szíves közlése.

Itt kell megemlítenünk az egyes külföldiek részéről itt-ott még ma is hallható rágalmat a nyereg alatt puhított húsról. Nyers húst őseink bizonyosan tettek a ló hátára, hogy a feltörést megakadályozzák vagy legalább közönbösítsék, de ilyen hús megevése magyar embernél sohasem kerülhetett sor.¹ Ellenben a nyeregkápára akasztva igenis hordhattak őseink húskonzervet vagyis először megsütött, megszáritott s azután a szellőzés biztosítása végett apróra tört húst, amelyet zacskóba rakva könnyen szállíthattak a könnyű lovasok is és vízbe szórva, különösen üstformájú edény-

Bócsai korsó. (Magyar Nemzeti Múzeum.)

Kiskörösi-vágóhidi lelet. (Magy. Nemz. Múz.)

ben egy-kettőre elkészíthettek tápláló gulyáslevesnek. Igaz ugyan, hogy az erről szóló leírás csak Anjou-kori,² de semmi bizonyíték sincs amellett, hogy ez az eljárás a honfoglaláskori vagy mondjuk Szent István-kori magyarok előtt ismeretlen kún találmány lett volna.

A húsok között külön is ki kell emelnünk a vadhúst. A hatalmas erdőségekben, mocsaras vidékeken bőségben volt a vad, s a vadászat nemcsak nemes szórakozás volt az előkelők számára, nemcsak valóságos had-

¹ Hóman i. m. I. 106. — Solymossy: A nyereg alatt puhított hús mende-mondája. Ethnographia. 1921. 120—23.

² Villáni Máté krónikája c. 54. (Középkori krónikások VIII—IX. 259.)

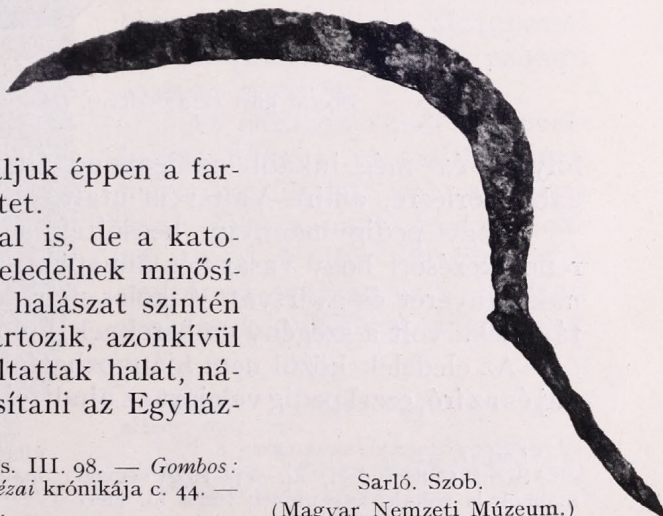

Asszonyfai aranycsésze. (Szombathelyi Múzeum.)

gyakorlatszámba ment a harcos férfiaknak a bölény, farkas, medve és vaddisznó vadászata, hanem általában bőséges táplálékot nyújtott az egyszerű emberek számára is. Nagyobb lakomákhoz szinte kötelező fogás a vaddisznó, amelynek elejtése főként a házigazdának lehet dicsősége. Ilyen kapcsolatban különösen érdekes forrásaink tudósítása, hogy Szent Imre éppen akkor lett vadászaton vadkan áldozata,¹ mikor koronázására folytak az előkészületek.

A vadászathoz természetesen elengedhetetlen volt a kutya, amely a vadat fölajtja és üldözi. Az egyház maga sem ítélte el a vadászatot, de papjaitól már nem vette jó néven, ha vadásztak. Ellenkezőleg, nem egyszer olvassuk, hogy egyházi emberek még dúvadakat is megszelídítettek, ahogyan pl. Szent Gellért életrajzában találjuk éppen a farkassal és szarvassal való történetet.

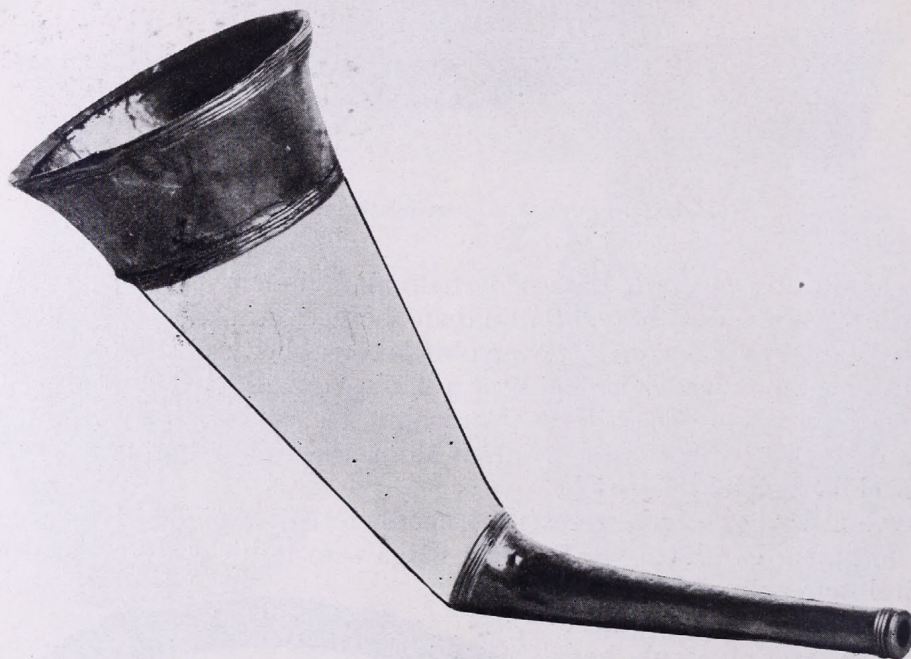
A húsok közé tartozik a hal is, de a katolikus egyház ősi idők óta bőjti eledelnek minősítette a halat. Minthogy pedig a halászat szintén a magyar ősfoglalkozások közé tartozik, azonkívül folyóink, tavaink bőséggel szolgáltatnak halat, nálunk könnyen meg lehetett valósítani az Egyház-

Sarló. Szob.
(Magyar Nemzeti Múzeum.)

¹ Annales Hidesheimenses M. G. H. Ss. III. 98. — *Gombos*: Catalogus fontium hist. Hung. I. 141. — *Kézai* krónikája c. 44. — *Szentpétery*: Scriptores rerum Hung. I. 172.

nak s húseledelektől való megtartóztatást bizonyos időkre előíró rendelkezéseit. A helyzetre különösen jellemző Szent László törvénye,¹ mely egyenesen megbélyegzi az olaszokat (helyesebben belgiumi vallonokat!), hogy bőjti napokon a jobb magyar szokással szemben nem tartóztatják meg magukat a húseledelektől. Mivel pedig a törvény itt már szokásról beszél, a képet nyugodtan mondhatjuk jellemzőnek Szent István korára is.

A húsok mellett nem hiányozhatott őseinknél sem a tészta- és természetesen elsősorban a kenyér. A magyar búza már akkor áldása volt a magyar földnek. Liszté kézi malmokon is őrlhették, sőt Szent Gellért legendájában Valter egyenesen azt mondja, hogy azon a vidéken másféle malom nincs is. Ebből azonban éppen nem következik, hogy az ország

Bócsai kürt (kiegészítve). (Magyar Nemzeti Múzeum.)

folyóit és még inkább az igavonó állatokat nem használták volna föl gabonaőrlésre, amire Valter is utalt.²

Hogy pedig mennyire becsülték a kenyeret, mutatja Szent László rendelkezése,³ hogy vásár- és ünnepnap a hívek ajánljanak föl az egyháznak kenyeret és gyertyát. A köles már a vándorlások idején is rendszeres tápláléka volt a szegény embereknek, különösen ha tejjel tudták elkészíteni.

Az eledelek közül nem hiányozhattak a tej és termékei, nevezetesen a vaj és az író, ezzel pedig velejárt az aludttej fölhasználása, valami joghurtféle.

¹ Lad. I. 32.

² Szent Gellért leg. 14. fej. Hogy egyéb malmok is voltak, ugyaninnen tűnik ki, mert

állati erővel és mesterséges hajtással működő malmokról is szó van.

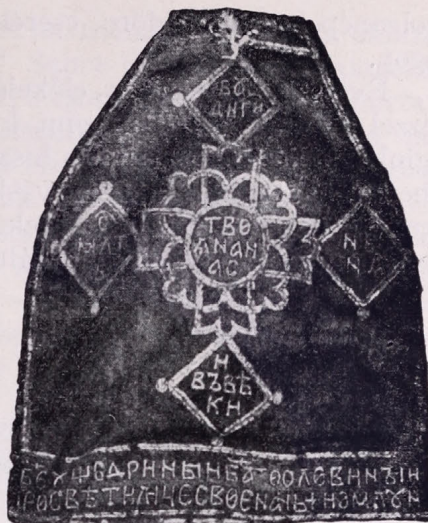
³ Lad. I. 11.

A növényi eledlek akkor sem hiányoztak és különösen az egyházi emberek számára előírt böjti napokon egyik legfőbb táplálékot szolgáltatták. Itt-ott a főzelékhez nem engedték meg húseledel (föltét) hozzáfőzését, sőt büntették,¹ de nálunk erre semmi adat nincs. A gyümölcsök közül külön is van említve a dió, azzal kapcsolatban, hogy a legenda szerint Szent Zoerárd-András remete a nagybőjtöt negyven dióval böjtölte át. A tihanyi alapítólevélben a körtvél-fa szerepel.

Az ételek ízes elkészítésére, fűszerezésére bizonynyal kezdettől nagy gondot fordítottak. Sőt a Maroson szállítottak, mint Ajtony történetéből tudjuk. Jelentőségét mutatja, hogy már Szent István korában is királyi monopólium és nagy jóveldelmet is jelent. A finomabb fűszerek jelentékeny része keletről került hozzánk és általában Európába. Cukor nem lévén, édesítésre a mézet használták, s ezért mindjárt kezdetben a méhészettel is kellett foglalkozni. Okleveleink is tanúskodnak, hogy már a XI. században külön szolgacsaládokat rendeltek a méhészetre.²

Padlóégla. (Esztergom, Sz. Lőrinc-templom.)

Szent István tarsolya
a bécsi kapucinusok kincstárában.

A tálalás nagy leleményességgel történt. Másképpen nem volna elképzelhető a Szent Güntherrel kapcsolatos kedves jelenet Szent István udvarában, mikor a szent király a fácánpecsenyével próbára tette a szigorú aszkéta remetét.

Az előzményekből is következik, hogy a jó szakácsoknak nagy becsületük volt mindenfelé.³ De a nagy háztartásoknál, pl. a királyi udvarban sok segítőre is szükség volt. Az ilyen szakácsok tulajdonképpen mint

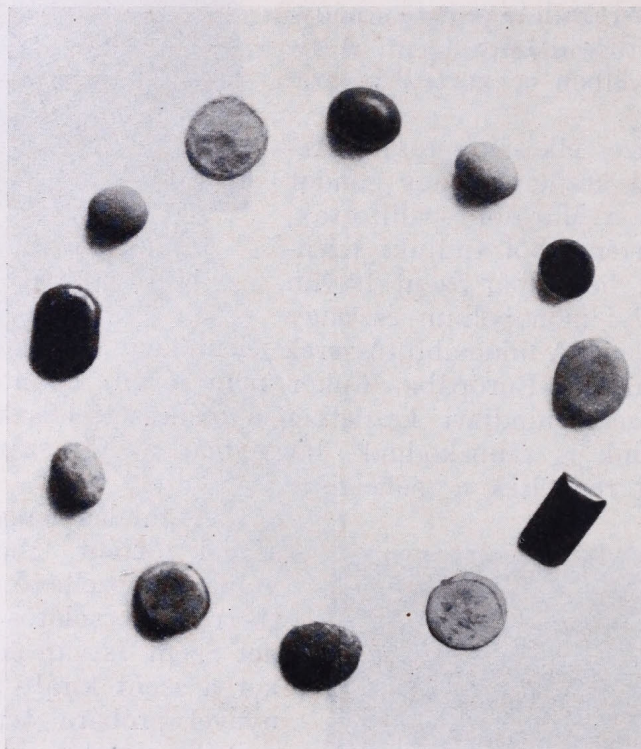
¹ Grupp: Kulturgeschichte des Mittelalters. 1921. 210.

² Pl. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében. (Knausz, Monumenta I. 54.)

³ Grupp i. m. I. 211.

szolganépek időről-időre cserélődtek. Ilyen szakácsok voltak pl. Dorogon.

Évőeszközt még az előkelők között is kevesen használtak, hanem kézzel nyúltak a tálba, mint külföldön is szélkében szokásos volt.¹ Még leginkább kést használtak, hiszen ezt más célokra is gyakorlatiasan föl lehetett használni. Néhány vaskés honfoglaláskori sírokból is került elő, nem éppen mint fegyver. Nyele bizonyára fából készült, mert mindegyik ilyen kiegészítő rész nélkül találtatott, más anyag pedig bizonyára jobban

Középkori nyakdísz. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

konzerválódott volna a földben. Valószínű, hogy amennyiben használták, legtöbbször fából készült a kanál is, mert a fakanál is elkorhadt. Bizonyára ez is oka annak, hogy Szent István korából semmiféle kanál-lelet sincs hazánkból. Az előkelők csak nemesfém-ből készült kanalat használhattak, amelyet pl. Sanct Gallenben az előkelő vendégnek külön nyújtott a fől-szolgáló testvér.² Villa használatáról semmiféle adatunk sincs, nem is valószínű, hogy használatban lett volna, mikor a nyugati országokban

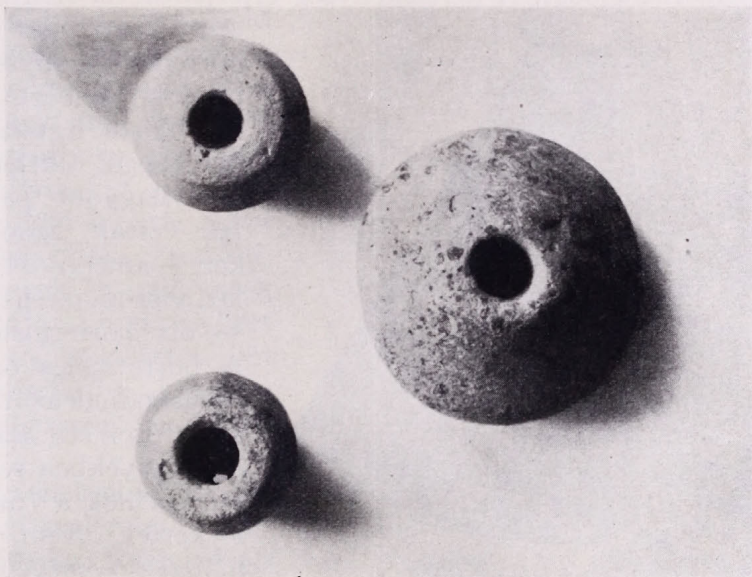
¹ *Grupp* i. m. II. 302.

² U. o. — Az avar korszakból nálunk is van kanál-lelet. Pahi-pusztáról (Pest m.). — *Fettich*:

i. m. VI. Tábla. Ugyanő bemutat két fog-piszkálót is.

is csak a középkor vége felé jött divatba, és használatát egyenesen oktalan fényűzésnek minősítették (pl. Itáliában).¹ Sanct Gallenben a kalandozó magyarok a csontokról úgy rágták le a húst, a csontokkal pedig dobálóztak.

Az étkezés valósággal ünnepélyes formában történt, amint a nép bizonyos szokásai (kenyérszegés, italból az első korty kiöntése, különösen a zsenge megbecsülése stb.) ma is mutatják. De ha más nem volna, elég rámutatnunk Anonymusra, aki szerint őseink a fontosabb eseményekkel kapcsolatban fecerunt magnum áldomás, amely szóban a vallásos elem (áldás) is megnyilatkozik. Igen találóan egyezik ezzel Csanád vezér eljárása, aki az oroszlámosi nagy győzelem után, majd pedig a monostor fölszentelése alkalmával nagy vendégséget adott.²

Orsógombok. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

A király asztalához meghívást kapni nagy kitüntetés, mint Szent Gellért legendájából tudjuk. Az Ottók és II. Henrik császár a nagy ünnepeket más-más helyen ülték meg istentisztelet utáni ünnep étkezéssel, melyen az ország nagyjai is közreműködtek.³

Haláleset alkalmával tort tartottak, sőt a halál évfordulójának megünnepléséről is gondoskodniok kellett az e célra rendelt torlóknak, szlávok néven dusnokoknak (dusa-lélek). Lehet, hogy már ekkoriban megkezdtek a hónapok elején tartott torok szokását, amiből a kalendások, kalandosok társulatai alakultak.⁴ Vendégséget ezeken is tartottak, nem ritkán túl-

¹ Feldhaus i. m. 255—56.

² Szent Gellért leg.

³ Pl. Quedlinburgban: Thietmar IV. 7.

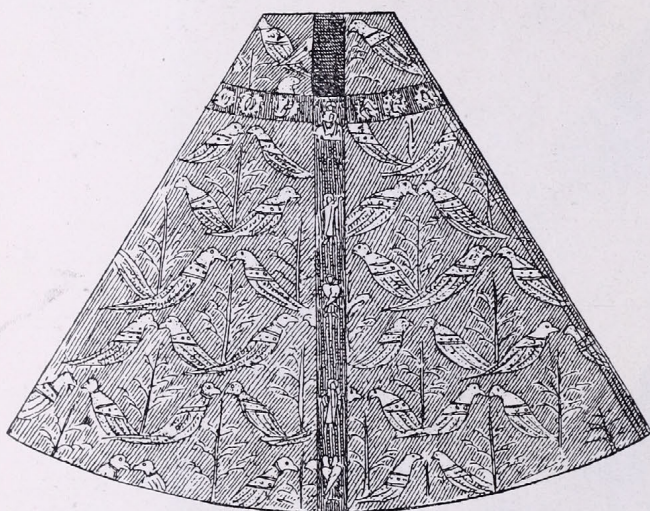
M. G. H. Ss. III. 770. V. ö. *Madzsar Imre*: Szent Imre herceg legendája. Századok, 1931. 46.

⁴ Erdélyi László: Magyarország társadalmi XI. századi törvényeiben. 1907. 86—87.

zásba is mentek, miért is a szerzeteseket eltiltották a torok látogatásától.¹

Étkezés alkalmával őseinknél is szerepelt az ital. Legtermészetesebb, egyszersmind legegészségesebb ital a víz, nevezetesen a forrásvíz, ami a települések helyének kiválasztásában jelentékeny tényező. Félig-meddig táplálékszámba is megy a tej: a tehén, a birka, a kecske teje mellett az erjesztett kancatej, amelynek használatát őseink még keletről hozták magukkal. A szeszes italok közül kétségtelenül ismerték a bort és a sört.

A bor a szőlőtermeléssel kapcsolatos élvezeti cikk. Ismeretes, hogy hazánkban már a rómaiak idején volt szőlőtermelés, ami a későbbi századokban is megmaradt. A sanct-galleni kaland is úgy tünteti föl őseinket, mint akik ismerik a bort. A kereszténység elterjedésével szintén szükségszerű kapcsolatban van a

Szent István metzi miseruhája.

(Karácsonyi János: Szent István király élete c. műből.)

bortermelés, hiszen a szentmisében a bort nem lehet nélkülözni. Kétségtelen bizonyossággal állíthatjuk, hogy ahol nagyobb papi testületek voltak, azon a környéken — amennyiben az éghajlati viszonyok megengedték, — ott bortermelés is volt. A bortermelés ősi voltáról tanúskodnak azután az egyes kolostorok stb. alapítólevelei is, amelyekben rendszeresen szerepelnek a vineák, a szőlőskertek. Nem lesz talán hiábavaló megemlíteni azt is, hogy főként azokon a helyeken voltak régen is

boraink, illetve bortermelés, ahol latinok, másképpen olaszok (helyesen vallonok) telepedtek meg, így pl. Esztergomban.

A sörnek őseink különféle fajtáit ismerhették. A húnoknál a medos és a kamos nevű ital volt divatos, amelyet pannón-módra árpából készítettek.² Árpád-kori okleveleink a szolganépek szolgáltatásai között sűrűn emlegetik a sört (cerevisia), de nem ritkán találkozunk mézből készült sörnek, a márcnak említésével is (Márcadó falu).

Étkezés alkalmával, különösen ha italt is fogyasztottak, őseinknél sem hiányzott a jókedv. Sanct Gallenben a vitézek daloltak vagy inkább kurjongattak, mert Ekkehard szerint vadul kiáltoztak isteneikhez. Széles

¹ Lad. I. 39.

² Priszkosznál. A bizánci követek kapták

a medost, a szláv met-et (mézsör) szolgálák² a kamost, az árpalét, eledelül kölest adtak.

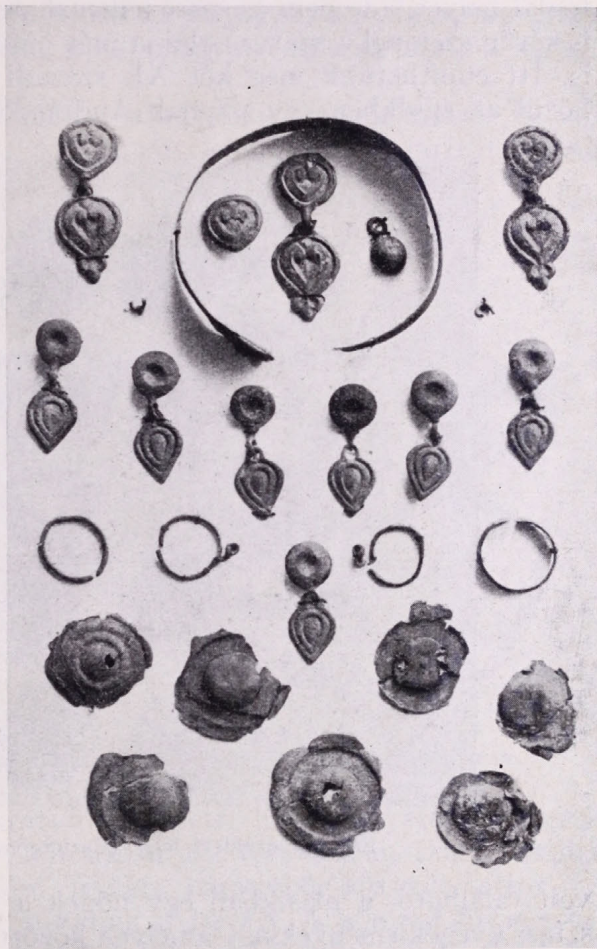
jókedvükben birkózni kezdtek és tréfából csontokkal dobálták egymást. A torok alkalmával bizonyára nem mindig tartották meg az illendőség határait, sőt megtörtént az is, hogy a templom cimiteriumában táncra perdültek. A németeknél agapéféléket is tartottak, pl. Szent Emmerám tiszteletére. Egy ilyen lakomán Nagy Ottó is részt vett, sőt ő kezdte meg ezzel a verssel: «Wessen Wein ich trink, dessen Lied is sing.» A császár példáját követték az alattvalók az éneklésben is.¹

Még kevésbé hiányozhatott az ének az istentiszteleteken. Regensburgi Arnold Esztergomban járva, maga is eszközölt némi módosítást az egyházi énekben, amin természetesen latin szövegű gregorián dallamokat kell értenünk. A világi énekről Szent Gellért legendája tudósít, amely szerint a magyarok symphoniája Szent Gellért figyelmét is fölkelte, sőt derűs hangulatba hozta a szent püspököt és kísé-
rőjét.

A régi énekmondók, igricsek, eddigi ismereteink szerint fúvós hangszereket is használtak és bizonyosra vehető, hogy a dob sem hiányzott őseinknél. Húros hangszerről nem hallunk ez időben, de még az avar korából ismeretes a sírleletben is előkerült kétágú pásztorsíp, a Lél-mondából pedig emlékezetes Lehel kürtje, bár erről megjegyezhetjük, hogy a jászberényi kúrtához aligha van köze.

Az életszükségletekhez tartozik a ruházat is.

A külső megjelenés, sőt a pompás öltözködés értékelése nem a Kárpátalji hazában fejlődött ki. Motívumait őseink vándorlásukból hozták ma-

Bajóti lelet. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

¹ Grupp i. m. II. 306.

gukkal, megkülönböztethetők a perzsa sassanida és alán elemek is, de egyébként egészen egyéni fejlődés és sajátos magyar forma állapítható meg. Lassankint bevonulnak az öltözet, a diszítés, az ékszer diszítő motívumai közé a kereszténység eszméi és szimbolumai is. A különböző motívumok keveredésére érdekes példa a bezdédi tarsolylemez, hol a kereszt a keleti életfa szimmetrikus kompozíciói és két ragadozó alakjai között foglal helyet,¹ de nem kevésbé jellemző, hogy a későbbi középkor folyamán is sűrűn szerepel a szarvas alakja még egyházi, templomi vonatkozásokban is. Itt említhetünk meg két XI. századi esztergomi sírleletet is, amelyek közül az egyikben egy papnak András-keresztrel diszített ezüst gyűrűje

Esztergom-vidéki lelet. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

volt található, a másikon egy nőnek a nyakdíszé került elő karneol és színes üvegékítményekkel, amelyek között a középső helyet egy érdekes fonásos végű román kereszttel diszített kerek kristálylap foglalta el.

A vászonneműeket az asszonyok készítették. Sírjaikból orsógombok, az avar korban tűtartó csonttubusok is kerültek elő. A fonalat ők fonták, szőtték, a ruhát ők varrták, diszítették. A vászonruha használatáról a nagyteremiai sír vászonmaradványai tanúskodnak és hogy lószőrből készült nemezük is volt, a szolymai sír leleteiből is bizonyos.² A felső ruhák szövetét nagyrészt külföldről hozták, a formát azonban itt adták meg

¹ Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság művészete. 1935. 12—13.

² Hampel i. m. 43—44.

mind a férfi, mind a női ruháknak. Ide kell részben vennünk még az egyházi ruhákat is, mint erről éppen a koronázási palást tanúskodik, miután a XIX. János pápának küldött metzi miseruha a korabeli egyházaknak juttatott egyházi fölszerelésekkel együtt elpusztult.¹ Itt készült az ékszerek legnagyobb része is, mert ha az ú. n. honfoglaláskori sírokban kerül is elő külföldi pénzdarab, az ékszerek akár ezüstből, akár aranyból készültek, vagy csak arannyal befuttatott bronz volt az anyaguk, az Árpád-kor egész folyamán teljesen magyar jellegűek, tehát magyar emberek kezéből kellett ki is kerülniök.²

A honfoglaló magyarságról ránk maradt följegyzések szerint őseink szerettek ruhában is a pompát. A Kálmán király idején tartott tarcali zsinat rendelkezései között találunk egyet,³ amelyből egész részletességgel kapunk fölvilágosítást a XI. századi öltözködésre vonatkozóan: az előkelők ruhájának szövete sárga, piros, zöld vagy tarka színű, a ruhát selyemdiszítések ékesítették sok ezüstös, aranyos pitykével, gombbal, kapoccsal. Lábukon csizma, saru vagy cipő, a lovaglás miatt testhez álló nadrág volt. A mentét akkor is prémekkel szegélyezték, prémes díszű volt a süveg is, ha nem is készült teljesen prémből. A díszöltözetet keztyű egészítette ki. Az egyszerű emberek nyári öltözete a lenge magyar volt akkor is. Téli időben szűrt, testhez álló ruhát, subát kellett használni, fejükre báránybőr süveget tettek, ez utóbbi a hadakozás alkalmával sisaknak is bevált. A könnyű lovas páncél gyanánt bőrzekét használhatta,⁴ de ha módja volt, azt is díszítette sujtással, pitykével.

Még a férfiak öltözetéhez is tartoztak ékszerek. Hajukat rövide, kopaszra nyírták, de hosszú üstököt eresztettek, ezt a fül körül s vég-

Hajszorítók. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

¹ Karácsonyi János: Szent István király élete. 1904. 81—83. — A Szent István sapkájának mondott bécsi szövetmaradványról l. Hampel i. m. 229—236., 97. tábla. Ha tarsoly-nak vesszük, semmi ok sincs rá, hogy hitelességében kételkedjünk és a szent királytól ránk maradt ereklyének ne tiszteljük.

² Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete. 1937.

³ Colom. decr. 70.

⁴ Hóman i. m. I. 106. — Villányi Máté i. h. — Hampel i. m. 43—44.

zöldesű arany, -ezüst - vagy bronzkarikába, ú. n. hajszorítóba fogták, amint ezt igen érdekesen és világosan szemléltetik a regensburgi dóm Szent István korára valló oszlopfejeinek ábrázolásai.¹ Ujjukon gyűrűt, nyakukban nem ritkán a férfiak is több fonatból csavarosra font karikát viseltek. Süvegjükön, ruhájukon nem takarékoskodtak a díszítéssel: nem csoda, hiszen a fegyvereik is tele voltak díszítésekkel, sőt lovaik szerszámain is jellegzetes, rendszerint aranyozott díszítéseket alkalmaztak. Jellemző, hogy a bajoroknál a Lech-mezei csata után évtizedek múltán is fennmaradt annak az emléke, hogy milyen rendkívül nagy gazdagság ékesítette Lehel vezér hadi öltözetét, mikor abból három font nemes ércet tudtak kiolvasztani.²

Gyűrűtípusok. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

A női öltözködés szín és pompa tekintetében nem maradhatott a férfiaké mögött. Így már a szövetek finomsága föltétlenül bizonyosra vehető, mikor az esztergomi bencés apácák legalább is szemfödőnek szintén finom szövetet használtak az egyik XI. századi sírlelet tanúsága szerint. A nők hajukat csontfésűvel fésülték, de hajviseletükről nincs konkrét adatunk. Nem hiányozhattak az ékszerek a nőknél sem. A hajban, fülben, nyakban, ujjakon, karon arany, ezüst, a szegényebbeknél bronz ékszerek csillogtak. A nyakdísz nem ritkán gyöngyökből állott, igen sokszor üveg-

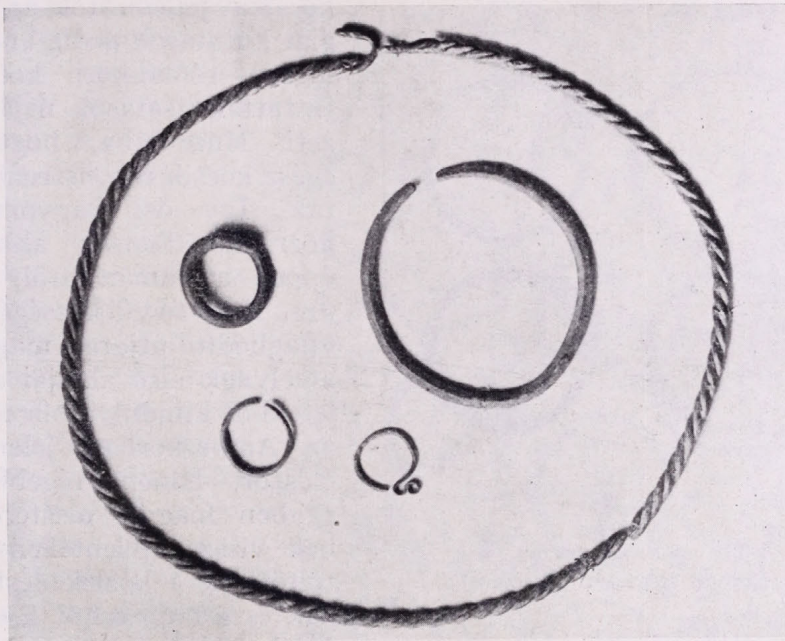
¹ László Gyula dr. szíves közlése. A fényképek legközelebbi munkájában fognak megjelenni.

² Hóman i. h.

gyöngyökből, amelyeknek a formája azonban egészen más volt, mint az avarkori gyöngyöket jellemző dinnyemag-alak. Előfordult, hogy a gyöngyök, színes kövek (karneol) közé egy-egy ezüsdénár volt fűzve, ami mindjárt korhatározónak is alkalmas a sírletben.

A férfi és a nő munkaköre között szinte áthidalhatatlan a különbség, hiszen külföldön voltak, akik a nőt nem is vették embernek a szó teljes értelmében, bár e felfogás ellen az Egyház is tiltakozott.¹

A férfi a családfenntartó és ezzel kapcsolatban övé a külső tevékenység. A király, az ispánok, a nemzetségfők az ország dolgait intézik, és még Freisingi Ottónak is föltűnik, hogy a magyarok a király

Nyakdísz. Dömösi lelet. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

tanácsában (Szent Istvánnál: *regalis senatus, regale concilium, primatum conventus*) mennyire buzgólkodnak,² amihez a kormányzás különféle ágai-
ban való tevékenység kapcsolódik. Az ország ügyeinek intézése a királynál és az ispánoknál szoros kapcsolatban van a birtokkezelés ügyeivel.

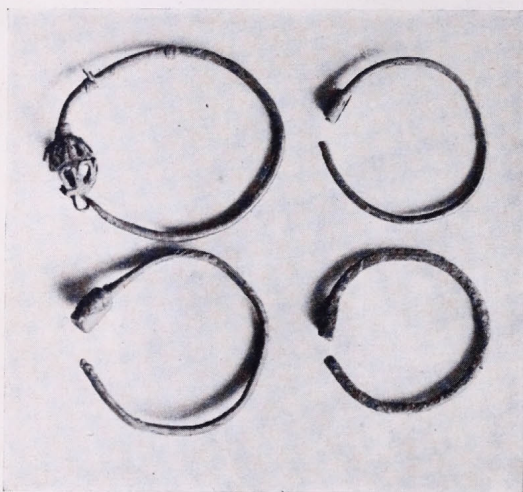
A királyé az országban a legnagyobb földbirtok. Jövedelmének legnagyobb részét naturáliák teszik, amiket lehetőleg a termelés helyén kell átvennie és mindjárt a helyszínén udvarával együtt elfogyasztania. Így az országot gyakran bejárta, rendesen nagy és fényes kísérettel, hiszen ez volt az előkelők szokása mindenfelé, már biztonság és tekintély szempontjából

¹ *Grupp* i. m. I. 188. (585.)

² *Freisingi Ottó* i. h.

is. A közlekedés legfőbb eszköze a ló, de kétségtelenül jelentékeny szerepet töltött be a kocsi is. A magyar honfoglalók már hoztak magukkal kocsi-típust, amely a végtelen puszták, nálunk a homokos talaj okozta nehézségeket könnyen legyőzte. A könnyű homokfutó mellett azonban másfajta kocsira, hintóra is szükség volt. Erre szerelhettek ernyőt az időjárás viszonyosságai ellen, úgyhogy ilyen kocsiban kényelmesen utazhattak nők és gyermekek is, ha a szükség úgy kívánta, hogy ezek is útra keljenek. Szent Gellért maga sem utazott lovon, mint korábban szokásos volt, hanem kocsit csináltatott, ez pedig oly ügyes volt, hogy útközben olvasni, sőt írni tudott rajta.¹

A Dunántúl már a kelta időkben híres volt kocsijairól, a római kori síremlékek megőrizték a formákat is, amelyek a két, illetve négyfogatú

Fülbevalók. Esztergom.
(Esztergomi Régészeti Múzeum.)

kocsikat jellemezték, az archaeológiai kutatások pedig annyi kelta-, illetve római-kori kocsirészletet juttattak ásatások útján a Nemzeti Múzeumba, hogy ezekből egész kocsik rekonstruálhatók voltak. Így ősi hagyományok is közreműködhetnek abban, hogy éppen a Dunántúlról, Komárom vm. Kocs nevű községéből indult világhódító útjára a magyar kocsi, amelynek első alakjai a szükségletekből kiindulva bizonyára nem az Anjou-korban jelentek meg először, hanem régebbi időkre, egyben magyar mesterekre mennek vissza. Jelentékeny szerepet töltött be a közlekedésben a csónak és a hajó is, pl. a sószállítás-

nál. Kialakult már a pesti rév fontossága is, mint éppen Szent Gellért vértanúságának történetéből látható. És hogy a szent királynak milyen nagy gondja volt a közlekedés zavartalanságára s ezzel kapcsolatban az ország becsületére, azt a hazánkon átvonuló zarándoklatok, illetve egy beköltöző besenyő-csoport ismeretes története tanúsítja.

Az ispánok egy-egy kiszállás alkalmával számolnak be sáfárkodásukról, a király pedig meghallgatja az ügyeket és intézkedik, esetleg bíraskodik. Meg-megjelenik a főpapoknál, a kolostorokban és ilyen alkalomkor maga is részt vesz az istentiszteleten. A szerzetesek eléje vonulnak hódolatra, mint ezt Szent Imre legendájából is tudjuk. Az ifjú herceg maga is részt vesz királyi atyjának ilyen útjain, és így történhetett a Boldog Mórral kapcsolatos kedves csók-jelenet.²

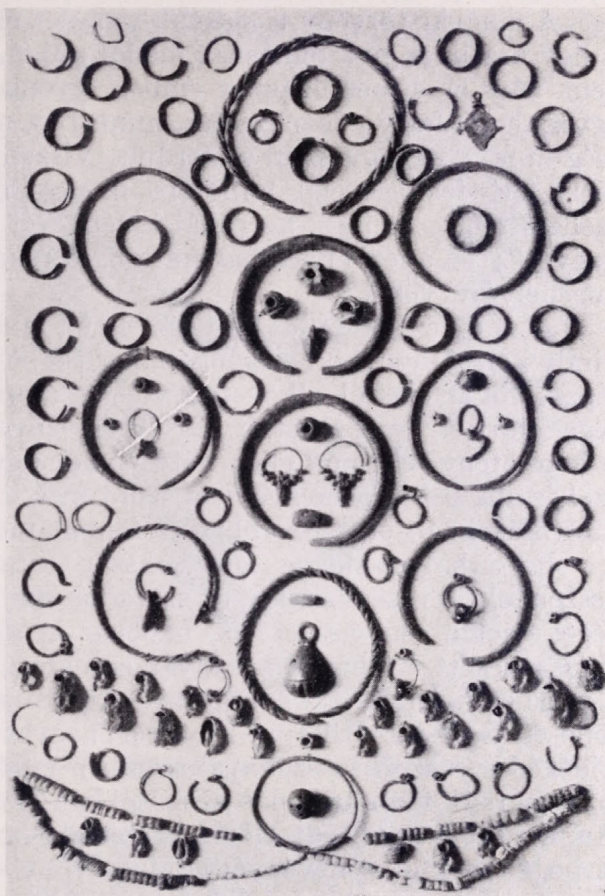
¹ Szent Gellért leg. 14. fej.

² Szent Imre leg. 3. és 4. fej.

A nevelés gondja, egyáltalán a családdal való foglalkozás a nő föladata és hivatása. Szent István felesége, Boldog Gizella nem is szerepel a szent király életében országos vonatkozásokban, hanem a család, a háztartás ügyei mellett az egyházak fölszerelésével foglalkozik, templomi ruhákat készít és készíttet.¹ A családanyára van bízva a fiú nevelése is, míg kicsiny; de mihelyt serdülni kezd, az apa veszi gondjaiba és a fiúnevelésben éppen a szent király jár elől jó példával, mikor a trónra készülő fia számára megírja az Intelmeket, a magyar Corpus Juris első törvénykönyvét s egyszersmind minden nevelésnek örökszép és örökértékű bölcs reguláját, a történeti adatok szerint is gyakorlati bevezetés és szoktatás mellett.

A család tagjainak, a gyermeknek megbecsülése a házasság keresztény fölfogásából is következik. A rokoni szeretetnek igen szép példáit látjuk éppen Szent István udvarában, ahogyan a szent király fölkarolta Edmund és Edvárd menekült angolszász királyfiak ügyét. De kitűnik a legenda azon megjegyzéséből, amely szerint Szent István maga figyelmeztette volna Vazul fiait a menekülésre. Viszont, ha a nemzet vagy a kereszténység életbevágó érdekeiről volt szó, a nagy király még legközelebbi rokonaival szemben is hajthatatlan tudott lenni.

A házasság keresztényszellemű fölfogása az adatokból következtetve elég hamar meggyökerezhetett, bizonyára azért, mert a házasság tisztasága a honfoglaló magyaroknál is nagy becsületben állott. Jellemző adat,

Szobi sírmezőből. (Esztorgomi Régészeti Múzeum.)

¹ Rankl I. — Schmid M. W. — Vértess I.: Gizella, Magyarország első királynéja. 1935. kül. 46—54.

hogy a legenda Szent Istvánnak Koppány ellen való föllépését azzal okolja meg, hogy az Szent István anyját vérfetrőző házasságra akarta kényszeríteni. Szent Imre szűzi házasságát, amely talán nem volt egyedülálló jelenség, a legendában megnyilatkozó közvélemény magasra értékelte, viszont a házasságon kívüli paráznaságot a törvény is keményen büntette,¹ bár még mindig szinte össze sem hasonlítható a lengyelek szigorú eljárásával.²

A magyar törvény a hatodik parancs ellen való vétségeket egyébként is úgy kezeli, hogy a bűnösnek módot adjon a javulásra, bár természetesen nem nézi el a némiképpen emberi gyöngeségnek minősíthető ügyeket. Így érthető, hogy a leányrablás, mintegy a magyar őskorra való visszaütés, még mindig elég gyakran előfordult. Viszont megtörtént az is, hogy valamely férfi felesége elől külföldre menekült: az ilyen «özvegy» csak úgy mehetett újra férjhez, ha ruhái kivételével mindent régi férje birtokában hagyott; ha a férj ennek hallatára haza jönne, más feleséget csak a püspök engedélyével vehet.³

A keresztény hit és életmód meggyökereztetése a szent király kormányzati programjának sarkalatos pontja: törvényei erőlyesen lépnek föl az ellenük elkövetett vétségek esetén, ha kellett, de nagy szelídséggel járt el, amíg lehetett. Egyik törvénye hétszer is a püspök elé utalja a keresztény életmód ellen vétő ember ügyét.⁴ A pogányság az emberek szokásaiba belegyökerezve nem szűnt meg mindjárt, hanem babonáságban, ráolvasásokban stb. továbbra is fönmaradt.

Ez a babonáskodás igen sokszor kuruzslásszámba vehető. A javasasszonyok, javasemberek még századok múlva is gyakran fordultak betegségek esetén ráolvasásokhoz, babonás kenőcsökhöz, a diagnózis megállapítása végett értelmetlen magyarázatokhoz, amikben azonban nem ritkán a népmesék fantáziája érvényesül, egyben a régi regevilág él tovább. Különösen is megemlíthetjük itt a régi nagyasszony tiszteletét, amely Szeged vidékén a szűz Kisasszonnyal szemben különösen a családi vonatkozásokban maradt fön babonás szokásokban, kuruzslásokban.⁵ (Később Szent Anna tisztelete terjedt el országszerte és nagy kedveltsége megszüntette a pogányság e csökevényét.)

Az ilyen ügyekben különösen is szerephez jut a bíró szigora helyett a pap, a püspök, aki a népnek valóban megértő atyja, orvosa, segítője, mestere. Szent István törvénye a püspök elé utalja a hamuból (vagy inkább égett csontokból) való jövendőmondást.⁶ A boszorkány (striga) elsősorban a hit ellen való bűnben látszik vétkesnek, mert a paphoz utasítják a hitban való oktatás végett (ad fidem docendam). A szemmel, ráolvasással való megrontás esetét a törvény úgy fogja föl, hogy ezzel valakinek az értelmét,

¹ Steph. I. 25., 26.

² Thietmár VIII. 2. (M. G. H. Ss. VII. 861.)

³ Steph. I. 28.

⁴ Steph. I. 12.

⁵ A magyarság szellemi néprajza I. 1936. Különösen 155—160., 190., 211—215., 229—245., 342—452.

⁶ Steph. I. 32.

sőt életét is tönkre lehet tenni s ezért itt szigorúan jár el, az ilyenek elkövetőit a sértettnek vagy szüleinek kezébe adja.¹

A törvényből következtetve elég sűrűn fordultak elő a régi életmód megszokásából eredő büntettek: a hatalmaskodás, a hajlandóság, hogy kiki karddal vegyen magának elégtételt. Ebben a pontban a szent király sem ismert kiméletet: ugyanazzal a karddal ölessék meg!² Hasonló szigorúsággal bünteti a törvény a király ellen való összeesküvést és lázítást:³ látszik, hogy a régi rend hívei a magyar büszkeségre hivatkozva készek voltak megrontani a társadalmi békét.

Üveggyöngyök a kovácsi temetőből. (Esztergomi Régészeti Múzeum.)

A büntetések a bűn megtorlása mellett első sorban elrettentő hatást akarnak elérni. Elég gyakori a halálbüntetés, szerepel a szemet-szemért elve, elég gyakran alkalmazzák a botot, a korbácsot is, amit a földesúr is kiszabhat szolgájára. Ezzel szemben Szent Gellért legendájából ismeretes az a jelenet,⁴ mikor a szent püspök a megkorbácsolásra ítélt embert csókokkal és bocsánatkéréssel engeszteli, pedig az ítéletet végre sem hajtották, de véres csikok festésével a büntetés hatását eléggé szemléltették.

Szent Gellért életének e jelenete az engesztelés szellemének megnyilatkozása. A keresztény aszkézis a hibáktól való megszabadulás végett az engeszteléshez és az önsanyargatáshoz fordul.⁵ Az engesztelés szelleme

¹ Steph. I. 31.

² Steph. I. 32.

³ Steph. I. 16.

⁴ Steph. II. 17 (55.)

⁵ Szent Gellért leg. 13. fej.

talán legszembetűnőbben Szent Imre életében nyilatkozik meg, mikor a tisztalelkű ifjú éjszaka fölkél ágyából és könnyhullatással könyörög bűnei bocsánataért.¹ Az aszkézisnek erős képviselői Szent Gellért önsanyargatásai és Szent Zoerard-András virrasztásai meg böjtölései. Ehhez képest már nem tűnik föl szigorúnak pl. a dortmundi zsinat rendelkezése,² amely szerint a nagyböjton és kántorböjtkön kívül, továbbá az apostolok ünnepeinek és Nagyboldogasszonynak vigiliáin kívül szigorú böjttel kell megtartani Szent János, Szent Péter és Pál, Szent Lőrinc és Mindenszentek vigiliáit meg a karácsony előtt való pénteket. E napokon a híveknek kenyéren, són és vízen kell böjtölniök. Jellemző azonban Szent István mély lelkiségére az az egyébként nem hiteles adat,³ amely szerint a szent király éppen vendégével szemben mutatott rá erélyesen a lelki megtisztulás és az önfegyelmezés szükségességére, mert ez még a nagypénteki böjt megtartásánál is előbbre való.

Az engesztelés szelleme nyilatkozik meg az alamizsnálkodásban is. Ennek egyik formája a szegények közvetlen segítése. Erre a szent király maga adta a legjobb példát, személyesen keresve föl a szegényeket és tűrve, hogy ezek a szakállát is megtépjék.⁴ A legenda őszinteségére jellemző, hogy nem hallgatja el, hogyan tört elő a szent király ajkán a magyar önértzet: ha ellenséges ember cselekedte volna, bizonynyal vett volna érte elégtételt, de a tehetetlen öregektől és betegektől méltatlanságot szenvedni olyan erénygyakorlat, amelyért hálát kell adni a kegyelmek atyjának.

Az alamizsnálkodáshoz tartozik a szegények megvendéglése nagyobb ünnepeken vagy haláleset alkalmával. Így a dortmundi zsinat pontosan megszabja, hogy a császár, a császárné vagy valamely főpap halála esetén a császár és a császárné 30 napon belül 1500 dénárt adjanak alamizsnának és ugyanannyi szegényt lássanak el étellel. A püspökök egyenkint 300 szegénynek adjanak ételmet, 30 dénárt alamizsnának és 30 gyertyát égesenek.⁵ A kifejezés módja rendszerint: ob remedium animae, a lélek váltságára, üdvösségére. Ugyan e címen történik igen sokszor a monostorok, a templomok alapítása is.

Szent István a pannonhalmi alapító levélben fogadalmára hivatkozik. Nagyobb alapításokra, templomok, apátságok építésére nem ritkán az adott alkalmat, hogy a király vagy valamely előkelő ember díszes temetkező helyet óhajtott biztosítani magának vagy hozzátartozójának. Így Szent Henrik Babenbergben (Bamberg), Nagy Ottó Quedlinburgban, nálunk Szent István Székesfehérvárott, Aba Sáron stb., de meg kell jegyeznünk, hogy a székesfehérvári bazilika pompája egyszersmind hálaadás a háborúban nyert győzelemért.

Az engesztelés tulajdonképpen egyik megnyilatkozása az imádság szellemének. A hitből élő korszak emberének életszükséglete, hogy az

¹ Szent Imre leg. 2. fej.

² Thietmár Chronikon VII. c. 13. M. G. H. Ss. III. 810.

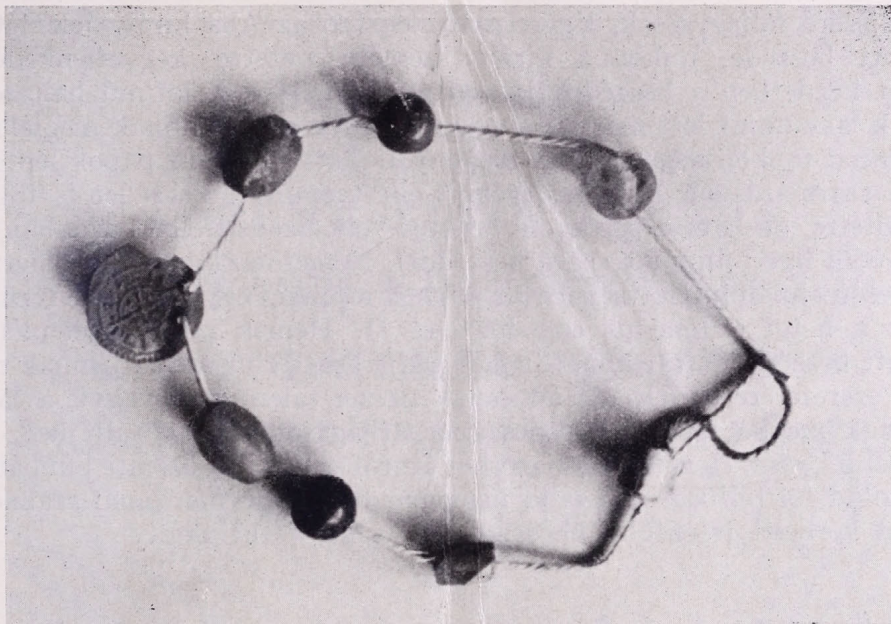
³ Historia imperatorum a. 1025. i. h.

⁴ Nagy leg. 13. fej.

⁵ Thietmár VII. c.

imádság szárnyán az Istenhez emelkedjék. Nemcsak a pap, a szerzetes végzi el részben éjjel a karimát és magánbuzgóságból is végez imádságokat, elmélkedést, mint Szent Gellért vagy Boldog Mór életrajza elénk tárja, hanem az imádság a világi ember életében is jelentékeny szerepet tölt be, még ha nem is Szent István vagy Szent Imre imádságos alakja áll előttünk.

A kor életfölfogását, imádságos lelkületét talán legjobban az egykorú krónikás azon szavai adják, amelyekkel I. Ottó császár utolsó óráit beszéli el: Pünkösöd napján szokása szerint hajnalban fölkelt, jelen volt a nocturnumokon és a laudesen, majd az ünnepélyes szentmisén. Ebéd után elvégezte a hivatalos dolgokat és részt vett az estéli ájtatosságon. Amikor vége volt

Kis leány nyakdisze (XI. sz.). Esztergomi Régészeti Múzeum.

az evangélium éneklésének, lázas és fáradt kezdett lenni. Környezete ezt észrevette, mire lefektették. Ő pedig az isteni test és vér szentségét kérve és véve nyugodtan adta lelkét Teremtőjének kezébe, mialatt zsoltároztak mellette.¹

Hasonló lelkületet látunk Matild királyné életében (973.) Minden éjtszaka szobáját az isteni énekek (zsoltárok) melódiája töltötte el. Szobája szomszédos volt a templommal... és innen minden éjjel fölkelve a templomba ment az énekeseket... három csoportba fölállítva... Ő maga a templomban virrasztva és imádkozva várta a misét.²

¹ Continuatio Vidukindi III. c. 75. M. G. H. Ss. III. 466.

Szent István. III.

² U. o. 465—66.

Az imádságnak elsősorban a templom a helye. Ott kéri az égi útmutatást élete irányítására Szent Imre herceg, ott kapja a mennyei szózatot, amely a tiszta életre hívta. A szent király Pannonhalmán maga is megjelent a szerzetesek éjtszakai közös imádságán és utána próbára tette a magán-ájtatoskodókat. Törvényében gondoskodott, hogy a vásár- és ünnepnap iistentiszteleten, a szentmisén jelen legyenek a hívek, csak a háztűzőrzőket mentve föl a kötelező jelenlét alól.¹ Megkövetelte azt is, hogy az iistentiszteleten méltóképpen vegyenek részt és megbüntette azokat, akik fecseggel zavarták mások ájtatosságát.²

Az iistentisztelethez a szentmisén kívül hozzá tartozott a szentbeszéd is. Szent István korából, különösen Szent Gellért szónoklatairól maradtak ránk dicsérő följegyzések. Egyenesen megrázó az Aba király jelenlétében mondott beszéde, mikor a király szemére vetette kegyetlenkedését.³ Főként kezdetben a beszédek idegen nyelven, jórészt latinul hangzottak el, csak lassankint lett magyar a szentbeszédek nyelve annak megfelelően, hogy mind többen megtanultak magyarul, illetve magyar papok léptek az idegen származásúak helyébe. Szent Gellért említett beszédét is tolmács közvetítette, de hatása így is döbbenetes volt. Szent Gellért azonban nem áll egyedül ilyen filippika-szerű beszéddel. Németországban pl. Thietmár⁴ részletesen elmondja Gottschalk püspöknek a prágai egyházmegye területén és így a helyi ordinárius engedélyével II. Henrik császár jelenlétében mondott beszédének tartalmát, végét pedig szószerint idézi: Annak nevében és szeretetére kérlek, aki adósának tízezer talentumot vagyis a lázadó zsidóknak megbocsátotta parancsainak áthágását: könyörülj meg, Legkedvesebb Uram, Henriken, aki egykor örgróf volt, most őszinte bűnbánatot tart: oldd föl bilincseit, fogadd kegyelmedbe, hogy ma annál szabadabb lélekkel kérhesd Istentől: bocsásd meg a mi vétkeinket.

* * *

Csak egynéhány mozaikszemet mutatunk be abból az életből, amely Szent István korában ilyen mozaikszemek ezreiből tevődött össze.

Szent István messzirelátó, egyszerre erélyes és szelíd bölcsesége, amikor századokra kijelölte a magyar nemzet külpolitikájának és állami intézményeinek irányát, rányomta a maga bélyegét a mindennapi élet jelenségeire és berendezkedésére is. Az ő élete és példája, ahol pedig kellett: törvényei nyomán az építőmunka gyorsuló üteme inspirációt a lelki élet energiáitól kap és ezzel kapcsolódik be legjobban a kereszténység lényegébe, amely a lélek uralmát és győzelmét hirdeti és iparkodik megvalósítani az egyes ember életében s általa a társadalomban és az államban megalapozni Isten országát.

¹ Steph. I. 8., 9.

² Steph. I. 19.

³ Szent Gellért leg. 18. fej.

⁴ Thietmár Chronicon VI. c. 10. M. G. H. Ss. III. 808—809.

GOMBOS F. ALBIN :

A SZENT ISTVÁN KORÁRA
ÉS A KORÁBBI KERESZTÉNY-MAGYAR
KAPCSOLATOKRA VONATKOZÓ
KÖZÉPKORI HAZAI ÉS KÜLFÖLDI
IRATOK JEGYZÉKE

Acta ss. Buldi et Beztriti episcoporum et martyrum (ob. a. 1046), sociorum s. Gerardi episcopi Chanadensis in Hungaria, auctore I o h a n n e de Thurocz. — [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 61—63.]

Acta b. Giselae, uxoris s. Stephani Hungarorum regis, tum abbatissae secundae Niderburgensis Pataviae loci (ob. a. 1095). Ex Melchiore Inchofer. — [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 45—47.]

Acta ss. Gratiani et Felini martyrum sub Decio Perusinorum Aronam in Insubria translatorum apocrypha. — [1. AA. SS. Boll. 1 Iunii. I. p. 23. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 5.*]

Acta s. Ivani eremitaе Bohemi in dioec. Pagensi auctore Bohuslao Balbino. — [1. AA. SS. Boll. 24 Iunii. V. p. 707. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 5.*]

Acta b. Matthaei Escandeli Budensis civis temporibus s. Stephani regis Hungariae auctore Melchiore Inchofer. — [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 75—77.]

Acta s. Pilegrimi (Piligrimi) Laureacensis seu Passaviensis episcopi auctore Melchiore Inchofer. — [AA. SS. Ungariae. II. Append. p. 38—43.]

Acta ss. Romani et Davidis, alias Borisi et Glebi aut Hlibi, principum Russorum, auctore anonymo. — [1. AA. SS. Boll. 5 Septembris. II. p. 640. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 6—7.*]

Adamus Bremensis scholasticus (ob. c. a. 1076): *Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum*. Libri IV. — [1. MGH. Pertz, SS. VII. p. 321. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 12.*]

Adamus Scotus, canonicus reg. Praemonstratensis (flor. saec. XII.): *De Tripartito tabernaculo*. — [1. Migne, *Patrol. Lat. CXCVIII. p. 721—722.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 13—14.*]

Additamenta ad vitam s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum. — I. Pars operis Hartuiciani de decimis monasterio s. Martini donatis, e tabulariis capitulorum deprompta. — II. *Excerpta ex vita s. Adalberti martyris*. — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I. p. 79—83, 92—96.*]

Ademarus Cabannensis, monachus S. Cybaridi, p. Engolismensis (ob. a. 1035): *Chronicon Aquitanicum et Francicum*. — [1. MGH Pertz

SS. IV. p. 129—131, 145—146. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 15—17.*]

Aegidius Aureaevallensis, Aureae-Vallis monachus (flor. a. 1250): *Gesta pontificum Leodiensium a Theoduno usque ad Henricum III.* — [1. MGH. Pertz, SS. XXV. p. 69. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 18.*]

Aelredus (Adelredus, Aethelredus, Ailredus, Alredus, Ealredus) Anglus, Rhievallus abbas (ob. a. 1116): *Genealogia regum Anglorum.* — [1. Migne, *Patrol. Lat. CXC.* p. 715, 733—734. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 19—20.*]

Agapetus II. papa (946—955): *Epistola ad Gerardum Laureacensem archiepiscopum. Dissidium ecclesiarum Laureacensis (hoc est Pataviensis) et Salisburgensis componit. Salisburgensi occidentalem Pannoniam attribuit, Laureacensi, utpote antiquiori, benedictionis et sedis honorem, orientalem Pannoniam, regiones Avarorum, Moravorum, Sclavorum, potestatem libere praedicandi per omnes Sclavorum terras, episcopos ibi ordinandi omniaque auctoritate apostolica constituendi.* A. 948. — **Falsum saec. X.** — [1. Mansi, *Sacr. concil. XVIII.* p. 405. — 2. Goldast, SS. *Alamann. App.* p. 11. — 3. Ludewig, SS. *Germ. II.* p. 358. — 4. Hansizius, *Germ. sacr. I.* p. 197. — 5. Fejér, *Cod. dipl. Hung. I.* p. 253—257. — 6. Boczek, *Cod. dipl. Morav. I.* p. 83—86. — 7. Migne, *Patrol. Lat. CXXXIII.* p. 898. — 8. Friedrich, *Cod. dipl. Bohem. I.* p. 339—342. — Ap. Jaffe: *Regest. pontif. Rom. I.* p. 460.]

Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis (ob. p. a. 1252): *Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241.* — [1. MGH. Pertz, SS. XXIII. p. 779, 781, 786, 814. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 23—34.*]

Albertus Milioli notarius Regiensis (ob. p. a. 1286): *Liber de temporibus et aetatibus.* A. 1—1286. — [1. MGH. Pertz, SS. XXXI. p. 358, 425. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 48—49.*]

Albertus Stadensis, abbas S. Mariae Stadensis (flor. a. 1256): *Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1256.* — [1. MGH. Pertz, SS. XVI. p. 313—314. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 50—51.*]

Anastasius Bibliothecarius (ob. c. a. 886): *Sancta synodus octava generalis, Constantinopolitana quarta, a. 869.* — [1. Migne, *Patrol. Lat. CXXIX.* p. 19. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 58.*]

Andreas Dandolo (Dandulus) Venetorum dux (ob. a. 1354): *Chronicon Venetum a pontificatu s. Marci usque ad annum 1339.* — [1. Muratori, SS. *Italic. XII.* p. 233—236. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 58—66.*]

Andreas Naugerius (Navagiero), patricius Venetus (flor. a. 1498): *Storia della repubblica Veneziana.* — [1. Muratori, SS. *Italic. XXIII.* p. 958. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 67—70.*]

Andreas presbyter Ratisponensis S. Magni ord. s. Augustini (ob. c. a.

1439): *Chronica de principibus terrae Bavarorum*. A. 1—1427. — [1. *Quellen u. Erört. z. bayer. u. deut. Gesch. N. F. 1903. I. p. 525, 530.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 71—72.*]

Andreas presbyter Ratisponensis S. Magni ord. s. Augustini (ob. c. a. 1439): *Chronicon generale*. — [1. *Eccardus, Corp. hist. m. aevi. I. p. 2059.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 73—75.*]

Andreas rex Hungariae (1046—1060): *Diplomata et privilegia*. — [Ed. ap. Szentpétery: *Regesta reg. Arp. I. 1 p. 6—7.*]

Andrew of Wintown, canonicus S. Andreae Wint. (ob. c. a. 1424): *The orygy nale Cronykil of Scotland. A creatione mundi* — 1408. — [Edinburg 1872.]

Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum et uxore sua (*Rocznik Traski*). A. 965—1343. — [1. *Mon. Polon. hist. II. p. 828—830.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 87—88.*]

Annales Admuntenses — 1139. — [1. *MGH. Pertz, SS. IX. p. 574.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 89—90.*]

Annales Altahenses breves ab *Aventino* excerpti a. 741—1039. — [1. *MGH. Pertz, SS. XX. p. 774—775.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 91.*]

Annales Altahenses maiores a. 708—1073. — [1. *MGH. Pertz, SS. XX. p. 787, 790—791, 793—794, 798.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 92—103.*]

Annales Anglosaxonici a. 767—1129. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIII. p. 115.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 104—105.*]

Annales Augustani (= *Annales Augustenses*) annorum 973—1104. — [1. *MGH. Pertz, SS. III. p. 125.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 106—107.*]

Annales canonici Sambiensis (*Canonici Sambiensis Epitome gestorum Prussie*). A. 3—1352. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 698.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 115.*]

Annales Cisterciensium in Heinrichow (*Rocznik Cystersów henrykowskich*). A. 971—1317. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 544.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 117.*]

Annales Cracovienses compilati (*Rocznik Krakowski*). A. 966—1291. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 585—587.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 120.*]

Annales Cracovienses vetusti (*Rocznik świetokrzyskie dawny*). A. 948—1122, 1136. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 578.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 121.*]

Annales Cracoviensis capituli (*Rocznik kapitulny Krakowski*). A creatione mundi usque ad. a. 1331. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 587.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 121—122.*]

Annales Cuiavienses a. 966—1477. — [1. *Mon. Polon. hist. V. p. 886—889.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 122.*]

Annales Einsidlenses annorum 957—1025. — [1. Mabillon, *Vet. analecta*. IV. p. 479; ed. nov. p. 368. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 125.*]

Annales Forolivienses ab origine urbis auctore anonymo. — [1. Muratori, *SS. Italic. Nuov. ed.* (1903). XXII. 2. p. 23. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 129—130.*]

Annales Gradicensis et Opatowicensis (Letopisy Hradištsko-Opatovické) secundum nonnullos auctore monacho Gradicensi seu monacho Opatowicensi. — [1. MGH. Pertz, *SS. XVII. p. 644, 647.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 135—136.*]

Annales Herbipolenses minores. Ab a. 1—1266. — [1. MGH. Pertz, *SS. XXIV. p. 828.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 139.*]

Annales Heremi. Pars prior a. 1—965; continuatio I a. 977—997; Cont. II a. 972—1057. — [1. MGH. Pertz, *SS. III. p. 143.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 139.*]

Annales Hildesheimenses ab initio mundi ad a. 1137. — [1. MGH. Pertz, *SS. III. p. 62, 92, 97—98.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 140—141.*]

Annales S. Iacobi Leodiensis a. 1—1055, 1056—1174. — [1. MGH. Pertz, *SS. XVI. p. 638.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 141—142.*]

Annales Kamenzensis (Rocznik Kamieniecki) a. 965—1165. — [1. MGH. Pertz, *SS. XIX. p. 581—582.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 145.*]

Annales Laubienses (Chronicon Lobbiense breve) annorum 418—1054. — [1. MGH. Pertz, *SS. IV. p. 19.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 146.*]

Annales Leodienses (Chronicon Leodiense) annorum 58—1054, cum cont. — 1121. — [1. MGH. Pertz, *SS. IV. p. 19.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 146—147.*]

Annales Magdeburgenses a Christo nato—1188 (Chronographus Saxo). — [1. MGH. Pertz, *SS. XVI. p. 152—153, 169—170.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 148—150.*]

Annales Marbacenses (Annales Argentinenses maiores) a. 631—1238, 1272 auctore secundum nonnullos Petro decano Trevirensi, postea monacho Heisterbacensi. — [1. MGH. Pertz, *SS. XVII. p. 154.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 151—153.*]

Annales Marchianenses ab. a. 1—1306. [1. MGH. Pertz, *SS. XVI. p. 613—614.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 153.*]

Annales Mechovienses (Rocznik Miechowski) a. 947—1434. — [1. MGH. Pertz, *SS. XIX. p. 668.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 154.*]

Annales Mellicenses (Chronicon Mellicensis monasterii) ab a. 1—1123. — [1. MGH. Pertz, *SS. IX. p. 498.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 155—156.*]

Annales minoris Poloniae (Rocznik malopolski) a. 965—1415. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 140, 142.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 158—159.*]

Annales necrologici Fuldenses. A. 779—1065. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIII. p. 212.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 161.*]

Annales Ottenburani annorum 727—1111. [1. *MGH. Pertz, SS. V. p. 5.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 168—169.*]

Annales Palidenses ab initio mundi usque ad a. 1182 auctore Theodoro monacho Palidensi. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVI. p. 66—68.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 169—171.*]

Annales Parchenses a nativitate Iohannis, 909—1316. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVI. p. 601—602.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 173.*]

Annales Polonorum. I. a. 965—1325. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 616, 618.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 176—178.*]

Annales Polonorum. II. a. 899—1330. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 616.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 178.*]

Annales Polonorum. III. a. 899—1325. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 617, 619.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 178—179.*]

Annales Polonorum. IV. a. 899—1327, 1378. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 615, 617, 619.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 179—181.*]

Annales Posonienses. A. 997—1203, 1228 (= Pozsonyi évkönyvek = *Annales veteres Ungarici* = *Annales Ungarici veteres* = *Adnotationes chronologicae ex codice missali olim capituli Poson.*, inde ab a. 1813 *Musei nat. Budapest. saec. XII et XIII = perperam ap. Endlicher: Chronicon Posoniense*). — [1. *Koller, Hist. ep. Quinqueecl. I. p. 402—405, 411—413.* — 2. *Endlicher, Monum. Arp. p. 55—59.* — 3. *Archiv f. österr. Gesch. XLII. (1870.) p. 502—506.* — 4. *MGH. Pertz, SS. XIX. p. 571—573.* — 5. *M. Florianus, Hist. Hung. font. III. p. 208—211.* — 6. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Annales Praedicatorum Vindobonensium (Continuatio Praedicatorum Vindobonensium, *Chronicon rerum per Austriam vicinasque regiones gestarum*) a. 1025—1283. — [1. *MGH. Pertz, SS. IX. p. 725.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 181—184.*]

Annales Ratisponenses ab a. 1—1167. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 584.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 187.*]

Annales Reinhardsbrunnenses (*Chronica Reinhardsbrunnensis*) ab a. 530—1338, auctore Bertoldo capellano Ludovici landgravii Thuringiae et monacho Reinhardsbrunnensi. — [1. *MGH. Pertz, SS. XXX. I. p. 518, 520.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 187—193.*]

Annales Riddagshusani monachi (*Chronicon Riddagshusanum*) ab a. 551 ad a. usque 1508 cont. — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. II. p. 75.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 194.*]

Annales Russorum vetustissimi — 1110. — [Hodinka, Az «Orosz évkönyvek» magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. p. 30—76.]

Annales Ryenses (Chronicon Erici regis Daniae) a creatione mundi usque ad a. 1288. — [1. MGH. Pertz, SS. XVI. p. 394. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 196—197.]

Annales Sanctae Crucis Polonici a. 966—1410. — [1. MGH. Pertz, SS. XIX. p. 678—679. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 197—198.]

Annales Sandivogii (Rocznik Sedziwoja). A. 965—1360. — [1. MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 425. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 198—199.]

Annales Sangallenses maiores. A. 709—1056. — [1. MGH. Pertz, SS. I. p. 83. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 199—200.]

Annales Silesiaci compilati (Chronicon Poloniae) a. 965—1249. [1. MGH. Pertz, SS. XIX. p. 537. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 201—203.]

Annales Tielenses a. 693—1345. — [1. MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 23. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 204.]

Annales S. Trudperti a. 593—1246. — [1. MGH. Pertz, SS. XVII. p. 289. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 205.]

Annales Virdunenses annorum 822—1042. — [1. MGH. Pertz, SS. IV. p. 8. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 211.]

Annales Weingartenses Welfici (Chronicon Weingartensis monachi) a. Christo nato usque ad annum 1197. — [1. Leibnitiuss, SS. Brunsvic. I. p. 797. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 212.]

Annales Wirziburgenses seu Annales S. Albani Moguntini annorum 687—1101. — [1. MGH. Pertz, SS. II. p. 243. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 213—214.]

Annales Zwifaltenses maiores et minores (Chronicon Zwifaltense maius et minus) a. 1—1503, 1—1221. — [1. MGH. Pertz, SS. X. p. 54. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 215.]

Annalista Saxo: Chronicon quo res gestae ab initio regni Francorum 741—1139 enarrantur (Chronicon Saxonicum). — [1. MGH. Pertz, SS. VI. p. 624, 630—631, 641, 644, 650—653, 665, 673—674, 677—678, 682. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 215—226.]

Annalium Polonorum fragmentum. A. 965—1013. — [1. Mon. Polon. hist. VI. p. 678. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 227.]

Annexa vitae s. Kunegundae imperatricis, uxoris Heinrichi II imperatoris: — [1. Catal. cod. hag. bibl. reg. Bruxell. Cod. sig. n° 3391—99. I. p. 389. In Analect. Boll. IV. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 227.]

Anonymi Belae regis notarii Gesta Hungarorum. A. 819—955. (= Anonymus Belae regis notarius: Gesta Hungarorum = Belae regis anonymus notarius: Gesta Hungarorum = De gestis Hungarorum liber = Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae = Magistri P. Belae regis notarii Gesta Hungarorum = Béla király névtelen jegyzőjének

könyve a magyarok tetteiről.) [1. *Schwandtner*¹, *SS. Hung. I. p. 1—38.* — 2. *Cassoviae 1747.* — 3. *Claudiopoli 1747.* — 4. *Schwandtner*², *SS. Hung. I. p. 1—60.* — 5. *Kalendarium Tyrnaviense ad a. 1765—1766.* — 6. *Schwandtner*³, *SS. Hung. I. p. 1—46.* — 7. *Cassoviae 1772.* — 8. *Ed. Endlicher Viennae 1827.* — 9. *Endlicher, Monum. Arp. p. 1—54.* — 10. *M. Florianus, Hist. Hung. font. II. p. 1—51.* — 11. *MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 532—536, 540. Frgmnt.* — 12. *Ed. Fejérfataky Budapestini 1892. Facs.* — 13. *Ed. Marczali Budapestini 1892. Nem került forgalomba.* — 14. *Pauler—Szilágyi, A magy. honf. kf. p. 392—463.* — 15. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 229—256.* — 16. *Szentpétery, SS. Hung.]*

Anonymi Leobensis chronicon (I.) libris VI comprehensum a Christo nato usque ad a. 1343 (*Chronicon Leobense. A. 1343.* — [1. *Pez, SS. Austriac. I. p. 756, 759, 761, 765.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 266—280.]*

Anonymi Leobensis chronicon (II.). — [*Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. Hrsgb. vom histor. Vereine f. Steiermark. Graz 1864. I. p. 47—102.* — *Quibusdam suppletis remotis totum ad verbum ex «Anonymi Leobensis chron.» receptum.]*

Anonymi Zwetlensis ordinis Cisterciensis Historia Romanorum pontificum a sancto Petro usque ad Coelestinum III. (—1191). Ex cod. Bibl. Zwetl. saec. XII. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CCXIII. p. 1025—1026, 1028.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 283—284.]*

Anonymus De vita et rebus gestis dominorum de Arckel. A. 980—1428 (=Auctoris incerti *De vita et rebus gestis dominorum de Arckel* = *Narratio de vita et rebus gestis dominorum de Arckel auctore ut videtur Theodorico Pauli decano S. Martini Gorcomensis in Belgio.*) — [1. *Matthaeus, Vet. analect. V. p. 203—207.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 285—287.]*

Anonymus Haserensis: De episcopis Eichstetensibus ab a. 741—1058. — [1. *MGH. Pertz, SS. VII. p. 261.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 287—288.]*

Anselmus Leodiensis canonicus: Gesta pontificum Traiectensium et Leodiensium. A. 661—1048. — [1. *MGH. Pertz, SS. VII. p. 234.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 297—298.]*

Antiphona de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio. — «*Supernestatin pace...*» — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 236.]*

Antiphona de s. Gerardo (Gerhardo) episcopo Chanadensi et martyre in Hungaria. E saec. XIV. — «*A. progenie in progenies fecit misericordiam dominus...*» — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 223.]*

Antiphonae metricae de ss. patronis Hungariae. Saec. XIV. — «*Presul Adalberte Christique cruoris aperte...*» — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 293.]*

Antiquitates Arnulfinae. — (Asservatur modo in basilica Arnulfina Mettensi pretiosa casula missa quondam ad Iohannem XIX papam a s.

Stephano Hungarorum rege et Gisela eius coniuge.). — [1. *Neues Archiv d. Ges. f. ä. d. Gesch.* 1882. VI. p. 220—221. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 298.]

Antonius Bonifinius Asculanus: Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae ab origine gentis ad annum 1495 seu Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia seu Historia Hungarica seu Historia Pannonica. — [1. *Editio Brenneriana Basileae* 1543. — 2. *Ed. Sambucus Basileae* 1568. — 3. *Francofurti* 1581. — 4. *Hanoviae* 1606. — 5. *Coloniae* 1690. — 6. *Editio Royeriana Posonii* 1744. — 7. *Editio Royeriana Viennae* 1744. — 8. *Ed. Carolus Bel Lipsiae* 1771.]

Appendix eorum quae ad s. Henrici II imperatoris recentiora beneficia, mantum, crucem, alia cimelia etc. spectant. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CXL.* p. 183. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 301. — **Vide et:** Innovatum de s. Henrico pietatis Officium, pro honore et amore s. Henrici Romanorum imperatoris, Hungarorum apostoli, imperialis episcopatus Bambergensis fundatoris et patroni, anno MDCLXXIII permissu superiorum Bambergiae editum.]

Arnolfus (Arnoldus) ex comitibus de Cham et Vochburg, praepositus S. Emmerammi Ratisbonensis: De miraculis s. Emmerammi episcopi Frisingensis. Libri II. [1. *MGH. Pertz, SS. IV.* p. 547—548, 554, 556—557, 563. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 308—310.]

Arnulphus nobilis Malmandariensis: Litterae. A. 1030 (ant. 15 Iul.). — [1. *Recueil des chartes de l'Abbaye de Stavelot-Malmedy*, p. Halkin-Roland. Bruxelles 1909. 4°. I. p. 208. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 310—311.]

Arnulphus rex orientalis Franciae, imperator Romanorum (887—899): Litterae, quibus donationes ecclesiae Salisburgensi in Pannonia factas confirmat et auget. — **Dubiae fidei!** — [1. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I.* p. 193—196. *Non integr.* — 2. *MHH. Dipl. Wenzel, Cod. dipl. Arp. cont. VI.* p. 1—5.]

Auctarium codicis Monacensis (Additamentum annalium Salisburgensium). A. 508—1183. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIII.* p. 237. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 313.]

Auctarium Ekkehardi Altahense (Ekkehardus Uraugiensis abbas: Auctarium Altahense) a. 508—1139. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII.* p. 363. — 2. Gombos, *font. hist. Hung. I.* p. 313.]

Auctarium Garstense a. 450—1139. — [1. *MGH. Pertz, SS. IX.* p. 567. — 2. Gombos, *font. hist. Hung. I.* p. 313—314.]

Auctarium Mellicense a. 508—1269. — [1. *MGH. Pertz, SS. IX.* p. 536. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I.* p. 314—315.]

Aventinus (Iohannes Turmair, ex Abusina s. Aventinio, vulgo Abensberg superioris Bavariae oppido oriundus, ob. a. 1534), praeceptor Ludovici et Ernesti principum Bavariae: *Annales Boiorum* — 1460. Libri VII. — [1. *Cisnerus, Aventini Ann. Basileae* 1580. 2°. p. 257, 393—395.]

398—408, 413, 420. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 341—386.*]

Bela I rex Hungariae (1060—1063): *Diplomata et privilegia*. — [*Editiones ap. Szentpétery: Regesta reg. Arp. I. 1. p. 7—8.*]

Benedictus Iovius (Benedetto di Giovio) episcopus Nucerinus: *Historia e patriae seu Novocomensis libri II.* — [*Graevius, Theasurus antiquit. Ital. T. IV.*]

Benedictus VI papa (972—974): *Epistola*, qua Hrodberto Moguntino, Diotrico Trevirensi, Adalberto Magdeburgensi, Gereoni Coloniensi, Friderico Salisburgensi, Adaldago Bremensi archiepiscopis, Ottoni imperatori et Henrico duci Bavarorum nunciat, Piligrinum Laureacensem archiepiscopum constitutum pallioque donatum esse. Decernit, ut «Salisburgensis ecclesia superioris Pannoniae episcopos habeat suffraganeos, Laureacensis ecclesia in inferioris Pannoniae atque Moesiae regionibus, quarum provinciae sunt Avaria atque Moravia, archiepiscopalem deinceps exercent potestatem». **A. 973.** — **Falsum saec. X!** — [1. *Mansi, Sacr. concil. XIX. p. 52.* — 2. *Ludewig, SS. Germ. II. p. 370.* — 3. *Katona, Hist. crit. duc. Hung. p. 540—545.* — 4. *Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 93—96.* — 5. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 266—270.* — 6. *Migne, Patrol. Lat. CXXXVII. p. 315—317.* — 7. *Friedrich, Cod. Bohem. I. p. 344—346.* — 8. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 396—398.* — *Ap. Jaffè: Regest. pontif. Rom. I. p. 478.* — 1—6! **Ubi Benedicto VII papae male tribuitur.**]

Benedictus VI papa (872—974): *Epistola* ad Fridericum archiepiscopum Salisburgensem, qua Fridericum et eius successores «in tota Norica provincia et in tota Pannonia, superiori videlicet et inferiori», vicarios apostolicos constituit. **A. 974.** — **Falsum saec. X!** — [1. *Hansizius, Germ. sacr. II. p. 159.* — 2. *Ludewig, SS. Germ. II. p. 350.* — 3. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 258—260.* — 4. *Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 87—89.* — 5. *Migne, Patrol. Lat. CXXXV. p. 1081—1082.* — 6. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 398.* — *Ap. Jaffè: Regest. pontif. Rom. I. p. 478.* — 3—4! **Ubi Benedicto VII papae male tribuitur.**]

Benonis aliorumque cardinalium schismaticorum contra Gregorium VII et Urbanum II scripta (Vita et gesta Hildebrandi, qui Romanus pontifex factus, Gregorius VII dictus est, auctore Benone presbytero cardinali). — [1. *MGH. Libelli de lite. II. p. 378.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 400—401.*]

Bernoldus monachus S. Blasii sive Bernaldus presbyter monachus (ob. a. 1100): *Chronicon* ab a. 1—1100. — [1. *MGH. Pertz, SS. V. p. 425, 438—439.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 412—414.*]

Bonizo episcopus Sutriensis, tum Placentinus (ob. a. 1091): *Liber ad amicum sive De persecutione Ecclesiae* libri IX. **A. 312—1085.** — [1. *Migne, Patrol. Lat. CL. p. 816.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 421—422.*]

Braunschweigische Reimchronik (De Kronika fan Sassen in Rimen fan Wedekind went up Albregt fan Brunswyk 1279). **A. 768—1279.** —

[1. MGH. SS. ling. vernac. II. p. 476. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 422—425.*]

Bretislawus dux Moraviae: Litterae, quibus post profligationem Hungarorum de Moravia restituit ecclesiae s. Petri et capellae s. Clementis Olomucii dotem ab antiquis huius terrae principibus collatam. A. 1030. — [Boczek, *Cod. dipl. Moraw. I. p. 112—113.*]

s. **Bruno Querfurtensis**, monachus claustris s. Alexii Romae, archiepiscopus paganorum: *Epistola* ad Henricum II imperatorem. A. 1006. — [1. *Ruszkaja Beszjeda. Moszkva, 1856. I. p. 1—34.* — 2. *Mon. Polon. hist. I. p. 224—228.* — 3. Miklosich — Fiedler, *Schlavische Bibliothek. 1858. II. p. 307.* — 4. *Magyar Nyelvész. 1858. III. p. 158.* — 5. MHH. *Dipl. Wenzel, Cod. dipl. Arp. Cont. I. p. 15—20.* — 6. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 429—430.*]

Caesar Baronius Soranus, ex congregat. Oratorii S. R. E. presbyter cardinalis, apostolicae sedis bibliothecarius: *Annales ecclesiastici* a Christo nato ad annum 1198. — [1. *Maguntiae 1601—1605. 2°. IX. p. 585—586; X. p. 992—993, 1060—1061, 1078—1081; XI. p. 15—17, 41—42, 133—134, 174—175, 185—186, 196, 207—209, 700.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 437—440.*]

Canonicus Wissegradensis: *Continuatio Chronicae Cosmae Pragensis.* A. 1126—1142. — [1. MGH. Pertz, SS. IX. p. 143. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 441—444.*]

Catalogi episcoporum Cracoviensium (Katalogi biskupów Krakowskich). N° I. II. III. IV. V. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 332, 335 (N° IV. V.).* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 453—454.*]

Catalogus abbatiarum ordinis s. Benedicti per cardinalem Petrum Pázmánium archiepiscopum Strigoniensem collectus. — [Ap. Fuxhoffer—Czinár: *Monasteriolog. I. p. 332—333.*]

Catalogus abbatum, archiabbatum, gubernatorum et administratorum monasterii s. Martini de S. Monte Pannoniae ex authenticis documentis concinnatus. — [Ap. Fuxhoffer—Czinár: *Monasteriolog. I. p. 335.*]

Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium — 1473 (Katalogi arcybiskupów Gnieźnieńskich.) — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 391—392.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 455.*]

Chronica Boemorum — 1278 auctore canonico S. Blasii Brunsvicensis. Libri IV. — [1. MGH. Pertz, SS. XXX. I. p. 38. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 462—464.*]

Chronica der Hungern, wie sie anfänglich ins land kommen sind, mit anzeygung aller irer König, was sie namhafftiges gethon haben, von Athila bis auff Ludwig, so im 1526. jar bey Mohaty umbkommen ist. — [Wien 1534. 2°.]

Chronica ducum de Brunswick (Chronicon vetus ducum Brunsvicensium et Luneburgensium). A. 874—1288. — [1. Leibnitius, SS. *Brunsvic. II. p. 15.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 467.*]

Chronica minor auctore Minorita Erphordensi ab initio mundi usque ad a. 1265 (= Chronica S. Aegidii in Brunsvig = Compilatio chronologica ex diversis chronicis summorum pontificum et imperatorum). — [1. MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 182—183, 187. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 468—469.]

Chronica Petri comitis Poloniae cum gestis Sarmaciae regum (Kronika o Piotrze Właście). — [1. Mon. Polon. hist. III. p. 763, 765. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 470—471.]

Chronica principum Poloniae (= Anonymi chronica principum Poloniae, cum eorum gestis ab origine gentis usque ad a. 1382 = Kronika xiażat polskich). A. 800—1382. — [1. Mon. Polon. hist. III. p. 438, 444—446, 473. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 475—479.]

Chronica regia Coloniensis a creatione mundi ad a. 1175; 1175—1237 (= Annales Colonienses maximi — 1237 = Monachorum S. Pantaleonis ord. s. Benedicti Chronica regia). [1. MGH. Pertz, SS. XVII. p. 742. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* 480—485.]

Chronica Uon vil Namhafftigen geschichten Die geschehen seynd seid man zalt nach Christ geburt neun hundert und dreii iar in Ungern Behem Ostereich Steiirmarckt Bayern Schwabn Franken Wälsch vnnd Teitsch landes biss auf das M. CCCC.XX. s. l. (Augsburg) et a. (1515.) 4°. p. 1—48. — [Vide et ap. Potthast: *Bibl.* I. p. 243.]

Chronicae Polonorum usque ad annum 1113. Libri III (= Cronica Polonorum = Martinus Gallus: Chronicon Polonorum). — [1. MGH. Pertz, SS. IX. p. 425, 428, 430, 436—437, 476. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 487—491.]

Chronicon Andaginensis monasterii (= Cantatorium S. Huberti = Chronique de l'abbaye de Saint—Hubert dite Cantatorium). A. 687—1106. — [1. MGH. Pertz, SS. VIII. p. 579, 587—588, 590. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 493—494.]

Chronicon S. Andreae Castri Cameracesii auctore monacho anonymo. A. 1001—1133. Libri III. — [1. MGH. Pertz, SS. VII. p. 531. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 494.]

Chronicon Aulae regiae (= Die Königsaler Geschichtsquellen = Petri Zittaviensis Chronica Aulae regiae). A. 1246—1353. Libri III. — [1. *Fontes Bohem.* IV. p. 12. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 496—504.]

Chronicon Austriacum anonymi ab a. 852—1327 (= Chronica Australis = Historia Australis = Chronica patria Peziana.) — [1. Rauch, SS. *Austriac.* II. p. 215—216. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 504—518.]

Chronicon Austriacum breve a. (911) 1018—1273 auctore incerto (Duces Australes a tempore Conradi I, ultimi de genere Karulorum, usque ad praesentes). — [1. *Pez, SS. Austriac.* I. p. 684. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* I. p. 518—519.]

Chronicon Austriae Mellicense breve auctore anonymo monacho

Mellicensi (Breve chronicon Austriacum auctore Conrado de Wizenberg, abbate Mellicense). A. 976, 1012—1157. — [1. *MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 70—71.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 519—520.*]

Chronicon S. Bavonis Gandensis (Auctarium Blandiniense) auctore anonymo, ab Iulio Caesare usque ad a. 1152. — [1. *Smet, Corp. chron. Flandriae. I. p. 539, 544, 548.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 522—523.*]

Chronicon Belgicum magnum seu Magnum chronicon, in quo cum primis Belgicae res et familie explicantur, auctore vel collectore ordinis s. Augustini canonicorum regularium prope Nussiam religioso c. annum 1478. Ab a. 54—1474. — [1. *Pistorius—Struvius, SS. Germ. III. p. 102.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 523—526.*]

Chronicon Bohemiae a diluvio ad a. Chr. 1329 auctore anonymo. — [1. *Ludewig, Reliquiae. XI. p. 152, 154, 179—182, 192—194.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 528—537.*]

Chronicon Bohemiae ab origine gentis ad a. 1320 seu **Die pehemische Cronica dewcz** (Dalimil: Kronyka Boleslawska). — [1. *Fontes Bohem. III. p. 266, 277.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 537—540.*]

Chronicon Budense a temporibus remotissimis ad a. 1458 (= Chronica Hungarorum antiqua ab origine ad coronationem regis Matthiae auctore anonymo = Budai krónika = Ofener Chronik). — [1. *Per Andream Hess Budae 1473. 4°* — 2. *Per Josephum Podhradczky Budae 1838. 8°.* — 3. *Per G. Ranschburg Budapestini 1900. 4°. Facs. ed. prim.*]

Chronicon Chiemense parvum. A. 751—1111. — [1. *Monum. Boic. II. p. 376.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 544.*]

Chronicon Dubnicense seu Chronica de gestis Hungarorum antiquis et novissimis usque ad a. 1355, cum cont. — 1479 (Dubnici krónika). — [1. *M. Florianus, Hist. Hung. font. III. p. 1—207.*]

Chronicon episcoporum Verdensium. A. 785—1480. — [1. *Leibnitius. SS. Brunsvic. II. p. 215.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 556.*]

Chronicon Epternacense breve. A. 787—1035. — [1. *MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1306.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 556.*]

Chronicon Garstense. Ab a. 953—1257. — [1. *Rauch, SS. Austriac. I. p. 8—10.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 558—560.*]

Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum (= Chronica Hungarorum iuncta et mixta cum chronicis Polonorum et Vita s. Stephani = Cronica Ungarorum et Vita s. Stephani = Chronicon mixtum = Kronika wegierska i polska = Magyar-lengyel krónika = Ungarisch-polnische Chronik). — [1. *Kronika wegierska. Warszawie 1823.* — 2. *Endlicher, Monum. Arp. p. 60—82.* — 3. *Mon. Polon. hist. I. p. 495—515.* — 4. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 563—574.* — 5. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Chronicon imperatorum Augustanum. A. 751—1111. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIII. p. 263.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 576.*]

Chronicon Leodiense breve (= Annales Aureaevalenses = Notae

Aureaevallenses) ab anno 549—1192. — [1. MGH. Pertz, SS. XVI. p. 682. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 578—579.*]

Chronicon Mailrosensis monasterii in Scotia ordinis s. Benedicti (Chronica de Mailros = Annales Melrosenses) ab a. 731—1275. — [1. MGH. Pertz, SS. XXVII. p. 433. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 579—580.*]

Chronicon S. Martini Turonensis ab a. 249—1227. auctore anonymo canonico eiusdem monasterii seu Chronicon Turonense magnum a creatione mundi auctore Iohanne monacho Maioris Monasterii, qui ob. c. a. 1210, secundum alios auctore Pagano Gatinelli (Péan Gatineau) qui flor. saec. XIII. — [1. Martene—Durand, *Vet. SS. V. p. 997.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 580—581.*]

Chronicon Monacense (= Chronicon Hungarorum Monacense = Müncheni krónika). A. 373—1329. — [1. M. Florianus, *Hist. Hung. font. III. p. 214—249.* — 2. Szentpétery, *SS. Hung.*]

Chronicon Osterhoviense sive Annales Osterhovenses ab a. 42—1313. — [1. MGH. Pertz, SS. XVII. p. 539. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 590—593.*]

Chronicon pictum Vindobonense. De gestis Hungarorum ab origine gentis ad a. 1330 (= Chronicon Vindobonense pictum = Marci Chronica de gestis Hungarorum = Bécsi képes krónika = Képes krónika = Wiener Bilderchronik). — [1. Ap. Thuróczi *append. ad ed. Venet. (sine signo chronol.)* — 2. Ap. Thuróczi *append. ad ed. Brunn. 1488.* — 3. Ap. Thuróczi *append. ad ed. Augusten. 1488.* — 4. Ed. Gustavus Emich, *recensuit Franciscus Toldy. Pestini 1867.* — 5. M. Florianus, *Hist. Hung. font. II. p. 100—245.* — 6. Sisic, *Enchirid. hist. Croat. I. p. 318, 440—441, 451—452. (Frgmnt.)*. — 7. Pauler—Szilágyi, *A magyar honf. kf. p. 487—506.* — (Non integr.). — 8. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 595—666.* — 9. Szentpétery, *SS. Hung.*]

Chronicon Polono-Silesiacum ab origine gentis usque ad a. 1278 (= Chronica Polonorum auctore Iohanne = Kronika Polska — 1278). — [1. MGH. Pertz, SS. XIX. p. 558, 561. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 667—669.*]

Chronicon Poseniense — 1330 (= Chronica regni Hungariae = Chronicon Hungarorum Poseniense = Chronicon Hungarorum Poseniense maius = Pozsonyi krónika). — [1. *Per Franciscum Toldy Budae 1852. 8°.* — 2. Knauz, *Új Magyar Múzeum. 1856. VI. p. 563—599.* — 3. Toldy, *Analecta monum. I. p. 17—62.* — 4. M. Florianus, *Hist. Hung. font. IV. p. 1—44.* — 5. Szentpétery, *SS. Hung.*]

Chronicon Ratisponense breve anonymi ab anno Christi 471 ad annum 1343. — [1. Oefele, *SS. Boic. I. p. 696.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. I. p. 671.*]

Chronicon Salisburgense ab a. 1 aerae Chr. ad 1286 ab anonymo quodam ut videtur canonico Salisburgensi saec. XIII. scriptum

(*Annales S. Rudberti Salisburgensis* a. 1—1286). — [1. *MGH. Pertz, SS. IX. p. 772.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 676—682.*]

Chronicon Slavicum parochi Suselensis (= *Chronica Slavica de Lubek, Hamburg, Luneburg, Wismaria, Rostok, Sundis et ceteris civitatibus incerti auctoris* = *Wendische Chronik*). A. 814—1485. — [1. *Lindenbrog, SS. Germ. septentrional. p. 203.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 683.*]

Chronicon Stederburgense sive Annales Stederburgenses a. 1000—1195 auctore GerharDO praeposito Stederburgensi. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVI. p. 202.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 684.*]

Chronicon Strozianum — 1269. — [1. *Bouquet, Recueil. XI. p. 294.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 684.*]

Chronicon Suevicum universale (*Epitome Sangallensis Herimanni Augiensis*) a. 769—1043. — [1. *MGH. Pertz, SS. XIII. p. 70—71.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 684—685.*]

Chronicon Varadiense — 1342 (= *Váradí krónika* = *Nagyváradi krónika* = *Grosswardeiner Chronik*). — [1. *Batthyány, Leges eccl. III. p. 218—225.* — 2. *M. Florianus, Hist. Hung. font. III. p. 250—261.* — 3. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum de imperatoribus Germanicis auctoris anonymi, qui tempore Friderici II imperatoris vixit, ab a. 769—1186, 1187—1235. — [1. *Menckenius, SS. Germ. I. p. 17.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 690—691.*]

Chronicon Wirzburgense ab initio mundi ad a. 1057. — [1. *MGH. Pertz, SS. VI. p. 30.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 692—693.*]

Chronicon Zagrabienne — 1342, 1354 (= *Chronicon Ungaricum Zagrabienne* = *Zágrábi krónika*). — [1. *Koller, Hist. episc. Quinqueecl. VII. p. 337—344.* — 2. *M. Florianus, Hist. Hung. font. III. p. 250—261.* — 3. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg bis zum Jahre 1469 (*Chronik der Stadt Augsburg von der Gründung bis zum Jahre 1469*). — [1. *Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. IV. p. 297—298.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 695.*]

Ciampinus: De sacris aedificiis. — [1. *AA. SS. Boll. Iun. VII. Suppl. p. 143*.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 699.*]

Collectanea historica sive Historia ducum Bavarorum ab origine gentis usque ad a. 1476, auctore incerto. — [1. *Monum. Boic. XVI. p. 543, 550—551, 582.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 703—705.*]

Compilatio chronologica auctoris anonymi a temporibus Caroli Magni ad a. 1410. — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. II. p. 65.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 708.*]

Complacitatio Pataviensis antistitis et chorepiscopi Madalwini de pretioso suppellectili ecclesiastico gravibusque libris,

nec non de pluribus bonis in Oriente, ultra montem Comagenum, in Pannonia et in pagis Rotagau, Quinzingau, Schweinachgau et Traungau. Pataviae. **A. 903. Sept. 8.** — [1. *Monum. Boic. XXVIII. 2. (Coll. nov. I. 2.). p. 200—202.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 434—435.*]

Conrad Botho (Bote): *Cronicken der Sassen* (= Magdeburgische Chronik = Chronicon Brunsvicensium picturatum, dialecto Saxonica conscriptum, auctore Conrado Bothone cive Brunsvicensi). A creatione mundi — 1489. — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. III. p. 315, 318—319.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 709—713.*]

Conradus monachus Schirensis, philosophus (ob. a. 1241): *Catalogi regum, pontificum, imperatorum usque ad a. 1190.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 627.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 716.*]

Conradus monachus Schirensis, philosophus (ob. a. 1241): *Chronicon Schirense usque ad a. 1225 sive Liber foundationis monasterii Schirensis ord. s. Benedicti.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 602.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 716—717.*]

Conradus II rex Germaniae, imperator Romanorum (1024—1039): *Litterae*, quibus monasterii in honore b. Petri apostolorum principis in Bremedensi oppido constructi privilegia bonaque, inter cetera «cellam Pollencie noviter constructam cum castro et Colonia corte, cum districto mercato molendinis portu ripatico piscationibus a portu Runcaricio per fluvium Tanagri usque ubi dicitur *Costa Ungaresca*», confirmat et corroborat. **A. 1026.** — [*MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. IV. p. 71—73.*]

Conradus II rex Germaniae, imperator Romanorum (1024—1039): *Litterae*, quibus Poponi patriarchae et ecclesiae Aquilegiensi quandam silvam sitam in pago Foroiulii in comitatu Warienti comitis — «incipientem a flumine Isontio usque ad mare et sic subtus stratam vulgo dicitur *via velstrata Vngarorum* usque in illum locum, ubi fluentum Flumen nascitur» — concessit. **A. 1028. Oct. 9.** — [*MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. IV. p. 177—178.*]

Constitutio concilii Salisburgensis, qua Wichingus prius Nitriensis, tum Pataviensis episcopus, ab Arnulfo imperatore creatus, hac sede movetur. **A. 899.** — [*Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 288. Ex Annalibus Fuldensibus.*]

Constitutiones ecclesiasticae sub Andrea I rege Hungariae et Neaemia archiepiscopo Strigoniensi editae circa annum 1048. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CLI. p. 1257—1258.* — 2. *Péterfy, Concil. I. p. 14.* — 3. *Márkus, Corp. iur. Hung. I. p. 46.*]

Corpus chronicorum Bononiensium. I. Cronaca Rampona. Ab initio mundi usque ad a. 1350. — [1. *Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. I. v. I. p. 441, 451, 457, 459.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 797—799.*]

Corpus chronicorum Bononiensium. II. Cronaca Varignana — 1350. — [1. *Muratori, SS. Italic. Nuov. ed. 1906—1914. XVIII. I. v. I. p. 454—455.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 799—800.*]

Cosmas Pragensis ecclesiae decanus (ob. a. 1125): *Chronicae Bohemorum libri III usque ad a. 1125.* — [1. *MGH. Pertz, SS. IX. p. 44, 54, 62—64, 67—69, 91—93.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 801—808.*]

Dalimil, eques Bohemicus (flor. a. 1282—1314): *Kronyka Boleslawská. Tutsch Kronik von Behemlant* (= *Rymovaná kronika Česká tak řečeného Dalimila* = *Bunzlauer Reimchronik*). — [1. *Fontes Bohem. III. p. 50—51, 92.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 815—824.*]

De s. Adalberto episcopo Pragensi. — «Tempore illo cum...» — [1. *MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1178—1184.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 825—826.*]

De Anastasio archiepiscopo Strigoniensi in Hungaria (ob. a. 1007). — [*Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. VI. I. p. 72—75.*]

De s. Brunone episcopo Verdensi (ob. c. a. 975). — [*Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. V. p. 501—502.*]

De s. Erunone Prussorum archiepiscopo et martyre (ob. a. 1009). — [*AA. SS. o. s. Ben. saec. VI. I. p. 79—81.*]

De conversione Bohemorum ad fidem christianam per s. Methodium episcopum (ob. a. 885). — [*AA. SS. Boll. 9. Mart. II. p. 24—25.*]

De Deodato comite, «qui erat unus ex principalibus tunc regni Hungariae, qui etiam sanctum Stephanum regem cum sancto Adalberto episcopo (ob. a. 997) de fonte baptismatis sublavavit». — [*Fejér, Cod. dipl. Hung. IV. 3. p. 103.*]

De Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e *Breviario Strigoniensi* a. 1515. — [*M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 143—149.*]

De s. Gisela, uxore s. Stephani Hungarorum regis, tum abbatissa secunda *Niderburgensis Pataviae loci* (ob. a. 1095). — [*AA. SS. o. s. Ben. saec. VI. 2. p. 893—894.* — *Cf. AA. SS. Boll. 1 Februarii. I. p. 3.*]

De relatione corporis s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris dissertatio *Bohuslai Balbini*, *Epit. rerum Bohemic. III. c. 4.* — [*AA. SS. Boll. 23 Aprilis. III. p. 204—207.*]

Dedicatio ecclesiae s. Petri Babenbergensis a. 1012 (*Epistola Bambergensis* a. 1012. *Mai. 6.*) — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 635—636.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 842.*]

Diocleas presbyter: *Regnum Slavorum* (*Historia*, cui titulus *Regnum Slavorum*, Slavonico idiomate ab inceto auctore conscripta quam presbyter quidam Dioclas sive *Antibarensis Anonymus* latinam se fecisse in eiusdem praefatione testatur; huius exemplum *Maurus Orbinus*, in Italicum idioma versum, in suo opere *Il regno delli Slavi* vulgavit). — [*Schwandtner*,¹ *SS. Hung. III. p. 476—509.* *E Lucii op. : De regno Dalmatiae et Croatiae a gentis origine ad a. 1480.*]

Duarte Galvão (1435—1517): *Chronica* de Don Alfonso Henriques primeiro rey de Portugal (*De primo rege Portugaliae qui fuit filius cuiusdam regis Hungariae.*) — [*Per Mich. Lapez Ferreira. Lisboa 1726.*]

Ekkehardus Uraugiensis abbas (ob. p. a. 1125): *Chronicon universale* ab orbe condito usque ad a. 1125 (*Chronicon Urspergense*). — [1. *MGH. Pertz, SS. VI. p. 192, 195.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 865—872*.]

Ellenhardus magnus sive maior, Argentinensis fabrice procurator et gubernator prebendariorum pauperum S. Spiritus (ob. a. 1304): *Chronicon a Christo nato usque ad a. 1299.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 120.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 876—877*.]

Elogium s. Astrici sive Anastasii, ordinis s. Benedicti, archiepiscopi Strigoniensis in Hungaria temporibus s. Stephani I regis Hungariae. Ex Melchiore Inchoffer. — [44. *SS. Ungariae. II. Append. p. 86—88*.]

Elogium s. Gerardi episcopi Chanadiensis et martyris in Hungaria auctore Petro de Natalibus episcopo Equilino. — [1. *AA. SS. Boll. 24 Septembris. VI. p. 725—726.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 877—878*.]

Epistola s. Odilonis abbatis V. Cluniacensis (994—1049) ad S(tephanum) regem (Hungariae) Deo devotissimum. — [Ringholz, *Der heilige Abt Odilo von Cluny. Brünn 1885. Anmerkungen, p. 35**.]

Epistolae Bambergenses 40 annorum 980—1235. — [1. *Jaffé, Bibliotheca. V. p. 532.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 902*.]

Epistolae, diplomata et privilegia 284 de rebus ad historiam abbatiae s. Martini in Monte Pannoniae pertinentibus. A. 1001—1302. — [Erdélyi László, *A pannonhalmi főapátság tört. Budapest, 1902. 4°. I. p. 589—800; II. p. 279—349*.]

Epistolae, diplomata et privilegia 40 de rebus ad historiam abbatiae s. Mauricii de Bakon Beel pertinentibus. A. 1037—1306. — [Erdélyi László, *A pannonhalmi főapátság tört. Budapest. 1903. 4°. VIII. 1. p. 267—304*.]

Epistolae, diplomata et privilegia 10, de rebus ad historiam abbatiae de Zalavar pertinentibus. A. 1019—1308. — [Erdélyi László, *A pannonhalmi főapátság tört. Budapest, 1902. 4°. VII. p. 509—513*.]

Erdwinus Erdmannus, consul civitatis Osnabrugensis: *Chronicon sive Catalogus episcoporum Osnabrugensium*. A. 772—1453. — [1. *Meibom, SS. Germ. II. p. 206.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 908*.]

Ericus Olai (Olaus), canonicus et theologiae professor Upsaliensis: *Chronica regni Gothorum seu Historia Svecorum Gothorumque a Chr. n. ad a. 1464.* — [1. *Fant, SS. Svecic. II. Sect. 1. p. 38.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 908—909*.]

Eugenius II papa (824—827): *Epistola*, qua Rathfredo Favianensi, Methodio Speculi-Julieni seu Ouguturensi, Alewino Nitraviensi, Annoni Vetuarensi episcopis et Tuttundo ac Moimaro ducibus et optimatibus exercitibusque plebis Hunniae ac Moraviae significat, se Uolfum, archiepiscopum Laureacensem metropolitam iis praefecisse, et vicarium suum constitutum pallio donasse. — *Falsum saec. X!* — [1. *Friedrich, Cod. dipl.*

Bohem. I. p. 332—334. — 2. Ludewig, SS. Germ. II p. 360. — 3. Boczek, Cop. dipl. Morav. I. p. 14. — 4. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 185.]

Ex sermonibus de s. Stephano rege fr. Pelbarti de Temeswar. — [*M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 83—87.*]

Excerpta anonymi e Chronico Muri Ahenei Hungarica. Rövid magyar cronica Cristus urunk születése után. A. 2—1631. — [*Tört. Tör. 1891. p. 64—74.*]

Excerpta e sermone fr. Pelbarti de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio. — [*M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 139—143.*]

Exhortatio b. Augustini ex Zagrabiensi Lucerini episcopi ad clerum suae dioecesis de s. Stephano I rege Hungariae. — [*1. AA. SS. Boll. 3 Augusti. I. p. 297. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2314—2319.*]

Familia regum Scotthorum, in qua una Angliae regina et **Pars familiae regum Angliae et Hunnorum**, et qua nata Margareta uxor Melcolmi regis Scotthorum. — [*1. Duchesne, Hist. Norm. SS. p. 1077. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 923.*]

Florentius Wigorniensis (Florentius of Worcester) monachus, et Bravonius dictus (ob. a. 1118): **Chronicon** ex chronicis sive Chronica chronicorum ab orbe condito usque ad a. 1118. — [*1. MGH. Pertz, SS. XIII. p. 125—129. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 929—930.*]

Flores temporum auctore fratre ord. Minorum a creatione mundi usque ad a. 1292 (Martinus Minorita seu Hermannus Genuensis s. Hermannus Gygas s. Hermannus minorita: Chronicon). — [*1. MGH. Pertz, SS. XXIV. p. 237, 245. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 931—932.*]

Fragmenta historica sive Fragmenta Austriaca in codice Iacobi de Voragine Legend. Aur. A. 1025—1282. — [*1. Hormayr, Archiv. 1821. XII. p. 457. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 936.*]

Fragmenta necrologica Schirensia (Necrologium Schirensis monasterii ord. s. Benedicti cond. a. 1079.). — [*1. MGH. Necrol. III. p. 134. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 937.*]

Fragmentum de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre ex chronico Magdeburgensi ms. — [*Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. V. p. 869—871.*]

Fragmentum de s. Alberto episcopo Pragensi (ob. a. 997) ex Translatione ss. Abundii et Abundantii martyrum. — [*Mabillon. AA. SS. o. s. Ben. saec. V. p. 873.*]

Fragmentum ex chronico Ademari monachi Engolismensis de s. Adalberto episcopo Pragensi et s. Brunone. — [*Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. V. p. 871—872.*]

Fulbertus Carnotensis episcopus: **Epistola** ad Bonibertum (archiepiscopum Strigoniensem v. Quinqueecclesiensium praesulem). Unum e suis priscianis humanissima cum salute mittit. C. a. 1000—1008. — [*1. Bouquet, Recueil. X. 443. — 2. Migne, Patrol. Lat. CXLI. p. 189. — 3. Fejér,*

Cod. dipl. Hung. I. p. 287—288. — 4. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 962.]

Fundatio domui hospitalis pro Hungaris per Petronillam mulierem Hungaricam infra muros Iherusalem a. 1135. — [MHH. Dipl. Wenzel, *Cod. dipl. Arp. cont. I. p. 51—53. Ap. Rozière: Cartulaire de l'Église du Saint Sepulcre de Jérusalem, publié d'après les manuscrits du Vatican. Paris 1849.*]

Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis. A. 1047. — [1. MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 962—964. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 969—970.*]

Fundatio ecclesiae sanctae Mariae sanctique Aniani episcopi et confessoris in loco qui dicitur Tichon super Balatin per Andream I regem Hungariae a. 1055. — [1. Katona, *Hist. crit. reg. Hung. II. p. 112.* — 2. Koller, *Hist. ep. Quinqueecl. I. p. 143 (non integr.).* — 3. Batthyány, *Leges eccl. II. p. 70.* — 4. Fejér, *Cod. dipl. Hung. I. p. 388.* — 5. Fuxhoffer-Czinár, *Monasteriol. I. p. 66.* — 6. Angyal-Mika-Marczali, *Enchiridion. p. 81—86.* — Cf. Szentpétery, *Regesta reg. Arp. I. 1. p. 6.*]

Fundatio monasterii Osterhofensis a. 1004. — [1. MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 1105. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 971.*]

Gaufredus de Bruil sive Gaufredus coenobita monasterii s. Martialis Lemovicensis ac prior Vosiensis in dioec. Lemovicensi: *Chronicon* a tempore Roberti Pii regis Francorum usque ad a. 1184. P. II. — [1. MGH. Pertz, SS. XXVI. p. 202. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 975—976.*]

Genealogia ducum et regum Hungariae triplex sive Genealogia ac nomina regum atque ducum Hungariae: 1°. Anonymi series regum Hungariae a primo ingressu Hungarorum in Pannoniam a. 200 usque in Matthiam I Corvinum a. Chr. 1490 e codice Cornidesiano. — 2°. Anonymi series regum Hungariae a primo ingressu Hungarorum in Pannoniam a. 200 usque in Matthiam I Corvinum a. Ch. 1490 e codice Toldyano. — 3°. Anonymi series regum Hungariae a primo ingressu Hungarorum in Pannoniam a. 200 usque in Matthiam I Corvinum a. Chr. 1490 e codice Knauziano. — Notae historica continuatorum Genealogiae ducum et regum Hungariae ad a. 1556 e codice Toldyano. — [1. Kovachich, SS. Hung. min. I. p. 1—10. — 2. Toldy, *Analecta. I. p. 63—71.* — 3. M. Florianus, *Hist. Hung. font. IV. p. 90—98, 99—113, 114—115.* — 4. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 979—993.*]

Genealogia ex stirpe s. Arnulfi descendentium Mettensis (Genealogia s. Arnulfi Mettensis episcopi). — [1. MGH. Pertz, SS. XXV. p. 384. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 993.*]

Genealogia marchionum Austriae. — [1. MGH. Pertz, SS. IX. p. 609. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 993—994.*]

Genealogiae regum Polonorum (Tredecim regni Polonici mutationes et familiarum quae regnum tenuerunt genealogicae explicationes). —

[1. Pistorius, *Polon. hist. corp.* III. p. 148—149. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 996—997.

Geoffroy Gaimar, Normandus (ob. c. a. 1148): *Lestorie des Engles seu The Anglo-Norman metrical chronicle of the Anglo-Saxon kings.* A. 495—1145. — [Monum. hist. Britannica. I. p. 764—830. A. vs. 4581.]

Georgenberger Chronik. Szepesszombati krónika. A tempore s. Stephani I regis usque ad a. — [1. A «Szepesmegyei Történelmi Társulat» évkönyveinek VII. évfolyamában. — 2. Demko Kálmán, *A szepesszombati krónika.* Lőcse, 1891. 8°. p. 22—35.]

Georgius Cedrenus, Γεώργιος Κεδρηνός, monachus: *Σύνοψις ἱστοριῶν seu Compendium historiarum seu Annales seu Chronicon a creatione mundi usque ad a. 1057.* — [1. Migne, *Patrol. Graec.* CXXII. p. 61—62, 105—106, 115—118, 143—146, 215—218, 245—248, 313—338. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1009—1013.]

Georgius Merula (Merlani), Statielbensis, Alexandrinus: *Antiquitates Vicecomitum Mediolanensium.* A. 801—1323. Libri XII. — [1. Graevius, *Thesaurus antiquit. Ital.* III. 1. p. 26. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1013—1014.]

s. Gerardus episcopus Chanadensis seu ecclesiae Moresanae in Hungaria (ob. a. 1046): *Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem.* — [1. Batthyány, *S. Gerard.* p. 1—298. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1027—1028.]

Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Compilatio chronologica a creatione mundi usque ad a. Chr. 1312.* — [1. Muratori, *SS. Italic.* IX. p. 240—241. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1034—1035.]

Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Historia imperatorum Romano-Germanicorum a Carolo Magno usque ad a. 1298.* — [1. Muratori, *SS. Italic.* IX. p. 119. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. ung.* II. p. 1035—1036.]

Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Historia pontificum Romanorum ab a. 95—1249, cum Additamento ex cod. ms. bibl. Estensis.* — [1. Muratori, *SS. Italic.* IX. p. 173. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1036.]

Gervasius Ricobaldus Ferrariensis: *Istoria imperiale (Chronicon Romanorum imperatorum a Carolo Magno usque ad Ottonem IV Latine circiter a. 1298 a Ricobaldo Ferrariensi ut fertur scriptum, post 200 annos deinde a comite Matthaeo Maria Boiardo Ferrariensi in Italicam linguam conversum sive Ricobaldo Ferrariensi ab ipso suppositum).* — [1. Muratori, *SS. Italic.* IX. p. 319, 323, 325. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1036—1040.]

Gesta abbatum Trudonensium auctore Rudolpho abbate Trudonensi (ob. a. 1138). Libri VII. A. 618—1108. Continuationis III auctarium a. 1003—1127. — [1. MGH. Pertz, *SS. X.* p. 382. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1042.]

Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium (Chronicon archiepiscopatus Magdeburgensis). A. 938—1142. — [1. MGH. Pertz, SS. XIV. p. 384, 391. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1042—1043.]

Giovanni Villani, civis Florentinus (ob. a. 1348): *Historie Fiorentine seu Historia universalis Italice scripta*, a condita Florentia usque ad a. 1348. Libri XII. — [1. Muratori, SS. *Italic. XIII.* p. 99. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1058—1061.]

Gobelinus Persona, decanus Bilfeldensis et officialis Paderbornensis (ob. a. 1421): *Cosmodromium*, hoc est chronicon universale complectens res ecclesiae et reipublicae ab orbe condito usque ad a. Chr. 1418. — [1. Meibom, SS. *Germ. I.* p. 252, 257, 259—260. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1064—1067.]

Godefridus Viterbiensis, capellanus et notarius imperatorum Conradi III, Friderici I et Henrici VI: *Pantheon seu universitatis libri*, qui Chronici appellantur, XX, ab initio mundi usque ad a. 1186. — [1. MGH. Pertz, SS. XXII. p. 240. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1069—1071.]

Godyslaw Baszko (Basco, Basko, Pasko), custos Posnaniensis (ob. p. a. 1284): *Chronicon Poloniae*. — 1253, 1253—1272. **Pars I** secundum nonnullos auctore *Boguphalo* episcopo Posnaniensi (ob. a. 1253). — [1. *Mon. Polon. hist. II.* p. 483, 537. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1073—1080.]

Gregorius VII papa (1073—1085): *Epistola ad Salomonem regem Hungarorum*. Queritur quod cum Hungariae regnum iuris sit sancti Petri, a Teutonicorum rege (*Heinrico IV*) in beneficium acceperit. Hungariae regnum «Romanae ecclesiae proprium esse a rege Stephano olim b. Petro oblatum. Praeterea Heinricus (*III*) piaae memoriae imperator ad honorem s. Petri regnum illum expugnans, victo rege (Aba) et facta victoria ad corpus b. Petri lanceam coronamque transmisit, et pro gloria triumphi sui illuc regni direxit insignia, quo principatum dignitatis eius attinere cognovit». Minatur, eum «sine apostolica animadversione non diu regnatum, nisi sceptrum regni, correcto errore, apostolicae, non regiae maiestatis beneficium recognoscat». A. 1074. Oct. 28. — [1. Kollar, *Hist. iur. patr. Hung.* p. 97. — 2. Migne, *Patrol. Lat. CXLVIII.* p. 375. — 3. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1081—1082. — *Ed. cet. ap. Jaffé: Regest, pontif. Rom. I.* p. 608.]

Guilelmus Malmesbiriensis (William of Malmesbury) monachus (ob. p. a. 1142): *Libri V de rebus gestis regum Anglorum a primo Saxonum adventu ad 28 Henrici regis annum*. A. 449—1125. — [1. Migne, *Patrol. Lat. CLXXIX.* p. 1157. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1103—1104.]

Hadrianus II papa (867—872): *Epistola*, qua Rostislavo, Sventopulco et Kocelo Methodium commendat; linguae Slavonicae usum in sacris concedit; excommunicat eos, qui litteras linguae eorum vituperant.

A. 899. p. Febr. 14. — Dubiae fidei! — [*Friedrich, Cod. dipl. Bohem. I. p. 7—9. — Vide et: Jaffè, Regest. pontif. Rom. I. p. 371—372.*]

Hariulfus monachus Centulensis S. Richarii, tum abbas S. Petri Aldenburgi prope Brugas (ob. a. 1142): *Chronicon Centulensis abbatis.* Libri IV. A. 625—1088. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CLXXIV. p. 1347. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1122.*]

Hatto Maguntinus archiepiscopus: *Epistola ipsius et suffraganeorum ad Iohannem IX papam de morte Arnulphi imperatoris a. 900. — Falsum!* — [1. *Labbe, Sacrosancta concilia. IX. p. 496. — 2. Bouquet, Recueil. IX. p. 296—297. — 3. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 235—240. — 4. Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 63—66. — 5. Ludewig, Reliquiae. II. p. 363—365. — 6. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 178—180. — 7. Migne, Patrol. Lat. CXXXI. p. 1179—1182. — 8. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1123—1125.*]

Hector Boethius Deidodanus, canonicus Aberdonensis: *Historiae Scotorum a prima gentis origine libri XIX.* — [1. *Langebek, SS. Danic. V. p. 56—57. Frgmnt. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1125—1126.*]

Heinrich von Muglen (Mügeln): *Chronicon rhythmicum Hungariae.* — [1. *Engel, Mon. Ungarica. p. 1—54. — 2. Szentpétery, SS. Hung.*]

Heinrich von Muglen (Mügeln): *Chronik der Hunnen seu Ungarische Reimchronik — 1332.* — [1. *Kovachich, Sammlung. I. p. 1—94. — 2. Sišić, Enchirid. hist. Croat. I. p. 319. Frgmnt. — 3. Szentpétery, SS. Hung.*]

Helinandus monachus coenobii Cisterciensis s. Mariae de Frigido Monte (ob. a. 1227): *Chronicon ab initio mundi usque ad a. 1204.* Libri XLIX. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CCXII. p. 922, 926, 928. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1127—1129.*]

Henricus Bodo monachus Benedictinus in coenobio Clusa: *Syntagma de ecclesia Gandesiana.* — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. III. p. 717. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1130.*]

Henricus de Heimbürg, presbyter Gmundensis: *Annales seu Cronica Bohemorum ab a. 861—1300.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XVII. p. 712. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1131—1132.*]

Henricus II dux Bavariae (955—976, 985—995): *Litterae*, quibus in marchia Orientali Leopoldi illustris marchionis, satoris stirpis Babenbergicae in Austria, nuper ab Ungaris armorum vi revindicata, publicum placitum habet congregatis episcopis, comitibus, primoribus et populo terminali, familiam Pataviensem ab omni exactione immunem esse iubet, et possessiones S. Stephani distinguit ac enumerat usque ad montem Comagenum, tunc temporis Germaniae et Ungariae metam et usque ad terminos Moravorum. A. 985. — [1. *Mon. Boic. Nov. coll. I. 2. p. 208—209. — 2. Boczek, Cod. dip. Morav. I. p. 99—100. — 3. Fejér, Cod. dipl. Hung. VII. I. p. 100—102.*]

Henricus Knighton (Cnitthon), canonicus seu monachus abbatis Leycestrensis (ob. p. a. 1395): *Chrinoca* de eventibus Angliae a tempore

regis Edgari usque mortem regis Ricardi II. Libri V. A. 950—1395. — [1. Twysden, SS. hist. Anglic. p. 2317, 2333, 2338. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1134—1135.*]

Henricus II rex Germaniae, imperator Romanorum (1002—1024): *Litterae*, quibus fidelibus suis significat se ab Hardawigo episcopo Salzburgensi filios cuiusdam Ungarici, nomine Martini redemisse. A. 1014. Jun. 21. — [1. MGH. *Dipl. reg. et imp. Germ. III. p. 396—397.* — 2. Fejér, *Cod. dipl. Hung. I. p. 295—296.* — 3. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1136.*]

Henricus III rex Germaniae, imperator Romanorum (1039—1056): *Litterae*, quibus ecclesiae in Heimenburg decimationem totius regionis, in finibus Ungarorum ab hostibus gladio adquisitae, finibus designatae, in pago Osterriche, et tertiam partem utilitatis, de eadem urbe provenientis donat. Heimenburg. A. 1051. Oct. 25. — [1. *Monum. Boic. XXIX. 1. (Coll. nov. II. 1.) p. 103—104.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1137.*]

Henricus III rex Germaniae, imperator Romanorum (1039—1056): *Litterae*, quibus ecclesiae sancti Stephani Pataviae in proprium tradit «locum cuiusdam vici Poumgartum nominatum cum omni utilitate, quae contra Boemos quoquo modo haberi et conquiri poterit, omnem terram intra subscriptos terminos inclusam, id est vallem ipsam Poumgartuntal dictam sursum usque ad definitas notas Ungaricorum terminorum, deorsum usque ad praedium Henrici comitis, exinde in directum usque ad stratam Lauentenburch ducentem, ipsamque usque ad praedium Richuini». A. 1056. Jul. 10. — [*Mon. Boic. XXIX. 1. p. 129.*]

Henricus IV rex Germaniae, imperator Romanorum (1056—1108): *Litterae*, quibus episcopatus Moraviae cum Pragensi episcopatu reconciliationem confirmat et antiquos episcopatus Pragensis terminos accurate perscribit. Ratisbonae a. 1086. Apr. 29. (Ap. Cosmam: Chron. Boh. Lib. II. c. 37.) — **Falsum!** — [1. Dobner, *Mon. hist. Boem. III. p. 129.* — 2. Boczek, *Cod. dipl. Morav. I. p. 172—174.* — 3. Fejér, *Cod. dipl. Hung. VII. 1. p. 132.* — 4. MHH. *Dipl. Wenzel, Cod. dipl. Arp. cont. VI. p. 26—28.* — 5. Friedrich, *Cod. dipl. Bohem. I. p. 92—95.* — Cf. *Mittheil. d. Instit. f. österr. Gesch. 1900. XXI. p. 209.*]

Henricus Wolterus, canonicus S. Anskarii Bremae: *Chronica Bremensis sive Archiepiscopatus Bremensis chronicon*. A. 788—1463. — [1. Meibom, SS. *Germ. II. p. 37.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1139—1140.*]

Herimannus Augiensis (Hermannus Contractus) monachus (ob. a. 1054): *Chronicon de sex aetatibus mundi a creatione mundi usque ad a. 1054.* — [1. MGH. *Pertz. SS. V. p. 117—121, 123.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1141—1145.*]

Hermannus Althensis abbas (ob. a. 1275): *De institutione monasterii Althensis*. Ab a. 741—1271. — [1. MGH. *Pertz. SS. XVII. p. 371.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1146—1150.*]

Hermannus Cornerus fr. ordinis Praedicatorum Lubecae : *Chronica novella* usque ad a. 1435 deducta. — [1. *Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II. p. 540, 561—562, 564—565, 568—569, 574, 576.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1152—1162.*]

Historia episcoporum Pataviensium — 1254 et ducum Bavariae — 1253 (Catalogus archiepiscoporum Laureacensium et episcoporum Pataviensium auctore Bernardo Norico). — [1. *MGH. Pertz, SS. XXV. p. 618—619.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1174—1175.*]

Historia Francorum imperatorum brevissima ex codice Admuntensi usque ad annum 1212. — [1. *MGH. Pertz, SS. X. p. 137.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1176.*]

Historia foundationis coenobii Mellicensis a. 928, auctore anonymo eiusdem coenobii. — [1. *Pez. SS. Austriac. I. p. 296—298.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1177—1178.*]

Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II imperatorem, speciatim ad a. 1235, auctore anonymo Saxone ex codice bibliothecae Paulinae Lipsiensis. — [1. *Menckenius, SS. Germanic. III. p. 69, 84, 86.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1178—1182.*]

Historia monasterii s. Laurentii Leodiensis, cum appendice instrumentorum. A. 958—1586. — [1. *Martene—Durand, Vet. SS. IV. p. 1046.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1186.*]

Historia translationis s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris ex *Historia Cosmae Pragensis* in breviarium relata. — [1. *SS. Boll. 23 Aprilis. III. p. 201—202. Kifejezetten magyar vonatkozásai nincsenek.*]

Honorius Augustodunensis presbyter : *Imago mundi* de dispositione orbis. — [1. *MGH. Pertz, SS. X. p. 132.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1193.*]

Honorius Augustodunensis presbyter : *Summa* totius de omnimoda historia. — [1. *MGH. Pertz, SS. X. p. 130.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1193.*]

Hugo Flaviniacensis abbas, antea Viridunensis S. Vitoni monachus (flor. a. 1102) : *Chronicon Viridunense seu Chronicon Flaviniacense*. Libri II. A Christo nato usque ad a. 1102. — [1. *MGH. Pertz, SS. VIII. p. 392.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1200—1202.*]

Hymni de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum, fundatore et patrono archicoenobii in S. Monte Pannoniae. — «Festiva sancti lux Stephani vocat...». — [1. *Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 214—218.*]

Hymni in festo s. Emerici ducis et patroni archicoenobii in S. Monte Pannoniae, s. Stephani I regis Hungariae filii. — «Qui sole quo vis fulgidior micat...». — [1. *Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 242—244.*]

Hymnus ad s. Adalbertum episcopum Pragensem et martyrem. Ex officio Rakocziano. — «Salve Pater pauperum...». — [1. *Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 391.*]

Hymnus de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre. Saec. XV. — «Exultet celum gaudiis...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 171—172.]

Hymnus de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre. Saec. XV. — «Laudem dignam tam praeclari...». — [1. *Neues Archiv d. Ges. f. ä. d. Gesch.* 1885. X. p. 181—185. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1205—1206.]

Hymnus de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre. Ex Breviario Nagylakiano. Saec. XV. — «O immarcescibilis rosa paradisi...». [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 168—170.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — «Ave flos nobilium, sacre stirpis virgula...». [1. *M. Florianus, Hist. Hung. font. I.* p. 145. — 2. Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 228—235.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio. — «Chorus celestis agminis...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 240—241. — 2. Karácsony Imre, *Szent Imre herceg.* Győr. 1894. p. 90—91.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — «Legem dei iugiter beatus Emericus...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 146—148.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — «Plaude Parens Pannonia de tam felici filio...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 145.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — «Rubum flamma comprehendit...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 146.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Missali Quinqueecclesiensi anni 1499. — «Stirps regalis proles regis...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 148—149.]

Hymnus de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — «Virum ligat pro peccatis papalis sententia...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 146.]

Hymnus de s. Stephano rege Hungariae e Breviario Strigoniensi anni 1515 ad diem 20 Augusti. — «Adest festum venerandum || Sancti regis Stephani...». — [M. Florianus, *Hist. Hung. font. I.* p. 88—91.]

Hymnus de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum. E saec. XV. — «Confessor Christi Stephane...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 194—202.]

Hymnus de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum. E saec. XV. — «Gaude mater Vngaria...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 205—206.]

Hymnus de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum. E saec. XV. — «Gaudent celi nova luce...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 208—209.]

Hymnus de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum vernaculus. E saec. XVII? — «Hatalmas Ur Isten, szerelmes Királyunk...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 403—405.]

Hymnus de s. Stephano I rege Hungariae. — «Stephanus rex Hungarorum || ad victoriam sanctorum...». — [Redelius, *Ann. coron. 1696. Repertorium hymnologicum, Supplementum alterum.* p. 329. In *Analect. Boll.* XXXI.]

Hymnus de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum vernaculus. E saec. XVII? — «Szent István király Istennek szolgája...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 400—402.]

Jacob Twinger von Königshofen, pesbyter Argentoratensis (ob. a. 1420): *Chronik. A creatione mundi — 1400 (Chronica maior).* — [1. *Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. VIII.* p. 426—427. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1210—1211.]

Jacob Twinger von Königshofen, presbyter Argentoratensis (ob. a. 1420): *Chronik. A creatione mundi — 1414. (Chronica minor).* — [1. *Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd. IX.* p. 715. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1211—1212.]

Iacobus de Voragine (Varagine, Viragine) prior provincialis fratrum ord. Praedicatorum in Lombardia, a. 1292 archiepiscopus Ianuensis: *Chronicon Genuense sive Chronica de civitate Ianuensi ab origine urbis usque ad a. 1297.* — [1. *Muratori, SS. Italic. IX.* p. 29. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1220—1221.]

Iacobus Philippus Foresta Bergomensis sive Jacobo Filippo di Bergamo (1434—1518): *De plurimis claris selectisque mulieribus opus prope divinum novissime congestum seu De memorabilibus et claris mulieribus.* — *Script. ante a. 1497. (De vita Gisellae reginae, uxore s. Stephani I regis Hungariae).* — [Paris 1521.]

Iacobus Philippus Foresta Bergomensis sive Jacobo Filippo di Bergamo (1434—1518): *Supplementum chronicorum orbis ab initio mundi usque ad a. 1482 libri XV.* — *Script. ante a. 1483.* — [Paris 1535.]

Iacobus Unrestus, sacerdos Carinthianus: *Von dem landt Vngern weylant Pannonia genant.* A. 417—1162. — [Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch. 1880. I. p. 355—372. *Non integr.*]

Imperatorum ab Henrico Aucupe ad Henricum V res praeclare gestae ; auctoris quidem incerti, sed qui sub hoc eodem Henrico vixit: in compendium vero quondam redactae a monacho quodam Hamerslebiensi (Liber de Henrico Aucupe). A. 920—1126. — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. I.* p. 709. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II.* p. 1232—1233.]

Ingulphus abbas Croylandensis (ob. a. 1109): *Historia seu de-*

scriptio abbatae Croylandensis ab a. 626—1091. — [Savile, SS, *Anglic. p.* 898.]

Innocentius III papa (1198—1216): *Epistola* ad Emericum regem Hungariae, qua ad regis litterarum quinque capitula respondet, quas ille sedi apostolicae per E. militem destinaverat: «Ad primum ergo capitulum respondemus, quod utique pia recordationis progenitores tui, ex quo regnum Ungariae ad catholicae fidei unitatem per beati Stephani regis diligentiam divina gratia praecedente pervenit, cum multa devotione sedem sunt apostolicam venerati, et omnes qui ex eius progenie descenderunt, sicuti in regno, ita sibi in reverentia beati Petri successoribus exhibenda pariter successerunt...». **A. 1204. Sept. 15.** — [1. *Muratori, SS. Italic. III. 1. p.* 523—525, — 2. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. IV. p.* 726. — 3. *Fejér, Cod. dipl. Hung. II. p.* 435. — 4. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p.* 1245—1248. — *Ed. cet. ap. Potthast: Regest. pontif. Rom. I. p.* 197.]

Iohannes Brompton, abbas Iorvalensis: *Chronicon* ab anno Domini 588, quo s. Augustinus venit in Angliam, usque mortem regis Ricardi I, scilicet annum Domini 1198. — [1. *Twysden, SS. hist. Anglic. p.* 906—907, 934—935, 945. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p.* 1264—1266.]

Iohannes Cuspinianus (Johann Spiesshaymer v. Spieshammer, nat. a. 1473, ob. a. 1529), philosophus et medicus, a. 1500 rector universitatis Viennensis: *Austria seu Historia marchionum, ducum et archiducum Austriae.* — [*Frankenfordiae (Francofurtum ad Moenum) 1601. 2°.*]

Iohannes de Columpna, fr. ordinis Praedicatorum, Romanus: *Mare historiarum. Ab initio mundi usque ad a. 1340. Libri VII.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XXIV. p.* 271. *Frgmnt.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p.* 1297—1298.]

Iohannes de Gwerche (Gercsei János) archidiaconus Goricensis, scriptor saeculi XIV: *Chronica. — Sublestae fidei!* — [1. *Kercselich, De regno Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminaries. Zagrabiae. I. p.* 101. — 2. *Mon. hist. Slav. VII. p.* 471—473.]

Iohannes de Marignola, fr. ordinis Minorum, Florentinus, a. 1354 episcopus Bisinianensis in Calabria: *Chronica* ab Adam — 1362. [1. *Fontes Bohem. III. p.* 533, 535—536, 538, 560. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p.* 1301—1309.]

Iohannes de Mussis, civis Placentinus: *Chronicon Placentinum* ab a. 222—1402, continens antiquitates et acta memoriae digna, facta et occurrentia specialiter in Placentia, generaliter in Lombardia. — [1. *Muratori, SS. Italic. XVI. p.* 450. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p.* 1309—1310.]

Iohannes de Thurocz (Thurócz, Thuróczy, Thwóroz, Turócz, Turóczi), magister, protonotarius temporibus Matthiae regis Corvini: *Illustrissimorum Hungariae regum chronica seu Chronicon rerum Hungaricarum seu Chronica Hungarorum ab origine gentis, inserta simul Chronica*

Ioannis archidiaconi de Kikvlew, ad annum usque Christi 1464 et ultra perducta. — [1. *Venet. (sine signo chron.)*. 4°. — 2. *Augustae Vindeliciae* 1488. 4°. — 3. *Brunnae* 1488. 2°. — 4. *Bongarsius*, SS. Hung. p. 1—177. — 5. *Schwandtner*¹, SS. Hung. I p. 39—291. — 6. *Schwandtner*,² SS. Hung. I. p. 61—481. — 7. *Schwandtner*,³ SS. Hung. I. p. 47—366.]

Iohannes de Utino, frater ordinis Minorum: Brevis narratio de regibus Hungariae. A. 969—1458. — [1. *Toldy, Analecta*. I. p. 73—86, — 2. *M. Florianus, Hist. Hung. font. III*. p. 266—276.]

Iohannes Dlugossius (Iohannes Longinus), canonicus Cracoviensis: Excerpta e fontibus incertis (Excerpta Iohannis Dlugossii e fontibus incertis). I. a. 1173—1294; II. a. 1034—1169; III. a. 985—1343; IV. a. 1235—1370. — [1. *Mon. Polon. hist. IV*. p. 10—11. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II*. p. 1313.]

Iohannes Dlugossius (Iohannes Longinus), canonicus Cracoviensis: Historia Polonica sive Historiae Polonicae libri XII ab antiquissimis temporibus — 1480. — [*Dlugossii opera omnia. Cracoviae* 1873. 4°. — *Ed. cet. ap. Potthast: Bibl. I*. p. 381.]

Iohannes Enenkel (Iohannes Nepos), canonicus Viennensis: Von den Königen. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. III*. p. 540. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II*. p. 1319—1320.]

Iohannes Enenkel (Iohannes Nepos), canonicus Viennensis: Weltchronik sive Chronicon universale a creatione mundi ad Fridericum II dictum Bellicosum, ducem Austriae; cum appendice ad Chronicon Iohannis Enenkel. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. III*. p. 501—502. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II*. p. 1320—1329.]

Iohannes Fordun (Iohannes de Fordun, ob. c. a. 1386): Scotichronicon sive Scotorum historia sive Chronicon regnorum Scotiae et Angliae usque ad a. 1153. Libri V. — [1. *Gale, SS. hist. Brit.* p. 681, 689, 697—698. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II*. p. 1298—1299.]

Iohannes historiographus, natione Anglus: Chronicon a creatione mundi ad a. Chr. 1350. — [1. *Ludewig, Reliquiae. XII*. p. 140—141. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. p. II*. 1330.]

Iohannes Lucius, Dalmata Traguriensis: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex — 1437. — [1. *Amstelodami* 1666. 2°. — 2. *Schwandtner*,¹ SS. Hung. III. p. 1—465. *Recogn. et emend. a I. G. Schwandtnero.*]

Iohannes VIII papa (872—882): Epistolae 15 de rebus ad vitam s. Methodii ac historiam Pannoniae praecipue pertinentibus. — [*Migne, Patro. Lat. CXXVI*. p. 850, 904—906, 928—929. — *Fejér, Cod. dipl. Hung. I*. p. 186—188, 196—197, 207—218. — *Boczek, Cod. dipl. Morav. I*. p. 34—45. — *Friedrich, Cod. dipl. Bohem. I*. p. 9—22. — *Ap. Jaffè: Regest. pontif. Rom. I*. p. 378—380, 410, 415—418.]

Iohannes XIII papa (965—972): Litterae ad Boleslaum ducem Bohemiae de instituendo episcopatu Pragensi. A. 972. — [1. *Migne, Patro.*

Lat. CXXXV. p. 997—899. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1334—1335.*]

Iohannes Pistorius Niddanus: *Genealogia regum Hungariae* ex optimis quondam scriptoribus explicata. — [1. *Schwandtner*,¹ SS. Hung. I. p. 757—777. — 2. *Schwandtner*,² SS. Hung. III. p. 167—195. — 3. *Schwandtner*,³ SS. Hung. III. p. 47—70. — 4. *Bongarsius*, SS. Hung.]

Iohannes Rothe Luciliburgensis, capellanus Annae landgraviae Ysenacensis: *Düringische Chronic seu Chronik von Thüringen seu Chronicon Isenacense vernaculum* — 1440. — [1. *Menckenius*, SS. Germanic. II. p. 1662. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1336—1344.*]

Iohannes Schiphowerus de Meppen, limit. ord. frat. eremitarum s. Augustini in civitate Osnabrugensi: *Chronica Oldenburgensium archicomitum* — 1508. — [1. *Meibom*, SS. Germ. II. p. 130. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1345.*]

Iohannes Scylitzes, Ἰωάννης Σκυλίτζης, κουροπαλάτης καὶ δρουγάριος τῆς βίβλης: Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν seu Σύνοψις ἱστοριῶν seu *Historiarum compendium*, quod incipiens a Nicephori imperatoris a Genicis obitu ad imperium Isaaci Comneni pertingit. A. 811—1057. — [1. *In Corp. script. hist. Byzant. Bonnae 1839. II. (XXXIII.). p. 527.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1345—1348.*]

Iohannes Smera Polovecius, rhetor, medicus Wladimiri regis Russorum: *Epistola ad Wladimirum Russorum regem de rebus ad iter suum pertinentibus*. — C. a. 990. [1. *Migne Patrol. Lat. CLI. p. 1405—1410.* — 2. Gombos *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1348—1349.*]

Iohannes Stadtwegius Poppendikensis: *Chronicon vernaculum a Pipino usque ad a. 1441.* — [1. *Leibnitius* SS. Brunsvic. III. p. 268. — 2. Gombos *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1349.*]

Iohannes Staindel sive Ivanus Staindel, presbyter Pataviensis (flor. a. 1508): *Chronicon generale ab initio mundi usque ad a. 1508.* — [Oefele, SS. Boic. I. p. 420—542.]

Iohannes Wirzburgensis presbyter: *Descriptio Terrae sanctae*. A. 1150. — [1. *Migne Patrol. Lat. CLV. p. 1088.* — 2. Gombos *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1355.*]

Iohannes Zonaras, Ἰωάννης Ζωναρᾶς, a. 1118 monachus (ob. p. a. 1118): Ἐπιτομὴ ἱστορίας seu *Compendium historiarum a creatione mundi usque ad obitum Alexii Comneni* (— 1118). Libri XVIII. — [1. *Migne, Patrol. Graec. CXXXV. p. 103—104.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1356—1360.* — Ed. cet. ap. *Moravcsik: A magy. tört. bizánci forr. p. 186—187.*]

Kaiserchronik seu *Der Kaiser und der Könige Buch*, oder die sogenannte *Kaiserchronik*. A tempore Iulii Caesaris usque ad a. Chr. 1147. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. I. 1. p. 373, 375—377.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1369—1379.*]

Königsberger Weltchronik — 1268. — [W. v. Giesebrecht, *Geschichte*

der Deutschen Kaiserzeit. Braunschweig 1877. 2. Aufl. II. p. 668—671. Frgmnt.]

Lambertus Hersfeldensis monachus (et Aschafnaburgensis) : *Annales* ab initio mundi ad a. 1077. [1. *MGH. Pertz, SS. III. p. 63, 97.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1389—1393.*]

Lambertus Parvus, monachus S. Iacobi Leodiensis (ob. a. 1194) : *Annales* sive *Chronicon* S. Iacobi Leodiensis ab. a. 988—1194. — [1. *MGH. Pertz, SS. XVI. p. 646.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1393—1394.*]

Laurentius de Leodio, monachus S. Laurentii Leodiensis (flor. a. 1144) : *Gesta* episcoporum Virdunensium et abbatum S. Vitoni. A. 1047—1144. — [1. *MGH. Pertz, SS. X. p. 486—487.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1395.*]

Laus de s. Stephano rege Hungariae e Missali Quinqueecclesiensi anni 1499. — «*Corde voce mente pura...*». — [M. *Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 91—92.*]

Lectiones de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, e Breviario Strigoniensi a. 1515. — [M. *Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 143—144.*]

Lectiones de s. Gerardo episcopo Chanadiensi et martyre antiqui officii ecclesiae Strigoniensis ex codice saeculi XIII. — [1. *Batthyány, S. Gerard. p. 360—361.* — 2. *Endlicher, Monum. Arp. p. 202—204.*]

Lectiones de s. Gerardo episcopo Chanadiensi ex Breviario Nicolai Olahi archiepiscopi Strigoniensis edito Viennae 1558. — [Batthyány, S. Gerard. p. 369—372].

Lectiones ecclesiasticae de ss. Cyrillo et Methodio episcopis ex veteri ms. Breviario Olomuc. — [AA. SS. *Boll. 9 Martii. II. p. 24—25.*]

Lectiones officii antiqui ecclesiae Muranae de s. Gerardo episcopo Chanadiensi et martyre in Hungaria. — [1. AA. SS. *Boll. 24 Septembris. VI. p. 726—727.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1398—1399.*]

Legatio Moravorum ad Michaellem imperatorem Graecorum, expetens, ut ss. Cyrillum et Methodium ad edocendos Moravos mitteret. A. 862. — [Boczek, *Cod. dipl. Morav. I. p. 30.*]

Legenda adolescentis Hungari a sancta Anna matre Deiparae variis periculis erepti et multis favoribus cumulati temporibus Gregorii V papae et s. Stephani regis Hungariae. — [1. AA. SS. *Boll. 26 Iulii. VI. p. 259—260.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1629—1633.* — Cf. *Gombos Albin, Árpádkori magyar festő legendája. Élet. Budapest, 1933. 4°. p. 235—239.*]

Legenda s. Albani martyris, fabulosi filii regis Hungariae, monachi apud Maguntiam (temporibus s. Stephani I regis Hungariae). Publ. Petrus Mersaeus Cratopolius in Libro de sanctis Germaniae. — [1. AA. SS. *Boll. 21 Iunii. V. p. 82. Frgmnt.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1401—1402.* — Cf. *Vita s. Albani auctore G. abbate Claravallensi.*]

Legenda s. Alberti patroni Hungariae. — «Beatissimus Adalbertus martyr Christi in Bohemia...». — [Legend. sanct. regni Hung. in Lombardica hist. non content. Venet. 1512. p. 2—3. Excerpt. ex «Vita» Canaparii. Kifejezetten magyar vonatkozásai nincsenek.]

Legenda s. Gerardi episcopi Chanadiensis et martyris in Hungaria abbreviata a Pelbarto de Themesvar. — [Batthyány, S. Gerard. p. 362—368.]

Legenda s. Procopii abbatis Pragae in Bohemia auctore anonymo (Život sv. Prokopa). — [1. Fontes rer. Bohem. I. p. 365—366. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1409.]

Legenda s. Stephani regis Hungariae vernacula auctore anonymo Carthusiano. — Quae maxima ex parte ex Legenda s. Stephani regis auctore Hartwico (Legendae SS. regni Hungariae in Lombardica historia non contentae. Venetiis 1498. Nr. 11) assumpta est. — [Tudománytár, 1854.]

Legendae de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre (ob. a. 997) ex chronicis Bohemicis et Polonicis. — [MGH. Pertz, SS. IX. p. 428—429; Scriptores rerum Prussicarum. II. p. 421—422; Menckenius, SS. Germ. III. p. 1648; Dobner, Mon. hist. Boem. II. p. 52—56.]

Leo Marsicanus, Casinensis monachus, postea cardinalis episcopus Ostiensis, et continuator eius Petrus Diaconus, Casinensis monachus, bibliothecarius: Chronica monasterii Casinensis ab a. 529—1075, 1075—1139. — [1. MGH. Pertz, SS. VII. p. 647. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1449—1450.]

Leo VII papa (936—939): Epistola, qua Gerhardum archiepiscopum Laureacensem pallio ornat hortaturque ad convertendos Hungaros et Moravos. A. 937. — Falsum saec. X! — [1. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 191. — 2. Ludewig, Reliquiae (SS. Germ.) II. p. 352—354. — 3. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 244—247. — 4. Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 77—79.]

Leo VII papa (936—939): Epistola, qua episcopis Germaniae ad quasdam respondens questiones religionem in Pannonia et Moravia sub dominio Hungarorum passam ecclesiasque destructas esse significat. A. 937. — Dubiae fidei! — [1. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 192. — 2. Ludewig, Reliquiae (SS. Germ.) II. p. 354—357. — 3. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 247—253. — 4. Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 79—83.]

s. Leo IX papa (1048—1054): Litterae ad Hugonem archiepiscopum Vesontionensem. A. 1051. Ian. 11. — [Migne, Patrol. Lat. CXLIII. p. 668.]

s. Leo IX papa (1048—1054): Litterae ad Iohannem archipresbyterum ecclesiae b. Petri eiusdemque ecclesiae servitores, quibus Vaticano s. Petri templo inservientium bona, ecclesias ac iura enumerat et confirmat. A. 1053. — [1. Migne, Patrol. Lat. CXLIII. p. 723—724. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1451. — Vide et Comment. hist. l. c. p. 724.]

Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum ad fidem christianam auctore anonymo. — [1. Migne, *Patrol. Lat.* CXXIX. p. 1269—1272. — 2. MGH. Pertz, SS. XI. p. 4—14. — 3. Pauler—Szilágyi, *A magyar honf. kf.* p. 301—313.]

Libri anniversariorum et necrologium monasterii s. Galli (Necrologium S. Galli). Saec. IX—X. — [1. MGH. *Necrol.* I. p. 466. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1465.]

Magdeburger Schöppenchronik — 1372. — [1. *Die Chroniken der deutschen Städte v. 14—16. Jhd.* VII. p. 60—61, 77. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 852—854.]

Magnus presbyter Reicherspergensis: Annales Reicherspergenses ab a. 921—1167. — [1. MGH. Pertz, SS. XVII. p. 445. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1483—1484.]

Maphaeus Vegius, canonicus basilicae Vaticanae: **Libellus de antiqua s. Petri apostoli basilica in Vaticano.** Libri IV. A. 1450. — [1. AA. SS. *Boll. Iun.* VII. *Suppl.* p. 72*. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1491.]

sz. Margitnak, IV. Béla király leányának élete, a mely igen tsudálatos. Ráskay Lea másolatában 1510-ből, XIII. századból való eredeti után. *Vita s. Margaritae Hungaricae Belae IV regis Hungariae filiae*, virg. ord. Praedicatorum, vernacula, auctore anonymo saec. XIII. — [1. Pray, *Vita s. Elis.* p. 251—377. — 2. Katona, *Hist. crit. reg. Hung.* VI. p. 688—690. *Frgmnt.* — 3. (Vajda Sámuel:) *Szűz szent Margit aszszonynak élete.* Buda, 1872. — 4. *Nyelvemléktár.* 1879. VIII. p. 1—86. — 5. Knauz Nándor, *A nápolyi Margitlegenda.* Esztergom, 1868. 8°. p. 186—195. *Frgmnt.* — 6. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1493—1548.]

Martinus abbas Scotorum Viennae: Senatorium sive dialogus historicus — 1460. — [1. Pez, SS. *Austriac.* II. p. 664, 667, 669. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1571—1573.]

Martinus de Senging, prior Mellicensis: **Nóta de Corona regni Hungariae.** — [1. Pez, *Thes. anecd. nov.* VI. 3. VI. 3. p. 232. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1573.]

Martinus Fuldensis monachus: Chronicon a Christo nato usque ad a. 1379. — [1. Eccardus, *Corp. hist. m. aevi.* I. p. 1675, 1679—1680. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1573—1574.]

Martinus Oppaviensis sive Martinus Polonus, frater ordinis Praedicatorum, magister theologiae, a. 1278 archiepiscopus Gnesnensis: **Chronicon pontificum et imperatorum ab a. 1—1277.** — [1. MGH. Pertz, SS. XXII. p. 433, 465—466. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1574—1576.]

Matthaeus Palmerius Florentinus: Liber de temporibus sive Chronicon Florentinum a creatione mundi usque ad a. 1449. — [1. Muratori, SS. *Italic. Nuov. ed.* 1906. XXVI. I. p. 88. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung.* II. p. 1579.]

Matthaeus Paris (Parisiensis, de Parisiis), a. 1217 monachus S. Albani: *Abbreuiatio chronicorum Angliae* ab a. 1000—1255. — [1. *MGH. Pertz, SS. XXVIII. p. 443. Frgmt.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1579—1580.* — *Ed. cet. ap. Potthast: Bibl. I. p. 779.*]

Matthias de Miechowia (Michov), canonicus Cracoviensis et doctor medicinae: *Chronica Polonorum* a prima propagatione et ortu Polonorum usque ad annum Christi 1504. Libri IV. — [1. *Pistorius, Polon. hist. corp. II. p. 18, 20, 24—25, 27—28, 54.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1592—1608.*]

Memorabilia quaedam — 1460. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 741.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1615.*]

Memoria senior obscuriorque generationum et banorum apud Chroatos usque ad XI. saec. finem. — **Sublestae fidei**! — [1. *Mon. hist. Slav. merid. VII. p. 486.*]

Michael Ritius, patricius Neapolitanus, iurisconsultus: *De regibus Franciae, Hispaniae, Hierosolymae, Neapolis et Siciliae et Ungariae* libri XII. A. 375—1500. — [1. *Deregibus Ungariae libri II: 1. Appendix ad ed. Rer. Ung. Bonifinii a. 1568 per Iohannem Sambucum. p. 840—856.* — 2. *Appendix ad ed. Hist. Pann. Bonifinii a. 1690. p. 617—629.*]

Miracula s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris. *Scrpt. saec. XIII.* — [1. *MGH. Petz, SS. IV. p. 613, 615.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1628—1629.*]

Miracula b. Guntheri eremitaе, confessoris, iuxta monasterium Althense seu ordinis s. Benedicti Breunoviae in Bohemia. — [1. *AA. SS. Boll. 9 Octobris. IV. p. 1074.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1642—1643.*]

Monasteria ordinis s. Benedicti in Hungaria. — [1. *Foxhoffer—Czinár, Monasteriolog. I. p. 1—331.*]

Monumenta Salisburgensis monasterii s. Petri necrologica. Liber confraternitatum recentior a. 1004 compositus. — [1. *MGH. Necrol. II. p. 46.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1661.*]

Monumentum canonizationis s. Gerardi episcopi Chanadiensis et martyris in Hungaria. A. 1083. — «Signa et multae aliae gratiae catholicis viris...». — [1. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 459—460.*]

Monumentum canonizationis s. Stephani regis Hungariae. A. 1083. — «Praesidente in regni solio Ladislao...». — [1. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 458—459.*]

Necrologium Altahae superioris monasterii ordinis s. Benedicti sive Kalendarium necrologicum monasterii Altahae superioris. A. 1001—1400. — [1. *Boehmer, Fontes. IV. p. 574.* — 2. *MGH. Necrol. III. p. 233.* — 3. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1668.*]

Necrologium Ratisponensis monasterii inferioris. Saec. IX—XIII; XIV. — [1. *MGH. Necrol. III. p. 281, 287.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1675.*]

Necrologium Tegernseensis monasterii ord. s. Benedicti dioec. Frising. Saec. XI—XV. — [1. *MGH. Necrol. III. p. 149.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1677.*]

Neplacho abbas Opatovicensis: *Chronicon Bohemiae seu Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae a Christo nato ad a. 1365* (*Chronicon Opatovicense*). — [1. *Fontes Bohem. III. p. 464, 467—468.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1679—1680.*]

Nicolaus Burgmannus, decanus ecclesiae Spirensis: *Historiae imperatorum et regum Romanorum Spirae sepulcorum a Carolo Magno ad Carolum IV, a. 1377.* — [1. *Oefele, SS. Boic. I. p. 602.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1699.*]

Nicolaus I papa (858—867): *Epistola*, qua Constantinum (Cyrillum) et Methodium auditis eorum laboribus Romam accersit. A. 867. — [*Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 32.*]

Notae de episcopis Pataviensibus Cremifanenses — 1123 (*Catalogus alter archiepiscoporum Laureacensium et episcoporum Pataviensium auctore Bernardo Norico*). — [1. *MGH. Pertz, SS. XXV. p. 624.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1710.*]

Notitia super decisione de decimationibus ad ecclesiam Pataviensem spectantibus, facta per Pilgrinum episcopum in synodo Laureaci ad S. Laurentium, secundo autem in Mautern congregata. A. 983—991. — [1. *Mon. Boic. XXVIII. 2. (Coll. nov. I. 2.). p. 206—207.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. II. p. 1714.*]

Octava s. Stephani regis primi et apostoli Hungarorum et veneratio sacrae eius Dexteræ. — «Regnator orbis maxime, qui duces...». — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 219—222.*]

Oesterreichische Chronik von Anfang der Welt — 1398. *Libri V sive Chronica des Landes Oesterreich* — 1398 (secundum nonnullos) auctore Iohanne Sefner, a. 1392 decano facult. iurid. Viennensis *sive Hagensche Chronik sive Matthaei cuiusdam vel Gregorii Hageni Germanicum Austriae chronicon* — 1398. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. VI. 2. p. 87.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1723—1744.*]

Officium in festo translationis s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris. Saec. XIV. — «Ad festa preciosi...». — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung. p. 253—259.*]

Olafs saga Tryggvasonar. *Historia Olavi Tryggonis filii maxima auctore anonymo non ante saec. XIII med. conscripta.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 392—393.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1745.*]

Oratio de sancto Wolfkango episcopo Ratisponensi (972—994) auctore incerto saec. XI. [1. *Pez, Thes. anecd. nov. III. 2. p. 624.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1749.*]

Ordericus Vitalis Angligena, coenobii s. Ebrulfi Uticensis monachus: *Historiae ecclesiasticae libri XIII.* A Christo nato — 1142. — [1. *Migne,*

Patrol. Lat. CLXXXVIII. p. 95, 620. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1749—1751.]

Ortilo de Lilienfeld, monachus Campililiensis (sub finem saec. XII): *Notulae anecdotae priores* ab anno 908 usque ad a. 1063, e chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterreichia dominantis, quam **Aloldus de Peklarn** capellanus Adalberti marchionis Austriae ab anno 1034 usque ad annum 1056 conscripsit, excerptae. — **Dubiae fidei!** — [1. *Hanthaler, Not. anecdot. p. 95—99, 101—104, 106—108. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1753—1757.]*

Otto Frisingensis episcopus: *Chronica sive Historia* de duabus civitatibus sive Chronicon ab initio mundi ad sua usque tempora (1146). Libri VIII. — [1. *MGH. Pertz, SS. XX. p. 241. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1762—1765.]*

Otto I rex Germaniae, imperator Romanorum, Magnus (936—973): *Litterae*, quibus Brunonem episcopum Werdensem, ad praedicandum Hungaris destinatum, Pilgrimo episcopo Bataviensi commendat. (973.) — [1. *Mabillon, Vet. analecta. IV. p. 345. — 2. Mabillon, AA. SS. o. s. Ben. saec. VI. 1. p. 81. — 3. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 207—208. — 4. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 257. — 5. MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. I. p. 586—587. — 6. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1776.]*

Otto II rex Germaniae, imperator Romanorum (973—983): *Litterae*, quibus ecclesiae Lauriacensi quae prima sedes episcopalis erat, praedium Anesaburch pro resarciendo damno, ultima per Hungaros obsidione tolerato, donat. **A. 977. — Falsum!** — [1. *Mon. Boic. XXVIII. 1. (Coll. nov. I. 1.) p. 223—224. — 2. Fejér, Cod. dipl. Hung. VII. 1. p. 96—98.]*

Otto II rex Germaniae, imperator Romanorum (973—983): *Litterae*, quibus Pilgrimo Pataviensi episcopo per Hungaros vastationem passo Anesburgum donat sedemque Lauriacensem restituit. **A. 997. — Falsum!** — [1. *Mon. Boic. XXXI. 1. (Coll. nov. IV. 1.) p. 232—234. — 2. Fejér Cod. dipl. Hung. VII. 5. p. 37—40.]*

Otto II rex Germaniae, imperator Romanorum (973—983): *Litterae*, quibus Wolfkango Reganespurgensi episcopo eiusque ecclesiae territorium quoddam terminis designaturum ad VI regales mansos extensum ex utraque Erlaffae ripa donat ut inter duas Erlaffas maiorem et minorem in loco Zwisila castrum contra Ungarorum infestationem construi possit. **A. 979. Oct. 14. — [1. Mon. Boic. XXVIII. 1. (Coll. nov. I. 1.) p. 227—229. — 2. MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. II. 1. p. 231—232. — 3. Fejér Cod. dipl. Hung. VII. 1. p. 98—100. — 4. Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1777.]**

Otto III rex Germaniae, imperator Romanorum (983—1002): *Litterae*, quibus patrimonio Pataviensis ecclesiae per Hungaros noviter vastato in solitudinemque redacto immunitatibus illud impopulaturis concessis subvenit. **A. 985. — Dubiae fidei!** — [1. *Hansizius, Germ. sacr. I. p.*

225—226. — 2. *Mon. Boic. XXVIII. 1. (Coll. nov. 1.). p. 243.* — 3. *Fejér Cod. dipl. Hung. I. p. 273—274; VII. 1. p. 93—94.* — 4. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1777—1778.*]

Otto III rex Germaniae imperator Romanorum (983—1002): *Litterae* quibus cuidam Engilrico sub obligamine clausuram seu munitiorem ad Traysinam contra Ungaros construendi terras donat. **A. 908.** — [*Fejér, Cod. dipl. Hung. VII. 1. p. 102—103.*]

Ottokar von Steier sive Ottokar von Horneck (ob. a. 1312—1318): *Oesterreichische Reimchronik seu Steierische Reimchronik seu Chronicon Austriacum* ab excessu Friderici II imperatoris ad a. usque 1309 perductum. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. V. 1. p. 535—536; V. 2. p. 1091, 1126, 1128, 1135—1136, 1138, 1140.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1780—1953.*]

Pars legendae et laudes s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum e *Breviario Strigoniensi* anni 1515 ad diem 20 Augusti. — [*M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 87—88.*]

Passio s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris auctore anonymo. *Script. c. a. 1000.* — [1. *MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 705—708. Kifejezetten magyar vonatkozásai nincsenek.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1961—1962.*]

Passio III s. Ludmillae Bohemiae ducissae, uxoris Boriwoii principis Bohemorum et patronae Tetinae in Bohemia (*Život sv. Ludmily*). **Dubiae fidei!** — [1. *Fontes Bohem. I. p. 191.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1962.*]

Paulinus Minorita (Paulinus de Venetiis, Iordanus fr. ord. Min.), capellanus et poenitentiarius Iohannis XXII papae, a. 1324—1345 episcopus Puteolanus: *Speculum sive Satyrica rerum gestarum mundi historia* — 1328. — [1. *Muratori, Antiquit. Italic. IV. p. 959. Frgmt.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1962—1963.*]

Paulus de Gregoriancz archiepiscopus Colocensis, antea episcopus Iauriensis (†1565): *Quorum regum privilegia* servantur et quorum non, ac regum Hungariae nomina seriatim descripta sive *Vitae regum Hungariae*, qui decreta vel privilegia ediderunt a s. Stephano I usque ad Ferdinandum I. — [*Kovachich, SS. Hung. min. I. p. 315—331.*]

Paulus Langius Cygnaeus, monachus ordinis s. Benedicti in monasterio Bozawiensi (ob. c. a. 1536): *Chronicon Citizense* de illius dioeceseos gestis et aliis etiam passim iuxta eiusdem praesulum annos et successiones digestum et ab anno Domini 968 perductum usque ad annum 1515. — [1. *Pistorius—Struvius, SS. Germ. I. p. 1127, 1136.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1964—1965.*]

Paulus Langius Cygnaeus, monachus ordinis s. Benedicti in monasterio Bozawiensi: *Chronica Neumburgensis ecclesiae omnium episcoporum*, qui a tempore Ottonis Magni imperatoris usque ad Caroli V tem-

pora per 560 annos rexerunt, nomina et gesta scitu digna continens. A. 968—1536. — [1. Menckenius, SS. Germanic. II. p. 11. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1964.]

Petrus Mallius, canonicus basilicae Vaticanae tempore Eugenii III et Alexandri III: *Historia basilicae Vaticanae antiquae* (Descriptio basilicae veteris Vaticanae auctore Romano). — [1. AA. SS. Boll. Iun. VII. Suppl. p. 46*. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1970.]

Petrus Ranzanus (Ransanus) Siculus sive Panormitanus, episcopus Lucerinus, apud Matthiam I Hungariae regem per triennium legatus: *Epitome rerum Hungaricarum seu Liber annalium de rebus Hungaricis*. Ab Aug. Octaviano — 1485. — 1. Viennae 1558. — 2. Tyrnaviae 1579. — 3. Budae 1746. — 4. Bongarsius, SS. Hung. p. 202—268. — 5. Schwandtner,¹ SS. Hung. I. p. 326—406. — 6. Schwandtner,² SS. Hung. I. 537—694. — 7. Schwandtner,³ SS. Hung. I. p. 411—512. — 8. M. Florianus, Hist. Hung. font. IV. p. 116—286. — 9. AA. SS. Boll. 28 Ianuarii. III. p. 522—525. Frgmt. — 10. AA. SS. Ungariae. I. p. 77—88. Frgmt.]

Piligrimus episcopus Pataviensis (Laureacensis, Passaviensis): *De conversione Hungarorum sive Litterae*, quibus de opera sua in Hungarorum gente convertenda ad Benedictum VII (VI!) papam defert eumque rogat, ut pallium archiepiscopale sibi concedat. Catholicae fidei symbolum addit, quam se tenere et docere affirmat. A. 974. — [1. Ludewig, SS. Germ. II. p. 365—369. — 2. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 211—213. — 3. Pray, Annal. Hunn. p. 373—374. — 4. Katona, Hist. crit. duc. Hung. p. 516—519. — 5. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 206—266. — 6. Inchofer, Annal. eccl. Hung. III. p. 148—151. — 7. Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 89—93. — 8. Endlicher, Monum. Arp. p. 131—133. — 9. Friedrich, Cod. dipl. Bohem. I. p. 37—40. — 10. Angyal—Mika—Marczali, Enchiridion. p. 57—61.]

Platina Cremonensis (Bartholomaeus Platinensis, Bartholomaeus Sacchi, Bartolommeo de' Sacchi), bibliothecarius Vaticanus (ob. a. 1481): *Liber de vita Christi ac de vitis summorum pontificum Romanorum* — 1471. — [Platinae Cremonensis opus. Coloniae 1660.]

Praedicatio de s. Gerardo episcopo Chanadensi in Hungaria vernacula. (Érdy-codex.) — «Zent Geelerd Pispeknek Innepeeröl. Dychõseeges zent Gelerderedetzerenttamada Veneczenek kyraly varasabol...». — [Nyelveléktár. 1876. V. p. 324—328.]

Praedicatio de s. Stephano I rege Hungariae vernacula. (Érdy-codex.). — «Bodoghsagus zenth Istwan kyralnak Innepeeröl. Irgalmassaages ygassaagh megh öryzyk az kyralt...». — [Nyelveléktár. 1876. V. p. 236—238.]

Pribico (Přibislav, Przibico Pulkava de Tradenina, Przibico de Radenin), doctor artium liberalium: *Cronica Boemorum sive Chronicon de gestis incliti regni Boemiae*. A. 700—1330. — [1. Fontes Bohem. V. p. 16—17, 30, 38, 40. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 1989—2002.]

Ptolemaeus Lucensis (Bartholomaeus de Fiadonibus, Bartholomaeus de Luca), frater ordinis Praedicatorum, episcopus Torcellanus: *Historia ecclesiastica a Christo nato* — 1312. Libri XXIV. — [1. *Muratori, SS. Italic. XI. p. 1043, 1053, 1055—1056.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2005—2008.*]

Ranulphus Higdenus, monachus Cestrensis ad S. Werburgam (ob. a. 1363): *Polychronicon* ab initio mundi usque ad aetatem Edwardi III regis Angliae. — [1. *Gale, SS. hist. Brit. p. 274—275, 280.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2035—2036.*]

Ritus benedicendi et coronandi reges Hungariae, qui obtinuit dum Albertus V dux Austriae in regem Hungariae coronaretur. — [Pez, *Thes. anecd. nov. VI. 3. p. 228—232.*]

Robert of Gloucester, monachus S. Petri Glocestrensis: *Metrical chronicle from Brute to 1271*. — [Rer. Brit. med. aev. SS. N°. 86.]

Rocznik Krasńskich — 1351. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 128—129.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2061.*]

Rocznik swietokrzyskie — 1447. — [1. *Mon. Polon. hist. III. 60—62.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2061—2063.*]

Rodowód xiaziat polskich — 1492. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p. 281.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2063.*]

Rodulphus Glaber, monachus S. Benigni Divionensis, postea, ante a. 1050, monachus Cluniacensis: *Francorum historia libri V seu Historiarum sui temporis libri V ab electione Hugonis Capeti in regem 987 usque ad a. 1044*. — [1. *MGH. Pertz, SS. VII. p. 59, 62.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2064—2065.*]

Rogerus de Wendover, monachus abbatae s. Albani, a. 1217 prior cellae de Bealvero: *Chronica sive Liber qui dicitur Flores historiarum. A creatione mundi usque ad a. 1235*. — [1. *MGH. Perzz, SS. XXVIII. p. 26—28.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2090—2091.*]

Sächsische Weltchronik (= *Chronica imperatorum Saxonica* = *Zeitbuch des Eike von Repgow* = *Lüneburger Chronik*). A creatione mundi usque ad a. Chr. 1248. — [1. *MGH. SS. ling. vernac. II. p. 154, 167, 170.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2100—2105.*]

Schritovinus (Schreitwein): *Catalogus archiepiscoporum et episcoporum Lauriacensis et Pataviensis ecclesiarum. A. 250—1455*. — [1. *Rauch, SS. Austriac. II. p. 465—467, 469, 471, 473—474, 477.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2112—2114.*]

Sequentia de s. Adalberto episcopo Pragensi et martyre. Saec. XIV. — «*Corona sanctitatis et immortalitatis...*». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung. p. 173—174.*]

Sequentia de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio. — «*Letabundus et canorus...*». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung. p. 249—252.*]

Sequentia de s. Stephano rege primo et apostolo Hungarorum. E saec.

XIV. — «Corde voce mente pura...». — [Dankó, *Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 211—213.]

Series ducum Bawariae. A. 513—1255. — [1. *MGH. Pertz, SS. XXIV.* p. 73. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2119.]

Series episcoporum Chanadiensium. Ab a. 1023. — [Batthyány, S. Gerard. *Append.* p. 1—180.]

Series episcoporum Colocensium. A. 1000—1135. — [Katona, *Hist. eccl. Coloc. I.* p. 143—172.]

Series episcoporum Quinqueecclesiensium. Ab a. 1009. — [Koller, *Hist. episc. Quinqueecccl. I.* p. 1—356.]

Sermo de s. Emerico duce, s. Stephani I regis Hungariae filio, vernaculus. — «Ett lezen emléközet zent emre kyrálnak Innepeeröl. Wr Jesusban cristusban zerelmes atyamffyay...». — [Nyelvelméktár. 1876. V. p. 435—439.]

Sifridus presbyter de Balnhusin: *Historia universalis et Compendium historiarum* — 1306. (*Perperam*: Siffridus presbyter Misnensis: *Chronicon universale*). — [1. *MGH. Pertz, SS. XXV.* p. 695. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2123—2125.]

Sigebertus Gemblacensis monachus (ob. a. 1112): *Chronographia* ab a. 381—1111. — [1. *MGH. Pertz, SS. VI.* p. 354, 356. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2125—2127.]

Sigismundus Meisterlin (Munsterlin), ordinis s. Benedicti (ob. c. a. 1489): *Chronicon Norimbergense seu Nieronbergensis cronica.* A Chr. n. — 1488. — [1. *Die Chroniken der deutschen Stadte v. 14—16. Jhd. III.* p. 208. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2128—2129.]

Silvester II papa (999—1003): *Litterae ad Stephanum ducem Hungarorum*, quibus Stephano gratias agit, quod regnum gentemque per Astricum episcopum Colocensem b. Petro obtulerit. Utrumque ea lege restituit, ut eius successores, per optimates electi, a pontificibus Romanis approbentur. Coronam, Polonorum duci ante destinatam, ei mittit nomenque regis et ecclesiarum sua vice ordinandarum potestatem concedit. **A. 1000. Mart. 27. — Falsum saec. XVII!** — [1. *Migne, Patrol. Lat. CXXXIX.* p. 274. — 2. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. I.* p. 20—26. — 3. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I.* p. 274—277. — 4. *AA. SS. Ungariae. II.* p. 175—178. — 5. *Schwandtner*,¹ *SS. Hung. II.* p. 438—439. — 6. *Pray, Annales Hung. I.* p. 7—8. — 7. *Inchofer, Ann. eccl. Hung. III.* p. 268—271. — 8. *Kollar, Hist. iur. patr. Hung. p. 46—47.* — 9. *Florianus, Hist. Hung. font. I.* p. 96—97. — Cf. *Jaffè, Regest. pontf. Rom. I.* p. 497.]

Simeon Dunelmensis ecclesiae s. Cuthberti monachus et praecentor (ob. p. a. 1129): *Historia de regibus Anglorum et Dacorum, et creberrimis bellis, rapinis et incendiis eorum, post obitum venerabilis Bedae presbyteri fere usque ad obitum regis primi Henrici filii Willielmi Nothi.* Libri II. A. 616—1129. — [1. *Twysden, SS. hist. Anglic. p. 176, 187, 189.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2129—2130.]

Simon de Kéza (Kézai Simon), magister, clericus Ladislai IV regis Hungariae: *Chronicon Hungaricum a temporibus remotissimis usque ad a. 1290 sive Gesta Hungarorum sive Gesta Hunnorum et Hungarorum sive Chronicon Hungaricum elegans opusculum sive De originibus et gestis Hungarorum*. — [1. *Per Alexium Horányi Vindobonae 1781. 8°.* — 2. *Per Alexium Horányi Budae 1782. 8°.* — 3. *Per Josephum Podhraczky Budae 1833. 8°.* — 4. *Endlicher, Monum. Arp. p. 83—123.* — 5. *M. Florianus, Hist. Hung. font. II. p. 52—93.* — 6. *MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 526—546. Non integr.* — 7. *Pauler—Szilágyi, A magy. honf. kf. p. 476—486. Frgmnt.* — 8. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2132—2153.* — 9. *Szentpétery, SS. Hung.]*

Simon de Kéza (Kézai Simon), magister, clericus Ladislai IV regis Hungariae: *De nobilibus advenis*. — [1. *Endlicher, Monum. Arp. p. 124—128.* — 2. *M. Florianus, Hist. Hung. font. II. p. 93—97.* — 3. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2153—2155.* — 4. *Szentpétery, SS. Hung.]*

Simon de Kéza (Kézai Simon), magister, clericus Ladislai IV regis Hungariae: *De udwornicis*. — [1. *Endlicher, Monum. Arp. p. 128—130.* — 2. *M. Florianus, Hist. Hung. font. II. p. 97—99.* — 3. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2155—2157.* — 4. *Szentpétery, SS. Hung.]*

Sozomenus Parisiensis, presbyter Pistoriensis: *Historia seu Chronicon universale a creatione mundi ad sua usque tempora*, — 1455. — [1. *Tartinius, SS. Italic. I. p. 8, 10. Frgmnt.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2159—2160.]*

Stephanus VI papa (885—891): *Epistolae III de rebus ad vitam s. Methodii ac historiam Pannoniae pertinentibus*. — [Boczek, *Cod. dipl. Morav. I. p. 50*; *MGH. Pertz, SS. I. p. 407*; *Migne, Patrol. Lat. CXXIX. p. 801—803*; *Friedrich, Cod. dipl. Bohem. I. p. 22—29*; *ap. Jaffè: Regest. pontif. Rom. I. p. 428, 432—433.]*

s. Stephanus I rex Hungariae (997—1038): *De institutione morum ad Emericum ducem sive Libellus divi Stephani regis paraeneticus ad Emericum ducem filium suum sive Monita s. Stephani, quibus filium Emericum instruxit, ut regnum recte administraret*. — [1. *Migne, Patrol. Lat. CLI. p. 1233—1244.* — 2. *Pray, Annales Hung. I. p. 30—34.* — 3. *Inchofer, Annal. eccl. Hung. IV. p. 54—68.* — 4. *Batthyány, Leges eccl. II. p. 53—54.* — 5. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. I. p. 366—383.* — 6. *Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 316—327.* — 7. *Endlicher, Monum. Arp. p. 299—309.* — 8. *Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 102—112.* — 9. *Márkus, Corp. iur. Hung. I. p. 1—18.* — 10. *Závodszy: Szent István, Szt. László és Kálmán törvényei. p. 131—140.* — 11. *Angyal—Mika—Marczali, Enchiridion. p. 63—66.* — 12. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2166—2171.]*

s. Stephanus I rex Hungariae (997—1038): *Diplomata et privilegia*. — [Editiones et comm. hist. *ap. Szentpétery: Regesta reg. Arp. I. I. p. 1—6.]*

s. Stephanus I rex Hungariae (997–1038): *Leges seu Decretorum libri II.* — [1. *Appendix ad ed. Hist. Pann. Bonifinii a. 1690. per Johannem Sambucum.* p. 1*–8*. — 2. *Migne, Patrol. Lat. CLI.* p. 1243–1253. — 3. *Péterfy, Concil. I.* p. 6–10. — 4. *Inchofer, Annal. eccl. Hung. IV.* p. 25–31. *Non integr.* — 5. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. I.* p. 208–239. — 6. *Endlicher, Monum. Arp.* p. 310–324. — 7. *M. Florianus, Hist. Hung. font. I.* p. 113–129. — 8. *MHH. Dipl. Wenzel, Cod. dipl. Arp. cont. I.* p. 3–14. — 9. *Márkus, Corp. iur. Hung. I.* p. 19–43. — 10. *Závodszy: Szt. István, Szt. László és Kálmán törvényei.* p. 141–152, 153–156. — 11. *Angyal—Mika—Marczali, Enchiridion.* 69, 80. — 12. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2171–2179.]

s. Stephanus I rex Hungariae (997–1038): *Litterae*, quibus ecclesiae **s. Petri** ad vincula in territorio *Ravennae* quandam donationem constituit. — **Falsum!** — [*Rubeus, Italicarum et Ravennatum historiarum libri XI. Ed. 1603. VII. I.* p. 249.]

s. Stephanus I rex Hungariae (997–1038): *Privilegium pro*toabbatiae **s. Martini Pannoniae** concessum. **A. 1001. (1002).** — [1. *Migne, Patrol. Lat. CLI.* p. 1253–1256. — 2. *Kollar, Hist. iur. patr. Hung.* p. 70–72. — 3. *M. Florianus, Hist. Hung. font. I.* p. 99–102. — 4. *Karácsonyi, Szt. István király okl.* p. 147. — *Vide et ap. Szentpétery: Regesta reg. Arp. I.* p. 1–2.]

Suffragium metricum de ss. patronis Hungariae. Saec. XIV. — «*Martyr Adalberte summe venerandeque presul...*». — [*Dankó, Vet. hymn. eccl. Hung.* p. 294.]

Synodus Franconofurtensis. A. 1007. Nov. 1. — [1. *Eccardus, Corp. hist. m. aevi. II.* p. 60. — 2. *MGH. Pertz, SS. IV.* 795–796. — 3. *MGH. Dipl. reg. et imp. Germ. III.* p. 169–172. — 4. *MGH. Leges. Sect. IV. Const. I. (1893).* p. 59–61. — 5. *Fejér, Cod. dipl. Hung. VII. 4.* p. 38. — 6. *Knauz—Dedek, Monum. Strig. I.* p. 39. — 7. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2185.]

Synodus Romana a Iohanne XII papa celebrata **a. 964. Febr. 24.** — [1. *MGH. Leges. Sect. IV. Const. I (1893).* p. 533. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2185–2186. — Cf. «*Liudprandi Hist. Ott. c. 6.*», ubi Iohannes XII papa *Zacheum Ungaris episcopum consecrasse narratur.*]

Tabulae Karolorum et Ottonum genealogicae usque ad a. 1125. (Pars II Catalogorum regum et imperatorum Italiae.). — [1. *MGH. Pertz, SS. III.* p. 215. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2188.]

Tagino archiepiscopus Magdeburgensis (ob. a. 1012): *Chronicon* archiepiscoporum Magdeburgensium a fundatione urbis — 1004. — [1. *Mittheilungen d. Inst. f. oesterr. Gesch. Ergänzungsbd. 1892. III.* p. 428. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2189.]

Theodoricus Engelhusius: *Chronicon* continens res Ecclesiae et Reipublicae a creatione mundi usque ad a. 1420. — [1. *Leibnitius, SS.*

Brunsvic. II. p. 1068, 1082, 1084—1085. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2190—2193.]

Theotmarus archiepiscopus Iuvaviensis: *Epistola* ipsius et suffraganeorum episcoporum Bavariae ad Iohannem IX papam. Apud Iohannem IX papam queruntur in Moravorum terra, quae prius Pataviensi episcopo subiecta erat, unum archiepiscopum et tres episcopos creatos esse; Moravorum criminationes a se amoliri conantur. Inter cetera etiam de incurstantibus Hungaris. **A. 900. — Dubiae fidei** — [1. *Mansi, Collectio concil. XVIII. p. 206. — 2. Hansizius, Germ. sacr. I. p. 176—178. — 3. Ludewig, Reliquiae. (SS. Germ.) II. p. 372—377. — 4. Inchofer, Annal. eccl. Hung. II. p. 306—314. — 5. Fejér, Cod. dipl. Hung. I. p. 229—235. — 6. Boczek, Cod. dipl. Morav. I. p. 60—64. — 7. Migne, Patrol. Lat. CXXXI. p. 27—38, 1179—1182. — 8. Pauler—Szilágyi, A magyar honf. kf. p. 323—328. — 9. Angyal—Mika—Marczali, Enchiridion. p. 21—26. — 10. Friedrich, Cod. dipl. Bohem. I. p. 29—33. — 11. Gombos F. Albin, A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. Budapest, 1928. 8°. p. 79—83. — Hadtört. Közl. 1927. fasc. 4. — 12. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2198—2201.]*

Thietmarus episcopus Merseburgensis (ob. a. 1018): *Chronicon*. A. 892—1018 (*Ditmarus restitutus seu Chronici Ditmari episcopi Merseburgensis libri VIII.*). — [1. *MGH. Pertz, SS. III. p. 753, 784, 805, 862, 867, 870—871. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2201—2204.]*

Thomas Ebendorferus de Haselbach, theologus, canonicus et professor Viennensis: *Chronicon Austriacum* libris V comprehensum ab eisdem gentis origine (*ab a. 928*) ad annum usque 1463 perductum. — [1. *Pez, SS. Austriac. II. p. 697—701, 767. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2205—2223.]*

Thomas Spalatensis archidiaconus: *Historia Salonitanorum sive Historia pontificum Salonitanorum atque Spalatensium a s. Domnio usque Rogerium sive Historia Salonitana sive Historia Spalatina ab apostolorum temporibus usque ad a. 1266.* — [1. *Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelodami 1666. 2°. p. 312—370. — 2. Farlati, Illyricum sacr. V. p. 1. — 3. Schwandtner¹, SS. Hung. III. p. 532—635. — 4. MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 570—598. Non integr. — 5. Mon. hist. Slav. merid. XXVI. p. 3—212. — 6. Šišić, Enchirid. hist. Croat. I. p. 319—320, 626—630. Frgmt. — 7. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2223—2254.]*

Tractatus de investitura episcoporum per imperatores facienda auctore ignoto *sive* Libellus de investitura episcoporum per imperatores facienda (*perperam*: auctore Walramo episcopo Naumburgensi). *Script. a. 1109.* — [1. *MGH. Libelli de lite. II. p. 500. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2259.]*

Translatio s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris (ob. a. 997) Gneznam. — [Monum. Polon. hist. V. p. 996—997.]

Turgotus, Dunelmensis prior (ob. c. a. 1115): *Historia ecclesiae*

et episcoporum Dunelmensium — 1097. — [*Per Thomam Bedford Londini* 1732. 8°.]

Udalricus Onsorgius, canonicus veteris capellae Ratisbonensis: *Chronicon* Bavariae. A. 602—1422. — [1. *Oefele*, SS. *Boic.* I. p. 359. — 2. *Gombos*, *Catalogus font. hist. Hung.* III. p. 2272—2273.]

Versus de passione s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris (ob. a. 997). — [*Fontes rer. Bohem.* I. p. 313—334.]

Vestigium Legendae s. Stephani regis Hungariae in ecclesia Albensi asservatae. A. 1349. — [*Fejér*, *Cod. dipl. Hung.* VII. 1. p. 108—109. — *Cf.* *MHH. Dipl. Wenzel*, *Cod. dipl. Arp. cont.* XI. p. 3—8.]

Vincentius Kadlubek (Kadlubko), Cracoviensis episcopus, a. 1218 monachus Andreioviensis ordinis Cisterciensis: *Historia Polonica seu Chronica Polonorum* — 1203. Libri IV. — [1. *Mon. Polon. hist.* II. p. 421. — 2. *MGH. Pertz*, SS. XXIX. p. 478. *Frgmnt.* — 3. *Gombos*, *Catalogus font. hist. Hung.* III. p. 2286—2291.]

Vincentius Pragensis ecclesiae canonicus et notarius, capellanus episcopi Danielis Pragensis: *Annales seu chronicon Boemorum* ab a. 1140—1167 (*Letopis Vincencia, kanovníka kostela Pražského*). — [1. *MGH. Pertz*, SS. XVII. p. 667. — 2. *Gombos*, *Catalogus font. hist. Hung.* III. p. 2292—2295.]

Vita s. Adalberti episcopi Pragensis (ob. a. 997) auctore anonymo. *Excerptum ex* «Vita s. Adalberti auctore Iohanne Canapario.» — [*Zeitschrift f. d. Geschichte u. Alterthumskunde Ermlands.* 1881. VII. p. 26—32.]

Vita s. Adalberti episcopi Pragensis et martyris auctore s. Brunone Querfurtensi, monacho S. Alexii Romae, archiepiscopo paganorum. — *Script. a.* 1004. — [1. *MGH. Pertz*, SS. IV. p. 596—612. — 2. *AA. SS. Ungariae.* I. p. 210—230. — 3. *M. Florianus*, *Hist. Hung. font.* I. p. 92—96. — 4. *Gombos*, *Catalogus font. hist. Hung.* III. p. 2297. — *Ed. cet. ap. Potthast. : Bibl.* II. p. 1135.]

Vita s. Adalberti episcopi Pragensis et passio auctore Iohanne Canapario abbate monasterii s. Alexii Romae. — *Script. c. a.* 1000. — [*Migne, Patrol. Lat.* CXXXVII. p. 859—888. *Kifejezetten magyar vonatkozásai nincsenek.*]

Vita s. Adriani martyris et episcopi (ob. c. a. 870) ex vet. *Breviario Aberdonen.* — «In partibus Hungariae egregius athleta Christi Hadrianus oriundus fuit...». — [1. *AA. SS. Boll. 4 Martii.* I. p. 326. — 2. *AA. SS. Ungariae.* I. p. 115—116. — 3. *Gombos*, *Catalogus font. hist. Hung.* III. p. 2297—2298.]

Vita s. Albani auctore G. abbate Claravallensi, secundum alios Transamundo. — (Fabulosus martyr temporibus s. Stephani I regis Hungariae. Vide et: *Legendas. Albani martyris, fabulosi filii regis Hungariae, monachi apud Moguntiam.*). — [1. *Catal. cod. hag. bibl. reg. Bruxell.* CCV. *Cod. ap. D. Phillipps sign. n.* 343. *App. II.* p. 443—456.]

In *Analect. Boll. VII.* — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2298—2306.]

Vita s. Athanasii confessoris in monte Atho (ob. c. a. 1003). Βίος καὶ πολιτεία ἁγῶνες καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ. — [1. *Analecta Boll. XXV* p. 12—87. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2314. — Ed. cet. ap. Moravcsik: *A magyar tört. bizánci forrásai. Budapest, 1934.* 8°. p. 142.]

Vita b. Augustini episcopi ex ord. Praedicatorum Lucerinae in Apulia (ob. a. 1323) auctore Iohanne Tomco Marnavitio episcopo Bosnensi (= Vita b. Augustini ordinis Praedicatorum, ex Zagrabiensi Lucerini episcopi, per Iohannem Tomcum Marnavitium Bosnensem episcopum, lectorem et coadiutorem Zagrabiensem fideliter collecta et a fr. Sigismundo Ferrario recognita et publicata = De b. Augustino Hungaro fr. ord. Praedicatorum, episcopo Zagrabiense et demum Lucerino.) — [1. *Ferrarius, De reb. Hung. In append. p. 1—44.* — 2. *AA. SS. Boll. 3 Augusti. I.* p. 293, 297. — 3. *AA. SS. Ungariae II.* p. 118—133. — 4. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2314—2319.]

Vita b. Bogumili seu Theophili eremitae Camaldulensis ex archiepiscopo Gneznensi (ob. a. 1182) auctore Stephano Damalevicio regularium Calissiensium praeposito. — [1. *AA. SS. Boll. 10 Iunii. II.* p. 337. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2321.]

Vita s. Clementis archiepiscopi (episcopi) Bulgarorum (ob. a. 916), discipuli Methodii, auctore anonymo coetaneo (*perperam*: auctore Theophylacto archiepiscopo Bulgarorum, qui ob. a. 1107). [1. *Migne, Patrol. Graec. CXXVI.* p. 1195—1198. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2324.]

Vita s. Colomanni martyris in Austria (ob. a. 1012) auctore Erchenfrido abbate Mellicensi (ob. a. 1163) *seu* Passio s. Colomanni martyris auctore monacho Mellicensi et De miraculis s. Colomanni auctore Erchenfrido abbate Mellicensi *seu* Historia s. Colomanni. — [1. *MGH. Pertz, SS. IV.* p. 675—678. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2325—2326.]

Vita ss. Cyrilli (Constantini, ob. a. 869) **et Methodii** (ob. a. 885) **episcoporum**, Slavorum apostolorum, cum translatione s. Clementis I papae. Ex ms. Francisci Duchesne. (Gesta s. Clementis episcopi Romani auctore Iohanne diacono, ad finem perducta per Gaudericum episcopum Velletrensem, qui fl. saec. IX.). — **Legenda Italica.** — [1. *AA. SS. Boll. 9 Martii. II.* p. 20—22. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2327—2328.]

Vita ss. Cyrilli et Methodii episcoporum, patronorum Moraviae. Ex ms. Blauburano. **Legenda Moravica.** — [1. *AA. SS. Boll. 9 Martii. II.* p. 22—24. — 2. *AA. SS. Ungariae. I.* p. 151—160. — 3. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2329—2330.]

Vita ss. Cyrilli et Methodii episcoporum sive Commemoratio et vita b. patris nostri et doctoris Methodii archiepiscopi Moravici. **Legenda Panno-**

nica I. — [1. *Archiv für Kunde österreich. Geschichtsquellen.* 1854. XIII. p. 153—163. — 2. *Pauler—Szilágyi, A magy. honf. kf. p. 352—353. Frgmnt.* — 3. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2330.*]

Vita ss. Cyrilli et Methodii episcoporum seu Vita s. Constantini sive Cyrilli. Legenda Pannonica II. (*Legenda Servica*) — [1. *Denkschriften der k. k. Akad. d. Wiss. Philosophisch-hist. Classe. Wien* 1870. XIX. p. 214—246. — 2. *Pauler—Szilágyi, A magyar honf. kf. p. 354—355. Frgmnt.* — 3. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2330—2331.*]

Vita ss. Cyrilli et Methodii episcoporum. Život sv. Cyrilla a Methoda. *Legenda Bulgarica.* — [*Fontes Bohem. I. p. 76—92.*]

Vita ss. Cyrilli et Methodii, genere civium Romanorum, Welehradensium archiepiscoporum, Moraviae, Bohemiae, superioris Silesiae et paene Slavoniae universae apostolorum. — [*Stedowsky, Sacra Moraviae historia. Solisbaci* 1710. 4°.]

Vita s. Eberhardi ex comite Nelleburgensi ordinis s. Bened. monachi Schafhusiae in Suevia (flor. c. a. 1009—1106.). Ex antiquo loci chronico ms. a Iohanne Murero. — [1. *AA. SS. Boll. 7 Aprilis. I. p. 667.* — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2339—2340.*]

Vita s. Emerici ducis (ob. a. 1031), filii b. Stephani I regis Hungarorum, auctore anonymo (= *Legenda s. Emerici ducis* = *Vita s. Henrici ducis*). — [1. *Legend. sanct. regni Hung. in Lombardica hist. non content. Venet. 1498. Nr. 15.* — 2. *Legend. sanct. Hung. Cracoviae 1511. Nr. 15.* — 3. *Legend. sanct. Hung. Venet. 1512. p. 24—25.* — 4. *Surius, Vitae SS. 4 Novembr. — 5. Bongarsius, SS. Hung. p. 281—283.* — 6. *AA. SS. Boll. 4 Novembr. II. 1. p. 491.* — 7. *AA. SS. Ungariae. II. p. 307—313.* — 8. *Schwandtner,¹ SS. Hung. I. p. 429—432.* — 9. *Schwandtner,² SS. Hung. II. p. 32—38.* — 10. *Schwandtner,³ SS. Hung. II. p. 23—27.* — 11. *Endlicher, Monum. Arp. p. 193—201.* — 12. *M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 129—139.* — 13. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2411—2415.* — 14. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Vita s. Gerardi episcopi Chanadensis seu ecclesiae Moresanae in Hungaria auctore anonymo (= *Acta s. Gerardi episcopi Chanadensis* = *Legenda s. Gerardi* = *Legenda maior s. Gerardi*). — [1. *Cracoviae 1511.* — 2. *Legend. sanct. regni Hung. in Lombardica historia non content. 1512. p. 20—22.* — 3. *Venetiis 1597.* — 4. *Surius, Vitae SS. 24 Sept.* — 5. *Mabillon, AA. SS. ord. s. Ben. saec. VI. 1. p. 628—631.* — 6. *AA. SS. Boll. 24 Sept. VI. p. 722—725.* — 7. *AA. SS. Ungariae. II. p. 238—247.* — 8. *Batthyány, S. Gerard. p. 301—359.* — 9. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. I. p. 133—138. Frgmnt.* — 10. *Endlicher, Monum. Arp. p. 205—234.* — 11. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2419—2434.* — 12. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Vita s. Godehardi episcopi Hildenesheimensis posterior auctore Wolferio, eius aequali et discipulo, Hildesheimensi canonico (*perperam*: auctore Arnolfo ex canon. Herveld. Altahensi). — *Scrpt. c. a. 1065.* — [1.

MGH. Pertz, SS. XI. p. 202. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2435.]

Vita b. Guntheri eremitae (ob. a. 1045) iuxta monasterium Atahense seu ord. s. Bened. Breunoviae in Bohemia (*perperam* : auctore Wolfherio Hildesheimensi canonico). — *Script. p. a. 1083.* — [1. MGH. Pertz, SS. XI. p. 276—279. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2437—2438. — *Ed. cet. ap. Potthast : Bibl. II.* p. 1359.]

Vita s. Guntheri eremitae (ob. a. 1045), s. Stephani I regis Hungarorum cognati, auctore Matthaeo Radero. — [AA. SS. *Ungariae. II.* *Append. p. 73—75.*]

Vita s. Heinrichi II imperatoris (1002—1024) auctore Adalboldo (ob. a. 1026) monacho Lobienensi et episcopo Traiectensi (Fragmentum de rebus gestis Henrici II imperatoris). — [1. MGH. Pertz, SS. IV. p. 683—695. — 2. AA. SS. *Ungariae. II.* p. 38—50. — 3. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2438—2439.]

Vita s. Henrici II imperatoris et miracula (1002—1024) auctore Alberto diacono Babenbergensi (= Vita s. Heinrichi II imperatoris auctore anonymo = Vita s. Heinrichi II imperatoris auctore incerto). — *Script. c. a. 1146.* — [1. MGH. Pertz, SS. IV. p. 792—820. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2439—2440. — *Ed. cet. ap. Potthast : Bibl. II.* p. 1363.]

Vita s. Ivani eremitae Bohemi, natione Hungari (flor. init. saec. X), in dioec. Pragensi, auctore anonymo (*Život sv. Ivana*). — [1. *Fontes rer. Bohem. I.* p. 112—113, 115. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2451—2452.]

Vita s. Margaretae reginae Scotiae (ob. a. 1093), quam quidem s. Adalredus Rhievallus abbas (ob. a. 1166) primo conscripsit, sed ab alio incerto auctore ex illo brevius descripta. — [1. *Surius, Vitae SS. 10 Iunii. III.* (ed. 2da). p. 686. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2468.]

Vita b. Margaritae Hungaricae (ob. a.) 1271), Belae IV regis Hungariae filiae, virginis ord. Praedicatorum, auctore Petro Ranzano episcopo Lucerino. — [1. AA. SS. *Boll. 28 Ianuarii. III.* p. 523. — 2. AA. SS. *Ungariae. I.* p. 77—88. — 3. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2545—2551.] — *Vide et : Petrus Ranzanus, Epitome rerum Hungaricarum.*

Vita s. Maximiliani episcopi martyris Celeiae in Norico mediterraneo et archiepiscopi Laureacensis (ob. c. a. 308) auctore anonymo (Acta s. Maximiliani episcopi). — *Script. p. a. 1265.* — [1. *Pez. SS. Austriac. I.* p. 33—34. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2553—2554.]

Vita s. Meinweri episcopi Paderbornensis (1009—1036) auctore monacho Abdinghofensi anonymo. — *Script. a. 1155—1163.* — [1. MGH. Pertz, SS. XI. p. 155. — 2. Gombos, *Catalogus font. hist. Hung. III.* p. 2554.]

Vita s. Monani archidiaconi Andreopolitani in Scotia (ob. c. a. 870)

ex vet. Breviario Aberdonen. — «Gloriosus Christi confessor Monanus Pannonia provincia regionis Hungariae genitus...». — [1. AA. SS. Boll. 1 Martii. I. p. 89. — 2. AA. SS. Ungariae. I. p. 110—112. — 3. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2555.]

Vita s. Odilonis abbatis V Cluniacensis (994—1049) auctore Iotsaldo Sylviniacensi monacho, eius discipulo (Epitaphium s. Odilonis abbatis V. Cluniacensis). Libri III. — [1. Migne, Patrol. Lat. CXLII. p. 902, 924. — 2. MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 813, 816. Non integr. — 3. Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2556.]

Vita quinque fratrum Poloniae seu Passio ss. Benedicti et Iohannis ac sociorum eorundem a. 1003. Nov. 11. prope Meseritz trucidatorum auctore s. Brunone Querfurtensi (ob. a. 1009), aut secundum Ketrzyński: edita a Brunone episcopo, qui et Bonifacius dicitur. — *Script.* a. 1008. — [1. MGH. Pertz, SS. XV. 2. p. 726, 736—737. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2569—2570. — Ed. cet. ap. Potthast: Bibl. II. p. 1538.]

Vita regum Ungarorum seu Series regum Ungarorum a. 997—1211. — [Archiv f. österr. Gesch. 1870. XLII. p. 560.]

Vita s. Romualdi fundatoris ordinis Camaldulensium (ob. a. 1027) auctore Petro Damiani abbate monasterii Fontis Avellani in Tuscia. — *Script. c. a.* 1040. — [1. MGH. Pertz, SS. IV. p. 846—854. Frgmt. — 2. Migne, Patrol. Lat. CXLIV. p. 953—1008. — 3. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2572—2573.]

Vita s. Romualdi fundatoris ordinis Camaldulensium sive sermo (ob. a. 1027) auctore Hieronymo eremita Camaldulensi (auctore fr. Hieronymo de Praga, qui flor. a. 1435). — [1. AA. SS. Boll. 7 Februarii. II. p. 134—135. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2574.]

Vita s. Ruperti (Rudperti) Salisburgensis episcopi, Boiorum apostoli, primigenia (flor. c. a. 580—680). — *Script. c. a.* 873. — [1. Bouquet, Recueil. VII. p. 339. Frgmt. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2574.]

Vita s. Stanislai Cracoviensis episcopi maior (ob. a. 1079) auctore Vincentio Kylcensi monacho ord. Praedicatorum a. 1253—1255. Partes III. — **Vita maior.** — [1. Mon. Polon. hist. IV. p. 364—365, 392—393. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2579—2580.]

Vita s. Stanislai Cracoviensis episcopi minor (ob. a. 1079). — **Vita minor.** — [1. Mon. Polon. hist. IV. p. 268. — 2. MGH. Pertz, SS. XXIX. p. 504. Frgmt. — 3. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2580.]

Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum (ob. a. 1038) auctore Hartwico, alias Chartuitio episcopo, qui flor. ut videtur tempore Colomanni regis Hungariae (= Legenda s. Stephani regis auctore Hartwico episcopo). — [1. Legend. sanct. regni Hung. in Lombardica hist. non content. Venetiis 1498. Nr. 11. — 2. Legend. sanct. Hung. In Venetiarum

civitate 1512. p. 14—19. — 3. Cracoviae 1511. — 4. Cracoviae 1519. — 5. Surius, Vitae SS. 20 Aug. — 6. AA. SS. Boll. 2 Sept. I. p. 562—575. — 7. AA. SS. Ungariae. II. p. 185—221. — 8. Iaurini 1747. — 9. Claudipoli 1749. — 10. Cassoviae 1767. — 11. Bongarsius, SS. Hung. p. 268—280. — 12. Katona, Hist. crit. duc. Hung. p. 723—725. Frgmt. — 13. Schwandtner,¹ SS. Hung. I. p. 413—428. — 14. Schwandtner,² SS. Hung. II. p. 3—31. — 15. Schwandtner,³ SS. Hung. II. p. 1—22. — 16. Migne, Patrol. Lat. CLI. p. 1207—1234. — 17. Budae 1836. — 18. Pestini 1854. — 19. Endlicher, Monum. Arp. p. 163—192. — 20. MGH. Pertz, SS. XI. p. 229—238. Frgmt. — 21. M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 32—70. — 22. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2581—2596. — 23. Szentpétery, SS. Hung.]

Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum excerpta (ob. a. 1038) ex libro cui tit.: Cronica Ungarorum (e codice Warsaviensi saec. XIV.). — [1. Mon. Polon. hist. I. p. 495—510. — 2. M. Florianus, Hist. Hung. font. p. 70—79. — 3. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. I. p. 563—574. — Vide et: Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum.]

Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum maior (ob. a. 1038) auctore anonymo. **Legenda maior.** — [1. Posonii 1781. — 2. MGH. Pertz, SS. XI. p. 229—242. — 3. Endlicher, Monum. Arp. p. 139—153. — 4. M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 10—32. — 5. Varjú, Legendae s. Steph. E cod. Ernst. saec. XII. p. 1—17. — 6. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2596—2608. — 7. Szentpétery, SS. Hung.]

Vita s. Stephani regis primi et apostoli Ungarorum minor (ob. a. 1038) auctore anonymo. **Legenda minor.** — [1. Posonii 1781. — 2. MGH. Pertz, SS. XI. p. 226—229. — 3. Endlicher, Monum. Arp. p. 154—162. — 4. M. Florianus, Hist. Hung. font. I. p. 1—10. — 5. Varjú, Legendae s. Steph. E cod. Ernst. saec. XII. p. 18—25. — 6. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2608—2613. — 7. Szentpétery, SS. Hung.]

Vita s. Symeonis heremitaе, monachi de monte Sinai (ob. a. 1035) auctore Eberwino abbate S. Martini Treverensis (ob. a. 1047). — *Script.* p. a. 1035. — [1. MGH. Pertz, SS. VIII. p. 209—210. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2613.]

Vita s. Waltheni abbatis ordinis Cisterc. in Scotia (ob. a. 1159—1160) auctore Iordano vel Ioscelino monacho Turnesiensi, qui flor. a. 1185. — [1. AA. SS. Boll. 3 Augusti. I. p. 249. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2619—2620.]

Vita s. Wicberti fundatoris coenobii Gemblacensis (ob. a. 962) auctore Sigeberto Gemblacensi (ob. a. 1112). — [1. MGH. Pertz, SS. VIII. p. 513—514. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2626.]

Vita s. Wolfkangi episcopi Ratisponensis (972—994) et confessoris auctore Othlono Frisingensi, monacho S. Emmerami Ratisponensis. — *Script. c. a.* 1050. — [1. MGH. Pertz, SS. IV. p. 525, 530—531, 538. — 2. Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p. 2627—2628.]

Vita ss. Zoerardi dicti Andreae et Benedicti eremitarum in Hungaria (ob. c. a. 1020) auctore Mauro (ob. p. a. 1074) ex monacho S. Martini ordinis s. Benedicti in Monte Pannoniae Quinqueecclesiensi episcopo (= Acta ss. Zoerardi dicti Andreae et Benedicti = Legenda ss. Zoerardi dicti Andreae et Benedicti). — [1. *Legend. sanct. regni Hung. in Lombardica hist. non content. In Venetiarum civitate* 1512. p. 10—11. — 2. *Surius, Vitae SS. 1 Maii.* — 3. *Mabillon, AA. SS. ord. s. Bened. saec. VI. 1.* 76—78. — 4. *AA. SS. Boll. 17 Iulii. IV. p.* 336—337. — 5. *AA. SS. Ungariae. II. p.* 64—69. — 6. *Katona, Hist. crit. reg. Hung. I. p.* 160—165. *Frgmnt.* — 7. *Endlicher, Monum. Arp. p.* 134—138. — 8. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2628—2630. — 9. *Szentpétery, SS. Hung.*]

Vitus Arnpeckius (Arenpeckius), presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis: *Chronicon Austriacum* a fabulosis nostrae gentis primordiis usque ad tempora Friderici imperatoris III. (—1488). — [1. *Pez, SS. Austriac. I. p.* 1181. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2631—2637.]

Vitus Arnpeckius (Arenpeckius), presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis: *Chronica Bavariae* ab a. 539—1495. Libri V. — [1. *Pez, Thesaur. anecd. nov. III. 3. p.* 135, 159—160. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2637—2648.]

Vitus prior Eberspergensis ordinis s. Benedicti: *Chronicon Bavarorum* ab origine gentis ad annum Christi 1504. Libri IV. — [1. *Oefele, SS. Boic. II. p.* 706—707, 712. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2648—2650.]

Weichardus de Polhaim, archiepiscopus Salisburgensis (ob. a. 1315): *Continuatio Annalium S. Rudberti Salisburgensis* a. 1280—1307. — [1. *MGH. Pertz, SS. IX. p.* 817. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2653—2654.]

Wenceslaus Hagecius (Hágek sive Hajek a Liboczan, ob. a. 1553), scriptor rerum Bohemicarum: *Annales Bohemorum* — 1527. *Kronika česká* (= *Annales Hajekani*). — [W. *Hagecii Ann. Bohem. e Bohemica editione Latine redditae etc. T. I—VI. Pragae* 1761—1783.]

Wernerus Rolevinck Larensis, ordinis Carthusianorum Coloniae (ob. a. 1502): *De laudibus Westphaliae*. — [1. *Leibnitius, SS. Brunsvic. III. p.* 630. — 2. *Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2656.]

Wernerus Rolevinck Larensis, ordinis Carthusianorum Coloniae (ob. a. 1502): *Fasciculus temporum omnes antiquorum chronicas complectens*. Ab initio mundi usque ad a. 1490. — [1. *Pistorius—Struvius SS. Germ. II. p.* 537. — 2. *Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2656—2657.]

Wernerus Titianus, monachus Novesiensis ord. s. Augustini, prior coenobii Marbacensis in Alsatia: *Annales Novesienses*. A. 690—1492. — [1. *Martene—Durand Vet. SS. IV. p.* 543—544. — 2. *Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2657.]

Wipo, capellanus Conradi II imperatoris: *Gesta Chuonradi II imperatoris sive Vita Chuonradi II Salici imperatoris*. — *Script. a.* 1048—1049. — [1. *MGH. Pertz, SS. XI. p.* 257, 267—268, 273. — 2. *Gombos, Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2665—2666. — *Ed. cet. ap. Potthast: Bibl. II. p.* 1118.]

Zdarzenia godne pamieci. A. 966—1516. — [1. *Mon. Polon. hist. III. p.* 299—301. — 2. *Gombos Catalogus font. hist. Hung. III. p.* 2669—2670.]

Żywot Mojżesza Węgrzyna auctore Polycarpo monacho Kiowiensi. (*Ad. a.* 1015.) — [*Mon. Polon. hist. IV. p.* 799—817.]

CSAPODI CSABA:

A SZENT ISTVÁN KORÁRA
ÉS A KORAI MAGYAR KERESZTÉNYSÉGRE
VONATKOZÓ IRODALMI FELDOLGOZÁSOK

Abbot, Jacob: The History of William the Conqueror. New-York, 1871. Harpers. 4. ed. — A Sz. István udvarába került angol hercegekről. E részt magyar fordításban közli: Xántus János: Kik voltak az angol (Saxon) hercegek Szent István udvarában s mi lett belőlük? Századok, XII. 1878. 668—9. l.

Acsády Ignác: A magyar birodalom története. A kútfők alapján. A művelt közönség számára. Budapest, 1903. I. k. 67—117. l.

Acsády Ignác: A magyar jobbagyság története. Bpest, 1906. 36—54. l. (Magyar Közgazdasági Könyvtár 3.)

Acsay Ferenc: A nemzeti elem az Árpádok művelődésében és iskolázásában. Pápa, 1910. VII (3) 200 l.

Ádám Iván: Veszprém és Gizella királyné. Religio, 1912.

Ádám Iván: A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1924. 532 l. (Lenyomat a Veszprémi Hírlap 1907—1912. évi közleményeiből.)

Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon 1000—1526. (Függelékül Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története II. kötetéhez. Bpest, 1887.) (Munkálatok. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. L. évf.).

Áhitatos ének, létánia és imádság, melyet Székes Fejérvár Szent István királynak... zengett, midőn ugyanazon sz. királynak koponyája, felséges királyné asszonyunk anyai kegyességéből... Szé-

kes Fejérvárra... vissza hozatott. Buda, 1778. (20) l.

Aigl, Paulus: Historia venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838. Quinque-Ecclesiis, 1838. 255 l.

Ajtai-Ackermann Kálmán: Vélemények Szent Imre haláláról. Magyar Kultúra, XVII. 1930. I. 448—51. l.

Alexovits Basilius: Az Emberséges Ember szent Istvánnak... dicsérete, Bécs, 1793. 52 l.

Alexovics Basilius: Szent István király napján. (Alexovics: Ünnepnapi prédikációk. Pest, 1789. 446—66. l. — 2. kiad. 1807. — 3. kiad. Alexovics Vazul: Ünn. pr. Esztergom, 1911. 314—27. l.)

Allen, Roland: Gerbert, pope Silvester II. (Engl. Hist. Review, 1892.)

Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. Hrsg. von Mathias Korabinszky. Wien u. Pressburg. Benne: Tabelle, welche die Geschichte d. Regierung d. heil. Stephans u. d. Königs Andreas II. enthält.

Altorjay Sándor: A Szent Imre herceghez intézett Intelmek államjogi és jogtörténeti jelentősége. Magyar Kultúra XVII. 1930. II. 1—6. l. Kny. is.

Ambrosovszky, Michael: Compendiosa chronologia Hungariae. Sive cathalogus aut series apostolici regni Hungariae regum. Cum brevi synchronismo rerum... gestarum. Una cum appendice, seu quinduplici cathalogo: palatinorum, R. H. locumtenen. et pro-palatinorum, judicum

Jegyzet. A bibliografia 1800-ig teljességre törekszik, azután már csak a tudományos irodalmat tartalmazza.

Curiae Regiae. Banorum Croatiae, Dalm. et Sclavoniae. primatum R. H. seu archiep. Strig. denique episcoporum Agriaensium. Agriae, 1758. 1—49. l.

Ambrózy Ferenc: Gizella királynénk sírja. Századok XLVI. 1912. 629—30. l.

Andrássy Gyula, gróf: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Bpest, 1901. Franklin. IV, 445 l.

Angyal Dávid: Az Árpádok a világpolitikában. (Árpád és az Árpádok 233—60. l.)

Angyal Pál: Szent Mór és a korabeli jogállapotok. Szent Mór emlékkönyv 279—93. l.

Anisics Miksa Oszkár: Az apostoli királyság eszméje világtörténelmi megvilágításban. Kassa, 1912. (4) 67 (1) l.

Apparatus regius. Sereniss. ac potentissimo Ferdinando II. Hungariae ac Bohemiae regi. Symbolis regum Hungariae adornatus. Viennae 1618. A₄ l.

Apponyi Albert, gróf: Szent István király intelmei Szent Imre herceghez. Budapesti Szemle, CCXVIII. 1930. 13—19. l.

Árpád és az Árpádok. Szerk. Csánki Dezső. Bpest, 1908. XVII, 396 l.

Asbóth Oszkár: Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvtud. Közl. XVIII. 1883. 321—427. l.

Asztalos Miklós: Erdély története. Budapest, 1936. 9—13. l. (Kny. a Történeti Erdélyből.)

Asztalos Miklós—Pethő Sándor: A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig. Bpest 1933. 24—31. l.

Asztalos, Nicola — Pethő, Alessandro: Storia dell' Ungheria. (Trad. di Filippo Faber) Milano (1937) 27—34. l.

Babai, Franciscus: Archiepiscopi Strigonienses, de utraque republica praeclare meriti compendio metrico deducti. Tyrnaviae, 1776. 103 l.

Babai, Franciscus: Ungariae palatini, pro palatini, locumtenentes regii bello paceque clarissimi compendio metrico deducti. Tyrnaviae, 1775. 125 l.

Babai, Franciscus: Ungariae reges, eorum genealogia, acta item illustriora et fata compendio metrico deducta. Tyrnaviae, 1773. 48 l.

Balanyi György: Az Árpád-ház szentjei.

(Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. 13—34. l.)

Balanyi György: A megrágalmazott Szent Imre. Válasz Eötvös Károly támadására. Magyar Állam. 1907. nov. 5.

Balanyi György: Szent Imre herceg történeti alakja. Katholikus Szemle XLIV. 1930. 3—13. l.

Balanyi György: Szent Imre tisztelete a középkorban. Katholikus Szemle XLIV. 1930. 494—502. l.

Balasko, Franciscus: Majestaticus solennis cursus Lunae plenae gratia; seu delatio a republ. ex insula Ragusana S. Stephani manus dextrae incorruptae. Budae 1770. 20 (2) l.

Balassa Bruno: Szent Imre alakja a magyar iskolában. Katholikus Nevelés. 1930. 4. sz.

Balassa, Franciscus: Casulae S. Stephani regis Hungariae vera imago et expositio. Viennae, 1754. (12) 58 (32) l.

Balássy Ferenc: Az egri egyházmegye alakulása. (Bartakovics-emlékkönyv 51—91. l.)

Balássy Ferenc: A megye és a várispánság, vagyis e két intézmény közötti különbség. Bpest, 1893. 38. l. Érték. tört. tud. k. XVI. k. 2. sz.

Balássy Ferenc: Viszhangul Botka Tivadarnak a vármegyékről írt közleményeire. Századok VI. 1872. 231—7, 306—16, 377—86, 447—54. l.

Balássy Ferenc: Viszhang Botka Tivadar Tájékoztására a vármegyék alakulása tekintetében. Századok, VII. 1873. 81—99, 153—71. l.

Balics Lajos: A római kath. egyház története Magyarországon, I. k. Szent István király koronázásától Sz. László király haláláig 1000—95. Bpest, 1885. VIII, 503. l. Ísm. Pór. Századok XXV. 1891. 314—24. l.

Balogh Albin: Egy-két szó a Koppányféle lázadásról. Katholikus Szemle. XXVII. 1913. 844—50. l.

Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején. Bpest, 1912. 58 l. (Kolozsvári értekezések a magy. művelődéstört. k. 1. sz.)

Balogh Albin: Pécs kereszténysége Sz. Mór előtt. Szent Mór emlékkönyv 241—51. l.

Balogh Albin: Szent Imre herceg. Esztergom, 1930. 15 l. (Kny. Az esztergomi bencés gimn. értesítőjéből 1929/30.)

Balogh, Aug. Florianus de Nemcsicz: Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua regina et patrona Hung. historico-pragmaticae. Agriae, 1872—5. T. I—II.

Balogh József: A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok. LXVI. 1932. 152—163. l. + 1 lap kép.

Balogh József: Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről. Magyar Nyelv. XXVII. 1931. 158—65. l.

Balogh József: «Nemzet» és «nemzetköziség» Szent István intelmeiben. — A De morum institutione VI. és VII. fejezetéhez. — Irodalomtört. Közl. XXXVII. 1927. 1—10. l.

Balogh József: Az őrlődal a «Moretum»-ban. Magyar Nyelv. XXV. 1929. 291—2. l. — Sz. Gellért legendája.

Balogh József: Szent Gellért és a «symphonia Ungarorum». Magyar Nyelv. XXII. 1926. 189—96, 266—73. l.

Balogh József: Szent István és a «Rómaeszmé». Bpesti Szemle. CCVII. 1927. 89—95. l.

Balogh József: Szent István király, a «békefejedelem». Adalék az Intelmek terminológiájához. Magyar Nyelv. 1927. 452—61. l.

Balogh József: Szent István politikai testamentuma. Minerva IV. 1930. X. 1931.

Balzer, Oswald: Genealogia Piastów. Wydanie akademii umiejętności w Krakowie, 1895. — Rokonságuk Géza fejedelemmel. Ism. Wertner Mór. Századok. XXX. 1896. 366—72. l.

Baranyai, Franciscus: Disquisitio notitiarum antiquarum liberae regiaeque civitatis Strigoniensis et arcis archi-episcopalis nominis ejusdem. Pesthini, 1820. VIII, 74 l.

Baranyai, Franciscus: Disquisitio notitiarum antiquarum... civitatis Strigoniensis. Az esztergomi vár iránt kifejtethető régiségeknek újra felvett szemre tétele Y. alortzás támadásai ellen. Pesthini 1823. VIII, 64—116. l.

Baranyay Károly: Magyar büntetőjog-történet. I. k. I. Endre király uralkodásának végéig. Miskolc, 1932. 224. l. — Ism.

Meznerics. Századok. LXVI. 1932. 447—51. l.

Baróti Lajos: A pannonhalmi apátság kiváltságlevele hitelességének kérdéséhez. (Három pecséttrajzzal.) Turul. XIV. 1896. 61—5. l.

(Bársony György): Magyar Ország Tüköre, kibent tekintvén Meg-ismérje magát, Mitsodás volt hajdan? Mitsodás most? És honnét vötte a' Keresztyén Országát, és Királyit? honnét az Angyali Koronáját? Kassa, 1671. (6 lev.) — A Sylvester-bulla fordítása.

Bartal, Georgius: Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Posonii, 1847. T. I—III. Tomus I. 169—386. l. De constituta auspiciis D. Stephani monarchia Hung.

Bartal György (id.) nyíltlevele Knausz Nándorhoz Toldy Ferenc «Valamijére Sz. Istvánról». Magyar Tudományos Értekező. I. 1862. 385—93. l.

Bartonek Emma: Az Árpádház neve. Minerva 1924.

Bartonek Emma: A magyar királyáavatáshoz. Századok. LVII. 1923. 247—304. l. Sz. I. koronázása.

Bartonek Emma: Szociális problémák az Árpádkorban. (Emlékkönyv Domonvsky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bpest, 1937, Egyetemi ny. 44—58. l.)

Bartonek Emma: Szent István törvényeinek XII. századi kézirata. Az Admonti kódex. Hasonmás kiadás bevezetése. Bp. 1935. (A M. N. M. O. Sz. K. Nemzeti Kincseinek Hasonmása.)

(Batthyan, Ignatius): Agamantis Paladii... responsa ad dubia anonymi adversus privilegium S. Stephani, abbatiae S. Martini de Monte Pannoniae anno MI. concessum proposita. H. n. 1779. 19—160. l.

Batthyan, Ignatius: Sancti Gerardi... scripta et acta... cum serie episcoporum Chanadiensium. Albo-Carolinae 1790. (12) LXIV (2) 372 (2) 180 l.

Bedy V.: A győri székesegyház története. Győr 1936. V (1) 172 l. 11 mell. (Győregyházmegye multjából 1.)

Békefi Remig: Az Árpádok mint a magyar keresztény egyház és művelődés szervezői. (Árpád és az Árpádok 281—or. l.)

Békefi Remig: Árpádkori közoktatás-ügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Századok. XXX. 1896. 207—22, 310—37, 413—28. l. — Kny. is.

Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bpest, 1910. Akadémia XXIX, 589 l.

Békefi Remig: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. Katholikus Szemle. XV. 1901. 3—25, 97—112, 204—13. l.

Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Bpest, 1906. Akadémia. XXXVII. 558 l.

Békefi Remig: Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában. Bpest, 1912. 15 l.

Békefi Remig: A pécsi egyetem. Bpest, 1909. 89—103. l. a pécsi egyetemen Sz. Istvánról mondott beszédek, közölve egy müncheni kódexből a XIV. sz. vége, XV. sz. elejéről.

Békefi Remig: A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. Bpest, 1901. 40 l. Érték. tört. tud. k. XIX. k. 4. sz.

Békefi Remig: Szent István király intelmei. Századok. XXXV. 1901. 922—90. l. — Kny. Bpest, 1901. 71 l.

Békefi Remig: Szent István király intelmei. Századok. XXXVI. 1902. 773—7. l.

Békefi Remig: Utolsó szó Szent István király Intelmei ügyében. Századok. XXXV. 1902. 872 l.

Békefi Remig: Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpádházi királyok korában. Katholikus Szemle. X. 1896. 3—41, 181—239. l. — Kny. Bpest, 1896. 99 l.

Békési Emil: Magyar írók az Árpádházi királyok korában. Katholikus Szemle. X. 1896. 364—99, 529—48, 722—43. l.

Belitzky János: A korai magyar középkor problémái és a modern irodalom. Katholikus Szemle, XLIX. 1935. 525—34. l.

Belitzky János: Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnepei a középkorban. Bécsi Tört. Int. évkönyve. IV. 1934. 56—73. l.

Bellaagh Aladár: Voltak-e a magyarok a görög keleti egyház hívei a X. században. Történeti Szemle. III. 1914. 315—9. l.

Belnay, Georg.: Historia regni Hunga-

riae e probatissimis scriptoribus synoptice deducta. Posonii, 1804. IV. 426 (32) l. — ed. altera 1808, — ed. altera 1813.

(Benczur, Josephus): Animadversiones in P. Chrysostomi Novák Vindicias diplomatistae Stephanei. Viennae 1780, Gerold. (8) l.

(Benczur, Josephus?): Notulae in Agamantis Palladii... responsa ad dubia anonymi adversus privilegium S. Stephani abbatis S. Martini de Monte Pannoniae... concessum proposita. Viennae 1780, Gerold. 18 l., 1 t.

Benkő József: Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus... Pars prior sive generalis. Tom. I—II. Vindobonae 1778. (Sz. Istvánról mint Erdély uráról, a kereszténység elterjedéséről.)

Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. I. r. A régi Magyarország a honfoglalástól az 1825-iki országgyűlésig. Bpest, é. n. XXII, 895 l.

Berecz Sándor: Magyarország művelődésének története. Szentes, 1905. 288 l.

Berger Elias: Jubilaum de origine, errore, et restitutione S. Coronae Hungariae. (Bécs) 1608 (22) lev.

Berger Elias: Rapsodiae de Cruce, Insignis Regni Hungariae Sanctissimis et de Gestis pro Cruce Christi inclutorum Hungariae Regnum Faeliciss. secundum fidem historicam pro immortalis gloria Hungariae, pro nomine Christi, tot seculis pugnantis. Olmütz, 1600. 163 l. — A kereszt dicsőségéért küzdő magyar királyokról Sz. I.-től kezdve. Versben. Ism. Frankl, Századok, VII. 1873. 376. l.

Berger (Elias): Symbolum Sacrum et Augustum Decem Reginarum Hungariae. Bécs 1637. — Gizella B. 1.

Bertalanfi Pál: Ditsőséges Szent István magyar királynak rövid élete, mely egy ajtatos uri tisztelője által versekbe foglaltatott. Bécs, 1751.

Bertholdi, Joan.: Series regum Hungariae laureatis honoribus... Antonii Caroli I. b. a Teuffenbach, dum in... universitate Graeciensi prima aa. II. et philosophiae laurea ornaretur. A neobacalaueris condiscipulis dicata. Graecii, 1733. 137 (10) l.

Berzeviczy Albert: Szent Imre törté-

nelmi alakja. Budapesti Szemle. CCXVII. 1930. 321—33. l.

Bezold, Gustav von — Riehl, Berthold: Die Kunstdenkmale des Königreichs Bayern. I. k. 186. tbl. 1095—6. l. Gizella regensburgi keresztje.

Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Szeged, 1933. 12 l. (A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára. IV. 17.)

Bibó István: A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében. (Bibó: A számok szerepének... kialakulása. A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára IV. szakoszt. 28. sz. Szeged, 1935. 60—80. l.)

Bielek, Ladisl.: Mária Tiszteelője Szent István. Pest, 1795. 20 l.

Bielek László: Sz. István... igaz római katolikus... Napra Forgó Virág szerzője ellen. Pest, 1795. 52 l.

Bihari Péter: Általános és hazai művelődéstörténet. 2 kötet. Bpest, 1884.

Billisics Aloysius: Magyarok első Királya, dicsőséges Szent István dicsérete. Bécs, 1789. 40 l.

Bleyer Jakab: Néhány megjegyzés Fiók Károlynak «Géza fejedelem nevérol» szóló értekezéséhez. Századok XLI. 1907. 758—62. l. — Végszó. U. o. 865. l.

Blümelhuber Ferenc: Sz. István királynak esztergomvári kápolnája. Új Magyar Sion. V. 1874. 641—54. l. — U. a. Religio 1874. II. f. é. 286—8, 295—6. l.

Bobula Ida: Sarolt. Bpest, 1936. 8 l. Kny. a Napkelet-ből.

Bock, Franz: Die Kleinodien des heil. römischen Reiches deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardien. Wien, 1864.

Bock, Franz: Die Ungarische Königskrone, Corona St. Stephani im Kronschatz der königlichen Schlossburg zu Ofen. Aachen, 1896. (Separatabz. aus d.: Die byzantinischen Zellenschmelze d. Sammlung Alex. v. Swenigorodszkoi u. das darüber veröffentlichte Prachtwerk.

Bock, Franz: Die ungarischen Reichsinsignien. (Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1857. II. 146. l.)

Bod, Petrus: Historia Hungarorum ecc-

lesiastica, inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora. Edidit L. W. E. Rauwenhoff adiuvante Car. Szalay. 3 kötet. Tom. I. Lib. I. et II. Lugduni—Batavorum, 1888. XVI, 477 l.

Bodnár Remig: Szent Imre-irodalom. (Bibliografia) Bpest, 1930. 91 (3) l.

Bodon József—Szalay József: A magyar nemzet története. Bpest, 1879. I. 29—37. l.

Bohus Rezső: A szellemi műveltség állapota Magyarországon az Árpádok korszakában. Bpest, 1876. 40 l.

Boinicic Iván: Az oklevélhamisítás a középkorban, különösen Magyarországon és társországaiban. Zágráb, 1880. Albercht, 62 l.

Bomelius, Thomas: Chronologia rerum Ungaricarum. Coronae 1556. 8—9. l.

Boross Mihály: Szent István király, az első magyar király. Pest, 1860. 65 l.

Borovszky Samu: A honfoglalás története. A művelt közönség számára. Bpest, 1894. 176 l. — A kereszténység elterjedése.

Borovszky Samu: Csanádvármegye története 1715-ig. 2 kötet. Bpest, 1896—7. — Sz. Gellért.

Borsos, Stephanus: Sertum Excellentionum virtutum Divi Stephani. Tyrnaviae, 1716. 24 l.

Bossany Farkas: Magyar Koronának és Országának nagy áron lett megh vétele. Pozsony, 1723. 18 l.

Bossányi, Gabr.: Augustissima regni Hungariae corona sive D. Stephanus protorex ejus apostolicus, deferente rev. Dno. Paulo Kubovics praeposito de Oront... panegyrico celebratus. Tyrnaviae, 1728.

Botka Tivadar: Jegtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. Bpesti Szemle. Új folyam. I. 1865. 304—25, 428—64, 529—45, II. 1865. 161—201, IV. 1866. 189—253. l.

Botka Tivadar: Tájékozás Balássy Ferenc «Viszhangjai» körül, a vármegyék első alakulásáról. Századok. VI. 1872. 532—48, 704—8. l.

Botka Tivadar: Tanulmány az esztergomi érseki egyházi megye első régi határaitól és territoriumáról. Magyar Sion. II. 1864. 241—61. l.

Botka Tivadar: A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Száza-

dok. IV. 1870. 499—522, V. 1871. 297—309, 388—98, VI. 1872. 23—38, 67—85, 135—148. 1.

Böredy: Die Echtheit des sog. Privilegiums des h. Stephan von Ungarn. Arch. für kath. Kirchenrecht. LIII. 1888.

Breit (Bánlaky) József: A magyar nemzet hadtörténelme. III. r. A királyság megalapítása. Harcok az ország függetlenségéért. 972—1074. Bpest, 1929. Grill. 264 l. 2 mell.

Bresslau, Harry: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Konrad II. 1024—1039. Bd. I—II. Leipzig, 1879—1884. Duncker u. Humblot. (Jahrbücher der deutschen Geschichte.)

Bresslau, Harry: Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn. (Archiv f. Urkundenforschung VI. 1916.)

Bretholz, B.: Mähren und das Reich Herzogs Boleslews II. von Böhmen. Archiv f. österr. Gesch. LXXXII. 164 l.

Breviarium ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremite. Venetiis 1540. — aug. 20.

Breviarium ordinis sancti Benedicti de novo in monte Pannonia Sancti Martini. Venetiis 1506. — aug. 20. U. a. 1519. h. n. 1582.

Breviarium Strigoniense. Venetiis 1480. — aug. 20. U. a. h. n. 1484, Venetiis 1494, 1511, 1513, 1514, 1515, 1519, 1523, 1524. Viennae 1558.

Breviarium Zagradiense. Venetiis 1484. — aug. 20. U. a. 1505, Viennae 1688.

Buberlée, Terentianus: Lobrede auf den heiligen Stephan. Ofen, 1793. 31 l.

Budai Ésaías: Magyar ország története a mohácsi veszedelemig. Debrecen, 1805 87—100. l. — 2. jav. kiad. 1811. — 3. kiad. Magyarország története 3 kötet. Pest, 1833.

Budo Jusztin: A Szent István nap megünneplése. Pestbudai emléklapok. Historia I. 1928. melléklete 5—16. l.

Bulffer, Gervasius: Auserlesene Lobkeden auf die Festtag verschiedener Heiligen, welche in Ungarn, Böhmen und in ganz Deutschland als ausserordentliche Schutzpatronen... verehret werden. Augsburg 1766, 537—55. l.

Bunyitay Vince: A váradi püspökség tör-

ténete alapításától a jelenkorig. Nagyvárad 1883. I. köt.

Bunzel, Julius: Die ungarisch-deutsche Beziehungen. (Sonderabdr. aus Schmollers Jahrbuch 1917. 35—86. l.)

Cantus Catholici (Pozsony) 1651. 147. l. — U. a. Nagyszombat 1675., 1738.

Cartellieri, Alexander: Die Weltstellung des deutschen Reiches 911—1047. München u. Berlin, 1932. 513 l.

Casoni Guido: Vita del glorioso Sancto Gerardo. Venetia, 1596 Nicolini (24) l.

Chaloupeczky: Staré Slovensko. Bratislava 1923. — A nyitrai alapító oklevélről 335. l.

Cherrier Miklós: A magyar egyház története. Pest, 1856. VIII, 592 l.

Clementis, Zacharias: Sacri Regni Apostolici Hungariae gloriosissimorum ducum et serenissimorum regum gloriosissima memoria superstes. Quam ex Floro Hungarico Nadanyii et... Johannis Pilarik... contraxit. (Késmárk) 1706, A_{4b} l.

Clichtoveus, Jodocus: Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens et quatuor libros complectens. Primus hymnos de tempore et sanctis; secundus nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas et responsoria; tertius, quae ad missae pertinent officium quartus prosas, quae in sancti altaris officio ante evangelium dicuntur. Parisiis, 1515. 2. kiad. Basel 1517—9. 3. kiad. Paris 1521. — Énekeket közöl Sz. I.-ről és Sz. Imréről.

Cordato, Stephanus A.: Io triumpho! das ist: historische, geographische und chronologische Beschreibung des Königreichs Ungarn, von Anfang des ersten christl. Königs Stephani, bis auf jetzt... triumphirende... Majestät Carolum VI. Wien-Brünn 1717. 63 l.

Cornides, Daniel: Regum Hungariae qui seculo XI. regnare, genealogiam illustrat, atque ab objectionibus Antonii Ganczy vindicat. Posonii et Cassoviae, 1778. Landerer, (6) 352 l.

Corrozet (Gilles): Epitome des histoires des roys d'Espagne... Des roys de Hongrie. 1553. 27—38. l. magyar királyokról.

Csáka Károly: A pápák befolyása Magyarország ügyeire az Árpádok alatt,

1000—1301. Religio 1871. II. f. é. 105—7, 113—5, 122—4, 130—2, 137—40, 145—8, 153—6, 161—3. l.

Csapodi Csaba: Kinek tartották Szent Istvánt a 18. században? (Regnum, egyháztörténeti évkönyv. Bpest, 1936. 346—55. l.)

Csatári János: Magyarország históriájának rövid summája. 1749. 280 l.

Cseke, Stephanus: Corona Sopho-Basilica, S. Stephani Protoregis Vngariae, et S. Stephani Protomartyris. A Generosa Eloquentiae Tirnaviensis Iuventute oblata... Tyrnaviae, 1662. (24) lev.

Cserenyey István: A nyitrai püspökség alapításáról. Religio, LXVIII. 1909. 117—20, 135—8. l.

Csete Antal: Gizella királyné sírjáról. Magyar Tudományos Értekező I. 1862. 409—19. l.

Csete István: Szent István Király Testamentumáról. Nagy B.-Asszony innepén, Kolos-Monostort 1698. (Gyalogi János: Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae, tudni-illik, Nagy-Asszonyról, magyar szentekről, Es az Országhoz tartozandó kivált-képpen-való innepekre jelles prédikátziók. A' kiket találunk a' Jesus Társaságából-való néhai P. Csete István munkáiban. A' kinek hólta után hagyott Deák Irásit... Haza nyelvén kibocsátotta. Karsán, 1754.)

Csete István: Más három fő okok Nagy B. Asszony napján, harmadik praedikátzió. Győrött 1705. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete István: Dütsőséges Sz. István király napján, első praedikátzió. Győrött, 1703. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete István: Szent István Király Napján második praedikátzió. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete István: Szent István Király Napján harmadik praedikátzió. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete István: Szent István Király Napján negyedik praedikátzió. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete István: Szent István Király Napján ötödik praedikátzió. Szent Mártonyi Klastrom nyóltzadik Saeculumának kezdetiben. (Gyalogi: Panegyrici...)

Csete Stephanus: Duodecim Stephani

heroës Ungariae... inscripti ab illustrissima... juventute. Tyrnaviae 1681. 1—4. l.

Csippék Ferenc: Szent István napjának országos föltámadására. Religio, 1891. II. f. é. 97—8. l.

Csitáry Béláné: Szent István ünnepe hajdan és ma. Katholikus Szemle. XXXII. 1918. 490—505. l.

Csobánczi József: Szent Istvánnak... Dicsérete. Budae, 1769. 23 l.

Csorba Ferenc: A királyi kegyúri jog igazi mivolta. Bpest, 1930. 75 l.

Csödy Pál: Regio longinqua facta est proxima. Az-az Magyar ország régenten istentől távol való tartomány, Szent István... buzgósa... által istenhez közel tétetett. Sopron, 1771. 24 l.

Csuday, Eugen: Die Geschichte der Ungarn. 2 verm. Aufl. übers. von M. Darvai. Wien, 1899. I. Bd. 1 kép, 506 (4) l.

Csuday Jenő: A magyarok történelme. I. kötet Szombathely, 1891. 404 l. 2. bőv. kiad. I. k. Bécs, 1897 8r. 1 kép 479 (1) l.

Csuday Jenő: Nemzeti történetírásunk téves útjai. Bpest 1932, 40 l. (Főként Sz. Istvánt illetőleg.)

Czáfolata azon Antikritikának, mely a' Kritikai Lapok VI. dík füzetének 131—136 lapjain Szegvári névvel jeleltten adatott Szent István Magyar Király Salamon nevérol. Tudományos Gyűjtemény. XX. 1836. VI. k. 101—3. l.

Czebe Gyula: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Bpest, 1916. M. T. Akadémia, 114 l. Értekezések a tört. tud. k. XXIV. k. 3. sz.

Czinke Ferenc: Öt magyar óda Szent István napjára. Szombathely, 1792. 19 l.

Czobor Béla: Egyházi szerelvények Szent István király korában. Századok. XXXV. 1901. 1009—38. l. — Kny. Bpest, 1902. 32 l.

Czobor Béla: Az esztergomi bazilika (III. Béla király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bpest, 1900. 174—90. l.)

Czobor Béla: A magyar szent korona és a koronázási palást. (III. Béla kir. emlékezete 97—114. l.)

Czobor Béla: A magyar koronázási jelvények. Sajtó alá rendezte Radisics Jenő. Les insignes royaux de Hongrie. Bpest,

1896. 25 l., 5 mell. — Ism. H. Arch. É. XVII. 1897. 173—6. l.

Czobor Béla: A székesfehérvári ásatások. (III. Béla kir. emlékezete. 18—27. l. — U. a. Új Magyar Sion V. 1874. 792—6. l.

Damianus, Ladisl. a Sancto Nicolao: Orationes in variis Hungariae gymnasiis habitae. Tyrnaviae, 1742. 45 l. — (De divo Stephano, primo hungarorum rege, habita Nitriae.)

Dankó, Josephus: Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Buda-Pest, 1893. XV. (1) 599 l. — Sz. Istvánról szóló himnuszok.

Darkó Jenő: A Dukas Mihály-féle korona célja és jelentősége. (Egyetemes Philologiai Közl. LX. 1936.)

Darkó Jenő: Die ursprüngliche Bedeutung des unteren Teiles der ungarischen Heiligen Krone. Praha 1936. Seminarium Kondakovianum VIII. 63—77. l.

Darkó Jenő: A veszprémi apácamonostor alapító-levelének 1109-i másolatáról. Egyetemes Philol. Közl. XLI. 1917. 257—72, 336—51. l.

Daróczi, Georgus: Epitome chronologica rerum hungaricarum et transilvanicarum. Claudiopoli 1737, (12) 407 l. 1 t.

Daróczi, Georgius: Pietas ungarica, sive summus ejusdem gentis in Mariam affectus, omni obsequiorum genere jam inde a S. Stephani temporibus testatur. Claudiopoli 1736, (12) 108 l.

De S. Stephano I. rege Hungariae (költmény). 2 lev. h. é. n.

Deák János: Kegyuri jog Magyarországon a reformatióig. Kolozsvár, 1916. 86 l. Kolozsvár-szegedi értekezések a magy. műv. tört. k. 8. sz.

Décsy Antal: Koronás magyar országi királynék az ő királyi jussokkal együtt. Pest, 1795. 65 l.

Décsy, Antonius: Historia de ortu, progressu, fati, mutationibus, reformationibus, ictis et legislatoribus jurisprudentiae hungaricae gentilis ac christianae, in quantum ad processum judicium spectat. Pestini, 1785. XXXII, 187 l.

Décsy, Antonius: Replica Polemico-diplomatico-legalis pro apostolicis constitutionibus et legibus Dd. Stephani et Ladislai Regum Ungariae... contra Fri-

der. Adolph. a Lampe. Pestini, Budae et Cassoviae, 1784. (8) 120 l.

Décsy, Antonius: Supplementa seu dissertationes historico-diplomatico-legales in historiam I. jurisprudentiae Hungaricae gentilis ac christianae. Posonii et Pestini, 1793. (4) 82 l.

Décsy Sámuel: A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története. Bécs, 1792. 589 l. 40 mell.

Dedek Crescens Lajos: A magyarországi főpapnevezések történelmének vázlat 1000—1526. Bpest, 1885. 104 l.

Deér, Josef: Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie. Szeged, 1934. (Acta litt. ac scient. Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio geogr. hist. Tom. I. Fasc. 2.) 33—152. l.

Deér József: Az Árpádok vérségi joga. Bpest (1937), Egyet. ny. 15 (1) l.

Deér József: A középkori Erdély. Magyar Szemle XXII. 1934. 194—205. l.

Deér József: Közösségérzés és nemzettudat a XI—XIII. századi Magyarországon. (Bécsi Történeti Int. Évkönyve IV. 1934. 93—III. l.)

Deér József: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. (Bpest, 1936. 36. l.) A Magyarságtudomány tanulmányai 3.)

Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 162 l.

Dercsényi Dezső: Az árpádkori kőfaragóművészet első emlékei: H. n. (1937) 19 (1) l. 4 t. (A Magyarságtudomány Tanulmányai 5.)

Desericius, Jos. Innoc.: Historia episcopatus dioecesis et civitatis Vacensis. Pestini, 1770. (10) 270 (4) 30 l.

Desericius, Jos. Innoc.: Stephanus supremus, et ultimus majorum hungarorum; atque adeo corona et coronis sive apex consummatissimus libri V. (De initiis ac majoribus hungarorum commentaria. Tomus V.) Pestini, 1760. 277 l.

Dillich Wilhelm: Ungarische Chronica. Cassel, 1600. (16) 195 (3) lev.

Diószegi András: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpádházi királyok idejében. Kolozsvár, 1909. 52 l.

Divald Kornél: A magyar iparművé-

szet története. (Szent István Könyvek 75—6. sz.) Bpest, 1929. 268 l., 56 képpel.

Divald Kornél: Magyar művészettörténet. (Sz. Istv. K. 47. sz.) Bpest, 1927. 184 l., 12 kép.

Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Bpest, 1927. 256 l.

Divéky, Ludovicus: Panegyricus Divo Stephano Regi... dictus Tyrnaviae, 1771. 16 l.

Dobozy Hajnalka: Királynéink az Árpád- és Anjoukorban. Szeged, 1934. 100 l. Kolozsvár—szegedi értekezések. 26. sz.

Domanovszky, Alexander: Die Geschichte Ungarns. München u. Leipzig. 1923. Rösl. (Bibliothek d. Weltgeschichte hgg. v. Karl Alexander v. Müller u. Otto Westphal.) 379 l., 2 mell.

Dressler, Chr. Theoph.: Historia regum Hungariae, bene latino sermone composita emissaque. Pars I. Sopronii, 1792. 186 l.

Drugeth, Sigismundus: Nucleus Rerum Hungaricarum... excerptus ex Bonfinio historio. Tyrnaviae 1681, 58 lev. — U. a. é. n. (XVIII. sz.)

Dudek János: A magyar egyházi birtok Szent István korában. Religio. LXV, 1906. 1. sz. 8—10, 2. sz. 5—8. l.

Dudek János: A magyar szent korona. Religio, LXIX. 1910. 225—6. l. (Korona-küldés.)

Dümmler, Ernst: Kaiser Otto der Grosse. Begonnen v. Rudolf Köpke, vollendet v. — Leipzig, 1876. XIII. 611 l. (Jahrbücher der deutschen Geschichte.) 493—7. l. Piligrin és a magyar térítés.

Dümmler, Ernst Ludwig: Piligrin von Passau und das Erzbisthum Lorch. Leipzig, 1854. 196 l.

Dümmler, Ernst Ludwig: Über die Entstehung der Lorcher Fälschung. (Berliner akademische Werte. Sitzungsberichte. 1898. 758—775. l.)

Ebenhöck: Adalékok a «Szent István dicsbeszédék irodalmá»-hoz. Religio. 1876. I. f. 3—4. l. Közli a Sz. Jobb visszahozatala alkalmából veretett emlékérem feliratát is.

Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs—Bpest, 1924. (Tudományos Gyűjtemény, 6. sz.)

Eckhart Ferenc: Introduction a l'his-

toire hongroise, Paris, 1928. 178 l. (Bibliothèque d'études hongroises 1.)

Eckhart, Franz: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. S. a. aus Mitt. d. Inst. f. ö. G. IX. Ergänzungsband, 2. Heft. Innsbruck, 1914. 166 l. — Sz. I. okleveleiről is. Ism. Hóman. Történeti Szemle. IV. 1915. 586—90. l.

Eckhart Ferenc: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad, 1908. 106 l.

Eckhart Ferenc: Magyarország története. Bpest, 1933. 324 l.

Eichengrün, Fritz: Gerbert (Silvester II.) als Persönlichkeit. Leipzig, 1928.

Élthes Gyula: A rendőri és jövedéki büntetőjog. Az ezeréves magyar kihágási jog története és mai állapota. Bpest, 1935. 592. l. — 25—28. l. Sz. I. törvényeiről.

«**Emericus**»; egy dilingeni iskoladráma 1626-ból. A Fővárosi Könyvtárban őrzött... példány hasonmás-kiadása. Bp. 1930. (20 l.)

Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. Szerk.: Balanyi György és Schütz Antal. Bpest, 1930. 100 l. 1 mell.

Endlicher, Steph. Lad.: Die Gesetze des heiligen Stephan. Ein Beitrag zur ung. Rechtsgeschichte. Wien, 1849. 179 l.

Engel, Johann Christian von: Geschichte des Königreichs Ungarn. I. Theil. Vorzeit, Arpadische Könige, Zwischenreich bis 1309. Tübingen, 1811. LXIV, 402 l. 1 mell.

Engel, Johann Christian von: Geschichte des ungarischen Reichs. 5 Theile. Wien, 1813—4. — Neue wohlfeile Ausg. 1834.

Ens, Gaspar: Rerum Hungaricarum historia, novem libri comprehensa. Coloniae Agrippinae 1604. 428 (2) l.

Erdélyi László: Árpádkor (A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története 1301-ig) Bpest, 1922. 347. l.

Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történeti Szemle. III. 1914. 517—61, IV. 1915. 32—50, 202—26, 334—52, 481—514, V. 1916. 39—63. l.

Erdélyi László: Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon. Magyar Kultúra, I. 1913. II. 1—24, 97—115, 177—87. l. (Kny. is.)

Erdélyi László: Az első adó elméletéhez. Századok XLVII. 1913. 281—9. l.

Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár, 1912. 67 (7) l. Kolozsvár—szegedi értekezések. 3. sz. — A Sz. I.-kori társadalmi viszonyokról.

Erdélyi László: Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban. Magyar Kultúra. IV. 1916. II. 97—114, 216—38, 298—305. l.

Erdélyi László: A legrégebb magyar apátság (Pannonhalma) birtokainak eredete. Religio, LXVIII. 1909. 582—3. l.

Erdélyi László: A magyar lovagkor nemzetségei 1200—1408. Bpest, 1932. 81 l. — 3. fej. Szent István-kori ősök lovagnemzetségei.

Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. r. Ősi művelődés 1000-ig, II. r. A keresztény társadalom szervezése. Az Árpád-urak kora. Kolozsvár, 1915. 2 kötet.

Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés és államtörténet. Budapest, 1936. 2 kötet.

Erdélyi László: Magyar történelem új rendszerben. Bpest, 1931. VIII, 198 (2) l.

Erdélyi László: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Bpest, 1907. 144 l. — Kny. a Religio-ból.

Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A meg-alapítás és terjeszkedés kora 996—1243. Szerkesztette és részben írta — Bpest, 1902. XVI, 825 l. (A pannonhalmi Szent Benedekrend története I. k.)

Erdélyi László: A pannonhalmi oklevél hiteléhez. Magyar Könyvszemle 1904. 243 l.

Erdélyi László: Szent Imre és kora. Bpest (1930), 122 l.

Erdélyi László: Szent Imre közéleti nevelésének alapelvei modern vonatkozásokkal. Religio, LXX. 1911. 696—7, 709—11. l.

Erdélyi László: Szent István király címe. Turul. XXV. 1897. 149—51. l.

Erdélyi László: Szent Mór és kora. Szent Mór-émlékkönyv 253—77. l.

Erdélyi László: Szerencsés dolog volt-e Magyarország belépése a kath. Egyházba? Pannonhalmi Szemle. II. 1927. 358—65. l.

Erdődy (Georgius Aloysius): (Gloria

virtutis Hungaricae, religionis, bellicae atque politicae peritiae laude propagata per reges 43...) Duaci 1633. (Sz. István metszet és vers A^{3b}, A^{4a}.)

Érdúj helyi Menyhért: A kat. hitelemzés története Magyarországon. Zenta, 1906. 344 (2) l.

Érdúj helyi Menyhért: A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Bpest, 1899. 323 l., 5 mell.

Érdúj helyi Menyhért: A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. Bpest, 1903. 35 l.

Érdúj helyi Menyhért: Magyarországi gör. katolikusok a mohácsi vész előtt. Katolikus Szemle. XI. 1897. 28—56. l.

Érdy János: Szent István... életirata Hartvik... szerint. Pest, 1854.

Eszterhasi Pál: Regina Sanctorum omnium... az az az esztendőnek minden napjaira ki-ontott szentek élete. Nagy-Szombatban, 1698. II. r. 142—3. l.

Exordium apostolici Ungariae regni. Honori... neo-magistorum, oblatum ab ill. rhetorica Claudiopolitana, cum in... soc. Jesu academia, per Franc. Némethi, suprema aa. II. et philosophiae laurea donarentur. h. n. 1729. (56 l.)

Falke, Otto von: A szent korona. Arch. Ért. XLIII. 1929. 125—33. l.

Faragó János: A csanádi kisebb papnevelde története Sz. Gellértől napjainkig. Temesvár. 1925.

Fehér Géza: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Századok. LXI. 1927. 1—20. l.

Fehér, Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten. Bpest, 1921. 192 l. (Veröffentlichungen der asiat. Kommission der Körösi-Csoma-Gesellschaft.)

Fejér, Georgius: Dissertationes in res Hungariae veteris historico-criticae. Budae 1837. 74—128 l. — A nyitrai püspökségről.

Fejér, Georgius: Religionis et ecclesiae Christianae apud Hungaros initia. Budae, 1846. 242 l.

Fejér György: Geyza herczegünk' fiának, első királyunknak, Stephan, vagy Salamon volt-e igazi neve? Tudományos Gyűjtemény. XX. 1836. VI. k. 103—8. l.

Fejér György: Minden ő benne bízónak oltalmazója... Szent István. Buda, 1800. 35 l.

Fejérpataky László: Az Árpádok címerei. (Árpád és az Árpádok 341—51. l.)

Fejérpataky László: Irodalmunk az Árpádok korában (889—1301). Bpest, 1878. IV, 123 l. — Kny. a Figyelőből.

Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bpest, 1885. 149 (3) l.

Fejérpataky László: A pannonthalmi apátság alapító oklevele. Bpest, 1878. VII, 221 l. — Ism. P. Gy. Századok. XII. 1878. 738—40. l.

Fekete, Emericus: Divus Stephanus... dictione panegyrica celebratus. Tyrnaviae, 1743. 6 l.

Fekete Lajos: A gyógytan a régi magyaroknál. Századok. VIII. 1874. 380—95, 477—91. l.

Ferdinandy Gejza: A szent korona. Budapesti Szemle. CLXIX. 1917. 161—98. l.

Fessler I(gnaz) A(urel): Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn. 2. Bd. Die drey grossen Könige der Hungarn. Breslau 1808. 7. — 206 l. — Carlsruhe 1809, 1811.

Fessler, I(gnaz) A(urel): Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. I. Theil. Die Ungern unter Herzogen und Königen aus Arpad's Stamme. I. Bd. Leipzig, 1815. XXXVIII. 726 l. 6 mell. Neue Ausg. 1847.

Fessler, Ignaz Aurel: Geschichte von Ungarn. 2. verm. u. verb. Aufl. bearbeitet von Ernst Klein. Mit einem Vorwort von Michael Horváth. I. Bd. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge u. Könige aus Arpad's Stamme bis 1301. Leipzig, 1867. 81—146. l. — 3. Aufl. 1870.

Fessler I(gnaz) A(urel): A' három magyar nagy királyok' viselt dolgainak rajzolatja. Pest 1815, 390 l. 1 t.

Fest, Alfredo: Pietro Orseolo, secondo re d' Ungheria. Bp., 1923, 43 l. Biblioteca della Mattia Corvino 3.

Fest Sándor: Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. Századok. LXXI. 1937. 122—126 l.

Fest Sándor: A legrégibb érintkezés Anglia és Magyarország között. Bpesti Szemle, CCXXXVI. 1935. 109—12. l.

Fest Sándor: Szent Margit skóciai királyné magyar származása. Bpesti Szemle. CCXXXVIII. 1935. 276—305. l.

Fiók Károly: Géza fejedelem neve és az Árpád-család névrajzstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál. Századok. XLI. 1907. 585—617. l. — Géza fejedelem nevééről. Feleletül Bleyer Jakab megjegyzéseire. U. o. 862—5. l.

Fleury, Rohault de: La messe. Études archéologiques sur les monuments. T. VIII. p. 142—3. — Sz. Istvántól XIX. János pápának küldött miseruha.

Foerk Ernő: A kalocsai Szt.-István-kori székesegyház érseki sírja. Arch. Ért. XXXI. 1911. 19—33. l.

Follajtár Ernő: A zabori bencés apátság története. Komárom, 1934. (A nemzeti kultúra ismerettára 2.)

Forster Gyula: Árpádházi síremlékek. (III. Béla kir. emlékezete, 328—42. l.)

Forster Gyula br.: Gizela királyné sírja. Budapesti Hírlap, 1912. szept. 7.

Forster Gyula br.: Gizella királynék sírja. (Válasz Ambrózy F. cikkére) Századok. XLVI. 1912. 792—803. l.

Forster Gyula: Székesfehérvár koronázó temploma. (III. Béla kir. emlékezete. 1—17. l.)

Forster, Julius: Das Grab der Königin Gisela in Passau. Ung. Rundsch. 1913. 505—18. l.

Förderer, Berthold: Lobrede auf den heiligen Stephan. Ofen, 1790. 27 l.

Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bpest, 1895. 559 l.

Fraknói Vilmos: A magyar nemzet története. Bpest, 1873. VIII. 328, 400 l.

Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetései a római Szentszékkal. I. kötet 1000—1417. Bpest, 1900. XVI, 401 l.

Fraknói Vilmos: A Szent Istvántól alapított római zarándokház. Katholikus Szemle. VII. 1893. 169—195. l. Kny. Bpest, 1893. 30 l.

Fraknói Vilmos: A Szent Jobb. Századok. XXXV. 1901. 880—904. l.

Frankl (Fraknói) Vilmos: A magyar nemzet műveltségi állapotának vázlata az első fejedelmek korában és a keresztény-

ség behozatalának története. Pest, 1861. XII, 403 l.

Frankl Vilmos: A magyar nemzet története. 3 füz. I. f. A legrégibb időktől az Árpád-ház kihaltáig. Bpest, 1872. VIII., 190 l. (A Sz. István társ. Házi könyvtára. IX. k.)

Frankl (Fraknoi) Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének kifejlődése. Pest, 1863. 173 l.

Fröhlich Erasmus: Casulae S. Stephani regis Hungariae vera imago et expositio, quas publica luce donavit. Viennae, 1754. 58 l. 1 t.

Fuxhoffer, Damianus: Monasteriologia Regni Hungariae. Liber I. Wesprii 1803. (4) 264 (2) l., 2 t.

Fuxhoffer — Czinár, Damiani Fuxhoffer Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo. Recognovit, ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár. Tomus I. Monasteria ord. S. Benedicti. Pestini 1858, XIV. 346. l. — U. a. Vindobonae et Strigonii, 1869. XIV. 346. l.

Füssy Tamás: A zalavári apátság története a legrégibb időktől fogva napjainkig Bpest, 1902. 731 l. (Pannonh. Rendt. VII. k.)

Gábor Gyula: A Szent István-napi ünnep története. Bpest (1927).

Gál, Ladislas: L'architecture en Hongrie du XIe au XIIIe siècle. Paris, 1929. XV. 300 l. (Études d'art et d'archéologie publiées sous la direction d'Henri Focillon.)

Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. La riforma di Cluny a l'Ungheria (estratto in italiano). Pécs, 1931. 148 l. Sz. István társ. tud. irod. oszt. felolv. 2. kötet, 4. sz.

Gálos László: A Szent Mór-kultusz életbeléptetése. Szent Mór emlékkönyv, 173—216. l.

Ganoczi, Antonius: Responsa ad libellum castigatum, sive refutationem argutarum, quas scriptor anonymus adversum diploma S. Stephani regis archiabbatiae S. Martini Sacri Montis Pannoniae... collatum objicit. Viennae 1780. Univ. Bibliop. 54 l.

Garády: A magyar szent korona történelme. Hazánk, 1858. I. 439. l.

Gárdonyi Albert: A Szent Jobb tiszté-

letének kezdetei Budán. Pestbudai emléklapok. História II. 1929. melléklete 188—9. l.

Gebhardi Lajos Albert: Magyarország története. Magyarázta Hegyi József, megigazította és 1803-ig folytatta Kultsár István. Pesten 1803. II. k., 75—116. l.

Gebhardi, Ludwig Albrecht: Geschichte des Reichs Hungern und der damit verbundenen Staaten. Leipzig 1778. I. Th. 415—448. l.

Gebhardi, Ludwig Albrecht: Geschichte des Reichs Hungern. Pesth, 1802. I. Th. 362—390. l.

S. Gerardus Csanadiensis Episcopus... Tragoedia. Ab Illustri, Nobili et studiosa Iuventute Gymnasij Societati Jesu Scepusij in Scenam data. (Lőcse) 1650.

Gerevich Tibor: Szent Imre a magyar művészetben. Budapesti Szemle. CCXVIII. 1930. 199—212. l.

Gerőcz Kálmán: A szent Korona tana Szent Istvánnak Szent Imréhez szóló intelmeiben. Sátorlajaujhely, 1930. 74. l. — Ism. Sebestyén. Katholikus Szemle. XLV. 1931. 398—9. l.

Gförer: Papst Gregorius VII. und sein Zeitalter. V. 872 l. A Sylvester-bulláról.

Gockler Imre: Szent István király a magyar irodalomban. Pécs, 1936. 103 (1) l.

Gombos F. Albin: Történetünk első századaiból. Észrevételek az «Ostarrichi» 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Századok XLV. 1911. 1911. 497—512., 569—85. l.

Gombos F. Albin: Észrevételek az «Ostarrichi» 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Bpest, 1911. 34 l.

Gombos F. Albin: König Peter von Ungarn. Ungarische Rundschau. I. 1912. 354—377. l.

Gondola, Joseph Franz Graf von: Lobrede von der ohnversehrten Rechten Hand, des Heiligen... Königs Stephanus. Pressburg, 1771. 24. l.

Gondola, Josephus Franciscus ex Comitibus de: Panegyris de Sacra incerrupta Dexterâ Sancti... Regis Stephani. Budae, 1771. 27 l.

Gregorowicz, Anton: Geschichte Oes-

terreich-Ungarns. I. Buch. (Von der ältesten Zeit bis zur Mitte des 11. Jarh.) Wien, 1883. 176. l.

Grodecki, Roman: Dzieje Polski Średniowiecznej Krakó, 1926. (Asztrik-Anasztáz 63. l.)

Gryneus Alajos: Szent István... tisztelete, mint Budán tartatik. Pest, 1856. 95 l.

Gyomlay Gyula: Szent István veszp-rémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Bpest, 1901. 44 l. 1 mell. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. k. 8. sz.)

h.: A magyar szent korona. Arch. Ért. XVI. 1896. 380—1. l.

h.: A magyar szent koronáról. Arch. Ért. XVI. 1896. 439—41. l.

H. G.: Sz. István és Gizela egy ajándéka. Egyetemes Philologiai Közl. VII. 1883. 19—20. l.

Hajas István: Nemes Sz. Király Szabadgyán mondatott beszéd, Midőn az ott való Sz. István királytól építtetett... templom... Sz. István király tiszteletére... új ékességére hozattatván... megáldattatott. Veszprém, 1789. 14 l.

Hajnik Imre: Az alkotmányi fejlődés a X. századtól a XI-ig. Bpest, 1874, 158. l.

Hajnik Imre: Magyar alkotmány- és jogtörténelem. I. kötet. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 377 l.

Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bpest, 1899. VII. 454 l.

Hajnik Imre: Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa. Pest, 1867. 20—85. l.

Hampel József: A báni méltóság eredetétől kezdve napjainkig. Pest, 1868. 27 l. (Kny. a Győri Történeti és Régészeti Füzetek IV. k.-ból.) — Sz. Imre állítólagos Szlavón bánása.

Hampel József: A magyar szent korona. Arch. Ért. XVI. 1896. 330—81. l.

Hampel József: A szent korona. Vasárnapi Újság. 1880. 20. sz.

Han, Paul Konrad: Alt und neu Panonia, oder kurz verfaßte Beschreibung des uralten edlen Königreichs Hungarn als der allgemeinen Christenheit Schutz und Vormauer, von mehr dann tausend

Jahren hergehohlet, vorzeigend aller Christlichen Könige deren Leben, Regierung... Anhang oder Erzählung sonder und wunderbarer Hungarischer Kron Geschichte. Nürnberg, 1686.

(Harmintzad) Isaurus, Pater: Dicsőséges Szent Istvánnak dicsérte. Bécs, 1791. 43 l.

(Harmintzad) Budai Isaurus: A józan Szabadsággal és Egyenlőséggel Népét meg-boldogító Keresztény Király Szent István. Bécs, 1796. 29 l.

Havass Rezső: Szt. István koporsója a raguzai domonkosok templomában. A Nap 1908. 13. sz.

Heger, C.: Zum Gedächtnisse Adalberts, des ersten Apostels der Preussen. Festschrift zum 900 jährigen Todestage des Märtyrers. Königsberg, 1897. V, 109 l.

Heinlein, Stefan: Neue ungarische Forschungen zur Sylvesterbulle. Ung. Rundschau. 1913. 912—9. l.

Heisenberg, August: Ungarn und Byzanz. Debrecen, 1928. 19 l. (A Debreceni Tisza István Tud. Társ. I. oszt. kiadványai IV. 3.)

Helner, Stephanus: Joannis Sommeri Pirnensis Reges Hungarici, et clades Moldavica. (Wittenberg) 1580, B_{4b} 1.

Heltai Gáspár: Chronica az Magyaroknak dolgairól. Colosvarot, 1575. 27b—32a l. — U. a. Nagy-Győrben, 1789.

Henszlmann Emrich: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa, Ludwig Haynald. Leipzig, 1873. (4) 221 l., 2 t.

Henszlmann Imre: Három nemzeti műemlék. Budapesti Szemle. VII. 1875. 423—31. l. — Székesfehérvári bazilika.

Henszlmann Imre: A kalocsai ásatásról. (Felolv. az Akadémián. Kivonata: Akad. Értesítő III. 1869. 183—4. l.)

Henszlmann Imre: Magyarország ókeresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeink rövid ismertetése. 7 ábrával, 1 térképpel és 287 fametszettel. Bpest, 1876. 177 l.

Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. 9 rajzzal. Pest, 1864. Akadémia. 226 l.

Hermán Josef: Apostoli és Királyi Kereskedése Szent Istvánnak. Győr, 1760. 23 l.

Hetényi János: Palinagonia, vagy: ki-

küzdött pálya utáni viszonzküzdelem. (Protestáns egyházi és iskolai lap. 1843. 483 l.) — Sz. koronáról.

(**Hevenes, Gabriel**): Ungaricae sanctitatis indicia. Sive brevis quinquaginta sanctorum et beatorum memoria iconibus expressa, qui... a divi Stephani primi regis tempore, in Hungaria viventes in divorum censum venerunt. Tyrnaviae 1692. 1—3. l. — metszet is.

Himpfner Béla: A Gellért-legenda énekes szolgája. Egyet. Philol. Közl. XXXIV. 1910. 391—6. l.

Hirsch, Siegfried: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich II. Bd. I—III. Berlin, 1862—1875. Duncker u. Humblot. (Jahrbücher der deutschen Geschichte.)

Hlavatsek András: Hazánk bíráiról 1000—1301. (Besztercebányai ev. gimn. ért. 1880.) 21 l.

Hock, C. F.: Gerbert oder Papst Sylvester II. und sein Jahrhundert. Wien, 1837. 239 l.

Hodinka Antal: Van-e nyoma Szent István királynak a szláv forrásokban? Századok. XXXV. 1901. 1059—62. l.

Holéczy Mihály: Aba Sámuel. Tudományos Gyűjt. XVIII. 1834. VII. k. 3—16. l.

Holinka, Rudolf: Sv. Svorad a Benedikt, svēci Slovenska (Rozbor a tekst legendy z konce XI. století) St. Svorad und Benedikt, die Heiligen der Slovakei. Bratislava, 1934. 56 l.

Hollók, Emericus: Nexus nationis Hungaricae cum Polonica. Cassoviae (1831). 7—18 l. — Géza és Sz. I. korában is.

Holtzer, Franciscus: Siegreiche Tapferkeit des Heiligen Stephani. Pressburg, 1745. 18 l.

Holub József: Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. (Pécs), 1929. XXIII, 488 l.

Hóman Bálint: Adalék X—XI. századi pénztörténetünkhöz. Századok, LII. 1918. 161—7. l. — U. a. Hóman Bálint munkái I.

Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Századok. XLVII. 1913. 189—202. l.

Hóman Bálint: Külpolitikai irányok a

magyar történetben. Budapesti Szemle. CCXXI. 1931. — Kny. is, 28 l.

Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bpest, 1921. 306 l. + 1 mell. — I. fej. A magyar királyság háztartása és pénzügyigazgatása 1000—1322-ig.

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. Bpest, 1916. 771 l. + 5 tbl.

Hóman Bálint: A magyar pénzverés Szent István korában. Századok L. 1916. 116—27., 267—85. l. U. a. Hóman Bálint munkái. I. 237—266. l.

Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Bpest, 1908. XV, 128 l.

Hóman Bálint munkái I. k.: Magyar középkor. Budapest, 1938. 675 (5) l.

Hóman Bálint: Szent Imre. Magyar Szemle. IX. 1930. 201—9. l. — Sankt Emmerich. Reichspost 1930. U. a. Hóman Bálint munkái. I. 225—36. l.

Hóman Bálint: A Szent Benedek-rend szerepe a magyar nemzet megmentésében. (Prímás-Album Serédi Jusztinián tiszteletére 1928. 57—63.) U. a. Hóman Bálint munkái I. 57—63. l.

Hóman Bálint: Szent István. Budapesti Hírlap, 1936. aug. 23. — U. a. Hóman Bálint összes művei I. 205—15. l.

Hóman Bálint: Szent István görög oklevele. Századok. LI. 1917. 99—136, 225—42. l.

Hóman Bálint: Szent István megkoronázásának időpontja. Magyar Nyelv. XXIII. 1927. 443—52. l.

Hóman Bálint: A társadalmi osztályok Szent István államában. (Békefi-émlékkönyv 61—80. l.)

Hóman Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. Egyetemes Philológiai Közl. XLVII. 1923. 44—78. l.

Hóman Bálint: A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése. Akad. Értes. 1916. 605—12. l. — U. a. Hóman Bálint munkái I. 267—75. l.

Hóman Bálint: A veszprémi öklény 1109. évi oklevél hitelessége. Turul. XXIX. 1911. 123—34., 167—74. l. — Kny. Bpest, 1912.

Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. I. kötet. Őstörténet, törzsszervezet, keresztény királyság. (Bpest) é. n.

(1928) 171—250. 1. — 2. kiad. Bpest, 1935. — 3. kiad. 1935.

Horae Diurnae Propriae Sanctorum Patronorum Regni Hungariae. H. n. XVII. száz.

Horányi, Alexius: De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem redimitis commentarius. Pestini, 1790. V, 378 l.

Horn Emil: Saint Étienne roi apostolique de Hongrie. Paris, 1899. VIII. 197 l. — *Ism. Kropf Lajos. Sz. XXXIII. 835—7. 1.*

Horvát István: Boldog Asszony vesprém völgyi apátza monostorának alkotó görög oklevele Szent István magyar királytól. Tud. Gyűjt. 1834. I. 84—106. l.

Horvát István: Egy-két szó az elsőszülött magyar királyfi régi jussairól. Tud. Gyűjt. 1828.

Horvát István: Felelet Fejér György Észrevételeire Szent István nevérol. Tudományos Gyűjt. XX. 1836. VI. k. 108—16. lap.

Horvát István: Felelet Szegvárihoz Szent István Királynak Salamon nevérol. Tudományos Gyűjt. XX. 1836. VI. k. 95—100. l.

Horvát István: Miért találtatnak gyakrabban a' pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András Magyar Királyoknak pénzeik, mint sem az ezek után uralkodott Magyar Fejedelmeknek pénzeik? Tud. Gyűjt. XVIII. 1834. I. k. 40—7. l.

Horvát István: Péter Magyar Király nem volt-e Toxus vagy is Takson Magyar Vezérnek férfi sarjadéka? Tud. Gyűjt. XX. 1836. X. k. 114—8. l.

Horvát István: Szent István első magyar királyunk 1001-dik évi oklevele. Tud. Gyűjt. 1836. I. 94—120. l.

Horvát István: Tekéntetes Nemes Sopron vármegyében Vadosfai... helységben... az Anyaszentegháznak... történt dicsőséges győzedelme. Sopron, 1753. 20 l. — Sz. I. napi beszéd.

Horváth Antal: Brevis historia ducum ac regum Hungariae. Posonii (1836), 91 l.

Horváth Czíril: A Gellért-legenda énekes szolgája. Egy. Philol. Közl. XXXIV. 1910. 313—9. l.

Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig. Katholikus Szemle, V.

1891. 7—36, 175—193, 411—47, 510—51, 665—81. l.

Horváth Cyrill: Szent László-legendáink eredetéről. Bpest, 1928. Akadémia, 57 l.

Horváth Endre: Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról. Egyetemes Philol. Közl. LX. 1936.

Horváth Ign. Steph.: Bibliotheca juris-consultorum Hungariae. Tomus I. Posonii, 1786. 295. l. (De auspicio regis Stephani Primi hungarorum apostoli schediasma historico-juridicum.)

Horváth János: Az egyházi kormány (hierarchia) történetei a magyaroké lett tartományokban a XI. és X. században. Tud. Gyűjt. 1819.

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bpest, 1931., 312. l.

Horváth János: A régi magyaroknak vallásbeli s erkölcsi állapotokról. Tudományos Gyűjtemény 1817.

Horváth Jenő: Az Árpádok diplomáciája 1001—1250. Tanulmány a magyar állam külpolitikai összeköttetéseinek történetéhez. (Horváth J.: Történelmi tanulmányok II. Bpest, 1935. 163—257. l. — 2. kiad. 1936.)

Horváth Jenő: A clunyóta mozgalom és Magyarország. A francia-magyar érintkezés kezdetei. (Történelmi tanulmányok III. Bpest, 1936. 289—303. l.)

Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. 2 rész. I. r. A honfoglalástól a mohácsi vészig. 1 mell. és 11 szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal. Bpest, 1895. XII, 362 l.

Horváth Jenő: Szent István diplomáciája. Bpest, 1937. (4) 112 l.

Horváth, Michael: Introductio ad historiam Ungariae critico-politicam. Vindobonae, 1770. (8) 188 l.

Horváth, Michael: Historia Hungariae politica. Vindobonae—Posonii, 1786—1792. Pars I. 138—9, Pars II. 188—94. (Utóbbi a Sz. Koronáról.)

Horváth, Michael: Geschichte der Ungarn. Pesth, 1851, I. Bd. 28—46. l. — U. a. Pest 1873.

Horváth, Michael: Kurzgefasste Geschichte Ungarns. Pest 1863. I. Bd. 54—70. l.

Horváth Mihály: Az első esztergomi érsek. Századok. II. 1868. 1—10. l.

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a középkorban. (Horváth kisebb történelmi munkái 2. kötet 1868. 1—172 l.)

Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Bpest, 1878. VIII, 476 l. — 2. kiad. U. o. 1884. (A Magyar Nemzet Családi Könyvtára, LXIX. k. 209—212. füz.)

Horváth Mihály: A kereszténység s az alkotmányos rend megszilárdulásának kora. Hazánk, I. 1858. — Kisebb tört. munkái 2. k. 233—94. l.

Horváth Mihály: A magyar honvédelem történeti vázlata (felolv. 1842.). (Kisebb tört. munkái I. k. 147—245. l.)

Horváth Mihály: A magyarok története. 4 szakasz. I. szakasz Pápa 1842. — 2. kiadás: Magyarország történelme. Újonnan átdolg. Hatvani Mihály. Pesten, 1860. I. k. III—150. l. — U. a. az új dolgozat 2. bőv. kiadása. Pesten, 1871. I. k. 163—253. l.

Horváth Mihály: A magyarok története. A bölcsészettanuló ifjúság számára. Bécsben, 1847. 23—34. l. — 2. kiadás. A magyarok története rövid előadásban. Pest, 1858., 3. kiad. 1862., 4. jav. kiad. 1868., 5. jav. kiad., Budapest, 1876., 6. kiadást sajtó alá rendezte, bővítette és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula, Budapest, 1887.

Horváth Mihály: Szent Adalbert élete. (Magyar Encyclopaedia.) — (Kisebb tört. munkái 2. k. 219—232. l.)

Horváth Mihály: Szent István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal. (Töredékek a munka alatt lévő «Magyar Egyház Történelméből».) Századok. I. 1867. 18—42. l.

Horváth Mihály: A vezérek kora. (Hazánk 1858. évf.) — (Kisebb történelmi munkái 2. k. 173—218. l.)

Huber, Alfons: Geschichte Österreichs. Gotha, 1885. I. Bd. 147—154. l. (Geschichte d. europ. Staaten. Hrsg. v. H. L. Heeren, F. A. Ukert u. W. v. Giesebrecht.) — Ism. Pauler. Sz. XIX. 1885. 426, 432. l.

Huber, Alfons: Oesterreichische Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. Wien, Prag,

Leipzig, 1895. Tempsky, VIII, 280 l. — 2. erweit. u. verb. Aufl. hrsg. u. bearb. von Alfons Dopsch. 1901, 372 l.

Huber, Alfons: Ausztria története. Átdolg. Baróti Lajos. Átnézte Pauler Gyula. I. k. Bpest, 1899. IV, 528. l.

Hungar- und Siebenbürgische Chronica, oder neue ausführliche Beschreibung des Königreichs Hungern und der angränzenden Provinzen... Wie auch eine... historische Erzählung, und was sich, sowohl unter den ersten heidnischen, als folgende Christlichen Königen... Denck- und Schreibwürdiges zugetragen... zu seyen. Zweibrück, 1663.

Hungaria apostolica, sive XII. clarissimorum Hungariae regum apostolica, studia totidem oratiunculis comprehensa. Cassoviae, 1772, 52 lev.

Der **Hungern** Chronica inhaltend wie sie anfänglich ins land kommen sind mit anzeygung aller irer König und was sie namhafftiges gethan haben: Angefangen von irem ersten König Athila und volfüret biss auff König Ludwig. H. n., 1534. 65 lev.

Husztai Dénes: A szabad földbirtok kérdéséhez az Árpád-korban. (Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bpest, 1937. 251—65. l.)

Huszár, Luigi: Le vicende della moneta ungherese dal 1000 al 1325. Milano, 1934. (Estratto dalla Rivista Internazionale di Scienze Sociali Anno XLII. Fasc. III. Maggio 1934.) 426—31. l.

Illés József: Egy újonnan felfedezett Szt. István-freskó a Vatikánban és a magyar király apostoli joga. Történelmi Szemle. XIV. 1929. 211—8. l.

Illyés András: A' keresztényi életnek példája vagy tüköre, az-az: a' szentek élete. 4. r. Nagy-Szombatban, 1682. 313—329. l.

Illyés András: Megrövidített ige, az az predikációs könyv. Bécsbe 1692. II. r. 416—438, 560—579, III. r. 21—41, 42—60. l.

Illyés István: Sertum sanctorum... az-az ünnep napokra készített prédikációk. II. r. Nagy-Szombatban, 1708. 64—81. l.

(Imádság és ének Sz. István király

jobb kezének megtalálásáról. Nürnberg, 1484.) — Állítólag elveszett, valószínűleg hamis. Ld. Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. I. k., 1.

Inchoffer Melchior: Annales ecclesiastici regni Hungariae. Roma, 1644. Tom I. Vol. III—IV. — U. a. Pozsony, 1797.

Ipolyi Arnold: Az egri megye sz. János apostol- és evangelistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. (Emlékkönyv kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger, 1865. 93—171. l. V t.) — Kny. is.

Ipolyi Arnold: Jelentés a magyar szent korona megvizsgálására kiküldött bizottságnak eljárásáról és tudományos vizsgálatának eredményéről. Akadémia értes. XIV. 1880.

Ipolyi Arnold: Középkori magyar ötvösművek. A magyar sz. királyok mellszobrai és ereklyetartóink. Előadva a M. T. A. ülésén 1862. (Ipolyi Arnold magyar műtörténelmi tanulmányai. Új kiadás. I. kötet.) Bpest, 1884. Ráth M. 8 r. 259—404. l. — Új kiadás 1889. — Szent Jobb is.

Ipolyi Arnold: Magyar ereklyék. Arch. Közlemények 1863. 65—125. l.

Ipolyi Arnold: Magyar legendák. Magyarok apostolai: I. Szent-Adalbert. Mutatvány egy készülöben levő, kimerítőbb magyar legendáriumból. Religio. 1854. I. f. é. 345—8, 353—5. l.

Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Melléklet: A magyar Szent Korona s jelvényei színyomatban. Bpest, 1886. XIV, 233 l. 4 mell.

Istoria delli re' d'Ungaria da S. Stefano, sino all' augustissimo imperatore regnante Carlo VI. con la di lui incoronazione Seguita in Possonio alli 22. di Maggio 1712 . . . Milano, 1715. 162 l.

Istvánfi, Emer.: C. positiones ex jure hungarico-canonico, quas sub praesidio S. Stephani primi in Hungaria juris canonici doctoris et canonum tutoris ex ejus libris decretalium, in corpore juris hungarici contentis publice propugnandas suscepit. Romae, 1787. 40 l.

Jakubovich Emil: I. Endre király törvénybeidézö ércbilloga. Turul. XLVII.

1933. 56—74. l. — Sz. I. okleveleiről és pecsétjéről.

Jakubovich Emil: A Vászoly (Vazul) névhez. Magyar Nyelv. XVII. 1921. 118—119. l.

Janitsch, Aemilian: Geschichte der hungarischen Königinnen, von Entstehung des Königreichs bis auf unsere Zeiten. Mit einem Anhang, die kurze Geschichte Hungarns und dessen Nebenländer. I. Abt. Pesth, 1820. XVI. 185 (2) l.

Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a legrégibb időktől az Arany Bulláig. Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1855. 223—96. l.

Jäger, Franciscus: Der Oesterreichische Adel in Leopoldo d. Heil. Oest. Markgrafen vorgestellt, Und mit dem Hungarischen Adel In Stephano d. Heiligen Hungarischen König verglichen. Pressburg, 1742. 15 l.

Jony, Joannes: Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris hunno-hungarici. A primis hunnorum in Pannoniam susceptis demigrationibus, ad praesentia usque tempora. Leutschoviae, 1727. (8) 91 l.

Jony, Joannes: De auspicio regio Stephani Primi hungarorum apostoli schediasma historico-iuridicum. Ienae, 1717. (10 lev.) — Ed. altera 1756. — U. a. Tractatus iuris publici et historici hungarici III. Ienae, 1756.

Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030—1242) Makó, 1930, 180 l.) Csanád-vármegyei könyvtár 19—20. sz.)

Juhász Kálmán: A Gellért-legenda. Cluj—Koložsvár, 1929. 17 l. (Az Erdélyi Katholikus Akadémia felolvasásai 2. sz.)

Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Banats. Münster, 1927. VII, 333 l. 1 térkép, 13 l. kép. (Deutschum u. Ausland 8—9.)

Juhász Kálmán: Szent Imre herceg nevelője. Katholikus Szemle. XLIV. 1930, 342—7. l.

Juhász, Coloman: Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030—1307. Einführung des Banats in die westeuropäische germanisch-christliche Kulturgemeinschaft. Münster, 1930,

368 l. 1 térkép, 22 kép. (Deutschum u. Ausland 30—31. l.)

Kaindl, Raimund Friedrich: Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte. Wien, 1893. 86. l. — A kereszténység behozatala Magyarországra.

Kaindl, Raimund Friedrich: Bemerkungen zur Passio S. Adalberti martyris. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. IX. 1893. 103—111. l.)

Kaindl, Raimund Friedrich: Canaparius und Brun. Mittheilungen d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen XXXII. 1893—4. 338—47. l. (A Vita S. Adalberti szerzőjéről.)

Kaindl, Raimund Friedrich: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Gotha, 1912. 104 l.

Kaindl, Raimund Friedrich: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. I—XVI. Archiv für Österreichische Gesch. 81—91. kötetiben 1894—1902. — Sabdr. — Bírálat Domanovszky, Századok XXXVII. 1903. 461—8. l.

Kaindl, Raimund Friedrich: Zur Geschichte Bruns von Querfurt. Hist. Jahrb. XIII. 1892. 493—500. l.

Kájoni János: Cationale Catholicum. Csik 1676. 473—5. l.

Kandra Kabos: Aba Samu király. Bpest, 1891. 158 l.

Karácson Imre: Királyaink síremlékeinek elpusztulása. Századok. XLV. 1911. 365—6. l.

Karácson Imre: Szent Imre herceg. Élet- és jellemrajz. Függelékül a Szent-Imréről szóló régi hymnusok. Győr, 1894. 136 l. — U. a. Bpest, 1899. Sz. I. T. 152 l.

Karácson Imre: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Hit-tudori értekezés. Győr, 1888. 137 l.

Karácsonyi János: Az Árpádház második elágazása. Turul. VIII. 1890. 49—54. l. — Taksony után.

Karácsonyi János: Az Árpád-ház szentjei. (Árpád és az Árpádok. 305—21. l.)

Karácsonyi János: A görögkatolikus magyarok eredete. Katholikus Szemle XXXVIII. 1924. 385—96., 449—60. l. — Kny. is.

Karácsonyi János: Hagyományok Szent

István királyról. Századok. XXXVI. 1902. 869—70. l.

Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok. XXXV. 1901. 1039—58. l.

Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bpest, 1902. XI, 143 l.

Karácsonyi János: I. András király atyja. Religio, LXV. 1906. 580—3. l.

Karácsonyi János: Fekete pápaszemen keresztül. Religio, LXIX. 1910. 401—3. l. (Vita Zsilinszkyvel a Sz. I.-kori kereszténységről.)

Karácsonyi János: Felelet Longauer János úrnak. (Alkotmány, 1900 dec. 25.) (Sarlota származásáról és Sz. I. megkereszteléséről.)

Karácsonyi János: A Hartvik-vita sarkpontjai. Századok. XXVIII. 1894. 1—20., 97—122. l.

Karácsonyi János: A hét vár. Cluj—Kolozsvár, é. n. Minerva. 8 l. — Erdély Sz. István korában.

Karácsonyi János: Hogyan jutott Szent Eduárd angol király unokaöccse a magyar királyi családdal rokonságba? Turul. XLII. 1928. 39—43. l.

Karácsonyi János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé? Bpest, 1907. 23 l. Értekez. a tört. tud. k. XXI. k. 6. sz. — Ism. Hpl. Arch. Ért. XXVIII. 1908. 434—6. l.

Karácsonyi János: Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodsor? Századok. XXXV. 1901. 991—1008. l.

Karácsonyi János: A honfoglalás és Erdély. Bpest, 1896. 30 l. Sz. István társ. tud. és irod. oszt. felolv. 19. sz. — Kny. K. Sz. III. 1896-ból.

Karácsonyi János: Két Szent Istvánra vonatkozó kútfő magyarázata. Századok. XXXIX. 1905. 871—2. l.

Karácsonyi János: Ki koholta a Sylvester-bullát? Századok. XLIII. 1909. 361—76. l.

Karácsonyi János: Kik voltak az első érsekek? Századok. XXVI. 1892. 23—40, 131—8, 201—12. l. — Kny. Budapest, 1892.

Karácsonyi János: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997—1095. Oradea-Nagyvárad, 1926. 200 l. 1.

tkp. (A szerző megkezdett, de félbenmaradt «Magyar nemzet története» c. műve 3. része.)

Karácsonyi János: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, 1916. 160 l. — 1919–20-ban a Területvédő Liga kiadta francia-, angol- és olasznyelvű kivonatát.

Karácsonyi János: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig. Bpest, I. k. 1900. X, 464 l., 4 mell. II. k. 1901. (4) 500 l. 5 mell., III. k. első fele 254 l.

Karácsonyi János: A magyar szent korona küldése. Katholikus Szemle. XXIV. 1910. 353–8. l.

Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1906. VIII, 357 l. — 2. kiad. 1915. (8) 499 (1) l. — Az egyháztörténeti irodalom bibliográfiájával. — (3. kiad.) Veszprém, 1929. 408 l.

Karácsonyi János: Még egy szó Kopány lázadásáról. Katholikus Szemle. XXVII. 1913. 1064–8. l. Ld. Balogh A.

Karácsonyi János: Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez? Katholikus Szemle. XIV. 1900. 306–10. l.

Karácsonyi János: Péter király és az ó-budai prépostság. Századok. XXXI. 1897. 291–7. l.

Karácsonyi János: Szent Adalbert védelme. K. Sz. XVIII. 1904. 451–62. 523–35. l. — U. a. Bpest, 1905. Sz. István társ. 31 l.

Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Bpest, 1887. Franklin, 331 l. — Ism. Pauler Gy.: Századok XXII. 1888. 57–65. l.

Karácsonyi János: Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete. Bpest, 1925. Sz. István társ. 172 l. (Szentek országa.)

Karácsonyi János: Szent Gellért püspök müncheni kódexe. Magyar Könyvszemle. Új folyam. II. 1894. 10–13. l.

Karácsonyi János: Szent Imre része hazánk kormányzásában. (Szent Imre-emlékkönyv, szerk. Vargha Damján. Bpest, 1907. Sz. István társ. 150–5. l.)

Karácsonyi János: Szent-István anyja. I. András atyja. Új eredmények. Turul. XXIV. 1906. 97–112. l. — Kny. is.

Karácsonyi János: A Szent István

anyjáról szóló adatok új megrostálása. Turul. XXVII. 1909. 1–14. l.

Karácsonyi János: Szent István gyermekai. Religio, LXVI. 1907. 638–9. l.

Karácsonyi János: Szent István király élete. 26 képpel. Bpest, 1904. Sz. István társ. 125 l. + 1 képmell. — Ism. Balics. Katholikus Szemle. XVIII. 1904. 979–82. l. Dedek Crescens. Századok XXXIX. 1905. 754–68. l. K. válasza 871. l.

Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány. Bpest, 1891. 223 l. — Ism. Tagányi. Századok. XXVI. 1892. 489–96. l.

Karácsonyi János: Szent István megkoronázása. Századok. XXXV. 1901. 869–79. l.

Karácsonyi János: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. Bpest, 1916. 34 l. Érték. a tört. tud. köréből. XXIV. k. 2. sz. — Szlavónia Sz. I. korában.

Karácsonyi János: Szent László, Nagyvárad alapítója. Katholikus Szemle. XXII. 1908. 50–61. l.

Karácsonyi János: Tót püspökségek Magyarországon. Katholikus Szemle. III. 1889. 85–106. l.

Karácsonyi János: Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez. Bpest, 1921. Sz. István társ. 160 l.

Karácsonyi János: Új adat a Sylveszter-bulla koholásához. Századok. XLIV. 1910. 315–6. l.

Karácsonyi János: Vélemény Szent Imre herceg nejéről. Századok. XXXVI. 1902. 105–11. l.

Karácsonyi János: Világbolondító Tomkó János. Századok. 1909. 1913 l. — Szilveszter-bulláról.

Károlyi Árpád: Az Árpádok mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői. (Árpád és az Árpádok, 263–77. l. — Károlyi: Néhány történelmi tanulmány. Bpest, 1930. Akadémia. 5–38. l.)

A **katholikus Magyarország**. A magyarok megtérésének ... kilencszázados évford. alkalmából szerk. Kiss János, Sziklay János. Budapest, 1902. 2 köt.

Katolicke Slovensko 833–1933. Trnava (1933), 651 (5) l. LXXX mell.

Katona István: Analecta de Strigonio.

(1786-ban készült kézirat. Kiadva: Magyar Sion. I. 1863. 561—74. l.)

Katona István: A magyar szent Koronáról Doct. Décsy Sámuelről írtt Historiának meg-rostálása. Buda, 1793. 85 l.

Katona István: Szent István magyarok első királya dicsérete. Bécs, 1788. 38 l.

Katona, Stephanus: Dissertatio critica... in Commentarium Alexii Horányi de Sacra Hung. Corona (simulque de mendis Veszprimianis et Péztelianis de eadem Corona). Budae, 1790. 52 l.

Katona, Stephanus: Epitome chronologica rerum Hungaricarum, Transsilvanicarum et Illyricarum. I—III. Pars I. Periodus Arpadiana. Budae, 1796. 556 (4) l.

Katona, Stephanus: Historia critica primorum Hungariae ducum. Pestini, 1778. (20) 747 (21) l. 690—747. l. Sz. I.

Katona, Stephanus: Historia critica regum Hungariae stripis Arpadianae, Tomulus I. compl. res gestas S. Stephani, Petri, Samuelis Abae. Pestini, 1779. (20) 699 (9) l.

Katona, Stephanus: Historia pragmatica Hungariae. Budae, 1782. Pars I. 126—257. l.

Kämmel, Otto: Die Besiedlung des deutschen Südostens vom Anfange des 10. bis gegen Ende des 11. Jh. Leipzig, 1909. Dürr. 54 l.

Kelényi B. Ottó: A Szent Jobb története. Nemzeti Ujság. 1927. 188. sz.

Kenézy Csatár: A bánágok eredete s a bánok hatásköre. Századok III. 1869. 243—51., 311—7. l. — Szerinte Szlavónia első hercege Sz. Imre.

Kepp Frigyes Gusztáv: Magyarország viszonya a német császársághoz a XI-ik évszázadban. Nagyszeben, 1903. 74 l.

Kerégyártó Árpád: Hazánk évlapjai. Magyarország történetének kortani átnézete. 884—1840. Bpest, 1875. VIII. 696 l.

Kerégyártó Árpád: Magyarország művelődésének története, különösen az anyaország, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlődésére. I. időszak. A vezérek kora 887—1000. Pest, 1859. VIII, 501 l. — II. k. II. időszak: az egyeduralom és kereszténység megszilárdulása 1000—1114. 1865. (4) 192 l.

Kerégyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve Pray, Katona, Engel, Fessler, Horváth, Szalay, Bartal, Szabó Károly, Ipolyi Arnold stb. nagy művei nyomán. Első rész. A magyarok beköltözésétől III. Endre király haláláig. 889—1301. Pest, 1867. 168 l.

Kerégyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. Pozsony, 1880. I. k. 889—1301. XI, 559 l.

Kerényi Oláf: Pannonhalmi Szent Mór. Vigilia, 1936. IV. k. 89—93. l.

Kereszty Viktor: A magyarok legdrágább ereklyéjéről. Magyar Sion. X. 1896. 561—72. l. — Sz. jobb.

Kertbeny K. K.: Die heilige ungarische Krone und ihre Schicksale. Pest, 1853. 24 l.

Ketrzynski, Stanislaw: Kilka uwag o opacci Astryky-Anastazym. Warschau, 1905. 27 l.

Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. A Magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. Bpest, 1929. 99 l. 1 mell. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 8.)

Királyi János: Fejezetek Szent István törvényhozása köréből. Bpest, 1928. 177 l. — Ism. Iványi Századok. LXIX. 1930. 522—8. l.

Király János: A királykoronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Bpest, 1918. 36 l.

Királyi János: Magyar alkotmány és jogtörténet különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. I. k. Bpest, 1908. XV, 727 l.

Kluch, Josephus: Divus Stephanus Rex... panegyrica dictione celebratus. Tyrnaviae, 1768. 16 l.

Knauz Nándor: Az egyházi javak. Magyar jogtörténeti szempontból. Magyar Sion. VI. 1868. 5—22., 81—109., 161—77., 241—57. l.

Knauz Nándor: Gizella királynő. Tud. Értekező, I. 323. 409. l.

Knauz Nándor: A magyar szentek officiumai. (A magyar egyház régi szokásai. VIII. Breviáriumok 4.) Magyar Sion. VII. 1869. 879—82. l.

Kolberg, A.: Bilder aus dem Leben des hl. Adalbert, Bischof von Prag, Apos-

tel der Preussen. Braunschweig, 1897. 66 l.

Kollányi Ferenc: Az esztergomi érsekség pizetum-joga. Katholikus Szemle. III. 1889. 521—76., 679—776. l. — Kny. Bpest, 1889. 156 l.

Kollányi Ferenc: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban. Bpest, 1906. 298 l. — Ism.: Reiner. Századok, XLI. 1907. 490—501. l.

Kollányi Ferenc: A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest, 1896. Sz. 300 l.

Kollár, Adamus Franciscus: De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Hungariae. Vindobonae, 1764. 174 l.

Kollár, Adamus Franciscus: Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres. Vindobonae, 1762. (10) 274 (16) l. 1 mell.

Koller, Josephus: De Sacra Regni Hungariae Corona. Quinqueecclesiis, 1800. VIII. 255 l.

Koller, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. (7 kötet.) Tomus I. complectitur res gestas ab anno 1000 ad 1219 et appendices IV diversi argumenti; Posonii, 1782. 472 l.

Koller, Josephus: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. (12) 156 l. XVI mell.

Komáromy András: Ugocsa vármegye keletkezése. Bpest, 1896. 47 l. Értekezések a tört. tud. kör. XVI. k. 7. sz. — A vármegyék keletkezéséről általában.

Kósa Benedek: Dux Fortium... Avagy-is Az Erősök Fejedelme... Szent István... Dűtsőségének le ábrázolása. Kassa, 1767. 12 l.

Kosutányi Ignác: A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve. I. k. Bpest, 1895. Athenaeum. X. 334 l. 6 térkép.

Kovács Ignác: A győri egyházmegye első főpásztora. Magyar Sion. IV. 1866. 28—43. l.

Kovács Ignác: A győri püspökség megalapítása. Magyar Sion. III. 1865. 161—181. l.

Kovács János: A magyar krónikának rövideden le-rajzolt sómmája, melynek az első része Pethő Gergely munkájából szedegtetett, rész szerint külömb féle

könyvekből — is bővítettett... 1742. esztendőig folytatott. Pozsony (100 lev.)

Kozma Ferenc: Ditsőült Szent István... ép és romlatlan szent jobbja, melyet minekelőtte Maria Theresia... rendélése szerént A' Budai Fő-Plébánia, és Jéhus Társasága Templomából az udvari templomba... által-vitetődnék, hálá-adó, ditsérő beszéddel hirdetet. Buda, é. n. (1771).

Kölesy, Carl Vinzenz: Ungarischer Plutarch oder Nachrichten von den Leben merkwürdiger Personen des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Provinzen. Pest, 1815.

Kőváry László: Erdély történelme. 6 kötet. I. k. Pest, 1859. 174 l.

Kőváry László: Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. 2 kötet. 1. füz. A magyar monarchia megalakulása Álmos, Árpád, Szent István alatt. Kolozsvár, 1906. (4) 84 l.

K(övér) B(éla): Szent István-féle család. Arch. Értesítő. X. 1890. 332—3. l.

Krajner Imre: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königthums bis zum Jahre 1382. Wien, 1872.

Krajnyák Gábor: Szent István veszményölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai. Századok, LX. 1926. 498 l.

Krenner Miklós: A nemzeti királyság eszméjének kialakulása. Arad, 1900. 258 l.

Kriebel János: Péter Magyar Királynak származása és rokonsága felől. Tud. Gyűjt. 1819. VI. k. 46—57. l.

Krones, Franz: Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains, nach ihren geschichtlichen und örtlichen Verhältnissen, (Forschungen zur deutschen Landes u. Volkskunde III. 5.) 1889. 176 l.

Krones, Franz: Zur Geschichte der nachbarlichen Beziehungen Steiermarks und Ungarns bis zum Ausgang der Traungauer (1192). (Kny. Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark XL. 1892-ből.)

Kropf Lajos: Kik voltak az angol-szász hercegek Szt. István udvaránál s mi lett belőlök? Századok XXI. 1887. 783—92. l.

Kropf Lajos: Még egyszer Szent István

«pensa-auri»-ja. Magyar Gazdaságtört. Szemle. VI. 1899. 465—6. l.

Kropf L.: Pope Sylvester and Stephen I. of Hungary. (English Historical Review, 1898. 290—5. l.)

Kropf Lajos: Szent István király ezüst dénárjai. Magyar Gazdaságtört. Szemle, VII. 1900. 90 l.

Kropf Lajos: Szent István «pensa auri»-ja. Magyar Gazdaságtört. Szemle. VI. 1899. 295—300. l.

Kudlik Ignác: Szent István király napi Prédikáció. Szombathely, 1797. 8 l.

Kudlik, Ignatius: Sanctus Stephanus primus rex Hungariae... Tyrnaviae, 1784. 9 lev.

Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története 896—1896. Bpest, 1902. 298. l.

Kühár Flóris: Szent Gellért Bakonybélben. Pannonhalmi Szemle. II. 1927. 305—19. l.

Kühár Flóris: Szent Imre herceg, a magyar nemzet zsengeáldozata. Pannonhalmi Szemle, V. 1930. 139—43. l.

Kühár Flóris: Szent Mór lelkivilága. Szent Mór emlékkönyv, 41—68. l.

Lackner (Christophorus): Coronae Hungariae emblematica descriptio. Lauingen, 1615 (207 l.).

Ladányi Gedeon: Észrevételek Krajner «Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königthums, bis zum Jahr 1382» c. munkájára. Kolozsvár, 1874. 23 l.

Ladányi Gedeon: A magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt. Budapesti Szemle. Új folyam. XV. 1869. 135—68. l.

Lánczy Gyula: Ki koholta a Sylvester-bullát? Egy kis helyreigazítás. Századok XLIII. 1909. 495—8. l.

Lánczy Gyula: A magyarság az Árpádok korában. Történeti tanulmány. Függetlenül: Történetirodalmi széljegyzet a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez. Bpest, 1897. (Olcsó Könyvtár 337. sz. Kny. is) 104. l. — Ism. Karácsonyi J. Kath. Szemle XI. 1897. 1007—8. l.

Lánczy Gyula: Vatikáni anyagok Magyarországának Szent István király által pápai hűbérül való felajánlásához. Századok XXXV. 1901. 905—21. l.

Lányi Károly magyar egyháztörténelme,

átdolgozta Knauz Nándor. I. k. 889—1562. Esztergom, 1866. LXXVI. 716(2) l.

Laskai Ozsvát: Sermones de sanctis. Hagenau, 1497. (Sz. István LXXVI, LXXVII. beszéd.) — U. a. 1499, 1502, 1506, 1516.

Lázár Béla: Tanulmányok a jezsuita drámák köréből. Egyetemes Phil. Közl. XV. 1891. 731—6., 1034—48. l. — Sz. I. és Sz. Imréről szóló németországi iskola-drámák.

Lederer Emma: A középkori pénzüzletek története Magyarországon 1000—1458. Bpest, 1932. 272. l.

Lederer Emma: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása, Bpest, 1928. 51 l.

Léger, Louis: Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu' à l'année 1878. Paris, 1879. 681. l. 4 térkép. 4. jav. kiad. 1894.

Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye keletkezése Századok VI. 1872. 455—66. l.

Lindberg, Nils-Herman: Zur Geschichte der heiligen Krone von Ungarn. Tartu, 1930. 11 (1) l.

Lisznyai K(ovács) Pál: Magyarok Cronicaja. Melly be foglal MCXCVI Esztendőket. Avagy Christusz születésének 268—1464 Esztendei alatt lett dolgait A' Magyaroknak. Debrecen, 1692. 282—3. l.

Loschert Kázmér: Szent Mór egyház-kormányzata. Szent Mór emlékkönyv, 69—94. l.

Lovas Elemér: A királyi hatalom ellenőrzése a magyar állameszme fejlődésében 1526-ig. Pannonhalmi Szemle. II. 1927. 20—32. l.

Lovas Elemér: A magyar állam viszonya a külföldhöz 1526-ig. Pannonhalmi Szemle, II. 1927. 111—26. l.

Lovas Elemér: A magyar állameszme fejlődése 1526-ig. Pannonhalmi Szemle. I. 1926. 113—25, 210—32, 320—33. l.

Lovcsányi Gyula: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez a mohácsi vész előtt. I. Az Árpádok kora. Századok XX. 1886. 330—44, 424—40, 501—6. l.

Lukinich Imre: II. Silvester pápa. Kolozsvár, 1902. 201 l.

Lukinich Imre: II. Sylvester pápa. Századok XLIII. 1909. 791—3. l.

Macourek: Dejiny Madaru a uherského statu. 1937. (Magyar-cseh egyházi kapcsolatok, 36—41. l.)

Madzsar, Emerich: Die Legende des heiligen Gerhard. Ung. Rundschau. III. 1914. 288—98. l.

Madzsar Imre: Ajtony, Altum. Magyar Nyelv. X. 1914. 42. l. — A Szt. Gellért-legendáról.

Madzsar Imre: Gizella. Magyar Nyelv XIII. 1917. 84—5. l.

Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok XLVII. 1913. 502—17. l.

Madzsar Imre: A Gellért-legenda kérdéséhez. Századok XLIX. 1915. 572—4. l.

Madzsar Imre: Szent Imre herceg legendája. Századok LXV. 1931. 35. — 61. l.

Madzsar Imre: Szent István törvényei és a Lex Bajuvariorum. Történeti Szemle X. 1921. 48—75. l.

Magasi Artur: A legújabb Szent Imre irodalom. Pannonhalmi Szemle, 1930. 164—73. l.

Magasi Artur: Szent Imre alakja a magyar költészetben. Pannonhalmi Szemle, V. 1930. 144—52. l.

Magyarország műemlékei. Szerk.: Forster Gyula br. I. kötet. Budapest, 1905. 603 l. 10 t. — II. k. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Összeáll. Gerecze Péter. 1906. XVI, 1412 l. (A Műemlékek Orsz. Biz. kiadványai I—II.)

Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Szerk. Czobor Béla és Szalay Imre. Bpest, Bécs. 2 kötet.

Magyar István: Jó és Bölcs Magyar Király Szent István... ki a Ker. Hittel a Nemzet Polgári Boldogságát az Országba hozta. Bécs, 1795 15 l.

Mailáth, Johann Graf: Geschichte der Magyaren. I. Bd. Wien, 1828. (8) 268 (3) 112 l. 1 térkép.

Majláth Béla: A Hunt-Pázmánok. Turul. I. 1883. 69—77. l.

Makay Dezső: A Csanád nemzetség. Turul. XIII. 1895. 64—71. 124—35. 167—98. l.

Makay Dezső: Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. Jogtörténeti tanulm. (Árpád-korszak), Nagykanizsa, 1887. 240 l.

Mályusz Elemér: A karizmatikus királyság. Társadalomtudomány. XIV, 1934. 153—78. l.

Marczali Henrik: Erdély története, Bpest, 1935. 288 l.

Marczali Henrik: Magyarország a királyság megalapításáig. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor Budapest, 1896. I. k. 233—311. l.)

Marczali Henrik: Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon. Bpesti Szemle. CLVIII. 1914. 1—23, 180—92, 343—54. l.

Márki Sándor: A középkor kezdete Magyarországon. Századok XXIV. 1890. 311—27., 396—413. l. — Románul: Ungaria. Revista socială-scientifică-literară. II. évf. 1893-ban.

Márki Sándor: Szent Imre. Religio, LXVI. 1907. 682—5. l.

Markovits Arnold: Az Árpád-királyok családi összeköttetései Európa különféle udvaraival. Szombathely, 1885. 96 l. (A szombathelyi kir. kat. gimn. é. t. 1886/7.)

Maryasz: Lodyński Węgry lennem Stolicy Apostolskiej (Kwartalnik Historyczny XXIV. 1910). — Ism. Divéky Adorján; T. Sz. 1912. 629—30. l.

Mátyás Flórián: Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek és Sz. István 1001-ki oklevele. Buda 1869. 16.

Mátyás Flórián: Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire. Bpest, 1899. 41 l. Értekezések a tört. tud. k. XVIII. k. 5. sz.

Mátyás Flórián: Diplomatikai vitatkozások. Századok. XXVIII. 1894. 581. — 91. l. — Sz. I. lovaggáütése, a pannonhalmi alapítólevél olvasása.

Mátyás Flórián: Gizela szent királynénk védelme. Felolv. Kivonata: Akad. ért. 3. évf. 1869. 2. — 3. l.

Mátyás Flórián jelentése tudományos utazásairól. II. Szentmártoni út (Pannonhalmi) 1869-ben Szent István 1001-i eredeti oklevele tanulmányozása végett. — Kivonata: Akad. ért. 3. k. 1869. 172. — 3. l.

Mátyás Flórián: Magyar történeti problémák. Századok XXVIII. 1894. 291. — 7., 396. — 408. l. Sz. I. születési éve, Péter származása, első érsekek stb.

Mátyás Flórián: Péter király száрма-

- zása. Felolv. Kivonata: Akad. ért. 3. évf. 1869. 30. — 31. l.
- Mátyás Flórián:** Szent István kanonizációja. Magyar Állam, 1895. máj. 3. 4.
- Mátyás Flórián:** Szent István király kanonizációja. Századok XXIX. 1895. 218—25., 318—28. l.
- Mátyás Flórián:** Történeti egyezések és tévedések. Bpest, 1896. 30 l. Ertek. a tört. tud. k. XIV. k. 10. sz.
- Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Hungariae ducum.** Nürnberg 1664. 89—108. l. — Metszet is. — U. a. Budae 1752, Agriae 1758. 84—95. l.
- Melich János:** Adatok hazánk honfoglaláskori és X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. Magyar Nyelv II. 1906. 49—58, 97—106. l.
- Melich János:** Ajton, Ajtony. Magyar Nyelv. IX. 1913. 352—6. l.
- Melich János:** Szláv jövevényszavaink. I. k. 2. r. A magyar nyelv keresztény terminológiája. Bpest, 1905. 448 l. — Ism. Karácsonyi, Századok XL. 1906. 451—61. l.
- Melich János:** A veszprémvölgyi görög oklevél. *παταδί-ja*. Magyar Nyelv XXIV. 1928. III. — 3. l.
- Melich János:** A veszprémvölgyi görög oklevél *σολβώτου-ja*. Magyar Nyelv XXIV. 1928. 333. — 6. l.
- Melich János:** A veszprémi görög oklevélbeli *πωλοσνίκου*. Magyar Nyelv XXVII. 1931. 151. — 4. l.
- Mell Antal:** Die histor. und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jhdt. Graz, 1888. 136 l. — Ulrik karantáni örgrófról, ki állítólag Sz. I. lányát, vagy rokonát, Zsófiát vette nőül.
- Melzer, J.:** Ueber die ungarische Reichskrone. Pannonia, 1822. 69—77. l.
- Merényi Oszkár:** A magyar lélek története. (Az irodalomtörténet alapján.) Kaposvár, 1929. 70 l.
- Meyndt, J. G.:** Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zw. Deutschland u. Ungarn, nebst einem Anhang: Züge aus dem ungarischen Culturleben im elften Jhdt. Leipzig, 1870. 88 l.
- Meynert, Hermann:** Das Kriegswesen der Ungarn. In seiner geschichtlichen Entwicklung bis zur Errichtung des stehenden Heeres. Mit Benützung ungedruckter Quellen. Wien, 1876. VIII, 235 l.
- Mihalcsik Mihály:** Kik milyen indokból s mily sikerrel működtek a magyar nemzet megtérítésében. 53 l. Nagybányai r. k. gimn. ért. 1883.
- Mihalovics Ede:** A katolikus prédikáció története Magyarországon. 2 kötet. I. k. A kereszténység behozatalától Pázmányig. Bpest, 1900. 437 l.
- Mihályfi Ákos:** A papnevelés története és elmélete. 2 kötet. I. k. A papnevelés története. Bpest, 1896. Sz. István T. tud. és irod. oszt. kiad. XII, 512 l.
- Mihályi Ernő:** A jubiláló pannonhalmi székesegyház. Pannonhalmi Szemle. I. 1926. 27—46. l.
- Mihályi Ernő:** Pannonhalmi Szent Mór. Pannonhalmi Szemle. XI. 1936. 161—7. l.
- Mikos József:** A veszprémvölgyi görög oklevél két helynévéhez. Magyar Nyelv XXXI. 1935. 116—8. l.
- Miletz János:** Gizella első koronás magyar királyné élete. Temesvár, 1875. 191 l.
- Miller, Ioan. Petrus:** De Corona Hung. Apostolica Disquisitio historica. Ulmae, é. n. 22 l.
- Miskovics, Josephus:** Inusitata Coelum inter, et terram Lis de Anima Agente Divo Stephano... Coelo jure aequissimo adjudicata. Tyrnaviae, 1731. 14 l.
- Missa S. Stephani Hungariae regis confessoris a Sac. Rit. Congregatione recognita et approbata die 19 Aprilis 1687.** Romae 1687. Brunsbergae 1688.
- Missae in festis propriis SS. Patronorum Regni Hungariae.** Tyrnaviae. 1662. 9—10. l. — U. a. 1693, 1701.
- Missale fratrum heremitarum ordinis Divi Pauli primi heremite.** H. n. 1495. (Sz. Istvánról CLXXXVIII. a.). — U. a. Velená 1514, 1537.
- Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagradiensis.** Velence 1511. — Sz. István metszet.
- Molnár Kálmán:** A nádorispán az Árpádok korában. (Kecskeméti kegyesr. főgimn. ért. 1900/I. 3. — 39. l.) — Kny. is,
- Moravcsik Gyula:** A «Géza» név a magyar Szent Koronán. Magyar Nyelv XXXI 1935., 137—40. l.
- Moravcsik Gyula:** A magyar szent ko-

rona görög feliratai. Egyetemes Philol. Közl. LIX. 1935. 113—157. l. (Kny. Érték. a nyelv- és széptud. köréből XXV. 5. sz.)

Moravcsik Gyula: A magyar szent korona görög feliratainak olvasásához és magyarázatához. (Egyetemes Philologiai Közl. LX. 1936. 152—8. l. 1 t.)

(**More György**) **Hermolaus, P.:** Dicsőséges Szent István első Királyunk és Apostolunkról való Prédikáció. Pozsony, 1786.

(**More György**) **Hermolaus, Pater:** A keresztényi jósnak és erősnak tükrö dicsőséges Szent István. Bécs, 1790. 55 l.

Móricz Gyula: Németország befolyása Magyarországra Sz.-Istvántól Sz.-Lászlóig. (Székelyudvarhelyi rk. főgimn. ért 1877/8. 18 l.)

Murarik Antal: A szabad rendelkezési jog Szent István államában. Századok 1934. Pótfüzet 497—509. l.

Müller, Friedrich: König Stephan I. von Ungarn und das siebenbürgische Bistum. Eine Revision der Quellen. (Archiv d. Vereins für siebenb. Landeskunde. Neue Folge II. Bd. 1857. 293—319. l. Kronstadt.)

Müller Frigyes: A nagyobb Gellért-legenda forrásai és keletkezése. Századok XLVII. 1913. 355—74., 419—46. l.

Müller Frigyes: A nagyobb Gellért-legenda keletkezése és forrásai. Századok XLIX. 1915. 387—411. l.

Müller Heinrich: Heinrich und Künigunde. Steyl, 1903. (A magyarok megteréséről.)

Nadányi, Johannes: Florus Hungaricus, sive rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium. Amstelodami 1663. (380) l.

Nádasdy Ferenc: Magyarországnak hatalmas és dicsőséges királyainak és vitézkedő kapitányainak emlékeztető koporsó épülete... magyarra fordított Horányi Elek által. Buda, 1779. (8) 278 (4) l.

Nádasi, Johannes: Annus coelestis Jesu Regis. Pars. III. Viennae 1648, — aug. 20. — U. a. Bononiae 1659, Viennae 1663, Coloniae 1667, Bononiae 1673, Coloniae 1681, 1686, 1687, Tornaci 1691, Thorunii 1694, 1696, Coloniae 1700, Brunsbergae 1706. — U. a. Himmlisches Jahr. Dillingen 1684, Frankfurt 1685, Dillingen 1700, 1702.

Nádasi, Johannes: Reges Hungariae a S. Stephano usque ad Ferdinandum III. Posonii, 1637.

Nagy Gábor: Kettős boldogsága István sz. ... Magyar Király országlásának. Bécs, 1797. 23. l.

Nagy Géza: A magyar királyok címe a XI. században. Turul, XXIV. 1906. 112—6. l.

Nagy Géza: Szent István király családi összeköttetései. Turul, XXIV. 1906. 53—65. l.

Nagy Géza: Szent István vérsége és a magyar kútforrások. Turul, XXV. 1907. 25—30., 127—39., 175—82. XXVI. 1908. 14—24., 110—22., 145—57. l.

Nagy Iván: Hont vármegye Árpádkori birtokosairól. Századok III. 1869. 520—5. l. Hont-Pázmán nemzetség.

Nagy József: Koronás fejekben a Kormányzó hatalom főtiszteletének köteles védelmezése, melyet Sz. István ... érdemből megmutatott. Buda, 1799. 27 l.

Nagy József: Szent István ... ünnepelésére alkalmaztatott Beszéd. Szombathely, 1800. 16 l.

Nagy, Paulus: Historia pragmatica regni Hungariae in usum auditorum. Magno-Varadini 1817. Tom. I. 50—85. l. — Ed. 2. Pesthini 1823.

Naray Georgius: Lyra coelestis. Tyrnaviae 1695, 130—2. l.

Nedeczky, Franciscus: D. Stephanus ... panegyrica oratione laudatus. Tyrnaviae, 1748. 13 l.

Némethy Imre: Az árpádkori magyar közigazgatás alapjai. Jogászegyleti értekezések. Új folyam XXII. k. 167. — 202. l. 1931. jan. — Ism. Degré. Sz. LXV. 1931. 62—4. l.

Némethy Lajos: Szent István első és apostoli magyar királyról mondott dicsbeszéd irodalma. Összeállította —. Bpest, 1881. XIV. 68 l.

Novák, Chrysostomus: Vindiciae diplomatice, quo Sanctus Stephanus ... monasterium S. Martini De Sacro Monte Pannoniae ... fundaverat. Budae 1780, Reg. Univ. 264. l. 1 t.

Novák Lajos: Szent Gellért csanádi

püspök. Magyar Sion III. 1865. 481—506. 561—83. l.

Officia nova quaedam, cum propriis sanctorum patronorum regni Hungariae. Tyrnaviae 1680. 141—8. l. — U. a. é. n.

Officia propria sanctorum patronorum regni Hungariae. Posonii 1605, 19—23. l. — U. a. Tyrnaviae 1663, Bécs 1680, 1693, Velence é. n.

Olasz, Paulus: Panegyrica seu oratio exornativa de virtutibus magni ac gloriosi proto-regis Hungariae S. Stephani. Tyrnaviae, 1694. 19 l.

Olivier, M. J. H.: Études Hongroises. La Sainte Couronne. (La controverse et le contemporaine Revue Mensuelle. Paris, 1864. II.) — Kny. is.

Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged, 1867. III (3) 183 l.

Ormós Zsigmond: Árpád-kori művelődésünk története. Bpest, 1881. 588. l. — U. a. 1883.

Ortvay Tivadar: Az Ajtony- és Csanád-nemzetségek birtokviszonyai Dél-Magyarországon. Századok XXV. 1891. 263—78. l.

Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. 2 kötet. Bpest, 1882. M. T. A. 544, 464 l. — Hozzászólások: Századok XVII. 1883-ban Tagányi, Ortvay, Fekete Zsigmondtól.

Ortvay Tivadar: Még egyszer a budavári Gellérsír ügyében. Arch. Ért. VIII. 1874. 287—92. l.

Ortvay Tivadar: A pécsi egyházmegye alapítása. Történet-topografiai tanulmány Bpest, 1890. 84 l. 1 tkp. Érték. a tört. tud. k. XIV. k. 8. sz.

Ortvay Tivadar: Tájékoztató Szent-Gellért, másképp Szent-Bernát, valamint a boldogságos Szűz állítólagos csanádi apátságai iránt, tekintettel a csanádi régi nyomokra s a szándékolt ásatásokra. Bpest, 1875. Arch. Közl. 1875, 1—23. l. — Kny. is.

Otrokocsi, Franciscus Fóris: Antiqua Hungarorum religio vere Christiana et catholica, temporibus Sancti Stephani... ab ipsis suscepta, et ab eodem sancto rege, filio suo S. Emerico per modum instructionis summarie tradita: Nunc vero cum debita illustratione et explicatione, pro meditanda et maturanda sancta Chris-

tianorum in fide unione, dd Hungaris, ac praesertim dd. protestantibus utriusque partis, modeste et cum sincero aeternae salutis earum desiderio proposita Tyrnaviae 1706. (24) 258 (10) l.

P. Gy.: Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez? Századok XXXIV. 1900. 363—4. l.

Palma, Franciscus Carolus: Notitia rerum hungaricarum. 3 partes. Tyrnaviae, 1770. 56—116. l. — 2. ed. ab authore recogn. 1775. — 3. ed. novis curis recogn. ab authore, Pestini, Budae, Cassoviae, 1785.

(**Palma, Franciscus Carolus**): Vollständiger Auszug der hungarischen Vaterlandsgeschichte nach Palma. Schemnitz 1790. 288 l.

Pámer László: Gizella, első magyar királyné boldoggáavatása. Katholikus Szemle XXIV. 1910. 697—715. l.

Pámer László: A remeteélet az egyházban, különösen hazánk földjén. Századok XXIII. 1909. 695—705., 802—21., 925—43. l.

Parschitius, Christophorus: Tabellae Hungariae ducum et regum Christianorum... Wittenbergae 1702, 297 l.

Patachich, Adamus: Divus Stephanus... Panegyrica Dictione celebratus. Posonii, l. 1764. 23 l.

Pauer János: Az egyházi rend érdeme Magyarország történelmében. Árpádok időszakától korunkig. Székesfehérv. 1847. XVI. 518 l. — U. a. 1848 és 1855-ből.

Pauer János: A' Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltról. (Képekkel.) Székesfehérvár, 1849. 34 l.

Pauler Gyula: A Hartvic-legenda és pesti codexe. Századok XVIII. 1884. 739—49. l.

Pauler Gyula: A Hartvik legendáról. Századok XXVI. 1892. 279—95. l.

Pauler Gyula: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091—1111). Századok XXII. 1888. 197—215., 320—333. l. — A pécsi püspökség/déli határa. Sz. I. harca Dalmáciában.

Pauler Gyula: Ki volt Hartvic püspök? Századok XVII. 1883. 803—4. l.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2 k. Bpest, 1893. I. k. XVI. 667 l. — 2. jav. kiad. 1899. Athenaeum, XII, 519 l.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bpest, 1900. XI, 276 l.

Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. Századok XI. 1877. 333—96., 481—99. l. A Sz. I.-től alapított püspökségek kiterjedése.

Pauler Gyula: Még egyszer — utoljára? — Hartvik legendáról. Századok XXVIII. 1894. 123. — 34. l.

Pauler Gyula: Megye? várispánság? Századok 1882. 202—22. l.

Pauler Gyula: Szent Gellért mint író. Fővárosi Lapok 1888. 266. sz.

Pauler Gyula: Szent István király kanonizációja. (Válaszul Mátyás Flóriánnak.) Századok, XXIX. 1895. 354—7. l.

Pauler Gyula: Szent István király «pensa auri»-ja. Válaszul Kropf Lajosnak. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. VI. 1899. 368—9. l. és 466. l.

Pauler Gyula: Szent-István és alkotmánya. Századok XIII. 1879. 1—30, 101—125. l. — Sajtóhibaig.: u. o. 276. l.

Pauler Gyula: Találunk-e egyidőben külön «polgári» és katonai» ispánt? Századok XVI. 1882. 635—42. l.

Péczei Josef: A Magyar Koronának rövid története, melyet az aszszonyok és jó gyermekek kedvéért szedegetett össze. Komárom, 1790. 42 l.

Pelcz, Joannes: Hungaria sub Geisa, sive historica de rebus Geisae, ultimi ducis, et I. regis hungarorum, domi, militiaeque gestis, commentatio. Sopronii, 1769. (16) 108 l.

Pelcz, Joannes: Hungaria sub vaivodis et ducibus, sive historica de rebus veterum hungarorum inde ab origine gentis usque ad Geysae tempora domi militiaeque gestis commentatio. Sempronii, 1755. (20) 61 l.

Péter András: A magyar művészet története. 2 kötet. Bpest, 1930. I. k. 200 l.

Péterffy, Carolus: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Chr. MXVI. usque ad annum MDCCXXXIV. Accedunt regum Hungariae, et sedis apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. 2 partes. Posonii, 1741—2.

Pethő Gergely: Rövid magyar cronica.

Bécsben 1660, C₄—D₃ l. — U. a. Bécs 1702, Cassa 1729, 1734, Kassa 1738, 1753.

Pflugk-Harttung: Die Silvester-Bulle. Hist. Jahrb. XX. 1899. 763. l.

Pietas ungarica, sive summus ejusdem gentis in Mariam affectus, omni obsequiorum genere jam inde a S. Stephani temporibus testatus. Claudiopoli, 1736. 108 l.

Pinka, Franciscus: Quinque prima secula regni Mariano-apostolici, denuo ethice adumbrata. 2 partes. Cassoviae, 1745—6. l.

Pinter, Bonaventura: Thesaurus absconditus... S. Guntherus... S. Stephani Hungarorum regis cognatus... vita. Brunae, 1762. (18) 230 (4) l. (Dissertationes de quibusdam monasteriis O. S. B. in regno Hungariae sub S. Stephano rege... erectis.)

Pintér Jenő: Szent Adalbert. Katholikus Szemle. XVII. 1903. 922—40, 1029—70. l. K. ny. is.

Pitroff, Franz Christian: Rede, welche an dem feyerlichen Gedächtnisstag... des Heiligen Stephanus... vorgetragen worden. Pest, 1773. 20 l.

Pleidell Ambrus: Egyházi és világi immunitás. Bécsi Tört. Int. évkönyve. IV. 1934. 42—55. l.

Pleidell Ambrus: A magyar város-történet első fejezete. Századok LXVIII. 1934. 1—44., 158—200., 276—313. l. Kny. is.

Ploskál-Tempis Rudolf: A magyar királyi kegyuri jog fejlődése és jellege. Vizsgálódások a jogtörténet, közjog és egyházi jog szempontjából. Bpest, 1916. 111 l. — Ism. Rainer. Történelmi Szemle IX. 1920. 76—92. l. — Szerző válasza u. o. 93. l.

Podhradczky József: Gizela nem jelent Erzsébetet. Religio, 1856. II. f. é. 97—100. l.

Podhradczky József: A keresztény vallás behozataláról Magyarországon. Religio, 1855. II. f. é. 449—52, 457—60, 465—7. l.

Podhradczky József: Magyarország címerének eredete. Századok IV. 1870-226—32. l.

Podhradczky József: Miért kért Sz. István éppen Rómából koronát? Religio, 1855. II. f. é. 161—2, 169—71, 177—9, 185 l.

Podhradszky József: A pannonthalmi apátság alapító levelét nem készítették az ottani szerzetesférfiak, hanem az Szent-István királynak eredeti hiteles okevele. Buda, 1868. 72 l.

Podhradczy József: Péter magyar király csakugyan II. Urseolus Péter Otto velenczei doge fia volt. Századok III. 1869. 141—9. l.

Podhradczy József: Sz. István király kettős keresztéről mint az ország címeréről. (Magyar Academiai Értesítő XVI 1856. 105—17. l.)

Podlusani, Sigismundus: De rebus gestis Hungariae regum. Historiae bipartitae pars prima. Libri X. Jaurini, 1742. 562 l. — U. a. 1743.

Polgár Iván: A székesfehérvári bazilika multja. Székesfehérvár 1936, 96 l. 1 mell.

Pongrácz Kálmán: Az «Imperium Hungaricum» örök hivatása Európában. Katholikus Szemle XLVIII. 1934. 453—60. l. — A szentistváni állameszme.

Pór Antal: Szent István király. Tört. tanulmány. Bpest, 1871. Sz. István-Társ. 152 l. (Házi könyvtár 2. k.)

Pozsonyi Zoltán: Árpádkor és Kelet. Vázlatos művelődéstörténeti előkészítés árpádkori művészetünk keleti hatásainak vizsgálatához. Szeged. 1935. 160 l. — U. a. Kolozsvár-szeged értekezések. 29. sz.

Pray, Georgius: Annales regum Hungariae ab anno Chr. CMXCVII. ad annum MDLXIV. deducti. Pars I. Complectens res gestas ab divo Stephano ad Carolum I. Robertum. Vindobonae, 1763. (14) 391 (6) l. 1 mell.

Pray, Georgius: Dissertatio historico critica de sacra dextera divi S. Stephani. Vindobonae, 1771. 112 l. 1 mell.

Pray, Georgius: Dissertationes historico-criticae de sanctis Salamone rege et Emerico duce Hungariae. Posonii, 1774. 100 l.

Pray, Georgius: Historia regum Hungariae... in tres partes divisa. Budae, 1801.

Pray Georgius—Katona Stephan—Cornides Daniel: Epistolae exegeticae in disjunctionem Antonii Garoczy cum appendicula ad L. K. — Pestini 1784, 118, 118, 69, (3) 164, 24 (4) l.

Prima quinque saecula regni Mariano-

apostolici denuo ethice adumbrata. Cas-soviae 1745, Pars I. (10) 160 l. — U. a. 1766.

Prohászka Ottokár: A magyar kath. egyház kilencszázados jubileumának Janus-arca. Katholikus Szemle. XIV. 1900. 581—99. l.

Prohászka Ottokár: Szent István. (Beszédek és értekezések.) Összegyűjtött munkái XXV. kötet 273—97. l.

Proprium sanctorum exempti archi-coenobii S. Martini Sacri Montis Pannoniae ordinis S. Patris N. Benedicti. Viennae 1693. — aug. 20.

Proprium sanctorum regni Hungariae. Bécs 1519. — Sz. István officiuma.

Pulszky Károly: A szent korona. Arch. Ért. 1880. 189 l.

r. z.: Értekezés Szent Maurus pécsi püspökről. Religio I. 1849. 81—4. l.

Raderus Máté: S. Emericus, S. Stephani, regis Ungariae et Gisela, Boiariae Reginae filius. Bavaria Sancta, Monaci, 1624 Vol. II. 184—191. l.

Radisics Jenő: Szent István palástja. Bpesti Hirlap. 1896. jún. 5.

Radó—Rothfeld S.: Die ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt. Mit einem Anhang: die wichtigsten Verfassungsgesetze. Berlin, 1898. VIII. 212 l.

Rajner Lajos: A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra. I. k. Egyházi jogfejlődés. Esztergom, 1901. 482 l.

Rankl Lajos, Schmied M. Farkas, Vértés József: Gizella, Magyarország első királynéja, Szent István hitvese. Székesfehérvár, 1935. 144 l.

Ranolder, Johann: Elisabeth (Gisela) Herzogin in Baiern, erste Königin v. Ungarn. Blätter der Erinnerung an die völkerbeglückende Vermählung... Franz Jos. I. mit... Przn. Elisabeth. Wien, 1854. 117 l. 5 mell.

Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Pest, 1861. (4)315 l. — 2. bőv. és jav. kiad. A magyar királyok és erdélyi fejedelmek... 1. 2. füz. Győr, 1866—7. 192 l.

Ratzinger, G.: Lorch und Passau. (Der Katholik, 1896.)

Récsey Viktor: Újabb kutatások Szent

Adalbert életére vonatkozólag. Magyar Sion. XIII. 1899. 241—51. l.

Récsey Viktor: Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában. Arch. Ért. XIX. 1899. 400—4. l.

Régi magyar szentség, avagy Magyarország boldog emlékeztető ötven szentének és bődögainak le-képzett élete, kik Sz. István király idejében Magyar-országban vóltanak. Nagy-Szombatban 1695, (14) 170 (6) l.

Reissenberger Lajos—Henszlman Imre: A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Bpest 1883, (3) 85 (1) l. 2 t. (Monumenta Hungariae Archaeologica III.)

Remallay Gusztáv: Szent István, Magyarország első királya. Szeged, 1860, V, 151 l.

Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár 2. kötet. Bpest, 1899—1907. I. k. Árpád-házi Királyok kora.

(**Révay Péter**) Petrus de Rewa: De monarchia et sacra corona regni Hungariae centruriae septem. Frankfurt 1659, 2—3. l.

(**Révay Péter**) Petrus de Rewa: De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna brevis commentarius. Augustae Vindelicorum 1613, (8) 100 (4) l. — U. a. Tyrnaviae 1732, Claudiopoli 1735, Posonii 1749.

Révész Imre (idb.): Az úgynevezett Szent István király ünnepének megülvése a magyar reformátusok által. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1878.

Révész Imre: István király. Prot. Szemle XLVI. 1937, 393—407. l. — U. a. Farkas István—Ravasz László—Révész Imre: István király. Kálvin-könyvtár 23. sz. 18—40. l.

Rézányai János: Európa művelődési történelme különös tekintettel hazánkra. 2 kötet. Pécs. 1878—9.

Rhé Gyula: A vészprémi székesegyház régi kövei. Arch. Értesítő. XLII, 1928. 231—4. l.

Riehl, Berthold: A babenbergi dóm lovasszobráról. Arch. Értesítő XV. 1895. 77—8. l.

Ritius Michael: (De Regibus Franciae,

Hispaniae... et Ungariae) Mediolani, 1506. m. 7 b.

Róka János: A jobb keze Rothadatlanságának ajándékával az Istentől megjutalmazott Szent István. Pozsony, 1785. 20 l.

Róka, János: A rothadatlanságnak ajándékán Istentől a világgal ismertetett dicsőséges Szent István. Győr, 1769.

Roka, Johann: Das Leben der seligen Gisela ersten ungarischen Königin. Wien, 1779. 66 l.

Róka, Joannes: Passavio vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae protoreginae Gisellae tumulus. Posonii et Cassoviae, 1776, Landerer. (2) 38 l.

Rómer Flóris: Miért és mióta ferde irányú a kereszt a magyar sz. koronán? (Magyarország s a Nagyvilág, 1873. 41. l.)

Rosa Boemica, sive vita Sancti Adalberti Pragensis episcopi, Ungariae... apostoli. Pragae, 1668. Pars 1—2.

Rosenauro, Michael: Studien zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen für die Zeit Stephans des Heiligen. (Medgyesi ág. ev. gimn. ért. 1886.) — Ism. Századok 1887, 189 l.

Rosenbacher Ferenc: Ünnepi prédikáció, melyet ditső Sz. Istvánnak... innepe alkalmatosságával tartott. Bécs, 1794. 31 l.

Rudimenta historica, sive brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis Societatis Jesu. Auctore ejusdem Societatis sacerdote. Opusculum IV. de regnis, aliisque orbis provinciis. Tyrnaviae 1736, 1741 (2 kiadás), 1770, Cassoviae 1772, Tyrnaviae 1773.

Rummer, Georgius: Domus Domini, supra firmam petram aedificata, Petra autem erat: Divus Stephanus. Tyrnaviae, 1726. 19 l.

Rummer, Georgius: Verus Hungariae protoparens, sanctus Stephanus, rex ejus apostolicus, dictione panegyrica exhibitus. Tyrnaviae, 1723. 15 l.

Sacy: Histoire générale de Hongrie, depuis la première invasion des huns, jusqu'à nos jours. 2 tomes. Paris, 1778.

Sághy György: A róm. kath. egyház és az állam egymáshoz való viszonya Magyarországon Szent István királytól

kezdve napjainkig. I. rész, I. fejezet. Sopron, 1911. 74 l.

Salagius, Stephanus: De statu ecclesiae Pannoniae hilerii. VII. Liber VII. De initiis religionis christianae inter hungaros. Opus posthumus. Cui adjunctus est instar supplementi Josephi Koller... de sacra regni Hungariae corona commentarius. Quinque-Ecclesiis, 1800. 220, VIII, 255 l. 4 mell.

Salamon Ferenc: A magyar hadi történethez a vezérek korában. Jav. kiad. a «Századok»-ból. Bpest, 1877. VI, 270 l.

Salamon Ferenc: A magyar hadtörténethez a vezérek korában. Századok. X. 1876. 1—17, 686—733, 765—851. l. — Pótlék a magyar hadtörténethez a vezérek korában. Századok. XI. 1877. 124—37. l.

Sancti Gerardi, episcopi chanadiensis scripta et acta hactenus inedita, cum serie episcoporum chanadiensium. Albo-Carolinae 1790.

Sawicki Jakob von: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stephans des Heiligen. Ung. Jahrb. 1929. 395—425. l.

Sayous, Édouard: Histoire générale des Hongrois. Tom. I. Paris, 1877. 109—38. l. 2. ed. révisée par André E. Sayous et J. Dolencz. Bpest, Paris, 1900.

Sayous Eduárd: A magyarok egyetemes története. Ford. Molnár Antal. Bpest, 1880. I. k. 317 l. — Uj, olcsó kiad. 1884.

Schier, Xystus: Reginae Hungariae primae stirpis. Viena 1776. 264 l.

Schiller, Felix: Das erste ung. Gesetzbuch und das deutsche Recht. Brunner-festschrift. 1910.

Schingler: Vollständiger Auszug der ungarischen Vaterlandsgeschichte nach Palma. Schemnitz, 1790. 288 l.

Schmeizel, Mart.: Commentatio historica de Coronis tam antiquis quam modernis iisque Regiis, speciatim de origine et fatis Sacrae Angelicae, et Apostolicae Regni Hungariae Coronae. Jenae, 1712. XVI, 237 l.

Schmeizel, Mart.: De Insignibus, vulgo Clenodiis Regni Hungariae, ut et ritu inaugurandi Regem Hungariae Schediasma historicam. Jenae, 1713. IV, 48 l. — (Újabb, a szerző által jav. és bőv. kiad.

Schwandtner T. II. 486—517. l. és Kovachich: Solemn. Inaug. 17—41. l.)

Schmidt, Johann Ubadl. Ruf der Religion. Ofen, 1800, 25 l.

Schmied, W. M.: Das Grab der Königin Gizela v. Ungarn, Gemahlin Stephans I. des Heiligen. München, 1912. 35 l. 16 ábra.

Schneller, Julius Franz: Staatengeschichte des Kaiserthums Oesterreich von d. Geburt Christi bis z. Sturze Napoleon Bonaparte's. I. Teil. Ungarns Alleinseyn, Zeitraum 1—1526. Grätz, 1817. XV, 394 l. — 2. Aufl. Stuttgart, 1841. XII, 360 l.

Schönvitzky Bertalan: II. Sylvester bullája. Temesvár, 1884. 80 l.

Schultess, Karl: Papst Silvester II. als Lehrer und Staatsmann. Hamburg. 1891. 43 l. (Programm des Realgymnasiums.)

Schultess, Karl: Die Sagen über Sylvester II. Hamburg, 1893.

Schünemann, Konrad: Die deutschen in Ungarn bis z. XII. Jahrhundert. (Ungarische Bibliothek für d. Ung. Inst. an d. Univ. Berlin. I. Reihe 8.) Berlin u. Leipzig, 1923. VI. 153 l.

Schünemann, Konrad: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. Breslau-Oppeln. 149 l. (Südosteur. Bibliothek. Veröffentl. d. Arbeitgem. f. Südosteuropaforschung an d. Univ. Berlin. 1. Bd.)

Schünemann, Konrad: Ungarn in der Missions und Kirchenpolitik der sächsischen Kaiser. (Deutsch—Ung. Heimatsblätter I. 1929. 65, 119.)

Schwarz, Gotfried: Entlarvte Bulla Papst Sylvester des II... Samt ihren wiedergelegten Behelfen aus der Legende Chartuti und Papst Gregorii des VII. Briefen. Lemgo, 1777.

(Schwarz Gottfried) **Gabriel de juxta Hornad:** Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta eadem que a dubiis et fabulosis narrationibus repurgata. Francofurti et Lipsiae, 1740. 78 l.

Schwarz, Godofred: Samuel rex Hungariae... Lemgoviae, 1761. 56 l.

Schwarz Ignác: A fürdők történetéhez Magyarországon. Századok. XXV. 1891. 279—96. l.

Schwarzer, Johann Ludwig Freyherr v.:

Lobrede auf den Heil. Stephanus. Tyrnau, 1771. 16 l.

Sebestyén Gábor: Péter magyar királynak származása s rokonsága felől. Tud. Gyűjt. 1820.

Sebestyén Gyula: Az Árpádok története. Bpest, 1895. 272. l. — 2. kiad. 1905.

Sebestyén József: A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai. Századok LIX. 1925. 376—95. LX. 1926. 462—97. l.

Serédi Jusztinián: A szentistváni keresztény állameszme. Katolikus Szemle, 1937. 193—7. l.

Siklóssy László: A magyar középkor erkölce. Bpest, 1922. Táltos. 203 l.

Simon Máté: Supplementum ad dissertationem historico-criticam clarissimi Georgii Pray de dextera S. Stephani primi Hungariae regis, cum historia monasterii Szent-jog. Ex collectaneis Joachimi Kolárits. Vác, 1797. 184 (2) l. 8 t.

Simonchich, Innocentius: Oratio de reliquiis Sanctorum die festo S. Stephani. Vacii, 1796. 31 l.

Šišić, Ferdinand von: Geschichte der Kroaten. I. Teil bis 1102, Zagreb, 1917. XIV, 407 l. — Urseolo Péter. Sz. I. támadása Dalmácia ellen.

Skoda, Georgius: Duo fulmina belli, id est S. Stephanus et Mathias Corvinus, victoriosi de hostibus triumphatores, laudibus insigniti. Leutschoviae, 1703, B_{7a}—C_{8a} l.

(Sólymos): A Szent István dicsbeszédék könyvészete és tartalmi kivonata. Magyar Sion. VII. 1869. 699—708, 780—92, 841—51. l. Toldalék a szent István beszédéhez u. o. 851—60. Második toldalék u. o. 935—6. l. — A Sz. I. nap megünneplésének története is.

Sörös Béla: A magyar liturgia története. I. k. A kereszténység behozatalától a 16-ik század végéig. Bpest, 1904. VIII. 344 l.

Sörös Pongrác: Bakonybél alapítása és első éve. Katolikus Szemle. XIII. 1899. 669—76. l.

Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története. I. r. Az önállóság kora 1023—1548. Bpest, 1903. 636 l. (Pannonh. rendtört. VIII. k.)

Sörös Pongrác: Az elenyészett bencés

apátságok. Bpest, 1912. 531 (5) l. 1 tkp. (Pannonh. rendtört. XII. B. kötet.) — Pécsvárad, Zobor, Szent-Jobb.

Sörös Pongrác: A pécsvárad bencés apátság. Katolikus Szemle. XIX. 1905. 862—81, 951—67. l.

Spányik, Glycer: Compendium historiae Hungariae, ab origine gentis, usque ad Ludovicum II. Tom. I. Pesthini, 1816. 143 l. — Ed. 3. auct. 1821, ad. 5. auct. 1828, ed. 6. 1840.

Spányik, Glycer: Historia pragmatica regni Hungariae. Pestini, 1820. 613 l. — U. a. 1822, 1825, 1828, 1834, 1844.

Spányik, Glycer: Magyar ország rövid históriája. I. köt. Pesten, 1832. — U. a. 1833, 1843.

Spányik, Glycer: Magyarország oknyomozó története. Budán, 1845. 320 l.

Steinacker, Harold: Zur alten Verfassung Ungarns. Mitteilungen d. Inst. f. Österr. Gesch., 1907.

Stilingus Joannes: Vita sancti Stephani regis Hungariae ex Latinis et Graecis, aliarumque gentium monumenti collecta ..., in qua Joannis Schwartzii Hungari heterodexi adversus initia Religionis apud Ungaros a cum Hungariae Coram calumniae refutantur. Jaurini, 1747, 197 (14) l.

Stöhr Géza: Hol van Gizella királyné, szent István nejének sírja? Religio, 1912.

Sufflay Milán: Szent István király címe. (Válasz Nagy Géza cikkére.) Turul. XXV. 1907. 87—8. l.

Surányi János: Gerbert és kora. Történelmi tanulmány. Győr. 1886. 146 l.

Surányi János: A magyar király főkegyúri joga. Magyar Sion. II. 1888. 584—91, 816—29, III. 1889. 520—34. l.

Szabó István: Dicsbeszéd szent István magyar királyról. Pozsony, 1751.

Szabó István: A «Szent Jobb» története. (Történet-kritikai tanulmány.) Debrecen, 1936. 12 l. 63, 190.

Szabó Károly: Erdély a vezérek korában. Erdélyi Múzeum Almanak, 1857. — U. a. Kisebb tört. munkái I. k. Bpest, 1873.

Szabó Károly: Gyejcs vezér és kora 972—997. Budapesti Szemle. Új folyam, III. 1865. 81—106, 149—75. l.

Szabó Károly: Igaz-e, hogy a kárpát-

alji felföldet nem Árpád, hanem Szent István foglalta el? Századok. II. 1868. 281—95, 475—86. l. — U. a. Kisebb történelmi munkái I. k.-ben is.

Szabó Károly: A magyar vezérek kora Árpádtól Szt. Istvánig. Pest, 1869. VIII, 448 l.

Szabó Károly: Péter és Aba. Pest, 1872. 48 l. Értekezések a tört. tud. k. II. 3. sz.

Szabó László: Árpádkori magyar építőművészet. Bpest, 1913. 400 l.

Szabó László, Bártfai: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bpest, 1835. 128 l.

Szakáts József: Szent István király keresztségi éve mint a keresztyén hitnek a magyarok közt legbiztosabb kezdete. Tud. Gyűjt. 1839. VII. 59.

Szalay József: A magyar nemzet története. A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte Baróti Lajos. 4 kötet. Bpest, 1896—7. I. k. (8) 433 l.

Szalay, Ladislaus: Geschichte Ungarns. Deutsch von Heinrich Wöger. Pest, 1866. I. Bd. 37—149. l.

Szalay, László: Magyarország története. Lipcse, 1852. I. köt. 63—126. l. — 2. kiad. Pest, 1861. XIV. 322. l.

Százaz Antal: A magyar szent korona. Arch. Ért. XVI. 1896. 380—381, 438—441. l.

Szegvári: Szent István Magyar Király' Salamon nevérol. Tud. Gyűjt. XX. 1836. VI. k. 91—4. l. — U. a. Kritikai Lapok 1836.

(Szeitz Leo) **Máriafi István** az ő igaz magyarjában, sőt magok is az józanabb eszű prótestáns írók már előre meg-tzáfolták azt a minap támadott tituláris igaz katolikus magyart, és nyilván meg-mútgatták, hogy Szent István király nem aukspurgi, vagy helvetziai vallású, hanem igaz római katlikus, s-pálista volt. H. n. 1790, 5, 22 l.

(Szeitz Leo) **Máriafi István:** Igaz magyar. Az az az igaz magyaroknak Máriához az ő nagy asszonyokhoz és nagy pátronájokhoz való különös ájtatóságáról; és a mostani ujságokról. I. r. Az igaz és nem igaz magyarokról általlyában. — II. r., melly szól Sz. Istvánról

és egy kitsinyt a régi, s mostani Sz. István-tagadókról. — III. r. Szent István a magyaroknak igaz meg-világosítója. — IV. r. melly szól az igaz magyaroknak második tziemes tekéltességerül, melly áll a római pápához való különös tiszteletben. H. n. 1785—1790.

Szeitz Leo: Magyar- és Erdély-ország-nak mind világi, mind egyházi történetei. Pest, 1792. 336 l.

Székely István: Cronica az vilagnac yeles dolgairól. Craccoba, 1559. 158a—162b. l.

Székely Ottokár: Szent Imre és a magyar lélek. Katholikus Szemle. 1930. 487—93. l.

Székely Sándor, aranyos-rákosi: Erdély-ország történetei. Hiteles kútfőkből. Kolozsvár, 1845. (12) 220 l.

Szekfü Gyula: A magyar állam élet-rajza. Történelmi tanulmány. Budapest, é. n. — 2. kiad. U. o. é. n. (1923) 29—39. l.

Szekfü, J.: Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie. Stuttgart u. Berlin. 1918. 224 l.

Szent Imre-Emlékkönyv. Születésének kilencszázados jubileumára. Szerk. Vargha Damján. Bpest, 1907. 168 l. 1 mell.

(Szent István erszényének felírása.) Srpski Letopisi 1826. VII. k. 179—182. l. Ld. Margalits: Szerb történelmi repertorium, 28—29. l.

Szent István I. M. király job' kezének a' budai várban lett érkezésekor és kívánt le-telepedésekor örvendező tisztelet. Buda, 1771. (4 lev.) Ld. Kozma F.

Szent István király emlékezete. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk. Nagy Gyula. Bpest, 1901. 198 l. (Tulajd. a Századok 1901. dec. szám különlenyomata.)

Szentiványi Martinus: Summarium chronologiae Hungaricae, Tyrnaviae, 1697. 80—85. l.

Szentkirályi István: Maurus nyilvános tisztelete. Szent Mór emlékkönyv. 95—172. l.

Szentkláray Jenő: A csanád-egyház-megyei plébániák története. I. k. Temesvár, 1898. XXIV, 740 l. (A csanádi egyházmegye története I. r. 1. k.)

Szent Mór-emlékkönyv. Szerk. Vargha

Damján. Pécs, 1936. Pécsi egyházmegye. 464 l. 10 t. (Bibliografiával.)

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bpest, 1930, 262 l. XII facs. tbl. (A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. Hóman Bálint, II. k. 3. füz.)

Szentpétery Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Függelék a veszprémi alapítólevél 1257-iki átíratához. Bpest, 1918. 64 l. Értekezések a tört. tud. k. XXIV. 10. sz.

Szentpétery Imre: A veszprémi püspökség alapítólevele. Századok. XXXVII. 1903. 297—307. l.

Szerdahelyi, Georgius Aloysius: Diploma Graecum S. Stephani. Budae, 92 (2) l. 1 t.

(**Szerdahelyi, Georgius Aloysius**): D. Stephanus regius apostolus et apostolicus Hungariae rex, panegyrica dictione celebratus. Tyrnaviae, 1770. 7 lev.

Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel művelődésére. 2 kötet. I. k. Pest, 1866. XII, 462 l.

Szilvek Lajos: Nemzetünk és a Gondviselés. Magyar Sion. XIV. 1900. 14—40, 97—112, 179—204. l.

Szily János: Szent István, első ker. m. király, előbb az égből mintsem a földön ismeretes. Bécs, 1798. 28 l.

Szlemenics Pál: Törvényeink története országunk keletkezésétől az Árpádok kihaltáig. Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VI. 2. oszt. 1840—42, 65.)

Szluha György: Isten szent szíve szerint való Férfiú Dütsőséges Szent István... Az az ditsérő Beszéd. Bécs, 1799. 27 l.

Szluha György: Magyar Országunk első Sz. Királya... Az az Ditsérő Beszéd. Pest, 1798. 19 l.

Szolomajer Tasziló: Szent Imre a történelem világánál. Pannonthalmi Szemle. V. 1930. 128—38. l.

Szombathy János: Rövid értekezés a magyar sz. koronáról, melyben annak felső részének Sz. István királytól való eredete... bizonyíttatik. Tud. Gyűjt. 1821.

Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház és Magyarország műemlékei Szent Mór korában. Szent Mór emlékkönyv. 295—362. l.

Szőnyi Ottó: Pécsvarad. (Dunántúl, 1926. apr. 4.)

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok. Bpest, é. n. (1934). 244 l. 323 kép.

Sztripszky Hiador: Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Bpest, 1913. 175 l.

Szvorényi Mihály: Zirczi Apátúri templomban Sz. István... napján... tartott Beszéd. Veszprém, 1792. 16 l.

Tagányi Károly: Az Achtum—Ajton kiejtés történetéhez. Magyar Nyelv. IX. 1913. 430—1. l.

Tagányi Károly: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak «Árpádkori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb kérdései»-re. Történeti Szemle. V. 1916. 296—320, 409—48, 543—608. l.

Tagányi Károly: Frank hatások Szent István alkotmányára. Frank hatás, francia hatás, bizanci hatás, XI—XII. sz.-i bajor hatás, szláv hatás. (Kézirat. A Magy. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára kéziratgyűjtésében 1543/Quart. Hung. jelzet alatt.)

Tagányi Károly: Gyepe és gyepeülve. Magyar Nyelv. IX. 1913. 97—104., 145—52., 201—6., 254—66. l.

Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Bpest, 1899. 19 l. Értekezések a tört. tud. k. XVIII. k. 6. sz.

Tagányi Károly: A nemesség helyzete Szent István alkotmányában. Akadémiai székfoglaló ért. fogalmazványa. (U. a. 1543/Fol. Hung. jelzet alatt.)

Tagányi Károly: A nyitrai káptalan alapító oklevele. (1006.) Nyitramegyei Közlöny, 1884. 1. sz.

Tagányi Károly: Szent István alkotmánya és törvényei. (Kézirat. U. o. 2282/Quart. Hung.)

Tagányi Károly: Valami a «comes» szóról. Századok. XV. 1881. 516—9. l.

Tagányi Károly: Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle. II. 1913. 510—41. l.

Tagányi Károly: Vázlatok a régibb Árpádkor társadalomtörténetéből. Társadalomtudomány, II. 1922. 214—27. l.

Takáts Lajos: Csanád vezér. (Csanád-vármegyei Könyvtár 22. f.) Makó, 1931. 51. l.

Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Bpest, 1935.

234 l. — Sz. I.-ről: 86, 120, 163—4, 184, 212, 219. l.

Taranyi: Egyháztörténeti tanulmányok. Új Magyar Sion. VI. 1875. 414—29, 496—505. l. — Milyen külsőségek voltak szokásban a magyar egyházban a szónoklatot illetően kezdettől a 18. sz.-ig?

Tarczai György: Az Árpádház szentjei. Bpest, 1930. 168 l. 163 kép.

Tarján Kristóf: A szolgáló népek. (Szent István korától az arany bulláig.) (Dévai áll. főreál. 1913/4. ért. 3—43. l.)

Tarnóczi István: Régi Magyar Szentiség, Avagy: Magyar-Ország boldog emlékeztető ötven Szentének, és Boldoginak le-képzett élete, kik Sz. István Király idejében Magyar-Országban vóltanak. Nagyszombat, 1695. 170 l.

Tarnóczy, Stephanus: Idea Coronata, sive Vita S. Stephani primi regis et apostoli Hungarorum. Viennae, 1680. (311 l. — Címlapon metszet.

Tarnóczy, Stephanus: Princeps angelicus, sive vita S. Emerici ducis Hungariae, paucis elogiis expressa. Viennae, 1680. (196) l.

(**Temesvári Pelbárt**) Pelbartus de Themesvar: Sermones pomerii de sanctis. Hagenoae 1499, pars. aest. serm. 52. — U. a. h. n. é. n., Hagenoae 1500, 1501 (2 kiadás), 1502, 1505, 1507, 1509, 1511, 1515, 1520, Augustae Vindelicorum 1502, Argentorati 1505, Lugduni 1509, 1514, Parisiis, Norinbergae 1519.

Tentamen publicum ex historia religionis et ecclesiae Hungaricae... Ex praelectionibus Jacobi Peer subivit Franciscus Skerlec. Tyrnaviae, 1780 (7 lev).

Teutsch, Fr.: Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens. 1906. Kny. a Deutsch-evang. Blätter-ből.

Thallóczy Lajos: Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon. Századok. XXX. 1896. 199—206. l.

Theodati, Franciscus: Corona apostolico-basilica, seu: S. Stephanus I. apostolus et rex Ungariae... philosophiae magistris in alma episcopali universitate Cassoviensi... per Stephanum Kereskeny... oblat. (Kassa.) 1679. 21 lev.

Thewrewk-Pallaghy Attila: Az esztergomi érsek királykoronázó joga az Árpá-

dok korában. Magyar Kultúra, XIII. 1926. 57—61. l.

Timár Kálmán: Szent István és az igazságtalan udvarbíró. Religio, LXIX. 1910. 74—5. l. (Laskai O.: Sz. I.-ről mondott prédikációiról.)

Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. — előadásai után. Bpest, 1899. X, 692 l.

Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Bpest, 1902. IX, 676 l. — 2. bőv. kiad. 1903. IX, 727 l. — 3. bőv. kiad. 1906. XIV, 769 l. — 4. kiad. 1910. XI, 807 l. — 5. bőv. kiad. 1917.

Timon Ákos: Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten. Übers. v. Felix Schiller. Bpest, 1904. X, 789 l. — 2. verm. Aufl. nach d. III. Aufl. 1909. XIV, 835 l.

Timon, Samuel: Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis Hunnicae, Cassoviae, 1733. (8) 409 (23) l.

Timon, Samuel: Imago novae Hungariae, repraesentans regna, provincias, banatus et comitatus ditionis Hungaricae. Cassoviae, 1734. (6) 240 (16) l. — Cap. VIII. Sz. I. alapította püspökségekről.

Toldy Ferenc: Valami Szent István királyról. Új Magyar Múzeum. X. 1860. 2. köt. 397. l.

Tomcsányi Lajos: Boldog Gizela és árpádházi boldog Margit szenttéavatása. Religio, LXVII. 1908. 439—40. l. (G. sírja.)

Tomcsányi Lajos: Boldog Gizela még egyszer. Religio, LXVII. 1908. 526—9. l.

Tornallyai, Gedeon: D. Stephanus... Rex, panegyrica dictione celebratus. Tyrnaviae, 1770. 14 l.

Tóth László: Magyar szentek ünnepei egy XV. századi bambergi naptárban. Turul. XLIV. 1930. 98—9. l.

Tóth Zoltán: Fegyvertörténetünk Szent Istvánja. Magyar Szemle XXXI. 1937. 97—104. l.

Tóth Zoltán: A magyar királylándzsa történetéhez. (Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik évfordulójának ünnepére. Bpest, 1933. 536—45. l.)

Török János: Magyarország primása.

Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859. I. r. XI, 180 l. 21 mell. II. r. Oklevelek 319, X, l. 38 mell.

Történelmi nyomok szent István királyról. Magyar Sion. XV. 1902. 552—5. l. — A szláv forrásokban.

Trócsányi Zoltán: Symphonia Hungarorum. Akad. Ért. 1914. nov.

Tsida József: Szent István... dicsérete. Bécs, 1792. 39 l.

Turchányi Tihamér: A XI. és XII. századbeli magyar királyi oklevelek alkotó részeinek formulái. Oklevéltani tanulmány. Temesvár, 1903. 35 (4) l.

Uhlirz, Karl: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. u. Otto III. Leipzig, 1902. XIV, 293. l. (Jahrbücher der deutschen Geschichte.) — Pilgrim.

Uncius Leonhardus: Poematum Libri Septem De Rebus Ungaricis. Krakkó, 1579. F₂—b₄ l.

Ungaricae sanctitatis indicia, sive brevis quinquaginta quinque sanctorum, beatorum, ac venerabilium memoria iconibus expressa, qui... a Divi Stephani... tempore... sanctitate floruerunt. Tyrnaviae, 1737. (14) 110 (36) l. 44 kép.

Uxa József: A budavári királyi kápolna s a «m. kir. udvari és várplébánia» története. Bpest (1934). — A sz. Jobbról, 233—55. l.

Váczy István: Műveltségi állapotaink a keresztény hit fölvételekor. Népoktatás, 1913. 54—63. l. — Kny. Kalocsa, 1913. 9 l.

Váczy Péter: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Századok. LXVI. 1932. 369—92. l.

Váczy Péter: Immunitás és jurisdictio. Bécsi Tört. Int. évkönyve. I. 1931. 13—40. l.

Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok, LXI. 1927. 243—290. l.

Váczy Péter: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI—XII. században. Miskolc, 1930. 19 l. Miskolci Jogászegylet könyvtára, 65. sz.

Váczy, Peter von: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs—Fünfkirchen, 1935. 139 (1) l. 1 t.

Váczy, Peter von: Stephan der Heilige als päpstlicher Legat. Bécsi tört. int. évkönyve. IV. 1934. 27—41. l.

Vajda Gyula: Városaink befolyása a közműveltségre 1000—1301-ig. (Bpesti kegyesr. főgimn. ért. 1877 (8). Kny. is Bpest, 1878. 103 l.

Vajkovics, Emericus: Systema de origine Sacrae Regni Hung. Coronae. A... Petro de Réwa olim elucubratum. Nunc vero adversus neophyta clar. Samuelis Decsi figmenta defensum. Colocae, é. n. (56) 197 l.

Valkai András: Genealogia historica Regum Hungariae ab Adam Protoplasta ad Serenissimum vsque Iohannem Secundum... Az Magyar Királyoknak eredetéről való szép Historia. Colosvárat, 1576. (66 lev.)

Vargha Damján: Költői szépségek Szent Imre ős-legendájában. Kódex-irodalmi tanulmány. Bp., 1933. M. T. Akad. 29 l.

Vargha Damján: Mit tudunk Maurusról? Szent Mór emlékkönyv 9—39. l.

Vargha Damján: Maurus a magyar irodalomban. Szent Mór emlékkönyv. 363—430. l.

Vargha Damján: Szent Imre egyénisége az irodalomban. Religio, LXVI. 1907. 558—64, 595—7, 616—8, 635—8, 676—81, 724—6. l.

Vargha Damján: Szent Imre-problémák. Budapesti Szemle. CCXXII. 1931. 212—27, 335—54. l.

Varju Elemér: Az Árpádok ábrázolása. (Árpád és az Árpádok, 325—37. l.)

Varju Elemér: Szent István koporsója. Magyar Művészet, 1930. 372—9. l.

Varju Elemér: Szent István legendái. (Legendae Sancti Regis Stephani. Bpest, 1928. 44. — 113 l.)

Varju Elemér: A Szent Korona. Arch. Értesítő. XXXIX. 1920—22. 57—70. l.

Városov Gyula: Kutassuk fel sz. Gellért ereklyéit! Religio, 1886. II. f. é. 185—7. l.

Városov Gyula: Újabb adalékok az első esztergomi érsek és a pannonhalmi alapítólevél kérdésének megoldásához. Történelmi Tár, 1885. 715—23. l.

Városov, Julius: Astricus, sedi suae servatus. (Schematismus cleri archidioecesis Colocensis, 1879. VII—XXIX. p.)

Városov, Julius: Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. (Schematismus cleri a dioecesis Colocensis, 1885. I—XXXVII. p.)

Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Pest, 1862. XII, 126 l.

Velics László: Boldog Gizella, első királynénk passauai sírjáról. Religio, LXVII. 1908. 488—91. l.

Villányi Szaniszló: Györmegye és város anyagi műveltség története, kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére. 1000—1301. (A pannonh. Sz.-Benedek rend győri főgymn. 1880/81. Értesítője. 5—198. l.) — Kny. is.

Virág Benedek: Magyar századok IX—XIII. Budán 1808. 50—92. l. — U. a. 1816.

Vitkovič, Gavr: Prošlost, ustanova i spomenici ungarskich kraljevich šajkaša od 1000 do 1872. Belgrád, 1887. (Kny. a szerb t. társ. Glasnikjának 67. könyvéből.) — A magyar királyi naszádosok. Szerb és idegen források után. Ism. Hodinka. Századok. XXIII. 1889. 349—51. l.

Voigt, H. G.: Adalbert von Prag. Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert. 1898. VI, 396 l.

Voigt, H. G.: Brun von Querfurt Mönch, Eremit, Erzbischof, Märtyrer. Stuttgart, 1907.

Volf György: Első keresztény térítőink nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint. Budapesti Szemle. LXXXV. 1896. 177—204, 363—406. l. LXXXVI. 50—86. l. — Hozzászólások Pauler Gyulától és Volftól. U. o. LXXXVI. 153—9, 309—15, 473—8, 478—80. l. — U. a. Volf Gy. összegyűjtött munkái, kiadja Demecszy Mihály. I. k. Bpest, 1907. Franklin. 113—225. l. — Rövid kivonata: Akad. Ért. VI. 1895.

Volf György: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? (A régi magyar orthographia kulcsa.) Érték. a nyelv- és széptudományok köréből. XII. k. 6. sz. Bpest, 1885. 87 l. — Összegyűjtött munkái I. k. 24—112. l.

Volf György vitairatai Asbóth Oszkár-ral és Pauler Gyulával a tört. cikkekről. Összegyűjtött munk. I. k. 331—424. l.

Vollständiger Auszug der hungarischen Vaterlands-Geschichte nach Palma von J. N. Sch. Schemnitz, 1780. 288 l.

Vorbuchner Adolf: Az erdélyi püspökség. (Az Erdélyi Tudósító Könyvtára III.) Brassó, 1925. 1 kép, 112 l.

Vuion Arnoldus: Sancti Gerardi... vita. Accessere praeterea quam plurimi qui tam Latine quam Italice de eodem sancto martyre memoriam scriptis posteritati reliquere. 1597. Sessa.

Vuletics-Vukacsovics Vid: (Szent István magyar király ereklyéi Raguzában.) Starohrvatska prosvjeta. 1898—1899. 2. — Rövid tartalma: Századok, XXXIV. 1900. 473 l.

Waldapfel Eszter: Nemesei birtokjogunk kialakulása a középkorban. Századok. LXV. 1931. 134—67, 259—72. l.

Waldapfel Eszter: Szent István első törvénykönyve és a nyugati törvényhozás. Bécsi Történeti Int. évkönyve. V. 1935. 84—102. l.

Walther, Leopold: Rede am Festtage des Heiligen Stephan. Pest, 1791. 21 l.

Wayland Géza: A catholicismus befolyása Magyarország nevelésügyi viszonyaira. Különös tekintettel a középkorra. Bpest, 1887. 104 l.

Webster, J. Macdonald: Magyarországi Szent Margit skót királyné. Pápa, 1936. 13 l. (A pápai ref. theol. akad. kiadványai. 15.)

Wenzel Gustáv: Magyarország mezőgazdaságának története. Bpest, 1887. V, 422 l.

Wertner, Moritz: Die Allianzen der Arpaden. Politisch-genealogische Studie. Wien, 1887. 10 l. 1 mell.

Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. VIII, 629 l.

Wertner Mór: Az Árpádok házassági összeköttetései. Politikai-genealogiai tanulmány. Turul. III. 1885. 145—57. l.

Wertner Mór: Az Árpádok a régibb külföldi genealogiában. Turul. III. 1885. 105—113. l. 1 mell.

Wertner, Moriz: Glossen zur Genealogie der Arpaden. Berlin, 1887. 89 l.

Wertner Mór: Glosszák az Árpádok genealogiájához. Turul. V. 1887. 12—18, 70—78., 107—12. l. — Sz. I. Gyermekéről.

Weszprémi István: Magyarországi öt különös Elmékedések. Pozsony, 1795. 158. l. — I. A magyar szent koronáról.

Winkler Pál: A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig. Kalocsa, 1929. 148 l. Ism. Tóth László. Századok. LXVI. 1932. 224—5. l.

Wittich Sándor: Boldog Gizela Magyar Sion. V. 1867. 21—37, 85—100. l.

Wlassics Gyula: Hagiographia és a régi szalavári apátság. Századok. IV. 1870. 161—7. l. — A szerzetesírók egyoldalúsága, Sz. I. alakja.

Wojciechowski Tádé: Astryh-Anasztazy opat trzemeszynski (1001). Szkice Historyczne Jedenastego Wieku, Warszawa, 1925. 53—60. l.

Wolfgruber, Cölestin: Kirchengeschichte Österreich-Ungarns. Wien u. Leipzig, 1909. 215 l.

Yolland, Arthur B.: The nations' histories. Hungary. London, New York, 1917. 27—39. l.

Zakrzewski, Stanislaw: Opactwo benedyktynskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977—1085. Rozprawy Akademji Umiej. 1913. (Anrit-Anasztázról 108. l.).

Zalán Menyhért: Egy kiadatlan középkori verses officium Szent Imréről. Pannonhalmi Szemle. II. 1927. 1—8. l.

Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Bpest,

1904. 215. l. (Művelődéstört. értekezések 10.) — Ism.: Karácsonyi: Kath. Szemle 1904, 711. l. Domanovszky. Századok 1905. 560—3. l.

Zeiller: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes. Paris, 1918.

Zettler, F. X. — Enzler, L. — Stockbauer, J.: Ausgewählte Kunstwerke aus dem Schatze der Reichen Capelle in der königlichen Residenz zu München. 1876 — Taf. XXXVII. Gizella regensburgi keresztjének képe.

Zimmermann, Fr.: Über die Gründung des Bistums und Kapitels von Weissenburg (Gyulafehérvár). Archiv d. Vereins f. siebenbürg. Landeskunde. XXI. 1887. 121—3. l.

Zlatarski, V. N.: Istorija na bŭlgarskata dŭržava prŕez srŕednitŕ vŕkovc. II. kötet. Sofija, 1927. — 709—10, 863. l. Gavril Radomir cár első feleségét Sz. I. lányának tartja. — Ism.: Moravcsik. Történeti Szemle. XIV. 1929. 232—5. l.

Zoltán Veremund: Szent Imre herceg bajorországi vonatkozásai. Pannonhalmi Szemle. V. 1930. 153—63. l.

Zoltványi Irén: Válasz Békefi Remignek. Századok. XXXVI. 1902. 870—1. l. — Az Intelmekről.

Zsilinszky Mihály: A Szent István korabeli kereszténység. Besztercebánya 1910. 12 l.

Lezárattott 1937. december 31-én.

A III. KÖTET KÉPEINEK JEGYZÉKE.

Szekfű Gyula: Szent István a magyar történet századaiban.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban levő <i>Passionarium Donavallense</i> című X. századbeli kéziratban. Reg. lat. 482. f. 13.....	3	Szent Imre szívét tartva felajánlja Szűz Máriának. Az előbb említett <i>Hungaricae Christianae</i> című műből.....	39
<i>Kezdetű:</i> Eredetije az esztergomi könyvtárban levő Bakócz-gradualeban.....	3	Szent Imre. Steph. Tarnóczy: <i>Viennae</i> , 1680. című művéből. (Leírása RMK. III. 3037.).....	43
<i>Patrona Hungariae</i> magyar szentekkel (Kiadva Héman B.—Szekfű Gy.: Magyar tört. IV. 353.).....	15	A Szent Jobb. A következő című műből: Rövid tudósítás etc. Bécs, 1771.....	49
Szent István király. Fámetszet a <i>Missale Strigoniense</i> 1512. évi velencei kiadásából. A könyv leírása: Szabó-Hellebrant, RMK. III. 1. 58. l.....	25	Szent István király. <i>Ungaricae Sanctitatis indicia</i> . Tyrnaviae, 1737. című műből..	55
Szent István király. Haugen: <i>Chronica</i> . Wien, 1534. című könyvéből. (Leírása: Gróf Apponyi Sándor: Hung. 1691. szám).....	29	Szent Günter remete. Az előbb említett <i>Ungaricae Sanctitatis indicia</i> című műből	59
Szent István diadalkocsin. <i>Hungaricae Christianae</i> etc. 1633-ban megjelent nyomtatványból. Leírása gróf Apponyi Sándortól: <i>Hungarica</i> . 2027. szám....	31	Szent Gellért püspök. Az említett <i>Ungaricae Sanctitatis indicia</i> című műből.....	63
		Gizella királyné. Az említett <i>Ungaricae Sanctitatis indicia</i> című műből.....	67
		Szent Imre. Az említett <i>Ungaricae Sanctitatis indicia</i> című műből.....	73

Gerevich Tibor: Magyarországi művészet Szent István korában.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban levő XII. századbeli <i>Evangelarium</i> ban. Vat. lat. 5974. f. 94. v.....	83	Pillérfejezet az esztergomi egykori Szent Adalbert-székesegyházból. Az esztergomi kőtarban levő eredetiről készült fényképfelvétel.....	99
<i>Kezdetű:</i> Eredetije az esztergomi könyvtárban levő Bakócz-gradualeban.....	83	Oszlopő a székesfehérvári bazilikából. A székesfehérvári kőtarban levő eredetiről készült fényképfelvétel.....	100
Párkánytöredék a veszprémi székesegyházból. A veszprémi múzeumban levő eredetiről készült fényképfelvétel.....	84	Pillérfejezet a pécsi székesegyházból. A pécsi kőtarban őrzött eredetiről készült fényképfelvétel	101
Oszlopő a veszprémi székesegyházból. A veszprémi múzeumban levő eredetiről készült fényképfelvétel	85	Pillérfejezet az esztergomi egykori Szent Adalbert-székesegyházból. Az esztergomi kőtarban őrzött eredetiről készült fényképfelvétel	101
Krisztus. Falkép a feldibrői altemplomban. Eredeti fényképfelvétel.....	86	Pillérfejezet a pécsi székesegyházból. A pécsi kőtarban őrzött eredetiről készült fényképfelvétel	102
Párkánytöredék Zalaárról. A zalaapáti bencés apátságban őrzött eredetiről készült fényképfelvétel.....	87	Szirénés pillérfejezet a pécsi székesegyházból. A pécsi kőtarban őrzött eredeti után készült fényképfelvétel.....	103
A székesfehérvári bazilika apszisa. Eredeti fényképfelvétel	93	Pillérfejezet, amely a kentaur harcát ábrázolja a sassal, a pécsi székesegyházból. A pécsi kőtarban őrzött eredeti után készült fényképfelvétel.....	103
A székesfehérvári Szent István-kápolna apszisa. Eredeti fényképfelvétel.....	95		
A pécsvárad apátság altemploma. Eredeti fényképfelvétel	96		
Az esztergomi ásatások során feltárt királyi palotának Szent István-kori falrészlete. Eredeti fényképfelvétel.....	97		

Oszlopfő a feldebrői altemplomban. Fényképfelvétel	104	eredetiről készült fényképfelvétel.....	107
Szent István koporsója. A székesfehérvári kőtárban őrzött eredetiről készült fényképfelvételek	105	Maiestas Domini. Fényképfelvétel a gyulafehérvári székesegyház déli kapuján található eredetiről.	109
Szalagfonatos márványtöredék Zalavárról. A zalaapáti bencés apátságban őrzött		Emlékkő Aracsról. A budapesti Szépművészeti Múzeumban található eredetiről készült fényképfelvétel	110

Lepold Antal: Szent István király ikonográfiája.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban őrzött XII. századbéli Evangeliumban. Vat. lat. 5974. f. 41.	113	Szent István király ereklyetartó színes faszobra a pozsonyi Ferencrendi templomban. Fényképfelvétel	141
<i>Kezdőbetű:</i> Eredetije az esztergomi könyvtárban levő Bakócz-gradualeban.....	113	Hesz János Mihály: Szent István megkereszteltetése az esztergomi székesegyházban. Fényképfelvétel	143
Szent István himzett képe egy XV. századi miseruhán. Az esztergomi székesegyházban őrzött eredetiről készült fényképfelvétel	117	Moralt Lajos: Szent István megkereszteltetése. Falkép az esztergomi székesegyházban. Fényképfelvétel.....	145
Szent István állítólagos fejszobra a XII. századból. (Kalocsa.) Fényképfelvétel.....	119	Jobst Károly és Ferenc: Szent István megkereszteltetése. Falkép az esztergomi Szent István-szobában. Fényképfelvétel	147
Szent István bambergi lovasszobra a XIII. századból. Fényképfelvétel	123	Az esztergomi Szent István-szoba az átalakítás előtt. Fényképfelvétel.....	148
Szent István legyőzi Kán bolgár vezért. A Képes Krónikából.....	125	Székely Bertalan: Csodák Szent István sírjánál. Tempera színvázlat az Ernst-gyűjteményben. Fényképfelvétel	149
I. R. Tintoretto: Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlja országát. Az eredetiről (Ernst-gyűjt.) készült fényképfelvétel	133	Zichy Mihály: Szent Imre oltárának képei a budai koronázótemplom Szent Imre-oltárán.	150—151
Szent István király trónján ülve. A XVII. századból. Olajfestmény a Nemzeti Múzeumban. Fényképfelvétel	135	Strobl Alajos: Szent István lovasszobra. A Magyar Filmiroda felvétele, itt annak engedélye alapján közzétéve.....	152
Franz Anton Maulpertsch: Szent István felajánlja országát Szűz Máriának. Freskótervezet az Ernst-gyűjteményben	137	Lotz Károly: Szent István alamizsnát osztogat. Olajfestmény az Ernst-gyűjteményben. Fényképfelvétel.....	153
Fischer Vince oltárképe Szent Istvánnal. Eredetije a királyi kápolnában.....	139		

Karsai Géza: Szent István király tisztelete.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban levő XII. századbéli «Ysagogae Porphyrii in Cathedra Aristotelis» című kéziratban. Otth. lat. 1406. f. 29 v.	157	ereklyetartója. Aachenben készült fényképfelvétel	173
<i>Kezdőbetű:</i> Eredetije az esztergomi primási könyvtárban levő egyik koraközépkori kéziratban	157	Az aacheni magyar kápolna egyik ereklyetartója. Aachenben készült fényképfelvétel	177
Szent István király. Roskovics Ignác olajfestménye 1898-ból. A Szent István-Társulat üléstermében. Fényképfelvétel. Közölve Tarczai György: Az Árpád-ház szentjei című mű 14. lapján.....	159	Szent István aacheni ereklyetartója. Nagy Lajos király ajándéka. Kisebbitett fénykép a Tarczai Györgynél közzétett (54. lap) fénykép után.....	181
A Szent Jobb belső foglalatában. Közölve Tarczai György említett munkájában a 61. lapon.....	163	II. Szilveszter pápa koronát küld Szent Istvánnak. Damkó József domborműve. Tarczai (i. m. 10. lap) után.....	183
Szent István ezüst ereklyetartó mellszobra, Székesfehérvárott, a püspöki székesegyház kincstárában, 1772-ből. Közölve Tarczai György említett munkájában az 59. lapon.....	167	Szent István ereklyetartója. Eredetileg a trencsényi jezsuita templomban volt, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetik	187
Az 1364-ben alapított aacheni magyar kápolna mai képe. Fényképfelvétel...	169	Szent István ezüst hermája Mária Terézia korából. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban. Fénykép után.....	191
Az aacheni magyar kápolna Szent István-		Szent István, Imre és László ereklyetartója. Az esztergomi székesegyház kincstárában található eredetiről készült fényképfelvétel	194

- Szent Imre herceg. XVII. századbeli olajfestmény a M. Nemzeti Múzeumban. Közzétéve Tarczainál (i. m. 39. lap.) ... 197
- Szent István és Szent Imre miniatűr-képe a berni múzeum magyar házi oltárán. XIII. századból való miniatűr. Közzétéve Tarczainál (i. m. 29. l.) ... 199
- A Szent István-rend jelvényei. Egykorú rajz után készült fényképfelvétel ... 201
- Pekh Lipót címeres nemeslevele 1598-ból, Szent István és Szent László alakjaival. (Országos Levéltár, Liber Regius). Fényképfelvétel ... 205
- Miskolc város címere 1909-ből, Szent István király alakjával. Fényképfelvétel az Országos Levéltár. Kanc. l. t. Liber Regius-ából ... 209
- Sárkány Lóránt: Szent István halála. Eredetiről készült fényképfelvétel ... 213
- Szent István képe a Decreta, constitutiones et articuli stb. c. műben. (Nagyszombat. 1742.) Fényképfelvétel ... 217
- A kalocsai káptalan tagjainak jelvénye 1779-ből. Fényképfelvétel az Orsz. Levéltár Kanc. lt. Liber Regius-ából. ... 221
- A nyitrai káptalan tagjainak jelvénye 1803-ból. Orsz. Levéltár. Kanc. lt. Lib. Reg. LXI. Fényképfelvétel. ... 227
- A szatmári káptalan címere 1838-ból. Orsz. Levéltár. Kanc. lt. Lib. Reg. LXVI. ... 233
- A székesfehérvári káptalan pecsétje 1777-ből. Orsz. Levéltár. Kanc. lt. Lib. Reg. L. ... 237
- A székesfehérvári káptalan tagjainak jelvénye 1831-ből. Orsz. Levéltár. Kanc. lt. Lib. Reg. LXV. ... 239
- Elsenlander Jakab címeres nemeslevele 1649-ből, Szent István alakjával. Orsz. Levéltár. Kanc. lt. Lib. Regius ... 245

Ember Győző: Szent István a középkori magyar történetírásban.

- Fejléc:* Eredetije a vatikáni könyvtár XI. századbeli Lectionarium Cassinense című kéziratában. Vat. lat. 1202. f. 157 v. 259
- Kezdőbetű:* Eredetije a vatikáni könyvtár XIII. századbeli Horae canonicae című kéziratában. Vat. lat. 4763. f. 60. 259

Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban.

- Fejléc:* Eredetije a vatikáni könyvtárban lévő X. századbeli Sacramentarium Benedictinum Fuldense című kéziratban. Vat. lat. 3806. f. 11 v. 281
- Kezdőbetű:* Eredetije az esztergomi könyvtárban lévő Bakócz-gradualeban. 281

Alszegehy Zsolt: Szent István a magyar egyházi költészetben.

- Fejléc:* Eredetije a vatikáni könyvtár XI. századbeli Evangelium című kéziratában. Barh. lat. 711, f. 12. 327
- Kezdőbetű:* Eredetije az esztergomi könyvtárban lévő Bakócz-gradualeban 327

Pintér Jenő: Szent István a magyar világi költészetben.

- Fejléc:* eredetije a vatikáni könyvtárban lévő XII. századbeli Evangelium című kéziratban. Vat. lat. 5974. f. 41. 347
- Kezdőbetű:* a Franklin-Társulat gyűjteményéből 347

Vargha Damján: Szent István király a magyar kódex-irodalomban.

- Fejléc:* Eredetije a vatikáni könyvtárban lévő XII. századbeli «Ysagogae Porphyrii in Cathedra Aristotelis» című kéziratban. Ottoh. lat. 1406. f. 29 v. 357
- Kezdőbetű:* az Érdy-kódex 1527. évi kézirat példányából. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárban. Quart. Hung. 358. sz. 357
- Az Érdy-kódexből részlet. Kétszer nagyítva, Perjes-Prasser Miklós rajztanárjelölt másolásában 359
- A Pray-kódex 84. r. lapja. (Magyar Nemzeti Múzeum.) Fényképfelvétel 363
- A Pray-kódex 85. r. lapja. (Magyar Nemzeti Múzeum.) Fényképfelvétel 365
- Az Érdy-kódex 616. lapjának fényképmásolata, kibővítve 368
- A zágrábi 1083-i Sanctuarium Szent István oratóija. Fényképfelvétel 370
- A zágrábi 1083-i Sanctuarium Mindszent-litániája. Fényképfelvétel 371
- A Szent Margit-legenda 46. lapja. (Magyar Nemzeti Múzeum.) Fényképfelvétel... 375
- A pécsi egyetemen tartott XIV. századi szent beszédek címlapjai. (Müncheni Nemzeti Könyvtár) Fényképfelvétel).. 379
- Szent István följárnlja az országot Szűz Máriának. Székely Bertalan falfestménye a pécsi székesegyházban. Fényképfelvétel 383

A Lányi-kódex 260—261. lapja. (M. T. Akadémia könyvtára.) Fényképfelvétel...	385	Breviarium Strigoniense a XV. századból. A 401. r. lapja, amely a Szent István-officium szövegét tartalmazza. (Párizs, Bibl. Nat. 8879. sz. kódex.) Fényképfelvétel	405
Az Érdy-kódex 494. lapja. Perjés-Prasser Miklós rajztanárjelölt nagyított másolása. (M. Nemzeti Múzeum könyvtára.)	391	Missale Strigoniense. (M. Nemz. Múz. könyvtárában lévő 218. sz. kódex.) 234. lapja. Fényképfelvétel	409
Psalterium Blasii III. v. lapja a XIV. századból. (M. Nemz. Múz. Könyvtára.) Fényképfelvétel	393	Missale Strigoniense címlapja. Ösnyomtatvány 1512-ből, Szent István király képevel. (M. Nemz. Múz. könyvtára. Todoreszku-könyvtár.) Fényképfelvétel	411
Az Érdy-kódex 494. lapja. (M. Nemz. Múz. könyvtára.) Fényképfelvétel	395	Psalterium Blasii a XIV. századból. (M. Nemz. Múz. könyvtára. Cod. Lat. 126. v. 1.) Fényképfelvétel	415
A pécsi egyetemen tartott Szent István-beszéd a XIV. századból. (Müncheni Nemzeti Könyvtár.) Kisebbitett fényképfelvétel	397	Psalterium Blasii a XIV. századból. Fényképfelvétel	417
Psalterium Blasii 127. r. lapja a XIV. századból. (M. Nemz. Múz. Könyvtára.) Fényképfelvétel	399	Breviarium Strigoniense 209. lapja. (M. Nemzeti Múz. könyvtára. Todoreszku-könyvtár.) Fényképfelvétel	419
A Szent István-officium 2. lapja a XV. századból. (M. Nemz. Múz. könyvtára. Cod. Lat. 33. 313. r.) Fényképfelvétel	403		

Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban levő XII. századbeli Evangeliariumban. Vat. Lat. 5974. f. 10 v.	425	Lampros: Λεωκωμα βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν Athén, 1930. 62. t.)	435
<i>Kezdetű:</i> Eredetije az esztergomi könyvtárban levő Bakócz-gradualeban.	425	Dukasz Mihály császár zománcképe az alsó koronán (háromszoros nagyításban)...	437
A magyar szent korona (előlről nézve)...	427	Konstantin trónörökös zománcképe az alsó koronán	438
A Megváltó zománcképe az alsó koronán	430	Konstantin trónörökös zománcképe az alsó koronán (háromszoros nagyításban)...	441
Mihály arkangyal zománcképe az alsó koronán	431	I. Géza magyar király zománcképe az alsó koronán	447
Gábor arkangyal zománcképe az alsó koronán	431	I. Géza magyar király zománcképe az alsó koronán (háromszoros nagyításban)...	454
Szent György zománcképe az alsó koronán	432	A magyar szent korona (hátról nézve)...	459
Szent Demeter zománcképe az alsó koronán	433	A Megváltó zománcképe a felső koronán.	463
Szent Kozma zománcképe az alsó koronán	433	Szent János zománcképe a felső koronán.	464
Szent Damján zománcképe az alsó koronán	434	Szent Fülöp zománcképe a felső koronán.	464
Dukasz Mihály császár zománcképe az alsó koronán	434	Szent Pál zománcképe a felső koronán...	465
Dukasz Mihály császár és Mária császárné zománcképe a gelatii tryptychonon (Sp.		Szent Jakab zománcképe a felső koronán	465
		Szent András zománcképe a felső koronán	466
		Szent Péter zománcképe a felső koronán.	466
		A magyar szent korona (oldalról nézve)...	471

Fettich Nándor: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban.

<i>Fejléc:</i> Eredetije a vatikáni könyvtárban levő XI. századbeli Evangeliariumban. OHob. lat. 74. f. 194.	475	Szablya markolatgombja, csontfaragás Gnezdovórol (az egykori szmolenszki Korm.), a szmolenszki múzeumban Sizov, Kurgany Smolenskoj Gubernij, Szt. Peterburg, 1902, XI. t. 1. után. 9: A bécsi szablya (a bécsi volt császári kincstárban). Eredeti fénykép után.	483
<i>Kezdetű:</i> Eredetije az esztergomi prímási könyvtárban levő egyik koraközépkori kéziratban	475	IV. tábla. A bécsi szablya (a bécsi volt császári kincstárban). Fényképfelvételek után	485
I. tábla 1a—1b. A Szent István-kard új fényképfelvételei (fényk. dr. N. P. Toll, Prága, Kondakov-Institute). Prága, Dóm-kincstár.	476	V. tábla 1a—1b: A brahnaui kard (Bydgoszcz-Bromberg, Múzeum). A brombergi múzeum fényképe után.	487
II. tábla 1a—1b. A Szent István-kard csontrészeinek rajza. Készítette az eredeti tárgyról Fettich Nándor	477	VI. tábla 1—2: A bambergi szekrényke részletképei. München, Bayrisches Nationalmuseum. 3—5: A cammini szekrényke részletképei. Cammin Dóm-	
III. tábla 1—7: Szob, 51. sír (a Magyar Nemzeti Múzeumban). Ásta Horváth A. János. A szablya (1) markolatán díszes csontborítás. Eredeti fénykép után. 8:			

- kinestár. A. Goldschmidt, Elfenbeinsculpturen, II. 1918 után. 493
- VII. tábla 1a—1b. A mammeni szekerce (a kopenhágai Nemzeti Múzeumban). A kopenhágai Nemzeti Múzeum felvételei 495
- VIII. tábla 1: Vörösréz sarkantyú (?) töredéke a szerémségi Rakovac-ról (a zágrábi múzeumban). A zágrábi múzeum felvétele. 2: Emberalakkal díszített csontlap Londonból (a British Museum-ban). A British Museum felvétele. 3—4: Jellinge-stílusban díszített csontlemezek Sesztovicy-ról (a csernigovi múzeumban). Acta Archeologica II, 1931, 289. o. 8. és 9. kép után. 5—5a: Ringerike-stílusban díszített bronzlemez Wincetrből (a wincesteri múzeumban). A rajz H. Shetelig, Osebergfundet III, 317. o. 333. kép után; a fénykép I. D. Kendrik (London, British Museum) felvétele 497
- IX. tábla 1: Elefántcsont szekrényke (Egyiptomból, vagy Syriából) (Berlin, Kaiser Friedrich-Museum). F. Sarre und F. R. Martin, Die Ausstellng von Meisterwerken Mohammedanischer Kunst in München 1910, München, 1912, 3. kötet, 254 t. után. 2: A krakói Cartoryski-Múzeum szekrénykéje. St. Przeworski fényképe után. 3a—3b: Bronz szíjvég egy aranyosgyéresi (Torda-Aranyos m.) késői avar sírleletből (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeumban). Eredeti fénykép után 501
- X. tábla 1a—1d: Aranyozott bronz díszítmény Ascheradenről (Riga, Dóm-múzeumban). A fényképek és rajz V. Ginters-tól (Riga, Dóm-múzeum). 2a—2c: Arany gyűrű Gyöngyösről (Heves m.), 3: Hasonló, de kisebb aranygyűrű Magyarországon ismeretlen helyéről (a Magyar Nemzeti Múzeumban). Rajz és fénykép: Magyar Nemzeti Múzeum... 503
- XI. tábla 1—18: Pogány magyar sírlelet az 1000. körüli időből Nyíregyházáról (a nyíregyházai városháza gyűjteményében). Kiss Lajos fényképei után..... 505
- XII. tábla 1—3: Normann kardok Székesfehérvár-vidéki temetőkből (a székesfehérvári múzeumban). 4—5: Normann kard és bronz kardhüvelyvég Székesfehérvár-Demkóhegyről (a Magyar Nemzeti Múzeumban). — A Magyar Nemzeti Múzeum felvételei. 6—10: Pogány magyar sírlelet a szabolcsmezei Gégényről (a nyíregyházai Jósá-Múzeumban). Kiss Lajos rajza után..... 507
- XIII. tábla 1—7: Pogány magyar sírlelet normann jellegű kengyel párral (1—2) és aranyozott bronz szíjvéggel (4) Szerencs vidékéről (a sárspataki ref. kollégium gyűjteményében). A Magyar Nemzeti Múzeum felvétele... 509
- XIV. tábla. A Duna mellékén lelt normann kardok. 1: Szob—Vendelin, 2—3: Szob, 18. és 21. sírből (a Magyar Nemzeti Múzeumban); 4: Vác—Csörög (a váci múzeumban); 5: Budapest (a Magyar Nemzeti Múzeumban); 6: Budapest, Mexikói-út (a Székesfővárosi Múzeumban); 7: Kecel (a Magyar Nemzeti Múzeumban). A Magyar Nemzeti Múzeum felvételei..... 511
- XV. tábla. Északdalmáciai normann jellegű kardok (a knini múzeumban). 9—10: Bronz kereszt (enkolpion) és bronz kardhüvelyvég egy feldúlt sírből Biháci-ról (Trau mellett) (a spalatói múzeumban). A spalatói múzeum felvételei 513
- XVI. 1: Az észak- és keleteurópai főbb norman utak. 1a: Magyarországi lelőhelyek. Tervezte: Fettich Nándor 515

László Gyula: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához.

- Fejlec: Eredetije a vatikáni könyvtárban lévő XII. századbeli Evangelariumban. Vat. lat. 5974. f. 94. v. 519
- Kezdőbetű: Eredetije az esztergomi könyvtárban lévő Bakócz-graduáleban. 519
- A tagancsai leletből. J. A. Khoinovszki, Kratkija archaeologicseskija etc. Kiev, 1896. című művében közölt képek fényképmásolatai 520
- Képek a tagancsai leletből. Az imént idézett műben található képek fényképmásolatai 521
- A tagancsai lelet sisakja. Az imént idézett műben található képek fényképmásolatai 523
- Fényképmásolatok a tagancsai leletből, továbbá a bécsi Naturhist. Mus. gyűjteményéből 525
- Avar csontgömb a M. Nemz. Múz. régész-tárából. (Magyar Tört. Múzeum.) Fényképfelvétel 535
- Fényképfelvételek különböző múzeumokból 539
- A magyar koronázási jogarnak fényképe, mellette a székesfehérvári lelet rekonstruált jogarának rajza. 541
- A magyar koronázási eskükereszt hátlapja. Az esztergomi primási kincstárban lévő eredetinek fényképmásolata. 543
- Különféle jogargömbök fényképmásolatai. Azonfelül a magyar koronázási jogar fejének borítása és az országalma fényképmásolata 544
- A székesfehérvári szíjvégek tükrének díszítési rendszere. Fényképfelvétel 545
- Arany szíjvég elő- és hátlapja Chatreaux-ból. Fényképfelvétel 547
- Egy X. századbeli gyűrű kövének felirata (Magyarázata az 557. lapon.) 551
- A magyar koronázási jogar kristálygömbjén lévő oroszán rajza. Fényképfelvétel 553

Balogh Albin: Mindennapi élet Szent István korában.

<i>Fejléc</i> : Eredetije a vatikáni könyvtárban lévő XI. századbeli Evangeliariumban. Barh. lat. 711. f. 12.....	559	Az asszonyfai aranycsésze a szombathelyi múzeumban. Fényképfelvétel.....	577
<i>Kezdetű</i> : Eredetije az esztergomi könyvtárban levő Bakócz-gradualeban.....	559	Sarló Szobról, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában. Fényképfelvétel.....	577
Középkori kulcsok, záruk az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	565	A bócsai kürt (kiegészítve) M. Nemzeti múzeum. Fényképfelvétel.....	578
A dömösi sírlelet. (Ugyanott.) Fényképfelvétel.....	567	Szent István tarsolya a bécsi kapucinusok kincstárában. Tarczai György (i. m. 50. lap) után.....	579
Fényképfelvételek a dömösi sírleletből. (Esztergomi régészeti múzeum.).....	568	Padlótégla az esztergomi Szent Lőrinc-tempomból. Fényképfelvétel.....	579
La Tène-típusú avarkori edények Szobról. (M. Nemz. Múzeum.) Fényképfelvétel.....	569	Középkori nyakdísz az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel....	580
Magyar fazék-típusok az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel....	569	Orsó-gombok az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	581
Árpád-kori agyag üstök az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel....	570	Szent István metzi miseruhájának rajza. (Karácsonyi János: Szent István király élete című műből.).....	582
Esztergomi és ludányi pohár az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	571	A bajóti ékszerlelet az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	583
Kunágotai ezüst edények. Fettich: Garnitures de fourreaux de sabres du temps des avars en Hongrie. Párizs, 1926. c. műve után készült fényképfelvétel.....	572	Esztergom-vidéki ékszerlelet az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	584
Agyagkorsó-törödékek az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel....	573	Hajszorítók az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	585
Asztrik érsek ezüst sarkelyhe a XI. századból. Tarczai György (i. m. 27. lap) után.....	574	Gyűrű-típusok az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	586
Bócsai arany pohár a Magyar Nemzeti Múzeumban. Fényképfelvétel.....	575	Nyakdísz a dömösi leletből az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	587
Bócsai és kiskőrösi korsók a M. Nemz. Múzeum régiségtárában. Fényképfelvételek.....	576	Fülbevalók az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	588
		Ékszerek a szobi sírmezőből, az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	589
		Üveggyöngyök a kovácsi temetőből, az esztergomi régészeti múzeumban. Fényképfelvétel.....	591

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

	Lap
<i>Szekfü Gyula</i> : Szent István a magyar történet századaiban.....	I
<i>Gerevich Tibor</i> : Magyarországi művészet Szent István korában.....	81
<i>Lepold Antal</i> : Szent István király ikonográfiája	113
<i>Karsai Géza</i> : Szent István király tisztelete	155
<i>Ember Győző</i> : Szent István a középkori magyar történetírásban	257
<i>Gombos F. Albin</i> : Szent István a középkori külföldi történetírásban	279
<i>Alszeghy Zsolt</i> : Szent István a magyar egyházi költészetben	325
<i>Pintér Jenő</i> : Szent István a magyar világi költészetben.....	345
<i>Vargha Damján</i> : Szent István a magyar kódex-irodalomban.....	355
<i>Moravcsik Gyula</i> : A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában.....	423
<i>Fettich Nándor</i> : A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban.....	473
<i>László Gyula</i> : Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához	517
<i>Balogh Albin</i> : A mindennapi élet Szent István korában	559
<i>Gombos F. Albin</i> : A Szent István korára és a korábbi keresztény-magyar kapcsolatokra vonatkozó középkori hazai és külföldi iratok jegyzéke	595
<i>Csapodi Csaba</i> : A Szent István korára és a korai magyar kereszténységre vonatkozó irodalmi feldolgozások	647

